

FORVM

Acta Juridica et Politica

A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I.

X. évfolyam
1. szám

SZEGED
2020

Redigunt:

TAMÁS ANTAL, ZSUZSANNA JUHÁSZ, KRISZTINA RÚZS MOLNÁR,
ZSOLT SZOMORA, NORBERT VARGA

Collegium scientiae actorum:

ATTILA BADÓ, MÁRTA DEZSŐ, ZSUZSANNA FEJES, KLÁRA GELLÉN,
ATTILA HARMATHY, JÓZSEF LICHTENSTEIN, BARNA MEZEY,
LÁSZLÓ NÁNÁSI, GÁBOR ROKOLYA, ARNDT SINN, BÉLA SZABÓ,
ISTVÁN SZABÓ, GERHARD THÜR

Redigit

MÁRIA HOMOKI-NAGY

Nota

FORVM Szeged

Szerkesztőbizottság:

ANTAL TAMÁS, JUHÁSZ ZSUZSANNA, RÚZS MOLNÁR KRISZTINA,
SZOMORA ZSOLT, VARGA NORBERT

A folyóirat tudományos testülete:

BADÓ ATTILA, DEZSŐ MÁRTA, FEJES ZSUZSANNA, GELLÉN KLÁRA,
HARMATHY ATTILA, LICHTENSTEIN JÓZSEF, MEZEY BARNA,
NÁNÁSI LÁSZLÓ, ROKOLYA GÁBOR, SINN ARNDT, SZABÓ BÉLA,
SZABÓ ISTVÁN, THÜR GERHARD

Lektor

SZABÓ BÉLA

Főszerkesztő

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Szerkesztők

GÖRÖG MÁRTA – HOMOKI-NAGY MÁRIA – VARGA NORBERT

Műszaki szerkesztő

MARVANEK JUDIT

Felelős kiadó

GÖRÖG MÁRTA

dékán

Kiadványunk rövidítése

FORVM Szeged

ISSN 0324-6523 Acta Universitatis Szegediensis

ISSN 2063-2525 FORVM Acta Juridica et Politica

A kötet az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programja
keretében valósult meg.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>ELŐSZÓ</i>	5
BALÁS P. ELEMÉR	
<i>SCHULTZ MÁRTON</i>	7
BALÁSFALVI KISS ALBERT	
<i>ÁRKOSSY LILLA</i>	21
BERDE ÁRON	
<i>KOVÁCS PÉTER</i>	33
BIBÓ ISTVÁN	
<i>RÉVÉSZ BÉLA</i>	47
BOCHKOR MIHÁLY	
<i>ÁMÁN ILDIKÓ</i>	77
BOÉR ELEK	
<i>SIKET JUDIT</i>	91
BÓNIS GYÖRGY	
<i>BALOGH ELEMÉR</i>	107
BUZA LÁSZLÓ	
<i>BLUTMAN LÁSZLÓ – KERTÉSZNÉ VÁRADI SZILVIA</i>	127
CONCHA GYÖZÖ	
<i>ÁNTAL TAMÁS</i>	141
CSEKEY ISTVÁN	
<i>ÁNTAL TAMÁS – RUSZOLY JÓZSEF</i>	155
CSIKY VITOR	
<i>TAMÁSI ANNA ÉVA</i>	169
DEZSŐ GYULA	
<i>TŐKEY BALÁZS</i>	183
EREKY ISTVÁN	
<i>PÉTERVÁRI MÁTÉ</i>	197
FONYÓ ANTAL	
<i>MOLNÁR ERZSÉBET</i>	213
GROSSCHMID BÉNI	
<i>GÖRÖG MÁRTA</i>	227
HALLER KÁROLY	
<i>HOMOKI-NAGY MÁRIA</i>	241
HELLE KÁROLY	
<i>[DIÓSZEGI] SZABÓ PÁL</i>	261
HELLER ERIK	
<i>NÉMETH GYÖRGY ATTILA</i>	279
HORVÁTH BARNA	
<i>NAGY ZSOLT</i>	301
IVÁNYI BÉLA	
<i>ÁMÁN ILDIKÓ</i>	319
JANCSÓ GYÖRGY	
<i>SZABÓ IMRE</i>	333
JENEI VIKTOR	
<i>SZALAI ANIKÓ – SZIEBIG ORSOLYA JOHANNA</i>	343
KISS MÓR	
<i>[DIÓSZEGI] SZABÓ PÁL</i>	357
KLUPATHY ANTAL	
<i>VARGA NORBERT</i>	371
KOLOSVÁRY SÁNDOR	
<i>ÁMÁN ILDIKÓ</i>	385

KOLOSVÁRY BÁLINT	
<i>FARKAS CSABA</i>	399
KOSUTÁNY IGNÁC	
<i>TAMÁSI ANNA ÉVA</i>	409
KOVÁTS FERENC	
<i>GYÉMÁNT RICHÁRD</i>	421
KUNCZ ÖDÖN	
<i>VARGA NORBERT</i>	435
LAKY DEZSŐ	
<i>GYÉMÁNT RICHÁRD</i>	449
LUKÁTS ADOLF	
<i>HUSSEIN JASMINE</i>	463
MARTONYI JÁNOS	
<i>SIKET JUDIT</i>	477
MENYHÁRTH GÁSPÁR	
<i>HOMOKI-NAGY MÁRIA</i>	493
MOÓR GYULA	
<i>MOLNÁR ANDRÁS</i>	513
ÓVÁRI KELEMEN	
<i>PÉTERVÁRI MÁTÉ</i>	531
PLÓSZ SÁNDOR	
<i>SZIVÓS KRISTÓF</i>	551
PÓLAY ELEMÉR	
<i>JAKAB ÉVA</i>	569
POLNER ÖDÖN	
<i>KISS BARNABÁS</i>	587
SCHNELLER KÁROLY	
<i>GYÉMÁNT RICHÁRD</i>	607
SCHULTHEISZ EMIL	
<i>NAGY FERENC</i>	619
SOMLÓ BÓDOG	
<i>MEZEI PÉTER</i>	639
SURÁNYI-UNGER TIVADAR	
<i>GYÉMÁNT RICHÁRD</i>	653
SZABÓ JÓZSEF	
<i>BADÓ ATTILA</i>	667
SZANDTNER PÁL	
<i>RÉVÉSZ BÉLA</i>	687
SZÁSZY ISTVÁN	
<i>KAPRINAY ZSÓFIA</i>	705
SZEMÉLYI KÁLMÁN	
<i>POZSONYI NORBERT</i>	719
SZÉKELY ISTVÁN	
<i>BALOGH ELEMÉR</i>	733
TÓTH KÁROLY	
<i>PÁKOZDI ZITA</i>	747
VERSEGI NAGY FERENC	
<i>LABANCZ ANDREA</i>	759
WERNER REZSŐ RUDOLF	
<i>ORMÁNDI KRISTÓF</i>	773
ZEHERY LAJOS	
<i>HUSSEIN JASMINE</i>	787

ELŐSZÓ

A szegedi jogásztársadalom tagjának lenni lényegünket meghatározó, mélyen bennünk rejlő életérzés.

Büszkék vagyunk intézményi múltunkra, közösségünk erejére, az itt felhalmozott tudásra, tapasztalatra. A kar tudománytörténeti professzori kötetsorozat megalkotását határozta el, melynek első, 1945 előtt működő professzorainkra emlékező, az 1921-es első szegedi tanév kerek évfordulóját ünneplő emlékkötetét tartja kezében az olvasó.

Szeged városa már 1790-től vágyott saját felsőoktatási intézményre, melyet a történelem vihara hozott el városunkba. A kolozsvári egyetemet nem az egyének kívánsága szerint, hanem a köz érdekét szem előtt tartva helyezték el, s az a hely, ahova az ország érdeke az egyetem elhelyezését kívánta, legelsősorban Szeged volt.

Emlékkötetünk célkitűzése kettős: tisztelni professzoraink előtt, illetve a több mint hét évtizednyi egyetemtörténeti időszakon átívelő professzori életutakon keresztül láttatni karunk múltját, gondolkodásunk gyökerét. Emlékkötetünk professzoraink tudományos munkássága, legfontosabb tudományos műveinek bibliográfiai adatai mellett rövid életrajzi áttekintést is nyújt egységes szerkesztői elvek mentén, mely törekvés egyedülálló mind tartalmában, mind pedig terjedelmében.

A kolozsvári / szegedi jogi kar 1945 előtti professzorainak tudományos munkássága mellett büszkék vagyunk professzoraink emberi nagyságára, értékrendjére, elhivatottságára, a tudomány, a haza és a jogi kari közösség iránti elkötelezettségére. Példájuk, tetteik készítetnek bennünket a folytonos megújulásra. Identitásunk és jövőnk is itt gyökerezik, hiszen „a végcél: az igazságérzetet magunkban öntudatra ébreszteni, kiművelni. Tanulni nem azért, hogy tudjuk a jogtételeket, hanem hogy érezzük az igazságot, ezzel második érvünkke tegyük azt, ami inter virtualens summum bonum: vagyis a justitát. Minden jogtanulás helyes végcélja csak az lehet, hogy magunkat gyakoroljuk az igazságban. Nem a törvény, nem a jogtudomány az, ami az emberiségek díszé. Sőt ezek épp úgy lehetnek átkai, mind áldásai. Ami e téren egyedüli dísz: az a jog eszméjéért lelkesedő, igazságos ember.” (Grosschmid Béni)

Schneller István prorektor – a még Kolozsváron lévő Kolosváry Bálint nevében – az 1921. október 9-én, vasárnap megtartott ünnepélyes tanévnyitón az alábbi szavak kíséretében nyújtotta át az új rektori láncot Menyhárt Gáspárnak: „ne felejtkezzék meg a kolozsvári egyetem tradícióiról”. Fogadjuk, mi sem feledkezünk meg a kolozsvári / szegedi jogi fakultás tradícióiról!

Kellemes olvasást kívánva,

Görög Márta
Dékán

SCHULTZ MÁRTON

BALÁS P. ELEMÉR

(1883–1947)

I. Életrajz

Tekintettel arra, hogy Balás P. Elemér (teljes nevén: Balás Piri Elemér) életét és tudományos munkásságát már többen feldolgozták, így egy rövid, vázlatos összefoglalóban mutatom ezt be.¹

Balás P. Elemér 1883. január 28.-án született Szabadkán és 1947. december 17.-én halt meg. Jogi diplomáját 1905-ben szerezte meg Kolozsváron. A szerző munkássága és tudományos pályafutása tekintetében a jogász professzió három nagy térrétegében is alkotott. Oktatási tevékenysége tekintetében kiemelhető, hogy 1934-ben habilitált büntetőjogból Szegeden. 1937 és 1940 között tanszékvezető Szegeden, majd ez utolsó évben a magyar polgári és büntető törvénykezési jog és az anyagi büntetőjog professzora lesz Kolozsváron. Kiemelendő ugyanakkor, hogy a magyar jog ekkor még nincs teljesen hatályban Észak-Erdélyben. 1945–1947 között tanszékvezető Szegeden.

Igazságszolgáltatási pályáját Makón kezdte fogalmazóként, ahonnan Szegedre került mint törvényszéki fogalmazó. Ezt követte alügyészi majd ügyészi tevékenysége Nagykikindán. Pályájának csúcsaként a királyi Kúria bírója lett.

Tudományos munkássága, élete körében kiemelendő, hogy akadémiai székfoglalóját 1943-ban tartotta *Perszemlélet és kriminálpolitika* címmel.² 1937-től az Magyar Tudományos Akadémia meghívott tagja, majd rendes tagja.

Több egyesületben, bizottságban és jogi grémiumban vezető tag. A Szerzői Jogi Szakértő Bizottság elnöke, a Törvényszéki Orvosi Vizsgálóbizottság tagja, az Iparjogvédelmi Egyesület társelnöke, a Sajtótudományi Társaság, illetve a Társadalomtudományi Társulat alelnöke.

---

¹ NIZSALOVSKY 1948, 151. pp. RÁCZ 1983, 412–413. pp. PÓLAY 1984, 84–86. pp. ZVOLENSZKI 1998, 174–175. pp. JUHÁSZNÉ ZVOLENSZKI 2018, 837–840. pp.

² Lásd még: *MTA tagajánlások* 1943. MTA, Budapest, 1943. 18–19. pp.

II. Tudományos munkásság

Jóllehet *Balás P. Elemér* mind a magánjog, mind a büntetőjog terrénjában oktatót és kutatót is, mégis két nagy irány rajzolódik ki, amely a tudományos munkásságát meghatározza. Ezek közül az egyik a tudomány és a technológia új kihívásaival kapcsolatos jogi kérdések voltak, míg a másik a társadalomtudományi alapú ember-dolog duálra épülő társadalmi szemlélet jogi megnyilvánulása és értékelése. Ennél fogva munkásságának bemutatása során e két körülményt leíró sajátos elméletét, a dologi és személyi szemlélet egyes jogágakra vonatkoztatott legfontosabb tételeit emelem a középpontba.

Balás P. Elemér halálának 70. évfordulójára emlékkönyv készült *Koltay András* szerkesztésében. A kötet szerzőinek (*Gellén Klára, Konkoly Zsolt, Koltay András, Mezei Péter, Nótári Tamás, Vallasek Magdolna, Veress Emőd*) *Balás P. Elemér* munkásságára vonatkozó legfontosabb megállapításait az egyes jogterületekkel kapcsolatosan szintén feltüntettem.

Alexander Elster és a trializmus

Ahhoz, hogy a *Balás P.* által képviselt dologi és személyi szemléletet megérthessük, tudnunk kell, milyen tudományos irányok hatottak gondolkodására. Sajnos a Kolozsváron *Balás P. Elemér* által is olvasott könyvek igen csekély száma maradt meg. (A kolozsvári jogi kar Szegedre költözése háborús időben zajlott, csak a könyvek egy része érkezett meg az új egyetemre, a többi eltűnt vagy megsemmisült. Ebben közrejátszott az is, hogy a könyveket vonattal szállították először Budapestre, majd onnan Szegedre.)

A szellemi alkotások trialista szemléletét vallotta *Alexander Elster*, akinek tanonknyvét *Balás Elemér* többször példaként hozza fel.³ *Elster* alapvetően abból indul ki, hogy a szellemi alkotások nem egységet képeznek, de nem is személyi és vagyoni viszonyok egymásmellettségéből állnak, hanem azokban harmadik elemként a versenyjog is megjelenik. Szerinte az iparjogvédelem fogalmához ennél fogva három elem tartozik: (1) szükséges egy szellemi alkotás, amely (2) forgalomképes formában létezhet, és amely (3) az ipari versenyben való részvételre alkalmas.⁴ Az elsteri gondolat szerint a vagyoni jogi jelleghez szükséges a jogtárgy versenyképessége is,⁵ mégpedig a versenyjog az, amely a személyiségi jogi és a vagyoni jogi mozzanatot kettéválasztja.⁶ Ennél fogva szerinte helyesebb dualizmus helyett trializmusról beszélni.⁷

Balás ugyan nem veszi át teljes mértékben ezt a trialista szemléletet, azonban tételes jogi és a dinamikus dologi szemlélettel kapcsolatos művein látható, hogy a személyi-vagyoni vonatkozásba be-betolul a versenyjog értékelése is. Ő azonban ennek akkora szerepet nem szán, máshogy képzei el jogrendszerbeli helyét, és a szellemi alkotásokba való behatását.

³ ELSTER 1928.

⁴ ELSTER 1928, 6. p.

⁵ ELSTER 1928, 51. p.

⁶ ELSTER 1928, 24. p.

⁷ ELSTER 1928, 25. p.

A személyi és dologi szemlélet társadalomtudományi alapjai

A statikus és dinamikus dologi szemlélet, illetve a személyi szemlélet Balás egész munkásságát végigkíséri. Egyes tanulmányaiban mindig általánosságban, történeti fejlődésükben jellemzi ezeket, majd az egyes jogterületre specifikálva. Ezekből a tapasztalatokból áll össze az elmélet, amelyet a versenyjogra vonatkoztatva szintetizál és ad vissza 1940-ben *„Dinamikus dologi szemlélet a magánjogban. A versenyjog alapproblémája”* c. tanulmányában. Három fogalmat bont ki részletesen: (1) a személyi szemléletet, (2) a statikus és (3) a dinamikus dologi szemléletet. Szerinte a személyi és a dologi társadalomszemlélet lényege általában az ember környezethez való viszonya. *„Ez a viszony alakul különféleképpen az egyes korokban, ahhoz képest, mennyiben áll ember és ember közé az úgynevezett környezet, más oldalról pedig ahhoz képest, mit tekint a különféle korszakokban környezetnek az ember, hozzászámítja-e a többi embert, vagy csupán szoros értelemben veszi a környezet fogalmát, és csak a nem személyi jelenségeket vonja e fogalom alá.”*⁸ Az antik kort a dolgok statikája határozta meg.⁹ A statika az *„emberi akarat állandóságát és érvényesülését akarja biztosítani s ezzel a dolgok rendjét, stabilitását fokozni a társadalom szükségleteinek megfelelő irányban.”*¹⁰ Ez a modern jogrendszerekben legtisztábban a dologi jogban érvényesül, hiszen a társadalom vagyoni viszonyainak alapvető rendjét, szabályait határozza meg.

Nagy jelentőséget tulajdonít a keresztény filozófiának, amelyet még a személyiségi jogról szóló tételes jogi anyag tárgyalása során is kiemel. *„A külső világtól független személyiség koncepciója keresztény gondolat, a kereszténység előtt ismeretlen [...] A keresztény gondolkörben élő ember azután alkalmazza a végtelenség eszméjét a dolgokra is, a külső világ emberenkívüli tárgyaira, ezeket is végtelen erő kifejtésre képesnek tekinti, a „kész természeti adottságaikon túl is, az ember behatása alatt, úgyhogy a dolgok új mozgóképességhez jutnak annál fogva, mert rajtuk az emberi szellemnek, a személyiségnek bélyege. Így a dolgok elszemélyiesednek, mint technikai és szellemi alkotások, kiemelkednek bizonyos mértékig a külső világ tárgyai közül és felemelkednek a személyiség magasabb régióiba.”*¹¹

Büntetőjog

A büntetőjog tekintetében Balás vizsgálódása szintén kronologikus, ezáltal történeti-összehasonlító is. A római jog tekintetében kiemeli, hogy a büntetőjog a statikus dologi szemléleten nyugodott a római magánjoghoz hasonlóan, azonban nagy hatása az újkori büntetőjogra nem volt. Balás erre a statikus dologi szemléletre vezeti vissza a római büntetőjog csekély jelentőségét és a magánjog (*iniuria* tényállások útján történő) előretolulását.¹² Szerinte *„a római joggal ellentétben a középkorban a személyi szemlélet játszott nagy szerepet s ebben a korszakban a büntetőjog is erősen személyi színezetű*

⁸ BALÁS 2018, 488–489. pp.

⁹ BALÁS 1938, 16. p.

¹⁰ BALÁS 1940, 9. p.

¹¹ BALÁS 1941, 626–627. pp.

¹² BALÁS 1942, 16. p.

volt. A büntetések jórészt szimbolikus, tükröző büntetések voltak [...] Nem arról volt szó, hogy mennyiségi, súly szerinti kiegyenlítődés jön létre a bűncselekmény és a büntetés között, hanem a büntetés fő célja az volt, hogy kifejezésre juttassa, milyen bűncselekményt követett el az elítélt, hogy így retentse el a társadalom többi tagját hasonló bűncselekmények elkövetésétől, hogy megmutassa hogyan jár az, aki ilyen és ilyen bűncselekményt követ. A büntetéseknek ilyen szimbolizáló, tükröző jellege kétségtelenül a legnagyobb mértékben személyi szemléleten alapul.”¹³ Nem jelenti ez azt, hogy ne mutatkozott volna meg már ekkor is a dologi elem. Ez azonban nem a büntetés és a bűncselekmény kapcsolatában, hanem a bűnelkövető oldalán jelentkezett. Balás szerint a bűnelkövető felhasználása, a vele szembeni kegyetlenkedések által mindegy dologgá lényegült.¹⁴

Sajtójog

A sajtójog szempontjából Balás P. Elemér a „Rádió, szerzői jog, sajtójog” című művében bontja ki az elméletét, amely leginkább azokon a területeken kerül megmértetésre, ahol a rádió és a szerzői jog egymással találkozik. Balás a német jogirodalmat kritizálja, és szembe megy a Kammergericht¹⁵ álláspontjával abban a kérdésben, hogy a többszörösítés fogalma csak testi tárgyakra szorítkozik-e.¹⁶ Kifejti a két terület, a szerzői jog és a sajtójog egymáshoz való viszonyát, azok jogalkatát. Szerinte a két jogterület „nagyon közel áll egymáshoz, de nem ugyanaz. Közel áll egymáshoz, mert egyiknek is, másiknak is tárgya a külső kifejezésre jutó és mások számára is érthető szellemi tartalom. Addig, amíg az ember lelki életében felmerülő szellemi tartalom kifejezésre nem jut, nincs sem szerzői jogi, sem sajtójogi kérdés. Ahhoz, hogy e két jogág közül akár egyiknek, akár másiknak aktualitása legyen, az kell, hogy olyan jelek jelentkezzenek a külső világban, amelyek más egyéneknek lehetővé teszik, hogy a szellemi tartalmat megértsék.”¹⁷ Ebből az látszik, hogy jellegére nézve mindkét jogot alapvetően a személyi szemlélet hatása alatt állónak tekinti, amely a fizikai világgal való kapcsolata által lesz érzékelhető harmadik személyek számára, és innen ered azon hasznossága, amely a jogi szabályozás alá vethető. Mégsem marad meg a sajtójog pusztán ideális jellegében, hiszen az elsősorban a gazdaságot, a piacot szolgálja. A dologi dinamika több ponton betolul a szabályozásba, ilyen a felelősség kérdése, illetve a jogi védelem, a bitorlás kérdésköre is. Balás rámutat arra, hogy „a sajtójog is, a szerzői jog is, a szellemi tartalom objektívalódását veszi figyelembe, nem a lelki élet belső, kifejezésre nem jutó tényeit. [...] A sajtójogban az objektív szempont a sajtójogi felelősség speciális szabályozási módjában található meg. Ahol külön sajtójogi felelősség van, mindenütt az a helyzet, hogy lényegileg nem az egyént vonják felelősségre azért, amit írt, hanem azt keresik, hogy ki felelős azért, amit sajtó útján közzétettek.”¹⁸

¹³ BALÁS 1942, 17. p.

¹⁴ BALÁS 1942, 17. p.

¹⁵ A Kammergericht berlini fellebbviteli bíróság, amely az ország más részeivel ellentétben nem Landgericht nevet visel porosz hagyományokat követve.

¹⁶ BALÁS 2018, 214. p.

¹⁷ BALÁS 2018, 221. p.

¹⁸ BALÁS 2018, 223. p.

Balás a fonográfot szembeállítja a rádióval azon szempontból, hogy míg a fonográf esetén a közölt tartalom fizikailag megtestesül, rögzítésre kerül maradandó módon egy testi tárgyon, a lemezen, addig a rádiónál ilyet nem találni.¹⁹ Hasonló szembeállításra lehetünk figyelmesek a kinematográfal összefüggésben. „*A kinematográf is azok közé a készülékek közé tartozik ugyanis, amelyek oly módon fejezik ki a gondolatot, hogy a gondolatot kifejező jelek bizonyos állandósággal vannak megrögzítve egy testi tárgyon, a filmen, és a közzététel abban áll, hogy a film több példányban készül, és tartalmának harmadik személyekkel való közlése bizonyos készülék segítségével, tehát nem közvetlenül az emberi érzékszervek útján [...] történik.*”²⁰ Azt láthatjuk tehát, hogy a személyi és dologi szemléletre vonatkozó szabályok a rádió útján való gondolati közlések más, szerzői jogi műformákkal kerülnek összehasonlításra.

Koltay András összefoglalóan, a sajtójog egészét tekintve mutat rá arra, hogy „*Balás P. Elemér munkássága több tekintetben máig meghaladhatatlan. A szerző sokoldalú génusz volt, aki nemcsak számos eltérő jogterületen alkotott, hanem egyszerre volt elmélyült kutató és ízig-vérig gyakorlatias szakember, aki nemcsak a sajtószabadság és -szabályozás teoretikus megalapozását szolgáló tanulmányokat tett le az asztalra.*”²¹ *Vallasek Magdolna* a sajtószabadsággal összefüggésben vizsgálja a szerző álláspontját a cenzúra kérdéskörét érintve. Rámutat arra, hogy *Balás Elemér* nem helyezkedik szembe azzal a nézettel, hogy „adott körülmények között a cenzúra jogos, vagy legalábbis elfogadható eszköze a hatalomnak. [...] Balás P. Elemér gondolatmenetében nem merül fel annak a taglalása, hogy a cenzúra mennyiben jogos korlátozása a szólásszabadságnak.”²² *Gellén Klára* a sajtóhelyreigazítási joggal összefüggésben a következőket emeli ki: „Balás P. Elemér korát megelőzve látta valójában és komplexitásában a sajtótevékenység jellegét és szerepét, a helyreigazítás jogintézménye mögött meghúzódó célkitűzést és a sajtó tevékenységét korlátozó tényezőket.”²³ Hasonló megállapításokra jut *Vallasek* is: „Balás P. Elemér a sajtójoggal is foglalkozó jogászok között az egyike az elsőknek, akik az új média, a rádió szabályozási kérdéseit is elemezték.”²⁴ *Koltay* szintén felismeri a sajtó dologi jellegének fontosságát *Balás P. Elemér* életművében, és ő azt „magiszterialis műnek” nevezi.²⁵ Végezetül azt emeli ki, hogy „amit Balás P. ír, az építvány érvényes az internetes kommunikációra, mint kora sajtójára.”²⁶

Szerzői jog

A személyi és dologi szemlélet két vonatkozásban jelenik meg a szerzői joggal összefüggésben, egyrészt annak fejlődésén keresztül az egyik-másik szemlélet előtérbe kerülésének változása tekintetében, másrészt pedig a hatályos jogi értékelés tekintetében.

¹⁹ BALÁS 2018, 232. p.

²⁰ BALÁS 2018, 227. p.

²¹ KOLTAY 2018, 136. p.

²² VALLASEK 2018, 100. p.

²³ GELLÉN 2018, 17. p.

²⁴ VALLASEK 2018, 95. p.

²⁵ KOLTAY 2018, 147. p.

²⁶ KOLTAY 2018, 154. p.

A Szladits emlékkönyvben leközölt *Szerzői jog és dologi dinamizmus* a római jogtól kezdve követi végig a szellemi alkotótevékenység eredményeképpen létrejött művek tekintetében a dologi szemléletet és annak dinamikáját. A római jog tekintetében Kohler és Elster álláspontját foglalja el, és kiemeli, hogy „a rómaiak nem ismerték a szellemi alkotás jelentőségét, sem tárgyi sem alanyi vonatkozásban. Már pedig a szellemi alkotás jelentőségének tudatos elismerése *conditio sine qua non*-ja a szerzői jog védelmére irányuló jogalkotó intézkedéseknek.”²⁷ Ennél fogva a római korban a létrehozott alkotások csak mint dolog kerültek értékelésre, maga az alkotási jelleg jogi értékelést nem nyert, erre egészen a könyvnyomtatás feltalálásáig kellett várni.²⁸ Az alkotás mint olyan mindig magán viseli az alkotó, a szerző személyiségét, ennek értékelését jelenti a személyi szemlélet. Balás szerint alkotásról „csak ott lehet szó, ahol a szabály nem adja meg a cselekvés tartalmi meghatározását, hanem ezt a tartalmat a személynek kell alakitania úgy, amint ez személyiségének megfelel.”²⁹

A könyvnyomtatás után a személyi szemlélet, az alkotó elismerése ugyan megjelenik, azonban még csak csíráiban. Balás ezt mint folyamatot írja le, amelyben a személyi szemlélet mind nagyobb teret nyer. Rámutat arra, hogy a szerzők kezdetben még anonimak és ezzel személytelenek voltak. Ezt követi az individualizálódás folyamata, amely a szerző nevének feltüntetésében jelentkezik.³⁰ Elszemélytelenedéshez vezet szerző és műve között a könyvnyomtatás feltalálása. Másrésztől a közönség is folyamatosan eltávolodik a művet megalkotó szerzőtől. Balás úgy foglalja össze a dinamikus dologi szemlélet szerzői jogi értékelését, hogy „a szerzői jogban a dolog nem a maga természeti tulajdonságai révén és ezeknek megfelelő fogyasztásra alkalmasságával szerepel, hanem csak annyiban, amennyiben bizonyos szellemi alkotás hordozója, vagyis bizonyos olyan értelemnek kifejezésre juttatója, amely a dolognak természeti jellegétől teljesen idegen, de ennek a különös értelemnek a révén a dolog úgy tekintetik, mint amely – természeti jellegétől függetlenül – önálló jelentőséggel bír a jogi és gazdasági életben, mint amely saját mozgást fejthet ki a forgalomban, amelyet nem fejthetne ki akkor, ha ilyen különös értelmet nem fejezne ki, ha szellemi alkotást nem hordozna. A szerzői jogban is úgy szerepel a dolog, mint önállósult, megszemélyesített, dinamikus tényező.”³¹ Végso soron oda jut el, hogy a dologi dinamizmus kialakulása nélkül a szerzői jog nem is jöhetett volna létre.³²

A második világháború előtti szerzői jogot a dualizmus jellemezte, az addig hatályban levő szerzői jogi törvények (a két törvény) egyike sem rendelkezett a személyiségi jogról, azt a királyi Kúria tette jogszabállyá állandóan követett bírói gyakorlatával³³ a Római Egyezményre is tekintettel.³⁴ Balás P. Elemér a dologi és személyi viszonyok vegyülését a személyiségi és vagyoni jogok dualizmusa folytán a következőképpen interpretálja: „maga a szellemi alkotás [...] dologi szubsztumátumot kíván, mégpedig olyan dolgot, amely maga is kétféleképpen szemlélhető: sztatikusan, mint természeti

²⁷ BALÁS 1938, 7. p.

²⁸ BALÁS 1938, 8. p. NEUMANN 1895, 988. p.

²⁹ BALÁS 1938, 10. p.

³⁰ BALÁS 1938, 18. p.

³¹ BALÁS 1938, 24. p.

³² BALÁS 1941, 664. p.

³³ LEGEZA 2017, 150. p.

³⁴ BALÁS 2018, 699–703. pp.

tárgy és dinamikusan, mint értelemnek hordozója, mely a dolgot természeti jellegén túl, önálló mozgással ruhazza fel, külön forgalmi lehetőséget nyújt neki. [...] Minthogy azonban a szellemi alkotás, amely dologi szubsztumátumon jelentkezik, már bizonyos mértékig elszakadt alkotójától, az alkotó közreműködése nélkül többszörösíthető stb., ennél fogva a szerző vagyoni jogosítványai nem tapadnak kizárólag az ő személyéhez úgy, mint szellemi vonatkozású jogosítványai, hanem átruházhatóak [...].³⁵ A dologi dinamizmus előretöréseként értékeli Balás a szerzői mű vagyoni értékét, amely által az áruvá válik.³⁶ Ez az áruvá válás tette lehetővé azt, hogy önálló mozgása legyen a szellemi alkotásnak mint dolognak a vagyoni forgalomban.

A szerzői joggal összefüggésben Mezei Péter részletesen elemzi Balás Elemér szerzői jogi törvényjavaslatát, annak rendszerét, dogmatikáját. Mezei is azt emeli ki, hogy több nemzetközi példát is alapul vett a szerző, de mégis olyan megoldásokkal élt, amelyek a magyar hagyományoknak is megfeleltek.³⁷ A szerző személyhez fűződő jogaival összefüggésben Mezei kiemeli, hogy „a személyhez fűződő jogok védelmét Balás P. nem kötötte a vagyoni jogok oltalmára rendelkezésre álló időtartamhoz. Ezzel a Tervezet a francia dualista mintát alapul véve korlátlan időtartamra biztosította volna ezen szellemi érdekek érvényesülését. A hatályos magyar szabályozás végül nem ezt a megoldást, hanem [...] a védelmi időhöz kötött, német monista irányt tette magáévá.”³⁸ Rámutat továbbá a Balás-féle koncepciók nevezéktani újításaira is, amely a szerzői jog magyar irodalmát szintén gazdagította. Mezei szerint a tervezet „számos kiváló kifejezés használatára tett javaslatot, így a többszörözés és a terjesztés szavak a hatályos normának is megkerülhetetlen elemei. Más esetekben azonban a szóhasználat visszhangtalan maradt. Így Balás P. a szerzői mű helyett a szellemi alkotás, a személyhez fűződő jogok helyett a szellemi érdekek, az egyéni, eredeti jelleg helyett »eredetiséget mutató, s ehhez képest egyénien újszerű és közlésre is alkalmas« az írói/irodalmi mű helyett nyelvi alkotás, a felhasználás helyett az értékesítés, az átdolgozás helyett a közvetett elsajátítás [...] kifejezéseket javasolta használni.”³⁹ Mezei mellett Nótári Tamás is kiemeli, hogy Balás a szerzői jog rendszerében mellőzni akarta a műspecifikus szemléletet, és inkább egy általános szabályozás irányába mozdult el.⁴⁰ Mezei úgy foglalja össze a szerzői jogi tervezetet, hogy az „ízig-vérig reformer elképzeléseket tartalmazott mind terminológiájában, mind szerkesztésében, és ami a legfontosabb, érdemi rendelkezései között.”⁴¹

Személyiségi jog

A személyiségi jog irodalmát áttekintve csekély a jogintézményt átfogóan leíró művek száma, a magánjogi vázlatok, tankönyvek (pl.: Szladits, Fehérváry, Kolosváry)⁴²

³⁵ BALÁS 1941. 665. p.

³⁶ BALÁS 1941. 684. p.

³⁷ MEZEI 2018, 45. 47. p.

³⁸ MEZEI 2018, 51. p. LEGEZA 2017, 150. p.

³⁹ MEZEI 2018, 46. p.

⁴⁰ MEZEI 2018, 45. p. NÓTÁRI 2018, 91. p.

⁴¹ MEZEI 2018, 54. p.

⁴² SZLADITS 1933. FEHÉRVÁRY 1942. KOLOSVÁRY 1944.

csak 1-2 oldalban foglalkoznak a személyiség védelmével. *Bozóky Alajos* a Fodor-féle magánjogban részletesen feldolgozta a személyiségi jogot,⁴³ ezt azonban még akkor tette, amikor annak nem volt joggyakorlata, mert az nem is volt jogilag elismerve, másrésről az ott ismertett szabályok *Gierke* tanain alapulnak,⁴⁴ nagyrészt azok átvételét és a magyar normatív környezetbe ágyazását jelentik. *Meszlény Artur* pedig szintén csak a normatív szabályokat (ideértve a bírói gyakorlatot is) dolgozta fel 1931-ben.⁴⁵

Lényegében *Balás P. Elemér* volt az első, aki a személyiségi jogot átfogó módon feldolgozta, a magyar jogrendszerbe illesztette. Beépítette személyiségi jogi rendszerébe a joggyakorlatot is. Ami érdekes ebből a szempontból az az, mennyire egységesen mutatja be a személyiségi jogot annak ellenére, hogy az ténylegesen az akkori tételes jogban még csak töredezetten jelentkezett. *Balás* ugyan nem tér ki rá, és a szöveget olvasva egyből nem is feltűnő, azonban a legtöbb esetben a személyiségi jog jogalapja, jogcíme nem a Mtj.⁴⁶ 107–108. §§-a, hanem más jogrendszerbeli szabályok: a házassági bontóokok, büntető tényállások, szerzői jog. A személyiségi jog bírói gyakorlatban való elismerése is elsikkad, nem jut neki kellő figyelem, pedig a könyv megjelentekor, 1941-ben a személyiségi jogot a joggyakorlat már általános jelleggel védte. Érdeme ennek a személyiségi jogi rendszernek, hogy az egyes személyiségi jogokat igyekszik bemutatni, különösen a névjogot bontja ki, amelynek a leggazdagabb a joggyakorlata a magyar jogrendszerben, és amelynek köszönhetően a személyiségi jogot a bírói gyakorlat végül elismerte. Meglátásom szerint ez azért van így, mert egyrésről ez volt az első olyan jog, amely esetén más jogforráshelyek alapján nem lehetett volna egyértelműen eldönteni a jogvitát, másrésről pedig más személyiségi jogi vonatkozásokkal ellentétben az igény nem eszmei, pénzbeli elégtételben jelentkezett, hanem a jogsértéstől való minél hamarabbi eltiltásban. *A nem vagyoni (eszmei) kár szabályait azért nem találhatjuk meg a személyiségi jogi részben, mert az más jogalap volt, mint ami az eszmei érdekeket védelmezte.*

Hiánya azonban az, hogy az életkép (belső képmás) jogáról normatív tartalmú információkat nem tudunk meg, sem annak tartalmát, sem megsértésének esetköreit nem találjuk, ugyanígy elsikkad a kegyeleti jog is, amely a joggyakorlatban szintén elismerésre került. Mindennek ellenére elévülhetetlen érdeme *Balás P. Elemérnek* a személyiségi jog átfogó feldolgozása, különösen a korabeli jogfelfogásban segített az sokat a bírói gyakorlatnak, miként a magánjogi törvénykönyv híján kútfő erejével szolgált a „Nagy-Szladits” is.⁴⁷ Sőt, a személyiségi jogok *Balás*-féle elmélete, az abban tett megállapítások a mai napig hatnak a jogirodalomban, sőt még az újabb bírói gyakorlatban is.⁴⁸

A személyiségi jog esetében *Balás* szerint a személyi szemlélet kizárólagos, az dologi elemmel, dologi jellemzővel nem bír. *„Bármikép fogjuk is fel ugyanis a személyiséget, mindenképpen megáll az a tétel, hogy a külső világhoz nem tartozik.”*⁴⁹ A személyiség ugyan hatással is van a külső világra, abban meg is nyilvánul, ugyanakkor *Balás* álláspontja szerint *„sohasem ezek a külső világbeli jelenségek a személyiségi jogi olta-*

⁴³ BOZÓKY 1901.

⁴⁴ GIERKE 1895.

⁴⁵ MESZLÉNY ARTUR: *Magyar Magánjog I.*, Budapest, 1931.

⁴⁶ Magyarország Magánjogi Törvénykönyve. M. Kir. Igazságügyminisztérium, Budapest, 1928.

⁴⁷ A Szladits Károly által szerkesztett, Grill kiadónál megjelent 6 kötetes magánjogi munka elnevezése.

⁴⁸ BDT 2018. 78.

⁴⁹ BALÁS 1941, 624. p.

lom tárgyai, hanem maga a személyiség a maga empiria-felettségében.”⁵⁰ A külső világ tárgyai, a dologi szemlélet alá esnek ugyanakkor a vállalat- és árujelzők, amelyek elsődleges funkciója a vállalat, illetve annak árujának megjelölésében rejlik. A személynevek ilyen irányú vagy reklámcélú felhasználása esetén a név az empiria-felettségből előbújik, tárgyasul, szoros kapcsolatba lép a külső világ tárgyaival. Balás szerint a név ilyen irányú „eldologiasítása” nem személyiségi jogi kérdés, hanem a versenyjog (esetleg kereskedelmi jog) hatókörébe tartozik.⁵¹

Úgy tűnik ebben a tekintetben Balás P. Elemér álláspontja meghaladott. A tendencia ugyanis az, hogy a személyiségi jog nem csupán eszmei (személyi) érdekeket véd, hanem vagyoniakat is, és a személyiségi jegyekkel kapcsolatos vagyoni érdekek, az azokkal kapcsolatos dologi szemlélet nem szorítható a versenyjog és a szellemi tulajdonvédelem területére. A versenyjogéra azért nem, mert a 21. század személyiségi jogsértései tipikusan nem versenytársak között jelentkeznek, a szellemi tulajdonjog területére pedig azért nem, mert az „eldologiasított”, tárgyasult személyiségi jogi jogtárgyak személyiséggel való kapcsolata továbbra is szoros marad. Ez okból ismerte el a német és az osztrák bírói gyakorlat a személyiségi jogok örökölhetőségét és korlátozott forgalomképességét is.⁵² Ennélfogva szorgalmaztam én egy, a személyi és dologi szemléletet ötvöző vagyoni személyiségi jog elismerését, mint a tárgyasulás („eldologiasítás”) alapú vagyoni személyiségvédelem alanyi jogát.⁵³ A német uralkodó álláspont Götting nyomán⁵⁴ azt vallja – és ehhez csatlakozott az osztrák joggyakorlat is⁵⁵ –, hogy a vagyoni és személyi viszonyok vegyülnek a személyiségi jogon belül, hasonlóan a szerzői joghoz, addig Beuthien szerint a vagyoni értékű személyiségi javak a dologi dinamikának teljesen alá vannak vetve.⁵⁶ Ezzel szemben én azon az állásponton vagyok, hogy a személyi szféra csak egy szelete szakítható ki az empiria-felettségből, a tárgyasítható személyiségi jegyek tekintetében – más vonásaiban és alaptermészetében azonban a személyiségi jog a dologi szemléletet nem támogatja.⁵⁷

A személyiségi jog területén sajnálatos módon csak a képmáshoz való jog körében született tanulmány a Balás-Emlékkönyvben, a személyiség átfogó értékelése körében nem. Konkoly Zsolt a képmáshoz való jog „dualista koncepcióját” emeli ki Balás P. Elemér munkásságában: „az ember testi anyagi dimenzióját szem előtt tartó, fizikai képmás, illetve a metaforikus („belső”) képmás”⁵⁸ koncepcióját, amely kortársainál ilyen módon nem volt jelen. Konkoly ezt saját elméletnek nevezi,⁵⁹ valójában azonban az ötletet a német jogból vette át Balás. Ez látható a személyiségi jogról írt művében is.⁶⁰

⁵⁰ BALÁS 1941, 625. p.

⁵¹ BALÁS 1941, 646, 648, 652, 655, 656. p.

⁵² NJW 2000, 2195 – Marlene Dietrich; BGH NJW 2000, 2201 – Der blaue Engel; SZ 2010/70 – Maria Treben

⁵³ SCHULTZ 2019, 126. p.

⁵⁴ NJW 2000, 2195 – Marlene Dietrich; GÖTTING 2001, 585. p.

⁵⁵ OGH SZ 2010/70 – Maria Treben.

⁵⁶ BEUTHIEN 2003, 1220. p.

⁵⁷ SCHULTZ 2019, 117–120. pp.

⁵⁸ KONKOLY 2018, 39–40. pp.

⁵⁹ KONKOLY 2018, 39. p.

⁶⁰ BALÁS 1941. 639. p.

A belső képmás fogalma a '20-as, '30-as évek német jogirodalmának terméke, amelyet életképnek (*Lebensbild*) is neveznek, később ez utóbbi elnevezés vált elfogadottá. Az életkép fogalma azonban a német bírói gyakorlaton sem ment ily módon keresztül. Az a poszt mortem személyiségi jog általános megsértési tényállásaként mint az „*elhunytt életképnek jogellenes eltorzítása*” él tovább.⁶¹

Versenyjog

Balás a témában megjelent leghosszabb és legrészletesebb tanulmánya a versenyjogot érinti, amellyel kapcsolatosan a jóerkölcs lényegét vizsgálja elméleti, tételes jogi és joggyakorlati szinten is. Előfeltételnek a kapitalizmust tekinti, csak a kapitalizmusban nyer önálló életet a dolog, és a jog a dolognak ezt az önálló mozgását támogatja és védi.⁶² „*A személyi elemnek csak annyiban lehet érvényesülnie az e rendszernek megfelelő versenyben, amennyiben arra törekszik, hogy a dolgok, az áruk előnyös konkrét tulajdonságai kellőképpen kifejezésre is jussanak, a fogyasztók érdeklődése kellőképpen legyen ébresztve és a szükséges tájékozottságot megszerezzék.*”⁶³

Balás megkülönbözteti a dologi és személyi erkölcsöt, és a dologi elem túlnyomósága mellett kiemeli, hogy „*a dolog középpontisága is csak bizonyos erkölcsi magatartás mellett lehetséges, nevezetesen csak akkor, ha a dologi elem hamisítatlanul, maradéktalanul érvényesül.*”⁶⁴ Ezt a versenyjog magánjogi tényállásain (szédelgő feldicsérés, bitorlás, utánzás, hírnév- és hitelrontás, hólabda-szerződés, üzleti vagy üzemi titok elárulása, jogosulatlan felhasználása) egyesével vizsgálja, idevonva az üzleti vesztegetést is. Ezekben szerint közös elem a dologi erkölcs keresztülvitele, és ebben a tekintetben nem ért egyet Ulmerrel,⁶⁵ hogy a versenyjog egészét, annak egyes tényállásait „nem lehet közös nevezőre hozni.”⁶⁶

A versenyjog valamennyi magánjogi tényállása a dologi erkölcsöt védi tehát, azaz objektív, és kizárólag a termék (dolog) önálló, személytelen mozgását támogatja, akkor is, ha a személyi elem is megjelenni látszik. Ez a személyi jelleg, azonban csak látszólagos és a dologi dinamikát szolgálja ki. Ez szembetűnő a szédelgő feldicsérés és a bitorlás összehasonlításában. „*A szédelgő feldicsérés tényálladéka egészen dologias vonatkozású, ellenben a bitorlás tényálladéka – látszólag – személyi attribútumokra vonatkozik: névre, cégre stb. De a személyi jelleg nyomban eltűnik, vagy legalább is háttérbe szorul, ha figyelmesebben megvizsgáljuk a tényálladékokat és megállapítjuk, hogy személyről csak annyiban van szó, amennyiben az üzleti vállalata körében cselekszik. A vállalat pedig fogalma szerint épen a személy negációja: a vállalat az üzleti forgalom funkciója, tekintet nélkül az e funkció ellátására rendelt dolgok viszonyára, tehát a tulajdonos személyére.*”⁶⁷

⁶¹ BGHZ 50, 133 – Mephisto; NJW 1990, 1986 – Emil Nolde.

⁶² BALÁS 1940, 19. p.

⁶³ BALÁS 1940, 19–20. pp.

⁶⁴ BALÁS 1940, 28. p.

⁶⁵ ULMER 1932.

⁶⁶ BALÁS 1940, 63. p.

⁶⁷ BALÁS 1940, 31–32. pp.

A tételes jog, illetve a joggyakorlat elemzéséből végülis arra jut, hogy az üzleti verseny és a tisztességtelen verseny fogalmát a bíróságok helyesen alkalmazzák. Elsősorban a svájci és a német törvényekkel és joggyakorlattal hozza ezeket kapcsolatba, és a németet kritizálja igazán. Ezen túl kiemeli, hogy a joggyakorlat az összehasonlító reklám tilalmával összefüggésben a dologi szemléletet túlzásba is viszi.⁶⁸

Összességében arra jut, hogy az üzleti verseny lényege abban rejlik, hogy a dologi szempont uralkodik, a dolgok versenyeznek egymással, a személyi szempontok pedig, legalább is közvetlenül, ki vannak kapcsolva.⁶⁹

Versenyjogi szemléletéből a személyi (eszmei) és a dologi (vagyoni) elemek egymásra való hatásaa körében Balás következetesen keresztülviszi azt a később kifejtésre kerülő elképzelését, hogy a személyiséggel összefüggő vagyoni érdekeket a tételes jogban a személyiségi jogról leválasztva, elsősorban a versenyjogban kell értékelni. Sőt, valószínűleg a versenyjogból fakadóan jön számára az ötlet, hiszen az erre vonatkozó álláspontját még azelőtt kifejti, mielőtt részletesen feltárná a dologi szemléletre vonatkozó bármilyen elméletét. A személyi elem elsorvadása, az „eldologiasítás”, ahogy ő mondja, elsősorban a vállalat- és árujelző jogban jelentkezik a szolgai utánzás (jellegbitorlás) tényállásával összefüggésben. A jogintézmény célja ugyanis a vállalat, illetve az áru megjelölése. Itt lényegében az a mérce, hogy a személyiségi jog teljes mértékben tárgyasult-e és ezáltal csak a dologi dinamikának van alávetve, vagy a tárgyasulás csak részleges és a személyiségi joggal való kapcsolat továbbra is fennáll.⁷⁰

A személyi és dologi szemlélet használhatósága napjainkban

A személyi szemlélet kiterjesztését láthatjuk napjainkban a dologi tényezők tekintetében abban, hogy az állatokat a magyar jogalkotó is kivette a dologfogalomból, és kiterjesztő értelmezéssel oldja meg azok védelmét.⁷¹ Fordított irányú folyamatokra lehetünk figyelmesek ugyanakkor, ha a személyiségi jogok vagyoni értékét és forgalomképességét vizsgáljuk. Ebben a tekintetben a dologi elem a személyiség védelmét képező legszemélyesebb jogba is betolul és a verseny, a kereskedelmi forgalom számára megnyitja e jogokat is.

Szerzői jog tekintetében a monizmust⁷² is áttöri a dologi szemlélet, és a jogalkotó több esetben átruházhatóvá nyilvánítja a vagyoni jogokat. Ezek jellemzően azok az esetek, amelyek tekintetében az alkotó háttérbe szorul, a személyes jelleg, a személyi jelleg csökevényes. Ide sorolhatóak a szoftverre⁷³ és az adatbázisra vonatkozó vagyoni jogok,⁷⁴ a reklámozás céljára megrendelt művek.⁷⁵ Hasonló dinamikát tapasztalhatunk a

⁶⁸ BALÁS 1940, 62. p.

⁶⁹ BALÁS 1940, 63. p.

⁷⁰ KUNCZ – BALÁS P. 1924. 42. p. A bírói gyakorlatból: K. P. IV. 1753/1939. K, P. IV. 3967/1937.

⁷¹ 2013. évi V. törvény 5:14. (3) bek.

⁷² 1999. évi LXXXVI. törvény 9. § (1) bek., a továbbiakban: Sztj.

⁷³ Sztj. 58. § (3) bek.

⁷⁴ Sztj. 61. § (2) bek.

⁷⁵ Sztj. 63. § (1) bek.

munkaviszonyban készült művekkel kapcsolatosan, ahol a vagyoni jogok jogutódja a munkáltató lesz.⁷⁶

Hasonló kihívásokat jelent a mesterséges intelligencia megjelenése mind a szellemi tulajdonjog, mind az általános magánjog terén, hiszen az emberi szubjektívum, érzékelés, akaratkifejezés tükröződik vissza a mesterséges intelligencia cselekedeteiben, ez pedig a magánjog alapjait, a cselekvőképességet, az alkotó személyiségét is érinti. *Balás* ezt úgy fogalmazná meg valószínűleg, hogy a személyi szemlélet emberen túli kiterjesztése már nem csak a vállalatokat (jogi személyeket) érinti, hanem eljutott az állatokhoz, és a mesterségesen gondolkozó, önálló akaratképzésre képes entitásokhoz, a mesterséges intelligenciához is.

A versenyjog lényegét *Balás* helyesen ragadta meg, ugyanakkor a személyi elem betüremkedése napjainkban is jelentkezik a híres személyek, sztárok reklámokba való bevonásával, amely magát a személyiségi jogot is a dologi szemlélet alá vonta be Németországban.⁷⁷ De ugyanilyen a fogyasztók elérése véleményvezérek (influencerek) által. A *customer to customer* reklám ugyan lényegét tekintve személyes jellegénél fogva hat, de a dinamikus dologi szemléletnek alárendelten: a termékért.⁷⁸

Ebből látható, hogy a *Balás P. Elemér* által kifejlesztett dualisztikus társadalom-szemlélet napjaink technológiai kihívásaival kapcsolatosan is kiállja a próbát, azok ezzel ugyanúgy leírhatóak.

Összegzés

Balás P. Elemér életművében megmutatkozó szakmai irányvonalak összességét tekintve nevezik őt méltán az utolsó magyar polihisztor jogásznak. *Balás* nem csak a jog társadalomtudományokkal összefüggésben kifejtett nézetei, illetve a hozzá köthető dinamikus dologi és személyi szemlélet miatt az egyik legnagyobb magyar jogász, hanem azon munkája miatt, amelyet az egyes jogágakban, jogterületekben kifejtett dogmatikus-rendszerző tevékenysége jelentett és jelent ma is.

Balás P. Elemér jogászí géniusztát a következő premisszák jellemezték:

Egyrésztől gyakorlatias volt, nem csupán elméleti szakember, hanem mindig figyelembe vette a kor, a társadalom, a gazdaság, a technológia igényeit is és ehhez mérte a jogot. Ez egyébként kifejezetten jellemző is a szladitsi iskolára, és megnyilvánul *Balás P. Elemér* munkásságában is. Másrésztől jellemzi az elméleti gondolkodás, a rendszerezési képesség, amely nem önmagában áll, hanem szintetizálódik a gyakorlati szempontokkal. Harmadrészt kiemelhető a külföldi jogok, a külföldi szabályozási modellek figyelembevétele, értékelése, sőt sokszor kritikája is. Ez megnyilvánul abban az irányban is, hogy ő maga is több nyelven publikált. Negyedrészt említhető a jövőbe tekintés, a jövő kihívásai jogi megoldásának, szabályozásának igénye: az új technológiák iránti érzékenység, és a jogi vizsgálatban azok középpontba emelése. Ötödészt pedig ilyen az

⁷⁶ Szjt. 30. § (1) bek.

⁷⁷ NJW 1992, 2084 – Joachim Fuchsberger.

⁷⁸ Lásd pl. a Gazdasági Versenyhivatal #GVH#Megfeleles#Velemenyvezer elnevezésű iránymutatását. (http://www.gvh.hu/data/cms1037278/aktualis_hirek_gvh_megfeleles_velemenyvezer_2017_11_20.pdf)

organikusság, a magyar jogi hagyományok tisztelete, amelybe a folyamatosan megújuló, gazdagodó jogi nyelv is beletartozik.

Mindezen sajátosságok alapján egyet kell értenünk Koltay Andrással, aki szerint Balás P. Elemér életművében nem csupán jogtörténeti érdekességeket találhatunk, hanem ma is használható, értékes jogi álláspontokat, meglátásokat;⁷⁹ olyan tudást, amely örökre a magyar jogi közkincs részét fogja képezni.

III. Fontosabb művei

A sajtódeliktum. Pallas, Budapest, 1922.

(KUNCZ ÖDÖN – BALÁS P. ELEMÉR) *A tisztességtelen verseny.* Politzer Zsigmond. Budapest, 1924.

A tisztességtelen verseny büntetőjoga. Váci Kir. Orsz. Fegyint. Budapest, 1924.

Rádió, szerzői jog, sajtójog. A Sajtó kiadása. Budapest, 1927.

Szerzői jogi reformtörvények. A Sajtó kiadása. Budapest, 1927.

Kártérítési sajtójog. Polgári Jog. 1930. 501–514. pp.

Az okozatosság büntetőjogi problematikája. MTA kiadása. Budapest, 1936.

Szerzői jog és dologi dinamizmus. In: Emlékkönyv dr. Szladits Károly tanári működésének 30. évfordulójára. Grill. Budapest, 1938. 3–24. pp.

Szerzői magánjogunk de lege ferenda. In: TURY SÁNDOR KORNÉL (szerk.): Menyháth Gáspár emlékkönyv. Dolgozatok Menyháth Gáspár születésének 70. évfordulójára. Szeged, 1938. 1–49. pp.

A modern perjogi tudomány fejlődési iránya. In: Emlékkönyv Kolosváry Bálint dr. jogtanári működésének 40. évfordulójára. Grill. Budapest, 1939.

Dinamikus dologi szemlélet a magánjogban. A versenyjog alapproblémája. Magyar Jogászegyleti Értekezések. 1940. 37–100. pp.

Személyi és dologi társadalomszemlélet. Társadalomtudomány. 1940. 129–156. pp.

Személyiségi jog. In: SZLADITS KÁROLY (szerk.): Magyar magánjog I. Grill. Budapest, 1941. 624–663. pp.

Szerzői jog. In: SZLADITS KÁROLY (szerk.): Magyar magánjog I. Grill. Budapest, 1941. 664–694. pp.

Személyi és dologi szemlélet az anyagi büntetőjog és a perjog fejlődésében. In: ECKHART FERENC – DEGRÉ ALAJOS (szerk.): Emlékkönyv dr. viski Illés József ny. r. egyetemi tanár működésének 40. évfordulójára. Stephaneum. Budapest, 1942. 15–32. pp.

A Széchenyi-Kossuth-ellentét hírlapi vitájuk tükrében. Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem. Kolozsvár, 1943. 1–230. pp.

Perszemlélet és kriminálpolitika. Akadémiai székfoglaló. Budapest, 1947.

Törvényjavaslat a szerzői jogról. Magyar jogászegylet. Budapest, 1947.

Balás P. Elemér műveinek teljes listája:

Balás P. Elemér tudományos közleményeinek jegyzéke. In: KOLTAY ANDRÁS (szerk.): Balás P. Elemér emlékkönyv. Budapest, 2018. 841–849. pp.

⁷⁹ KOLTAY 2018, 135. p.

IV. Irodalomjegyzék

- BEUTHIEN, VOLKER: *Was ist vermögenswert, die Persönlichkeit oder ihr Image?* NJW 2003. 1220–1223 pp.
- BOZÓKY ALAJOS: *Abszolút személyjogok*. In: FODOR ÁRMIN (szerk.): *Magyar Magánjog I.* Wolfner és Singer. Budapest, 1901.
- ELSTER, ALEXANDER: *Urheber- und Erfinder-, Warenzeichen- und Wettbewerbsrecht (Gewerblicher Rechtsschutz)*. Duncker & Humblot. Berlin und Leipzig, 1928.
- FEHÉRVÁRY JENŐ: *Magyar magánjog kistükre*. Barkóczy. Budapest, 1942.
- GELLÉN KLÁRA: *Balás P. Elemér a sajtó-helyreigazítási jog tárgyáról*. In: KOLTAY ANDRÁS (szerk.): *Balás P. Elemér emlékkönyv*. Wolters Kluwer. Budapest, 2018. 11–18. pp.
- GIERKE, OTTO VON: *Deutsches Privatrecht. Erster Band*. Duncker & Humblot. Leipzig, 1895.
- GÖTTING, HORST-PETER: *Die Vererblichkeit der vermögenswerten Bestandteile des Persönlichkeitsrechts – ein Meilenstein in der Rechtsprechung des BGH*. NJW 2001. 585–587. pp.
- JUHÁSZNÉ ZVOLENSZKI ANIKÓ: *Balás P. Elemér rövid önéletrajza*. In: KOLTAY ANDRÁS (szerk.): *Balás P. Elemér emlékkönyv*. Wolters Kluwer. Budapest, 2018. 837–840. pp.
- KOLOSVÁRY BÁLINT: *Magánjog: vezérfonal a magyar magánjogból tartott egyetemi előadásokhoz: a jogfejlődés újabb eredményeivel*. Studium. Budapest, 1944.
- KOLTAY ANDRÁS: *Mit üzen Balás P. Elemér a 21. század médiaszabályozásának?* In: KOLTAY ANDRÁS (szerk.): *Balás P. Elemér emlékkönyv*. Wolters Kluwer. Budapest, 2018. 135–156. pp.
- KONKOLY ZSOLT: *A képmáshoz való jog Balás P. Elemér és kortársai szemléletében*. In: KOLTAY ANDRÁS (szerk.): *Balás P. Elemér emlékkönyv*. Wolters Kluwer. Budapest, 2018. 19–40. pp.
- KUNCZ ÖDÖN – BALÁS P. ELEMÉR: *A tisztességtelen verseny*. Politzer Zsigmond. Budapest, 1924.
- LEGEZA DÉNES ISTVÁN: *„Egyszer mindenkorra és örök áron”. A szerzői jog és forgalomképessége Magyarországon a reformkortól 1952-ig*. Szeged, 2017.
- MESZLÉNY ÁRTUR: *Magyar Magánjog I*. Grill. Budapest, 1931.
- MEZEI PÉTER: *Balás P. Elemér 1934/1947-es szerzői jogi reformkonceptiója*. In: KOLTAY ANDRÁS (szerk.): *Balás P. Elemér emlékkönyv*. Wolters Kluwer. Budapest, 2018. 45. 47. p.
- NEUMANN ÁRMIN: *A kereskedelmi törvény magyarázata*. Athenaeum. Budapest, 1895.
- NIZSALOVSZKY ENDRE: (cím nélkül). *Jogászegyleti Szemle* 1948. 151. pp.
- NÓTÁRI TAMÁS: *Szerzői jogi reformok és reformkísérletek*. In: KOLTAY ANDRÁS (szerk.): *Balás P. Elemér emlékkönyv*. Wolters Kluwer. Budapest, 2018. 55–94. pp.
- PÓLAY ELEMÉR: *Balás P. Elemér születésének 100. évfordulójára*. Magyar Jog. 1984. 31. évf. 6. sz. 84–86. pp.
- RÁCZ GYÖRGY: *Egy polihisztor magyar jogász emlékezete*. Jogtudományi Közlöny. 1983. 38. évf. 6. sz. 412–413. pp.
- SCHULTZ MÁRTON: *A vagyoni személyiségi jog. A személyiségi jog vagyoni és személyi viszonyainak monizmusa a tárgyasítható személyiségi jegyek vonatkozásában*. Jogelméleti Szemle 2019/1. 109–131. pp.
- SZLADITS KÁROLY: *A magyar magánjog vázlata I*. Grill. Budapest, 1933.
- ÜLMER, EUGEN: *Sinnzusammenhänge im modernen Wettbewerbsrecht. Ein Beitrag zum Aufbau des Wettbewerbsrechts*. Springer. Heidelberg, 1932.
- VALLASEK MAGDOLNA: *A sajtószabadság eszméje és jogi fogalma*. In: KOLTAY ANDRÁS (szerk.): *Balás P. Elemér emlékkönyv*. Wolters Kluwer. Budapest, 2018. 95–106. pp.
- ZVOLENSZKI ANIKÓ: *In memoriam: Balás P. Elemér (Halálának ötvenedik évfordulójára)*. Jogtudományi Közlöny 1998. 53. évf. 5. sz. 174–175. pp.

ÁRKOSY LILLA

BALÁSFALVI KISS ALBERT

(1874–1937)

I. Életrajz

Közel 83 éve hunyt el 1937. július 1-jén *Balásfalvi Kiss Albert*, a magyar magánjog kiemelkedő alakja, római jogász, jogtörténész és egyetemi tanár.¹ Tudományos munkássága nagy hatással volt a hazai jogi oktatásra. Kiemelkedő jelentősége volt az ország egyetemi életében, hisz oktatói tevékenységet folytatott több egyetemen is, többek között a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemen,² valamint a Szegedi Ferenc József Tudományegyetemen is megfordult.³

A Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében, jómódú nemesi családba született *Balásfalvi Kiss Albert* Kecskeméten, 1874. november 2-án.⁴ Édesapja a temesvári ítélőtáblai bíró Balásfalvi Kiss István (1844–1895) édesanyja Kozma Emília (1845–1923) ősi kecskeméti nemesi családból származott.⁵ Öccse, Balásfalvi Kiss Endre 1934–1938 között Kecskemét polgármesteri tisztségét töltötte be, majd Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánja volt 1938–1944 között. További két fiatalabb fiútestvére, Balásfalvi Kiss József (1875–1926) és Balásfalvi Kiss Kálmán (1880–1931) mellett lánytestvére is született Balásfalvi Kiss Emília (1877–1971). Legfőképpen Kecskeméten élt és tevékenykedett. Kiváló eredménnyel érettségizett 1892-ben. Egyetemi tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen kezdte 1892-ben, majd 1896-ban szerezte meg jogtudományi doktorátusát.⁶ Emellett tanult a grazi, a heidelbergi, a berlini, a lipcsei és a müncheni Tudományegyetemeken is, végül magántanári képesítést szerzett Kolozsvárott 1902-ben.⁷ Miután befejezte egyetemi tanulmányait 1898-ban, visszatért szülővárosába, ahol még ebben az évben a jogakadémia tanára, majd 1905-től az intézmény igazgatójává lett.⁸ A tanári székfoglalóját 1903-ban A birtokvédelem keletkezése

¹ Révai Nagy Lexikona 21. kötet: kiegészítés. Budapest, 1935. 509. p.

² BENKE 1998.

³ MOLNÁR 4. p.

⁴ Szegedi Egyetemi Almanach 1921–1995. I. 1996. 45. p.

⁵ Kecskeméti Közlöny. 1937 július 19. évforduló 146–172. szám. 148. sz. 1. p.

⁶ MOLNÁR 1999, 4. p.

⁷ STIPTA 2019. 224. p.

⁸ PÉTERNÉ FEHÉR – SZABÓ – SZÉKELYNÉ KÖRÖSI 1992. 146. p.

a római jogban címmel adta elő. Első munkahelyén magánjogot tanított 1897-től 1907-ig, majd a kassai állami jogakadémián oktatott, végül pedig 1914-ben egyetemi tanár lett a Pozsonyi Tudományegyetem jogi karán, ahol nemzetközi magánjogot és római jogot adott elő.⁹ A Pozsonyi Tudományegyetem dékáni tisztségét is betöltötte az Állam- és Jogtudományi Karon az 1919–1920. tanévben. Itt részt vett a cseh megszállás ellen szervezett ellenállásban, és ő osztotta szét a Magyarországról érkező anyagi javakat. A magyar nyelvű oktatás megszűnését követően hazaköltözött. A Kolozsvárról Szegedre menekült egyetem római jogi tanszékének lett a vezetője 1921-től.¹⁰ Emellett dékáni tisztséget töltött be az 1930–1931. tanévben, prodekan 1931–1932-ben.¹¹ 1934–1935-ben az Egyetem rektoraként, majd a következő tanévben prorektorként tevékenykedett.¹²

Fő kutatási területe az anyagi magánjog és annak története volt, emellett foglalkozott római jogtörténettel és annak európai hatásával, valamint jogszociológiával is. Tagja volt továbbá az országos felsőoktatási tanácsnak.¹³ Szegeden 16 éven át volt a Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán a római jogi tanszék vezetője. Számtalan állami tisztsége mellett országos egyesületeknek, többek között a Kecskeméti Torna és Vívó Egyletnek volt az elnöke, és egyéb választmányok tagja. Irodalmi tevékenysége fiatalabb éveiben kimagaslónak minősült, majd ahogy idősödött, egyre inkább a közéleti tevékenysége erősödött.¹⁴ Tagja volt az Országos Ösztöndíj Tanácsnak és *senator magistere* volt a Turul Bajtársi Egyesületnek.

A Kecskeméti Közlöny tudósítása szerint dr. *Balásfalvi Kiss* Albert a magyar érdemrend középkeresztjének viselője váratlanul, 1937. július 1-jén halt meg. Halála nagy veszteség volt mind családjá, mind a nemzet számára. Halálával a jogászvilág egyik legkiemelkedőbb tagját veszítette el.¹⁵ Lakiteleken helyezték örök nyugalomra.¹⁶

II. Tudományos munkásság

Fő kutatási területe az anyagi magánjog volt, amit jól tükröznek fontosabb munkái. *Az elévülés a magyar anyagi jogban* című tanulmánya 1902-ben látott napvilágot, majd ugyanebben az évben *Az elévülés a Polgári Törvénykönyv Tervezetében* című munkája

⁹ RUSZOLY 2001. 37–40. pp.

¹⁰ Kecskeméti Életrajzi Lexikon. 1992. 146. p.

¹¹ Szegedi Egyetemi Almanach 1921–1995 I. Hungária. Szeged, 1996. 45. p.

¹² STIPTA 2019, 224. p.

¹³ Szegedi Egyetemi Almanach 1921–1995 I. Hungária. Szeged, 1996. 45. p.

¹⁴ MOLNÁR 1999. 4. p.

¹⁵ Kecskeméti Közlöny 1937. 1. p.

¹⁶ Sírja jelenleg a kecskeméti református temetőben található, amelyet 2009-ben védetté nyilvánított a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság. Sírfeliratán számos korábban betöltött tisztsége említésre került, jól szemléltetve kiemelkedő jelentőségét: „egyetemi nyilvános rendes tanár a II. oszt. magyar érdemrend tulajdonosa, a szegedi Werbőczy Bajtársi Egyesület Magistere a dunántúli Református Egyházkerület választott tanács bírójá. A kecskeméti Jogakadémia tanára 1896, igazgatója 1904. a kassai Jogakadémia tanára 1907–1914. a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem tanára 1914–dékána 1919/1920 a szegedi Ferenc József Tudományegyetem tanára 1922, dékána 1930/1931 rectora 1934/1935.”

is megjelent.¹⁷ Emellett elsőként foglalkozott hazánkban jogszociológiával, e jogterület első kutatójának tartják.¹⁸ Mindezek mellett jogtörténész és római jogász is volt.¹⁹

Az elévülés a magyar anyagi magánjogban

Az elévülés a magyar anyagi magánjogban című munkájában sérelmezte Kiss Albert, hogy az akkori szakirodalom²⁰ rendkívül szűkszavú az elévüléssel kapcsolatban, és a legtöbb még fel sem hozza az ezzel összefüggő vitás kérdéseket.²¹ Kiemelte, hogy az elévülés jogintézményét a joggyakorlat alakította ki, valamint a bírói gyakorlat kezdetekben mind az elbirtoklást, mind a keresetelévülést elévülés névvel illette.²² Hangsúlyozta, hogy az elévülésre vonatkozó rendelkezéseket a joggyakorlat jóval pontosabban formálta meg, mint ahogy azt a tankönyv-, illetve szakirodalomban tették.²³ Felhívta a figyelmet, hogy a római jog, élesen elhatárolta az elbirtoklás és a keresetelévülés jogintézményét, azonban a 12. században tevékenykedő glosszátorok e kettő jogintézményt összevonták a *praescriptio* fogalma alá, amely alatt a jogosultságok megszerzésének, vagy megszűnésének időmúláson alapuló módját értették.²⁴ Az előbbivel kapcsolatban Savigny²⁵ úgy vélte, hogy a római jogi fogalom félreértése történt, hisz maga a *praescriptio*²⁶ a formula része volt. Csak Justinianus császár (527–565) consitutiójában²⁷ található a *temporalis praescriptio* annyira tág értelemben, hogy az elbirtoklás is beletartozik, és a *praescriptio* ezen egységes fogalmának felfogása lesz uralkodó a XIX. század első éveiben.

Az új felfogás képviselőjeként Savigny²⁸ határvonalat húzott az elévülés és az elbirtoklás fogalmai között, innentől kezdve e két jogintézmény szétválasztása általánosnak mondható mind a szakirodalomban, mind a törvényhozásban. Savigny álláspontját követően Kiss Albert Donellus²⁹ fejtegetéseit is számba vette, amelynek értelmében a Theodosiusi illetve, Justinianusi jog praetori, valamint *aedilisi* keresetei, továbbá az *actio de dolo*³⁰ megindításának lehetősége *ipso iure*, a törvény erejénél fogva szűnnek meg, a törvényben meghatározott idő elteltével. Sokra tartotta Grawein³¹ fejtegetéseit a

¹⁷ Szegedi Egyetemi Almanach 1921–1995 I. Hungária. Szeged, 1996. 45. p.

¹⁸ CSEKEY 1937. 283–286. pp.

¹⁹ Kecskeméti Életrajzi Lexikon 1992, 146. p.

²⁰ ZSÖGÖD 1900. FODOR 1899.

²¹ BALÁSFALVI KISS 1902a, 105. p.

²² Pl. C. 86. II/23. 6916/85. sz. (Dt. r. f. XIV. 204. p.): 85. II/10. 6267-84. p., t. XII. 12.: Dt. uj f. XXXII. 323. p.: Dt. uj f. IV. k. 214. sz.

²³ 1867-től kezdődően rengeteg hazai törvényben megjelentek elévülési rendelkezések. Az elévülési határidőket Márkus Dezső a Magyar Jogi Lexikon III. k. 241-243 oldalán állította össze „Elévülés” című tanulmányában.

²⁴ BALÁSFALVI KISS 1902a, 109. p.

²⁵ FRIEDRICH CARL VON SAVIGNY: *System des heutigen römischen Rechts*. Berlin. 1974. IV. k. 312. s. k.

²⁶ Gai. Inst. 4,130.

²⁷ C. 5,12,30: *Omnis autem temporalis praescriptio, sive per usucapionem inducta...*

²⁸ SAVIGNY 1974. 265. p.: Wenn ein Klagrecht dadurch untergeht, dass der Klagberechtigte dasselbe inner halb eines gewissen Zeit-Aufhebung des Rechtes Klagenverjährung.

²⁹ Donellus: Comment XVI. k. 8. f. 21-22.

³⁰ C. 2,21,8.

³¹ GRAWEIN 1880.

témával összefüggésben, aki vizsgálta az összes olyan jelenséget, amelynek közös jellemzője, hogy a jog meghatározott idő elteltével megszűnik. Végül két uralkodó definíció született az elévülés fogalmát illetően. Az uralkodó nézet értelmében Savigny,³² Windscheid,³³ Unger,³⁴ Dernburg³⁵ alapján az elévülés a kereseti jognak a megszűnése abból kifolyólag, hogy az arra jogosult nem élt jogának gyakorlásával a törvényben meghatározott idő alatt. Ezzel szemben Grawein definíciója értelmében az elévülés a kereseti jognak azon okból való megszűnése, hogy a jogosult elmulasztotta cselekményének véghez vitelét, amelyeket a jogszabály az elévülési időt félbeszakító okoknak tekint.

Ezt követően azt a kérdést boncolgatja Kiss Albert, hogy miért a kereseti jognak az elévüléséről beszélhetünk és miért nem a jognak vagy az igénynek vagy akár a követelésnek az elévüléséről? E kérdés megválaszolásához tisztázta a kereseti jognak, az igénynek, illetve a jognak a fogalmát és ezek egymáshoz való viszonyát.³⁶ A jogirodalom vitái a glosszátoroktól kezdődően a középkoron át a Celsus³⁷ által definiált *actio* fogalom körül alakultak ki. Kérdéses volt, hogy e definíció általában a kereseti jogra, vagy kizárólag a kötelmekből eredő actiókra irányadó. Az idő múlásával tisztázódott, hogy az összes *actio*-nak az *obligatio*, vagyis kötelelem az alapja. Savigny véleménye értelmében a keresetjog olyan jogintézmény, amely bizonyos jogosultságok megsértéséből származnak, azaz nem külön fajtája a jogoknak, hanem, egyfajta kísérelője. A jogok sértéséből eredő változás, hisz a sértett a jogsértővel sajátos jogviszonyba kerül, általában a jogsértés megszüntetését követeli. E jogsértés miatt kialakuló viszony a keresetjog vagy kereset. Vagyis a keresetjog két dolgot feltételez: egy adott jogot vagy bizonyos jogosultságot (*Recht an Sich*) és e jognak a megsértését. Ha az első hiányzik, akkor jogsértés sem valósulhat meg, ha a második elem, azaz a jogsértés hiányzik, akkor az adott jog a kereset speciális formáját nem veheti fel, vagyis nincs *actio nata*,³⁸ azaz nem születik meg a keresetjog sem. Tehát e két előbbi feltétel konjunktív, azaz egyszerre kell fennállnia mindkettőnek.

Az elévülés a Polgári Törvénykönyv tervezetében

Kiss Albert e tanulmányában a magyar magánjog elévülési tételeit vette számba és megállapította, hogy az erre vonatkozó anyagi szabályok, illetve ezek rendszerei létrejöttének tekintetében „középuton állnak” a történetileg kialakult *sui generis* intézmények és a recipiált *institutio* között.³⁹ Kiemelte, hogy az elévülés jogintézményének kialakulásához hazánkban hozzájárult az Osztrák Polgári Törvénykönyv hatása és a joggyakorlat. Hangsúlyozta Savigny szerepét, akinek feltűnése előtt a *praescriptio* fogalmát a római források félreértelmezésével az elbirtoklással, az elévüléssel a szolgalmak (*non usus* révén történő) megszűnésével, azaz bizonyos jogok szerzésének, illetve elvesz-

³² SAVIGNY: *System* V. k. 237 § 265. p.

³³ WINDSCHEID: *Pandekten*. I. 106. § 302. p.

³⁴ UNGER: *System II*. 119. § IV. kiadvány 401. p.

³⁵ DERNBURG: *Pandekten*. I. 342. p.

³⁶ BALÁSFALVI KISS 1902a, 130. p.

³⁷ D. 44,7,51. *Nihil aliud est actio quam ius quod sibi debeatur iudicio persequendi*.

³⁸ BALÁSFALVI KISS 1902a, 132. p.

³⁹ BALÁSFALVI KISS 1902b. 5. p.

tésének lehetőségével azonosította az elmélet és a gyakorlat is. Savigny után még Windscheid igény-elmélete hozott jelentős változásokat az elévülés tételeiben. Az igény fogalmának a feltüntetése nagymértékben hozzájárult e jogintézmény szabályainak kialakulásához. A Polgári Törvénykönyv Tervezete az elévülés jogintézményének általános rendelkezéseit a IV. részben, a kötelmi jog részben a VI. cím IV. fejezetében tartalmazza, az 1326. §-1358. §-ig. E Tervezet szerint az elévülés anyagi jogi kifogásnak minősül, amely esetén az adós erre történő hivatkozással megtagadhatja a teljesítést érdemi védekezés nélkül. Ennek értelmében az elévülés nem tartozik a kötelemszüntető okok közé. A Tervezet célja, hogy a kötelelem megszűnése mellett kerüljön rendezésre az elévülés jogintézménye.⁴⁰

Jól látható, hogy a Tervezet már élesen elválasztja az elévülést az elbirtoklástól és az előbbi tárgya egyértelműen egy követelés, amely már nem csupán kötelmi viszonyon, hanem abszolút hatályú jogosultságokon is alapulhat. A Tervezet az elévülési időt 10 évben határozta meg. Az egyik legnagyobb újítása volt a Tervezetnek, hogy csoportosítva megoldotta a mindennapi élet üzleteiből származó követeléseket, amelyekre három évnyi elévülési időt állapított meg, és pontosította az elévülés kezdő időpontját, ami a követelés érvényesíthetővé válásának, azaz a lejáratának időpontja. Majd e rendelkezéseket követték az elévülés félbeszakadására és nyugvására irányadó szabályok.⁴¹ A Tervezet rendkívül nagy módosítást eszközölt volna az akkori magyar magánjogban, a meglévő jog fejlesztése helyett, a Tervezet a *receptio* megvalósítását preferálta, csekélyebb változásokkal a német Polgári Törvénykönyv rendelkezéseit követte. A Tervezet az elévülést önálló, *sui generis* jogintézménynek tekintette és megállapította, hogy a korábban *praescriptio* fogalma alá sorolt elbirtoklással, a *non usus* által történő jogmegszűnéssel, valamint az *usucapio libertatis*sal való rokonsága csupán külsőleges. Kiss szerint ez nem szorult helyesítő kritikára, hisz már a múlt században bebizonyosodott, hogy a *praescriptio* egységes fogalma jogilag helytelen.⁴²

A Tervezetben felszínre jutott az igény (követelés) teoria, amelynek értelmében az elévülés tárgyának a követelést tekinti, ahogyan a német polgári törvénykönyv is (*Anspruch*). Jelentős viták alakultak ki az igény szó, mint *terminus technicus* körül, amely Windscheidet megelőzően nem szerepelt a pandektajogi irodalomban. A Tervezet az Indokolás értelmében (III. 696.) az igénynek, mint *terminus technicus*nak az alkalmazását elvetette, hiszen „a követelés kifejezés ugyanazt fejezi ki, amit a német ptkv. az igény szóval kifejez.”⁴³

Kritikával illette Kiss a Tervezet terminológiáját, és hangsúlyozta, hogy az nem következetes, ugyanis a 110, 146, 148, 162, 166 §-okban szerepel az igény, mint kifejezés „olyan összetettebb jogviszonyokból kiágazó relatív jogosultság jelzésül, amely a Tervezetnek e szót nem használó terminológiája értelmében jog, jogosultság, illetőleg követelés szóval volna megjelölendő.”⁴⁴ Azzal összefüggésben, hogy mi minősül az elévülés tárgyának, vagyis, hogy következetesen melyik kifejezés kerüljön alkalmazásra *terminus technicus* gyanánt, mind a törvények, mind a joggyakorlat szóhasználatában

⁴⁰ BALÁSFALVI KISS 1902b, 8. p.

⁴¹ BALÁSFALVI KISS 1902b, 9. p.

⁴² BALÁSFALVI KISS 1902b, 47. p.

⁴³ Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez. III. kötet 696. p.

⁴⁴ Indoklás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez. I. kötet 207. p.

rendkívül eltérő kép mutatkozott.⁴⁵ Kérdéses volt, hogy a német polgári törvénykönyvben szereplő *Anspruch* fogalmának melyik magyar kifejezés felel meg leginkább. Végül a „követelés” műszót alkalmazta a Tervezet, amelyet Kiss Albert nem tartott túl szerencsésnek, hiszen az adott időszak terminológiája értelmében a követelés fogalma össze volt nőve a kötelelem valamint a kötelmi jog fogalmával. Emellett a polgári perrendtartásról szóló törvényjavaslat teljesen eltérő tartalommal használta a követelés szót, amely alatt azt értette, amit a felperes követelt, függetlenül attól, hogy volt-e jogalapja (Pl.: 34. §, 90. §, 93. §). Kiemelte ez alapján Kiss, hogy nincs harmónia az anyagi és az alaki jog terminológiája között.⁴⁶

A birtokvédelem keletkezése a római jogban

1903-ban Kecskeméten tanári székfoglalóját *A birtokvédelem keletkezése a római jogban* címmel tartotta meg. Ezt követően megjelent tanulmányában – egyebek mellett – hangsúlyozta, hogy az *ager publicus*ra engedett használati jog egy rendkívül speciális fajtája a dologi jogi jogosultságoknak, hisz a tulajdonjog az államot illeti. Nem minősült egyszerű bérletnek, mivel a használat ez előbbinél terjedelmesebb jogosultságokat biztosított annak jogosultja számára. Az ilyen földterületek felett bizonyos rendelkezési joga volt a használóknak, hisz eladhatta, elajándékozhatta, átörökölhette ugyanúgy, mintha magántulajdonban lévő dolog lett volna. Kiss Albert véleménye értelmében e jogviszony nem tekinthető a magánjogi *possessio*-nak, ugyanis az államnak visszavételi joga van, amelyet bármikor korlátlanul gyakorolhat. Továbbá e jogviszony közjogi természetét tanúsítja, hogy ilyen jellegű ingatlanokat nem lehetett elbirtokolni.⁴⁷

A római jog receptiója a germán jogban és annak hatása az európai jogfejlődésre

Kiss Albert rektori székfoglalóját 1934. szeptember 29-én *A római jog receptiója* címmel tartotta meg Szegeden.⁴⁸ A római jog németországi receptiójának jogtörténeti előzményeit és az akkori társadalmi és gazdasági helyzetet elemezte, amelynek köszönhetően a *receptio* megvalósult. A római jog német területeken történt receptiójának

⁴⁵ A törvények szóhasználata: 1. „keresetelévülés”-ről (pl.: 1871: VIII: 72. §, 74. §; 1871: LIV: 13. §; 1874: XXXIV: 72. §; 1874: XXXV: 189. §. 1884: XVI: 36. §. 1898: XXIII: 29. §. stb.) 2. csupán az „elévülés”-ről (1875: XXXVII: 298. §) 3. „követelés-elévülés”-ről (1874: XVIII: 9. §. 1881: XXXIII: 37. §, 40. § stb.) 4. „követelési jog” elévüléséről (1875: XVII: 7. §. 1899: XLVI: 29. §.); 5. „igény” elévüléséről (1877: XX: 137. §. berni egyezmény 45. §.) 6. „jog” elévüléséről (1881: LX: 23. §. 1881: XVII: 37. §. stb.) 7. kamatok (1883: XXV: 19. §.); betétek és járuléka (1885: IX: 22. §.); kincstári utalvány (1897: XXXIX: 30. §.) elévüléséről; 8. Sokszor nem is az „elévülés” szót alkalmazzák, hanem synonym kifejezésként az elenyészés (1881: XLI: 22. §.), illetve a megszűnés (1896: XXXIII: 581. §.) szavakat.

Hasonló ingadozó szóhasználatot mutat a szakirodalom is ekkor. Leginkább az „elévülés” kifejezés került használatba Suhayda, Ökröss, Kallós, Wenzel, Zlinszky, Reiner által. A Hoffmann-Tervezet az „igény”, a Györy-Tervezet „a kereset”, az Apáthy-Tervezet a „követelés” elévülését ismerteti.

A bírói gyakorlatban viszont legfőképpen a keresetelévülés vagy egyszerűen az elévülés kifejezés került alkalmazásra.

⁴⁶ BALÁSFALVI KISS 1902, 23. p.

⁴⁷ KISS ALBERT: *A birtokvédelem keletkezése a római jogban*. Székfoglaló értekezés, évk. 1903. 1–16. pp.

⁴⁸ BALÁSFALVI KISS 1937.

okait és következményeit vizsgálta.⁴⁹ Kiemelte, hogy az ily módon átvett római jog igen jelentős módosulásokon ment keresztül a középkori itáliai városokban, vagyis ekkor már a római jog részét képezte az a joganyag is, amelyet a középkor alkotott.⁵⁰ Annak ellenére, hogy Magyarország a német szellemiségen keresztül kapcsolódott az egész Európát átformáló latinitásba, hazánkban nem került sor a római jog recepciójára Werbőczy „Tripartituma” miatt, hisz ehhez a magyarság, mint saját hazai joghoz rendkívüli módon ragaszkodott. Mégis számtalan római jogi jogelvet átvett a magyar joggyakorlat.⁵¹ E művében hangsúlyozta, hogy a római jog az egész európai kontinens jogfejlődésére hatással volt. Olyan magánjogi rendszert hoztak létre, amelyet világszerte szinte minden ország átvett, és e jog a Német-Római Szent Birodalomba történő *receptió*jával élő joggá és közkinccsé vált. Ezt rendkívül jól szemlélteti az a tény, hogy a római magánjog alapelvei (többek között a *nemo plus iuris* elve, az *exceptio rei iudicatae* kifogása, a felelősségi szabályok, az adósi késedelem, a jog-, illetve kellékszavatossági rendelkezések, a *Favor testamenti* elve, stb.) napjainkban is általánosan bevett alapelvek.⁵² Kiss Albert véleménye értelmében a római jog *receptió*ja a Szent Német Birodalomba a renaissance szellem jegyében valósult meg.⁵³

Büntetőjogi magánjog?

Büntetőjogi magánjog című munkájában egy Fayer László⁵⁴ által felvetett kérdést elemzett, mégpedig hogy milyen mértékben alkalmazhatja a büntetőjog azokat a fogalmi meghatározásokat, amelyeket más tudományterületek a maguk részére kialakítottak. Fayer arra jutott, hogy a magánjog fogalmait megfelelő *revisio* nélkül nem fogadhatja el a büntetőjog. E megállapításhoz fűzött kritikai megjegyzéseket Kiss Albert, aki inkább Csemegi Károly álláspontjával értett egyet.⁵⁵ Ennek értelmében a büntetőjognak a legteljesebb mértékben tiszteletben kell tartania a magánjogi rendelkezéseket és a felmerülő magánjogi kérdésekre a polgári törvénykönyvek tartalmazzák a választ e nézet szerint, amely ellentétes Fayer László álláspontjával. Ez utóbbi értelmében a büntetőjog a legsúlyosabb szankciókat tartalmazó jog, és e szankciók bekövetkezését nem rendelheti alá olyan definícióknak és rendelkezéseknek, amelyek csekélyebb súlyú szankciókra tekintettel jöttek létre. Ezen álláspontot több téren is vitatta Kiss Albert. Kiemelte, hogy a definíciókat valamint a rendelkezéseket nem a meglévő szankciókra figyelemmel alkotják meg, hanem sokkal inkább a szankciókat alkalmazzák meghatározott jogi érdekeket szolgáló jogintézmények védelmére, és e büntetőjogi szankciók gyakran célozzák a magánjogi jogintézmények védelmét akár súlyosabb jogkövetkezmények révén. Ennek alátámasztására példaként hozta, hogy amíg a magánjog a birtok védelmét célozza a birtokkeresetekkel és az önsegély csekély mérvű engedésével, addig a büntetőjog a

⁴⁹ MOLNÁR 1999, 4. p.

⁵⁰ MOLNÁR 1999, 4. p.

⁵¹ BALÁSFALVI KISS 1937, 44. p.

⁵² BALÁSFALVI KISS 1937, 46. p.

⁵³ BALÁSFALVI KISS ALBERT: *A római jog receptiója a germán jogban. Beszámoló a szegedi m. kir. Ferencz József Tudományegyetem 1934., 1935. évi működéséről.* Szeged, 1936. 316. p.

⁵⁴ FAYER 1899.

⁵⁵ BALÁSFALVI KISS ALBERT: Büntető magánjog? Jogtudományi Közlöny. 35. évf. 12. szám. 1900. 90. p.

birtokot, illetve a birlalást a lopás bűncselekményére megállapított jogkövetkezményekkel, szankciókkal védi, ahol fontos szempont a jogrend fenntarthatósága is. Kérdéses, hogy amennyiben magánjogi intézményeket jelölő fogalmak szerepelnek, bizonyos esetekben akkor honnan vegye a büntetőbíró a vitatott magánjogi fogalom jelentését? *Fayer*rel ellenben *Kiss* azt szorgalmazta, hogy érdemes lenne a magánjogból meríteni ilyen esetekben, hisz ez a jogterület dolgozta ki e *terminus technicus*okat.⁵⁶ Érthetetlen *Kiss* számára *Fayer* azon álláspontja, hogy a magánjogi fogalmakat a büntetőbíró ne a magánjogból vezesse le, hisz más szakterületek felmerülő fogalmai is gyakran alkalmazásra kerülhetnek (pl.: statisztika, váltó, pénzügyi, természettudományi *terminus technicus*ok rendkívül gyakran merülnek fel büntetőügyekkel kapcsolatban). Kiemelte *Kiss*, hogy *Fayer* László magánjogi tudomása még az Osztrák Polgári Törvénykönyv (a továbbiakban: Optk.) jogilag helytelen terminológiáját követte, annak ellenére, hogy azóta rendkívül sokat fejlődött a magánjog dogmatikája. Tisztázásra került az ingatlan, az ingó fogalma objektív ismérvek szerint, emellett elhatárolásra került az alkatrész és a tartozék, mint különálló *terminus technicus*ok.⁵⁷ Végül *Kiss* azt a konklúziót vonta le, hogy a magánjogi büntetőjog és a büntetőjogi magánjog is szükségtelen, mivel véleménye szerint a különböző jogi, illetve egyéb szakterületeknek a másik jogterületen történő feltűnésekor felmerülő összeegyeztethetlenségek (inconvenienciák) csupán inkább látszólagosak, és az érintett szak megfelelő ismerete mellett ritkán fordulnak elő. Azonban itt ott mégis felszínre bukkanhatnak az eltérő jogi szakok közötti határvonalak bizonytalan volta miatt, valamint az ingatag úszóhatárok, továbbá a redundanciáktól mentes kodifikáció szükségessége miatt.⁵⁸

A mostohaanya özvegyi joga a kir. Curia újabb gyakorlatában

Gondolatébresztő tanulmányt írt *Kiss* Albert a mostoha anya özvegyi jogával összefüggésben: *A mostohaanya özvegyi joga a kir. Curia újabb gyakorlatában címmel*. E művében kifejtette, hogy az Országbírói Értekezlet által megalkotott Ideiglenes Törvénykezési szabályok I. 16. §-a⁵⁹ az özvegyi joggal kapcsolatban a korábbi törvényeket rendelték alkalmazni, azon változtatással, hogy e jogosultság megszorítását ezután kizárólag a leszármazók, azaz a lemenő egyenes ági örökösök kérhetik.⁶⁰ Visszaállításra került az említett módosítással az a régi jog, amely Szent István II. decr. 24. cikkén, a Hármaskönyv I. 30., 67., 97., 98., 102., és 104. cikkén valamint az 1840: VIII. tc. 16–19. §-on alapul. Nehezítette a gyakorlati alkalmazást, hogy a régi magyar magánjogban az özvegyi jog nem volt egységes jogintézmény, ugyanis a Hármaskönyv szabályainak személyi hatálya a nemesekre korlátozódott, ezzel szemben az 1840: VIII. tc. viszont az özvegyi jogot kizárólag a jobbágyság özvegyeire vonatkoztatva rendezte. További problémát jelentett *Kiss* szerint, hogy e két szabályozás jelentős eltéréseket mutatott az özvegyi jog tartalmát illetően, hiszen a jobbágyság özvegyi jog sokkal szűkebb körű volt a

⁵⁶ BALÁSFALVI KISS 1900, 90. p.

⁵⁷ BALÁSFALVI KISS 1900, 91. p.

⁵⁸ BALÁSFALVI KISS 1900, 92. p.

⁵⁹ Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 1861: 16. § Az özvegyi jog tekintetében a magyar törvények rendeletei utrahatályba lépnek; azonban e jog megszorítását csak a leszármazó egyenesörökösök követelhetik.

⁶⁰ BALÁSFALVI KISS 1909.

nemesi özvegyi jognál. Ezt szemléltette az a tény is, hogy például kiházásitást nem kapott a jobbágy özvegy újbóli férjhezmenetelekor.⁶¹ Ezen eltérések rendkívüli módon megnehezítették a joggyakorlat számára az özvegyi jog intézményének a kiépítését. Jelentős különbség továbbá a két szabályozás között, hogy ha a férj korábbi házasságából született gyermek kérelmezi az özvegyi jog megszorítását, akkor az a különös szabály alkalmazandó, hogy a megszorított özvegyi jog a férj hagyatékának egy gyermekrésznyi hányadra vonatkozó haszonélvezetre korlátozódott. E speciális rendelkezés a nemesi jogban ismeretlen volt, azonban Kiss véleménye értelmében ez tételes elvi alappal nem rendelkezett, nem minősíthető az özvegy illő tartásának, ebből kifolyólag fenntartásra érdemtelen intézmény. Megjegyezte emellett, hogy ha ez előbbi szabályozást a bírói gyakorlat „abrogálja”, azzal túllépi hatáskörét, mert a törvények eltörlése a törvényhozó hatalom jogkörébe tartozik. Viszont lehetősége van konstatálni, hogy a módosult viszonyok miatt hatályát veszítette. Ennek megfelelően járt el a Curia a 63. sz. (ún. Holtkézi) polgári teljesülési döntvény meghozatalakor, amikor Kiss szerint helytelenül kimondta, hogy az ösiség megszűnésének köszönhetően a korábbi hazai törvények már nem alkalmazandóak. Úgy vélte Kiss, hogy ennek mintájára a bírói gyakorlat a jogalkotó hatáskörébe történő beavatkozás nélkül az özvegyi jogot illetően is választhatta volna a legkiválóbb álláspont életbe történő átültetését. Ennek hiányában azonban csupán alkalmazták a Hármaskönyv, illetve az 1840: VIII. tc. szabályait. E két rendelkezés közötti eltéréseket úgy oldották fel, hogy a korábbi nemesi jog rendelkezéseit országossá nyilvánították, továbbá az 1840: VIII. tc. azon részét, amely a mostoha anya özvegyi jogára vonatkozott kiterjesztették az összes mostoha anyára, attól függetlenül, hogy milyen rendű volt. Tehát a rendi különbségeket a bírói gyakorlat kiküszöbölte.⁶² Hasonlóan vélekedett Jancsó György,⁶³ Fodor Armin⁶⁴ és Menyhárt Gáspár,⁶⁵ illetve maga Kiss Albert is helyeselte a Curiának a rendi különbségek megszüntetésére irányuló törekvéseit.⁶⁶

Werböczy Hármaskönyve és a Summa Legum

Az elévülés a magyar anyagi magánjogban című tanulmányában a Hármaskönyv és a *Summa Legum* viszonyával foglalkozott Kiss Albert, amellyel kapcsolatban kifejtette, hogy az elévülés illetve az elbirtoklás vonatkozásában nem volt hatással a *Summa Legum* Werböczyre.⁶⁷ Majd Schiller Bódog⁶⁸ ezzel összefüggésben megjelent munkájához írt észrevételeket. Hangsúlyozta, hogy *Schillert* megelőzően nem volt olyan magyar jogtörténeti mű, amely mélyrehatóan vizsgálta volna azt a kérdést, hogy a *Summa Legum* mennyiben hatott Werböczyre.⁶⁹ *Schillert*rel azonos véleményen volt Kiss azzal

⁶¹ BALÁSFALVI KISS 1909, 191. p.

⁶² Curia 5949/1887.

⁶³ JANCÓSÓ 1901.

⁶⁴ FODOR ÁRMIN: *Magyar Magánjog V. kötet. Öröklési Jog.*

⁶⁵ MENYHÁRT 1905.

⁶⁶ BALÁSFALVI KISS 1909, 192. p.

⁶⁷ BALÁSFALVI KISS 1902, 200. p.

⁶⁸ SCHILLER 1908.

⁶⁹ BALÁSFALVI KISS 1908. 200–202. pp.

kapcsolatban, hogy még az sem állítható teljesen biztosan, hogy Werbőczy ismerte a *Summa Legum* jogkönyvet, hisz a Hármaskönyvben minden tételről több rendelkezés szerepel, mint a Summában, továbbá a közös tételek teljesen eltérő sorrendben jelennek meg. Valószínűsíthetőnek tartották, hogy egyes részek a *Summa Legummal* közös forrásból származnak. Kiss hangsúlyozta, hogy beigazolódott azon nézete, hogy amennyiben a Summa hatással volt a Hármaskönyvre, az leginkább a Prológus bizonyos részeire vonatkozott, vagyis ha történt is átvétel, akkor az csupán alárendelt relevanciájú részt ölelt fel. Ugyanezen eredményre jutott Schiller is, amit Schiller legnagyobb érdemének tartott Kiss. Kiemelte, hogy az ő vizsgálatának és megállapításainak köszönhetően a magyar jogászság tisztán láthat e kérdésben, tehát Kiss szerint is valószínűsíthető Schiller eredményei után, hogy Werbőczynek nem volt szüksége a *Summa Legum* rendelkezéseiből kölcsönözni és az ennek ellenére elforduló közös tételeket más nagyobb terjedelmű jogkönyvből vagy akár több jogkönyvből szedte össze Werbőczy. Kétséget kizáróan azonban ezt sem lehet bebizonyítani, hisz a Hármaskönyvben találhatók olyan részek, amelyek a *Summa Hostiensis*ben (a *Summa Legum* egyik fő forrásában) is szerepelnek, ugyanakkor ezzel még nem zárható ki, hogy Werbőczy a *Summa Legumba* is vetett néhány pillantást. Kiss végül arra a következtetésre jutott, hogy Werbőczy Hármaskönyvének fő forrásai közül kialakult vita „*meddő, mert legföljebb az bizonyítható be, hogy Werbőczynek nem volt szüksége a rövid Summát használni, mert az eredeti források illetőleg más bővebb jogkönyvek – melyek alapján a Summa is készült – voltak azok, amelyekből merített vagy meríthetett.*”⁷⁰

Balásfalvi Kiss Albert a római jog mellett a magyar magánjog történetének egyik legkiválóbb kutatója volt, melyet bizonyítanak az egyes magánjogi tárgyú tanulmányai is. Ezek közé tartozik többek között az 1900-ban megjelent *Szociológia és magánjog*,⁷¹ a *Dolgozatok a magánjog köréből*⁷² vagy *Az Országbírói Értekezlet félévszázados évfordulójához* címmel is írt munkája a Jogtudományi Közönyben. *A Magánjogunk alakulása a jogegyenlőségi államban* című dolgozatát Grosschmid Béni jogtanárként való működésének 30. évfordulójára készítette,⁷³ mint ahogy megemlékezett Polner Ödönről⁷⁴ is. Mindezek mellett véleményyt mondott a korabeli jogi oktatásról is.

⁷⁰ BALÁSFALVI KISS 1908, 201. p.

⁷¹ BALÁSFALVI KISS ALBERT: *Szociológia és magánjog*. Különlenyomat a Huszadik Századból. Kecskemét, 1900.

⁷² BALÁSFALVI KISS ALBERT: *Dolgozatok a magyar magánjog köréből*. Mildner Ferenc kiadása. Kassa, 1910.

⁷³ BALÁSFALVI KISS ALBERT: *Magánjogunk alakulása a jogegyenlőségi államban*. Emlékkönyv Grosschmid Béni jogtanár működésének harmincadik évfordulójára. Rényi Károly kiadása. Budapest, 1912.

⁷⁴ BALÁSFALVI KISS ALBERT: *Polner Ödön, a professzor*. Dolgozatok Polner Ödön egyetemi ny. e. tanár születésének 70. évfordulójára. Szeged, 1935.

III. Fontosabb művei

Az elévülés az anyagi magánjogban. Politzer Zsigmond és Fia Kiadványa. Budapest, 1902. [BALÁSFALVI KISS 1902a]

Az elévülés a Polgári törvénykönyv tervezetében. In: BARTHA RICHÁRD – ILLÉS JÓZSEF – SZLADITS KÁROLY – SZÁSZY BÉLA – W. WOLF KÁROLY (szerk.): *Kritikai Tanulmányok. A polgári törvénykönyv tervezetéről.* Grill Károly Cs. és kir. udv. könyvkereskedése. Budapest, 1902. [BALÁSFALVI KISS 1902b]

Werbőczy Hármaskönyve és a Summa Legum. In: *Jogtudományi Közlöny.* 23. szám. 1908. 200–202. pp.

A mostohaanya özvegyi joga a kir. Curia újabb gyakorlatában. In: *Jogtudományi Közlöny.* 22. szám. 1909. 190–193. pp.

A római jog receptiója a germán jogban és annak hatása az európai jogfejlődésre. A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem kiadása. Szeged, 1937.

IV. Irodalomjegyzék

BENKE JÓZSEF: *Az Erzsébet Tudományegyetem rektorai és dékánjai.* Agóra Nyomda. Pécs, 1998. Digesta. 44. könyv. 7. fejezet. *Celsus.*

CSEKEY ISTVÁN: *Balásfalvi Kiss Albert. Jogállam.* 1937. 283–286. pp.

FAYER LÁSZLÓ: *Idegen fogalommeghatározások a büntetőjogban.* In: *Jogtudományi Közlöny* 51. szám. 1899. 370–374. pp.

FODOR ÁRMIN: *Magyar Magánjog III. Kötelmi jog.* Singer és Wolfner. Budapest, 1899.

FODOR ÁRMIN: *Magyar Magánjog V. Öröklési Jog.*

GRAWEIN ALEXANDER: *Verjährung und gesetzliche Befristung I.* Duncker & Humblot. Liepzig, 1880.

JANCSÓ GYÖRGY: *Magyar házassági és házastársi öröklési jog.* Budapest, 1901.

Kecskeméti Közlöny. 1937. július 19. évforduló 146–172. szám. 148. sz.

MENYHÁRT GÁSPÁR: *Dolgozatok a magánjog köréből. Özvegyi jog.* Kolozsvár, 1905.

MOLNÁR IMRE: *A római jog professzorai a Szegedi Egyetemen.* In: TÓTH KÁROLY (szerk.): *Acta Iuridica et politica.* Tomus LVII. Fasciculus 6. Szeged, 1999.

PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA – SZABÓ TAMÁS – SZÉKELYNÉ KÖRÖSI ILONA: *Kecskeméti Életrajzi Lexikon.* Kecskeméti Füzetek 4. Kecskeméti Lapok Kft. és a Kecskemét Monográfia Szerkesztőségének kiadása. Kecskemét, 1992.

Révai Nagy Lexikona 21. kötet: kiegészítés. Budapest. 1935.

RUSZOLY JÓZSEF: *Magyar volt és professzor. Balásfalvi Kiss Albert (1874–1937).* Szeged 2001. 37–40. pp.

FRIEDRICH CARL VON SAVIGNY: *System des heutigen römischen Rechts.* Veit. Berlin, 1974.

SCHILLER BÓDOG: *A Hármaskönyv egyik állítólagos fő forrásáról.* Budapest, 1908.

STIPTA ISTVÁN: *A jogakadémia tanári karának tudományos munkássága.* In: *A kecskeméti református jogakadémia története 1875–1949.* Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Budapest, 2019.

Szegedi Egyetemi Almanach. 1921–1995. I. 1996.

ZSÖGÖD BENŐ: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből.* Az Athenaeum Irod. és Nyomdai R. T. kiadása. Budapest, 1900.

KOVÁCS PÉTER

BERDE ÁRON

(1819–1892)

I. Életrajz

Berde Áron erdélyi természettudós, jogász, közgazdász, pedagógus, számos folyóirat alapítója, szerkesztője, a Szegedi Tudományegyetem elődintézményének tekintett Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem 1872-ben megválasztott első rektora, Erdély tudományos életének meghatározó polihisztorja volt a 19. században. Berde Áron 1819. március 8-án született Laborfalván, amely 1899-ben egyesítésre került Szentivánnal Szentivánlaborfalva néven, A település ma Uzon része a romániai Kovászna megyében, Sepsiszentgyörgytől 7 kilométerre.

A család őse, Gergely 1615-ben kapott nemeslevelet Bethlen Gábortól.¹ Berde Áron édesanyja Szász Krisztina, édesapja Berde Áron, aki a II. székely gyaloghatárőr ezredhez tartozott, külföldi katonáskodás után saját birtokán gazdálkodott, amely nagy valószínűséggel hatással lehetett fia későbbi gazdálkodó irányultságára is. Tanulmányait, amelyet apja támogatott és szorgalmazott 1825-ben kezdte meg Laborfalván az unitárius elemi iskolában, majd 1828 és 1837 között a székelykeresztúri unitárius gimnázium tanulója volt. Berde korának egyik éltanulója volt, így tanulmányait a Kolozsvári Unitárius Kollégiumban folytathatta, ahol 1841-ben végzett.² A 30-as évektől az unitárius kollégium diákjai önképző és olvasókört tartottak, ahol saját műveiket felolvasták, megvitatták, a legjobbak kéziratokat kezdetben lemásolták és zsebkönyv formájában, különböző címekkel (például: *Remény*, *Serdület*, *Virulat*) terjesztették, majd 1839 és 1841 között *Remény*. *Zsebkönyv*. címen nyomtatásban is megjelent. A zsebkönyv első évfolyamában 31 fiatal összesen 195 műve szerepel, amelyek között Berde Áron verseit is olvashatjuk.³

1844-ben az Unitárius Kollégium rendes tanárává választották. Ehhez az akkori rendszer szerint az kellett, hogy valaki két évet külföldi egyetemen tanuljon és lelkesszé szenteltesse magát. Mivel a Kollégium az öt rendes tanári székét nem tudta betölteni, 1840-ben külföldi tanulmányi út lehetőségét kínálta fel fiatalok számára, amelyre az öt jelentkező közül az 1841-es korondi zsinaton Berdét választották ki. Az út költségeit 1842-ig sikerült összegyűjteni. Az egyházi támogatás fejében Berdének vállalnia kellett, hogy hazatérése után egy életre unitárius egyházát fogja szolgálni. 1842 és 1844 közötti

---

¹ GAAL 2017, 4. p.

² GAAL 1993, 5–7. pp.

³ HOFBAUER 1931, 3–5. pp.

külföldi tanulmányainak fő színhelye Berlin volt, de emellett Lipcsében, Hallében, és Göttingenben, Heidelbergben, Giessenben, Münchenben is tanult. *Berde* volt az első diák, aki szakspecifikus tanulmányokat folytatott általános műveltség megszerzése helyett: elsősorban természettudományi, kémiai előadásokat látogatott, de emellett közgazdasági tanulmányokra is szakított időt. Hazatérte után *Brassai* Sámuel mellett Erdély legképzettebb természettudósának számított. 1844 és 1866 között volt az Unitárius Kollégium tanára, 1853 és 1857 között a Kollégium igazgatói tisztségét is betöltötte annak ellenére, hogy sohasem szentelték pappá. Megjegyzendő, hogy *Brassai* Sámuel, aki a Kollégiumnak ugyancsak tanára és igazgatója volt külföldi tanulmányokat sem folytatott és pappá sem szenteltette magát. Ugyan 1846-ban korábbi vállalása alapján kötelezték *Berdét*, hogy szenteltesse fel magát, ez azonban az 1848-as események és előzményei mellett feledésbe merült. Az első évben általános tárgyakat tanított, 1845-től a tanári kar változása miatt rábízta a kémia, fizika és statisztika (akkori nevén vegytan, természettan, állománytan), az 50-es évektől pedig a természetrajz és átmenetileg a mathézis (mai nevén biológia és matematika) oktatását.⁴

Berde Áron 1847-ben feleségül vette Szarvadi Karolinát, házasságukból az 1850-es években két fiú (Jenő és Béla) született, Jenő azonban 27 évesen TBC következtében meghalt. A Szarvadi család Szucságon több birtokkal rendelkezett, amelynek egy része Karolina hozománya volt. A terület adottságait kihasználva *Berde* Áron gazdálkodásba és gyümölcsstermesztésbe kezdett.⁵ A szabadságharc utáni időszakban a tanítás szünetelése, a családi tragédia és felesége *Berde* Mózsával⁶ ápolta szerelmi viszonya következtében *Berde* egyre több időt töltött Szucságon. Az itteni gazdálkodás során szerzett tapasztalatok, megfigyelések visszaköszönek gazdasági írásaiiban is.

Berde Áron 1847-ben megjelent *Légtüneménytan s a két Magyarhon égaljviszonyai s ezek befolyása a növényekre és állatokra* című korszakalkotó művét, mint a második legjobb természettudományos művet Marczibányi-jutalomban részesítette 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia, *Berdét* Természettudományi Osztálya levelező tagjának választotta. Székfoglalóját 1860-ban tartotta meg a *Levegői nyirkosság némely éghajlati befolyása* címmel, amely még abban évben nyomtatásban is megjelent.⁷

Ugyan Bécs még 1851-ben elrendelte egy kolozsvári jogakadémia felállítását, de az oktatás német nyelve körüli problémák miatt ez elhúzódott. Kolozsváron 1863-ban hoztak létre olyan Császári és Királyi Jogakadémiát, ahol magyar nyelven folyt oktatás. A kinevezett 6 fős tantestület tagjai közül a nemzetgazdaságtan, az államismeretek és a politikatudományok oktatójaként egyedül *Berde* Áron kapott rendes tanári kinevezést.⁸ Ezzel párhuzamosan az unitáriusoknál tett 22 évi szolgálatra és arra hivatkozva, hogy a Jogakadémián unitáriusokat is fog tanítani, kéri az Unitárius Egyházat, szüntessék meg korábbi szerződését, amely szerint a külföldi tanulmánya finanszírozásának fejében, hazatérte után egyházát szolgálja. Ugyanakkor felajánlotta, hogy amíg nem találják meg utódját, ingyen tovább viszi óráit. E kérés akkoriban szokatlan és példanélküli volt. Az

⁴ GAAL 1993, 8–10. pp.

⁵ BAGOLY 2007, 7. p.

⁶ Berde Áron unokatestvére, jogász, 1848-as kormánybiztos, majd országgyűlési képviselő. A szabadságharc leverése után bujdosnia kellett, majd 1850-ben bebörtönözték. Szabadulása után Berde Áronék befogadják.

⁷ HAMZA 2019, 1–2. pp.

⁸ GAAL 1998, 128. p.

Egyházi Tanács egy vizsgálóbizottságot állított fel, amely sérelmesnek találta *Berde* lépését és kötelezte a kapott támogatás visszafizetésére. Az eset azért is érdekes, mert 1849-ben *Berde* az Unitárius Egyház engedélyével már megpályázott a királyi lyceumban egy megüresedett tanszéket, de akkor próbálkozása eredménytelen volt.⁹ A bizottsági tagok közül hárman különvéleményt fogalmaztak meg: *Berde* múltjára és munkásságára tekintettel a visszafizetés elengedését szorgalmazták, amelyet az egyházi Főtanács 1864-ben elfogadott. Az Unitárius Kollégiumban 1866-ig tartotta óráit. 1869-ben *Berdét*, aki közben már gazdasági tárgyakat, statisztikát is oktatott, a Jogakadémia igazgatójának nevezték ki.¹⁰

A kiegyezés után erőteljes törekvés bontakozott ki azért, hogy az ország második egyetemét Kolozsváron hozzák létre a Jogakadémiára, az Orvos-Sebészeti Intézetre és az Erdélyi Múzeum Egyesület gyűjteményére építve. 1868-ban a Jogakadémia és az Orvos-Sebészeti Intézet véleményét is kikérte Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter arra vonatkozóan, miként lehetne az egyetemet ezeknek az intézményeknek az alapjain létrehozni. A koncepció kidolgozásában *Berdének* is elvülhetetlen érdemei vannak. Kisebb megtorpanás után a Kolozsvári Egyetem (1881-től Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem) felállítását 1872 szeptemberében az országgyűlés a XIX. törvénycikkben hagyta jóvá.¹¹ Akkoriban a rektort egy évre választották, majd a következő évben automatikusan prorektori címet kapott. Az első rektor személyére a Jog- és Államtudományi Kar tehetett javaslatot. Az egyetem első rektorának *Berde Áront*, prorektorának *Brassai Sámuel*t választották. *Berde* beiktatására 1872. november 10-én került sor. Székfoglalójának híres mondanéja: „*Önök tudják, hogy az egyetemet nem a néma falak, hanem a tanárok szellemi ereje alapítja meg hírnevében, áldásos működésben.*” Beszédében kifejezte annak reményét, hogy ez az egyetem nem fog a két korábbi kolozsvári egyetemhez hasonlóan leépülni, illetve megszűnni, kiemelte a pesti egyetemmel való versenyszellem fontosságát. Az oktatás a négykarú (Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi, Jog- és Államtudományi, Matematika és Természettudományi, valamint Orvostudományi Kar) egyetemen november 11-én kezdődött meg. Erre a napra emlékezve november 11-ét tekinti az Egyetem napjának a Szegedi Tudományegyetem.¹² *Berde* rektorsága alatti legfőbb kihívás az egyetemi infrastruktúra kialakítása, épületek átvétele, oktatási célú átalakítása, a segéd-személyzet felvétele volt. Az egyetemnek emellett folyamatosan meg kellett küzdenie Pest professzorokat elszívó hatásával is.

1873-as leköszönő beszédében az elmúlt egy évről szakmai és pénzügyi beszámolót tartott. A beszéd alkalmával *Berde* többször köszönetet mond a kormánytól kapott szakmai és pénzügyi támogatásokért. Az egyetem felállításakor 35 rendes és 5 rendkívüli tanárral minden tanszakhoz sikerült szakembert alkalmazni. A téli félévre 269, a tavaszra 228 fő iratkozott be. *Berde* szerint az alacsony hallgatói létszám oka, hogy az intézményalapítás novemberben történt meg, miközben a diákok már októberben beiratkoztak valamely felsőoktatási intézménybe, emellett 1872 nyarán országosan kitört kolera járvány is éreztette hatását.¹³ A tudományos munka és az oktatási tevékenység

⁹ Keresztény Magvető 1892, 305. p.

¹⁰ GAAL 1993, 30. p.

¹¹ KÉKES SZABÓ 1994, 8–9. pp.

¹² MARJANUCZ 2008, 79. p.

¹³ BERDE 1873, 7–9. pp.

végzéséhez összességében megfelelő mennyiségű könyv és szemléltetőeszköz állt rendelkezésre, az épületben megindult a vízvezetékhalózat bővítése, illetve megkezdődött az intézkedés a gázvezetésekre is.

Megfogalmazza, hogy Erdélyre mindig is jellemző volt a szabadelvűség, a vallási és politikai szabadság, melynek megóvásában, fenntartásában az egyetemnek nagy szerepe van: „nagy súlyt kell fektetnünk egyetemünk bölcsészeti és természettudományi karaira és az ezekkel kapcsolatba hozott tanárképezdére, mint a melyek Erdély szabad levegőjében a szabad vizsgálódás terjesztése s tanárok képzése által a közmívelődés és szellemi előhaladás felvirágoztatására vannak hivatva.”¹⁴

A kolozsvári egyetem megalapításakor Berdét a Jog- és Államtudományi Kar, amelynek 1883 és 1884 között dékánja, majd egy évig prodekanja is volt, Nemzetgazdaságtan és Pénzügy tanszékére nevezték ki, amely diszciplinákat (Bankrendszer, Bank- és börzeügyletekről, Bankügyletek, A bankjegyről, Vasúti politika, A nemzetgazdaság új iránya, A nemzetgazdaság törvényeiről, Államkölcsön, A szocializmusról, Államhitelügy) 1889-ig oktatta.¹⁵ Az alapításkor a kar tanárai közül egyedül ő volt a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Doktori fokozattal nem rendelkezett, de az 1873/74. tanévben az egyetem „*doctor honoris causa*” címet adományozott neki.¹⁶ Berde és két tanártársa Haller Károly és Groisz Gusztáv az egyetemen és egyik elődintézményében, a Jogakadémián eltöltött 25 éves tanári jubileumát 1888-ban ünnepelték. Berde hallgatói körökben való népszerűségét és elismertségét jelzi, hogy az ünnepnapon a hallgatók fáklásfelvonulással tisztelegtek előtte. Ekkor hangzottak el az alábbi mondatok: „*Ez ama hódoló tisztelet, mellyel viseltetünk a tudós iránt, ki immár egy emberöltőn át folyton munkálkodik, lankadatlanul, fáradhatatlanul; ki küzdött folyton ama nagyszerű tan mellett, melynek még tudományos voltát is kétségbe merték vonni, lelkesített a haladásra azon elvekkkel, melyeknek gyakorlati helyes alkalmazása kiváló helyet biztosíthat egy nemzetnek a világegyetem örökkévaló rendszerében: lelkesített ama tudomány mellett, midőn az még hazánkban alig gyermekkorát élte, a hajnalodás korszakában ott haladt a jelesek élén, magasan lobogtatva a tudományosság messzire világitó fákláját.*”¹⁷

1888 őszén „szélhűdés” érte, emiatt 1889-ben nyugdíjazását kérte. Tanszéki utódja Pisztóry Mór lett. Berde Áron 1892. január 25-én halt meg.

Az Akadémiai Értesítőben 1892-ben megjelent nekrológ szerint „Berde társadalmi, polgári és közszolgálati egész körét betöltötte, kiváló tehetségével mindig a közjóra munkálkodott.”¹⁸

Berde Áron aktív közéleti tevékenységet folytatott: számos testület, bizottság tagja, folyóirat alapítója, szerkesztője volt. Nevéhez kötődik Erdély első természettudományos lapjának a *Természetbarát* létrehozása és szerkesztése 1846-ban, az ehhez képest kulturális, gazdasági és műszaki fókusszal bővülő *Hetilap* című folyóirat elindítása 1852-ben. A *Hetilap* 1855-ös megszűnése után 1856-ban Vida Károllyal közösen politikai lapot indítottak *Kolozsvári Közlöny* címmel, amelynek szerkesztésében az alapítók

¹⁴ Uo. 18. p.

¹⁵ GAAL 2001, 111. p.

¹⁶ HAMZA 2019, 2. p.

¹⁷ GAAL 1993, 37. p.

¹⁸ Akadémiai értesítő 1982, 464. p.

közötti nézeteltérésből fakadóan a lap megszűnt és 1856 októberében *Berde Kolozsvári Közlöny*. *Politikai, tudományos és szépirodalmi lap* címen újra indította a lapot.

Tagja volt az 1845-ben megalakuló Iparegyletnek, az 1854-ben újjáalakuló *Erdélyi Gazdasági Egyesület* választmányának, valamint az Egyesület által 1869-ben létrehozott újság, az *Erdélyi Gazda* szerkesztőbizottságának, az Erdély tudományos- és irodalmi élet felvirágoztatására 1859. november 23-án alakult *Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi Szakosztályának*.¹⁹ A megalakulás napjára emlékezve e napot tekintik Erdélyben a tudomány ünnepének. A megye közgazdasági előadója, állandó választmányi, és statisztikai bizottsági, az 1876-ban alapított Kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulatnak szintén tagja volt *Berde*.²⁰

1876-ban az unitárius egyház főgondnokává választották. 1885 augusztásban részt vesz a *Dávid Ferenc Egylet* megalapításában,²¹ amely a keresztény vallásos és erkölcsös életet igyekezett elevevebbé tenni, javítani.²² 1888 óta az egylet havi lapja az *Unitárius Közlöny*, melyben *Berde* írásai is olvashatóak. Az 1885-ben a magyar nyelv és kultúra, a nemzeti öntudat erősítése végett megalakult az *Erdélyi Közművelődési Egyesület*, amelynek szintén alapító tagja volt. Az *Erdélyi Gazdasági Egyesületet* *Berde* képviselte Budapesten a *Gazdasági Egyletek Szövetkezete* alakuló ülésén 1883-ban, ahol taggá, 1887-ben pedig felügyeleti bizottsági taggá választották.²³

II. Tudományos munkásság

Berde munkásságának leginkább természettudományos és közgazdasági fókusza volt. E területeket nem csak kutatta, oktatta is. Az általa oktatott ismeretek újszerűek voltak a korában, azokhoz saját jegyzetet készített. Természettudományok területén nevéhez kötődik a legelső magyar meteorológiai könyv, az első, Erdélyben használt kémia tankönyv (*A chemia iskolája*). Készülő *Nemzetgazdaságtan* című munkája kézirat maradt csupán. Fontos volt számára a tudományos ismeretek átadása és gyakorlati alkalmazása: ezt igazolja, hogy 1863-ban *Brassai* Sámuellel és *Kovács* Antallal új tantervet készített és vezetett be, emellett az Unitárius Kollégium tanáraként rendszeresen természettudományi ismeretterjesztő előadásokat tartott a Kollégium falain kívül is. Az általa szerkesztett természettudományi és gazdasági folyóiratokban számtalanszor ő maga is publikált ismeretterjesztő cikkeket, illetve gyakorlati alkalmazásokkal, a természettudományok gazdálkodásban való alkalmazásával foglalkozó cikkeket, többször *Laborfalvi Vincze* álnéven.²⁴

¹⁹ BAGOLY 2007, 16. p.

²⁰ HÓGYES 1877, 6. p.

²¹ BAGOLY 2007, 16. p.

²² BENCZÉDI 1935, 11. p.

²³ GAAL 1993, 32. p.

²⁴ RUDOLF 2008, 1. p.

A természettudós

Természettudományi, multidiszciplináris irányultságára hatással lehetett az Unitárius Gimnázium egykori igazgatója, *Koronka József*, aki az utolsó két évben az egyházi, vallási tárgyak kivételével majdnem mindent tanított. Koronka több gazdasági, földrajzi, meteorológiai cikket is publikált, többek között *Berde* lapjaiban.²⁵

Az Unitárius Kollégium főként a papi képzést szolgálta, de 1837-től *Brassai Sámuel* későbbi igazgató által tanított reáltárgyakat is tanultak a növendékek.²⁶ Kémiai és fizikai (akkori nevén vegytan és természettan) óráinak súlya és hatása volt a Kollégium diákjaira. *Brassainak* befolyása volt a 19. század tudományára és gazdasági fejlődésére is: ugyan elsősorban természettudósként ismert és a Magyar Tudományos Akadémia Matematika és Természettudományi Szekciója választotta levelező tagjává 1837-ben, mégis több gazdasági tartalmú tudományos cikke, kereskedőknek írt tankönyve jelent meg.²⁷ A *Bankismeret* című művében elveinek, a bankrendszerről alkotott tudásának és nézeteinek kifejtése mellett azt is hangsúlyozta, hogy a fejlődéshez ipar is szükséges, amelyhez hitelek és így a bankok is szükségesek.²⁸ Polihisztor volta megítélésem szerint jelentős hatással volt tanítványa, *Berde Áron* tudományos sokszínűségére is.

Németországi tanulmányútja alatt olyan neves természettudósokkal kerül kapcsolatba, mint a fizikus és meteorológus *Heinrich Wilhelm Dove*, a kémikus *Robert Bunsen* vagy a kémikus *Justus Liebig*, aki többek között a kémia mezőgazdasági alkalmazásában ért el sikereket.

Berde A chemia iskolája címen lefordította *Julius Adolf Stöckhardt* német mezőgazdasági kémikus először 1846-ban megjelent és 22 kiadást megélt *Die Schule der Chemie* című könyvét, amely vegytani előadásainak alapjait is jelentette. A művet tankönyvként használták Erdélyben. 1849-ben az eredeti mű szervesen kémiai része jelent meg magyarul, míg az 1863-ban megjelent *A vegytan iskolája* című második, átdolgozott kiadás, már mind a szerves és szervesen kémiai fejezeteket is tartalmazta. A könyvben *Berde* a használt szakkifejezések mellett az eredeti szakkifejezéseket is megjelenítette.

Az első magyar nyelvű meteorológiai könyvet *Légtüneménytan s a két Magyarhon égaljviszonyai s ezek befolyása a növényekre és állatokra* címmel írja, amelyet *Berde Brassai Sámuel*nek ajánlott. A könyv nagyban épít *Dove* előadásaira és *Berde* külföldi szakirodalmi jártasságára. A könyvnek jelentős tudománytörténeti értéke van. A könyv első része a légtüneménytan (meteorológia) rejtelseibe vezeti be az olvasót, a légtünemény, a hőmérték (hőmérséklet), a légkör, a szelek, a légnyomás és a víztünemények (csapadék, légnedvesség) kérdéseit boncolgatja.²⁹ A második rész hazánk égaljával, azaz éghajlatával, míg a harmadik rész az éghajlat növénytermesztésre és állattenyésztésre gyakorolt hatásaival és hasznosíthatóságával foglalkozik. Bár a könyv, amely az országos tudományos hírnevet és az MTA tagságot hozta meg *Berdének*, 1847-ben megjelent, csak az 50-es években tudósítottak róla először Pesten. A könyvben és a

²⁵ GAAL 1993, 6. p.

²⁶ SOMAI 2001, 81. p.

²⁷ Uo. 90. p.

²⁸ Uo. 94. p.

²⁹ MÉSZÁROS 2013, 702–703. pp.

székfoglaló előadásban saját és német tudósok általi megfigyelések mezőgazdasági alkalmazásai szerepelnek, amelynek az általános igazságtartalmát, illetve egyes területekre való alkalmazhatóságát többen vitatták. Bár könyve második és harmadik fejezetéről *Berde* maga is ezt írta könyve előszavában: „Ezen rész meglehet a leghiányosabb, s mégis én erről tartok többet, mint inkább szokta szeretni az édesanya azon gyermekét, mely legtöbb fájdalmába került. Ezt azonban oly reménnyel bocsátom közre, hogy olvasóim nem fogják feledni, miképp töretlen úton, minden vezér nélkül haladni nehéz feladat, s a történetett eltévedés megbocsátható.”³⁰

A tudományos eredmények terjesztésére és népszerűsítésére *Berde Takács* Jánossal, a Kolozsvári Református Kollégium természettudósával közösen szerkesztve 1846. július 2-án útjára indítja az első erdélyi természettudományos folyóiratot *Természetbarát* címmel. A lap 1848-ig kétévén keresztül, hetente egyszer, összesen százöt alkalommal jelent meg. A lap cikkeit főleg *Berde* írta. Az írások fő fókusza kémiai, fizikai, földtani, biológiai, meteorológiai volt. A lapban aktuális tudományos hírek is megjelentek például a mikrobákról, a Neptun felfedezéséről, tudósok haláláról, tudományos eseményekről. 1848. július 2-a és november 9-e között a lap hetente kétszer *Ipar és Természetbarát* néven jelent meg, ugyanakkor a cikkek között túlsúlyba kerültek a gazdasági írások. A lap 1848 novemberében megszűnt.³¹

A közgazdász

Berde kémiai kísérletei egészségére is károsan hatottak, így az 50-es években inkább a közgazdasági kérdések vizsgálata felé mozdult el.³² *Berde* közgazdaságtani munkásságának és szerepének elhelyezéséhez szükséges az akkori erdélyi gazdasági környezet és gondolkodás irányainak áttekintése. A 19. század első felében Erdély gazdaságát tekintve a mezőgazdaság dominált: „a lakosság 90 százaléka őstermelő volt. Az ipart főként a városi céhes kézművesipar képviselte, a manufaktúrák száma kevés volt, gyárról alig beszélhetünk.”³³ Mind a növénytermesztést, mind az állattenyésztést elavult technológia, alacsony termelékenység jellemezte. A közgazdaság kérdéseit a valós élet problémái határozták meg. A közgazdasági gondolkodás legjelentősebb alakítója, a modernizáció szószólója Erdélyben *Kossuth* és *Széchenyi* mellett *Wesselényi* Miklós volt, akik a gazdasági fejlődést a társadalom fejlődésével együtt képzelték el. *Wesselényi* úgy látta, hogy Erdélyben a fejlődést a mezőgazdaság termelékenységének, hatásfokának növelésével, a kereskedelem fellendítésével lehet elérni.³⁴ Ezt a gondolatot hangsúlyozandó 1844-ben létrejött az *Erdélyi Gazdasági Egyesület*, amely a forradalom után *Berde Áron* részvételével 1854-ben alakult újjá.

A 19. század második felében a közgazdasági gondolkodást áthatják a nyugat-európai eszmék. Egyesek (például *Brassai*) a nyugati mintázatok követésének, a szabad piacgazdaság elkötelezettjei voltak, míg mások a helyi gazdasági szereplők védelmének érdekében a szabadkereskedelem védővámokkal való korlátozásával értettek egyet. Az

³⁰ BERDE 1847, VII. p.

³¹ BARTHA 1995, 35–36. pp.

³² GAAL 1993, 11. p.

³³ EGYED 2001, 33. p.

³⁴ Uo. 37. p.

eszmék között mezőgazdaságfejlesztése mellett természetesen az iparfejlesztés, bankok és hitelintézetek létesítése is megjelent lehetséges gazdasági kitörési pontként. *Berde* inkább a szabadkereskedelmet korlátozók nézőpontját képviselte, erre utal egyrészt az is, hogy *Pisztóry* Mór Charles Henry *Carey* követőjének nevezte *Berdét*.³⁵ *Carey* egy amerikai közgazdász és Lincoln vezető gazdasági tanácsadója volt, aki elutasította a klasszikus brit közgazdászok gondolatait, a szabadkereskedelem helyett a védővámok alkalmazását javasolta.³⁶ Másrészt, *Berde* németországi tartózkodása alatt Karl Heinrich *Rautól*, akit több európai, köztük a Magyar Tudományos Akadémia is levelező tagjává választott, közgazdaságtani és pénzügyi, míg Münchenben a német ősmarginalistának tekintett Friedrich Benedict Wilhelm von *Hermanntól* nemzetgazdasági ismereteket tanult. *Rau* először a korábbi német közgazdászok nézőpontjához ragaszkodott, és a céhszabályok és a merkantilizmus (jelentős mértékű állami beavatkozás) politikáját védte, ugyanakkor *Lehrbuch der politischen Oekonomie* művében, amely három kötetből áll: politikai gazdaságtan, közigazgatás, pénzügyek, a korszak közgazdasági ismereteinek enciklopédiájának tekinthető, Adam *Smith* és Jean-Baptiste *Say* klasszikus közgazdasági álláspontját képviseli, ám továbbra is hajlandó támogatni az állam gazdasági funkcióinak kiterjesztését.³⁷

A szabadságharc leverését követően fellépő gazdasági recesszió kezelésére kereskedelmi és iparkamarák felállítását rendelték el a Monarchián belül, amelyek feladata az adott területek vonatkozásában egy gazdasági helyzetkép készítése és fejlesztési javaslatok megfogalmazása volt. Az 1851-ben létrejött kolozsvári kamara, amely elsősorban ipari érdekképviselési fókuszú volt, javaslatként a kereskedelem és iparfejlesztés érdekében hitelintézet alapítását, megfelelő szakképzést biztosító intézmények létrehozását, valamint a vasútépítést szorgalmazta. Ugyan ezidőben alakultak hitelintézetek, markáns előrelépés csak a kiegyezés után történt: Erdélyben 1867 és 1900 között 3606 km hosszúságú vasútvonalat adtak át, 62 bank és takarékpénztár jött létre 1910-ig, fejlődött az élelmiszeripar, a bányászat, a faipar, a gyapjúipar. A közös vámterületek fenntartása és az iparpártolási törvények, amelyek adózási, hitelkamat és szállítási kedvezményeket nyújtottak volna új iparágat megeremlítő vállalkozóknak, az iparilag elmaradott területek, mint Erdély esetében nem értek el mindig pozitív hatást az ország más területeivel szemben.³⁸ A kamarának ugyan nem volt tagja *Berde*, de az általa akkoriban szerkesztett *Hetilapot* ennek „szócsővének” tekintették.³⁹

Mint aktív gazdálkodó, neves gyümölcstermelő tudományos nézeteit saját maga is kipróbálta, tapasztalatai alapján eredményeit tovább fejlesztette és másokkal is megosztotta. Az *Erdélyi Gazda* és a *Mezei Naptár* hasábjain rendszerint megjelentette ismereteit, eredményeit, tapasztalatait ezzel is segítséget nyújtott a gazdálkodóknak, például *Miért szántunk, kapálunk* címmel. Mint írta, „Ha a mezeigazda tudományos elvek nélkül teszen kísérleteket és újításokat, bizonyosan kevés eredményre számíthat, mint ezt korunkban is példák igazolják.”⁴⁰

³⁵ GAAL 2001, 113. p.

³⁶ KAPLAN 1931, 28. p.

³⁷ DICKINSON 1958, 582. p.

³⁸ EGYED 2001, 41–43. pp.

³⁹ GAAL 1993, 31. p.

⁴⁰ GAAL 1993, 11. p.

Az Erdélyi Gazdasági Társaság felhívására írta 1859-ben *Mit tegyen az erdélyi gazda, hogy jólétre jusson* című pályadíjas művét, melyben kémiai fokozóanyagok, valamint a talajviszonyok, a talajnedvesség kapcsolatát vizsgálta a mezőgazdasági termelékenységével.

A pályaművet egy problémafelvetéssel indítja. A gazdák saját bőrükön tapasztalják meg, ha a termelés ráfordítási költsége nő, mivel ekkor a megélhetéshez vagy több bevétel, vagy alacsonyabb kiadások kellenek. Ha összevetjük az erdélyi és a nyugat-európai mezőgazdasági termelékenységeket „közép számítás”, azaz átlagok alkalmazása alapján, a belga és angol három-négyszerese, a német pedig két-háromszorosa az Erdélyének. Ebben a művében is hangsúlyozza a tudomány alkalmazásának fontosságát a termelés során. Kifejti, hogy egy gazdának ma már tudnia kell, hogy a növények a levegőből és a talajból is tápanyagokat akarnak felvenni, amelyeket a növények maguktól is megtesznek, de emberi beavatkozással (például öntözéssel, trágyázással) a termés hozamok növelhetők. Ugyanakkor, az egyes növények más-más mennyiségű és összetételű tápanyagigénnyel rendelkeznek, ezek ismerete szükséges a nagyobb termés hozam eléréséhez. A jó gazda előrelátó: a pillanatnyi haszon reményében nem meríti ki maximálisan a föld termőerejét, hanem megtartja, illetve növeli azt. Erre megoldásként a trágyázást és a váltógazdaság alkalmazását javasolja: „*A termesztésbe felvett növények úgy következnek egymás után, hogy minden következő növény más tápanyagot szívjon ki termése által a földből, tehát ugyanazon trágyaerővel nincsen is szüksége pusztá ugarra*”⁴¹ Ehhez tudni kell, mit, milyen sorrendben vetünk, mikor és hányszor trágyázunk, ekézünk, kapálunk, öntözünk. Hangsúlyozza a váltógazdaság folytatásához elengedhetetlen a trágya, így hosszas útmutatót nyújt ennek megfelelő gyűjtéséről, és földtípusonként eltérő használatáról. A gyakorlati útmutató mellett példaszámításokkal támasztja alá, hogy az ugaros módszerrel szemben a váltógazdasággal több bevételt lehet elérni. Saját és a német tapasztalatok alapján ötös, hatos vetésforgó alkalmazását javasolja, sertéstartást preferálónak pedig a négyest. Felhívja olvasói figyelmét arra, hogy előbb-utóbb Erdélyben is lesz vasút, amely lehetőséget teremt arra, hogy olyan növényeket termesszenek a gazdák, amelyekkel országos és nemzetközi környezetben is versenyezni tudnak. A trágya szükséglet miatt ehhez a marhatartás is segítséget tud nyújtani, külföldi példákat oszt meg adott méretű területhez szükséges minimális marhaállomány nagyságának vonatkozásában. A kétkezőknek megoldási javaslatot nyújt arra nézve, hogy a vetésforgó mellett, hogyan nem szorul ki a legeltetés. Nézete szerint a váltógazdaság folytatásához szükséges a tagosítás, művében fel is hívja a figyelmet az 1862-es tagosításra.

E cikkek közös eleme *Berde* statisztikusi érdeklődéséhez köthetően a saját adatgyűjtés, megfigyelés, az eredmények összegzése, rendszerezése.

Közgazdasági írásai közül megemlíendő 1868-ban írt *Kautz Gyula: Nemzet gazdaság és pénzügytan* című művének bírálata. *Berde* megfogalmazásában „*E felszólalás czélja az, hogy a tanulót és olvasót óvatossá tegye e munka tanainak bírálat nélküli elfogadása ellen, mert hogy a fennczimzett munkában legalább is kétes elvek és határozatlan fogalomhatározatok nem épen ritkák, azt tán sikerül kimutatnom*.”⁴² *Berde* a mű első kiadását csupán *Wilhelm Roscher System der Volkswirtschaft* című írása fordításának

⁴¹ BERDE 1859, 14.p.

⁴² BERDE 1868, 296. p.

tartja, a második kiadásban már talál némi újdonságot is. Írásában Kautz nem kellően alapos fogalmaiból kiindulva osztja meg gondolatait, rámutatva a benne ellentmondást keltő részekre, például, szerinte Kautz ugyanolyan értelemben használja a hasznosság és a használhatóság kifejezést. Kritizálja közgazdasági terminológiák, mint például a gazdasági javak, az érték, a tőke, a „mozgó tőke” nem kellően alapos meghatározását. A tőke fogalmának, típusainak, lehetséges értelmezéseinek körbejárására 1872-ben Berde *A tőkéről* írt hatrészes cikksorozata jelenik meg a *Jogtudományi Közönyben*.⁴³ Berde mással is vitába keveredett a nem megfelelő szakkifejezés használat miatt, például Finály Henrik egy cikkében rosszul használta a valuta fogalmát, amelyet Berde szóvá tett.⁴⁴ Berde vitatja Kautz azon állítását is, hogy „jav, használhatóság és érték általában véve azonos jelentőségű”, mivel szerinte e fogalmak jelentése lényegesen különböző: „a használhatóság, a természet ingyenes adománya, beruházva mindazon természeti tárgyakba vagy erőkhöz, melyek az embernek egy vagy más szükséglete kielégítésére vagy tényleg szolgálnak, vagy egykor szolgálhatnak”,⁴⁵ ami ellentét az értékkel: „A használhatóság mindig az ember valamely szükségletével, az érték pedig valamely erőfeszítéssel van kapcsolatban.”⁴⁶

Írásaiban országos és nemzetközi aktualitások is megjelentek. Az 1881-ben zajló valutakonferencia témája az ezüst szerepének visszaállítása, az arany és az ezüst értékarányának meghatározása volt, azonban a résztvevő országok nem tudtak megállapodni a kérdésekben. Ennek apropóján a *Magyar Polgárban* jelent meg írása *A valuta-kérdés* címmel. 1883-ban a *Közgazdasági bajaink (A gazdasági hitel érdekében)* és a *Miképpen lehet a földadón könnyebbíteni* című írásait közölte.⁴⁷

A pap a nemzet gazdaságában című rövid közleménye az *Unitárius Közönyben* jelent meg. Ebben kifejti, hogy az ember a saját szükségleteinek kielégítésére teremtette meg és tartja fenn világát. A nemzetgazdaságba nem csak a termelők tartoznak, hanem a szolgáltatást nyújtók, így a papok is, akiknek feladata az erkölcsiség terjesztése, a lelkiismeret ébrentartása. A munka gyengeségében is megmutatkozik gyenge erkölcs, tehát a „papok az erkölcsiség terjesztése által fokozzák és nemesítik a nemzeti munkát és ennek terményeit, kevesítik az ok nélküli erő áldozatokat.”⁴⁸

Berde Áron korának egyik kiemelkedő alakja volt, aki a ma egyetemi oktatójával szemben támasztott minden elvárásnak eleget tett: oktatott, kutatott, gondozta a fiatal tehetségeket, tett a közért. Bár a mai értelemben írásainak többsége inkább ismeretterjesztő írásnak tekinthető, mintsem tudományos folyóiratcikknek, mégis tudományos munkái korszakalkotók, egyediek voltak, amelyek jelentősen hozzájárultak a hazai tudományos élet alakulásához. Folyóiratai, ismeretterjesztő írásai nagyban szolgálták a tudományos eredmények megosztását, a gyakorlati életbe való átültetését. Készített oktatási anyagai, tantervfejlesztései, iskolateremtő és vezető munkássága a 19. századi erdélyi természettudományi és közgazdasági oktatás meghatározó tényezői. Berde Áron fontos építőköve a Kolozsvári Egyetem megalakulásának és így a Szegedi Tudományegyetem létezésének.

⁴³ GAAL 2001, 112. p.

⁴⁴ GAAL 1993, 39. p.

⁴⁵ BERDE 1868, 297. p.

⁴⁶ Uo. 298. p.

⁴⁷ GAAL 1993, 32. p.

⁴⁸ BERDE 1888, 42. p.

III. Fontosabb művei⁴⁹

Könyvek:

Légtüneménytan s a két Magyarhon égaljviszonyai s ezek befolyása a növényekre és állatokra, özv. Barráné és Stein tulajdona, Kolozsvár, 1847.

A chemia iskolája. Magány és iskolai használatra. Irta Dr. Stöckhardt. Fordította: Berde Áron, Tilts János tulajdona, Kolozsvár 1849.

Mit tegyen az erdélyi gazda, hogy jólétre jusson? Erdélyi Gazdasági Egyesület, Kolozsvár, 1859.

A vegytan iskolája. Dr. Stöckhardt után dolgozta Berde Áron, Második átdolgozott kiadás. Stein János Erd Múzeum Egyleti Könyvtárus sajátja, Kolozsvár, 1863.

Versei:

S... titka. Remény. Zsebkönyv. 1839. 303.

Holdvilági tér. Remény. Zsebkönyv. 1839. 356.

Cseme. Remény. Zsebkönyv. 1839. 356.

Zernyest. Remény. Zsebkönyv. 1839. 369.

Vihar. Remény. Zsebkönyv 1840. 301.

Nyomtatásban megjelent beszédei:

Miért van, hogy a' vallás a' helyett, hogy összekötne, egymástól elrekeszt, 's hogy lehetne ezen segíteni? Nyomatta Tilsch János, Kolozsvár, 1845.

A levegői nyirkosság némely égalji befolyása. Akadémiai székfoglaló előadás, Magyar Akadémiai Értesítő. A matematikai és természettudományi osztályok közlönye I. 1860.

Berde Aron jogtanár beszéde a jogakadémia megnyitásakor. Korunk, 1863. dec. 11.

Beiktatási beszéd, mellyel Berde Aron egyetemi rektor 1872. november 10-én a kolozsvári Kir. Tudományegyetem rektorainak sorát megnyitotta, Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae, 1872.

Beszéd, mellyel Berde Áron a nemzetgazdaságtan ny. r. tanára, a. tud. akadémia I. tagja, az államtud. kir. államvizsgálati bizottság elnöke, az egyetem e. i. rektora az egyetem igazgatásáról lelépett, Három beszéd, melyek a kolozsvári M. Kir. Tudományegyetem MDCCCLXXIII—IV. tanévi rektora és tanácsának beiktatása alkalmából október 12-én tartattak, Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae, Stein J. M. K. egyetemi nyomdász, Kolozsvár 1873.

Mi a vagyon az embernek, Felolvasatott az Egyetemi Kör javára, 1876. máj. 14.

Tanárok jubileuma. Ellenzék 1888. okt. 11.

Cikkek:

Tanuljunk számítani. Hetilap. 1853/20.

Iskoláink érdekében. Hetilap. 1853/31.

Gazdászatunk törekvései. Hetilap. 1853/33.34.

⁴⁹ GAAL 1993, 39. p.

- Pár szó m. akadémiai tag Tóth Lőrinc úrhoz.* Hetilap. 1854/76.
- Miért szántunk, kapálunk?* Mezei Naptár. 1856/1.
- A Múzeum és gróf Mikó adománya.* Kolo'svári Közlöny. 1856/4.
- Polémiák. A Kolozsvári Közlöny és Vida úr.* Pesti Napló. 1856./355.
- Szellemi érdekeink.* Kolozsvári Közlöny. 1856/7. 16. 1857/40. 45.
- Mitől melegsünk?.* Kolozsvári Közlöny. 1857/28. 33.
- Kilátás.* Kolozsvári Nagy Naptár. 1856.
- „Nemzetgazdaság és pénzügytan. A magy. tudom. akadémia által Marczibányi-díjjal koszorúzott dolgozatra. Irta Kautz Gyula stb. Második átdolgozott és tökéletesített kiadás. Első füzet. Pest 1870.”.* Jog- és Államtudományi Folyóirat. Pest, 1871. 296–308. pp.
- A tőkéről.* Jogtudományi Közlöny 1872/32. 33. 34. 36. 37.
- A tél mint földadó szabályozó elem.* Erdélyi Gazda. 1877/1.
- Gazdasági állapotunk eredete.* Erdélyi Gazda. 1877/4.
- Mit tegyünk már most?* Erdélyi Gazda. 1877/22.
- A természet a nemzetgazdaságban.* Magyar Polgár. 1881/8.
- A valuta-kérdés.* Magyar Polgár. 1881/263. 264. 265. 266. 280.
- A valuta-kérdéshez.* Magyar Polgár. 1881/294. 297.
- A takarékpénztári betétek megadóztatása.* Kolozsvári Közlöny. 1882. /223. 224. 225. 226.
- Közgazdasági bajaink. (A gazdasági hitel érdekében.)* Erdélyi Gazda. 1883/7. 8. 11. 12.
- A gazdasági egyletek szövetezete.* Erdélyi Gazda. 1883/22.
- Miképpen lehet a földadón könnyebbíteni.* Erdélyi Gazda. 1883/29.
- Az agrariusok.* Erdélyi Gazda. 1884/18.
- Gazdasági egyleteink szervezeti gyűlése.* Erdélyi Gazda. 1884/21.
- Az első iskola melyben tanultam.* Magyar Polgár. 1885/34.
- A helyzet.* Erdélyi Gazda. 1886/1.
- A pap a nemzetgazdaságban.* Unitárius Közlöny. Kolozsvár, 1888/1. 40–42. pp.
- Kapcsolatok az emberiség haladásában.* Keresztény Magvető. 1888/2.

IV. Irodalomjegyzék

- A Kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulat tagjainak névsora 1877-ben.* In: Högyes Endre (szerk.): Értesítő a Kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulat Orvosi Szaküléséről. Kolozsvár, 1877/2. 6–7. pp.
- BAGOLY ZOLTÁN (Szerk.): *Berde Áron élete és munkássága*. T3 Kiadó. Sepsiszentgyörgy, 2007. 20 p.
- BENCZÉDI PÁL: *A Dávid Ferenc Egylet története*. Tiografia. Kolozsvár, 1935. 84 p.
- BARTHA, LAJOS: *Két elfelejtett természettudományi folyóirat (Természetbarát (1846–48). Urania (1884))* In: Vámos Éva – Kovács Gy. István – Turi Istvánné (szerk.): Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből. Budapest, 1995. 35–38. pp.
- DICKINSON, Z. CLARCK: *The Library and works of Karl Heinrich Rau*. Journal of Institutional and Theoretical Economics. 1958(114)/4. 577–593. pp.
- EGYED ÁKOS: *Magyar gazdasági gondolkodás Erdélyben a XIX. században.* In: Somai József (szerk.): Az Erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából (XIX.–XX. század). Romániai Magyar Közgazdász Társaság. Kolozsvár, 2001. 33–48. pp.
- GAAL GYÖRGY: *Berde Áron útja a természettudományoktól a közgazdászattig.* In: Dávid Gyula (szerk.): Erdélyi Tudományos Füzetek 214. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 1993. 47 p.
- GAAL GYÖRGY: *Unitáriusok a kolozsvári egyetemen.* Keresztény Magvető. Unitárius Egyház. Kolozsvár, 1998/2. 127–142. p.
- GAAL GYÖRGY: *Berde Áron, Erdély első közgazdász professzora.* In: Somai József (szerk.): Az Erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából (XIX.–XX. század). Romániai Magyar Közgazdász Társaság. Kolozsvár, 2001. 107–116. pp.
- GAAL GYÖRGY: *Nemzedékek a Berde Családban.* Művelődés 2017/9. 4–8. pp.
- HAMZA GÁBOR: . In: Hamza Gábor (szerk.): Jubileumi megemlékezések. MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya. Budapest, 2019. 4 p.
- HOFBAUER LÁSZLÓ: *A remény című zsebkönyv története (1839–1841).* In: György Lajos (szerk.): Erdélyi Tudományos Füzetek 30. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 1931. 14 p.
- KAPLAN, ABRAHAM DAVID HANNATH: *Henry Charles Carey, a study in American economic thought.* AMS Press. New York, 1931. 96 p.
- KÉKES SZABÓ MIHÁLY: *A tanárképzés kereteinek kialakulása a Kolozsvári Egyetemen.* Magyar Pedagógia. Budapest, 1994/1-2. 81–94. pp.
- Különfélék.* Keresztény Magvető. Unitárius Egyház. Kolozsvár, 1892/5. 305–207. pp.
- MARJANUCZ LÁSZLÓ: *A kolozsvári egyetem Szegeden.* Tiszatáj, 2008/3. 77–83. pp.
- MÉSZÁROS ERNŐ: *Meteorológia a XIX. század közepén A nagy előd: Berde Áron.* Magyar Tudomány. Budapest, 2013/6. 702–712. pp.
- RUDOLF BÉLA: *Egy erdélyi polihisztor: Berde Áron.* Természet világa Diákpályázat-melléklet. Budapest, 2008/7. 3 p.
- SOMAI JÓZSEF: *Brassai Sámuel – a közgazdász.* Az Erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából (XIX.–XX. század). Romániai Magyar Közgazdász Társaság. Kolozsvár, 2001. 79–98. pp.
- Nekrológok a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól. XIV. Berde Áron.* In: Szily Kálmán (szerk.): Akadémiai értesítő. Magyar Tudományos Akadémia. 1982. 460. p.

RÉVÉSZ BÉLA

BIBÓ ISTVÁN

(1911–1979)

I. Életrajz

Bibó Istvánnak Szegedhez való kapcsolatát vizsgálva különféle periódusok kerülhetnek szóba.¹ Édesapjának a szegedi egyetemi könyvtár igazgatójává történő kinevezése 1925-ben az ekkor 14 éves fiút is szegedi lakossá teszi, amely időszak egy évtized múlva doktorrá avatása, majd különféle európai tanulmányútjai után, illetve édesapjának 1935-ben bekövetkezett halála miatt lezárul. „Szegediségének” más korszakaszhatárait jelölheti ki, ha a szegedi egyetemhez való tartozását vesszük figyelembe.² Eszerint az 1929-ben megkezdett hallgatói jogviszonya 1934-ig tartott, de 1940 júniusában a szegedi egyetem magántanárrá habilitálja, majd követi a Kolozsvárra visszaköltözött egyetemet is, bár 1938 decembere óta már az igazságügyminisztériumban teljesített szolgálatot. A második világháború után Szegedre ismét visszakерült egyetemre – immár egyetemi nyilvános rendes tanárként – nevezi ki 1946 augusztusában a kultuszminister a politika tanszék vezetőjévé. Ez a státusa 1950 szeptemberéig, amikor a minisztérium felmenti és rendelkezési állományba helyezi. De a legszélesebb értelmű kapcsolódása Szegedhez

---

¹ Bibó István életrajzához felhasznált fontosabb irodalmak: KENEDI JÁNOS: *Bibó István életrajzi adatai*. In: Bibó István összegyűjtött munkái. 4. köt. Sajtó alá rendezte: Kemény István és Sárközi Mátyás. Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. 1981. továbbá: Bibó-émlékkönyv II. Budapest, Századvég, 1991. HUSZÁR TIBOR: *Bibó István – a gondolkodó, a politikus*. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. 3. köt. 1971–1979. (Vál.: Huszár Tibor, szerk.: Vida István, jegyz.: Vida István, Nagy J. Endre, közrem. Ifj. Bibó István). Budapest, 1986. HUSZÁR TIBOR: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*. Magyar Krónika. Budapest, 1989. LITVÁN GYÖRGY – S. VARGA KATALIN: *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban*. (A dokumentumokat válogatta, a kötetet összeállította: Huszár Tibor) Budapest, 1995. H. SZILÁGYI ISTVÁN: *Etika, jog, politika. Bibó István (1911–1979)*. In: Loss Sándor – Szabadfalvi József – Szabó Miklós – H. Szilágyi István – Zödi Zsolt: *Portrévázlatok a magyar jogbölcséleti gondolkodás történetéből*. Miskolc, 1992.

² A kifejezetten Bibó és Szeged kapcsolatával foglalkozó fontosabb irodalmak: RUSZOLY JÓZSEF: *Bibó István tudománykarunkon*. In: Ünnepi kötet Dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára. (főszerk. Homoki-Nagy Mária ; szerk. Blutman László) Acta juridica et politica. Szeged, 2014. RUSZOLY JÓZSEF: *Haladás és demokrácia. Bibó István, a szegedi professzor (1946–1950)*. Szeged, 2012. 11. sz. SZABADFALVI JÓZSEF: *Sorsfordító évek – Bibó István Szegeden*. Világosság, 2013. 1–2. SZABADFALVI JÓZSEF: *Bibó István szegedi évei. emlékezés a száz éve született tudósra*. Acta Juridica et Politica, Szeged 2011; SZENTPÉTERI ISTVÁN: *Bibó Szegeden*. A szegedi Móra Kollégiumban 1989 tavaszán tartott előadás anyaga. (géptelt kézirat) Szeged, 1989. 30 p. Bibó-Archívum Társadalomelméleti Gyűjtemény, SZTE Klebelsberg Könyvtár; SZENTPÉTERI ISTVÁN: *A fiatal Bibó István szegedi évei*. Szeged, 1989. 3.

mindenekelőtt szellemi természetűnek mondható. A *Moór Gyula – Horváth Barna* teremtetette „szegedi jogbölcséleti iskola”³ ugyanis egyetemi hallgatói korszakától kezdve inspiráló hatású volt tudományos gondolkodásának formálódására és ehhez a hányattott sorsú morális és intellektuális közösséghez való tartozását – sors- és tudóstársával, *Szabó Józseffel* folytatott levelezéséből is kitűnően⁴ – mindvégig érvényesnek tekintette. Ahogyan *Szentpéteri István* fogalmazott: „Szeged egyre jobb hírű egyeteme mellett a polgári haladást megtestesítő némely ifjúsági mozgalma és szerveződése országosan ismert és elismert volt. Bibó István ebben a közegben élt, formálódott azokban az években, amikor személyiségének karakterisztikus vonásai kezdtek kialakulni.”⁵

*

„*Bibó István* nem írt önéletrajzot.” Legalábbis ezzel magyarázta *Huszár Tibor* 1989-ben megjelent kötetének bevezetőjében, hogy miért szükséges nyilvánosságra hozni mindazokat a dokumentumokat, fragmentumokat, életút-beszélgetéseket, amivel pótolható ez a hiány.⁶ Egy a nyilvánosságnak szánt autobiográfia valóban a Bibó-oeuvre hiányának tekinthető. De mivel munkaviszonyainak szinte teljes időszakát közalkalmazotti státuszban töltötte, ez a bürokrácia elvárásainak megfelelően állandó életrajz-írásra kötelezte, hasonlóképpen a legkülönbébb pályázatokon, ösztöndíjakon indulása is megkívánta, hogy összegezze addigi életútját. Más kérdés, hogy ezekből végül minden maradt fent a különféle iratórzo helyeken.

Az irattári fegyelem vélhetően a mindenkori titkosszolgálatok nyilvántartásaiban a legszigorúbb. Így mivel *Bibó István* a forradalom alatti szerepe miatt 1957. május 23-án megindított eljárástól haláláig „célszemélye” volt az állambiztonsági szervek intézkedéseinek,⁷ az ellene indított eljárás kezdetén írt életrajzát mindenképpen a legbiztonságosabb helyen őrizték. Első kihallgatásakor 1957. május 24-én – foglalkozásának megjelölése: „könyvraktáros (volt államminiszter)” – a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályának őrnagya⁸ pedig felszólította, hogy mindenekelőtt ismertesse önéletrajzát. Az ekkor elmondottakat biztonságosan megőrizte a jegyzőkönyv, illetve a BM irattára az utókor számára.⁹

³ RÉVÉSZ BÉLA (szerk.): *A szegedi jogbölcséleti iskola alapítója: Horváth Barna emlékkönyv*. Szeged, 2017.

⁴ RÉVÉSZ BÉLA: *Két Horváth Barna-tanítvány kapcsolata: Bibó István és Szabó József*. Acta Universitatis Sapientiae, Cluj-Napoca, Vol. 5, 2016, No. 2.

⁵ SZENTPÉTERI ISTVÁN: *A fiatal Bibó István szegedi évei*. i. m. 42. p.

⁶ HUSZÁR TIBOR: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*. i. m. 5. p.

⁷ GYARMATI GYÖRGY: *Szabadlábban fogságban (Adalékok Bibó István 1963 utáni éveihöz)*. Tolle Lege, 2013. 1. [http://tollelege.elte.hu/sites/default/files/articles/gyarmatigyza_vegl.pdf – utolsó letöltés: 2014. 11. 21.] ugyanez: *Világosság* 2013. 1–2. 135–149. pp.

⁸ A Bibó István elleni eljárás első vizsgálótisztje, Bodrogi József 1945 óta dolgozott a rendőrségen, 1948-tól az Államvédelmi Hatóságnál. 1957-től a BM Politikai Nyomozó Főosztályának osztályvezető-helyettese, de Bibó István kihallgatását már mint a Vizsgálati Osztály őrnagya folytatta le. 1962-ben fegyelmi úton eltávolították a Belügyminisztériumból, két év múlva a Magyar Kábel Művek Igazgatási Főosztályának vezetőjévé nevezték ki. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára Állambiztonsági archontológia [https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:1- letölve 2019. 12. 3.]; HORVÁTH ATTILA: *Bibó István és társai koncepciók pere*. Világosság, 2013. 1–2.

⁹ Jegyzőkönyv Bibó István 1. kihallgatásáról. Budapest, 1957. május 24.-én. BM II: Főosztály VIII. Osztály. Bibó István és társai. ÁBTL 3.1.9. V-150003/34. Az itt közölt vallomásrészlet a jegyzőkönyv 28-29-ik oldalai-

„Születtem 1911-ben, Budapesten. Édesapám könyvtáros és muzeológus volt. Édesapám 1925-ben Szegedre került könyvtárigazgatónak. Én Szegeden érettségiztem 1929-ben, és 1933-ban jogi és államtudományi doktorátust szereztem. A Magyar-ösztöndíjjal egy évet Bécsben, majd Genfben végeztem tanulmányt. 1934 augusztusában a budapesti bírósághoz neveztek ki jegyzőnek. 1938-ban az Igazságügy-minisztériumba rendelték szolgálattételre, ahol a jogi véleményezési osztályon működtem. 1935-től kezdve voltam kapcsolatban a Márciusi Front ifjúsági körével. 1937-ben vagy 1938-ban tartott gyűlésen alapító és felügyelő bizottsági tagja voltam a népfrontos fedőszervű „Mix” -nek [sic! – MIKSZ: Művészek, Írók, Kutatók Szövetkezete – R. B.]. 1944. október 16-án a nyilasok az Igazságügy-minisztériumban letartóztattak baloldali szervezkedés és zsidómentesítő igazolványok kiadása miatt, majd átadtak a Gestapónak, mely visszaküldött az Igazságügy-minisztériumba, ahonnan a nyilas miniszter szabadlábra helyezett. Letartóztatásom ideje alatt Sztalmári nevű igazságügyi nyilas vezető hallgatott ki. Kihallgatásom a mentesítő bizonyítványokra vonatkozott, hogy miért adtam azokat ki. Az ostromot Pesten, a Ráday u. 28. szám alatt töltöttem. A felszabadulás 1945. január 15-én ért Budapesten. 1945. február végén a Debrecenben megalakult Belügyminisztériumba hívnak közigazgatási munkára. Részt vettem a közigazgatás demokratikus átszervezésében, a belügyi törvényelőkészítés munkájában, különösen az 1945. évi választójogi törvény előkészítésében és annak technikai lebonyolításában. 1945 decemberétől 1947 nyaráig több cikkben, mely nagyjából a Valóságban és a Válaszban jelent meg, politikai publicisztikai tevékenységet folytattam, melyben népfrontos, koalíciós demokrácia mellett és az egypártrendszer ellen foglaltam állást. 1946 nyarán a szegedi egyetem jogi karán alkotmánytan és közigazgatástan tanszékére neveztek ki a kormány nyilvános rendes tanárának. 1947-ben pedig az egyetemi tanárság mellett a Kelet-európai Tudományos Intézet elnökhelyettesének neveztek ki. Ez az állásom 1949 őszén az intézet átszervezésével szűnt meg. 1950 őszén pedig mint egyetemi tanár kerültem rendelkezési állományba. 1951 januárjától a budapesti egyetemhez neveztek ki könyvtárossá, majd utóbb előléptem könyvtári tudományos kutatónak.

1948 után politikai publicisztikai tevékenységet nem folytattam. 1945 óta vagyok a Nemzeti Parasztpárt tagja, ennek keretében utolsó politikai tevékenységem az volt, hogy az 1947. évi választások alkalmával vidéki városokban, Szekszárd, Kaposvár, Nagykanizsa, Zalaegerszeg, a Nemzeti Parasztpárt mellett értelmiségi gyűléseken beszédeket mondtam. A választást követő időben 1956. október 30-ig politikai tevékenységet nem folytattam. 1956. október 30-án a NPP [Nemzeti Parasztpárt – R. B.] intézőbizottságának tagjává választottak távollétemben. 1956. november 2-án délután az NPP vezető testületének együttes ülésén feltételelesen miniszternek jelöltek arra az esetre, ha a Parasztpárt egy második miniszteri tárcát is kapna. 1956. november 3-án délben miniszterré neveztek ki, de a Parlamentbe csak másnap hajnalban mentem be, hívásra, és onnét november 6-án délben távoztam.”

A kihallgatási jegyzőkönyv pontosan érzékelteti Bibó vallomásának érthetően defenzív jellegét. Az Igazságügyminisztérium zsidómentő akcióiban való részvételének

---

ról származik, mivel az *A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról* (szerk. S. Varga Katalin, Budapest, 1996.) kötetben elsőül publikált szöveg néhány ponton eltér az eredeti jegyzőkönyvtől.

hangsúlyozása¹⁰, a nyilas meghurcoltatás részletezése valamint a koalíciós időszakban a diktatúrávesztés többször hangoztatott témájának elkerülése azoknak a valószínűsített támadásoknak igyekezett elejét venni, amelyeket a Nagy Imre-per ítéletében nevesítve olvasnak a fejére: „a burzsoá restauráció elszánt, szélsőséges képviselője.”¹¹

Ha viszont nem a „szolgálati használatra” készült vallomását, hanem sokszor és sokféleképpen megírt (ön)életrajzainak adatait szemléljük,¹² egyértelműen a céltudatos, önmagát a tudományos kutatás szolgálatába állítani kívánó, elkötelezett intellektüel képe tárul elénk.

Bibó István 1911-ben született, Budapesten; édesapja előbb a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban szolgált, utóbb a szegedi egyetemi könyvtár igazgatója lett és főleg filozófiával, etnológiával valamint művelődéspolitikával foglalkozott. Bibó István középiskoláit a budapesti II. kerületi Mátyás király gimnáziumban, majd a szegedi piarista gimnáziumban végezte. Pesten kitűnő tanuló volt, Szegeden is a „testgyakorlás” kivételével általában minden tárgyból jeles.¹³ A család anyagi helyzete is megváltozott Szegedre költözésükkel. Első pillantásra nem is érthető, hogy a Jog és Államtudományi Kar által az 1930/1931-es tanévére tandíjmentességben részesített 57 hallgató között miért szerepelhet *iff.* Bibó István neve is.¹⁴ Kis rosszindulattal arra is lehetne gondolni, hogy a könyvtárigazgató apa kijárta, hogy a szükséges szegénységi bizonyítvány nélkül mégis elintézhető legyen a gyermek tandíjmentessége. Bibó visszaemlékezéseiből azonban kiderül a furcsa helyzet magyarázata. „Szegeden édesapám miniszteriális múltja révén egészében az egyetemi tanárok együttesébe tartozott, bár inkább a tudománynak a periferiáján foglalt helyet, de mint szerkesztő, és mint az, aki volt. Ebbe beletartozott, hogy ez társasági szempontból anyagi erőnkön fölüli meghívásokkal és ilyenekkel járt, pedig az egyetemi tanárok hozzánk képest többszörösen vagyonos elemek voltak, vizsga-díjak, és egyéb dolgokon keresztül. Úgyhogy itt is módomban lett volna nem észrevenni, hogy privilegizált elem vagyok, de ezt kezdtem észrevenni már a középiskolában is.”¹⁵ Szentpéteri István egyenes úgy fogalmazott: „a Bibó család nem élhetett olyan életszínvonalon, mint az egyetemi professzori társadalom, amelyhez kvalitásait tekintve feltétlenül azonos szinten állt.”¹⁶

Ráadásul a család szegedi elhelyezésének körülményei is nyilvános sajtóvitát váltot-

¹⁰ A Lakatos-kormány idején (1944. augusztus 29. – 1944. október 16.) Vladár Gábor-vezette Igazságügy-minisztérium embermentő tevékenységére – benne Bibó István szerepével – lásd: RÉVÉSZ BÉLA: *Vladár Gábor, az igazságügy-miniszter*. In: L. Balogh Béni (szerk.): *Fejezetek a magyar közigazgatás történetéből 1945–1990*. Budapest, 2019. 137–152. pp. DÉNES IVÁN ZOLTÁN: *Bibó István ellenálló és embermentő tevékenysége 1944-ben*. Aetas, 2013. 4.

¹¹ *Ítélet Nagy Imre és társai bűnperében. Az Igazságügyminisztérium közleménye a Nagy Imre és társai ellen lefolytatott büntető eljárásról*. Az MTI jelenti. Népszabadság 1958. június 17. 3. p.

¹² Lásd 1. sz. jegyzet.

¹³ PÉTER LÁSZLÓ: *Bibó és Szeged. Hetvenötödik születésnapjára*. Délmagyarország 1986. augusztus 2. 6. p.

¹⁴ Kari ülés hirdetménye 1930. szeptember 19. MNL CSML Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának iratai 1930/31. VIII. 4.b/. 83-1930/31 j.k.sz. 18. d.

¹⁵ HUSZÁR TIBOR: *Bibó István. Beszélgetések. Politikai-életrajzi dokumentumok*. i. m. 18. p. továbbá: *Találkozások Bibó Istvánnal*. (Elhangzott a MTV 1-en, a 1989 V 23-i portré műsorban); *Századfordító magyarok. Bibó István*. [14.] (felelős szerkesztő Szakály István) Magyar Televízió – DVD-felvétel. Budapest, 2001. Közli: *Születtem...: magyar tudósok önéletrajzai. Társadalomtudósok*. [összeáll. névmutató: CSIFFÁRY GABRIELLA] Budapest. 2003. 310. p.

¹⁶ SZENTPÉTERI ISTVÁN: *A fiatal Bibó István szegedi éve*. i. m. 42. p.

tak ki. A Délmagyarország 1925. szeptember 12-i száma *Kosutány* Ignácnak, a szegedi egyetem egyházjogi tanszéke professzorának egy fővárosi lapban megjelent nyilatkozatával kapcsolatosan beszámolt arról, hogy a vasúti palotában (a későbbi bölcsészkar épületben), amelyet az egyetem vett át, két egyetemi tanár és az egyetemi könyvtár igazgatója kedvezményesen lakik. A Ferenc József Tudományegyetem ezzel kapcsolatban közölte a lappal, hogy dr. *Kogutovitz* Károly professzor, illetve dr. *Bibó* István könyvtárigazgató, akik a vasúti palotában laknak, lakásukat nem az egyetemtől kapták, hanem már régebben a MÁV igazgatóságától vették bérbe lakásukat. A Leszámolóhivatal palotájában kapott helyiségek sem fedezik még az egyetem helyiségszükségletét, mert csak az állattani gyűjtemény elhelyezésére kell ötven szoba, így a reálgimnázium épületét csak akkor adhatja vissza az egyetem, ha megkezdődik az egyetemi építkezés, amelyre minden reményük megvan.¹⁷

Bár *Bibó* István egyetemi éve alatt nem lett tagja a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának,¹⁸ amint

Erdei Ferenc sem, de jó kapcsolatokat ápoltak velük legjobb közös barátjukon, *Reitzer* Bélán keresztül, aki szorgosan dolgozott a *Buday* György vezette lelkes és kezdeményező társaságban, „a növelő közösségben”, ahogy *Radnóti* Miklós nevezte őket.¹⁹ Tudományos érdeklődése szegedi egyetemi éve alatt alakult ki, amikor főleg *Horváth* Barna jogelméleti és *Búza* László nemzetközi jogi előadásait hallgatta és szemináriumaikban több éven át dolgozhatott. 1933-ban jogtudományi doktorrá, 1934-ben sub auspiciis államtudományi doktorrá avatták. Az 1933/34. tanévet Bécsben töltötte. *Alfréd Verdross* jogelméleti és nemzetközi jogi előadásait hallgatta illetve a szemináriumán több ízben is felolvashatta munkáit. 1935-ben fizetett rendkívüli szabadsággal és 2280 pengővel járó állami ösztöndíjjal a genfi Institut Universitaire des Hautes Études Internationales keretében *Guglielmo Ferrero* politikatörténeti, valamint *Paul Guggenheim* és *Hans Kelsen* nemzetközi jogi előadásait hallgatta. 1934-ben jelent meg első nagyobb nemzetközi jogi munkája, a Szankciók kérdése a nemzetközi jogban,²⁰ ezt követte 1935-ben fontos jogelméleti tanulmánya, A kényszer, jog, szabadság.²¹ Ez év októberében részt vett az Institut International de Philosophie du Droit et Sociologie Juridique második kongresszusán a szegedi egyetem megbízásából és támogatásával, Budapesten pedig tagjai közé választja a Magyar Társadalomtudományi Társaság, amelynek később jegyzője is lett.

1934-ben joggyakornok lett törölve a budapesti törvényszéknél, majd mint bírósági jegyzőt, berendelték az Igazságügyminisztériumba, ahol egészen 1944. október 16-ig

¹⁷ *Az egyetem és a vasúti palota* (saját tudósítótól) Délmagyarország, 1925. szeptember 12.

¹⁸ Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma tudományos és művészeti célkitűzéssel alakult, főleg bölcsészhallgatókból álló ifjúsági csoportosulás volt az 1930-es években. Nevükhöz fűződik az első szervezett főiskolás falukutató munkaközösség létrehozása is. Csaplár Ferenc: *A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma*. Budapest, 1967.

¹⁹ PÉTER LÁSZLÓ i. m.

²⁰ BIBÓ ISTVÁN: *A szankciók kérdése a nemzetközi jogban*. (A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Intézetének Kiadványai 3.) Szeged, 1934. BIBÓ ISTVÁN: *Válogatott tanulmányok* IV. Budapest 1990. 5–52. pp.

²¹ BIBÓ ISTVÁN: *Kényszer, jog, szabadság*. Acta Litterarum ad Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephianae. Sectio: Juridico-Politica 8, Szeged, 1935.

főként jogi szakvélemények kidolgozásával foglalkozott.²² Hivatalos munkájáról alig tudunk valamit, szolgálatával kapcsolatban kevés írat maradt fent. „Míg a külső életút a létező hatalmi struktúrákba betagozódó középosztálybeli fiatalember alakját sejteti, ezekben az években írt leveleiből a fennálló viszonyokkal mélyen elégedetlen, aktív politikai szerepre törekvő radikális társadalomreformer figurája rajzolódik ki.”²³

1936 júniusában ismét rendkívüli szabadságot kap, mivel elnyerte a hágai Académie de Droit International Carnegie ösztöndíját. A nemzetközi békéről tartott nyári szabadegyetemen többek között Dag Hammarskjöld, a későbbi ENSZ második főtitkáranak előadását is hallgatja.

1940 júniusában a szegedi egyetem Jog- és Államtudományi Kara magántanárrá habilitálja jogbölcselet tárgyköréből, de habilitációját a kolozsvári egyetemre helyezik át, ahol az 1941/42-es tanév második felében A huszadik század jogbölcselete címmel magántanári előadásokat tart. Megpályázza a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán meghirdetett társadalomelméleti tanszéket, pályázatára négy félévre kidolgozott tantervet és órarendet készít. A társadalomelméleti fő- és speciálkollégiumokra felosztott tervezetben az általános szociológia tárgykörein túl olyan témák szerepeltek, mint: „A nemzeti eszme története és a nemzeti közösség társadalomtana”; „Az elit társadalmi funkciója”; „A marxizmus társadalomelmélete”; „Az európai társadalom fejlődése és a kereszténység”, valamint a magyar társadalom szociológiai kérdései: „A magyar paraszt-társadalom”; „Az úriember társadalmi eszménye és az úri rend helyzete a társadalomban”; „A kisebbségi kérdés társadalomtana”; „A közigazgatás társadalmi szerepe a legújabb korban” stb. Tervezetét azonban a Bölcsészettudományi Karon nem fogadják el, a tanszéket mással töltötték be. A kolozsvári egyetemen A jogforrások és a társadalmi hatalom többségének (pluralitásának) elmélete és az államhatalmak elválasztása címmel magántanári előadásokat tart az 1943/44-es tanév második felében.²⁴ Rendszeresen tart előadásokat a Györfly-kollégiumban is: februárban a születési rend válságáról, márciusban a demokratikus és fasiszta Európa közti szakadékról stb. Kegyelmi kérvényt szerkeszt a kéthavi börtönbüntetésre ítélt *Erdei* Ferenc szabadon bocsátása érdekében; közbenjárására a büntetés időtartamát mérséklék.²⁵ Társzerkesztője a Magyar Jogi Szemlének, amely tisztségéről Magyarország német megszállása után elvi okból lemond. A nácikkal szembeni ellenállás akadályainak elmozdítása érdekében „Békeajánlat-tervezetet” készít.²⁶ Ez a helyzetleírás és akcióprogramot tartalmazó dokumentum az ellenállás kiszélesedésének legfőbb akadályát a munkásság és a középosztály kölcsönös féltelmében látja, de a sokszorosítás nehézségei miatt a dokumentum terjesztése meghiúsul. 1944. október 16-án a nyilasok baloldali magatartás és mentesítő bizonyítványok kiadása miatt az Igazságügyminiszteriumban letartóztat-

²² RÉVÉSZ BÉLA: *Bibó István és az Igazságügy-minisztérium 1938–1944*. Jogelméleti Szemle, 2018. 3. [http://jesz.ajk.elte.hu/2018_3.pdf – utolsó letöltés: 2018. 12. 07.].

²³ KOVÁCS GÁBOR: *Politikai gyakorlat és politikai teória. Néhány gondolat Bibó István halálának 25. évfordulóján*. Politikatudományi Szemle, 2004. 1–2. 299. p.

²⁴ Utóbbi előadássorozata már jelzi a közjog, a politikatudomány, ezen belül a demokrácia, az államhatalmi ágak megosztása, illetve az aktuálpolitika kérdései irányába fokozódó érdeklődését.

²⁵ TÓTH FERENC: *Erdei Ferenc hadbíróági pere*. A Makói Múzeum Füzetei 53. Makó, 1986.

²⁶ MTA Könyvtárának kéziratára, Ms 5109/225–226. Első közlése: SZILÁGYI SÁNDOR: *Bibó István hagyatékából Békeajánlat*. Kritika 1983. 12.

ták, majd átadták a németeknek, akik néhány nap múlva visszaküldték a magyar hatóságoknak, így hamarosan kiszabadult.

Barátja, *Erdei* Ferenc, mint a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere 1945. február végén a miniszterelnökhöz írott levelében javasolja, hogy *Bibó* Istvánt az Igazságügyminisztérium rendelkezési állományából a Belügyminisztériumba helyezték át miniszteri tanácsosnak. A kormány Budapestre költözése után pedig a törvény-előkészítési osztályt veszi át. *Erdei* Ferencsel közösen a megyerendszer reformján dolgozott,²⁷ a Nemzeti Parasztpárt delegáltja a Jogi Reformbizottságba.²⁸ Meghatározó résztvevője a választójogi törvény és az 1945. novemberi választás előkészítésének. A hivatalos állásponttal szemben ellenezte a magyarországi németek kitelepítését.²⁹ A következő három évben szinte kéthetenkénti gyakorisággal tartott előadásokat az ország legkülönbözőbb városaiban, különféle társadalmi szervezetek meghívására a politikaelmélet, a politikai helyzet, az államélet, a közigazgatás témáiról³⁰.

A Ferenc József Tudományegyetem kolozsvári jogfolytonosságának megszakadása után a szegedi jogi kar újjászervezése 1945 júniusa és szeptembere között megindult. A kormány által engedélyezett tizenhat tanszék között továbbra is szerepelt a Politika. A kar 1945. december 4-ei tanácsülésén a tanszékre *Bibó* István kinevezését javasolta. *Bibó* ekkor miniszteri tanácsos, majd osztályfőnök volt a Belügyminisztériumban. Ezért, és az elhúzódozó kinevezési eljárás miatt is *Bibó* a háború utáni első szegedi tanévben még nem kezdte meg az oktatást. 1946 tavaszán a debreceni egyetem is meghívta *Bibó*t az ottani politika tanszék megüresedett tanszékvezetői helyére. Válaszában elsősorban minisztériumi állásának fontosságára hivatkozva, de leginkább a szegedi egyetem meghívása miatt nem fogadta el az ajánlatot³¹. Júliusban megváltik a Belügyminisztériumtól és a Szegedi Egyetem Jog- és Államtudományi Karának professzora lesz. Visszatért a jogi kar rendkívüli ülésén elfogadott meleghangú levél üdvözlő: „Igaz, hogy az államélet fontos – mondhatnánk – kulcspozíciójában tevékenykedni jó és nagy feladat. De ha igaz az, hogy a hatalomszeretetnél időállóbb érték a szeretet hatalma, akkor a lényegénél fogva odaadást és adakozást jelentő egyetemi hivatásnál szebb és felemelőbb nincsen.”³² Mint az egyetem nyilvános, rendes tanára az 1946/47. tanévben *Bibó* vette át a főkollégiumi, heti öt órás politika előadásokat. Szorosan a tanszék oktatási profiljához tartoztak a heti két-két órában meghirdetett kiskollégiumai: Bevezetés

²⁷ GYARMATI GYÖRGY: *Bibó István közigazgatási koncepciója*. [gépelte kézirat] (s. l.) (s. n.) 1989. 34 p. A szegedi Móra Kollégiumban 1989 tavaszán tartott előadás írott változata. Bibó-Archívum. Társadalomelméleti Gyűjtemény, SZTE Klebelsberg Könyvtár.

²⁸ A Minisztertanács mellett koalíciós alapon létrehozott tanácsadó szervként működő úgynevezett Jogi Reformbizottság elsősorban a közigazgatás szervezeti reformját kívánta előkészíteni. GYARMATI GYÖRGY: *A diktatúra intézményrendszerének kiépítése Magyarországon (1948–1950)*. Juss, 1991. 2. 139. p.

²⁹ FÜLÖP MIHÁLY: *Bibó István a magyarországi németek kitelepítéséről: egy kiadatlan emlékirat*. [gépelte kézirat] (s. l.) (s. n.) 197?. 12 p. Bibó-Archívum. Társadalomelméleti Gyűjtemény, SZTE Klebelsberg Könyvtár; KUPA LÁSZLÓ: „... az emberiség nevében...” *Bibó István a magyarországi németek kitelepítéséről*. Kultúra és közösség, 2016. 4.

³⁰ Saját nyilvántartása szerint 1945–1948 között összesen 86 előadást tartott. LITVÁN GYÖRGY – S. VARGA KATALIN: *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban*. i. m. 334–338. pp

³¹ A debreceni egyetemmel folytatott levélváltásra lásd: HUSZÁR TIBOR: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok* - i. m.: 331–332. pp.

³² RUSZOLY JÓZSEF: *Bibó István tudománykarunkon*. i. m. 458. p.

az államtudományokba és A demokrácia problémái, de helyettesként ezidőben átmene-
tileg a nemzetközi jogot is oktatta.

1947 elején a Tudományos Akadémián megtartja akadémiai székfoglaló előadását Az államhatalmak elválasztása egykor és most címmel. Szeptemberben a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízta az 1941-ben létrehozott *Teleki* Pál Kelet-európai Tudományos Intézet igazgató alelnökkénti vezetésével, s kinevezi a Társadalomtudományi Intézet igazgatójává. Ez idő alatt szegedi tanári munkája alól tartósan szabadsá-
golgják, akként, hogy a főkéllégium előadásában és a vizsgáztatásban helyettesítik, vi-
szont a kiskollégiumok előadásait és egyéb egyetemi teendőit folyamatosan ellátja. Így Bibó továbbra is meghirdette előadásait: Szabadság, képviselő, önkormányzat (1947/48. I. félév), Legitimitás (1947/48. II. félév), Modern államelméletek (1948/49. I. félév), Az európai nemzetek és a nemzetiségi kérdés fejlődése (1948/49. II. félév), Köz-
igazgatási területrendezés (1949/50. I. félév).

1949 szeptemberében megszüntetik a Kelet-európai Tudományos Intézetet, így igazgatói kinevezése, illetve elnökhelyettesi feladatai véget érnek. November közepén pedig Akadémiai levelező tagból „tanácskozó taggá” sorolják vissza. 1949 során a Ma-
gyar Tudományos Tanács³³ elfogadta a Politika Tanszékre nyilvános rendkívüli tanárnak *Antalfy* Györgyöt, akit 1950. február 1-jétől neveztek ki Szegedre.³⁴ Ugyanez év szeptemberében *Antalfy* György, immár a jogi kar dékánjaként felhívta *Bibót*, hogy nyújtsa be nyugdíjazás iránti kérelmét. Egy hónappal később a szegedi egyetem rendelkezési állomá-
nyába került, majd állása december 31-én megszűnt.³⁵ A következő év elejétől már a bu-
dapesti Egyetemi Könyvtárban dolgozik,³⁶ önálló könyvtárosi munkakörben, munkavi-
szonya hivatalosan 1958 végéig tartott. A zsidókérdéssel kapcsolatos tanulmányának³⁷
1949-ben történt megjelenése után egészen 1973-ig nincs magyarországi publikációja.

Mára életrajzának legkidolgozottabb része nem tudományos tevékenységével kap-
csolatos, hanem 1956-os reaktiválásával, pontosabban a *Nagy* Imre kormányban betöl-
tött szerepvállalásával.³⁸ 1956. október 30-án részt vett a Nemzeti Parasztpárt majd
november 1-jétől új nevén a Petőfi Párt újjászervezésében. A párt november 2-án mi-
niszternek jelölte az új, harmadik *Nagy* Imre-kormányba, és így november 3-án állam-
miniszterré nevezték ki. November 4-én *Tildy* Zoltánnal együtt tárgyalta az Országgyűlés

³³ A Magyar Dolgozók Pártja Titkárságának 1948. július 1-i ülésén elfogadott határozata szerint „A népi demokrácia gondoskodását a magas kultúráról szinte jelképezi a hároméves tervnek az az intézkedése, hogy Országos Tudományos Tanács létesítendő, melynek feladata a tudományos újjáépítés irányítása és a tudományos intézetek egységes vezetése. Ebben a legmagasabb tudományos szervben megvalósul egyrészt a tudomány önkormányzatának, másrészt a tudomány és a nemzet egységének gondolata. A tudomány fejlődése a tudósok ügye, de a nemzet ügye is, ezért kell a tudomány irányítására egy olyan szervet létesíteni, mely a kormányzat mellett a legmagasabb tekintéllyel intézi az egész nemzet érdekében a magyar tudomány dolgait.” A Központi Vezetőség Értelmisségi Osztályának javaslata Magyar Tudományos Tanács létesítésére. Ea. Kállai Gyula. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 3. ö. e. 1948. július 1. Bővebben: KÖNYA SÁNDOR: *A Magyar Tudományos Tanács (1948–1949)* Budapest, 1998.

³⁴ RÉVÉSZ BÉLA: *A szocialista állam és professzora. Szélgjegyzetek Antalfy György portréjához*. Jogelméleti Szemle, 2003. 4. sz. [http://jesz.ajk.elte.hu/revesz16.html – utolsó letöltés: 2016. 11. 18.]

³⁵ BALOGH ELEMÉR: *Allam- és Jogtudományi Kar 1921–1998*. In: Szentirmai László – Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene 1921–1998*. Szeged, 1999. 48. pp.

³⁶ KERESZTURI JÓZSEF: *Bibó István, a könyvtáros*. Pécs, 2010. 41–66. pp.

³⁷ BIBÓ ISTVÁN: *Néhány kiegészítő megjegyzés a zsidókérdésről*. Huszadik Század, 1949. p.

³⁸ BIBÓ ISTVÁN ifj. (szerk. és az utószót írta): *1956. Bibó István*. Budapest, 2011.

épületét megszálló szovjet csapatokkal, s még aznap kiáltványt fogalmazott meg, mint a törvényes kormány egyetlen képviselője. Az épületet csak november 6-án hagyta el, tisztsége alól *Dobi* István, az Elnöki Tanács elnöke mentette fel november 12-én, a Nagy Imre-kormány menesztésével. A Nagy-budapesti Központi Munkástanács az ő tervezetét fogadta el a Kádár-kormánnyal folytatott tárgyalásuk alapjának³⁹. *Bibó* december elején K. P. S. Menon indiai nagykövettel tárgyalt, és átadta neki a Nyilatkozat Magyarország állami, társadalmi és gazdasági rendjének alapelveiről és a politikai kibontakozás útjáról címet viselő nyilatkozatot⁴⁰. 1957. február és április között fogalmazta meg *Magyarország és a világhelyzet* című tanulmányát, melyet sikerült Londonba juttatnia, ahol meg is jelent.

A forradalom bukását követően egy pillanatra úgy tűnt, lenne esélye a szegedi egyetemre való békés visszatérésének. Legalábbis ez derül ki *Szabó* Józsefnek⁴¹ 1957. január végén *Bibó*nak elküldött leveléből: „A Közigazgatástan Tanszék felállításának ötletét bevettem a karon. Sajnos, *Martonyi* részéről azonnali ellenzésre talált. Azt állítja, hogy ez benne van a közig. jogban. Felhívtam figyelmét arra, hogy ez téves felfogásnak látszik, s ugyanannyira nem azonos a két tárgy, mint a pénzügyi jog és pénzügytan, vagy az alkotmányjog és a politika. Ennek ellenére kitartott álláspontjánál, viszont megígérte, hogy gondolkodni fog a maga részéről is afelől, milyen közigazgatási jogi diszciplinát lehetne önállósítani. Ha Neked további ötleteid lennének, jó lenne ezeket is felvetni...”⁴²

A remélt szegedi visszatérés helyett azonban *Bibó*t 1957 május végén letartóztatják, majd 1958 augusztus elején a „a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésével elkövetett bűntettek” miatt életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték.⁴³ Büntetését a váci fegyházban kezdi el, de egy éhségsztrájkban való részvétel miatt 1960 márciusától egy éven át szigorított körülmények között folytatja a márianosztrai fegyintézetben. Az 1963-ban márciusában kihirdetett amnesztiával *Bibó* István is közkegyelemben részesül.⁴⁴

Két hónappal később a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának tudományos munkatársaként tudott elhelyezkedni⁴⁵. A börtönben megromlott egészségi állapotára tekintettel 1971 elején – kérelmére – nyugdíjazták. Nyugdíjas éve alatt munkáit rendezte, fordításokat vállalt, kisebb műveket publikált. 1976-ban Londonban jelentette meg a

³⁹ BIBÓ ISTVÁN: *Bibó István 56-os írásai : előterjesztés, elvi tisztázás, kiáltvány, tervezet, memorandum, emlékirat* : [gépelt kézirat] Magyar Figyelő, 1983. (kézirat) 62 p. Bibó-Archívum. Társadalomelméleti Gyűjtemény, SZTE Klebelsberg Könyvtár.

⁴⁰ Lásd: M. A. Rahman összefoglaló jelentése az 1956. november 1. és 17. közötti helyzetről, kelt 1956. november 18-án. In: India és a magyar forradalom : 1956: dokumentumok az Indiai Köztársaság Külügyminisztériumának archívumból. (ford. Gáthy Vera, Vida István, Erdélyi András ; előszó: Göncz Árpád) Budapest, 2006. 32–40. pp.

⁴¹ Szabó József professzort *Bibó* Istvánnal egyidőben távolították el 1950-ben a szegedi egyetemről, de neki 1956-ban sikerült visszatérni a jogi karra az összehasonlító alkotmányjogi tanszék vezetőjeként. RÉVÉSZ BÉLA: *Bibó* ármékában? *Bibó* István és Szabó József csendes barátsága. Világosság 2013. 1–2.

⁴² Szabó József levele *Bibó* Istvánnak 1957. január 24. MTA Kézirattár MS 5118/3-10. 8. f. Első közlése: RÉVÉSZ BÉLA: (szerk.): „Most megint Európában vagyunk...”: Szabó József emlékkönyv. Szeged, 2014. 380. p.

⁴³ *A Bibó-, Göncz-, Regéczy-per ítélete*. [gépirat] Budapest, (s.n.) 1958. 44 p. Bibó-Archívum 32. Társadalomelméleti Gyűjtemény, SZTE Klebelsberg Könyvtár.

⁴⁴ ZINNER TIBOR: *Bibó István és két társának büntetőpere a kádári megtorlás rendszerében II*. Belügyi Szemle 2012. 7–8. 125. p.

⁴⁵ NEMES ERZSÉBET (szerk.): *Bibó István a KSH Könyvtárban : születésének 100. évfordulójára*. Budapest, 2011. 40 p. továbbá: KERESZTURI JÓZSEF: *Bibó István, a könyvtáros*. i. m. 72–81. pp.

magyar hatóságok megkerülésével A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai című művét angol nyelven.⁴⁶ Régi iskolájától, a genfi Institut Universitaire des Hautes Études Internationales igazgatójától 1974-ben kapott meghívásának nem tudott eleget tenni, útlevelekérelmét a Belügyminisztérium visszautasítja. Bibó István 1979 május 10-én szívrohamban elhunyt. Május 21-én temették el az óbudai köztemetőben. Temetésén Illyés Gyula⁴⁷ mellett Kenedi János mondott gyászbeszédet.⁴⁸ „A demokratikus gondolkodást nem lehet föld alá kényszeríteni, mert éltetik mindazok az igények, amelyek annak idején a könyvtárszobából közéleti szerepre hívták Bibó Istvánt, és amelyek az ő elhallgatása után is élnek”. Ez volt az ellenzék első nyílt fellépése.

Bibó szellemi feltámadása valóban hamarosan bekövetkezett. Éppen Kenedi János kezdeményezésére magyar értelmiségiek egy csoportja még Bibó életében, közelgő 70. születésnapjára egy tisztelegő kötetet készült összeállítani. Az ünnepelt halála miatt a tisztelegő tanulmányokból emlékkötet kerekedett ki, amely – miután egy állami kiadó visszautasította – szamizdatban jelent meg. A vállalkozásban – mely az egyik legfontosabb ellenzéki megnyilvánulás volt a 80-as évek elejének Magyarországon – hetvenhat szerző emlékezett meg tanulmányban, versben és prózában Bibó Istvánról. Az emlékkönyv jelentőségét tovább növelte az a tény, hogy a népi és urbánus ellenzék összefogásából született.⁴⁹

II. Tudományos munkásság

Bibó István a kisebb közleményeket, könyvismertetéseket nem számítva több mint fél-száz monográfiát, nagyobb tanulmányt publikált, miközben közléseit 1949 után gyakorlatilag közel másfél évtizedes közlési tilalom lehetetlenítette el. Meglehetősen zavarba ejtő lenne, ha ezeket a műveket – illetve szerzőjüket – a hagyományos tudományrendszertani beosztásba kívánnánk belekényszeríteni. Természetesen megkerülhető a kérdés, hiszen olykor hallható, hogy az „utolsó reneszánsz ember”, valódi polihisztor, esetleg – korszerűbben – igazi interdiszciplináris tudós lett volna. Mindez igaz is lehet, mindenesetre találó Erős Ferenc megjegyzése: „A Bibó-recepcióban ma több tudományterület osztozik. Az életmű a történészek, politológusok, jogászok politi-

⁴⁶ Istvan Bibó: *The Paralysis of International Institutions and the Remedies. A Study of Self-Determination, Concord among the Major Powers, and Political Arbitration*. With an Introduction by Bernard Crick. Hassocks, 1976. BIBÓ ISTVÁN: *A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai: önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás*. (az utószót írta Kardos Gábor) Budapest, 2011. ANDRÁS SCHWEITZER: *The Contemporary Relevance of István Bibó's Theoretical Framework for Analyzing and Settling Territorial and State-Formation Conflicts*. Intersections. East European Journal of Society and Politics. No 2. 2015. KURDI MÁRIA: *Addition to the Portrait of the Political Thinker: István Bibó's Analysis of the Conflict in Northern Ireland and its Possible Solutions*. Minorities research, 2012. 14.

⁴⁷ ILLYÉS GYULA: *Búcsú Bibó Istvántól*. [kézirat] Budapest (s. n.) 1979. 6 p. Bibó-Archívum 34. Társadalomelméleti Gyűjtemény, SZTE Klebelsberg Könyvtár; továbbá: *Búcsú Bibó Istvántól*, Tiszatáj, 1979. 7. 143–144. pp.

⁴⁸ KENEDI JÁNOS: *Bibó István sirjánál (1979)*. In: *A halál és a lányka*. Budapest, 1992. 227. p.

⁴⁹ RÉZ PÁL (et al.): *Bibó-emlékkönyv I-II*. Budapest, Századvég, 1991.

kusok vadászterületévé vált.”⁵⁰ Azaz: inkább magával a művel érdemes foglalkozni, semmint annak műfaji besorolásával.

Kétségtelen, hogy Bibó István a 20. században a legnagyobb, nemzetközileg is elismert demokrata politikai gondolkodó volt. A kezdeti jogbölcséleti, közigazgatási írásait követően 1945 utáni tanulmányai máig fontos pillérei a legújabb kori társadalomtudományi gondolkodásnak. Okfejtései közben pedig magától értetődő könnyedséggel lépte át a filozófia, politológia, a társadalom-, gazdaság-, politika-, demokrácia-, államtörténet és -elmélet, közigazgatástan, politikai pszichológia – társadalomlélektan kanonizált határait, mindenkor a humanista erkölcsi posztulátumok feltételeivel azonosulva. Éppen erre tekintettel látta például Kovács Gábor meghatározónak a politikai problémák megközelítésének azon Bibói módszerét, amelynek lényegi eleme a nagyon erős társadalompszichológiai látásmód alkalmazása volt.⁵¹

Tudományos jövőjét illető elképzeléseit korán megfogalmazta a maga számára: „*Én a magam pályájának útját... úgy képzeltem, hogy először a körülöttem lévő lehetőségek igénybevételével igyekszem eljutni az egyetemi tanári pozícióig és megszerezni azt az aránylagos függetlenséget, amelyből kiindulva aztán már lehet közéletet és politikát is csinálni. Mert végső tekintésben mindig politikát szerettem volna én is csinálni.*”⁵² Célkitűzéseinek megghiúsulását olykor naivitásával magyarázták⁵³. Vajda Mihály szerint ennek alapja Bibó azon meggyőződése lehetett, hogy „az erkölcsi rend nemcsak szükséges feltétele egy élhető világnak, hanem jelen is van a világban, s nincsen olyan erő, amely ezt a rendet tartósan alámoshatja.”⁵⁴ Ráadásul Bibó azzal is tisztában volt, hogy a gyakorlati politika a kompromisszumkötések művészete, ám olyan kompromisszumoké, amelyek nem jelentenek elvfeledést és nem semmisítik meg kompromisszumkötő politikai identitását. Életútjának tanúsága szerint ezek a morális feltételek mindenkor meghatározták a politikai praxishoz való viszonyát azon körülmények közepette, amikor történelmi helyzet alakulása folytán döntési helyzetbe került.⁵⁵

Tudományos pályafutását egyetemi éveinek kezdettől jótékonyan támogatta a jogfilozófia nemzetközi hírű professzora, majd atyai jóbarátja, Horváth Barna. Támogatta szemináriumi előadásain, segítette publikáció terén és nagyban hozzájárult gyakori külföldi ösztöndíj-pályázatainak elnyeréséhez. A pályakezdő Bibó István Horváth Barna hatására fordult a jogfilozófia felé. 1935-ös tanulmányában, a Kényszer, jog, szabadságban⁵⁶ – melyet doktori dolgozatként nyújtott be – a Horváth Barna-féle szinoptikus módszert alkalmazta. Olyan kategóriákat elemzett itt, mint az erőszak, az érték és a legitimitás. A három fogalom által kijelölt gondolati erőteréből emelkedett ki az az elem,

⁵⁰ ERŐS FERENC: *Bibó István társadalomlélektani előfeltevései a mai szociálpszichológia tükrében*. Világosság, 2013. 1–2. 247. p.

⁵¹ KOVÁCS GÁBOR: *Politikai gyakorlat és politikai teória. Néhány gondolat Bibó István halálának 25. évfordulóján*. i. m. 299. p.

⁵² HUSZÁR TIBOR: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok...* i. m. 30. p.

⁵³ BIBÓ ISTVÁN (íjf.): *A naív Bibó aktualitása*. Világosság, 2013. 1–2.

⁵⁴ VAJDA MIHÁLY: *Aktuális-e még Bibó István?* Mozgó Világ, 2008. 2. 3. p.

⁵⁵ Bibó István pályafutása során három alkalommal került közel a politikához. Először a 1937–38-ban Erdei közvetítésével a Márciusi Fronthoz, másodszer 1945 után a Nemzeti Parasztpárthoz kapcsolódva, harmadszor pedig – immár utoljára – 1956-ban került be a politika világába. KOVÁCS GÁBOR: *Politikai gyakorlat és politikai teória*. i. m. 297–298. pp.

⁵⁶ Lásd 21. sz. lábjegyzet

amely később az egész további életmű vezérmotívuma lett: a hatalom. De felbukkant itt egy további olyan gondolat is, amely meghatározó motívumként húzódik végig az egész életművön: a morális értékekkel alátámasztandó hatalomgyakorlás igénye.⁵⁷

A mentor és famulus baráti kapcsolata természetesen nem befolyásolja, hogy Bibó fiatalkori tudományos munkássága szigorú, tárgyilagos értékelését fogalmazza meg Horvát Barna abban a felterjesztésben, amelyben *Keresztúri* Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1946-ban megindokolja, miért is tartja alkalmasnak *Bibó* Istvánt a nyilvános rendes egyetemi tanárrá való kinevezésre.⁵⁸ Az 1935-ben megjelent *Kényszer, Jog, Szabadság* című könyvével kapcsolatban például fontosnak tartja azt is megjegyezni, hogy erényei dacára az „nem nyújtotta még a téma kiérlelt megoldását.” Sőt, Bibó gondolkodásának jellemzését, amely a „finom intuíció, a szellemes elgondolások, sőt a dialektika felé hajlik” nem méltatásnak szánja, hanem annak hangsúlyozására, hogy „gondolkodása nem racionalisztikus.” A kényszert különféle törvényszerűségek konkuráló szemléletén belül keresi, és a szabadságon az ennek megfelelő „negatív együttsemlélésen alapuló viszonyfogalmat”, az „idegen törvényszerűség alól mentességet” érti, végül pedig a jogra azt tartja *Bibó* jellemzőnek, hogy az egyidejűleg gyakorolja a legobjektívabb – mert leginkább kiszámítható, előre látható – kényszert és valószínűsíti meg a legobjektívabb szabadságot.

Az 1933/1934-es tanévet szinte egészében a genfi *Institut Universitaire des Hautes Études Internationales* könyvtárában tölti. Ez idő alatt született a háború jogával foglalkozó fontos tanulmánya is.⁵⁹ *Bibó*t kezdettől fogva inspirálta *Horváth* Barna *Kelsen* tiszta jogtanának bizonyos következtetéseivel kapcsolatos kritikai álláspontja, *Horváth* Barna pedig a *Kelsen*-i bírálatok fényében elismerően fogadta a *Le dogme du „bellum justum”*-tanulmányt. Ez ugyanis sorra kimutatja, miként nyeli el a tévedhetetlenség a jogsértésnek, a jogellenes háborúnak, sőt a kötelességnek fogalmát is, annak folytán, hogy mindezeket a szankciót kimérő tévedhetetlen jogi aktus egyszerű funkciójává, tartalmi elemévé teszi. *Bibó* szerint ugyanis a tiszta jogtanban minden fogalom onnan meríti jogi jellegét, hogy a szankciót kimérő jogi aktusok sokaságához vezet el bennünket, amelyeket tartalmuk különböztet meg egymástól és illeszt egybe, állít rangsorba. Az aktusok tehát tulajdonképpen elszigeteltek és vonatkozásaikban megmagyarázhatatlanok maradnak. Minden jogi aktus bizonyos értelemben tévedhetetlen, mert csupán a tartalma korlátozhatná a tévedhetetlenségét. *Bibó* szerint a tiszta jogtannak ez a felfogása sokkal gyökeresebb, mint a „szervek” sokaságát hangsúlyozó irányok, mivel a „jogi aktusok” sokaságát hangsúlyozó pluralizmus az értelme.

Ahogy *Erdei* Ferenc a múlt század harmincas éveiben a paraszti közösség irányából fokozatosan nyitott a társadalom egészének megismerése felé, úgy fedezte fel

⁵⁷ KOVÁCS GÁBOR: *Egy megátalkodottan jóhiszemű értelmiségi odisszeája a jogtól a politikaelméletig. Száz éve született Bibó István*. Magyar Tudomány, 2011. 11.

⁵⁸ Dr. Horváth Barna egyetemi tanár felterjesztése a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez Bibó István nyilvános rendes egyetemi tanárrá való kinevezéséhez 1946. In: Huszár Tibor: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*. i. m. 332–341. pp. RUSZOLY JÓZSEF: *Bibó István a szegedi karon*. Jogtudományi Közlöny, 1992. 3-4. 95–111. pp. Az előterjesztést a tanulmányán mellékleteként olvashatjuk. LITVÁN GYÖRGY – S. VARGA KATALIN: *Bibó István (1911–1979)*. i. m. 343–350 pp.

⁵⁹ ETIENNE BIBÓ: *Le dogme du „bellum justum” et la théorie de l’infailibilité juridique. Essai critique sur la théorie pure du droit*. Revue Internationale de la Théorie du Droit, 1936. 1. pp. 14–27.

magának Bibó István lépésről-lépésre a paraszti osztály világát. Barátságukra tekintettel szimbolikus jelentősége is lehetne, de jóval súlyosabb tartalmi vonatkozásokat hordoz, amikor 1940-ben Bibó István megírta az *Erdei* Ferenc munkássága a magyar parasztság válságának irodalmában című tanulmányát.⁶⁰ Ebben úgy jellemzi *Erdei* munkásságát – addigi négy könyvének tapasztalatai nyomán –, hogy az „sem irodalom, sem tudomány, sem politika magában, hanem egyetemes érvényű megtámadása az irodalom, tudomány és politika világában egyaránt jelentkező és egyaránt válságba vivő illúzióknak.”⁶¹ *Erdei* középponti tétele az, hogy ami itt válságban van, az maga az egész paraszti életforma. Az egész paraszti életforma magában hordozza az emberi életnek a termelés nyűgeihez való kötöttségét, az emberi és kultúrelvet fővonaláról való leszorítottságot, egyszóval az emberi elesettséget. *Erdei* szemében épp ezért mindenemű népművészeti buzgólkodás gyanús, mert a paraszt-állapot teljes fenntartásának gyakran nem is titkolt szándékát látja benne. Leszámol az idillikus, természeti környezetben élő, egészséges s a társadalom erőtartalmát jelentő parasztság illúziójával. „Egymagukban, önállóan és függetlenül nincsenek parasztok. Ha senki sem szorít le egy csoportot szolgálatra és alvilági életre, az soha nem lesz paraszt... A parasztok valakik miatt parasztok és valakiknek a parasztjai.”⁶² Ezek a valakik éppúgy lehetnek a földesurak, mint az agráröllő vagy a város ezerféle helyzeti előnye. Leszámol *Erdei* a falu illúziójával is. Amint nincs örök paraszt és a paraszt nem természeti ember, úgy nincs örök falu sem, s a falu sem természeti, hanem társadalmi tünetény. Ott kezdődik a falu, ahol a városhoz való viszonylatban a kizártság, a hátramaradottság, a kihasználatlanság állapota jellemzi. A városi élet magasabbrendűsége azon nyugszik, hogy a termelés és fogyasztás, a termelőhely és a lakás, a gazdaság és a háztartás szétválasztására lehetőséget nyújt. Ezzel kezdődik minden kulturált és szabad emberi élet. Ezért értékeli *Erdei* a magyar parasztság legnagyobb történeti teljesítményeként az alföldi tanyás mezővárost. Éppen ezért országrendezési tervei is a mezővárosokra van alapítva, ahol minden megye egy városból s annak közlekedésszerű szorosan hozzákapcsolt vidékéből áll. A tanulmány utolsó mondata Bibó programszerű kitekintése: „szüntelenül meg kell ismételni *Erdei* tételét: a megoldás útja nem romantikus népieskedésen és parasztkodáson keresztül vezet, hanem a parasztéletforma tudatos, bátor és tervszerű felszámolásán.”⁶³

Bibó minisztériumi tevékenységének legfontosabb tudományos hozadéka, az 1941-ben megjelent *A bírói és közigazgatási funkció szociológiájához* című tanulmánya.⁶⁴ Bibó pontosan érzékeli az antidemokratikus kormányzati rendszerben elfoglalt státusa és demokratikus gondolkodása közötti ambivalenciát. Ennek teoretikus magyarázatát inkább csak évekkel később, a Zsidókérdésben adja meg: „*A magyar közigazgatásnak, a magyar hivatalnoki karnak nem vitásan volt egy európai fele is, melynek jogtisztelete,*

⁶⁰ BIBÓ ISTVÁN: *Erdei Ferenc munkássága a magyar parasztság válságának irodalmában*. Társadalomtudomány, 1940. 4. 503–516. pp.

⁶¹ BIBÓ ISTVÁN: *Válogatott tanulmányok I. kötet 1935–1944*. (Szerkesztő: Nagy Endre, Huszár Tibor, Vida István) Budapest, 1986. 187. p.

⁶² I. m. 190. p.

⁶³ I. m. 201. p.

⁶⁴ BIBÓ ISTVÁN: *A bírói és közigazgatási funkció szociológiájához. Az igazságügy-miniszter véleményező szerepe a közigazgatásban*. Társadalomtudomány, 1941. 1. 136–143. pp. (A tanulmány nem került be a négykötetes Válogatott tanulmányokba.)

*szakszerűsége és lelkiismeretessége élesen és világosan különbözött a magyar közigazgatás hatalmaskodó, dilettáns, emberi méltóságot nem tisztelő másik felétől. A magyar közigazgatásnak és hivatalnokságnak e jobbik része a zsidótörvények korszakában a zsidótörvények alkalmazását igyekezett a jogrend, a jogbiztonság keretei között tartani, s abban az időben valóban ez volt a legokosabb és leghelyesebb, amit tehetett.*⁶⁵

Bibó István A bírói és közigazgatási funkció szociológiájához tanulmányában alapvetően az igazságügyminiszter véleményező szerepét vizsgálja a közigazgatásban. Végsősoron saját, ekkori hivatali ügykörének a munkásságát teszi kritikai vizsgálat tárgyává. Az igazságügyminiszter közigazgatási ügyekben a hatóságok kérésére véleményt mond, és ezen a területen valójában egy véleményezés formájában megjelenő közigazgatási bíráskodás folyik. Az ilyen véleményezésnek a bírói funkcióval való rokonságát olyan – a nyugati utazásaiból jól ismert – példákon mutatja be, mint az angol titkos tanács, a francia államtanács, a német Aktenversendung és az Állandó Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleményei, és igyekszik eltávolítani ennek a megoldásnak az ideológiai akadályait. Mindezekben az esetekben a véleményezés lassanként bíráskodó jelleget öltött, mert amikor a konkrét ügytől távol álló jogász képzettségű szervtől kérnek jogi véleményt, működni kezdenek azok az erők, amelyek az ítélő jogászai tevékenységet jellemzik. Elkerülhetetlen tendencia érvényesül a tényállás teljessé tétele iránt. A jogászt ugyanis nem a tények és a szabályok magukban érdeklik, hanem az, hogy azt a tényállást, melyre jogszabályt vonatkoztat, minden oldalról körülhatárolja, s azokat a normatív következményeket, melyeket ez a tényállás magában hordoz, kimerítően tisztázza. Ezeken a belső tendenciákon kívül az igazságügyminiszter véleményező hatáskörének kifejlődéséhez a vonatkozó joganyag természete is hozzájárult. Bibó szerint a modern közigazgatás „jósága” ezen az egyensúlyon múlik, mely benne a közérdek szolgálatának szelleme és a tiszta jogalkalmazás szelleme között ki tud alakulni. Ezt az egyensúlyt veszélyezteti, hogy a közigazgatáson belül általában a jogalkalmazás és jogértelmezés „lelki attitűdje” nehezebben jut különösebb megbecsüléshez. Ezért szerencsés, hogy a magasabb fokú közigazgatási jogértelmezés során felmerülő elvi kérdések eldöntésében az igazságügyminiszter ilyen szerepet kapott. Mindebből szerző levonja azt a jogpolitikai tanulságot, hogy a közigazgatási bíráskodást erre a joganyagra is ki kell terjeszteni, és igyekszik eltávolítani ennek a megoldásnak az ideológiai akadályait.

Ennek az időszaknak másik fontos terméke az *Elit és szociális érzék* című tanulmánya is.⁶⁶ Bibó István az elit legfontosabb szerepét abban látja, hogy az „élet élésére”, az emberi helyzetekben való erkölcsi viselkedésre s az emberi szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására mintákat, példákat adjon, azaz kultúrát csináljon. Nyugodt és termékeny működésének egyik feltétele, hogy az elit kiválasztását igazoló értékelési rend mögött eleven társadalmi közmeggyőződés álljon, másik feltétele pedig, hogy a társadalom valóságos szervezete az elfogadott értékelési rendnek egészében megfeleljen, s az elit tagjai olyan helyeket foglaljanak el abban, ahonnan képesek is a társadal-

⁶⁵ Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. Válasz, 1948. 10–11. Válogatott tanulmányok. II. 1945–1949. Budapest, 1986. 637.

⁶⁶ BIBÓ ISTVÁN: *Elit és szociális érzék*. Társadalomtudomány, 1942. 2. 192–209. pp. *Válogatott tanulmányok I. kötet 1935–1944.* i. m. 221–241. pp.

mat irányítani és a követés nagyfokú valószínűségét kiváltani. Az érvényes társadalmi értékrend és a valóságos társadalmi vezetői helyzetek egybefonódását a társadalmi eljárások teszik lehetővé, amelyek a társadalomban az értékek és valóságok kapcsolatát megteremtik. Ezeknek a viselkedési mintáknak az őrzése, kezelése, terjesztése és fejlesztése a mindenkori elit feladata. Érdekesen fejti ki a szerző, hogy az „*elitképzés a társadalom ökonómiáját szolgálja*,”⁶⁷ azt, hogy a követőknek ne kelljen kétségben élniük a követendő példák és az érvényes társadalmi szerepek kérdéseiben. Ezért szerinte az elitkiválasztó eljárás demokratizálásánál van egy bizonyos megterhelési határ, s minden olyan módszer, amely ezt túllépi, önmagát sebzi meg s a demokrácia gyengüléséhez vezet. Az elitet magát sem szabad mértéken felül megterhelni a társadalom rendjét kialakító eljárásokkal. Sorra veszi a dekadencia tüneteit, amikor az elit önbizalma és elfogulatlansága törést szenved, hogy végül megvilágítsa a lelkiismereti válság tüneteit. Fő tétele, hogy az önigazolás és a belőle származó hamis önelégültség erkölcsi állapota mind az egyének, mind a közösségek életében az alkotóképesség megbénulásához vezet. Az a vezető réteg, amely saját elit-kvalifikációját védelmezni és bizonyítani kénytelen, éppúgy nem képes a társadalom vezetésére, mint ahogyan nem képes alkotásra az olyan ember, aki tehetségében kételkedik. Elit-kvalifikációjának védelme elvonja erőit sajátos feladatától, a társadalmi vezetéstől, irányítástól és példaadástól. Az önigazolás vágya meggátolja, hogy a vezető réteg szembenézzon a válság jeleivel, s arra vezet, hogy csak annak tüneteit igyekszik enyhíteni. Ilyen tüneti kezelés a szociális munka és a szociális érzék hangoztatása, amely nem egyéb, mint a lelkiismeret csitítása. E hamis út helyett a szerző a társadalmi értékvilág regenerálását ajánlja, leszámolást azzal, hogy az elit mögött álló értékelési rend megingott és az elit teljesítőképessége csökkent.

Értő szemmel válogat Bibó a könyvek között is. Az utókor igazolta, hogy máig érvényes művekre fordította figyelmét, illetve osztotta meg recenzióiban az olvasóival tapasztalatait. 1943-ban biztos kézzel nyúlt Mannheim Károly új könyve után is⁶⁸. Bibó tanulmánya több mint könyvismertetés.⁶⁹ Döntő jelentőségűnek ismeri el azt a felfogást, amely minden társadalmi értéket két tényezőnek, egy végső élettapasztalatnak és a társadalmi környezethez való alkalmazkodásnak az összekapcsolódásának tekint. Szerinte ez az egyedül lehetséges termékeny megoldás. Korunk erkölcsi szétesését annak a „példázatos tapasztalatnak” („paradigmatic experience”) a megfakulásával magyarázza,⁷⁰ amelyben a keresztény erkölcsiség jellegzetes vonását Mannheim is felismeri, hogy ti. képekben és példázatokban van lerögzítve, nem pedig merev szabályokban. Magáévá teszi a „szabadság érdekében való tervezésnek” programját is, amely mintegy harmadik út a laissez-faire liberalizmus és a totalitárius társadalomszervezés között. Bibó egyetért azzal, hogy a liberalizmus korrigált formáját sem lehet feltámasztani: „*fel kell adni a laissez faire liberalizmusnak az értékekkel szemben való közömbösségét.*”⁷¹ A tömegtársadalmi fejlődést nem lehet megállítani, hanem csakis a közösségi erkölcs regenerálódásának és a kultúráképződésnek az új kiinduló-pontját. Némileg eltér azonban

⁶⁷ I. m. 228. p.

⁶⁸ MANNHEIM, KARL: *Diagnosis of Our Time*. London, 1943.

⁶⁹ BIBÓ ISTVÁN: *Korunk diagnózisa*. Társadalomtudomány, 1943. 4-5. 454–474 pp. BIBÓ ISTVÁN: *Válogatott tanulmányok I. kötet 1935–1944*. i. m. 245–270. pp.

⁷⁰ I. m. 260. p.

⁷¹ I. m. 251. p.

Mannheimtől a szociológiai tudatosság szerepének megítélésében. Szerinte ha egyszer a társadalmi értékelés új szervei és módszerei megszilárdulnak, a társadalom életében ismét bizonyos szokásszerűség fog érvényre jutni, mert a túlélés-tudatosság túl sok alkotói energiát köt le. „Ha azonban a szociológiát mint a tudományos üzem egyik szakágát tekintjük, akkor éppen az értelemben a »tudós«-tól nem szabad többet várnunk, mint amennyit adhat.”⁷²

Polemikus hangot üt meg Bibó a *Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom* című tanulmányában is.⁷³ Bibó István vitába száll azzal a felfogással – itt kifejezetten Magyary Zoltánról van szó –, mintha a mai államban a közigazgatás nagyüzemszerű eredményessége lenne az uralkodó álláspont, szemben a jogállam gondolatával, amely elsősorban a közigazgatás jogszerűségét követelte. Bibó a korabeli diktatórikus államok berendezkedéseiből vonta le a következtetéseit, nem is sejtve, hogy mennyire időt állóak a megállapításai. Szembeszáll ugyanis a végrehajtó-hatalom túlsúlyát követő felfogásokkal is. Először alapos esztétörténeti elemzéssel mutatja ki, hogy a hatalomgyakorlás jogszerűségének követelménye részaspektusa a hatalom megnevesítésére, „spiritualizálására és tárgyasítására” irányuló évszázados fejlődési tendenciának. Az állami feladatoknak minden fejlődése vagy kiterjedése, az állami hatalomkoncentráció minden újabb jelensége aktuálisá teszi a jogszerűségnek mind újabb „találmányok” segítségével való biztosítását. A nagyobb jogszerűség felé mutató fejlődés a túlságos hatalomkoncentráció ellenhatásaként, morális és materiális destruáló hatásának visszhangjaként jelentkezik. Az irányított gazdálkodás és társadalmi tervezés is előreláthatóan új technikai megoldásait fogja életre hívni a jogszerűség biztosításának.

Bibó szerint a modern államfejlődés belső szükségletei nem a hatalomkoncentráció felé, hanem a hatalom szolgálszerűsége s az államhatalmak megosztásának új formái felé mutatnak. Az eredményes közigazgatás területének kiterjedésével párhuzamos a jogszerűség garanciáinak növekvő szüksége is. A végrehajtó hatalom fokozódó beavatkozásával párhuzamosan fellép a közvélemény, az értékszabályozás, az általános szabályalkotás szerveinek tökéletesítését sürgető követelés is. A tömegtársadalmi összefüggésben csakis nagymértékben kiszámítható, szolgálszerű hatalomgyakorlás tud úrrá lenni, s eredményesség és jogszerűség csak különböző aspektusai ennek a szolgálszerűségnek. A történelmi tendencia szerint ugyanis „az ősi politikai-erkölcsi követelmény a merő hatalomkoncentrációval szemben mindenkor a hatalomgyakorlás igazságos, emberséges és ésszerű közösségi célját állítja szembe.”⁷⁴

A fiatalkori Bibó teljesítményét értékelve Horváth Barna arra a következtetésre jutott, hogy bár nem publikált nagyobb terjedelmű monográfiát, de „amit írt, annak minősége kárpótol a hiányzó mennyiségért”. Tildy Zoltán köztársasági elnök 1946. július 22-én írta alá szegedi kinevezését, Tóth László rektor pedig külön is köszönetet mondott, hogy Bibó István „magas kormányzati helyét elhagyva a tudománynak egyszerű,

⁷² I. m. 270. p.

⁷³ Bibó István: *Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom*. Társadalomtudomány, 1–3. 1944, 36–56. pp. BIBÓ ISTVÁN: *Válogatott tanulmányok I. kötet 1935–1944*. i. m. 271–294. pp.

⁷⁴ I. m. 294. p.

de értékesebb munkása kíván lenni”.⁷⁵ Ugyanakkor az is valószínűsíthető, hogy az egyre gyorsuló tempóban szovjetizálódó hatalmi szférában főszerepet játszó Belügy-minisztériumban történő maradása – főleg Erdei Ferencnek miniszterségéből távozása után – semmiképpen nem bízathatta reményteli jövővel.

Ha Bibó 1945 utáni munkásságának kulcsszavait keresnénk, a demokrácia, antiszemitizmus, közigazgatás, társadalomfejlődés mindenképpen közöttük lenne. A későbbiekben a legtöbb szakmai barátát éppen Bibó 1945-48 közötti írásait éri. S valóban: nem tagadható, hogy Bibó hajlott arra, hogy a mindenkori politikai helyzet iránti nyitottságát hangsúlyozza. Konkrét politikai elemzéseinek tévedései is ebből az alapállásból fakadtak, ugyanis ameddig csak lehetett, azt akarta sugallni, hogy van kiút az általa is látott közelgő zsákutcából, és hogy mégis lehetséges politikai cselekvés. Kovács Gábor egyenesen „aufklérista naivitással” jellemzi, amikor azt remélte, hogy ha sikerül ráébresztenie a politikai élet szereplőit saját érdekeikre, akkor ezek ennek a belátásnak az alapján fognak majd cselekedni. Szabó Zoltán pedig „megátalkodott jóhiszeműségnek” nevezte, hogy feltételezte: a politikai szereplők célja végül is a kooperáció, nem pedig az ellenfél politikai, netán fizikai megsemmisítése.⁷⁶

Bibó István nem vett részt az élénk érdeklődés mellett 1945. június 26-a és július 6-a között az ELTE Bölcsészettudományi Kara szervezésében lezajlott demokráciavitában.⁷⁷ Közvetve mégis ennek a diskurzusnak az egyik főszereplőjévé vált, amikor ősszel publikálta nagy politikai és szakmai vitát kiváltó tanulmányát, *A magyar demokrácia válsága* címmel.⁷⁸

A tanulmány hangja valóban drámai, felütése Bibótól is szokatlan, de egyértelmű: „*A magyar demokrácia válságban van. Válságban van, mert félelemben él. Kétféle félelem gyötri: fél a proletárdiktatúrától és fél a reakciótól. Tárgyi okok nem indokolják egyik félelmet sem: Magyarországon mindazok, akik proletárdiktatúrát akarnak, és mindazok, akik a reakció visszatérését akarják, elenyésző kisebbségben vannak, s külső erők sem néznék szívesen egyik fordulatot sem. A politikai élet végzetes félelmeinek azonban az a tulajdonságuk, hogy tárgyi előfeltételek híján is, pusztán a félelem erejénél fogva elő tudják hívni azt a veszedelmet, amitől félnek. Mindazok ugyanis, akik mértéktelenül félnek a proletárdiktatúrától, hatalmassá erősíthetik a reakció táborát, mindazok pedig, akik mértéktelenül félnek a reakciótól, hatalmassá erősíthetik a proletárdiktatúra vagy legalábbis valamiféle szélsőbaloldali diktatúra táborát.*”

A párttörténetírás még két évtized múlva is akként torzította el a tanulmány mondani-valóját, hogy ez csupán a Nemzeti Parasztpártban meglevő harmadikutas tendenciák első nyilvános és látványos felszínre kerülése és rendszerbe foglalását jelentette, amelyet éppen *A magyar demokrácia válsága* című cikk robbantott ki.⁷⁹ A bökkenő csak az, hogy terve-

⁷⁵ LITVÁN GYÖRGY – S. VARGA KATALIN: *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban*. i. m. 350–352. pp.

⁷⁶ KOVÁCS GÁBOR: *Egy megátalkodottan jóhiszemű értelmiségi odisszeája a jogtól a politikaelméletig*. i. m. 1319. p.

⁷⁷ ERDEI FERENC (et al.): *Demokrácia*. Budapest, 1945.

⁷⁸ BIBÓ ISTVÁN: *A magyar demokrácia válsága* Valóság, 1945. 2-4. 5–43. *Válogatott tanulmányok. II. kötet 1945–1949.* (Szerkesztő: Nagy Endre, Huszár Tibor, Vida István) Budapest, II. 1986. 15–79. pp.

⁷⁹ TÓTH ISTVÁN: *A Nemzeti Parasztpárt a Függetlenségi Frontban 1945 nyarán és őszén*. Párttörténeti Közlemények 1968. 1. 85–126. pp.

delmes tanulmányban a Nemzeti Parasztpártról szó sem esik, viszont azok a témakörök, amelyek köré *Bibó* a mondanivalóját szervezte, világossá tették a helyzet súlyosságát: a megszállás válsága; a kommunista párttaktika válsága; a fasiszmus és a reakció elleni harc válsága; a rendőrség és az internálások ügye; a szocializmus körüli zavar; a demokrácia értelmezése és a forradalom. szükségessége körüli zavar; a kisgazdapárt választási győzelme és ami mögötte van; a politikai helyzet polarizálódásának veszedelmei; a koalíció technikai zavarai és a koalíció erkölceinek válsága; a válság és európai helyzetünk.

1945 őszén 1945 őszeről beszél *Bibó*. A megszállás / felszabadulás szóhasználatának évtizedek óta újraeledő – meddő – vitája, mintha *Bibó* 1945-ös megszólalásában gyökerezne: „*Magyarországon válságba jutott az országnak a megszállókhöz való viszonya*” – hangzik a tömör tényközlés, amit így-vagy úgy azok is kommentálni tudtak, akiknek egyébként fogalmuk sincs az eredeti terjedelmes munkáról. A felháborodás elsősorban természetesen a kommunista párt részéről érte *Bibót*. A kialakult helyzet pedig önmagáért beszélt. Az 1945. jan. 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény értelmében Magyarország, mint a háborúban vesztes, legyőzött ország, a békeszerződés megkötéséig, ill. életbelépéséig nemzetközi ellenőrzés alá került. Az ellenőrzést egy nemzetközi testület, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság gyakorolta, amelynek élén K. J. *Vorosilov* marsall állt. Ezzel összefüggésben a Magyarországot felszabadító Vörös Hadsereg – a békeszerződés életbelépéséig, 1947. szept. 15-ig – katonai megszállással összefüggő feladatokat is ellátott.

A „megszállás” kifejezést egyébként *Gerő* Ernő 1944. nov. 7-én Szegeden elmondott ünnepi beszédében mégis használta. A horthysta politikusok és a nyilasok felelőségéről szólva kijelentette: „Elsősorban az ő bűnük, hogy a Vörös Hadsereg nem mint a magyar nép és a honvédség fegyvertársa jött az országba, hanem úgy kénytelen megszállni Magyarországot, mint ellenséges országot.” Majd leszögezte: „Magyarország újjászületése függ attól is, hogy a megszállt területen a lakosság teljes mértékben segítse és támogassa a Vörös Hadsereget, hogy a szovjet katonák minden lépésüknél érezzék, hogy nem ellenséges országban vannak.”⁸⁰ A későbbiekben, főként 1945. ápr. 4-e után a kommunisták ritkán használták a katonai megszállás fogalmát, az ország felszabadítására helyezték a hangsúlyt, míg más demokratikus pártok szótárában megmaradt a „megszállás” kifejezés. A nyugati szövetséges hatalmak – nemzetközi szinten – Magyarországot 1947. szept. 15-ig szintén megszállt országgént kezelték.

A vita tehát az álvita, még inkább szemantikai vita formáját öltötte, miközben jóval kevesebb figyelem fordult a tartalmi vonatkozásokra. *Bibó* pedig egy újabb „félelelmem” is megismerkedhetett, amikor barátja és miniszteriális pártfogója, *Erdei* Ferenc 1945. november 15-én távozott a Belügyminisztérium éléről, amely innentől kezdve folyamatosan kommunista vezetés alatt állt. *Bibónak* természetesen igaza volt abban, hogy mind a proletárdiktatúra, mind a Horthy-rendszer visszaállításának hívei elenyésző kisebbségben voltak, önmagában ezért nem kellett volna félni tőlük. Ami viszont az ún. „külső erőket” illeti, széles körben élt a gyanú, hogy az oroszok, ha egyszer bejöttek, nem fognak egyhamar távozni innen. Ráadásul a tanulmány megírása idején a „szövetségesek” még őrizték egymás között annak látszatát, hogy az általuk hirdetett demokratikus alapelveket komolyan veszik — legalábbis Magyarországon, ahol lénye-

⁸⁰ GERŐ ERNŐ: *Harcban a szocialista népgazdaságért*. Budapest, 1950. 11, 13.

gében szabad választások megtartását engedélyezték. A nagyhatalmak és mindenekelőtt a Szovjetunió jóhiszeműségét mindenestre nem vonhatta kétségbe Bibó.

Bibótól nem hangzott el, hogy mélységesen antidemokratikus szervezetnek tekinti a kommunista pártot, de nem hallgatta el, hogy: „...ha egyszer a kommunizmust a szociáldemokráciától a direkt akció és a forradalmi lendület gondolata különbözteti meg, és az, hogy a harcos kisebbség jogait hirdeti a merőben szavazó többség felett, akkor mi marad meg belőle, ha mégis elfogadja a parlamentáris demokrácia módszereit? Vajon a szociáldemokrácia nem ugyanezt tette-e, és nem ezzel vonta-e magára a legélesebb kritikát és megbélyegzést? A kérdés súlyos, s ha a válasz negatív, akkor azt az egész politikai vonalat, melyen ma az európai politikai regenerálódási kísérletek haladnak, nyugodtan abba lehet hagyni.” Bibó azonban hirtelen megtorpan a helyzet súlyos kritikájában és némiképpen enyhít a helyzeten: „Szerencsére a helyzet nem ez. A kommunizmus és a parlamentáris demokrácia összeegyeztetésének ugyan elég keskeny az ösvénye, de az ösvény járható.”⁸¹ Az elméleti lehetőséget tehát Bibó nyitva hagyta, ez a magyarázata, hogy a kommunista pártnak nem az esszenciáját, csupán a „taktikainak” nevezett hibáit bírálta, amelyek viszont önmagukban is a proletárdiktatúrától való félelmet erősítették.

Bibó István belülről érthette meg és láthatta – ha csak a törvényhozási főosztály éléről is –, hogy az egész válságban a rendőrség ügye központi jelentőségű. A kommunistáktól és a proletárdiktatúrától való félelem konkrét okait ugyanis – a megszállás nehézségeitől eltekintve – elsősorban a rendőrség szolgáltatja. Valóban, ha a miniszteri poszt novemberig – Erdei személyén keresztül – a Parasztpárt kezében is volt, de a rendőrség vezető pozícióinak többsége 1945-ben már a kommunisták kezébe került. A Belügyminisztériumban a rendőrség szervezetét és felügyeletét ellátó személyek – BM-államtitkár (Farkas Mihály), a Közrendészeti Főosztályának vezetője és alá tartozó rendőrségi ügyosztály főnöke – valamennyien a Magyar Kommunista Párt tagjai voltak. A rendőrkapitányságok politikai rendészeti osztályainak élén (36 közül 34-en) szintén kommunisták álltak. A nyomozók túlnyomó többsége ugyancsak a kommunisták közül került ki. A rendőrkapitányi posztok ugyancsak a paritásos elvet megsértve oszlottak meg, kommunista rendőrkapitányok voltak a legtöbben, de sokan tartoztak az SZDP-hez és az NPP-hez is. A három baloldali párthoz tartozó rendőrkapitányok abszolút többségben voltak a kisgazdapártiakhoz képest. Hasonlóképpen alakult a rendőrtisztek és a legénység pártok szerinti megoszlása is. A Budapesti Rendőrség Központi Kommunista Frakcióvezetőségéhez eljutott adatok szerint 1946 február 1-én a fővárosi állományban a „kommunista jelenlét” 32 %-os volt.⁸²

A rendőrségi „túlkapások” és az internálások helyzete közismert volt a lakosság előtt. Bibó is csak a tényeket közölte: „A rendőrségi túlkapások ügyében közkeletű az a replika, hogy történelmi, forradalmi időket élünk, és ilyenkor egyéni sérelmek nem olyan fontosak. [...] Ugyanez áll a rendőrség által folytatott fasisztaellenes és reakcióellenes akció országos méretű beállítására, speciálisan az internálások kérdésére is. Azoknak a nyilasoknak és hasonlóknak a számára, akik népbírói súlyú vétkeket nem követtek el, de a magyar nép katasztrófájához valamit közvetve hozzáadtak, az elégté-

⁸¹ BIBÓ ISTVÁN: *Válogatott tanulmányok. II. kötet 1945–1949.* i. m. 26. p.

⁸² KRAHULCSÁNY ZSOLT – MÜLLER ROLF: *A magyar politikai rendőrség 1944. december – 1946. október.* In: *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből I.* Budapest, 2009. 37–38. pp.

teladásnak rengeteg közvetlen, kemény, de konkrét feltételek mellett ledolgozható formáját lehet kitalálni. Ezzel szemben az internálási apparátus úgy, ahogy ma előttünk áll, teljesen elszakadt a brutális, de közvetlen és magát hamar kifújó népi igazságtétel bármilyen vonatkozásától. [...] Az internálási apparátus természeténél fogva bizonytalan garanciák mellett működik, egyéni önkényeskedésektől meg nem óvható, az időtartam bizonytalansága miatt súlyosan demoralizáló hatású. Egyszóval: egy sivár embergyötrő nagyüzem, mely népi igazságtételnek túl közvetett, jogászai értékű igazságszolgáltatásnak pedig nagyon is rendőri. Ha valami, ez a lehető legnagyobb mértékben megérett a teljes felszámolásra.”⁸³ Bibó kívánsága majd csak 1953-ban teljesült.

Talán ő sem tudta, hogy Erdei Ferenc belügyminiszter 1945 júniusában bizalmas – nyilvánosságra nem került – rendeletben szabályozta az internálásnál, a rendőrségi őrizetbe vételnél és felügyelet alá helyezésnél követendő eljárást. E szerint internálni kellett mindazokat, akik ugyan háborús és népellenes bűncselekményeket nem követtek el, de magatartásukkal veszélyeztetik a demokratikus átalakulást, és gátolni igyekeznek az ország „újjaépítését”. Közéjük sorolták többek között a volt kormánypart (a Magyar Élet Pártja), a szélsőjobboldali nyilas és nemzetiszocialista pártok, ill. egyesületek tagjainak, aktivistáinak és vezetőinek, valamint tisztségviselőinek jó részét, a besúgókat és feljelentőket, a háborús és fasiszta propaganda terjesztőit s utóljára, de nem utolsósorban a németbarát, volksbundista elemeket. Internálást – mint büntetési formát – meghatározott időre a népbíróságok is elrendelhettek, sőt az igazolóbizottságok is kezdeményezhettek, de a letartóztatásokat a rendőrség politikai rendészeti osztályai hajtották végre. A belügyminiszteri rendelet után a politikai rendőrség hatásköre bővült, s bírósági ítélet nélkül is internálhattak embereket. A Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya egy év alatt (1945 februárjától 1946 februárjáig) 33 960 főt vett őrizetbe, közülük 16 949 főt internált, és 9156 főt rendőri felügyelet alá helyezett.⁸⁴ Az internálásokat végül a Nagy Imre kormány 1953. július 25-én szüntette meg.

A válság egyik fontos tünetének tekintette Bibó a politikai struktúra polarizálódását: „A koalíciónak, mely egy évvel ezelőtt négy párttal indult el, ma lényegileg két pártja van: a kiskgazdapárt és a kommunista párt. A szociáldemokrata párt és a parasztpárt — tekintet nélkül számbeli arányaikra — a valóságban nincsenek sehol; pontosabban: csakúgy, mint az egész ország, kettéoszlanak egy kommunistabarát és egy kommunistaellenes szárnyra, és egyiknek sincs elég átütő erejű sajátos és jellegzetes irányvonala ahhoz, hogy ennél a választóvonalnál erősebb legyen. Minden kérdésben csak kétféle álláspont van: kommunista és kiskgazda, a többi nem érdekes.”⁸⁵ Bibó javaslata a polarizáció elkerülésére, hogy a demokratikus koalíciót muszáj fenntartani. Ehhez azonban a polarizálódás mindkét kritikus pontján, a kommunista pártban és a kiskgazdapártban egyaránt komoly belső tisztázódásnak kell bekövetkeznie. „A két párt válsága teljesen egyidejű, logikusan összefügg, és csakis egyidejűen és összedolgozva lehet megoldani: a koalíció csak úgy működhet, ha a kiskgazdapárt hidegre teszi a maga jobbszárnyát, a kommunista párt pedig a maga baloldali szektáisait.”

⁸³ BIBÓ ISTVÁN: *Válogatott tanulmányok. II. kötet 1945–1949.* i. m. 40–41. pp.

⁸⁴ SZAKÁCS SÁNDOR – ZINNER TIBOR: *A háború "megváltozott természete". adatok és adalékok, tények és összefüggések: 1944–1948.* Budapest, 1997, 214–218. pp.

⁸⁵ BIBÓ ISTVÁN: *Válogatott tanulmányok. II. kötet 1945–1949.* i. m. 61. p.

A megoldást Bibó a kis-nemzeti státus adottságaiból javasolta levezetni: „A végső tanulság tehát az, hogy belső fejlődésünk nem feltétlenül függvénye külpolitikai helyzetünk alakulásának, hanem a kettő kölcsönhatásban áll egymással, s tőlünk függ, hogy a belpolitikai fejlődést tegyük egyensúlyosabbá, öntörvényűbbé és külső helyzetünket is meghatározóvá. Minden felelősséget ennek a felismerésnek és az ebben rejlő lehetőségeknek a tudatában kell vállalnunk és viselnünk.”⁸⁶

Hogy csak lassan csillapodott a demokrácia-tanulmány körüli felháborodás, jelezte, hogy fél évvel később apró értesítés jelent meg a napilapokban: „Vitadelutánt rendeznek a Molnár u. 11. alatti helyiségben február 4-én, délután fél 5 órakor Bibó Istvánnak A magyar demokrácia válsága, c. cikkéről Elnök: Ortutay Gyula. Előadók: Lukács György és Bibó István.”⁸⁷

A kommunista párt tehát elérkezettnek látta az időt, hogy Lukács személyében ha nem is a legalkalmasabb, de mindenképpen leképzettebb ideológusát küldje a vita lezárására. Lukács soha nem volt debattőr-típus, Bibó viszont szinte a „katedrán élt”. A titkos kommunista párttag Ortutay Gyula úgy kívánta ellensúlyozni Lukács hendikepjét, hogy a párbeszéd helyett Lukács tarthatott egy hosszú előadást, majd a hozzászólások kötött Bibó is reflektálhatott az elhangzottakra. Mindezt annak a jegyében, ahogyan ezt Ortutay megfogalmazta, hogy „minta előttünk a Szovjetunió realizmusa vagy az angol-szász államoknak, nevezetesen Nagy-Britanniának az ironizmusig és a kíméletlenségig menő önkritikája”.⁸⁸

Lukács György előadása elején megadta az alaphangot: „az a kritika, amelyet Bibó István gyakorol a magyar demokrácia állítólagos válságán, fővonalában – eltekintve számos okos és helyes részletmegállapításától – jobboldali kritika.”⁸⁹ Nem segített az érdemi vitahelyzet kialakulásához az sem, hogy Lukács kijelentette: „Hogy áll most már a helyzet a proletárdiktatúrától való »félelmet« illetően? Bibó maga is tudja, hogy nincsen komoly ember, komoly tömegező Magyarországon, amely a proletárdiktatúrát akarná.”⁹⁰ Majd később: „a Bibó által előtérbe állított »félelem a proletárdiktatúrától« csak propagandaeredmény vagy legfeljebb a politikai élet felszíne (...) hamis pszichológiai módszerrel tárgyalja Bibó az MKP úgynevezett taktikai válságát”.⁹¹

Bibó rövid válaszban mondott ellent Lukácsnak, amelynek legfontosabb szellemes gondolata: „A demokráciát egészen ez a cikk semmiképpen sem a jobboldal felől taglalja, a kommunista pártot azonban, minthogy nem állhat tőle balabbra, kívülről nyilván csak jobboldalról lehet taglalni.”

Egy fél évszázaddal későbbi értékelése szerint A magyar demokrácia válsága Bibó-nak azt az elképzelését vázolta fel a szocializmusról mint decentralizált, részvételi formában működő gazdasági demokráciáról, amely nem zárja ki a szabad piac bizonyos formáját. A háború utáni újjáépítés helyzetében ugyanis úgy tartotta, hogy „az újjáépítésnek vannak bizonyos feladatai, amelyeket ma kizárólag kapitalisztikus formák között,

⁸⁶ I. M. 78–79. pp.

⁸⁷ *Vitadelután*. Világ, 1946. február 2.

⁸⁸ *A magyar demokrácia válsága cikk vitája*. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok. II. kötet 1945–1949. i.* m. 83. p.

⁸⁹ uo.

⁹⁰ I. m. 88. p.

⁹¹ I. m. 91. p.

„vagyis a biztonságérzet növelése, a vállalkozási kedv felkeltése, tőkék előcsalogatása, kölcsönök szerzése stb. útján lehet megoldani”⁹². Bibó tehát egy „Harmadik Alternatíva” vagy „Harmadik Út”⁹³ korai és következetes szószólója volt, amelynek értelmében „a kizsákmányolás elleni harc nem jelentheti, sőt, nem is tűrheti a politikai és közéleti szabadság már kidolgozott formáinak az elvetését.” Így Bibónál a „Harmadik Út” egy sajátos mód volt arra, hogy kifejezze eklektikus, független, radikális elképzeléseit egy olyan szocializmusról, mely tösgyökeres, decentralizált, s vegyíti az államosítást, a szabad piac és különösen a munkásönigazgatás elemeit, s egy olyan gazdasági életről, amelyből kiküszöbölték a kizsákmányolás révén létrejövő uralmat — mindezt pedig egy megkülönböztetetten magyar úton.⁹⁴

A „kis-nemzeti státus adottságaiból” adódó kötelezettségek gondolata közel három évtized múlva ismét felbukkan Bibó mondanivalójában *A nemzetközi államközösség bénultsága...*⁹⁵ című kései írásában. Az tűnik e műben Bibó legfontosabb gondolatának, hogy tudomásul kellene venni: az önmagukban helyes alapelvek bizonyos helyzetekben ellentmondhatnak egymásnak. Ilyenkor nem az a megoldás, hogy vagy az egyiket, vagy a másikat választjuk, hanem hogy megpróbálunk az ellentmondó alapelvek közül egyikhez sem ragaszkodva közvetítést találni közöttük.

*

Aktuális-e még Bibó István? – tesz fel gyakran a kérdést. Talán csak akkor, ha mindenekelőtt gondolkodásának módját s az abban kifejezésre jutó elfogulatlanságra törekvést tartjuk szem előtt. Konkrét elemzései egy mára egészen megváltozott világban sokszor naivnak tűnhetnek. Örökségének azonban fontosnak kellene lenni a mai világ embere számára is, sőt, a politikusok számára is. Elsősorban azzal, hogy a politikai élet kérdéseit is lehet bátran és félelmeiktől mentesen kezelni. Az „emberi méltóság forradalma”, ez a sajátos bibói kategória a politikai filozófia nyelvére lefordítva nem más, mint a demokratikus politikai szocializáció folyamata. Bibó mindig is hangsúlyozza, hogy ebben a szocializációs folyamatban milyen alapvető szerepe van a valódi politikai nyílvanosságnak. Ez az egyik leglényegesebb azon eszközök sorában, amelyek megakadályozzák a demokrácia demokratikus látszat mögötti oligarchikus valósággá történő elfajulását.

„Történetileg mérlegelve a helyzetet elmondhatjuk, hogy a demokratikus formákból következő kormányzás az emberiség legigazságosabb kormányzása volt és a zsarnokság céltudatos, gyors, sikeres hatásait, felvirágzásait lerontja összeomlásának tragédiájára. Mindebből az következik, hogy a szabadság és a közöségi ellenérzés nem létezik merőben a közakarat fikcióit képviselő intézmények révén. Abból a tényből, hogy egy államnak a nép által választott parlamentje van, még semmit nem tudunk leolvasni arra nézve, hogy az illető társadalom mennyire szabad. A társadalom szabadságát ugyanis az dönti el, hogy az egyes ember a társadalmi tekintélyképződésben milyen mértékben, milyen módszerekkel vesz részt. Egyetemes szabadság csak kis egységek szabadságán keresztül tud megvalósulni...”⁹⁶

⁹² I. m. 47. p.

⁹³ I. m. 77. p.

⁹⁴ Leslie A. Muray: Bibó István politikai gondolkodása. Magyar Filozófiai Szemle 1994. 3–4. 526. p.

⁹⁵ Lásd 46. sz. lábjegyzet.

⁹⁶ BIBÓ ISTVÁN: Politikatudományi előadások, Szeged, 1946/1947. In: Dénes Iván Zoltán: Bibó István egye-

III. Fontosabb művei

1. Mit jelentett a reformáció az emberiség számára? Egyházi Híradó, VII. évf. 44. sz. (Szeged, 1928. november 10.) 2–3. pp.
2. PÁLOSI ERVIN: *A társadalmi törvények helye a természetben*. Budapest, 1930. – Társadalomtudomány, XII. évf. 1. sz. (1932), 93–94. pp. (ismertetés).
3. A nyílt tengeri légi kikötők kérdése. Külügyi Szemle, IX. évf. 4. sz. (1932), 392–394. pp.
4. A szankciók kérdése a nemzetközi jogban. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. Szeged, 1934. 50. p. (A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Intézetének Kiadványai 3.)
5. Kényszer, jog, szabadság. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., Szeged, 1935. VIII + 151 p. (Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Josephinae. Sectio: Juridico-Politica 8.)
6. VAS TIBOR: *Die Bedeutung der transzendentalen Logik in der Rechtsphilosophie*. Szeged, 1935. – Jog. II. évf. 2–3. sz. (1935), 150–151. pp. (ismertetés).
7. REITZER BÉLA: *A proletárnevelés kérdéséhez*. Szeged, 1935. (Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. 14. sz.) – Athenaeum, XXI. köt. 5–6. sz. (1935), 312. p. (ismertetés).
8. Le dogme du „bellum justum” et la théorie de l’infailibilité juridique. Essai critique sur la théorie pure du droit. Revue Internationale de la Théorie du Droit (Brno), X. évf. 1. füzet (1936), 14–27. pp.
9. A mai külföld szemlélete a magyarságról. Magyarságtudomány, II. évf. 1. sz. (1936), 126–132. pp.
10. Faluhelyi Ferenc: Államközi jog I. Államközi Alkotmányjog és Jogtan. Pécs, 1936. – Revue Internationale de la Théorie du Droit, XI. évf. 1. füzet (1936), 67–68. pp. (ismertetés).
11. Bohátec, Josef: Calvin und das Recht. Feudingen in Westfalen, 1934. – Szellem és Élet (Kolozsvár), II. évf. 1. sz. (1937. július), 26–27. pp. (ismertetés).
12. Balás P. Elemér: Az okozatosság büntetőjogi problematikája. Budapest, 1936. – Szellem és Élet, II. évf. 2. sz. (1937. december), 64–66. pp. (ismertetés).
13. Rechtskraft, rechtliche Unfehlbarkeit, Souveränität. Zeitschrift für Öffentliches Recht (Wien), XVII. köt. 5. füzet (1937), 623–638. pp.
14. Etika és büntetőjog. Társadalomtudomány, XVIII. évf. 1–3. sz. (1938), 10–27. pp.
15. A Code of International Ethics, Prepared by the International Union of Social Studies. 144. Oxford, 1937. – Revue Internationale de la Théorie du Droit, XII. évf. 4. füzet (1938), 358. p. (ismertetés).
16. Az Új Iskola – egyesületi iskola. A Magyar Új Iskola Egyesület nyilv. jogú leánygimnáziumának Évkönyve az 1938–39. iskolai évről. Budapest, 1939. 3–4. pp.
17. Erdei Ferenc munkássága a magyar parasztság válságának irodalmában. Társadalomtudomány, XX. évf. 4. sz. (1940), 503–516. pp.
18. A bírói és közigazgatási funkció szociológiájához. Az igazságügy-miniszter véleményező szerepe a közigazgatásban. Társadalomtudomány, XXI. évf. 1. sz. (1941), 136–143. pp.
19. KÜNKEL, FRITZ: *A közösség. A közösséglélektan alapfogalmai*. Ford. Vető Lajos. Budapest, 1940. – Szellem és Élet, V. évf. 1. sz. (1941. október), 34–38. pp. (ismertetés).
20. A magyar jogélet időszerű kérdései. Budapest, 1940. – Társadalomtudomány, XXII. évf. 3. sz. (1942), 432–436. pp. (ismertetés).
21. A pénz. Magyar Szemle, XLII. kötet. 4. sz. (1942. április), 169–177. pp.
22. Elit és szociális érzék. Társadalomtudomány, XXII. évf. 2. sz. (1942), 192–209. pp.

23. LOSONCZY ISTVÁN: *A funkcionális fogalomalkotás lehetősége a jogtudományban*. Budapest, 1941. – Szellem és Élet, V. évf. 3. sz. (1942. június), 171–175. pp. (ismertetés).
24. WIESE, LEOPOLD VON: *Die Ethik und das System der zwischenmenschlichen Beziehungen*. Zeitschrift für Öffentliches Recht, XXII. köt. 4–5. füzet (1942. december), 461–498. old. – Társadalomtudomány, XXIII. évf. 1–2. sz. (1943), 153–154. pp. (ismertetés).
25. Hozzászólás Moór Gyulának a Jogfilozófia címmel a Magyar Filozófiai Társaság 1942. dec. 1-ji vitáülésén elhangzott előadásához. – Athenaeum, XXIX. köt. 2. sz. (1943), 167–170. pp.
26. HORVÁTH BARNA: *A génusz pere. Sokrates – Johanna*. (Universitas Francisco-Josephina. Acta Juridico-Politica. 3.) Kolozsvár, 1943. – Szellem és Élet, VI. évf. 3–4. sz. (1943. december), 174–177. pp. (ismertetés).
27. OLIVECRONA, KARL: *Der Imperativ des Gesetzes*. Kopenhagen, 1942. – Társadalomtudomány, XXIII. évf. 3. sz. (1943), 331–332. pp. (ismertetés).
28. Korunk diagnózisa (Mannheim Károly új könyvéhez). Társadalomtudomány, XXIII. évf. 4–5. sz. (1943), 454–474. pp.
29. LE FUR, LOUIS: *Fédéralisme et Union Européenne*. Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht (Wien), XI. köt. 1–2. sz. (1942. január), 12–23. pp. – Társadalomtudomány, XXIII. évf. 4–5. sz. (1943), 556–558. pp. (ismertetés).
30. Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom. Társadalomtudomány, XXIV. 1–3. sz. (1944), 36–56. pp.
31. A demokratikus Magyarország államformája. Szabad Szó, 47. évf. 61. sz. (1945. június 10.), 1. p.
32. A magyar demokrácia válsága. Valóság, I. évf. 2–4. sz. (1945. október-december), 5–43. pp.
33. Vita demokráciánk válságáról. Bibó István két válasza a hozzászólásokra. Valóság, II. évf. 1–2. sz. (1946. január-február), 97–99. és 102–103. pp.
34. A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. Új Magyarország kiadása, Budapest, 1946. 116. p. (Az Új Magyarország röpiratai) – A könyv első öt fejezete, apró eltérésekkel, megjelent az Új Magyarorszában. (1946. május 26. 4. p. – június 4. 4. p. – 1946. pünkösöd, 4. p. – 1946. június 18. 4. p. – 1946. június 25. 4. p. – 1946. június 10. 4. p. – 1946. július 16. 12. p.)
35. A magyar közigazgatás reformja. A Nemzeti Parasztpárt javaslata. Szabad Szó, 48. évf. 153. sz. (1946. július 14.), 3–4. pp. (A szerzők nevének feltüntetése nélkül jelent meg: Bibó István feljegyzése szerint közösen készítették Erdei Ferencsel.)
36. A békeszerződés és a magyar demokrácia. Válasz, VI. évf. 1. sz. (1946. október), 43–59. pp.
37. A koalíció egyensúlya és az önkormányzati választások. Válasz, VI. évf. 2. sz. (1946. november), 107–128. pp.
38. A koalíció válaszára. Válasz, VII. évf. 1. sz. (1947. január), 8–25. pp.
39. A Nemzeti Parasztpártról. Cikksorozat a Szabad Szó 1947-es (49.) évfolyamában: A parasztpárt helye a magyar politikában. 1947. január 19. 6. p. – Parasztpárt és parasztság. 1947. január 26. 7. p. – Parasztpárt és parasztkultúra. 1947. február 2., 5. p. – Parasztpárt és a parasztság gazdasági felszabadulása. 1947. február 16. 7. p. – A parasztpárt és a parasztság közéleti felszabadulása. 1947. február 23. 3. p. – Parasztpárt és polgárosodás. 1947. március 23. 7. p. – Parasztpárt és radikalizmus. 1947. április 13. 9. p. – Parasztpárt és forradalmiság. I. 1947. április 27. 5. p. – Parasztpárt és forradalmiság II. 1947. május 25. 9. p.
40. Összeesküvés és köztársasági évforduló. Válasz, VII. évf. 2. sz. (1947. február), 176–183. pp.
41. Közigazgatásunk reformja. Szabad Szó, 49. évf. 77. sz. (1947. április 6.), 4. p.
42. A Márciusi Front tíz esztendeje. Válasz, VII. évf. 4. sz. (1947. április), 303–305. pp.
43. A magyar közigazgatásról. Elvi állásfoglalás és történeti áttekintés. Városi Szemle, XXXIII. évf. 5–6. sz. (1947. május-június), 285–294. pp.
44. A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme. Válasz, VII. évf. 6. sz. (1947. június), 493–504. pp.
45. Értelmiség és szakszerűség. Tiszatáj, I. évf. 6. sz. (1947. június), 1–11. pp.

46. Hol a kiút a magyar értelmiség zsákutcájából? Tovább, II. évf. 12. sz. (1947. július 18.), 3. p. (az előző cikk kivonata).
47. Válság után – választás előtt. Válasz, VII. évf. 8. sz. (1947. augusztus), 123–138. pp.
48. A magyarságtudomány problémája. Magyarságtudomány, III. évf. 1. sz. (1943–1948), 1–11. pp. (Különnyomat; maga a folyóirat nem jelent meg.)
49. Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar történelem. Válasz, VIII. évf. 4. sz. (1948. április), 289–319. pp.
50. Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. Válasz, VIII. évf. 10–11. sz. (1948. október–november), 778–877. pp.
51. Néhány kiegészítő megjegyzés a zsidókérdésről. Huszadik Század. XXXVII. évf. 1. sz. (1949. február–március), 47–53. pp.
52. Magyarország városhálózatának kiépítése. Tervezték és szerkesztették: Bibó István és Mattyasovszky Jenő. Kézirat gyanánt. Budapest, 1950. XI. 1. VII + 98 térkép.
53. Die Lage Ungarns und die Lage der Welt. Vorschlag zur Lösung der Ungarn-Frage. Die Presse, Jahrgang 1957, Nr. 2695. (Wien, 8. September 1957.), 5–6. és 39–40. pp.
54. Harmadik út. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Szabó Zoltán. Magyar Könyves Céh, London, 1960. 381. p.
55. MEUNIER, JACQUES-SAVARIN, ANNE-MARIE: *Szilbako éneke*. Európa. Budapest, 1971 (fordítás).
56. DUCHESNE, PIERRE: *Sacco és Vanzetti*. (Riportregény.) Európa, Budapest, 1972 (fordítás).
57. Tanya és urbanizáció. (A tanyakérdés vitájának újjáéledése és Erdei Ferenc tanyakoncepciója.) Valóság, XVI. évf. 12. sz. (1973. december), 35–40. pp.
58. LAUNAY, JACQUES DE: *A fasizmus végnapjai Európában*. Európa. Budapest, 1975 (fordítás).
59. Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi településhálózat-fejlesztési koncepció. MTA Igazgatástudományi Bizottsága, Budapest, 1975. 90. p. + 14 térkép.
60. The Paralysis of International Institutions and the Remedies. A Study of Self-Determination, Concord among the Major Powers, and Political Arbitration. With an Introduction by Bernard Crick. The Harvester Press, Hassocks, 1976. XI + 152. p. Egy részlete magyarul: A hatalmi rendszerek legitimitásáról. Magyar Füzetek 1. sz. (Párizs, 1978), 64–67. pp.
61. Az 1790/91. 67. tc. és az 1825/27. 8, 9. és 15. tc. alapján létrejött rendszeres regnikoláris bizottságok kiadványainak bibliográfiája. Összeállította Bibó István. A B. (levéltári) rész összeállításánál közreműködött Pajkossy Gábor. Kézirat gyanánt. Országgyűlési Könyvtár kiadása, Budapest, 1977.
62. Németh László kelet-európai koncepciója és Szekfü Gyulával folytatott vitája. Valóság, XXII. évf. 8. sz. (1979. augusztus), 35–38. pp. – Látóhatár, 1979. október, 101–108. pp.
63. Bibó István 1911–1979. Magyar Füzetek 4. sz. (Párizs, 1979), 2001. (Válogatott tanulmányok, illetve tanulmányrészletek.)
64. A magyar közigazgatás történeti háttére. (Közli: Gyarmati György: Adalékok egy elmaradt közigazgatási reform történetéhez, 1946. Századok, 113. évf. 3. sz. [1979], 512–548. pp. Ebben Bibó István szövege: 527–536. pp.)
65. Levél Londonba. Közreadja Szabó Zoltán. Külhoni Szövegtár I. 1979. (Szerkeszti Bikich Gábor, kiadja Koncz Lajos, Boston, 1979), 10–22. pp.
66. Két verselemzés. (József Attila: Négykézláb másztam; Radnóti Miklós: Sem emlék, sem varázslat.) Confessio, 3. évf. 4. sz. (1979), 75–80. pp.
67. Az államhatalmak elválasztása egykor és most. Vigília, 45. évf. 8. sz. (1980. augusztus), 533–546. pp. Lengyelül: Podział władz państwowych dawniej i dziś. Znak, XXXIV. évf. 10. sz. (1982. október), 1226–1245. pp.
68. Beszélgetés Bibó Istvánnal. Huszár Tibor interjúja. Valóság, XXIII. évf. 9. sz. (1980. szeptember), 27–49. pp.
69. A német hisztéria okai és története. Történelmi Szemle, XXIII. évf. 2. sz. (1980), 169–195. pp. (Az eredeti tanulmány második fele, némi rövidítéssel.)

70. Bibó István két válasza A magyar demokrácia válsága c. cikkének vitáján elhangzott hozzászólásokra (Lukács György hozzászólásának és Bibó István két válaszának újraközlése: Vita demokráciánk válságáról. Kritika, 1980. 11. sz. 16–21. l.)
71. Bibó István fiatalkori levelei Erdei Ferenchez. In: Huszár Tibor: Barátok (Erdei Ferenc levelesládájából). Tiszatáj, 34. évf. 12. sz. (1980. december), 44–69. pp.
72. Illyés Gyula: Églakók. Tiszatáj, 35. évf. 2. sz. (1981. február), 48–51. pp. (Verselemzés.)
73. Bibó István összegyűjtött munkái. 1–4. k. Sajtó alá rendezte Kemény István és Sárközi Mátyás. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern), 1981–1984. 1310 p.
74. Békeajánlat. (Bibó István hagyatékából; közreadja Szilágyi Sándor.) Kritika, 1983. 12. sz. 15–16. pp.
75. A magyar demokrácia elindulása. (Bibó István hagyatékából; közreadja Szilágyi Sándor.) Kritika, 1984. 9. sz. 13–25. pp.
76. Levél Illyés Gyulához (1947). Illyés Gyula Emlékkönyv (szerk. Illyés Gyuláné). Bp., 1984. 181–182. pp.
77. Bibó István fiatalkori levelei Ortutay Gyulához. In: Kedves Tutus! Levelek Ortutay Gyulához. Kritika, 1985. 8. sz. 2–27. pp.
78. Bibó István: Szempontok a XV. századi magyar történelemhez. Kortárs, XXIX. évf. 9. sz. (1985. szeptember), 81–87. pp.
79. BIBÓ ISTVÁN: *Misère des petits États d'Europe de l'Est. L'Harmattan*. Paris, 1986. (Négy tanulmány – A német politikai hisztéria, A kelet-európai kisállamok, Eltorzult magyar alkat, Zsidókérdés – franciául.) (Korábbi bibliográfiák felhasználásával és kiegészítésével összeállította: ifj. Bibó István.)

2.

Bibó István összegyűjtött munkái két kiadásban jelentek meg.

Bibó István összegyűjtött munkái I–IV kötet. (Kemény István – Sárközi Mátyás szerk.) Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern. 1984

A magyar demokrácia válsága
A koalíció egyensúlya és az önkormányzati választások
Magyar és európai történelem (1942-1948)
A német hisztéria okai és története
A békeszerződés és a magyar demokrácia
A kelet-európai kisállamok nyomorúsága
A Márciusi Front tíz esztendeje
Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem
A magyar demokrácia válsága cikk vitája
Bibó István előirányzott munkatervéből
Erdei Ferenc munkássága a magyar parasztság válságának irodalmában
Elit és szociális érzék338
A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme
Értelmiség és szakszerűség
A magyarságtudomány problémája
Németh László kelet-európai koncepciója és Szekfü Gyulával folytatott vitája
Zsidókérdés Magyarországon 1944 után
Néhány kiegészítő megjegyzés a zsidókérdésről
Etika és büntetőjog

Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom
Az államhatalmak elválasztása egykor és most
Az európai társadalomfejlődés értelme
A magyar közigazgatás örökletes betegségeiről
A magyar közigazgatásról, I.
A magyar közigazgatásról, II.
Feljegyzés a reformkori nemesi értelmiség és az 1867-1944 között a hivatalokat elfoglalt nemesség különbözőségéről
Kispolgárosodás és hivatalnokság
A közigazgatási reform kérdései
A magyar közigazgatási reform problémái
A magyar közigazgatás reformja
Tanya és urbanizáció
Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi Településhálózatfejlesztési Koncepció
A Nemzeti Parasztpárt jellemzése
Levél Borbándi Gyulához
Az 1956-os forradalom Fogalmazvány; Nyilatkozat
Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására
Magyarország helyzete és a világhelyzet
A Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom kibontakozási javaslata
1956 után (1969-1979)
Levelek az 1963-as amnesztia által börtönben hagyott 1956-os foglyok ügyében
Dokumentum Jean-Paul Sartre részére
Levelek Kádár Jánoshoz
A nemzetközi államközösség bénultsága nemzetközi viták megoldásában
A mai külföld szemlélete a magyarságról
Korunk diagnózisa
A koalíció válaszüton
Válság után – választás előtt
Levél Szalai Pálhoz
A magyar munkásság „békeajánlata” a magyar középosztálynak

Bibó István válogatott tanulmányok I–IV. kötet (Nagy Endre, Huszár Tibor, Vida István szerk.)
 Magvető Könyvkiadó, Budapest, I–III kötet 1986, IV. kötet 1990.

Kényszer, jog, szabadság
A mai külföld szemlélete a magyarságról
Etikai és büntetőjog
Erdei Ferenc munkássága a magyar parasztság válságának irodalmában
A pénz
Elit és szociális érzék
Korunk diagnózisa
Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom
Az európai egyensúlyról és békéről
A demokratikus Magyarország államformája
A magyar demokrácia válsága
A magyar demokrácia válsága cikk vitája
A magyar demokrácia mérlege
A kelet-európai kisállamok nyomorúsága
A békeszerződés és a magyar demokrácia

A koalíció egyensúlya és az önkormányzati választások
A koalíció választáson
Az államhatalmak elválasztása egykor és most
A Nemzeti Parasztpártról
Összeesküvés és köztársasági évforduló
A Márciusi Front tíz esztendeje
A magyar közigazgatásról
A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme
Értelmiség és szakszerűség
Válság után – választás előtt
A magyarságtudomány problémája
Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem
Zsidókérdés Magyarországon 1944 után
Néhány kiegészítő megjegyzés a zsidókérdésről
Az európai társadalomfejlődés értelme
Tanya és urbanizáció
Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi Településhálózat-fejlesztési Koncepció
Levél Bordányi Gyulához
Németh László kelet-európai koncepciója és Szekfü Gyulával folytatott vitája
A szankciók kérdése a nemzetközi jogban
Idegen államok perelhetősége és az ellenük vezethető végrehajtási cselekmények a svájci jogban
Előadás a német nemzetiszocializmusról
Levélváltás az UNESCO által indított fasizmuskutatás munkatervéről
Fogalmazvány, 1956. október 27-29.
A politikai és alkotmányjogi kibontakozás útja (Fogalmazvány, 1956. október 30-31.)
Nyilatkozat, 1956. november 4.
Levél, expozé és tervezet
Kiegészítés az 1956. november 6-án kelt expozéhoz és tervezethez: a magyar kérdés állása, különös tekintettel a remélhető indiai közvetítésre, valamint indiai államférfiaknak kínai, amerikai és szovjet államférfiakkal való esetleges megbeszéléseire
Nyilatkozat Magyarország állami, társadalmi és gazdasági rendjének alapelveiről és a politikai kibontakozás útjáról
A pártok és a forradalom szervezetek viszonyáról
A munkástanácsok és a többpártrendszer
Emlékirat: Magyarország helyzete és a világhelyzet
Levél Londonba, Révai Andrásához
Ha a zsinati mozgalom a 15. században győzött volna...Bibó István címzetes váci kanonok beszélgetései apósával, Ravasz László bíboros érsekkel a római katolikus egyház újkori történetéről, különös tekintettel a lutheránus és kálvinista kongregációkra. Egyház-, kultúra- és politikatörténeti uchrónia
A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás
Az 1956 utáni helyzetről.
A kapitalista liberalizmus és a szocializmus-kommunizmus állítólagos kiegyenlíthetetlen ellentéte

IV. Irodalomjegyzék

- BALOGH ELEMÉR: *Állam- és Jogtudományi Kar 1921–1998*. In: SZENTIRMAI LÁSZLÓ – RÁCZNÉ DR. MOJZES KATALIN (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene 1921–1998*. Szeged, 1999.
- BIBÓ ISTVÁN ifj. (szerk. és az utószót írta): 1956. Bibó István. Budapest, 2011.
- CSIFFÁRY GABRIELLA (szerk.): *Születtem... : magyar tudósok önéletrajzai. Társadalomtudósok*. [összeáll. névmutató:] Budapest. 2003.
- DÉNES IVÁN ZOLTÁN: *Bibó István egyetemi előadásai 1942–1949*. Debrecen, 2004.
- DÉNES IVÁN ZOLTÁN: *Bibó István ellenálló és embermentő tevékenysége 1944-ben*. Actas. 2013. 4.
- ERDEI FERENC (et al.): *Demokrácia*. Budapest, 1945.
- ERŐS FERENC: *Bibó István társadalomlélektani előfeltevései a mai szociálpszichológia tükrében*. Világosság, 2013. 1–2.
- FÜLÖP MIHÁLY: *Bibó István a magyarországi németek kitelepítéséről: egy kiadatlan emlékirat*. [gépielt kézirat] (s. l.) (s. n.) 19??. 12 p. Bibó-Archívum. Társadalomelméleti Gyűjtemény, SZTE Klebelsberg Könyvtár;
- GERŐ ERNŐ: *Harcban a szocialista népgazdaságért*. Budapest, 1950. 11., 13.
- GYARMATI GYÖRGY: *A diktatúra intézményrendszerének kiépítése Magyarországon (1948–1950)*. Juss. 1991. 2.
- GYARMATI GYÖRGY: *Bibó István közigazgatási koncepciója*. [gépielt kézirat] (s. l.) (s. n.) 1989.
- GYARMATI GYÖRGY: *Szabaddlabon fogságban (Adalékok Bibó István 1963 utáni éveihhez)*. Tolle Lege. 2013. 1. [http://tollelege.elte.hu/sites/default/files/articles/gyarmatigyza_vegl.pdf – utolsó letöltés: 2014. 11. 21.] ugyanez: Világosság 2013. 1–2.
- HORVÁTH ATTILA: *Bibó István és társai koncepciók pere*. Világosság, 2013. 1–2.
- HUSZÁR TIBOR: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*. Magyar Krónika. Budapest, 1989.
- ILLYÉS GYULA: *Búcsú Bibó Istvántól*. [kézirat] Budapest (s. n.) 1979. 6 p. Bibó-Archívum 34. Társadalomelméleti Gyűjtemény, SZTE Klebelsberg Könyvtár; továbbá: Búcsú Bibó Istvántól. Tiszatáj, 1979. 7.
- Ítélet Nagy Imre és társai bűnperében. Az Igazságügyminisztérium közleménye a Nagy Imre és társai ellen lefolytatott büntető eljárásról. Az MTI jelenti. Népszabadság 1958. június 17.
- KENEDI JÁNOS: *Bibó István sirjánál (1979)*. In: *A halál és a lányka*. Budapest, 1992.
- KERESZTURI JÓZSEF: *Bibó István, a könyvtáros*. Pécs, 2010.
- KOVÁCS GÁBOR: *Egy megátalkodottan jóhiszemű értelmiségi odisszeája a jogtól a politikaelméletig*. Száz éve született Bibó István. Magyar Tudomány, 2011. 11.
- KOVÁCS GÁBOR: *Politikai gyakorlat és politikai teória*. Néhány gondolat Bibó István halálának 25. évfordulóján. Politikatudományi Szemle, 2004. 1–2.
- KÓNYA SÁNDOR: *A Magyar Tudományos Tanács (1948–1949)*. Budapest, 1998.
- KRAHULCSÁNY ZSOLT – MÜLLER ROLF: *A magyar politikai rendőrség 1944. december – 1946. október*. In: *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből I*. Budapest, 2009.
- KUPA LÁSZLÓ: „... az emberiség nevében...” *Bibó István a magyarországi németek kitelepítéséről*. Kultúra és közösség, 2016. 4.
- KURDI MÁRIA: *Addition to the Portrait of the Political Thinker: István Bibó's Analysis of the Conflict in Northern Ireland and its Possible Solutions*. Minorities research. 2012. 14.
- LITVÁN GYÖRGY – S. VARGA KATALIN: *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban*. (A dokumentumokat válogatta, a kötetet összeállította: Huszár Tibor) Budapest, 1995.
- LOSS SÁNDOR – SZABADFALVI JÓZSEF – SZABÓ MIKLÓS – H. SZILÁGYI ISTVÁN – ZÓDI ZSOLT: *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Miskolc, 1992.

- MANNHEIM, KARL: *Diagnosis of Our Time*. London, 1943.
- NEMES ERZSÉBET (szerk.): *Bibó István a KSH Könyvtárban: születésének 100. évfordulójára*. Budapest, 2011.
- PÉTER LÁSZLÓ: *Bibó és Szeged. Hetvenötödik születésnapjára*. Délmagyarország 1986. augusztus 2.
- RÉVÉSZ BÉLA (szerk.): *A szegedi jogbölcseleti iskola alapítója: Horváth Barna emlékkönyv*. Szeged, 2017.
- RÉVÉSZ BÉLA: (szerk.): „Most megint Európában vagyunk...”. Szabó József emlékkönyv. Szeged, 2014.
- RÉVÉSZ BÉLA: *A szocialista állam és professzora. Szélgjegyzetek Antalffy György portréjához*. Jogelméleti Szemle, 2003. 4. sz. [<http://jesz.ajk.elte.hu/revesz16.html> – utolsó letöltés: 2016. 11. 18]
- RÉVÉSZ BÉLA: Bibó árnyékában? Bibó István és Szabó József csendes barátsága. Világosság 2013. 1–2.
- RÉVÉSZ BÉLA: *Bibó István és az Igazságügy-minisztérium 1938–1944*. Jogelméleti Szemle, 2018. 3. [http://jesz.ajk.elte.hu/2018_3.pdf – utolsó letöltés: 2018. 12. 07.]
- RÉVÉSZ BÉLA: *Két Horváth Barna-tanítvány kapcsolata: Bibó István és Szabó József*. Acta Universitatis Sapientiae, Cluj-Napoca, Vol. 5, 2016, No. 2.
- RÉVÉSZ BÉLA: *Vladár Gábor, az igazságügy-miniszter*. In: L. BALOGH BÉNI (szerk.): *Fejezetek a magyar közigazgatás történetéből 1945–1990*. Budapest, 2019. 137–152. pp.
- RUSZOLY JÓZSEF: *Bibó István a szegedi karon*. Jogtudományi Közlöny, 1992. 3–4. Horváth Barna előterjesztése a tanulmányán mellékletében
- RUSZOLY JÓZSEF: *Bibó István tudománykarunkon*. In: Ünnepi kötet Dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára. (főszerk. Homoki-Nagy Mária, szerk. Blutman László) Acta juridica et politica. Szeged, 2014.;
- RUSZOLY JÓZSEF: *Haladás és demokrácia. Bibó István, a szegedi professzor (1946–1950)*. Szeged, 2012. 11. sz.;
- SCHWEITZER, ANDRÁS: *The Contemporary Relevance of István Bibó's Theoretical Framework for Analyzing and Settling Territorial and State-Formation Conflicts*. Intersections. East European Journal of Society and Politics. No 2. 2015.
- SZABADFALVI JÓZSEF: Sorsfordító évek – Bibó István Szegeden. Világosság, 2013. 1–2.;
- SZABADFALVI JÓZSEF: *Bibó István szegedi évei: emlékezés a száz éve született tudósra*. Acta Juridica et Politica, Szeged 2011;
- SZAKÁCS SÁNDOR – ZINNER TIBOR: *A háború „megváltozott természete”. adatok és adalékok, tények és összefüggések: 1944–1948*. Budapest, 1997.
- SZENTPÉTERI ISTVÁN: *A fiatal Bibó István szegedi évei*. Szeged, 1989. 3.
- SZENTPÉTERI ISTVÁN: *Bibó Szegeden*. A szegedi Móra Kollégiumban 1989 tavaszán tartott előadás anyaga. (gépielt kézirat) Szeged, 1989. 30. p. Bibó-Archívum Társadalomelméleti Gyűjtemény, SZTE Klebelsberg Könyvtár;
- SZILÁGYI SÁNDOR: *Bibó István hagyatékából*. Békeajánlat. Kritika 1983. 12.
- TÓTH FERENC: *Erdei Ferenc hadbírósi pere*. A Makói Múzeum Füzetei 53. Makó, 1986.
- TÓTH ISTVÁN: *A Nemzeti Parasztpárt a Függetlenségi Frontban 1945 nyarán és őszén*. Párttörténeti Közlemények 1968. 1.
- VAJDA MIHÁLY: *Aktuális-e még Bibó István?* Mozgó Világ, 2008.
- ZINNER TIBOR: *Bibó István és két társának büntetőpere a kádári megtorlás rendszerében*. Belügyi Szemle 2012. 7–8.

ÁMÁN ILDIKÓ

BOCHKOR MIHÁLY

(1877–1920)

1. Életrajz

A rendelkezésre álló adatok alapján Óvári Kelemen utódjáról kevés életrajzi információ ismert. Bochkor Mihály Szászrégenben született 1877. december 19-én és Kolozsvárott hunyt el 1920. november 3-án, római katolikus vallású, nőtlen volt, az édesapját szintén Bochkor Mihálynak hívták.¹ A jogi tanulmányait Bécsben² és Kolozsvárott³ végezte, majd 1903. február 14. és 1910. augusztus 30. között: először az Erdélyi Római Katolikus Státus⁴ helyettes,⁵ majd 1903. március 1-től rendes titkára lett.⁶ Emellett mint, „hivatalos kánonjogi autonómiai konsultor” működött a Státus szolgálatában.⁷

Szakmai pályafutását a joggyakorlatban kezdte: 1901. május 14. és 1902. július 31. között ügyvédjelölt volt a kolozsvári II. számú ügyvédi kamaránál, ezt követően 1902. augusztus 1-től 1903. március 9-ig a marosvásárhelyi ügyvédi kamaránál, majd visszatért Kolozsvárra és ott 1905. február 11-től ügyvéd lett.⁸ Az 1910. július 20-án kelt 69.648/1910. számú határozattal nevezték ki a nagyváradi jogakadémiára⁹ a magyar alkotmány- és jogtörténet, valamint az egyházjog nyilvános rendkívüli tanárává. A VII.

¹ Direcția Județeană Bihor al Arhivelor Naționale (Továbbiakban: DJBAN) Román Nemzeti Levéltár Nagyváradi Megyei Igazgatósága; 47. számú fond: a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar iratai (1871–1939) 1. köteg, 416/1917–18. Uo. 486/1917–18.

² SZABÓ – SIMON – SZÖGI 2014, 122. p.

³ „Az 1902—1903. tanévben oklevelet nyertek névsora – 1. Jogtudományi doktori oklevelet szerzettek: 177. Bochkor Mihály.” in: *Beszédek, amelyek a kolozsvári magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem Rectora és Tanácsának beiktatása és a tanév megnyitása alkalmával tartattak*, Kolozsvár, 1903, 103. p.

⁴ Az Erdélyi Római Katolikus Státus egy olyan autonóm szervezet, amely az Erdélyi Római Katolikus Egyházmegye sajátos történelmi fejlődésének eredményeként alakult ki. Az erdélyi római katolikus egyház hívókból és egyházi személyekből álló önkormányzat, a 17. századtól kezdődően működött, majd 1873-ban újjászervezték. A feladata az egyház érdekeinek külső képviselése, illetve az egyházi vagyon fenntartása volt. Döntéshozó szerve az erdélyi katolikusokat képviselő státusgyűlés, illetve a határozatokat végrehajtó igazgatótanács. KULPINSZKY 2009, 45–68. pp.

⁵ Hivatalos Közlöny, 1904. június 15., XII. évf., 14. sz., 261. p.

⁶ *Magyarország tiszti cím- és névtára*, Budapest, 1906, 317. p. Erdélyi Katolikus Státus Igazgatóságának Levéltára, IV/4-b., 254. doboz, 1881/1904–241. Uo. 2130/1910.

⁷ Erdélyi Katolikus Státus Igazgatóságának Levéltára, IV/4-b., 254. doboz, 1881/1904–2215.

⁸ DJBAN 1. köteg, 85/1917–18.

⁹ Pécsi Napló, 1910. július 29., XIX. évf., 170. sz., 3. p.

fizetési osztályba sorolták, amely szerint az évi fizetése 3600 korona volt, 1040 korona lakhatási támogatással.¹⁰ Az esküt 1910. augusztus 30-án tette le.¹¹

1912. augusztus 12-én az uralkodó a jogakadémia rendes tanárává emelte Nagyváradon,¹² ahol az első és második alapvizsga bizottság elnökeként, illetve a jog- és államtudományi államvizsga bizottságok tagjaként is eljárta.¹³ 1914. augusztus 26-tól a pozsonyi egyetemen az egyházjog, illetve a magyar és európai jogtörténet jogosított tanára lett, ahol a VI. fizetési osztályba került: 6400 korona éves fizetéssel és 1800 korona lakhatási támogatással.¹⁴ Ugyanezen évben a Szent István Akadémia második osztályának a tagja lett.¹⁵ 1912. június 22-től a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen magántanári kinevezést nyert egyházjogból,¹⁶ majd 1917. május 30-án IV. Károly a magyar alkotmánytan és jogtörténet (kezdetben: egyetemes európai- és hazai jogtörténet) tanárává nevezte ki Kolozsvárra, amely státust 1917. szeptember 3-án foglalta el.¹⁷

A háború alatt katonai szolgálatra szólították fel a népfölkelők közé, az erről szóló igazolványát 1915. április 30-án állították ki Pozsonyban, szolgálati helyeként Csíkszentmártont jelölték meg. Bevonulására azonban nem került sor, mert a kultuszminiszter még pozsonyi professzorsága idején felmentette ez alól határozatlan időre a 123.676/1914–15. számú határozatával, amelynek fenntartását és újbóli megerősítését kérte a kolozsvári tudományegyetem is. Háborús segélyben részesült a miniszter utasítása szerint 750 korona összegben.¹⁸

A háború előtt, az 1912/1913. tanévben ösztöndíjasként tanulmányozta az angol, belga, német, olasz és svájci egyetemeken az ottani jogi oktatások rendszerét.¹⁹ Az első világháború végén Kolozsvár román uralom alá került, a magyar tanszemélyzet és a diákság jelentősebb része Budapestre menekült, s 1919–1921 között a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem tanáraival közösen folytatták az oktatói munkát. A kar 8 rendes tanára Pestre került, Kolozsváron csak *Bochkor* Mihály, *Moór* Gyula, *Réz* Mihály és *Kolosváry* Bálint maradt. *Bochkor* így nem tudta ellátni a Budapesten meglévő oktatási kötelezettségét, ezért a helyettesítésére *Lutter* János nagyváradi jogakadémiai tanárt kérték fel. Ez idő alatt a távol maradókát felszólították a tanszékük mielőbbi elfoglalására; ennek elhanyagolása esetére meg is jelölték az utódokat, köztük a magyar alkotmány- és jogtörténetre *Erekly* Istvánt.²⁰

¹⁰ Hivatalos Közlöny, 1912. április 5., XX. évf., 8. sz., 51. p. Uo. 1910. augusztus 1., XVIII. évf., 15. sz., 228. p.

¹¹ DJBAN 1. köteg, 85/1917–18.

¹² Hivatalos Közlöny, 1912. szeptember 1., XX. évf., 18. sz., 546. p. AT-OeStA/HHStA KA KK Vorträge 21–1912. doboz, 2044–1912.

¹³ *Magyarország tisztí cím- és névtára*, Budapest, 1912, 388. p. Uo. 1913, 403. p. Uo. 1914, 415. p.

¹⁴ Hivatalos Közlöny, 1914. szeptember 1., XXII. évf., 18. sz., 445. p. Uo. 1917. május 1., XXV. évf., 11. sz., 47. p.

¹⁵ *Magyarország tisztí cím- és névtára*, Budapest, 1916, 439., 675. p. *Nemzeti Újság*, 1921. február 2., III. évf., 26. sz., 4. p.

¹⁶ Hivatalos Közlöny, 1912. augusztus 1., XX. évf., 16. sz., 486. p.

¹⁷ KENYERES 1967, 224. p. Hivatalos Közlöny, 1917. június 15., XXV. évf., 14. sz., 266. p. *Magyarország tisztí cím- és névtára*, Budapest, 1918, 376. p. BISZTRAY 1941, 169. p. MÁRKI 1922, 162. p. AT-OeStA/HHStA KA KK Vorträge 18–1917. doboz, 958–1917.

¹⁸ DJBAN 1. köteg, 1917. szeptember 5., 22/1917–18. Uo. 1917. november 28., 169/1917–18. Uo. 1917. december 3., 169/1917–1918.

¹⁹ *Magyar Katolikus Lexikon*: <http://lexikon.katolikus.hu/B/Bochkor.html> (letöltés ideje: 2019. december 12.)

²⁰ KOKOLY 2010. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, VIII. 4.b. fond: a Ferenc József Tudományegyetem jogi karának iratai (Továbbiakban: CSML FJTJK) 1. doboz, 1920. március 13., 187/1919–20.

Bochkor Mihály fiatalon, súlyos szenvedés után 43 éves korában hunyt el úgy, hogy hivatalosan soha nem vette át „budapesti” tanszékét.²¹ A jogász professzor temetésén Kolosváry Bálint tartotta a búcsúbeszédet, amelyben kiemelte, hogy az elhunyt a Tanárképző Intézet (felekezeti közti főiskola)²² lelkes tagja-harcosa volt, és egyben annak első halottja.²³

II. Tudományos munkásság

Tudományos pályafutása során több szakmai és ismeretterjesztő előadást tartott Kolosvár városa és lakossága előtt, amelyek igen színes témákat öleltek fel. A *Társadalmi egyletekről* az Országos Katolikus Szövetség három napon át tartó kolozsvári szociális kurzusán 1906. november 17-én tartott előadást.²⁴ Az erdélyi katolikus státus titkári pozíciójában a „vallásos élet természetes alapjairól” mutatott be egy rövid referálást a Mária-kongregációk gyűlésén 1907. július elején.²⁵ A *gyermek és fiatalok számára vonatkozó közigazgatási intézkedések és a pártfogó egyesületeken kívül fennálló társadalmi egyesületek ismertetése* című előadását az *Erdélyi Pártfogó Egyesület* fiatalok számára védő osztályának a felkérésére 1917. november 6-án tartotta, amelynek különlegessége, hogy a programsorozatot kizárólag hölgyek számára indították el.²⁶ Szintén az *Erdélyi Pártfogó Egyesület* szervezésében, de már 1909 novemberében a tanítónőképző intézetben a *patronage*²⁷ eszméjéről, céljáról és a társadalom önzetlen munkásságáról szolt.²⁸

Az *Erdélyi Múzeum Egyesület* 1907. július 1-én és 2-án tartotta Zilah városban a III. vándorgyűlését. Az esemény első napján több jeles előadó, köztük *Gidófalvy* István királyi közjegyző, *Benkő* Gábor tanár, *Páter* Béla gazdasági akadémiai tanár mellett szólt fel Bochkor Mihály ügyvéd, aki *A jogtudomány új korszak küszöbén* című plenáris előadását tartotta meg, amely külön tanulmányként is megjelent.²⁹ Munkájában a jogszabályok állandóságáról, de egyben a világ gyors változásáról írt. Megemlékezett arról, hogy a Code Civile és az Osztrák Polgári Törvénykönyv 1907-ben voltak majd 100 évesek, amelyeknek az állandósága az absztrakciójukban, a jogi biztosítékok és meg-

²¹ CSML FJTJK 2. doboz, 1921. június 17., IX. rendes ülés, 1829/1920–21. Erdélyi Katolikus Státus Igazgatóságának Levéltára, IV/4-b., 254. doboz, 2846/1920.

²² Bochkor Mihály leánytestvére, Sárkány Balázné (Bochkor Etelka) a szakminisztértől kérte a temetési költségek megtérítését, ezért az egyetem a részére igazolást állított ki az elhunyt foglalkoztatási státuszáról. *Menyháth* Gáspár válaszában kifejtette: „Az egyetem elrablásáig az alkotmány- és jogtörténet professzora volt, közérdekből maradt Kolozsvárott, ahol a felekezeti közti főiskolán működött, az egyetem rendes tanára volt a haláláig.” CSML FJTJK 2. doboz, 1921. november 24., 259/1921–22.

²³ GAAL 1990, 233. p.

²⁴ Ellenzék, 1906. november 17., XXVII. évf., 262. sz., 4–5. pp.

²⁵ Budapesti Hírlap, 1907. július 5., XXVII. évf., 159. sz., 9. p. Heti Szemle, 1907. június 26., XVI. évf., 26. sz., 3. p.

²⁶ Ellenzék, 1909. november 5., XXX. évf., 250. sz., 4. p.

²⁷ *Patronage* jelentése: pártfogás, védelem: a bűnözésnek kitett vagy züllésnek indult gyermekek és fiatalok számára védelmet és segítélyezést szolgáló intézmények összefoglalása. Ilyen irányú tevékenységet fejtenek ki a katolikus, a protestáns és az izraelita férfi és női Patronage Egyesületek. *Új Idők Lexikona*, 19–20. kötet, Budapest, 1941, 5036. p.

²⁸ Ellenzék, 1909. november 12., XXX. évf., 256. sz., 4. p.

²⁹ Ellenzék, 1907. május 13., XXVIII. évf., 108. sz., 4. p. BOCHKOR 1907.

felelő fogalmak meglétében keresendőek.³⁰ Megállapítása szerint a világ gyorsuló ütemben változik, illetve alakul, amely leginkább a szabadságjogokban ölt testet, ami befolyásolja a társadalmi viszonyokat. Álláspontja szerint, amíg a jog az élet alapján nyugodott, addig szabadon fejlődött, de amint a törvény (kódex) vált az alapjává, változás állott be: „*A Codex, mint azt Zsögödiünk tanítja, merevítő hatást gyakorolt a jogra.*”³¹ Az „új küszöb” megjelenése a természetjogi iskola pozitívista szemléletének az elhagyásával új életre ébredt és a szabadságjogban teljesedett ki. Ezen újfajta „jog típus” akkor alkalmazandó álláspontja szerint, ha a jogszabály az adott kérdést nem szabályozza.³²

A *Szent István Társulat* meghívásából 1910 novemberében a Társulat ülésén a *Katolikus egyházközségi önkormányzat Erdélyben a XVI. és XVII. századokban* címmel olvasott fel.³³ Szintén az *Erdélyi Múzeum Egyesület Jog- és Társadalomtudományi szakosztályának*³⁴ a szervezésében az új perrendtartásra vonatkozóan az 1911/1912. akadémiai évben előadás sorozatokat tartottak, amelyen *Bochkor Mihály A kánoni új perrend és az új polgári perrendtartás* címmel prezentált.³⁵

Bochkor Mihály az 1906. évi *A magyar politikai válság a társadalom bölcsélet világitásában* című munkájában a korszak egyik fontos alkotmánypolitikai kérdésére igyekezett rámutatni: „*köteles-e a monarcha a nemzet többségének akarata előtt meghajolni, vagy sem?*”³⁶ Ebben a kérdésben látta ő a korabeli politikai válságnak a magvát. Az akkori politikai álláspont szerint a politikusok erre minden gondolkodás és minden érvelés nélkül igenlőleg feleltek, mert ezt a feleletet diktálták nekik érzelmeik és érdekeik. *Bochkor* a tanulmányában ennek az igenlő válasznak társadalom bölcséleti indokolását akarta adni, s ha a válasza helyes is, azok az elvek, melyekből kiindul, nem mindig helyeselhettek *Gyárfás Elemér*,³⁷ a tanulmány *recenzora* szerint.³⁸

A kifejtendő kérdések során a legelső, amellyel szembetalálkozik az olvasó az a többségi uralom elve, azaz kinek a szava legyen döntő az államban. *Bochkor* erre a problémára a következőképpen válaszolt: „*Vagy leszáll trónjáról a mindentudó és min-*

³⁰ BOCHKOR 1907, 9. p.

³¹ Uo. 6. p.

³² Uo. 12–17. pp.

³³ *A Szent István Társulat 1911. május 11-én tartott LVII. rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*. Katolikus Szemle, 1911, 25. évf., 6. sz., 13. p.

³⁴ Az Erdélyi Múzeum Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának kiadványait szerkesztette 1910 és 1915 között. *Magyar Katolikus Lexikon*: <http://lexikon.katolikus.hu/B/Bochkor.html> (letöltés ideje: 2019. december 12.)

³⁵ Jogtudományi Közlöny, 1911. október 13., 41. sz., 355. p.; Uo., 1915. január 22., 4. sz., 55. p. Köztelek, 1913. január 29., 8. sz., 238. p.

³⁶ BOCHKOR 1906a, 5. p.

³⁷ *Léczfalvi Gyárfás Elemér*: politikus, közgazdász, publicista. A kolozsvári és budapesti jogi egyetemen, valamint a párizsi Sorbonne-on végzett jogi tanulmányokat. A doktorátus megszerzése után Marosvásárhelyen lett ügyvédjelölt. Az 1909-ben nyitott ügyvédi irodát. 1917 júniusától 1918 novemberéig Kis-Küküllő vármegye főispánja; a forradalom időszakában a vármegyei Nemzeti Tanács elnöke. 1926-tól 1938-ig két alkalommal Csík vármegye szenátora a román szenátusban. 1917-től az Erdélyi Római Katolikus Státus gyűlésének, 1921-től igazgatótanácsának tagja, 1931-től a Státus – 1932 óta új nevén az Egyházmegyei Tanács – szabályzata szerint élethossziglan megválasztott világi elnöke volt. 1920-tól az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség alapító-alelnöke, Több társaság egy napilap szerkesztője és tagja volt. A második bécsi döntés után, 1940. november 4-től az 1944-es román kiugrásig a Dél-Erdélyben működő Románia Magyar Népközség elnöke. A Maros megyei Szőkefalvi Római Katolikus Egyházközség főgondnoka is volt. SAS 2015, 91–100. pp.

³⁸ Ellenzék, 1906. augusztus 25., XXVII. évf., 192. sz., 1. p.

denható Isten, hogy ő közvetlenül rendezze a társadalmakat, vagy az embernek kell saját belátása s akaratával elhatároznia magát s cselekednie saját felelősségére, és ekkor nincs más mód, mint; hogy a többség akarata érvényesüljön.”³⁹

Azonban az erre reagáló kritikai viszonzó válasz, amely Gyárfás tollából kelt az *Ellenzék* című napilap hasábján, sokkal erősebb bírálatot fogalmazott meg Bochkor irányába: „Csakugyan az embernek kell saját belátása és akaratával elhatároznia magát és cselekednie saját jelöltségére. De a többség uralmának elve éppen azért nem helyes, mert csak azoknak az embereknek van joguk és kötelezettségük a cselekvésre, akik ezt saját belátásuk és akarat elhatározásuk alapján teszik s viselni képest érte a felelősséget. A társadalmi élet célja a közjó előmozdítása, a nemzeti élet célja a nemzet élete, fejlődése, nagysága. De egyiknek sem célja a többségi uralom, mely lehet néha engedelmes eszköz. Igen érdekes tanulságokat nyújt erre nézve éppen a lefolyt politikai válság. Tisza István a képviselőház többségére s e többség uralmának, föltétlen érvényesülésének jogára támaszkodva csinálta meg az erőszakos házszabály revíziót november tizenharmadikán. Tisza bukása után a koalíció a nemzet többségének bizalmára támaszkodva követelte a királytól, hogy kívánságait teljesítse. Ekkor azonban már a hatalomnak is kezdett kinyílni a szeme s ő is megpróbált ugyanazzal a fegyverrel védekezni. A nemzet zömére, a nagy tömegekre apellált, proklamálta az általános választói jogot s hogy nem idézett elő ezúttal nemzetiségi és szociális forradalmat, ez csak azon múlt, hogy a többségi uralom elve, ezúttal, most már harmadikszor sem érvényesült.”⁴⁰

A tanulmány szerzőjének a kiinduló pontja a 20. század elején hatályban levő jogrend tarthatatlansága, aminek bizonyítékát a társadalmi szövetkezés terjedésében látta. Ott, ahol az emberi eszme a társadalmi elismertetéséért küzdött, az egyesülést és a *corporatiót* találjuk az egyes ember álláspontja mellett.⁴¹ Minden meghatározó csoportosulás, – különösen a munkásosztály – új társadalmi rendet sürgetett. S a szerző szerint: „az új rendnek magvát az a gondolat fogja képezni, hogy az ember minden tevékenységében, főleg ott, ahol az önzés a legerősebb, a gazdaságiakban, ne csak saját, hanem embertársának érdekét is tekintse. A jogrendnek ez az átalakítása nagymértékben meg fogja szorítani az egyes ember eddigi értelemben vett szabadságát; az állami beavatkozás köre jelentékenyen ki fog terjesztetni. Mert ezt szükségképpen magával hozza az egyesek belátási hiánya és morális fogyatékossága.”⁴²

Mivel a társadalmi rend átalakításával várni nem lehetett addig, amíg minden egyes ember gondolkozása el nem ért olyan magasságokba, hogy a jót megismerje és ezáltal kifejtse magában azt az erkölcsi erőt, hogy a megismert jót megvalósítani is törekedjék, addig a megismerés és a jóakarat hiánya miatt szükséges az államnak az egyén cselekvési körébe beavatkoznia és a szabadságot új korlátok közé szorítania. A fenti alapelvek azok, amelyekből Bochkor Mihály kiindult.⁴³ Gyárfás álláspontja alapján: „Ezekből az elvekből szükségképpen következik, hogy a tömeget, amely az igazat meglátni s a jót követni képtelen, egyik kezünkkel engedelmességre kell nevelnünk, másik kezünkkel pedig nyesegetnünk

³⁹ Uo. 1. p. BOCHKOR 1906a, 31. p.

⁴⁰ Uo. 1. p.

⁴¹ BOCHKOR 1906a, 22. p.

⁴² *Ellenzék*, 1906. augusztus 25., XXVII. évf., 192. sz., 1–2. pp. BOCHKOR 1906a, 26. p.

⁴³ BOCHKOR 1906a, 5–12. pp.

kell intellektuális és morális fogatkozásait,⁴⁴ hogy korbács nélkül is képes legyen előre haladni azon az úton, amelyről ha letér, első sorban önmagát dönti romlásba.”⁴⁵

„Az engedelmisséget a végletekig vinni természetesen nem lehet anélkül, hogy a szabadság, mint forradalmi szenvedély utat ne törjön magának.”⁴⁶ A szabadság korlátozását s a mindinkább fokozódó állami beavatkozást az által lehet leginkább ellensúlyozni, ha az állami akarat keletkezésénél és létrejövetelénél minél több állampolgár meggyőzését vesszük tekintetbe. A fenti elvek érvényesüléséhez azonban szükséges, hogy a polgár az államban éljen és az állam benne. Ha a hazafiatlanságnak van mentsége, akkor mentségnek elfogadható Bochkor Mihály mondása: „Az a néposztály, amely márról holnapra él, amelynek nincs családi tradíciója, nincs módja a családi összetartozás érzetét ápolni, amelyet nem bilincsel le az ősi ház, kert és birtok emléke, amelyre az emlék nélküli sirhant csak egy teher lerázását jelent, ez az alárendelt, de jogilag szabad és a törvények előtt velünk egyenlő néposztály lehet e hazaszerető?”⁴⁷

Gyárfás megítélése szerint a fentiekből két dolog következik. Az első, hogy a munkásosztály hazafiatlan magatartását, szomorú gazdasági és szociális helyzetét, ha menthetővé nem is, de megmagyarázhatóvá teszi. A második, hogy ezen a szomorú állásponton, a munkásosztály szellemi és anyagi emelésén felkarolás útján kell változtatnunk, amely halaszthatatlan kötelességünk,⁴⁸ még akkor is, ha ez nem fog olyan könnyen menni, mint ahogyan Bochkor Mihály véli. Az ő felfogása szerint: „a felvilágosítás munkája oly egyszerű, mint amily könnyen beszívja az eltiikkadt föld az üdítő harmatot.”⁴⁹

Az államnak nem lehet célja a nép szuverenitásának, az egyén szabadságának, a többégi uralom elvének s hasonló elveknek a megvalósítása, hanem az állam célja a nemzet élete, fejlődése, nagysága. Ha ezek az eszmék egy adott politikai helyzetben a nemzet érdekeit szolgálják, akkor lehetnek eszközei a nemzet életének, de céljai soha. Döntő szavuk a nemzet életében csak azoknak lehet, akik átérzik a nemzet céljait és elég erősek arra, hogy ezekre a célokra törekedni tudjanak. Mindnyájunknak ideálja, hogy minden állampolgár eljusson erre a magaslatra és mindenki lelkében éljen az állam eszméje.⁵⁰

A kritikus recenziójában részletesen kifejtette a saját álláspontját, amelyet a tanulmány eszmerendszere indukált benne. Megítélése szerint mindegyik pártnak, minden irányzatnak, minden mozgalomnak helyessége abból a szempontból bírálendő el, hogy a nemzet nagyságát szolgálja-e vagy sem, s nem abból, hogy a nép többsége mellette van-e. A nép többsége fejeztette le a honmentő Miltiadészt, feszítettette keresztre Krisztust, kiáltatta ki korlátlan úrnak Caesart és Napóleont, s Franciaországban egy rövid évszázad alatt tíz új alkotmányt ruházott fel a felséges nép örök időkre szóló szentesítésével. Azok, akikre az Isten a nemzetek sorsának intézését, ezt a súlyos és nehéz felelősséggel járó feladatot ruházta, a történelem előtt lesznek felelősek azért, ha átengedik az állam irányítását olyanoknak, akik nem tudják, mit cselekszenek.⁵¹

⁴⁴ Uo. 26. p.

⁴⁵ Ellenzék, 1906. augusztus 25., XXVII. évf., 192. sz., 2. p.

⁴⁶ BOCHKOR 1906a, 28. p.

⁴⁷ Ellenzék, 1906. augusztus 25., XXVII. évf., 192. sz., 2. p. BOCHKOR 1906a, 23. p.

⁴⁸ Uo. 2. p.

⁴⁹ BOCHKOR 1906a, 30. p.

⁵⁰ Ellenzék, 1906. augusztus 25., XXVII. évf., 192. sz., 2. p. BOCHKOR 1906a, 28–30. pp.

⁵¹ Ellenzék, 1906. augusztus 25., XXVII. évf., 192. sz., 2. p.

Bochkor Mihály jogtörténészként feltehetőleg érdeklődhetett az ókori jogtörténet iránt is, ugyanis előadást tartott *Hammurapi* törvényeiről, és *Manu* törvénykönyvét is ismertette egy ismeretterjesztő előadás keretében. Az *Erdélyi rész jog- és társadalomtudományi szakosztály* minden félévben előre közzétette a nagyközönség számára meghirdetett előadásainak a címét. Az 1909/1910. akadémiai évben az assziriológia és egyiptológia körébe vágó felolvasásokat tartottak. Nevezetesen – és ez tudományos szempontból a szakosztály kiadványainak nagy értékű különlegessége –, hogy kiadta *Hammurapinak*, a babiloni uralkodónak nem sokkal korábban Susában kiásott – és a tudományban nagy jelentőségre emelkedett – négyezer éves, kőoszlopra, ékiratokkal vésett törvénykönyvét *Ivmoskó* Mihály budapesti egyetemi tanár magyar fordításában.⁵²

A kolozsvári jogi szakosztály *Farkas* Lajos egyetemi tanár elnöklete alatt, a jogtörténet művelése terén oly célt tűzött maga elé, hogy az eddig ismert jogi fejlődést a megszokott, a római és germán jog határait meghaladó és az ókor kultúrnepeinek az újabb felfedezések által megvilágított jogi életét közelebb hozza az akkori kutatási eredményekhez. *Bochkor* Mihály *Papyrusok és jogtörténelem* című előadása keretében ismertette a szakosztály 1910. február 26-i ülésén a témában az általa felkutatott tényeket.⁵³ Felszólalásában kifejtette, hogy „a római jog, mint a Rómában virágzott jogiskolák izolált alkotása nem elégséges alap arra, hogy modern tudományos eredményeket érhesünk el. Tudni kell beállítani a római jogot a maga kodifikált alakjában, tudni kell szervesen beilleszteni az emberiség ókori jogfejlődésének egészébe. Ennek a két nagy feladatnak megoldását az ókor többi codexeinek megismerésén, a napról-napra szaporodó inscriptiók, ostrakonok és egyéb kultúremlékeken kívül legfőképpen a papyrusok, ezek az óvilági okmányok tették lehetővé. Az utóbbi évtized vívmányai közé tartozik *Hammurapi* törvénykönyvének megismerése, a legújabb szenzációk közé tartozik a római első királyoknak a mesék világából a történelmileg konstatalható életre ébredése, a későbbi koholmányoknak minősített *Leges Regiae*-nek s a legrégebb *Numa*-féle alkotásoknak az egyiptomi joggal való összefüggése, a *XII* táblás törvény és az egyiptomi fáraó: *Amatis* codexének rokonsága.”⁵⁴

Előadásában a papiruszoknak a római jogot megelőző jogforrásokban való jelentőségét tárgyalta, különösen az asszír birodalomtól kezdve a görög történelem megismerésének a korszakáig: „Az eddig publikált s jogászai szempontból értékelhető papyrusok, a Krisztus előtti 5. századtól a Krisztus utáni 8. századig terjedő több mind ezeréves kort fogják át.”⁵⁵ A legjelentősebbnek az egyiptomi leleteket tartotta és azokkal foglalkozott részletesebben, különösen azoknak a római jogra gyakorolt hatásával: „A papyrusaink nem csupán a római, hanem a görög s az egyiptomi autochton jogrendszer is felölelik. A démotikus papyrusok, melyek egy része görög fordításban maradt fenn, az egyiptomi jogra vetnek világot.”⁵⁶ Beszédének fő tárgyalási részében a római jog, a görög jog és a római kori Egyiptom jogi állapotát, az azok közti különbséget igyekezett felvázolni szemléletes példákkal: a képviseleti jog meglétét, a közjegyzői intézmény működését, a zálogjog alkalmazásának a lehetőségeit, a telekkönyv megjelenését, a szerződési típusok

⁵² BOCHKOR 1911a.

⁵³ Religio, 6. sz., 1911a, 94–96. pp.

⁵⁴ BOCHKOR 1911a, 65–66. pp.

⁵⁵ Uo. 71. p.

⁵⁶ Uo. 73. p.

őseit, a házassági jog szabályozását, a végrendelkezés formáit és a nők gyámsági jogának a megjelenését.⁵⁷ Előadásának közlése során kis kivételtől eltekintve, kizárólag angol, francia vagy német nyelvű forrásokra támaszkodott, amely a téma iránti elhivatottságát és szakmában való jártasságát is alátámasztja.⁵⁸

Két évvel később, az *Erdélyi Múzeum* jogtörténeti kiadványainak sorában a hinduk őstörvényét, *Manu* törvényeit⁵⁹ is kiadták. Folytatva azt a magyar tudományban hézagpótló munkát, amelyet a Hammurapi-kódex kiadásával kezdett meg a szakosztály. 1794-ben Sir William Jones fordította először angolra *Manu* törvényeit, ez volt európai nyelven az első szanszkrit irodalmi termék.⁶⁰ Az első teljes magyar fordításig – 2019-ig –,⁶¹ négy angol, két német és két francia nyelvű fordítás jelent meg. Valójában a „Büchler-féle” kötetben kizárólag két fejezet (a teljes törvény szövegének 28%-a) került lefordításra. Elismerendő, hogy az alapos, jegyzetekkel kísért két fejezet részletes fordítása mellett a többi tíz fejezet tartalmát tekintve kivonatossan (52 oldalban) ismertetésre került⁶² abból az alkalmából, hogy a fordítással megbízott Büchler Pál „jeles idologusunk” műve elkészült s azt a szakosztálynak bemutatta. *Bochkor* Mihály nagyváradi jogakadémiai tanár előadást tartott a jog és művelődéstörténet kapcsolatáról a törvénykönyvvel összefüggésben.⁶³ A fordítás jogi szempontból megbízhatóvá tételében nagy segítségére volt a fordítónak a szakosztály kiadványainak szerkesztője *Bochkor* Mihály, aki a magyar fordítást a legaprólékosabb figyelemmel hasonlította össze a Georges Strehly-féle francia fordítással. A jogi kifejezések fordítása tekintetében pedig számos helyreigazító észrevételt tett és sokhelyütt irányító útmutatást adott, úgy hogy Büchler álláspontja szerint nemcsak ellenőrző-szerkesztői, hanem munkatársi munkát is végzett *Bochkor* a művön.⁶⁴

A tudományos pályafutásának jelentős részét egyházjogi kérdéseknek szentelte, amelyek szerteágazó témákat öleltek fel. Ezen művek közül párat emelek ki.

A legfőbb műveként számon tartott *Az Erdélyi katolikus autonómia* című monográfiájának bevezetőjében megfogalmazta tanulmányának a kettős célját: „az összes hozzáférhető adatok felhasználásával történeti alapon megállapítani a szóban forgó intézmény eredetét s beilleszteni azt a tételes egyházjog keretébe és azután rendszeresen feldolgozni az erdélyi önkormányzat egész anyagát [...]. A fentebb jelzett gyakorlati cél érdekében levonható tanulságok megállapítását az olvasókra s a magyar katolikus autonómiai mozgalom lelkes híveire bizzuk. [...] Az intézmény eredetének meghatározása s az ezzel kapcsolatos fejtegetések után az intézmény történeti fejlődésének ismertetését adjuk, ezt az autonómia rendszerének tárgyalása fogja követni.”⁶⁵

Az erdélyi katolikus önkormányzatról írt monográfiájában történelmi és jogi szempontból felméri az egyházi önkormányzatnak a szervezetét, működését, éppen erre a

⁵⁷ Uo. 76–84. pp.

⁵⁸ Lábjegyzetek: BOCHKOR 1911a, 3–28. p.

⁵⁹ BÜCHLER 1915.

⁶⁰ Uo. 5. p. RUZSA 2019, 11–12. pp. YOUNG 2012, 80–81. pp.

⁶¹ *Manu* törvénykönyve *Borbély* Judit Bernadett fordításában meg először 2019-ben jelent.

⁶² RUZSA 2019, 12. p.

⁶³ Budapesti Hírlap, 1913. november 19., XXXIII. évf., 273. sz., 15. p.

⁶⁴ BÜCHLER 1915, 28. p. Egyetemes Filológiai Közlöny, XXXIX. évf., 1915, 739. p.

⁶⁵ BOCHKOR 1911b, 5. p.

kétirányú hatalmi sugárzásra építi fel az egész művét. A mű megalkotása során nehézséget okozott számára, hogy hogyan határozza meg az autonómiát egyházi, jelesül katolikus szemszögből: „*Az erdélyi katolikus autonómia az egyház önkormányzata az egyetemes egyházon belül s a világi elemek részvétele a püspökmegye önkormányzatában.*”⁶⁶ Ebben a vonatkoztatási rendszerben többértékűek a hatalom azon részei, amelyeket az autonóm jogok gyakorlása során az egyik féltől a másikhoz juttatnak. A két síkon belül ugyanis az egyik egyértelműen egyágú – az állam lemond bizonyos jogainak a gyakorlásáról a belőlük megszervezett egyházi közösség javára –, a másik síkon viszont már több elágazást észlelünk: az egyik a hierarchikus felépítésből fakad, vagyis az anyaszentegyház egyetemes irányításával megbízott központi szervtől terjed az autonóm közösség felé – ez a katolikusoknál erőteljesebb. A másik esetben az egyháztól a laikusok felé történik az áramlás. Az egyházközösségek ugyanis megosztják a hatalmat a világiakkal, bár tőlük nem kapnak hatalmat. Ez már a protestánsoknál hangsúlyozottabb, mint az erdélyi Katolikus Státusban.⁶⁷ Jelen munkája a Státus felkérésére készült el, amelynek szakmai alapjait a titkári kinevezése szolgáltatta, ugyanis az általa elvégzett levéltárrendezés szolgáltatta a megfelelő forrásbázist, amelyből felépült a nevezett *corpus*.⁶⁸

Ezen mű egyik részfejezeteként említeném meg a vegyes házasságok kérdését, amely Erdélyben sem volt ismeretlen. Az erdélyi rendek éppúgy, mint a magyarországiak, azóta próbáltak megoldást találni a problémára, mióta Mária Terézia idejében az állam első alkalommal avatkozott be a kérdésbe. Az 1741–1743. évi diétán – 1742. június 30. és július 4. között – folytatott vallásügyi viták, valamint az azt megelőző országgyűlési események és vitatkozások legjobb ismertetését Bochkor Mihály állította össze. Bochkor műve bármennyire is részletes, megvannak a maga korlátai. A legelső, hogy nem kifejezetten a vegyes házasságok témájára koncentrál, hanem az állam, a rendek és a katolikus egyház viszonyának történeti fejlődését vizsgálta és a Katolikus Státus szerepét határozza meg, amelyet az a történeti fejlődésben játszott. A vallásügyi kérdéseket csak vázlatosan, a vitapontok felsorolásával ismerteti. Nem tért ki azok részleteire, nem vázolja azt, hogy hogyan került végül a vita arra a nyugvópontra, amelyről az országgyűlési hivatalos döntvényekben olvashatunk.⁶⁹

A vallás társadalmi értéke a jogtörténelem világitásában című tanulmányban az erkölcs és a vallás eszmei javainak a kapcsolatát fejtegette. A történelem alakulásában a hitvallás szervezete „*úgy a vallás lényege, mint az állam természete által indokoltan elkülönül az államhatalomtól*”,⁷⁰ a *religio* részben betöltötte a szociális hivatását, az emberiséget odáig nevelte, hogy a társadalmi intézmények már a vallás szféráján kívül is megfelelőhetnek az azokat létrehozó társadalmi szükségletnek. Ráadásul ezen időre a vallás az egyént bensőleg rendezte, de az intézményeken ez már nem mutatkozott meg. A vallás, nevezetesen a keresztény vallás már nem szociális érték/tényező volt. Ráadásul az állami intézmények nélküle is hatékonyan működtek: „*Az egyház ma már nem mint jogi szervezet, hanem inkább mint vallás, mint etikai erőrendszernek foglalatla áll*

⁶⁶ Uo.490. p.

⁶⁷ A Hét, 1992. január 23., XXIII. évf., 3. sz., 8. p.

⁶⁸ Erdélyi Katolikus Státus Igazgatóságának Levéltára, IV/4-b., 254. doboz, 1881/1904–2215. BOCHKOR 1911b, 5. p.

⁶⁹ NEMES 2011, 240. p. BOCHKOR 1911b, 311–329. pp.

⁷⁰ BOCHKOR 1906b, 134. p.

az állammal szemben. A vallás társadalmi értékének hanyatlásával a történelem a keresztény vallást s az egyházat visszavezette oda, a honnan az Üdvözítő életében kiindult, az egyéniséghez. A jogi egyház elerőtlenedett, mert hivatását betöltötte; a jövő egyháza az etikai egyház, mely csak az egyénben működik, de a társadalomra nincs többé befolyással.”⁷¹ *Bochkor* szerint a vallás csak az egyénnek való, de az individuumokból álló társadalomnak nem. Mint látható *Bochkor* álláspontjai ellentmondani látszanak egymásnak, ugyanis ezen időszakban a Katolikus Státusnak – amely egy autonóm egyházi szerv, tehát egy jogi szervezet – volt a titkára, egy olyanak, amelyet ő elavultnak tartott.⁷²

Megállapíthatjuk, hogy több tanulmányában a jog és a vallás jogszociológiai és jogbölcseleti szempontú elemzését vette sorra. Különösen a katolikus elvek mentén értekezett a társadalomról és annak jogi megítéléséről, azonban ezen tanulmányait több kritika is érte, amelyeket szintén igyekszem bemutatni.

A *kegyelmi élet társadalmi feltételei (Tractatus theologico-politicus)* cikksorozatára a magát „*falusi papnak*” nevező recenziós kifejtette, hogy annak ellenére, hogy a cikksorozat magyarul van írva, de hogy azt magyar ember is megérthesse, előbb egy ahhoz értőnek le kellene fordítania: „*Mert én, habár deák koromban németül, franciául is tanultam e mellett a deák betűhöz is könyitok valamennyire, de a titkár úr cikkét, dacára, hogy magyarul van írva, még a magyar akadémiai nagy szótára segítségével sem tudtam lefordítani, illetőleg általában megérteni [...], de megértettem még különösen e végső csattanós mondatát: a szocializmus szava, Isten szava.*”⁷³ A reflektáló ezen utolsó mondatra szándékozott kiemelten reagálni. Kifejtette, hogy bár „*tudom annak keletkezését, tudom, hogy mi élteti, táplálja s növelte nagyra a mai szocializmust, tudnám annak orvosságát is – persze, ha engem tennének annak doktorává.*”⁷⁴ Álláspontja szerint, „*az elméleti tudományon kívül élettapasztalat, ember-, világismeret kell, erre pedig a titkár úr még nem tett szert, szerencsés születésével nem is tehetett.*”⁷⁵ A kritikus szkeptikusan fogadta el, hogy a szocializmus szava Isten szava. Ugyanis megítélése szerint ezek alapján azt is elmondhatják, hogy kommunizmus, nihilizmus és a többi -izmus mind Isten szava, mert ezek mind –a szocializmussal együtt – egy ugyanazon forrásból fakadnak: a szenvedélytől félrevezetett ész forrásából.⁷⁶

A *katolikus világnézet szociális integrációja* című munkája egyházi- és jogpolitikai tanulmány, amelyről a *Hittudományi Folyóirat* hasábjain Hanuy Ferenc⁷⁷ írt részletes recenziót. *Bochkor* álláspontja szerint a katolikus világnézet csak az individuumot, az egyedet tartja szem előtt és annak egyedül Istenhez való viszonyát öleli fel és csakis

⁷¹ Uo. 190. p.

⁷² Religio, 36. sz., 1906, 588–589. pp.

⁷³ Ellenzék, 1907. március 8., XXVIII. évf., 56. sz., 1. p.

⁷⁴ Uo. 1–2. pp.

⁷⁵ Uo. 2. p.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Hanuy Ferenc: egyháztörténelmi és egyházjogi író. Bécsben a Pázmáneumban végezte el a teológiát, majd 1890-ben pappá szentelték Pécsen, ahol 1890-től 1891-ig segédlelkész, 1891 és 1998 között udvari pap volt Dulánszky Nándor püspök mellett. 1898-tól 1906-ig a pécsi teológián az egyháztörténet és egyházjog tanára volt. E mellett három évig a *Pécsi Közlöny* szerkesztője, 1906-tól a budapesti tudományegyetem teológiai karán az egyháztörténet tanára, majd 1908-tól fogva az egyházjog tanára volt. 1913. január 1-én nevezték ki a *Religio* című folyóirat szerkesztőjének. *Révai Nagy Lexikona*, IX. kötet, Budapest, 1913, 497. p.

ezen viszonyoknak jogi szabályozását képes kifejleszteni.⁷⁸ A katolikus világnézet tehát kiegészítésre és kitöltésre szorul és ez a szerző szerint, a társadalmi *communitas* (közösség). A szerző szempontjainak a katolikus világnézetbe való beemelése az egyházjog fejlődésének, átalakulásának, illetve a kultúrának és állammal való harmonizálásával történhetett volna meg.⁷⁹

A bevezetésben a szerző a szocializmust a kor uralkodó gondolatának definiálja és a szocializmusban a keresztény gondolatoknak – bár ellenséges arcualattal jelentkező – a harcosát látja, amely éppen úgy, mint a kereszténység, az ember értékét hangsúlyozza. Míg a szocializmus ennek jogi elismertetéséért küzd és az ember értékét a szociális dimenzióban külön számba veszi, addig az Egyház – a szerző szerint – ezt addig nem tette meg.⁸⁰ Itt ellent kell mondanom a szerzőnek, ugyanis az Egyház a múltban nemcsak írásban hirdette az ember értékét, hanem azt az Egyház a jogszabályaiban is elismerte, és azok teljes érvényre emeléséért mindig is sikra szállott. Erre példa a rabszolgaság eltörlésének protezsztálása. Az első fejezetben a történettudományi korszakokra,⁸¹ a második fejezetben a szociológiai fejtegetésekre tér át, ahol leginkább a történelembőlcelet és a szociológia közti különbséget boncolgatja.⁸² A harmadik fejezetben a szerző törekedik bebizonyítani azt a felfogását, hogy a katolikus világnézet individuális tartalmú.⁸³ A negyedik fejezetben az Egyháznak és az államnak a történelmi és társadalmi belátása szerinti viszonyát az államegyháznak az elválasztásában látja, és pedig oly módon, hogy az Egyház szűnjön meg az állammal rivalizáló joghatalom lenni és maradjon csupán etikai hatalom.⁸⁴

Az ötödik fejezet a legerjedelmesebb az egész műben, ebben *Bochkor* tényként tárja fel, hogy a *vallás* a történeti fejlődések folyamán mindjobban veszített társadalmi értékéből és úgyszólván csak individuális és inter-individuális (egyén és egyén közötti) vonatkozásban bírt értékkel, s a mű elkészülésének időszakára már minimális volt ezen társadalmi értéke is. Az Egyház úgyszólván megszűnt jogi Egyház lenni és már-már helyt adott az etikai Egyháznak, amely csak az egyén etikai gondozását végzi. *Bochkor* megítélése szerint az eddigi társadalmi szerepét és egész „jogi hatalmát” át kellene engednie az Államnak, amely ebből kifolyólag az egyedüli jogi hatalom lenne, illetve a tőle kapott testületi jogok alakjában az Egyház is védelmet és függetlenséget élvezne. A szerző ebben nem a hanyatlást, hanem a haladást látja, ugyanis az Egyház és a vallás így lenne visszaszorítva öt megillető területére. *Bochkor* ezen fejezet jelentős részét annak szenteli, hogy a vallás értékcsökkenését a különféle népek büntetőjogából igazolja. Azon feltevésből indul ki, hogy valamely nép büntetőjoga olyan mértékben részesíti a vallást büntetőjogi védelemben és statuál vallássértés címén külön bűncselekményeket és azokat megtorló büntetéseket, amely mértékben a vallás azon népnél társadalmi értékkel bír.⁸⁵

A hatodik fejezetben a rokonság, mint házassági akadály kérdéskörét boncolgatja. Az indokolás a történeti áttekintés és a szociális értékelés, amelyben a szerző a nevezett

⁷⁸ BOCHKOR 1907, 2. p.

⁷⁹ Hittudományi Folyóirat, XVIII. évf., 1908, 383. p. BOCHKOR 1907, 3–4. pp.

⁸⁰ BOCHKOR 1907, 5–8. pp.

⁸¹ Uo. 9–19. pp.

⁸² Uo. 19–50. pp.

⁸³ Uo. 50–71. pp.

⁸⁴ Uo. 71–126. pp.

⁸⁵ Uo. 127–201. pp.

házassági akadályokat részesíti, nem mindenütt elégit ki a jogászt. Az *endogámia* (rokonok házassága) megtiltásának szociális jelentőségét már Szent Ágoston is felismer-
te.⁸⁶ *Bochkor* álláspontja szerint az *endogámia* megtiltása és a rokonsági bontó akadály
felállítása „a házasság-intézmény társadalmi érték-maximalizációjának biztosítója.”⁸⁷

A hetedik fejezetben a szerző kifejti, hogy a katolikus világnézet szociális integráci-
ójának egyik módját látta az autonómiában, vagyis abban, hogy a világi hívek a kor-
mányzati hatalom gyakorlásában vehessenek részt. A szerző az autonómiát a jó érte-
lemben vett laicizmussal azonosította, és szembehelyezte a klerikalizmussal, amely az
autonómiát elutasító, hierarchiát támogató álláspontnak az elnevezése.⁸⁸

A nyolcadik fejezetben igyekszik megadni a jog definícióját, – bár nem teljesen szaba-
atosan. A kodifikáció alkalmával az egyházjogból kihasítandónak, törlendőnek és moráli-
san utálandónak javasolt minden olyan rendelkezést, amely a közre, a társadalomra nézve
nem bírt jelentőséggel. A szerző ilyennek véli a bőjtre vonatkozó szabályokat is.⁸⁹

A befejezésben⁹⁰ a szerző röviden összefoglalja a könyv anyagát és azon eredmé-
nyeket, amelyekre jutott. Végső konklúziója egy egyházi jogpolitikai és társadalompoli-
tikai tanács, miszerint az Egyháznak és a papjainak a katolikus világnézetbe bele kell
vinniük a szociális tartalmakat: „A katolikus világnézetből, amint az átlagos emberek
gondolatvilágában él, hiányzik a szociális viszonyok, vonatkozások jelentőségének tiszta
ismerete, mert eszmekörükben az örökéletre hivatott egyén szempontja uralkodik, követ-
kezőleg hiányzik a fejlődés gondolata, hiányzik a történelmi érzék.”⁹¹

III. Fontosabb művei

Socializmus a jogban, Kolozsvár, 1905.

Francia egyházpolitika. Kolozsvár, 1905.

Autonomikus papnevelés. Gyulafehérvár, 1906.

A katolikus világnézet socialis integrációja: Egyházjog-politikai tanulmány. Budapest, 1906.

A magyar politikai válság a társadalom-bölcselet világításában. Kolozsvár, 1906a.

A vallás társadalmi értéke a jogtörténelem világításában. In: Kolozsvári Szent Imre Egyesület
évkönyve. Kolozsvár, 1906b. 128–192. pp.

A jogtudomány új korszak küszöbén: jogpolitikai tanulmány. Kolozsvár, 1907.

A vallásos élet természetes alapjairól. Kolozsvár, 1907.

Az alapítványok és a királyi főfelügyeleti jog különös tekintettel az erdélyi katolikus autonómiára.
Kolozsvár, 1908.

A társadalmi szervezkedés szociológiája. In: A Kolozsvári Szent Imre Egyesület évkönyve.
Kolozsvár, 1909. 29–38. pp.

⁸⁶ Uo. 204–206. pp.

⁸⁷ Uo., 201–219. pp. különösen 207. p.

⁸⁸ Uo. 220–237. pp.

⁸⁹ Hittudományi Folyóirat, XVIII. évf., 1908, 383–406. pp. BOCHKOR 1907, 238–240. pp.

⁹⁰ BOCHKOR 1907, 241–243. pp.

⁹¹ Hittudományi Folyóirat, XVIII. évf., 1908, 406–407. pp. BOCHKOR 1907, 241. p.

Papyrusok és jogtörténelem. In: Az Erdélyi Múzeum Egyesület jog- és társadalomtudományi szakosztályának kiadványai. I. füzet: 1910/1911. évi felolvasások és előadások. II. füzet: Hammurabi törvényei. (szerk.: BOCHKOR Mihály; fordította: KMOŠKÓ Mihály). Kolozsvár, 1911a. 3–28. pp.

Az Erdélyi katolikus autonómia. Kolozsvár, 1911b.

Erdély jogtörténetéből: A székelyföldi katolikus egyházközség. Budapest, 1914.

IV. Irodalomjegyzék

- GAAL GYÖRGY: *Egy felekezeti közti egyetem alapítása Kolozsváron 1920-ban.* Keresztény Magvető. (96) 1990. 230–237. pp.
- KENYERES ÁGNES: *Magyar Életrajzi Lexikon.* 1. kötet. 1967.
- KOKOLY ZSOLT: *A kolozsvári (magyar) jogászképzés rövid története és perspektívái.* In: Garaczi Imre, Szilágyi István (szerk.): *A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében.* Veszprém. 2010. 333–346. pp.
- KULPINSZKY ELEONÓRA: *Az Erdélyi Római Katolikus Státus 1873. évi újjászerveződése a státusgyűlés jegyzőkönyve és a Pesti Napló tükrében.* In: KÖTÉL EMŐKE – SZARKA LÁSZLÓ (szerk.): *Határhelyzetek II. Kultúra – Oktatás – Nyelv – Politika.* Budapest, 2009. 45–68. pp.
- MÁRKI SÁNDOR: *A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem története 1872–1922.* Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó R.T. Szeged, 1922.
- Manu törvényei – Manava Dharmaśāstra.* Szanszkritről fordította: BÜCHLER PÁL. Erdélyi Múzeum Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának kiadványa. Budapest, 1915.
- NEMES ISTVÁN: *Reverzális-instrukció és vita a vegyes házasságokról az 1841–42. évi erdélyi diétán.* Studia Theologica Transsylvaniensia 14. 2011/2. 24–40. pp.
- RUZSA FERENC: *Előszó.* In: *Manu törvénykönyve.* BORBÉLY JUDIT BERNADETT (ford.). Budapest, 2019. 11–24. pp.
- SAS PÉTER: *Hetven éve hunyt el Gyárfás Elemér (1884–1945), az Erdélyi Római Katolikus Státus világi elnöke.* Egyháztörténeti Szemle. XVI. (2015) 91–100. pp.
- SZABÓ MIKLÓS – SIMON ZSOLT – SZÓGI LÁSZLÓ: *Erdélyiek külföldi egyetemjárása 1849–1919 között I.* Mentor Kiadó. Marosvásárhely. 2014.
- YOUNG, ROBERT J. C.: *Sir William Jones and the Translation of Law in India.* In: MARCO WAN (ed.): *Reading The Legal Case: Cross-Currents between Law and the Humanities.* 2012. 80–89. pp.

SIKET JUDIT

BOÉR ELEK

(1872–1952)

I. Életrajz

id. Boér Elek életútjának felvázolásához rendkívül szűk körben állnak rendelkezésre biográfiai adatok. Ami e szűkszavú összefoglalókból¹ kirajzolódik, az a következőkben összegezhető. 1872. november 26-án látta meg a napvilágot Maroscsapón [Cipău, falu Romániában, akkoriban Kis-Küküllő vármegyéhez tartozott, ma Maros megyében (Județul Mureș) található, Radnót (Iernut) közigazgatási területén található]. Tanulmányait 1893–1897 között a kolozsvári, a bécsi és a berlini egyetemen végezte. 1898-ban a kolozsvári egyetemen az államtudományok doktorává avatták. Ugyanebben az évben tett ügyvédi vizsgát, majd rövid ideig Erzsébetvárosban ügyvédként, 1900 és 1908 között pedig Kis-Küküllő vármegye szolgabírójaként, főszolgabírójaként és tiszteletbeli főjegyzőjeként dolgozott. Magántanári képesítést 1906-ban szerzett közigazgatási jogból, ezt követően 1908-ig a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem magántanáraként tevékenykedett, majd 1910-től nyilvános rendes tanárként oktatta a közigazgatási és pénzügyi jogot.

Az egyetemen betöltött tisztségei szempontjából említésre érdemes, hogy a kolozsvári egyetem alapításakor nem szerveztek önálló közigazgatási tanszéket, a magyar jog mindenkori professzora volt az, aki ezt a tárgyat is előadta. Az önálló tanszék felállítására 1908-ban került sor, amely magában foglalta mind a közigazgatási, mind pedig a pénzügyi jog oktatását is. A kolozsvári egyetemen 1918/1919-es tanévben a Jog- és Államtudományi Kar dékáni tisztét is betöltötte,² majd a Közigazgatási Jogi és Pénzügyi Jogi tanszéknek lett első vezetője 1921–1922 között.³ 1922. augusztus 25-én nyugdíjazták az egyetemről.

A tudományos munka mellett a gyakorlati jogi munkát is magas fokon művelte, először a szegedi (1921–1922), majd a Budapesti Közigazgatási Bíróság bírájaként (1926–1940), tanácselnökeként (1940–1943), végül másodelnökeként (1943–1944) tevékenykedett.

A Washingtonban felállított hármass vegyes döntőbírósnál Magyarországot képviselte 1926–1931 között. Mindezek mellett országgyűlési képviselőként 1943–1944 között a Felsőház tagja volt.

---

¹ Közigazgatási Eljárásjogi Klasszikusok; Magyar Életrajzi Lexikon.

² MARTONYI 1942, 1. p.

³ Uo.

Fiával, ifj. Boér Elekkel (1899–1954) együtt 1951-ben kitelepítették Újfehértóra. 1952. január 8-án hunyt el.

II. Tudományos munkásság

Kutatási területe elsősorban a törvényhatósági önkormányzatok és a közigazgatásügyi bíróságok szervezeti és működési kérdéseire, illetve hatáskörének kiterjesztésére terjedt ki. Dogmatikai szempontból a közigazgatási döntések jogerejéről írt műve számít egyik legfontosabb munkájának. Boér Elek kortársaihoz képest termékeny szerzőnek tekinthető: három monográfiát írt és mintegy 50 közleményt publikált.⁴

Tudományos munkássága a hazai közigazgatási jogtudomány kialakulásának kezdetére tehető, ezért pályáivének felvázolása, munkásságának bemutatása során jelentőséggel bír a közigazgatási jogtudomány fejlődési sajátosságainak leírása, abban a korszakban, amelyben élt és alkotott.

A tanulmánynak nem célja, hogy hatályos jogunk egyes jogintézményeivel összefüggésben párhuzamot vonjon, annyit azonban mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a Boér által megfogalmazott *de lege ferenda* javaslatok még napjainkban is alkalmasak lehetnek arra, hogy ösztönzőleg hassanak a jogalkotásra.

A közigazgatástudomány fejlődésének sajátos vonásai a 19–20. század fordulóján

Európában a 19. század második felében a közigazgatástudománynak alapvetően két fő irányzata különböztethető meg: (1) a közigazgatástani irányzat, illetőleg (2) a közigazgatási jogtudományi irányzat. A közigazgatástudomány fejlődésének leírására alkalmas lehet a kutatás tárgya szerinti megközelítés, amely meglehetősen színes képet tár elénk, éppen ezért a közigazgatástudomány jellemzése túlzottan sematikusná válna, ha pusztán az említett fő irányzatok képeznek *differentia specifica*-t. A közigazgatási jogtudomány önmagában is hosszú utat járt be a 19. században az egyszerű pozitív jogi leírástól a közigazgatási jogi dogmatika kialakulásáig. A közigazgatási jogtudomány e korszakának a tudománytörténeti változások elemzése alapján meghatározható sajátossága, hogy – részben önálló kutatási tárgy hiányában – az 1840-es évektől kezdődően tankönyvek, illetőleg a közigazgatás gyakorlatát ismertető összefoglalók jelentek meg. Ennek oka egyrészt az, hogy nem létezett önálló közigazgatási jog, másrészt pedig az, hogy az oktatás tárgyát kizárólag a gyakorlati szervezési ismeretek képezték.⁵

A magyar közigazgatástudomány kezdeti időszakát a 19. század utolsó harmada jelentette. Nehezítette a fejlődés kezdeti lépéseit, hogy egyes vélemények szerint „a magyar közigazgatástudomány alól indulásakor hiányzott a kellő államelméleti és jogelméleti alap.”⁶ A pozitivista-jogszabáyleíró, majd később a dogmatikai fogalmakat is elemző munkák a tételes közigazgatási jog gyarapodásának eredményeként jelentek meg.⁷ A

⁴ SZONTAGH 2017. VIII. p.

⁵ JAKAB 2015, 194–195. pp.

⁶ LŐRINCZ et al. 1976, 386. p.

⁷ JAKAB 2015, 196–197. pp.

19–20. század fordulója a közigazgatási jogtudomány kialakulásának és kezdeti fejlődésének rendkívül termékeny korszaka, amelynek meghatározója a tételes közigazgatási jogtudományának dominanciáját jelentő közigazgatási jogtan volt. A Lorenz von Stein nevéhez fűződő közigazgatástani irányzat⁸ hazánkban csupán elszigetelt jelenség maradt, érvényesülése leginkább Concha Győző (1846–1933) munkásságában figyelhető meg.⁹

A közigazgatási jogismereti irányzat követői – a teljesség igénye nélkül Boncz Ferenc (1829–1901), Grünwald Béla (1839–1891), Fésüs György (1841–1914) – a joganyag meghatározott elvek mentén történő rendszerezésére törekedtek, munkásságuk a joganyag feldolgozására, elsődlegesen kézikönyvek szerkesztésére irányult.¹⁰

A közigazgatási jogi pozitívizmus katedratudományként alakult ki, egy-egy ágazat jogának, a már létező és érvényesülő jogi normáknak a deskriptív bemutatására törekedett. Ezekben a munkákban érzékelhető igazán, hogy a közigazgatási jog heterogenitásának dominanciájából kiindulva az egyes jogintézményekre vonatkozó dogmatikai következtetések nem lelhetők fel.¹¹ Szamel Lajos értéktételeit alapul véve a közigazgatási jogi pozitívizmus kiemelkedő alakjaiként említhető Kmety Károly (1863–1929) és Márffy Ede (1885–1947). Az ő műveikben azonban már a közigazgatási jogi dogmatika egyes elemei is megmutatkoznak.¹²

Az Otto Mayer¹³ által fémjelzett közigazgatási jogtudományi dogmatikai irányzat alapozta meg a közigazgatási jog elméleti fejlődését. A tételes jogtól elszakadó jogdogmatika hazánkban azonban a századfordulón még alig érezte hatását, a közigazgatási jogi pozitívizmus szinte egyeduralomra tett szert. A közigazgatási jogi dogmatika irányzatának két legkövetkezetesebb és egyben legkiválóbb művelőjeként a közigazgatástudomány Tomcsányi Móricot (1878–1928)¹⁴ és Ereky Istvánt (1876–1921)¹⁵ tartja számon. Mellettük Vasváry Ferenc (1872–1952),¹⁶ Jászi Viktor (1868–1915)¹⁷ és Boér Elek¹⁸ azok, akik a közigazgatási jog alapvető intézményeinek leírásakor már a pozitívizmuson túlterjeszkedve a jogi, jogtudományi módszert alkalmazva a dogmatikai kérdéseket is elemezték.¹⁹

⁸ LÓRINCZ 1997, 12. p.

⁹ SZAMEL 1977, 79. p.

¹⁰ BONCZ 1876, GRÜNWARD, 1880. FÉSÜS 1880.

¹¹ SZAMEL 1975, 146. p.

¹² Uo. 147. p. KMETY 1911. MÁRFFY 1926.

¹³ LÓRINCZ 1997, 11. p.

¹⁴ SZAMEL 1975, 148. p., A közigazgatási jog általános részeként meghatározható műve: TOMCSÁNYI 1926., I. LÓRINCZ 1988, 149–151. pp.

¹⁵ Ereky István közigazgatási jogi dogmatikai munkássága gazdag, több monográfiával is gyarapította a közigazgatási jogtudományt. Ezek közül kiemelésre érdemes: EREKY 1933., EREKY 1928. Életéről és munkásságáról I. KOI 2018, 1–11. pp. LÓRINCZ 1988, 241–243. pp.

¹⁶ PL. VASVÁRY 1902.

¹⁷ PL. JÁSZI 1907.

¹⁸ PL. BOÉR 1910.

¹⁹ SZAMEL 1975, 147. p.

Boér Elek tudományos munkásságának általános vonásai

Boér Elek közigazgatási jogtudományi munkássága a közigazgatási jogi pozitivizmuson messze túlmutatott. A kutatási metódusát illetően Otto Mayer jogi módszere mellett kötelezte el magát.²⁰ A közigazgatási jogi dogmatikának a pozitív jogtanhoz képest kiemelt feladatát képezte a közigazgatási jog általános fogalmainak, fogalomrendszerének megteremtése. A közigazgatási jogi dogmatikára Szamel Lajos mint fogalomképző közigazgatási jogtudományra hivatkozott, álláspontja szerint azonban ez a megnevezés nem mindig hordozott pozitív értéktartalmat.²¹

Műveiben a közigazgatási jogi dogmatika kezdeti eredményeire támaszkodva elemezte a közigazgatás egyes jogintézményeit, definiálta a közigazgatási jog alapfogalmait, feltárta a tételes jogból kiindulva azokat az általános összefüggéseket, amelyek a közigazgatási jogi dogmatikai tartalmak elmélyüléséhez vezettek. A közigazgatási jogviszony szereplői, a közigazgatás jogalanyai jogainak, kötelességeinek meghatározása, az aktustan kimunkálása a jogvédelem kérdéseinek tanulmányozását is elengedhetetlenné tették. Ezen ismeretek birtokában külön kiemelendők Boér Eleknek a közigazgatási alanyi jogok vizsgálatával, illetőleg a jogviszonyok elemzésével és értelmezésével összefüggésben kialakított nézetei, amelyek tovább gazdagították a közigazgatási jogtudomány addig elért eredményeit. A közigazgatási alanyi jogok elismerése az alanyi jogvédelem szempontjából bírt kiemelt jelentőséggel, ennél fogva a közigazgatási szervek jog sértései esetére szükségszerűen kialakult a jogorvoslati fórumrendszer, kimunkálásra kerültek az igénybe vehető jogorvoslati eszközök.

Dogmatikai szempontból az alanyi jogok elméletével állt összefüggésben leginkább Boér Elek tudományos munkásságának meghatározó, a közigazgatási jogtudomány fejlesztéséhez kapcsolódó része.

A közigazgatási jogi dogmatika térhódításának időszakában,²² a 19–20. század fordulóján Boér Elek közigazgatási jogtudományi munkásságának bemutatásához azokat a meghatározó tendenciákat és követelményeket szükséges alapul venni, amelyek a közigazgatási jog elméletével szemben jelentkeztek. Ennek következtében, egyes dogmatikai jellegű műveinek áttekintése során a tanulmány törekszik annak bemutatására, hogy mennyiben jelennek meg új, a tételes jogból levezethető jogi fogalmak, jogintézmények. Vizsgálja az írás továbbá azt is, hogy a deduktivitás vált-e meghatározóvá a fogalomképzésnél, vagy amint az a későbbiekben láthatóvá válik, a joggyakorlat alakította leginkább a tételes jogból levonható általános következtetéseket.

Fontosabb művei

A tanulmány Boér Elek tudományos munkásságából azon műveik rövid összefoglalására tesz kísérletet, amelyek dogmatikai szempontból előrelépést jelentettek, önálló fogalomalkotással, egyes jogintézmények kidolgozásával hozzájárultak a közigazgatási

²⁰ SZAMEL 1980, 254. p.

²¹ SZAMEL 1975, 148. p.

²² SZAMEL 1977, 79–82. pp.

jogtudomány fejlesztéséhez. Ezen a gondolati síkon elindulva kiemelkedő jelentőségű munkájában a közigazgatási intézkedések jogerejének problematikája került feltárára, amely jelen tanulmány középpontjában is áll. Emellett azonban betekintést nyújt mind a közigazgatási bíráskodással kapcsolatos, mind pedig az önkormányzati jogok védelmét vizsgáló munkáiba is.

1. A közigazgatási intézkedések jogereje

A jogerő fogalmának meghatározásakor *König* Vilmos perjogi definíciója képezhet egyfajta kiindulási alapot. Eszerint a „[j]ogerő [...] a perjogban kettős jelentőségű: egyfelől jelenti a folyamatban lévő jogvitában hozott ítélet vagy határozat megtámadhatatlanságát (alaki jogerő), másfelől azt a hatást, amelyet az alakilag jogerős egy későbbi eljárásban gyakorol, amelyben ugyanaz a vitás kérdés újból döntés alá kerül (anyagi jogerő) [...] az alaki jogerő feltételezi a határozat kézbesítését, az intézkedések az anyagi jogerőre is kihatnak, mert ez feltételezi az alaki jogerőt. (1881: LIX. tc. 23. §)”²³

A fogalom meghatározásakor érdemes felidézni *Tomcsányi* Móricnak a közigazgatási bírósági eljárás és a közigazgatási hatósági eljárás viszonyrendszerében kifejtett vélekedését, amely szerint a jogerő „[E]gyike a legbonyolultabb kérdéseknek; joganyagunknak talán ez a része az, ahol éles határvonalú kategóriákkal, merev szabályokkal a legkevésbé dolgozhatunk.”²⁴ Különös, hogy *Tomcsányi* a jogerővel foglalkozó szerzők és munkáik között nem említette *Boér* Eleknek a jogerővel kapcsolatban kifejtett nézeteit.

A *Közigazgatási intézkedések jogereje* címet viselő kiadvány 1910-ben jelent meg, az *Erdélyi Múzeum Egylet* Jogi Szakosztályának 1910. január 30-án tartott ülésén tartott előadás szerkesztett és kibővített változataként. Az írást *Balogh* Artúr hézagpótló műként jellemezte, amely a közigazgatási jog egyik legérdekesebb és legkevésbé tisztázott kérdésével foglalkozott.²⁵ *Paulovits* Anita értékelése szerint a hazai szakirodalom *Boér* Elek jogerőről vallott álláspontját méltatlanul elhanyagolta.²⁶

A 20. század elején a jogerő kérdésére *Boér* Elek mellett figyelmet fordított *Tomcsányi* Móric, *Krisztics* Sándor, valamint *Baumgarten* Nándor. *Névai* László meglátása szerint, a polgári eljárásjog elhanyagolta a jogerő problémát, ugyanakkor a közigazgatási jogban, ahol egyáltalán a létezése is vitás volt, a jogerő kérdése élénken foglalkoztatta a szakjogászokat.²⁷

A közigazgatási intézkedések jogerejéről szóló mű kiindulópontja kettős; (1) egyfelől jogelméleti szempontból vizsgálta *Boér* Elek a jogerő intézményét, (2) másfelől pedig olyan kérdéseket is felvetett, amelyek a gyakorlati közigazgatás érdekében gyors megoldást igényeltek.²⁸

²³ KÖNIG 1903, 452–454. pp.

²⁴ TOMCSÁNYI 1926, 217.p.

²⁵ BALOGH 1910, 279. p.

²⁶ PAULOVITS 2011, 5. p., továbbá PAULOVITS 2012, 120. p.

²⁷ NÉVAI 1973, 437. p.

²⁸ BOÉR, 1910, 3. p.

(1) Művének első, jogelméleti részében tárgyalta az osztrák, valamint német közigazgatási jogtudomány jeles képviselőinek, perjogászainak álláspontját a jogerő kérdéséről, valamint összefoglalta a francia közigazgatási dogmatika eredményeit is.

A jogerőről kialakított álláspontját két osztrák szerző, Edmund Bernatzik²⁹ és Friedrich Tezner³⁰ egy-egy, a jogerő intézményének bemutatásával foglalkozó munkájával alapozta meg. Mindkét szerző megkülönböztette a formális és a materiális, azaz az alaki és az anyagi jogerőt, leszögezve azonban azt, hogy a formális, vagyis az alaki jogerő megelőzi a materiális, vagyis az anyagi jogerőt, annak feltétele. A formális jogerő a meg nem támadhatóságot jelentette, ami egyúttal jogi oka a materiális jogerőnek.³¹ A jogerő intézményének gyakorlati jelentőségét Boér az osztrák közigazgatási bíróság másodelnöke, Karl Lemayer³² e tárgykörben írt munkájára hivatkozással tárgyalta. A jogerő Lemayer felfogásában összefüggött az állam szerepével, amelyet kettősségében ragadott meg: (1) a jogvédelem, (2) másfelől olyan közállapotok megteremtése és fenntartása, amelyeket az állam megkívánt. Felfogása szerint a közcélok megvalósításának eszközeit is az államnak kell igazgatnia és vezetnie, ezt tartotta a közigazgatás fő céljának és ebből következett a jogerővel kapcsolatos sajátos álláspontja, miszerint „[A] közérdekkel szemben nem lehetséges a jogerős határozat meg nem változtathatóságára hivatkozni.” A közérdek megvalósítását ennél fogva a jogerő érvényesülése elé helyezte, a közigazgatást a közcélok megvalósításában a jogerő intézménye nem gátolhatta.³³

Hasonló álláspontot képviselt a Boér által hivatkozott német jogtudósok egyike, Philippe Zorn is egy tanulmányában.³⁴ A közigazgatási bíráskodás fogalmával foglalkozva Zorn kijelentette, hogy a jogerősség eszméje a közigazgatási perben egyáltalán nem alkalmazható.³⁵ Zorn álláspontja szerint a polgári perben kielégítő a *res judicata facit inter partes*, mivel itt a felek alatt minden kétséget kizárólag csak azokat kell és lehet érteni, akik a perben mint ügyfelek szerepeltek, ellenben a közigazgatási perben a felek köre – álláspontja szerint – ilyen pontosan és szigorúan nem határolható le. Ugyanakkor, ha Bernatzik mintájára a közigazgatási bírósági ítéletek tekintetében a *jus facit inter omnes* álláspontja lenne a meghatározó, akkor a jogerősség hatása rendkívüli mértékben kiterjesztésre kerülne. Bernatzik ugyanis szembeállította a polgári és a közigazgatási pert, a közigazgatási ügyekben a ténybeli érdekeltséget vette alapul, mivel akinek az érdekeltsége megállapítható, azt véleménye szerint éppen úgy kötelezi az ítélet, mintha félként szerepelt volna.³⁶ Zorn az állam közhatalmi státuszából kiindulva leszögezte, hogy amennyiben „a jogerősség a közhatalomnak összes szerveit kötelezi, megköti, ez a gondolat az állam közjogi rendjének követelményeivel abszolút és össze nem egyeztethető ellentétben áll.”³⁷ A jogerő érvényesülését közigazgatási ügyekben ezzel teljes mértékben kizárta, a közérdek folyamatos változása felfogásában így módon bármikor felülír-

²⁹ BERNATZIK 1886. Idézi BOÉR 1910, 4. p.

³⁰ TEZNER 1896. Idézi BOÉR 1910, 10. p.

³¹ BOÉR 1910, 4–11. pp.

³² LEMAYER 1895. Idézi BOÉR 1910, 12. p.

³³ BOÉR 1910, 12. p.

³⁴ ZORN 1894. Idézi BOÉR 1910, 13. p.

³⁵ BOÉR 1910, 13. p.

³⁶ Uo. 15–16. pp.

³⁷ Uo. 19. p.

hatja a jogbiztonság egyik alapvető intézményét, a jogerőt. Gustav Seidler a Bernatzik-féle álláspontot vallotta, a formális és materiális jogerősség álláspontját képviselte, előbbi alatt értette az ítélet vagy határozat végérvényességét, utóbbi alatt pedig, melynek előfeltétele a formális jogerősség, értette azt a végérvényesen befejezett, a peren túlmenő hatást, melynél fogva a jogviszonynak a jövőben úgy kell érvényesülni, amint azt a bíró megállapította. A jogerősséget a közigazgatási bíróság ítéletén túl kiterjesztette a közigazgatási hatóságok határozataira nézve is.³⁸

Végül Otto Mayer jogerővel kapcsolatos álláspontját³⁹ is érdemes felidézni, amely szerint a jogerősség „a közigazgatási tény meg nem változtathatóságát jelenti”, melyet e tények keletkezésük módja által nyernek el, és amely ezen tényeknek az érdekelt felekkel szemben megnyilvánuló kötelező erején nyugszik. A jogerőt a felek alanyi közjogaként fogta fel, hiszen a döntés a felek beleegyezése nélkül nem változtatható meg, így a felek jogot nyertek a közhatalomnak egy bizonyos része felett.⁴⁰ Mayer álláspontja szerint nem érvényesíthető a *ne bis idem* elve a közigazgatási bíróságok és a többi közigazgatási hatóságok között, ugyanis előfordulhat, hogy egy közigazgatási bíróság által már eldöntött ügyet a vele később foglalkozó rendes közigazgatási hatóság másképpen fog fel és intéz el, mint azt a bíróság tette. Ezt tekintette Mayer a relatív jogerő fogalmába tartozónak, vagyis amíg az abszolút jogerő érvényesült a felek és a bíróság között, úgy a bíróság és a hatóságok között a relatív jogerő jutott érvényre.⁴¹

A francia közigazgatási jogi dogmatika – Boér álláspontja szerint – a közigazgatási intézkedések jogerősségével nem foglalkozott mélyebben, elfogadta a polgári perben érvényesülő jogerő intézményét. Az ítélt dologra, a *res judicata pro veritate habetur* elvére törvényes *praesumptio*-ként tekintettek. Az ítélt dolog jogintézménye a közigazgatási ügyekben csak azokban az esetekben érvényesült, ha a közigazgatási határozat peres közigazgatási eljárás (*contentieux*) keretében jött létre.⁴² A francia jogtudósok közül Boér Henri Berthélemy, Maurice Hauriou, Jean-Baptiste Simonet és Rodolph Rousseau lényegében egybehangzó álláspontját fogadta el, miszerint a közigazgatási hatóságok intézkedései relatív jogerősséget teremtenek, amelyek az érdekelt felekre vonatkoznak és harmadik személyekkel szemben *res inter alios judicata*-t képeznek.

(2) Boér munkájának második részében tárgyalta mélyrehatóan a közigazgatási intézkedések jogerejének kérdését a magyar jogban. Az osztrák, a német és a francia dogmatikai alapvetést követően, valamint a jogerőnek a joggyakorlatban való érvényesülését is érintve, a hazai joggal összefüggésben megállapította, hogy a rendes (nem peres) közigazgatási eljárás körében hozott intézkedésekre nézve a *res judicata* elve olyan értelmezést és alkalmazást nem nyerhet, mint ami a polgári perjogban érvényesült.⁴³ A

³⁸ Uo. 19–20. pp.

³⁹ MAYER 1906. Idézi BOÉR 1910, 24. p.

⁴⁰ BOÉR 1910, 24. p.

⁴¹ Uo. 28. p., Ezt az elvet az 1900. július 19-én életbe lépett szászországi közigazgatási bírósági törvény világosan ki is fejezi a 61. §-ában: „a jogerős közigazgatási bírósági ítélet, a jogvita tárgyára nézve megkötí ügy a közigazgatási bíróságot, mint a közigazgatási hatóságot, s pedig ez utóbbiakat azzal a hatállyal, hogy semmit sem tehetnek a közigazgatási bírósági ítélet ellen, a felek akarata ellenére. Tehát a közigazgatási bíróság és a felek között abszolút jogerősség, a közigazgatási hatóságok és felek között pedig relatív jogerősség jön létre.” Uo. 28. p.

⁴² Uo. 29–35. pp.

⁴³ Uo. 36. p.

problémát a közigazgatási bíraskodásról rendelkező 1896: XXVI. tc.⁴⁴ egyes intézményeinek érvényesülése, valamint az 1901: XX. tc.⁴⁵ újrafelvételre vonatkozó rendelkezési hozták felszínre. Ugyan a közigazgatási bíróság által elbírált ügy *res judicata*-nak tekintendő, azaz végérvényes, nem került azonban meghatározásra az, hogy ez a jogerő kik között és milyen hatállyal keletkezik. A közigazgatási bírósági gyakorlatot elemezve megállapította, hogy e kérdésre a joggyakorlat csekély magyarázattal szolgál.⁴⁶ Általánosságban leszögezte, hogy a közigazgatási bíróság előtt is nagyrészt a polgári perben érvényesülő jogelvek hatnak. Ugyanakkor azt is megállapította, hogy a közigazgatási bíróság nemcsak a saját ítéleteire nézve, de a rendes közigazgatási eljárás keretében hozott közigazgatási intézkedésekre is elfogadta az abszolút jogerőt, vagyis a megváltoztathatatlanyságot.⁴⁷ Ebből eredően tagadta, hogy a közfeladatok ellátása, a közérdek szolgálata a jogerő intézményének kizárását eredményezhette volna a közigazgatási jogviszonyok tekintetében. Hangsúlyozta azt is, hogy a *res judicata* – éppen a közigazgatási per közjogi természetéből kifolyólag – hivatalból veendő figyelembe.⁴⁸ Az alaki jogerő érvényesülésével kapcsolatban a felek közötti, *inter partes* történő érvényesülést elengedhetetlennek tartotta, mind a közigazgatási hatóságok, mind pedig a közigazgatási bíróság döntései esetében. Az abszolút jogerőt a közigazgatási bíróság és a perben szerepelt ügyfelek közötti kapcsolatban értelmezte, az ítélet és a végzés jogi természetének vizsgálatával. Az általános közigazgatási eljárásban létrejött közigazgatási intézkedések esetében hivatkozott viszont arra az elvre, mely szerint a közigazgatási ügyek egy részében a jogerős határozattal való befejezés nem eredményez *res judicata*-t. E körbe sorolta azokat az ügyeket, amelyekben a hatóságok diszkrecionális jogkörben jártak el, így ezekben az ügyekben a polgári perjogi értelemben vett *res judicata* jogintézménye nem érvényesülhetett.⁴⁹

E megállapításának alátámasztására a közigazgatás funkciójának elemzését tartotta szem előtt, ez alapján állította fel alaptételeit. Leszögezte, hogy a bíraskodás és a közigazgatási funkciók céljai ellentétesek, a közigazgatási intézkedések jogereje így nem oldható meg a jogszolgáltatás eszméje alapján. A közigazgatási intézkedések a mindenkor közérdektől feltételezeten, *sub clausula rebus sic stantibus* jönnek létre, azaz a közigazgatási intézkedések a fennálló körülményekre alapozódnak, ezáltal a célzott jogi hatást is e körülményekhez igazodóan váltják ki, tételezve a *rebus sic stantibus* elvét, azaz a megváltoztathatóság lehetőségét. Ebből fakadóan a közigazgatási jogviszonyban az egyén célját, törekvését korlátozza a közérdek. A jogerő kérdése tehát *Boér* álláspontja szerint más-más megoldást igényel a polgári perben hozott ítéletekre és a közigazgatási intézkedésekre. A közigazgatási intézkedések fogalomkörébe vonta a határozatot, a véghatározatot és a végzést,⁵⁰ valamennyi intézkedési típus esetén vizsgálta az alaki jogerő feltételeit.⁵¹

⁴⁴ 1896: XXVI. tc. a magyar királyi közigazgatási bíróságról.

⁴⁵ 1901: XX. tc. a közigazgatási eljárás egyszerűsítéséről.

⁴⁶ BOÉR 1910, 36–39. pp.

⁴⁷ Uo. 39. p.

⁴⁸ Uo. 43. p.

⁴⁹ Uo. 49–51. pp.

⁵⁰ I. 1901: XX. tc. a közigazgatási eljárások egyszerűsítéséről és 1901. évi 4600. sz. ME rendelet (jogorvoslati utasítás).

⁵¹ BOÉR 1910, 53–68. pp.

Végső következtetéseit összegezve *de lege ferenda* leszögezte, hogy (1) a közigazgatási jogviszonyokban érintettek részére az alanyi jogaik védelméről gondoskodni kell mind a köztisztviselők felelősségének rendezésével, mind pedig a közigazgatási per lehetőségének biztosításával; (2) mind a közigazgatási bíróság ítéletei, mind pedig a közigazgatási hatóságok intézkedései vonatkozásában alkalmazandónak tartotta az alaki jogerő intézményét; (3) az alaki jogerő a végrehajthatóságot kell, hogy eredményezze, *inter partes* érvényesüljön, az *inter omnes* érvényesülésre csak kivételesen lehessen lehetőség; (4) a feleknek a *res judicata*-ra való hivatkozás csak a közigazgatási bíróság alaki jogerős ítéleteire nézve lehetséges, közigazgatási intézkedések esetében általában ki kell zárni, csak jogszabályban taxatív meghatározott körben legyen erre lehetőség; (5) a *res judicata* kifogásolása esetére közigazgatási intézkedéseknél meg kell nyitni a közigazgatási per lehetőségét, míg a diszkrecionális intézkedéseknél a semmisségi panaszt; (6) megállapítandó a közigazgatási és bírói határozatok egymáshoz való viszonya és kölcsönösen kötelező hatálya.⁵²

2. A közigazgatási bíráskodással kapcsolatos munkái

A közigazgatási bíráskodás témakörét első alkalommal egy 1903-ban megjelent tanulmányában elemezte részletesen, kitérve a bíráskodás céljára, tárgykörére és szervezetére.⁵³ Kiindulópontjaként azt a vitát határozta meg, amely az alanyi közjogok elismerése terén bontakozott ki, nevezetesen, hogy az, amit a 19–20. század fordulóján „*közigazgatási bíráskodás alatt értenek, az a rendes polgári bíróságok hatáskörébe tartozik-e, avagy a közigazgatási hatóságok illetékesek arra?*”⁵⁴ A közigazgatási bíráskodás célja és feladata definiálásához szükségesnek vélte (1) a szubjektív közjogok lényegének és tartalmának, (2) az államról alkotott felfogásoknak, valamint a közigazgatásról való gondolkodásnak a vizsgálatát.⁵⁵ Elemzésének középpontjába Otto Bähr és Rudolf Gneist nézeteit állította. Bähr álláspontját összefoglalva megállapította, hogy a közjog fogalma nincsen eléggé tisztázva, e kérdést a magánjog fejlődése alapján kívánta megoldani. Az állam különböző tevékenységeit vizsgálva úgy vélte, hogy az állam alávetése a jogszolgáltatásnak kizárólag a kormányhatalom esetében lehetséges. Elismerte, hogy a közigazgatásnak a bírói ítékezés alá vetésére szükség van, valamint azt is, hogy az egyéneknek a közigazgatási hatóságokkal szemben jogvédelmet kell biztosítani. A bírói védelem megszervezését viszont célszerűségi kérdésként kell kezelni, így a szubjektív közjogok védelmét lehetséges akár a rendes bíróságokra, akár külön szakbíróságokra bízni.⁵⁶ Bähr nézeteit illetően Boér a legfőbb problémát abban látta, hogy az államot megfosztotta lényegétől, egyfajta személyegyesüléssé, „*szövetkezetté fokoz[t]a le.*”⁵⁷ Emellett tarthatatlannak minősítette azt az állítást is, miszerint „[...] a jog konkrét megvalósulásának egyedüli eszköze a bírói ítélet,” hiszen az állami élet összes többi megnyilvánulását is a

⁵² Uo. 74–80. pp.

⁵³ BOÉR 1903.

⁵⁴ Uo. 1–2. pp.

⁵⁵ Uo. 40. p.

⁵⁶ Uo. 6–13. pp.

⁵⁷ Uo. 20. p.

jognak kell szabályoznia.⁵⁸ *Gneist* nézetei *Boér* szerint közjogi alapokon nyugodtak, figyelemmel kísérte a jogállami megoldások intézményesülését Angliában, Németországban és Franciaországban is. Az államhatalom működésében szükségszerűnek ítélte meg, hogy közegei tévedhetnek, amelynek kapcsán jogi ellenőrzést kell intézményesíteni és biztosítékot kell nyújtani a hivatalnoki hatalom önkénye- vagy részrehajlása ellen, azaz ki kell építeni a jogvédelem rendszerét. A közigazgatástól független, kontradiktórius eljárás szerint ítélező közigazgatási bíróság felállítása mellett foglalt állást.⁵⁹

A magánjog és a közjog fogalmi elhatárolásának⁶⁰ kísérletével *Boér* arra a kérdésre kereste a választ, hogy vannak-e a közjogban is alanyi jogok, ha igen, akkor azok milyen tartalommal és sajátosságokkal rendelkeznek. Példaként állította a francia, a német és az angol alanyi jogokkal kapcsolatos felfogást,⁶¹ amelynek eredményeképpen azt alapította meg, hogy az állampolgári viszony elsődlegesen alárendeltségi viszony, különválasztotta a magánjog területén és a közjogban érvényesülő egyéni alanyi jogokat, leszögezve, hogy azok eltérő sajátosságokkal rendelkeznek. A szubjektív közjogokban célként az állam által megvalósítandó közcélok összességét tettelezte, az egyes egyén csak eszköznek minősült, de megtartotta szabadságát.⁶² Ezzel az alanyi közjogok létezését ismerte el, fogalmát a következőképpen határozta meg: „[...] az alanyi közjog az egyes részére az állami egész s általa megvalósítandó közcélok összessége szempontjából adott korlátozott akaratszabadság.”⁶³

A közigazgatás feladatait a közigazgatás impériumából vezette le, miszerint a közigazgatás (1) rendelkezik végrehajtó hatalommal, de a végrehajtás mellett jogosult arra is, hogy (2) megfelelő szabályok megalkotásával kiegészítse a törvényt, és ily módon (3) a konkrét egyedi viszonyokra alkalmazza. A közigazgatás (4) rendező és (5) rendfenntartó jogosultsággal rendelkezik, (6) felügyeletet gyakorol, (7) szervező hatalom.⁶⁴ Sajátosságai közül kiemelte a (1) személyes jellegét, (2) a feltétlen engedelmesség megkövetelését, (3) erélyes és (4) erős voltát, (5) állandóságát és (6) folytonosságát, (7) egyetemességét, (8) tapintatosságát, (9) alkotmányosságát és (10) törvényességét.⁶⁵ Az egyes tulajdonságok közül kiemelésre érdemes az alkotmányosság követelménye, amelynek biztosítékát a miniszteri és a hivatalnoki felelősségben látta, valamint azt, hogy a törvényesség garanciájának a közigazgatási bíráskodást tartotta.⁶⁶

A közigazgatási bíráskodás céljának meghatározása *Boér* álláspontja szerint nem szűkíthető le az egyén közjogi védelmére, hanem magát a közigazgatást kell jogi ellenőrzés alá vetni, törvényességének biztosítása érdekében, de csak olyan mértékig, hogy „a cselekvő közigazgatás szabad mozgását ne korlátozza.”⁶⁷ A közigazgatási bíráskodás

⁵⁸ Uo. 22. p.

⁵⁹ Uo. 14–19. pp.

⁶⁰ „A magánjognak kezdete és végcélja az egyes ember; a közjognak az állam, mely ezáltal saját személyiségének az egyes ember fölött álló legmagasabb cél és gondolatnak élettörvényeit állapítja meg.” *BOÉR* 1903, 29. p.

⁶¹ Uo. 2–37. pp.

⁶² Uo. 39. pp.

⁶³ Uo. 40. p.

⁶⁴ Uo. 41–43. pp.

⁶⁵ Uo. 44–45. pp.

⁶⁶ Uo. 45. p.

⁶⁷ Uo. 49–50. pp.

célját a következőképpen definiálta: „A közigazgatási bíráskodásban tehát az egyes egyéni szempontja a döntő s az egyéni akarat és érdek irányító elv nem lehet, hanem szükséges általa az állami és egyéni lét szabadságát, az államegész szempontjából kiindulva – biztosítani.”⁶⁸

A magánjogi per és a közigazgatási per egymástól eltérő sajátosságaiból kiindulva határozta meg a közigazgatási bíráskodás lényegét, miszerint „[...]a bírói módszernek (contradiktórius eljárás és jogász logika) a közigazgatásban való alkalmazásával a törvényesség és illetve minden államigazgatási tény helyessége oly formában biztosítható, mely a míg egyfelől az államélet belső összhangját előmozdítja, addig másfelől kifelé, az állam polgárai között is teljes megnyugvást kelt az iránt, hogy az állam hatalma mindenkor csak a törvényt és a mindenkori közérdek szempontjából az igazságot akarja szolgálni.”⁶⁹

A közigazgatási bíráskodás tárgykörének megállapíthatóságával kapcsolatban számos külföldi példát vizsgált meg, melyek fényében értékelte a hazai 1896-os törvényi rendezést, a közigazgatási bíróság elé vihető ügyek körét. Kiindulópontként leszögezte, hogy „minden közjogi természetű közigazgatási tény a közigazgatási bíráskodás tárgykörébe tartozónak” tekint, elismerve azt, hogy politikai és célszerűségi okok miatt ezen általános elv alól kivételeket kell tenni.⁷⁰ Éles kritikával illette a francia közigazgatási bíráskodást, mivel az nem a magán- és a közviszonyok, hanem a hatalmi ágak elkülönítése alapján kibővítette – Boér szerint indokolatlanul – a közigazgatási bíráskodás hatáskörét a rendes bíráskodás rovására.⁷¹ Méltatta ugyanakkor az angol jogfejlődést, hiszen tárgyköre az egyéni közjogok és érdekek sérelme tekintetében a „legszélesebb és a legtartalmasabb.”⁷² A porosz közigazgatási bíráskodással kapcsolatban megjegyezte, hogy a közigazgatási bíróság hatáskörének megállapításánál az igény közjogi jellege a meghatározó.⁷³ A „közvetett államhivatalnokok” fegyelmi ügyei Poroszország esetében közigazgatási bírósági útra tartoztak, ezt nem tartotta kívánatosnak.⁷⁴ Kitért még az osztrák, az olasz és a belga mintákra is, mielőtt a hazánkban az 1896: XXVI. tc-vel felállított egyfokú, érdemben döntő közigazgatási bíróság leírásába bocsátkozott.⁷⁵

A Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság hatáskörét mind az alanyi jogok védelme, mind pedig a közigazgatás működésének törvényessége oldaláról vizsgálta. Megállapította, hogy a törvényhozó a törvény megalkotásakor az alanyi jogok védelmét tekintette alapelvnek, igen széles körben húzta meg azoknak az alanyoknak a körét, akik a közigazgatási intézkedés, határozat által okozható jogsérelmek esetében a közigazgatási bíróságon nyerhettek jogvédelmet. Kritikai megjegyzésként fogalmazta meg, hogy számos közigazgatási ügykör, különösen a diszkrecionális elemek miatt, bírói védelem nélkül maradt.⁷⁶ A közigazgatási bíráskodás másik funkcióját, azaz a közigazgatás törvényes műkö-

⁶⁸ Uo. 51. p.

⁶⁹ Uo. 54. p.

⁷⁰ Uo. 55. p.

⁷¹ Uo. 56–60. pp.

⁷² Uo. 60–61. pp.

⁷³ Uo. 62–65. pp.

⁷⁴ Uo. 70. p.

⁷⁵ Uo. 40–45. pp.

⁷⁶ Uo. 66–68. pp.

dését szem előtt tartva elemezte a törvénysértéseket mind alanyi, mind pedig tárgyi oldalról. Az alanyi oldal esetében a hivatalnokok felelősségét, míg tárgyi oldalon „*az állami és társadalmi álláspontból való összefüggést*” tartotta irányadónak. Figyelemre méltó a közigazgatási szabad mérlegelésének érvényesülésével kapcsolatos megállapítása, az, hogy milyen indokokat hozott fel annak alátámasztására, hogy a diszkrecionális döntések köre is kerüljön jogi ellenőrzés, azaz a közigazgatási bíróság hatáskörébe: „[...]mert a párturalom sulya alatt álló közigazgatás nem a törvényes korlátok áthágásával és a külső alakiságok durva megsértésével, hanem a diszkreczionárius hatalom méltánytalan alkalmazásával követi el a valódi közérdek és egyéni szabadság elleni sérelmeket.”⁷⁷

A közigazgatási bíráskodás tárgykörének megállapítására anyagi és alaki követelményeket határozott meg: anyagi oldalról (1) a közigazgatási bíráskodás az állam jogi és erkölcsi önkontrollját is foglalja magába, (2) a közigazgatási bíráskodás a közigazgatásnak bírói módszer szerinti ellenőrzése, (3) a tárgykör kijelölésének a magán- és közjog alapján kell állnia, (4) mind az alanyi közjogok védelmére, mind pedig a diszkrecionális elemekkel rendelkező (mértékhatározás) eseteire is ki kell terjednie a közigazgatási bíráskodásnak, (5) az állam és az egyén közötti közjogi vita a közigazgatási bíróság hatáskörébe adandó, alaki oldalról pedig a *taxatio (specificatio, enumeratio)* elve alkalmazandó.⁷⁸

A közigazgatási bíráskodás szervezetéről vallott nézetei a következőkben összegezhetők. A Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság egyfokú bírósággént, végérvényesen dönt a törvényben meghatározott jogviták felett.⁷⁹ A szervezeti fejlesztésre irányuló javaslat kidolgozásakor Boér abból indult ki, hogy a közigazgatási bíráskodásnak alsóbb fokon (1) a cselekvő közigazgatással kapcsolatosan és (2) az önkormányzati elemek bevonásával kell megszerveződnie, mégpedig (3) testületi formában. Fontosnak tartotta azt is hangsúlyozni, hogy a közigazgatási bíráskodásban is megjelenjen a tisztelbeli tisztség (laikus elem), amint a büntető bíráskodásban az esküdtszék.⁸⁰ Javaslatának lényege, hogy a közigazgatási bizottság⁸¹ egy albizottsága láthatta volna el a közigazgatási bíráskodást első fokon, amelyben a bíráskodásba bevont közigazgatási tisztviselők a szakképzettséget és az államérdeket képviselték volna.⁸²

A létrehozott közigazgatási bíróságra vonatkozó szabályozást tekintette át e művének befejező részében,⁸³ megvizsgálta azon dogmatikai tételek érvényesülését, amelyet a közigazgatási bíráskodással összefüggésben dolgozott ki általánosságban és fejtett ki részleteiben.

A mű átdolgozott, lényegesen kibővített változata, *Közigazgatási bíráskodás* címmel 1907-ben jelent meg.⁸⁴ A tanulmány kereteit szétfeszítené az első és második kiadás szövegváltozatának részletes összevetése, így csupán a dogmatikai szempontból új részek kerülnek kiemelésre. Fontos kiegészítése a második kiadásnak a magyar közigazgatási bíráskodási intézmény keletkezésének történetében az 1893-as törvényjavaslat

⁷⁷ Uo. 72. p.

⁷⁸ Uo. 74–75. pp.

⁷⁹ 1896: i. XXVI. tc. 1. §.

⁸⁰ BOÉR 1903, 77. p.

⁸¹ I. 1876: VI. tc. a közigazgatási bizottságról.

⁸² Uo. 78–79. pp.

⁸³ Uo. 81–91. pp.

⁸⁴ BOÉR 1907. 2017-ben jelent meg a második kiadás reprint formában, Trócsányi László bevezető tanulmányával. BOÉR 2017. A bevezető tanulmány utal arra, hogy a kötet eredetileg 1907-ben jelent meg, annak első, 1903-as megjelenéséről nem tesz említést. Az 1907-es és a 2017-es kiadás alcíme nem egyezik meg.

ismertetése, amelyet *Hieronymi* Károly belügyminiszter nyújtott be. A törvényjavaslatnak a közigazgatási bíróság szervezetére vonatkozó részéből követhető nyomon, hogy első fokon is felállításra kerültek volna a közigazgatási bíróságok, Budapest székesfővárosban, valamint valamennyi vármegye székhelyén és a törvényhatósági jogú városokban is. A bíróságok összetételével összefüggésben kiemelésre érdemes, hogy a főispán lett volna a bíróság elnöke, tagjai az alispán (polgármester), tiszti főügyész, valamint a törvényhatósági bizottság által választandó hat tag. Másodfokon pedig tervezték egy Királyi felső közigazgatási bíróság felállítását.⁸⁵ Jelentős újdonsága a második kiadásnak az is, hogy ún. különös részében részletesen elemezte a peres eljárás egyes kérdéseit, kiemelten foglalkozott a panasz jogintézményével, valamint egyes eljárásjogi intézményekkel, mint pl. az igazolás, a bizonyítás, a tárgyalás, határozathozatal, eljárási költségek, végrehajtás, újrafelvétel.

3. Az önkormányzatiság az önkormányzati jogok védelme

Boér Elek tanulmányozta többek között a porosz közigazgatási felépítést és közigazgatási bíróságot, tervezte a porosz mellett a francia és az angol közigazgatási szervezet ismertetését és összefoglalását is, a magyar közigazgatási reformok megalapozása érdekében, teret engedve az önkormányzatok számára is. E körben kiemelkedő írása a porosz községekről jelent meg, a porosz tartományokban élesen elkülönítette az állami és az önkormányzati hatóságokat.⁸⁶

A közigazgatási bíráskodás hatásköri kérdéseit, különös hangsúllyal a törvényhatósági önkormányzatok jogvédelmét tárgyalta egy 1908-ban megjelent tanulmányában,⁸⁷ amely az 1907: LX. tc.⁸⁸ hatályba lépését követően teremtett lényegesen kedvezőbb helyzetet a törvényhatósági önkormányzatok számára a jogvédelem kiterjesztésével. Dogmatikai szempontból jelentős új megközelítést a tanulmány nem tartalmaz a közigazgatási bíráskodás szempontjából, azonban kétségtől kívül érdekesnek mondhatók az önkormányzati jogok védelmével kapcsolatos nézetei.

Az 1896: XXVI. tc. által megteremtett alanyi jogvédelmi rendszert méltatva megállapította, hogy az egyéni szabadság és a testületek jogainak védelme erőteljesen érvényesült ugyan, de mind az egyének, mind pedig a testületek szempontjából a kiterjesztés indokolt, különösen az önkormányzatok jogainak védelme érdekében. Sem a törvényhatósági önkormányzatok, sem pedig a községek jogállásának rendezése nem hozta meg számukra a kívánt közigazgatási bírói jogvédelmet. A községek esetében akként foglalt állást, hogy „*sem az elhatározás, sem pedig a végrehajtás szabadsága*” nem érvényesülhetett, hiszen a törvényhatóság nemcsak jogszerűségi, hanem célszerűségi felülvizsgálatot is végzett. A törvényhatóságok esetében még súlyosabbnak ítélte meg a helyzetet, hiszen a törvényhatóságok viszonya nem került megfelelőképpen rendezésre sem a kormányhoz, sem az állami közigazgatási hatóságokhoz.⁸⁹ A helyzet rendezetlensége

⁸⁵ BOÉR 1907, 157–166. pp.

⁸⁶ S. B. 1898, 332. p.

⁸⁷ BOÉR 1908, 1–46. pp.

⁸⁸ 1907: LX. tc. a magyar királyi közigazgatási bíróság hatáskörének kiterjesztéséről.

⁸⁹ BOÉR 1908, 3–5. pp.

miatt azt a kérdést fogalmazta meg, hogy „*lehet-e joggal valódi önkormányzatról beszélni, a hol sem az elhatározásnak, sem a végrehajtásuk szabadsága nincsen megadva a törvényhatóságok számára és minden határozatuk vagy intézkedésük csakis a központi kormányzat jóváhagyása után juthat érvényesülésre.*”⁹⁰

Az önkormányzatok jogállásának 1870–1871-es rendezését értékelve arra a következtetésre jutott, hogy a törvényhatóságok rendi jellegének megszüntetése nem járt együtt a keretek közigazgatási jogi tartalmának megtöltésével, a *saját ügy* fogalmát rendkívül szűk körben szabták meg.⁹¹

Az 1907: LX. tc. elfogadásával a törvényhatóságok jogvédelme erősödött, mivel tisztán jogi kérdéssé vált a miniszteri rendelet, határozat vagy intézkedés törvényességének kérdése, azaz a törvényhatósági önkormányzat számára a törvény a kormány törvénybe ütköző rendeleteivel szemben történő ellenállásra alkotmányjogi alapot biztosított, ezáltal alkotmányos alapokra helyezte a *vis inertiae* jogintézményét.

Tankönyve

1912-ben jelent meg a *Magyar Közigazgatási és Pénzügyi Jog I. kötete*, azaz általános része,⁹² melynek célkitűzéseként Boér Elek tan- és kézikönyv funkció betöltését is meghatározta. Ez egyben azt a követelményt is jelentette, hogy a közigazgatási jog mint pozitív jog rendszeres tudományos feldolgozásánál az elemző szemléletmód kapjon szerepet, hiszen az állami cselekvésnek nem csupán jogi oldala létezik. A tankönyv az akkor érvényes magyar közigazgatási jog (beleértve ennek részeként a pénzügyi jogot is) rendszeres, dogmatikus előadását célozta, két részből az általános és különös részből állt volna. Az általános rész megjelent, a különös rész –, amely magában foglalta volna a közigazgatási működés alaki jogrendjét, a különböző ügykörökben érvényes jogtételeket –, nem került kiadásra.

Az első kötet tartalmazta az alapfogalmakat, meghatározta a közigazgatás és az állam, a közigazgatás és az állampolgárok viszonyát. A tankönyv közigazgatási szervezeti jogi kérdéseket tárgyalt, ideértve a központi, a törvényhatósági, a községi, valamint a közigazgatási bírósági szervezetet is. Külön (utolsó, nyolcadik) fejezetben összefoglalta a közszolgálat jogát. A tankönyv részletes ismertetésére terjedelmi korlátok miatt nem kerülhet sor.

Befejező gondolatok

Boér Elek munkásságának vázlatos ismertetése e tanulmány keretei között csupán a közigazgatási jogtudomány, a közigazgatási jogi dogmatika szemszögéből legjelentősebb műveinek rövid áttekintésére szorítkozhatott. Boér Eleket a szakirodalom azon jogtudósok között tartja számon, akik, ha ugyan csak részletekkel, de gazdagították a

⁹⁰ Uo. 6. p.

⁹¹ Uo. 12–13. pp., 1886: XXI. tc. a törvényhatóságokról.

⁹² BOÉR 1912.

közigazgatási jogi dogmatika fogalmi kimunkálását. Munkásságának jelentősége abban is állt, hogy elméleti kutatásai szorosan kapcsolódtak gyakorlati tevékenységéhez, közigazgatási bíróként közvetlenül szerzett tapasztalatokat a pozitív jog érvényesüléséről, amely megalapozta dogmatikai következtetéseit. Kortársai közül ez utóbbi, gyakorlati tapasztalatokkal megerősített, megalapozott munkáival tűnt ki.

III. Fontosabb művei

A közigazgatási bíráskodás céljáról, tárgyköréről és szervezetéről. Budapest, 1903.

A közigazgatási intézkedések jogereje. Budapest, 1910.

Boér Elek előadása az „Egyesült Államok Magyarországi elleni háborús igényeiről”, Jogállam: jog- és államtudományi szemle 1931/9-10. 457–458. pp.

Az erdélyi kálvinizmus feladatai a háború után. Protestáns Szemle, 1917/23. 87–101. pp.

Közigazgatási bíráskodás. Tanulmány a közigazgatási jog köréből. Budapest, 1907.

Közigazgatási bíráskodás. Tanulmányok a közigazgatási jog köréből. Trócsányi László bevezető tanulmányával. Budapest, 2017.

A porosz község, kör, tartomány és a közéjük ékelt közigazgatási kerületek szervezete. Budapest, 1898.

A törvényhatósági alkalmazottak elleni fegyelmi eljárás két lényeges hibájáról. Jogállam: jog- és államtudományi szemle 1910/8. 594–603. pp.

Magyar Közigazgatási és Pénzügyi Jog. I. kötet. Általános rész. Budapest, 1912.

Törvényhatósági önkormányzatunk és közigazgatási bíróságunk hatáskörének kiterjesztése Magyar Jogszegyleti értekezések. 1908. február hó. 282. sz. XXXVI. kötet. 6. füzet Budapest, 1908. 1–46. pp.

IV. Irodalomjegyzék

BALOGH ARTHUR: *A közigazgatási intézkedések jogerejéről.* Jogtudományi Közlöny 1910/33. 279. p.

BERNATZIK, EDMUND: *Rechtsprechung und materielle Rechtskraft.* Wien, 1886.

BONCZ FERENC: *A magyar közigazgatási törvénytudomány kézikönyve.* Budapest, 1876.

EREKY ISTVÁN: *Közigazgatás és önkormányzat.* Budapest, 1933.

EREKY ISTVÁN: *A tárgyi és alanyi jogok dualizmusa.* Budapest, 1928.

FÉSÜS GYÖRGY: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve.* Budapest, 1880.

GRÜNWARD BÉLA: *A törvényhatósági közigazgatás kézikönyve.* Budapest, 1880.

JAKAB ANDRÁS: *A közigazgatási jog tudománya és oktatása Magyarországon.* In: JAKAB ANDRÁS – MENYHÁRD ATTILA (szerk.): *A jog tudománya.* Budapest, 2015. 193–217. pp.

JÁSZI VIKTOR: *A magyar közigazgatási alapvonalai.* Budapest, 1907.

Közigazgatási Eljárásjogi Klasszikusok <http://www.keje.hu/kozigazgatasi-eljarasjogi-klasszikusok/boer-elek/> (Letöltés ideje: 2019.08.12.)

KMETY KÁROLY: *A magyar közigazgatási és pénzügyi jog kézikönyve.* Budapest, 1911.

KOI GYULA: *Erekly István élete és munkái.* Államtudományi Műhelytanulmányok, Budapest, 2018/11. 1–11. pp.

KÖNIG VILMOS: *Jogerő.* In: MÁRKUS DEZSŐ (szerk.) *Magyar Jogi Lexikon* IV. kötet. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. 1903. 452–454. pp.

- LEMAYER, KARL: *Apologetische Studien zur Verwaltungsgerichtsbarkeit*. Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart (22)1895, 353–488.
- LŐRINCZ LAJOS et al.: *A közigazgatás kutatásának tudományos irányzatai*. Budapest, 1976.
- LŐRINCZ LAJOS: *A közigazgatás-tudomány alapjai*. Budapest, 1997.
- LŐRINCZ LAJOS (szerk.): *A magyar közigazgatás-tudomány klasszikusai 1847–1974*. Budapest, 1988.
- Magyar Életrajzi Lexikon. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (Letöltés ideje: 2019. 08. 12.)
- MARTONYI JÁNOS: *Beszámoló a kolozsvári Közigazgatási Jogi Tanszéken végzett két éves munkáról*. Különlenyomat a Közigazgatástudomány 1942. V. évf. 6. számából Pécs, 1942. 1–7. pp.
- MÁRFFY EDE: *Magyar közigazgatási és pénzügyi jog*. Budapest, 1926.
- MAYER, OTTO: *Zur Lehre von der materiellen Rechtskraft in Verwaltungssachen*. Leipzig, 1906.
- NÉVAI LÁSZLÓ: *Gondolatok a jogerőről*. Jogtudományi Közlöny 1973/9. 437–444. pp.
- PAULOVITS ANITA: *A közigazgatási határozatok jogereje a magyar jogtudományban Boér Elektől Magvary Zoltánig*. Miskolci Jogi Szemle 2011/1. 5–26. pp.
- PAULOVITS ANITA: *Adalékok a közigazgatási jogorvoslatok történetéhez*. Publicationes Universitatis Miskolcensis Section Juridica et Politica, Tomus XXX/1. 2012.
- S.B.: *Ismertetés Boér Eleknek A porosz község, kör, tartomány és a közéjük ékelt kerületek szervezete című munkájáról*. Jogtudományi Közlöny (22)1898, 332. p.
- STIPTA ISTVÁN: *A közigazgatási bíráskodás történeti modelljei*. Jogtörténeti Szemle 2015/3. 40–45. pp.
- SZAMEL LAJOS: *A magyar államigazgatási jogtudomány útja és távlatai*. Jogtudományi Közlöny, (30) 1975/3–4. 145–153. pp.
- SZAMEL LAJOS: *A magyar közigazgatás-tudomány*. Budapest, 1977.
- SZAMEL LAJOS: *Államigazgatás-tudomány (Közigazgatás-tudomány)*. In: SZABÓ IMRE (főszerk.): *Állam és Jogtudományi Enciklopédia*, Első kötet. Budapest, 1980.
- SZONTAGH VILMOS: *A közigazgatási jogtudomány tankönyve*. Budapest–Pécs, 2017.
- TEZNER, FRIEDRICH: *Handbuch des österreichischen Administrativverfahrens*. Wien, 1896.
- TOMCSÁNYI MÓRIC: *A magyar közigazgatási jog alapintézményei*. Budapest, 1926.
- VASVÁRY FERENC: *A magyar közigazgatás alapszervei*. Budapest 1902.
- ZORN, PHILIPP: *Kritische Studien zur Verwaltungsgerichtsbarkeit*. Verwaltungsarchiv 2 (1894), 74–147.

BALOGH ELEMÉR

BÓNIS GYÖRGY

(1914–1985)

I. Életrajz

A kolozsvár-szegedi jogtörténeti tanszék, és a honi jogtörténész-céh¹ mindmáig legki-magaslóbb medievista jogtörténész egyénisége, *Bónis* György a Kar 1940. évi, Kolozs-várra történő visszatelepedése idején, rögtön annak kezdetén, mint az ország legfiata-labb (nyilvános, rendkívüli) egyetemi tanára kapott egyetemünkre kinevezést. A kiváló tehetségű, hatalmas ambícióktól duzzadó oktató-kutató nagy lendülettel vetette bele magát a felsőoktatás világába. Családi indíttatása, a hazulról hozott intellektuális örök-ség és makulátlan tanulmányi előmenetele fényes jövőt jósoltak számára.

A Bónis família Szatmár megyei kisnemesi család volt, s olyan történelmi kiválósá-got adott a hazának, mint *Bónis* Ferenc (1627–1671), akit a Wesselényi-szövetkezés részeseként kivégeztek. *Bónis* György Budapesten született, jogász végzettségű apától és magyar-francia szakos tanárnő édesanyjától (Wallon Emma Ilona): neki köszönhető, hogy a család nagy művészet- és operarajongó volt. Magánúton kezdett el angolul ta-nulni, aminek már az életre szóló élményt jelentő angliai jamboree-n (Birkenhaed, 1929) való részvételen hasznát vette. Középiskolai tanulmányait a pesti piaristák nagy-hírű és szigorú gimnáziumában eminensen végző diák a budapesti egyetemen sem adta alább: *sub auspiciis gubernatoris* szerzett jogi diplomát.² Napokkal a diploma átvétele után már utazott is ki Angliába, mert *Magyary* Zoltán tanácsára elnyert egy tanulmányi ösztöndíjat. Sir William *Holdsworth* (Cambridge) tanácsára Londonba ment és beirat-kozott a London School of Economics-re, ahol Theodor F. *Plucknett* professzor előadá-sait látogatta. Az egyházi bíraskodás középkori történetével való foglalkozás már akkor megfont *Bónis*ban, ezért szintén Londonban erre vonatkozó irodalmat kért *Le Bras*-tól. Az angol jogtörténetírásról néhány évvel később itthon írt cikket.³ Az Angliában töltött esztendő alapvetően tudományos tevékenysége mellett feltétlenül említést érdemel a cserkészettel való kapcsolata, amely saját visszaemlékezése szerint is egész életre szóló

---

¹ A „jogtörténész céh” elnevezés a közelmúltban elhunyt kiváló pécsi jogtörténész professzor, Kajtár István (1951–2019) kedvelt és találó szófordulata volt.

² Avatására 1936. október 22-én került sor: a program részeként fel kellett olvasnia disszertációjának kivona-tát. Vö. *BÓNIS* 2007, 108. p.

³ *BÓNIS* 1940.

élményeket és tartást adott neki. Részt vett egy Gilwell-típusú cserkész táborban, amelyről megírta a kötelező dolgozatot, s azt elfogadván megkapta BADEN POWELL megkülönböztető jelvényét (Wood Badge) és a tiszti nyakkendőt.

Bár kitüntetéssel végzett, sikeres külföldi tanulmányúton volt túl, mégsem volt könnyű állást találnia. Hívta ugyan a bíróságra magához DEGRÉ Miklós, a Budapesti Királyi Ítéltábla elnöke, de ő akkor már a jogtörténettel járt jegyben. Pályaválasztásáról ezt írja emlékirataiban: „*Hosszú évekig nem akartam más lenni, mint piarista tanár [...] A felvétel akkor nem volt gond, s én eljegyeztem magam a jogtörténettel.*”⁴ Előbb az Egyetemi Könyvtárban dolgozott mint díjtalan (!) gyakornok, majd 1938 végére ÁDOB-os⁵ lett, ami már valami fizetést is jelentett. A könyvtárban elvégezte a könyvtáros-képző tanfolyamot is. A jogi népszokás-gyűjtésbe is belekóstolt ezidő tájt Györffy István (1884–1939) mellett, akinek korai halála megakadályozta a további együttműködést.

Hamarosan a kultuszminisztériumba került, ahová Stolpa József államtitkár egy *sub auspiciis* doktort keresett. Pusztai János osztálytanácsos mellett feladata a kultuszteráca jogszabályainak gyűjtése lett; itt ismerkedett meg Martonyi Jánossal, aki később egyetemi kollégája lett. Miközben közigazgatási szakvizsgájára készült, kapta a jó hírt, hogy kinevezték Kolozsvárra (magántanári képesítése már folyamatban volt Budapesten). A Kolozsvárra „hazatért” egyetem jogi karának tantestülete valóban újrakezdte munkáját a kincses városban. A kultuszminiszter egyeseket megerősített rendes tanár minőségükben (Búza László, Csekey István, Heller Erik, Túry Sándor Kornél, Horváth Barna, Balás P. Elemér, Személyi Kálmán), egyeseket újonnan nevezett ki rendes tanárokká (Schneller Károly, Scheffler János, Székely István és Szász István), új, nyilvános rendkívüli tanár kinevezést pedig hárman kaptak: ifj. Boér Elek, Martonyi János és Bónis György. Bónis tanszéke üresedésben volt. Ezt írja emlékezéseiben: „*Jogtörténész akkor sem volt sok. A választásnak vagy Degré Lojzi barátomra, vagy rám kellett esnie [...] engem Pusztai János és Feri bácsi ajánlott. Megtörtént tehát a nagy csoda: még nem voltam 27 éves, amikor a kolozsvári egyetemre nyilván. rk. tanárrá kineveztek. Én voltam az ország legfiatalabb professzora. Humoros volt, hogy a dékáni hivatalba nem akartak beengedni, amikor a professorok bementek.*”⁶

Öt esztendőt töltött Bónis az egyetemmel Kolozsvárott. Főkéllégiumot és szemináriumot tartott, első tanársegédje Gyallay Pap Domokos asszisztálásával. Szigorú vizsgáztató volt, de megengedte például, hogy néhány kárpátaljai hallgató románul⁷ vizsgázzon. Gyakori látogatója volt a levéltárnak, ahol megismerkedett KELEMEN Lajossal. Szintén a kolozsvári esztendőknél köszönhette az ismeretséget és barátságot JAKÓ Zsigmonddal. A nyári vakációkban folytatta jogszokás-gyűjtését. Nagy segítségére volt második tanársegédje, TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, aki később is hű maradt ehhez a kutatási területhez, s akinek egyik könyvét⁸ Bónis adta ki Kolozsvárott.

A szovjet front közeledtével a Kar minden tagja (BUZA László kivételével⁹) elhagyta

⁴ BÓNIS 2007, 105. p.

⁵ Állástalan Diplomások Országos Bizottsága; ebbéli alkalmazását TELEKI Pál írta alá.

⁶ BÓNIS 2007, 111. p.

⁷ „*Mellesleg egy tanárt fogadtam, hogy megtanuljak románul, s ennek később nagy hasznát is vettem.*” BÓNIS 2007, 112. p.

⁸ TÁRKÁNY SZÜCS 1944.

⁹ Vö. RUSZOLY 1965, 354–357. pp.

Kolozsvárt, s a főváros felé vették az irányt: „*Budapesten tovább játszottuk a kolozsvári egyetemet. Dékánná Túry Sándort tette meg az átmeneti rektor.*”¹⁰ Budapest ostromakor egy kb. 60 főnyi egység helyettes parancsnoka volt, s egy német egységnek alárendelten működtek. *Bónis* próbálta az együttműködést szabotálni, mire a német parancsnok ráförmedt: „Verteidigen wir unsere Hauptstadt oder ihre?”¹¹ Ebben a mondatban minden benne volt... Egy szovjet katona kézigránátot vágott hozzá, ami szerencsére nem robbant fel, csak csúnya lábúzódást okozott, minek nyomán a frontszolgálata véget ért. *Balás P.* Elemértől kapott átmeneti személyi igazolványt, majd a kultuszminisztériumtól egy orosz nyelvű igazolványt, amely minden munkavégzés, így a „málenkij robot” alól is fölmentette. 1945 márciusában indult vissza családjával kalandos körülmények között Kolozsvárra.

Az első és megdöbbenő hír elbocsátásának közlése volt. Vasile POGACEANU (Kolozsvár város és Kolozs megye főispánja) 100/1945. sz. átíratában egy bizonyos „feltebbviteli tisztogató bizottság” jelentése alapján 27 professzort és 2 magántanárt távolított el, akik „antidemokratikus, sovén vagy fasiszta magatartású tanárok” voltak – a jogi karról egyedüliként *Bónis* Györgyöt. Március 20-án *Bónis* fellebbezést nyújtott be az egyetemi tanácshoz, amely igazolás feltételével helyt adott a kérelemnek, a főispán pedig hamarosan hatályon kívül helyezte határozatát. *Bónis* mellett is sokan megmozdultak, így például MÁRTON Áron is barátságába fogadta. A nemzetközi helyzetet jó jellemezte, hogy nem volt útlevele *Bónis*nak, a svéd követségtől kapott egy ideiglenes útlevelet, amelynek birtokában 1947-ben egy rövid látogatást tett Budapesten, ahol a parlamentbe is eljutott, s a karzatról meghallgathatta *Moór* Gyula – közvetlenül a két cédulás választások után – tartott beszédét, amelyben rámutatott a visszaélésekre: „*Imponált volt tanárom férfiass helytállása. Sajnos nemsokára meghalt.*”¹² Kolozsvárra visszatérve hamarosan letartóztatták, s vagy tíz napot töltött fogságban, ahol: „*Takarót nem kaptam, de jó társaságba kerültem: főispánok, polgármesterek voltak együtt. Kírákós madzsonggal töltöttük az időt.*”¹³ Felesége Bukarestbe utazott, s felkereste *Bónis* volt tanársegédjét, *Gyallay* Domokost, aki a magyar nagykövetségen dolgozott, s az ő közbenjárására az igazságügy-miniszter szabadlábra helyezte. Két napra rá azonban kitoloncolták Erdélyből, s egyenesen Szegedre utazva jelentkezett *Martonyi* János dékánál, majd megkezdte nyilvános rendes tanárként a munkát.

Szegeden a háború után újraindult oktatásban a tanári kar tagjaival különféleképpen alakult *Bónis* kapcsolata. *Antalfy*val és *Halász* Aladárral kezdettől feszült volt a viszonya, de jó barátságba került *Pólay* Elemérrel és *Horváth* Róberttel. Még Szegedre való visszatérése előtt kért és kapott is egy római ösztöndíjat az egyházi bíráskodás történetének megírásához, de kiutazása megghiúsult. 1948 áprilisában csatlakozott a kongregalisták pozitív nyilatkozatához, és előadást tartott a Nemzeti Parasztpártban (amelybe be is lépett), s tiszteleti tagja lett a Tornyai Társaságnak. Az MDP-be nem lépett be, ám a Magyar-Szovjet Társaság kari elnöke, valamint a Hazafias Népfront szegedi békebizottságának és nemzetközi bizottságának is elnöke volt. Folytatta a népi jogélet-kutatást a Néptudományi Intézet támogatásával. Ennek során ismerkedett meg a később disszidált RÉVÉSZ

¹⁰ BÓNIS 2007, 115. p.

¹¹ BÓNIS 2007, 116. p.

¹² BÓNIS 2007, 119. p.

¹³ BÓNIS 2007, 121. p.

Lászlóval, akivel egy Kelet-európai Jogtörténet Intézet szervezését is tervbe vették.

Időközben a debreceni jogi kar és a jogakadémiák megszüntetése folytán a Szegedi tantestület újabb tagokkal bővült, mint *Schultheisz* Emil, *Dezső* Gyula, *Perbíró* József. A szovjet mintára 1952-ben bevezetett új tudományos minősítési rendszerben *Bónis* kandidátus lett, ami családias volt, mert *Marton* Géza a „tudományok doktora” fokozat odaítélését javasolta számára. Nemsokára kijutott külföldre: a *Ius Romanum Medii Aevi* magyar munkatársat keresett és a szerkesztőnek (Erich *Genzmer*) *Marton* Géza *Bónist* ajánlotta; az ókori jogtörténeti társulat leydeni kongresszusára kijutva megismerkedett a prágai *Józef Klimával* is.

Kiemelkedően fontos epizód volt *Bónis* életben az 1956. évi forradalom, s a benne vitt szerepe. Október 23-án este éppen egy előadmányt készített a kar külföldi tudományos kapcsolatairól, amikor a rádióból értesült a fővárosi eseményekről. A viharos gyorsasággal haladó eseményekben *Bónis* hamarosan a Szegedi Egyetemi Forradalmi Bizottság tagjai¹⁴ közé került, s legfontosabb tevékenysége a hallgatók csillapítása volt. A rektornál, *Baróti* *Dezső*nél tartott értekezleten került szóba az egyetemről eltávolítandó professzorok ügye. *Bónis* *Antalffy*t hozta javaslatba, de *Pólay* Elemér javaslatára¹⁵ még *Kovács* Istvánt is hozzávették: a november 2-iki (csonka) kari tanácsülés kettőjük működését függesztette fel.¹⁶ November 17-én egyetemi küldöttségben Budapestre ment; *Kádár* Jánoshoz igyekeztek, de ő nem ért rá fogadni őket, helyette *Kállai* Gyulával és *Hont* Ferencsel tudtak beszélni. Az egyetemi forradalmi bizottság gyorsan feloszlott, amit *Bónis* így konstataált: „*A Bach* korszakban nem lehet 49-et játszani.”¹⁷ Hamarosan *Kovács* és *Antalffy* is visszakerült a Karra.

Elérkezett a felelősségre vonás ideje is. A *Bónis* elleni fegyelmi tárgyalást 1957. június 6-án tartották, a cenzorok *Vas* Tibor és *Sipos* Aladár voltak. Szó esett tudománypolitikai kérdésekről is, de a fő kérdés a fentebb említett kari ülési előadmány volt, melynek nyomában *Antalffy*t és *Kovács*ot eltávolították a Karról. A helyi sajtó is folyamatosan és tendenciózusan támadta a forradalomban szerepet vállalókat, így *Bónist* is, elővéve például azt a régtől terjesztett valótlanyságot, hogy *Bónis* keresztapja *Hóman* Bálint lett volna: a valóság ezzel szemben az volt, hogy a kis *Bónist* *Szent-Györgyi* Albert tartotta a keresztvíz alá... A szankció az egyetemről való elbocsátás lett, amiről egyszerű levélben tudatták *Bónist*. A politikai rendőrség még kihallgatta, többek között ko-

¹⁴ Ennek a bizottságnak a jogi karról hárman vagy négyen lehettek tagjai: *Perbíró* József, *Bónis* és *Both* Ödön, s talán még *Tokaji* Géza. *Bónis* az új összetételű egyetemi tanácsnak is tagja lett, részt is vett annak november 8-i, 15-i és 20-i ülésén, a december 15-i ülésen viszont már nem volt ott. Vö. PÉTER 2001. p.

¹⁵ Ezt kifejezetten említi emlékirataiban *Bónis*, aki az 56-os eseményekben vitt szerepéről, s benne a rektor viselkedéséről, az alábbiakat írja: „Először *Perbíró* kollégámmal kiküldtek egy diákkollégiumba, hogy a hallgatókat lecsillapítsuk. De azután *Baróti* *Dezső*t, a rektort elkapta a gépszíj. Már napokkal előbb csak nehezen tartottuk vissza attól, hogy a varsói egyetemre üdvözlő táviratot ne menessen a szovjetellenes lépések miatt. Most – talán a pesti hallgatók küldöttségének hatására – megkísérelte, hogy egyes nemszertem kollégáktól megszabaduljon. Ezek Karácsonyi és Mérei voltak. Amikor ezt a rektornál tárgyaltuk, én *Antalffy*t javasoltam, de *Pólay* kollégám hozzátette: »*Kovács*ot is! « *A* bölcs *Koch* Sanyi bácsi, a TTK dékánja kijelentette, hogy náluk ilyen probléma nem vetődik fel.” *BÓNIS* 2007, 126. p.

¹⁶ Az erről a bátrán történelminek nevezhető értekezletről készült jegyzőkönyv nem maradt ránk – hiányzik a kari tanácsülési jegyzőkönyvek kötetéből, amely azonban József vélekedése szerint „Tüzetes és szerencsés kutatással reményeim szerint még talán föllelhető.” Talán öten vettek részt az ülésen: a dékán, *Schultheisz* Emil, *Bónis* mellett még *Pólay*, *Buza* László és *Martonyi*. Vö. *RUSZOLY* 2002.

¹⁷ *BÓNIS* 2007, 127. p.

lozsvári múltjára nézve; a kihallgató tiszt szavaira így emlékezett vissza emlékirataiban Bónis: „Ha sok olyan ember lett volna, mint professzor úr, nem jutottunk volna ide!”¹⁸ Szegeden Bónis 1969-ben járt még egyszer, amikor a római jog magyarországi hatásáról szervezett konferenciát Pólay Elemér és Both Ödön (a szervezőmunkát adjunktusaik, Molnár Imre és Ruszoly József végezték), s Bónist nem lehetett kihagyni. Lehetett néhány kínos szituáció, melyre utalást olvashatunk Bónis emlékirataiban is: „Ünnepélyesen kezét fogtunk Antalffyval, majd német barátaim vittek haza autóval.”¹⁹

Bónis György családjával Budapestre költözött, s élete hátra lévő részét a fővárosban élte le. Először a Fővárosi Múzeum igazgatója, Gerevich László adott neki munkát, aki egy beszélgetés során megkérdezte tőle: „És nem nézted a térképet? Bizony, nem is gondoltunk rá, hogy mekkora országgal állunk szemben, és ezt a hősiezen életüket áldozó gyerekek sem tudják megállítani. Kétségtelenül drágán fizettem a forradalomért, de büszke vagyok rá, hogy részese lehettem a magyar nép szabadságharcának.”²⁰ 1957 őszén rendes állást kapott a Fővárosi Levéltárba, melyek hivatali főnöke akkor Ort János volt. Tudományos munkáját nem akadályozták, de középkori anyag kevés lévén, szakmailag mégiscsak félreeső volt ez a munkahely. Külföldi kapcsolatai is lassan éledtek. Eljutott Dublinba, s tagja lett a *Commission Internationale d'Histoire des Assemblées d'Etats* nevű, 1937-ben alakult nagyhírű tudományos társaságnak. Barátságot kötött a bizottság későbbi elnökével, Helli Koenigsbergerrel, s a bizottság kongresszusain rendre részt vett, egyet maga is rendezett Székesfehérvárt.

A moszkvai történész világkongresszuson az akadémia küldöttjeként vett részt. 1968-ban egy svédországi meghívásnak készült eleget tenni, amikor sor került Csehszlovákia megtámadására; Bónist behívták az akadémiára, s kérték, hogy odakinn hivatalosan ne nyilatkozzon. Visszafelé Koppenhágán át Münsterbe utazott a német jogtörténész napokra. Onnan barátja, Hans Thieme professzor (Freiburg im Breisgau) vitte autóval Nürnbergig. Járt Münchenben és Frankfurtban is, utóbbi helyen (Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte) Helmut Coingnál előadást is tartott. Egy svájci konferencián ismerkedett meg C. R. Cheney professzorral, aki felajánlotta, hogy elintézi számára egy esztendő vendégprofesszori állást Cambridge-ben. Ennek hazai engedélyezését azonban új munkahelyi főnöke, Ságvári Ágnes akadályozta; az angol kultúrattasé (Hewer) személyes fellépésére volt szükség az engedély megszerzéséhez, ám így is csak egy negyed év lett az esztendőből... Rendes előadásokat már nem is tudott tartani Angliában, de kutatásokat sikerült folytatnia. Hazafelé Párizson és Svájc-on át érkezett (feleségével), meglátogatva barátait.

Közeledve 60. évéhez várható nyugdíjazása előtt sikerült szoros baráti és munkakapcsolatot teremtenie Klaniczay Tiborral, rajta keresztül az akadémia irodalomtudományi intézetével. Ő küldte ki 1974-ben Tours-ba, előadást tartani a jogász hivatásrend történetéről – nyugdíjazását éppen onnan jelentette be kollégáinak. A következő esztendőben meghívást kapott Amerikába Sweeney professzor közbenjárására. Egy ideig úgy tűnt, hogy a külügyminisztérium, az akadémia, sőt a munkaügyi minisztérium is hozzájárul az utazáshoz, de egy héttel az indulás előtt hívatta Szabolcsi Miklós igazgatóhe-

¹⁸ BÓNIS 2007, 129–130. pp.

¹⁹ BÓNIS 2007, 131. p.

²⁰ BÓNIS 2007, 130. p.

lyettes, József Farkas személyzeti előadóval együtt kérve, hogy halassza el az utazását, hiszen „nem irodalomtörténeti tárgyú előadásokat” tart. Nyilvánvaló volt, hogy valaki(k) megint gáncsolni akarták... Bónis kétségbeesetten közölte, hogy hiszen már a repülőjegye is megvan; végül elengedték, de Pennsylvaniába érve agyvérzéssel kórházba szállították, s ezt a traumát már haláláig nem heverte ki teljesen.

Bónis rehabilitációja több lépésben zajlott. 1963-ban kapott egy efféle iratot, tanszékét azonban nem kapta vissza. Professzori, alkalmasint tanszékvezetői székének visszaszerzésére több, írásban is ránk maradt folyamodványt intézett, illetékesnek gondolt személyekhez. Idézek az 1963. november 17-én kelt, Kállai Gyulának, a minisztertanács első elnökhelyetteséhez írott, drámai hangú leveléből: „*Hét esztendeje annak, hogy a szegedi tudományegyetem küldöttségének tagjaként, három professzortársammal együtt felkerestük Önt [...] Az említett küldöttségjárás idején nem is sejtettem, hogy egy jó félév múlva már nem leszek az egyetem tanára. Nem akarom kisebbiteni 1956-ban elkövetett politikai hibámat, de állítom, hogy az 1957 júniusában fegyelmi úton történt elbocsátásomat személyi elfogultság is sugallta. A fegyelmi határozatban a vizsgálat adataival ellenkező tényállítás szerepel. A bizonyítás kiegészítésére nem kaptam módot. A szegedi tanszéken eltöltött közel tíz esztendő párt- és állami vonalon elismert jó munkája, az 1952-ben kapott kandidátusi fokozatom, az 1954-ben elnyert akadémiai jutalom, az 1956-ban osztályrészemül jutott külföldi kongresszusi és népfront-kiküldetés, mind eltörpültek a személyi megtorlás szándéka mellett. Tizenhét évi egyetemi tanári működés után családommal együtt átmenetileg az utcára kerültem [...] 93 jogtörténeti publikáció, 16 egyetemi és levéltári tanfolyami jegyzet áll mögöttem [...] Nehéz hetedik éve elviselni a hivatalos jogtudományból és az oktató munkából való kirekesztésem, az anyagi gondokat. Ötvenedik életévemben, harminc esztendei tudományos munkásság után időszerűnek látom feltenni a kérdést, szüksége van-e hazámnak munkámra azon a területen, melyhez legjobban értek, és amelyen – úgy érzem – a legtöbbet tudnék használni.*”²¹ Választ, nyilván elutasítót, talán szóban kaphatott. További, ezirányú próbálkozásai is rendre kudarcot vallottak.

Valódi rehabilitációjára csak halála után került sor, a szintén történelminek nevezhető fordulat idején. Ruszoly József professzor javaslatára *post mortem professor emeritus* címet adományozott számára az egyetem. Emlékét a Kar jogtörténeti tanszéke hűségesen ápolja: születésének és halálának évfordulóján (1994, 1995) is megemlékeztünk róla. Bónis György elhunyt a fátumszerű összefüggésbe ágyazódott, mintha egy korszak jogtörténetiséi hagyták volna el egyszerre a földi létet: egy évvel korábban a legközelebbi szakmai és emberi jóbarát, pályatárs, a pécsi kolléga *Degré* Alajos (1909–1984), az 1985. esztendőben pedig *Csizmadia* Andor (1910–1985) és a szegedi utód, *Both* Ödön (1924–1985) távozott közülünk. Bónis György szakmai emlékét számos, részben külföldön publikált recenzió²² örökítette meg. Publikációkban rögzült, gazdag szakmai teljesítményét gondosan és a teljesség igényével összeállított bibliográfiák²³ őrzik, tu-

²¹ RUSZOLY 2002, 13–14. pp.

²² Elsőként a magát szintén Bónis-tanítványnak valló *Zlinszky* János publikált szép és tartalmas megemlékezést Bónis tudományos életútjáról németül: ZLINSZKY 1987, 487–494. p. majd *Ruszoly* József. RUSZOLY 2008, 62–66. p. RUSZOLY 2009, 604–622. p. RUSZOLY 2015, 299–311. pp. Jómagam is többször megemlékeztem Bónisról: BALOGH 1997, 659–662. pp. BALOGH 1999, 41–42. pp. BALOGH 2018, 7–12. pp.

²³ P. MIKLÓS 1995, 509–524. p. STAUBER 2001.

dományos tárgyi hagyatékát pedig a szegedi egyetemen, hajdanvolt és halála tízedik évfordulóján róla elnevezett tanszékvezetői szobájában (Bónis György Szeminárium) őrizzük.²⁴

II. Tudományos munkásság

Bónis György tudományos érdeklődése hamar, már egyetemista korában a jogtörténet felé fordult, amiben döntő szerepe volt mesterének, a kor kiváló jogtörténészének, Eckhart Ferencnek. Más kiváló tanárai is voltak, mint Angyal Pál, Szladits Károly, Moór Gyula, de az ő szemináriumában készítette első, tudományos igénnyel készült munkáit. Tudományos életműve igazán szerteágazó volt, de mind mennyiségi, mind színvonalbeli, továbbá a nemzetközi tudományos közvélemény előtt is legismertebb munkái a magyar és az európai középkor jogintézményeinek kutatásában koncentráltak. Megihlette Max Weber történelem-szociológiai látásmódja, Helmut Coing európai dimenzióban gondolkodó, rendszerszemléletű jogtörténeti munkássága, de mindvégig megmaradt szuverén magyar jogtörténésznek. Olyan kutatónak, aki szenvedélyesen kutatta a sajátosan magyar jogi intézmények és jogi kultúra sajátosságait, de egy percre sem tévesztette szem elől az európai hatásmechanizmust. Nem mondható, hogy száraz jogpozitivisták látásmódját képviselt volna, a magyar és az európai jogi kultúra elemző vizsgálata során mindig látta és láttatta az emberi szellem kreatív erejét, de a források feltétlen tisztelete mindenkor vezérlő elv volt számára, s ezt örökösen hagyta a szakma művelőire.

Kiemelést érdemel Bónis György európai horizontú jogtörténeti látásmódjában az angolszász jog iránti erős érdeklődése. Az ösztöndíjasként Londonban eltöltött esztendő maradandó élményt jelentett számára; az angol jog történeti szelleme erős hatást gyakorolt tudományos felfogására. Hamar észrevette azokat a történeti, dogmatikai párhuzamokat, amelyek az angol és a magyar jogrendszer közös vonásaiból erednek, lévén mindkét ország a történeti alkotmány kereti között él. Kortársai közül ennek a szempontnak a szakmai érvényesítése is kiemelte, már csak azért is, mert kortársai közül kevesen tudtak angolul (a háború előtti magyar gimnáziumokban a latin mellett jellemzően németet és franciát tanítottak).

A pályakezdő

Első, igazán jelentősnek mondható dolgozatát, mely a korai magyar büntetőjogi kodifikációs törekvések egyik markáns eredményét vette górcső alá, Eckhart Ferenc szemináriumában készítette,²⁵ amellyel máris berobbant a magyar jogtörténészek (akkor sem túl népes) táborába. Ez a munka azért is figyelemre méltó, mert Bónis – későbbi munkásságát nézve – csak érintőlegesen foglalkozott a büntetőjog történetének kérdése-

²⁴ KÁVÁSSY – TAMÁSI 2014.

²⁵ BÓNIS 1934. Nem kapott nagy elismerést ez a zsenije később Hajdu Lajostól, aki – kissé provokatívan – kandidátusi disszertációként megvédett könyvének szándékoltan, nagyon hasonló címet adott; HAJDU 1971, 21–24. pp.

ivel. Bár *Hajdu* Lajos az alapul fekvő forrást még inkorporációnak sem tekintette, a munka értékelésével véleményem szerint *Bónis* közelebb járt a valósághoz.

A vizsgált operátum az 1712–15. években ülésező országgyűlés elé terjesztett munkalat volt, a kor latin terminológiájával szólva *praxis criminalis*, valójában egy büntető-törvény-javaslat volt, amelyet elkészítőjéről, a tudós nagyszombati követről Bencsik-féle javaslatnak nevez a szakirodalom. A tervezet rendszertani felépítése jellemzően mutatja a kor dogmatikai gondolkodását: az eljárásjog első helyet foglal el, mert az egykorú felfogás szerint a bírónak előbb van szüksége az elfogatás módozatainak ismeretére, mint a bűncselekmények dogmatikus szabályozására. A gyakorlatiasság tehát átütő erővel van jelen, ám nagy dogmatikai haladásnak tekinthető, hogy míg *Werbőczy* a cselekményeket a büntetések szerint csoportosította, *Bencsik* a büntettek szerint. Ez már a modern jogi szemlélet terméke: a bírónak törvényes fogalomra van előbb szüksége, amely alá a tényállást bevonhatja, a büntetés kérdése csak ezután merülhet fel.

Az operátum alapos eljárásjogi szabályozást ad. Mindjárt az elfogatás kapcsán rögzíti azt, az egész anyagon végigvonul elvet, amely különbséget tesz nemes és nem nemes elkövetők között. A különbségtétel azonban a nemességen belül is érvényesül: a birtokos nemes csak idézés és vizsgálat után fogható el, a birtoktalan, ha nyilvános bűnöző, idézés nélkül is elfogható (*servatis servandis*), ha nem nyilvános, idézni kell. Tetten ért gonosztevőt még paraszt is elfoghat, tehát sem előzetes, sem ún. bilincsből (*ex vinculo*) való idézés nem szükséges. A törvényjavaslat arra inti a bírót, hogy ne hallgasson a besúgásra, s az idézést csak alapos gyanújelek (*indicium*) mellett hagyja el. Ha a tettes személye valószínű, de a gyanújelek távolesők (*remota*), kettő, ha a tettes nyilvánvaló és a gyanújelek közelesők, egy is elégséges az idézés nélküli elfogáshoz.

A bizonyításról szóló rész alapintézménye a tortúra. Szabályozása messzemenően rátámaszkodik a *Carolina*-ra épült osztrák-német jogi megoldásra. Legfőbb bizonyítéknak a javaslat a tanúk, de különösen a vádlott önkéntes vagy kicsikart vallomása (*regina probationum*) számít. Ha a vádlott tagad, a bizonyítás terhe a hatóságra, mint vádlóra nehezedik – ennyiben is a nyomozó elv érvényesül. A tanúbizonyításhoz nemes ellen nyilvánvaló esetben legalább két nemes tanú kell (nem nyilvánvaló esetben még több); a tanúknak kifogástalannak kell lenniük, személyesen kell a bíróságon megjelenniük és vallomásukról a vádlott fejére szóló esküt tesznek le (*iuramentum corporale*). Ha sem a tanúbizonyítás nem vezet kielégítő eredményre, sem beismerő vallomás nincs, végítéletet nem lehet hozni, csak közbenszólót (*sententia interlocutoria*), amely a tortúrát rendeli el.

Fontos megállapításokat tartalmaz a javaslat az ítélet végrehajtására vonatkozóan. E szerint az ítéletet végre kell hajtani abban az esetben is, ha a károsult az elkövetővel megegyezett (kivéve, ha a király megkegyelmezett). A szükséges cselekményeket a hóhér végezze, senki más. Ha az elítélt súlyos beteg, a kivégzést el kell halasztani; ha a végrehajtás előtt meghal, az ítéletnek a holttestre vonatkozó rendelkezését kell végrehajtani. A kivégzést hiba (rossz sújtás, kötél elszakadása stb.) nem gátolhatja meg.

A Bencsik-féle javaslatnak rendszertanilag elkülönült általános része még nem volt, mindazonáltal kiszűrhetők azok az elvek és kiolvashatók azok a jogintézmények, amelyek ezt a szerepet töltik be. Absztrakt bűncselekményfogalmat hiába keresünk, a javaslat e helyett a rendes büntetéseket adja meg. A rendes büntetés a halálbüntetés (*poena ordinaria*): akasztás, lefejezés, tűzhalál, kerékbetörés. Ismeri a javaslat a súlyosított változatokat is, mint a felnégyelés, ló farkához kötés, tüzes fogókkal égetés stb. Bírói

büntetés (*poena arbitraria*) kiszabására kerül sor nem főbenjáró perekben, ahol a szankció sohasem halál – pl. börtön, botozás.

A Bencsik-féle javaslat legkimunkáltabb és dogmatikailag legérettebb fejezete az emberölés szabályozása. Esetei: szándékos, sebzés szándékával történt, gondatlanságból elkövetett, véletlen és szükséges védekezésből származott emberölés. A szándékos emberölés (*homicidium deliberatum*) halálbüntetést von maga után, de helye van egyezkedésnek (!), ekkor kegyelmet kell adni. A modern terminológia szerinti halált okozó súlyos testi sértés (*homicidium animo tantum vulnerandi*) büntetése a bíró belátása szerint történik, ha alkalmatlan eszközzel követték el – fejvesztés, ha gyilkos szerszám használatával történt. Gondatlanságból elkövetett emberölés (*inopinatum, seu casuale culposunique homicidium*) tilos dolog megengedéséből vagy vigyázatlanságból ered, de hiányzik az *animus*. Büntetése szabadságvesztés. A véletlen emberölés (*simpliciter fortuitum, seu casuale*) esetén, ha tehát az elkövetőt a legenyhébb gondatlanság sem terheli, nincs büntetés. A jogos védelemből elkövetett emberölés (*necessarie defensum*), ha minden mérsékelt védelmi eszköz kimerítése után történt, büntetlen. Ellenkező esetben bírói, sőt rendes büntetéssel is sújtható.

Az emberölési esetek ilyen világos és pontos megkülönböztetése, sem a magyar sem az osztrák tételes jogban nem volt található meg ennyire precízen. A halált okozó súlyos testi sértés külön szabályozása egészen figyelemre méltó. Nemcsak a szándék különös figyelembe vétele, hanem az alkalmasság problémájának bekapcsolása és az inadekvát kauzalitás kérdésének megoldása is (ha ti. az eredmény az előző ténynek nem felel meg és rendes körülmények között nem volt előre látható, a büntetés enyhébb) magasan kora fölé emeli a Bencsik-féle tervezetet, s fényt vet a magyar praxis kiváló jogi érzékére, amelyből a javaslat sokat merített.

Bónis György disszertációja is máig értékes adalékokkal szolgál egy kevésbé felderített szakterületen; a 18. századi igazságügyi reformok egyikét vette górcső alá: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában* (1935). A fiatal Bónis tudományos érdeklődése még kereste a nagy témákat, de amihez nyúlt, ott mindig tudott maradandó alkotni. A Bencsik-féle javaslat feldolgozását közvetlenül követő munkája is a szatmári béke utáni konszolidáció egyik kiemelkedő jogtörténeti fejleményét, a középkori eredetű magyar bírósági rendszer reformját tekintette át. Ekkor épült ki az a folyamatosan működő, országos törvénykezési struktúra, amely – létrehozva a kerületi táblákat – szinte máig a magyar bírósági rendszer vázát adja. A fiatal kutató fokozódó érdeklődéssel vizsgálta a forrásokban a honi jogászság szerepvállalását, emelkedő szellemi minőségét, az írásbeliség terjedését és funkcionálisának jelentőségét.

A kolozsvári professzor

Bónis György alkotói tevékenységének első nagy kibontakozása a kolozsvári évek alatt következett be. Kiemelkedő kismonográfiát írt *Magyar jog – székelj jog* (1942) címmel. A téma jelentőségéről így vall a szerző: „*A székelj jog tanulmányozását kedves kötelességemnek éreztem attól a naptól kezdve, hogy a hazatért kolozsvári egyetem jogtörténész-tanáráként tanító és kutató munkámat megkezdtem. De közelebb hozta e kötelesség teljesítésének időpontját az az általános érdeklődés, amely rögtön a hazatér-*

*rés első ünnepnapjain a székelyek régi jogrendszere, mint nemzetünk sajátosságainak hű tükré felé irányult.*²⁶ A székelyek ősi és sok tekintetben sajátos jogainak feltárása terén az úttörők (Szabó Károly, Connert János, Dósa Elek, Hóman Bálint) munkássága a felmutatott eredmények mellett arra is rávilágított, hogy rengeteg még a tennivaló a részlettanulmányok készítése és a forrásfeltárások terén. Előbbi cél elérését Bónis hallgatóinak bevonásával, a régtől szokásos kari pályatételek (A székely bírói szervezet, A székely törvénykezési jog) kitűzése által, utóbbit a jogtörténeti forráskiadásnak az Erdélyi Tudományos Intézet keretei közötti szorgalmazásával is támogatta. Az alapos és nagyon időigényes alap kutatások eredményeit be nem várva, a kissé talán türelmetlen fiatal kolozsvári professzor a rendelkezésre álló források és irodalom talaján máris összegző munkával állt elő.

Az a tudománytörténeti állítás indította útjára ezirányú kutatásait, miszerint a magyar jog egységes, amelyet a partikuláris jogok sem bontottak meg főbb elemeiben, mert ezek hatálya mindig a magyar királyok akaratából vagy legalábbis engedelményéből származtak. A középkori székely jog látszólag ellentmond ennek a tételnek, mert eredete semmiféle ősi királyi kiváltság adományozására nem vezethető vissza. A székelység szinte mint külön ország élt a testvér magyarság államában. Bónis a már Max Weber-től megtanult összehasonlító történetírás ún. ideáltipikus módszertanával fordult a kérdés vizsgálatához, tudatosan követve Mályusz Elemér munkáját, aki egységes képet adott az összes magyarországi nemzetségek jogállásának történeti fejlődéséről. A munka számba veszi a székely jogrend minden lényeges elemét. Számba veszi a székelység eredetkérdését, a jogállásukkal kapcsolatos jogforrásokat (az 1499. évi kiváltságlevél, a Hármaskönyv, az 1555. évi összeírás etc.). Külön fejezetben foglalkozik a székelység alkotmányával, amely a teljes közszervezeti struktúra feltérképezésén túl részletes összevetést tartalmaz a párhuzamos magyar, országos megoldásokkal. A széki rendszer részletes elemzése mellett a katonai szerepvállalásnak a státusszal való kapcsolatát is bőségesen kifejti.

Önálló fejezetet szentel Bónis a székely magánjog intézményeinek, mert főleg ezen a téren volt elmaradott a jogtörténeti kutatás. Mivel a székely jogi identitás fundamentumának számított a középkorban, hogy Székelyföldön nem érvényesült a királyi adományrendszer, ezért a király birtok háramlási joga (*ius regium*) ebben a térségben nem „működött”, ezért a szokásrendben széleskörű autonóm intézmények alakultak ki. Az 1499. évi kiváltságlevél rést ütött a pajzson, amennyiben ekkortól a királynak módja nyílt hűtlenség címén elkobozni a székely jószágait, s azokat újra eladományozni, de a régi jogok megerősítésére is ad példát ez az oklevél, amikor az önhatalmú házrombolás és kivégzés tilalmát rögzítve a székelység régtől követett gyakorlatát tükrözteti. Szintén a régi székely joggyakorlat mutatkozott meg abban, hogy a száműzés és az ingók elvesztésének gyakorlata a 15. században is még bőven adatolt. Bónis is kiemeli a székely magánjog ama sajátosságát, hogy a leányág a fiágot követően általános öröklési joggal bírt (fiúleányság): „Éppen az oklevelek általános hallgatása tanúskodik amellett, hogy Székelyföldön a birtok defectus esetén sohasem szállt a királyra.”²⁷ Egyéb példákat tovább nem sorolva, így foglalja össze kutatási eredményeit Bónis: „A magyarság befogadta Nyugat hatásait és a maga képére alakította át azokat, a székelység határszéli helyzetében tovább őrizte egyre inkább avuló hagyományait [...] A magyar jog közvetítette a székelységhez a

²⁶ BÓNIS 1942, 3. p.

²⁷ Uo. 71. p.

nagy nyugati rendszerekből átvett és átalakított intézményeket. A régi székely jog tehát az ősi intézmények és a magyar hatások ötvözete.”²⁸

Erdélyi tartózkodása idején készítette el (eredeti kiadásában ma már sajnos nagyon nehezen hozzáférhető) alapvető művét: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban* (1947), mely a középkori magyar társadalomfejlődés legfontosabb kérdéseit és intézményeit tárgyalja. E monográfiájának helyes értékeléséhez tudnivaló, hogy Bónis jogtudományi képzettséggel rendelkező medievistaként nyúlt a forrásokhoz. Ezt azért hangsúlyozom, mert az ő szakmai vitapartnerei leginkább történészek voltak, akik viszont nem rendelkeztek olyan elmélyült római jogi és kánonjogi ismeretekkel, mint ő. Forráskezelése imponáló: lényegében a teljes elérhető forráskiadványból nyerhető ismereteket felhasználta, emellett a gyulafehérvári püspöki könyvtárban (Batthyaneum) fellelhető kútfőket (pl. a Beneéthy formuláskönyvet) is felhasználta. A könyv gondolatmenete végighalad a teljes magyar középkoron. Az Árpád-kor társadalmát illetően legfontosabb megállapítása, hogy a királyi *familia* meghatározó súlya jellemzi és formálja legnagyobb erővel a viszonyokat, amelyekre leginkább a patriarchális jelző használata illik. Ez a kapcsolatrendszer azonban jogilag nem vagy csak alig definiált – ezen a ponton válik el élesen a magyar a nyugat-európai hűbériségtől.

A könyv egyik visszatérő alapgondolata Bónisnak az a felismerése, hogy ez a jogilag kevésbé meghatározott közhatalmi állapot jellemzi legmarkánsabban a magyar fejlődést, aminek alapját az államalapítást követő első évszázadoknak a tradíciókra erősen támaszkodó meghatározottságára vezeti vissza. Nagyon feltűnő, hogy nyugati összehasonlításban mennyire nincs hazánkban a hűbérviszony dologi jogi tartalma pontosan rögzítve a viszonyrendszer egyik oldalán sem. A hazai hűbériség „kovásza” tehát nem a Nyugaton tartalmában eldologiasodott hűbérjog, hanem mindvégig a tekintély, a személyesség. A magyar fejlődés kulcsfogalma a familiaritás. Hazánkban a hűbériséget nem lehet szöges ellentétbe állítani a rendiséggel: „a familiaritás alapos megvizsgálásának tanulságaként pedig azt az eredményt vontuk le, hogy a magyar alkotmányfejlődésnek nincs külön hűbéri korszaka, hanem az állam patrimoniális alapszerkezetéből egyezzerre emelkednek ki hűbéri és rendi vonások.”²⁹ A könyv részletesen bemutatja a papi és a nemesi rend kialakulását is, a rendi kiváltságok biztosítékait, különösen a jogi garanciákat. Értékes elemzést olvashatunk az egyházi nemesekről is. Ez a monográfia tudományos *ars poetica* is a fiatal Bónis György életművében: nagyszerű szellemi teljesítmény annak igazolására, hogy a középkori magyar társadalmi és jogi fejlődés mennyire nyitott volt a fejlett nyugati minták befogadására, miközben magabiztosan őrizte hagyományait.

Kolozsvári, sőt jószerivel már szegedi korszakán is túl, de még kolozsvári kiadványként jegyzi az egyik becses középkori jogi kútfőnként elemző tanulmányát: *A somogyvári formuláskönyv* (1957), amelynek anyaga a középkori forráskutatás és forráspublikáció szolgálatában állott. Anyagából merített az egyházi bíráskodásról írt több tanulmányában, s szerepel a szentszékek működését feldolgozó posztumusz forráspublikációjában is. A középkori magyar jogforrások legbecsesebb, de máig kevésbé ismert emlékei közé tartozó formuláskönyvek kutatása fontos szerepet kapott Bónis életművében.

²⁸ Uo. 98. p.

²⁹ BÓNIS 1947, 385. p.

A szegedi professzor

Amíg lehetett, Bónis Kolozsváron maradt, de 1947-től már a szegedi Jogtörténeti Tanszéken találjuk. Alkotó kedve és energiája változatlan, de monografikus igényű tanulmányt kevesebbet publikált. A középkor kutatása egyre dominánsabbá válik életművében, csakúgy a korszak jogász hivatásrendjének feltárása. A magyar reneszánsz korból merítette témáját: *Egy Jagelló-kori magyar jogász* (1953) című munkájához.

Életrajzi monográfiát készített a magyar felvilágosodás kiemelkedő alakjáról: *Hajnóczy József* (1954). Fontos itt is kiemelni, hogy Bónis jogtörténészként nyúlt a témához: „Ebben a tanulmányban Hajnóczy életével, munkásságával és nézeteivel ezen az elvi alapon kívánunk foglalkozni; Hajnóczyval, a jogtudóssal, mert elsősorban az volt.”³⁰ Idézi Concha Győzöt is, aki szerint Hajnóczy az alkotmányos királyság minden fontosabb intézményét kidolgozta, s a történelem igazolta is őt: „Valóban a Vérmező bakója Hajnóczyban nemcsak egy nemes célzatú, kiváló jellemű férfiúnak, hanem egy nagy szellemnek is oltotta ki élete lángját.”³¹ Fontos gondolatot idéz Marczali Henriktől is: „Kétségtelen, hogy ő az első, tudományos közjogi írónk [...] Talán ő az első magyar, kiben az általános haladás eszméje teljesen összenő a magyar nemzet megmaradása s kifejtése eszméivel.”³²

Részletesen bemutatja Hajnóczy életútját, mindenkor kiemelve a jogi-politikai műveltség elemeit és jelentőségét. Mágnások titkáráként kezdte, József császár hivatalnok volt, a szerémi alispánságig emelkedett. Tudatosan gyűjtötte (17 éven át) a forrásokat és irodalmat a magyar közjogról írni tervezett munkáihoz. A francia forradalom és annak eszméi kétségtelenül a köztársasági gondolat irányába sodorták el alkotmányos felfogását. Drámai módon mutatja be Bónis az ellene indított felségsejtési pert, annak stációit: az eljárást a bécsi vizsgálóbizottság előtt, a pert a királyi Kúrián.

Alapos elemzést olvashatunk Hajnóczy jogi és politikai nézeteiről. Az államelméleti alapok és példaképek (Rousseau, Montesquieu) mind municiót jelentenek számára. Kiemelkedően fontos fejezete Hajnóczy munkásságában az emberi jogok tárgyalása: „Nem csodálkozhatunk rajta, hogy Hajnóczy, a francia Deklaráció és az alkotmányok fordítója, a forradalom lelkes híve a magyar alkotmányba is át akarta ültetni az emberi jogokat, s ezeknek rendszerét nálunk elsőnek ő dolgozta ki.”³³ Éppen csak hierarchiát nem állított fel az emberi jogok között, de legtöbbet említette a vallásszabadságot, a személyes szabadságot és a sajtószabadságot. Hajnóczy szerint is a magyar politikai valóság egyik súlyos problémája volt a nemnemesek birtok- és hivatalképessége, s ehhez kapcsolódóan a közteherviselés ügye. A királyi hatalom alkotmányos korlátozása is hangsúlyt kap munkáiban, de nagyon lényeges a népképviselői országgyűlés követelése, a rendi országgyűlés reformja. A hatalmi ágak viszonyának újrendezésekor egyik sarokpontja nála az a tétel, hogy a végrehajtó hatalom tagjai nem lehetnek ott az országgyűlésben.

Hajnóczy a magyar történelmi alkotmánynak az ő idején hamisítatlan rendi jellegét nem fogadta el. Új alkotmányt, gyökeresen új törvényeket akart: „Én alaptörvényeknek

³⁰ BÓNIS 1954, 7. p.

³¹ Vö. CONCHA 1885, 154–168. pp.

³² MARCZALI 1906, 405–406. pp.

³³ BÓNIS 1954, 188. p.

nevezném azokat, amelyek a nemzet jogait általánosságban meghatároznák; a törvényhozó és végrehajtó hatalom között a határvonalat meghúznák; az akár ingó, akár ingatlan dolog tulajdona megszerzésének és a megsértett jog keresésének módját megmutatnák; a polgári bűncselekmények mikénti megbüntetését előírnák; az állam igazgatásának költségeit, s mind a külső biztonság, mind a belső nyugalom biztosításának rációját, de mindezeknek csupán első és legfontosabb alapjait leszögeznék.”³⁴ Majd így folytatja Bónis: „Hogy mi lett legyen ezeknek az alaptörvényeknek, s a bennük foglalt alkotmány-nak tartalma, már tudjuk: az emberi jogok kijelentése és biztosítása, a nemnemesek birtok- és hivatalviselési képessége, a közteherviselés, az alkotmányos királyság, a népképviselői országgyűlés, a miniszteri felelősség, a demokratikus államigazgatás, a nemzeti hadsereg, a nemzetiségeket felölelő állampolgárság, a magyar államnyelv, az egyház és állam szétválasztása, egyszóval: a nemzet felszabadítása és egyesítése által az ország szabadsága és függetlensége.”³⁵

Bónis György írt egy másik életrajzt is, első királyunkról: *István király* (1956). Könyve előszavában ugyan azt írja, hogy „Ennek a könyvnek a hőse nem István az államférfi, a törvényhozó, az egyházszervező, mint az eddigieké; hőse a magyar nép, amely egy nagy ember irányításával élte át gazdálkodásának, társadalmának, közszervezetének és hitvilágának gyökeres átalakulását”,³⁶ ám ebben a művében is a jogtörténész Bónis szólal meg. Sorra veszi az egyetemes jogtörténeti tankönyvében is követett tematikus rendet, amikor először (rövid köztörténeti áttekintést követően) társadalomtörténetet ad, majd következik a közszervezet és a jog intézményeinek bemutatása. A pázstörtársadalom válságának összefoglalása és István családjának bemutatását követően megrajzolja a magyar állam megalapításának és megvédelmezésének kontúrjait. A korabeli jogforrások, törvények elemzésének nagy teret szentel. A királyi vármegyerendszer kiépítése során követett gyakorlatnál hangsúlyozza a frank minták (*comitatus*) mellett azt a némettől különböző magyar sajátosságot, hogy az uralkodó nem az ország politikai felosztására törekedett, hanem a királyi birtokok gazdasági és katonai igazgatásának legjobb módját kereste. Így összegez Bónis: „Az a tudós, aki a korba mélyed, meglátja a X. század elemi erejű válságát, a gazdaság, társadalom és politika pusztulással fenyegető krízisét; aki István királyban népének nagy államférfiát, a válság megoldásának munkását ismeri fel.”³⁷

Jelentősnek mondható Bónis György tankönyvírói munkássága is. Már kolozsvári működése idején hallgatói lejegyezték előadásait és ezek (klasszikus egyetemi jegyzetként!) kiadásra is kerültek: *Magyar alkotmány- és jogtörténet* (1941, 1943).³⁸ A háború után szinte minden tekintetben új kultúrpolitikai rezsim következett, amelynek egy jegyzeként nem lehetett egyéni tankönyveket írni, hanem országosan egységes tansegédletek készültek. Az ország három jogi karán tehát ugyanazokból a jegyzetekből, tankönyvekből készültek a hallgatók, mindez az országos, központosított felsőoktatás-irányítás

³⁴ HAJNÓCZY 1791, 115–116. p.

³⁵ BÓNIS 1954, 291–292. pp.

³⁶ BÓNIS 1956, 6. p.

³⁷ Uo. 156. p.

³⁸ Bónis bibliográfiája részletesen tartalmazza ezeket, s a későbbi, szegedi éveit alatt írt egyetemi jegyzeteit is. Az első jegyzetek „nyersanyagát” készítő hallgatók, munkatársak neveit is tudjuk: Gyallay P. Sándor, Stépán József.

eszközeként volt felfogható. Mivel az ún. ötvenes években még egyetlen, a háború előtti időkből „továbbszolgáló” jogtörténészt sem távolított el a hatalom a katedráról, ezért a legnagyobbak készíthették ezeket a munkákat: *Bónis* mesterével, *Eckhart* Ferencsel és legjobb barátjával, *Degré* Alajossal írt közösen egyetemi jegyzeteket.

A szovjet mintára hazánkban is bevezetett egyetemes jogtörténetnek nem voltak sem számottevő oktatási előzményei, sem összegző tudományos irodalma, így úttörőnek mondható az a tankönyv, amelyet *Sarlós* Mártonnal közösen írt *Bónis: Egyetemes állam- és jogtörténet* (1957) címmel. Szerzőtársával való emberi és szakmai viszonya enyhén szólva is feszült volt, a kötet egésze azonban így is kiemelkedő teljesítménynek számít. *Ruszoly* Józsefet idézem: „Némi túlzással vallhatom, hogy a *Bónis–Sarlós-féle Egyetemes állam- és jogtörténet* (1957) tankönyv a mai napig a maga nemében még mindig a legjobb, legalábbis a *Bónis* György írta fejezeteket tekintve. Tragikus firtora a sorsnak, hogy ő már nem taníthatta, nem is vizsgáztathatott belőle. Néhány évig volt forgalomban. Én 1958/59-ben még belőle tanultam.”³⁹ Ehhez a jellemzéshez szeretném hozzátenni, hogy a szegedi jogtörténeti tanszék által máig gondozott főkollégium továbbfejlesztett tankönyvi anyaga lényegében erre a forrásra épült, tehát mind a *Both* Ödön-féle országos jegyzetek vonatkozó fejezetei, mind az utóda, *Ruszoly* József által készített *Európai jog- és alkotmánytörténelem* (2011) szemléleti tekintetben és számos részletében is a *Bónis-féle* tankönyvi alapvetést követő bázison íródott.

A tudós levéltárnok

Kedves tanítványaitól (örökre) elszakítva Budapesten, a Fővárosi Levéltárban kapott új munkahelyet és kutatási lehetőséget. A fiatal tudós minden erejét a kutatásra fordította. Ragyogó munkát jelentetett meg a főváros egy régebbi korszakának jogéletéről: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után. 1686–1708* (1962) és ugyanebben az évben egy 20. századi témát is feldolgozott: *Nagy György és az 1914 előtti magyar köztársasági mozgalom*.

Bónis György jogtörténeti munkásságának legmaradandóbb értékei a középkori magyar jogélet európai kontextusba helyezett feltárásában születtek. Tudományos érdeklődésének fontos dokumentuma, a *Hajnik* Imre emlékének ajánlott, akadémiai doktori értekezésének váza: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon* (1971) c. könyve. Már a címben, s az előszóban exponálja az általa előszeretettel használt kulcsfogalom, a „jogtudó értelmiség” fogalmát és kutatástörténeti jelentőségét: „*Tanulmányom a késő Árpád-kortól Mohácsig terjedő időszak jogtudó értelmiségével, a magyar feudális jogot alkalmazó és továbbfejlesztő réteggel foglalkozik. Meg akarja ismerni életpályájukat, vagyoni és társadalmi helyzetüket a kor magyar társadalmában és a római, meg a kánonjog befolyási övezetébe tartozó Európában. Be akarja bizonyítani, hogy az intellektuális téren is bekövetkezett munkamegosztásnak ez a terméke, »a jogászok új, felemelkedő rendje« (Engels), a német Juristenstand, a francia gens de justice, az angol legal profession hazai megfelelője érdemes a kutatás figyelmére. Szeretné azt a meggyőződést sugallni, hogy a jogtudó értelmiség alapos ismerete nélkül sem a feudális*

³⁹ RUSZOLY 2002, 13. p.

*szokásjog kialakulása, sem bírósági szervezetünk története, sem a római jog behatolásának üteme és mértéke, sem a későn kivirágzó magyar jogtudomány genezise nem érthető meg.*⁴⁰ Ennek a programnak minden szavával egyet kell értenünk, s hozzáteszem, Bónis oroszlánrészt vállalt magára ebben a grandiózus jogtörténetírói vállalkozásban.

Ebben a – talán élete főművének tekinthető – könyvében Bónis módszeres alapos-sággal, a kronológia diktálta történelmi korszakok szerint haladva, meglehetősen részle-tességgel foglalkozik annak a személyi körnek a műveltségével, jogi tudásával és szerepvállalásával, amely a hazai jogászai hivatásrendet alkotta. Az első fejezetben az An-jou-kor végéig tekinti át a haza viszonyokat: elsőként a királyi kápolna és a kancellária jogászaikról olvasunk, majd bővül a kör: következnek az országos nagybírák, elsősorban a nádor és az országbíró, akik mellett ott találjuk az ítélmestereket. Főként az ő jogi tudásuk, tapasztalatuk és intelligenciájuk, szorgalmuk bázisán jött létre és erősödött meg a korai évszázadokban a hazai jog intézményrendszere és az országos jog gyakorla-ta. A joggal hivatásszerűen foglalkozók a kezdetekkor természetesen a papi rendből kerültek ki: „*A XIII. századra tehát létrejött egy olyan erőteljes klerikusréteg, amelyből a jogtudó értelmiség a társadalmi munkamegosztás következő lépéseként differenciáló-dott.*”⁴¹ A középkori értelmiség tudásanyaga jelentős mértékben jogi tartalmat hordo-zott, ami az európai fejlődés egyik fontos sajátossága.

Bónis nem felejtkezik meg egyetlen korszak jellemzésekor sem a jegyzőkről (*notarii*), azokról, akik a jogi tartalmat hordozó oklevelek rendszerinti írói, elkészítői voltak, s tudá-suk és szerepük tartósan és jelentősen kiemelte őket az egyszerű írnokok sorából. Nagyon gyakran vállaltak ügyvédi feladatokat is, ami nemcsak megengedett, hanem a jogkeresők irányából tekintve nagyon is ígéretes volt, hiszen a jogi írásbeliség praktikus letéteménye-seinek személyes fellépése egy perben esélynövelő potenciált jelentett. Szerepük Magya-rországon hasonlítható a közjegyzők nyugat-európai országokban vitt szerepéhez, akik kezdetben csak vezették a szentszéki perek jegyzőkönyveit, majd oklevéladói szerepükben megerősödve a közhitelesség máig élő intézményét alapozták meg.

A következő fejezetekben Bónis a Zsigmond kor, Mátyás király uralkodása, végül a középkorvégi bomlás jeleit felmutató évtizedek krónikáját adja. A tágan vett 15. század a középkori autonóm magyar jogrend kibontakozásának hőskora. Alapos elemzést ol-vashatunk az összes törvénykezési fórum (királyi tanács, kancellária, a személyes jelen-lét bíróságai, a királyi ügyigazgatóság) jogtudó személyzetéről, kiemelt figyelemmel mindenkor az ítélmesterekre. Ezek a nagybírák pecsétjét használó jogtudók önállósult bíráskodása jelentette az intézményi fejlődés csúcsát: „*A kúria ítélmestereinek Mátyás korában törvényben is elismert joghatósága a Jagellók uralkodása alatt is változatlanul fennmaradt, sőt talán még szélesebb körre terjedt ki. Az adatok nagy bősége mindene-setre arra mutat, hogy a protonotariusok a kor központi bíráskodásának nélkülözhetet-len tényezői voltak, közreműködésük nélkül nem jöhetett létre döntés egyetlen jelentős ügyben sem.*”⁴² Nem mellékes megjegyzés, hogy Bónis a kötethez csatolt egy archontológiát, amely nyolc táblázatban hozza 1322-től egészen Mohácsig név szerint az összes nagybírát és ítélmestereiket.

⁴⁰ BÓNIS 1971, 7. p.

⁴¹ Uo. 21. p.

⁴² Uo. 379. p.

E könyvének előszavában utal *Bónis* arra, hogy könyvéből két jelentős fejezet kimaradt „a kiadási lehetőségek szabta határok” miatt, de nagydoktori disszertációja ezeket is tartalmazta: a nyugat- és közép-európai analógiák feltárása, valamint a hazai jogászság műveinek (római jog, kánonjog és a feudális szokásjog kidolgozása) részletes bemutatása. Ezek a munkái a következő esztendőben meg is jelentek. Elsőként az európai párhuzamokat elemző kismonográfiáról: *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában* (1972). Fő mondanivalóját, a „jogtudó értelmiség” fogalom-meghatározását és geneziséjét itt fogalmazza meg *Bónis*. A még kolozsvári tartózkodása alatt megismert, megszeretett és mindvégig nagyra értékelt erdélyi tudós, *Jakó* Zsigmondot szavait idézi, amikor a középkori klerikus rétegből lassan kiváló jogászságról gondolkodik: „E laicizálódás mindenhol az egyházi intellektualizmus keretei között kezdődött, de csak több százados együttélés után jutott el a világi munkaköröket betöltő elemek többé-kevésbé határozott elkülönüléséhez.”⁴³ Munkája összegzéseként, grafikusan is felvázolt formában foglalja össze *Bónis* a klerikus státusú, értelmiségi foglalkozású, jogi tudással rendelkezők személyi körét. Két nagy osztályt különít el, attól függően hogy az egyetemi képzésben részt vettek-e. Az egyetemet megjártakból (*doctores*) kerültek ki gyakran a politikusok, diplomaták és – főleg a szentszékeken – a bírák és ügyészek (*procuratores*). A másik csoportot alkotják azok a gyakorlatban képzett jogászok (praktikusok), akik jellemzően nem a római és a kánoni jogban volta tudósok, hanem az országos, vagy legalább a helyi jog tudói voltak. Bátran kijelenthető, hogy *Bónis* György egész ez irányú munkásságában nekik szenteli a legnagyobb figyelmet, az ő jogtörténeti megbecsülésükért küzd. A summázat így szól: „*Jogtudó értelmiségnek tekintem [...] azt a réteget, amely az artes-jellegű ismereteknél egyetemen vagy a praxisban elsajátította a római, kánoni vagy hazai jog tudományát; ennek birtokában a politikában, a diplomáciában, a jogszolgáltatásban, a jogügyleti forgalomban vagy az államigazgatásban működött, s a jogászai vagy hivatali munkával kereste kenyerét, esetleg szerzett vagyont [...]*”⁴⁴

Az akadémiai doktori disszertációjában szereplő másik fejezet a magyar középkori jogrendszer forrásairól közzétett monográfia: *Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog* (1972). Ebben a munkájában *Bónis* részleteiben és egymásra hatásuk által összességükben értékeli a három nagy jogforrási bázis kapcsolatrendszerét és szerepét a középkori magyar jogrendszerben. A tudományosság szempontjából tekintve a primátus a római jogé volt: „Egyoldalúság nélkül mondhatjuk, hogy minden ország jogfejlődésének mércéje az, mennyit tudott – Bologna vagy Bizánc útján – magáévá tenni a római jogból. Mivel pedig a latin kultúrájú s a latin kereszténységhez csatlakozó államokhoz legközvetlenebbül a kánonjog továbbította a római jog elveit és tételeit – átformálva őket a maga céljai és érdekei szerint –, ezeknél további értékmérőként vehetjük fel a kánonjoghoz való viszonyulást. A középkori magyar jognak az európai fejlődésben elfoglalt helyét is ezek a korordináták határozzák meg [...] A magyar középkori jogrendszer »kémiái összetétele« is ezeknek az elemeknek – pontosan persze sohasem meghatározható – vegyülete.”⁴⁵ Elsőként a római jogi és kánonjogi irodalom hazai em-

⁴³ JAKÓ 1967, 20. p.

⁴⁴ BÓNIS 1972a, 174–175. pp.

⁴⁵ BÓNIS 1972b, 7–8. pp.

lékeit és teljesítményeit veszi számba, majd azok hatását elemzi: „*A római és a kánon-jog Mohács előtti hatását összefoglalóan jellemezve, először a római jog mindennemű recepciójának hiányát kell megfigyelnünk, még az ún. 'elméleti' átvételét is [...] a civil-jog – mint egyféle »természetjog« – nagy tekintélyt élvezett, de nem tekintették hatályos rendszernek.*”⁴⁶ A római jog hatása és jelenléte főként a latin nyelvű magyar jogélet terminológiájában érhető tetten.

A könyv legrészlet-gazdagabb tömbje a hazai szokásjogról tudósít. Két fejezetet szentel ennek a témakörnek Bónis: a hazai szokásjog feljegyzéseiről és középkori jogunk romanizálódásának eredményeiről (*Werbőczy és Pápóczi útja*) ír. A szokásjog lejegyzése hazánkban is gyakran magánosok szorgalmának gyümölcsei voltak, s ezek sorában főleg a gyakorlati jogtanítás igényeit is szolgáló formuláskönyvekről olvasunk sokat. Ezek a jogforrások egyszerre voltak az anyagi jog, de még inkább az eljárások konkrét példáiba öltöztetett tankönyvei. Jogtudományunk és jogtanításunk elhanyagolt munkái ezek, melyeket jószerivel a teljesség igényével vesz kézbe és értékel Bónis. A hazai jogtanítás részleteiben alig ismert valóságára nyit ablakot a kancelláriai és a hiteleshelyi gyakorlat elemzése. Az *Ars Notaria* kapcsán arra a konklúzióra jut, hogy az oktatás az írásbeli és szóbeli módszert egyesítette. Werbőczy munkásságának elemzésekor Bónis eléggé szűkszavú és a Hármaskönyvvel kapcsolatban feltűnően óvatos: „*Szerzője bizonyos mértékig ismerte a római jogot, és – mint már régen megfigyelték – elméleti részeiben fel is használta.*”⁴⁷ Bónis részletesen taglalja viszont Pápóczi Imre pozsonyi kanonok frissen felbukkant kéziratát, amely jól illusztrálja a hazai romanizáció egy másik lehetőséget kínáló útját.

Bónis György mestere, Eckhart Ferenc ösztönzésére már egyetemista korától kezdve érlelte magában a gondolatot, hogy megírja a középkori magyar egyházi bíraskodás történetét. E célkitűzéséhez sohasem lett hűtlen, egész életén át fáradhatatlanul gyűjtötte az anyagot. Angliai ösztöndíjas évében összegyűjtötte a témára vonatkozó legfontosabb angol anyagot, tervei között szerepelt a német és francia források feltérképezése is. Hogy életművének e nagyon fontos része ne menjen veszendőbe, élete alkonyán elhatározta, hogy regeszta formájában megjelenteti jegyzeteit. A mű megjelenését már nem érthette meg: a *Szentszéki regeszták* (1997) kéziratát e sorok írója rendezte sajtó alá.

Az egyházi bíraskodás hazai és európai intézményeinek kutatási eredményei szintén minden fontosabb írásában felbukkannak, de szám szerint kilenc tanulmányát kifejezetten e témakörnek szentelte. Német, francia és angol nyelven is publikált ezek közül, így a nemzetközi tudományos élet előtt is ismertté vált ez irányú kutatása. Feltétlenül kiemelést érdemel a rangos német jogtörténeti folyóiratban közölt összefoglaló tanulmánya: *Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526* (1963), amelyet lefordítottam magyarra és a szentszéki regeszta-gyűjteményt tartalmazó kötet végén helyeztem el.⁴⁸ Ebben a tanulmányában Bónis mintegy „tömörített fájlban” összegzi a monográfiaként megírni nem tudott nagy téma legfontosabb hazai eredményeit. Más műveit is jól ismerve, elszoruló szívvel olvastam többször is ezt a munkáját, amelynek minden mondatában kutatómunkák óráinak, napjainak, éveinek sűrítőmánya izzik. Olyan tömör a

⁴⁶ Uo. 107. p.

⁴⁷ Uo. 237. p.

⁴⁸ BÓNIS 1997, 621–658. pp.

szöveg, hogy a fentebb idézett munkáinak részletgazdag forrásidézései és elemzései nélkül, azok ismerete híján, alig érthetők. Egyfajta summázata Bónis György életművének, amely egyetlen hatalmas, művészi tökélyrel és szenvedéllyel megalkotott egész: a középkori magyar és európai jogi kultúra, s a kettő kapcsolatának tudós krónikája.

Epilógusként ide kívánczok még annak megemlítése, hogy a magát szintén Bónis-tanítványnak valló Ruszoly József professzor indíttatására sajtó alá rendeztem az ő és Tamási Éva kolléganőm segítségével Bónis György valamennyi, német nyelven megjelent tanulmányát: *Beiträge zur ungarischen Rechtsgeschichte, 1000–1848* (2018) címmel. A kötet fejezetcímei strukturáltan mutatják az életmű német nyelven is publikált eredményeit: *Gelehrtes Recht und Juristenstand – Gewohnheitsrecht und Gesetz – Stände und Städte – Nachruf und Historiographie*. Külön alfejezetben helyeztem el azt a két jegyzéket, amelyek Bónisnak a némettől különböző, más idegen nyelven íródott közleményeit, valamint a német jogtörténetírást érintő könyvismertetéseit tartalmazzák.

III. Fontosabb művei

A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben. Sárkány Nyomda. Budapest, 1934. (Angyal szeminárium kiadványai 26)

A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában. (Systematica Commissio), Sárkány Nyomda. Budapest, 1935. (Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti Szemináriumából 5)

Az angol alkotmánytörténetírás tegnap és ma. Századok 74 (1940). 181–211. pp.

Magyar jog – székely jog. M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem. Kolozsvár, 1942. (Kolozsvári Tudományos Könyvtár 1)

Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Nagyenyedi Bethlen Nyomda. Kolozsvár, 1947. Az eredeti kiadás újraszerkesztett, de tartalmában változatlan kiadását sajtó alá rendezte: BALOGH ELEMÉR. Osiris. Budapest, 2003. (Az idézetek a 2003. évi kiadásból valók.)

Hajnóczy József. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1954.

István király. Művelt Nép. Budapest, 1956. (Magyar Történelmi Társulat 6)

Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Kanonistische Abteilung 49 (1963), 174–235. pp.

A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1971.

A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1972. [BÓNIS 1972a]

Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1972. [BÓNIS 1972b]

Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon. (A szerző hátrahagyott kéziratát gondozta és szerkesztette BALOGH ELEMÉR), Püski Kiadó. Budapest, 1997. (Jogtörténeti Tár 1/1)

Pályám emlékezete (1983). Közreadja: RUSZOLY JÓZSEF (Közlemények a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Bónis György Szemináriumából 1 = Különnyomat a Szegedi Műhely 46. évfolyamának 3–4. számából. 101–148. p.). Szeged, 2007.

Beiträge zur ungarischen Rechtsgeschichte. 1000–1848. Gondolat Kiadó. Budapest, 2018.

IV. Irodalomjegyzék

- BALOGH ELEMÉR: *Der Autor und sein Werk*. In: Bónis György: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon (Jogtörténeti Tár 1/1). Püski Kiadó. Budapest, 1997. = Acta Jur. et Pol. Szeged. 1997. Tom. LI. Fasc. 1. 659–662. pp.
- BALOGH ELEMÉR: *Állam- és Jogtudományi Kar 1921–1998. Oktatás- és kutatástörténet*. In: SZENTIRMAI LÁSZLÓ – RÁCZNÉ MOIZES KATALIN (szerk.): József Attila Tudományegyetem. A szegedi tudományegyetem múltja és jelene. 1921–1998. Szeged, 1999. 41–42. pp.
- BALOGH ELEMÉR: *Vorwort*. In: György Bónis: Beiträge zur ungarischen Rechtsgeschichte. 1000–1848 (Ungarische Rechtshistoriker 4). Gondolat Kiadó. Budapest, 2018. 7–12. pp.
- CONCHA GYÖZÖ: *A kilencvenes évek reformeszméi és előzményei*. Budapest, 1985.
- HAJDU LAJOS: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1971.
- HAJNÓCZY JÓZSEF: *De comitiis Regni Hungariae deque organisatione eorundem dissertatio iuris publici Hungarici*. H. n. 1791.
- JAKÓ ZSIGMOND: *Az erdélyi értelmiség kialakulása. Probléma és módszer*. Korunk. 1967/1.
- KÁVÁSSY SÁNDORNÉ – TAMÁSI ANNA ÉVA: *Bónis György tudományos hagyatéka Szegeden*. Letéti jegyzék. függelékkal (Közlemények a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Bónis György Szemináriumából 3). Szeged, 2014.
- MARCSALI HENRIK: *Alkotmánytervezetek 1790-ben*. Budapesti Szemle. 1906.
- PÉTER LÁSZLÓ: *A Szegedi Tudományegyetem az 1956-i forradalomban*. Szegedi Műhely 2001/3. 1–6. pp.
- P. MIKLÓS TAMÁS: *Bónis György (1914–1985) életművének bibliográfiája*. Történelmi Szemle 1995/4. 509–524. pp.
- RUSZOLY JÓZSEF: *Buza László nyolcvanéves*. Tiszatáj 19 (1965) 354–357. pp.
- RUSZOLY JÓZSEF: *Egy lappangó jegyzőkönyv nyomában*. Szegedi Műhely 2002/1–2.
- RUSZOLY JÓZSEF: *Ein Leben für die Rechtsgeschichte: zum Lebenswerk von György Bónis, 1914–1985*. In: MÁTÉ GÁBOR – MEZEY BARNA (Hg.): Rechtsgeschichtliche Studien. Beiträge zur Institutionsentwicklung in der ungarischen Rechtsgeschichte. Károli Gáspár Universität. Budapest–Passau. 2008, 62–66. pp. [Kurzfassung]
- RUSZOLY JÓZSEF: *Beiträge zur neueren Verfassungsgeschichte. Ungarn und Europa*. (Ungarische Rechtshistoriker 3). Gondolat. Budapest, 2009. 604–622. pp.
- RUSZOLY JÓZSEF: *Zwei Rechtshistoriker von der Universität Szeged*. In: ELEMÉR BALOGH (Hg.): Schwabenspiegel-Forschung in Donaugebiet. Konferenzbeiträge in Szeged zum mittelalterlichen Rechtstransfer deutscher Spiegel (Ius Saxonico–Maidebvrghense in Oriente. Das sächsisch-magdeburgische Recht als Kulturelles Bindeglied zwischen den Rechtsordnungen Ost und Mitteleuropas 4). De Gruyter. Berlin–Boston, 2015. 299–311. pp.
- STAUBER PÉTER: *Bónis György jogtörténeti munkássága*. (Állam- és jogtörténeti bibliográfiák 13). Az ELTE Állam- és Jogtörténeti Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének kiadványai. Budapest, 2001.
- TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: *Mártély nép jogélete*. Kolozsvár, 1944.
- ZLINSZKY JÁNOS: *György Bónis*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Germanistische Abteilung 104 (1987), 487–494. pp.

BLUTMAN LÁSZLÓ – KERTÉSZNÉ VÁRADI SZILVIA

BUZA LÁSZLÓ

(1885–1969)

I. Életrajz

Buza László 1885. február 8-án, Sárospatakon született. Édesapja, Buza János a sárospataki Református Kollégium tanára, a sárospataki református egyházközség presbitere, majd főgondnoka volt. Érdeklődés, hogy felmenői között apai ágon több nemest is találunk, maga a Buza család is nemesi származású, a címeres nemeslevelet 1606-ban Bocskay Istvántól kapták „Váradí” előnévvel.¹ Felesége: Szádeczky-Kardos Jolán (1893–1944), fiai: dr. Buza László (1914–1987) állatorvos, bakteriológus, és Buza Zoltán (1917–1944).²

Jogi tanulmányait a Sárospataki Református Jogakadémián, valamint a budapesti, berlini és kolozsvári egyetemeken végezte 1904-től 1908-ig. Az 1904/05-ös tanévben római jogi dolgozatával Kolozsváron egyetemi pályadíjat nyert. Egyetemi tanulmányai alatt már szakcikkei jelentek meg, így például a jogbölcséleti szemináriumban felolvasott *A női kriminalitás* című dolgozatát Somló Bódog professzor a *Huszedik Század* című folyóirat 1908-as évfolyamában jelentette meg.³

1908-ban a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen a jogtudomány, 1909-ben az államtudomány doktorává avatták *sub auspiciis regis*.⁴

Első kinevezését még államvizsgái letétele előtt, 1908-ban, 24 évesen kapta a Sárospataki Jogakadémiára. 1912-től a kolozsvári egyetem magántanára, illetve 1918-tól 1923-ig a Sárospataki Református Joglíceum nyilvános rendkívüli tanára; közjogot, politikatudományt és nemzetközi jogot oktatott.⁵ Ugyanitt az 1914/15-ös és az 1921/22-es tanévben dékán, az 1917/1918-as, 1918/1919-es, valamint 1919/1920-as időszakban a Sárospataki Református Kollégium közigazgatói (rektori) tisztét is betöltötte. Eközben 1916-ban a

---

¹ KOVÁCS 2016, 126. p.

² Uo. 128. p.

³ Uo. 129. p.

⁴ A címre a középiskolai és egyetemi vizsgáin és szigorlatain is kitűnő eredményt elérő hallgatók pályázhattak, a kolozsvári egyetem hallgatói közül évente csak egy részesülhetett abban a kitüntetésben, hogy az uralkodó (vagy a kijelölt képviselője) jelenlétében, egy értékes aranygyűrű átadásával avassák doktorrá.

⁵ ÁMÁN 2019, 105. p.

kolozsvári egyetem és a debreceni jogi kar megüresedett Közjogi Tanszékeire nyújtott be pályázatot, azonban a bíráló bizottság egyik helyen sem őt támogatta első helyen.⁶

A trianoni döntés után végül Szegeden állapodott meg a kolozsvári egyetem, amely Ferenc József Tudományegyetem néven 1921-ben kezdte meg első szemeszterét. *Buza* az itt induló jogi fakultásra kapott – egyhangú határozattal hozott – meghívást az 1922/23-as tanévben nyilvános rendes tanári poszt betöltésére.⁷

A Sárospatakon szerzett tapasztalatait kiválóan kamatoztathatta a szegedi években, mivel egy jogakadémiai tanárnak szinte minden jogterülethez értenie kellett, 1923-tól pedig a szegedi egyetemen a tanárok, így *Buza* is, több tárgyat gondoztak. Az oktatás mellett a kutatói tevékenységét is az új, sokszínű és izgalmas szakmai kérdések megválaszolása jellemezte.⁸ Szállóigévé vált mondása: „*Ha valamit nem értesz, írd róla monográfiát.*”⁹

Mindez előmeneteléből is látható, mivel a szegedi jogi fakultáson a 1924/25-ös tanévben a Büntetőjog Tanszék, 1923-tól 1940-ig a Nemzetközi Jogi Tanszék, az 1936/37–1939/40. tanévekben pedig a Közjogi Tanszék vezetője volt.¹⁰

Közeleti tevékenysége is kiemelkedő volt. 1932-től *Buza* kezelte a jog- és államtudományi intézet könyvtárát, 1937–1940 között elnöke volt az egyetem gazdasági bizottságának, 1927–1933 között pedig tagja volt az Országos Szerzői Jogi Szakértő Bizottságnak.¹¹ A Nemzetek Szövetsége főtítkárának meghívására 1930-ban Genfben vett részt tanulmányúton.¹² Az 1932/33-as tanévben a Jog- és Államtudományi Kar dékánja, 1933/34-ben prodeán, 1939/40-ben az egyetem prorektora.

1930–1937 között a Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Bizottságának meghívott tagja, 1938-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1946-tól rendes tagja. Angol, német és francia nyelven is beszélt.

A második bécsi döntést (1940) követően *Buza* a jogi karral együtt átköltözött Kolozsvárra. Ott 1940–45 között a nemzetközi jog nyilvános rendes tanára, az 1940/41-es tanévben a Jog- és Államtudományi Kar dékánja, 1943/44-ben az egyetem rektora volt. Az egyetem tanárai a közeledő front elől 1944-ben Magyarországra menekültek *Buza* kivételével, aki egyetlen jogászprofesszorként maradt a jogi fakultáson. A statisztika és a jogtörténet kivételével minden egyéb tárgyat ő adott elő, keddenként az első, szerdánként a második, csütörtökönként a harmadik, míg péntekenként a negyedik évfolyamon, így biztosítva az egyetem és az oktatás folytonosságát az 1944/45-ös háborús tanévben.¹³

Tevékenyen közreműködött a romániai állami magyar egyetem, a Bolyai Tudományegyetem megszervezésében, ahol 1945-ben szerződéses alkalmazást kapott a román kormánytól a Nemzetközi Jogi Tanszékre. Tagja volt a Bolyai Tudományegyetem tanácsának és részt vett az egyetem kormányzásában, ahol magyar állampolgárként 1947-ig taníthatott. Tagja volt annak a közeleti személyiségekből álló testületnek, amely

⁶ A bizottság a benyújtott pályázatok alapján egyik kandidálót kinevezését sem támogatta, így sem *Buza* Lászlót, sem *Csekey* Istvánt, sem *Molnár* Kálmánt, l. BALOGH 2010, 86.p.

⁷ KOVÁCS 2016, 131. p.

⁸ BLUTMAN 1985, 593. p.

⁹ BALOGH 1999a, 61. p.

¹⁰ BALOGH 1999b, 90–91. pp.

¹¹ KOVÁCS 2017, 29. p.

¹² KOVÁCS 2016, 128. p.

¹³ BALOGH 1999a, 62.p.

1945 decemberében Erdély határainak az etnikai összetételt alapul vevő kialakításáról szóló memorandumot dolgozott ki és juttatott el a nagyhatalmakhoz.¹⁴

A kolozsvári önálló magyar egyetem megszűnése következtében 1948-ban tért vissza az 1945 őszi, a Szegedi Tudományegyetem a kolozsvári professzorokból megszervezett Jog- és Államtudományi Karra. 1948-ban vette át a Nemzetközi Jogi Tanszék vezetését, továbbá az 1949/50-es, az 1951/52-es, az 1952/53-as tanévekben immáron az Állam- és Jogtudományi Kar dékánja volt, míg az 1950/51-es és 1953/54-es tanévekben prodekáni pozíciót töltött be.¹⁵

A nemzetközi jog kiemelkedő művelőjeként az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának elnöke volt 1960–1964 között, a Magyar Jogász Szövetségnek elnöke 1959–1965 között, a Nemzetközi Jogi Társaság magyar csoportjának választmányi tagja, a Magyar Külügyi Társaság elnöki tanácsának tagja, a Magyar Társadalomtudományi Társaság választmányi tagja, a Hazafias Népfront Szeged városi Bizottsága elnöke, a Tiszántúli Református Egyházkerület főgondnoka.¹⁶

Munkásságát 1955-ben és 1960-ban Munka Érdemrenddel, 1966-ban a Munka Érdemrend arany fokozatával ismerték el. 1966-ban József Attila emlékérmét kapott. Ahogy tanítványa, *Ruszoly* József is írta róla: Számára a professzori lét és az egyetemi munka nem csupán hivatás, hanem életforma volt. „Nála a tudomány művelése és az új eredmények továbbadása a szó igazi értelmében feltételezik egymást.”¹⁷

Oktatói tevékenysége példamutató volt. Tanítványai között számtalan neves tudóst találunk, így nála doktorált *Bibó* István, *Szabó* József, *Takács* Lajos kolozsvári professzor, valamint *Herczegh* Géza, a Nemzetközi Bírószág mindezidáig egyetlen magyar bírója és a tanszékvezetésben utóda, *Nagy* Károly.¹⁸

Közel 150 tanulmánya és számos könyve jelent meg, és aktívan részt vett az 1959-ben megjelent *Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon* megírásában is. A *Külügyi Szemle*, *Acta Juris Hungarici*, *Acta Juridica* szerkesztőbizottsági tagja volt.

58 katedrán eltöltött év után 1966-ban, az egyetemi tanárok között is kivételesnek számító életkorban, 81 évesen vonult nyugdíjba a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karáról. 85 évesen, Budapesten hunyt el, 1969. október 18-án. A nemzetközi jog tudományának hazánkban és külföldön is elismert tudósát az Akadémia halottjaként a Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra.¹⁹

¹⁴ KOVÁCS 2016, 132. p.

¹⁵ BALOGH 1999a, 62. p.

¹⁶ RUSZOLY 1965, 357. p.

¹⁷ Uo. 356. p.

¹⁸ BALOGH 1999a, 61 p.

¹⁹ KOVÁCS 2017, 31. p.

II. Tudományos munkásság

1. A sárospataki korszak (1908–1923)

Sárospataki jogakadémiai tanárként Buza László kutatásai elsősorban az államjogra irányultak. Sok olyan rövidebb, tanulmányi szintű munkája jelent meg, amelynek nem volt köze a nemzetközi joghoz. Így írt az *obstructio* jogtanáról (1912), a kötelező szavazásról (1913), a képviselőház házszabályairól (1916), a magyar trónörökösrel szembeni követelményekről (1916), a királyi család közjogi helyzetéről (1918). Közzétett egy terjedelmesebb könyvet a miniszterek jogi felelősségéről is (1911).

Tudományos pályája legelején jellemző kutatási területe volt az államterület jogi problémáinak számba vétele. Ebből született a sárospataki évek talán legjelentősebb (és egyik legerjedelmesebb) munkája, az *Államterület és területi felségjog* című monográfia (1910). A könyv összességét tekintve leginkább államjogi jellegű: részletesen elemezte – kiterjedt német szakirodalomra támaszkodva – az államhatalom és államterület összefüggéseit, az államterület jogi tulajdonságait és a területi „felségjog” lehetséges korlátozásait. A témának azonban elkerülhetetlenül vannak nemzetközi jogi vonatkozásai is, elsősorban azokon a pontokon, ahol az államjog és a nemzetközi jog érintik, átfedik egymást. Például az elemzés kezdetén nem kerülhetett el a próbálkozást az állam fogalmának meghatározására, ami a nemzetközi jog oldaláról is fontos kérdés (például egy állam keletkezésénél). E szempontból hasonló a területi felségjog korlátozása is, hiszen ez jellemzően nemzetközi kötelezettségek és nemzetközi szereplők útján valósul meg. A kérdés később nemzetközi jogi munkáiban is visszaköszön. Kapcsolódási pont a „*területi felségjog*” fogalma, amely a ma használt szuverenitásfogalom egyik legfontosabb vonatkozása. A munka egy része voltaképpen a szuverenitás elemzése.

Buza azonban nem szívesen használta a szuverenitás szót. A német *Preuss* nyomán úgy vélte ekkor, hogy szuverén államok csak a 17–18. században léteztek (abszolút monarchiák), mert akkor lehetett beszélni abszolút államhatalomról. A 20. században már csak jogilag korlátozott (nem abszolút) államhatalom létezik, így a szuverenitás szót csak erős fenntartásokkal lehet alkalmazni. Ebből az is következett, hogy a szuverenitást nem tartotta az államiság nélkülözhetetlen jegyének.²⁰ A „*félshuverén államok*” problémáinak érintése megint a nemzetközi jog irányába mutatott (uo. 153–154): a nemzetközi jogászokat hosszú idő óta, mind a mai napig foglalkoztatja, hogy a szuverenitásban korlátozott vagy csökkent szuverenitású államokat, államszerű képződményeket miképpen lehet elhelyezni a vesztfáliai rendszer keretei között.

A fentiek mutatják, hogy az államjog és a nemzetközi jog találkozási pontjain, Buza már ekkor is átlépett a nemzetközi jog területére. Az államterületre vonatkozó államjogi kutatások világos mellékterméke volt például a légtér („*levegőterület*”) nemzetközi jogi helyzetét elemző tanulmánya (1910), amely az első tudományos munkájának minősíthető a nemzetközi jog területén. Ugyancsak az államjog és a nemzetközi jog kapcsolódási pontjánál született meg Bosznia-Hercegovina államjogi helyzetének elemzése (1911) vagy annak áttekintése, hogy mi a parlament szerepe a nemzetközi szerződések megkötésénél (1914).

²⁰ L. BUZA 1910a, 8. és 57. p. pályája végén már változott álláspontja, pl. BUZA 1967, 38. p.

Államjogi érdeklődése mellett, a fiatal sárospataki jogtanár néha már külön, attól elváló, nemzetközi jogi kutatásokat is folytatott, a kor aktuális történései által ösztönözve. Ebben az összefüggésben érdemes megemlíteni például rövid tanulmányát a repülőgépek és léghajók nemzetközi jogi helyzetéről háborúban (1914) vagy *A háború és a nemzetközi jog* című művét (1916).

Ekkor már világosan megmutatkozott pragmatikus kutatási módszere, ami a későbbiekben egész tudományos pályáján jellemző volt rá. A nemzetközi kapcsolatok eseményeiben, jelenségeiben, folyamataiban találta meg a kutatásra érett jogi problémákat, és az elemzés innen vezette el általános nemzetközi jogi kérdések tárgyalásához. Ritkábbak az olyan munkái, amelyekben átfogóan közelít meg és tárgyal elejétől a végéig egy-egy általános nemzetközi jogi dogmatikai témát.

A nagy háború után a területeinek nagyobb részét elvesztő Magyarország függetlenné vált, átalakuló államszervezettel, az új határokon kívül, az utódállamokban maradó nagy számú magyar kisebbséggel. Európában a nemzetközi rend is jelentősen változott. Mindez sok feldolgozásra váró témát nyitott meg az államjogban és a nemzetközi jogban egyaránt. Buza László az utóbbit választotta.²¹ A sárospataki évei végén a figyelme már egyértelműen a nemzetközi jog felé irányult.²² Ezt a korszakot két kiemelésre méltó tanulmánya zárta le.

A *nemzetközi jog jogi természetéről* írt kétrészes műve új kutatási területének jogi jellegét kívánja bizonyítani (1922). Teszi ezt olyan komoly eszmei ellenfelekkel szemben, mint Somló Bódog vagy Marton Géza, akik tudvalevőleg tagadták, hogy a nemzetközi szabályok jogszabályok lettek volna, mert szankció, kikényszeríthetőség nélkül nem nevezhetők ennek. Buza szellemes megoldással állt elő. Somló klasszikus megkülönböztetését alapul véve (parancsjog kontra ígéretjog) érvel amellelt, hogy a nemzetközi jog „feltételes ígéretjog”, és mint ilyen, szankciós szabályok nem is társulhatnak hozzá, ahogy ezek a belső jogi ígéretjogi jogszabályoknál sem lelhetők fel. A szankciók hiánya tehát nem akadályozta annak, hogy a nemzetközi jogot jognak, méghozzá „külső közjognak” tekintsük. Ez a találatos érvelés azonban kikezdehető, így ma már nem ezt használjuk a nemzetközi jog jogi jellegét kétségbe vonó nézetek ellen. Nem állíthatta, hogy az összes nemzetközi jogi szabály ígéretjog lenne. Ma pedig már látjuk, hogy a szuverenitás és a konszenzus elve több helyen megtörik a nemzetközi jogképződés folyamataiban.²³ Másrészt, volt olyan áramlat, amely az ígéretjogi szabályokat egyáltalán nem tekintette jognak – a belső jogban sem –, hanem csak „ál-jogszabályoknak.”²⁴

A másik, itt említendő – de azóta lényegében feledésbe merült – tanulmánya az *Aland-szigetek helyzetének rendezéséről* szólt (1922). Ebben foglalkozott a szigetek nemzetközi jogi státuszával (mely államot illeti meg a szuverenitás feletle) és demilitarizációjával. Jelentőségét mégis az adta, hogy – tudunkkal elsőként magyar nyelven –, ismertette a szigetekeken élő svéd nemzeti kisebbség védelmére kidolgozott egyéni és kollektív kisebbségi jogok rendszerét, valamint annak nemzetközi garanciáit (a finn-svéd nemzetközi szerződés és a Nemzetek Szövetségének ellenőrzése). Ez a területi autonómián alapuló

²¹ Egy-két kisebb tanulmánya még megjelent az államjog köréből is, pl. *A jogfolytonosság* (1921).

²² L. német nyelvű tanulmányát, *Die Entstehung der Tschechoslowakischen Republik im Lichte de Völkerrechts* (1921).

²³ Később már azzal érvelt a nemzetközi jog jogi jellege mellett, hogy mögötte áll egyfajta „nemzetközi hatalom”, BUZA 1935a, 6. p.

²⁴ Pl. SZLADITS 1941, 8. p.

rendezés a kisebbségi jogok védelménél később is egyfajta működőképes ideálként, mintaként szolgált. Buza is ennek tekintette, és úgy vélte, ez az a pont, ahol az államok szuverenitása és az önrendelkezési jog még megfér egymás mellett.²⁵

2. Az első szegedi korszak (1923–1948)

A sárospataki jogakadémia bizonytalanná vált helyzete (majd megszűnése) Buza Lászlót Szegedre sodorta (1923), ahol a kolozsvári egyetem is végül megállapodott. Itt a meghívása és a kinevezése egyértelműen a nemzetközi joghoz kötötte (Szegeden a közjogot ekkor Polner Ödön kezdte oktatni).²⁶ Láthatóan nagy energiával vetette bele magát az új nemzetközi jelenségek jogi elemzésébe. Kutatásainak kezdetben két fő iránya volt.

Mindig is érdekelte a nemzetközi közösség, mint rendszer, és annak működése a saját maga megteremtett jogi keretekben (a „*nemzetközi alkotmány*” kérdései). Az I. világháború után a nemzetközi jogrend szervezeti központot is kapott, az általános rendezés részeként létrehozták a Nemzetek Szövetségét (*la Société des Nations*). Buza érezte, hogy ez jogtörténeti jelentőségű fordulat az államok együttműködésének történetében, ahol megjelent egyfajta nemzetközi közhatalom. Később a tankönyvében nem is egyszerű nemzetközi szervezetnek tekintette, hanem egy sajátos „*államkapcsolatnak*”. Rendszeresen figyelemmel követte és elemezte a szervezet működését, amit aztán egy német nyelvű monográfiában összegzett: *Die rechtliche Natur der Mandate des Völkerbundes* (1927).

A másik fő kutatási irány – ami számára a trianoni rendezés következményeiből egyenesen adódott – a kisebbségi jogok nemzetközi jogon alapuló védelmének elemzésére irányult. Ezt megalapozta az Aland-ügyről írt tanulmánya, és ezt követően öt év alatt, szegedi tartózkodásának első éveiben, elkészült egy nagy, több mint 400 oldalas monográfiával, amely a kisebbségek nemzetközi jogi helyzetével foglalkozott: *A kisebbségek jogi helyzete: a békeszerződések és más nemzetközi egyezmények értelmében* (1930).²⁷ Mivel a nemzeti kisebbségek nemzetközi védelmének legfőbb szervezeti garanciája a Nemzetek Szövetsége volt, így a két fő kutatási irány részben egybe is esett. A monográfia részletesen feltárja és elemzi a két világháború közötti kisebbségvédelmi rendszer sajátosságait, a nemzetközi szerződések által biztosított jogok körét és tartalmát, a kisebbségvédelem gyakorlatban megnyilvánuló formáit. Külön részt szentelt az ún. „*kisebbségi alaki jogoknak*”, amely a Nemzetek Szövetsége előtti jogérvényesítési eljárás kérdéseit tekintette át. Az Akadémia díját is elnyerő monográfia egy átfogó és részletes lenyomata a nemzetközi jogtörténet addig volt legfejlettebb multilaterális kisebbségvédelmi rendszerének, amelyből a II. világháború utáni időszakban csak forgácsok maradtak.

²⁵ BUZA 1922a, 17. p. Ez a tanulmány mára feledésbe merült, aminek három oka lehet: egyrészt a nehéz elérhetősége (a Sárospataki Főiskolai Évkönyvben jelent meg); másrészt az, hogy ezután, a rá következő évtizedben több munka is részletesebben foglalkozott az Aland-szigetek területi autonómiájával; harmadrészt az, hogy a szerző jelentősen kiegészítve beledolgozta a tanulmányt a nemzetközi kisebbségi jogokról megjelent későbbi nagy monográfiájába (l. alább).

²⁶ SCHWEITZER 2017, 11. p.

²⁷ A monográfiának megjelentek előtanulmányai is, pl. *L'affaire des colons hongrois du Bánát et de la Transylvanie: devant la Société des Nations* (1926).

Mindezek mellett az új szegedi jogtanárnak jutott ideje az I. világháború utáni rendezés néhány egyedi kérdésével is foglalkozni. Írt például a helyreállítási kölcsön nemzetközi jogi biztosításairól (1924) vagy Magyarország katonai ellenőrzésének nemzetközi jogi vonatkozásairól (1925). Továbbra is figyelt azokra a nemzetközi aktualitásokra, amelyek jogi eszközökkel is megközelíthetők voltak. A lateráni egyezmény megkötése után szinte azonnal megjelent egy kisebb műve, amely a Szentszék megváltozott nemzetközi jogi helyzetével foglalkozott (1929). Egy-két tanulmányában még visszaköszön általános államjogi érdeklődése, bár a nemzetközi jogi perspektívát ekkor is fenntartja: pl. *A királykérdés nemzetközi jogi vonatkozásai* (1928).

A kisebbségi jogokról írt monográfia után a következő nagy lépés kétségtelenül a nemzetközi jogi tankönyvének összeállítása és megjelentetése volt (1935). Itt foglalta össze átfogóan a nemzetközi jogi nézeteit. Egy tankönyv esetében nemcsak az a fontos, hogy mit ír benne a szerző, hanem az is, hogy mit hagy ki belőle, és a leírtakat milyen rendszer és szemlélet fogja össze. Buza a nemzetközi jogot két nagy részre osztotta fel. Van a „*nemzetközi alkotmány*”, amely a nemzetközi jogrend és az államok általános jogi helyzetét írja le a nemzetközi jogközösségen belül. E mellett ott áll a „*közönséges nemzetközi jog*”, amely a nemzetközi szabályok legnagyobb (maradék) részét fogja át. A két szabálycsoport egymással egyenrangú, formai, jogforrási szempontból nem különbözik egymástól.

A szerző a tankönyvben a nemzetközi alkotmány tárgyalása mellett a maradék nagyobb részt „*az állam szabadságának*” szenteli. Az állam külső és belső szabadságát (szabad cselekvési lehetőségét) a „*nemzetközi hatalommal*” állítja szembe, amelynek része a Nemzetek Szövetsége. Nem nehéz felismerni, hogy az állam kettős szabadsága tulajdonképpen a szuverenitást jelölné. Azonban Buza továbbra sem beszél szívesen szuverenitásról, amelyet abszolútumként fog fel, és amellyel a 20. században már államok nem rendelkezhetnek.²⁸ Viszont az állam szabadsága alá be tudta tagolni a nemzetközi jog számos hagyományos témáját is, a be nem avatkozás tilalmától kezdve, a nemzetközi jogalkotásban való részvételen át, az állami önszegély alkalmazásáig. Összességében azért látható, hogy a nemzetközi alkotmány/közhatalom szembe állítása az állami szabadsággal, rendező elvként nem igazán működik jól. Például az állam külső szabadságához kénytelen betagolni a nemzetközi szervezeteket is, amelyeken keresztül úgy mond az állam részt vesz a nemzetközi jog végrehajtásában. Ugyanakkor a diplomáciai kapcsolatokra vonatkozó szabályozást inkább a nemzetközi alkotmányhoz sorolta, noha azok alapvetően az államok érdekérvényesítését szolgálják.

A tankönyv megjelenése után Buza László kutatásaiban új vonás jelent meg. Több olyan tanulmányt publikált, amelyet nem gyakorlati kérdések vagy egy kialakult nemzetközi helyzet áttekintésének szentel, hanem átfogóan elemez a nemzetközi jog működésének alapjaihoz tartozó jogdogmatikai kérdéseket. Ezek itt nem járulékosan kapnak szerepet valamely gyakorlati probléma elemzése kapcsán, hanem saját jogon tárgyai egy tanulmánynak. Ide sorolhatók a kényszer alkalmazásáról (1937 – németül), az elismerés jogi természetéről (1939, majd németül 1940), a joggal való visszaélésről és a *bona fides* elvé-

²⁸ Azon az abszolutisztikus állásponton volt, hogy a szuverenitás fogalma a szuverenitás hordozójának jogi megkötöttségét *eo ipso* kizárja, BUZA 1922b, 119. p. Ennek ellenére, munkáiban rendszeresen használja a szuverenitás szót.

ról (1940), a nemzetközi jogi deliktumról (1942), valamint a nemzetközi jogban alkalmazott büntetésről (1945) közzétett átfogó, mély dogmatikai elemzések tartalmazó művei.²⁹

Ami a nemzetközi történéseket illeti, az 1930-as években a szegedi jogtanár érdeklődése nagyjából három irányú. Érzékelve az I. világháború utáni rendezés válságát, kutatta, hogy a változásoknak vagy változtatásoknak milyen jogi alapjai lehetnek általában és Magyarország tekintetében is [l. pl. vaskos tanulmányát a Nemzetek Szövetségének szerepéről az alkalmazhatatlanná vált nemzetközi jogi szabályok megváltoztatásánál (1931), vagy a területi revízió nemzetközi jogi alapjairól (1933)]. Megpróbált egy általános képet adni a nemzetiszocializmus nemzetközi jogi felfogásáról [pl. *A nemzetiszocialista Németország és a nemzetközi jog* (1936)]. Az évtized vége felé pedig több művében a kialakult nemzetközi válságot próbálta felmérni a nemzetközi jog szempontjából [pl. *Az európai válság a nemzetközi jog tükrében* (1939)].

Kolozsvárra már úgy költözik, hogy a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, és egyben az ország egyik vezető nemzetközi jogásza. A kolozsvári évek azonban túl zavarosak voltak ahhoz, hogy folyamatosan olyan magas szintű műveket tegyen le az asztalra, mint korábban. A háborúból fakadó megpróbáltatások, rektorsága (1943/44), a korszak utolsó éveiben az oktatási terhek és az egzisztenciális bizonytalanság túl sok energiát vont el a kutatástól. Természetesen a háború, majd a háború utáni rendezés kínálta az elemzendő nemzetközi jogi témákat. A kaotikus időkben, ahol a korábbi nemzetközi jogrend is véglegesen széthullott, kereste a fogódzókat [pl. *A nemzetközi jogalkotás jelszavai és alapelvei a bécsi kongresszus óta* (1942).] Figyelemmel követte azt is, ahogy a világháború lezárásából új nemzetközi rend, és új nagyhatalmak emelkednek ki. Írt a Szovjetunió államiságáról (1945), a nemzetközi jogi szankciókról (1945), az ENSZ alapokmányában megjelenő új nemzetközi jogi elvekről (1946).

3. A második szegedi korszak (1948–1966)

A Szegedre visszatérő Buza – immár az Akadémia rendes tagja (1946) – nem folytathatta ott, ahol korábban abbahagyta. A körülmények jelentősen megváltoztak. Sokakkal ellentétben, akadémiai tagságát megtarthatta, továbbra is oktathatott a szegedi egyetemen, publikációi jelenhettek meg. Ezeket áttekintve, azonban az a benyomás alakul ki az olvasóban, hogy a bravúros dogmatikai elemzések, a gyakorlati nemzetközi jogi problémákkal kapcsolatos jó meglátások és találékony fejtegetések a korábbiakhoz képest talán kevesebbszer jelennek meg munkáiban.

Kétségtelenül, az igen magas színvonalú művei közé tartozott az a tanulmánya, amelyben a törvényesség és az igazságosság elvének a nemzetközi jogban betöltött szerepét vizsgálta (1957), vagy amely a nemzetközi jogi szükséghelyzetről szólt (1958 – angolul 1959). Mivel a „*nemzetközi alkotmány*” szerkezete és működése mindig is szakmai figyelmének középpontjában húzódott, kézenfekvő volt, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetére épülő új nemzetközi jogrend sajátosságaival is foglalkozzon [*A nemzetközi közhatalom szervezete az Egyesült Nemzetek Alapokmánya szerint* (1949) vagy *A nemzetközi ellenőrzés mint a törvényesség biztosítója a nemzetközi életben* (1965)].

²⁹ A megközelítést tekintve talán ide tartozik a semlegességről írt szerényebb, rövid műve is (1939).

Bár kapott szerepet a szocialista korszakra jellemző kollektív nemzetközi jogi tankönyv megírásában, ez csak mellékszerep maradt. A magyarországi jogi felsőoktatásban általánosan használt tananyagban (amely négy kiadást ért meg) mindössze az államterület, az állam lakossága és a nemzetközi szerződések témakör jutott neki.³⁰ Ez terjedelmét tekintve nagyjából a könyv 15%-át tette ki. Részt vett ugyanakkor a *Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon* (1959) számos szócikkének megírásában.

Az oktatói pályáját nyolcvanegy évesen befejező, és Szegedet 1966-ban elhagyó tudós előtt lehetőség nyílt, hogy írjon egy összefoglaló munkát a nemzetközi jog főbb kérdéseiről. Így született meg hattyúdala egy könyv formájában: *A nemzetközi jog fő kérdései az új szellemű nemzetközi jogban* (1967). Az átfogó címhez képest vékony könyvnek meglepően szűk a fókusza, legalábbis a tartalomjegyzéket alapul véve: kiterjed a nemzetközi jog alanyaira, a nemzetközi vitarendezésre, és a nemzetközi jog néhány általános kérdésére, mint a nemzetközi jog fogalma, szabályainak fajtái és viszonya a belső joghoz. A szűken megfogalmazott alcímek alatt azonban sok kérdés szóba kerül, rendszerint nagyon röviden, szinte tételszerűen rögzítve a szerző álláspontját. (Például az állam, mint nemzetközi jogalany alkatelemeinek elemzésénél ugyanúgy jut hely az Antarktisznak vagy az állami szolgálatnak, mint a kisebbségi és – meglepően nagy terjedelemben – az emberi jogoknak).

A könyv sajátos szerkezete, és a témák terjedelmi arányai, aránytalanságai természetesen magyarázhatók azzal, hogy a szerző mit tekint fő kérdéseknek, és mit sorol az „új szellemű” nemzetközi joghoz. Ez utóbbi azonban korántsem egyértelmű. Buza láthatóan még mindig két rétegét különböztette meg a nemzetközi jognak, de a korábbiakhoz képest más metszésvonal mentén: a „klasszikus nemzetközi jogot”, valamint az „új szellemű nemzetközi jogot”, amely harcban áll az előzővel, és új szabályaival (pl. erőszak tilalma), szervezeti megoldásaival (ENSZ) számos területen kiszorítja a klasszikus nemzetközi jogi megoldásokat az államok közötti kapcsolatokból. Valószínű ez indokolta, hogy olyan területeket teljesen kihagyjon a könyvből, mint a nemzetközi szerződések tana (éppen akkor állt küszöbön az ezekre vonatkozó szabályok kodifikálása), vagy a nemzetközi felelősség sokágú problémái (ezt tanítványa, Nagy Károly pótolta később).

Ma már ez Buza László legtöbbet idézett publikációja. Érthető, hiszen átfogó jelleű, könnyen elérhető, áttekinthető, jól olvasható, és itt mondta ki az utolsó szót számos nemzetközi jogi kérdésben. Aki azonban elolvassa, ne várjon mindenütt mély elemzéseket, hiszen inkább összefoglaló munkáról van szó, amely rögzíti a szerző kialakult fogalmait, osztályozásait és nézeteit. A könyv egy néhány szempontból vitatható, de alapvetően koherens összefoglalása a „nemzetközi alkotmánynak”, ahogy az állt a hatvanas évek közepén.

³⁰ Az első kiadásban (1954), amely négy szerzős volt (BUZA LÁSZLÓ, FLACHBART ERNŐ, HAJDU GYULA és VITÁNYI BÉLA), az állam lakosságára vonatkozó részt még más írta. A második kiadás három szerzős lett (1958), a harmadik (átdolgozott) és a negyedik (változatlan) kiadás (1961, 1968) szerzője kis részben Buza, nagy részben Hajdu volt.

4. Szakmai munkájának általános jellemzői és utóhatása

A 20. század hányattatásai ellenére, *Buza* Lászlóé egy hosszú, szorgalmas, szép ívű szakmai életút volt, amely Ferenc József uralkodásától a Kádár-rendszerig, a sárospataki református kollégium kertjének árnyas gesztenyefáitól Kolozsváron át a szegedi jogi kar „lófari” épületéig nyúlt. Az életút sajátosságait röviden kiemelni és felsorolni hálátlan feladat lenne. Azonban akik azt ismerik, két jellemző vonását aligha vitatnák: a tudós közjogi pozitívizmusát és gyakorlati, problémaközpontú megközelítését.

Az erős jogi pozitívizmus végig kísérte pályáját. Nem volt hajlandó időtlen fogalmi struktúrákban gondolkodni, vagy a „helyes jog” szabályait kutatni. 1935-ös tankönyvének bevezetőjében ezt ki is hangsúlyozta.³¹ Bár foglalkoztatták a jog erkölcsi alapjai,³² a jogi normákat mindig az adott jogszöveg és az államok magatartása alapján szűrte ki. Nem voltak illúziói: a nemzetközi jog egy eszköz a nemzetközi hatalmi vetélkedésben, és úgy kell elemezni, ahogy éppen azt az államok kialakították. Amikor *Buza* Szegedre került, *Polner* Ödönnel együtt – egyfajta ellenpontként – a közjogi pozitívizmust jelenítették meg az akkor a szegedi jogi karon – *Somló* Bódog hatásaként – meghatározó neokantianus felfogással szemben.

Pozitívizmusának fontos következménye például, hogy egész életében következetesen vallotta: nincsenek olyan objektív jellegű jogszabályok, amelyek hozzájárulásuk nélkül minden államot köteleznének.³³ Még utolsó könyvében sem ismerte el a nemzetközi *ius cogens* normák létét (azt sem, hogy egyes szokásjogi normák megtörnek a szuverenitás elvét), noha két évvel később az államok többsége a szerződések jogáról szóló bécsi egyezményben (1969) már elismer ilyen szabályokat. Nem igazán tud mit kezdeni a *pacta sunt servanda* elvével sem, mert nem találja a tételes jogi alapját az általános nemzetközi jogban.³⁴

Egy olyan, a politikával kiterjedt és közvetlen kapcsolatban lévő jogterületen, mint a nemzetközi jog, nem mindig könnyű tisztáztatni a jogi elemzést adni. *Buza* a pozitívista megközelítés talaján láthatóan arra törekedett, hogy pusztán jogász szemmel láttassa a jelenségeket, jogászként érveljen, és elkerülje a politikai jellegű állásfoglalásokat. Az akadémiai tagságra őt ajánló akadémikusok 1938-ban éppen ezt emelték ki tankönyve kapcsán: „Különös érdeme, hogy ezt a politikai elemekkel át- meg átítatott materiát tisztán jogi szempontból vizsgálja és illúzióktól mentes józansággal, elfogulatlansággal világítja meg.”³⁵

Már kiemeltük *Buza* László azon képességét, hogy konkrét gyakorlati problémáktól emelkedett fel általános nemzetközi jogi kérdések elemzéséig. Nagyon gyorsan reagált a nemzetközi politikában történetekre, aktualitásokra. Például, az Åland-szigetekre kötött finn-svéd szerződést 1921. június 24-én hagyta jóvá a Nemzetek Szövetségének Tanácsa, ő a következő évben már megjelentette tanulmányát a kérdés rendezéséről. Egy évvel azután, hogy *Blériot* átrepülte a La Manche csatornát, már értekezett a légtér jogi helyzetéről, majd a világháború kezdetén, 1914-ben írt egy tanulmányt a repülőgépek és

³¹ BUZA 1935a, IV. p. hasonlóan később is, pl. BUZA 1967, 9. p.

³² Vö. *A dekalogos és a nemzetközi jog* (1947).

³³ BUZA 1922a, 14. p.

³⁴ BUZA 1967, 34–35. pp.

³⁵ Idézi KOVÁCS 2017, 29. p.

léghajók nemzetközi jogi helyzetéről a háborúban. Már 1936-ban megpróbálta felvázolni a német nemzetiszocialista ideológia viszonyát a nemzetközi joghoz.

Esetenként nem egyszerű konkrétan megragadni, hogy miben áll egy fél évszázada elhunyt, kiváló jogtudós munkájának utóhatása. A jogi elemzések gyorsan erodálódnak, a változó jogszövegeken alapuló, vagy már megszűnt szervezetekre, eljárásokra irányuló elemzések – bármilyen briliánsak is – könnyen használhatatlanná válhatnak. (Ettől csak a jogi kutatások néhány területe menekülhet meg). Azonban sok esetben úgy használunk szakkifejezéseket, fogalmakat, distinkciókat, osztályozásokat és érveket, hogy nem vagyunk tudatában, azokat éppen Buza László vezette be a hazai irodalomba. Például ő volt az, aki a nemzetközi jog és belső jog egymás közötti viszonyával kapcsolatban már igen korán, nagy hatású tanulmányban tárgyalta az elméletek „monisztikus/dualisztikus” felosztását, valamint a *primátus* kérdését.³⁶

Buza László munkáit aligha nélkülözhetik azok a nemzetközi jogászok, jogtörténészek, történészek, akik a Nemzetek Szövetségével, a két világháború közötti időszakban fennálló kisebbségvédelmi rendszerrel foglalkoznak, vagy akár a II. világháború előtti európai válság jogi vonatkozásaira kíváncsiak. A nemzetközi jog alapjait képező jogdogmatikai területeken (pl. nemzetközi jogi jogforrástan és jogszabálytan, nemzetközi szerződések kérdései, a nemzetközi jogi felelősség bizonyos vonatkozásai, stb.) sok élesszemű megállapítást tett, amelyek gondolatébresztők vagy egyenesen követhetők lehetnek a szakmai utódai számára is. Több tanulmányban is mélyrehatóan elemezte az ENSZ Alapokmányát (amelynek szövege apróbb kivételekkel a mai napig változatlan), így ezen elemzések is tanulságosak lehetnek akár napjainkban is. Ugyanakkor a legtöbb magyar nemzetközi jogásznak Buza nevére legelőször „a programjellegű normákra vonatkozó elmélet” jut eszébe, amelyet részletesen egy 1957-es tanulmányában fejtett ki (*A törvényesség és az igazságosság elve a nemzetközi jogban*), egy nagyszerű, mély elemzést társítva hozzá.³⁷

Bár a vele kapcsolatos személyes benyomások is elenyésznek, hiszen a közvetlen kollégái, tanítványai közül a legtöbben kihaltak, de szegedi jogi kari körökben természetesen velünk élnek a legendák, amelyek övezték: a pontossága, a mérnöki gonddal megtervezett és jellegzetes hanghordozással tartott előadásai, szigorú napirendje, az oktatás, a hallgatók és az egyetem iránti mély szeretete, és egyáltalán: az őt körbelengő professzori éthosz.³⁸

III. Fontosabb művei

Államterület és területi fenségjog: államjogi tanulmány. Grill. Budapest, 1910. (1910a)

A levegőterület nemzetközi jogi helyzete. Politzer. Budapest, 1910.

A miniszterek jogi felelőssége. Grill. Budapest, 1911.

³⁶ BUZA 1922c, 386–388. pp.

³⁷ Az elméletről még ötven évvel később is jelent meg elemzés, BOROS 2009.

³⁸ L. erre RUSZOLY 1965.

Bosznia és Hercegovina államjogi helyzete: s a bosnyák-hercegovinai tartományi illetőség. Pfeifer. Budapest, 1911.

Az obstructio jogtana. Grill. Budapest, 1912.

A parlament szerepe az államszerződések kötésénél. Budapest, 1914. (szerzői kiadás)

A repülőgépek és léghajók nemzetközi jogi helyzete a háborúban. Jogtudományi Közlöny. 1914/45. 453–455. pp.

A magyar trónörökösben megkívántató kellékek. Franklin. Budapest, 1916.

A képviselőház házszabályai: államjogi tanulmány. Ref. Főiskola Ny. Sárospatak, 1916.

A háború és a nemzetközi jog. Ref. Főiskola Ny. Sárospatak, 1916.

A királyi család a magyar közjogban. Ref. Főisk. Ny. Sárospatak, 1918.

A jogfolytonosság. Új Magyar Szemle. 1921/3. 268–272. pp.

Die Entstehung der Tschechoslowakischen Republik im Lichte de Völkerrechts. Kern's Verlag. Breslau, 1921. (különlenyomat)

Az Aland-ügy és a nemzetközi jog. Sárospatak, 1922. [1922a]

A „trónfosztó” törvény értelme és jelentősége. Magyar Jogi Szemle. 1922/2. [1922b]

A nemzetközi jog jogi természete. (Magyar Jogi Szemle könyvtára 19.) Budapest, 1922. [1922c]

A helyreállítási kölcsön nemzetközi jogi biztosítékai, különös tekintettel a főbiztos jogállására. (Magyar Jogi Szemle könyvtára 32.) Budapest, 1924.

Magyarország katonai ellenőrzése a nemzetközi jog szempontjából. Studium. Budapest 1925.

L'affaire des colons hongrois du Bánát et de la Transylvanie: devant la Société des Nations. Budapest, 1926. (szerzői kiadás)

Die rechtliche Natur der Mandate des Völkerbundes. Springer. Wien – Berlin, 1927.

A királykérdés nemzetközi jogi vonatkozásai. Pallas, Budapest 1928.

A Szentészék nemzetközi jogi helyzete a lateráni egyezmény szerint. Buza László előadása. Magyar jogászegyleti értekezések 20. Budapest, 1929.

A kisebbségek jogi helyzete: a békeszerződések és más nemzetközi egyezmények értelmében. MTA. Budapest, 1930.

Kisebbségi nyelvek szabad használata a magánéletben a kisebbségi szerződések szerint. (Jancsó Benedek Társaság kiadványai 7.) Budapest, 1931.

A Nemzetek Szövetségének szerepe az alkalmazhatatlanná vált nemzetközi jogszabályok revíziójánál: s a rebus sic stantibus klauzula. Szeged Városi Nyomda. Szeged, 1931.

A revízió nemzetközi jogi alapjai. Politzer. Budapest, 1933.

A nemzetközi jog tankönyve. Politzer. Budapest, 1935. (1935a)

La réforme du conseil [de la S. d. N.] Athenaeum. Budapest, 1935.

Diktatúra és kisebbségvédelem. Egyetem Barátai Egyesület. Szeged, 1936.

A felkelők nemzetközi jogi helyzete és a spanyol polgárháborúba való „benemavatkozás”. Menyhárt Gáspár Emlékkönyv. Szeged, 1938.

Az „új nemzetközi jog” válsága. Attila-Ny. Budapest, 1939.

A semlegesség nemzetközi joga. Pécs, 1939. (szerzői kiadás)

Az elismerés jogi természete a nemzetközi jogban. Grill. Budapest, 1939. 1–15. pp.

Az európai válság a nemzetközi jog tükrében. Kolligátum. Szeged, 1939. 1–15. pp.

- A nemzetközi kisebbségi jog jövője.* Első Kecskeméti Hirlapkiadó és Nyomda. Kecskemét, 1940.
- Háború az új nemzetközi jogért.* Attila-Ny. Budapest, 1940.
- Die juristische Natur der Anerkennung im Völkerrecht.* Springer. Wien, 1940.
- Bona fides és joggal való visszaélés a nemzetközi jogban.* Acta Universitatis Szegediensis: sectio juridico-politica: Tom. 15/2. Szeged, 1940.
- A nemzetközi jogalkotás jelszavai és alapelvei a bécsi kongresszus óta.* Stephaneum Ny., Budapest, 1942.
- A deliktum fogalma a nemzetközi jogban.* Acta juridico-politica, Universitas Francisco-Josephina Tom. 4. Kolozsvár, 1942.
- Az új európai rend nemzetközi jogi alapelvei.* Acta juridico-politica, Universitas Francisco-Josephina Tom. 6. Kolozsvár, 1942.
- Közösségi gondolat és nemzetközi jog: rektori székfoglaló beszéd a m. kir. Ferenc József-tudományegyetem 1943-44. tanévet megnyitó ünnepélyén.* Nagy Jenő és Fia. Kolozsvár, 1943.
- BUZA LÁSZLÓ – MOÓR GYULA: *A közjog és a magánjog fogalmi elhatárolásának kérdése, Az állam joga és a magánosok joga.* András L. Ny. Kolozsvár, 1943.
- Háború és nemzetközi jog. Szegedi Új Nemzedék Lapvállalat. Szeged, 1943.
- A büntetés kérdése a nemzetközi jogban.* Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár, 1945.
- A szocialista szovjet köztársaságok uniója mint összetett állam.* Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár 1945.
- Az állami határok kérdése a nemzetközi jogban.* Minerva. Kolozsvár, 1946.
- Új nemzetközi jogi elvek az Egyesült Nemzetek san-franciscoi alapokmányában.* Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár, 1946.
- A dekalogos és a nemzetközi jog. Decalogul si dreptul international public. Le décalogue et le droit international public.* Bolyai Tudományegyetem. Kolozsvár, 1947.
- Jogos és jogellenes kényszer a nemzetközi jogban.* Akadémiai székfoglaló. (Elhangzott: 1948. máj. 10.)
- A nemzetközi közhatalom szervezete az Egyesült Nemzetek Alapokmánya szerint.* Acta Universitatis Szegediensis: sectio juridico-politica: Tom. 1. Fasc. 1. Szeged, 1949.
- Nemzetközi jog: egyetemi tankönyv* (szerk. HAJDU GYULA) Tankönyvkiadó, Budapest, 1954. (Hajdu Gyulával, Flachbart Ernővel és Vitányi Bélával)
- Az atom- és hidrogénrobbantás és a nemzetközi jog.* MTA. Budapest, 1957.
- A törvényesség és az igazságosság elve a nemzetközi jogban.* Acta juridica et politica: Tom. 3/1. Szeged, 1957. 19-34. p.
- Szükséghelyzet a nemzetközi jogban.* MTA. Budapest, 1958.
- Nemzetközi jog: egyetemi tankönyv* (szerk. HAJDU GYULA) Tankönyvkiadó. Budapest, 1958. (Hajdu Gyulával és Vitányi Bélával)
- Nemzetközi jog: egyetemi tankönyv* (szerk. HAJDU GYULA) Tankönyvkiadó. Budapest, 1961. (Hajdu Gyulával)
- Az ENSZ főtitkárának nemzetközi jogi helyzete.* Acta Universitatis Szegediensis, Tom.8/1., Szeged, 1961.
- A nemzetközi jogi normák kialakulásának útja: a fejlődésnek az ENSZ alapokmányában meghatározott iránya a békés egymás mellett élés s a jószomszédi és baráti együttműködés szellemében.* Acta juridica et politica: Tom. 10/1. Szeged, 1963.
- A nemzetközi ellenőrzés mint a törvényesség biztosítója a nemzetközi életben.* MTA. Budapest, 1965.

A nemzetközi jog fő kérdései az új szellemű nemzetközi jogban. Akadémiai K. Budapest, 1967.

Nemzetközi jog: egyetemi tankönyv (szerk. HAJDU GYULA) Tankönyvkiadó. Budapest, 1968. (Hajdu Gyulával)

IV. Irodalomjegyzék

ÁMÁN ILDIKÓ: *A felsőfokú oktatási igazgatás története Magyarországon, különös tekintettel a jogászképzésre: Fejezetek a kolozsvári és a szegedi jogi oktatás köréből.* Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem. Szeged, 2019.

BALOGH ELEMÉR: *Oktatás- és kutatástörténet.* In: SZENTIRMAI LÁSZLÓ – RÁCZNÉ MOJZES KATALIN (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene: 1921–1998.* József Attila Tudományegyetem. Szeged, 1999. (1999a)

BALOGH ELEMÉR: *Dékanok, dékánhelyettesek, tanszékek 1921–1998.* In: SZENTIRMAI LÁSZLÓ – RÁCZNÉ MOJZES KATALIN (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene: 1921–1998.* József Attila Tudományegyetem. Szeged, 1999. (1999b)

BALOGH JUDIT: *Iskolateremtők és iskolák: képek a régi debreceni jogi kar professzori arcképcsarnokából.* Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica (73) 2010.

BLUTMAN LÁSZLÓ: *Buza László (1885-1969).* Jogtudományi Közlöny (40) 1985.

BOROS BALÁZS SÁNDOR: *Megemlékezés a programjellegű normáról.* Miskolci Jogi Szemle 2009/2. 129–145. pp.

KOVÁCS I. GÁBOR: *Sárospatak erőterében. A tizáninnyi származású református egyetemi tanárok életrajzi adataira és életútleírása.* ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 2016.

KOVÁCS I. GÁBOR: *Egy jogtudós a történelem kataklizmái között. Buza László akadémikus életpályája.* Zempléni Múza (17) 2017.

RUSZOLY JÓZSEF: *Hat évtized a nemzetközi jog szolgálatában. Buza László nyolcvan éves.* Tiszatáj XIX. évf. 5. 1965.

SCHWEITZER GÁBOR: *Közjogi provizórium, jogfolytonosság, új közjogi irány.* In: *A magyar királyi köztársaságtól a magyar köztársaságig.* Pécs, 2017. 7–45. pp.

SZLADITS KÁROLY (főszerk.): *Magyar magánjog I.* Budapest, 1941.

ANTAL TAMÁS

CONCHA GYÖZŐ

(1846–1933)

I. Életrajz

„Gróf Tisza István politikai eszméit vallotta magáénak. A konzervativizmus elkötelezett támogatója, mélyen hívő katolikus, akiben a későbbi baloldali rezsimek a Ferenc József-i kor és a Horthy-rendszer egyik fő támaszát és ideológusát látták” – e szavakkal jellemezte *Concha* Győzöt munkásságának mai kutatója, *Koi Gyula*.¹

1846. február 10-én született a Veszprém vármegyei Marcaltón, a felmenői spanyol eredetű olasz családból származtak, az ősei Milánóból érkeztek Magyarországra, pontosabban Nagyszombatra a 18. század elején. Atyja *Concha* János, az Amadé grófi család számtartója (gazdatisztje), édesanyja *Járányi* Franciska volt.² Az Amadé a nagybirtokaik mellett gazdag családi magánlevéltárral is rendelkeztek.³

Előbb a pápai Szent Benedek Rendi Gimnáziumban, majd 1860 és 1864 között a győri Bencés Főgimnáziumban tanult, a katolikus neveltetés szellemi öröksége végigkísérte a későbbi életútján. Szerzetes tanárai közül számosan gyakoroltak rá hosszan tartó hatást: különösen *Vaszary* Kolos és *Horváth* Cirill József a történelmi előadásai által.⁴ A korabeli győri ifjúság általában is a történelem, a szépirodalom és a művészetek iránt mutatott érdeklődést, a városban számos 1848-as szellemiségű értelmiségi lakott. *Concha* egy nagyon változó korban nőtt fel: az 1860–61. évi birodalmi közjogi reformok enyhítették a német dominanciát a hazai középfokú és felsőoktatásban, benne az akadémiai jogászképzésben. A győri németiség sem volt magyarságellenes a kultúrát tekintve, még ha szükségképpen politikailag inkább az osztrákokkal szimpatizált is.⁵

Concha Győző 1864 és 1869 között hallgatott és tanult jogot a pesti Magyar Királyi Tudományegyetemen, midőn már a magyar lett az elsődleges tanítási nyelv – igaz, némely professzor végül sosem tanulta meg e nyelvet –, a megindult politikai folyamatok, valamint a kiegyezés pedig egyre nagyobb lehetőséget adtak a motivált hallgatóknak bekapcsolódni a közéletbe. *Concha* Deák-párti nézeteket vallott, és részt vett a katolikus ifjúsági mozgalmakban is, a francia kortárs Charles de *Montalembert*et olvasta

¹ Koi 2011, 44. p. Lásd még: EGRESI 2009, ARCZT 2004, 111–127. pp.

² A *Concha* Győzőről írott életrajzokat és egyéb munkákat számba veszi: Koi 2013, 76–77. pp.

³ A marcaltői Amadé család levéltárának megmaradt része ma a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltárában az X 9301 jelzésű fondban található.

⁴ Koi 2013, 79–80. pp. 111–127. pp. Koi 2016, 2. p.

⁵ SZÓGI – SASHEGYI 2003, 171–172. pp. 192–193. pp.

– róla később írt is⁶ – a szabad egyház, szabad szellem eszméje jegyében; bár övele ellentétben az egyetemi ifjúság többsége a hazai római katolicizmus konzervativizmusát akkor épp nem találta követendőnek. A kedvelt professzorai közé leginkább *Pauler* Tivadar, *Karvasy* Ágoston, *Wenzel* Gusztáv és *Kautz* Gyula tartozott, míg egy félévben a bécsi egyetemen az európai hírvédelem, *Lorenz Stein* (egykorú magyar átiratban: Stein Lőrinc) szemináriumait látogatta előszeretettel.⁷ Az ő hatására, még részben a tanulmányai alatt *A municipális rendszer jelen állása Európában* címmel írt egy, az *universitas* által díjazott, terjedelmes pályaművet, ami a *Budapesti Szemlében* jelent meg. Ezzel alapozta meg a szakmai hírnevét.⁸

Az egyetem elvégzése után, 1869-ben *Horvát* Boldizsár, a dualizmus korának első magyar igazságügy-minisztere bírósági segédfogalmazónak nevezte ki a Pesti Királyi Táblára, ahol 1870-től már fogalmazóként tevékenykedett. Három és fél évet töltött ott el, mialatt köz- és váltóügyvédi oklevelet szerzett. 1870-ben néhány hónapig még gr. *Andrássy* Gyula gyermekeinek helyettesítő nevelője is volt a Bécs melletti Hetzendorfban.⁹

A kolozsvári tudományegyetem alapításakor, 1872-ben kezdődött el ismert pályája, miután az első professzorok egyikeként nyilvános rendkívüli tanárrá nevezte ki az uralkodó Erdély kulturális fővárosába. Az új egyetem karain feltűnően sok volt a húszas éveiben járó vezető oktató, mivel a fővárosból Kolozsvárra az idősebbek nem szívesen mentek el. E fiatalok közé tartozott *Concha* is a maga huszonhét évével. Jól mutatja az egyetemszervezés személyi háttérének nehézségeit, hogy csak a következő évben habilitált politikatantból Budapesten,¹⁰ addig tulajdonképpen a megfelelő képesítés nélkül töltötte be az állást. De ebben nem volt egyedül. A kolozsvári tanári karból számosan csak ideiglenesnek tekintették a státuszukat, s a nem erdélyiek láthatóan a fővárosba való visszatérésüket fontolgatták: *Concha* is közéjük tartozott, hiszen a vallás- és közoktatásügyi miniszter által 1873-ban a pesti jogi kar alkotmányi és közigazgatási politika tanszékére kiírt pályázatra benyújtotta a jelentkezését a szintén Kolozsvárra kinevezett *Korbuly* Imrével és *Pisztory* Mórral együtt – ekkor még sikertelenül. A fővárosi egyetem *Horn* Edét támogatta volna, azonban az állást végül a későbbi igazságügyi reformer, az egyébként nagyváradi születésű *Szilágyi* Dezső tölthette be, aki 1889-ig oktatta a politikatant. (Érdekesség, hogy *Szilágyi* testvére, Ete viszont Kolozsvárott lett orvosprofesszor.)¹¹

Végül 1874-ben *Concha* nyilvános rendes tanári kinevezést nyert Erdély egyetemére, ahol e minőségében 1892-ig működött. Az 1882/83. és az 1889/90. tanévekben a jogi kar dékáni tisztét is betöltötte.¹² A főkollégiumi tárgyait rendszerint *Alkotmányi és közigazgatási politika* (ez volt a tanszéke elnevezése is), *Kormányzati és közigazgatástan*, *Közigazgatási politika*, valamint *Alkotmánytan* címen hirdette meg. Kéziratban fennmaradt egy kiskollégiumának tananyaga is: *Az államtan története a legújabb korban*,

⁶ CONCHA 1918. MONTALEMBERT 1864.

⁷ KOI 2013, 82–83. pp. KOI 2016, 3. p.

⁸ CONCHA 1869. GAZDA 1997, 102. p.

⁹ KOI 2013, 83–84. pp.

¹⁰ ECKHART 1936, 675. p. KOKOLY 2018, 521. p. 523. p.

¹¹ ANTAL 2016, 49–50. pp. ECKHART 1936, 533–534. pp. GAZDA 1997, 350. p.

¹² Almanach 1882/83, 15. p. Almanach 1889/90, I. 6. p.

különös tekintettel a sociologikus irányra.¹³ Ő képviselte a jogi kart Bolognában, az ottani egyetem alapítása nyolcszázadik évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi találkozóon 1888-ban.¹⁴ A kolozsvári közéletben részt vállalva az *Erdélyi Magyar Köz-művelődési Egylet* választott tagja, az *Erdélyrészi Nőiparegylet* alelnöke, valamint a thj. város törvényhatósági bizottságának tagja volt.¹⁵ „20 esztendőt töltött el Kolozsvárott s e 20 esztendő alatt ugyanazzal a munkás és önfeláldozó szeretettel küzdött és dolgozott az ő tágabb körű családjáért, az egyetemi ifjúságért s új szűkebb hazájáért, Kolozsvárért és Erdélyért, mint amelyet *Politikájában* a társadalmi élet egyik legfőbb mozgató ereje gyanánt állított olvasói elé. [...] Már Kolozsvárott kibontakozott, Budapesten mindössze jobban szembeötlött tanári működésének az a jellemvonása, hogy hallgatóinak nemcsak az értelméhez, de a szívéhez is hozzáférni iparkodott. Érdeklődött tehát a sorsuk iránt; felkarolta törekvéseiket; figyelemmel kísérte pályafutásukat; a tehetségesebbek számára ösztöndíjakat eszközölt ki; tanulmányútjuk alatt felkereste őket leveleivel; megkövetelte, hogy leveleire válaszolva külföldi benyomásaikról beszámoljanak” – fogalmazott évtizedekkel később a nekrológiájában a barát és pályatárs *Ereký István*.¹⁶

1886-ban, tehát még a Kolozsvárott töltött évei alatt lett a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja,¹⁷ azonban 1892-ig kellett várnia, hogy a főváros egyetemére kerülhessen, és ott átvehesse a politika oktatását, miután *Szilágyiból* miniszter lett, Kerkápoly Károly pedig elhalálozott. A jogi kari dékán teendőit Budapesten az 1901/2. és az 1915/16. tanévekben látta el. Az egyetemi oktatás szabadságáról vallott vezérelvét hűen tükrözi az alábbi eset: amikor a jogbölcész *Pikler Gyula* tanításai ellen a sajtó hatására kisebb „forradalomra”, tüntetésre és tettlegességre került sor a tanteremben 1901-ben, a professzor védelmében a kar vezetői *Concha* indítványára mondták ki – noha egyébként személy szerint „nagy elvi ellentétek választották el Piklertől” –, hogy a tanszabadság elvét magukra nézve mindig kötelezőnek, a kar tudományos lelkiismerete és testületi becsületének ellenőrzése alatt álló értéknek tekintették, s ennek nyomán a rendezavarókat a kari tanács szigorú büntetésben részesítette.¹⁸

Végül 1900-ban lett a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává,¹⁹ majd 1914-ben igazgatósági, 1931-ben tiszteletbeli tag. 1913 és 1919 között az MTA II. (jogtudományi) szakosztályának elnöke, 1922 és 1925 között az akadémia alelnöke volt, ezzel párhuzamosan 1916-ban a Szent István Akadémia tiszteleti tagja, 1922-ben a másodelnöke is lett. 1903-ban udvari tanácsosi címmel tüntették ki, az évtől 1918-ig az országgyűlés Főrendi házában is tagsággal bírt, az 1927-ben Felsőház elnevezéssel újjáalakított arisztokratikus kamarában pedig a kormányzó által élethosszig kinevezettek sorába léphetett. A Kolozsvárról időközben Szegedre menekült Ferenc József Tudományegye-

¹³ VAJDA 2018, 467–468. pp. (A litografálva többszörözött kéziratot Ferencz Ákos nevű joghallgató jegyezte valószínűleg az 1881/82. tanév őszi félévében.)

¹⁴ CONCHA 1888b.

¹⁵ KOI 2013, 85. p. KOI 2016, 5. p.

¹⁶ EREKÝ 1935, 13. p.

¹⁷ A székfoglaló előadása címe: *Egyéni szabadság és parlamentarizmus Angliában*. In: CONCHA 1928, 478–510. pp.

¹⁸ ECKHART 1936, 644–645. pp.

¹⁹ A székfoglaló előadása címe: *A rendőrség természete és állása szabad államban*. In: CONCHA 1935, 120–165. pp.

tem a díszdoktorává fogadta 1927-ben. Ugyanattól az évtől az Országos Legfőbb Fegyelmi Bíróság munkájában is részt vett.²⁰

Az aktív évtizedek után *Concha* Győző 1928-ban vonult nyugalomba, miután ötvenhat évet töltött a katedrán. 1933. április 10-én hunyt el Budapesten.

II. Tudományos munkásság

Concha az egyik legtöbbet vizsgált hazai jogtudós a közigazgatás-tudomány művelői között.²¹ Ebből a szempontból talán csak *Erekly* István és *Magyary* Zoltán hasonlíthatók hozzá – akik tulajdonképpen a szakmai utódai voltak – az 1945 előtti pályatársak közül. Emblematikus alakja a 19. századi pozitivisták közigazgatástannak és az idealisztikus államelméletnek,²² ami egyben a történeti alkotmány feltétlen tiszteletével párosult, ugyanakkor a külföldi hatások szintén jelentősek voltak a szemléletében: elsősorban a francia és a német, de fogékonyságot mutatott az angolszász irodalom felé is. A német hatás dominanciája kézenfekvő: a közép-európai jogi tudományosság nyelve abban a korban egyértelműen a német volt, s miként már említettük, *Concha* az akkori legjelentősebb osztrák szaktekintélyek közül *Steint* személyesen hallgatta.

Ismert publikációinak száma meghaladja a százötvenet. Főművei – utólag tekintve – mindenképpen a politikatannal összefüggésben kiadott tankönyvei, egyszersmind kézikönyvei. E szűkebb tudományterület és diszciplína a maga korában a magyar és az összehasonlító alkotmány- és közigazgatási jog mintegy összefoglaló neve volt, erőteljes államelméleti háttérrel; tehát nem a mai értelemben vett politológiát jelentette. A dualizmus első harmadában ennek a legfontosabb művelői – *Concha* tudóstársai – közül itt *Kautz* Gyulát, *Kerkápoly* Károlyt és *Szilágyi* Dezsőt emeljük ki.

Concha Győző tanításainak sokszorosított változata először valószínűleg 1884-ben jelent meg *Közigazgatástani előadásai* címen Kolozsvárott,²³ majd az ottani oktatói munkásságának betetőzéseként 1891-ben a helybeli Joghallgatók Segélyező Egylete megjelentette az általa előadott, de eredetileg a hallgatók által rögzített tananyagot *Politikai jegyzetek* címmel.²⁴ Ez tekinthető az első kiadásnak. A következő *Politikai jegyzeteket* két könyvben: *Alkotmánytan és társadalomtan*, valamint *Közigazgatástan* felosztásban először 1893-ban tette közzé nyomtatásban *Politzer* Zsigmond cége immár Budapesten, *Semsey* Kálmán joghallgató közreműködésével.²⁵ Mindez nem volt szokatlan: gyakran előfordult, hogy a professzorok előadásait technikailag a hallgatóik foglalták írásba; inkább abban létezett eltérés az oktatók között, hogy melyikük formált ezekből a feljegyzésekből szabályos tankönyvet, s melyikük elégedett meg azzal, hogy a vizsgázók csak öntevékenyen, kézírásban és litografálva többszörözték az órai jegyzeteiket

²⁰ KOI 2013, 75. 85–87. pp. KOI 2016. 5. p.

²¹ Összefoglalást ad KOI 2011, 44–45. pp.

²² EGRESI 2009, 79–80. pp.

²³ KOI 2016, 10. p.

²⁴ CONCHA 1891a.

²⁵ CONCHA 1893a. CONCHA 1893b.

egymás között (az utóbbiakhoz tartozott pl. *Szilágyi Dezső*²⁶). E két kiadás volt az előzménye *Concha* klasszikusnak tekintett nagy műveinek.

Ugyanis a ma is etalonnak számító saját tankönyvei a századfordulón jelentek meg *Politika* főcímmel három kötetben: kettő az *Alkotmánytan* (1907) és egy a *Közigazgatás* (1905) tárgyköréből a jogi szakkiadónak tekinthető *Grill Károly* vállalatánál. Az előbbinek már volt egy 1895. évi kiadása is, az 1907. évi annak az utánnyomása érdemi átdolgozás nélkül; az utóbbi szintén kétkötetesre volt tervezve, de a második – a közművelődési és szociálpolitikai közigazgatásról szóló – tudomásunk szerint végül nem készült el.²⁷ A kötetek tárgymutatóit egykori tanítványa, a későbbi büntetőjogász professzor, *Bernolák Nándor* készítette.

A politikatan két fő komponensének a viszonyát s ezzel az általa művelt jogágak lényegét találóan így összegezte az 1905. október 29-i keltezésű előszavában: „nem szükséges kiemelnem, hogy Közigazgatásom Alkotmánytanomra támaszkodik, nevezetesen annak végrehajtó hatalmi részére. Hisz a közigazgatás semmi egyéb, mint az alkotmány gyakorlata. Minden nemzet alkotmánya annyit ér, amennyit közigazgatása megvalósítani bír. Ami az alkotmány kitűzte célból a közigazgatás által valósággá lenni nem tud, az vagy általában utópia, vagy az illető nemzet gyengeségének jele. Abban a hitben irtam munkámat, hogy századunk teljes kifejtésre juttatja a közigazgatást, neki az empiria, a tapogatózás helyett az emberi közület belső törvényein nyugvó tudományt adva alapul. Az a meggyőződése, hogy a nemzeteket a szocialisztikus kényszerubbonytól csak az ilyen, az egyetemes emberi eszmétől minden rendű ember irányában egyenlően áthatott, a szabad egyént kiegészítő, vele összeműködő, tevékeny közigazgatás mentheti meg.”²⁸ Nem véletlen, hogy a fél évszázaddal későbbi népi demokratikus államigazgatás-tudomány igencsak fenntartásokkal kezelte a dualizmuskori nézeteit.²⁹

A saját tudománytörténeti korszakát tekintve az egyik vita idehaza a körül zajlott, hogy a nemzeti közigazgatás-szervezés a reál- vagy a provinciál-rendszerben oldható-e meg a leghatékonyabban. Röviden: az előbbi a szakfeladatokból kiinduló és elsősorban az azokhoz igazított modern szervezési elméletet jelentette, s a miniszteri (parlamentáris) felelősséggel teoretikusan könnyen összeegyeztethetőnek bizonyult, az utóbbi viszont inkább az államigazgatás történetiségét vette alapul, megengedve, hogy az eltérő földrajzi területeken a szakfeladatok ellátása eltérő (lokális) közigazgatási struktúrában vagy éppen azon kívül valósuljon meg még a nem föderális államokban is.³⁰ *Concha* a tankönyveiben a konzervatív irányzat, a „provinciál-rendszer” híve volt – ebben szemben állt *Steinnel* –, ami logikusan következett a történeti alkotmány iránti tiszteletéből, ez ugyanis még az unitárius jellegű parlamentáris államokban is lehetővé, szükségszerűvé tette a területiális különbségeket, főként a polgári átalakulás időszakában. Ezek szellemében, a törvényhatósági reformtervek bírálatánál, összességében a vármegye önkormányzati jellegének megőrzése mellett tört lándzsát, bár jelezte, hogy abban a kormány által kinevezett s a választott tisztviselőknek – a megfelelő hatáskörelosztást

²⁶ ANTAL 2016, 231–542. pp.

²⁷ CONCHA 1895. CONCHA 1907a. CONCHA 1905.

²⁸ CONCHA 1905, III. p.

²⁹ LÖRINCZ – NAGY – SZAMEL 1976, 395–398. pp.

³⁰ CONCHA 1893b, 5–10. pp. CONCHA 1905, 22–32. pp. Vö.: ANTAL 2016, 294–298. pp.

biztosítva – egyaránt helyük volt, illetve hogy léteztek olyan szakigazgatási feladatok, amelyek önkormányzati keretek között nem valósíthatók meg.³¹

Bár szokatlan lehet a mai olvasónak, de a hatalmi ágak elválasztásának akkori elméletében a komplex közigazgatási intézményrendszer helyének kijelölése nem volt annyira határozott, mint napjainkban. Túrte ugyanis a vitát, hogy egyértelműen a végrehajtó hatalom része-e, vagy bizonyos mértékben azon kívül álló-e – különösen a provinciál-rendszerekben? Mindenesetre *Concha* találoan fogalmazott, midőn ezt írta: „nem a magán-, nem a büntetőjog, hanem a közigazgatás által válnak a népek tulajdonkép[p] szabadokká. Egy nép, melynek magán- és büntetőjogi intézményei a szabadságnak megfelelőnek, nem szükségkép[p] szabad, mert lehetnek oly közigazgatási intézményei, melyek a polgárokat magán- és büntetőjogi politikai szabadságuk daczára is függők-ké, korlátozottakká, tehetetlenekké teszik. Az alkotmány általános elveit a közigazgatás viszi keresztül; azon alapjogok, melyek az alkotmányban ki vannak mondva, mint a vallás, sajtó, egyesülés, pályaválasztási szabadság, tulajdon szentsége, mind a közigazgatásra várnak, és ettől függ, vajon biztosíthatik-e valóban az egyesek részére a szabad mozgathatóság vagy nem?”³² A 20. századi baloldali diktatúrák tanulságai bizonyítják, mennyire igaz az előbbi állítás.

A hatalmi ágak megosztása és ugyanakkor az államegység (szuverenitás) egyben tartása számára egyfajta kollektív bölcsességet, morálisan demokratikus szintézist jelentett: „az erkölcsi erő véghez bírja vinni, hogy az egyes államhatalom, parlament, államfő, minisztérium fizikai és jogi erejét önmaga mérsékelje, korlátozza, valahányszor azt az egésznek, az államszemélyiségnek összhangja megkívánja; véghez bírja vinni, hogy a szuverén akarat külön folyamatai, a törvényhozás, végrehajtás és az államfői irányzás, megtartva jogi önállóságukat és elkülönültségüket, az államszemélyiség mozzanataivá simuljanak egybe.” Ebből következett a parlamentarizmus 19. századi elmélete: „lényege abból áll, hogy a parlamentnek rendszerinti fölénye daczára az államfő és a végrehajtás fölött, az államhatalmak jogi külön váltsága és önállósága fenntartatik, de úgy a parlament fölénye, mint a többi államhatalmak önállósága az állam eszméjétől irányzott erkölcsi erő fensőbb hatalma alatt állónak ismertetik el.”³³ Jellemzője volt *Conchának* – legalábbis az első világháború előtt –, hogy a szabadelvű államot egyfajta mesterséges, szubsztantív lénynek látta, amelynek önálló cselekvő ereje van, s az individuumhoz hasonlóan tud tenni jót vagy rosszat. „Az állam eszmei valami, eszmei céljánál, eszmei léténél fogva” – fogalmazott a bevezető egyetemi előadásában, amelyet Kolozsvárott 1872-ben tartott,³⁴ s a működése középpontjába egy életen át mindennek a tanulmányozása került.

Fiatalon, 1877-ben tette közzé a közigazgatási bíráskodásról írott monográfiáját, ami az életművének szintén kiemelkedő darabja. Az e tárgyban magyar nyelven keletkezett első könyvek egyike, európai kitekintésből kiindulva – hiszen ekkor e *iurisdiction*ról a jövedéki bíráskodás kivételével hazánkban még nem igazán lehetett beszélni (az állandó magyar pénzügyi közigazgatási bíróságot *de jure* csak 1883-ban hozták létre).³⁵ *Concha* alaposan elemezte a felmerülő kérdéseket s a pozitív jog által adható válaszokat, de azt is,

³¹ CONCHA 1914. CONCHA 1891. CONCHA 1881.

³² CONCHA 1893b, 93. p.

³³ CONCHA 1892, 24. p.

³⁴ CONCHA 1872 (= CONCHA 1928, 113–129. pp. az idézet: 120. p.).

³⁵ STIPTA 2019, 11–58. pp. CONCHA 1878.

hogy dogmatikailag valójában minek tekintendő a közigazgatási bíraskodás, az egyén jogainak védelmében hol a rendszertani helye, mert a jogrendszerbeli elhelyezése még ugyancsak vitatott volt.³⁶ „*Eme controversiák sarkpontja a közigazgatási bíraskodás gyakorlására hivatott bírói személyzet, e személyzet ítélkező hatalmának terjedelme és minősége körül forog. Az a kérdés, a rendes bíróságok vagy külön bíróságok, egyáltalán bíróságok, a közigazgatástól különböző közegek ítéljenek-e, a közigazgatási bíraskodás kiegészítő részét képezi-e az administrationnak, és ennél fogva annak a közigazgatási szervezetbe illesztve, vagy melléje, föléje kell-e állítva lenni; fellebbezési avagy csak cassatorius természetű, bírói avagy arbitrárius természetű legyen-e a közigazgatási bíróságok ítélkező hatalma*” – összegezte a felmerülő alapvető problémákat,³⁷ amelyek Magyarországon máig aktuálisak.

A közigazgatás kontrolljának éppen a 19. században alakultak ki és rögzültek a közjogi módozata Nyugat-Európában is. Legelőbb Angliában, ahol már a 18. század második felében megvalósult a *contentieux* eldöntésének célszerű módja a 15. század óta létező békebírákhoz telepítve ezt a hatáskört, miáltal nem a bírósági szervezethez került ugyan, hanem a közigazgatáson belül maradt, de olyan állami szervek által gyakorolták, amelyek évnegyedes rendszerben, a királyi utazóbírákhoz hasonlóan működtek. A francia megoldás I. Napóleon korától kezdve szintén a közigazgatási szervezeten belül hagyta e jogviták feloldását, de létrehozott ehhez egy speciális országos szervet, az autonóm jogállású Államtanácsot, a Német Császárság tagállamaiban pedig az 1880-as évektől sorra alakultak a rendes törvénykezési szervezettől is elkülönülő, *sui generis* közigazgatás bíróságok, bár birodalmi szinten a weimari alkotmányig vártak vele.³⁸

Concha helyesen látta, hogy az állami és a törvényhatósági adminisztráció praktikus ellenőrzésén túl a *közjogi bíraskodás* különböző liberális intézményeinek egy magasabb rendű közös céljuk is volt: az egyén és a szuverén államhatalom viszonyának ártértékelése, az önmagát korlátozni tudó, „etikus államban” az individuum új típusú védelme. Ekként összegezte okfejtése eredményét: „*a közjogi bíraskodás hiánya a modern parlamentáris államra egy jelentőségű nemcsak ezen alakjának szükségkép[pen]i felbomlásával, hanem belső magvának is a társadalmi uralom azon niveaujára való süllyedésével, amely oly hátrányos színben különbözteti meg az ókor respublicáit a modern állam-ban erkölcsileg egyedül lehetséges uralomtól.*”³⁹

Szintén a kolozsvári időszakában foglalkozott az akkor hatályos „mintaalkotmányok” elemzésével: a belga, az észak-amerikai és az angol közjogi berendezkedéssel. 1884-ben adta közre az *Újkori alkotmányok* első, majd négy évvel később a második kötetét az MTA könyvkiadó bizottsága gondozásában.⁴⁰ E bizottság azt a célt tűzte ki még 1872-ben, hogy a nyugat-európai tudományos fejlődést hazai szerzők fordításában, feldolgozásában ismertesse meg az érdeklődő magyar olvasóközönséggel. Ezt a közjogi intézmények terén Concha azzal támogatta, hogy a fejlettebb államberendezkedéseket bemutatandó írt részletes elemzést az említett országokról: „*megkönnyíteni a külföldi intézmények ismeretét annyi, mint a politikai vitába és elhatározásba nagyobb közönségnek s*

³⁶ STIPTA 1998, 141–149. pp.

³⁷ CONCHA 1877, 109. p.

³⁸ RUSZOLY 2011, 509–510. pp.

³⁹ CONCHA 1877, 122–123. pp.

⁴⁰ CONCHA 1884. CONCHA 1888a.

ez által szélesbtkörű megítélésnek utat nyitni.” Ezzel arra utalt kritikai élel, miszerint a nyugati mintákra történő hivatkozások gyakran parttalanokká s ellenőrizetlenekké váltak a magyarországi politikai érvelésekben, s így csak egy értelmiségi kisebbség fegyverei voltak a többséggel szemben.⁴¹

Ami a brit alkotmányt illette: „az angol közjog egyes határozmányai az egész művelt világ közkincsévé lettek, elemi fogalmaink közé tartoznak s ezen elemi, dogmatikus formájukban forognak közkézen. [...] aminthogy az angol közjog már egy század óta oly funkciót kezd az emberiség közjogi életében teljesíteni, aminőt a magánjogiban a római végez évezredek óta” – indokolta a témaválasztását a második kötet előszavában.⁴² Ugyanakkor nem csupán az egyes jogintézmények tételes bemutatását végezte el, hanem arra kereste a választ, hogy azok miért alakultak, formálódtak a szigetországban olyanokká, amilyenekké. Sajátos ellentétet vélt felfedezni az angol praktikus jogalkotás gazdagsága és az ottani közjogelmélet hiányosságai között: itt világlik ki, hogy a magyar közjogszemlélet – minden ellenkező állítással szemben – jóval több volt tartalmilag, mint a hatályos jogszabályok, normák pusztán logikai, pozitivistá rendszerezése.⁴³

Azonban Concha a brit és a magyar történeti alkotmányok között nem vallott lényegi azonosságot, csupán az azonosság kívülről tekintett látszatát ismerte el. „A nemzeti egység hiánya nálunk, annak erőteljessége, az egész világot átfogó ereje az angoloknál, alkotmányunk negatív szabadsága, s az angolokénak gyümölcsöző hatalma kirívó ellentétet képeznek. Mi nemzeti létünkért, a puszta életért küzdünk, azok számos nemzetét tartják kezükben, mi 48-ban emelkedtünk a Széchenyi által polgári létnek mondott színvonalra a kiváltságok világából, Anglia századok óta nem csak a politikai [n]ép, úgy a társadalmi, az egyéni szabadság hazája; nekünk ma is alig van polgári középosztályunk, Angliának ez alkotja erejét; de mit folytassam a külső hasonlóság dacára a legnagyobb belső idegenséget igazoló tények előszámítását” – fogalmazott egy másik fiatalkori művében, amelyben 18. századvégi magyar gondolkodók, főként Barits Adalbert és Aranka György nézeteit elemezte.⁴⁴ Az 1790-es évek hazai politikai reformeszméi egyébként összességükben is az elmélyült historikus érdeklődése tárgyát képezték.⁴⁵

Mintegy folytatva az előbbi témát, részletesen tanulmányozta br. Eötvös József elméleti munkásságát is, pontosabban *A XIX. század uralkodó eszméi* című állambölcseleti főművének külhoni hatásait, amely még 1851-ben jelent meg magyarul és németül egyaránt, s maga a szerzője küldte el a példányait a nyugat-európai kortársakhoz. Concha az Eötvös család levéltári iratai alapján sorra vette és alaposan megvizsgálta a reflexiókat: Montalembertét, Hammer-Purgstallét, Mittermaierét, Raumerét és Radowitzét,⁴⁶ majd Fallmerayerét, Laboulaye-ét, Cherbuliez-ét és Bluntschliét,⁴⁷ tovább-

⁴¹ CONCHA 1884, V–IX. pp.

⁴² CONCHA 1888a, IX. p.

⁴³ Uo. X–XI. pp.

⁴⁴ CONCHA 1880, 33–34. pp.

⁴⁵ CONCHA 1885.

⁴⁶ C. de Montalembert (1810–1870) francia politikus, történész, publicista, az MTA kültagja; J. von Hammer-Purgstall (1774–1856) osztrák orientalista és diplomata, az Osztrák Tudományos Akadémia első elnöke; C.J.A. Mittermaier (1787–1867) német jogtudós, liberális politikus, több egyetem diszdzoktora, a frankfurti Alkotmányozó Nemzetgyűlés tagja; F.L.G. von Raumer (1781–1873) német történész, politikus, akadémikus, a frankfurti Alkotmányozó Nemzetgyűlés tagja; J.E.C.W. von Radowitz (1797–1853) porosz államférfi, külügyminiszter, a német egységmozgalom támogatója.

bá egy anonim bírálatot, amely a *Die Grenzboten* című német folyóiratban jelent meg 1854-ben, s feltehetően a szerkesztők, Gustav Freytag és Julian Schmidt tollából származott. A személyes szakmai tiszteleten túl Eötvös államfilozófiai jelentősége abban mutatkozott meg *Concha* Győző számára, miszerint „az új Magyarország [a] képviselői, felelős miniszteri rendszerével, önkormányzatának elhelyezésével, nemzetiségi politikájával Eötvös agyában nyert először világos képet csakúgy, mint ahogy tőle származtak az újabb szövetségi viszonyunknak Ausztriával az első gondolati körvonalai, melyekből Deák, a jogász s Andrássy, a politikus a szövetségi intézményeket kiformalták.”⁴⁸ De egyetértett az egykori vallás- és közoktatásügyi miniszterrel a francia történelmi liberalizmus bírálatában is: „a liberalizmus képzetéhez, ha e jelszónak értelmét valamelyest körvonalmazni akarjuk, mindenki önkéntelenül is az embernek, az egyénnek bizonyos önrendelkezését gondolja az államon, a társadalmon belül, igaz, ki többet, ki kevesebbet. Már pedig a francia forradalom megtagadja ezt a vallás tekintetében, midőn laikus vallását, laikus jótékonyosságát, laikus tanítását kényszeríti az egyes polgárookra, de megtagadja a világi élet tekintetében is, midőn a többségnek korlátlan, önkényes hatalmat ad, midőn a vitatkozást, az értelmi meggyőzést kizárja s a terrorizmust alkalmazza a törvényhozó gyűlés tanácskozmányaiban s a közigazgatásban, és a személyes szabadságot, az egyéni tulajdon szentségét, a tanítás szabadságát lábbal tapodja. Eötvösünk nagy munkája, »A XIX. század uralkodó eszméi« főleg ennek bizonyításával foglalkozik.”⁴⁹

E könyvét később *Wlassics* Gyula különösen nagyra értékelte mondván, *Concha* volt az első a hazai szakirodalomban, aki Eötvös államelméleti munkáit tudósi alapos-sággal dolgozta fel. „Nemcsak az az érdeme Conchának, hogy Eötvös nagy művének gondolatait bő elemzésben részesítette, de érdeme az is, hogy a külföldi méltatók munkásságát is külön tanulmányban feldolgozta, és az akadémiai pályázat útján elérhető művel is lehetővé akarta tenni Eötvös gondolatainak népszerűsítését” – mondotta *Wlassics* a hetvenedik születésnapjára. ⁵⁰ És valóban: a neves előd életművével más keretekben is foglalkozott *Concha*,⁵¹ mondhatni: Eötvös emberi és alkotói nagyságának elkötelezett hirdetőjévé vált.

A választójog intézményei önállóan különösen a 20. század elejének politikai áramlatai nyomán foglalkoztatták. Az 1906-ban és 1907-ben közzétett tanulmányaiban – az előző évi honi alkotmányos válság tanulságaitól s az új kormányprogramtól indítva – a reformok lehetséges irányait vonta vizsgálat alá, különösen az akkor már Európaszerte hangoztatott, de csak Franciaországban és a szövetségi szinten Németországban létező általános választójog előnyeiből vagy hátrányaiból kiindulva. A nemzetközi megosztottságot *Concha* így jellemezte: „az angolnak nem kell, mert az emberi minőségéből (*manhood*) nem látja igazolhatónak, a német megvan irányában oszolva, csak a francia csinált belőle bálványt, amely előtt a nemzetnek, úgy államának, mint társa-

⁴⁷ J.P. Fallmerayer (1790–1861) osztrák orientalista, publicista, az etnogeográfia képviselője; É.R. Lefebvre de Laboulaye (1811–1883) francia jogtörténész, politikus, szenátor, az MTA tiszteleti tagja; A. Cherbuliez (1795–1874) svájci filozófus, teológus, a genfi egyetem tanára; J.C. Bluntschli (1808–1881) svájci–német jogfilozófus, nemzetközi jogász, politikai író.

⁴⁸ CONCHA 1908, 75. p.

⁴⁹ CONCHA 1904a, 15. p.

⁵⁰ WLASSICS 1916, 148–149. pp. Lásd még: KARÁCSONY 2019.

⁵¹ CONCHA 1918.

dalmának imádatban kell leborulnia.” Kifejezetten óvatosságra intett, „mert az általános választójogot józanul csak a nemzet érdekében lehet követelni”⁵²

Végkonklúziójában a liberális eszmék teoretikus jellegével szemben a realitásnak adott elsőbbséget – tekintve, hogy bár Magyarország egységes állam volt a közjogi struktúrájában, de benne a nemzetiségek magas számban és nagy területen helyezkedtek el. Ezért egyelőre a korlátolt választójog fenntartását látta lehetőségek az „etnikus állapottainkra” figyelemmel: „politikánknak, ha magyar akar maradni s mint ilyen hódítani, a liberális elvet csakis nemzeti irányának alárendelve szabad zászlajára írnia, az általános választójog elvét már ennél fogva, nem is nézve a szociális állapotokat, el kellett vetnem, mert ez, éppen ellenkezőleg, a liberális elvnek, vagyis az országban lévő egyének politikai szabadságának és egyenlőségének rendeli alá a magyarság hegemoniáját, a magyar népnek nemzeti, politikai fennmaradását.”⁵³ Mindez szorosan illett a történelmi alkotmányunk történetiségébe fektetett bizalomba, ami Concha számára is a legfontosabb közjogi vezérelvet jelentette, „mert a magyar hegemonia és ennek külső teste, a magyar állam egy évezredes erkölcsi tény és érték. Erkölcsi érték, mert az emberiség haladásának kipróbált tényezője. S ha erkölcsi érték a nemzet nem magyar tagjainak egyéni szabadsága, jogi egyenlősége is, ennek nem szabad soha a magasabb erkölcsi értéket, a magyar nemzet hegemoniáját veszélyeztetni. Ezt a nagy erkölcsiényt és értéket csak a magyarság saját hitványsága szüntethetné meg, amelynek folytán egy más derekabb nemzet hegemoniája alá kerülne, avagy abba egyenesen belé olvadna, de semmikép[p] sem szüntetheti meg a keblében élő nem-magyar népeknek pusztá vágya ez erkölcsi tény hatalma alól menekülni.”⁵⁴ Az 1912-ben a Magyar Jogászegylet rendezvényesorozata keretében tartott előadásában e nézeteit még határozottabban képviselte.⁵⁵ E téren szintén igaz, hogy a 20. század szolgált bizonyítékkal konzervatívnak tetsző véleménye helyességére.

A jogtudomány európai szintű művelésére bizonyosság az is, hogy milyen nagymértékben ismerte korának társadalomtudósait. A Lorenz von Steinnel való szakmai kapcsolata már utaltunk, ami azonban nem csak tisztelgés volt az osztrák mester előtt, de egyre inkább kritikus hangnemre váltott, ahogyan Concha is megalapozta a maga reputációját. Különösen Steinnek a szocialisztikus mozgalmakkal összefüggő, megengedő álláspontját nem tudta osztani; ezt a hasonló hazai jelenségek esetében is kifejezésre juttatta. Mindenesetre számos művében törekedett ismertetni a bécsi professzor különböző nézeteit.⁵⁶ De jól ismerte Rudolf Gneist munkásságát is, akiről tanulmányzámba menő emlékbeszédet tartott az MTA teljes ülésén (1898); a testületnek az 1895-ben elhunyt tudós egyébként a külső tagja volt.⁵⁷

Concha a magyar pályatársak emlékezete előtt is tisztelgett; például Pulszky Ágostot és a természettudós-polihisztor Brassai Sámuel t hasonlóképpen méltatta – szintén az akadémián felolvasott nagy ívű előadásaiiban (1906, 1899).⁵⁸ Mondott laudációt, nekro-

⁵² CONCHA 1906a, 642. p.

⁵³ Uo. 680–681. pp.

⁵⁴ CONCHA 1907b, 14. p.

⁵⁵ CONCHA 1912a.

⁵⁶ CONCHA 1928, 130–143. pp.

⁵⁷ CONCHA 1898.

⁵⁸ CONCHA 1906b. CONCHA 1904b. Vö.: CONCHA 1928, 421–477. pp.

lógot Lechner Ágost, Hajnik Imre, Pulszky Ferenc, Jászi Viktor, Királyfi Árpád, Láng Lajos és Némethy Károly felett is.⁵⁹ Természetesen nem mindenkiről volt minden tekintetben emelkedett a véleménye, aminek olykor hangot is adott – a kellő tisztelet megtartása mellett. Így az egykor a fővárosi egyetemi katedráért folytatott versenyben (1874) győztes vetélytársában, Szilágyi Dezsőben nem a tudományos államtani bűvárlatokra képes jogtudóst, hanem inkább az államot tettvágyból megismerni akaró rendkívüli elmét látta.⁶⁰

A kortársai iránti tisztelet másik formája a *recenziók, bírálatok* közzététele volt. Számos szakirodalmi műről osztotta meg a gondolatait az olvasóközönséggel. Ezen írásai egy részét utóbb össze is gyűjtötték két kötetben, az MTA kiadásában, *Hatvan év tudományos mozgalmai között* címmel (1928, 1935). Találhatók bennük önálló bírálatok Kuncz Ignác, Nagy Ernő, Polner Ödön és Révai Mór könyveiről.⁶¹

Az 1789-ben kezdődött francia forradalom következményeit általában talminak tartotta, mivel a szabadság, egyenlőség, testvériség triásza a gyakorlatban nem a polgárok egyéni szabadságát eredményezte, hanem csupán egy új társadalmi megosztottságot hozott létre: „a papság és nemesség uralma helyére a gazdagok uralma lépett.” De Concha elvetette úgy a korai szocialisztikus gondolkodók tanait (pl. *Saint-Simon*), mint *Marx* társadalomkritikáját is.⁶² Azonban az egyház szociális érzékenységének fontosságát nem vitatta, miként magában a keresztény vallásban látta azt a magasabb rendezőelvet is, ami a jog által átfogott társadalmi mechanizmusok felett állt. „Keresztény hitünknek világtörténeti nagy hatása elsőbbsen is abban állott, hogy minden hatalomnak egyesülését az államban felbontotta. A jogot, az emberséget külső hatalommal gondozó állam mellé az egyházat állította, amelyhez az egyes az isteni kegyelmen kívül benső lelkiismerete, egyéni akarata által tartozik. Az egyház nemcsak tisztán lelki, természetfölötti eszközei által különbözött a pogány államtól, de az által is, hogy tagjainak benső, szívbeli lelki közreműködését követelte, főképpen azonban azáltal, hogy minden emberi lélek végtelen becsétől volt áthatva” – foglalta össze az ókori „pogány” és a kereszténység morálján nyugvó államelméletek közti alapvető eltérést.⁶³ Azt vallotta, hogy a társadalom akár rendekre, akár osztályokra történő tagozódásánál magát az egészet kell vizsgálni ahhoz, hogy megérthessük az állam és az egyház feladatait, szerepét az együttélés biztosításában. Ehhez azonban nézete szerint „el kell oszlatnia a ködöt, melybe társadalmunk való viszonyait a szociáldemokrácia hívei a nagy ipari termelésű, kifejlett osztálytagozatú társadalmak irodalmából kölcsönzött elméleteikkel s izgató jelszavaikkal burkolták, és melyekkel azok békéjét megbontottak.” A végkonklúziója az egész életművét jellemzi: „csak a munkás felebaráti szeretet teszi a köznek egyetemes fejlődését lehetségessé. Ezért nem lehet az emberi művelődést a keresztény világfelfogástól elváltan képzelni, minthogy ennek központja a felebaráti szeretet.”⁶⁴

Concha Győző elsősorban *homo universalis* volt, az élete folyását az egyetemi oktatás és a tudomány művelése kísérte már hallgató korától egészen az útja végéig. A

⁵⁹ KOI 2016, 16. p.

⁶⁰ ECKHART 1936, 598. p.

⁶¹ CONCHA 1928, 421–477. pp. 511–536. p. 553–618. pp. 619–645. pp. CONCHA 1935, 476–482. pp.

⁶² CONCHA 1912b, 3–8. pp.

⁶³ Uo.10. p.

⁶⁴ Uo. 32–33. pp.

munkásságának tematikai sokszínűséget törekedtünk érzékeltetni e rövid összefoglalóban, aminek az elemzése lényegesen meghaladná a terjedelmi kereteket. Álljon itt zárásként egy, a bolognai egyetem alapításának nyolcszázadik évfordulója apropóján az olasz költőtől, Giosuè Carduccitól ihletett gondolata, ami mintegy összegzi a tudós közjogász *ars poeticáját* is: „az egyetem már a középkorban egyenlősítve legkülönbözőbb rendű, nemzetű polgárait, a jogegyenlőség terjesztőjévé vált, s a népek testvériségét, melyet Róma a jog által egyengetett, a tudomány által valósította meg.”⁶⁵

III. Fontosabb művei

A municipális rendszer jelen állása Európában. Budapesti Szemle. 1869. 161–254. pp.

Beköszöntő előadás a kolozsvári Tudományegyetemen. Kolozsvár, 1872.

A közigazgatási bíráskodás az alkotmányosság és az egyéni joghoz való viszonyában. Budapest, 1877.

A közigazgatási bíráskodás. Gruber Lajostól [Gruber Lajos: A közigazgatási bíráskodás eszméje, kellékei és alakzatai Európában, különös tekintettel Magyarországra; Budapest, 1877. XVI, 495 p.]. Magyar Igazságügy. 1878. IX. kötet, 347–352. pp.

Az angolos irány politikai irodalmunkban a múlt század végén. Erdélyi Múzeum. 1880/2. 33–44. pp.

Közigazgatási enquete. (Jog- és államtudományi értekezések gyűjteménye, 1.) Budapest, 1881.

Újkori alkotmányok. I. kötet. Budapest, 1884.

A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik. Irodalomtörténeti vázlat. Budapest, 1885.

Újkori alkotmányok. II. kötet. Budapest, 1888. [CONCHA 1888a]

Concha Győző: ny. r. tanár jelentése a Bolognai Egyetem keletkezésének 1888. június 11., 12. és 13-án megtartott nyolcszázados emlékünnepeiről. Kolozsvár, 1888. [CONCHA 1888b]

Politikai jegyzetek Nagys. dr. Concha Győző egyetemi ny. r. tanár úr előadásai nyomán. Jegyezte SEMSEY KÁLMÁN joghallgató. I. rész: Alkotmánytan és társadalomtan. Budapest, 1893. [CONCHA 1893a]

Politikai jegyzetek Nagys. dr. Concha Győző egyetemi ny. r. tanár úr előadásai nyomán. Jegyezte SEMSEY KÁLMÁN joghallgató. II. rész: Közigazgatástan. Budapest, 1893. [CONCHA 1893b]

Politikai jegyzetek dr. Concha Győző kolozsvári m. k. tud. egyetemi ny. r. tanár úr előadásai után jegyezve. Kiadták a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetemi joghallgatók segélyező egylete által 1891. október hó 27-én és november hó 25-én tartott rendkívüli közgyűlések megbízásából NYERGES ZSIGMOND e.i. elnök és HARMATH JENŐ e.i. könyvtárnok, mint a választmány által kiküldött bizottság tagjai. I. rész: *Alkotmánytan.* II. rész: *Közigazgatástan.* Közművelődés Irodalmi és Műnyomdai Rt., Kolozsvár, 1891. [CONCHA 1891a]

A közigazgatási javaslatról. Budapest, 1891. [CONCHA 1891b]

Az államhatalmak megoszlásának elvei. (Felolvasztatott a Magyar Jogászegylet 1892. évi márczius hó 19-én tartott teljes-ülésében.) Budapest, 1892.

Politika. I. kötet: Alkotmánytan. Budapest, 1895.

⁶⁵ CONCHA 1888, 10. p.

Emlébeszéd Gneist Rudolf külső tagról. = A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékeszédék. IX. kötet, 7. szám. Budapest, 1898.

A jelszavakról (amerikanizmus, liberalizmus, gentry). (Felolvasatott a Szent Imre Körben.) Budapest, 1904. [CONCHA 1904a]

Brassai Sámuel emlékezete. (Felolvasatott a Magyar Tudományos Akadémia 1899. május 7-iki közülésén.) Budapest, 1904. [CONCHA 1904b]

Politika. II. kötet: Közigazgatástan. Budapest, 1905.

A választójog reformja. In: Jogállam. 1906/9. szám. [CONCHA 1906a]

Emlébeszéd Pulszky Ágost lev. tag fölött. = A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékeszédék. XIII. kötet, 2. szám. Budapest, 1906. [CONCHA 1906b]

Politika. I. kötet: Alkotmánytan. Budapest, 1907. [CONCHA 1907a]

A választójog reformja. Grill Károly Könyvkiadóváll., Budapest, 1907. [CONCHA 1907b]

Báró Eötvös József állambölcselete és a külföldi kritika. Budapest, 1908.

A választói jog reformja. (Magyar Jogászegyleti Értekezések. Új folyam, 31. füzet) Budapest, 1912. [CONCHA 1912a]

A keresztény vallás a társadalom harcaiban. (Felolvasa a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya Szociális Bizottságának 1908. december hó 17-én és 1909. január hó 14-én tartott ülésén.) Budapest, 1912. [CONCHA 1912b]

Közigazgatásunk reformja. Jogállam. 1914/3. 161–170. pp.

Eötvös és Montalembert barátsága. Adalék a magyar katolikusok autonómiájának kezdeteihez. Budapest, 1918.

Hatvan év tudományos mozgalmai között. Concha Győző igazgató és rendes tagnak összegyűjtött értekezései és bírálati, I. Budapest, 1928.

Hatvan év tudományos mozgalmai között. Concha Győző igazgató és tiszteleti tagnak összegyűjtött értekezései és bírálati, II. Budapest, 1935.

A konzervatív és a liberális elv. Válogatott tanulmányok, 1872–1927. Szerk.: FAZEKAS CSABA. Máriabesnyő–Gödöllő, 2005.

IV. Irodalomjegyzék

A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudomány-egyetem almanachjai (1872/73–1918/19). Kolozsvár, 1873–1918.

ANTAL TAMÁS: *Szilágyi Dezső és műve.* (Jogtörténeti Tár 4.) Szeged, 2016.

ARCZT ILONA: *A „Politikai tudományok” oktatása a budapesti egyetem (ELTE) Jogi Karán és előintézményeiben.* (Rejtjel politológia könyvek 22.) Budapest, 2004.

ECKHART FERENC: *A Jog- és Államtudományi Kar története. 1673–1935.* (A Királyi Magyar Pázmány Péter–Tudományegyetem története II.) Budapest, 1936.

EGRESI KATALIN: *Concha Győző konzervatív állameszméje.* Jog, Állam, Politika. 2009/1. 77–107. pp.

EREKY ISTVÁN: *Emlébeszéd Concha Győző ig. és t. t.-ről.* In: Concha Győző ig. és t. tag emlékezete. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékeszédék. XXII. kötet, 10. szám) Budapest, 1935. 1–74. pp.

- GAZDA ISTVÁN: *Százhuszonöt éve nyílt meg a kolozsvári tudományegyetem*. Emlékkönyv. Piliscsaba, 1997. (két kötetben)
- HEGEDŰS LORÁNT: *Concha Győző Politikája*. In: Concha Győző ig. és t. tag emlékezete. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XXII. kötet, 10. szám) (Budapest, 1935) 75–97. pp.
- KARÁCSONY ANDRÁS: *Eötvös és Concha (orientációváltás a magyar államelméleti gondolkodásban)*. In: BOÓC ÁDÁM –, SÁNDOR ISTVÁN (szerk.): Ünnepi tanulmányok Hamza Gábor 10. születésnapja tiszteletére. Budapest, 2019. 163–168. pp.
- KOI GYULA: *Francia és német hatások Concha Győző közigazgatás-tudományi munkásságában. (Vázlat)* Jogtörténeti Szemle. 2011/4. 40–46. pp.
- KOI GYULA: *Évszázadok mezsgyéjén. Négy magyar közigazgatás-tudós útkeresése és életpéldája*. Budapest, 2013.
- KOI GYULA: *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése. Külföldi hatások a magyar közigazgatási jog és a közigazgatástan művelésében a kamerálisztika időszakától a Magyar-iskola koráig*. Budapest, 2014.
- KOI GYULA: *Concha Győző élete és munkái*. (Államtudományi Műhelytanulmányok, 2016. évi 35. szám) Budapest, 2016. (Elektronikus könyv, 20 p.)
- KOI GYULA: *Concha Győző elmélete a hatalommegosztásról*. Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás. 2018/3. 168–187. pp.
- KOKOLY ZSOLT: *A jogi oktatás története Erdélyben*. In: VERESS EMŐD (szerk.): Erdély jogtörténete. Kolozsvár, 2018. 503–557. pp.
- LŐRINCZ LAJOS – NAGY ENDRE – SZAMEL LAJOS: *A közigazgatás kutatásának tudományos irányzatai*. Budapest, 1976.
- MONTALEMBERT, CHARLES: *Szabad egyház a szabad államban*. (Gr. Montalembert két beszéde) Ford.: MATKOVICH PÁL. Pest, 1864.
- RUSZOLY JÓZSEF: *Európai jog- és alkotmánytörténelem*. (Opera Iurisprudentiae 1) Szeged, 2011.
- STIPTA ISTVÁN: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1998.
- STIPTA ISTVÁN: *A pénzügyi közigazgatási bíróság tevékenysége (1884–1896)*. Budapest, 2019.
- SZÖGI LÁSZLÓ (szerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története. 1635–2002*. Budapest, 2003. 165–202. pp. (A fejezetet Sashegyi Oszkár írta.)
- VAJDA TAMÁS: *Egyetemi órai jegyzetek a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban (1872–1919)*. In: DRASKÓCZY ISTVÁN – VARGA JÚLIA – ZSIDI VILMOS (szerk.): Universitas – historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére. Budapest, 2018. 459–473. pp.
- WCLASSICS GYULA: *Concha Győző*. Jogállam. 1916/3–4. 145–152. pp.

ANTAL TAMÁS – RUSZOLY JÓZSEF*

CSEKEY ISTVÁN

(1889–1963)

I. Életrajz

Mottóul egy 12. századi bizánci történetírónak a magyarságról írt sorait kölcsönözzük Csekey Istvántól: „*A magyarság független, nem szolga nép, emelt fejű, szabadságszerető, a maga ura*” (Konstantinos Manasses). A *Magyarország alkotmánya*¹ című tankönyve élén idézte, a német kiadásában² pedig fordításban. E gondosan megválasztott mottó az embert: a tudós szerzőt és a kort, a második világháború végén a lenni vagy nem lenni, egy új Mohács elé került ország és nép helyzetét jellemzi. Mindenekelőtt a kolozsvári professzor bátorságát, aki három évtizednyi pályafutás után, éppen 1943-ra érezte elérkezettnek az időt, hogy a kézbe jól illő, nem túl terjedelmes tankönyvét hallgatói rendelkezésére bocsássa.

A sovány arcú, szemüveges professzor, aki a napi politikával eddig is csupán annyiban érintkezett, amennyire az általa művelt tudományszakok – a közjog (alkotmányjog), a közigazgatási jog és a politika (alkotmány- és közigazgatástan) – feltétlenül megkövetelték, a témaválasztást illetően nem kis bátorságról tett tanúságot. Nem a magyar viszonyokra nézve, hiszen azok a háború kellős közepén a tudományosságban és az egyetemi képzésben – legalábbis a tanári kar oldaláról – még szinte békebeliek voltak. Az országot katonailag és gazdaságilag kizsákmányoló, kényszerű szövetséges Harmadik Birodalom fenyegető közelsége, az 1944. március 19-én bekövetkezett megszállás viszont már nagy veszélyt jelentett az írástudókra is. Csekey István, aki az 1911/12. akadémiai évtől oly kiváló kapcsolatokat ápolt a német tudományossággal, ekkor adta ki az említett, *Die Verfassung Ungarns* című, német nyelvű kötetét.

Egyetemi almanachjaink szerint 1889. február 2-án Szolnokon született; családi gyökerei azonban Baranyához kötődtek. A Pécshez közeli Zengővárkonyban volt nagyapja, idősb Csekey István református lelkész; neki meg ugyanitt tőle öröklött szőlőbirtoka, ahova nyaranta szívesen eljárt.³ Jogi tanulmányait az ország második, Kolozsvárt –

---

* E tanulmány eredeti szövege először 2003 őszén a Tallinnban rendezett 1. Magyar-Észti Jogtörténeti Napokon hangzott el Ruszoly József professzortól (1940–2017), majd a publikált szövegváltozata magyarul a *Jogtörténeti Szemle* 2003/3. számában jelent meg (37–46. pp.). A mostani kiadáshoz Antal Tamás dolgozta át és egészítette ki.

¹ CSEKEY 1943a.

² CSEKEY 1944.

³ RUSZOLY 2001, 38–39. pp.

Erdély kulturális fővárosában – 1872-ben újra megalapított, utóbb Ferenc Józsefről elnevezett egyetemén végezte (1907–1911), majd strasbourgi, heidelbergi és berlini, sőt oxfordi tanulmányúttal is megtoldotta (1911/12). Kiváló tanárai részint még az alapítók – köztük *Kolosváry* Sándor, a magyar magánjog és *Óvári* Kelemen, a jogtörténet professzora –, részint a fiatalabbak: a közjogász *Nagy* Ernő, *Balogh* Artúr, a politika, valamint a modem jogbölcselet tanára, *Somló* Bódog voltak. *Csekey*, aki kolozsvári *Alma Mater*-ében az államtudományi doktorátust 1911-ben, a jogtudományit pedig 1913-ban szerezte meg, az 1912/13. akadémiai évtől előbb rendkívüli, majd rendes professzorként tanított a kecskeméti református jogakadémián. Az időközben a Budapesti Tudományegyetemre került mentora, *Nagy* Ernő révén pedig 1919-ben habilitált.⁴

Említett mestere a közjogi pozitívizmus magyarországi úttörője volt, aki az 1907/8. tanévben a magyar trónöröklési jogról írt ki pályatételt, amelyre *Csekey* – a bírálát szerint – hallgatóként „irodalmi értékűnek” minősített pályaművet nyújtott be. Ennek nyomán az Országos Levéltárban jelentős fölfedezést téve publikálta első könyvét 1916-ban *A magyar Pragmatica Sanctio írott eredetijéről* címmel,⁵ amely a *Paul Laband* (Strasbourg), *Otto Mayer* (Lipce) és *Robert Piloty* (Würzburg) szerkesztette *Archiv für öffentliches Recht*-ben még ugyanazon évben németül is megjelent.⁶ Szorosan követte ezt *A magyar trónöröklési jogról* írott monográfiája,⁷ amely akár habilitációs műnek is beillene, ámbar ez Magyarországon akkor nem volt előírva.

Nagy Ernőről s az általa hazánkban megalapozott közjogi pozitívizmusról mindjárt annak halála után, 1921-ben kismonográfia számba menő, maig érvényes, magvas emlékbeszédet tartott, amely csak öt esztendővel később, már a tartui professzorsága idején jelenhetett meg (*Nagy Ernő és a magyar közjogírás új iránya*). E helyütt meg sem kísérelhetvén mégoly rövid összefoglalását sem, inkább szép tanítványi sorait idézzük, amelyek ma is példaadók:

„A jogi szemináriumokról szóló [...] dolgozatában [Jogtudományi Közlöny, 1888.] a jogi oktatás érdekében megindult mozgalom lelkes zászlóvivőjeként mutatkozik. A Francia- és Németországban kevéssel annak előtte bevezetett szemináriumi és praktikumi jogásképzés előnyeit tárja fel. »... senki sem fogja tagadni, – írja – hogy az az intézmény, mely a tanár befolyását a tanulóra közvetlenebbé teszi, mely a tanulót folyton szellemi munkára ösztönzi, a munkában vezeti és a munkát ellenőrzi, kétszeres értékkel bír.« *Nagy* Ernőnek ezek a kívánalmai annyival is inkább kiemelendők, mert az egyetemi oktatás, főleg a tudósképzés, ma már az egész világon ebben az irányban halad. »Ha a történelem egyes nagyhírű tanárokról emlékezik, nem mulasztja el kiemelni azon benső viszonyt, mely közte és tanítványai közt fennállott; nem mulasztja el kiemelni, hogy a tanár nemcsak hirdetője, hanem szoros értelemben vezetője is volt tanítványainak a tudományos munkában.« E szavak senkire sem találnak úgy, mint őreá magára [ti. *Nagy* Ernőre]. Jelen sorok írója is meghatottan gondol arra az időre, amikor mestere a kolozsvári jogászévektől fog-

⁴ Szegedi Almanach 1971, 22. p. Szegedi Almanach 1996, 32. p. Vö.: GAZDA 1997, 104. p. KOKOLY 2018, 520–525. pp.

⁵ CSEKEY 1916a.

⁶ CSEKEY 1916b.

⁷ CSEKEY 1917. Vö.: CSEKEY 1918.

va egész a budapesti egyetemen való magántanári képesítéséig nemcsak mint professzor, de mint ember is valósággal atyai jóindulattal támogatta.”⁸

A tanítványból egyhamar mester lett. Amint a néhány évvel idősebb barátot, Buza Lászlót hazavárta és alkalmazta Sárospatak református jogakadémiája, úgy kezdte el Csekey István is az 1912/13-i akadémiai évet a kecskeméti református jogakadémián, ahol a közigazgatási jog, a statisztika és a művelődéstörténet helyettes, majd rendkívüli (1913), végül rendes tanára (1919) lett.⁹ Közben a budapesti egyetemen a magyar közjog magántanára is volt 1921-től.¹⁰

Ezután került a messzi Északra: Dorpat/Tartuba, ahol az egyetemes és észti közigazgatási jog professzoraként 1923. szeptember 26-án tartotta székfoglalóját. Itt Magyar Tudományos Intézetet is alapított, és kiadványsorozatot indított *Bibliotheca Hungarico-Estica Instituti Litterarum Hungarici Dorpatensis* címmel.¹¹ A rendelkezésre álló hiányos forrásokból megítélhetően is nagy lelkesedéssel, munkabírással vetette bele magát – a finnség után nagyságra második – testvérnépünk országának megismerésébe, a róla való ismeretek terjesztésébe. A tanulmányaitól a beszédein át tartalmas publicisztikai írásaiig, mindmind ezt szolgálták a közleményei. Szakterületei mellett az irodalomtörténettel is foglalkozott, feltárva pl. a Jókai Mór műveiben föllelhető észti vonatkozásokat. A kint töltött nyolc év bibliográfiája negyvenöt lapra rüg! Az első öt esztendő – nem kifejezetten szakmai jellegű – termését csinos kötetben *Északi írások*ként itthon is kiadta.¹²

Az Észtországból hazatért Csekey István, aki a működését 1921-től Szegeden folytató egykori kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának Politika Tanszékét vette át 1931. augusztus 24-től, a szegedi székfoglalóját október 12-én *A szovjet államszemlélete* címmel tartotta, és az az egyetemen kiadott folyóiratban rögtön meg is jelent. Bár egyértelműen elvetette a szovjet rendszert, amely szerinte „többé már nem is »diktatúra a proletárok által«, hanem »a proletárok fölött«”, negatívumait – a despotizmusba átmenő központosítást, a demokratikus ellenzék hiányát, a szabadságjogok megtagadását, a hatalommegosztás elvetését, a „forradalmi törvényszerűséget” [törvényességet!] – igyekezett szakmai keretbe csomagolni. Még egy kis csalfa reményt is vélt fölfedezni: az ötéves tervben! Az ugyanis szerinte a magángazdaság és a külföld együttműködése nélkül ténylegesen elképzelhetetlen volt.¹³ Az 1938/39. tanévben a jogi karon a dékáni teendőket is ellátta.¹⁴

⁸ CSEKEY 1926a. (Az idézet: 147. p.)

⁹ STIPTA 2019, 229–230. pp. 235. p.

¹⁰ ECKHART 1936, 677. p.

¹¹ CSEKEY 1926b. CSEKEY 1930a. CSEKEY 1933.

¹² CSEKEY 1928a.

¹³ CSEKEY 1931a.

¹⁴ Az ekkor viselt tisztségei s kitüntetései: a Jog- és Államtudományi Kar Egyesített Szemináriumi Könyvtárának vezetője; az Egyetem Barátai Egyesületének főtitkára; a *Finnugor Kulturális Bizottság Magyar Osztályának* elnöke; a *Magyar Vöröskereszt* Egylet főmegbízott-helyettese és Szeged Városi Választmányának főtitkára; az *Észti Irodalmi Társaság* tiszteleti tagja; a Magyar Jogászegylet igazgatóválasztmányának tagja; a szegedi *Dugonics Társaság* igazgatósági tagja; a *La Fontaine Irodalmi Társaság* alapító és r. tagja; a *Magyar Statisztikai Társaság*, az *Észti Tudós Társaság*, a brüsszeli *Institut International des Sciences Administratives*, a hágai *Association Internationale pour l'Etude du Droit des Minorités*, a Magyar Mickiewicz-Társaság, a kecskeméti *Katona József-Társaság*, a Nagykőrösi Arany János Irodalmi Társaság és a szolnoki *Verseghy Ferenc Irodalmi Kör* választott r. tagja; Szeged szab. kir. város törvényhatósági bizottságának választott tagja; Jász-Nagykun-Szolnok vármegye tiszteletbeli főjegyzője. A Magyar Erdemrend

Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés értelmében az „országgyarapítások” sorában visszatértek az 1920-ban Romániához csatolt kelet-magyarországi részek (történetileg a Partium) és Erdély északi fele. A Ferenc József Tudományegyetem – törvény alapján – heteken belül hazatért Kolozsvárra. Valójában jórészt inkább Szegeden maradt új alapítású intézményként (Horthy Miklós Tudományegyetem), ám a Jog- és Államtudományi Kar valóban hazaköltözött Erdélybe, ahol 1944 őszéig működött. Csekey István itt végre a tudományága szerinti tanszéket, a Magyar Közjogi Tanszéket nyerte el. Sokat vállalt, ő állította helyre pl. a szemináriumi (kari) könyvtárat. A kar mintegy bemutatkozásként tette közzé négy professzora tollából a magyar szokásjog nagy összefoglalása, a *Tripartitum* (1514) szerzője halálának 400. évfordulóján Werbőczy Istvánról szóló kötetét. Ebben ő *Werbőczy és a magyar alkotmányjog* címmel írt, és közzétette *A Tripartitum bibliográfiáját* is.¹⁵

A kolozsvári egyetemet 1944. október elején evakuálták. Csak néhányan maradtak vissza; a jogi karról Buza László. Neki is köszönhető, hogy Kolozsvárt a magyar egyetem és a magyar nyelvű jogi oktatás még egy ideig folytonos maradt. Tudunk róla, hogy Budapest elfoglalása után, 1945 februárjában és márciusában még többen visszatértek, sőt „vendégprofesszorként” 1947–48-ig a bukaresti kormány alapította magyar tannyelvű Bolyai Tudományegyetemen tanítottak is. (Ezt 1959-ben Babeş-Bolyai Tudományegyetem néven egyesítették a kolozsvári román egyetemmel.)

Csekey Istvánt 1945. december 13-án kinevezték ugyan a Szegedi Tudományegyetem újonnan alapított Jog- és Államtudományi Karának Alkotmányjogi Tanszékére,¹⁶ ő azonban szabadságolását kérte, majd pedig a Pécsi Tudományegyetemen folytatta tevékenységét, ahova 1946. november 3-án nyert kinevezést, 1947–49-ben ott dékán is volt, mígnem 1951. október 8-án nyugdíjazták. A tanszéki utódai megbecsüléssel emlékeztek és emlékeznek rá.¹⁷

Pécsett hunyt el 1963. augusztus 17-én.

II. Tudományos munkásság

A fiatal Csekey által alkotott művekből a magyar közjogi pozitivizmus szelleme árad. Közvélekedés szerint a korábbi historikus szemléletű – az „*Extra Hungariam non est vita*” elvén nyugvó – magyar közjogírással éppen szemben állt a nyugati eredetű, dogmatikus alapú közjogi pozitivizmus. Ez így is volna, ám a tételes közjog gyökereinek jogtörténeti feltárása nem állt ellentétben e jogpozitivizmus követelményeivel. Ellenkezőleg: ez teremtette meg a biztos alapot az akkori jelen problémáinak megoldásához.

---

közepkeresztjének, a Magyar Vöröskereszt érdemkeresztjének, a magyar Háborús Emlékéremnek, a bolgár Polgári Érdemrend csillagos nagy tiszti keresztjének, az észt Fehércsillag-rend csillagos II. osztályának, az észt Saskereszt csillagos II. osztályának és parancsnoki keresztjének, az észt Vöröskereszt Érdemrend csillagos I. osztálya 2. fokozatának, a finn Fehérrózsarend közepkeresztjének, a bolgár Háborús Emlékéremnek, az osztrák Háborús Emlékéremnek, a német Háborús Emlékéremnek (becsületrend) és a japán Vöröskereszt Sbiaisho-emlékérmének tulajdonosa. Forrás: ALMANACH 1938/39, 21. p.

¹⁵ CSEKEY 1941. CSEKEY 1942. Vö.: ECKHART 1941.

¹⁶ BALOGH 1999, 57. p.

¹⁷ Lásd pl.: ÁDÁM – BIHARI 1980, 139–142. pp. JUSZTINGER 2008.

Csekey maga sem tekintette eredményeit pusztán történetieknek. Tisztázta a törvények írott eredetijeinek jelentőségét, valamint a törvények – általában a jogszabályok – közjótételének módját, és az eredményeit utóbb is hasznosította.¹⁸ „Pragmatica Sanctio”-jában és más irodalmi megnyilvánulásaiban a protestáns ösök szenvedélyességével, ám a történetileg megalapozott magyar közjog fegyverét jól forgatva szállt szembe az oszt-rák összbirodalmi nézetekkel. Szilárdan az 1867: XII. tc. alapján állt.¹⁹

A kettős monarchiát azután elvitte a világháború. A közjogászok és politikusok rendre a hagyományos magyar közjog szerint igyekeztek „megmagyarázni” a kialakult helyzetet, így IV. Károly nyilatkozatát trónlemondásnak tekintették, amely egyébként az időközben feloszlott országgyűlés elé valóban nem is kerülhetett, abból pedig, hogy előbb Ausztria (is) köztársaság lett, a *Pragmatica Sanctio* teremtette államközösség *ipso facto* megszűnését következtették. Csekey István, aki a lelkében izing-vérig magyar ember volt, nem kapott az alkalmon. Számára drágább volt annál a magyar történeti alkotmány, semmint elveit és betűit félremagyarázva a forradalom teremtette, rég óhajtott magyar függetlenség oltárán azt fölládozza. A társadalmi-politikai realitás alapján inkább elfogadta magát a polgári forradalom tényét és Károlyi Mihály nézetét, miszerint nálunk már detronizálásra nem volt szükség, csupán a *fait accompli*nek a ratifikálására.²⁰

Szakmai figyelme immáron a hazai és kinti intézményekre egyaránt kiterjedt. Ez azonban nem jelentett figyelemmegoszlást; témái inkább kiegészítették egymást. Magyarország elnyert teljes függetlenségén érzett örömet a forradalmak és az ellenforradalom hozta, különösen pedig az igazságtalan trianoni békeszerződés okozta (1920) szerencsétlen alkotmányjogi változások árnyékolták be. Észtországnak ugyancsak nehéz viszonyok közepett születő államiségét nagy figyelemmel kísérve, a követendő új megoldásokat a maga tudományos lehetőségeivel igyekezett Európa-szerte népszerűsíteni. Nagy jelentőséget tulajdonított ugyanis annak, hogy nyelvi elszigeteltségünkben is jól ismerjen bennünket a külföld! Ezzel kapcsolatos, a századfordulóig visszatekintő, elvi jellegű, a jövőre pedig programadó cikke, *A magyar alkotmány és a külföld*,²¹ amely az idők változásával is máig ható érvényű. Különös tekintettel arra, hogy a tudomány művelői mellett a hivatalosságnak, a kormányzati szerveknek is mily nagy a felelősségük az időben történő és tárgyilag pontos tájékoztatásban.

A húszas-harmincas évekbeli alkotmányfejlődést illetően e helyütt különösen kiemelésre méltók a Tübingenben kiadott *Jahrbuch des öffentlichen Rechts*-beli „országbeszámolóí”: *Ungarns Staatsrecht nach dem Weltkrieg* (1926); *Die Verfassungsentwicklung Estland, 1918–1928* (1928); *Die Entwicklung des öffentlichen Rechts in Ungarn seit 1926* (1931); valamint *Die Verfassungsentwicklung Estlands, 1929–1934* (1935).²² Ez utóbbi közlemény – számos más példával együtt – arra vall, hogy 1931-ben történt hazatérte, a szegedi egyetemre való kinevezése után is változatlanul tartotta a tudományos kapcsolatot „második hazájával”, Észtországgal. Az ottani alkotmányfejlődésről írt műveinek számbavétele és értékelése meghaladná a rendelkezésre álló terjedelmet, így csupán példaként említjük meg az észt „államvénről”: államfőről és miniszterelnökről írt tanulmányát

¹⁸ CSEKEY 1926c.

¹⁹ CSEKEY 1915a. CSEKEY 1915b. CSEKEY 1916c. Vö.: Arbeiter-Zeitung [Wien]. 23. Januar 1916.

²⁰ KÁROLYI 1968, 251–253. pp. Vö.: CSEKEY 1926g; CSEKEY 1926h.

²¹ CSEKEY 1931b. Vö.: CSEKEY 1930b.

²² CSEKEY 1926d. CSEKEY 1928b. CSEKEY 1931c. CSEKEY 1935a.

(*Die rechtliche Stellung des estnischen Staatsältesten*),²³ amelyben bemutatta, miként lehetett önálló államfői méltóság nélkül is modern köztársasági alkotmányt és alkotmányosságot létrehozni, ami ebben a formájában 1933-ig működött.

Mi sem természetesebb, mint az, hogy a hazai tudományosságot és a közéletet is igyekezett minderről tájékoztatni. Az *Észt Köztársaság alkotmánya és a Baltikum világpolitikai helyzete* című, a Magyar Tudományos Akadémia általános jellegű folyóiratában 1926-ban közölt művében mindjárt a számunkra is legérzékenyebb pontot, a Trianonban szétvagdalt magyar nemzetnek az utódállamokban kisebbségi sorsba juttatott, elszakított részei, különösen annak szórványban élő csoportjai miatt fontos, az 1925. február 12-i törvénnyel bevezetett észti kulturális autonómiát emelte ki: „Ha a magyar alkotmány a magyar nemzeti geniusnak legsajátosabb alkotása, bátran elmondhatjuk, hogy a kis rokon Észtország halhatatlan nevet biztosított magának a modern államok történetében, mert első volt, amely a nemzeti kisebbségek culturautonómiáját törvénybe iktatta. Hálával kell ezért nekünk, magyaroknak is tekintenünk Eestire, mert kisebbségi culturautonómia-törvényük a tengerbe vetett kő, amelynek hullámgyűrűi a mi elszakított véreink körében is éreztetni fogják jótékony hatásukat. A nemzeti állam cégére alatt valóssággal nemzetiségi államoknak összetákoltt új alakulatok közül egyik sem mert hozzányúlni a kérdéshez. Észtországgé az érdem, amellyel észti culturalis tradícióihoz híven élére állott az európai nemzeteknek.”²⁴

Az észti kisebbségi törvény elvi kérdéseiről és nemzetközi visszhangjáról a kisebbségi irodalomban az ugyancsak a *Budapesti Szemlében* megjelent, *A kisebbségi kultúrautonómia Észtországban* című cikkében adott számot.²⁵ Amikor pedig az 1929. március 29-én elfogadott és 1932-ben életbe lépett észti Büntető törvénykönyv a nemzetiség bevallását védelemben részesítette, róla a dél-erdélyi Lugoson megjelenő *Magyar Kisebbség* hasábjain írt tájékoztatást (*A nemzetiség bevallási szabadságának büntetőjogi védelme*).²⁶ Mindezen cikkeinek, valamint napilapbéli közleményeinek informatív hatása az akkori Közép-Európában kétségtelen. Lugoson még a román hivatalosság számára kiadott folyóiratban is elhelyezték egy tanulmányát! A példa tehát meg lett volna Közép-Európa államai számára is. „Csak” követőkre nem talált szomszédainknál. Csekey a példaadó rokon nép államának meg is adta a kijáró dicséretet: „A nemzetiségi kérdés téren tehát Estonia docet, mert a nemzetkisebbségi probléma kulturális téren való államjogi megoldásának első kísérletével az európai közvéleményben olyan hírnévre tett szert, amelyet az észti függetlenség pozitív értékelése, valamint az Észt Köztársaság konszolidációja tekintetében figyelmen kívül hagyni nem lehet.”²⁷

Az 1937. évi új észti alkotmányról pedig a következőket írta: „Miután az észti nép éppen úgy szereti az individualizmust, mint a magyar, az alkotmány arra törekedett, hogy a személyes szabadságot a szociális szolidaritás irányában fejlessze. Miután az önkormányzat eszméje Észtországban hagyományosan igen ki van építve, az új alkotmánynak fontos

²³ CSEKEY 1929. Vö.: CSEKEY 1938d.

²⁴ CSEKEY 1926e. (Az idézet: 11. p.)

²⁵ CSEKEY 1928c.

²⁶ CSEKEY 1932a. Vö.: CSEKEY 1927a. CSEKEY 1932b.

²⁷ CSEKEY 1932a, 3. p.

*feladata volt, hogy összhangba hozza a tekintélyes, régi helyi és az újonnan szervezett hivatásrendi önkormányzati intézményeket a szilárd központi hatalommal.*²⁸

Hasonló lelkesedéssel számolt be 1939-ben a szófiai egyetem fennállásának ötvenéves évfordulója alkalmából tett bulgáriai újáról s az ott tapasztalt gyors fejlődésről. Mint szegedi jogi kari dékán volt tagja a tizennégy fős magyar delegációnak, akiket a bolgár vendéglátók megkülönböztetett figyelemben részesítettek. *„Lassanként a török uralom utolsó balkáni emlékei is eltűnnek. Mi magyarok csak büszkék lehetünk déli fajrokonainkra, akik a világháborúban és annak szomorú következményeiben osztoztak sorsunkban. Bulgária, élén okos és körülrajongott uralkodójával, a föllendülés és a minden vonatkozásban jelentkező erősödés fölfelé vezető útján halad”* – összegezte benyomásait a szegedi Délmagyarország hasábjain.²⁹ Ugyanabban az évben, a Baltikumnak a Szovjetunió általi megtámadásával egy időben hívta fel az említett napilap olvasóinak figyelmét Észtország és Finnország Magyarországhoz hasonló történelmi szerepére: *„Most északi testvéreinkre is rászakadt a turáni átok. A bennünket, finnugor fajtájú népeket jellemző sötét bánat. Úgy látszik, nekünk egészen hasonló sorsot juttatott a végzet. A történelem ugyanazt a feladatot rótt a finnekre és észtekre északon, mint a magyarságra Középeurópában. Évszázadokon át védőbástyái voltak az európai germán-román [római] civilizációnak Ázsiával szemben.*³⁰

Ami a magyar alkotmányfejlődést illeti: a hivatkozott, a külföldet tájékoztató, ám saját gondolatait is tartalmazó közleményein kívül a harmincas évek derekáig viszonylag kevés tanulmányt írt. A megcsonkított ország a két forradalom nyomán és a szorosan vett ellenforradalom idején sajátos helyzetbe került. Ezt az alkotmánytörténész visszatekintve egyszerűbben leírhatja, mint a kortárs közjogász. Az alkotmányosság 1918. október 31-én megszakadt fonalát nem lehetett teljesen összezsomózni. Ebben a győztes nagyhatalmak uralta békekonferencia és a magyar területekre pályázó szomszédos „kis-antant” utódállamok mellett az 1919/20. évben hatalomra vagy a hatalom közelébe jutott új politikai elitnek is része volt. A helyzet megítéléséhez ellentétes – legitimista vagy szabad királyválasztó – irányból közelítő közjogászok között mintegy *communis opinio*-vá vált azon nézet, hogy az ország a közjogi provizórium állapotába került.

A magyar közjogászok, még a legitimisták is, végeredményben megbékéltek e rendszerrel és „közjogi provizóriumával.” Amikor viszont az 1930-as évek második felében, éppen a parlamentáris választójog újraszabályozása okán, átfogóbb alkotmányreform előtt állt az ország, szakirodalmi vitákban törekedtek részben ellentétes álláspontjaik érvényre juttatására. 1938 márciusában, miközben a szomszédban, Bécsben az *Anschluss* eseményei folytak, a magyar országházban a választójog demokratizálásáról hoztak törvényt. Igaz, történetileg megkétsve. E reformokat természetesen akkor is a kormánypolitika határozta meg. Ennek lényege: az általánosabb és mindenütt titkos választójog bevezetése a választási rendszer első tagolásán és kombinálásán kívül a kormányzó jogállásának megerősítését és a Felsőház hatáskörének a kibővítését is igényelte. Ez így is ment törvényekbe.³¹

²⁸ CSEKEY 1938d, 2. p.

²⁹ CSEKEY 1939c.

³⁰ CSEKEY 1939d.

³¹ RUSZOLY 2002a.

A parlamentarizmus válságából Európa-szerte kibontakozó tekintélyelvű (autoritér) – fasiszta vagy fasisztoid³² – rendszerekről alapjában tartózkodó volt az álláspontja. Némi elismeréssel így is illette őket. Velük szembe a példátlan rugalmasságában csak az angollal rokonítható történeti alkotmányunkat állította. Tallinnban, az V. Finnugor Kongresszus Jogi Szakosztályában 1936. június 27-én *Der autoritäre Staat und die ungarische Verfassung* témában tartott, emelkedett hangú előadásának csupán záró gondolatait idézzük: „*Ha a magyar alkotmány kiállotta ezer év tűzpróbáját, annál kevésbé lenne indokolt idegen eszmék kedvéért feláldozni, mert ennek az alkotmánynak a jövőben is nagy nemzetpolitikai szerepének kell lennie. A magyar intézményeknek a jövőben is át kell világítaniok a mesterséges határokon, s a magyar közjogi berendezéseknek vonzóerőt kell gyakorolniok az elszakított magyarságra és idegen ajkú testvéreire. Ezt pedig nem szabad csökkenteni az alkotmányosság és az önkormányzat korlátozásával. A magyarságot ezer esztendő történelmében át éppen az jellemezte, hogy mindig nyugat felé tájékozódott. Ez vezette Európa keletén maradt fajrokonaitól a Duna medencéjébe, ennek köszönhetette a keresztény nemzeti királyság megalapítását.*”³³

A hazai alkotmányjogi reformok közül elsősorban a kormányzó intézménye foglalkoztatta. A *Magyar Szemle* – a kormány támogatta magas színvonalú folyóirat – 1937. januári számában jelent meg irányadó tanulmánya: *A kormányzói jogkör kiterjesztése*, amely a téma vitájának közepébe került, s a vita eredményét az egyetemi *Actában* foglalta össze (*A kormányzói jogkör reformja*).³⁴ Anélkül, hogy e helyütt a részletekkel foglalkoznánk, álláspontjának lényegét adjuk: ez pedig a kormányzói mint államfői méltóság jogállásának a megerősítése volt. Az elnyúlt és bizonytalan ideig tartó provizórium keretein belül kívánt nagyobb stabilitást, a „köztársasági” jellegű hatásköri korlátozásokkal szemben *quasi* uralkodói (királyi) hatáskört. Hangsúlyozottan a magyar történeti alkotmány keretei között mozgott. Az idős kormányzó utódlásának és helyettesítésének megoldásából legfeljebb csak legitimista (katolikus) szemmel olvasni ki valamiféle „dinasztiaalapítást.” Mindez benne volt a levegőben. A vonatkozó törvényekben tükröződtek is a többnyire egybehangzó közjogászai álláspontok. Csak a katolikus egyházat illető főkegyúri jog maradt ki a református kormányzó hatásköréből továbbra is, de a kormányzói tisztnak fejedelmivé alakítására Gábor Gyulától átvett felvetésnek sem lett foganatja.³⁵ Ez idő tájt egyébként sorra jelentek meg magvas tanulmányai, amelyekre itt csupán utalhatunk, így *A kötelező szavazás* (1935) és *A magyar nemzetfogalom* (1938).³⁶

Csekey István szűkebb szakterületén túlmutató kultúrhistorikus érdeklődésére vall, hogy a hazai német születésű nagy zeneszerzőnk, *Liszt* Ferenc magyarságával mily szakavatottan foglalkozott.³⁷ Abban is van valami jelképes, hogy *Vörösmarty* Mihály a nagyvilág népeire is apelláló *Szózatának* húsz fordítását gyűjtötte össze és adta ki előszavával 1940-ben.³⁸

³² VAJDA 1995, 56–66. pp.

³³ CSEKEY 1936a (Az idézet: 87. p.). Vö.: CSEKEY 1936b. CSEKEY 1936c.

³⁴ CSEKEY 1937a. CSEKEY 1937b. Vö. korábbi: CSEKEY 1920.

³⁵ Lásd még: CSEKEY 1938a. CSEKEY 1938b.

³⁶ CSEKEY 1935b. CSEKEY 1938c. Lásd még: CSEKEY 1932c. CSEKEY 1939a.

³⁷ CSEKEY 1936d. CSEKEY 1937c. Vö.: CSEKEY 1939b.

³⁸ CSEKEY 1940a.

A munkáiban mindig büszkén hirdette a magyar történelmi alkotmány rugalmas voltát a kartális alkotmányok egyfajta merevségével szemben. Így sikerült az országnak át-hidalnia a forradalmak és az ellenforradalom keletkeztette *vacuum iurist* is, ugyancsak ettől remélte a parlamentáris kormányzat átmentését a tomboló háború éveiben. Történelmi alkotmányunk a polgári korban alapjában véve olyan pozitív törvényeken nyugodott, amelyek az 1847/48. évi utolsó rendi diétán és a későbbi törvényhozásban keletkeztek.³⁹ A *Werbőczy* István *Tripartitum*ára visszavezetett Szentkorona-tan volt szinte az egyetlen olyan elem, amely a rendiséggel való kapcsolatot fenntartotta. Ez viszont oly szilárdan tartotta állásait, hogy még a magyar közjogi pozitivizmus atyja, Nagy Ernő is kénytelen-kelletlen volt számolni vele: ha nem is túl hangsúlyosan, és inkább múlt időben.⁴⁰ Sokkal erősebben jelentkezett ez Csekey Istvánnál – kivédendő az esetleg túlhatalomra irányuló királyi törekvést – *A magyar trónöröklési jogában*.⁴¹ És mint az első nemzetgyűlés jogalapját, s vele együtt a Horthy-korszak közjogi provizóriumát „megalapozó” elmélet, nála is mintegy a pozitív közjog felé kerekedett. Fokozott előtérbe helyezésével maga is engedményt tett a közjogi pozitivizmus terhére. Hogy mennyiben volt ez indokolt, ma már inkább eszmetörténeti, semmint intézménytörténeti kérdés.⁴²

Magát Magyarország szent koronáját és a hozzá kapcsolódó tant csakis történetiségében fogadhatjuk el.⁴³ A szent korona jogalanyisággal, sőt „misztériummal” való felruházására irányuló mai szellemi, sőt politikai törekvések pedig éppen az egykori történelmi alkotmányunk megújításra érdemes intézményeiről vonják el a figyelmet.⁴⁴ például a valóban ezeresztendős alapintézményünk, az önkormányzaton nyugvó megyerendszer áldoztatott fel napjainkban, 1990-ben pedig a módosított alkotmányba mintegy becsempészték az 1848-i klasszikus parlamentáris kormányzat helyébe az ún. kancellári rendszert is. Pedig annak előzményeit a polgári kori történelmi alkotmányunkból kétszer is kiiktattuk (1848, 1867).

Csekey István kolozsvári működésének betetőzése a fentebb említett – e helyütt már terjedelmi okokból sem elemezhető, bonyolult és bővebb értelmezésre érdemes kérdéseket is fölvető – tankönyve (*Magyarország alkotmánya*, 1943) volt, a német fordításával együtt (1944).

Az 1945–46. évi rohamos változásokat tananyagaiban törekedett követni. Az államforma-változást hozó 1946: I. tc. után írt, *A Magyar Köztársaság alkotmánya*⁴⁵ címet viselő jegyzetében tartalmilag már a történelmi alkotmány megszűntét konstataálta, ámbár annyit még jelzett: forma szerint az alkotmány – kartális alkotmány hiányában – még mindig történelmi jellegű maradt. Két akadémiai évben tanította a szocialista alkotmányt (1949: XX. tv.), s a róla írt jegyzete mellé sokszorosításban a hallgatói kezébe kívánta adni az *Összehasonlító alkotmányjog*át is.⁴⁶

³⁹ Vö.: CSEKEY 1926d, 410. p.

⁴⁰ NAGY 1905.

⁴¹ CSEKEY 1917.

⁴² Vö.: KARDOS 1987.

⁴³ RUSZOLY 2002b, 49–50. pp.

⁴⁴ KOC SIS 1995. KOC SIS 1997.

⁴⁵ CSEKEY 1947.

⁴⁶ CSEKEY 1951.

Ez időkből tovább foglalkoztatta Liszt Ferenc élete. Megjelent két tanulmánya Oroszországban tevékenykedő magyarokról – *Hanulik Jánosról és Balugyánszky Mihályról*⁴⁷ –, valamint néhány helyismereti műve, köztük a posthumus *Baranya és Pécs bibliográfiája* (1964).⁴⁸ Azonban nem látott napvilágot a *Schriftum des ungarischen Verfassungsrechtes*, melyet tankönyve német kiadásában ígért, és amelyen a későbbiekben is dolgozott.

Csekey István művei magukért beszélnek. Ma is érdemes felhasználni immáron véglegesen történetivé vált matériájukat. E helyt a munkásságának csak a fő vonulatát mutattuk be, így csupán itt említjük meg pl. a dualizmuskori vármegyék alkotmányos önkormányzatát óvó korai tanulmányát⁴⁹ és a rendeletalkotással kapcsolatos írásait,⁵⁰ valamint a parlamentáris választási bíráskodással kapcsolatos, az első sikereket hozó tanulmányait. Közülük az *Über das System der Prüfung parlamentarischen Wahlen* (1913)⁵¹ címűt emeljük ki.

„Magyar volt és professzor volt.” E szavakkal búcsúzott 1937-ben a túl korán távozott Balásfalvi Kiss Alberttől, a kecskeméti, majd szegedi római jogásztól.⁵² Életművét áttekintve epigrammatikusan őrola is ez mondható. Egész életében vallotta a magyar népről is, amit finn rokonainkról egyszer ekként fogalmazott meg: „*kis nép, de nagy nemzet.*”⁵³

III. Fontosabb művei

A választási bíráskodás szervezéséhez. (Állam- és közigazgatásjogi tanulmány, tekintettel az Országos Jogászyűlés V. szakosztályának kitűzött kérdésére). Budapest, 1911. Separatum: Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1911/8. 617–634. pp.

Ein Beitrag zur Wahlprüfungsorganisation. Blätter für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre. (8)1912/2. 43–48. pp.

Über das System der Prüfung parlamentarischen Wahlen. Eine staats- und verwaltungsrechtliche Studie auf rechtsvergleichenden Grundlagen. Breslau, 1913. (21 p.) Separatum: Zeitschrift für Völkerrecht und Bundesstaatsrecht. Bd. VI. Heft 5/6.

Közigazgatási reform és alkotmánybiztosíték. Budapest, 1914. (23 p.) Separatum: Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1914/1. sz.

A pragmatica sanctio Erdélyben. Kolozsvár, 1915. (Separatum az Erdélyi Múzeumból.)

A dualizmus és a miniszterelnök újravi beszéde. Magyar Figyelő. 1915. 83–90. pp. [CSEKEY 1915a]

Az 1741: 11. törvénycikk történetéhez és közjogi jelentéséhez. Századok. 1915. szeptember–október. 321–386. pp. [CSEKEY 1915b]

⁴⁷ CSEKEY 1956. CSEKEY 1957.

⁴⁸ CSEKEY 1964. Vö.: CSEKEY 1958.

⁴⁹ CSEKEY 1914.

⁵⁰ CSEKEY 1926f. CSEKEY 1927b. CSEKEY 1932d. CSEKEY 1943b.

⁵¹ CSEKEY 1911. CSEKEY 1912; CSEKEY 1913. CSEKEY 1925. Vö.: RUSZOLY 2015.

⁵² Lásd a jelen tanulmány 3. jegyzetét!

⁵³ CSEKEY 1940b.

A magyar Pragmatica Sanctio írott eredetijéről. Kiadatlan oklevélmellékletekkel és az 1723. évi törvénycikkek írott eredetije első és utolsó lapjának hasonmásával. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1916. (88 p.) (Értekezések a philosophiai és társadalmi tudományok köréből, 1. kötet, 7. szám) (Felolvasta 1916. január 10-én.) [CSEKEY 1916a]

Über das handschriftliche Original der ungarischen Pragmatischen Sanktion. Tübingen, 1916. (100 p.) Separatum aus dem Archiv des öffentlichen Rechts. [CSEKEY 1916b]

Der Zentralismus und die Neujahrsrede des Ministerpräsidenten. Pester Lloyd. 18. Januar 1916. Abendblatt. [CSEKEY 1916c]

A magyar trónöröklési jog. Jogtörténelmi és közjogi tanulmány oklevélmellékletekkel. Athenaeum, Budapest, 1917.

Die Ausdehnung der ungarischen Thronfolgeordnung. Berlin, 1918. Separatum: Zeitschrift für Politik. Bd. XL.

A kormányzó és jogköre. Magyar Jogi Szemle. 1920. 257–265. pp.

A választási bíráskodás. Jogállam. 1925/5–6. 206–213. pp.

Nagy Ernő és a magyar közjogírás új iránya. Franklin Társulat, Budapest, 1926. (Magyar Jogászegyleti Értekezések, Új folyam, XVII. kötet. 89. füzet, 1926. október) 137–236. pp. [CSEKEY 1926a]

L'Organisation d'Instituts Scientifiques a l'Étranger. Budapest, 1926. [CSEKEY 1926b]

Die Verkündung der Gesetze in Estland. Tartu (Dorpat)–Budapest, 1926. [CSEKEY 1926c]

Ungarns Staatsrecht nach dem Weltkrieg. Jahrbuch des öffentlichen Rechts [JöR]. Bd. XIV. 409–483. Separatum: Das öffentliche Recht der Gegenwart. Tübingen, 1926. [CSEKEY 1926d]

Az Észti Köztársaság alkotmánya és a Baltikum világpolitikai helyzete. Franklin Társulat, Budapest, 1926. (17 p.). Separatum a Budapesti Szemle 1926. évi 584. számából. [CSEKEY 1926e]

Ausnahmewalt und Freiheitsrechte in Ungarn, nach dem Kriege. Ostrecht. 1926. Bd. II. 520–522. pp. [CSEKEY 1926f]

Das Königreich ohne König. (...)Reichspost (Wien). 26. Februar 1926. [CSEKEY 1926g]

A felsőház kérdésének irodalma (Kérészy, Ereky és Zsedényi tanulmányai). Budapesti Szemle. 1926. évi 592. sz. 467–475. pp. [CSEKEY 1926h]

Schütz der Nationalitätbekenntnisses. Pester Lloyd. 14. April 1927. (Abendblatt). [CSEKEY 1927a]

A rendelet elméleti kérdései. Magyar Közigazgatás. 1927/4. 2–3. pp. [CSEKEY 1927b]

Északi írások. Budapest, 1928. [CSEKEY 1928a]

Die Verfassungsentwicklung Estlands, 1918–1928.: Jahrbuch des öffentlichen Rechts [JöR]. Bd. XVI. 168–269. pp. Separatum: Tübingen, 1928. [CSEKEY 1928b]

A kisebbségi kultúraautonómia Észtországban. Franklin Társulat, Budapest, 1928. Separatum a Budapesti Szemle CCVIII. kötetéből. [CSEKEY 1928c]

Die rechtliche Stellung des estnischen Staatsalteten. Zeitschrift für öffentliches Recht. Bd. IX. 1929. H. I. 104–113. pp.

Estnisch-ungarische Beziehungen und das Ungarische Wissenschaftliche Institut in Tartu (Dorpat). Tartu/Dorpat, 1930. [CSEKEY 1930a]

Lois de Droit Public de l'année 1929 Hongrie. In: Annuaire de l'Institut International de Droit Public. Paris, 1930. 884–894. pp. [CSEKEY 1930b]

A szovjet államszemlélete. Széphalom. 1931. (5. kötet.) 165–172. pp. (Kivonatos közlés; Separatum Széphalom Könyvtár 25.) [CSEKEY 1931a]

A magyar alkotmány és a külföld. Budapesti Szemle. 1931. évi 638. sz. 73–91. pp. [CSEKEY 1931b]

Die Entwicklung des öffentlichen Rechts in Ungarn seit 1926. In: Jahrbuch des öffentlichen Rechts [JöR]. Bd. 19. 199–311. pp. Separatum: Tübingen, 1931. [CSEKEY 1931c]

A nemzetiség bevallási szabadságának büntetőjogi védelme. Husvéth és Hoffer Könyvnyomdája, Lugos, 1932. (22 p.). [CSEKEY 1932a]

A világ első büntetőtörvénykönyve, mely a nemzetiség bevallásának szabadságát védi. In: Kenéz Béla Emlékkönyv. Szerk.: LAKY DEZSŐ. Budapest, 1932. 40–56. pp. [CSEKEY 1932b]

Valimise kohustus [Wahlpflicht]. Eesti Politsei. 1932. 276. p. [CSEKEY 1932c]

A rendeletalkotási jog új iránya. In: Némethy Károly Emlékkönyv. Szerk.: MÁRTONFFY KÁROLY. Budapest, 1932. 36–54. pp. [CSEKEY 1932d]

Aus den Forschungsarbeiten des Ungarischen Wissenschaftlichen Institut in Tartu (Dorpat). Hrsg. STEPHAN V. CSEKEY. Dorpat, 1933. 9–137. pp.

Die Verfassungsentwicklung Estlands, 1929–1934. Jahrbuch des öffentlichen Rechts [JöR]. Bd. 22. 411–458. pp. Separatum: Tübingen, 1935. [CSEKEY 1935a]

A kötelező szavazás. In: Polner Ödön Emlékkönyv. Dolgozatok Polner Ödön egyetemi ny. r. tanár születésének 70. évfordulójára. Szeged, 1935. (Acta Jur. et Pol. Szeged. Tom. VII. I.) 107–162. pp. [CSEKEY 1935b]

A tekintélyállam és a magyar alkotmány. (Der autoritäre Staat und die ungarische Verfassung). Jog. 1936. június. 76–88. pp. [CSEKEY 1936a]

A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Barátai Egyesületének Jog és Allamtudományi Szakosztályában tartott előadások 22. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. Szeged, 1936. [CSEKEY 1936b]

A Harmadik Birodalom alkotmánya. Magyar Szemle. 1936. június. 116–127. pp. [CSEKEY 1936c]

„Hírhedett zenésze a világnak”. Egykori versek Liszt Ferencről. Összegyűjtötte, bevezette és magyarázatokkal ellátta CSEKEY ISTVÁN és DIÓSI GÉZA. Szeged, 1936. [CSEKEY 1936d]

A kormányzói jogkör kiterjesztése. Magyar Szemle. 1937. január. 5–16. pp. [CSEKEY 1937a]

A kormányzói jogkör reformja. (Acta Litterarum ac Scienciarum reg. Universitatis Hung. Franciscus Josephinae. Sectio Juridico-politica. Tom. X. Fasc. 5.) Szeged, 1937. (60 p.) [CSEKEY 1937b]

Liszt Ferenc származása és hazafisága. Budapest, 1937. Separatum a Budapesti Szemle 1937. évi 720. számából. [CSEKEY 1937c]

Az alkotmányjogi törvényhozás és irodalom áttekintése Magyarországon az 1937. évben. (Übersicht über die verfassungsrechtliche Gesetzgebung und Literatur in Ungarn im Jahre 1937.) Szeged, 1938. Separatum: Jog. V. évf. 1–2. számából. [CSEKEY 1938a]

Die verfassungsrechtlichen Reformen in Ungarn. Separatum: Zeitschrift für Osteuropäisches Recht. (év nélkül [1937 vagy 1938]) 489–505. pp. [CSEKEY 1938b]

A magyar nemzetfogalom. In: Menyhárt Gáspár Emlékkönyv. Dolgozatok Menyhárt Gáspár egyetemi ny. r. tanár születésének 70. évfordulójára. Szeged, 1938. (Acta Jur. et Pol. Szeged. Tom. XIII.) 105–191. pp. [CSEKEY 1938c]

A húszéves Észtország új alkotmánya. Délmagyarország. 1938. február 24. 1–2. pp. [CSEKEY 1938d]

Faj és nemzet. (Beszámoló a szegedi m. kir. Ferenc József-tudományegyetem 1938–39. tanévi működéséről) Szeged, 1939. (15 p.) [CSEKEY 1939a]

Magyarság és asszimiláció. Magyar Szemle. 1939. január. 16–22. pp. [CSEKEY 1939b]

A szófiai egyetem káprázatos fénnyel megrendezett jubileumi ünnepségeiről nyilatkozik Csekey István dr., a szegedi egyetem professzora. Délmagyarország. 1939. június 4. 11. p. [CSEKEY 1939c]

Üzenet északra. Délmagyarország. 1939. október 21. 1. p. [CSEKEY 1939d]

A Szózat és a Nagyvilág. L'Appel Chant National Hongrois en 20 langues. Cserépfalvi, Budapest, 1940. [CSEKEY 1940a]

Suomi lelke. Délmagyarország. 1940. január 6. 1. p. [CSEKEY 1940b]

Werböczy és a magyar alkotmány. In: Werböczy István. BALÁS P. ELEMÉR, CSEKEY ISTVÁN, SZÁSZY ISTVÁN és BÓNIS GYÖRGY előadásai a Jog- és Államtudományi Kar Werböczy halálának 400 éves évfordulója alkalmából rendezett ünnepélyén, a Tripartitum bibliográfiájával. [...]. (Universitatis Francisco-Josephina Kolozsvár, Acta Juridico-politica 2.) Kolozsvár, 1941. 43–81. pp. (Auszug: Werböczy und das ungarische Verfassungsrecht, 200–205. pp.)

Werböczy quatre fois centenaire. Nouvelle Revue de Hongrie. Avril 1942. Budapest, 1942. 195–205. pp.

Magyarország alkotmánya. Renaissance Könyvkiadó, Budapest, 1943. (260 p.) [CSEKEY 1943a]

Tehet-e közigazgatási intézkedéssel kivételt a miniszter saját rendelete alól? In: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog-, Közgazdaság és Társadalomtudományi Szakosztályának Értekezései I. Kolozsvár, 1943. 3–12. pp. [CSEKEY 1943b]

Die Verfassung Ungarns. Danubia Verlag, Budapest/Leipzig, 1944. (270 p. und Abbildungen)

A Magyar Köztársaság alkotmánya. Kiegészítések Csekey István egyetemi tanár „Magyarország alkotmánya” című kötetéhez alapvizsgálók és szigorlók részére. Előadásai nyomán készült jegyzet. Pécs, 1947. (Lázár Nyomda; sokszorosított gépirat, 59 p.)

Összehasonlító alkotmányjog. Dr. Csekey István egyetemi ny. r. tanár egyetemi előadásainak vezérfonala az 1950–51. tanévben. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium V. számú jegyzetsokszorosító irodája, Pécs, 1951.

Hannulik János oroszországi kapcsolatai. Filológiai Közlöny. 1956/4. 460–469. pp.

Balugyánszky Mihály élete és munkássága. Századok. 1957/1–4. 326–350. pp.

Általános tájékoztató bibliográfia. Baranya. Pécs, 1958. 309–322. pp.

Baranya és Pécs bibliográfiája. Könyvek és folyóiratcikkek. (A mutatókat készítette: VARGHA KÁROLY). Pécs Mj. Város Tanácsa V.B. Műv. Osztálya – Pécsi Városi Könyvtár, Pécs, 1964.

IV. Irodalomjegyzék

ÁDÁM ANTAL – BIHARI OTTÓ: *A közjog – alkotmányjog – államjog.* In: CSIZMADIA ANDOR (szerk.): Fejezetek a pécsi egyetem történetéből. Pécs, 1980. 134–145. pp.

A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem évkönyve az 1938/39. tanévről. Szeged, 1940. [Almanach 1938/39]

BALOGH ELEMÉR: *Állam- és Jogtudományi Kar, 1921–1998.* In: RÁCZ BÉLA et al. (szerk.): A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene, 1921–1998. Szeged, 1999. 36–72. pp.

- ECKHART FERENC: *A jog- és államtudományi kar története, 1667–1935.* (A Királyi Magyar Pázmány Péter–Tudományegyetem története II.) Budapest, 1936.
- ECKHART FERENC: *A szentkorona-eszme története.* Budapest, 1941.
- GAZDA ISTVÁN: *Százhuszonöt éve nyílt meg a Kolozsvári Tudományegyetem.* Emlékkönyv. Piliscsaba, 1997.
- JUSZTINGER JÁNOS: *Csekey István (1889–1963).* In: KAJTÁR ISTVÁN (szerk.): Pécsi jogászprofesszorok emlékezete (1923–2008). Antológia. Szerk.: Pécs, 2008. 23–27. pp.
- KARDOS JÓZSEF: *A szentkorona-tan története, 1919–1944.* Budapest, 1987.
- KÁROLYI MIHÁLY: *Az új Magyarországért.* Szerk.: LITVÁN GYÖRGY. Budapest, 1968.
- KOCSIS ISTVÁN: *A Szent Korona tana, múltja, jelene, jövője.* Budapest, 1995.
- KOCSIS ISTVÁN: *A Szent Korona misztériuma.* Budapest, 1997.
- KOKOLY ZSOLT: *A jogi oktatás története Erdélyben.* In: VERESS EMÖD (szerk.): Erdély jogtörténete. Kolozsvár, 2018. 503–557. pp.
- NAGY ERNŐ: *Magyarország közjoga (Államjog).* Atheneum, Budapest, 1905.
- RUSZOLY JÓZSEF: „Magyar volt és professzor volt”: Balásfalvi Kiss Albert. Szeged. A Város folyóirata. 2001. november. 37–40. pp.
- RUSZOLY JÓZSEF: *A törvényhozás intézményi alapjai a Horthy-korszakban.* In: RUSZOLY JÓZSEF: Újabb magyar alkotmánytörténet 1848–1949. Budapest, 2002. 264–294. pp. [RUSZOLY 2002a]
- RUSZOLY JÓZSEF: *Az alkotmányozás történetisége.* In: RUSZOLY JÓZSEF: Mái éré alkotmánytörténelem. Írások és interjúk. Szeged, 2002. 37–50. pp. [RUSZOLY 2002b]
- RUSZOLY JÓZSEF: *A választási bíráskodás története Magyarországon.* Szerk.: ANTAL TAMÁS. (Jogtörténeti Tár 3.) Szeged, 2015.
- STIPTA ISTVÁN: *A Jogakadémia tanári karának tudományos munkássága.* In: A Keckeméti Református Jogakadémia története, 1875–1949. Szerk.: HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR – TÖRŐ CSABA ATTILA. Budapest, 2019. 203–243. pp.
- Szegedi Egyetemi Almanach, 1921–1970.* Szerk.: LISZTES LÁSZLÓ – ZALLÁR ANDOR. Szeged, 1971. [Szegedi Almanach 1971]
- Szegedi Egyetemi Almanach, 1921–1995.* Szerk.: Szentirmai László – Iványi Szabó Éva, – Ráczné Mojzes Katalin. Szeged, 1996. [Szegedi Almanach 1996]
- VAJDA MIHÁLY: *A fasiszmusról* (Politikai-szociológiai tanulmány). Budapest, 1995.

TAMÁSI ANNA ÉVA

CSIKY VIKTOR

(1839–1924)

I. Életrajz

Csiky Viktor Erdély egyik szellemi központjában, Marosváráshelyen született 1839-ben értelmiségi családban, édesapja, Csiky János főorvos volt. A gimnáziumot szülővárosában végezte el, majd 1857-től Bécsben folytatta tanulmányait a Jogtudományi Karon, itt szerzett jogi diplomát. Az egyetem elvégzése után először a gyakorlatban helyezkedett el, 1865-től ügyvédként dolgozott Aradon. Azonban hamar katedra felé vette az irányt, 1867-ben nevezték ki szűkebb pátriájában, Kolozsváron az egyházjog, valamint a hűbérjog rendkívüli tanárává. Ezt követően az 1872-ben alapított kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen ugyancsak az egyház- és hűbérjog nyilvános rendes tanára lett a Katholikus Egyházjogi és Hűbérjogi Tanszéken. Az alapítást követően nem sokkal, 1874/75-ben már a jogi kar dékánjaként tevékenykedett, majd a következő akadémiai évben – a szokásoknak megfelelően – prodékánként.

Tíz évvel később, 1884/85-ben az egyetem rektorának is megválasztották. 1885-ben rektorként elmondott intézeti avató beszédében nagy büszkeséggel beszélt a Ferenc József Tudományegyetem alapítás óta elért sikereiről, valamint az egyetem tanárainak magas színvonalú oktatói és tudományos kutatói munkájáról. Ennek fényében a jövőt is optimistán látta: *„Ily biztató kilátások közepette tanárok és tanulók megújult erővel, fokozott munkakedvvel látunk feladatunk megvalósításához – érezzük, hogy az érdeünkben meghozott nagy áldozatok a kötelesség nagyobb súlyával terhelnek, tudjuk azt, hogy szeretett hazánk méltán megvárja a befektetett tőkének szellemi téren gazdagon kamatozó gyümölcseit.”*¹

A kor egyházjogászeitól nem idegen módon Csiky is élénk közéleti tevékenységet folytatott egyetemi tanári munkája mellett. 1876-ban az Erdélyi Római Katolikus Státus² igazgatótanácsának tagjává választották. 1868-ban választmányi tagja lett az akkor

---

¹ GAZDA 1997, 110. p.

² Katolikus önkormányzat az erdélyi püspökségben. Szervezete az erdélyi katolikusok összességét képviselő státusgyűlésből és a határozatokat végrehajtó igazgatótanácsból állt. Természetes és törvényes feje a mindenkor erdélyi (gyulafehérvári) megyéspüspök. 1653-tól 1932-ig működött. A Státus nem hitéleti kérdésekkel foglalkozott, hanem feladata az egyház érdekeinek külső képviselése, illetve az egyházi vagyon fenntartása volt. L. bővebben: Magyar Katolikus Lexikon szócikke.

alakuló *Kolozsvári Kör*nek, amelyben 1872-től alelnökként munkálkodott. 1896-tól a '*Nemzeti Kaszinó Kolozsvárt*' néven újjáalakult kör választmányi tagja lett. 1898-tól az *Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület*ben (EMKE)³ szintén választmányi tagként vállalt szerepet.

A politikai életben aktívan közreműködött, ismert és elismert szervező képességének köszönhető, hogy a szabadelvű párt választásainak irányításával őt bízták meg éveken keresztül,⁴ s volt a szabadelvű párt kolozsvári elnöke is.⁵

1892-ben, tanári munkájának 25 éves jubileumán méltó ünnepséget rendeztek a tiszteletére, a köszöntések sorát Kiss Mór, a jogi kar éppen regnáló dékánja nyitotta meg, aki maga is tanítványa volt az ünnepeltnek. Ő mint „a jogi kar egyik díszét” élte az ünnepeltet, kiemelte az egyetemi működése terén tett érdemeit s azt a szívélyes viszonyt, amelyet a kollégákkal kialakított. Óváry Kelemen rektor az egyetemi tanács és a négy kar nevében köszöntötte Csiky. Köszöntőt mondott még: Hindy Atilla, a budapesti *Egyetemi Kör* elnöke az országos magyar diákszövetség nevében, Obershall Pál volt tanítványai képviseletében, valamint a három további egyetemi fakultás – az orvosi, a bölcsész és a természettudományi kar – dékánja.⁶ A joghallgatók is ünnepelték Csiky az évfordulón, a küldöttséget gróf Bánffy Miklós jogászsegély-egyleti elnök vezette. A köszöntésekre válaszul a professzor a következő fontos elképzeléseket vázolta: „Édes hazánk, mely annyi csapás és küzdelem után egy új ezerév küszöbére jutott, jelenleg ép egy újabb korszak kezdetén áll, társadalmi és politikai intézményeink újjáalkotásának nagy munkája folyik, s e munkát, mely nehéz, de államéletünk egész jövőjére igen nagy fontosságú, épen önök – a fiatalság – lesznek hivatva végrehajtani. Nemcsak a haza, de saját hozzátartozóik érdekei is a komoly, kitartó munkára kívánják. Hivatásuk erős tudatában tehát dolgozzanak kitartó szorgalommal, önzetlen lelkesedéssel, így lesznek a családjuknak, a társadalomnak s a hazának derék, hasznos tagjaivá.”⁷ Csiky egyébként népszerű oktatónak számított, szerették és tisztelték hallgatói, amely kölcsönös volt, kiderül ez Kiss Sándor, a kereskedelmi akadémia tanárának köszöntőjén elhangzott beszédéből is, melynek fő mondanivalója: „minden jó tanárnak legfőbb dicsősege, ha tanítványaiban örömet találja.”⁸

³ Az egyesület 1885-ben alakult azzal a céllal, hogy a magyar nyelvet és a nemzeti öntudatot erősítse az erdélyi magyarok között, elsődlegesen kulturális és közgazdasági intézmények létesítésével és támogatásával.

⁴ Ellenzék 1924/8. 8. p.

⁵ 1887-ben választották elnökké, majd az öt éves periódus letelte után, 1892-ben újraválasztották. Ez utóbbi alkalomból a következőképpen foglalta össze a saját és pártja politikájának lényegét: „Mi a szabadelvű pártnak vagyunk hívei, ennek elveit valljuk magunkénak, ezek diadalra jutására vállalkozunk, mert összes eddigi működésében az eredményeiben azt látjuk, hogy ez a párt fogja föl teljesen és teljesíti híven azon missziót, melynek célja Magyarországot a békés fejlődés útján erőssé, nagygyá és boldoggá tenni. Minden utógondolat nélkül, híven ragaszkodunk azon sziklaszilárd alaphoz, melyet a haza bölcsének vezetése mellett a 67-ik évi törvényhozás megalkotott. Támogatjuk teljes erőnkkel azon pártot és kormányt, mely tényleg csinálja a jó és nemzeti politikát, mert fejleszti az ország anyagi és szellemi erőit, hogy szeretett hazánk legyen nagy és dicső, és mint ilyen az idők végéig éljen.” Pesti Hírlap, 1892. 14. évfolyam, 1892. január 5. / 5. szám, 4. p.

⁶ Kolozsvár 1892/236. oldalszám nélkül.

⁷ Kolozsvár 1892/235.

⁸ Kolozsvár 1894/120.

1897-ben császári-királyi kitüntetést kapott, Ferenc József ugyanis a kolozsvári egyetem tanári kara hét legrégebben működő, de még aktív oktatójának munkásságuk dicséretéként legfőbb elismerését fejezte ki.⁹

Csiky elsődleges kutatási területe a katolikus egyházjog volt, azon belül leginkább a házassági jog, az egyházjog forrásainak története, valamint az egyházi büntető-eljárás fejlődéstörténete. Emellett azonban beleásta magát a hűbérjog történetébe is, annak rendszerét, valamint a nyugat-európai államok fejlődésére gyakorolt hatását vizsgálta.

1899-ben megkapta az udvari tanácsosi címet.

Ugyanebben az évben, 1899-ben vonult nyugdíjba, azonban 1910-ben is tartott még előadásokat. Utolsó éveiben visszavonultan élt „falusi magányában” az Arad megyei Seprősen, halálát hosszú betegeskedés előzte meg.¹⁰ 1924-ben (1920-ban?¹¹) hunyt el egyes források szerint Budapesten,¹² mások szerint Seprősen,¹³ ahol lányának rokonsága, a Czárán család élt.¹⁴

II. Tudományos munkásság

Csiky Viktor egyik fő kutatási témája az egyházi házasságjog volt, különösen sokat foglalkozott az e témába vágó kérdésekkel azért is, mert a 19. század második felében egységes házassági jogszabályok hiányában nagyon sok probléma jelentkezett a joggyakorlatban az egymásnak ellentmondó felekezeti jogszabályok alkalmazása során. Ezzel kapcsolatos nézeteit a *Jogtudományi Közöny* hasábjain fejtette ki, amely komoly visszhangot váltott ki, egyetemi tanár kollégái is reflektáltak rá.¹⁵

Csiky védelmébe vette a katolikus papokat abban az esetben, amikor a klérus az olyan vegyes házasságoknál, amelyeket a saját egyházjoguk alapján érvénytelennek tekintettek (mert valamilyen érvénytelenítő akadály állt fenn), nem működött közre, a kihirdetést megtagadta, és a házasságból született gyermeket törvénytelennek jegyezte be.

Csiky professzor alaposan, világos logikával levezette a házassági jog fejlődéstörténetét az állam és az egyház kapcsolatrendszerében. Kifejtette, hogy a középkor folyamán a legtöbb állam lemondott arról, hogy maga szabályozza a házassági jogot, és elfogadta, valamint magára nézve is kötelezőnek tekintette az egyházjog idevonatkozó rendelkezéseit. Ezzel összefüggésben tehát az egyház gyakorolta mind a törvényhozás, mind a törvénykezés jogát, és az állam szerepe csak a segítségnyújtásra, végrehajtásra korlátozódott. Ezen állapot kialakulását és megszilárdulását az a felfogás segítette elő, hogy mivel a házasság szentség, az egyház *jurisdictió*jához tartozik, ezentúl „a közép-

⁹ Kolozsvár 1897/257. A további hat kitüntetett személy: Kolozsvári Sándor, Óváry Kelemen, Vályi Gábor, Meltzl Hugó, Szamosi János, Abt Antal.

¹⁰ Ellenzék 1924/8. 8. p. Itt, Seprősen élt Csiky Viktor lánya is, Csiky Alexandrina, akit 1931-ben brutális kegyetlenséggel öltek meg a család seprősi kastélyában 1931-ben, és a kastélyt is felgyújtották. Keleti Ujság 1931/260.

¹¹ GAZDA 1997, 109. p.

¹² SZABÓ – SIMON – SZÖGI 2014, 201. p. A Magyar Katolikus Lexikon bár szintén Budapestet jelöli meg, de halála évében bizonytalan: 1920 körülre teszi.

¹³ Ellenzék 1924/8. 8. p. E folyóirat szerint 83 éves korában hunyt el, amely pedig az 1922-es évet valószínűsíti.

¹⁴ Ellenzék 1924/8. 8. p.

¹⁵ CSIKY 1879, 209–210. pp. 217–219. pp.

kori államélet fejletlensége, a tiszta ethikai elvek magaslatára emelkedni nem képes törvényhozás hiányossága, az állampolgárok születés – foglalkozás – és lakhely szerinti különböző jogi állása és más számos úgy politikai, mint kulturális érdekek egyaránt követelték a házassági-ügynek általános, egységes, vallási-erkölcsi alapokon nyugvó szabályozását; — az adott viszonyok között pedig ezt lehetőleg megvalósítani csakis az egyetemes és hatalmas egyház volt képes.”

Véleménye szerint, amíg felekezetiileg nem bomlott meg a társadalom, addig az egyház törvényhozó és törvénykező tevékenysége e téren „erkölcsnemesítő jótékony befolyást gyakorolt.”

A reformáció hatására azonban az állampolgárok különböző felekezetekhez csatlakoztak, és az így heterogénné vált társadalom egysége jogilag is megbomlott a különböző felekezeti egyházjogok hatására. Ez a helyzet az államot is cselekvésre ösztönözte, és úgy próbálta megoldani a problémát, hogy a különböző felekezetek jogait állami erővel ruházta fel, tehát a házasságot állami szentesítéssel rendelkező, de felekezeti alapokon nyugvó törvények szabályozták (pontosabban *Csiky* korában, a tanulmány megírásakor még jelen időben beszélt erről). Ezt ő nagyon helytelen gyakorlatnak minősítette, és az államtól felekezeteken felül álló, állami törvényekkel szabályozott polgári házasságjogot várt el, mert felismerte azt, hogy a magyar népesség már annyira heterogén vallási tekintetben, hogy sem a katolikus egyházjogot, sem más felekezeti jogot nem lehetne kizárólagossá tenni és „rákényszeríteni” a más vallású állampolgárokra. Emellett az állam működésének alapvető érdeke lenne a visszasságokat megszüntetni a jogbiztonság és rend érdekében.

Elemezte az 1868: XLVIII. és LIII. törvénycikkeket is, amelyek a vegyes házasságokat rendezték nem kielégítő módon, inkább a visszasságokat konzerválva. Mivel e jogszabályok kimondták, hogy a vegyes házasságokban mindkét félre a saját vallásának joga az irányadó, tehát a házassági pert az alperes bírósága előtt kell megindítani, és miután rá nézve megszületett a döntés, az ügyet át kellett tenni a felperes illetékes bíróságához, ahol pedig a felperesre vonatkozóan hozták meg a jogerős ítéletet.

Csiky álláspontja ezzel kapcsolatban annyiban összegezhető, hogy nem csak azt kell tekintetbe venni az egyes házasságok érvényességének vizsgálatakor, hogy általánosságban megvan-e mindkét félnek a házasságkötési képessége, hanem minden esetben egyedileg kell vizsgálni a relatív házasságkötési képességet, azaz a konkrét személlyel kötendő házasság is érvényes lesz-e mindkét fél egyházjoga szerint. Konkrét esetekkel megvilágítva a kérdéskört: szerinte érvénytelen az olyan házasság, ahol a protestáns félnek volt egy a korábbi, a protestáns felekezet szabályai szerint érvényes házassága, amelyből elvált, és utána egy katolikus nőt akart feleségül venni, mivel a katolikus egyházjog a korábbi házasságát felbonthatatlannak tekinti, tehát ez utóbbi házasságkötés már bigámiát valósítana meg. Ugyanezen az alapon érvénytelen annak a férfinak a házassága – amelyet katolikus nővel szeretne kötni – aki korábban katolikus pap volt, de áttért az unitárius vallásra, mivel a katolikus egyházjog tiltja a nőnek, hogy felszentelt személlyel kössön házasságot.

E nézeteivel többen nem értettek egyet, például *Jenei* Viktor egyetemi tanár is kifogásolta, hogy éppen az az értelme a fennálló törvényeknek, hogy mindkét házasodni szándékozó személyt csakis a saját (éppen az aktuális egyházhoz tartozó) hitelvei kötik, és utóbbi példánál maradva a nő állapotát úgy kell vizsgálni, hogy egy unitárius férfihez

szeretne hozzámenni, amely egyház hitelvei nem ismerik a cölibátust, tehát a férfi teljesen szabad állapotúnak tekintendő, és nem lehet a férfi korábbi vallása hitelveinek érvényt szerezni akkor sem, ha a nő katolikus vallású.¹⁶

Abban viszont mindkét tudós véleménye egyezett, hogy a fentebbi anomáliákra megoldást egyedül a polgári házasságkötés bevezetése eredményezne, Csiky a következőképpen fogalmazta ezt meg: „Orvoslást csak az szerezhet, ha a törvényhozás az egymással össze nem férő és részben már önmagát túlélte felekezeti törvényeket félre téve, az államélet érdekeinek megfelelő és a világi térre kötelezőleg kiható egységes házasságjogot alkot. Állami reputationk komoly veszélyeztetése nélkül e kérdést elodázni már nem lehet!”

Láthatjuk tehát, hogy hiába volt Csiky katolikus vallású, egész életében katolikus egyházjoggal foglalkozó tudós, inkább az állam érdekeit, a jogbiztonságot tekintette elsődlegesnek, ellentétben több kortársával, főként egyházi személyként tudományos és közéleti tevékenységet folytató kollégáival (pl. *Schlauch* Lőrinc), akik erősen kardoskodtak a katolikus házassági jog érvényben tartása és kiterjesztése mellett.¹⁷ Emellett azonban kiemelendő, hogy a különböző felekezeti egyházjogok ütközési pontjain egyértelműen a katolikus egyházjog „pártján állt”.

Csiky Viktor több évtizeden át tartott egyházjogi előadásokat a joghallgatóknak, amely anyag az államvizsga részét képezte. Az órán elhangzottakról jegyzet is fennmaradt a kolozsvári levéltárban, amelyből pontosan értesülhetünk arról, hogy a professzor milyen rendszer szerint adta elő a tárgyat, miket tekintett kardinális kérdéseknek a hatalmas mennyiségű kánoni joganyagban. Az 1881/82-es tanév második félévében a következő témakörök mentén építette fel a tananyagot. Először bemutatta az egyház főbb tisztségviselőinek, vezetőinek jogállását (érsekek, püspökök, azok segédei, archidiaconusok, официálisok, alesperesek, plébánosok, segédlelkészek), tehát az egyház rendes hatóságának gyakorlására feljogosított személyeket, majd elemezte a magyar egyházszervezetben előforduló kivételeket. Ezt követően az egyházi hivatalok mibenlétét és működését, valamint azok betöltésének módjait ismertette meg a hallgatókkal.

A következő témakör a „közönséges”, a partikuláris és a megyei zsinat bemutatása volt, majd az egyház bírói hatalmára tért át. A később – a 20. században – született két egyházi törvénykönyv rendszerétől kicsit eltérően a zsinatok működésének témakörét az egyházi büntetőjog elemzése követte, majd a büntető és a – korabeli szakszóval – peres (azaz minden más, ami nem büntető) eljárás szabályait ismertette.

A félév végére hagyta a legnagyobb és legtöbbet elemzett témát, amely őt is különösen foglalkoztatta, a házasságjogot. Ennek keretein belül kimerítően tárgyalta a házasság létrejöttét és megkötését, a meghatalmazott útján történő házasságkötést, a házassági akadályokat, a egyes házasság problematikáját és a házasság megszűnését is.¹⁸ E témakörök közül több volt olyan, amelyhez a kánonjog anyagának ismertetésén túl értékes plusz gondolatokat fűzött, a szakirodalmi ismereteket gazdagította, így ezekre érdemes kicsit részletesebben kitérni.

¹⁶ JENEI 1879, 265–266. pp. 273–275. pp.

¹⁷ SCHLAUCH 1893, 1–4. pp.

¹⁸ *Egyházjog, különös tekintettel a magyar egyház viszonyaira*, jegyzetelte: FERENCZ ÁKOS joghallgató. 1881/82. tanév, II. félév. Academia Republicii Socialiste Romania Filiala Cluj Biblioteca, MsU 1545.

Csiky Viktor a második féléves tananyag ismertetését a hatályos kánonjogi fogalmaink szerinti „Isten népének” jogával kezdte. Ez a mai egyházi törvénykönyv második nagy egysége az általános szabályok után, mivel ezzel is érzékeltette a jogalkotó e téma kiemelt fontosságát.

Az egyházi hierarchiában fentről lefelé haladva, először az érsekekre vonatkozó jogi szabályozást mutatta be a professzor. Kis történeti bevezetéssel indította az egyes tisztségek bemutatását, felvázolva a hivatal rövid fejlődéstörténetét. Ezt követően az adott tisztséggel járó jogosultságok változásait elemezte Csiky: az ő elemzéséből tudhatjuk meg, amelyet nem sok egyházi jogi tankönyv emelt ki, hogy az érsekek jogai az idő előrehaladtával és a pápai hatalom megerősödésével csorbát szenvedtek. Eredetileg ugyanis hatáskörébe tartozott a tartományi zsinatok összehívása, a püspöki szék megüresedése esetén e tisztség betöltésének irányítása, valamint egy igen széleskörű hármas jogosítvány: felügyeleti, fegyelmi és törvényhatósági jogkörök is megillették a metropolitát. Ennek keretei között irányították a plébánosok helyezéseit, azaz a plébániai hivatal betöltését, mulasztásuk esetén fegyelmi eljárást folytattak le, bíraskodtak, sőt, még a megválasztott püspökök alkalmasságának vizsgálata is az ő jogkörükbe tartozott.

A pápai hatalom erősödésével azonban megszűntek bizonyos kiváltságaik, például a püspökök megválasztásával, alkalmasságának vizsgálatával kapcsolatos hatásköreik. Azonban nem csak a pápa „javára” kellett lemondaniuk bizonyos feladatkörökről, hanem a püspökök, tehát az egyházmegyék vezetőinek szerepe is felértékelődött ezzel párhuzamosan. Erre legjobb példa a metropolita bíraskodási jogköre, mely szintén korlátozva lett, és általános hatáskörű, elsőfokú fórummá a püspök egyházmegyei bírósága, azaz a szentszék vált, míg az érsek inkább csak fellebbviteli fórumként jött szóba, amennyiben másodfokon nem a római Rotához került az ügy.

Nagy érdeme Csiky előadásainak és az abból készített órai jegyzetnek, hogy a történeti bevezetést, valamint a hatályos jogszabályok elemzését követően az akkor aktuális magyar viszonyok bemutatására is nagy hangsúlyt fektetett. Ennek köszönhetően Csiky elemzéséből pontos képet kaphatunk a korabeli egyháztartományok állapotáról, működéséről is. Az érsekek feladatköre tekintetében hangsúlyozta a professzor, hogy „újabbban” három évente kötelesek tartományi zsinatot összehívni és azok üléseit vezetni. A magyar egyháztartományokban azonban nem volt jellemző, hogy e feladatuknak eleget tegyenek, mivel a zsinat hatásköre meglehetősen szűk, tehát nem sok érdemi döntésre volt lehetőségük az érsekeknek. Bár azt is hozzátette Csiky, hogy vannak olyan érsekségek, amelyek igyekeznek bevezetni e gyakorlatot.

Szintén joga és kötelessége volt a metropolitának, hogy az egyháztartományához tartozó püspököket meglátogassa és ellenőrizze, bár csakis megszorításokkal: ha a saját megyéjét ellenőrizte már (mivel az érsekeknek van saját egyházmegyéjük is egyben), és az alá tartozó másik egyházmegyei látogatás indokoltságát a tartományi zsinat is elismerte.¹⁹

A püspöki tisztség bemutatását egy definíció-adással kezdte Csiky, mely a következő volt: a püspökök a hierarchia azon tagjai, akik az egyház fejének alárendelve, teljes egyházi hatalmat gyakorolnak, isteni intézkedés folytán. Ezentúl hangsúlyozta, hogy a katolikus egyház hite szerint a püspöki kar tagjai az apostolok közvetlen utódai. Csiky nagy hangsúlyt szentelt annak bemutatására, hogy a püspökök esetén meg kell külön-

¹⁹ MsU 1545, 1–4. pp.

böztetni a képességet és a jogosultságot. A felszentelés által részese lesz az egyházi hatalomnak, de ahhoz, hogy e hatalmat gyakorolja, arra is szükség van, hogy hivatalt nyerjen. Ezt a hivatalt a pápától kapja a püspök, viszont a hatalmat nem az egyházfő adja, hanem az a hivatalból ered.²⁰

Csiky a püspökök két csoportját különböztette meg: a megyés és felszentelt püspököket, valamint a címzetes püspököket.

Szintén kiemelte a professzor a püspökök bíraskodási jogát, melyre már az érsekek bemutatásakor is reflektált. Hangsúlyozta, hogy a püspök e jogát általában az egyházmegyei bírósága, a szentszék által gyakorolja. Ezen bíróság felépítését és működését a következőképpen mutatta be: maga a bíróság egy elnökből és négy ülnökből áll, az elnök lehetett maga a püspök vagy egy kinevezett állandó elnök, rajtuk kívül pedig ügyészt és jegyzőt szokott kinevezni a megyéspüspök. Itt meg kell jegyeznünk, hogy e részen az előadásanyag kicsit elnagyolt, mivel ennél jóval szélesebb körű volt a szentszék személyzete. Egyrészt a kötelékvédő személye nem került megemlítésre, aki nélkül a perek nagy része nem is folyhatott le érvényesen, másrészt ülnök is jóval több tevékenykedett a magyar egyházmegyei bíróságokon.²¹

A hierarchiában lefelé haladva ezután a püspökök segédeit mutatta be *Csiky* professzor, akikre az egyházmegyék számának, területének és feladatkörének gyarapodása végett volt szükség. Elsőként a presbitereket és a diakónusokat említette meg *Csiky*, akik önállóan nem járhattak el, hanem csakis amely feladatra eseti jelleggel a püspök megbízást adott. A káptalanok bemutatására is ehelyütt került sor, külön bemutatva a székes- és a társas káptalanokat, amelyek közül előbbiek a püspöki helyszínen, míg utóbbiak vidéken végezték tevékenységüket.

Csiky a püspökök „más nemű segédei” cím alatt mutatta be a koadjutor intézményét, akinek alapvető feladata a püspök munkájának segítése, azonban a hivatal különlegessége, hogy a püspöki szék tekintetében utódlási joga van, valamint a püspök akadályoztatása vagy képtelensége esetén a püspök jogai egészében átháramlanak a segédpüspökre. A professzor két típusát különböztette meg: időleges és végleges koadjutor.²²

Ezt követte *Csiky* jegyzetében az archidiakónus és az официális tisztségének bemutatása, amelyek közül előbbi eredetileg egy igen széleskörű jogosítványokkal felruházott személy volt az egyházmegyében, azon túl, hogy a diakónusok főnöke volt (kisebb egyházi rendek felügyelete, gazdasági jogkörök, püspök helyettesítése a zsinatokon, a bíraskodásban). *Csiky* tudomása szerint az ő hatalmuk korlátozására vezették be az официális intézményét, aki nagyon hamar az egyházmegyei bíróság élére került. Helyesen változtatta *Csiky* a hallgatóknak, hogy hazánkban e tisztséget vikáriusnak hívták, a hivatal betöltésének feltételei pedig a következők voltak: egyházi rend, törvényes születés, legalább 25 éves életkor és „jogtudorság”. Ezenkívül nem lehetett az illető sem vidéki lelkipásztor, sem kolduló szerzetesrend tagja, sem a püspök rokona.²³

Az egyházi hierarchia alsóbb szintjein ismertette *Csiky* az alespereseket, akik az egyházmegye egyes kisebb területein bírtak hatáskörrel; a plébánosokat, akik az egy-

²⁰ MsU 1545, 5. p.

²¹ Székesfehérvári Püspöki Levéltár, 1845. évi szentszéki jegyzőkönyv (1845. febr. 24-25.); Veszprémi Érseki Levéltár 17/1883., 18/1883.

²² MsU 1545, 28. p.

²³ MsU 1545, 19–21. pp.

házközségi lelkészi hivatal vezetői voltak; valamint a lelkészsegédek és segédlelkészeket. A lelkészsegédek olyan személyek, akik lelkészi feladatot látnak el, azonban mégsem plébánosok, tehát nincs hivataluk. A segédlelkészek (káplánok) kapcsán szintén fontos ismereteket tudhatunk meg Csiky professzor jegyzetéből, ugyanis a magyar különbségekre rámutatott az egyetemes egyházjoghoz képest. A tridenti zsinat rendelkezése szerint a káplán kinevezésére a plébános volt jogosult, ezzel szemben hazánkban ezt kizárólag a püspök végezte (és végzi mind a mai napig). A jegyzet megírásakor Csiky ismertetése szerint minden nagyobb plébánián 2-3 segédlelkész tevékenykedett Magyarországon.²⁴

Nagy érdeme a professzor jegyzetének, hogy az egyetemes egyházhoz képest a magyar egyházszervezetben előforduló kivételeket alapos vizsgálat alá vonta. Jelen téma tekintetében az egyházi hierarchiában különleges helyet foglalt el a pannonthalmi főapát, aki önálló területtel bírt, számos plébánia és a bakonybéli apátság is hozzá tartozott. A területe nagyságát tekintve kisebb volt, mint egy egyházmegye, viszont a jogköreit nézve azonos jogállása volt, mint a megyéspüspöknek. Különlegessége továbbá a tiszttségnek, hogy a magyar közjog is kiemelt szerepet tulajdonított neki, királyi meghívó által, kitüntetésül a felsőházba hívták meg a pannonthalmi főapátot.

Az egyházi tisztségek bemutatása után Csiky kicsit rendhagyó módon az egyházi hivatalok alapos ismertetésére tért át, amely a jelenleg hatályos egyházi törvénykönyvben az *Általános szabályok* cím alatt szerepel (ez a kódex első könyve). Csiky a következő két csoportját különböztette meg az egyházi hivataloknak: alsó (*beneficium minor*) és felső (*beneficium maior*). Az utóbbi bíráskodási joggal járt, míg előbbi nem, és a jegyzet szerint a felső a püspöki hivataltól kezdve a pápáig terjedt ki. Fontosnak tartotta hangsúlyozni a professzor, hogy hazánkban is megvan e különbségtétel, mégpedig a főpapi tisztség által. E magyar sajátosságnak, a főpapi rangnak Csiky a következő meghatározását adta: „közjogi értelemben főpapok azon egyházi személyek, akik a felsőházban tagok, ülés és szavazási joggal bírnak.” E körbe tartoztak az érsekek, a püspökök, a pannonthalmi, a zágrábi és a jászai prépost. „Magánjogi szempontból pedig főpapok azon egyházi személyek, akik fekvő birtokkal ellátott javadalmaikat királyi kinevezés által nyerik.”

Ezentúl hangsúlyozta a professzor, hogy hazánkban az egyházi hivatalok változtatásának kezdeményezésére az uralkodónak is van hatásköre, erre hozta fel példának a szepesi prépostságot, amely felsőbb hivatallá vált ily módon, nevezetesen püspökséggé. A hivatal működésében ezentúl másféle változtatások is bekövetkezhettek, például a székhelyét áttehetik más településre, de természetesen meg is szűnhet a hivatal, amennyiben például a működési célja megvalósíthatatlanná válik. Hangsúlyozta a professzor, hogy a hivatal helyreállítására is volt példa többször hazánk történelmében, legeklatánabb esete volt ennek a török pusztítások utáni időszak, amikor rengeteg egyházi hivatal működését indították újra.

E téma elemzése után az egyházi hivatal betöltéséhez szükséges feltételeket ismertetette Csiky, amely kapcsán egy fontos adalékot kell megemlítenünk. Az egyházjogot bemutató munkákhoz képest itt is többet adott a professzor, ugyanis nem kizárólag a kánonjog által előírt követelményeket ismertetette a hallgatóival (alkalmasság, megfelelő életkor, törvényes születés, egyházi rend, tudományos végzettség, amely nem csak egy-

²⁴ MsU 1545, 27. p.

házi tudományokat foglalt magában, hanem világi tudományokat is, ahogy fogalmazott a professzor: magasabb egyházi hivatalhoz magasabb világi végzettség), hanem egy hazai specifikumot is felhozott, nevezetesen a „hazafiságot.” Azt, hogy pontosan mik a hazafiság kritériumai, nem tudjuk meg a jegyzetből, csak a következőt fűzte hozzá Csiky: „*az állam előtt kedves legyen*” a megválasztandó személy, azaz *persona grata*nak minősüljön. Ezentúl hazánkban egyes egyházi hivataloknál további – nem kifejezetten egyházjogi – feltételeket is megköveteltek, például nemesi származás (különösen a káptalanoknál), bár hozzátette a professzor, hogy ezek egyre inkább kikopnak a gyakorlatból.²⁵

A hivatalok betöltése kapcsán szintén magyar specifikumokat elemzett Csiky. Lezögezte a főkegyúri jog kapcsán, hogy hazánkban a püspökségek az uralkodó által kerülnek betöltésre. Ennek előzményeit is górcső alá vette a professzor, miután deklarálta, hogy az uralkodó ezen jogosultsága kivételesen széles körű és eredete régi időkre nyúlik vissza. A gyökereket egészen Szent Istvánnál kell keresni, akit apostoli joggal ruháztak fel, a hivatalok létesítésének, betöltésének jogát is magáénak tudhatta. A pápák sokféle módon igyekeztek a magyar király kinevezési jogát korlátozni, ez az Anjouk időszakában részben sikerült is: „*a kinevezéshez megerősítés dívott.*” Ezt követően Zsigmond uralkodásának időszaka hozott változást, mivel az egyház érdekében tett fáradozásait szerették volna megjutalmazni, ezért Szent István jogait újra megerősítették, és ennek körében ismét elismerte az egyház a király szabad hivatal-adományozási jogát.

Ezt követően Hunyadi Mátyás korában, majd egészen a 17. századig vitatott volt e jog, Pázmány Péter igyekezett elérni, hogy a királyok adományozási jogát ne vonja senki kétségbe. Mária Terézia időszakától kezdve az apostoli címet kapták és viselték is az uralkodók.

Werbőczy Hármaskönyve a következőképpen nyilatkozott a kérdésben: e jog egyértelműen megilleti a királyokat, mivel ők voltak a hazai egyház megalapítói, és hittérítők is voltak egyben. Ezentúl elévülés címén is megilleti őket a hivatalok adományozásának joga, sőt, ezt már a konstanzi egyetemes zsinat elismerte.²⁶

A kinevezési jog meglehetősen széles körű volt, mivel szabad tetszése szerint dönthetett az uralkodó a kinevezett személyéről, csakis annyi megkötés volt, hogy alkalmasnak kellett lennie az illetőnek és nem lehetett irreguláris (mivel ha ezek megvannak, nem tagadható meg az egyházi megerősítés), valamint magasabb egyházi pozícióba csakis „honfiakat” lehetett kinevezni. Magyarországon ezentúl a kinevezett püspökök a pápai megerősítés előtt is viselték a püspöki ruhát, és a főrendi ház tagjai lehettek.

Az egyházi hivatalra vonatkozó egyházjogi rendelkezések és a hazai gyakorlat elemzése után a zsinatok mibenlétére és fajtáinak bemutatására tért át előadásaiában Csiky, amely téma hatályos egyházjogunkban az *Isten népének joga* címet viselő második könyvben található, akárcsak a fentebb tárgyalt egyházi hatóság (tiszségek). A zsinatok három fajtáját különböztette meg a professzor, nevezetesen a közönséges, a *particularis* és a megyei zsinatot, azonban ezek tárgyalása előtt e téma kapcsán is sok időt szentelt a jogtörténeti előzmények bemutatásának. Egészen régre visszatekintve, a keleti és a nyugati zsinatok megkülönböztetésével kezdődött a tananyag, amelyek között a fő különbség az összehívásuk okában rejlett. A keleti zsinatokat ugyanis abban az

²⁵ MsU 1545, 33. p.

²⁶ MsU 1545 34. p.

esetben hívták össze, amikor téves tanok kezdtek terjedni, így a hit alaposabb kifejtéséről gondoskodtak ezek a zsinatok. Ezzel szemben a nyugati zsinatok kevésbé foglalkoztak a hittételekkel, sokkal inkább egyházfegyelmi tételekkel, a pápák miatti vitákkal, valamint a császárral vívott harcban a pápa támogatásával foglalkoztak.

Közönséges zsinat alatt értette *Csiky* azt, amelyet az egyházfő hívott össze ünnepélyes bullában, kijelölve annak helyszínét, időpontját, egyben meghívva a püspököket rá. A megjelenésre jogosultak egyben kötelesek is voltak megjelenni, ha ezt mégsem tudták megtenni, jelezniük kellett igazolás kíséretében.

A *particularis* zsinatok közé sorolta első helyen *Csiky* a nemzeti zsinatot, amelynél valamely állam egyházkormányzatára jogosult közegei összegyűltek az egyház ügyeinek intézése végett. Ezen belül is két típust különböztetett meg a professzor: a szűkebb értelemben vett egyházi zsinatot, amelyre csak egyházi személyek voltak hivatalosak, és a vegyes zsinatot, ahol világiak is részt vehettek. (Ez utóbbira a Frank Birodalmat hozta fel példaként, ahol több ilyent is tartottak Nagy Károly kezdeményezésére.) Egyébként nemzeti zsinat tartásához kötelező volt a pápa engedélyét megszerezni, így volt ez Magyarországon is, ahol több nemzeti zsinatot tartottak a történelem folyamán. Hazánkban a nemzeti zsinat elnöke az esztergomi érsek volt, akinek meghívására kötelesek voltak a hazai egyházi vezetők megjelenni. Továbbá ismertette hallgatóival a professzor, hogy Magyarországon is voltak vegyes zsinatok, amelyet *synodus concilium*nak hívtak.²⁷

Az első egyházi nemzeti zsinatot Kálmán király idején tartották, majd a reformáció hatására Pázmány Péter időszakában. Ezt követően 1822-ben *Rudnay* érsek összehívására, valamint 1848-ban is kiküldték már a meghívókat, de a forradalmi események hatására nem ült össze a zsinat.

A *particularis* zsinatok másik fajtájaként elemezte *Csiky* professzor a tartományi zsinatot, amelyet már a niceai zsinat is ismert, tehát a kereszténység első századaiból fennmaradt jogintézmény. A tridenti zsinat rendelkezése szerint az érsekek kötelesek lennének legalább háromévente tartományi zsinatot összehívni egyháztartományukban, azonban e rendelkezés nem igazán ment át a gyakorlatba. Bár jelezte *Csiky*, hogy Magyarországon az 1850-es években voltak kísérletek a magyar érsekek részéről feléleszteni ezt az elvileg kötelező gyakorlatot.²⁸

A zsinatok harmadik típusa az egyházmegyei (vagy ahogy a professzor nevezte: megyei) zsinat volt, amely létezésére az 5. századtól kezdve vannak bizonyítékok. Ezeket évente kellett volna összehívniuk a püspököknek tanácskozó, véleménynyilvánító szerepkörrel, azonban akárcsak a tartományi szinódusok esetén, ezeknél sem követték az előírást az ordináriusok. E jogintézmény kapcsán is fontos adalékot tett hozzá a professzor: IX. Pius pápa megengedte a magyar püspököknek, hogy ne tartsanak egyházmegyei zsinatokat, hanem elegendő, ha az espereseket és az alespereseket hívták össze tanácskozásra, és velük vitatták meg az egyházmegye ügyeit.²⁹

A zsinatok tárgyalása után egy egészen más téma bemutatásába fogott a professzor, nevezetesen az egyház bírói hatalmát elemezte. Bevezetésképp leszögezte, hogy az

²⁷ MsU 1545, 58. p. Kálmán király uralkodása alatt volt az első ilyen zsinat, de példa lehet még rá a reformáció miatt, Pázmány Péter által összehívott szinódus, valamint az 1822-ben *Rudnay* Sándor érsek időszakában megtartott zsinat.

²⁸ MsU 1545, 59. p.

²⁹ MsU 1545 61. p.

egyház bíráskodási joga a középkorban nagyon széleskörű volt, mely a 19. századra jócskán megfogytakozott.

A megsértett jogrend helyreállítása érdekében élt e jogával az egyház, és két ügykörben gyakorolta bírói hatalmát: büntető és peres ügyekben. Látható tehát, hogy *Csiky* is a korban jellemző szakkifejezésekkel élt, amelyek ma már félreértésre adhatnak okot (mivel a büntető ügyek is lényegében peres ügyek). Ő a következő módon határolta el a két csoportot: „*előbbieket az egyház törvényei átszegői ellen szoktak alkalmaztatni, hogy az illető megjavíttassék, hogy megtorolja a bűnt, rettentésként használja a bűnös cselekedetektől, de legfőbb cél a megsértett jogrend helyreállítása. A peres ügyek: ha vitásá válik valamely ügy, melyek az egyház körébe tartoznak – tartozik ide.*”³⁰ Ez utóbbit *Csiky* onnan eredeztette, hogy kezdetben az emberek önszántukból fordultak a püspökhöz, hogy vitás ügyükben hozzon igazságos döntést, ebből kialakult a püspök bírói hatósága, amely ítéletének a felek önként, vallásos érzülettől vezérelve vetették alá magukat. Később az ítélet végrehajtásában a világi hatóság nyújtott segítséget.

Kíváncsi mutatta be *Csiky* professzor az egyházi és a világi hatalom hatásköri küzdelmeit a bíráskodás tekintetében, amelynek végső eredménye az lett, hogy büntény csak az lehetett, amelyet állami törvény annak minősített, és maga az államhatalom joga volt, hogy ezeket büntesse. Így az egyház a világi természetű büntetőügyekből a 17–18. századra teljesen ki lett zárva, viszont a professzor álláspontja szerint a korábbi egyházi befolyás jótékonyan hatott az állami büntetőeljárás fejlődésére. Emellett a *privilegium fori* kapcsán annyit pontosított *Csiky*, hogy bár a középkorban az egyházi személyek minden jellegű bűncselekményei az egyházi bíróság hatáskörébe tartoztak, hazánkban a klérus tagjait főbenjáró bűnesetekben a világi törvényhozás és bíráskodás alá vonták.

A peres ügyekbeni hatásköröket tekintve *Csiky* hazánkra vonatkozóan a következő egyházi bíróságra tartozó ügyköröket sorolta fel: a házassági ügyek teljes egészében, a végrendeletek érvényessége feletti döntés, esküszegés és hamis eskü a középkortól kezdve 1848-ig (bár utóbbiakban a büntetést nem az egyházi bíróság szabta ki). Ezentúl hangsúlyozta, hogy a 19. században az egyház peres ügyekbeni illetékessége is jelentősen csorbítva lett.³¹

A rendes egyházi bíróságok bemutatása követte *Csiky* előadás-jegyzetében a fentebbi témákat, ennek kapcsán a szentszék, azaz a püspök egyházmegyei bírósága kapcsán megfigyelhetjük, hogy az e fórumon bíróként tevékenykedő személyek elnevezése nála sem mutat egységeséget. Hol ülnöknek, hol bírónak hívta a társas bíróságon az ítélkezésben az elnök mellett résztvevő személyeket, akiknek *Csiky* szerint négyen kellett lenniük.³² Hazai szentszékeink gyakorlata is eltéréseket mutatott ezügyben, nem voltak egységesek a tisztségviselők megnevezései. Székesfehérváron a következő számú és elnevezésű, feladatköri tisztségviselők tevékenykedtek az egyházi bíróságon 1844-ben: 28 szentszéki bíró, ebből két egyházi jogtanár, jegyző, aljegyző, házasságvédő, tiszti ügyész, szegények ügyvédje, orvos és sebész. A bírók száma változó képet mutatott, nem volt egy kötelezően előírt, fix keret, 20-30 körül mozgott a számuk. Az orvosokra nagy szükség volt például a házasság el nem hálásának megvizsgálása szempontjából,

³⁰ MsU 1545, 64. p.

³¹ MsU 1545, 82–83. pp.

³² MsU 1545, 85. p.

de a felek, vagy más személyek pszichikai állapotát is többször vizsgálat alá kellett venni. 1845-ben a következő tisztségviselők szerepeltek a jegyzőkönyv szerint: elnök (aki a megyéspüspök volt), másodelnök, 28 ülnök: kanonokok, esperesek, zsinati vizsgáló, papnevelő intézet igazgatója, táblabírók, nagyvárad kanonok és cs. kir. tanácsnok, egyházi törvények doktora, teológia doktora; ezen kívül aljegyzők, házasság és szerzetes fogadás védője, ügyész, szegények ügyvédje, orvos és sebész.

Természetesen az imént felsoroltak nem vettek részt minden egyes szentszéki ülésen, közülük kerültek ki az egyes üléseken résztvevő személyek. Ha a konkrét üléseket vesszük górcső alá, Székesfehérváron azt láthatjuk, hogy az elnök mellett leggyakrabban 10-11 ülnök vett részt, azonban nem volt ritka a 13 ülnökkel tevékenykedő szentszéki ülés sem. Legkevesebb 8-9 ülnök minden esetben szerepelt az általam vizsgált jegyzőkönyvek tanúsága szerint. Veszprémben az ülésen egy elnök és 5-9 szentszéki bíró, 2-3 szentszéki ülnök, egyes pereknél szentszéki tiszti ügyész, egy jegyző, esetenként – ha a per megkívánta – egy házasságvédő vett részt.³³ Tehát a székesfehérvári egyházmegyei bíróság az ülnök és a bíró kifejezést szinonimaként, váltakozva használta, míg Veszprémben szinte mindig bírónak hívták e tisztségviselőket.

Csiky Viktorról elmondható, hogy nagy felkészültségű, a hallgatók és oktató kollégái körében is népszerű és elismert professzor volt, aki a katolikus egyházjogot komoly tudományos színvonalon művelte, emellett *Kosutány* Ignáchoz hasonlóan hazánk érdekeit és a jogbiztonságot kiemelt érdeknek tekintette, akár az egyházjog érvényesülésének rovására is.

Megfigyelhettük továbbá *Csiky* módszerében, hogy nagyon erősen élt oktatói profiljában a jogtörténeti vonal, mert bár hatályos egyházjogot oktatott eredendően, mégis a tananyag legalább fele részben a jogtörténeti előzmények vázolásából állt, amelynek oka – ahogy többször maga is hangsúlyozta –, hogy a hatályos jogintézményeket csak a fejlődéstörténetük ismerete által érthetik meg a hallgatók teljes egészében. Ezentúl szintén jellemző volt a professzor oktatási módszerére, és nagy értéke a fennmaradt jegyzetének, hogy minden téma kapcsán – ahogy releváns volt – az egyetemes kánonjogtól eltérő, vagy ott esetleg nem is létező magyar sajátosságokat részletesen bemutatta hallgatóinak.

III. Fontosabb művei

Csiky Viktornak sajnos csak két tanulmánya és egy hallgató által lejegyzett előadásanyaga érhető el; sem könyvtári katalógusban, sem egyéb forrásokban nem található utalás más munkájára.

Észrevételek némely vegyes házasságok érvényességi kérdéséhez. Jogtudományi Közlöny 1879/27. 209–210. p.; Jogtudományi Közlöny 1879/28. 217–219. pp.

Egyházjog, különös tekintettel a magyar egyház viszonyaira, jegyzetelte: FERENCZ ÁKOS joghallgató. 1881/82. tanév, II. félév.

³³ SzfvPL. 1845. évi szentszéki jegyzőkönyv. (1845. febr. 24-25.); PL: VÉL Szentszéki jegyzőkönyvek (1879–1883); VÉL 17/1883., 18/1883.

IV. Irodalomjegyzék

- GAZDA ISTVÁN (szerk.): *Százhuszonöt éve nyílt meg a Kolozsvári Tudományegyetem*. Emlékkönyv. I. Magyar Tudománytörténeti Intézet. Piliscsaba, 1997. 110. p.
- SZABÓ MIKLÓS – SIMON ZSOLT – SZÖGI LÁSZLÓ: *Erdélyiek külföldi egyetemjárása 1849–1919 között I*. Marosvásárhely, 2014.
- JENEI VIKTOR: *Észrevételek némely vegyes házasságok érvényességi kérdéséhez*. Jogtudományi Közlöny 1879/34. 265–266. p. Jogtudományi Közlöny, 1879/35. 273–275. pp.
- Magyar Katolikus Lexikon*. DIÓS ISTVÁN (főszerk.). Budapest, 1996.
- SCHLAUCH LÖRINCZ: *Fölterjesztése az „egységes polgári házasságjogról” szóló törvényjavaslatra és indoklására*. Franklin. Budapest, 1893.

TŐKEY BALÁZS

DEZSŐ GYULA

(1887–1972)

I. Életrajz

Dezső Gyula 1887. június 13-án született Nagykőrösön,¹ bár van olyan forrás is, amely születési dátumként 1887. június 15-ét jelöli meg.² Édesanyja *Feichtinger* Octavia Franciska, édesapja Dezső Gyula, a helyi református tanítóképző intézet tanára volt. A nagykőrösi Arany János Református Főgimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait és tett érettségi vizsgát.³

Jogi és államtudományi tanulmányaival kapcsolatban szintén kissé ellentmondásosak a rendelkezésünkre álló adatok. A Szegedi Egyetemi Almanach szerint 1906-ban szerzett államtudományi oklevelet, majd 1907-ben lett a jogtudományok doktora úgy, hogy egyetemi tanulmányait a párizsi, milánói, berlini, budapesti és kolozsvári egyetemen végezte.⁴ Ezzel szemben a debreceni források szerint csak 1909. február 27-én szerzett államtudományi doktori oklevelet, jogi doktori diplomát pedig 1913. április 12-én kapott a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen.⁵

Karrierje során több jogakadémián is tanított: 1914-től a Máramarosszigeten, 1921-től Sárospatakon és 1923-tól Kecskeméten.⁶ Máramarosszigeten 1918-ban lett nyilvános rendkívüli tanár a Római Jogi Tanszéken, majd 1920-ban rendes tanár,⁷ Kecskeméten pedig címzetes nyilvános rendkívüli tanárként oktatott 1926-tól.⁸

Egyetemi oktatói pályafutása Debrecenben kezdődött, itteni magántanári kinevezését 1922-ben erősítette meg az illetékes miniszter,⁹ majd a debreceni kar javaslatára lett 1937-ben egyetem nyilvános rendkívüli tanár, végül 1941-ben egyetemi nyilvános ren-

---

¹ LISZTES – ZALLÁR 1971, 23. p.

² P. SZABÓ 2014, 609. p.

³ Uo.

⁴ LISZTES – ZALLÁR 1971, 23. p.

⁵ P. SZABÓ 2014, 609. p.

⁶ STIPTA 2019, 225. p. A kezdő időpontok az egyes forrásokban egymástól eltérnek, vedd össze még LISZTES – ZALLÁR 1971, 23. p. és P. SZABÓ 2014, 609. p.

⁷ P. SZABÓ 2014, 609. p.

⁸ STIPTA 2019, 225. p.

⁹ P. SZABÓ 2014, 610–611. p.

des tanár.¹⁰ A debreceni kar szünetelésével került 1949-ben Szegedre, onnan vonult nyugdíjba 1951-ben.¹¹

Élete során számos tárgyat oktatott, így különösen házassági jogot, kártérítési jogot, kötelmi jogot, öröklési jogot, személyi jogot, dologi jogot, zálogjogot, alapítványi jogot, biztosítási jogot, bányajogot, magyar polgári törvénykezési jogot és munkajogot, valamint római jogot. Sőt helyettesítő tanárként még művelődéstörténetet, büntetőjogot, közgazdaságtant és statisztikát is tanított.¹²

Dezső Gyula életében számos jogakadémiai, valamint egyetemi pozíciót is betöltött: a kecskeméti jogakadémián 1922 és 1925 között volt helyettes igazgató,¹³ emellett négyszer dékán is: az 1936/37-es, az 1939/40-es, az 1942/43-as és az 1945/46-os tanévben. Debrecenben 1946-tól lett a Magánjogi Tanszék vezetője,¹⁴ majd az ottani utolsó tanévben (1948/49) ő töltötte be a dékáni tisztséget.¹⁵ Ezután Szegeden lett a Magánjog I. Tanszék vezetője az 1949/50-es tanévben, majd a Munkajogi Tanszéké 1950-től 1951-ig,¹⁶ ekkor vonult nyugdíjba. E pozíciókból adódóan számos esetben kellett beszédeket tartania, ami feltehetően nem eshetett nehezére, mert jó képességekkel megálldott szónok volt. Beszédeinek egy részét még nyomtatásban is megjelentette.¹⁷

Életpályájával kapcsolatban még két elemet kell kiemelni: az egyik az, hogy 1917-ben a Magyar Tudományos Akadémia Sztrokay-díjjal tüntette ki *Az objectiv kártérítés tana. Függelék: az erkölcsi kár* című monográfiájáért, amelyet az 1916-ban és 1917-ben megjelent jog-, állam-, társadalom- és közgazdaságtudományi munkák közül a kitüntetésre a legérdemesebbnek találtak.¹⁸ A másik pedig az, hogy a Szladits-féle Magyar Magánjog szerkesztőbizottságának tagja volt.¹⁹

Dezső Gyuláról kortársai is igen pozitívan nyilatkoztak. Például a debreceni kar Magánjogi Tanszékére benyújtott pályázatát értékelő ötfős [Marton Géza dékán, Bacsó Jenő, Haendel Vilmos (öt később Baranyai Béla váltotta), Szádeczky-Kardoss Tibor és Szentpéteri Kun Béla) bizottság az alábbiakat fogalmazta meg. „Dezső Gyula, amint azt róla mint hosszú idő óta buzgó magántanárunkról közvetlen tapasztalatból is tudjuk, kiválóan nagy szorgalmú, szerény és hűséges munkása a jogi oktatásügynek. A mellett a magánjog tudományának jeles művelője, aki éppen abban a tudománykörben, amely a meghirdetett tanszékhez csatolva van, nagyon becses és a legelőkelőbb tudományos körök figyelmét és elismerését is kiérdemlő dolgozatokkal gazdagította tudományos irodalmunkat. Ama – nem mindennapi – emberek közé tartozik, akiknek tudományos munkássága alapján megállapítható értéke jóval nagyobb, mint amennyit rokonszenves, de szerény egyénisége hirdet.”²⁰

Meglehetősen magas életkort ért meg, 1972. október 15-én, 85 évesen hunyt el.²¹

¹⁰ HOLLÓSI 2007, 92. p.

¹¹ LISZTES – ZALLÁR 1971, 23. p.

¹² P. SZABÓ 2014, 609., 612. és 617. p., valamint HOLLÓSI 2007, 95–96. pp.

¹³ STIPTA 2019, 225. p.

¹⁴ P. SZABÓ 2014, 612. és 617. p.

¹⁵ HOLLÓSI 2007, 290. p.

¹⁶ BALOGH 1999, 92. és 94. p.

¹⁷ P. SZABÓ 2014, 625. p.

¹⁸ Uo. 610. p.

¹⁹ LISZTES – ZALLÁR 1971, 23. p.

²⁰ P. SZABÓ 2014, 613–614. pp.

²¹ P. SZABÓ 2014, 617. p.

II. Tudományos munkásság

Dezső Gyula igen termékeny szerző volt, a legtöbb közleményt megjelentető kecskeméti jogtanárként tekintenek rá. *Sztehlo* Zoltán egy debreceni pályázata kapcsán tudományos tevékenységéről az alábbiakat emelte ki. „Harminc esztendő meghaladó jogirodalmi munkássága ideje alatt önálló könyv alakban megjelent 93 munkája és mintegy 80 cikke. Igen terjedelmes szakirodalmi munkássága úgy a magánjog, mint a jogtudomány egyéb területein; 1618 lapot, tehát több mint 100 ívet tesz ki.”²² Egyes források azonban megjegyzik, hogy e számok kissé túlzónak tűnnek.²³

Kiterjedt munkásságával kapcsolatban a Szegedi Tudományegyetem történetét feldolgozó kötet az alábbiakat emeli ki. „Dezső Gyula az öröklési jog felelősségi kérdéseit boncolgatta, de emellett zálogjogi, kártérítési és cselekvőképességgel kapcsolatos témájú műveket is kiadott.”²⁴ Ezzel szemben *Dezső* Gyuláról elmondható, hogy a magánjog szinte teljes palettáján alkotott. Így születtek többek között római jogi (pl. *Cselekvőképtelenek birtokjoga: dolgozat a római jog köréből*), személyi jogi (pl. *Miképp kellene szabályozni az elmebetegek és fogyatékos elmetehetségűek cselekvőképességét?*), társasági jogi (pl. *A magánjogi társaság*), családi jogi (pl. *A vétkesség kérdése a házassági bontóperben*), dologi jogi (pl. *A közös ingatlantulajdon egyes problémái*), hitelbiztosítéki (pl. *Fejezetek a zálogtan köréből*), általános szerződési jogi (pl. *A teljesítés módja, helye és ideje*), különös szerződési jogi (pl. *Törvénytervezet a kereskedelmi utazók és az alkalmazott ügynökök jogviszonyairól: általános és részletes indoklással*), kártérítési jogi (pl. *Az objectív kártérítés tana. Függelék: az erkölcsi kár*), öröklési jogi (pl. *Az özevgyi jog és a kötelesrész kapcsolatai*), valamint munkajogi (pl. *A magyar munkajog vázlata*) művei is.

Erre a meglehetősen nagy terjedelmű tudományos tevékenységre tekintettel a továbbiakban csak néhány, általunk érdekesebbnek tűnő művének bemutatására vállalkozunk.

Dezső Gyula legjelentősebb alkotásának *Az objectív kártérítés tana. Függelék: az erkölcsi kár* című monográfiát tartják, amelyet mindössze harminc évesen írt, és amely munkáért megkapta 1917-ben a Sztrokay-díjat.²⁵ A Grill Károly Kiadóvállalatnál megjelent monográfia a rövid általános bevezető után két részre tagolódik: az első foglalkozik az objektív kártérítéssel, a függelék pedig az erkölcsi, azaz a nem vagyoni kárral. Az általános bevezetés a kötelmek klasszikus felosztásának – azaz, hogy a kötelmek jogügyletből, tiltott cselekményből (károkozásból) és törvényből fakadhatnak – kritikáját adja. *Dezső* Gyula szerint ennek a kategorizálásnak körülbelül annyi értelme van, mint az állatokat kutyákra, macskára és egyéb állatokra osztani, ugyanis szerinte az első két csoport pontosan körülhatárolt (jogügyletek és károkozás), a harmadik viszont megfoghatatlan (törvényből fakadó kötelmek). Erre tekintettel azt javasolja, hogy ha már feltétlenül ragaszkodunk a felosztáshoz, akkor csak két csoportot alkossunk. Az elsőbe tartoznak a jogügyletből (jognyilatkozatból) fakadó kötelmek, amikor a felek kifejezett akarata a kötelelem létrehozása az akaratnyilatkozatukkal, a másodikba pedig a feleknek azok a magatartásai, amelyeknek nem célja a joghatás kiváltása, de azokhoz mégis

²² STIPTA 2019, 225. p.

²³ P. SZABÓ 2014, 615. p.

²⁴ BALOGH 1999, 53. p.

²⁵ P. SZABÓ 2014, 618. p.

kötelmi joghatások fűződnek.²⁶ Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) 6:2. §-ában nevesített kötelelem-keletkeztető tényállások többsége besorolható a *Dezső* Gyula által felállított két csoport valamelyikébe (a jognyilatkozatok közé sorolható a szerződés, az egyoldalú jognyilatkozat és az értékpapír; a második kategóriába pedig a károkozás, a személyiségi, dologi vagy más jog megsértése, a jogalap nélküli gazdagodás, a megbízás nélküli ügylet és az utaló magatartás) a jogszabályból, bírósági vagy hatósági határozatból fakadó kötelek kivételével. Az is igaz azonban, hogy ez utóbbiak a klasszikus felosztás szerint sem voltak megfelelően elhelyezhetők. De ha annyiban pontosítjuk a második csoport meghatározását, hogy oda azok a jogi tények tartoznak, amelyekhez úgy fűz a jogrend kötelmi joghatásokat, hogy hiányzik a felek joghatásokat célzó akaratnyilatkozata, akkor *Dezső* Gyula felosztása a Ptk. által nevesített kötelelem-keletkeztető tényállásokra is alkalmazható.

Az objektív kártérítéssel foglalkozó rész első fejezete a fogalommeghatározás nehézségeivel foglalkozik. Itt arra mutat rá a szerző, hogy a kárnak, a kártérítésnek és a vétkeségnek számos meghatározása ismert, ami megnehezíti az objektív kártérítés fogalmának megragadását. *Dezső* Gyula végül arra jut, hogy egy pozitív szempontból (a károkozó magatartása és a kár közötti tárgyi összefüggésből) és egy negatív szempontból (a vétkeség teljes kizárásából) kell kiindulni. Szerinte objektív felelősség elvileg csak szubszidiárius jelleggel állhat fenn, azaz csak abban az esetben, amikor vétkeségi alapon nem vonható felelősségre károkozó (ha van vétkes károkozó, akkor az objektív alapon felelősséggel tartozó személynek megtérítési igénye van vele szemben).²⁷ Ez a mai jogban már nem teljesen helytálló, mert pl. az alkalmazottal szemben a munkáltatónak nincs teljes megtérítési igénye a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény 179. §-a alapján (kivéve, ha a munkavállaló szándékosan vagy súlyosan gondatlanul okozta a kárt).

A könyv legnagyobb terjedelmű második fejezete az objektív kártérítés gyakoribb eseteit – így a cselekvőképtelenek és a korlátozottan cselekvőképeselek felelősségét, az állatokért való felelősséget, az alkalmazottért való felelősséget, a megbízottért való felelősséget, az állam tisztviselőiért való felelősséget, az egyesületnek az előjáróiért és képviselőiért való felelősségét, a veszélyes üzemi felelősséget, a végszükséget és az épületkárt – elemzi. Ezek lényegében megfelelnek a Ptk. által szabályozott tényállásoknak, tulajdonképpen csak az a termékfelelősség hiányzik, amely a monográfia után jelent meg a joggyakorlatban, majd ezt követően elsősorban a uniós jogon keresztül a jogszabályokban. E fejezetből a legérdekesebb gondolat számunkra az objektív felelősség bizonyítási szempontú megközelítése.²⁸ Eszerint az objektív felelősség akkor áll fenn, ha a főszabállyal szemben nem a károkozó vétkesége a bizonyítandó, hanem a károsulté, mert a károkozó csak így kerülheti el a kártérítésre való marasztalást. Emellett „fordított” *déjà vu* érzésünk van akkor, amikor az automobil, illetve a bérkocsi tulajdonosának felelősségével kapcsolatban *Zachár* Gyula álláspontját vitatja a szerző. *Zachár* szerint ugyanis eltérő alapon felel a bérkocsis akkor, ha a szerződéses jogviszonyban lévő utasát éri a kár, és akkor, ha egy kívülálló harmadik személy sérül meg.

²⁶ DEZSŐ 1917, 3–7. pp.

²⁷ Uo. 28. p.

²⁸ Uo. 78. p.

Hiszen a Ptk. *non-cumul* szabályát szigorúan véve egy gépkocsi utasa csak kontraktuális alapon (ez lehet akár ingyenes szerződés is), a gépkocsi által elütött gyalogos viszont veszélyes üzemi alapon érvényesíthet igényt. E megkülönböztetést ma többen is vitatják,²⁹ ahogyan Dezső Gyula szerint is azonosan kell megítélni a két esetet, igaz, ő nem az objektív felelősség mellett foglal állást.³⁰

A harmadik fejezet a Polgári Törvénykönyv 1900-as és 1913-as tervezetét, illetve javaslatát tekinti át az objektív felelősségre tekintettel. Ezzel kapcsolatban a szerző kritikával illeti azokat a minisztériumban szervezett állandó bizottság által megfogalmazott módosításokat, amelyek az objektív felelősség alkalmazását számos területen korlátozták volna az eredeti tervezetekhez képest (pl. közhivatalnokokért való felelősség, az iparosnak az üzemi berendezéseinek hiányaiért való felelőssége és a telek tulajdonosának felelőssége az összeomló épületért).³¹

A negyedik fejezet a vonatkozó hazai bírói gyakorlatot mutatja be, illetve elemzi. Ezen a téren leginkább az ügy urának az ügyvivőért való felelősségével foglalkozik, mert e problémakörrel kapcsolatban fejlődött ki a legnagyobb vita. Ugyanis a királyi Curia jogegységi tanácsának 13. számú polgári döntvénye a következőt mondta ki. „*Aki valamely ügyének ellátására maga helyett mást rendel ki, azért a kárért, amelyet a ki-rendelt az ügykörébe eső tennivalók teljesítésében harmadik személynek okoz, csupán saját vétkessége esetében felel.*” A jogegységi határozat indokolása arra hivatkozik, hogy a vétkességen alapuló felelősség irányában fejlődött a hazai jogszokás.³² Dezső Gyula azonban számos vonatkozó bírói döntést megvizsgálva a jogegységi határozattal szemben arra a következtetésre jut, hogy az ügy urának az ügyvivőért való felelőssége területén a hazai joggyakorlatban „*a vétkesség nélküli felelősség gyökeret vert, még pedig erősebben, mint a vétkességi elv.*”³³ A további tényállásokhoz (pl. állattartók, épülettulajdonosok, veszélyes üzemek felelőssége) kapcsolódó bírói gyakorlatot áttekintve szintén azt állapítja meg a szerző, hogy „*iudicaturánkban az objectiv felelősség elve már mélyen gyökeret vert; bár nem egész kristály tisztasággal, mert számos esetben a vétkességi elv hangoztatása vagy legalább az objectiv felelősségnek a vétkességi elvvel való aláfestése dogmatikai szempontból zavarólag hat.*”³⁴

E rész utolsó, *Eredmények* című fejezetében a szerző azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy az objektív felelősségnek van-e egységes és elvi alapja, és ha van, akkor mi az. Ennek megválaszolásához bemutatja az objektív felelősséget alátámasztó megközelítéseket. Így kitér az ártatlansági elméletre, az érdek (haszon) elméletre, a veszélyességi elvre, a méltányossági elméletre, a „*socialisticus teoriára*”, a „*normal typusra*”, a forgalom érdekére, a *finalitas*-elméletre, valamint az akarat elméletre is. Dezső Gyula számára azonban leginkább az okozási elv fogadható el az objektív felelősség legáltalánosabb jogalapjaként, mert valamennyi tényállásról elmondható az, hogy „*a bekövetkezett kár és a felelőssé tett személy között oki és okozati viszony áll fenn.*”³⁵ A szerző

²⁹ FUGLINSZKY 2019, 106–115. pp.

³⁰ Uo. 152–153. pp.

³¹ Uo. 229–231. pp.

³² Uo. 232–233. pp.

³³ Uo. 245. p.

³⁴ Uo. 255. p.

³⁵ Uo. 293. p.

másokkal egyetértve megerősíti azt az álláspontot, hogy „a kártérítési jogelv egységes nem lehet. Sem a vétkességi, sem az okozási elv egymagában a modern kártérítés rendszerét ki nem töltheti; generalisálni az egyiket ép oly kevésbé lehet, mint a másikat. [...] Éppen ezért gondosan óvakodjunk attól, hogy a vétkességi és az objectiv theoriát két olyan concurráló jogelvnek tekintsük, melyek közül az egyiknek győznie és a másiknak buknia kell. Ellenkezőleg, arra kell igyekeznünk, hogy mind a kettőt a modern jogfejlődés folyton fokozódó igényeihez idomítsuk.”³⁶

A monográfia *Függeléke* az objektív felelősségtől független kártérítési kérdéssel, a nem vagyoni, azaz erkölcsi vagy ideális kár témájával foglalkozik. E rész első fejezete *Meszlény Artúr* felosztását követve veszi végig az erkölcsi kár esetcsoportjait. Így erkölcsi kár keletkezhet egyrészt személyi immateriális javak megsértésével, amelyek csak természetes személyekhez kapcsolódnak. Ide tartozik az élet, a szabadság, a becsület, a szemérem, a testi épség és egészség, a családi állás, a vallásos és erkölcsi érzület, a név, valamint a testületi tagság. Ezek közül a legtöbbet a Ptk. is elismeri nevesített személyiségi jogként, vagy besorolhatóak egy másik nevesített jog alá a testületi tagság kivételével. Ez utóbbi alatt egy testület tagját megillető jogokat kell érteni. Mai szemmel igen meglepőnek tűnne, ha egy testület tagja azért követelne kompenzációt a nem vagyoni sérelmeiért, mert pl. nem gyakorolhatta tagsági jogait. A második csoportban a vagyoni immateriális javak találhatók, amelyek nemcsak természetes személyeket, hanem jogi személyeket is megilletnek. Ide tartozik a szerző szerint a cég (ez a mai fogalmaink szerint a kereskedelmi névnek felel meg), a védjegy, az üzleti titok, a hitel (ez pedig az üzleti hírnevet takarja), a házjog és a szerzői jog.

A *Függelék* második fejezete az erkölcsi kár történeti fejlődését mutatja be. Ennek keretében *Dezső Gyula* kitért a római jogi előzményekre, a német jogfejlődésre (különös tekintettel a fájdalomdíjra), az Osztrák Polgári Törvénykönyvre, a francia jogra, a svájci kötelmi jogi törvényre, valamint az angolszász jogra is. Bár ez utóbbi tekintetében csak szekunder forrásokra támaszkodik.

A harmadik fejezet az eszmei kártérítés hazai bírói gyakorlatát és az Általános Polgári Törvénykönyv javaslatának vonatkozó rendelkezéseit mutatja be. *Dezső Gyula* szerint a bírói döntésekben az erkölcsi károkért való kompenzáció megítélése kivételesnek tekinthető. Pl. a női becsület, szemérem megsértésekor is csak a vagyoni károk megtérítését rendelik el, bár ebbe időnként beleértik a „férjhezmeneteli lehetőség megnehezítését” is, amely a szerző szerint tulajdonképpen erkölcsi kár. Erre tekintettel haladásként fogja fel azokat az eseteket, amikor kompenzációt ítél meg a bíróság egy nő becsületének valótlan tényállítással való megsértése miatt, valamint egy olyan baleseti következményért, melynek folytán egy munkáslány arca feltűnően eltorzult.³⁷ Ezen ítéletek mellett azonban több olyat is említ, amely visszaesésnek tekinthető, mert azokban elmaradt az erkölcsi károkért való kompenzáció. Éppen ezért bizakodva tekint az Általános Polgári Törvénykönyv javaslatára, melynek 885. §-a általános szabályként mondja ki, hogy szándékos, súlyosan gondatlan vagy kötelezettségsértésből eredő károkozás esetén, ha ez a méltányosság alapján következik, akkor a károsult nem vagyoni káráért is megfelelő pénzbeli kártérítést (elégtételt) követelhet.

³⁶ Uo. 297. p.

³⁷ Uo. 339. p.

A *Függelék* záró fejezete az erkölcsi kárhoz kapcsolódó túlzásokkal foglalkozik. E gondolatok ma is aktuálisak lehetnek, hiszen sokan aggódtak a Ptk.-nak a sérelemdíjra vonatkozó szabályozásával kapcsolatban, hogy bagatell jellegű igények fogják ellepni a bíróságokat (ennek jelei azonban egyelőre nem mutatkoznak). *Dezső Gyula* ezzel kapcsolatban két dologra hívja fel a figyelmet. Egyrészt a becsület védelme kapcsán önmérsékletet kell tanúsítani, és el kell kerülni azt, hogy e jogintézmény a sajtószabadság vagy a művészeti és irodalmi kritika korlátjává váljon. Másrészt tartózkodni kell az indokolatlanul magas összegek megítélésétől is. Ezzel kapcsolatban igen érdekes záró gondolatot fogalmaz meg a szerző. „*Az ilyen kapzsiságokkal szemben a bíróságnak ridegen és irgalmatlanul kell eljárni és elrettentés okából még attól sem szabad visszariadni, hogy a keresetet egészében utasítsák el, ha a követelt összegből azt látják, hogy a felperes kapzsisága és haszonlesése oly nagy, hogy az maga a jó erkölcsökbe ütközik.*”³⁸

A kronológiai sorrendet követve a következő általunk választott mű a szerző kiadásában megjelent, mindössze 35 oldalas munka, melynek címe *A vétkesség kérdése a házassági bontóperekben*. Ezt a rövidebb írást nem kimagasló tudományos értéke miatt kívánjuk bemutatni, hanem azért, mert sokat elárul arról a társadalmi közegről, amelyben *Dezső Gyula* a két világháború között élt.

A szerző elsőként a házasság felbonthatóságával kapcsolatos álláspontokat mutatja be. A korszellemet hűen tükrözi az alábbi, a házasság felbonthatósága melletti érv, amelytől nem határolódik el *Dezső Gyula*. „*Emellett szól az eugenetikai szempont is, mert csakis az össze nem illő házasfelek kicserélésének megengedése teszi lehetővé az oly ideális párválasztást, mely a legtokéletesebb utódok létrejöttét s így végeredményében az emberi faj folytonos nemesbítését vonja maga után és így tovább.*”³⁹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szerző a házasság minél könnyebb felbonthatósága mellett foglalna állást. Ezt jól mutatja az alábbi gondolat. „*És végül a történelemben látjuk, hogy azok az államok, melyek megengedték a házasság könnyelmű és könnyű felbontását, csakhamar az erkölcsi pusztulás sivár képét mutatták, mely nem egyszer az állam teljes összeomlását vonta maga után.*”⁴⁰

Ezt követően *Dezső Gyula* a házassági jogról szóló 1894: XXXI. törvénycikknek (a továbbiakban: H. T. – a szerző által használt rövidítésnek megfelelően) a házasság bírói felbontására vonatkozó rendelkezéseit magyarázza. A H. T. csak olyan esetekben tette lehetővé a házasság felbontását, ha a bíróság legalább az egyik fél vétkességét megállapította. A törvény különbséget tett abszolút – midőn a bíróság csak a megjelölt tények fennállását vizsgálhatta, és ha azok valamelyike fennállt, akkor a házasságot felbontotta – és relatív – ahol a bíróság a tények fennállása mellett, azok súlyosságát, házasságra vonatkozó hatását is vizsgálta, majd szabad mérlegelés alapján dönthette el, hogy a házasságot felbontja-e – bontó okok között.

Az abszolút bontó okok egyike a házasságtörés. Ezzel kapcsolatban a szerző kiemeli, hogy a bírói gyakorlat ennek bizonyítását a lehető legszigorúbban követelte meg. Így pl. a Curia azt sem fogadta el elegendő bizonyítéknak egy konkrét ügyben, hogy az egyik házastárs egy harmadik személlyel egy szállodai szobában lakik. *Dezső Gyula*

³⁸ Uo. 349. p.

³⁹ DEZSŐ 1922, 4. p.

⁴⁰ Uo. 5. p.

szerint ennek többek között az volt az oka, hogy e bontó oknál nem volt lehetőség a mérlegelésre, valamint a házasság ezen okból történő felbontása büntetőjogi következményekkel is járhatott.⁴¹ Igencsak megütközést kelthet a mai olvasóban egy másik abszolút bontó okkal, a szándékos, súlyos testi sértéssel kapcsolatos gyakorlat. Eszerint a testi sértés súlyosságának megállapíthatósága nemcsak a gyógyulás időtartamától függött, hanem a felek társadalmi helyzetétől, műveltségétől. Így ha egy előkelő férfi bántalmazta oly mértékben a feleségét, hogy annak testén zúzódások, véraláfutások lettek, az megalapozta a házasság felbontását ezen abszolút okból kifolyólag. *Dezső Gyula* szerint azonban „ugyanaz egy egyszerű, alacsony műveltségű, paraszt házaspárnál nem fogja megállapítani, sőt legtöbbször egyszerűen napirendre fognak térni az eset fölött.”⁴²

A szerző komoly kritikával illeti a relatív bontó okok rendszerét. Ugyanis szerinte teljesen felesleges és zavaró az, hogy a H. T. négy esetet különböztet meg, mert az elsőbe – a) a házastársi kötelességek szándékos, súlyos megsértése – beletartozik a további három – b) a gyermek bűncselekmény elkövetésére vagy erkölcstelen életre való rábírása; c) megátalkodottan erkölcstelen életmód folytatása; d) öt évnél rövidebb szabadságvesztés kiszabása (az ennél hosszabb büntetésre való ítézés abszolút bontó ok volt) – is. Ezt a nézetet támasztja alá különösen az a tény, hogy az a) és c) pont közötti különbség a gyakorlatban elmosódott. A 21. század emberének szintén érdekesnek tűnhet az, hogy a bíróságok konkrétan milyen magatartások tanúsítása esetén bontották fel a házasságot elsősorban az a) pont alapján: pl. gyanúeltésre alkalmas életmód; a társadalmi állással és vagyoni viszonyokkal arányban nem álló, pazarló életmód; a férj által ellenzett színművészni pályát; a nemi együttlét óvszer használatához való kötése; nemi betegséggel való megfertőzés; a férj részéről a házasság végre nem hajtása; házastárs és veszekedő anyósok a másik házastárs tiltakozása dacára a lakásban való tartása.⁴³ *Dezső Gyula* a relatív bontó okok kapcsán még azt fejt ki, hogy ebben a körben igazán nehéz a felek helyzete. Ugyanis az abszolút okokhoz képest a tényálláshoz kapcsolódóan több kérdést kell bizonyítani, ugyanakkor nem élhetnek a bizonyítást leginkább megkönnyítő eszközökkel: a beismeréssel és az esküvel. A bontóperek inkvizitórius jellegűek voltak, a per feltétlen ura a bíró volt, aki hivatalból rendelt el bizonyítást. Ennek megfelelően a bíró köteles volt megvizsgálni azokat a körülményeket is, amelyek a bontás ellen szólnak, mert a gyakorlat alapján az állam érdeke a házasság fenntartása volt.⁴⁴

Dezső Gyula külön foglalkozik a H. T. 77. §-ával, a házastárs szándékos és jogos ok nélküli elhagyására alapított bontó okkal. Erre az esetre azért térünk ki részletesebben, mert jól példázza azt, hogy ha a jogalkotó szembe megy a társadalmi elvárásokkal, akkor az a jogszabályok tömeges megkerüléséhez vezet. Ugyanis a H. T. nem ismerte a házasság megegyezésen alapuló felbontását, ezért a gyakorlat e rendelkezést más tartalommal töltötte meg: e szakasz alapján adták be a keresetet akkor, ha a házaspár egy-mással megegyeztek a házasságuk felbontásában (a szerző állítása szerint a bontó perek 80%-a indult a 77. § alapján, és ezeknek az eseteknek a 90%-a mögött valójában a felek megegyezése állt). Ha a felek megegyeztek a házasság felbontásában, akkor formálisan

⁴¹ Uo. 9. p.

⁴² Uo. 14. p.

⁴³ Uo. 22–23. pp.

⁴⁴ Uo. 24–25. pp.

teljes mértékben betartották a H. T. 77. §-ának előírásait. Eszerint az egyik házastárs az eljárás első lépéseként igazolta a bíróság előtt egy hatósági bizonyítvánnyal – amelyet könnyen kiadtak akár két tanú bemondására is –, hogy már hat hónapja külön éltek. Ezután a bíróság határozatában felszólította a másik házastársat az életközösség helyreállítására legfeljebb 30 napos határidővel. A határidő letelte után újabb hatósági bizonyítvánnyal igazolta az eljárást kezdeményező fél, hogy a felhívásnak nem tettek eleget, és így beadhatta a keresetet, a tárgyaláson pedig – ahol csak az ügyvédek jelentek meg, a felek nem – a bíróság ellenkérelem hiányában felbontotta a házasságot. Ha a formai szabályokat pontosan betartották, akkor a bíróság asszisztált ehhez a színlelt eljáráshoz,⁴⁵ ha viszont valamilyen formai hibát vétettek a felek, akkor az „ügy elveszett”: pl. ha a visszahívó kérelemből nem tűnt ki az őszinte és komoly szándék, akkor a keresetet elutasították. Emellett az is előfordulhatott, hogy az egyik fél csak színleg egyezett bele a házasság felbontásába, és a visszahívó kérelemre visszatért. Ezután viszont már nem kezdeményezhette a becsapott fél a házasság felbontását, mert ha más bontó ok fenn is állt volna, az a visszatéréssel megbocsátottnak minősült, ami a kizárta az arra alapozott kereset sikerességét.⁴⁶

Az általunk bemutatásra választott harmadik, 145 oldalas mű 1928-ban jelent meg *Fejezetek a zálogjogtan köréből* cím alatt. Ez a munka három nagyobb terjedelmű tanulmányból áll. Az első, amelynek címe *Ingó jelzálogjog* önállóan is megjelent 1927-ben a debreceni Tisza István Tudományos Társaság kiadványában, és azt a szerző fel is olvasta a társaság I. osztályának 1927. március 8-ai ülésén. A második tanulmány, amelynek címe *Törvényes zálogjog*, alapjául egy 1927-es jogászegyleti ülésen tartott előadás szolgált. A könyv harmadik részét képező írás (*Járvulékos vagy önálló jog-e a zálogjog?*) egyes részeit pedig a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának 1927. október 17-ei felolvasó ülésén mutatta be a szerző.⁴⁷

Az első fejezet akkori aktualitását az 1926-os ingó jelzálogi törvényjavaslat adta, bár e javaslat végül nem került elfogadásra, a magyar jogban az általános, a nem lajstromozott ingóságokra is alapítható jelzálog csak az 1996-os zálogjogi reformmal került bevezetésre.⁴⁸ A szerző a jogintézmény bemutatása során kitér annak történetére is, és ennek keretében rámutat arra, hogy annak alapgondolata már a római jogban is megtalálható volt, de gyakorlati megvalósítása nem volt megfelelő (pl. hiányoztak a szükséges nyilvántartások, amely nagyfokú bizonytalanságot szült), így összességében nem segítette, hanem inkább gátolta a hitelhez való hozzáférést.⁴⁹ *Dezső* Gyula emellett kitér a vonatkozó külföldi szabályozásra is: így többek között az osztrák és német törvényjavaslatokra,⁵⁰ valamint a már korábban hatályba lépett francia és angol törvényekre.⁵¹ Ezt követően a szerző az ingókat terhelő zálogjog hazai történetét, és az ingó jelzálogjoggal

⁴⁵ Ez kissé hasonlít a római jogból ismert *in iure cessióra* (színleges perre), amelyet pl. rabszolgák felszabadítására használtak (*manumissio*). Az eljárás során a rabszolgáját felszabadítani szándékozó személy egyik bizalmi emberét megkérte arra, hogy indítson pert ellene, amely során a bizalmi ember kijelentette, hogy a rabszolga szabad, az alperes pedig nem védekezett. Lásd FÖLDI – HAMZA 1996, 214–215. pp.

⁴⁶ DEZSŐ 1922, 26–34. pp.

⁴⁷ P. SZABÓ 2014, 621–622. pp.

⁴⁸ GÁRDOS 2008, 24. p.

⁴⁹ DEZSŐ 1927, 10–11. pp.

⁵⁰ Megjegyezzük, hogy a németországi javaslatok nem egy általános ingó jelzálogjogra vonatkoztak, ott a mai napig is csak lajstromozott ingóságokra lehet jelzálogjogot alapítani, l. BODZÁSI 2008, 4. p.

⁵¹ DEZSŐ 1927, 14–18. pp.

kapcsolatos szakmai vitát ismerteti részletesen kitérve a mellette (pl. a hitelezés megkönnyítése) és az ellene (pl. túlzott eladósodás veszélye) felhozott érvekre.⁵²

Számunkra a munka legérdekesebb része az 1926-os ingó jelzálogi törvényjavaslat elemzése. Ennek keretében válik világossá *Dezső* Gyula álláspontja az ingó jelzálogjog szerepével kapcsolatban. Ugyanis teljes mértékben egyetért a javaslatnak azzal a megoldásával, hogy nem valamennyi ingó vagyontárgyra, hanem csak a jogszabály által taxatív módon felsorolt ingóságokra lehetett volna ingó jelzálogjogot alapítani. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy magának a felsorolásnak a tartalmával is egyetértene, hiszen számos módosító javaslatot tesz ebben a vonatkozásban.

Szintén figyelemre méltó a szerzőnek a javaslat 7. és 13. §-ával szemben megfogalmazott kritikája. A javaslat alapján ugyanis az ingó jelzálogjogon nem lehetett volna alzálogot alapítani, átruházni pedig csak az adós hozzájárulása esetén lehetett volna. *Dezső* Gyula szerint azonban teljesen indokolatlan ez az adósokkal szembeni kivételes elbánás az egyéb jelzálogokhoz és a kézzzáloghoz képest. Ez valójában nem segít az adósoknak, hanem csak megnehezíti a hitelhezjutást.⁵³

A szerző az egyes kritikai megjegyzései ellenére összességében üdvözli a törvényjavaslatot és a jogintézményhez kötődő valós veszélyek – a középosztály eladósodásának további fokozódása – ellenére is nagy lehetőséget lát benne termelési hitel elterjedésére tekintettel, ami lehetővé teheti a termelőszféra olcsóbb finanszírozását, így a termelékenység növekedését is.⁵⁴

A második rész témája a törvényes zálogjog. Az előző tanulmányhoz hasonlóan a szerző e jogintézmény kapcsán is kitér a római jogi alapokra, valamint más jogrendszerek – elsősorban az osztrák és a német jog – vonatkozó szabályozására. A római joggal kapcsolatban hasonló következtetésre jut, mint az ingó jelzálogjog esetén: e jogintézmény is inkább rombolta a hitelezést, mert a számos törvényes zálogjog átláthatatlanul átszőtték az adósok vagyonát (lásd pl. a kincstárat megillető zálogjogot a köztartozások erejéig, a feleséget megillető zálogjogot a hozománya biztosítására stb.), ezzel úgy konkuráltak a szerződéses zálogjogokkal, hogy lerontották azokat. E hatást erősítette az a körülmény, hogy e törvényes zálogjogok titkosak voltak.⁵⁵

A hazai jogban megtalálható törvényes zálogjogok közül a szerző figyelme elsősorban a kereskedelmi jogban – bizományos, szállítmányozó, fuvarozó, vasút és közraktár zálogjoga –, valamint az általános magánjogban – bérbeadó és haszonbérbeadó zálogjoga – megtalálható esetek felé fordul. E zálogjogokkal kapcsolatban a legfontosabb problémának azt tekinti, hogy e jogok egyszerre is fennállhatnak, a jogszabályok azonban csak néhány esetre adnak eligazítást a rangsor vonatkozásában. *Dezső* Gyula lényeglátást és problémafelismerő képességét jól érzékeltetik az alábbi mondatok. „Egységes

⁵² Uo. 19–29. pp.

⁵³ Uo. 31–33. pp. Megjegyezzük, hogy az ingó jelzálogjog adósának ilyen jellegű kedvezményekben való részesítését magunk sem látjuk indokoltnak, azonban kézzzálog esetében már látnánk értelmét egy ilyen jellegű megkülönböztetésnek (lásd pl. az óvadékba adott részvények esetét: az adósnak ilyenkor egyáltalán nem mindegy, hogy kinek a birtokában vannak a részvényei, hiszen ha az nem megfelelő kezekbe jut, akkor könnyen elvesztheti a társasági részesedését akkor is, ha a biztosított követelést egyébként szerződészerűen teljesítik).

⁵⁴ DEZSŐ 1927, 40–42. pp.

⁵⁵ Uo. 50–52. pp.

szabályokat a rangsor kérdésében felállítani éppen a törvényes zálogjogok s az ezekkel egyértelmű törvényes elsőbbségek nagy számára való tekintettel alig lehetséges; a bírónak esetről-esetre kell döntenie, szem előtt tartva a törvény célját, a zálogjog által védett érdek közgazdasági vagy szociális fontosságát, a követelés természetét, a hitelezők egymáshoz való viszonyát, jóhiszeműségét, a keletkezés időpontját stb. Az irányelveket létrehozni és állandósítani a bírói gyakorlat feladata s fontos volna, hogy konvergenz kérdésekben a kir. Kúria elvi jelentőségű határozatokat hozzon, melyek a joggyakorlatot egységessé tennék, legalább a gyakran előfordulni szokott collisiók esetén.”⁵⁶

A tanulmány utolsó részében az Általános Polgári Törvénykönyv javaslatának a törvényes zálogjogra vonatkozó rendelkezéseit elemzi. A bérbeadó zálogjogára vonatkozó tervezettel kisebb korrekciókkal ugyan egyetért a szerző, azonban kifejezetten veszélyesnek tartja azt az esetleges újítást, hogy a zálogjogosult a zálogtárgyat bírói út igénybevétele nélkül nyilvános árverésen eladhatná. „A kontradiktórius eljárással egybekötött bírói felhatalmazás nélkül való magáneladás joga az önbíráskodásnak bizonyos nemét jelenti, mely egyfelől ellenkezik az általános jogérzettel, másfelől népünk nem rendelkezik az ehhez szükséges kellő önfegyelemmel és judiciummal, úgyhogy e nagy szabadság – attól tartok – számos visszaélésre, de legalább is az adósok gyakori megrövidítésére és vagyoni megkárosítására fogna vezetni.”⁵⁷ E gondolatokkal kapcsolatban a Ptk. zálogjogi szabályozásának 2016-os módosítása jut eszünkbe, amikor azt a különös rendelkezést vezették be, hogy az általános szabálytól eltérve – amelyet egyébként a Ptk. vezetett be 2014-ben – fogasztói zálogjog esetén nincs lehetőség néhány kivételt eltekintve a zálogjog bírósági végrehajtáson kívüli érvényesítésére. Hiszen a jogalkotót is vélhetően hasonló megfontolások vezették akkor, amikor a jogszabály módosítása mellett döntött.

A harmadik és egyben utolsó rész a zálogjog járulékokosságával, illetve önállóságával foglalkozik. E tanulmányában Dezső Gyula azt a kérdést teszi fel, hogy „*felfogható-e a zálogjog önálló jogként is, mely az alapul fekvő követeléstől független, sőt annak létezését nem is tételezi fel?*”⁵⁸

Ahogy már megszokhattuk tőle, a probléma vizsgálatát a római jognál kezdi. E téren arra jut, hogy több jele is van annak (pl. a követelés megszűnésekor továbbra is fennállt a zálogjog), hogy „*a iuristák több-kevesebb önállóságot ismertek fel a zálogjogban, bárha ezt öntudatosan nem is vallották.*”⁵⁹

Ezután néhány külföldi jogrendszert (pl. württembergi jog, szász jog) és a német jogirodalmat tekinti át. Ezek alapján arra a következtetésre jut, „*hogy sem a külföldi jogrendszerekben, sem a jogirodalomban a zálogjog, mint önálló jog és jogtárgy nem ismeretlen; a gondolat különböző formában ismételten felmerült, de eddigelé még nem tudatosan és következetesen, csupán szórányosan és ötletszerűen.*”⁶⁰

Ezt követően a szerző számos példát hoz fel annak illusztrálására, hogy a zálogjog gyakran valamilyen formában elválik a biztosított követeléstől, és így egyféle önállóságra tesz szert. Az egyik ilyen példa az óvadék, amelynél „*a leggyakoribb és legtermészetesebb eset az, hogy a biztosítani szándékolt követelés egyáltalában nem is fog létre-*

⁵⁶ Uo. 78. p.

⁵⁷ Uo. 87. p.

⁵⁸ Uo. 91. p.

⁵⁹ Uo. 95. p.

⁶⁰ Uo. 102. p.

jönni, az óvadék szükségessége nem is lesz aktuális, de azért annak quasi zálogszerepe első perctől fogva meglesz.”⁶¹ A zálogjog „teljes önállósága még eklatánsabban jelentkezik az alzálogjog esetében. [...] Az alapkövetelés lehet megtámadható, érvénytelen, semmis, sőt akár nem is létező és pedig akár kezdettől fogva az, akár későbbben válik azzá, mindezek dacára az alzálogjog érvényes és megtámadhatatlan és az alzálogos hitelező a zálogjogból, végeredményben tehát magából a zálogból követelhet kielégítést.”⁶² A zálogjog önállóságát mutatja a *confusio* – ha a zálogkötelezett és a zálogjogosult egy személyben egyesül – is, mert ilyenkor – a járulékoság elvével szembe menve – nem szűnik meg a zálogjog. Ennek komoly gyakorlati jelentősége is van, hiszen ennek megfelelően a zálogjogosult a zálogjogára a többi zálogjogosulttal szemben továbbra is hivatkozhat.⁶³ Az eddigi példákhoz hasonlóan a zálogjog önállóságát látja megjelenni Dezső Gyula a rangsor előzetes biztosításában és cseréjében, a harmadik személyek jóhiszeműségének szerepében, a keretbiztosítéki jelzálogjogban és értelemszerűen a telekadósság jogintézményében is.⁶⁴

Végül a szerző a felsőbb bírósági gyakorlatból hoz néhány szemelvényt annak bemutatására, hogy a hazai bíróságok alapvetően idegenkedtek a zálogjog önállóságának elismerésétől, és csak néhány olyan döntés volt ismert, amelyben valamiféle elmozdulás volt látható. Mindezek alapján arra a következtetésre jut, hogy „a forgalmi életben számos olyan eset van, amikor a zálogjog önálló jogként és jogtárgyként lép fel és ezeknek az eseteknek a jogi konzekvenciáit – tekintet nélkül az elméleti tantételre – habozás nélkül le kell vonni.”⁶⁵ E problémakör máig élő jelentőségét jól mutatja a zálogjog Ptk. általi újrakodifikálása, majd a későbbi módosítások által hozott változások és az ahhoz kapcsolódó viták.⁶⁶

A terjedelmi korlátok miatt el kell tekintenünk Dezső Gyula további munkáinak bemutatásától. Reméljük azonban, hogy e három mű rövid ismertetése is kellően érzékeltette azt, hogy Dezső Gyula munkássága mennyire sokoldalú volt, és hogy az általa vizsgált kérdéseket mindig rendkívüli alapossgal vizsgálta kitérve különösen az adott jogintézmény római jogi alapjaira, a külföldi jogrendszerekre és jogirodalomra, valamint a hazai bírói gyakorlatra is – ez azokra az esetekre is igaz, amikor a nézetei az akkori korszellemnek ugyan megfeleltek, de mára már meghaladottakká váltak (lásd a házasság felbontását). Az esetek többségében azonban olyan problémákkal foglalkozott, amelyek ma is aktuálisak (pl. nem vagyoni sérelmek kompenzációja, zálogjog önállósága stb.), és megállapításainak, következtetéseinek jelentős része ma is helytállóak.

⁶¹ Uo. 107. p.

⁶² Uo. 111–112. pp. Ezt az álláspontot annyiban vitatjuk, hogy ha az eredetileg biztosított követelés nem létező vagy érvénytelen, erre a kifogásra a kötelezett az alzálog jogosultjával szemben is hivatkozhat, ami akadályát képezi az adott követelés zálogtárgyból való kielégítésnek.

⁶³ DEZSŐ 1927, 122–123. pp.

⁶⁴ Uo. 127–137. pp.

⁶⁵ Uo. 145. p.

⁶⁶ Lásd pl. a tulajdonosi zálogjogot vagy a különvált és az önálló zálogjoggal kapcsolatos vitákat.

*III. Fontosabb művei*⁶⁷

A községek feladatai a közutak körül. Budapest, 1912.

A magyarországi katolikus egyházi javak. Budapest, 1913.

Az objectiv kártérítés tana. Függelék: az erkölcsi kár. Budapest, 1917. [DEZSŐ 1917]

Cselekvőképtelenek birtokjoga: dolgozat a római jog köréből. Budapest, 1918.

A vétkenesség kérdése a házassági bontóperben. Budapest, 1922. [DEZSŐ 1922]

Ingó jelzálogjog. Budapest, 1927. [DEZSŐ 1927]

A kártérítés alaptanai a legújabb jogalkotás szerint. Budapest, 1928.

Miképp kellene szabályozni az elmebetegek és fogyatékos elmetehetségűek cselekvőképességét? (Magyar jogászegyleti értekezések. Új folyam 19). Budapest, 1928. 3–33. pp.

Valorizáció a nemzetközi magánjogban. Jogállam 1928/2–3. 97–117. pp.

Fejezetek a zálogtan köréből. Budapest, 1928.

A járulékoság kérdése a zálogjogtanban. Magyar Jogi Szemle 1928/8. 294–303. pp.

Szolgáltatás és ellenszolgáltatás a kötelmi jog körében. Kecskemét, 1931.

Az elszakított magyarság jogi és kulturális helyzete. Kecskemét, 1936.

Változó tárgyú kötelmek. Debrecen, 1936.

Kártérítési felelősségek találkozása. Budapest, 1936.

A magánjogi társaság. Budapest, 1937.

A közös ingatlantulajdon egyes problémái. Budapest, 1938.

Az örökös és a hagyományos egymásközi felelőssége a hagyatéki hitelezőkkel szemben. Budapest, 1938.

Törvénytervezet a kereskedelmi utazók és az alkalmazott ügynökök jogviszonyairól: általános és részletes indokolással. Budapest, 1938.

A magánjog alakulása a csonka országban 1918-tól 1938-ig. Miskolc, 1939.

Jogok érvényesítése a harmadik személy javára kötött szerződésből. Budapest, 1939.

Jövőbeli jogok biztosítása: opció és rokonformái. Budapest, 1940.

A teljesítés módja, helye és ideje. In: SZLADITS KÁROLY (szerk.): *Magyar Magánjog, Kötelmi jog.* Budapest, 1940. 66 p.

A nő helyzete a magyar magánjogban. Kecskemét, 1940.

Új irányok a német családjogban. Kecskemét, 1941.

A svájci utazói törvény. Budapest, 1944.

Az özvegyi jog és a kötelesrész kapcsolatai. Debrecen, 1946.

Szovjet munkajog. Jogtudományi Közlöny 1949/5–6. 101–106. p.

Kétoldalú kárenyhítés. Jogtudományi Közlöny 1950/5–6. 178–180. p.

Népi demokratikus magyar magánjog alapelemei. Szeged, 1950.

A magyar munkajog vázlata: vezérfonal a munkajogi előadások hallgatásához. Szeged, 1950.

---

⁶⁷ P. SZABÓ 2014, 625–627. pp.

IV. Irodalomjegyzék

- BALOGH ELEMÉR: *Állam- és Jogtudományi Kar 1921–1998 – Oktatás- és kutatástörténet*. In: RÁCNÉ MOJZES KATALIN – SZENTIRMAI LÁSZLÓ (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene (1921–1998)*. Officina. Szeged, 1999.
- BODZÁSI BALÁZS: *A jelzalog absztrakt formája a német jogban: a Grundschuld*. Themis 2008/1. 4–19. pp.
- FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1996.
- FUGLINSZKY ÁDÁM: *A non-cumul mint legal irritant*. In: LAMM VANDA – SAJÓ ANDRÁS (szerk.): *Studia in honorem Lajos Vékás*. HVG-ORAC. Budapest, 2019.
- GÁRDOS ISTVÁN: *Az ingó jelzalogjog intézményi háttere és a polgári jogi kodifikáció*. Polgári Jogi Kodifikáció 2008/2. 23–28. p.
- HOLLÓSI GÁBOR: *A debreceni Jog- és Államtudományi kar története (1914–1949)*. Szerzői kiadás. Debrecen, 2007.
- LISZTES LÁSZLÓ – ZALLÁR ANDOR (szerk.): *Szegedi Egyetemi Almanach (1921–1970)*. JATE; SZOTE. Szeged, 1971.
- P. SZABÓ BÉLA: *Pusztarádóczi Dezső Gyula*. In: P. SZABÓ BÉLA (szerk.): *»Ernyedetlen szorgalommal ...« A Debreceni Tudományegyetem jogász professzorai (1914–1949)*. Debreceni Egyetem ÁJTK. Debrecen, 2014.
- STIPTA ISTVÁN: *A Jogakadémia tanári karának tudományos munkássága*. In: HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR –, NÁNÁSI LÁSZLÓ – STIPTA ISTVÁN – TÖRÖ CSABA ATTILA: *A Kecskeméti Református Jogakadémia története 1875–1949*. Patrocinium. Budapest, 2019.

PÉTERVÁRI MÁTÉ

EREKY ISTVÁN

(1876–1943)

I. Életrajz

„De ezen felül még oly körülményre kell felhívnom a szíves figyelmedet: az én szaktárgyam nem alkotmányjog, hanem közigazgatási és pénzügyi jog.”¹

Kiterjedt jogtudományi munkásság a közigazgatási joggal a célkeresztben

Ereký István a 20. század első felének a Magyar Tudományos Akadémia által rendes tagsággal elismert közigazgatási jogtudósa, akinek érdeklődési köre számtalan jogterületre kiterjedt, ugyanis pályája elején magánjoggal foglalkozott, tanított büntető perjogot, publikált alkotmányjogi témákban, hozzászolt az egyetemi oktatás reformjához, a jogtörténeti témájú írásainak a száma pedig meghaladja a korszak néhány jogtörténészének irodalmi munkásságát is. E sokoldalúságára utal a fentebbi idézet is, mivel fennmaradt levelében egy felkérés kapcsán emlékeztette arra Szekfü Gyulát, hogy alapjában véve a közigazgatás diszciplináját vallja a magáénak. A Horthy-korszak kiemelkedő történésze azonban nem kárhoztatható amiatt, hogy alkotmányjogi témára kérte fel a szerzőt, hiszen Ereký életútját és publikációit látva inkább tűnik „mindenevőnek.”

Életútjának tanulmányozása során egy, az egyetemi pálya irányában végsőkéig elkötelezett személy ismerhető meg, aki rendkívüli elszántságának köszönhetően kerülhetett a szegedi egyetemre. A magyar történelem viharos évtizedeinek lenyomata is nyomon követhető karrierjének alakulásán. A jogászprofesszor ugyanis a trianoni békekötés következtében költözött a Dél-Alföldre és válhatott az egyetem első szegedi korszakának meghatározó alakjává.

Ereki (Wittmann) István és dukai Takáts Veronika négy fiúgyermeke közül Ereký István a legidősebbként jött világra 1876. december 26-án Esztergomban. Az édesapja 1893-ig a Wittmann vezetéknevet viselte, amelyet ekkor Ereki-re változtattak.² A család-

---

¹ OSZK Kézirattár Fond 7/469.

² udapesti Közlöny XXVII. évf. 279. sz. 1. p. SZENTIVÁNYI 1895, 67. p. A névváltoztatásról szóló leírásban Ereki-ként szerepel a családnév, de Ereký István már 1893-ban úgy tűnik, hogy y-nal használta. Szerkesztői üzene-

fenntartó állami tisztségeket töltött be 1873-tól katonai szolgálatát követően, így először az esztergomi királyi törvényszék fogházfelügyelőjeként,³ majd 1874-től szintén Esztergomban,⁴ 1882-től pedig Sümegen postamesterként.⁵ A két legidősebb fiú pályája egyetemi oktatóként teljeshedhetett ki, ugyanis *Ereký* István mellett öccsét, Károlyt is a tudományos kutatás vonzotta, így a biotechnológia tudományágának egyik hazai megteremtője lett.⁶ Később azonban a politikában is „megmártózott”, a Friedrich-kormány közéleti minisztere, majd országgyűlési képviselő lett.

Középiskolai éveit *Ereký* István Sümegen és Székesfehérvárott töltötte, amely idő alatt rendkívüli nyelvtudásra tett szert, amelyet bizonyít, hogy már középiskolás korában versfordításai jelentek meg francia nyelvből.⁷ Ezt követően 1894-től jogot hallgatott a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen,⁸ ahol 1898-ban szerzett állam- és jogtudományi diplomát. Egyetemi éve alatt az 1896/97. tanévet a bécsi egyetemen töltötte.⁹ Tanulmányai befejezését követően rövid ideig ügyvédjelölt volt, majd joggyakornokként a Budapesti Büntető Járásbíróságnál alkalmazták 1898 novemberétől.¹⁰ 1900 májusában innen nevezték ki a Rétsági Királyi Járásbírósághoz aljegyzővé *Erekýt*,¹¹ akit 1901 novemberében helyeztek át a Kalocsai Királyi Törvényszékhez az aljegyzői beosztását megtartva.¹² A Sümegi Királyi Járásbíróságra 1902 szeptemberében került szintén az aljegyzői teendők ellátása céljából,¹³ ahol 1903 augusztusában léptették elő jegyzővé.¹⁴ Ezt követően még a Győri Királyi Ítéltábla tanácsjegyzői pozícióját is betölthette.¹⁵

Az első tudományos műve 1903-ban jelent meg a magánjog témakörében, így már több helyen is felmerülhetett a neve a megüresedő oktatói helyek kapcsán,¹⁶ míg végül a jogi kari egyhangú jelölését követően az Eperjesi Evangélikus Jogakadémia igazgatóválasztmánya 27 jelölt közül ideiglenesen a közgazgatási jog és a statisztika rendkívüli

tek. Ország-Világ XIV. évf. 44. sz. 716. p. A névváltoztatásukat a fejét politikai pályára adó testvér kapcsán gúny tárgyává is tette a korabeli élclap. „Ereki Károly megszólítja Berki Gyulát:

– Te Gyula, hogy van az, hogy te i-vel írod a nevedet, pedig úgy tudom, nemes vagy.

– Igazad van, Károly! Már az úkapám is nemes volt és az is i-vel írta a nevét. De hogy van az, hogy te y-nal írod, pedig az édesapád még n-nel írta.” (A t. nemzetgyűlés folyosójáról. Borsszem Jankó LIV. évf. 2762. sz. 6. p.)

³ Budapesti Közlöny VII. évf. 85. sz. 707. p. Magyarország tiszti cím- és névtára 1874, 212. p.

⁴ Postai Rendeleték Tára VIII. évf. 17. sz. 72. p. Magyarország tiszti cím- és névtára 1875, 277. p. Magyarország tiszti cím- és névtára 1879, 253. p.

⁵ Postai Rendeleték Tára XVI. évf. 3. sz. 15. p. Magyarország tiszti cím- és névtára 1884, 197. p. Magyarország tiszti cím- és névtára 1887, 241. p.

⁶ FÁRI – KRALOVÁNSZKY 2004, 240–268. pp. KOI 2018, 1. p.

⁷ HUGO VIKTOR: *Elise*. (ford. EREKY István) Ország-Világ XV. évf. 7. sz. 114. p. HUGO VIKTOR: *Dal*. (ford. EREKY István) Ország-Világ XV. évf. 22. sz. 373. p.

⁸ *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja MDCCCXCIV-XCV. tanévre*. 1895, 84. p. *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja MDCCCXCV-XCVI. tanévre*. 1896, 87. p.

⁹ *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja MDCCCXCVII-XCVIII. tanévre*. 1898, 94. p. KOI 2018, 2. p.

¹⁰ Budapesti Közlöny XXXII. évf. 266. sz. 1. p. Magyarország tiszti cím- és névtára 1889, 657. p.

¹¹ Budapesti Közlöny XXXIV. évf. 112. sz. 1. p.

¹² Budapesti Közlöny XXXV. évf. 256. sz. 1. p.

¹³ Budapesti Közlöny XXXVI. évf. 209. sz. 1. p.

¹⁴ Budapesti Közlöny XXXVII. évf. 177. sz. 1. p.

¹⁵ *Uj jogakadémiai tanár*. Budapesti Napló IX. évf. 244. sz. 4. p.

¹⁶ *Jogtanár jelölés*. Kecskeméti Ellenőr III. évf. 82. sz. 4. p.

tanárává választotta 1904 szeptemberében.¹⁷ Egy évre rá véglegesítették a pozícióban,¹⁸ majd 1906-ban nyilvános rendes tanárnak választották.¹⁹ 1908-ban szerezte meg a magántanári habilitációt magyar közigazgatási jogból alma materében, a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen, amelyet 1909 elején hagyott jóvá a vallás- és közoktatásügyi miniszter.²⁰ A *Jogbölcsélet*, a *Magyar közigazgatási jog* és a *Magyar állam statisztikája, tekintettel Ausztriára* című tantárgyakat tanította,²¹ amelyek mellett néhány szemeszter erejéig közigazgatási jogi szemináriumot is tartott,²² valamint a hadügyi közigazgatásról, az új véderőtörvényről és a kivándorlásról adott elő speciális kollégiumként.²³ Magyar büntető perjogot is tanított az 1912/1913. tanévtől főkéllégium keretében.²⁴ A jogakadémiák célja az egyetemenél alacsonyabb szintű, a hangsúlyt a gyakorlatra helyező jogi oktatás biztosítása volt,²⁵ amelyek közül a hallgatók létszámát tekintve kiemelkedett az eperjesi.²⁶

Ereky karrierjének felfelé ívelését mutatja, hogy *Concha* Győző közbenjárásának köszönhetően 1910 januárjától Angliába, azon belül is Londonba mehetett egy éves tanulmányútra a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megbízásából,²⁷ ahol a helyi közigazgatási és a versenyvizsga-rendszert tanulmányozta.²⁸ Tanulmányútjáról visszatérve 1910. december 18-án vette feleségül Petracsek Erzsébetet, akivel később közös gyermekük is született.²⁹

Ereky 1914 márciusában értesült arról, hogy Debrecenben és Pozsonyban összesen 22 jogi tanszék betöltésére írtak ki pályázatot, amelynek benyújtási határideje március 31-e. Több tanszékre is lehetett egyszerre pályázatot benyújtani, így azt tervezte, hogy „jogtörténelmi vagy közigazgatási jogi tanszékre” kéri kinevezését.³⁰ Az egyetemi katedrák értékét mutatja a korszakban, hogy *Concha* és *Ereky* levelezésének tanúsága szerint komoly lobbitevékenységet folytattak, hogy *Ereky* megszerezhesse a szükséges támogatást.³¹ A kinevezésről való döntés előtt komoly feszültséget okozott, hogy a szivárgó hírek szerint a vallása miatt hátrány érheti a pályázatok elbírálásánál.³² Emellett az őt támogató *Conchának* írott levelében a mérsékelt közéleti aktivitását a tudományos munkásságába fektetett munkájával indokolta.³³ Ennek kapcsán fejtette ki, hogy politikai tevékenységet nem végzett soha azon kívül, hogy *Réz* Mihály ösztönzésére

¹⁷ *Uj jogakadémiai tanár*. Budapesti Napló IX. évf. 244. sz. 4. p. RAFFAY 1905, 3. p.

¹⁸ CSERGEY 1906, 2. p.

¹⁹ LUDMANN 1907, 2. p.

²⁰ *Beszédek* 1910, 41. p. KÉPESSY 2014. 115. p.

²¹ SZUTÓRISZ 1910, 60–62. pp.

²² RAFFAY 1905, 40–42. pp. GAMAUF 1911, 75–76. p. OBETKÓ 1912, 92–94. pp.

²³ CSERGEY 1906, 42–45. pp. LUDMANN 1907, 45–48. pp. DRASKÓCZY 1913, 100–103. pp.

²⁴ DRASKÓCZY 1913, 102. p. LUDMANN 1914, 94. p.

²⁵ ÁMÁN 2018, 18–20. pp.

²⁶ BRUCKNER 1996, 49. p. STIPTA 2009, 65–66. pp. MEZEY 1998, 14–15. pp.

²⁷ SZUTÓRISZ 1910, 19. p. GAMAUF 1911, 25. p. MTA Kézirattár Ms 4811/141. 143.

²⁸ GULYÁS 1990, 686. p.

²⁹ MTA Kézirattára Ms. 4811/147.

³⁰ MTA Kézirattára Ms. 4811/158.

³¹ MTA Kézirattára Ms. 4811/158–164.

³² MTA Kézirattára Ms. 4811/163.

³³ „Nem hiúságból mondom, hogy közel 2000 oldal az, a mit a legujabb munkámat is beleszámítva közzéteitem. Lehetetlenné tett az én számomra minden közéleti szereplést.” MTA Kézirattára Ms. 4811/164.

belépett a Nemzeti Munkapártba. A közéleti szerepvállalásai közül a Sáros vármegyében betöltött tiszteletbeli főjegyzői tisztségét emelte ki.³⁴ Végül az aggodalmak alaptalannak bizonyultak, *Erekty* 1914. augusztus 26-án az újonnan felállított pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Közigazgatási és Pénzügyi Jogi Tanszékének nyilvános rendes tanárává nevezte ki az uralkodó.³⁵ A statisztika és a jogbölcsélet jogosított tanáráként e tárgyakból is tartott előadásokat a pozsonyi egyetem hallgatóinak.

Erekty István és Szeged városának összekapcsolódása

A trianoni békekötés következtében az ország területének feldarabolásával a kolozsvári és a pozsonyi egyetem sorsa is kérdésessé vált, mivel az országhatárok megváltozásával elszakították őket az anyaországtól. Az alakuló Csehszlovákia területéről *Erekty*vel együtt a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem oktatóit kiutasították, az egyetem jogtudományi kara azonban a többi kartól eltérően fenntartotta működését 1921. augusztus 20-áig Pozsonyban.³⁶ A román király és a kormányzótanács iránti hűségeskü megtagadása miatt a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanárait szintén Kolozsvár elhagyására kényszerítették. A száműzött oktatók először a fővárosban kaptak menedéket az ország megszállásának időszakában, ahol 1920 márciusában ismételten megkezdtek az oktatást.³⁷ Az országgyűlés az 1921:XXV. tc. megalkotásával biztosított ismételten mindkét egyetemnek „otthont”, mivel a pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Pécsre, míg a kolozsvári egyetem Szegedre költözött.³⁸

A kolozsvári egyetemi tanárok közül az erdélyiek is repatriáltak az egyetem román átvétele után, viszont hárman továbbra is Kolozsváron maradtak. Köztük volt *Bochkor* Mihály is, aki a magyar alkotmány- és jogtörténetet tanította az erdélyi egyetemen. Emiatt *Erekty* István tanította a tantárgyat az 1920/21. tanév I. és II. félévében a jogi oktatást Budapesten folytató Ferenc József Tudományegyetemen.³⁹ *Bochkor* végül nem tudta követni az elköltöző egyetemet, 1920. november 3-án Kolozsvárott vesztette életét. 1920. június 17-én a kari tanács még Budapesten egyhangúlag *Erekty* Istvánt választotta meg a megüresedő tanszék betöltésére.⁴⁰ Horthy Miklós kormányzó megerősítve a kari tanács döntését *Kiss* Alberttel és *Finkey* Ferencsel együtt a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemről a Szegedre költöző egyetemre nevezte ki *Erekty* Istvánt 1921. szeptember 22-én.⁴¹

Erekty 1921-től már id. *Boér* Elek helyetteseként a közigazgatási és pénzügyi jog oktatását is átvette a Ferenc József Tudományegyetemen egészen 1924. december 31-éig, amikor a kormányzó végül e tanszék vezetésével bízta meg.⁴² A magyar alkotmány- és

³⁴ MTA Kézirattára Ms. 4811/164.

³⁵ Budapesti Közlöny XLVIII. évf. 201. sz. 14. p. DRASKÓCZY 1915, 61–62. pp.

³⁶ KARDOS – KELEMEN – SZÖGI 2000, 119. p.

³⁷ *A Magyar Királyi Ferenc József-Tudományegyetem almanachja*. 1932, 34. p.

³⁸ ÁMÁN 2017, 22. p.

³⁹ KOKOLY 2018, 536. p.

⁴⁰ PÉTERVÁRI 2014, 30. p.

⁴¹ Hivatalos Közlöny XXIX. évf. 24. sz. 291. p.

⁴² Hivatalos Közlöny XXXIII. évf. 3. sz. 24. p.

jogtörténet oktatását azonban továbbra is megtarthatta, ugyanis az 1927/28. tanév I. félévéig helyettesként e tárgyat is tanította, amely feladattal ekkor *Iványi Bélát* bízták meg.⁴³

Ereký István aktív szerepet vállalt a szegedi egyetem vezetésében, háromszor választották meg a Jogtudományi Kar dékánjává, amely tisztséget az 1923/24. évi, az 1931/32. évi és az 1939/40. évi tanévben tölthette be.⁴⁴ Egy alkalommal pedig a teljes egyetem vezetésére alkalmasnak találták, így az 1938/1939. tanévben a rektori feladatok ellátásával segítette az egyetemet.⁴⁵

Ereký István már az új *universitashoz* tartozva 1921-ben lett a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja,⁴⁶ akadémiai székfoglaló beszéde 1922. április 10-én hangzott el *A közigazgatási jog és a közigazgatási tudomány kialakulása* címmel. Az Akadémia szintén 1921-ben Sztrokey-díjjal tüntette ki a *Jogtörténelmi és közigazgatási tanulmányok* című két kötetes munkáját, amelyet az 1918. és az 1919. évben megjelent jog- és államtudományi művek közül találtak a legmértöbbnek a díjra.⁴⁷

1930-ban ismételt akadémiai jutalmat kapott a jogi személyekről szóló monográfiájáért Marczibányi-mellékdíjjal jutalmazták.⁴⁸ Szintén ebben az évben a Corvin Köszorú elismerést is elnyerte a kormányzótól a díj megalapításakor.⁴⁹ *Ereký Istvánt* 1934-ben a Magyar Tudományos Akadémia méltónak találta arra, hogy rendes tagjává válassza.⁵⁰ 1935-ben megtartott székfoglaló beszéde a később nyomtatásban is megjelent *Közigazgatás és önkormányzat* című monográfiáján alapult, amely fogalmakat az aktuális nemzetközi dogmatikai trendek alapján vizsgálta.⁵¹ 1939-ben a Magyar Tudományos Akadémia ismételt díjazta munkáját, ezúttal az Akadémia Nagyjutalmát ítélte neki oda az erre hivatott bizottság a *Közigazgatási reform és a nagyvárosok önkormányzata* című kétkötetes munkájáért.⁵²

A sikeres tudományos munkássága mellett 1940-ig az egyetem Kolozsvárra való visszaköltözéséig⁵³ vezette a szegedi egyetem közigazgatási és pénzügyi jogi tanszékét. Az egyetem sorsa azonban nagyban befolyásolta *Ereký* életét is pályafutása végéhez közeledve, mivel az intézményt Kolozsvárra való visszaköltözésekor már nem követte, így 1940. október 19-én a pécsi Erzsébet Tudományegyetemre a közigazgatási és pénzügyi jog nyilvános rendes tanárává nevezték ki.⁵⁴ Pécsen azonban már hosszú időt nem tölthetett el, ugyanis *Ereký István* 1943. május 21-én Budapesten életét vesztette,⁵⁵ temetését a lipótfai birtokán tartották, ahol a MTA részéről *Holub József* helyezte el a koszorút.⁵⁶

⁴³ *A magyar királyi Ferenc József- Tudományegyetem tanrendje. Az MCMXXVII-XXVIII. tanév első felére.* 1927, 20. p.

⁴⁴ Uo. 26–28. pp.

⁴⁵ *A Magyar Királyi Ferenc József- Tudományegyetem tanrendje 1938/39. tanév első felére.* 1938, 7. p.

⁴⁶ Akadémiai Értesítő 1943, 367. p.

⁴⁷ Akadémiai Értesítő 1921, 109–114. pp.

⁴⁸ KORNIS 1942, 42. p.

⁴⁹ ÁMÁN 2019, 81. p.

⁵⁰ Akadémiai Értesítő 1934, 235. p.

⁵¹ EREKY 1939.

⁵² Akadémiai Értesítő 1939, 40. p. A Magyar Tudományos Akadémiával való kapcsolatát részletesebben lásd: PÉTERVÁRI 2014, 30–32. pp.

⁵³ BALOGH 2003, 186. p.

⁵⁴ *A Magyar Királyi Ferenc József- Tudományegyetem tanrendje 1940/41. tanév.* 1942, 32. p.

⁵⁵ Akadémiai Értesítő 1943, 366. p.

⁵⁶ ÁMÁN 2019, 81. p.

II. Tudományos munkásság

Erekly István tudományos munkásságának teljes értékelésére annak kiterjedt volta miatt e tanulmány keretei között nincsen mód, így pályája elejéhez kötődő műveit kívánom ezúton bemutatni, amely elsősorban a közigazgatástörténeti témájú műveinek összefoglaló jellemzésére nyújt lehetőséget és ahhoz az életszakaszához nyújt adalékokat, amely az egyetemi katedrához vezető útját foglalja magában. Ez azt is indokolja, hogy a kezdetben pozsonyi professzor az alkotmány- és jogtörténeti munkássága okán válhatott a szegedi Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Magyar Alkotmány- és Jogtörténeti Tanszékének rendes tanárává. Szandtner Pál előterjesztésére, a Kar ugyanis az e témában született monográfiáinak kiemelésével igazolta alkalmasságát a pozícióra.⁵⁷ A közigazgatási munkáinak értő bemutatására pedig már több tudományos munka is vállalkozott.⁵⁸

Erekly István első munkáját a magyar polgári törvénykönyv kodifikációjával összefüggésben jelentette meg,⁵⁹ ugyanis az 1900-ban megjelent tervezetekre reagálva a jogi személyek szabályozása kapcsán fejtette ki álláspontját.⁶⁰ A legrészletesebben az egyesületekre vonatkozó szabályok rendszerbe foglalásához kívánt hozzájárulni. Ehhez a kérdéshez mind az összehasonlító, mind a történeti módszertant segítségül hívta. A római jogi és a germán történeti alapokhoz nyúlt vissza és ezen szabályozások elemzésével a legfontosabb alapelveket emelte ki, amelyeket a kodifikáció során figyelembe vehettek. Emellett a francia egyesületi szabályozást is vizsgálta történetiségében, amellyel kiegészíthette a főként a német alapokra támaszkodó magyar kodifikációs munkálatokat. Az alapítványokról írt tanulmányában szintén ugyanezt a módszert követte.

A pályafutása és tudományos előmenetele érdekében az ifjú jogász nagy áldozatot hozott. A kiadóval kötött szerződése alapján munkájának kiadását maga finanszírozta.⁶¹ A Franklin-Társulat csupán a könyvek értékesítésére biztosított lehetőséget bizományosi megállapodás keretében.⁶² Ez a megoldás kifizetődőnek bizonyult, ugyanis művének köszönhetően kaphatta meg kinevezését az Eperjesi Evangélikus Jogakadémiára.

A közigazgatási jog rendkívüli, majd rendes tanáraként érdeklődése is e téma irányába fordult, így a magyar helyhatósági önkormányzat két szintjét, a vármegyét és a községet tárgyaló négy kötetes monográfiát tervezett.⁶³ Munkájának módszere a történeti vizsgálata a jogintézményeknek.⁶⁴ A kötetek írásakor úgy tűnik, hogy az éppen megüresedő kolozsvári Magyar Kir. Ferenc József Tudományegyetem közigazgatási jogi

⁵⁷ PÉTERVÁRI 2014, 30. p.

⁵⁸ SZAMEL 1977, 147–159. pp. POLNER 1944, 69–110. pp.

⁵⁹ EREKY 1903.

⁶⁰ HOMOKI-NAGY 2017, 493. HOMOKI-NAGY 2018, 199. p.

⁶¹ „A munka nyomtatási költsége 500 pld. után 20 ív terjedelemmel 1180.- korona, minden további ív 56.- korona, beleértve borítékot és fűzést is.” OSzK Kézirattár Fond 2/395.

⁶² „A kész munkát könyvtári bizományba elvállaljuk oly módon, hogy minden év június hó 30. án elszámolunk és az eladott példányok árának 60 %-át Önnek kifizetjük, esetleg ha ellenszámla áll fenn, azzal elszámoljuk” OSzK Kézirattár Fond 2/395.

⁶³ MTA Kézirattár Ms. 4811/132.

⁶⁴ Uo.

tanszékére aspirált,⁶⁵ amelyet 1908. augusztus 24-ével töltött be Id. Boér Elek.⁶⁶ Az első két kötet 1908-ban jelent meg *A magyar helyhatósági önkormányzat* címmel,⁶⁷ amelynek első kötetét átdolgozva 1910-ben ismételten kiadta Ereký. Az első kötet elején a Kiegyezés kori rendezetlen területbeosztást mutatta be az 1873. évi Szapáry-féle törvényjavaslat adataira támaszkodva,⁶⁸ amely vármegyei beosztáson nem változtatott az 1870: XLII. tc. sem.⁶⁹ A törvényhatóságokról szóló törvény ugyanis csak a közigazgatási szervek szervezetét egységesítette, azonban az elnevezéseket és a korábbi területeit fenntartotta.⁷⁰ Rámutatott arra, hogy az adóztatás szempontjából sem volt fenntartható ez az önkormányzati struktúra, mert nem tudták hatályba léptetni a háziadóval kapcsolatos rendelkezéseit a törvénynek.⁷¹ Ennek a bevezetésnek a célja, hogy a saját korszakának területbeosztásához vezető történelmi előzményeket ismertesse. E korszak közigazgatásfejlődési folyamatait a fejezet bevezetésében kiválóan illusztrálta az alábbiakban: „Az átalakítás nagy munkáján a modern Magyarországnak két nagy államférfia fáradozott. Az egyik – mint számos más alkalommal is, – összehordatta az anyagot, kimutatta a hibákat s merész kézzel s a legapróbb részletekre is kiterjeszkedve elkészítette egy hatalmas és szerves egészet alkotó átalakítás tervezetét; a másik pedig, – mint utánna többen is – visszariadva a mindent felforgató gyökeres átalakításoktól s józan ragaszkodással a múlt iránt, megvalósított a nagy tervekből s a merész gondolatokból egy pár, – elkerülhetlenül szükséges – töredéket.”⁷²

Ezekkel a szavakkal az 1873-as Szapáry-féle törvényjavaslatnak és Tisza Kálmán közigazgatási területbeosztásra vonatkozó reformjainak viszonyát szemléltette, ugyanis Szapárynak a modern közigazgatás követelményeit megteremtő javaslatát nem fogadta el az országgyűlés,⁷³ viszont annak intézkedései egy részét miniszterelnöksége alatt már sikeresen megvalósíthatta.⁷⁴ A könyv elkészültének időpontjában az 1886: XXI. tc. és az 1886: XXII. tc. tartalmazta a törvényhatóságokra és a községekre vonatkozó szabályokat, így e két törvénynek a területbeosztással foglalkozó szabályait is elemezte munkájában.⁷⁵

Ezt követően már saját korszakának közigazgatási szervezetét bírálta, a már említett aránytalanságoknak a megszüntetését a kiegyezés óta nem oldotta meg a jogalkotó, amely miatt nem lehetett a valódi önkormányzatot megvalósítani. A vármegyék eltérő teherbíró képessége ezt továbbra is lehetetlenné tette.⁷⁶ A magyar közigazgatás helyte-

⁶⁵ „S minthogy arról értesültem, hogy a Kolozsvári tanszék betöltése hosszú ideig el fog húzódni, – azóta, vagyis most már negyedik hónapja egyebet nem teszek, mint átdolgozom a már meglévő kéziratot s ezenfelül anyagot gyűjtök abból a célból, a mit Méltóságod is szükségesnek tart, – a régi magyar vármegyei szervezetnek s az egyes szervek hatáskörének elvi alapokon leendő ismertetése céljából.” MTA Kézirattár Ms. 4811/132.

⁶⁶ A Kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem almanachja és tanrendje az MCMVIII-IX.-dik tanév II. felére. 1909, 10. p.

⁶⁷ EREKY 1908/a.

⁶⁸ KI 1872, X. k. 36–408. pp. KI 1872, XI. k. 3–67. pp.

⁶⁹ EREKY 1910, 73–76. pp. VARGA 2007.

⁷⁰ VARGA 2002, 59. p. VARGA 2010, 119. p.

⁷¹ EREKY 1910, 81–93. pp. SZIVESSY 1933, 10–11. pp. STIPTA 1995/a, 156–159. pp.

⁷² Uo. 100. p.

⁷³ CSIZMADIA 1976. 148–149. pp. STIPTA 1976, 117–118. pp.

⁷⁴ STIPTA 1995/b, 6. p. CSIZMADIA 1976. 149–153. pp.

⁷⁵ EREKY 1910, 113–118. pp.

⁷⁶ Uo. 132–135. pp.

len felépítésének indokaként azt jelölte meg, hogy Magyarország lényegében a Habsburg Birodalom gyarmata volt, így a vármegyék erős hatáskörei járultak hozzá a magyar államiség megőrzéséhez.⁷⁷ E pozíciójától pedig a kiegyezést követően sem kívánták teljesen megfosztani az Ausztriával fennálló bizonytalan kapcsolat következtében, így a törvényhatóságok kezében maradt a tisztviselők választása, amely tipikusan gátolja a közigazgatás megfelelő alapokra helyezését.⁷⁸ Emellett a magyar országgyűlés természetes céljának tartotta a nemzetiségek kiszorítását a helyi közigazgatásból,⁷⁹ amely érdekében szükségszerű a területszabályozás változatlanul hagyása. A hosszas elemzést követően így némiképp meglepő módon arra a következtetésre jutott, hogy e két tényező miatt a magyar közigazgatás teljes reformjára nincsen lehetőség. Nem teremthet ugyanis olyan helyzetet a magyar jogalkotó, hogy bizonyos vármegyék a nemzetiségi törekvések biztosítékai lehessenek. Ennek megfelelően azzal a megállapítással alapozta meg későbbi vizsgálatait, hogy a magyar közigazgatási szervezeten csak olyan mértékben van lehetőség változtatni, ami még nem veszélyezteti a magyarság vezető szerepét Magyarországon és az Ausztriával fennálló kapcsolat egyensúlyát sem mozditja el negatív irányba.⁸⁰

A következő fejezetben az angol és a francia közigazgatási szervezetet mutatta be történetiségében, amellyel a későbbi összehasonlító vizsgálatainak teremtette meg az alapját. *Concha* nyomán azonban leszögezte, hogy téves az az irányzat, amely rokonságot vél felfedezni a magyar és az angol közigazgatás között.⁸¹ Ezzel a megállapítással a modern szakirodalom is egyetért.⁸² Ezt követően az összehasonlító módszertanhoz nyújtott elméleti támpontokat, ugyanis kijelentette, hogy bizonyos jogintézmények rokonságának a kutatásánál figyelembe kell venni azok jellegét is. Az egyszerűbb jogintézmények esetében jellemzően csak az a hasonlóság oka, hogy azonos társadalmi, gazdasági viszonyok között két nemzet egyforma megoldásokat találhat bizonyos kérdésekre. Emiatt a rokonság kutatására csak bonyolultabb jogintézmények esetében van lehetőség. Az összehasonlító módszertan értelmét így abban látta, hogy támpontok nyerhetők ezáltal a nemzeti múltunk történetének homályos foltjaihoz, valamint olyan alapelvek ismerhetők fel, amelyek bizonyos helyzetekben előnyös vagy káros folyamatokhoz vezetnek, vagy a fejlődési irányzatok határozhatók meg ezáltal.⁸³

A fejezetet a magyar közigazgatás történetének korszakokra bontásával zárta, amelyből következtetni lehet arra, hogy miképpen tervezte grandiózus munkáját felépíteni. Az első korszak a központosításra építő államszervezeté a 11.-től a 13. századig, amelyet a központosítás és a mérsékelt vármegyei önkormányzat korszaka követ a 13. század utolsó évtizedétől a mohácsi vészig. A Habsburg-dinasztia uralomra jutásától a 18. század elejéig tartó korszakot a klasszikus vármegyei önkormányzathoz kapcsolta. 1711 és 1790 közötti időszakhoz viszont az önkormányzat megsemmisülését társította, amelyet úgy jellemzett, hogy a francia *préfet*-rendszerrel kísérleteztek ekkor az uralkodók. Az 1800-as évek első fele vezetett a nemesi vármegye felbomlásához, amelynek

⁷⁷ VARGA 2009, 230–231. pp.

⁷⁸ EREKY 1910, 139–142. pp.

⁷⁹ SZÉKELY 2018, 167. p.

⁸⁰ EREKY 1910, 153–154. pp.

⁸¹ Uo. 205. p.

⁸² SZENTE 2016, 30–31. pp.

⁸³ EREKY 1910, 206–207. pp.

folytatása viszont az osztrák központosítás lett. A hetedik korszak pedig már saját korát jelentette.⁸⁴ Az így felállított hét korszak minden bizonnyal monográfiájának struktúrájával szolgált volna.

Az első két kötet az első korszak közigazgatástörténetét kívánta bemutatni, ugyanis az államalapítástól foglalja össze a világi és egyházi közigazgatás történetét. A munkája során a teljes körű elemzésre törekedett, így a szabályozás kialakulásához vezető tényezőket is vizsgálta. Emiatt nagy terjedelmet szentelt a gazdasági és társadalmi viszonyok összefoglalásának is a második kötetben. Érdekes megismernedni a mű elkészültének a hátterével is, mert Ereký saját bevallása szerint a feldolgozást az önkormányzatiság megjelenésénél akarta kezdeni, azonban a források tanulmányozása során döbbsent rá arra, hogy a nemesi vármegye nem egy „mindentől függetlenül” létrejött jogintézmény, hanem a királyi vármegyéből alakult ki szerves fejlődést követően.⁸⁵ Ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a modern szakirodalom azonos felismerésre jutott,⁸⁶ mint Ereký, így kijelenthető, hogy ennek az elképzelésnek az egyik előfutára volt.

Munkájának nívumát abban látta, hogy a váradi regestrum alapján dolgozta fel a királyi vármegyék történetét, amivel korábban ilyen szempontból senki sem foglalkozott. Kiemelte, hogy a korábbi kutatások jellemzően a nemesi vármegye nyomait kutatták ebben a korszakban. Ezzel szemben ő a valóság feltárására törekedett. E koncepcióját érzékletesen írta le *Conchának* küldött levelében: „Ezzel szemben én – abból indulva ki, hogy a magyar alkotmány és a magyar vármegyei önkormányzat sem pattantak ki teljesen készen, atillában és sarkantyús csizmával Minerva fejéből, – azt tartottam egyedül helyesnek, ha nem azt keresem a múltban, amit én szeretnék megtalálni s ami a nemzeti hiúságnak hizeleg, hanem azt, amit a ránk maradt adatok bizonyítanak.”⁸⁷

A korábban vázolt grandiózus terveknek azonban csak töredéke valósulhatott meg, a szintén 1908-ban megjelenő *Tanulmányok a vármegyei önkormányzat köréből* című munkájában még a nemesi vármegye első időszakáról írt nagyobb terjedelmű tanulmányát publikálta a főispán ellenőrző hatásköréről szóló tételes jogi elemzése mellett. A kötet másik tanulmánya a főispán kiemelt közigazgatási feladatait vizsgálta a korszak államszervezeti rendszerében egy rövid történeti bevezetőt követően tekintetbe véve az olasz, francia, porosz és angol szabályozást is. A két tanulmány között nincs szoros összefüggés, így különös, hogy az első korszakot bemutató terjedelmes köteteket követően csonkán jelentette meg a szerző a vállalkozás következő részletét. Ennek oka abban rejlett, hogy Ereký a magántanári habilitációjára készült, amelyet közigazgatási jogból kívánt letenni. Ehhez viszont tételes jogi tudományos munkát is igazolnia kellett, így szükségessé vált a kész tanulmányának gyors megjelentetése.⁸⁸ Emellett azzal indokolta a

⁸⁴ Uo. 210. p.

⁸⁵ „A vármegye a XIII. századot megelőzőleg is létezett s voltaképen a központosított magyar állam királyi vármegyéje az az alap, a melyen az önkormányzattal bíró nemesi vármegye felépült. Ez a központosítás több, mint negyed évezreden át tartott, – ismertetését mellőznöm lehetetlen volt.” MTA Kézirattára Ms. 4811/134.

⁸⁶ TRINGLI 2009, 487–518. pp.

⁸⁷ MTA Kézirattára Ms. 4811/134.

⁸⁸ „Először is az, hogy egyik tételes jogi tanulmányomat is közzétehessem s ezzel lehetővé tegyem, hogy a közigazgatási jogból habilitáljanak. A habilitatio u. is mint már rám nézve nemcsak qualificatio kérdése, de kenyérkérdés is, mert az állam ugyan felemelte a jogakad. tanárok fizetését az állami színvonalra, de csak a

történeti értekezés különálló publikálását, hogy eddigi jelentős kiadásai miatt az újabb kötetek elkészülése nehézségekbe ütközhet.⁸⁹ Ebből megint csak arra lehet következtetni, hogy tudományos előrehaladása érdekében komoly anyagi áldozatokat is hozott.

A kötet jogtörténeti témájú értekezésében a központosított 11–13. századi közigazgatást követő korszakot tekintette át. A korszakhatárt azokhoz a törekvésekhez társította, amelyeknek a célja az ispán hatalmának korlátozása és a nemesi vármegye kialakítása volt.⁹⁰ A korszak kezdetét ennek megfelelően az első vármegyei tisztviselők, a szolgabírák megjelenéséhez kötötte,⁹¹ de leszögezte, hogy ez nem egy azonnali átmenet volt, ugyanis a királyi vármegyék hivatalviselőit csak egy hosszabb folyamat végén válthatták fel a nemesi vármegye tisztviselői.⁹² A nemesi vármegye létrejöttének a 13. század végén megjelenő szolgabírákhoz kötése szintén egybevág a mai szakirodalom álláspontjával.⁹³ A francia és az angol összehasonlítások ebből a munkájából sem maradtak ki, így a *sheriff* és a *préfet*-rendszerrel vetette össze a főispáni tisztséget.⁹⁴ Az angol békebírói rendszert pedig a magyar vármegyei tisztviselőkkel állította szembe, de arra a megállapításra jutott, hogy a kettő között kevés hasonlóság fedezhető fel.⁹⁵ Az értekezés lezárásaként az angol grófságok kapcsán levont következtetései alapján a nemesi vármegyékre épülő államszervezetet kárhoztatta az ország három részre szakadásához vezető folyamatokhoz való hozzájárulása miatt.⁹⁶ A dolgozat különös értékét adja, hogy a következtetéseit saját Sáros vármegye levéltárában folytatott kutatásaival támasztotta alá, amelyek közül a legfontosabb latin nyelvű iratokat magyarra fordítva közölte is a kötet függelékeként. Ennek kapcsán érdekes megállapítást tett a kötet előszavában: „Az egyes vármegyék monográfiái közül egyáltalában nem használhattam azokat, a melyek a vármegyével mint jogi intézménnyel [sic!] alig foglalkoznak, illetve ha foglalkoznak is, – forrásul nem az illető vármegye levéltárát, hanem az általános jogtörténelmet használják fel. Ezek a monográfiák jogtörténelmi szempontból értéktelenek.” E kijelentésével a jogtörténeti kutatások egyértelmű céljaként a levéltári források feltárását jelölte meg már a 20. század első évtizedében.

A szerző megjelent műveinek listájára pillantva megállapítható, hogy *A magyar helyhatósági önkormányzat* című könyvének második kiadására már 1910-ben sor került. Ennek oka az volt, hogy a könyv sikere és *Concha* pozitív bírálatának hatására a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 200 példányt rendelt a közigazgatási szakkönyvtárak számára *Ereky*től. A szerző azonban már nem rendelkezett elegendő mennyiséggel

---

habilitáltakét. Nálam tehát a habilitatio évi 1600 korona különbözetet, – elhuzodása a fizetési osztályokban és a kárpótlásban való hátramaradást jelent.” MTA Kézirattára Ms. 4811/135.

⁸⁹ „A második az pedig az volt, hogy munkám folytatásából igen sok részhez az anyag már össze van gyűjtve, – a folytatásra azonban képes csak akkor leszek, ha eddig 5000 korona költségemből valami megtérül, s a további kötetek kiadására az akadémiaőről segélyt kapnék.” MTA Kézirattára Ms. 4811/135.

⁹⁰ EREKY 1908/b, 7. p.

⁹¹ Uo. 44–45. pp.

⁹² Uo. 50–51. pp.

⁹³ TRINGLI 2009, 497. p. ZSOLDOS 1994, 488–489. pp. BÉLI 2008, 80–81. pp.

⁹⁴ EREKY 1908/b, 64–65. pp.

⁹⁵ Uo. 87–89. pp.

⁹⁶ Uo. 115–116. pp.

a könyvből, amelyet így az új kiadás megrendelésével pótoltt.⁹⁷ A kötet ajánlását emiatt *Concha* Győzőnek címezte.

Az életpályából kitűnik, hogy „mesterével”, *Conchá*val való szoros kapcsolata nagyban segítette *Ereky* pályájának alakulását. *Concha* Győző a korszak kiemelkedő közigazgatási jogtudósa volt, aki 1900-ban a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja lett.⁹⁸ A professzor egyetemi évei alatt oktatta az ifjú joghallgatót, akit 1907-ben kért fel első közigazgatási munkájának kiadása előtt első olvasójának Magyary Géza, perjogász mellett.⁹⁹ Ebből a levelezésből olyan élénk tudományos kapcsolat alakulhatott ki köztük, hogy *Ereky* magát *Concha* tanítványának tartotta és halálakor ő mondta az Akadémián az egyik emlékbeszédet is.¹⁰⁰

Életpályájának értékelése

Ereky István és Szeged városa között szép párhuzam fedezhető fel, ugyanis mind az ifjú jogász, mind a város rendkívüli energiákat mozgósított, hogy sorsuk összefonódhasson az egyetemi szférával. Az élet különleges fordulatának és az ország hányattatott éveinek köszönhetően a két törekvés a kolozsvári egyetem Szegedre költözésével valósulhatott meg. A város évtizedes küzdelem után válhatott egy felsőoktatási intézmény otthonává, míg *Ereky*, akinek semmilyen kapcsolata sem volt korábban a várossal, egyetemi karrierje szintén majd két évtizedes munka eredményeként teljesezhetett ki Szegeden. Pályája lezárulta pedig szinte egybeesik a jogi karnak a második bécsi döntéssel lehetővé váló Kolozsvárra való visszaköltözésével.

Tudományos munkásságának közigazgatástörténeti részeit vizsgálva megállapítható, hogy helyes *Balogh* Elemér azon megállapítása, hogy a jogtörténeti katedrát olyan személy foglalta el az egyetem Szegedre költözésekor, aki nem jogtörténésznek vallotta magát, viszont e jogterületen is elismerés illeti meg.¹⁰¹ A közigazgatástudományi összefoglalók jellemzően a korszak legnagyobb dogmatikával foglalkozó közigazgatási jogtudósai közé sorolják,¹⁰² azonban vizsgált közigazgatástörténeti munkái alapján, amelyek kutatási eredményei „kiállták az idő próbáját”, a jövőben a jogtörténettudomány történetében a jogtörténettel foglalkozó tételes jogászok között is helyet követelhet magának.¹⁰³

⁹⁷ MTA Kézirattára Ms. 4811/143.

⁹⁸ Koi 2013, 85–87. pp.

⁹⁹ MTA Kézirattára Ms. 4811/131.

¹⁰⁰ MTA Kézirattára Ms. 4811/135. 149. 185. EREKY 1935, 1–74. pp.

¹⁰¹ BALOGH 1999, 40. p.

¹⁰² LŐRINCZ – NAGY – SZAMEL 1976, 401. p. JAKAB 2015, 196. p.

¹⁰³ STIPTA 2015, 147–148. pp.

III. Fontosabb művei

Tanulmányok a magyar általános polgári törvénykönyv tervezete köréből. Franklin-Társulat. Budapest, 1903.

A magyar helyhatósági önkormányzat. Vármegyék és községek I-II. k. A vármegye. Grill. Budapest, 1908. [EREKY 1908/a]

Tanulmányok a vármegyei önkormányzat köréből. Grill. Budapest, 1908. [EREKY 1908/b]

A magyar helyhatósági önkormányzat. Vármegyék és községek. I. k. A vármegye. Grill. Budapest, 1910.

Jogtörténelmi és közigazgatási jogi tanulmányok. I. k. I. és II. rész. Eperjes, Sziklai Henrik. 1917.

Jogtörténelmi és közigazgatási jogi tanulmányok. II. k. Sziklai Henrik. Eperjes, 1917.

A tárgyi és alanyi jogok dualizmusa. Az alanyi közjogok rendszere. Dunántúli Egyetemi Könyvkiadó. Pécs, 1928.

Közigazgatási reform és a nagyvárosok önkormányzata I. k. Székesfővárosi Házinyomda. Budapest, 1932.

Közigazgatási reform és a nagyvárosok önkormányzata II. k. Székesfővárosi Házinyomda. Budapest, 1936.

Közigazgatás és önkormányzat. MTA. Budapest, 1939.

IV. Irodalomjegyzék

A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja MDCCCXCIV-XCV. tanévre. Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda. Budapest, 1895.

A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja MDCCCXCV-XCVI. tanévre. Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda. Budapest, 1896.

A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja MDCCCXCVII-XCVIII. tanévre. Magyar Királyi Tud.-Egyetemi Könyvnyomda. Budapest, 1898.

A Kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem almanachja és tanrendje az MCMVIII-IX.-dik tanév II. felére. Ajtai K. Albert Könyvnyomdája. Kolozsvár, 1909.

A magyar királyi Ferenc József-Tudományegyetem tanrendje. Az MCMXXVII-XXVIII. tanév első felére. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó. Szeged, 1927.

A Magyar Királyi Ferenc József-Tudományegyetem tanrendje 1938/39. tanév első felére. M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem. Szeged, 1938.

A Magyar Királyi Ferenc József-Tudományegyetem tanrendje 1940/41. tanév. M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem. Kolozsvár, 1942.

A Magyar Királyi Ferenc József-Tudományegyetem almanachja. Az MCMXXXI-XXXII. tanévről. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.. Szeged, 1932.

Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai (KI). X. k. Magyar Királyi Államnyomda. Buda, 1874. [KI 1872]

Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. XI. k. Magyar Királyi Államnyomda. Buda, 1874. [KI 1872]

ÁMÁN ILDIKÓ: *Egyetem a délvidek kapujában: Szeged város törekvései az egyetemért és a jogakadémiáért.* In: KESERŐ BARNA ARNOLD (szerk.): *Doktori műhelytanulmányok 2017.* SZE-ÁJDI. Győr, 2017. 9–25. pp.

ÁMÁN ILDIKÓ: *A kiegészítés hatása a jogászképzésre.* Acta Universitatis Szegediensis. FORVM. Acta Juridica et Politica. VIII. évf. 1. sz. (2018) 5–27. pp.

- ÁMÁN ILDIKÓ: *A felsőfokú oktatási igazgatás története Magyarországon, különös tekintettel a jogászképzésre. Fejezetek a kolozsvári és a szegedi jogi oktatás köréből.* [Doktori értekezés], Szeged, 2019.
- BALOGH ELEMÉR: *Állam- és Jogtudományi Kar 1921–1998.* In: SZENTIRMAI LÁSZLÓ – RÁCZNÉ MOJZES KATALIN (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene 1921–1998.* Szegedi Tudományegyetem. Szeged, 1999. 35–114. pp.
- BALOGH ELEMÉR: *A kolozsvári-szegedi jogi kar története (1872–2002).* In: TAKÁCS PÉTER (szerk.): *A jogászképzés múltja, jelene és jövője. Ünnepi tanulmányok, konferencia-előadások, kerekasztal beszélgetések.* ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. Budapest, 2003. 185–225. pp.
- BÉLI GÁBOR: *A nemesek négy bírója: a szolgabírók működésének első korszaka, 1268–1351.* Dialóg Campus – PTE ÁJK. Budapest–Pécs, 2008.
- Beszédek, melyek a Budapesti Kir. Magy. Tudományegyetem MDCCCCIX–MDCCCCX. tanévi rector magnificusa és tanácsának beiktatásakor 1909. szeptember 16-án tartattak.* Acta Reg. Scient Universitatis Hung. Budapestinensis Anni MDCCCCIX–MDCCCCX (sic!). Fasciculus I. M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda. Budapest, 1910.
- BRUCKNER GYÖZÖ: *A Miskolci Jogakadémia múltja és kulturmunkássága (1919–1949).* Forma GMK. Miskolc, 1996.
- CSENGEY GUSZTÁV (szerk.): *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának értesítője az 1905–1906. iskolai évről.* Kósch Árpád Könyvnyomtatató-Intézet. Eperjes, 1906.
- CSIZMADIA ANDOR: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1976.
- DRASKÓCZY LAJOS (szerk.): *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának értesítője az 1912–1913. tanévről.* Kósch Árpád Könyvnyomtatató-Intézet. Eperjes, 1913.
- DRASKÓCZY LAJOS (szerk.): *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának értesítője az 1914–1915. tanévről.* Kósch Árpád Könyvnyomtatató-Intézet. Eperjes, 1915.
- Concha Győző ig. és t. tag emlékezete. A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek.* XXII. k. 10. sz. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1935.
- FÁRI MIKLÓS GÁBOR – KRALOVÁNSZKY UBUL PÁL: *Az Ereky-rejtély megoldása. A „biotechnológia” első fogalma Magyarországon.* In: PALLÓ GÁBOR (szerk.): *A honi Kopernikusz-recepciótól a magyar Nobel-díjakig.* Áron Kiadó. Budapest, 2004. 240–268. pp.
- GAMAUF GYÖRGY (szerk.): *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának értesítője az 1910–1911. iskolai évről.* Kósch Árpád Könyvnyomtatató-Intézet. Eperjes, 1911.
- GULYÁS PÁL: *Magyar írók élete és munkái.* VII. köt. Argumentum. Budapest, 1990.
- HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Geschichte der zivilrechtlichen Kodifikation.* In: MÁTHÉ GÁBOR (szerk.): *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn.* Dialóg Campus Verlag. Budapest, 2017. 451–500. pp.
- HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Magánjogi kodifikációnk kérdései.* In: MÁTHÉ GÁBOR – MENYHÁRD ATTILA – MEZEY BARNA (szerk.): *A kettős monarchia. Die Doppelmonarchie.* ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 2018. 179–201. pp.
- KARDOS JÓZSEF – KELEMEN ELEMÉR – SZÖGI LÁSZLÓ: *A magyar felsőoktatás évszázadai.* Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 2000.
- KÉPESSY IMRE: *Eötvös József reformtörökvései a felsőoktatás területén.* In: VARGA NORBERT (szerk.): *Báró Eötvös József születésének 200. évfordulója alkalmából.* Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Jogtörténeti Tanszék. Szeged, 2014. 109–119. pp.
- KOI GYULA: *Évszázadok mezsgyéjén. Négy magyar közigazgatás-tudós útkeresése és életpéldája.* Nemzeti Közszerológiai Egyetem. Budapest, 2013.
- KOI GYULA: *Ereky István élete és munkái.* Államtudományi Műhelytanulmányok 2018/11. 1–10. pp.
- KOKOLY ZSOLT: *A jogi oktatás története Erdélyben.* In: VERESS EMÖD (szerk.): *Erdély jogtörténete.* Forum Iuris. Kolozsvár, 2018. 503–557. pp.

- KORNIS GYULA: *Tudós fejek*. Franklin-Társulat. Budapest, 1942.
- LUDMANN OTTÓ (szerk.): *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának értesítője az 1906–1907. iskolai évről*. Kósch Árpád Könyvnyomtató-Intézet. Eperjes, 1907.
- LUDMANN OTTÓ (szerk.): *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának értesítője az 1913–1914. tanévről*. Kósch Árpád Könyvnyomtató-Intézet. Eperjes, 1914.
- Magyarország tiszti cím- és névtára 1873*. Athenaeum. Budapest, 1874.
- Magyarország tiszti cím- és névtára 1875*. Athenaeum. Budapest, 1875.
- Magyarország tiszti cím- és névtára 1879*. Athenaeum. Budapest, 1879.
- Magyarország tiszti cím- és névtára 1884*. Pesti Könyvnyomda. Budapest, 1884.
- Magyarország tiszti cím- és névtára 1887*. Pesti Könyvnyomda. Budapest, 1887.
- Magyarország tiszti cím- és névtára 1899*. Pesti Könyvnyomda. Budapest, 1899.
- MEZEY BARNA: *Egyetemek és jogakadémiák*. In: BANA JÓZSEF (szerk.): *Győri tanulmányok*. 20. Győr Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala. [Győr], 1998. 7–17. pp.
- OBETKÓ DEZSŐ (szerk.): *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának (főiskolájának) értesítője az 1911–1912. tanévről*. Kósch Árpád Könyvnyomtató-Intézet. Eperjes, 1912.
- PÉTERVÁRI MÁTÉ: *Erekly István élete és munkássága, tekintettel a 19. század második felében történt közigazgatási reformokra*. Jogtörténeti Szemle 2014/3. 29–38. pp.
- POLNER ÖDÖN: *Erekly István munkássága*. Közigazgatástudomány VII. évf. 3-4. sz. (1944) 69–110. pp.
- RAFFAY FERENCZ (szerk.): *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának értesítője az 1904–1905. iskolai évről*. Kósch Árpád Könyvnyomtató-Intézet. Eperjes, 1905.
- STIPTA ISTVÁN: *A törvényhatóságok egységesítésére irányuló reformmunkálatok 1873–1874-ben*. Acta Iuvenum. Sectio Juridica et Politica, Series Nova, Tomus I. (1976) 111–150. pp.
- STIPTA ISTVÁN: *Törékvések a vármegyék polgári átalakítására*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995. [STIPTA 1995/a]
- STIPTA ISTVÁN: *A vármegyei szervezet átalakítása Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica Tomus XLVI. Fasciculus 5. (1995) 1–64. pp. [STIPTA 1995/b]
- STIPTA ISTVÁN: *A Miskolci Evangélikus Jogakadémia (1919–1949)*. In: Kajtár István – Pohánka Éva: *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923*. PTE-ÁJK. Pécs, 2009. 65–86. pp.
- STIPTA ISTVÁN: *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve*. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2015.
- SZAMEL LAJOS: *A magyar közigazgatástudomány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1977.
- SZÉKELY TAMÁS: *A közigazgatás átalakításának programja. Modernizáció és nemzetállam-építés a dualizmus korában*. In: CSIBI NORBERT – SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM (szerk.): *Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon*. Kronosz Kiadó. Pécs, 2018. 165–180. pp.
- SZENTIVÁNYI ZOLTÁN: *Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszteri engedélyhely megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893*. Hornyánszky Viktor kiadása. Budapest, 1895.
- SZENTE ZOLTÁN: *Az angol és a magyar párhuzamos alkotmányfejlődés mítosza*. Közjogi Szemle IX. évf. 2. (2016) 23–32. pp.
- SZIVESSY LEHEL: *A magyar közigazgatás fejlődése és a reformtörékvések*. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. Szeged, 1933.
- SZUTÓRISZ FRIGYES (szerk.): *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának értesítője az 1909–1910. iskolai évről*. Kósch Árpád Könyvnyomtató-Intézet. Eperjes, 1910.
- TRINGLI ISTVÁN: *Megyék a középkori Magyarországon*. In: NEUMANN TIBOR – RÁCZ GYÖRGY (szerk.): *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. MTA Történettudományi Intézete. Budapest, 2009. 487–518. pp.

- VARGA NORBERT: *A köztörvényhatóság létrehozásának előzményei az 1870:XLII. tc. alapján Debrecen szabad királyi városban*. Collega. VI. évf. 2. 2002. 59–63. pp.
- VARGA NORBERT: *A köztörvényhatósági törvény (1870: XLII. tc.) létrejötte*. Debreceni Jogi Műhely. IV. évf. 4. sz. 2007. http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/4_2007/a_koztorvenyhatosagi_torveny_lerejotte/.
- VARGA NORBERT: *A polgári közigazgatás kiépítése felé tett lépések a dualizmus időszakában*. in: RADICS KÁLMÁN (szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve*. XXXI. k. Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 2009. 227–250. pp.
- VARGA NORBERT: *A közigazgatási reformok Debrecen és Szeged szabad királyi városokban (1870–1872)*. In: HOMOKI-NAGY MÁRIA (szerk.): *Mezővárosaink jogélete a 18–19. században*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2010. 119–133. pp.
- ZSOLDOS ATTILA: *A megye intézménye a 14. sz. második felében*. In: KRISTÓ GYULA (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1994. 488–489. pp.
- Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár Fond 2/395. Ereký István szerződés Franklin Társulattal, Budapest, 1902. augusztus 23.
- Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár Fond 7/649. Levelezés Szekfü Gyulával, Ereký István 1927–1935. Bp. 1935. május 9. 26.
- Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára Ms. 4811/131-196. – Ereký István levelei Concha Gyózhöz, 1907–1914 közt.

MOLNÁR ERZSÉBET

FONYÓ ANTAL

(1919–1981)

I. Életrajz

Fonyó Antal 1919. július 23-án született Szatmárnémetiben. Huszton orosz nyelvű középiskolát végzett,¹ itt szerzett érettségit 1937-ben.² Egyetemi tanulmányait a pozsonyi egyetem jogi karán kezdte meg 1937-ben, majd jogi tanulmányait 1939-től a budapesti jogi karon folytatta.³ 1942-ben itt szerzett jogi doktorátust. A diploma megszerzését követően ügyvédjelöltként, majd pedig a demokratikus magyar államrendőrség tagjaként dolgozott, 1951-ig.⁴ 1951. október 15-én tanársegédi, majd 1952-ben adjunktusi kinevezést kapott az Eötvös Loránd Tudományegyetem jogi karának büntetőjogi tanszékére.⁵ Schultheisz Emil nyugdíjazását követően, 1957. október 1-től ideiglenes jelleggel, majd 1958. július 11-én a pályázati eljárás lefolytatását követően a VII. rendes kari tanácsülésen megbízták a szegedi József Attila Tudományegyetem Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi tanszékének vezetésével, valamint docensi feladatok ellátásával. 1960-ban a szegedi jogi kar dékánjává választották, amely pozíciót 1964-ig töltötte be. 1961-ben kandidátusi diszsertációjának megvédésével a Tudományos Minősítő Bizottság az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította,⁶ majd 1962. augusztus 1-jén egyetemi tanári kinevezést kapott. Egészen 1981. december 3-án bekövetkezett halála napjáig a Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára volt.⁷

Fonyó Antal tagja volt egyebek mellett a Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Főbizottságának,⁸ az MTA Kriminálpszichológiai Albizottságának,⁹ az Igazságügy-

---

¹ Jegyzőkönyv a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának 1952. évi július hó 1-én tartott 1951/52. tanévi VIII. rendes üléséről (8551-0412/1952. d. sz.). Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának ülései 1950–1952. 253. p.

² NAGY 2013, 143. p.

³ Szócikk Fonyó Antalról. KENYERES, 1994.

⁴ NAGY 2001, 50. p. NAGY 2007, 9. p.

⁵ Jegyzőkönyv a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának 1952. évi július hó 1-jén tartott 1951/52. tanévi VIII. rendes üléséről (8551-0412/1952. d. sz.). Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának ülései 1950–1952. 253. p.

⁶ *Krónika* 1962, 177. p. Tudományos élet 1963, 236. p.

⁷ NAGY 2001, 51. p. NAGY 2007, 910. p.

⁸ NAGY 2001, 51. p. NAGY 2007, 10. p.

⁹ GEGESI 1962, 276. p.

minisztérium által szervezett Büntetőjogi Koordinációs Bizottságnak,¹⁰ valamint a Magyar Jogász Szövetség Csongrád megyei Szervezetében éveken át vezette a büntetőjogi szakosztályt.¹¹

II. Tudományos munkásság

A tanulmány célja *Fonyó* Antal tudományos munkásságának bemutatása. Publikációs tevékenysége mellett aktív oktatási,- valamint tudományszervezési tevékenységet is folytatott, továbbá szerepet vállalt a felsőoktatási rendszer modernizálásában is. Munkásságát e két fő tevékenységi kör mentén kívánom bemutatni.

I. Publikációs tevékenysége

Fonyó Antal tudományos munkáit alapvetően praktikus szemlélet jellemzi, munkáiban korának büntetőjogát leginkább jellemző gyakorlati problémákkal, illetve azok megoldásával foglalkozott. *Békés Imre Fonyó* halálának 10. évfordulójára, 1991 decemberében megrendezett kari konferencián elhangzott előadásában a következőképpen jellemezte *Fonyó* tudományos munkásságát: „[...] a praktikum iránti fogékonyságából következően nem abban az értelemben volt dogmatikus, hogy a büntetőjogi fogalmak cizelláltságára törekedett volna, hanem az élet igényeinek akart megfelelni.”¹² *Király Tibor* nekrológiájában hangsúlyozza, hogy *Fonyó* a jogdogmatika kérdésein túl a jogpolitika iránt is fogékony volt, a büntetőjog jobbítása mellett a társadalom számos gondját is magáénak érezte.¹³ *Cséka Ervin* megemlékezésében kiemelte *Fonyó* tudományos vitakészségét, valamint az ő szakmai-tudományos álláspontjától eltérő vélemények iránt tanúsított tiszteletét, ám *Fonyó* tudományos munkásságára jellemző gyakorlatorientált szemléletet alátámasztandó megemlíti, hogy „nem volt türelmes az élettől elrugaszkodott, kiagyalt, a „szerkezetek” és a logika öncélú jogi formuláiban kedvet lelő konstrukciókkal szemben.”¹⁴

Fonyó Antal életművének jelentős része nem jelent meg nyomtatásban, nem került publikálásra. Ennek két oka van: egyrészt aktívan közreműködött mind az 1961. évi V. törvény, mind pedig az 1978. évi IV. törvény kodifikációs munkálataiban, amely tevékenység során készült szakértői véleményeit a tágabb értelemben vett szakmai nyilvánosság előtt nem publikálta. Másrészt aktív tudományszervező, széleskörű nemzetközi kapcsolatépítő, valamint oktatói és tehetséggondozói tevékenysége¹⁵ mellett másodlagos szerepet szánt kutatásainak, szakmai megállapításainak publikálására. *Cséka Ervin Fonyóról* írt megemlékezésében idézi *Fonyó* gyakran emlegetett gondolatait, amely szerint: „nagyon fontos ugyan a tudományos kutatások publikációkban való leszűrése,

¹⁰ KENYERES 1994, KIRÁLY 1982, 285. p.

¹¹ KIRÁLY 1982, 286. p.

¹² FARAGÓ 1992, 198. p.

¹³ KIRÁLY 1982, 286. p.

¹⁴ CSÉKA 1982, 530. p.

¹⁵ CSÉKA 2007, 13. p.

de én azért el tudom viselni – szemben sok, e miatt gyötrődő pályatársammal, – ha egy-két hónap elmúlik anélkül, hogy a nevemet nyomtatásban olvassám.”

A korabeli folyóiratok, valamint a Magyar Tudományos Akadémia korabeli közleményei számos olyan konferenciáról, valamint tudományos ülésről tudósítottak, amelyen Fonyó tudományos előadást tartott, illetve amelyek szervezése nevéhez kötődik. Így, habár Fonyó életművének nagy része szóban hangzott el,¹⁶ publikációi mellett a rendezvényekről írott tudósítások mégis betekintést engednek tudományos munkásságának azon részébe, amelyeket ő maga nem örökített meg az utókor számára.

Ha tudományos munkásságát áttekintjük, kirajzolódik, hogy Fonyó publikációs tevékenysége három fő téma, jogterület köré csoportosul: a gazdasági büntetőjog, a valamennyi munkáját átható kriminalizáció-dekriminalizáció kérdése, valamint a büntetési rendszer¹⁷ és a büntetés- végrehajtási jog. Mindemellett publikált a felsőoktatás, különösen a büntetőjog oktatásának, fejlesztésének témájában is, ezirányú munkásságára az oktatásszervezői tevékenységéről szóló fejezetben térek ki. E fejezetben az említett három tudományterület körébe illeszkedő munkáinak szisztematizált ismertetésére, tudományos megállapításainak felvázolására vállalkozom. Egyetértek Nagy Ferencsel abban, hogy egy tudománytörténeti munka szükségképpen nem nélkülözheti az axiológiai, értékelő szemléletet,¹⁸ így célom Fonyó munkásságát értékelő áttekintéssel, rendszerbe foglalva ismertetni.

1.1. Gazdasági büntetőjog

Fonyó munkásságának jelentős részét a szocializmus időszakában fejtette ki, amely korszellelem a tudományos munkásságát is természetszerűleg áthatotta.¹⁹ A II. világháború okozta pusztítás, valamint az annak következtében fellépő gazdasági válság indukálta a gazdasági életbe való állami beavatkozás követelményét, a stabilizáció érdekében kötött gazdasági formák létrehozását, a tervgazdálkodás életre hívását. Ezek érvényesülését, védelmét az állam büntetőjogi eszközökkel is garantálni kívánta.²⁰ Ahogyan Fonyó megfogalmazza: „a büntetőjog védelmi feladatának határait a társadalmi fejlődés aktuális szintje, az állami-társadalmi, gazdasági rend kiépítettségének foka és ebből következőleg egyes társadalmi viszonyoknak aktuális jelentősége határozza meg.”²¹ Így jelent meg védendő érdekként, védendő jogi tárgyként tágabb értelemben a népgazdaság, a gazdálkodás szociális rendjének védelmi igénye, ehhez szorosan kapcsolódva pedig a társadalmi tulajdon védelméhez fűződő érdek.²² Fonyó gazdasági bűncselekményekkel kapcsolatos valamennyi munkája ezen új gazdasági szisztéma²³ védelmi igényével áll összefüggésben, illetve abból származó problémás kérdések megválaszolásával foglalko-

¹⁶ FARAGÓ 1992, 198. p. NAGY 2001, 51. p.

¹⁷ Büntetési rendszer alatt a büntetőjog-tudomány a mai szankciórendszerrel (büntetésekkel és intézkedésekkel) kapcsolatos ismereteket értette.

¹⁸ NAGY 2013, 133. p.

¹⁹ Vö. TÓTH 2007, 17. p.

²⁰ FONYÓ – VERMES 1970, 473. p.

²¹ FONYÓ 1975, 193. p.

²² FONYÓ – FÖLDVÁRI – HORVÁTH 1974, 13. p.

²³ Vö. BODNÁR 1979, 532. p.

zik, ily módon az adott kor aktuális, gyakorlati jelentőségű problémáinak megoldására törekszik, az uralkodó társadalmi-gazdasági környezet olvasó elé tárásával.

Fonyó gazdasági bűncselekményekkel kapcsolatos kutatási eredményeit szintetizáló első jelentős munka az 1961-ben megvédett kandidátusi értekezése. Az 1961. évi Btk. kommentárjában a népgazdaság elleni bűntettek fejezet szerzője, az 1981. évben megjelent különös részi tankönyvben pedig a gazdasági bűncselekményekről, valamint a nagyon elleni bűncselekményekről szóló részek fűződnek nevéhez.²⁴

Fonyó Antal kandidátusi doktori értekezésének címe *A gazdaság elleni bűncselekmények fogalma*. Ahogyan arra *Barna* Péter, valamint *Kádár* Miklós opponensek rávilágítottak, a dolgozat legnagyobb érdeme és egyben tudományos novuma abban rejlik, hogy a szerző a gazdasági bűncselekmények teljes elméleti feldolgozását elvégezte. Disszertációjában jogdogmatikai jelentőségű fogalommeghatározásokat adott, mégpedig oly módon, hogy azokat az uralkodó gazdasági-társadalmi viszonyokból vezette le. A gazdasági bűncselekmények átfogó definíciójának megalkotása az értekezés tudományos eredménye.²⁵

Tóth Mihály *Fonyó* gazdasági bűncselekményekkel kapcsolatos munkásságának egyik legjelentősebb érdemeként a „világos, logikus és koherens rendszeralkotás, az egyes kategóriák elmélyült és sokoldalú vizsgálatának igényét, a gazdasági bűnözéshez kapcsolódó fogalmak, jogi tárgyak egységes elvi alapon történő elhatárolásának kiinduló ponként történő kezelését” tartja. Egy hónappal kandidátusi értekezésének megvédése előtt tartott konferencia-előadást *A tulajdon elleni bűncselekmények fogalmának egyes kérdéseiről* az 1961 májusában megrendezett Szegedi Akadémiai Napok keretében,²⁶ amely előadásból tanulmány is született. Ez a munka egyebek mellett kiválóan reprezentálja gazdasági bűncselekményekkel kapcsolatos munkásságának mindazon érdemét, amelyeket fentebb idéztem. Ezért *Fonyó* gazdasági deliktumokkal kapcsolatos munkássága bemutatásának kiindulópontjaként és vázaként e tanulmányát veszem alapul.

A tanulmány központi témája a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények elhatárolása a gazdasági bűncselekményektől.²⁷ Az elhatárolási problematika kiindulópontját az adja, hogy az 1961-es Btk. számos olyan bűncselekményt sorolt a társadalmi tulajdon védelméről szóló fejezet alá, amely más védendő jogi tárgyat is támad, így *Fonyó* által vizsgált deliktumok esetében egyazon magatartás sérti egyúttal a gazdálkodás rendjét, valamint a társadalmi tulajdont.²⁸ *Fonyó* munkáiban hangsúlyozza a bűncselekményi tényállások rendszerbeli helye megválasztásának fontosságát. A rendszerbeli hely meghatározását meglátása szerint elsősorban kriminálpolitikai megfontolások jelölik ki, a kriminálpolitikára pedig a társadalmi fejlődés hat determinálólólag.²⁹ A jogi tárgyban manifesztálódó kriminálpolitikai célkitűzést a büntetőnorma céljával összekapcsolva értelmezi. Kifejti, hogy a büntetőnorma elsődleges célja a generális és speciális prevención keresztül³⁰ megvalósuló nevelés,³¹ a normasértőnek a társadalmi együttélés (jogilag

²⁴ NAGY 2001, 51. p.

²⁵ *Krónika* 1962, 176. p. Tudományos élet 1963, 236. p.

²⁶ WITTMAN – KOVÁCS 1961, 476. p.

²⁷ FONYÓ 1961, 147. p.

²⁸ Uo. 150. p.

²⁹ Uo. 145. p.

³⁰ FONYÓ – FÖLDVÁRI – HORVÁTH 1974, 11. p.

³¹ PESCHKA 1964, 438. p.

szabályozott) rendjének tiszteletben tartására való szorítása,³² ezért „a büntetőjogszabálynak elsődlegesen mindig a magatartás jellegén kell felépülnie és nem az esetleges következmények variációin.”³³ Fonyó gazdasági bűncselekményekkel kapcsolatos munkáiból kitűnik, hogy a prevenció, illetve nevelési cél érvényesülése szempontjából a büntetőnormák elsődleges jogi tárgy alá történő, megfelelően átgondolt szubszumálását azért tartotta különösen fontosnak,³⁴ mert a társadalom számos, az új gazdasági rendszer ellen kifejtett magatartást nem érzett jogellenesnek. Ahogyan megfogalmazza: „[a] gazdasági büntetőjog mesterséges jellege abban mutatkozik meg, hogy a gazdasági bűncselekmények tekintetében nem jelentkezik a közmorál olyan mértékben, mint egyéb bűncselekmények vonatkozásában, amennyiben nem váltják ki a megfelelő társadalmi rosszallást.”³⁵ Fonyó az alábbi gondolatával az aktuális társadalmi-gazdasági helyzetre konkretizálja érvelését: „[...] különösen fontos a törvénynek ez a felvilágosító szerepe azoknak a köteleességszegéseknek a vonatkozásában, amelyek éppen a szocializmus építésének az időszakában válnak büntetendővé, és amelyeknek társadalomra veszélyessége a kapitalizmus gazdasági anarchiájából szabadult társadalom számos tagja számára még nem vált tudatossá.” Mindezek alapján valamely tényállás megfelelő fejezet alatt történő elhelyezése – álláspontja szerint – a nevelésen keresztül megvalósuló prevenció cél eszközéül szolgál.

Fonyó a gazdasági bűncselekményeket két lépcsőben határolja el a társadalmi tulajdont védő deliktumoktól: az első lépcső a már fentebb említett elsődleges jogi tárgy alapján történő elhatárolás.³⁶ Vizsgálja továbbá, hogy abban az esetben, ha adott bűncselekmény elsődlegesen, közvetlenül és egyidejűleg sérti a társadalmi tulajdonviszonyokat és a gazdaság szocialista rendjét is, milyen ismérvek alapján lehet dönteni a rendszerbeli elhelyezéséről. Fonyó a két bűncselekményi kört általános-speciális viszonyrendszerben definiálja, így abban az esetben, ha a társadalmi tulajdonviszonyok sérelme gazdasági tevékenység körébe eső kötelezettségszegéssel valósul meg, úgy a deliktum gazdasági bűncselekmények rendszerébe tartozik. Ezeknek a specialitása az ugyanis, hogy „[...] a tulajdoni viszonyok sérelme társadalmilag gyakorolt és elismert gazdálkodási tevékenység rendjén, azzal összefüggő köteleességszegés által jön létre, és minden olyan társadalmi tulajdont károsító társadalomra veszélyes magatartás, amely gazdálkodási tevékenység körében elkövetett köteleességszegéssel összefüggésben valósult meg, a gazdaság elleni bűncselekmények fogalma alá esik.”³⁷

Tanulmánya második részében olyan különös részi példákat hoz, amelyeknél az említett elhatárolási problematika felmerül. Ezek közül kiemelésre érdemes a hűtlen, valamint a hanyag kezelés rendszerbeli helyének indokolása, amelyeket kifejezetten a rongálással állít szembe,³⁸ tekintettel arra, hogy az említett deliktumok elkövetési magatartása lehet tartalmilag azonos. Álláspontját az uralkodó joghelyzet kontextusában való elhelyezése szempontjából tartom fontosnak tisztázni, hogy az 1961. évi Btk. a hűtlen, valamint hanyag kezelés tényállásokat a társadalmi vagyon elleni bűncselekmények

³² FONYÓ 1959, 477. p.

³³ FONYÓ 1961, 156. p.

³⁴ Vö.: TÓTH 2007, 17. p.

³⁵ FONYÓ – VERMES 1970, 485. p.

³⁶ FONYÓ 1961, 149. p.

³⁷ Uo. 151. p.

³⁸ Uo. 154–157. pp.

fejezet alatt helyezte el, amely jogi tárgy alá szubszumálással *Fonyó* már a törvénytervezet létrejöttékor sem értett egyet. Álláspontja szerint ugyanis „[a] társadalmi vagyoni kezelésével, gondozásával vagy felügyeletével megbízott személynek a rábízott vagyont szándékosan vagy gondatlanul károsító cselekménye, ha az a gazdálkodással kapcsolatos köteleességszegésben áll, a gazdaság elleni bűncselekmények fogalmába illik be, és elkülönül azoktól a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményektől, amelyek esetében a kár nem a gazdálkodással kapcsolatos köteleességszegés folyományaként állott elő.”³⁹

Fonyó gazdasági bűncselekményekkel kapcsolatos munkásságát, tanulmányaiban megjelenő érvelését végigkíséri a gazdasági bűncselekmények fogalmának imént vázolt tag értelmezése. A pénzügyi büntetőjogról szóló munkájában kiemeli, hogy álláspontja szerint a jogalkotói intenciótól eltérően a közadózást sértő deliktumokon túl valamennyi pénzügyi büntett a gazdasági bűncselekmények fogalma alá értendő, hiszen az állam pénzügyi tevékenységét sértő valamennyi magatartás a szocialista gazdaság szabályszerű működéséhez fűződő érdeket sérti.⁴⁰ Ugyanebben a munkájában fejti ki, hogy nem tartja indokoltnak önálló kategóriaként, fejezetként számon tartani az ún. „terv elleni bűncselekményeket”, ugyanis azok beilleszthetők más, olyan jogi tárgyakat megjelenítő fejezetek alá, amelyeket a kérdéses normák elsődlegesen sértenek, amelyeken keresztül az adott magatartás a tervet, tervszerű végrehajtást veszélyeztet. Ezek a magatartások pedig elsődlegesen a gazdaság rendjét sértő cselekményekben jelennek meg.⁴¹

1. 2. Reflektálás a kriminalizációs és dekriminalizációs tendenciákra

Fonyó büntetőjogi szemléletét általánosan jellemzi az, hogy csak a legszükségesebb esetben tartotta alkalmazandónak a büntetőjog eszköztárát.⁴² *Király* Tibor szavaival élve: „*Fonyó* tudta, hogy a büntetőjogin kívüli társadalmi eszközök és jogi lehetőségek a bűnözés leküzdésében fontosabbak, mint a büntetőjogiak”.⁴³ E szemlélete élesen megjelenik az 1961. évi V. törvény XIII. fejezetének, a népgazdaság elleni bűncselekmények áttekintő elemzése során *Vermes* Miklóssal közös munkájában is.⁴⁴ *Fonyó* e fejezet – és egyáltalán az 1961-es Btk. – kritikájaként fogalmazza meg a gondatlan bűncselekmények számosságát, ezáltal a gondatlan alakzatok szűkítésének igényét. Álláspontja szerint ugyanis „ez nincs összhangban a büntetőtörvénykönyv egészére jellemző felfogással, másfelől [...] ezekben az ügyekben olyan elkövetőkről van szó, akikkel szemben fennáll a lehetősége polgári jogi, munkajogi konzekvenciák alkalmazásának, vagy gazdasági bírság kiszabásának.”⁴⁵

Fonyó érintőlegesen már a gazdasági bűncselekmények morális töltetével való foglalatossága során érintette a kriminalizáció-dekriminalizáció problematikáját, meglátása szerint ugyanis „[e]lvileg is felvethető az a kérdés, hogy mennyiben lehet egy cselekményt súlyosan értékelni, immorálisnak tekinteni, ha az egyik nap tilalmazott, másnap

³⁹ FONYÓ 1961, 157. p. FONYÓ 1959, 477. p.

⁴⁰ FONYÓ 1959, 475. p.

⁴¹ Uo. 479. p.

⁴² Vö.: FONYÓ 1959, 478. p. FONYÓ – FÖLDVÁRI – HORVÁTH 1974, 9. p.

⁴³ KIRÁLY 1982, 285. p.

⁴⁴ FONYÓ – VERMES 1970, 477. p.

⁴⁵ Uo. 482. p.

*pedig megengedett.*⁴⁶ Fonyó két büntető törvénykönyv megszületését is megélte, azok létrehozásában közreműködött. Történt ez két különböző társadalmi-gazdasági berendezkedésű időszakban, amely kriminalizációs kérdés dinamikáját alapvetően determinálta. Amíg az 1961-es Btk.-ra erőteljes kriminalizáció, az erkölcsi vagy egyéb jogi felelősség helyére büntetőjogi felelősség implementálása jellemző,⁴⁷ addig az 1978. évi Btk. kodifikációs munkálatai során a dekriminalizáció kérdése került elsősorban napirendre.⁴⁸ Az 1978-as Btk. kodifikációja során számos, különösen a vagyon elleni és a gazdaság elleni fejezetbe tartozó⁴⁹ deliktum került ugyanis dekriminalizálásra, amely magatartások egy része szabálysértési felelősségi rendszerbe került átemelésre.⁵⁰ Részben a gazdasági bűncselekmények, részben a dekriminalizáció általános hatásmechanizmusait, részben pedig Fonyó másik fő érdeklődési körét, a büntetőjog rendszerének témáját érinti Fonyó azon előadása, amelyet 1981. szeptember 9-11. között a szervezése által Szegeden megrendezésre került, *A büntetőjogi felelősségre vonás differenciálása és határai* című európai szocialista országok büntetőjogászainak kerekasztal konferenciáján tartott.⁵¹ Előadásában amellet érvelt, hogy a bűncselekmények súly szerinti felosztása tekintetében a büntett és a vétség kategóriái mellett indokoltnak tartaná büntetőjogi kategóriává emelni a kriminális jellegű szabálysértések körébe tartozó magatartásokat kihágás, vagy kisebb vétség elnevezéssel. Trichotóm rendszer mellett történő érvelésének oka, hogy e cselekmények államigazgatási felelősségre vonás körében történő érkekelését nem tekintette elegendőnek, ugyanis álláspontja szerint az ilyen magatartások természetüknél fogva jobban hasonlítanak a bűncselekményekre.⁵² Fonyó javaslata látszólag a korra jellemző szocialista álláspontot és szemléletet tükrözi, ahol is a kriminális jellegű magatartás társadalomra veszélyessége *in abstracto* akkor jut kifejezésre, ha a tilalmazott magatartás a büntetőjog által szabályozott.⁵³ A társadalom védelme, valamint a bűnelkövető nevelése a büntetőjog eszköztárával garantálható.⁵⁴ Trichotóm rendszerre tett javaslata azonban csak látszólag tükröz represszív szemléletet, a kriminális magatartásokat értékelő egyes jogágak korabeli szabályrendszerének áttekintése érthetővé teszi azt, hogy Fonyó az akkor hatályos szabálysértési rendelkezések keretei között egy büntetőjogi felelősségi rendszerbe illesztett kihágási kategória létrehozása mellett érvelt. Fontos látni, hogy a szabálysértésekről szóló 1968. évi I. törvény számos anyagi jogi és eljárásjogi garancia hiányától

⁴⁶ FONYÓ – VERMES 1970, 485. p.

⁴⁷ FONYÓ – FÖLDVÁRI – HORVÁTH 1974, 13. p.

⁴⁸ FONYÓ – VERMES 1970, 481. p. FONYÓ – FÖLDVÁRI – HORVÁTH 1974, 14. p.

⁴⁹ FONYÓ – FÖLDVÁRI – HORVÁTH 1974, 17. p.

⁵⁰ KERESZTY 1981, 33–34. pp.

⁵¹ KIRÁLY 1982, 286. p. KERESZTY 1981, 31. p.

⁵² KERESZTY 1981, 31–32. pp

⁵³ Említésre érdemes Fonyónak a közigazgatási (szabálysértési) jogellenesség és a büntetőjogellenesség elhatárolásáról való elmélkedése, amely során a különböző elméletek ismertetése mellett a kérdésben vallott saját felfogását is ismerteti. A szocialista társadalmi rendet védő büntetőjog materiális jogellenességi tartalmából, azaz a társadalomra veszélyesség fogalmából kiindulva álláspontja szerint minden jogsértés egyúttal társadalomra veszélyes is, a két jogellenességi kategória között kizárólag fokozati különbség van. A döntő tényező a tekintetben, hogy a jogalkotó büntetőjogi vagy közigazgatási jogi szankciót fűz a normasértéshez az, hogy a „*társadalom védelme érdekében*” melyik szükséges. FONYÓ 1959, 480–482. pp.

⁵⁴ Vö. KERESZTY 1981, 32. p.

szenvedett.⁵⁵ A garanciális szabályrendszer kidolgozatlansága valóban kétségessé tehetné a dekriminalizált magatartások által támadott jogi tárgyak megfelelő védelmét.

1. 3. A büntetési rendszer továbbfejlesztésével kapcsolatos javaslatok

*Király Tibor Fonyó*ról írt megemlékezésében tesz említést arról, hogy *Fonyó* az 1978. évi Btk. kodifikációs munkálatai tekintetében különösen a büntetőjogi intézkedések vizsgálata terén vette ki a részét,⁵⁶ az igazságügyminiszter által felállított kodifikációs főbizottság aktív tagjaként kutatási jelentéseket készített.⁵⁷ Habár szakvéleményei az utókor számára nem maradtak fenn, a kodifikációs munkálatok éveiben tanulmányokban publikálta a büntetési rendszer továbbfejlesztésével kapcsolatos gondolatait a *Jogtudományi Közlöny* hasábjain, valamint e témában tartott szakmai hozzászólásai közül is rögzítésre került néhány. Amellett, hogy szakmai munkásságában a büntetési rendszer, szankciórendszer, büntetési célelméletek átfogó jellegű, nemzetközi összehasonlító jogi kontextusba helyezett feldolgozását végezte el,⁵⁸ számos haladó gondolatiaságot tükröző *de lege ferenda* javaslatot fogalmaz meg a jogtudomány és a jogalkotás számára.

Fonyó a büntetési rendszer fogalom alatt „[...] a büntetéssel fenyegetett cselekmények miatt a büntető igazságszolgáltatás által alkalmazott jogkövetkezményeknek – a büntetéseknek és intézkedéseknek – a közös cél által meghatározott, egységes, integrált rendjét” érti.⁵⁹ A haladó szemléletet tükröző fogalom már nem a (szabadságvesztés) büntetés-központúságot helyezi előtérbe, hanem a büntetés mellett azonos súllyal ismeri el az intézkedések létjogosultságát, sőt, azokhoz a büntetési cél hatékonyabb érvényesülésének reményét fűzi. Azonban ami még ennél is előremutatóbb, hogy *Fonyó* a büntetési rendszer kiépítése során is a büntetőjog végső eszközként történő alkalmazását helyezi előtérbe,⁶⁰ nemcsak az alternatív szankcióknak, hanem a büntetőjogon kívüli,⁶¹ más jogági jogkövetkezmények prioritásának is híve. Több munkájában is elvi élel hangsúlyozza, hogy a büntetési rendszer kialakítása során „[...] figyelembe kellene venni azt, hogy jelentős visszatartó hatása nemcsak a büntetőjogi normáknak, illetve ezek szankcióinak van, hanem más jogágak nyújtotta szankcióknak is. Indokolt lenne ezeket erősíteni, hogy a büntetőjog megszabaduljon olyan feladatokról, amelyek valaképpen nem sajátjai.”⁶²

Fonyó 1974 júniusában az ELTE Kriminológia Munkaközösségének ülésén a szabadságvesztés megelőző hatásáról beszélt *Csendes Károly*, legfőbb ügyész-helyettesnek a szabadságvesztés-büntetés bűnmegelőző hatásáról szóló előadásához kapcsolódó opponenciájában. Előadásában *Fonyó* intézkedéspárti, a szabadságvesztés-központúság ellen érvel,⁶³ előtérbe helyezve az intézkedések alkalmazhatóságának lehetőségeit. Az

⁵⁵ Uo. 36. p.

⁵⁶ Vö.: NAGY 2001, 51. p. CSÉKA 1982, 531. p.

⁵⁷ KIRÁLY 1982, 285. p.

⁵⁸ Vö.: CSÉKA 1982, 531. p.

⁵⁹ FONYÓ 1974, 470. p.

⁶⁰ Vö. FONYÓ 1959, 478. p. FONYÓ – FÖLDVÁRI – HORVÁTH 1974, 9. p.

⁶¹ FONYÓ 1974, 469. p.

⁶² Uo. 473. p. Vö.: FONYÓ 1975, 193. p.

⁶³ FONYÓ 1974, 474. p.

intézkedések közös elvi alapjának, alkalmazási kritériumai pontos meghatározásának követelményét munkáiban kihangsúlyozza, leszögezi azonban, hogy a büntetés és az intézkedés alkalmazásának azonos célszerűségi szempontokat kell követni. A büntetés és az intézkedés célját is egyedül és egyöntetűen a társadalom védelmében látja, a nevelés e cél érvényesítésének eszköze, nem pedig mint önálló cél értelmezendő. Éppen ezért indokolatlannak tartaná az új Btk-ban az intézkedéseknek külön törvényi célmeghatározást adni. Érvelésével nemleges választ ad tehát arra, az általa feltett kérdésre, miszerint „[...] lehet-e divergáló, de egyidejűleg egységesen érvényesítendő több célt a valóságban valamelyiknek a csorbulása nélkül érvényre juttatni.”⁶⁴

A büntetési rendszert a szervező-nevelő funkció erősítésével kell hatékonyabbá tenni, a nem represszív jellegű szankciók körét kell bővíteni. Előtérbe kell helyezni a bűnelkövető személyiségfejlesztése szempontjából motiváló eszközöket. Amíg a büntetés középpontjában a tett áll, addig az intézkedés a bűnelkövető személyiségére fókuszál. Ennek szem előtt tartásával kell a szankciók e két csoportját integráltan kezelni. Fonyó meggyőződése szerint az 1978-as Btk-ban „[...] a szankciók rendszerét az eddiginél jóval differenciáltabban, az egyes intézmények kombinált alkalmazására építve kell kialakítani és az igazságszolgáltatásnak olyan szerves összefüggést kell megteremtenie az állami-társadalmi gyakorlat más területeivel, amely lehetővé teszi a determinációs ráhatás folyamatosságát a büntetések és intézkedések fungálásának befejeződése után is.”⁶⁵

A társadalom védelme mint generálpreventív cél álláspontja szerint nem garantálható hatékonyan a büntetés, különösen szabadságvesztés-büntetés kiszabásával azon bűnelkövetők esetén, akik olyan mértékben antiszociális személyiséggel rendelkeznek, hogy esetükben a nevelés tipikusan nem realizálható.⁶⁶ Különösen a Fonyó által „hibás személyiségeknek” tekintett elkövetőtípus az, amely speciális hozzáállást igényel a büntetési rendszer részéről, hiszen velük szemben az általános determinációs eszközök nem hatékonyak.⁶⁷ Ezért úgy véli, hogy a bűncselekményt elkövetők ilyen jellegű heterogenitása is indokolja a büntetési rendszer differenciálását, bizonyos személyekkel szemben intézkedések alkalmazása célravezetőbb.

Munkássága során érvel a kényszergyógykezelés intézkedés széleskörű alkalmazása mellett.⁶⁸ Álláspontja szerint a kényszergyógykezelés alkalmazásának lehetőségét ki kellene terjeszteni azokra is, „[...] akiknek elmebetegsége vagy más zavara, kóros állapot beszámítási képességét nem zárja ki ugyan, de azt korlátozza, és akiknek e pathológiás állapota összefüggésbe hozható a megvalósított bűncselekménnyel.”⁶⁹ A különösen veszélyes, javíthatatlan bűnelkövetők vonatkozásában sem megy el azonban addig, hogy azoknak a társadalom védelme érdekében történő ártalmatlanná tétele tekintetében a humánusságot figyelmen kívül hagyja annak ellenére, hogy nemzetközi tendenciák számosságát ismerteti e tekintetben. Meggyőződése, hogy „[a] biológiai-fiziológiai beavatkozás tekintetében a szocialista büntetőjog csak arra az álláspontra helyezkedhetik, miszerint minden terápiai jellegű beavatkozás megengedhető (sőt ki-

⁶⁴ Uo. 471. p.

⁶⁵ Uo. 473. p.

⁶⁶ TAUBER 1974, 61. p.

⁶⁷ FONYÓ 1974, 472–473. pp.

⁶⁸ SZABÓ 1955, 450. p.

⁶⁹ FONYÓ 1974, 474. p.

kényszeríthető) mindaddig, amíg ez a gyógyítás fogalmi körébe tartozik, és amíg az emberi szervezet és személyiség épségének helyreállítása érdekében való. Nem engedhető meg viszont az olyan beavatkozás, amely az ártalmatlanná tételt akként szolgálná, hogy megfosztaná az embert bármilyen vonatkozásban teljesítőképességétől, kizárna meghatározott elemi biológiai-fiziológiai funkciókat, maradandó fogyatékossgot idézne elő akár a fizikai szervezetben, akár a személyiségben”.⁷⁰

A kényszergyógykezelés alkalmazási lehetőségének bővítésén túl a munkabüntetés humánusabbá tételét is szorgalmazza. Célszerűségi szempontok hatékonyabb érvényesítése mellett érvel akkor, amikor a javító-nevelő munka felülvizsgálatának követelményét hangsúlyozza. Helyteleníti, hogy a munka büntetés legyen, így azt is, hogy a munka végzésének kötelezettsége büntetés-végrehajtási jogviszonyt keletkeztessen. Nem büntetés-ként, hanem intézkedésként látja célravezetőnek az alkalmazását, mindennemű hátrány kilátásba helyezése nélkül. Hiszen „[...] pozitív hatása éppen azzal érhető el, hogy a munkára kötelezett elítélt előtt perspektíva nyílik a társadalmi érvényesülésre, érdekévé válik képességeinek teljes kibontakoztatása, szakmai fejlődése, a kiemelkedő munkateljesség.”⁷¹

A munkabüntetés büntetési rendszerben való célszerű elhelyezése mellett a fogvatartottak munkáltatásával kapcsolatos munkája is humánusságát tükrözi. Lőrincz József szavaival élve, Fonyó e munkájában arra irányította a korabeli jogalkotó figyelmét, hogy „meg kell adni még a börtönben dolgozó elítélt munkájának is a becsületét, mint ahogy meg kell őrizni emberi méltóságát is.”⁷²

Mindemellett munkáiban javaslatot tett a kodifikációs munkálatok során a próbára bocsátás intézkedés alkalmazási körének a felnőtt bűnelkövetőkre való kiterjesztésére is, valamint anyagi jogi relevanciával is bír azon javaslata, miszerint a tevékeny megbánásra vonatkozó rendelkezéseket bővíteni lenne indokolt.⁷³

Összegzésképpen megállapítható, hogy Fonyó büntetési rendszerhez fűződő javaslatait humánusság jellemzi: „[a] szankciók hatékonysága (célszerűsége) addig a határig fokozható, ameddig nem kerül ellentmondásba a humánussal, mert ezzel a szocialista társadalom számára célszerűtlenné válik.”⁷⁴

2. Tudomány- és oktatásszervező tevékenysége

Fonyó tudományos hagyatékát nemcsak a büntető anyagi jogi és a büntetési rendszerrel kapcsolatos munkássága teszi teljessé, hanem az oktatási tevékenysége, valamint tehetséggondozás terén tanúsított elhivatottsága is. Király Tibor Fonyóról mint oktatóról úgy emlékezik meg, hogy „az ifjúság nevelője.”⁷⁵ Oktatási tevékenysége során éppúgy, mint ahogyan a tudományos munkásságánál láttuk, gyakorlatorientáltság jellemezte, hangsúlyozta, hogy a büntetőjog oktatásának közelebb kell kerülnie a gyakorlathoz, kiemelte a

⁷⁰ Uo. 476. p.

⁷¹ Uo. 474–475. p.

⁷² LŐRINCZ 2007, 125. p.

⁷³ FONYÓ 1974, 474. p.

⁷⁴ Uo. 475. p. Vö.: NAGY 2001, 51. p.

⁷⁵ KIRÁLY 1982, 285. p.

kiegészítő diszciplinák oktatásának fontosságát.⁷⁶ Jól szemlélteti a bűnügyi tudományok oktatásának gyakorlatközelívé tétele iránti igényét az empirikus bűnügyi tudományokkal kapcsolatos nyitottsága. A kriminológia és a büntetőjogtudomány viszonyát illetően azt az álláspontot helyezte, hogy „[a] kriminológiai jellegű vizsgálatok részei a büntetőjogtudománynak, ugyanis a kriminológia a jogi szempontú elemzéshez és következtetéshez a szükséges tápanyagot szolgáltatja.”⁷⁷ Az oktatás gyakorlatiasabbá tételének igénye, illetve annak célszerűségébe vetett hite és elhivatottsága vélhetőleg abból gyökerezik, hogy egyetemi pályafutása előtt rendőrfőhadnagyi, majd századosi minőségben szolgált a magyar államrendőrség tagjaként.⁷⁸ Nemcsak a gyakorlatnak az elméleti oktatásba való beemelését tartotta azonban fontosnak, hanem az elmélet és a gyakorlat kölcsönhatását is hangsúlyozta azzal, hogy „[...] a ténykutatásnak az elmélet által kimunkált eredményei a gyakorlati szervek operatív munkájához közvetlen segítséget nyújthatnak.”⁷⁹

Gyakorlatorientáltsága nemcsak a szoros értelemben vett oktatói tevékenységében mutatkozott meg, érdeklődése kiterjedt a felsőoktatás aktuális kérdéseinek megválaszolására, problémáinak megoldására. A *Felsőoktatási Szemlében*, az 1960-as években több tanulmányt is publikált, amelyek a jogi felsőoktatás felvételi rendszerének optimalizálását, valamint a jogi oktatás jobbítását célozták. 1967-es tanulmányában a jogi kari felvételi rendszer megreformálását szorgalmazza, tekintettel különösen arra, hogy „[a] középiskolákban nem oktatnak olyan tárgyakat, amelyek propedeutikus jelleggel megalapoznák a felsőfokú jogi oktatást, illetőleg amelyeknek számonkérése útján a felvételi vizsgán kielégítő mértékben lehetne bizonyosságot szerezni a felvételre jelentkezők megfelelő speciális előképzettségéről és a jogi pályára való alkalmasságáról.”⁸⁰ Ezért a történelem és az irodalom tantárgyak felvételi tárgyként való megtartása mellett javasolta a számonkért tananyag pontos, és kifejezetten jogtudományra fókuszált behatárolását. Emellett egy háromszintes vizsgarendszert dolgozott ki, amely egy szűrő szerepet betöltő kérdőíves vizsgáztatással indul, majd azoknak, akik e vizsgarészt sikerrel teljesítették, két-három, választható téma közül esszét kell írni. A harmadik vizsgarész általános érvelési-, valamint kommunikációs képességek felmérésére alkalmas szóbeli vizsga. E komplex felvételi vizsga értékelési módszertanát is kidolgozta.⁸¹ Cséka jellemzése szerint Fonyó élete „a modern, mai arculatú jogi felsőoktatás kialakulásának időszakát is reprezentálja.”⁸²

Fonyó Antalnak szívügye volt a tehetséggondozás is,⁸³ ahogyan arról egykori kollégái is megemlékeznek.⁸⁴ A fiatalok szakmai tevékenysége ösztönzése céljából rendszeresen szervezett ún. műhelyértekezleteket.⁸⁵ Élete utolsó műhelyértekezletét 1981. november 26-27. között tartotta. E rendezvényről szóló beszámolót, ahol a JATE Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tanszékének tudományos fokozattal még nem rendelkező oktatói számoltak be kutatómunkájuk állapotáról, a *Jogtudományi Közölny* megörökített

⁷⁶ FONYÓ – SZABÓNÉ 1978, 275. p.

⁷⁷ PESCHKA 1964, 438. p.

⁷⁸ CSÉKA 1982, 530. p. NAGY 2001, 50. p.

⁷⁹ PESCHKA 1964, 438. p.

⁸⁰ FONYÓ 1967, 333. p.

⁸¹ Uo. 334–337. pp.

⁸² CSÉKA 1982, 530. p.

⁸³ LAKÓ 1982, 653. p.

⁸⁴ KIRÁLY 1982, 825. p. CSÉKA 2007, 13. p.

⁸⁵ KIRÁLY 1982, 825. p.

te az utókor számára.⁸⁶ Rendszeresen közreműködött mindemellett doktori munkák bírálatában. 1981 májusában vett részt élete egyik utolsó doktori vitájában, ahol Horváth Tibor *A büntetési elméletek fejlődése* című doktori értekezését bírálta.⁸⁷

Szintén aktív tudományos-szervező tevékenysége mutatkozik meg a hazai, valamint nemzetközi konferenciák szervezésében is. Azokra a konferenciákra, illetve Fonyónak a rendezvényeken elhangzó előadására, amelyekről írásos dokumentáció fennmaradt, az általa kutatott témák ismertetése során már utaltam. Nagy Ferenc Fonyó Antalról és Schultheisz Emilről írt munkájában idézi Horváth Tibor gondolatait, amelyek Fonyó halálának 10. évfordulójára megrendezett kari konferencián⁸⁸ hangoztak el: „Feledhetetlenek azok a Fonyó által szervezett konferenciák, amelyeket áthatott a mások iránti nyíltsága, emberi melegsége és szeretete, és amelyek tudományos műhely jelentőségűvé avatták ezeket a találkozásokat.”⁸⁹ Élete utolsó évtizedében három nagyobb volumenű, nemzetközi konferenciát szervezett az általa kutatott témákban: a szankciórendszeréről, a gazdasági bűnözésről, valamint a büntetőjogi felelősség differenciálásáról és annak hatáiról.⁹⁰ Az utolsó konferencia előadásairól az ő szerkesztésében orosz nyelvű tanulmánykötet jelent meg 1981-ben,⁹¹ e kötet szerkesztése, valamint a kötetben található tanulmánya volt élete utolsó tudományos munkája.

III. Fontosabb művei

A gazdasági bűncselekményekről. A Magyar Jogász Szövetség V. Kongresszusa. Siófok, 1958. 194–215. pp.

A közadózási kriminalitás kérdései. A pénzügyi büntetőjog. In: Az adózás alapkérdései. Budapest, 1959. 475–486. pp.

A gazdaság elleni bűncselekmények fogalma. Kandidátusi értekezés, 1961.

A tulajdon elleni bűncselekmények fogalmának egyes kérdései. (Szegedi Akadémiai Napok. 1961. május 18–19.) A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 11. 1961/1–3. 144–164. pp.

A társadalmi tulajdon és a népgazdaság védelme az új büntető törvénykönyvben. Rendőrségi szemle 1962/7. 604–614. pp.

Büntetőpolitika és az állam- és jogtudomány. [Korreferátum A magyar állam- és jogtudományok és a társadalmi gyakorlat c. rendezett (Bp. 1963. dec. 22.) tudományos konferencián.] Állam- és Jogtudomány 1964/1. 44–50. pp.

A munka tartalma, célja és módszerei a büntetésvégrehajtás intézményeiben. Jogtudományi Közlemény 1966/3. 105–113. pp.

A felvételi vizsgák módszerének továbbfejlesztése a jogi karokon. Felsőoktatási Szemle 1967/6. 333–338. pp.

⁸⁶ LAKÓ 1982, 653–658. pp.

⁸⁷ GYÖRGYI 1981, 436–440. pp.

⁸⁸ FARAGÓ 1992, 198. p.

⁸⁹ NAGY 2001, 52. p.

⁹⁰ KIRÁLY 1982, 285. p.

⁹¹ FONYÓ ANTAL (szerk.): *Differenciációs ugalovnoj otvetsztvennoszti.* Szeged, 1981.

FONYÓ ANTAL – VERMES MIKLÓS: *Népgazdaság és büntetőjog*. Gazdaság- és jogtudomány. A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának közleményei 1970/3–4. 473–486. pp.

Büntetési rendszerünk továbbfejlesztésének elvi kérdései. Jogtudományi Közlöny 1974/9. 469–476. pp.

FONYÓ ANTAL – FÖLDVÁRI JÓZSEF – HORVÁTH TIBOR: *Büntetőjogi módszerek és eszközök fejlődése a Magyar Népköztársaság büntetőjogában. Nemzeti rapport az AIDP 11. kongresszusának 1. napi-rendi pontjához*. Budapest, 1974.

Büntetési rendszerünk fejlődése a felszabadulás után. Jogtudományi Közlöny 1975/3–4. 192–198. pp.

FONYÓ ANTAL – SZABÓNÉ NAGY TERÉZ: *A bűntügyi tudományok oktatásának továbbfejlesztése*. Felsőoktatási Szemle 1978/5. 275–281. pp.

A magyar büntető törvényhozás fejlődése a felszabadulás után. A magyar büntető törvényhozás 100 éve c. nemzetközi tudományos konferencia előadásai és hozzászólásai. In: Jogász Szövetségi Értekezések. 2. kötet. Budapest, 1979. 107–119. pp.

A munka tartalma, célja és módszerei a büntetésvégrehajtás intézményeiben. In: Büntetésvégrehajtási rendszerek – büntetésvégrehajtási jog. 1980. 49–58. pp.

A gazdasági bűncselekmények. In: Magyar büntetőjog. Különös rész. Budapest, 1981. 413–479. pp.

A vagyon elleni bűncselekmények. In: Magyar büntetőjog. Különös rész. Budapest, 1981. 483–563. pp.

Népgazdaság és büntetőjog. Gazdaság- és jogtudomány. A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának közleményei 1970/3–4. 473–486. pp.

IV. Irodalomjegyzék

BODNÁR M. LÁSZLÓ: *Nemzetközi büntetőjogi konferencia Szegeden*. Jogtudományi Közlöny 1979/8. 529–535. pp.

CSÉKA ERVIN: *Emlékezés Fonyó Antal professzorra*. In: NAGY FERENC (szerk.): Büntetőjog és humánium. Emlékkötet Fonyó Antal halálának 25. évfordulójára. Szeged, 2007. 13–14. pp.

CSÉKA ERVIN: *Fonyó Antal (1919–1981)*. Jogtudományi Közlöny 1982/7. 530–531. pp.

FARAGÓ M. JUDIT: *Tudományos emlékülés Szegeden*. Jogtudományi Közlöny 1992/4. 198–200. pp.

GEGESI KISS PÁL: *A pszichológia terén elért hazai eredmények 1961-ben*. Magyar Pszichológiai Szemle 1962/3. 274–290. pp.

GYÖRGYI KÁLMÁN: *A büntetési elméletek fejlődése című doktori értekezés vitája*. Jogtudományi Közlöny 1981/5. 436–440. pp.

KENYERES ÁGNES (szerk.): *Magyar életrajzi lexikon [A–Z]*. Budapest, 1994.

KERESZTY BÉLA: *A dekriminalizáció és a differenciált felelősségrevonás korlátai*. Állam és Igazgatás 1981/1. 31–36. pp.

KIRÁLY TIBOR: *Fonyó Antal. 1919–1981. [Nekrológ]*. Magyar Jog 1982/3. 285–286. pp.

Krónika. In: MÁTRAI LÁSZLÓ (szerk.): Az Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei. 12. kötet. Budapest, 1962. 157–184. pp.

LAKÓ IBOLYA: *Büntetőjogi műhelyértekezlet Szegeden*. Jogtudományi Közlöny 1982/8. 653–658. pp.

LÖRINCZ JÓZSEF: *Az elítéltek munkáltatásáról – illúziók nélkül*. In: NAGY FERENC (szerk.): Büntetőjog és humánium. Emlékkötet Fonyó Antal halálának 25. évfordulójára. Szeged, 2007. 125–128. pp.

NAGY FERENC: *A szegedi büntetőjogi/dogmatikai iskola meghatározó képviselőiről*. In: HAJDÚ JÓZSEF (szerk.): 90 éves a szegedi jogászképzés. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Szeged, 2013. 133–149. pp.

- NAGY FERENC: *Fonyó Antal életútjáról*. In: NAGY FERENC (szerk.): Büntetőjog és humánium. Emlékkötet Fonyó Antal halálának 25. évfordulójára. Szeged, 2007. 9–12. pp.
- NAGY FERENC: *Schultheisz Emil és Fonyó Antal életútjáról és munkásságáról*. Jogtudományi Közlöny 2001/1. 48–52. pp.
- SZABÓ ANDRÁS: *Vita büntetőjogunk kodifikációjának elvi kérdéseiről*. Jogtudományi Közlöny 1955/7. 442–453. pp.
- PESCHKA VILMOS: *A magyar állam- és jogtudományok és a társadalmi gyakorlat*. Az MTA Filozófia és Történettudományok Osztályának Közleményei 1964/4. 429–441. pp.
- TAUBER ISTVÁN: *A Kriminológiai Munkaközösség ülése a szabadságvesztés-büntetés szerepéről*. Belügyi Szemle 1974/10. 60–62. pp.
- TÓTH MIHÁLY: *A gazdasági bűncselekmények fogalomrendszerének és ítélkezésük elvi irányításának változásai*. In: NAGY FERENC (szerk.): Büntetőjog és humánium. Emlékkötet Fonyó Antal halálának 25. évfordulójára. Szeged, 2007. 17–27. pp.
- Tudományos élet. Tudományos fokozatok odaítélése*. Jogtudományi Közlöny 1963/4. 234–239. pp.
- WITTMAN TIBOR – KOVÁCS ISTVÁN: *A szegedi Akadémiai Napokról*. In: REJTŐ ISTVÁN – SZÁNTÓ LAJOS: Magyar Tudomány – A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője. Szemle. A Magyar Tudományos Akadémia életéből. 68. kötet. Budapest, 1961. 472–477. pp.

GÖRÖG MÁRTA

GROSSCHMID BÉNI

(1851–1938)

I. Életrajz

A magyar magánjogtudomány 20. század eleji korszakának meghatározó magánjogászai „Mesterének” tekintett,¹ a kötelmi jog megújulásának irányvonalát lefektető, az öröklési, családi jogban a hagyományokat, családi köteleket tiszteletben tartó gondolkodást magán viselő kodifikációs munkálatokban részt vevő *Grosschmid*Béni 1851. november 9-én² született Máramarosszigeten, régi nemesi, szászországi eredetű jogászcsaládban. Ahogy unokaöccse, *Márai* Sándor fogalmaz, családja „származásra szászok, akik a XVII. században vándoroltak be Magyarországra, hűségesen szolgálták a Habsburgokat, s II. Lipót császár nemességgel jutalmazta azt (az ősüket,) akit »bányagróf Kristóf« névvel tiszteltek a családban, s a máramarosi kincstári bányákat igazgatta.”³ Édesapja *Grosschmid* Károly, édesanyja a rozsnýói származású *Radványi* Klementína.⁴ Középiskolai tanulmányait szülővárosában, Máramarosszigeten és Nagyváradon végezte. Jogi tanulmányai Bécsbe vezették, jogtudományi doktorátusát 1872-ben a Budapesti Tudományegyetemen szerezte. 1873-ban⁵ a *Köteles részről* írt tanulmányával – Arany János

¹ Így különösen *Szladits* Károly. Lásd: SZLADITS 1948, 1. p. HAMZA – SÁNDOR, 2. p. Ifj. *Szigeti* László In: ifj. SZIGETI 1932, 427. p. *Meszlény* Artur. Lásd: MESZLÉNY 1931, 429–431. pp. A Grosschmid Béni iskola jeles képviselője volt továbbá *Kolosváry* Bálint, *Beck* Salamon, *Almási* Antal, aki utóbbi 1910-től a kolozsvári, 1927-től a budapesti egyetem, 1926-tól 1940-ig a szegedi egyetem magántanára; Vö. WEISS 2006, 102. p.

² Grosschmid születési idejére nézve az egyes források eltérő dátumot szerepeltetnek. 1851. november 6. szerepel az alábbi munkákban: SZINNYEI 1955–1956. pp., SÁNDOR 2013, 135. p., A Digitális Törvényhozási Tudástárban, a Jogifórumon (2019. december 11.); Más források 1852. november 6-át tüntetnek fel Így: Magyar Nemzet, 1938. szeptember 8., 2. p. *Magyar Életrajzi Lexikon* 1967, 623. p., Nemzeti Örökség Intézete (2019. december 17.); *Tudósportál* (2019. december 18.); 1952 szerepel az alábbi forrásokban: *Révai Kétkötetes Lexikona* 1. A–J, Budapest, 1947. 508., *Új Lexikon* 1936, 1540. p. *Új Idők Lexikona* 1938, 2826. p. A *Pesti Hírlap* nekrológiájában: *Pesti Hírlap* 1938. szeptember 8-i száma, 4. p. *Weiss* Emilia tanulmányában az eltérés feltehető indokaként a *Magyar Jogi Lexikon*ban való téves feltüntetést tekinti, amely 1852-ben jelöli Grosschmid születési évét. WEISS 2006, 114. p. 2. végjegyzet. A korhű dokumentumokban 1851. november 9. szerepel, így a magunk részéről is ezt a dátumot szerepeltetjük születési dátumként. Lásd különösen: *A Magyar Jogászegylet Grosschmid előadása* 1936, 711. p. VLADÁR 1936, 325. p.

³ MÁRAI oldalszám nélküli elektronikus megjelenés.

⁴ ROKOLYA 2017, 13. p.

⁵ SZLADITS 1948, 3. p. *Szladits* Károly I. tag gyászbeszéde *Grosschmid Béni I. tag ravatalánál* 1938, 204. p. VÉKÁS 2013, 261. p. Található olyan forrás is, amely az 1872-es évet jelöli. Lásd: SZINNYEI 1955–1956. pp.

főtitkár indokolásával – elnyerte az Akadémia Sztrokey-díját. A tanulmány és a díj a szakmai közönség elismerésével is párosult. Életpályája következő szakasza bírósági, igazságügyminisztériumi, majd ügyvédi pályán találta. 1880-ban a Budapesti Egyetem Jog- és Államtudományi Karának magántanára, 1882–85 között a nagyváradi jogakadémia polgári törvénykezés, majd kereskedelmi és váltójog tanára, az 1884/1885. tanévtől közel hét éven keresztül tagja a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemnek előbb nyilvános rendkívüli, majd 1887-től nyilvános rendes tanárként. 1890-ben nyert egyetemi tanári kinevezést a Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának magyar magánjogi tanszékére.⁶ Egyetemi oktatóként „különös tanár volt, nem sokat törődött tanítványai buzgalmával, gyűlölte a magolókat s hamarabb és szívesebben átbocsátott a vizsgán egy értelmes embert, ha nem is tudott választ adni a vizsgakérdésekre, mint egy biflázó jelöltet, aki hadarta a tételt mint a vízfolyás [...] kényelmesen és rendíthetetlen nyugalommal, néha órákon át szótlanul hallgatta a vergődő és izzadó jogászt. Nem szól a tárgyhöz, de úgy látom, intelligens – mondta néha révedezve.”⁷

Az 1897/98-as, valamint az 1913/14-es tanévben a Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kar dékánja.⁸ 1917/1918-ban az egyetem rektora.⁹ Az 1890-es és az 1900-as években – az Igazságügyminisztérium megbízásából – a magyar magánjogi kodifikációs munkálatok aktív és kiemelkedő részese, különösen a családjog¹⁰ és az öröklési jog területén. Az 1894. évi polgári házassági törvény, illetve az első polgári törvénykönyv tervezetének megalkotásában¹¹ és több más törvény előkészítésében szerzett érdemei¹² elismerésül 1899-ben királyi udvari tanácsosi címet kapott.¹³ A Budapesti

⁶ Ahogy *Vladár* Gábor írja búcsúbeszédében: „1890. évi június 28. napja az a szerencsés dátum egyetemünk évkönyveiben, amelyen a magyar ifjúság Grosschmid Béniben a magánjog tanszékén megint nagy tanítómestert kapott.” VLADÁR 1938, 326. p.

⁷ MÁRAI oldalszám nélküli elektronikus megjelenés.

⁸ Az Egyetem 1914/1915. tanévi almanachja az alábbi összegzést adja önéletrajzának: „GROSSCHMID BÉNI az összes jogi tudományok doktora, hites köz és váltóügyvéd, a budapesti királyi magyar tudományegyetemen a magyar magánjog nyilvános rendes s a magyar bányajog előadó tanára, a harmadik alap vizsgálati s a jogtudományi államvizsgálati bizottság volt elnöke, a bírói gyakorlati vizsgálati bizottságnak tagja, az igazságügyi magyar királyi minisztérium kebelében a magyar általános magánjogi törvénykönyv előkészítése céljából legfelsőbb helyen jóváhagyott szervezettel létesített állandó bizottságnak volt szerkesztő beltagja, ugyanezen bizottságnak előbb volt tanácskozó tagja, a magyar jogász-egylet igazgatás-választmányának tagja, a nagyváradi királyi jogakadémián a polgári törvénykezés, váltó- és kereskedelmi jog volt nyilvános rendkívüli, később nyilvános rendes, a kolozsvári magyar királyi Ferenc József tudományegyetemen az ausztriai polgári magánjog volt nyilvános rendkívüli tanára, ugyanezen intézeteken :l. jogtudományi államvizsgálati bizottság volt beltagja, a budapesti királyi magyar tudományegyetemen a jog- s államtudományi karnak az 1897/98. és 1913/14. tanévben volt dékánja és tanártestületi elnöke, 1898/99. évben volt és jelenlegi prodékánja, m. kir. udvari tanácsos, a Magyar Tudományos Akadémia megválasztott levelező-, a magyar joggyakornokok országos egyesületének pedig tiszteletbeli tagja, a jog- és államtudományi kar e. i. prodékánja, (Nyilvános rendkívüli tanárrá kinevezték a kolozsvári egyetemhez 1887-ben; nyilvános rendes tanárrá ezen egyetemhez 1890-ben.)”

⁹ *Grosschmid Béni 1917–18. tanévi Rector Magnificusnak Rectori székfoglalója.* 17–76. pp.

¹⁰ VÉKÁS 2014, 81. p.

¹¹ Zsögöd Benő a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetét előkészítő állandó bizottság tanácskozó tagjaként vett részt a tervezet előkészítésében. In: Jogtudományi Közlöny Szerkesztősége: *A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetét előkészítő állandó bizottság jegyzőkönyvei*, 1897., 5. p.

¹² Az általános magyar polgári törvénykönyv tervezete házassági vagyoni jogot érintő fejezete kapcsán lásd a 1897. évi december hó 10-i tanácskozásának jegyzőkönyvét. In: Jogtudományi Közlöny Szerkesztősége: *A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetét előkészítő állandó bizottság jegyzőkönyvei*, 1897., 71–86. pp.

Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának magyar magánjogi tanszékéről vonul nyugdíjba egyetemi tanárként hetvenhét évesen, 1928. augusztus 31-én.¹⁴ A Magyar Tudományos Akadémia 1901. május 10-én választotta levelező tagjává.¹⁵

Régi nemesi családnévét¹⁶ egyetemi hallgató korában, a magyarsághoz való tartozását kifejezendően egy Csík megyei székely falu nevét átvéve, *Zsögöd* Benőre változtatta, majd 1904-ben tért vissza eredeti nevéhez.¹⁷ A közvélemény megütközött a szokatlan lépésen, és ezt a sajtóban is kifejezésre juttatta.¹⁸ *Vladár* Gábor szerint előadásán *Grosschmid* Béni a következőképpen magyarázta az elhatározását: „*Fiatalkori felbuzdulással magyarosítottam meg német hangzású nevemet, s felvettem a kis erdélyi fürdő nevét. Utóbb megbántam. Úgy éreztem, hogy vétettem az őseimnek tartozó kegyelet ellen, akik sok évszázadon át német családi nevükön szereztek érdemeket, mint alispánok s más vármegyei és városi tisztségek viselői Nagybányán és a szomszédos vármegyékben, s a magyarsággal való teljes egybeforrasztottságunk is erőteljesebben jut kifejezésre, ha továbbra is német családnememen szolgálom tovább a hazámat, s igyekszem tőlem telhetőleg gazdagítani kultúráját.*”¹⁹ *Angyal* Pálnak így mesélte el a névváltás történetét: „[a] 70-es évek elején külsőleg is kifejezésre kívántam juttatni izzó magyar érzésemet; választásom szinte találomra esett a *Zsögöd* (*Jigodin*) nevű csikmegyei község nevére; utóbb – nemesi voltomat jelző – egy ideig kapcsolatosan használtam a két nevet, majd visszatértem az eredetihez.”²⁰

A külsőségeknek nem volt híve, „[s]oha nem volt jelen, ahol őt ünnepezték.”²¹ Így – többek között – elmaradt jelenléte a nyolcvanadik születésnapjára szervezett ünnepi ülésről, illetve a kir. Pázmány Péter Tudományegyetem magánjogi szemináriuma *Grosschmid* serlegének átadoiról.²² *Szladits* Károly kezdeményezésére a *Magyar Jogászegylet* 1935-ben határozta el,²³ hogy annak érdekében, „[...]” hogy *Grosschmid*nak a

¹³ Ahogy *Ady* fogalmaz 1903. február 1-jén a Nagyváradi Naplóban: „Zsögöd Benő Grosschmid és méltóságos és udvari tanácsosságára smokk lesz [...]” *ADY* oldalszám nélküli elektronikus kiadás (2019. december 17.)

¹⁴ Nyugdíjba vonulása után teljes elvonultságban élt fia, *Grosschmid* Lajos visegrádi nyaralójában. *Pesti Hírlap* 1938. szeptember 8-i száma, 4. p. Újfent unokaöccse szavait idézve: „A törvényes korhatárt betöltötte már, mikor nyugalmába vonult; a Duna mellett élt, egyik nyaralóhelyen, hajnalban kelt, nyolcvanévesen a Dunában fürdött, s napestig dolgozott szobájában, nekikönyökölve az álló íróasztal támlájának.”

¹⁵ SÁNDOR 2013, 135. p. *Magyar Nemzet*, 1938. szeptember 8., 2. p., *Magyar Nemzet* 1938. szeptember 11., 18. p. Székfoglaló előadását *Az intestát örökösödési rend Solon törvényeiben* címmel tartotta. *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973* 1975, 93. p. Ettől eltérően található olyan forrás is, amely rendes tagként nevesíti. Lásd: *Új Idők Lexikona* 1938, 2826. p.

¹⁶ A családnév eredetéről így ír Márai: „Apám német neve s az ősök faluja, mely ma is áll még Szászországban, tanúsítják, hogy a család a szász választófejedelem szolgálatában állott s az állami pénzverdében dolgoztak; a szász garasokat kovácsolták évszázadokon át, Groschen-Schmiedok voltak, garas-kovácsok.”

¹⁷ Az erről szóló közlemény: *Budapesti Közlöny*, 1904. 147. szám, 1904. június 28. 1. p. SZINYEI 1955–1956. pp.

¹⁸ Vö. *Pesti Hírlap* 1904. június 29., 1–2. pp. *Pesti Hírlap* 1904. június 30., 3–4. pp. *Független Magyarország* 1904. július 7., 8. p. A szegedi sajtóban: *Szeged és Vidéke* 1904. július 1., 7. p. *Szeged és Vidéke* 1904. július 3., 3. p.

¹⁹ VERESS oldalszám nélküli elektronikus megjelenés (2019. december 17.)

²⁰ ANGYAL 1938, 323. p.

²¹ GAJZÁGÓ 1938, 80. p.

²² VLADÁR 1936, 629. p., GAJZÁGÓ 1938, 70. p. Serlegbeszédet tartott továbbá Nyulászi László, a *Polgári Jog* főszerkesztője NYULÁSZI 1935, 587–592. pp.

²³ Részleteiben lásd: *Nyulászi János serlegbeszéde* 1935, 587. p. csillaggal jelzett lábjegyzet.

jogéletben való jelentősége a köztudatban még fokozottabban kimélyítették²⁴ Grosschmid előadásokat tart évről-évre.²⁵

Grosschmid nem csak a jogtudományban volt úttörő, az első magyarországi hosszútávúszók egyike, aki a korhű tudósítások szerint e területen is kiemelkedő eredményeket tudhatott magáénak.²⁶ A *Budai Torna Egylet* jegyzőjeként szerepet vállalt a *BTE* és a *Budai Torna Kör* egyesítésében, illetve 1875-ben részt vett Magyarország egyik legnagyobb egyesületének, a *Budapesti (Budai) Torna Egyletnek* (BBTE) megalakításában.²⁷

Kiváló család tagja, *Márai Sándor*²⁸ író és *Radványi Géza*²⁹ filmrendező apai nagybátyja, Grosschmid Géza jogász, kassai várospolitikus, szenátor bátyja.

Felesége 1937 decemberében³⁰ bekövetkezett halála megtörte a tudóst,³¹ rá közel egy évvel, 1938. szeptember 7-én, délelőtt fél tízkor,³² Visegrádon érte a halál.³³ Halálát öt gyermeke gyászolta.³⁴ Koporsóját az egyetemi központi épület előcsarnokából a Fiumei úti Nemzeti Sírkertben,³⁵ a főváros által adományozott díszsírhelyen³⁶ helyezték örök nyugalomra 1938. szeptember 10. napján.³⁷ Két évvel később fiát, Grosschmid Lajos³⁸ matematikust, egyetemi tanárt, a Budapesti Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának dékánját (1932–1933), apja mellé temették. A sírt 2004-ben a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság védetté nyilvánította.

²⁴ *A Magyar Jogászegylet Grosschmid előadása* 1936, 711. p.

²⁵ Az 1936. évi Grosschmid-ciklus első előadását Almási Antal tartotta „Grosschmid és a családjog” címmel. A beszámolót lásd: *A Magyar Jogászegylet Grosschmid előadása* 1936, 711. p. Az egyik legutolsót halálának évében rendezte a Magyar Jogászegylet. *Grosschmid-ünnep a Magyar Jogászegyletben* 1938, 261–262. pp.

²⁶ A korabeli sajtó így tudósít a több mint harminc kilométeres Vác-pesti távúszásról: „Az indulásból Zsögöd Benő vezetett egy jó ideig, később Szekrényessy majd Bachmayer, ki helyét aztán mindvégig megtartva mintegy 200–250 ölhosszal nyertes maradt; Szekrényessy Kálmán 2-dik, Zsögöd Benő mintegy 100 öllel hátrább 3-dik; [...] Legjobb conditióban érkezett be Zsögöd Benő s ugylátszott, hogy néki kellő trainirozás mellett egy ujabbi versenyben győzelmet jósolhatnánk.” *Vadász-Lap* 1881. Julius 16., 231. p.

²⁷ Jogifórum, Tudósportál (2019. december 18.)

²⁸ Eredeti nevén *Márai Grosschmid Sándor* Károly Henrik.

²⁹ Született Grosschmid Géza, aki apai nagyanyja után vette fel a *Radványi* nevet. Többek között az 1947-ben forgatott *Valahol Európában* c. film rendezője, a második világháború után a Színház- és Filmművészeti Főiskola filmfőtantervének első vezetője. (Külföldön Louis de Funes-t ő fedezte fel a filmgyártásnak.)

³⁰ Magyar Nemzet, 1938. szeptember 8. 2. p.

³¹ Pesti Hírlap 1938. szeptember 8-i száma, 4. p.

³² Pesti Hírlap 1938. szeptember 8-i száma, 4. p.

³³ Halálának körülményeire lásd: Magyar Nemzet, 1938. szeptember 8., 2. p. Elhunytát számos gyászír adta a jogászközönség tudtára, így többek között a *Polgári Jog* is. *Polgári Jog Közgazdaság és Pénzügy*, 1938. szeptember (7. szám) 1. p. Pesti Hírlap 1938. szeptember 8-i száma, 4. p. Magyar Nemzet, 1938. szeptember 8. 2. p.

³⁴ Grosschmid Lajos a Tudományegyetemen a matematika rendes tanára, István a Malert elnökgazgatója, Sándor, aki törvénytudós, valamint két leánya. Pesti Hírlap 1938. szeptember 8., 4. p. Magyar Nemzet, 1938. szeptember 8., 2. p.

³⁵ 41, N/A, 1, 36

³⁶ Pesti Hírlap 1938. szeptember 10. 9. p.

³⁷ Pesti Hírlap 1938. szeptember 10. 9. p. A gyászszertartásról részletesen: Magyar Nemzet 1938. szeptember 11., 18. p. Pesti Napló 1938. szeptember 11., 17. p.

³⁸ Születésekor Grosschmid a Zsögöd családi nevet használta, így fia Zsögöd Lajos néven látta meg a napvilágot, s csak később, 1904-ben változott vissza családnévre az eredeti szász nemesi névre.

II. Tudományos munkásság

Grosschmid (Zsögöd) a civilista zseni

Grosschmid zseniális jogtudós, „a magyar magánjog Iliásza.”³⁹ Műveinek olvasása, megértése koncentrációt igénylő szellemi kihívás.⁴⁰ „Tulajdonképpen Grosschmid azzal hatolt be a magyar jogtudományba, hogy hűséges tanítványa és a XX. század első felének vezető magyar magánjogásza, Szladits Károly, ahogy mondani szokás emberi fogyasztásra alkalmassá tette, világos fogalmazásban elterjesztette.”⁴¹ Ahogy Asztalos László fogalmazott: „Szladits magyarra fordította Grosschmidot”.⁴²

Főműve⁴³ kétségtelenül a *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*című műve,⁴⁴ mely iránymutató a magyar magánjog fejlődési irányát, felfogását tekintve.⁴⁵ „Korszakos alkotás”,⁴⁶ „örökéletű könyv”,⁴⁷ „kiemelkedő hegycsúcs a magyar magánjogtudomány lankái között”,⁴⁸ „[...] az egész jogi világirodalomban páratlanul álló mű.”⁴⁹ Szladits úgy jellemezte: „[Grosschmid] Élete fő művének célja az volt, hogy jogtudományunkat visszavezesse arra az önálló nemzeti alapra, amelytől a jogunkban 1848-ban bekövetkezett törés és az idegen jogrendszer befolyása eltávolították.”⁵⁰ Weiss Emília megfogalmazásában: „[...] hozzájárult az önálló jogi műveltség tudományos megalapozásához, és számos eredményt tekintve világirodalmi vonatkozásban is előbbre vitte a jogtudományt.”⁵¹

Kétkötetes monumentális alkotásáról tanítványa, Szladits Károly⁵² – „Grosschmid zsenijének alázatos apostola”⁵³ – úgy vélekedett, hogy annak részletekbe menő fejtegetéseiről mozaikképet összeállítani annyit jelentene, mint egész könyvet írni róluk.⁵⁴ Ez a könyv mégis elkészült: Grosschmid tanítványainak szűkebb köre⁵⁵ „Mesterük” 80. születésnapjára a Fejezetek ünnepi kiadása mellett a Fejezetekhez írt két kötetes Glosz-

³⁹ MESZLÉNY 1931, 430. p.

⁴⁰ Vö.: CSEHI 2012, 18. p. SÁNDOR 2013, 136. p.

⁴¹ ECKHART 1936, 83. p.

⁴² ASZTALOS 1973, 14. p.

⁴³ „Élete munkájának óriási méretei a Fejezeteken kívül talán a Jogszabálytanában tűnnek leginkább szembe.” ALMÁSI 1931, 431. p. A műről részletesen: ALMÁSI 1931, 431–438. pp.

⁴⁴ A mű általános értékelésére jelenlegi jogirodalmunkban lásd: WEISS 2006, 103–105. pp. VÉKÁS 2019, 33–48. pp.

⁴⁵ Az I. kötet első kiadására 1898-ban, második kiadása 1901-ben, a II. kötet 1900-ban jelent meg. Mindkét kötet jubileumi kiadására 1932–1933-ban került sor. A mű nem „csak” a klasszikus kötelmi jogi intézményekről, hanem az „elszört kötelmi különös ágazatokról”, mint a dologi, öröklési jogban és a családjogban megjelenő kötelmekről is értekezik.

⁴⁶ SZLADITS 1936, 6. p.

⁴⁷ WEISS 2006, 104. p.

⁴⁸ VÉKÁS 2013, 257. p.

⁴⁹ SZLADITS 1948, 6. p.

⁵⁰ SZLADITS 1936, 6. p.

⁵¹ WEISS 2006, 104. p.

⁵² „Szladits Károly, »aki egy emberéleten át gyermeki alázattal teljes felolvasottsággal szolgálta Grosschmid zsenijét.«” Beck Salamon *felszólalása* 1935, 593. p. Szladits Károly a Magyar Tudományos Akadémián 1945. november 26-án tartott rendes tagsági székfoglaló előadását Grosschmid Béni emlékének szentelte. A székfoglaló előadás később nyomtatásban is megjelent. Lásd: SZLADITS 1948, 1–8. pp.

⁵³ BECK 1938, 394. p.

⁵⁴ SZLADITS 1936, 11. p.

⁵⁵ Vö. Grosschmid Béni: „Fejezetek Kötelmi jogunk köréből” új jubileumi kiadása 1932, 108. p.

szával⁵⁶ ajándékozta meg *Grosschmid*ot azzal a céllal, hogy a „[...] Fejezetek egyes részeinek örökérvényű eredményeit összefoglalják, saját gondolataikkal és a változott viszonyokra, jogszabályokra való tekintettel a mai alkalmazhatóságuk szempontjából kiegészítik.”⁵⁷ Tanítványai a Mester tiszteletére, nyolcvanadik születésnapjának ünnepelésére a pesti Vigadóban nagy ünnepséget szerveztek: „Eljöttek tanártársai, volt tanítványai, az ország neves ügyvédei és bírái, eljöttek vagy kétezren, s beállított ünnepelni a miniszter is. A megjelölt órában hasztalan várták: Levelet küldött a miniszternek, megköszönte az ünneplést, s elnézést kért, hogy nem jöhet el, de »nem engedi életét ilyesmivel megrövidíteni.«”⁵⁸ A Mester iránti tiszteletet és munkásságának elismerését kelőképpen fejezik ki *Meszlény* Artúr szavai: „Mint jogunk régi nagyságának vigaszt és buzdítást osztogató márványszobra, úgy emelkedel ki Te, Mesterünk, a jog terén is elharapódzó általános pusztulás sívársága közepette, s hirdeted léteddel, halhatatlan műveid diadalmas eredményeivel, egy emberélet küzdelmei fölött tisztult lélekkel végigtekintő és mindent megértő bölcsességgel a magyar jog, a magyar magánjog intaktságát, a morál kívánalmaival való harmóniáját, a nemzet szívéig lenyúló gyökereiben rejlő életképességét és a nemzettel együtt való örökéletűségét.”⁵⁹

Grosschmid finom dogmatikai elemzései, úttörő jellegű tudományos rendszerezései az „igazságosság” követelményének érvényesítését célozták a tételes jog formái között. A modern gondolkodás mellett állásfoglalásaiban azonban feudális maradványok is tükröződnek. Munkásságát a jogi gondolkodás nemzeti hagyományainak megőrzése, népszerűsítése jellemezte.⁶⁰ A német jog ellenében kívánt egy új magyar magánjogot felépíteni.⁶¹ *Grosschmid* „[m]unkásságát a családi és öröklési jog terén a konzervativizmus, a jogtörténeti hagyományok maximális tiszteletben tartása, míg a forgalmi jogban (kötelmi jog) a merész haladás jellemezte, melynek nyomán a magyar kötelmi jog úgyszólván a semmiből jött létre.”⁶² A kötelmi jog mellett *Grosschmid* örökérvényűt alkotott a kereskedelmi jog, a nemzetközi magánjog,⁶³ az öröklési jog, és a családjog⁶⁴ területén is. Az utóbbi területekre eső művei, megállapításai a hagyományok megőrzésére és a családias érzésre épülnek. Ugyanis ez az a terület, ahol akkor sem szabad változásnak esni, ha minden más változik is. Ahogy *Szladits* Károly fogalmaz a Pázmány Péter Tudományegyetem és a Magyar Tudományos Akadémia nevében megtartott búcsúbeszédében: „Fényes vitairataival és remekbe készült tanulmányaival sikerült is

⁵⁶ Glossza 1932–1933., A Glossza huszonkettő szerző írását tartalmazza, s belőlük áll a Glossza szerkesztőbizottsága is. A szerkesztőbizottság tagjai: *Almási* Antal, *Baumgarten* Nándor, *Bátor* Viktor, *Blau* György, *Besnyő* Bernát, *Beck* Salamon, *Dezső* Gyula, *Frigyes* Béla, *Fürst* László, *Görög* Frigyes, *Kuncz* Ödön, *Lőw* Lőránt, *Markos* Olivér, *Menyhárt* Gáspár, *Meszlény* Artúr, *Nizsalovszky* Endre, *Nyulási* János, *Reitzer* Béla, *Schwartz* Bertalan, *Személyi* Kálmán, *Szladits* Károly, *Tóth* Lajos. Könyvismertetésre: IFJ. SZIGETI 1932, 426–429. pp.

⁵⁷ IFJ. SZIGETI 1932, 427. p.

⁵⁸ MÁRAI oldalszám nélküli elektronikus megjelenés.

⁵⁹ MESZLÉNY 1931, 429. p.

⁶⁰ Vö.: WEISS 2006, 101. p.

⁶¹ Vö. ehhez SZLADITS 1948, 5. 7. p. PESCHKA 1959, 60. p. ASZTALOS 1973, 75. p.

⁶² PÓLAY 1974, 8. p.

⁶³ BALLA 1931, 450–452. pp.

⁶⁴ *Almási* szerint a házassági törvény alapgondolatainak jogi felépítése egészben, vagy legalább is túlnyomórészt *Grosschmid* műve. ALMÁSI 1937., 3. p.

véglegesen biztosítania családi és öröklési jogunk nemzeti intézményeinek fennmaradását és ezzel megalapozta magánjogunk további önálló nemzeti fejlődését.”⁶⁵

Grosschmid életművéből – jelen tanulmánykötet terjedelmi korlátai okán – az öröklési jog fejlődésében, különös tekintettel az öröklési jogi kodifikációban betöltött szerepére helyezük a fókuszot, többes indokból. Egyrészlől a legtöbb elemzés a Fejezetekhez kapcsolódik, másrészlől párhuzam vonható a magánjogi kódexünk öröklési jogi könyvének mintázata, valamint *Grosschmid* felfogása között.⁶⁶ A Polgári Törvénykönyv (2013. évi V. törvény) kodifikációja a „megőrizve megújulás” alapeszméjére épített, s az öröklési jogi könyv megalkotásakor a Kodifikációs Szerkesztőbizottság hangsúlyt helyezett arra, hogy az öröklés szabályain csak különösen indokolt esetben változtasson.⁶⁷ Ahogy *Vékás* Lajos tanulmányában írja: „Ha tetszik, *Grosschmid* szellemében jártunk el, aki határozottan vallotta és ismételten hangsúlyozta, hogy »a mai idők szellemével ellentét« jegyek-től megszabadított öröklési jogi intézményeket nem szabad megváltoztatni.”⁶⁸

Teleszky István és Zsögöd Benő vitája – Zsögöd és az öröklési jogi kodifikáció

Zsögöd öröklési jogi kodifikációs szerepét az öröklési jog *Teleszky*-tervezetéhez viszonyítottan érdemes értékelnünk. Lényegét tekintve az öröklési jog kodifikációja két elme: *Teleszky* és *Grosschmid* diskurzusára, vitájára épült.

Teleszky István, nagyváradi ügyvéd az 1871. évi II. Magyar Jogászggyűlésen tett javaslatot – a polgári jog kodifikációját megelőzően – az öröklési jog kodifikációjára, melyet a Jogászggyűlés támogat.⁶⁹ E támogatás nyomán *Teleszky* az igazságügy-minisztériumtól 1873-ban felkérést kapott a Magánjogi Törvénykönyv öröklési joga tervezetének előkészítésére.⁷⁰ *Teleszky* megkezdte munkáját, melynek eredményét 1876-ban jelenteti meg az *Örökösödési jogunk törvényhozási szabályaihoz* című művében,⁷¹ mely alkotását a Magyar Tudományos Akadémia a Sztrókay-pályázaton dicséretben részesített.⁷² A mű középpontjában annak a kérdésnek a megválaszolása állt, miszerint az ági örökösödés fenntartandó-e a jogrendszerben vagy sem. Véleményét az alábbiakban foglalja össze: „[...] a magyar törvényhozás a törvényes örökösödés törvényhozási szabályozásánál az öröklött és szerzett vagyon közötti különbséget fent nem tarthatja; hanem a törvényes örökösödés rendét a természetes családi összeköttetésre alapítva a vagyonok eredetének kutatása nélkül egyöntetű örökösödési rendet kell érvényre emelni.”⁷³ A mű publikálása után országos vita bontakozott ki *Zsögöddel* az élen. *Zsögöd* a *Magyar Igazságügy* 1877–1879-es köteteiben folytatólagosan jelentette meg *Öröklött és szerzett vagyon* című munkáját,⁷⁴ melyben – néhol vehemenssen – az ági vagyon fenntartása mellett szállt síkra. Mintegy válaszul 1881-ben *Teleszky* magánkia-

⁶⁵ Magyar Jogi Szemle, 1938. október, 8. szám, 327.

⁶⁶ Részleteiben lásd: VÉKÁS 2019, 50–63. pp. VÉKÁS 2013, 257–263. pp.

⁶⁷ VÉKÁS (szerk.) 2012, 537. p. VÉKÁS 2013, 258. p.

⁶⁸ VÉKÁS 2013, 258. p. Vékás 2019, 51. p.

⁶⁹ TELESZKY 1872. ZSÖGÖD 1887, 49. p.

⁷⁰ CSIZMADIA 1979, 36. p.

⁷¹ TELESZKY 1876.

⁷² PÓLAY 1974, 7. p. ZSÖGÖD 1887, 49. p.

⁷³ Kiemelések a szerzőtől. TELESZKY 1876, 286. p.

⁷⁴ ZSÖGÖD 1877, 1878, 1879.

dásban megjelenteti öröklési jogi törvénytervezetének általános részét és a törvényes öröklésre vonatkozó anyagát indokolással együtt.⁷⁵ A viták állandósulnak, de ebben egy ideig *Zsögöd* nem vesz részt, távol tartja tőle magát. Az igazságügyminisztérium 1882-ben közzéteszi Az *Általános Magánjogi Törvénykönyv Tervezete. Öröklési jog* címmel a Teleszky-tervezetet teljes terjedelemben.⁷⁶ „Teleszky István [...] öröklési jogi tervezete [...] egyenes leszármazója volt az Országbírói értekezleten felmerült annak az alválasztmányi javaslatnak, mely a régi magyar öröklési jog teljes félretételével az osztrák ált. polg. törvénykönyv öröklési jogát kívánta (akkor még ideiglenesen) fenntartandónak.”⁷⁷ *Zsögöd* a leendő polgári törvénykönyv öröklési jogának hivatalos tervezetét, ezt az ún. Teleszky-tervezetet⁷⁸ „jól megcibálgatta.”⁷⁹ Ennek oka javarészt a kor azon törvényhozási methodusa is volt, mely a külföldi jog „lemásolásán” nyugodott. „*Bizonyos könnyedség jellemzi kodifikációnk irányát. Kis eszközökkel, semmi eszközökkel nagy célokat elérni, mintha az lehető volna. Lerajzolunk valami idegen kodexet, – bár mindenkor elismerendő személyes kitünőséggel, de végre is mélyebb belső munka nélkül s hirdetjük, hogy a nemzet halad.*” – kelt ki *Zsögöd* Teleszky öröklési jogi törvénytervezete ellen. *Zsögöd* a tervezetre reflektálva egy rendkívül agresszív hangvételű cikksorozatot jelentetett meg a *Magyar Igazságügy* 1882–83. évfolyamaiban közzétéve.⁸⁰ (*Zsögöd* mellett *Dell’Adami* Rezső támadta vehemens módon a tervezetet eltérően azonban *Zsögödtől*, nem konzervatív, hanem radikális oldalról.⁸¹) A bírói, ügyvédi, jogtanári képviselők közül összehívott szaktanács igazságügyminisztériumi felkérés alapján 1883 őszén kezdte meg a tervezet megvitatását, amelyet 1886-ban fejezett be.⁸² *Zsögöd* ebben az időben, 1885-ben, magánszorgalomból, *ex privata diligentia* a törvényes örökösödésről önálló törvénytervezetet írt annak ellenére, hogy maga is látta, „*az eddigi előjelek legkevésbé arra mutatnak, hogy ez alapoknak az irányadás focusában túlnyomó sympathiákra kilátásuk lehetne.*”⁸³ Teleszky Istvántól eltérően, a német szellemi hatás elleni védekezés jegyében más felfogással közelített e területhez. Művében a Teleszky-féle törvénykönyv tervezetet (Kormánytervezet), valamint a „ministeri Értekezlet által megállapított szöveget”⁸⁴ (Értekezlet) elemzi, értékeli, segítségül hívva a jogösszehasonlítás eszközét, ott is elsősorban felhívva az Osztrák Polgári Törvénykönyv, a Szász Polgári Törvénykönyv, valamint a Zürichi törvénykönyv egyes szakaszait. Gondolkodásmódját áthatja a család, a családi érzés tisztelete,⁸⁵ a kor értékrendje. Ennek egyik megnyilvánulása az özvegyi jog (mely kizárólag a túlélő feleséget illette) intézményéhez kapcsolt felfogása: „*Ethikai alapja özvegyi jogunknak, melynek gyökerei már Szent-István törvényeiig visszanyulnak [...] bizonyos, mint mondani szoktuk, lovasias tekintet a gyöngébb nemre s azon erősebb kapcsolatokra, melyekkel a nőnek helyzete a*

⁷⁵ TELESZKY 1881.

⁷⁶ TELESZKY 1882.

⁷⁷ KOLOSVÁRY 1938, 58. p.

⁷⁸ A Teleszky-törvénytervezetről, beleértve annak előzményeit is részletesen PÓLAY 1974.

⁷⁹ MIKSZÁTH oldalszám nélküli elektronikus megjelenés (2019. december 17.)

⁸⁰ ZSÖGÖD 1882, 1883.

⁸¹ Vö. PÓLAY 1974, 17–18. pp. CSIZMADIA 1979, 36–37. pp.

⁸² PÓLAY 1974, 19. p.

⁸³ ZSÖGÖD 1901, 63. p.

⁸⁴ Uo. 64. p.; TELESZKY 1884.

⁸⁵ Vö. WEISS 2006, 106. p.

férjéhez fűződik, mintsem fordítva. A nő, mint özvegy is, férje nevének s társadalmi állásának védpaizsa alatt áll s ezt viszi át ez intézmény a vagyonra. Másrészt folytatója mintegy ez intézmény a férj életbeli tartási kötelezettségének. A vezéreszme nem az, hogy az özvegy törzsvagyont kapjon, hanem a gondoskodás órája, de ez aztán egyik legerősebb postulatumaképpen a haza örökösödési rendszer elveinek.”⁸⁶ Zsögöd javaslatában az özvegyi jogot fenntartja az özvegyiség idejére, ugyanakkor – a Tervezettől eltérően – lakásra, tartásra szorítja, valamint lehetővé teszi, hogy a leszármazók a hagyaték negyedére, az ági örökösök a hagyaték felére korlátozzák a haszonélvezett vagyont.⁸⁷ Az „özvegyi jog intézménye ellen” felhozott kormánytervezet indokolása⁸⁸ – többek között – az alábbiakról szól: „épen úgy nem eredeti magyar intézmény, hanem a külföldi hasonló jogszabályoknak utánzása, mint a családi ági örökösödés [szabályai] „a kölcsönösség követelményébe ütköznek, mennyiben a férj hagyatékában a nőnek oly jogokat biztosítanak, melyekkel viszont a férj a nőhagyatékára vonatkozólag nem bír [...] az újra való férjhezmenetel elébe gyakran elháríthatatlan akadályokat gördít.” Éppen ezért „[M]ennyivel helyesebb, ugymond ha a hagyaték az örökhagyó elhalálozása utána azonnal a rokonok és házastárs között méltányosan akként osztatik meg, hogy ezek mindenike az őt illető hányad tulajdonosává, korlátlan urává váljék, s a vagyonát belátása szerint kezelhesse és hasznosíthassa, egymással pedig jó egyetértésben élve az özvegy, a nélkül, hogy anyagi előnyt veszítene, esetleg új házasságra léphessen, s a hazának hasznos polgárokat nevelhessen.”⁸⁹

Zsögöd javaslatában behatóan kitér az ági vagyon problematikájára, fenntartva továbbra is annak szükségességét. Konceptiója a visszaszállás elvén, az ági örökösödési fonal korlátozásán, valamint az ági örökségnek *singularis successio*-kénti *constructio*-ján nyugodott.⁹⁰ A visszaszállás körében a Schaffhauseni codex mintáján nyugvó, de attól mégis eltérő⁹¹ ági törzsöröklést, a vagyonnak csupán azon előd és lemenői körében való visszaháramlását támogatta, akiről az „leszállott, s nem általában azon oldalra, mely felől jött.”⁹² A visszaszállás lehetséges fonalát azonban elvágja, a rokonság bizonyos szűkebb körére, a szülői és nagyszülői parentélára korlátozza (szülei és öregszülei csoport). Maga is elismerte, hogy ez a korlátozás „elvben erős változtatás eddigi historiai jogunkon.”⁹³ Zsögöd szerint „[A]z ági vagyont illetőleg pedig a hazai jogi felfogás mellett, legalább szerintünk, nyomatékosabb tekintetek szólnak, mint a milyen az, hogy abból a nő újabb házasságbeli »hasznos polgárokat nevelhessen.«”⁹⁴ A család, mint

⁸⁶ ZSÖGÖD 1901, 84. p.

⁸⁷ PÓLAY 1974, 20. p. VÉKÁS, 259.

⁸⁸ Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete. Öröklési jog. Indokolás 1883, 43. p.

⁸⁹ Idézetek ZSÖGÖD 1901, 94. p.

⁹⁰ ZSÖGÖD 1901, 133. p.

⁹¹ A Schaffhauseni „codexnek oldalöröklési rendje, viszonylag még a legközelebb eső a magyarhoz, ez is azonban oly sarkalatos eltérésekkel, hogy azt bár rokon, de mégis egészen más örökösödési rendszernek kell tekintenünk.” ZSÖGÖD 1901, 182. p. „ez öröklés, legalább egyéni megítélésünk szerint, a hazai mögött messze elmarad. Éppen azon két alapeszme, a melyen a magyar rendszernek belső összhangja nyugszik, t. i. egyfelől az örökhagyó személyiségéből való kiindulás a nem ági vagyonban [...], másfelől a leszálló örökségi vezérelv és korlát a visszaszállásban [...]: ebben az öröklésben semmikép sem fedezhető fel.” ZSÖGÖD 1901, 189. p.

⁹² Kiemelések a szerzőtől. ZSÖGÖD 1901, 133. p.

⁹³ Kiemelések a szerzőtől. ZSÖGÖD 1901, 134. p.

⁹⁴ ZSÖGÖD 1901, 94. p.

érték később visszatér az általa javasolt hitvestársi öröklés⁹⁵ kapcsán is: „Ethikai alapja a hitvestársi öröklésnek a hitvesi szeretet, vagyis azon tekintet, miszerint gyermek nem létében a házastárs az, a ki az emberhez mindenkinél a világon (apánál, anyánál, testvérnél) közelebb áll. Erre alapítható, hogy azon javakban, a melyekre nézve az elhunyt-nak individuuma az öröklésnél ethikai középpontul elfogadható, a hitvestárs minden más örököst a gyermekek kívül megelőzzön. Mert épen ő, mint Verböczy mondja, többje az embernek, mint testvére.”⁹⁶

Az 1883-tól 1886-ig tartó szaktanácsai megvitatás után Fabinyi Teofil igazságügy-miniszter a javaslatot a képviselőház 1887. január 8-i ülésére terjesztette be. Rá egy hétre, *Zsögöd Családfenntartás és örökjogi javaslat*⁹⁷ címmel újabb fenntartásokat közölt a javaslat utóöröklést szabályozó részével szemben.⁹⁸ Két kérdést tett fel és válaszolt meg e tárgykörben: 1. „Van-e az utóörökösödés intézményében a mint azt a tervezet és javaslat megállapítja, viszonyítva ez intézményünk eddigi alkatához, olyatén valami progressio, a mely az ő családfenntartó erejét lényegesen fokozza?” valamint 2. „És minő viszonyban áll általában a substitutio intézménye a mellőzendő magyar törvényes örökösödési rendszerhez a családfenntartás szempontjából, és jelesül képes-e azt eme szempontból pótolni?”⁹⁹ Újabb egy héttel később Dell'Adami támadta a javaslatot két vonatkozásban: Egyrészt az özvegyi jogot elvetendőnek tartotta, másrészt a házasságon kívül született gyermek részére a törvényes gyermekkel azonos öröklési jogállás biztosítását javasolta.¹⁰⁰ A megjelent jogirodalmi vélemények hatására a javaslatot az igazságügyminisztérium felülvizsgálta, s a módosított *Törvényjavaslat az öröklési jogról* indoklással együtt az 1887. szeptember 26-ra meghirdetett országgyűlés október 22-i ülése elé került. Az igazságügy-miniszter egyúttal indítványozta, hogy az igazságügyi bizottsághoz áttételre kerüljön tárgyalás céljából.¹⁰¹ A javaslatot a parlamenti igazságügyi bizottság támogatta, így a törvényjavaslat elfogadása várható volt. Ekkor – egy nem várt fordulattal – az igazságügy-miniszter *Zsögödöt* kérte fel az életbe léptetés törvényjavaslatának elkészítésére.¹⁰² 1889-ben az uralkodó *Szilágyi* Dezsőt nevezte ki igazságügy-miniszternek, akit *Zsögöd* meggyőzött az öröklési és családjog olyatén szoros kapcsolatáról, mely az öröklési jog kodifikációja mellett nem nélkülözheti a családjog kodifikációját, így a miniszter a törvényjavaslatot levette a napirendről,¹⁰³ az öröklési jogi kodifikáció törvénykönyvbe foglalt eredmény nélkül maradt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kodifikációs folyamat ne járt volna eredménnyel: *Zsögöd* állhatatos és kitartó munkája megakadályozta olyan jogintézmények elvérzését, mint például az ági öröklés, mely mai napig élő része magánjogunknak.

⁹⁵ Mely öröklés viszont – eltérően az özvegyi jogtól – már kétoldalú (viszontagló). ZSÖGÖD 1901, 96. p.

⁹⁶ Kurzívval való kiemelések Zsögödtől. ZSÖGÖD 1901, 97. p.

⁹⁷ ZSÖGÖD 1887, 49–69. pp.

⁹⁸ Vö. PÓLAY 1974, 21. p. Pólay tanulmányában „Családfenntartás és örökjogi javaslat.”

⁹⁹ ZSÖGÖD 1887, 58–59. pp.

¹⁰⁰ PÓLAY 1974, 21. p.

¹⁰¹ Vö. PÓLAY 1974, 22. p.

¹⁰² Vö. PÓLAY 1974, 25. p.

¹⁰³ CSIZMADIA 1979, 37. p.

Grosschmid (Zsögöd) kimagasló és összetett életművet hagyott a magánjogászok számára örökölni. Olyan életművet,¹⁰⁴ melynek olvasása, megértése bár sokszor kihívásokkal terhelt, mégis, „[...] a tárgyi ismeretek szélessége, a rendkívül eredeti, asszociatív képessége és sajátos látásmódja mellett a jog öntörvényű világának megismerése, feldolgozása és tolmácsolása terén is utolérhetetlen eredetiséget mutat napjainkig.”¹⁰⁵ Jelentősége, megkerülhetetlensége a magánjog szinte valamennyi területén vitathatatlan.¹⁰⁶ A század eleji, s ez által mai magyar magánjogunk alakítója.¹⁰⁷

„Hogy ki volt s ki lesz századokon keresztül Grosschmid, azt minden magyar jogász tudja és tudni fogja.”¹⁰⁸

III. Fontosabb művei

Kiskoriúk utáni törvényes öröklésről. Budapest, 1879. „Külön lenyomat a „Magyar Igazságügy” X. kötetéből.”

Csödtörvény: (1881: XVII. törvénycikk): jegyzetekkel, utalásokkal és magyarázattal. Budapest, 1881.

Ungarisches Concursgesetz, (XVII. Gesetz-artikel vom Jahre 1881) mit Anmerkungen, Parallelstellen und Erläuterungen. 1881.

Polgári törvénykezési rendtartás és végrehajtási eljárás: az 1868. LIV., 1881. LIX. és LX. törvénycikknek szakszerű használat céljából egybegyűjtve. Budapest, 1881.

Törvénytervezet a törvényes örökösödésről. Adalék az általános magánjogi törvénykönyvnek hazai önálló irányban való felépítéséhez. Budapest, 1886.

Öröklött s szerzett vagyon: tanulmány újabb irodalmunkból, függelékekkel: a kiskoriúk utáni törvényes öröklésről. Politzer Zsigmond és Fia. Budapest, 1897.

Bírói zálogjog némely kiterjesztéséről. Pesti könyvnyomda-részvénytársaság Könyvnyomdája. Budapest, 1897.

Fejezetek kötelmi jogunk köréből. 1. kötet. Wigand F. K. Budapest, 1898.

Fejezetek kötelmi jogunk köréből. 2. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat. Budapest, 1900.

Magánjogi tanulmányok, tervezetek és kisebb dolgozatok főként az öröklési, kereskedelmi és családi jog köréből: a „Magyar Igazságügy”-ben és másutt megjelent, továbbá némely kéziratban maradt dolgozatok gyűjteménye 1. kötet. Politzer Zsigmond és Fia. Budapest, 1901.

¹⁰⁴ Életműve 1931. évi feldolgozására lásd különösen: BLAU 1931, 438–441. pp. IFJ. NAGY 1931, 442–445. pp. IFJ. SZIGETI 1931, 452–455. pp.

¹⁰⁵ CSEHI 2012, 18. p.

¹⁰⁶ A *Fejezetekben* „a modern magyar kötelmi jog alapjait rakta le.” WEISS 2006, 106. p.

¹⁰⁷ „Választott tárgykörének nemcsak mestere volt, hanem alkotója, felfedezője. Mintha előtte senki soha nem foglalkozott volna magánjoggal, s mintha utána felesleges lenne lényegesen bolygatni megállapításait: ezt a hatást váltották ki írásai az olvasóból.” MÁRAI.

¹⁰⁸ ANGYAL 1938, 324. p.

Magánjogi tanulmányok tervezetek és kisebb dolgozatok főként az öröklési, kereskedelmi és családi jog köréből: a „Magyar Igazságügy”-ben és másutt megjelent, továbbá némely kéziratban maradt dolgozatok gyűjteménye 2. kötet. Politzer Zsigmond és Fia. Budapest, 1901.

Hitel és reáluzsora. Politzer Zsigmond és Fia. Budapest, 1902.

Hitel- és reáluzsora: a magyar gazdaszövetség felszólítása folytán kidolgozott jogi szaktanulmány. Révai és Salamon Könyvnyomda. Budapest, 1902.

A szerzemény családi vagyon- és örökjogunkban. Politzer Zsigmond és Fia. Budapest, 1903.

Magánjogi előadások. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat. Budapest, 1905.

Az intestát örökösödési rendről Szólon törvényeiben. Jogtudományi Közlöny 1917/34. 301–303. pp.

Werbőczy és az angol jog. Franklin. Budapest, 1928.

Fejezetek a kötelmi jogunk köréből. 2. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat. Budapest, 1900.

IV. Irodalomjegyzék

Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete. Öröklési jog. Indokolás. Budapest, 1883. I. füzet
A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetét előkészítő állandó bizottság jegyzőkönyvei.
Budapest, 1897. 71–86. pp.

A Magyar Jogászegylet Grosschmid előadása. Polgári jog: a hazai és külföldi magánjog és hiteljog szemléje. 1936/12. 711. p.

ALMÁSI ANTAL: *Grosschmid jogszabálytana.* Polgári jog: a hazai és külföldi magánjog és hiteljog szemléje. 1931/7. 431–438. pp.

ALMÁSI ANTAL: *Grosschmid és a családjog.* Magyar Jogászegyleti Értekezések. 1937/17. 1–23. pp.

ANGYAL PÁL: *Grosschmid Béni.* Magyar Jogi Szemle. 1938/8. 323–325. pp.

ASZTALOS LÁSZLÓ: *A civilizáltika oktatásának és tudományának fejlődése a budapesti egyetemen 1945–1970.* ELTE. Budapest, 1973.

Beck Salamon felszólalása. Polgári jog: a hazai és külföldi magánjog és hiteljog szemléje. 1935/11. 592–593. pp.

BECK SALAMON: *Grosschmid Béniről.* Polgári Jog Közgazdaság és Pénzügy 1938/14. 393–394. pp.

BALLA IGNÁC: *Grosschmid és a nemzetközi magánjog.* Polgári jog: a hazai és külföldi magánjog és hiteljog szemléje. 1931/7. 450–452. pp.

BLAU GYÖRGY: *Grosschmid „jogcímvédelmé”-nek hatása a judikatúrára és a kodifikációra,* Polgári jog: a hazai és külföldi magánjog és hiteljog szemléje. 1931/7. 438–441. pp.

CSEHI ZOLTÁN: *A jog és jogtudomány mai állásáról.* Iustum Aequum Salutare VIII. 2012/2. 18–29. pp.

CSIZMADIA ANDOR: *A jogi hagyományok, mint a jogi reformok korlátai Magyarországon a XIX. században.* Jogtudományi Közlöny 1979/1. 30–40. pp.

ECKHART FERENC: *A jog- és államtudományi kar története 1667–1935.* Pázmány Péter Tudományegyetem. Budapest, 1936.

GAJZÁGÓ SÁNDOR: *Grosschmid Béni Serleg-Beszéd.* Polgári jog: a hazai és külföldi magánjog és hiteljog szemléje. 1938/14. 70–80. pp.

Glossza Grosschmid Béni Fejezetek a kötelmi jogunk köréből című művéhez I–II. Grill Károly Könyvkiadóvállalat. Budapest, 1932–1933. 1–3. kötet.

- Grosschmid Béni 1917–18. tanévi Rector Magnifikusnak Rectori székfoglalója. In: A Királyi Magyar Tudományegyetemen/Pázmány Péter Tudományegyetemen elhangzott beszédek / Egyetemi beszédek 1917–1920. tanév. Királyi Magyar Tudományegyetem. Budapest, 17–76. pp.
- Grosschmid Béni: „Fejezetek Kötelmi jogunk köréből” új jubileumi kiadása (könyvismertetés). Polgári jog: a hazai és külföldi magánjog és hiteljog szemléje. 1932/8. 108. p.
- Grosschmid-ünnep a Magyar Jogászegyletben. Polgári jog: a hazai és külföldi magánjog és hiteljog szemléje. 1938/14. 261–262. pp.
- HAMZA GÁBOR – SÁNDOR ISTVÁN: *Szladits Károly (1871–1956)*. MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya. Jubileumi megemlékezések. https://mta.hu/data/dokumentumok/ix_osztaly/Jubileumi%20megemlekezesek/Szladits%20Karoly_Hamza_Sandor.pdf; (Letöltés ideje: 2019. december 19.) 1–3. pp
- KOLOSVÁRY, BÁLINT: *Öröklési jog és az öröklési jogtudomány*. Polgári jog: a hazai és külföldi magánjog és hiteljog szemléje. 1938/14. 57–70. pp.
- MESZLÉNY ARTUR: *Grosschmid Bénihez*. Polgári jog: a hazai és külföldi magánjog és hiteljog szemléje. 1931/7. 429–431. pp.
- IFJ. NAGY DEZSŐ: *Grosschmid tanai és a legújabb valutajogi kérdések*. Polgári jog: a hazai és külföldi magánjog és hiteljog szemléje. 1931/7. 442–445. pp.
- Nyulászai János *serlegbeszéde*. Polgári jog: a hazai és külföldi magánjog és hiteljog szemléje. 1935/11. 587–592. pp.
- PESCHKA VILMOS: *A magyar magánjogtudomány jogbölcséleti alapjai*. Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője 1959/1–2. 59–64. pp.
- PÓLAY ELEMÉR: *Kísérlet a magyar öröklési jog önálló kodifikációjára a XIX. század végén*. Acta Jur. et Pol. Szeged. Szeged, 1974.
- ROKOLYA GÁBOR: *Márai apja*. Notarius Hungaricus 2017/4. 12–15. pp.
- SÁNDOR ISTVÁN: *Grosschmid és az angol jog*. In: JUHÁSZ ÁGNES (szerk.): *Grosschmid gondolatai és az új magyar Ptk*. Miskolc, 2013. 135–145. pp.
- IFJ. SZIGETI LÁSZLÓ: *Széljegyzetek Grosschmid kártérítési fejezetéhez*. Polgári jog: a hazai és külföldi magánjog és hiteljog szemléje. 1931/7. 452–455. pp.
- IFJ. SZIGETI LÁSZLÓ: *Grosschmid Béni: Fejezetek kötetmi jogunk köréből jubileumi kiadása I. kötet. Glossza a Fejezetekhez I. kötet*. Polgári jog: a hazai és külföldi magánjog és hiteljog szemléje. 1932/8. 426–429. pp.
- SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. 14. kötet. Budapest, 1955–1956.
- SZLADITS KÁROLY: *Grosschmid és a magyar kötetmi jog*. Magyar Jogászegyleti Értekezések 1936/13–14. 5–18. pp.
- SZLADITS KÁROLY: *Zsögöd-Grosschmid Béni a magyar jogtudomány szabadságharcosa*. Jogászegyleti Szemle 1948/1–2. szám 1–8. p.
- Szladits Károly I. tag gyászbeszéde Grosschmid Béni I. tag ravatalánál* 1938. szeptember 10-én Akadémiai Értesítő 1938 június – december, 201–204. p.
- TELESZKY ISTVÁN: *Indítvány a törvényes örökösödés törvényhozási szabályozása tárgyában*. In: A Magyar Jogászegyűlés Évkönyve 1871. évre. Pest, 1872.
- TELESZKY ISTVÁN: *Örökösödési jogunk törvényhozási szabályaihoz*. Franklin. Budapest, 1876.
- TELESZKY ISTVÁN: *Az Általános Magánjogi Törvénykönyv Tervezete. Öröklési jog*. Budapest, 1882.
- TELESZKY ISTVÁN: *A magyar magánjogi törvénykönyv előadói tervezetének ötödik rész első és második címe. Az öröklési jog általános szabályai és a törvényes örökösödés indokolással*. Budapest, 1881.
- TELESZKY ISTVÁN: *Az öröklési jog, első, második és harmadik címe az értekezlet által megállapított szövegben*. Jogtudományi Közlöny. 1884/45. és 46. sz. melléklet.
- VERESS EMÖD: *Grosschmid Béni*. <https://www.nyugat.ro/?p=528> (Letöltés ideje: 2019. december 17.)
- VÉKÁS LAJOS: *Fejezetek a magyar magánjogtudomány történetéből*. HVG-ORAC lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2019.

- VÉKÁS LAJOS: *Grosschmid szelleme és gondolatai az új Polgári Törvénykönyv öröklési jogi szabályában* Magyar Jog 2013/5. 257–264. pp.
- VÉKÁS LAJOS: *Magánjogi kodifikáció kultúrtörténeti tükrében*. Magyar Tudomány 2014/1. 80–89. pp.
- VLADÁR GÁBOR: *Serlegbeszéd Grosschmid Béni nyolcvanötödik születésnapján*. Polgári jog: a hazai és külföldi magánjog és hiteljog szemléje 1936/12. 629–635. pp.
- VLADÁR GÁBOR (*búcsúbeszéd*) Magyar Jogi Szemle. 1938/8. 325–326. pp.
- WEISS EMÍLIA: *Grosschmid Béni (1851–1938)*. In: HAMZA GÁBOR (szerk.): Magyar jogtudósok. Budapest, 2006. 101–116. pp.
- ZSÖGÖD BENŐ: *Családföntartás és öröklési javaslat*. Budapesti Szemle 1887/121–123. 49–69. p.
- ZSÖGÖD BENŐ: *Öröklött és szerzett vagyon*. Magyar Igazságügy 8. (1877) 233–250. pp. 341–358. pp. 421–441. pp. 9. p. (1878.) 228–259. pp. 516–549. pp. 11. (1879) 433–455. pp. 521–547 pp.
- ZSÖGÖD BENŐ: *Az örökösödési törvénytervezetről*. Magyar Igazságügy 1882/18 367–396. pp. 1883/19. 414–442. pp. 496–523. pp. 1883/20. 127–149. pp. 290–303. pp. 467–477 pp.
- ZSÖGÖD BENŐ: *Magánjogi tanulmányok Tervezetek és kisebb dolgozatok főként az öröklési, kereskedelmi és családjogi köréből*. A „Magyar Igazságügy”-ben és másutt megjelent, továbbá némely kéziratban maradt dolgozatok gyűjteménye. Budapest, 1901. második kötet.

Szépirodalmi művek:

- Ady Endre *Összes prózai műve*. Budapest, 2013. oldalszám nélküli elektronikus kiadás.
- MÁRAI SÁNDOR: *Egy polgár vallomásai*. oldalszám nélküli elektronikus kiadás.
- MIKSZÁTH KÁLMÁN: *Cikkek és karcolatok II*. Budapest, 2013. oldalszám nélküli elektronikus kiadás.

Adatbázisok, lexikonok:

- A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Almanachja az MCMXIV–MCMXV. tanévre*. Budapest, 1915. 12–13. pp.
- A Digitális Törvényhozási Tudástár*.
- A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Budapest, 1975.
- Jogifórum*. www.jogiforum.hu
- Magyar Életrajzi Lexikon* 1. kötet. A-K. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967.
- Nemzeti Örökség Intézete; <http://intezet.nori.gov.hu/nemzeti-sirkert/budapest/fiumei-uti-temeto/grosschmid-beni-zsogod-beno/> (Letöltés ideje: 2019. december 17.)
- Révai *Kétkötetes Lexikona* 1. A-J. Budapest, 1947.
- Tudósportál* <https://www.tudosportal.hu/egy.php?id=4731> (Letöltés ideje: 2019. december 18.)
- Új Idők Lexikona* 11–12. French – Herczegh. Budapest, 1938.
- Új Lexikon* 3. FER-IRA. Budapest, 1936.

HOMOKI-NAGY MÁRIA

HALLER KÁROLY

(1836–1911)

I. Életrajz

Haller Károly Nagyszebenben született 1836. október 14-én, de élete, egész tudományos és közéleti munkássága Kolozsvárral fonódott össze. Nagypja, akit Ferencnek hívtak, megbecsült tagja volt a székely közösségnek, ahova egyik őse katonaként került. *Az ugaros szőlőművelés* című munkáját többször is kiadták. Apja, Haller Sándor bányászati tisztviselő volt, s miután Nagybányára helyezték, a gyermek Haller itt kezdte meg elemi iskolai tanulmányait. A gimnáziumi éveket a szatmári főgimnáziumban töltötte. Szatmáron előbb filozófiát tanult, majd egyetemi tanulmányait a nagyváradi Jogakadémián végezte 1853 és 1856 között. A doktori oklevelet már Pesten szerezte meg. Pályáját előbb a kincstári ügyészségnél kezdte meg, majd 1863-ban a kolozsvári jogakadémiára nyert kinevezést, ahol az ausztriai magánjog, váltó-, s kereskedelmi jog és a bányajog tanára lett.¹

Amikor 1872-ben Kolozsvárott megnyitotta kapuit az egyetem, Haller itt folytatta egyetemi pályafutását, s magától értetődő módon itt is az ausztriai magánjog tanszéket kapta meg. Ezzel a kinevezéssel a Kolozsvári Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának azon tizenkét professzorának egyike lett, akik megalapozták Kolozsváron a jogi oktatást, s akik munkásságukkal nemcsak Kolozsvár szellemi életét gazdagították, hanem a magyar jogtudomány jelentős képviselőivé is váltak. Haller Károly többször volt az egyetem jogi karának dékánja, 1880/1881-ben az egyetem rektori tisztjét is betöltötte. 1881-ben nevezték ki a magyar magánjog rendes tanárává. 1905-ben vonult nyugalomba, 50 tanári pályán eltöltött év után.²

Az egyetemi tanári pálya mellett a kolozsmonostori állami gazdasági tanintézetnek is a tanára volt mintegy harminc esztendőn át, s ennek köszönhetőek a gazdasági élet területéről írt munkái. Ezek közé tartozott *Az agrariális törvényekről*, az *Iparunk föllendülésének tényezőiről s akadályairól* vagy *A gazdasági értékekről* írt munkái.³

---

¹ Emlékkönyv 3–8. pp.

² MÁRKI 1896, 169. p.

³ Emlékkönyv 9. p.

Tudományos pályája mellett közéleti tevékenysége is kimagasló volt. Kolozsvár polgármesterévé választották 1884-ben, mely tisztséget két éven át látta el. E tisztségének köszönhetően is lehetősége nyílt e város közéletéért munkálkodni, de ilyen irányú tevékenysége nem korlátozódott csupán a polgármesteri évekre. Egyetemi munkája mellett fáradhatatlanul dolgozott a városért és annak társadalmáért. Nemcsak a sokat emlegetett főteret alakította ki és tette Kolozsvárt Erdély és Magyarország meghatározó törvényhatóságává, hanem szervezőtehetségének, kitartásának, akaratának köszönhetően olyan egyleteket, közösségeket, szervezeteket hívott életre és alapított meg, melyek a város társadalmának és ifjúságának mindennapjaiban meghatározó szerepet tölthettek be. E tevékenységi köréhez tartozott az 1865-ben megalapított *Sétatér-Egylet*, mely testület a város szépítéséért, polgárosodásáért vállalt felelősséget. Városszépítő munkáit dicséri az Erzsébet sétaút kialakítása, az ún. vashíd építtetése. A város védelmének biztosítására tűzoltó-egyletet szervezett, valamint gondoskodott a város utcáinak és a tereinek a fásításáról is. A város felemelkedéséért szervezte meg az ún. szépítő-egyletet, amely kifejezetten a törvényhatóság épületeinek, utcáinak, tereinek megújításáról gondoskodott. A szépítés mellett gondja volt a város fejlesztésére is, melyet a vízvezeték-hálózat kiépítése, a közbiztonság tervezése is fémjelez. 1884-ben jelent meg *A középítés* című munkája, amelyben Kolozsvár – mai kifejezéssel élve – modern várossá alakításának alapjait írta meg.⁴ Nevéhez kötődik Kolozsmonostor községnek Kolozsvárral való egyesítése is.

Haller tornavívó egyletet is alapított, valamint megépítette az ehhez szükséges tornacsarnokot, emellett korcsolya pályát és atlétikai klubot is létrehozott, majd 1873-ban lövész-egyletet alapított.

Az *Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület*et 1884-ben maga *Haller* hívta életre, s lett annak első elnöke.⁵ Ennek keretei között szívügyének tartotta az iparosok és a kereskedők folyamatos „továbbképzését”, s ezért éveken át felolvasóúléseket szervezett vasárnap délutánonként. Ezen kívül ő volt az *Erdélyi Gazdasági Egylet* intézője is.⁶

Széchenyi István emlékét nemcsak ápolta, hanem kezdeményezésére Kolozsvárra is megalakult az ún. *Kolozsvári Kör*, amely a kaszinó elődje volt. Neki köszönhető, hogy felállításra került a Kolozsvári testvérek híres Szent György szobrának másolata és kezdeményezte Hunyadi Mátyás szülőházának megjelölését is.

1904-ben az uralkodó főrendiházi taggá nevezte ki.

Haller Károly oktatói pályája és tudományos munkássága szorosan összefonódott egymással. Életét a közéleti tevékenysége mellett a tanítás töltötte ki, melyet az utókor számára is bizonyít az az *Emlékkönyv*, amelyet jogakadémiai tanári pályájának 40 éves évfordulójára állítottak össze. Ebben régi tanítványai – akik akkor már maguk is jeles szakemberek voltak – meleg szavakkal köszöntötték a mestert, aki fáradhatatlan energiával vezette be őket a jog, s ezenbélül a magánjog világába. Sajnos, előadásainak anyaga nem maradt fenn, pedig ma is követendő példaként szolgálhatna arra, miként adta át

⁴ FAZAKAS 2019.

⁵ Az EMKE első rendes közgyűlését 1885-ben tartották, s ettől számítva 1949-ig folyamatosan működött, s feladatának tekintette mindvégig a magyarság közművelődésének és gazdaságának a megerősítését.

⁶ <http://szabadsag.ro/-/108-eve-halt-meg-haller-karoly-kolozsvar-egykori-polgarmestere> (Letöltés ideje: 2020. február 3.).

tanítványainak az elméleti tudás mellett azokat a gyakorlati ismereteket is, amelyek egy jogász számára a mindennapokban nélkülözhetetlenek. Az *Emlékkönyv* összeállítója Haller nagyapjának fiához, Haller Sándorhoz intézett intését is feljegyezték, amely akár Haller Károlynak, az unokának az *ars poeticája* is lehetett:

„Senki sem születik csak csupán magának,
Hanem szolgálni is Istennek s Társának.”⁷

II. Tudományos munkásság

Tudományos munkássága arra az időre esik, amikor a magyar nyelvű jogtudomány még csak kibontakozóban volt. Az 1848-1849-es szabadságharc bukását követően a Habsburg kormányzat egy erősen centralizált hatalmat épített ki, melynek során Erdélyt a Partiummal együtt elcsatolták Magyarországtól és közvetlenül Bécsből kormányozták. 1853-ban néhány hónap eltéréssel Magyarországon és Erdélyben is hatályba léptették az Osztrák Polgári Törvénykönyvet (OPTK), amely tény jelentősen befolyásolta magánjogunk fejlődését. Az Országbírói Értekezlet 1861-ben hatályon kívül helyezte az OPTK-át, valamint visszaállította a régi szokásjogi rendszert azokkal az eltérésekkel, amelyet az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokban megfogalmaztak. Ennek hatályát azonban Erdélyre nem terjeszthették ki, hiszen Magyarország és Erdély uniója csak az osztrák-magyar kiegyezési törvények hatálybalépését követően valósulhatott meg. A közjogi értelemben vett unió ugyanakkor nem jelentette a magánjog egységesítését, sőt 1868-ban megerősítették, hogy Erdélyben továbbra is az OPTK marad hatályban azzal a megszorítással, hogyha a magyar országgyűlés a magánjog bármely területén új törvényt alkotna, akkor azt már Erdélyben is alkalmazni kellett. Amikor Hallert 1863-ban kinevezték a kolozsvári jogakadémia tanárának, akkor az osztrák magánjog, a kereskedelmi és váltójog, valamint a bányajog tanácskét kapta meg. Ez tudományos pályáját is meghatározta, hiszen az ausztriai magánjogot nemcsak elméletben oktatta, hanem a gyakorlatban is alkalmazta. Jogakadémiai tanárságának az elején jelentette meg az első OPTK kommentárt, amelyet kibővített az erdélyi gyakorlati tapasztalatokkal. Majd 1884-ben ismét megjelentetett egy OPTK-t feldolgozó művet *Az osztrák általános polgári törvénykönyv (szövege) jelenleg még érvényes alakjában* címmel. A kötet megjelenésének éve árulkodó, mert 1882-től már a magyar magánjogi kodifikáció első résztervezeteiről folyt a tudományos vita.⁸

A magyar magánjog kodifikációja több évtizede az egyik legsürgetőbb feladata lett volna az országgyűlésnek. Különösen fontossá vált ez az 1848: XV. törvénycikk rendelkezése alapján, mely a magyar kormány feladatává tette egy magánjogi törvénykönyv tervezetének elkészítését. A forradalom és a szabadságharc hónapjaiban erre nem kerülhetett sor, s nem is igen volt erre a nagy munkára alkalmas ember Magyarországon. Frank Ignác halálát követően pedig a bécsi udvar inkább az OPTK hatálybaléptetéséről döntött. A magánjog kodifikációjának a kérdése a kiegyezést követően újból

⁷ *Emlékkönyv*, 8. p.

⁸ HOMOKI 2018, 74–75. pp.

napirendre került, s az akkori igazságügyi miniszter *Horváth* Boldizsár, öt jogászt bízott meg a magánjog egyes területeit érintő tervezetek elkészítésével. Mindezt megelőzte az a törekvés, amely egyrészt életre hívta az első jogi tudományos folyóiratokat, ahol lehetővé vált egyrészt az Európában ebben az időszakban elindult kodifikációs törekvések ismertetése, másrészt a gyakorló jogászok is lehetőséget kaptak arra, hogy véleményüket, gyakorlati tapasztalataikat megosszák egymással és olvasóikkal. A reformkorban megszületett magánjogi munkák után napvilágot láttak azok a monográfiák, amelyek már a neoabszolutizmus évtizedének magyar magánjogi intézményeit, illetve az Országbírói Értekezlet döntését követően kialakult gyakorlatot igyekeztek összefoglalni és a nagyközönség elé tárni. Meghatározó jelentőségű volt ezek közül *Ökrös* Bálintnak,⁹ *Kallós* Lajosnak,¹⁰ *Suhayda* Jánosnak¹¹ majd pedig *Dell'Adami* Rezsőnek¹² a munkássága. A jogtudomány területén megjelenő folyóiratok, még ha csak rövid életűek voltak is, valamint a néhány magyar nyelvű monográfia jelentősen hozzájárult a jogtudomány elméleti művelése mellett a magyar jogi szaknyelv kialakításához is.

Mindez nélkülözhetetlen volt a kodifikációs munka előkészítéséhez. Ezzel egyidejűleg a törvényalkotóknak azt is el kellett dönteni, hogy magánjogunk kodifikációs munkálatainál, milyen irányzatot kövessenek. Szerkezetét és dogmatikáját tekintve a gyakorlatból ismert OPTK rendszerét alkalmazzák-e, amely tulajdonképpen a gaiusi institutio-rendszer hármasságát követte, vagy áttérjenek az ugyanebben az időben elindult német magánjogi kodifikációt megalapozó és a történeti jogi iskola képviselői által kidolgozott pandekta-rendszere és annak ún. ötös felosztására. Érthető módon az osztrák törvénykönyvtől teljesen el akartak szakadni – bár a gyakorlatban, különösen a telekkönyvvel összefüggő kérdésekben változatlanul az OPTK szabályait alkalmazták – ezért a hazai joggyakorlattól idegen dogmatikai rendszer irányába fordultak.¹³ Ez a magyarázata annak, hogy a tényleges kodifikáció első résztervezetei a pandekta-rendszer mintájára készültek el. Legelőször a *Hoffmann* Pál¹⁴ majd *Győry* Elek¹⁵ által elkészített általános rész jelent meg, majd *Teleszky* István¹⁶ öröklésjogi tervezete, ezeket követte a dologi jogi tervezet *Halmosy* Endrétől¹⁷ és legutoljára az *Apáthy* István¹⁸ által készített kötelmi jog. Itt kapcsolódik össze a magánjogi kodifikációs törekvés *Haller* Károly tudományos munkásságával. 1884-ben, amikor az OPTK kommentárja elkészült, azt már azzal a gondolattal adhatta ki, hogy egyrészt látni lehessen, milyen magánjogi rendszer – ha lehet ezt ténylegesen rendszernek mondani – élt Erdélyben, másrészt mintegy összefogla-

⁹ ÖKRÖS 1861.

¹⁰ KALLÓS 1865.

¹¹ SUHAYDA 1864.

¹² DELL'ADAMI 1887.

¹³ Vö. a *Budapesti Szemle*ben közölt tanulmányt a magánjogi kodifikációról: Az OPTK „a mely casuisticus rendszerével a bíró kezeit szigorúan megköté, a szokás tekintélyét és hatályát végkép eltörle, az analógiának igen jelentéktelen tért hagyott fenn, s a bíróságok döntvényeinek hatályát csak az illető per körére szorítá.” *Budapesti Szemle* 19. kötet. Pest, 1864. 368. p.

¹⁴ HOFFMANN 1871.

¹⁵ GYÖRY 1882.

¹⁶ TELESZKY 1882.

¹⁷ HALMOSY 1882.

¹⁸ APÁTHY 1882–1884.

lásként azért, hogy a magyar magánjogi törvénykönyv elkészítése előtt, utoljára lezárhassa azt a korszakot, amely az OPTK által befolyásolt magánjogi rendszerünket jellemezte.¹⁹

Amikor az első résztervezetek elkészültek és széles körben a jogász társadalom számára is megismerhetővé váltak – többek között a *Jogtudományi Közlöny* szerkesztőinek a jóvoltából – Haller Károly is szükségét érezte annak, hogy a tervezetekről, illetve azok egy részéről véleményt alkosson. Nem a mai értelemben vett tanulmányokat írt az egyes magánjogi intézményekről, hanem a tervezetben megfogalmazott szabályokhoz fűzött rövidebb, hosszabb megjegyzéseket. Ezekből kitűnik széleskörű ismerete a kor már elkészült és a gyakorlatban is kipróbált vagy éppen ezekben az évtizedekben szerkesztett törvénykönyveiről, az abban megfogalmazott és alkalmazott megoldásokról.

A magyar magánjogi kodifikáció történetének érdekes időszaka – tudománytörténeti szempontból is – az első résztervezeteknek az elkészítése, közzététele és az ezekkel kapcsolatban megjelenő vélemények. Az 1870-es évek végén a német kodifikációs törekvések megoldásait igyekeztek nálunk is követni, amely törekvésnek egyik, még ha nem is sikeres eredménye az ún. általános rész elkészítése.²⁰ Erre először Hoffman Pál, majd pedig Győry Elek kapott megbízást. A legtöbb kritika azért érte a két szerzőt, mert egy egységes koncepció hiányában nem lehetett tudni, mit rögzítsenek az általános részben és mi kerüljön az egyes résztervezetekbe. Bár a törvénykönyv alkotói és a kodifikációval összefüggő vitákba bekapcsolódó széles jogászai társadalom igen jól ismerte mind a szász törvénykönyvet, mind a francia *Code civil* megoldásait vagy a svájci törvénykönyv tervezetét, sokszor egyet is értettek az ezekben megfogalmazott normákkal, vagy azok átvételével, a már ismert kodifikációs hibáknak a magyar joggyakorlatba való áttételétől viszont óva intették a jogalkotókat.

A kodifikáció sikerének akadályát képezte az a tény, hogy az egyes résztervezetek alkotói egymás munkáját sem ismerték, ezért a magánjog egyes területei között kapcsolódási pontokra vagy nem utaltak, vagy ugyanazon jogintézmény több helyen is említésre került.

A legnagyobb probléma mégis abból adódott, hogy a felkért szerzők eltérő gyorsasággal, intenzitással dolgoztak, aminek az lett a következménye, hogy az általános részi tervezetek mellett Teleszky István az öröklési jog tervezetével jóval hamarabb elkészült, mint a többiek. Ennek az is oka lehetett, hogy már az Országbírói Értekezlet tárgyalásán, miközben az ösiség eltörlését és a kötött tulajdoni rendszer felszámolását hosszú vita után megerősítették, szükségesnek tartották, hogy az öröklési jogi kérdésekre új szabályokat alkossanak, miközben a vagyonjogi intézmények vonatkozásában vagy újra érvényre juttatták a régi szokásjogi normákat, vagy mint például az ingatlan dolog forgalmával összefüggésben, a telekkönyvi szabályok kiépítése mellett az OPTK rendelkezéseit hagyták hatályban.²¹ Ennek ismeretében joggal feltételezhette mindenki, hogy a pandekta-rendszernek megfelelően a dologi jogi és a kötelmi jogi tervezeteket ráérnek később is elkészíteni. Fontosabbnak tűnt az öröklési jogba tartozó egyes kérdéseknek a tisztázása. A vita ebből bontakozott ki, hiszen joggal vetődött fel az a kérdés, hogyan

¹⁹ Vö.: DÓSA 1861.

²⁰ Erre jó bizonyíték az Apáthy István által elkészített Kereskedelmi törvényünk (1875: XXXVII. tc.), amely a német kereskedelmi törvény alapján született meg.

²¹ *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* 21.§

lehet a családi jogi szabályok, a tulajdon és a birtok jogának rendezése nélkül öröklési kérdésekről beszélni. Mennyire lehet a szabad rendelkezési jogot kiterjeszteni halál esetére, vagy mennyire lehet az örökhagyó akaratát korlátozni?

Miután a résztervezetek közül az általános rész tervezete és az öröklésjogi tervezet készült el legkorábban, *Haller Károly* is ezekhez fűzött megjegyzéseket.²² A *Jogtudományi Közlöny* hasábjain 1881 decemberében *Győry Elek* tervezetével kapcsolatban közzétette észrevételeit, melynek bevezető soraiban a következőket írta: „[...] *hazafias kötelességet vélek teljesíteni s meg vagyok győződve, hogy a szakemberek sorából még számosan és több hivatással fognak hozzájárulni, hogy alkotandó polgári törvénykönyvünk minél tökéletesebb lehessen.*”²³ Észrevételei között – mert mint mondta nem bírál- ni akart, csak jobbitani – legelőször a készülő kódex címét tette kritika tárgyává. Az 1880-as években a magánjogi kódex első tervezetének az „általános magyar magánjogi törvénykönyv” címet adták. Ezt két ponton bírálta *Haller*. Egyrészt azért, mert nem a magyar magánjogot szabályozták, hanem a magánjogi viszonyokra vonatkozó törvény- könyvet készítettek, másrészt helyesebbnek vélte, ha polgári törvénykönyvnek nevezték volna az új kódexet. Összefoglalóan „*Magyar általános polgári törvénykönyv*”-nek javasolta elnevezni a készülő munkát.²⁴

Győry Elek az általános rész tervezetének első szakaszaiban a magánjogra vonatkozó jogforrási hierarchiáról beszélt. Magánjogi rendszerünkben a jogforrási hierarchia pontos meghatározása döntő jelentőségűvé vált. A rendi korban a törvény és az országos szokásjog egymás mellé rendelt jogforrások voltak, és ahogy azt a *Tripartitum* évszázadokra rögzítette, a két jogforrás egymást kiegészíthette, pótolta, de éppen a szokásjog le is ronthatta a törvény hatályát. Kereskedelmi törvényünk volt az első, ahol kimondták, hogy a kereskedelmi viszonyokra, a kereskedelmi ügyletekre a törvényt kötelező alkalmazni, a kereskedelemre vonatkozó szokásjogot csak akkor, ha a törvény valamiről nem rendelkezett és az erre vonatkozó szokásjogi normát a bíró és a felek egyaránt ismerték. (1875: XXXVII. tc. 1.§) Ilyen előzmények után a magánjogi kodifikáció során állást kellett foglalni abban a kérdésben, hogy az elkészült kódex mellett teret engednek-e a szokásjognak és ha igen milyen mértékben. A *Győry Elek*-féle tervezet a jogforrások között továbbra is teret engedett a törvény mellett a szokásjognak. *Haller Károly* ezt önmagában nem kritizálta, de azt igen, hogy véleménye szerint a jogszokás és a szokásjog között *Győry* nem tett különbséget. A Tervezet a jogszokásnak tulajdonított törvénymagyarázó és törvénytóltó jelleget, amit *Haller* kifejezetten ellenzett. Mi a jogszokás, kérdezte. „*A jogszokás [...] nem egyéb, mint valamely jogviszony létesítésére irányuló szabad cselekvény helyes voltáról alkotott vagy öntudatlanul, mintegy benső szükség érzetéből képződött meggyőződésből folyó gyakori ismétlése hasonló cselekményeknek.*” Ha a jogszokást jogforrási jelleggel ruházzák fel, mennyi időre van ahhoz

²² Sajnos nem lehet pontosan meghatározni, hogy a Tervezet egészéről mi volt a véleménye *Hallernek*. Nyomatásban először csak a törvényes öröklésre vonatkozó részek jelentek meg, ehhez fűzött megjegyzéseket, de a később megjelent végrendeleti öröklésről szóló tervezethez már nem.

²³ *HALLER* 1881. 421. p.

²⁴ A polgári jelző használatát azért szorgalmazta, mert a kiegyezés után elkészült több törvény, mint pl. a polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868: LIV. tc., vagy az ezt módosító 1881: LIX. tc., vagy az 1878: V. tc. a Csemegi kódex már így használta a magánjogi viszonyokra vonatkozó szabályokat. *HALLER* 1881. 421. p.

szükség, hogy ezt a bíró magára nézve kötelezőnek tekintse?²⁵ Érdemes Haller véleményét Jellinek Arthur²⁶ gondolataival is összehasonlítani. Jellinek kifejtette, hogy a magánjogi törvénykönyv szükségszerűen reform munka, amely ellentétbe fog kerülni mind a magyarországi magánjoggal, mind pedig az erdélyi magánjoggal. Ha jogforrásként továbbra is megmarad a szokásjog, akkor az óhatatlanul a régi jogintézményeket fogja továbbéltetni és a szokásjog természetéből kifolyólag eltérő normák fognak érvényesülni az ország különböző területein. Különösen igaz ez az öröklési jog területén. „Örökjogunk az ősiség eltörlése dacára még a rendi szervezetnek befolyása alatt áll, s a szokásjogban ez irány tápot nyerhetne, s a törvénykönyv szellemével ellenkező, az indokolás szerint ugyancsak hézagpótló szabványok jutnának érvényre.”²⁷ Jellinek arra is felhívta a figyelmet, hogy a törvénykönyv egyes résztervezetei között ellentét húzódik meg a szokásjog jogforrási szerepét illetően. Amíg az általános részben általános érvennyel elismerték annak jogforrási szerepét a jövőre vonatkozóan is, az Apáthy István által készített kötelmi jogi tervezet kifejezetten tiltotta annak alkalmazását. A bírókat nem lehet annak a bizonytalanságnak kitenni, hogy egy formálódó szokásjog alapján hozzanak ítéletet. Ez veszélyezteti a bírói függetlenséget, „[...] bizonytalanná és önkényessé tenné a jogszolgáltatást.”²⁸ A bírói függetlenség elvének következetes érvényesítése biztosítja azt, hogy a bíró minden befolyástól mentesen tudjon egy-egy konkrét ügyben a meglévő jogszabályok, és nem a formálódó jogszokás alapján dönteni.²⁹

Haller Károly észrevételeiben – nemcsak az általános részre, hanem az öröklési jog tervezetére is – gyakran tett a magyar jogi szaknyelvre vonatkozó megjegyzéseket. A magyar szaknyelvi terminológia a 19. század második felére még nem alakult ki teljesen, sokszor a német terminus technikusok szó szerinti fordítását alkalmazták. Az új törvénykönyv alkotásának folyamatában Haller erre a hibás gyakorlatra is igyekezett kollégái figyelmét felhívni és többször javaslatot tett a magyar terminus technikusokra. Erre kiváló példa a dologi jog megnevezése, amelyet az OPTK magyarországi hatálybalépését követően a „*ius in rem*” fordításaként „*dologbeli*” jognak nevezték. Haller azt javasolta, hogy helyesebb lenne a „*dologi jog*” megnevezés. Hasonlóképpen a személyi jog területén a „*természeti*” személy helyett a „*természetes*” személy kifejezést ajánlotta.

Valóságos nyelvészeti értekezést írt a kötelmi jog tervezete kapcsán „a közös és egyetemleges kötelmek” szóhasználatáról. Különösen az egyetemleges kifejezést bírálta, amely véleménye szerint egy rosszul átvett gyakorlatként él a magyar jogi szaknyelvben, amelyet a jogászokon kívül más nem is ért. „Az egyes intézmények elnevezésénél mindig oly kifejezést kell választanunk, melyből már az is, ki nem szakember, legalább sejthesse a szónak jelentését. Ilyennek teljességgel nem tekinthető az egyetemleges szó, melyet a művelt magyar ember sem érthet meg, ha csak azt külön meg nem tanulta. E kifejezés az osztrák ptkv hivatalos magyar fordításának köszöni életét.”³⁰

²⁵ Uo.

²⁶ Jellinek Arthur (1852–1929), ügyvéd, országgyűlési képviselő. Több cikke jelent meg a *Jogtudományi Közönyben* a magánjogi törvénytervezetekről.

²⁷ JELLINEK 1882. 174. p.

²⁸ HALLER 1881. ugyanezt a véleményt képviselte JELLINEK 1882. 174–175. pp.

²⁹ HALLER 1881. 421–422. pp. Vö. A bírói hatalomról szóló 1869: IV. tc.

³⁰ HALLER 1884. 251. p.

Haller következetességét bizonyítja a kötelmi jog általános részének tervezetéhez fűzött megjegyzése is, amikor a bánatbér és a bánatpénz jelentés-tartalmi különbségére utalt. Az OPTK hatására jelent meg a magyar joggyakorlatban a bánatbér kifejezés, amit már a kereskedelmi törvény is bánatpénznek³¹ nevezett. *Haller* véleménye szerint a bánatbér kikötése esetén a felek csak feltételelesen kötötték meg a szerződést, ha a bánatbért fizető mégsem akarná a szerződés teljesítését, akkor ennek lefizetése mellett elállhat, visszaléphet a szerződéstől.³² Ellenben a bánatpénz az a pénzüsszeg, amelyet árverésnél a vásárolni szándékozó köteles előre letenni, „[...] s melynek az a rendeltetése, hogyha a vevő [...] az árverési feltételeknek a kiszabott időben eleget nem tett, a bánatpénz elvesztésén felül az ő költségére és veszélyére új árverés hirdettetik.”³³ *Haller* éppen ezért a kötelmi jogban a bánatbér kifejezést javasolta meghonosítani, mert álláspontja szerint – melyet többször kihangsúlyozott a résztervezetekhez fűzött észrevételeiben – „[...] a törvénynek különben is arra kell törekednie, hogy a jogintézmények jelzésére használt kifejezések műszavak jellegével bírnak, s úgy az irodalomban, mint a gyakorlatban legalább a szakemberek előtt, körülírás és megmagyarázás nélkül is megérthetők legyenek.”³⁴

Győry Elek tervezetéhez fűzött észrevételeiből érdemes még a jogi személyekre vonatkozó megjegyzéseit megemlíteni. A kereskedelmi törvény hatálybalépését követően a kereskedelmi társaságok jogi személyisége kapcsán bontakozott ki a magyar szakirodalomban élénk vita arról, hogy mely társaságok tekinthetők jogi személynek és melyek nem.³⁵ A magánjog keretei között – az első résztervezetek készítésekor még az volt az álláspont, hogy a kereskedelmi törvénybe foglalt szabályokat is beillesztik a magánjogi kódexbe – *Haller* elegendőnek tartotta, hogy a jogi személyek közül csak a testületek és az alapítványok között tegyenek különbséget. Nem tartotta szükségesnek, hogy az állam, mint jogi személy külön nevesítve legyen. Véleménye szerint az állam nemcsak a magánjogi viszonyok között, de „minden egyéb vagyoni jogi viszonyokban” is jogi személyként vehet részt és ez a testületek keretei közé illeszthető. E ponton vitába szállt *Vavrik* Bélával, aki az államot önálló jogi személyként kívánta nevesíteni. *Haller* még azt sem tartotta szükségesnek, hogy a magánjog keretei között a köztisztviselők és a magántestületek között különbséget tegyenek. A jogi személy cselekvőképessége tekintetében a jogi személy nevében eljáró képviselő cselekvőképességét hangsúlyozta. „A jogi személyek helyett, a szervezetüket meghatározó szabályok szerint arra hivatott képviselőik bírnak cselekvési képességgel.”³⁶ Ez a megjegyzés igazából azt bizonyítja, hogy a jogi sze-

³¹ OPTK 909.§; Kereskedelmi törvény 1875: XXXVII.tc.. 278–279. §§

³² A régi magyar magánjog szerződési biztosítéka az ún. *vinculum* volt, melyet kötésbeli büntetésnek fordítottak. Ez jelentette a polgári korban meghonosodott kötbért, de magába foglalta a bánatbért is, ahogy arra a levéltári forrásokban például lehet találni.

³³ HALLER 1887. 242. p. Napjaink szóhasználatában a bánatpénz kifejezés rögzült, amely a szerződéstől való elállás jogának kikötését jelenti.

³⁴ HALLER 1887. 242. p.

³⁵ Nagy Ferenc tette fel a kérdést, hogy „vallyon a modern associatiók, nevezetesen a kereskedelmi társaságok sorozhatók-e az ú. n. jogi személyek közé, avagy nem-e megfelelőbb és helyesebb a jogi természetük megállapításánál a közönséges magánjogi társaság (societas) és ezzel kapcsolatban a közös tulajdon (condominium, communio) alapfogalmaiból indulnunk ki [...] a kereskedelmi társulatok általánosan vonhatók-e egy közös fogalom alá, visszavezethetők-e egy közös alapelvre.” NAGY 1878. 117. p.

³⁶ HALLER 1881. 430.

mélyek jog- és cselekvőképessége ma már nem képezi vita tárgyát, de a 19. század második felében mindennek értelmezése, még komoly vitákat generált. *Haller* véleményének viszont a jogi személy képviseletében eljáró személy vétkes magatartásának megítélése szempontjából volt és van jelentősége. A Tervezetben megfogalmazott szabály³⁷ alapján nem látta jól elkülönítve a jogi személy vétkességét és a jogi személy képviseletében eljáró személy vétkes magatartásának következményeit. *Haller* azt kívánta hangsúlyozni, hogy a jogi személy „[...] felelős mindazon kárért, melyet képviselője e minőségében jogellenes cselekvénye vagy mulasztása által harmadiknak okozott, fenmaradván természetesen viszkereseti joga a neki felelős képviselőjével szemben.”³⁸ Ezt az elvet már a magyar joggyakorlat is elfogadta azelőtt,³⁹ hogy a kereskedelmi törvény megszületett volna.

Az általános rész tervezetére vonatkozó megjegyzései 1881 decemberében megszádkadtak. A *Jogtudományi Közlöny* 1882. évi számaiban már a törvényes öröklés tervezetével kapcsolatban közölték észrevételeit,⁴⁰ ahol a márciusi számban a következők olvashatók. „A tervezet közzététele óta eltelt hosszú idő azonban arra mutat, hogy annak megbíráására nem akad vállalkozó. Nemhogy pedig úgy tűnjék ki, mintha a tervezethez még szó sem férne, holott az a megvitatásra érdemes sok anyagot tartalmaz, legyen szabad nekem a sorompóba lépnem s a javaslatra szerény észrevételeimet megtennem.”⁴¹ *Teleszky* már 1881-ben elkészült munkájával,⁴² ami indokolással együtt jelent meg több részletben, de érdemi vita 1882 tavaszáig nem bontakozott ki erről a jogásztársadalomban. *Haller*, aki korábban már az általános rész egyes kérdéseire is hozzászólt, most elérkezettnek látta az időt, hogy e témában is véleményt mondjon, vállalva, hogy nem mindenki fog egyetérteni vele.

Az öröklésjogi tervezetben *Teleszky* a szabályozandó anyagot öt fejezetre osztotta, és az általános szabályokat követően előbb a törvényes öröklésről, majd a kötelesrészről, a végintézkedésről és végül az örökség és a hagyomány megszerzésével kapcsolatos jogviszonyokról beszélt. *Haller* nem tette kritika tárgyává a joganyag ilyen módon való felosztását, de azt már vitatta, hogy az örökhagyó szabad rendelkezési jogát megtestesítő végintézkedést csak a törvényes öröklést követően kívánta a szerző tárgyalni. A jó törvénykönyv szerkesztés alapjának tartotta, hogy „[...] a vezérelnék okvetlen meg kell előznie az abból levezetett fogalmakat, a szabálynak a kivételeket, a jognak a megszorításokat.”⁴³ Márpedig a kötött tulajdoni rendszer megszüntetését követően a magánjog meghatározó alapelve volt, hogy a tulajdonos szabadon rendelkezhet vagyonáról, amely az öröklési jogban úgy jut kifejezésre, hogy az örökhagyó halála eseté-

³⁷ GYÓRI 1882. 46. § (2): „Ezen helyettesített cselekvési képesség azonban rendszerint nem terjed ki a jogi személy képviselőinek vétkességéből eredő cselekményeire.”

³⁸ HALLER 1881. 430. p.

³⁹ 1874: XVIII.tc. A vaspályák által okozott halál illetve testi sértés felelősségéről.

⁴⁰ Sajnos ezek alapján azt sem lehet megállapítani, hogy tényleg nem írt többet az általános részi tervezethez vagy a *Jogtudományi Közlöny* szerkesztősége adott mások véleményének helyt.

⁴¹ HALLER 1882. 97. p.

⁴² TELESZKY tudatosan készült a magyar öröklési jog kodifikálására. 1876-ban jelent meg az *Örökösödési jogunk törvényhozási szabályozásához* című munkája, amelyben az öröklési jog történeti gyökereit kutatta. Vö. PÓLAY 1974.

⁴³ HALLER 1882b. 98. p.

re is szabadon rendelkezhet a hagyatékáról. Ezért a végintézkedés szabályairól – végrendelet, öröklési szerződés, halál esetére szóló ajándékozás – szükséges egy törvénykönyvnek először rendelkeznie, és csak ezt követheti a törvényes öröklésre vonatkozó szabályok rögzítése. Haller külön felhívta a figyelmet arra, hogy a Tervezetben követett szerkezeti elemek sorrendje ellentmond az indokolásban megfogalmazottaknak, hiszen az öröklésjogi tervezet indokolása is kimondta, hogy törvényes öröklésnek csak akkor van helye, „*ha érvényes végrendelet vagy öröklési szerződés nem létezik, vagy ha az hatályba nem lép [...]*”.⁴⁴

Az OPTK hatására, az ITSZ-ben is rögzített módon jelent meg a magyar öröklési szabályok között az örökhagyó akaratának korlátozását jelentő kötelesrész intézménye. Haller ezzel kapcsolatban is felhívta a figyelmet arra, hogy a kötelesrész a végrendeleti szabadság korlátozását, mint az általános szabálytól való eltérést biztosító kivételt jelenti, ami azt követeli meg, hogy előbb a végintézkedésről kell rendelkezni és csak ezt követheti a kivételes szabálynak, a kötelesrésze vonatkozó normáknak a rögzítése. Tehát a Tervezetben javasolt sorrendet ez esetben is fel kell cserélni. „*Ha [...] a törvénykönyv a köteles rész intézményét elfogadja, a mint a javaslat ezt teszi is, az erre vonatkozó meghatározásoknak meggyőződése szerint okvetlen a végintézkedésre vonatkozó szabályokhoz kell sorakozniok.*”⁴⁵ Ezek alapján Haller az öröklési jog szabályozásának a következő szerkezeti sorrendet javasolta. „*I. cím: Általános meghatározások; II. cím: Az örökhagyó kijelentett akarata szerinti öröklés; III. cím: A köteles részről; IV. cím: A törvényes örökösödésről; V. cím: Az örökség és hagyomány megszerzéséről.*”⁴⁶ Észrevételeiben Haller többször visszautalt a Tervezet általa helyesebbnek tartott szerkezetére. Ezt tette többek között az öröklési igény kérdésének tárgyalásánál, amikor az öröklési igény sorrendjének meghatározásánál „*[...] a végrendeleten, öröklési szerződésem vagy a törvény rendelkezésén alapuló*” sorrendet javasolta követni.⁴⁷ Ugyanitt utalt arra, hogy hazánkban mind a végrendeleti, mind a törvényes öröklés párhuzamosan állt fenn.⁴⁸

A *Jogtudományi Közlöny* szerkesztői Haller észrevételei mellett helyezték el egy másik gyakorló jogász véleményét, aki azt a kérdést intézte egyrészt az olvasókhoz, másrészt a Tervezet készítőjéhez, hogy „a végrendelezési szabadság alapjára állított örökösödési törvénytervezetben szabad-e a végrendeletet, mint öröklési címet habár csak formailag [...] a másodszorba tenni.”⁴⁹ Indokolásként még hozzáfűzi azt is, hogy nemcsak az osztrák polgári törvénykönyv megoldását követné ezzel a jogalkotó, de „a hozzánk közelebb eső példa [...] az országbírói értekezleti szabályok I. rész 4. és következő §-ai is [...] első helyen a végrendeleti öröklést szabályozzák.”⁵⁰

⁴⁴ HALLER 1882b. 98. p.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ HALLER 1882b. 108. p.

⁴⁸ „[...] ezen különböző alapokon nyugvó igények egymás mellett is megállhatnak, ezt külön kimondani felesleges, miután ellenkező rendelkezés sem eddigi jogunkban, sem az erdélyi részekben még részben érvényben lévő ausztriai polgári törvénykönyvben nem foglaltatott s a »nem pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest« elve hazánkban soha sem követettett.” HALLER 1882b. 108. p.

⁴⁹ ENYICZKEI 1882. 98. p.

⁵⁰ Uo. 99. p. v.ö. Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 1861.

Haller Károly a Tervezet szerkesztésére vonatkozó megállapításait követően az öröklési jogban található egyes jogintézmények fogalmi meghatározását elemezte. Következésképpen utalt arra, hogy mely rendelkezések tartoznak egy-egy tankönyvbe, s melyek egy törvénykönyvbe. A kodifikációk történetében általános jelenségként figyelhető meg, hogy az első tervezetekben, megfelelő példa hiányában a kodifikátorok olyan elméleti részeket is szabályozni szerettek volna, melyek valójában tankönyvbe tartoztak. Haller Károly, aki kiváló tanár hírében állt, pontosan tudta, mi az, amit tananyagként kell elsajátítani és mi az, amit törvénykönyvben kell a jogalkotónak szabályozni. Kiemelte, hogy a hagyaték, az örökség és a hagyomány fogalmát szabatosan kell meghatározni, mint ahogy az öröklési képesség, az öröklési jog megnyílásának időpontját és az örökség elfogadásának kérdését is tisztázni kell. Haller különbséget tett „az öröklési jog megszerzése és az örökség megszerzése között.”⁵¹ Az öröklési jogot a hagyaték megnyílásának időpillanatában lehet megszerezni, míg az örökséget csak ezt követően. Az életben előfordulhat, hogy az öröklési jogot az örökös ugyan megszerezte, de hamarabb meghalt, minthogy magát az örökséget birtokba vehette volna. E kérdésnek a tisztázása összefügg az ún. nyugvó hagyaték rendszerével. A magyar magánjogban még a szokásjogi szabályok világában sem létezett nyugvó hagyaték, azaz az örökös az örökös halálának pillanatában – *ipso iure* – megszerezte az örökséget anélkül, hogy annak elfogadásához bármilyen egyéb feltételre szükség lett volna.⁵² Az OPTK rendelkezéseinek megfelelően viszont, elfogadó nyilatkozatot kellett tennie az örökösnek. Mivel Erdélyben az OPTK volt hatályban, mely előírta, hogy az örökösnek elfogadó nyilatkozatot kell tennie, mielőtt az örökrész birtokába lépne, a magyar jog pedig ezt nem ismerte, feltétlenül tisztázni kellett a kódex öröklési jogi tervezetében, hogy melyik rendszer marad meg általános érvénnyel. Ezért volt szükséges, hogy a Tervezet egyértelművé tegye, hogy a régi hagyományoknak megfelelően *ipso iure* öröklés marad érvényben Magyarországon, vagy valamilyen egyéb feltételhez köti a jogalkotó az örökség megszerzését.⁵³ Haller a magyar gyakorlatnak megfelelően az *ipso iure* öröklés elvének érvényesítését szorgalmazta.

A következő nagy kérdés az érdemtelenység fogalmának a tisztázása volt. A tradicionális magyar magánjogban ismeretlen volt az érdemtelenység. A kötött tulajdoni rendszerből és ezenbelül elsősorban az ösiség jogintézményéből kifolyólag nem lehetett a törvényes örökségből kizárni, legfeljebb a *Tripartitum*-ban meghatározott esetekben osztályra lehetett kényszeríteni az örökösöket.⁵⁴ Az OPTK ezzel szemben részletesen felsorolta az érdemtelenégi eseteket.⁵⁵ Ezzel került be a hazai magánjogi rendszerünkbe az érdemtelenység fogalma, amely egyben az örökös számára kitagadási okokat határozott meg. A vég-

⁵¹ HALLER 1882b. 107. p.

⁵² SUHAYDA 1864. 423–427. pp.

⁵³ E rövid, fogalmi egyértelműsége törekvő megjegyzéséből is érzékelhető Haller Károly gyakorlati és oktatói tapasztalata, miszerint egyértelműen elhatárolta mit kell tankönyvben megmagyarázni egy joghallgatónak és mi az, amit törvényben kell rögzíteni. Mennyiben érvényesítik a magyar szokásjogra épülő gyakorlatot a kodifikáció során és mennyiben akarja a jogalkotó más, idegen törvénykönyvek mintái alapján egységesíteni a magyar öröklési jogot.

⁵⁴ *Hármaskönyv* I. 52–53. cím. FRANK 1845, 497–499. pp. ZLINSZKY – REINER 1902. 1064. p.

⁵⁵ OPTK 540–542. §§; 768–774. §§§, MÁRKUS 1907. 168–174. pp.

rendelkezési szabadság elvének biztosításával az örökhagyó arra is felhatalmazást kapott, hogy a törvényben taxatív felsorolt esetekben az arra érdemtelen örökösét kitagadja a hagyatékából. Ezt az ITSZ is lehetővé tette, de nem az OPTK kitagadási okait juttatta érvényre, hanem visszatért a magyar hagyományokhoz és az osztály kikényszeríthetőségének eseteit szabályozta érdemtelenségi, azaz kitagadási okként. *Haller Teleszky*vel szemben tagadta, hogy különbséget kellene tenni abszolút és „viszonylagos” érdemtelenség között. ugyanakkor bírálta *Teleszky*t, hogy ebben a kérdésben a szász törvénykönyv szabályait ültette át tervezetbe. Az OPTK hatására kialakult gyakorlatban az örökhagyó megbocsáthatta az érdemtelenségre okot adó cselekményt. *Haller Károly* e vonatkozásban különbséget tett az érdemtelenségi okok között, s azon eset között, amikor az örökös az örökhagyó életére tört, azaz gyilkosságot, szándékos emberölést vagy ezek kísérletét követte el. Az utóbbi cselekményt a meg nem bocsátható tettek közé sorolta. Minden más esetben a megbocsátás lehetőségét megtartotta. Ahogy észrevételeiben fogalmazott: „*Nézetem szerint az elkövetett gyilkosságot vagy emberölést a sértett fél természetes okoknál fogva meg nem bocsáthatja; ha pedig a gyilkosság vagy emberölés nem sikerült, hanem csak kísérlet maradt, avagy ha az illető az ily bűntettek elkövetésénél mint bűntárs közreműködött, a megbocsátás erkölcsi okokból lehetetlen.*”⁵⁶

A törvényes öröklés szabályozásának már az elején *Haller* vitába szállt a Tervezet készítőjével. Szükségtelennek tartotta, hogy a törvényes öröklés keretei között nyerjen szabályozást a növedéjog. Szerinte ezt a kérdést a végrendeleti öröklés körében akkor kell tárgyalni, ha a végrendeleti örökösök egyike kiesik az öröklésből és az ő megürült részének sorsáról kell intézkedni. Álláspontja szerint azt az alapelvet kellene követni, hogy „[...] a végrendeletben meghatározott részre kinevezett örökösnek rendszerint sem törvényes örökösödésre, sem növedéjogra nincs igénye, kivéve azon esetet, ha a meghatározott rész előhagyományként lett hagyva, vagy ha különben a hagyaték egy része örökös nélkülivé válnék.”⁵⁷

A törvényes öröklés rendszerében a lemenők öröklésére vonatkozó szabályokhoz fűzött megjegyzések közül figyelemreméltó *Haller*nek a betudás intézményére vonatkozó észrevétele. Miután a törvényes öröklésnél az örökhagyó gyermekei egyenlő osztályrészre jogosultak, ezért már a tradicionális magánjog keretei között az a vélelem alakult ki, hogy mindazt az értéket, amit az örökhagyó még életében valamelyik örökösének kiadott, azt az örökrészbe be kell tudni. A betudás alapeszméje az a vélelem, hogy az örökhagyó egyik gyermekét sem akarja előnyben részesíteni a többivel szemben.⁵⁸ A Tervezet szerint az örökhagyó által még életében örökösei számára tett ajándékok közül a kiházasításként, önálló üzletalapítására, önálló háztartás berendezésére, hivatali állás elfoglalására adott javakat az örökös örökrészébe be kellett tudni, de a teljeskorú gyermek adósságainak törlesztésére adott pénzt már nem. A felsorolást az indokolta, hogy a gyakorlati életben nem volt mindig egyértelmű, hogy az örökhagyó által még életében

⁵⁶ HALLER 1882b. 108. p.

⁵⁷ HALLER 1882. 108. p.

⁵⁸ Az osztály szabályait már Werbőczy is meghatározta *Tripartitum*ában, majd a reformkorban a jobbágyság örökléséről szóló 1840. VIII. tc. rendelkezett erről részletebben. Ez a gyakorlat élt tovább a mindennapok gyakorlatában, amelyet a Kúria a 43. sz. teljes ülési döntvénye indokolásában is elismert. *Hármaskönyv*. I. 99. III. 29. FRANK 1845, 483–485. pp. KERN- 102–103. pp. ZLINSZKY – REINER 1902 1142. p.

ingyenesen juttatott javak közül mit kell betudni és mit nem. E körben vitatott volt a felnőtt gyermek adósságainak kifizetése az örökhagyó által.⁵⁹ *Teleszky* megoldását, mely szerint az adósság kifizetése nem képezi a betudás tárgyát *Haller* ellenezte, mert ezzel a megoldással a törvényes öröklésnek azt az alapelvét sértették, amely a gyermekek közötti egyenlő osztályrész kialakítását tartotta legfőbb szempontnak. Ha az örökhagyó egyik gyermekének kifizette az adósságát, a másíknak pedig üzlet alapítására adott pénzt, az adósság kifizetésére adott pénzt nem kellett betudni, míg az üzletrész alapítására kapott összeget igen, a Tervezet szerint. Teljesen egyértelmű, hogy az örökös, akinek az adósságát fizette az örökhagyó ezzel az összeggel nagyobb örökrészhez jutott, mint a másik. Erkölcsei példák felsorolása mellett külföldi törvénykönyvek szabályaira is utalt *Haller* állításának alátámasztására.⁶⁰

A Teleszky-féle tervezet megvitatásakor a Magyar Jogászegyűlésen 1884-ben arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a törvényben fel kell sorolni mindazon javakat, amelyeket az örökösök között osztályra kell bocsátani, azaz be kell tudni. A felsorolásba már a teljeskorú gyermek adósságának örökhagyó általi kifizetését is belevették.⁶¹ *Haller* érvelésével *Jancsó* György is egyetértett, bár ellenezte a betudás eseteinek taxatív felsorolását. Általános elvként érvényesítette volna, hogy amit az örökhagyó életében adott örökösének azt az egyenlő osztály biztosítása érdekében az örökrészbe be kell tudni.⁶² A betudás általános elvként való elfogadását azért is javasolta, mert olyan vélemények is voltak, amelyek a gyermekek nevelésére, iskoláztatására költött pénzt is a betudás tárgyává akarták tenni.⁶³

Miután az öröklési jogi tervezet először a törvényes öröklést szabályozta és a jogász társadalom szármára is első körben csak ezt jelentették meg, *Haller* Károly is csak a törvényes öröklés egyes szabályaihoz fűzött megjegyzést. Szerencsésnek tartotta, hogy a törvényes örökösök kategóriáinak megnevezésénél az örökhagyóhoz közelebbi fokban állókat „*törzs szerinti örökösnek*,” a távolabbi fokban állókat pedig „*íz-örökösöknek*” nevezte. Ez az elnevezés a magyar hagyományoknak jobban megfelelt. De nem értett egyet *Teleszky* azon álláspontjával, hogy a felmenői rokoni kört a déd- és ükszülei körnél lezárta. Ahogy észrevételeiben fogalmazott: „[...] *nem látok semmi veszélyt abban, ha hazai jogunk eddigi álláspontjához képest a rokonság távolságára tekintet nélkül megadatik a törvényes örökösödési jog. Ha valaki bebizonyíthatja, hogy az örökhagyónak bár nagyon távolról, mindazonáltal valósággal vérrokona, s mint ilyen legközelebbi*

⁵⁹ KERN 107. p.

⁶⁰ „[...] legyen szabad nézetem támogatására még megemlítenem, hogy a legtöbb törvénykönyv szerint ... a szülők kötelezve vannak gyermekeiknek hagyományt, kiházasítást [...] adni, de olyan törvény nincs, mely a szülőket kötelezné arra, hogy teljeskorú gyermekük adósságát kifizessék.” De ennél is fontosabb érvt fogalmazott meg, amikor azt írta: „[...] ha azt rendeli a törvény, hogy a gyermek köteles örökrészébe betudatni oly adományozásokat, melyekre az örökhagyó vele szemben törvéynél fogva kötelezve volt, nem kelene-e ezen elvet még inkább alkalmazni akkor, ha az örökhagyó az örökös érdekében oly fizetést teljesített, melyre kötelezhető nem volt.” HALLER 1882. 329. p.

⁶¹ v.ö. ZLINSZKY – REINER: 1142. p.

⁶² JANCÓS 1884. 330. p.

⁶³ Az iskoláztatásra fordított költségek betudása nem volt idegen a rendi magánjogunkban. A jobbágys 19. századi végrendeleteiben találni olyan intézkedést, amely arról szól, hogy a végrendelező azért nem jutatt valameylík gyermekének semmit a hagyatékából, mert kitaníttatta. v.ö. HOMOKI-NAGY 2018.

*rokona, méltányosság szerint is inkább ennek jusson a hagyaték, mint uratlan vagyontként az államnak.*⁶⁴ Ez az álláspont is jobban igazodott a tradicionális magyar öröklési szabályokhoz, ahol a kötött tulajdoni rendszerben a felmenők öröklését az első szerzőig engedte ősi és adományos jószágok esetében, míg az örökhagyó vásárolt vagyona tekintetében ilyen korlátot egyáltalán nem szabott. Az OPTK hatására jelent meg hazai jogunkban, hogy a felmenők esetében a szépszülei parentélánál távolabbi vérrokonok, illetve azok leszármazottai nem örökölhettek.

A Tervezet II. címében Teleszky a rokonok törvényes öröklési normáit rögzítette. *Haller* ebben a vonatkozásban a törvényes házasságból született, az utólagos házassággal törvényesített, a királyi kegyelemmel törvényesített és az örökbefogadott gyermekek örökléséhez fűzött néhány megjegyzést. Ezek bár látszólag csak a törvény szerkesztési hibáira hívták fel a figyelmet, mégis lényeges anyagi jogi szabályokra is utaltak. A házasságon kívül született gyermekek öröklésének a kérdésénél fontosnak tartotta megjegyezni egyrészt, hogy az anya házasságon kívül született gyermeke egyenlő öröklési joggal bír az érvényes házasságból született gyermekkel, mint ahogy az utólagos házasságkötéssel törvényesített gyermek és az eleve törvényes házasságból született gyermek öröklési joga között sem lehet különbséget tenni. A királyi kegyelemmel törvényesített gyermek esetében viszont már megjegyezte, hogy a törvényesítés hatályát nem lehet a születés pillanatára kiterjeszteni, ezért nem megfelelő a Tervezet azon megfogalmazása, hogy a törvényesített gyermeket úgy kell tekinteni, „*mintha törvényes házasságból született volna.*”⁶⁵

A házasságon kívül született gyermek öröklési jogának kérdésére még egyszer visszatért, amikor a Tervezetnek a házasságon kívül született gyermek és az ő rokonainak az öröklésére vonatkozó szabályait elemezte. A Tervezet elismerte, hogy „*a nem törvényes ágyból származott gyermek*” nemcsak az anya, hanem az anyai rokonok hagyatékában is törvényes öröklési joggal bír. Ezt *Haller* messzemenőig támogatta. De nem értett egyet a Tervezetnek azon rendelkezéseivel, melyek az ilyen gyermekeknek a vérszerinti apjuk hagyatékában való öröklési igényére vonatkozott. Az apa hagyatékából egyrészt csak akkor örökölhettek volna a házasságon kívül született gyermek, ha az apát a születési anyakönyvi kivonatba szabályszerűen bevezették vagy az apaság elismerését közokiratba foglalták. Másrészt, ha az apának sem leszármazója, sem öröklésre jogosult szülei, sem házastársa nem volt. Ez a rendelkezés a régi nemesi szokásjogot emelte volna törvényi szintre.⁶⁶ *Haller* ezt azért nem tartotta helyénvalónak, mert ha az apa elismerte saját gyermekének a házasságon kívül született, akkor miért kellett volna különbséget tenni az apa hagyatékában és az anya hagyatékában való örökösödés között. Miért kell közokiratba foglalni az apai elismerő nyilatkozatot, ha a gyermek csak végső soron örökölhette az apja után? E kérdésben is látszik, hogy igazuk volt a Tervezet kritikusaiknak, akik kifogásolták, hogy a családjogi tervezet előtt kellene az öröklési jogi tervezetet vitatniuk. *Haller* a házasságon kívül született gyermeknek az apja utáni öröklési jogát korlátozhatónak vélte oly módon, hogy egyrészt csak fél kötelesrészre legyen jogosult, az ún. törzs szerinti örökösök létében a hagyaték csak

⁶⁴ HALLER 1882b. 130. p.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ *Hármaskönyv* I. 108. 1845, 161. p. ZLINSZKY – RAINER 1902, 103. p.

a felét kapja meg.⁶⁷ Haller véleményét osztotta Róth Ferenc is. „A törvénynek nem szabad jogaikban megcsorbitani azon gyermekeket, kik önhibájok nélkül nem az előirt formák szerint nyerték lételőket, hozzávéve azt, hogy azokat nemzójük is jogaikban csorbitani nem akarják. A nemző és nemzett közt a természet szülte a kapcsolatot, melyet a törvénynek szétdúlni a nemző akarata ellenére is nem szabad.” Ehhez még hozzáfűzte, hogy „[...] el kell ismernünk a család fontosságát, de minden, a család iránt érzett tiszteletünk mellett is nem foszthatjuk meg a házasságon kívüli gyermekeket az atya és az anyai rokonok vagyonában örökösödési jogtól.”⁶⁸

Fontos része volt a tervezetnek a házastársak öröklésére vonatkozó fejezet. Nemesi jogunkban 1848 előtt ténylegesen nem rendelkeztek a túlélő házastársról. A nemesi jogban a férjet tekintették főszerzőnek, ezért lemenő örökösök hiányában a férj felmenői és oldalági rokonai örökölték az ősiség és az adományrendszer szabályainak megfelelően. Az özvegyen maradt feleség özvegyi jogra tarthatott igényt, illetve létezett az özvegyi öröklés szabálya, mely szerint az özvegyasszony férje ingó hagyatékának egy gyermeknyi részét, valamint férje jegygyűrűjét, ünnepi ruháját, a díszhintót az ahhoz tartozó lovakkal együtt kapta meg. Ezzel szemben a polgárok és a jobbágyok között ismert volt a közszerzemény, ezért, ha nem voltak gyermekek, akkor a közszerzeményi vagyonra élt a túlélő házastárs öröklési joga. Ez változott meg az OPTK-val, amikor nemcsak az özvegyen maradt asszonyt, hanem az özvegy férjet is megillette a hagyaték haszonélvezeti joga, másrészt általánossá vált a közszerzemény intézménye. Bár az ITSZ a férj haszonélvezeti jogát eltörölte, a közszerzemény intézményéhez nem nyúlt. Teleszky István nem tett különbséget a hagyaték jogi természetére nézve, azaz az öröklött és a szerzett vagyon közötti különbséget nem szabályozta, sőt nem szabályozta az özvegyi jogot, a túlélő özvegy nő özvegyi öröklésének szabályait sem. Ez volt a Tervezet egyik leginkább vitatott része. Ugyanakkor Haller Teleszky álláspontját fogadta el és leszögezte, hogy „[...] a tervezet ezen elvi álláspontját örömmel üdvözlöm.”⁶⁹ Kevesen voltak, akik ebben a korban ennyire határozottan egy több évszázados szabály megléte ellen foglaltak állást. Haller következetesen kitartott azon véleménye mellett, hogy az öröklött és a szerzett vagyon között nem szabad különbséget tenni,⁷⁰ ezért bírálta a Tervezetnek a „törvényes utóörökösödésre” vonatkozó rendelkezéseit is. Ez az örökhagyó öröklött vagyonára vonatkozó törvényes örökléséről szólt abban az esetben, ha az örökhagyónak nem volt lemenő örököse. Ezt nem örökölhette a túlélő házastárs, hanem kizárólag azon az ágon rokonok, amely ágról öröklődött a hagyaték ezen része.⁷¹

Az özvegyet megillető haszonélvezeti joggal összefüggésben szintén a régi szokásjogi normáktól eltérő álláspontot képviselt Haller. Ahogy az özvegyi jog esetében, úgy a haszonélvezeti jog tárgyalásánál is az alapelv az volt, hogy az özvegy nőt csak addig

⁶⁷ HALLER 1882b. 328. p.

⁶⁸ RÓTH 1884, 242. p.

⁶⁹ HALLER 1882. 130. p.

⁷⁰ Az öröklött és a szerzett vagyon elkülönítésének mérvadó képviselője Grosschmid Béni volt, aki hosszú tanulmányt írt erről a kérdéstről a *Magyar Igazságügy* 1879. évi számaiban. De az öröklött, azaz ági vagyon öröklésének kérdését tárgyalta már Zlinszky Imre is *A törvényes örökösödési rend kérdéséről* című cikkében. WENCZEL II. 1874, 478. p. A kérdést részletesen elemezte Pólay Elemér.

⁷¹ HALLER JK.1882b. 336. p.

illette meg férje hagyatékának hasznélvezete, amíg elhunyt férje nevét viselte, azaz, amíg új házasságot nem kötött. *Teleszky* is ebben az értelemben fogalmazta meg az özvegy hasznélvezeti jogát a tervezetben. Ezzel szemben *Haller* arra hívta fel a figyelmet, hogy miért szűnik meg a hasznélvezeti jog, ha a nő új házasságot köt, de kiskorú gyermekeit az új házasságban is saját maga neveli, sőt gondoskodik a kiskorúakat megillető apai hagyaték védelméről. „[...] *nem látom indokolva [...] mely szerint a házastárs a hagyaték azon részét, mely saját gyermekeinek jut, csak újabb házasságra lépéséig hasznélvezheti, s mégis tartozzék gyermekei tartásáról és neveltetéséről gondoskodni. A saját gyermekek az újabb házasságalépés folytán is saját gyermekek maradnak.*”⁷² *Haller* Károly ezzel a véleményével szigorú kritikát fogalmazott meg egy több évszázados joggyakorlattal szemben. Az özvegy nő hasznélvezeti joga az özvegyi jogból eredt, illetve maradt fenn, de ettől független volt az árván maradt gyerekek vagyonának a kezelési joga. Az özvegyen maradt anya a nemesi jogban nem lehetett a kiskorú gyermekek gyámja, ezt a tisztet vagy az apa végrendeletében megjelölt személy vagy az apai férfi rokonok töltötték be. Ezzel összefüggésben hívta fel a figyelmet *Haller*, hogy a készülő törvénykönyvnek a családjogi részében ezt a kérdést is szabályozni kell. Itt merült fel annak a gondolata is, hogy ha egységes törvénykönyv készül, akkor mindazon törvények, amelyek a magánjog egyes intézményeit szabályozták, a törvénykönyv hatálybalépésével egyidejűleg hatályukat veszítik.⁷³

A túlélő házastárs öröklésének volt még egy vitatott pontja. A házastárs csak akkor örökölhette a hagyaték egészét, ha elhunyt házastársának egyetlen egy örököse sem volt, vagy az örökös/ök a hagyatékot nem akarták volna elfogadni. *Haller* ezzel szemben azon a véleményen volt, hogy „[...] *a házastársak között lévő benső és szívós összeköttetés, melyet csak a halál szüntetett meg, több méltatást érdemel, s bizonyára közelebb jár a törvény az örökhagyó valószínű akaratához, ha túlélő társának a távoli rokonok fölött előnyt ad.*”⁷⁴ Ennek alapján a túlélő házastárs lemenők hiányában megelőzte volna az örökhagyó felmenő és oldalági rokonait, „[...] *a túlélő házaspár az egész hagyatékra örököse legyen azon esetben, ha a törzs szerinti örökösödésre hivatott rokon nincs.*”⁷⁵ Ezzel a véleményével *Haller* szintén egy igen modern felfogást képviselt, hiszen a túlélő házastárs öröklési jogát a felmenő és oldalági rokonok elé helyezte. Ez persze összefüggött azzal, hogy az öröklött és szerzett vagyon között sem akart különbséget tenni.

*Teleszky*t igen heves bírálat érte, amiért a családi vagyon védelme helyett a házastárs öröklésének gondolatát vetette fel. *Grosschmid* Béni épp ezen a ponton támadta leginkább *Teleszky* tervezetét és írta meg híressé vált munkáját az öröklött és szerzett vagyonról.⁷⁶ Többek között ennek lesz köszönhető az ági vagyon intézményének máig tartó fenntartása magánjogi rendszerünkben. De látható, hogy nemcsak *Teleszky* gondolta azt, hogy az ősi szokásjogon alapuló ági öröklést legalább is korlátozni kellene, hanem *Haller* Károly is. Sőt, *Haller* még *Teleszky*nél is radikálisabb álláspontot képviselt

⁷² HALLER 1882b. 130–131. pp.

⁷³ Az 1880-as években csak néhány ilyen törvény volt hatályban, többek között a gyámságról és a gondnokságról szóló 1877: XX. tc.

⁷⁴ HALLER 1882b. 131. p.

⁷⁵ HALLER 1882b. 131. p.

⁷⁶ GROSSCHMID 1896.

a túlélő házastárs érdekében. Kár, hogy a szakirodalomban ma már meg sem említik *Haller* nevét és véleményét ebben a kérdésben.

A törvényes öröklés vonatkozásában érdekes elméleti magyarázatot fűzött *Haller* az örökségről való lemondáshoz. A lemondást az örökhagyó és az örökös között létrejött szerződés tartalmazhatja, ezért csak mindkét fél elfogadása esetén hatályosulhat a lemondás. A szerződés az örökhagyó és az örökös között keletkeztet jogviszonyt, amelynek az abban foglalt jog és kötelezettség a tárgya. Ezért *Haller* véleménye szerint az örökös csak arról mondhat le, ami őt jogszerűen megilleti. Törvényes öröklés keretei között, a lemenő örököst az örökhagyó életében, törvény szerint, csak a kötelesrész illeti meg, tehát lemondani csak a kötelesrésztől mondhat le. *Haller* szükségesnek vélte azon okok rögzítését, amikor a szükségképpen örökös az őt megillető kötelesrésztől lemondhat. Álláspontja szerint a törvényes örökrésztől senki sem mondhat le, „[...] mert ilyen az örökhagyó életében még nem létezik, ami pedig nem létezik [...] a felett szerződést kötni jogi lehetetlenség.”⁷⁷ Ha a lemondás szerződés, akkor ezt a kérdést vagy a kötelesrésztől szóló részben kell szabályozni, vagy az öröklési szerződésről rendelkező fejezetben, s ezzel *Haller* visszautalt a Tervezet szerkezetére vonatkozó megjegyzéseihez. *Haller*nek ezt az álláspontját a későbbi magyar magánjogi szakirodalom nem fogadta el, és a lemondást következetesen a törvényes öröklés részének tekintette. Ez mutatkozik meg *Kern* Tivadar munkájában is, amelyben a lemondás következményét úgy ítélte meg, hogy ha az örökös lemondott a törvényes örökrésztől, akkor „[...] nem tarthat igényt a kötelesrésztől sem [...] viszont a törvényes felerésztől (kötelesrésztől) való lemondás kiterjed a törvényes örökségre is.”⁷⁸

A lemondással kapcsolatban még egy kérdést érintett: kötelező érvényű-e az örökös lemondása az ő örököseire. *Haller* elismerte, hogy sem a magánjogi irodalomban, sem az egyes törvénykönyvekben nem adtak erre egyértelmű választ. A Tervezetben Teleszky véleménye szerint a lemondás nem kötelezte volna a lemenőket, míg *Haller* ezzel ellentétes állásponton volt. Véleményét érdemes hosszabban idézni. „A felett nem lehet kétség, hogy a halál csak oly jogot vagy kötelezettséget szüntet meg, mely törvény, szerződés vagy végrendelet által az elhunyt személy életéhez volt kötve. Ha tehát a lemondási szerződésben kikötötték, hogy azon esetre, ha a lemondó az örökhagyó előtt elhalna, leszármazóit a lemondás ne kötelezze, ez okvetlenül érvényes is, helyes is. De ha ily kikötés nem történt, a feltétel nélkül megkötött jogügylet hatályosságát az egyik fél korábbi halálának esélyétől függővé tenni már nem helyes; mert a lemondó halála által nem enyésznek el az okok, melyek a lemondást annak idején előidézték [...] a lemondó jogosítva volt az őt megillető kötelesrésztől lemondani, aminek folytán öröklési igénye elenyészett, mely pedig halála folytán a helyébe lépő leszármazói javára már nem éledhet fel.”⁷⁹ Annak a kérdésnek az eldöntése, hogy a lemondás kihat-e a lemondó leszármazóira a századforduló kodifikációs vitáiban is felszínre került és a jogászok később sem voltak egységes állásponton. *Grosschmid* Béni azt az álláspontot képviselte, hogy a lemondó e ténnyel kiesik az öröklésből, de „leszármazói saját jogukon lépnek a

⁷⁷ HALLER 1882b. 337. p.

⁷⁸ KERN 166. p.

⁷⁹ HALLER 1882b 338. p.

kiesés folytán megüresedett helyre, mert közvetlen kapcsolatban állnak a nagyszülőkkel.”⁸⁰ A többség mégis azt az álláspontot képviselte, amit *Haller Károly* is, hogy a lemondás hatálya kiterjed a lemondó személy leszármazottaira is.⁸¹

A tanulmány terjedelme nem tette lehetővé, hogy *Haller Károlynak* a magánjogi résztervezetekre adott észrevételeit minden elemében – különös tekintettel a dologi jogra és a kötelmekre – elemezzük. Egy másik tanulmányban érdemes lesz ezirányú gondolatait is megvizsgálni, mert bár lehet, hogy egyes esetekben a tudomány meghaladta nézeteit, de egy oly korban élt és alkotott, amely meghatározó volt magánjogunk történeti fejlődésében. Életét a szó szoros értelmében megosztotta Kolozsvár és a tanítás között. Bár a jogtudomány területéről kevés munkája maradt ránk – különösen sajnálatos, hogy felolvasásait, beszédeit nem gyűjtötték össze – ezekből kitűnik széleskörű olvasottsága, elmélyült tudása elsődlegesen a magánjog, de a jog- és gazdaságtudomány más területein is.

III. Fontosabb művei

Az általános polgári törvénykönyv, mint az jelenleg Erdélyben érvényes, minden a legújabb időig megjelent és még hatályban levő utólagos rendeletekkel, felvilágosító és utasító jegyzetekkel ellátta. Kolozsvár, 1865.

A váltóeljárást a marosvásárhelyi kir. tábla területén jelenleg érvényes alakjában. Kolozsvár, 1870.

Adalék a jogforrások elméletéhez. Budapest, 1876. Különnyomat a Jogtudományi Közlönyből.

Gazdasági jogisme. A gazdasági tanintézetek növendékei és a mezei gazdák szükségletéhez alkalmazva. Kolozsvár, 1878.

A gazdasági értékekről. Kolozsvár, 1880.

Észrevételek az általános magánjogi törvénykönyv tervezetére. Jogtudományi Közlöny 1881/51. 421–424. 1881/52. 430–431. [HALLER 1881]

Észrevételek az általános magánjogi törvénykönyv tervezetére. Jogtudományi Közlöny 1882/1. 3–5. 1882/2. 10–12. 1882/3. 18–20. 1882/4. 30–31. [HALLER 1882a]

Észrevételek a magyar magánjogi törvénykönyv előadói tervezetének ötödik rész, első és második címére. Jogtudományi Közlöny 1882/13. 97–98. 1882/14. 107–108. 1882/17. 130–131. 1882/41. 328–329. 1882/42. 336–338. [HALLER 1882b]

Észrevételek az „Általános magánjogi törvénykönyv” tervezetének a „Dologi jogot” tárgyzó részére. Jogtudományi Közlöny 1883/8. 57–58. 1883/10. 73–75. 1883/12. 98–100. 1883/14. 106–107. 1883/17. 131–132. 1883/21. 162–163. 1883/24. 186–189. 1883/26. 204–205. 1883/27. 210–213. 1883/28. 218–220. 1883/29. 227–228. 1883/30. 234–236. 1883/32. 251–252. 1883/33. 258–259. 1883/34. 267–268. 1883/37. 290–291. 1883/38. 299–300. 1883/39. 307–308. 1883/40. 315–316. 1883/43. 339–340. 1883/45. 356–357. 1883/47. 372–373. 1883/49. 386–387. [HALLER 1884]

⁸⁰ ZLINSZKY – REINER 1902, 1129. p.

⁸¹ KERN 169. p.

Észrevételek az általános magánjogi törvénykönyv tervezetének «Kötelmi jogi» (általános) részére. Jogtudományi Közlöny 1884/31. 241–242. 1884/32. 251–252. 1884/33. 257–258. 1884/34. 266–267. 1884/37. 289–291. 1884/32. 332–333. [HALLER 1884]

A középítés. Kolozsvár, 1884.

Az osztrák általános polgári törvénykönyv (szövege) jelenleg még érvényes alakjában. Budapest, 1884.

Észrevételek az általános magánjogi törvénykönyv tervezetének «Kötelmi jogi» (általános) részére. Jogtudományi Közlöny 1887/31. 242–243. 1887/32. 250–252. 1887/33. 259–260. 1887/34. 266–269. 1887/35. 282. 1887/39. 309. [HALLER 1887]

IV. Irodalomjegyzék

APÁTHY ISTVÁN: *Általános magyar magánjogi törvénykönyv. Kötelmi jog.* 1882–1884.

Budapesti Szemle 19. kötet. Pest, 1864. 368. p.

DELL'ADAMI REZSŐ: *Magánjogi codifikációnk és régi jogunk.* (Magyar Jogászegyleti Értekezések XXXIII.) Budapest, 1887.

DÓSA ELEK: *Erdélyhoni jogtudomány. II. Erdélyhoni magánjogtan.* Kolozsvár, 1861.

Emlékkönyv Haller Károly működéséről. Kolozsvár, 1906

ENYICZKEI GÁBOR: *Az örökösödési törvénytervezet beosztásához.* Jogtudományi Közlöny 1882/12. 98–99.

FAZAKAS LÁSZLÓ: *Haller Károly, Kolozsvár városszépítő polgármestere.* Erdélyi Krónika. 2019. február 07.

FRANK IGNÁCZ: *A közigazság törvénye Magyarhonban* I. Buda, 1845.

GROSSCHMID BÉNI: *Öröklött és szerzett vagyon.* Magyar Igazságügy 1879. évi számaiban folytatatosan, majd Pulitzer K. Budapest, 1897.

GYÖRY ELEK: *Általános magyar magánjogi törvénykönyv. Általános rész.* Budapest, 1882.

HALMOSY ENDRE: *Általános magyar magánjogi törvénykönyv. Dologi jog.* Budapest, 1882.

HOFFMANN PÁL: *Általános magánjogi törvénykönyv tervezete Magyarország számára. Általános Rész.* Pest, 1871.

HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Der Durchbruch des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches in Ungarn.* In: LÖHNIG, MARTIN – WAGNER, STEPHAN: „Nichtgeborene Kinder des Liberalismus”? Mohr Siebeck. Tübingen, 2018. 71–90. pp.

HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Jobbágy-parasztok végrendeletei Szentes mezővárosában.* Szekszárd, 2018. *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok.* Pest, 1861.

JANCSÓ GYÖRGY: *A betudás.* Jogtudományi Közlöny 1884/42. 331–332. pp

JELLINEK ARTHUR: *A magyar általános törvénykönyv tervezete.* Jogtudományi Közlöny 1882/22.

KALLÓS LAJOS: *A magyar polgári jog alapelvei.* Debrecen, 1865.

KERN TIVADAR: *Törvényes öröklés.* In: FODOR ÁRMIN: *Magyar magánjog* V. Budapest, [é.n.] 68–174. pp.

MÁRKI SÁNDOR: *A Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem története 1872–1919.* Pisztory Mórral együtt, Kolozsvár, 1896.

MÁRKUS DEZSŐ: *Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv mai érvényében.* Grill K. Budapest, 1907.

NAGY FERENC: *A kereskedelmi társaságok jogi természete.* Magyar Igazságügy 1878. 117–150. pp.

ÖKRÖS BÁLINT: *Magyar polgári magánjog az 1848-dik évi törvényhozás és az országbírói tanácskozmány módosításai nyomán kézikönyvül.* Pest, 1861.

PÓLAY ELEMÉR: *Kísérlet a magyar öröklési jog önálló kodifikációjára a XIX. században.* Acta Juridica et Politica Tom. XXI., Fasc. 4. Szeged, 1974.

- RÓTH FERENC: *A törvénytelen gyermek öröklési jogáról*. Jogtudományi Közlöny, 1884/31. 241–244. pp.
- SUHAYDA JÁNOS: *A magyar polgári anyagi magánjog rendszere*. Trattner K. Pest, 1864.
- TELESZKY ISTVÁN: *Általános magyar magánjogi törvénykönyv. Öröklési jog*. Budapest, 1882.
- WENCZEL GUSZTÁV: *Magyar magánjog I-II*. Budapest, 1874. ZLINSZKY IMRE: *A törvényes örökösödési rend kérdéseiről*. Jogtudományi Közlöny 1876/44.
- ZLINSZKY IMRE – REINER JÁNOS: *A magyar magánjog mai érvényében*. 8. kiadás, Franklin T. Budapest, 1902.

[DIÓSZEGI] SZABÓ PÁL

HELLE KÁROLY

(1870–1920)

I. Életrajz

Életrajzát – rendhagyó módon – a halálával illő kezdenünk. *Helle* Károly jogtudós, egyetemi tanár halálának centenáriuma ugyanis az idén – azaz a 2020. évben – emlékezhetünk. Éppen száz évvel ezelőtt, 1920. március 5-én, önkezével vetett véget tartalmaz életének. Temetéséről akkor a *Pesti Hírlap* 1920. március 9-i száma is beszámolt. „Dr. Helle Károlyt, a budapesti tudományegyetem jogi karának tragikus körülmények között elhalt érdemes tanárát nagy részvét mellett temették el vasárnap (március 7) az egyetem előcsarnokából. Petri Elek református püspök gyászbeszéde után dr. Balázs Károly egyetemi tanár és Antal István, az egyetemi kör elnöke mondott búcsúztatót.”¹ A *Budapesti Hírlap* gyászrovatából megtudjuk azt is, hogy a temetésen a budapesti egyetem prorektora, *Moravcsik* Ernő, *Szász* Károly, a képviselőház volt elnöke is részt vett. A hozzátartozók koszorúi mellett pedig ott volt a kolozsvári Tudományegyetem Budapesten élő tanári karának koszorúja is. A *Pesti Napló* hozzátette azt is, hogy a búcsúztató szertartást követően a koporsót a Keleti Pályaudvarra szállították és az elhunyt tudóst Szabadszálláson, a családi sírboltba helyezték végső nyugalomra.²

Az, hogy az ötven éves tudóst Budapesten mi vezette erre az elhatározásra vagy milyen körülmények között érezte ennyire ellehetetlenítve saját helyzetét, rejtély marad. Magánéleti vagy esetleg politikai indokok is befolyásolták tettét? Halálának időpontja politikailag sűrű időszakra esett. 1920. február 16-án ült össze az új nemzetgyűlés. Komoly viták zajlottak le jogtudományi folyóiratokban az államforma és az alkotmányosság, a királyválasztás kérdésében. Mint az Osztrák-Magyar Monarchiában felnőtt tudós tanár talán ebben nem láthatott megoldást? A közjogi vitát az ún. *szabad királyválasztók* vezéralakja, *Kmetty* Károly indította el az akkor meginduló Magyar Jogi Szemle folyóirat első számában, amely szerint az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásával IV. Károly elvesztette a trónhoz való jogát és a királyválasztás joga visszaszállt a nemzetre. Az ezt tagadó, ún. *legitimista* szárny pedig a Habsburg-Lotharingiai ház trónöröklésének

---

¹ Pesti Hírlap 1920. március 9. (kedd) 59. szám. 6. p.

² Pesti Napló, 1920. március 6. 5. p.

folytatása mellett érvelt.³ Mindenesetre a nemzetgyűlés az 1920. I. törvénnyel ideiglenes államfő, a kormányzó tisztsége mellett döntött, akit március 1-én titkos szavazással Horthy Miklós személyében meg is választott. Érdemes lenne tudni ebben a kérdésben *Helle* Károly véleményét.

Az új, *Simonyi-Semadam* Sándor vezette kormány március 15-i eskütételét már nem is érthette meg.⁴ Azt tudjuk, hogy a pesti egyetem jogi karától már *Károlyi* Mihály is jogászai szakvéleményt kért. Az államforma kérdésében 1918. november 4-én az egyetem úgy foglalt állást, hogy a Pragmatica Sanctio alapján lévő együttbirtoklás már nem áll fenn, IV. Károly lemondásától függetlenül a szuverenitás az országgyűlésre szállt vissza.⁵ E nem túlzottan legitimista álláspontot talán *Helle* már nem tudta elfogadni? Vagy az 1920. januárjában a magyar delegáció kiutazásával és a kiszabott békefeltételek körvonalazódásával kibontakozó trianoni trauma okozott végzetes sokkot? A fővárosi lapok között tallózva egyesek inkább egészségügyi okokra utaltak. A *Pesti Napló* 1920. március 6-i lapszáma így adta hírül a tragédiát. „*Helle* Károly egyetemi tanár ma délután lakásán föbelötte magát. Súlyos idegbaja kergette halálba.”⁶ Egy másik lap, Az Újság március 7-i lapszáma is azt valószínűsítette, hogy „minden bizonnyal súlyos idegbaja miatt, agyonlőtte magát.”⁷

Helle Károly életéről, rendszerezett és teljes életrajz hiányában, először a főbb adatokat gyűjthetjük össze. Ugyanígy tett legutóbb *Siklósi* Iván is.⁸ *Helle* Károly Szabadszálláson született, 1870. január 31-én. Azt fontos megjegyezni, hogy nem azonos a híres pozsonyi, majd budapesti-rákospalotai költőgyáros *Helle*-familia hasonló nevű tagjával.

Bár eddigi rövid életrajzai nem említik a lehetséges egyetemi tanulmányainak helyét, a budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem 1887. évi almanachjában találtam adatot arra vonatkozóan, mely szerint ő az 1886. év téli szaktól beiratkozott rendes joghallgató.⁹ Bizton állíthatom, hogy a tizenhat éves *Helle* Károly a pesti egyetemen az 1886/87-es tanévtől kezdte meg jogi tanulmányait. Az előző tanévben, 1885/86-os tanévben, az 1886. évi almanachban még nem szerepelt.¹⁰ Hasonlóan az 1888. évi almanachban is úgy olvashatjuk, hogy az 1886. év téli szakján beiratkozott joghallgató.¹¹ Ez időtájt olyan tanárok taníthatták, mint *Apáthy* István jogi kari dékán, a jogtörténész *Wenczel* Gusztáv, a későbbi dékán *Hajnik* Imre, a római jogász *Vécsey* Tamás, *Takáts* Lajos, a volt dékán *Hoffmann* Pál vagy (Szász–) *Schwarz* Gusztáv, aki ekkor a jogi kar római jogi magántanára volt. Az egyetem bölcsészkarán a klasszika-filológiát, a görög

³ KMETY KÁROLY: *A királyválasztás joga* című írása. Magyar Jogi Szemle 1920/1. szám (január 1.) Ezt több írás követte: *Polner Ödön: A trón megüresedésének és betöltésének kérdéséhez.* Magyar Jogi Szemle 1920/4. szám. FERDINANDY GÉZA: *A királyválasztás joga.* Magyar Jogi Szemle 1921/1. a. Idézi: SZABÓ 2006, 171–173. pp.

⁴ 20. századi magyar történelem. Budapest, 2001. 129–133. pp

⁵ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története. 1635–1985. Budapest, 1985. 263–264. pp

⁶ *Pesti Napló*, 1920. március 6. 6. p.

⁷ Az Újság 1920. március 7. 7. p.

⁸ SIKLÓSI 2014, 33–42. pp.

⁹ Almanach 1887, 80. p.

¹⁰ Almanach 1886, 76. p.

¹¹ Almanach 1888, 81. p.

nyelvet, Télfy Iván és Ábel Jenő képviselte.¹² Hellét még az 1889. évi egyetemi almanachban is megtaláljuk, az 1888/89-es tanév hallgatói között.¹³ Tanulmányainak befejezéséről az 1890. évi almanach tájékoztat, az 1889/90. tanévben még beiratkozott rendes hallgató volt.¹⁴ Az 1891. évi hallgatói névsorban már nincs, az 1891/92-es tanévben már nem lehetett a pesti egyetem jogi karának hallgatója, tehát egyetemi tanulmányait 1886–90 között végezte.¹⁵

Miután jogászként végzett a Pest vármegyében rövid idejű közigazgatási gyakornoki tevékenységéről tudunk, mert 1892-ben már a kecskeméti Jogakadémia tanára lett. 1894-ben, Kecskeméten megjelent tansegédletén pedig ügyvédként is szerepelt. Emellett bontakozott ki tudományos munkássága, elsősorban a római jog területén. Az ógörög-latin nyelvismerete pedig hozzásegítette a források kutatásához, értelmezéséhez.

Szükszavú adataink azt mutatják, hogy az ország különböző jogakadémiáin oktatott. 1892-ben került a Kecskeméti Református Jogakadémiára. A jogakadémia igazgatótanácsába is megválasztották, illetve annak jegyzője lett.¹⁶ 1892–96 között a jogakadémia Római jog tanszékén oktatott.¹⁷ Helle, sikeres jogtudományi doktori vizsgája után, ügyvédjelöltként pályázott a kecskeméti állásra. Székfoglalóját, 1894. október 21-én, a *vis maior*-ról tartotta meg. 1896-ban pedig, újabb álláspályázata nyomán, Debrecenbe került. Volt kecskeméti jogakadémiai igazgatója, Kovács Pál keserűen jegyezte meg: „a fiatal tanárok rendszerint csak pár évig maradnak meg a jogakadémia kötelékében, azután több jövedelmet biztosító akadémiákra mennek. Így a múlt évben is egy fiatal tanár, dr. Helle Károly, lemondott, megválasztván a debreceni jogakadémiára.”¹⁸

1896-ban a debreceni jogakadémia tanáraként találjuk őt. Helle ugyanabban az évben került a debreceni református Jogakadémiára, amikor a fiatal Ady Endre beiratkozott, az 1896/97-es tanévben. A tanár nem tudhatta hallgatója kibontakozó költői-írói tehetségét, azt azonban igen, hogy nem jó eredménnyel végezte a tanulmányait. „Ott ült az utolsó padosorban, a *hegyen*, a többi szilágyságival együtt [...] Olvasgatott, vagy verset írt? – pontosan nem tudtam akkor sem. De azt tudom, hogy nem Justinianus-szal foglalkozott...”¹⁹ Helle számára a debreceni jogakadémiai tanári évek (1896–1905) is átmenetinek számítottak, mert innen Kassára (1905), majd Kolozsvárra pályázott.²⁰

A Szegedi Tudományegyetem jogi karának történetéhez, jelen megemlékezéssel, a rövid idejű kolozsvári egyetemi tanári működésével kapcsolódik. Az 1912/13. tanévben ugyanis a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemen tanított kereskedelmi- és váltójogot. Erről a kolozsvári egyetemi almanach röviden tájékoztat is bennünket: „a jogtudományok doktora, okl. ügyvéd, a váltó- és kereskedelmi jog nyilvános rendes tanára.” Ko-

¹² Almanach 1888, 11–12. pp., 16. p.

¹³ Almanach 1889, 81. p.

¹⁴ Almanach 1890, 83. p.

¹⁵ Almanach 1892, 83. p.

¹⁶ HOMICSKÓ 2019, 42–43. pp.

¹⁷ TÖRÖ 2019, 77. p.

¹⁸ STIPTA 2019, 214. p.

¹⁹ Idézi: RUSZOLY 1998, 5. p.

²⁰ CSOHÁNY 1988, 240. p.

lozsvári lakása a Hegedüs Sándor utca 16. szám alatt volt.²¹ Azt megemlítem, hogy az ismert római jogász tanár kollégájával, a hosszú idő óta itt oktató Kiss Mórral személyesen is találkozhatott, de nem tudunk kettőjük szakmai kapcsolatának milyenségéről.

A következő évi kolozsvári almanachban nem találjuk, mert nem volt hosszú időszak életében ez a kolozsvári tanárság. Az 1914. évi budapesti egyetemi almanach bejegyzése szerint 1913-tól már visszakérült egykori *Alma Mater*éhez, a budapesti egyetem jogi karára.²² A Vécsey Tamás halála után megüresedett helyet vehette át. Mint a római jog nyilvános, rendes egyetemi tanára és az *Institutio*-kat oktatta, hét éven át, egészen haláláig.²³

A budapesti kinevezése 1913. augusztus 15-én történt, ahogyan azt az 1918. évi egyetemi almanach szűkszavú megjegyzése megfogalmazta: „azelőtt a kolozsvári kir. magyar tudományegyetemnek volt nyilvános rendes tanára”.²⁴ Az 1915. évi egyetemi almanach rövid adatsora szerint az 1914/15-ös tanévben „Helle Károly a jogtudományok doktora, ügyvéd, a római jog nyilv. rendes tanára” A lakása pedig az I. kerület, Fehérvári út 31. sz. alatt volt.²⁵ Pesti egyetemi oktató kollégája volt a máramarosszigeti jogakadémiáról, egyetemi magántanárként a római jogász Marton Géza is.²⁶

II. Tudományos munkásság

Helle Károly szakirodalmi munkássága széles kört ölel fel, elsősorban római jogásként lett ismert. Mint októnak azonban figyelemmel kellett lennie az aktuális jogszabályokra is. Pályájának korai szakaszáról az egyházpolitikai törvényekhez írt kommentárját emelem ki.

A *Törvény a házassági jogról* (1894: XXXI. tc.) címen írt jogszabály kommentárja kecskeméti jogakadémiai tanárként, 1894-ben, Kecskeméten jelent meg.²⁷ A törvény, a Wekerle-kormány idején, a kötelező polgári házasságot vezette be, amelyet az uralkodó 1894. december 10-én szentesített. Figyelembe véve a törvényjavaslat születése és parlamenti vitája során a heves katolikus egyházi ellenállást, Helle a bevezetőjében nagyon is időszerűnek és célszerűnek tartotta mindezt. „A házasságnak, mint jogintézmények egységes, állami törvények általi szabályozása a rendezett jogállam egyik legfontosabb feladata.” Ebben természetesen nem vonható kétségbe a házasságnak, mint valláserkölcsi intézménynek fontossága. A nem kevesebb, mint nyolc féle házassági jog – nem számítva a vegyes házasságok variációit – „már magában véve is a legnagyobb zavarok forrásává lett”. Különösen bőséges forrását képezte azonban a házassági jog terén léte-

²¹ A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem Almanachja 1912, 18. p.

²² Almanach 1914, 22. p.

²³ SIKLÓSI 2014. 2. RUSZOLY JÓZSEF: „Emlékezzünk régiekről!” A kolozsvári és szegedi professzorok arcképcsarnoka előtt. Szeged, a város folyóirata 2001/7. sz. 11. p.

²⁴ Almanach 1918, 23. p.

²⁵ Almanach 1915, 16. p.

²⁶ Almanach 1915, 23. p.

²⁷ HELLE 1894.

ző bonyadalmaknak a fenti állapotokkal kapcsolatban az, hogy míg a kath. kánonjog szabályai szerint a házasság felbonthatatlan, addig a többi felekezetre érvényes, bár a bontási okokra nézve egymástól lényegesen eltérő jogszabályok szerint a házasság felbontható volt. *Helle* azt is jól látta, hogy „ennek a törvénynek voltaképpen az lesz majd a hivatása, hogy megalkotandó magánjogi törvénykönyvünk kiegészítő részét képezze.”²⁸ A továbbiakban szakaszcsoportról szakaszra értelmezte, kommentálta a törvény passzusait. Ehhez felhasználta (Szász-) Schwarz Gusztáv frissen közzétett bírálatát is.²⁹ Így jól körvonalazódik *Helle* véleménye is ebben a fontos egyházpolitikai vitában. Az eljegyzés kapcsán miután „Bármely teljesítés kikötése arra az esetre, ha a jegyesek a házasságot meg nem kötnék semmis. (2.§)” hozzáfűzte, hogy „a házassági ígéret jogilag ki nem kényszeríthető, mivel a házasságkötés erkölcsi természeténél fogva a jogi kényszert nem tűri.”³⁰ A házassági akadályok értelmezésekor például kihangsúlyozta a házasságkötésnél az egyéni szabadság és a házassági akadályok összeegyeztetésének elvét. „Az egyéni szabadság elve ugyanis a házasságkötési képesség minél teljesebb elismerésére vezet [...] Az egyéni szabadság elvének korlátlan érvényesülése oly viszonyokat teremtené, melyek a házasság lényegével és az állam érdekeivel merőben ellenkezőnek; viszont a házasságkötés szabadságának túlságos korlátozása a házasságon kívüli együttélést mozdítaná elő.” Itt, ki nem mondva, az egyházi kánonjogi szabályokra célzott. „E szempontok figyelembe vétele érvényben volt jogaink házassági akadályai egyrészének mellőzését, másrészének módosítását, sőt egészen új házassági akadályok felvételét tette szükségessé. Így mellőztetett többek között a vallás különbség (disparitas cultus) bontó akadály, módosított a kor s felvételét mint új akadály a gyámsági viszony.”³¹

Helle a házasságkötés állami kötelező formáját kedvezően értékelte, amely „az egész törvény sarokpontját alkotja [...] éles határvonallal választván el az állami és az egyház hatáskört, elejét veszi az állami és egyházi közegek érintkezéséből keletkező súrlódásoknak és összeütközéseknek.”³² *Helle* azt is kihangsúlyozta: „A házasság érvénytelenségének szabályozásánál a törvény azt az alapelvet tartotta szem előtt, hogy a házasságkötés jogügyletnek tekintendő.”³³ Eredményként konstatálta a házasság felbontásának szabályait, mert ezen törvény „kivételesen megengedi a házasságnak, mint az egész élet tartamára kötött jogviszonynak felbontását, de csak akkor, ha az egyik házastárs vétkeessége folytán megtörténnie kell tekinteni azt a bensőséget, a mely a házastársi együttélés életető elemét képezi.”³⁴ Bár azóta a kérdést többen érintették, *Helle* kommentárja feledésbe merült, ma is méltó a figyelmünkre.

Ugyancsak a kecskeméti tanári időszakához fűződött a római jogi *vis maior* fogalmával kapcsolatos kutatása. Tanári székfoglalóját ebben a tárgyban tartotta: „*Vis maior a római és a modern forgalmi jogban*” címmel, amelyben a római jogi kategóriák magyar és német továbbélését vizsgálta meg. *Vis maior* szerinte az az „Erőhatalom minden

²⁸ HELLE 1894, 3–5. pp. 9. p.

²⁹ SCHWARZ 1894.

³⁰ HELLE 1894, 12. p.

³¹ HELLE 1894, 15. p.

³² HELLE 1894, 29. p.

³³ HELLE 1894, 37. p.

³⁴ HELLE 1894, 59. p.

olyan véletlen esemény, amely: 1. valamely forgalmi vállalat üzemkörén kívül támadva, az ezen üzemkörbe való behatása által emberben vagy javakban kárt okozott; továbbá amely: 2. fellépésének ereje és módja által az élet rendes folyásában előfordulni szokott véletlen eseményeket nyilvánvalólag felülmúlja.”³⁵ 1896-ban munkáját könyv alakban is megjelentette *Az erőhatalom, (vis maior) fogalma a római és a mai jogban* címmel (Kecskemét 1896). A kiindulópontja az, hogy a római jog forrásaiban „az erőhatalom határozott definícióját nem találjuk meg, de a modern jog sem nyújtja annak megnyugtató meghatározását”. Helle széles körűen mutatja be a *vis maior* jogi problematikáját, a modern jogok közül a francia, a német, a svájci és az osztrák jogot is megvizsgálja. Az erőhatalom fogalmának meghatározáskor a modern jogot tekintette támpontnak.³⁶ Szintén 1896-ban jelent meg a „Megtartási jog: Adalékok a magyar kereskedelmi törvénykönyv (1875. évi 37. törvénycikk) 309. s 310. és a magyar váltótörvénykönyv 108. 109. szakaszainak értelmezéséhez.”³⁷ A Jogtudományi Közlönyben ekkoriban számos magánjogi tárgyú tanulmányát publikálta. 1896-ban például az *Észrevételek a német kereskedelmi törvénykönyv revidíóját célzó tervezet főbb intézkedéseire*.³⁸ A debreceni jogakadémiai évekre tehető a nemzetközi magánjogról írt munkája. A kassai időszakában pedig a *Csekkjogról szóló törvényjavaslat* címmel közölt tanulmányt, a *Jogállam* folyóiratban, 1907-ben.³⁹

A debreceni tanársága időszakából érdemes röviden kiemelni *Helle* nemzetközi jogi munkásságát is, amely széleskörű nemzetközi tájékozottságából eredt, és amelyet a hazai kutatásban nemrég Burián László vizsgált.⁴⁰ *Helle* Károly *Tanulmányok a nemzetközi magánjog köréből* című kötete 1902-ben, Budapesten látott napvilágot. A három részre tagolt művével *Helle* a megszülető magyar magánjog tudományának szemléletét a nemzetközi összehasonítás eszközével kívánta előbbre vinni.⁴¹ Ehhez azonban meg kellett teremtenie a magyar nyelvű fogalmi rendszert (I. rész). Így például a „kijelölő szabályok” fogalmát (ma: kollíziós normák) hármas tagolásban tárgyalta (személyek joga, a dolog joga, a jogcselekmény joga) és külön-külön elnevezésekkel klasszifikálta (egyedileg kijelölő, általánosságban kijelölő szabályok, valamint kizárólagosan, vagylagosan és kapcsolatosan kijelölő szabályok). Az egyes államok kijelölő szabályai pedig negatív vagy pozitív összeütközést eredményezhetnek.⁴² A kötet második része főleg a nemzetközi magánjog fogalmával, jogviszonyainak jellegével foglalkozik. Elvetette azt az „internacionalista” nézetet, amely szerint a nemzetközi magánjog a nemzetközi közjogba tartozik. *Helle* inkább a „nacionalista” megközelítéssel élt, azaz a joganyag a

³⁵ Idézi: STPITA 2019, 214. p.

³⁶ HELLE 1896, 3. p., 41. p.

³⁷ SIKLÓSI 2014, 4. p.

³⁸ Jogtudományi Közlöny 31. (1896) 45. szám 354–355. p. 46. szám, 362–364. pp. 48. szám, 381–382. pp. 49. szám, 387–388. pp. *A győri királyi ítélő tábla 22. sz. teljes-ülési polgári határozata*. Jogtudományi közlöny 32. évf. (1897) 47. szám, 370–371. pp. *Hivatalból figyelembe veendő pergátló ok és perújítás*. Jogtudományi Közlöny 34 (1899) 333.; Jogtudományi Közlöny 36. évf. (1901) 11. szám, 81–82. pp., 13. szám, 104–105. pp.

³⁹ Jogállam. Jog és államtudományi Szemle 6. évf. 9. szám (1907) 717–724. pp.

⁴⁰ BURIÁN 2015, 89–100. pp.

⁴¹ BURIÁN 2015, 92. p.

⁴² BURIÁN 2015, 92–93. pp.

nemzeti jog része, bár oly módon, hogy a nemzetközi szempontokra is figyelemmel kell lenni. Munkájának harmadik része a vissza- és továbbutalást fejtette ki bővebben, de kiért az állampolgárság meghatározásának szabályaira is.⁴³

Helle Károly számára a Kassán eltöltött évek is termékenynek bizonyultak, ebből az időszakból kiemelkedik a római *fideicommissum*ról írt tanulmánya. 1906-ban Nagy Ferenc budapesti professzor 25 éves tanári működésének tiszteletére megjelentetett emlékkönyvben publikált, római jogi témakörben a hitbizományokról: *Adalékok a római fideicommissumok tanához* címmel tanulmányt.⁴⁴ *Helle* a nemzetközi római jogi szakirodalomban hiányosnak találta mind az „institutionisták”, mind pedig a „pandektisták” részéről a hitbizomány kifejtését. Két pontban javasolt kiegészítést. A hitbizomány nemcsak egyoldalú rendelkezés, hanem szerződés formájában létezett. Másrészt *fideicommissum*mal nemcsak a halál esetére lehetett valakit megterhelni, hanem az ember adósát is.⁴⁵ *Helle* kiindulópontja éppen az volt, hogy a *fideicommissum*nak a szerződés volt „a kizárólagos megjelenési formája”. A megnevezést, főleg Cicero műveiből véve, a *fides* (szótartás, ígérettartás) főnév és a latin *committere* (rábízni, megbízni) igéből eredeztette. „*Fidei-committere tehát eredetileg azt jelentette, hogy a szótartásra, az ígérettartásra támaszkodva megbízni valakit valamivel, valamely ügylet lebonyolításával, illetőleg végrehajtásával, valamely dolog őrzetével.*”⁴⁶ „Eredetileg az ígérettartásra alapított megbízás, tehát szerződés volt.” A római jogban a *fides*-hez fűződő, szigorú morális szankció oltalma alatt álló, ún. fides-ügyletek, többnyire szerződések voltak, ahogyan a magánvégrendelet (testamentum). *Helle* felvázolta a *fideicommissum* jogintézményének feltételezhető kialakulását is. A hitbizomány formája azért is volt indokolt, mert általa a *testamentum* szigorú alakiságát elkerülhették. Az élők közötti ügyletek köréből pedig a *mandatum* azzal volt korlátozó, hogy az a megbízó halálával megszűnt. Szerzőnk a *mandatum post mortem*-ből eredeztette a *fideicommissum* kialakulását. „lassanként ki kellett válniok, ki kellett emelkedniök a régi forma, a *mandatum* köréből s egy új jogi forma jegecesedési pontjává váltak, amely körül azután tényleg ki is alakult ez az új jogi forma, ez az új jogintézmény.”⁴⁷ Természetesen nem azt állította, hogy ez az egyoldalú rendelkezés kizárólag szerződés formájában, hanem szerződés formájában is hátrahagyható volt. Ennek igazolását a Digestából vett szöveghelyekkel támasztotta alá. A másik tételét Antonius Pius császár egyik rescriptuma szövegének rekonstruálásával indokolta (D. 30. 77., D. 32. 37. 3.). Azaz, az adóst lehet terhelni közvetlenül is *fideicommissum*mal, ugyanúgy, ahogyan azokat a személyeket, akiknek „*mortis causa*” jutattak valamit. Ezzel az értelmezésével megcáfolta Savigny állítását is.⁴⁸

A továbbiakban *Helle* a szerződéses *fideicommissum* alapvető jellemzőit taglalta. Úgy találta, hogy a Digesta szöveghelyei alapján megállapítható az, hogy jogintézményünk mint mellékmegállapodás formailag igazodott a főkötelelemhez. Valamint a szerződéses fajtájúak is teljesen az egyoldalú *fideicommissum*okra vonatkozó szabályok ha-

⁴³ BURIÁN 2015, 94–95. pp., 96. pp.

⁴⁴ HELLE 1906, 177–204. pp.

⁴⁵ HELLE 1906, 177. p.

⁴⁶ HELLE 1906, 179. p.

⁴⁷ HELLE 1906, 181. p.

⁴⁸ HELLE 1906, 195–196. pp.

tálya alatt állottak. A főkötelem meghíusulásával (a halálesetre szóló vagyoni juttatás elmaradása) a *fideicommissum* is hatályát veszítette. Az örökhatályú *fideicommissumot* is bármikor tetszése szerint visszavonhatta és új rendelkezést is tehetett. Akkor is megdőlhetett, ha a hagyaték túl volt terhelve adóssággal. Sőt, a *fideicommissarius* nem volt köteles elfogadni, vissza is utasíthatta. Ugyanakkor lényeges különbségként állapította meg a szerző, hogy míg egyoldalú *fideicommissumot* csakis a végrendelkezési képesség (*testamenti factio activa*) megléte esetén tehetett valaki és csak halál esetén lehetett megterhelni valakit, addig a szerződéses fajtaival ez nem volt szükséges, sőt az adóst is meg lehetett terhelni.⁴⁹ Ez a klasszikus korban élvezett formai szabadság a iustinianus-i időre megváltozott. Már Constantinus és II. Theodosius császárok idején minden halál esetére történő intézkedés érvényességéhez öt tanú volt szükséges. Ezt Justinianus császár is átvette, ha pedig ilyenről volt szó, ez a *fideicommissumra* is vonatkozott.⁵⁰

Helle Károly, habár figyelme kiterjedt a modern jogszabályok értelmezésére, a római jog magyarországi oktatásában az iustinianusi Institutiokon és a Digestán alapuló pandekta római jogtudomány mellett a 20. század elején megszülető *jogi papiroológia* művelésének szentelte életét. Tudnunk kell, hogy a *jogi graecisztika* megalapítója Ludwig Mitteis volt, aki 1891-ben megjelent, *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserrechts* című könyvében fektette le az alapokat. Mitteis a papirologiai anyagot emelte be a római jog forráskutatásába.⁵¹ Figyelemre méltó, hogy a megtalált papiruszok külföldön megjelenő egy-egy újabb kiadását hazánkban már Kiss Mór nagyszabedű jogakadémiai tanár is érdemesnek tartotta ismertetni a Magyar Igazságügy 1884. évi számában. Az 1883-ban megjelent mű kapcsán (*Textes inédits de droit romain*. Paris, 1883.) megtudjuk, hogy „az egyik papyrusdarabka Aristophanes egy töredékét tartalmazta, négy elrongyolt hátrán latin szöveg volt.” Együttal jól láthatjuk a papirologiai kutatás filológiai nehézségeit is: „Nincs bennük egyetlen ép sor. A betűk elvannak mosódva és sok helyütt tökéletesen olvashatatlanok.” A töredékek viszont a 4–5. századiak és Ulpianus, illetve Paulus irataiból vett szöveget tartalmaznak. Kiss elismerte a benne rejlő lehetőségeket. „Mindenesetre vívmánynak ígérkeznék a római jogtörténet tudományára, ha sikerülne e szövegeket teljesen helyreállítani.”⁵²

Helle Károly a kassai királyi jogakadémia nyilvános és rendes tanáraként jelentette meg 1907-ben, *A görög papyrusok és a római jog* című kötetét.⁵³

A szerző érzékeltette azt, hogy az 1870-es évektől az egyiptomi papiruszok egyre nagyobb mennyiségű felfedezése és szisztematikus ásatásokkal való kutatása jelentősen kibővítette nemcsak a teológia, az orvostudomány, a klasszika-filológia, az irodalomtörténet, a matematika, a gazdaságtörténet, az alkotmánytörténet, hanem a jogtudomány forrásbázisát is. Nemcsak az el-Fajjúm tartományban talált leletek, hanem az al-Bahnasa (Behnesa), az egykori Oxürhünkhosz romjainál előkerülő papiruszok voltak kiemelkedő jelentőségűek. Helle munkájának elején közzétette a korabeli legfontosabb nemzetközi

⁴⁹ HELLE 1906, 201. p.

⁵⁰ HELLE 1906, 204. p.

⁵¹ Bővebb áttekintést ad: JAKAB 2011., 19–28. pp.

⁵² Magyar Igazságügy 1884/5 (21. kötet) 414. p.

⁵³ HELLE 1907.

papirusz-forráspublikációkat és azok közlőit (Kenyon, Grenfell, Hunt, Mitteis, Wilcken). Szándéka az volt, hogy ráirányítsa a hazai római jogászok figyelmét ezekre az új forrásokra. Mert a sok ezer görög nyelvű papirusz az irodalmi művek másolatai mellett a hellénisztikus kori Egyiptom mindennapi életének dokumentumait is megőrizte (levelek, szerződések, hivatalos iratok). Népszámlálási iratok és adó-vallomások *μάπογραφοί*, illetve nagyszámú magánlevél, kereskedelmi és gazdasági könyvek. Megállapítása szerint „Az eddig közzétett papyrusokban a leggazdagabb anyaghoz a jogtudomány, közelebbről a görög jog és főképpen a római jog jutott.”⁵⁴ A szerző a római magánjog és perjog néhány érdekességét bemutatva az addigi, főként a Digestára alapuló ismereteket egészítette ki. Főként az attikai görög jog hatásait az egyiptomi provincia római jogára. Könyvéből érdemes néhány példát felidézni.

Így az egyiptomi görög anyagban előtűnik a kötelmeken belül a közvetlen képviselőlehetősége. *Helle* közölt is egy okmányt a berlini *collectio*-ból, amelyben egy római veterán Gaius Valerianus Khairémonianosz birtokának intézőjévé tette Marcus Sempronius Clemens-t, aki a megbízója saját nevében *ἐκ τοῦ ἐμου ὀνοματος* valemennyi döntésében úgy járhat el, mint ahogyan az ő jelenlétében lehetséges lenne *πάντα τῇ ἐπιτροπῇ ἀνήκοντα ἐπιτελέσαντα, καθὰ καὶ οἱ παρόντι ἔξεστιν*.⁵⁵ Külön kitért az oxürhünkhoszi papiruszok – főleg a római helytartó, Marcus Mettius Rufus *eparkhosz edictuma* – alapján az egyiptomi görög nyelvű „nyilvánkönyvi intézmény” fejlettségére. Ugyanis a birtokok *ἐγκτημὰ* ingatlan-nyilvántartási kataszteri hivatalaiban *βιβλιοθήκη ἐγκτήσεων*, a birtokjogok *ἐγκτησις* és különböző zálogjogok *ὑποθήκη, ὑπαλλαγή, μεσιστεία*, haszonélvezetek *κρήσις* bejegyzéseinek használatának célja az volt, hogy „nehogy más, jövőbeni szerződő felek erről nem tudva megtévesztessenek” *ἵνα οἱ συναλλάσσοντες μὴ κατ’ ἄγνοιαν ἐνεδρεύονται*. *Helle* – Mitteis és Wilcken publikációi nyomán – a modern teleknyvi nyilvántartás ókori görög alapelvét vélte ebben megtalálni.⁵⁶ Közzétette a Kr. u. 2. századból Marcus Mettius Rufus szenátor, egyiptomi *praefectus* tartományi rendeletét is, amely a tulajdonosokat *κρήτορες* arra kötelezte, hogy az oxürhünkhoszi kerületben hat hónapon belül jelentsék be tulajdonaikat. A záloghitelezőknek a zálogjogaikat, a feleségeknek pedig azt kellett bejelenteniük, ha férjük birtokára zálogjoguk van. A rendelet a nyilvántartás számára megőrzendőknél tartja a régi tulajdonosváltozásokra vonatkozó bejelentéseket, végül elrendelte a nyilvántartási lapok ötvenként való revízióját. Ilyen ingatlan-katasztert valószínűleg minden kerületben vezettek.⁵⁷ *Helle* felfigyelt a közzétett anyag vizsgálata során arra is, hogy a források bár gyakran eladást említenek, de valójában örökhaszonbérletről (*emphyteusis*) van szó.⁵⁸

Helle idézi Mitteis 1891. évi könyvéből (*Reichsrecht...*) azt a megállapítást, miszerint a záloghitelező számára előre kikötött végrehajtási záradék nem kora középkori eredetű, hanem a zálogadóssal szemben „*mintegy már ítélettel elmarasztalként*” *καθάπερ ἐκ δίκης, καθάπερ δικὴν ὠφληκότες* a végrehajtás foganatosítható volt a Ptolemaiosz-kori Egyip-

⁵⁴ HELLE 1907, 22. p.

⁵⁵ HELLE 1907, 24–25. pp.

⁵⁶ HELLE 1907, 28–29. pp.

⁵⁷ HELLE 1907, 29. p.

⁵⁸ HELLE 1907, 34. p.

tomban. Fennmaradt ugyanis a közölt papiruszokban egy Kr. u. 143-ból egy hypothékával biztosított adósságról szóló okirat is.⁵⁹ A stipulációk írásban való rögzítése is görög gyakorlat eredménye volt, azonban a római gyakorlaton alapuló szóbeliség kérdés-felelet tényét az „én, a megkérdezett beleegyeztem” *επερωτηθεὶς ὡμολόγηκᾶ* formulával rögzítették.⁶⁰ *Helle* ezután a provinciai kötelmi jog egyes elemeire tér rá. Megjelent az adásvételi szerződésekben is a görög jogszatosság *βεβαίωσις*, amelyet nem harmadik fél, hanem egyiptomi szokás szerint az eladó vállalt. A bérleti szerződés *μίσθωσις* valamennyi válfaja – a jogszatossággal – is megjelent a papiruszok szövegeiben.⁶¹ A kölcsönszerződések és az adóslevelek vizsgálata arra vezetett, hogy nem kamatot kötöttek ki, hanem magas kötbért arra az esetre, ha az adós időben nem fizet. A letét *παραιθήκη, παρακαταθήκη* a provinciai gyakorlatban a katonák számára a nőtől adott ajándékként, hozományként *προίξ, προίκα* is funkcionált, mivel ők házasságot nem köthettek egymással, a bíró keresete *ἑκρητὴ* így adhatott halál utáni perlés esetén. *Helle* részletesen kitért az egyiptomi tartományi jog kétféle házassági típusára. Az „írásba nem foglalt”, agrafikus házasság *αγραφος γάμος* során hiányzott a hozomány *φερνή* rendelése, valamint itt csak együttélést *συνβίωσις* kötöttek ki a házasságok, nem életközösséget. Míg az engrafikus, „írott házasság” *ἐγγραφος γάμος* kölcsönösen kinyilvánított életközösségét *συννοικίσιον* és a hozományrendelést is egy ünnepélyes házassági szerződésben kellett rögzíteni, továbbá a gyermekek is kedvezőbb jogi helyzetben voltak. Ebben a közös házassági szerződésben (*sungrafodiaqhkh* /) rögzítették a haláluk esetén a gyermekek öröklését is, mivel az egyiptomi jog eredetileg nem ismerte a *végrendelet* intézményét, azt a görögök hozták be. A papiruszok között *Helle* megemlíttette az olyan szerződéseket, amelyeket a házastársak elválás esetére kötöttek meg egymással.⁶² *Helle* záró konklúziója egyértelmű: „a görög jog, amely a jogélet minden ágában oly gazdag... volt az a forrás, amelyből közvetve vagy közvetlenül legtöbbet merítettek a római praetorok, a római jogászok és később maguk a római császárok is.” Ugyanakkor bizonyítottan látszik az a megállapítás, hogy a helyi, tartományi jogot a császári birodalmi jog nem tudta háttérbe szorítani, és a római jogászok elvi jogegysége csak eszményi törekvésük lehetett.⁶³

Helle a „pandektisták” és az „institutionisták” módszerétől eltérően, a forrásközpontú kutatásra alapozva vizsgálta a római jogot. Már ehhez sorolható budapesti egyetemi elődjének, *Vécsey* Tamásnak *A XII. táblás törvény töredékei* című könyve, amely 1900-ban, Budapesten jelent meg. *Helle* Károly tudományos munkásságának, életműve betetőzésének az a kötet tekinthető, amelyet szintén a kassai Királyi Állami Jogakadémia nyilvános és rendes tanáráként adott ki, két kötetben – és sajnos befejezetlenül – *A római jog és forrásainak története, különös tekintettel az ismeretforrásokra* címmel (Budapest 1909).

A mű tulajdonképpen kronologikus forrástörténet, amely a „legrégebb időktől kezdve *Justinianus* császár uralkodásáig” adta elő a római jog forrásainak történetét. *Helle* ugyanis elvetette a korabeli római jogi egyetemi oktatásában bevett – a források ismer-

⁵⁹ HELLE 1907, 35, 36. p.

⁶⁰ HELLE 1907, 37. p.

⁶¹ HELLE 1907, 38. p.

⁶² HELLE 1907, 44–45. pp. 48. p. 49. p.

⁶³ HELLE 1907, 51. p.

tetésére is vonatkozó – négy korszakra való felosztást („synchronistikus rendszer”), helyette a forrástörténetet egységesen, korszakokra bontás nélkül, történeti folyamatában, kronologikus rendszerben mutatta be. Két alapvető csoportként („alapforma”) a nem írott jogot (szokásjog) és az írott jogot (törvény, törvényjog) különítette el. Ezek különböző variációkban jelentek meg. Az „ismeretforrás” a jogforrásoknál tágabb kategória. „Mindazt, amiből a tárgyi értelemben vett jog forrásait és az azokból meríthető jogszabályokat megismerhetjük.”⁶⁴ Kihangsúlyozza, hogy ezek igen nagy számban ránk maradtak, kiemelte a „papyrusoknak ezrekre menő tömegét”.

Könyvének első fejezetében Helle a pozitív jog jellemzőit tárgyalta. Miután áttekintette a római jog fogalmait, kiemelte a hellén jog provinciákban meglévő erős hatását. „Mert bár a római jog formailag győzedelmeskedett az összes tartományi jogok fölött, sőt azokat csaknem mind ki is szorította, de a hellén jog életerejét megtörni nem tudta soha. [...] Hogy a hellén tartományi jog fölvette a küzdelmet immár az egész birodalomra kiterjedő római joggal, az eddig is ismeretes volt, de hogy ebben a küzdelemben a helyét is megállotta, ezt a tényt csak a legújabban fölfedezett forrásokból tudtuk meg.” Helle a Római Birodalom egész keleti felét egy egységes hellén jogterületnek tekintette, ahol – akár görög földön, Szíriában, Palesztinában vagy Egyiptomban – még a római uralom előtt, mély gyökeret vert a görög jog. Ezt tanúsítják az egyiptomi görög papyrusok, az 5. századból származó szír-római jogkönyv görög jogi hatásai, amelyet a justinianuszi kodifikáció sem tudott kiszorítani. Végso megállapításában hivatkozott saját, 1907-es könyvére, sőt hozzátette: „a hellén jog volt az, amely a római jogot a világjog rangjához juttatta, amely annak egyetemes érvényét lehetővé tette.”⁶⁵

Szerzőnk könyvének második fejezetében az írott és az íratlan jog jellemzőiről értekezik. Felhívta a figyelmet arra a fontos és a források értelmezése során felmerülő és kellő körültekintéssel kezelendő terminológiai kérdésre is, hogy a római jogászoknál mást jelent a *ius scriptum* és a *ius non scriptum* szembeállítása, mint a görögöknél. A római jogászok számára mindkettő pozitív tételes jog. A görögöknél viszont az írott jog νόμοι ἔγγραφοι az ember alkotott pozitív jog, amelynek tipikus megjelenési formája a törvény, az íratlan νόμοι ἄγραφοι viszont nemcsak a szokásjogot, hanem „főképpen azt a minden időre és minden helyre egyaránt érvényes képzeleti jogot is jelentette, amelyet az istenek akarataira vezettek vissza, s amely éppen ezért fölötte is állott amannak.”⁶⁶ Ez a szembeállítás a görög irodalmi alkotásokban is megjelenik.

Helle könyvének harmadik fejezete a szokásjoggal foglalkozik, az alapfogalmakat követően kiemelte, hogy „a birodalom kialakulásával sem veszítette el jelentőségét a szokásjog... az egyes tartományokban s főképpen az egyes municipiumokban, még Caracalla császár híres constitutioja után is, igen nagy gyakorlati jelentőséggel bírt az. ... Justinianus császár Corpus jurisában már meglehetősen elterjedve találhatunk fel.”⁶⁷ A negyedik fejezetben a *lēs* a római tudatos jogszabályalkotás egyik módjaként szerepel, mind a népgyűlés *lex lata*-ja, mind pedig az egyes *magistratus* alkotta *lex*

⁶⁴ HELLE 1909, 3., 6., 8. p.

⁶⁵ HELLE 1909, 58–60. pp.

⁶⁶ HELLE 1909, 68. p.

⁶⁷ HELLE 1909, 75. p.

data. Az egyes törvények tárgyalása kapcsán részletesen kitért a híres XII. táblás törvények elemzésére, tartalmára és egyes vélemények szerint hamisított voltára is. A fejezetnek végén pedig közölte a rekonstruált szöveget.⁶⁸ Véleménye szerint a XII. táblás törvénykönyvet, bár a szokásból merítették, de *Helle* számára „kétségtelen tény, hogy ez a törvényalkotás a görög jog befolyása alatt készült.” Azonban ez a rendelkezéseinek csupán egy részére vonatkozik.⁶⁹ Az ötödik fejezet a *magistratusok edictumával* foglalkozik. A *magistratus* megillető *ius edicendi* formáiként találjuk itt az *edictumot* (mint az általános érvényű rendelkezést), a *decretumot*, amely konkrét ügyben vagy perben hozott határozatként tünt fel és a *sententia-t*, amely olyan ügyekben hozott bírói ítélet volt, amelyben az adott *magistratus* mint bíró dönthetett. A rendes és a rendkívüli *magistratusok* részletes jellemzése után *Helle* külön kitért a provinciai *magistratusok* (tartományi helytartók) *iurisdictiojára* és tartományi *edictumaikra* (*edictum provinciale*) is. Itt különösen a kilikiai helytartói tisztet is betöltő Cicero műveiből merített.⁷⁰ A hatodik fejezet a *senatus consultum* jogforrását veszi szemügyre. A *senatus consultum*, *senatus sententia* a királyság idejében csupán egy a testülethez intézett kérdésre adott, jogilag kötelező erővel nem bíró vélemény, tanács (*consultum*) volt, később vált jogilag kötelező erejű jogforrássá, egészen a Kr. u. 3. század közepééig, amikor a császári jogalkotás lépett előtérbe. Igen értékes része e fejezetnek a *senatus consultumok* listája és közzétett, helyenként görög–latin nyelvű szövegei.⁷¹ A hetedik fejezetbe került a császári jogalkotás, amelyet szerzőnk bő történeti áttekintéssel tárgyalt. A *princeps* a kezdeti szakaszban még csupán a már meglévő jogalkotásba folyt bele, a *senatus* vagy a népgyűlés elé maga terjesztett be törvényjavaslatokat, így került a neve a *lex* vagy a *senatusconsultum* nevéhez.⁷² A *constitutio principis* megjelenési formái, az *edictum* mint egykori *magistratusi* joga; a *decretum*, amely a bírói formája; a *rescriptum* (*epistola*) pedig az a válasz volt, amelyet a *princeps* – főként a provinciákból hozzá intézett – *magistratus* vagy magánfelek kérelmére adott. Ez utóbbi mintái, *Helle* szerint, még a köztársaság kori jogtudósoknak az egyes ügyekben adott írásbeli válaszai (*responsa prudentium*) lehettek. Viszonylag későn, főleg Traianus (Kr. u. 98–117) és Hadrianus császárságától (Kr. u. 117–138) kezdve mutatható ki a gyakorlata. A kevésbé ismert *mandata principum* a saját funkcionáriusaihoz, főleg a helytartóihoz intézett utasítás volt. Ezek az utasítások kezdetben közigazgatási intézkedéseket tartalmaztak, majd a *iurisdictio-t* is érintették. A jogforrási jelentőségüket abból nyerték, hogy egyre inkább általános, az összes *magistratus*t kötelező, minden hivatalváltáskor alkalmazandó törzsetasításokká váltak, amelyeket összegyűjtöttek (*liber mandatorum*). Részint a római büntetőjog körébe eső ügyeket szabályozta, mint például az ajándék elfogadásának tilalma, a közpénzek ajándékokra való fordításának tilalma, a gabona összevásárlásának tilalma, a bűnösök letartóztatására és elítélésére vonatkozó szabályok. *Helle* ezen gyakorlat folytán a *mandatum principis-t* is a *constitutiones principum* fogalmi körébe so-

⁶⁸ HELLE 1909, 94. p. 130. p. 131. p. 185–193. pp.

⁶⁹ HELLE 1909, 139–140. pp.

⁷⁰ HELLE 1909, 240–241. pp.

⁷¹ HELLE 1909, 394–395. pp. 413–454. pp.

⁷² HELLE 1909, 464–465. pp.

rolta, annak ellenére, hogy a forrásokban a római jogászok ezt kifejezetten sehol sem tették. Tudni kell, hogy már az külön vitát képezett, hogy a 19. századi romanisták nem valamennyi *constitutiones principum*-ot, hanem csak egyes elemeit ismerték el, a források alapján, a római jogforrások körébe tartozónak. *Helle* főleg Gaius azon állítását cáfolta meg, miszerint ezeket a *lex*-szel egyenlő erejűnek ítélték kezdettől fogva és sohasem vonták volna kétségbe. Azonban a *principatus* történeti forrásai (Tacitus, Cassius Dio) ellentmondanak ezeknek. Az egyedüli e témában fennmaradt írásos jogforrás, a *lex de imperio Vespasiani* is csak a végrehajtó hatalmat és nem a törvényhozás jogát ruházta át a császárra. A tényleges jogalkotói hatalom megszerzésének folyamata csak a Hadrianus uralkodását (117–138) közvetlenül megelőző időszakra tehető.⁷³ *Helle* ezt követően tárgyalja a „monarchikus császárság” jogalkotási formáit, amelyet Diocletianus császár uralkodásától (284–305) számított. Az állami élet minden területén immár tényleges egyeduralommal kell számolni, amelyet I. (Nagy) Constantinus császár (306-tól mint társuralkodó, egyeduralkodó: 324–337) berendezkedése tetőzött be. A jogalkotás régi formái átalakultak. Az *edictum* vált a császári jogalkotás általános formájává. A *mandatum* jelentősége csökkent, a bírói jogkört kifejező *decretum* és *rescriptum* általánosan kötelező jogi érvényessége jelentősen korlátozódott. Megjelentek új formák is, mint a császárhoz benyújtott, kérelemre adott, a lap szélére adott rövid, írásbeli válasz, az *adnotatio* és a nem magánszemélyekhez intézett, közérdekű ügyet *πράγμα* érintő *pragmatica sanctio*.⁷⁴

Helle forrásgyűjteményének becses értékét az adja, hogy az egyes jogforrások fejezetei (a szokás, *lex*, *edicta magistratum*, *senatus consulta*, *constitutiones principum*, kivéve a *responsa prudentium* forrásanyagát, mivel azt már nem tudta feldolgozni) végén, szemelvényként latin-görög nyelven közli a tárgyalt forrásszövegek jelentős részét is („ismeretforrások”).

Az életrajzi fejezetben láttuk, hogy *Helle* Károly életének és tudományos munkásságának a végén ismét kapcsolatba került a budapesti Magyar Királyi Tudomány-Egyetemmel. Még kassai jogakadémiai tanárként is, kiváló alkalom volt számára, hogy munkásságát Pestről is számontartották és a *Grosschmid* Béni jogtanári működésének évfordulójára 1912-ben megjelentett emlékkönyvben egy alaposan kidolgozott magánjogi tanulmányt írhatott, *A kedvezményezés jogi természete: Adalékok a harmadik személy javára kötött szerződések szabályozásához, különös tekintettel a magyar polgári törvénykönyv tervezetének 1027–1034. szakaszaira* címmel.⁷⁵ E kötetben, a magyar polgári jogi tervezethez kapcsolódó tanulmányok között, *Helle* a halálesetre szóló életbiztosítási szerződések azon fajtáját vizsgálta, amelyben harmadik személy van megnevezve kedvezményezettként. Az ilyen szerződések a nemzetközi szakirodalom szerint két fő elemből állnak. Az alapügylet tulajdonképpen élők között megkötött életbiztosítási szerződés, azaz *negotium inter vivos*, azonban a kedvezményezést magában foglaló egyoldalú jogügylet már részletesebb vizsgálatra szorul, amely *Helle* tanulmányának kiindulópontját adja. A szakirodalomban ugyanis nem mindig különítették el az ilyen,

⁷³ HELLE 1909, 467. p. 473. p. 480. p. 483. p. 495. p. 497. p. 500–501. pp.

⁷⁴ HELLE 1909, 516. p. 526. p. 527. p. 528. p. 530. p. 532. pp.

⁷⁵ HELLE 1912, 108–152. pp.

harmadik személy javára kötött szerződéseket két jogügyletre, hanem egyetlen jogügyletként tárgyalták. Azok között a szerzők között is, akik felosztották, szintén megosztott a vélemény. Mert voltak akik mindkét elemet *negotium inter vivos* ügyletként kezelték és voltak, akik az egyoldalú kedvezményezést *negotium mortis* causaként értelmezték.⁷⁶

Ez azért lényeges különbség, mert az első esetben a kedvezményezett már az alapügylet, azaz az életbiztosítási szerződés megkötésekor, rögtön vagyoni jogot szerezhet, amely örökölhetővé is válik vagy azzal a kedvezményezett már rendelkezhet, de egy esetleges csődeljárásban a végrehajtási foglalás tárgya is lehet, hacsak a kedvezményezetti pozíciót időközben nem változtatta meg a biztosított. A biztosítottat és a kedvezményezettet továbbá követelési jog is megillette a biztosítóval szemben.⁷⁷

Míg a második felfogás alapján, a kedvezményezett számára csak a biztosított halála pillanatában áll be hasonló jogi helyzet. Ez tulajdonképpen az örökös vagy a hagyományos jogi helyzetével azonos. A kedvezményezettet mint várományost csak egy „jövendőbeli jog” illeti meg, amely mint hagyomány már nem örökölhető a hagyományos örökösei számára. Sőt, így a kedvezményezésnél a végrendeletnél lévő megtámadhatósági okok is fennállhatnak.⁷⁸ Mindez két elvi megkülönböztetés azonban nem érinti a biztosított jogi pozícióját, az ő rendelkezési szabadságát nem befolyásolja, sőt a biztosított ezen jogai a csődeljárás alá is vonhatók. Az is fennáll, hogy a kedvezményezett, külön nyilatkozat nélkül, *ipso iure* szerzi meg a jogait.⁷⁹

A két felfogásban a kedvezményezetti pozíció jogi különbsége, *Helle* szerint, az átszállás természetében és az időpontjában ragadható meg. Ha ez élők közötti jogügylet, akkor a kedvezményezett halála esetén – ha előbb hal meg, mint a biztosított – a kedvezményezés átszáll annak örököseire és az örököseket illető kötelesrészbe nem vonható be; míg a halál esetére kötött jogügyletnél ez nem történik meg. *Helle* rámutatott, hogy az ingyenes vagyoni juttatást magában foglaló kedvezményezés leggyakoribb formája a gyakorlatban az ajándékozási szerződés. A kedvezményezést azonban a magánjogi Tervezet 1498. §-a alapján (ajándékozás) nehéz besorolni. Az ilyen kedvezményezések a Tervezet értelmében a házastársak, jegyesek esetében is közjegyzői okirattal kívánnának meg, amely hiányában a hitelezőknek megtámadni sem szükséges a kedvezményezést, mert az a hagyaték részévé válik.⁸⁰

Helle kihangsúlyozta, hogy a kedvezményezéssel jutattott vagyoni érték meghatározásánál ugyanilyen fontos a két felfogás közötti különbség. Mert a *negotium inter vivos* alapelve esetén a szerződéskötéskori értéket kell figyelembe venni. *Helle* azért sem pártolja ezt, mert a Tervezet 1033. §-a alapján a kedvezményezettet megillető biztosítási összeg a biztosított adósságai miatt le nem foglalható. Így ez nemcsak a hozzátartozók jogaival fordulna szembe, hanem a biztosított számára a kedvezményezést a hitelezői kijátszásának eszközévé is tennék.⁸¹

⁷⁶ HELLE 1912, 109–111. pp.

⁷⁷ HELLE 1912, 111–116. pp.

⁷⁸ HELLE 1912, 116–119. pp.

⁷⁹ HELLE 1912, 120–121. pp.

⁸⁰ HELLE 1912, 123–127. pp.

⁸¹ HELLE 1912, 131–132. pp.

Ha *negotium mortis causa* jogügyletnek tekintjük, az egyértelműbb jogi helyzetet teremt. A szerző szerint két eset lehetséges a Tervezet alapján. Ha *mortis causa donatio* (1952. §), akkor a vagyon beletartozik az örökhagyó hagyatékba és a kedvezményezett számára csak az örökösök közvetítésével lenne megszerezhető. Ha pedig egy *sui generis ingyenes vagyoni juttatásnak* vesszük, akkor az a köteles részre jogosultak, örökösök, hagyományosok számára nem elérhető. Mert a Tervezet szóhasználata szerint csak az ajándékozás követelhető vissza (1962., 1964. §§). *Helle* itt már arra kereste a választ, hogy a Tervezet ezen szöveghelyén joghézag van-e?⁸² Az ajándékozás fogalmi köre ugyanis szűkebb az ingyenes vagyoni juttatásokénál, azon túlmenően, hogy a Tervezet az ajándékozást szerződéses formában határozta meg, az ingyenes vagyoni jutatást pedig nem. A szerző megoldásként a korabeli svájci polgári törvénykönyv ide vonható passzusának (476. §) átvételét javasolta.⁸³

A fentiek figyelembe vételével *Helle* végezetül arra a következtetésre jutott, hogy a Tervezet – bár nem tudatosan – a kedvezményezés vonatkozásában a *negotium inter vivos* alapelvet követi (1029., 1030. §§), szemben a német BGB rendelkezéseivel, amelyek a *negotium mortis causa* talaján állnak.⁸⁴ A szerző inkább a *negotium mortis causa* alapján való szabályozást javasolta, és az azonnal való jogszerzés ellen foglalt állást.⁸⁵ Hiszen ebben az esetben a kedvezményezés célja mégis elsősorban a hozzátartozókról való gondoskodás, annak ellenére, hogy az kiterjedhet nem rokoni körre is. Továbbá, feltételez egy élők közötti jogi alapügyletet is, ahogyan ezt a klasszikus római jog is ismerte, éspedig a hitbizomány egyik formájánál, amelyről *Helle* már értekezett (*fideicommissum a debitore relictum*). De a Tervezetet áttekintve, a kedvezményezést nem tekinthetjük sem hagyománynak, sem nem *mortis causa donatio*-nak, hanem tulajdonképpen egy önálló, *sui generis* jogügyletnek.⁸⁶

Helle Károly 1913. évi budapesti kinevezése után, a tanulmányunk elején említett tragikus sorsú haláláig, 1920-ig taníthatott egykori egyetemén, egy évvel élve túl egykori, fénytelen emlékü, debreceni költő-diákját, *Ady* Endrét.

III. Fontosabb művei

Törvény a házassági jogról (1894: XXXI. törvénycikk). Jegyzetekkel és utalásokkal. Kecskemét, 1894.

Az erőhatalom (vis maior) fogalma a római és a mai jogban. Kecskemét, 1896.

Tanulmányok a nemzetközi magánjog köréből. Budapest, 1902.

„*Adalékok a római fideicommissumok tanához*”. In: Nagy Ferenc emlékkönyv. Budapest, 1906. 177–204. pp.

⁸² HELLE 1912, 134–135. pp.

⁸³ HELLE 1912, 136–137. pp.

⁸⁴ HELLE 1912, 139. p.

⁸⁵ HELLE 1912, 142. p.

⁸⁶ HELLE 1912, 149. p.

A görög papyrusok és a római jog. Budapest, 1907.

A római jog és forrásainak története, különös tekintettel az ismeretforrásokra. Budapest, 1909.

„A kedvezményezés jogi természete: Adalékok a harmadik személy javára kötött szerződések szabályozásához, különös tekintettel a magyar polgári törvénykönyv tervezetének 1027–1034. szakasza-ira”. In: Emlékkönyv Grosschmid Béni budapesti egyetemi professzor jogtanári működésének harminczadik évfordulójára (1882–1912). Rényi Károly Bizománya. Budapest 1912. 108–152. pp.

IV. Irodalomjegyzék

20. századi magyar történelem. 1900–1994. Korona Kiadó. Szerk.: Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos. Budapest 2001.

A budapesti Magyar Királyi Tudomány-Egyetem Almanachja. Budapest (1886–1888).

A budapesti Magyar Királyi Tudomány-Egyetem Almanachja. Budapest (1889, 1890, 1892, 1914, 1915, 1918.).

A Debreceni Református Kollégium története. Szerk.: Barcza József. A magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. Budapest 1988.

A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem Almanachja. Kolozsvárt, 1912.

Az Eötvös Loránt Tudományegyetem története. 1635–1985. Budapest, 1985.

Az Újság. 1920. március 7.

Budapesti Hírlap. 1920. március 9.

BURIÁN LÁSZLÓ: *Adalékok a magyar nemzetközi magánjog tudományának történetéhez: Helle Károly nemzetközi magánjogi munkássága.* In: *Ad geographiam historico-iuridicam ope iuris Romani colendam Studia in honorem Gábor Hamza.* Szerkesztette: FÖLDI ANDRÁS – SÁNDOR ISTVÁN – SIKLÓSI IVÁN. Budapest, 2015. 89–100. pp.

CSOHÁNY JÁNOS: *A Kollégium története 1861–1914. között.* A Jogakadémia. In: *A Debreceni Református Kollégium története.* Szerk.: Barcza József, A magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtó-osztálya, Budapest 1988. 240. p.

STIPTA ISTVÁN: *A Jogakadémia tanári karának tudományos munkássága.* HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR – NÁNÁSI LÁSZLÓ – STIPTA ISTVÁN – TÖRÖ CSABA ATTILA: *A Kecskeméti Református Jogakadémia története. 1875–1949.* Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Budapest, 2019. 214 p.

HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR: *A kecskeméti Jogakadémia szervezete.* In: HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR – NÁNÁSI LÁSZLÓ – STIPTA ISTVÁN – TÖRÖ CSABA ATTILA: *A Kecskeméti Református Jogakadémia története. 1875–1949.* Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Budapest, 2019. 42–43. pp.

JAKAB ÉVA: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban.* Akadémiai Kiadó. 2011.

RUSZOLY JÓZSEF: „Emlékezzünk régiekről!” *A kolozsvári és szegedi professzorok arcképcsarnoka előtt.* Szeged, a város folyóirata 2001/7. sz.

RUSZOLY JÓZSEF: *Ady Endre, a debreceni jogász.* In: *Költőnk és joga. Írások Ady Endre életéhez és korához.* Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae. Acta Iuridica et Politica Tomus LIV. Fasciculus 16. Szeged, 1998.

SIKLÓSI IVÁN: *Helle Károly (1870–1920).* In: *Magyar Jogtudósok IV.* ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 2014. 33–42. pp.

- STIPTA ISTVÁN: *A Jogakadémia tanári karának tudományos munkássága*. In: HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR – NÁNÁSI LÁSZLÓ – STIPTA ISTVÁN – TÖRŐ CSABA ATTILA: *A Kecskeméti Református Jogakadémia története. 1875–1949*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Budapest 2019, 214. p.
- SZABÓ ISTVÁN: *A királyi trón betöltése körüli viták a két világháború közötti Magyarországon*. Iustum Aequum Salutare II. 2006/1–2. 171–173. pp.
- TÖRŐ CSABA ATTILA: *A tanszékek, a tantárgyak és a Jogakadémia oktatási rendje*. In: HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR – NÁNÁSI LÁSZLÓ – STIPTA ISTVÁN – TÖRŐ CSABA ATTILA: *A Kecskeméti Református Jogakadémia története. 1875–1949*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Budapest, 2019. 77p.

NÉMETH GYÖRGY ATTILA

HELLER ERIK

(1880–1958)

Heller Erik 1925 és 1944 között, csaknem 38 szemeszteren át nyilvános rendes tanárként tanított anyagi és eljárási büntetőjogot a Ferenc József Tudományegyetemen. Gyakorló jogászként kezdte pályafutását, e tevékenysége mellett folyamatosan publikált, később egyetemi magántanári képesítést szerzett. A tudományos pálya mellett Szegedre történő professzori kinevezésekor kötelezte el magát. E tanulmánnyal a két világháború közötti büntetőjog-tudomány egyik meghatározó személyiségének portréját kívánom megrajzolni. Életútjának rövid áttekintésében a Szegeden töltött éveit, illetve az egyetemünkre történő professzori kinevezésének körülményeit állítottam a középpontba.¹ Ezt követően a büntetési elméletekről vallott fölfogását ismertetem. Egy tudós büntetőjogász vonatkozásában meghatározó fontosságú és számos egyéb, későbbi tanítására nézve is nagy jelentőséggel bír a büntetés elméletével kapcsolatos álláspontja. A tanulmány második részében *Heller Erik*, a büntetőjogi dogmatika olyan alapvető fontosságú kérdéseivel összefüggésben alkotott véleményével foglalkozom, mint a bűncselekmény-fogalom, a jogellenesség, valamint a bűnösség.

I. Életrajz

*Igazságügyi karrier*²

Heller Erik 1880. május 15-én született Budapesten *Heller Ágost*³ mérnök, fizikus és *bleybach*i *Bolberitz Georgina* gyermekeként. Testvérei *Heller Farkas*,⁴ *Heller René Lothár*⁵ és *Heller Georgina*⁶ voltak.

¹ Köszönettel tartozom Vajda Tamásnak a Szegedi Tudományegyetem levéltárvezető levéltárosának, amiért *Heller* szegedi éveivel kapcsolatos archív anyagokat a rendelkezésemre bocsátotta.

² *Heller Erik* igazságügyi pályájának állomásait elsősorban *Moór Gyula* előadói jelentése alapján rekonstruáltam, amelyet 1924. december 18-án a szegedi katedra betöltésére beérkező professzori pályázatok véleményezése végett készített. *Moór Gyula egyet. ny. r. tanár előadói jelentése*. MNL Csongrád Megyei Levéltár Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jogi Karának iratai 1924/25, VIII. 4. b, iktatószám: 82. 2. p. A továbbiakban: *Moór-jelentés*.

Alap és középfokú tanulmányait 1890 és 1898 között a budapesti II. kerületi királyi katolikus főgimnáziumban végezte,⁷ majd a Budapesti Tudományegyetem (az ELTE jogelődje) jogi karának hallgatója volt, ahol 1904-ben avatták jogi doktorrá. Már egyetemi tanulmányai alatt 1902-től a Pestvidéki Királyi Törvényszéken gyakornokoskodott.⁸ 1906-tól a Győri Királyi Törvényszéken dolgozott mint aljegyző,⁹ 1908-tól ugyanitt jegyző.¹⁰ Itt ismerkedett meg *Degré* Miklóssal¹¹ a győri törvényszék akkori elnökével, akivel életre szóló barátságot kötött. *Degré* elsők között ismerte föl *Heller* szakírói vénáját és a kutatásban való elmélyülésre buzdította. Feltehetően nagy szerepe volt *Degré* atyai tanácsainak és szakmai támogatásának abban, hogy *Heller* már gyakorló jogászként termékeny publikációs tevékenységet folytatott.¹²

1912-től királyi tanácsjegyző. 1913 elején nevezték ki aljárásbírónak Nezsideren (ma az Ausztriában található Neusiedl am See), novemberben már a Budapesti Királyi Büntető Járásbíróságon szolgált ugyanilyen minőségben.¹³ Később törvényszéki albiórként tevékenykedett Budapesten,¹⁴ bírói kinevezését 1914-ben a Budapesti Királyi Törvényszéken nyerte el.¹⁵ E minőségében az igazságügyi-miniszter három évre a fiatakorúak bírójává jelölte ki.¹⁶ 1916-tól az igazságügyi minisztériumban alkalmazták, itt lett 1919-től miniszteri titkár,¹⁷ majd 1921-ben királyi főügyész-helyettesnek nevezték ki.¹⁸

³ Pest, 1843. augusztus 6. – Budapest, 1902. szeptember 4. Fizikus. Legjelentősebb műve a *Geschichte der Physik von Aristoteles bis auf die neueste Zeit* [A fizika története Arisztoteléstől a legújabb időkig] 1882-ben Stuttgartban jelent meg. E mű időállóságát mutatja, hogy legutóbbi kiadása 2013-ban látott napvilágot. Vö. OROSZI – SIPOS 1990, 1493. p.

⁴ Budapest, 1877. máj. 9. – Budapest, 1955. szept. 29. közgazdász, a műegyetem professzora, az MTA tagja. L. bővebben: OROSZI – SIPOS 1990.

⁵ Budapest, 1878. május 15. – Budapest, 1929. március 2. mérnök, vasúti és hajózási főfelügyelő.

⁶ 1880. május 17-én született Budapesten, *Heller* Erik ikertestvére volt, halálának időpontja ismeretlen. L. My Heritage Company, Geni-adatbázis. [http://bit.ly/georgineheller, letöltés ideje: 2020. 01.05.]

⁷ Vö. OROSZI – SIPOS 1990, 1494. p.

⁸ Moór-jelentés, 2. p., valamint a Budapesti Ügyvédi Kamaránál bejegyzett joggyakornokok és ügyvédjelöltek 1904. évi márciusi, valamint 1905. évi (de az 1904-es esztendőre vonatkozó) februári névjegyzékében a dr. cím nélkül szerepel a neve mint a Pestvidéki Törvényszék gyakornoka. (Ügyvédi Kamarai Közlöny, 1904. márc. I. évf. 3. sz. 36. p. 1905. febr. II. évf. 2. sz. 31. p.) Vö. *Magyar Katolikus Lexikon* internetes változat, *Heller* Erik címszó. [http://bit.ly/2ujAzLS, letöltés ideje: 2020.01.05.]

⁹ Moór-jelentés, 2. p.

¹⁰ *Nevek szerinti mutató a Jogtudományi Közlöny 1908. évfolyamához*, Jogtudományi Közlöny, 1908. XLIII. évfolyam.

¹¹ Vác, 1867. okt. 14. – Budapest, 1945. febr. 27. Bíró, 1926 és 1937 között a budapesti ítélőtábla elnöke. 1927 és 1937 között a felsőház tagja. 1915 és 1937 között a *Büntető Jog Tára* című büntetőjogi szaklap szerkesztője. *Magyar Életrajzi Lexikon* internetes változat, *Degré Lajos* címszó. [http://bit.ly/36dxYY9, letöltés ideje: 2020. 01. 07.]

¹² *Degré* az 1931-es *Heller*-tankönyvről szóló kritikájában így ír: „Mint egészen fiatal kezdőt, mint bírósági jegyzőt ismertem meg. De már akkor felismertem benne az írói hajlamot, s a tudományos kérdések, főként a büntetőjog körébe tartozó kérdések iránti érdeklődést. Hízgelgek magamnak azzal, hogy egyike voltam az elsőknek, kik ezt benne felismerték. De egyike voltam azoknak is, akik őt a büntetőjog komoly művelésére buzdították, akik az ide tartozó kérdések iránti érdeklődését ébren tartották és fejlesztették.” *DEGRÉ* 1931, 438. p.

¹³ L. *HELLER* 1913a, 49. p., valamint Moór-jelentés 2. p.

¹⁴ Moór-jelentés, 2. p.

¹⁵ Uo. 2. p.

¹⁶ Az Est, V. évf., 5. sz., 1914. 4. p.

¹⁷ Moór-jelentés, 2. p.

¹⁸ Uo.

1923-ban a budapesti egyetem (1921 és 1950 között Pázmány Péter Tudományegyetem) jogi karán magántanári képesítést szerzett. Április 12-én tartotta meg próbaelőadását *Veszélyeztető bűncselekmények* címmel, amelyet a rendkívüli ülés tagjai egyhangúlag elfogadtak és a pályázót képesítettnek nyilvánították.¹⁹

A szegedi katedrán

Heller Erik a büntető anyagi jogi tanszékre történő kinevezésével egyidejűleg a büntető eljárásjogi főkéllégium előadására is megbízást kapott. Ennek háttérében az állt, hogy az eljárásjogi tanszék élén álló *Finkey* Ferenc koronaügyész-helyettesé történő kinevezését követően *Lukáts* Adolf 1924. május 20-án bekövetkezett halálával a büntető anyagi jogi tanszék is megüresedett.²⁰ Így az 1923/24-es tanév IX. rendes kari ülésén a büntető perjogi tanszék betöltésével összefüggő teendők ellátására fölállított bizottság június 5-i ülésén azt a javaslatot tette,²¹ hogy a két büntetőjogi tanszék közül csak a büntető anyagi jogit töltsék be, és az oda kinevezendő személy arra is vállaljon kötelezettséget, hogy külön díjazás nélkül az eljárási büntetőjogot is előadja. A bizottság javasolta továbbá, hogy mivel nincs olyan tanári vagy tudományos érdemeinél fogva kiemelkedő személy, akit meg lehetne hívni az anyagi jogi tanszék élére, pályázatot írjanak ki.²² Miután a Kar 1924. szeptember 25-én tartott I. rendkívüli ülésén az indítványt elfogadta, a pályázatot október 25-én kiírták.²³ A *Moór* Gyula akkori dékánnal és *Erekly* Istvánnal kiegészült bizottság a beérkező pályázatokról egy jelentést állított össze,²⁴ amelynek tervezetét a bizottsági előadónak választott *Moór* december 18-ára készítette el. (E dokumentumra hivatkoztam korábban *Moór*-jelentésként.) A meghirdetett állásra összesen heten pályáztak: *Hacker* Ervin,²⁵ *Heller* Erik, *Zehery* Lajos,²⁶ *Gerőcz* Kálmán,²⁷ *Grandpierre* Emil,²⁸ *Samassa* János²⁹ és *Landori Kéler* Bertalan.³⁰

¹⁹ Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának ülései, 1922–1923 (HU-ELTEL 7.a.23.) 1923. április 12. IV. rendkívüli ülés. 124–125. pp.

²⁰ *Az 1924. május 21-én tartott IV. rendkívüli kari ülés jegyzőkönyve.* MNL Csongrád Megyei Levéltár, Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jogi Karának iratai 1923/24, VIII. 4. b, iktatószám nélkül.

²¹ A bizottság elnöke *Kosutány* Ignác, tagjai *Menyhárt* Gáspár, *Tóth* Károly, *Kiss* Albert, *Buza* László voltak.

²² *Az 1924. június 23-án tartott X. rendes kari ülés jegyzőkönyve.* MNL Csongrád Megyei Levéltár, Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jogi Karának iratai 1923/24, VIII. 4. b, iktatószám: 733.

²³ MNL Csongrád Megyei Levéltár, Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jogi Karának iratai 1924/25, VIII. 4. b, iktatószám: 82.

²⁴ Uo.

²⁵ Pozsony, 1888 – Miskolc, 1945, 1919-től a pozsonyi egyetem magántanára, 1920-tól a miskolci jogakadémia tanára. A büntető tudományok számos ágával foglalkozott, munkássága kiterjedt a kriminálstatistikára, kriminológiára és a börtönügyre is. L. NAGY 2013, 83. p.

²⁶ Szeged, 1893 – Budapest, 1968, 1922-től a büntető perjogi magántanára a szegedi egyetemen, 1940-től kúriai bírósági elnök. L. FARAGÓ M. 1993.

²⁷ Sátoraljaujhely, 1888 – Sátoraljaujhely, 1965, 1912-től a sárospataki református jogakadémia tanára. *Moór*-jelentés, 2. p.

²⁸ Nagykánya, 1874 – Budapest, 1938, 1910-től a kolozsvári törvényszék bíróját, 1918-tól Kolozs vármegye főispáni teendőivel megbízott kormánybiztos, 1922-től a kolozsvári tanárképző intézetben az általános jogi ismeretek tanára, *Kolozsvári Grandpierre* Emil író apja. *Moór*-jelentés, 5. p.

²⁹ Szül. Verbély, 1867, nyilvános rendkívüli tanár az egri római katolikus jogakadémián, később országgyűlési képviselő. *Moór*-jelentés, 5. p.

³⁰ Szül. Komárom, 1897, ügyvédjelölt, segédlelkész. *Moór*-jelentés, 5. p.

Moór kritika alá vonta a pályázók tudományos és szakirodalmi munkásságát. *HELLER* kapcsolatban megjegyezte, hogy „képeségei elsősorban a jogászai, különösen a jogtechnikai kérdések boncolásánál érvényesülnek,” ugyanakkor az elméleti, bölcséleti kérdések megoldásánál már kevésbé mondható szerencsésnek.³¹

Jelentésében a professzor első helyen *Heller* Eriket és *Hacker* Ervint javasolta azzal, hogy kettejük közül *Hackert* tartotta a katedra betöltésére érdemesebbnek. Második helyen *Zehery* Lajos nyilvános rendkívüli, továbbá *Grandpierre* Emil nyilvános rendes tanárrá történő kinevezését támogatta.³²

A bizottság december 19-én tartott ülésén az előadói javaslatot az első helyre történő jelölés tekintetében maradéktalanul, a második helyre nézve *Grandpierre* Emil jelölésére vonatkozó rész mellőzésével fogadta el.³³ Az így kialakult bizottsági véleményt a miniszternek benyújtott javaslatlététel tárgyában döntési jogosultsággal rendelkező kari ülés³⁴ még ugyanazon a napon megtárgyalta.³⁵ A szavazásokat követően kialakult többségi vélemény alapján a kar első helyen *Heller* Erik nyilvános rendes tanárrá, második helyen *Hacker* Ervin szintén nyilvános rendes tanárrá, harmadik helyen *Zehery* Lajos rendkívüli tanárrá történő kinevezését támogatta.³⁶ A kialakított sorrend közel sem volt konszenzusosnak mondható, hiszen a *pro forma* többségi véleménynek tekinthető álláspontot a 12 professzor közül csupán négyen nem támadták meg különvélemény megfogalmazásával, illetve valamely különvéleményhez történő csatlakozással.

A professzori karon belül uralkodó véleménykülönbségekre tekintettel *Moór* Gyula dékán a felterjesztésben azt kérte a minisztertől, hogy döntése meghozatala során a kialakult összes véleményt egyforma súllyal vegye figyelembe.³⁷ *Klebelsberg* Kunó végül a *pro forma* többségi indítványnak megfelelő személyi javaslatot terjesztette elő a kormányzónál, aki *Hellert* 1925. szeptember 23-án, a büntető anyagi jogi tanszék élére nyilvános rendes tanárnak kinevezte.³⁸ Az újdonsült professzor a hivatalos esküt október 11-én tette le.³⁹

Heller az előadások megtartásával járó napi szintű elfoglaltságára tekintettel valószínűleg közvetlenül a kinevezését követően Szegedre költözött. Az egyetem félévente kiadott tanrendjéből tudhatjuk, hogy az 1931/32-es tanévtől már biztosan a Gizella tér

³¹ *Moór*-jelentés, 10. p.

³² Uo. 20. p.

³³ *A m. kir.-i Ferenc József Tudományegyetem felterjesztése gróf Klebelsberg Kunó m. kir. vallás- és közoktatásügyi Miniszter Urnak*. MNL Csongrád Megyei Levéltár, Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jogi Karának iratai 1924/25, VIII. 4. b, iktatószám: 82.

³⁴ A Kar 12 professzora alkotta, mindenki egy szavazati joggal rendelkezett.

³⁵ *Kivonat az 1924. december 19-én tartott IV. rendes kari ülés jegyzőkönyvéből*. MNL Csongrád Megyei Levéltár, Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jogi Karának iratai 1924/25, VIII. 4. b, iktatószám: 82.

³⁶ *A m. kir.-i Ferenc József Tudományegyetem felterjesztése gróf Klebelsberg Kunó m. kir. vallás- és közoktatásügyi Miniszter Urnak*. MNL Csongrád Megyei Levéltár, Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jogi Karának iratai 1924/25, VIII. 4. b, iktatószám: 82.

³⁷ *A m. kir.-i Ferenc József Tudományegyetem felterjesztése gróf Klebelsberg Kunó m. kir. vallás- és közoktatásügyi Miniszter Urnak*. MNL Csongrád Megyei Levéltár, Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jogi Karának iratai 1924/25, VIII. 4. b, iktatószám: 82.

³⁸ MNL Csongrád Megyei Levéltár, Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jogi Karának iratai 1925/26, VIII. 4. b, iktatószám: 190.

³⁹ Uo.

(ma Aradi vértanúk tere) 3. szám alatti lakásban lakott,⁴⁰ ugyanis a tanrendek utolsó lapjain e tanévtől kezdve tüntették föl az egyetemen oktató alkalmazottak lakóhelyeit. A professzor felesége, nemeskéry Kiss Irén, valamint az 1922-ben született fiuk, Heller György⁴¹ nagy valószínűség szerint csak 1929-ben költöztek Szegedre. Heller György egy interjúban említést tett arról, hogy élete első – igen meghatározó – hét évét szülőházában, a budapesti Alkotás utcában töltötte.⁴²

Heller a heti öt órában előadott anyagi jog mellett 1940-ig ugyanilyen óraszámban – az 1936/37-es tanév I. félévétől kizárólag az őszi szemeszterben meghirdetett – büntető eljárásjogi főkéllégiumot (*Magyar büntető törvénykezési jog* elnevezés alatt) is gondozta.⁴³ 1941 őszétől az eljárásjogi büntetőjog oktatását Balás P. Elemér vette át.⁴⁴ Professzorsága alatt Heller kétszer volt dékán: az 1933/34-es⁴⁵ és – immár Kolozsváron – az 1943/44-es tanévben.⁴⁶ A dékáni hivatalának betöltését követő egy-egy tanévben, valamint az 1940/41-es tanévben Ereky István helyett a prodékáni feladatokat látta el.⁴⁷

1943. május 14-én a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották,⁴⁸ székfoglaló előadásának címe: *Szubjektivizmus és objektivizmus a büntetőjogban*.⁴⁹

A Ferenc József Tudományegyetemet 1944 nyarán azért hagyta el, hogy eleget tegyen a budapesti egyetem meghívásának. Távozását követően Balás P. Elemér megbízott tanszékvezetőként vette át a büntető anyagi jogi tanszék irányítását.⁵⁰

Professzorsága és nyugdíjazása Budapesten

Angyal Pál nyugdíjba vonulását követően, Moór Gyula⁵¹ bizottsági előadó javaslatára – Angyal méltató szakvéleményének alapulvételével⁵² – a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog-és Államtudományi Karának 1944. június 21-i VIII. rendes ülése Hellert

⁴⁰ A magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXI-XXXII tanév második felére, 103. p.

⁴¹ Budapest 1922 – Budapest 2012, nyugalmazott MÁV igazgató, a vasúti fékek működéséből szerzett doktori fokozatot, számos szakcikk írója. Vö. T. HÁMORI 2012.

⁴² Uo.

⁴³ A magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXVI-XXXVII tanév első felére, 1936. 34. p.

⁴⁴ A magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem tanrendje az 1941/42. tanév első felére, 1941. 16. p.

⁴⁵ A magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXIII-XXXIV tanév első felére, 1933. 26. p.

⁴⁶ A magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem tanrendje az 1943/44. tanév első felére, 1943. 3. p.

⁴⁷ A magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem tanrendje az 1940/41. tanév második felére, 1941. 12. p. Ereky István 1940-ig a közigazgatási- és pénzügyi jogi tanszék vezetője volt, az egyetemet azonban Kolozsvárra már nem követte. 1940. október 19-én a pécsi Erzsébet Tudományegyetem nyilvános rendes tanárává nevezték ki. PÉTERVÁRI 2014, 30. p.

⁴⁸ Hellert Irk Albert, Buza László, Túry Sándor Kornél, Angyal Pál, Balogh Jenő, valamint Finkey Ferenc akadémikusok ajánlották az MTA levelező tagjának, I. *Tagajánlások 1943-ban*, 21. p.

⁴⁹ FEKETE 1975, 106–107. pp. Akadémiai székfoglalója Kolozsvárott 1944-ben az Acta-sorozat részeként önálló könyv formájában is napvilágot látott. HELLER 1944. 106–107. pp.

⁵⁰ BALOGH 1999, 91. p.

⁵¹ Moór 1929-től a budapesti egyetem jogbölcseleti tanszékét irányította. SZABADFALVI 2006, 173. p.

⁵² Angyal nagyra becsülte a fiatalabb pályatárs kvalitásait, emlékirataiban pl. így emlékezett meg róla: „Heller Erik, tanszéki utódom, a kolozsvári egyetem volt kiváló professzora [...] külön említést kívánnak tankönyveivel, amelyek felvehetik a versenyt bármelyik külföldi hasonló munkával.” ANGYAL 2010, 72. p.

az anyagi büntetőjogi és bűnvádi eljárásjogi tanszék élére szótöbbséggel meghívta.⁵³ Budapesten 1949-ig tartott anyagi- és eljárásjogi előadásokat, az 1948/49-es tanévben még meghirdette a börtönügy kurzust, a következő tanévet azonban a büntetőjogi tanszéken már nem kezdhetette meg.⁵⁴ A büntetőjogi oktatás ideológiai átszervezésével egyidejűleg az egyházi jogi tanszék élére száműzték.⁵⁵ 1949. november 12-én vonult nyugdíjba, azonban névleg – az egyházi jogi oktatás formális megszűnéséig – még fél évet a budapesti karon tevékenykedett.⁵⁶ Tanszéki utódja Kádár Miklós lett.⁵⁷

Az ún. burzsoá büntetőjoggal való leszámolás akadémiai tagságát is utolérte, 1949. október 31-én, bátyjával egyetemben egyike volt annak a 122 akadémikusnak, akiket tanácskozó taggá minősítettek.⁵⁸ Akadémiai tagságát 1989-ben állították vissza.⁵⁹

Az ideológiai alapon történő félreállítás Heller szenvedélyes kutatói lelkesedését nem volt képes megingatni, nyugdíjazását követően haláláig aktív alkotótevékenységet folytatott. Móra Mihály német nyelvű nekrológiájában olvasható, hogy „fürgé alakja” („seine flinke Gestalt”) gyakorta megjelent a magyar jogi bibliográfiák munkálatainál, halála előtt néhány héttel még „gyermeki érdeklődéssel” vetette bele magát egy eljárásjogi kandidátusi disszertáció körül kialakult akadémiai vitába.⁶⁰ 1958. október 15-én, 78 éves korában hunyt el.

II. Tudományos munkásság

Jelentősebb műveinek rövid áttekintése

Kezdetben kifejezetten a gyakorlati relevanciával bíró problémák iránt érdeklődött, amelyet kiválóan illusztrálnak a *Büntető Jog Tárában* rendszeresen megjelenő esettanulmányai, valamint több rövidebb cikke a *Jogtudományi Közönyben*. Csak később, fokozatosan fordult a dogmatikai és jogelméleti kérdések felé.

⁵³ Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának ülései, 1943-1944 (HU-ELTEL 7.a.43.) 1944. június 21. VIII. rendes ülés 40. p.

⁵⁴ BÉKÉS 1972, 286. p.

⁵⁵ Ortutay Gyula vallás- és közoktatásiügyi miniszter 1949. augusztus 30-án az Egyházi Jogi Tanszék helyettesítésével bízta meg, és egyben felmentette a büntetőjogi és büntető eljárásjogi előadások tartásának kötelezettsége alól. BÉKÉS 1972, 286. p.

⁵⁶ Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Közigazgatástudományi Karának ülései, 1949–1950 (HU ELTEL 7.a.49.) 1949. szeptember 14. 16. p. Valamint BÉKÉS 1972, 286. p.

⁵⁷ Uo. 290. p.

⁵⁸ Az Akadémiának az átszervezéskor 257 tagja volt, akik közül az új alapszabály szerint csak 102 rendes és levelező, valamint egy tiszteletbeli tagot választottak újra, a régi tagok közül 122-en tanácskozó taggá váltak. Az Akadémia újonnan elfogadott alapszabálya így rendelkezett: „13. § Az Akadémiának azok a korábban megválasztott tagjai, akik az újjáalakulás során újból nem választattak meg, tanácskozó tagokká válnak. [...] A tanácskozó tagok tagsági címüket „tanácskozó” megjelöléssel használhatják, az Akadémia osztályainak ülésein — zárt üléseket kivéve — részt vehetnek és tudományos kérdésekben felszólalhatnak. Szavazati joguk, valamint szervezeti és vagyoni kérdésekben felszólalási joguk nincs.” Vö. ALEXITS 1950, 10–11. pp.

⁵⁹ *Önálló Akadémiát!* Magyar Nemzet, LII. évf. 107. sz. 1989. 4. p.

⁶⁰ MÓRA 1959a, 102. p.

Nem csak bíróként foglalkozott a fiatalkorúak büntetőjogával, hanem elméleti munkásságot is kifejtett e területen. Számos – a tárgykörben született – esetmagyarázata mellett 1911-ben a neves német szaklapban, a *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*-ban a legújabb hazai jogalkotási fejleményekről publikált egy rövidebb tanulmányt *Die Reform des Jugendstrafrechts in Ungarn* (A fiatalkorúak büntetőjogának reformja Magyarországon) címmel.⁶¹ E mű a tengeren túlra is eljutott, 1911-ben William Healy szemlélte⁶² a *Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology*⁶³ hasábjain.

Az 1908: XXXVI. tc., az első büntetőnovella fontos újításokat vezetett be a fiatalkorúak büntető anyagi jogában, azonban e megváltozott jogszabályi környezethez alkalmazkodó eljárásjogi törvény megszületésére 1913-ig várni kellett. (Ez volt az 1913: VII. tc. a fiatalkorúak bíróságáról.) A fiatalkorúak eljárási büntetőjogának e hiányosságából eredő jogalkalmazási nehézségekkel foglalkozott első monográfiájában, amely 1912-ben *Bűnvádi perrendtartás a fiatalkorúak bűnügyeiben, figyelemmel a törvényhozás feladataira* címmel jelent meg Budapesten.⁶⁴ A számos *de lege ferenda* javaslatot tartalmazó közel 180 oldalas mű lényegében a fiatalkorúakra vonatkozó teljes bűnvádi eljárást igyekezett felölelni a szervezeti és hatásköri szabályoktól kezdve egészen a fellebbezésig.

Moór Gyula a szegedi büntetőjogi katedra betöltésekor írt véleményező jelentésében e munkáját tartotta a legjelentősebbnek, és indokolásul kifejtette, hogy „[...] a bírói gyakorlat és a [...] hazai irodalom eredményeinek felhasználása mellett sok ügyes kritikai megjegyzést tesz s különösen egyes részletkérdések tárgyalásánál nem közönséges jogász elmét árul el.”

Az első, kifejezetten büntetőjog-elméleti munkáját *A büntetőjogi elméletek bírálata* címmel 1921. június 6-án a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának ülésén mutatta be.⁶⁵ Az 1924-ben nyomtatásban is megjelent mű Heller eredeti szándéka szerint egy nagyobb lélegzetű, a büntetéskiszabást komplex módon feldolgozó – végül soha meg nem valósult – monográfia „előzménykötetének” készült.⁶⁶ Itt fejtette ki először a büntetési elméletekről vallott fölfogását, amelyet – árnyalatbeli eltérésekkel – egész pályája alatt következetesen képviselt.⁶⁷

⁶¹ HELLER 1911.

⁶² HEALY 1911, 282–284. pp.

⁶³ A lap ebben a formában 1910 és 1931 között létezett, a chicagói Northwestern University Pritzker School of Law adta ki. Jelenleg is megjelenő utódlapja a *The Journal of Criminal Law and Criminology* L. <http://bit.ly/3aZoXED>. [letöltés ideje: 2020. 03. 16.]

⁶⁴ HELLER 1912. Heller egy későbbi, immár a kodifikált törvényt elemző tanulmányában írja a következőt: „Amióta a BN. II. fejezete [A fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezések.] életbelépett, jogalkalmazó tényezőink lépten-nyomon szükségét érzik a fiatalkorúak bűnügyeiben alkalmazható speciális eljárási törvénynek. Ez a szükségszerűség egyrészt a BN. II. fejezetében foglalt anyagi jognak, másrészt a B.[üntető] P.[errendtartásnak] szelleme között meglévő különbségben adva van.” HELLER 1913b, 90–91. pp. Vö. Moór-jelentés, 10. p.

⁶⁵ Horváth Tibor 1981-es *A büntetési elméletek fejlődésének vázlata* című monográfiájának előszavában kiemelte, hogy a 19. századi német nyelvű irodalom tekintetében sokat merített Heller munkájából, jóllehet Heller „tudományos szemlélete” idegen volt a számára. Vö. HORVÁTH 1981, 12. p.

⁶⁶ Vö. HELLER 1924, Előszó.

⁶⁷ Horváth Tibor is utalt arra, hogy Heller 1945-ös (utolsó) anyagi jogi tankönyvében írt büntetéstani fejtegetései semmivel sem haladják meg az 1924-ben papírra vetett gondolatait. HORVÁTH 1981, 226. p.

Dogmatikai munkái közül kiemelést érdemel a bűnösséggel kapcsolatban folytatott kutatásainak mérföldkövét jelentő *Materiális alanyi bűnösség* című tanulmánya,⁶⁸ valamint az *Anyagi jogellenesség és büntetőjogi reform* címmel 1938. február 12-én tartott előadása, amely során a jogellenességről vallott nézeteit részletezte.⁶⁹

Degré Miklóshoz fűződő baráti kapcsolatáról árulkodik, hogy 1937-ben ő szerkesztette *Degré* 70. születésnapja alkalmából kiadott ünnepi kötetet. A kötetben a valóság bizonyításáról a rágalmazás és a becsületsértés vonatkozásában maga is közreadott egy később különnyomatként is megjelent tanulmányt.⁷⁰

Számos nemzetközi kongresszusra készített szakértői jelentéseket német, francia, illetőleg olasz nyelveken a hazai büntetőjog egyes kérdéseinek aktuális helyzetéről.⁷¹

Az anyagi büntetőjog területén jelentős, a pályatársaknál általános elismerésre találó tankönyvírói tevékenységet folytatott. Szegedi professzorságának hetedik évében, 1931-ben jelentkezett első tankönyvével. A kilenc fejezetből álló mű a büntetőjog jogrendszerbeli helyének, valamint a büntetőjog-tudomány fogalmának meghatározásától az egység-többség tanáig tárgyalta az anyagi büntetőjogot.⁷² *Degré* Miklós kritikájában a tankönyvet komoly és szép munkának nevezte, amelyről lerí, hogy szerzője a büntetőjognak szigorúan elméleti művelője, aki ugyanakkor a bírósági gyakorlatot is figyelemmel kíséri.⁷³ 1937-ben jelent meg e tankönyv második kötete, amelyben a szankciótan részletes tárgyalásán kívül foglalkozott katonai- és sajtóbüntetőjoggal, valamint a fiatalkorúak büntetőjogával is.⁷⁴ A második kötet *Angyal* Pál kritikája szerint „a magyar jogirodalom dicsőségét hirdeti és alkotójának megérdemelt hírnevet biztosít.”⁷⁵ A mű didaktikai erőnyeit dicsérő *Schultheisz* Emil szerint *Heller* jóformán minden nagyobb jelentőségű kérdésben eredeti nézetet vall, és elgondolásait általában meggyőző érveléssel támasztja alá.⁷⁶ Ugyanebben az évben egy oktatási célokat szolgáló rövidített tankönyvet is közreadott,⁷⁷ amely 1945-ben apró módosításokkal újra megjelent.⁷⁸

Az eljárási büntetőjog oktatása mellett irodalmi tevékenységet e területen is kifejtett. 1932-ben jelent meg a „*Ne bis in idem*” elve a büntető törvénykezési jogban című ta-

⁶⁸ HELLER 1936.

⁶⁹ Elhangzott a *Magyar Jogászegylet* büntetőjogi szakosztályában az új magyar büntetőtörvénykönyv előkészítésével kapcsolatban szervezett tanácskozáson, az előadás szövege ugyanebben az évben a Menyhárt-émlékkönyvben nyomtatásban is megjelent. L. TURY (szerk.) 1938, 219–239. pp.

⁷⁰ A tanulmány címe: *Az exceptio veritatis a bírói gyakorlatban*. Vö. HELLER 1937a, 191–207. pp.

⁷¹ *Quelles sont les mesures à prendre envers les adultes anormaux (arriérés, faibles d'esprit) manifestante des tendances dangeureuses? Ces mesures sontelles applicables aux enfants de la même categorie?* Congrès pénitentiaire international de Londres, 1925, Travaux préparatoires, 11. p., [Milyen intézkedéseket tettek a veszélyes tendenciákat mutató gyengeelméjű felnőttek irányába? Alkalmazhatók-e ugyanilyen típusú intézkedések gyengeelméjű gyermekek irányába? Nemzetközi Büntetésvégrehajtási Kongresszus London, 1925.] *Die Beziehung der Zivil- und Pönalsanktionen, Gutachten zum II. im Jahre 1937 im Haag abzuhaltenden Kongreß für Rechtsvergleichung*. [A magánjogi és büntetőjogi szankciók kapcsolata, szakvélemény az 1937-es II. hágai jogösszehasonlító kongresszusra.], L. MÓRA 1958a, 101. p.

⁷² HELLER 1931.

⁷³ DEGRÉ 1931, 444. p.

⁷⁴ HELLER 1937b, 186–262. pp. Ötödik könyv: Kivételes, különleges és rendkívüli büntetőjog.

⁷⁵ ANGYAL 1938, 60. p.

⁷⁶ SCHULTHEISZ 1939, 101. p.

⁷⁷ HELLER 1937c, Előszó.

⁷⁸ HELLER 1945.

nulmánya,⁷⁹ 1939-ben a tettazonosságról a Kolosváry- emlékkönyvben tett közzé egy írást.⁸⁰ A budapesti egyetemen az eljárási jog tanáráként 1947-ben írta meg *A magyar büntetőtörvénykezési jog tankönyve* első kötetét.⁸¹ A mű a mai fogalmaink szerinti statikus részt, valamint az ún. dinamikus részből a törvényszéki tanácsi eljárást foglalta magában. E tankönyv második része 1949-ben litográfiaként Budapesten látott napvilágot.⁸² Utolsó munkájával a magyar büntető eljárási jog teljes anyagát, tehát az 1951. évi III. törvényt, valamint az azt módosító 1954. évi V. törvényt lefordította németre. E mű előszavával ellátott kiadása halálának évében jelent meg Berlinben.⁸³

*Heller büntetési elmélete: a jogépségi büntetés, megtorlás és elrettentés*⁸⁴

A büntetőjogi elméletek bírálata című művében kifejtett büntetési teóriája a „jogépségi büntetés,” amely a jogalapját végső soron a jogrendben találta meg.⁸⁵ A jogrend szerinte nem más, mint a jogi tételek összessége, tehát a tárgyi jog a maga egészében.⁸⁶ A büntetést az a tény vonja maga után, hogy a jogrend épsége sérelmet szenvedett „[...] *nem a tett erkölcsellenes volta, sem pedig az, hogy az a jogi védelemben részesülő javakra nézve veszedelemes.*”⁸⁷ A jogépségi büntetés bűncselekményi rossz viszonzása azzal egyenlő mértékű büntetési rosszal, tehát – a *malum*-jellegét lényegileg magában hordozó – megtorlás.⁸⁸

Heller azonban nem elégedett meg ennyivel, hanem jogépségi büntetés-fogalmával megkísérelte a társadalom védelmét szolgáló célbüntetést és az apriorisztikus megtorlási büntetést közös alapra helyezni. Szerinte a bűncselekmények megelőzését célzó, tehát végső soron a társadalom védelmét szolgáló védelmi büntetés és az abszolút, kizárólag a megtorlás elvét érvényesítő büntetés között csak annyiban van ellentét, amennyiben az abszolút teória a büntetés öncélúságát vagy más néven autonomitását fejezi ki.⁸⁹ A megtorlási büntetés és a célbüntetés azért nem ellentétek, mert a megtorlási büntetés is lehet a társadalom védelmét és a jogrend sérthetetlenségét szolgáló célbüntetés mint jogépségi büntetés. Sőt – megfordítva – a jogépségi büntetés valójában az egyetlen olyan célbüntetés, amely a megtorlás elvével még összeegyeztethető.⁹⁰

A vizsgálódás középpontjába a tettet helyezte, de a büntetésnek a tettes egyéniségét is figyelembe kell vennie, mivel az elsősorban a büntetett akarata irányának megváltoz-

⁷⁹ HELLER 1932.

⁸⁰ HELLER 1939.

⁸¹ HELLER 1947.

⁸² MÓRA 1958a, 102. p.

⁸³ HELLER 1958.

⁸⁴ Vö. HORVÁTH 1981, 217–219. pp.

⁸⁵ HELLER 1924, 126. p.

⁸⁶ Uo. 121. p.

⁸⁷ Uo. 128. p.

⁸⁸ Uo. 123, 129. pp. és NAGY, 2013. 80. p.

⁸⁹ „[...]mert ellentét a „*quia peccatum*” és a „*ne peccetur*” között csak annyiban van, amennyiben a „*quia peccatum*” a büntetés ú.n. öncélúságát, helyesebben autonomitását fejezi ki.” HELLER 1924, 129. p. „*Nemo Prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccetur.*” Az okos nem azért alkalmaz büntetést, mert büntettet elkövettek, hanem azért, nehogy büntetettek kövessenek el. E formulából vett fogalmakkal operálva fejezte ki a megtorlási és a célbüntetést egyesíteni kívánó tantételét. Vö. HELLER 1924, 129. p.

⁹⁰ Uo.

tatására célzott lélektani kényszer.⁹¹ A jogellenes akarat tartalmától és intenzitásától függ, hogy milyen természetű és intenzitású kényszerre van szükség az akaratirány megváltoztatása végett. Az egyéniesítésnek azonban – Heller szerint – két korlátja van: A büntetés egyrészt csak azt tűzheti ki célul, amit kényszerítés által elérhet, annak sosem szabad javító eszközzé, neveléssé átalakulnia, másrészt nemcsak a büntetett, hanem a többi egyén jogellenes akaratának a leküzdésére is irányulnia kell. Ennek felismerése nélkül mellőzni lehetne a büntetést abban az esetben, ha kimutatható, hogy a jogsértő egyén akarata időközben helyes irányúvá változott át. Ezzel előtérbe került nála a generális prevenció gondolata.⁹²

Az új irányok (értve ez alatt az olasz pozitívizmust és a Liszt-féle közvetítő irányzatot) szerint a lélektani kényszer csupán „szimptomatikus” kezelés. A társadalmi betegség okait kutatják, az okok eltávolítására törekkenek.⁹³ Ennek egyik módja az egyéniség átalakítása az egyén megjavítása útján. Ha erre nincs remény, az egyénnek a társadalomból való kiküszöbölése, annak ártalmatlanná tétele által.⁹⁴

Heller lélektani kényszere az új irányzatok javítás-elvével került éles ellentétbe. Önmagában a javítási elv szükségképpen határozatlan tartamú büntetésekhez vezet, amelyet elvetendőnek tartott, hiszen – szerinte – az elítélt jó magaviselete nem más, mint a megjavulás hamis látszata.⁹⁵ Ezt az ellentétet kísérelte meg feloldani: A javítási elv alapján fölépülő büntetési rendszerben a jogépségi megtorló büntetés nem érvényesülhet, míg megfordítva, tehát a lélektani kényszerítésül szánt büntetés keretein belül a javítási elvnek már nagyobb terjedelemben lehet eleget tenni.⁹⁶

A jogépségi és a társadalomvédelmi (prevenciós) elv közül, nézete szerint a jogépséginek kell elsősorban érvényt szerezni, de e mellett el kell ismerni a társadalomvédelem jogosságát is. Ebből az következik, hogy amennyiben a jogépségi elv sérelme nélkül lehetséges, a társadalmi védekezés követelményeinek is eleget kell tenni.⁹⁷

Heller a jogépség és a javítás szempontjából is a szabadságvesztés büntetést tartotta a legjobb büntetési nemnek. Jogépség szempontjából azért, mert oszthatóságánál fogva alkalmazkodik az erkölcsi értékítélet fokához és az elítélt egyéniségéhez. Mivel az elítélt egész egyéniségét megragadja, ez a büntetési nem képes a lelki kényszer szempontjából a legáltalánosabb hatást kifejteni.⁹⁸ Javítás szempontjából azért jó, mert megfelelő tartalommal lehet ellátni és az oszthatóság követelményének is megfelel.⁹⁹

⁹¹ Uo. 128. p.

⁹² L. még: „A jogépségi büntetés lényegét ugyanis abban ismertem fel, hogy az lélektani kényszer és pedig nem csak a büntetéssel szemben, mint speciális prevenció, hanem mindenkivel szemben, mint generális prevenció.” A generális prevencióra közvetlenül a lélektani kényszeren kívül nem áll más eszköz a hatalom rendelkezésére. Közvetve: általános népnevelés, közművelődés, közjólét, stb. HELLER 1924, 131. p.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Uo. 131–132. pp.

⁹⁵ Uo. 133. p.

⁹⁶ A javítási cél érdekében azáltal lehet tenni a legtöbbet, hogy a büntetést megfelelő tartalommal látjuk el. Uo. 137. p., illetve a büntetésnek a javítás követelményeinek megfelelő tartalmat lehet adni, „[...] vagyis úgy lehet azt végrehajtani, hogy az elítélt lehetőleg átalakítva kerüljön vissza az életbe.” Uo. 133. p.

⁹⁷ Uo. 134. p.

⁹⁸ HELLER 1924, 135. p.

⁹⁹ Uo. 136. p.

Büntetés kiszabása a megtorlás elve szerint és – amennyiben ez az elv megengedi – büntetési tartalom a speciális prevenciónak megfelelően, emellett a büntetési intézmény kiegészítéséül – annak eredménytelensége esetén – biztonsági intézkedések: ebben látta Heller a büntetőjog jövőjét. Véggökövetkezésében már odáig jutott, hogy a megtorlási büntetés a legjobb védelmi büntetés.¹⁰⁰

Heller büntetési elméletét röviden összefoglalva elmondható, hogy a klasszikus büntetőjogi iskola¹⁰¹ szellemiségében fogant „jogépségi büntetést” tartotta elsődlegesnek, s e keretek között valamilyen mértékben teret engedett a Liszt-féle kriminálpolitikai iskola¹⁰² társadalomvédelmi szempontjainak is.¹⁰³

A neoklasszikus büntetőjogi iskolát¹⁰⁴ képviselő Szabó András¹⁰⁵ akadémikus, karunk néhai professzora a Heller Erik által követett hagyomány továbbvivőjének tekinthető abban az értelemben, hogy ő is a jogépségi büntetés-fogalomból kiindulva alkotta meg saját elméletét.¹⁰⁶ Mindkét szerzőnél a büntetés megtorlás,¹⁰⁷ amelynek lényegi eleme annak *malum*-tartalma. A büntetőjogi büntetés – Heller szerint legfontosabb, Szabó szerint kizárólagos – szerepe és rendeltetése a jogrend, tehát jogi és erkölcsi normák épségének fenntartása, amikor már más jogági szankciók nem segítenek.¹⁰⁸ Mindketten a tettes személyisége helyett az elkövetett tettet állították a fókuszba, valamint tagadták a határozatlan szankciók létjogosultságát.¹⁰⁹

Heller büntetési elmélete Bibó István figyelmét is fölkelte, aki az *Etika és büntetőjog* című tanulmányában idézte a szerző véggökövetkezését („a megtorlási büntetés a legjobb védelmi büntetés”). Bibó Heller fölfogását egyfajta áthidaló elméletnek tartotta, amely arra mutatott rá, hogy csakis a megtorlásos büntetés képes azt az elrettentő hatást gyakorolni, amely a megelőzéshez szükséges.¹¹⁰

¹⁰⁰ Uo. 139. p.

¹⁰¹ Sajátosságait l. NAGY 2013, 100–102. pp

¹⁰² Nagy Ferenc közvetítő irányzatnak nevezi, l. NAGY 2013, 105–107. pp, valamint LISZT 1905, 126–179. pp.

¹⁰³ Nézetét alapvetően megtartva később még tovább ment: „[...]a társadalom védekezésének szempontjait a klasszikus büntetőjognál erősebben kell hangsúlyozni, és éppen ezért a speciális prevenció eszközeit: a javítást, elrettentést és ártalmatlanná tételt minden lehető módon ki kell aknázni.” HELLER 1945, 22. p.

¹⁰⁴ L. NAGY 2013, 109–110. pp.

¹⁰⁵ Radnóti, 1928. febr. 29. – Pilisborosjenő, 2011. júl. 30. kriminológus, az Alkotmánybíróság tagja 1990 és 1999 között. L. SEREG 2016.

¹⁰⁶ A két szerző gondolatainak hiánytalan és kontextusba ágyazott összehasonlítása e tanulmánynak nem képezi a tárgyát.

¹⁰⁷ 23/1990 (X.31.) AB hat. Szabó András párhuzamos véleménye: „A büntetés célja önmagában van: a jogépség nyilvános deklarálásában, a célra nem tekintő megtorlásban.” Vö. NAGY 2013, 109. p.

¹⁰⁸ L. 23/1990 (X.31.) AB hat. Szabó András párhuzamos véleménye. Heller a büntetés lényegét a tárgyi jog megvalósítására irányzott mivoltában látja, amely egyenlő értelmű a jogrend érvényesülésével. HELLER 1924, 121. p. Néhány oldallal később: „[...] a jogrend létezésének célja az erkölcsi rend fenntartása.” Uo. 126. p.

¹⁰⁹ SZABÓ 1993, 54. p.: „Itt az alapelv a következő: addig maradsz börtönben, amíg meg nem javulsz. [...] Ez a gyakorlat azért káros és veszélyes, mert illúziókra épül: a megváltozás pillanata nem ismerhető meg és fel sem ismerhető. [...] Mivel az elítélt szabadulni akar, ezért érdeke bizonyítania erényességét, vagy ha ez hiányzik, akkor ezt szimulálnia kell. Hellernél: „Mert valljuk be, a kifogástalan magaviselet legtöbbször csak látszatát kelti a javulásnak s még, ha valóságos is az elítélt megjavulása, az csak a káros befolyásoknak következtében beállott ideiglenes javulás, mely akkor, ha az elítélt visszakérül a szabad életbe, a reá újjólag ható káros tényezők folytán rövidesen elenyészik.” HELLER 1924, 133. p.

¹¹⁰ BIBÓ 1984, 518. p.

Moór e művet nem tartotta jól sikerült munkának: a már többször idézett jelentésében foglalt kritikája szerint, amikor a szerző a büntetés jogalapját magában a jogrendben véli felfedezni *circulus vitiosus*ba, azaz körbenforgó, tehát önmagát magyarázó érvelésbe kerül. „Annak [ugyanis], hogy tételes jogintézményeknek a tételes jog szempontjából való jogosultságát keressük – Moór szerint – nincsen semmi értelme.”¹¹¹ Mint írja: a „jogintézmények jogosultsága csak a jogrenden kívül és felette álló magasabb szempontok alapján indokolható [...]”¹¹²

Bűncselekmény-fogalma és a tényállás szerepe

Heller a bűncselekmény tanát tankönyvében átfogóan „*A büntetőszankciók alkalmazásának feltételei*”¹¹³ (később: „*A büntetési jog gyakorlásának feltételei*”)¹¹⁴ cím alatt fejtette ki. A jogirodalomban ekkortájt uralkodó fölfogással szemben, amely a bichotóm rendszert követte,¹¹⁵ Heller a Csemegi-kódex rendelkezéseinek megfelelően a bűncselekmények hármas felosztását (büntett, vétség, kihágás) tartotta indokoltnak.¹¹⁶

Saját meghatározása szerint, „*a bűncselekmény tényálladákszerű, jogellenes és bűnös cselekmény.*”¹¹⁷ Heller föllépését megelőzően Finkey Ferenc és Angyal Pál a bűncselekményt büntetéssel fenyegetett jogellenes cselekménynek,¹¹⁸ míg Vámbéry Rusztem és Irk Albert jogellenes, bűnös és büntetéssel sújtott¹¹⁹ cselekménynek tartották. Hellernél első sorban az jelentette a nóvumot, hogy felszámolta a törvényi tényállás önállóságát, és a tényállásszerűséget a bűncselekmény-fogalom részévé tette.¹²⁰ A szegedi büntetőjogi iskola által jelenleg követett bűncselekmény-fogalom gyökereit is e fogalomalkotásban kell keresnünk.¹²¹ Ha összehasonlítjuk a négy szegedi professzor-generáció (Heller, Schultheisz, Tokaji, Nagy) különböző bűncselekmény-konstrukcióit,¹²² azt láthatjuk, hogy Heller fogalmához épp a szegedi iskola által legújabban képviselt bűncselekmény-fogalom áll a legközelebb. Nagy Ferenc szerint „a bűncselekmény az olyan cselekmény, amely tényállásszerű (diszpozíciószerű), büntető-jogellenes, és bűnös.”¹²³

¹¹¹ Moór-jelentés, 13. p.

¹¹² Uo. 13. p.

¹¹³ HELLER 1937, 54. p.

¹¹⁴ HELLER 1945, 67. p.

¹¹⁵ L. ANGAL 1920, 76. p. FINKEY 1914, 223. p. IRK 1931, 428–429. pp. VÁMBÉRY 1918, 178. p.

¹¹⁶ HELLER 1931, 114. p. HELLER 1945, 69. p.

¹¹⁷ HELLER 1931, 121. p.

¹¹⁸ FINKEY 1914, 197. p. ANGAL 1920, 66. p. Vö. LAKÓ 1982, 283. p. és TOKAJI 1984, 24. p.

¹¹⁹ VÁMBÉRY 1918, 169. p. Vö. LAKÓ 1982, 284. p. és TOKAJI 1984, 24. p.

¹²⁰ HELLER 1931, 145–146. pp. Vö. LAKÓ 1982, 284. p. és TOKAJI 1984, 24. p.

¹²¹ Vö. NAGY 2011, 74 p.

¹²² Schultheisz Emil Heller fogalmát azzal az elemmel bővítette, „hogy a cselekménynek megvan az a sajátossága, hogy megbüntetése esetén a büntetés céljai megvalósulhatnak” – idézi, TOKAJI 1984, 25. p. Tokaji Géza szerint a bűncselekmény „olyan cselekmény, amely társadalomra veszélyes, bűnös (felróható) és amelyet a törvény diszpozíciószerűvé nyilvánítva büntetéssel fenyeget.” TOKAJI 1984, 11. p.

¹²³ NAGY 2014, 143. p.

Nézetei a jogellenességről

A 20. század elején a német irodalomban – a pozitivizmus talaján álló formális jogellenesség túlzott merevségére válaszul – megjelent a materiális, vagy más néven anyagi jogellenesség teóriája, amely a jogellenesség tartalmát kutatva a jogellenessé nyilvánítás indokára a pozitív jog keretein kívül igyekezett magyarázatot találni.¹²⁴ A legkülönbözőbb vélemények láttak napvilágot azzal kapcsolatban, hogy miben áll az a momentum, amely a jogellenesség materiális oldalát képes megteremteni.¹²⁵

Heller a materiális jogellenességi tan elfogadását – több hazai szerzőhöz hasonlóan¹²⁶ – elutasította, mert abban a jogbizonytalanság¹²⁷ és a bírói önkény veszélyét látta.¹²⁸ Mindvégig kitartott amellett, hogy a jogellenesség nem jelent egyebet, mint a joggal való formális ellentétességet.¹²⁹ A jogellenesség értékmérőjének kizárólag a tételes jog rendelkezéseit fogadta el, amely alatt más jogforrások szabályanyagát és a szokásjogot is értette.¹³⁰ Az írott jog merevségét – *de lege lata* – a törvény megfelelő értelmezésén keresztül a jogszerűség materializálásával kívánta kiküszöbölni. Az értelmezés akkor megfelelő, ha az összes jogszabály egybevetésével dönt a jogellenesség kérdésében (ez lényegében a jogrend egységének követelményét jelenti), az írott jognak nem külső, hanem belső értelméből állapítja meg az alkalmazandó jogot, valamint – tankönyvének újabb kiadásában – a bűncselekmények tényállásainak körét megfelelően határozza meg.¹³¹ E követelménynek a védeni kívánt jogi tárgy mibenlétének helyes megállapításával, vagyis teleologikus értelmezéssel lehet eleget tenni.¹³²

Heller a jogellenességről vallott nézeteit tovább részletező *Anyagi jogellenesség és büntetőjogi reform* című előadásában kifejezésre jutatta, hogy a formalitás-materialitás közötti ellentét a jogbiztonság elvének sérelme nélkül úgy oldható föl, hogy az anyagi jogellenességet alakijogellenességgé kell tenni.¹³³ Ennek megvalósulása érdekében négy *de lege ferenda* javaslatot fogalmazott meg. E szerint a büntetőkódex általános rendelkezéseiben kifejezésre kell juttatni, hogy bűncselekmény csak jogellenes cselekmény lehet (1), az 1925-ös német büntetőtörvény-javaslatnak megfelelően a jogellenesség köréből általánosságban ki kell zárni azokat a cselekményeket, amelyeknek jogszerűsége (sic!) akár valamely törvény, vagy a törvényen alapuló más írott jogforrás, akár

¹²⁴ LAKÓ 1982, 285. p.

¹²⁵ L. HELLER 1931, 150–151. pp. *Finkey* Ferenc hazánkban a legfejlettebb nézetet képviselte. Szerinte a jogtalanság mint a büntetendő cselekmény általános ismérve, a büntetendő cselekmény két lényeges vonását tárja fel előttünk: 1. Szabályellenességet (normaellenességet) a törvénnyel való ellenkezést, vagyis a tiltottságot, ez a büntetendő cselekménynek alakijogellenessége; 2. a társadalomellenességet, a mások jogos érdekeit (a jogi javakat) kötelességellenes sértő vagy veszélyeztető jellegét. Ez utóbbi a cselekmény tartalmi ismérve. FINKEY 1914, 197. p.

¹²⁶ Így hasonlóan: VÁMBÉRY 1918, 224. p. ANGYAL 1920, 67. p.

¹²⁷ L. még: HELLER 1938, 236. p.

¹²⁸ HELLER 1931, 151. p.

¹²⁹ Uo. 148. p., HELLER 1945, 104. p.

¹³⁰ HELLER 1938, 225. p.

¹³¹ HELLER 1931, 151. p. HELLER 1945, 105. p.

¹³² Uo.

¹³³ HELLER 1938, 237. p.

szokásjogi szabály szerint ki van zárva (2).¹³⁴ A cselekmény jogellenességét kizáró okok felsorolását az irodalomban meghatározó állásponthez mérten kell gyarapítani (3). Valamint az egyes bűncselekmények tényállásainak pontosabb körülírásával kell arról gondoskodni, hogy olyan esetek, amelyekben a közmeggyőződés nem lát jogellenességet a tényálláson kívül maradjanak (4).¹³⁵

Nézetei a bűnösségről

A német büntetőjog-tudományban a jogellenesség fogalmát követően a 20. század első két évtizedében a bűnösség-fogalom értelmezésével összefüggésben is érdemi változások következtek be. A büntetőjogi dogmatika fejlődésének következő lépése volt, hogy – a jogellenesség területén végbement tartalmi változásokhoz hasonlóan – a pszichológiaiak nevezett formális bűnösségfogalmat¹³⁶ is fölváltoztatta egy materiális, értékelő elemet magában foglaló, ún. normatív bűnösségfogalom.¹³⁷

Heller a bűnösség fogalmáról vallott fölfogását többször megváltoztatta,¹³⁸ de mindig kitarzott amellett, hogy a bűnösség egy *értékelésmentes lélektani*, valamint egy *értékelő normatív*, vagy más elnevezéssel axiológiai¹³⁹ kategóriából tevődik össze.

1931-es tankönyvében a bűnösség fogalmát úgy határozta meg, hogy az a jogellenes cselekménynek az a tulajdonsága, amely azt kötelességellenességgnek tünteti fel.¹⁴⁰ A lélektani elem e konstrukcióban az ún. lelki okozatosság, amelyben Heller a jellemnek a cselekmény létrejövetelében való szerepét, tehát a jellem okozatosságát látta – „*ezért mondhatjuk ilyenkor, hogy a jellem okozatossága hibás.*”¹⁴¹ Azonban ezt nem maga az egyéni jellem határozza meg, hanem a jellemnek a cselekményben való letükröződése, vagyis a jellem befolyása a cselekményre.¹⁴² Liszt fölfogásával ellentétben Hellernél a jellem a jogi megítélés köréből kiesik,¹⁴³ mert a jogot nem maguk az egyének, hanem –

¹³⁴ Heller valószínűleg pusztán elírásból fakadó ellentmondása föloldható, ha megnézzük a hivatkozott elabórátum szövegét. § 20 Ausschluß der Rechtswidrigkeit. Eine strafbare Handlung liegt nicht vor, wenn die Rechtswidrigkeit der Tat durch das öffentliche oder bürgerliche Recht ausgeschlossen ist. [20. § A jogellenesség kizárása. Nem jön létre büntetendő cselekmény, ha a tett jogellenessége közjogi vagy polgári jogi rendelkezés alapján kizárt.] L. Amtlicher Entwurf eines Allgemeinen Deutschen Strafgesetzbuches von 1925. [A német büntetőtörvénykönyv 1925. évi hivatalos javaslat.] [<http://bit.ly/stgb1925>, letöltés ideje: 2020.02.12.] Ennek alapján Heller mondatának második fele így hangzik: „... amelynek jogellenessége [...] ki van zárva.”

¹³⁵ HELLER 1938, 237–238. pp.

¹³⁶ E tantétel szerint a bűnösség a tettes pszichikai kapcsolata tettéhez mint tényállásszerű és jogellenes cselekményhez. „Die Schuld ist die psychische Beziehung des Täters zu der Tat als einer tatbestandsmäßigen und rechtswidrigen Handlung.” BELING 1906, 180. p. Hazánkban a tiszta pszichológiai felfogást Finkey képviselte. L. FINKEY 1914, 156. p. L. még: LAKÓ 1982, 288. p.

¹³⁷ Reinhard Frank 1907-ben publikált tanulmányával indította el e folyamatot. FRANK 1907, 519–547. pp. L. még: LAKÓ 1982, 288. p.

¹³⁸ Erre a szerző maga is utal 1937-es rövidített tankönyvének előszavában: HELLER 1937, Előszó.

¹³⁹ Értékelmélet (gör.): az értékekre vonatkozó filozófiai elmélet. *Kislexikon*.

¹⁴⁰ HELLER 1931, 182. p.

¹⁴¹ Uo. Noha Heller első fogalmi meghatározásában a bűnösség kényegét a jellemre vezette vissza, mégsem adott a jellemre nézve egyértelmű meghatározást, amelyet Irk Albert a tankönyvről írt kritikájában a szerző szemére is vetett. IRK 1931, 429. p.

¹⁴² HELLER 131, 181. p.

¹⁴³ Vö. TOKAJI 1984, 59. p.

a tettbüntetőjog bázisán állva – az egyének egyes cselekményei érdeklik.¹⁴⁴ Heller szerint e lélektani elem egyik összetevője az alanyi okozatosság, a másik pedig a tettes tudattartalmának viszonya a cselekménnyel megszegett normához.¹⁴⁵ Az alanyi okozatosság egy büntetőjogilag szintelen fogalom: a szándékosságban vagy gondatlanságban megtestesülő pszichés kapcsolat a tettes és az általa elkövetett cselekmény között. E két elem együttesen szolgálja a bűnösség normatív értékítéletének tárgyát.¹⁴⁶ Heller első fogalomváltoztatában a bűnösség normatív eleme a jellem okozatosságáról alkotott erkölcsi értékítélet, lényegében a „kötelességellenesség” maga, ami miatt az elkövetőnek szemrehányást lehet tenni. Kötelességellenes a jogellenes cselekmény akkor, ha az a képzet, amelynek valamely jogi norma szerint visszatartó motívummá kellett volna válnia nem vált ilyenné, holott azzá válhatott volna.¹⁴⁷

1936-os tanulmányában jutott arra a következtetésre, hogy az „alanyi bűnösség” kifejezés használatával a tágabb értelmű, processzuális bűnösségtől „plasztikusabban” képes megkülönböztetni a szűkebb értelemben vett bűnösséget.¹⁴⁸ A bűnösségről vallott fölfogásában eszközölt szerkezeti módosítások szerint a tartalmilag nem változott¹⁴⁹ normatív (itt már axiológiai-nevezett)¹⁵⁰ bűnösségi elemre már nem úgy tekintett mint a bűnösséget megállapító értékítéletre, hanem mint olyanra, amely maga is értékítélet tárgyát képezi. (Lábjegyzetben is utalt arra, hogy a tankönyvében elfoglalt álláspontját helyesbíteni kívánja.)¹⁵¹ A bűnösséget megállapító értékítélet ettől kezdve az ún. „lélektani tényálladék” felett mondott ítélet.¹⁵² Az új fogalomnak tekinthető „lélektani tényálladék” két elemből tevődik össze: a pszichés viszonyt megtestesítő értékmentes és éppen ezért nem is értékelhető alanyi okozatosságból (l. fentebb), valamint az értékelés alá eső, tartalmilag változatlan normatív elemből. Látható, hogy a lélektani tényálladék fogalma nem azonosítható a korábbi bűnösségi konstrukciójában szereplő lélektani elemmel, amely tényálladék csupán azért titulálható lélektaninak, mert mindkét összetevője, tehát a motivációelmaradás és az értékmentes alanyi okozatosság egyaránt lélektani történés.¹⁵³

Az 1937-es, valamint az 1945-ben megjelent utolsó tankönyvében már úgy foglalt állást, hogy az alanyi bűnösség a jogellenes cselekménynek az a tulajdonsága, amely azt „szemrehányhatóvá” teszi.¹⁵⁴ A jogellenes cselekmény akkor szemrehányható, ha az a képzet, amelynek valamely jogi norma szerint a cselekménytől visszatartó motívumul kellett volna szolgálni, nem vált azzá, holott azzá válhatott volna.¹⁵⁵ A szemrehányhatóság

¹⁴⁴ HELLER 1931, 181. p.

¹⁴⁵ Uo. 183. p.

¹⁴⁶ Uo.

¹⁴⁷ Uo. 182. p.

¹⁴⁸ HELLER 1936, 6–7. pp.

¹⁴⁹ A bűnösség normatív elemét továbbra is abban látta, hogy a jogellenes eredmény bekövetkezési lehetőségének képzete a büntetést nem tartja vissza a cselekmény elhatárolásától. HELLER 1936, 12. p.

¹⁵⁰ A bűnösség mindig egyfajta értékelés, ezért a bűnösség normatív elemét kifejezőbb annak axiológiai elemének nevezni. HELLER 1936, 12. p.

¹⁵¹ HELLER 1936, 12. p.

¹⁵² Uo. 13. p.

¹⁵³ Uo.

¹⁵⁴ Már 1936-ban kifejezőbbnek találta a szemrehányás kifejezés alkalmazását, mert a bűnösség legbensőbb értelme a büntetéssel való összefüggés, és a büntetés alkalmazását a szemrehányás mozzanata alapozza meg. HELLER 1936, 12. p.

¹⁵⁵ HELLER 1937, 108. p.

kifejezés használata az 1931-ben követett „kötelességellenesség” helyett tartalmi szempontból nem hozott változást, ugyanakkor a szemrehányás hátrányos etikai értékelése már nem az alanyi bűnösség normatív elemét jelentette, mert azt a büntettes tudattartalmának a cselekménnyel megszegett normához fűződő bizonyos viszonya¹⁵⁶ („a megszegett norma tudása vagy tudhatása”) testesítette meg.¹⁵⁷ Az alanyi okozatosság akkor válik szemrehányhatóvá, ha ahhoz az alanyi bűnösség e normatív eleme is hozzájárul.¹⁵⁸

Heller a már többször hivatkozott 1936-os *Materiális alanyi bűnösség* című tanulmányában behatóan vizsgálta a normatív bűnösségfogalom magját jelentő¹⁵⁹ – a német irodalomban megjelent, majd éles viták keresztüztüzebe került – elvárhatóság-fogalmat (németül: *Zumutbarkeit*). E szerint a cselekményt kísérő körülmények rendkívüli állapota (abnormalitása) (pl. végszükség fennforgása) esetén az elkövetőtől nem elvárható, hogy a bűncselekmény elkövetésétől való tartózkodásra önmagát motiváltassa, ezért a szemrehányásnak el kell maradnia.¹⁶⁰ Heller soha nem ismerte el a törvényben nem szabályozott, ún. törvény feletti elvárhatóságot kizáró okok létjogosultságát. A bírói jog által kialakított mércék alapján meghatározott általános „törvény feletti” elvárhatóságot kizáró ok alkalmazásában a büntetőjogot a „csontellágyulás” veszélyétől féltette.¹⁶¹

Miben látta mégis Heller az elvárhatósági tan jelentőségét, hogy szükségét érezze e tekintélyes tanulmányában foglalkozni vele? Fontos vívmányának tekintette, hogy a beszámítást (mai fogalomhasználat szerint büntethetőséget) kizáró okok közül azok, amelyek rendszerbeli helye nehezen volt meghatározható, ezzel könnyen beilleszthetők lettek a bűncselekménytan rendszerébe: ezek voltak a végszükség, a fenyegetés és a jogos védelem határainak félelemből, ijedségből vagy „megzavarodottságból” való túllépése.¹⁶² Miként a tan rámutatott: ezekben az esetekben azzal lehet a büntetlenséget magyarázni, hogy a jogrend a motivációs körülmények rendellenessége folytán fel sem tételezi a jogellenes cselekmény elkövetésétől való tartózkodást.¹⁶³ Továbbá kétségkívül az elvárhatósági tan érdemének tekintette, hogy képes megmagyarázni egyes különös részi tényállásokhoz kapcsolódó büntethetőséget kizáró okokat. Ilyen büntethetőséget kizáró ok a Csemegikódex 224. §-ában szabályozott – az önvádra kötelezés tilalmából levezethető – kizáró ok, jelesül „[...] nem büntetetik az ezen fejezetben meghatározott cselekmények [hamis tanúzás különböző alakzatai] miatt az: aki a valónak megvallása által önmagát büntetendő cselekménnyel vádolná.” Illetve a bűnpártolás büntethetőségét zárta ki, „[...] ha a bűnpártoló az azokban meghatározott cselekményt valamely hozzátartozójának érdekében követte el.” Az elvárhatósági tan által tisztázódik az említett esetek korábban dogmatikailag bizonytalan rendszerbeli helye azzal, hogy az általános és a különös részben szabályozott okok egyaránt a bűnösséget kizáró okok kategóriájába kerülnek.¹⁶⁴

¹⁵⁶ L. bővebben: HELLER 1945, 150–151. pp.

¹⁵⁷ HELLER 1945, 134. p.

¹⁵⁸ Uo.

¹⁵⁹ „Kern des normativen Schuldbegriffs” – az elnevezés Reinhard Moos osztrák büntetőjogásztól származik. MOOS 2004, 891. p.

¹⁶⁰ HELLER 1936, 9. p. L. GOLDSCHMIDT 1913, valamint GOLDSCHMIDT 1930.

¹⁶¹ HELLER 1936, 21–22. pp. L. még: 1945, 170. p.

¹⁶² Későbbi tankönyvében e beszámítást kizáró okokat csupán alanyi bűnösség alól mentesítő okoknak tekintette, és nem sorolta őket a büntethetőséget kizáró okok kategóriájába. HELLER 1945, 170. p.

¹⁶³ HELLER 1936, 20. p.

¹⁶⁴ HELLER 1936, 21. p.

A bűnösségről alkotott elképzelésit összefoglalva elmondható, hogy Heller Erik volt a normatív bűnösségfogalom első hazai képviselője, amivel előkészítette az utat a több elemből álló¹⁶⁵ – a szegedi iskola által lényeges vonásaiban ma is képviselt – ún. komplex bűnösségfogalom megalkotása előtt.¹⁶⁶ Az elvárhatóság mint bűnösségi elem és az elvárhatóságot kizáró okok tanának recepciója a magyar büntetőjogban Heller Erik munkáinak nyomán vette kezdetét.¹⁶⁷ *Schultheisz* Emil és *Tokaji* Géza már önálló bűncselekmény-fogalmi elemként tekintettek a jogszerű magatartás elvárhatóságára. E fölfogást *Nagy* Ferenc, a szegedi büntetőjogi iskola doyenje töretlenül képviseli.

Értékelése

Móra Mihály Heller életművét a *Jogtudományi Közlöny* és a *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* hasábjain röviden két nekrológban értékelte. A szerző mindkét helyen kiemelte Heller kivételes színvonalú tankönyvét,¹⁶⁸ valamint az anyagi jogon túlmutató széleskörű érdeklődését.¹⁶⁹ A két megemlékezés azonban tartalmilag nem feleltethető meg egymásnak. Móra kizárólag a magyar nyelvű szövegben olvasható bekezdése szerint Heller „anyagi jogi munkáiban [...] az a két világháború között történt nyertő irány tükröződik, amelyet a jogi pozitívizmus útjáról letérő külföldi burzsoá büntetőjogi elmélet vívódásai, mesterkélt absztrakciói, túlbonyolítottságban jelentkező homályosságai, ellentmondásai jellemeztek.”¹⁷⁰ E politikai szempontok által vezérelt minősítésről – különösen a materiális jogellenességi tant elutasító véleménye, valamint a törvény feletti elvárhatóságot kizáró okokat tagadó álláspontjának ismeretében – kije-

¹⁶⁵ Hazánkban az első több elemből álló bűnösség-fogalmat *Schultheisz* Emil alkotta meg. Szerinte a bűnösség nem más, mint a cselekmény elkövetője feletti rosszálló értékítélet azért, mert annak ellenére, hogy jogszerűen viselkedhetett volna, mégis véghezvitte a tényálladékszerű és jogellenes cselekményt. A bűnösség elemei nála: a beszámítási képesség, az elkövető cselekménye eredményének előrelátása, a jogellenesség reális vagy potenciális tudata és az elvárhatóság. *SCHULTHEISZ* 1948, 47. p.

¹⁶⁶ *Nagy* Ferenc fölfogásában a bűnösség felróható pszichés viszony az elkövető és a társadalomra veszélyes cselekménye, illetve ennek következményei között. Elemei: a megfelelő életkor, a beszámítási képesség, a szándékosság és a gondatlanság, valamint a jogszerű magatartás elvárhatósága. *NAGY* 2014, 250–251. pp.

¹⁶⁷ Lényegében e folyamat a 2/2002-es jogegységi határozat meghozatalával vált teljessé, amikor az elvárhatóság mint a bűnösség fogalmi eleme a bírói jog által a pozitív jogban is elismerést nyert. A határozat e vonatkozásban releváns rendelkezése szerint: „Bűnösség nélkül nincs büntetőjogi felelősség, ez következik a Btk. 10. §-ából. A bűnösségnek eleme a normának megfelelő magatartás elvárhatósága. A büntetendő cselekmények elkövetésétől mindenki köteles tartózkodni, a törvény elvárja, hogy az állampolgár magatartását a »közösségi motívum« befolyásolja. Vannak azonban olyan helyzetek, amelyekben ez a büntetőjogi felelősség terhével nem várható el. Az elvárhatóság a bűnösség értékelő /normatív/ eleme, és mindig az elkövető javára érvényesül. Az önfeljelentés "nem várható el", ezért a bűnösség hiányában büncselekmény nem valósul meg.”

¹⁶⁸ „[...] sein ausgezeichnetes Lehrbuch, das eine kritische Behandlung der allgemeinen Lehren des Strafrechts enthält.” [„Kitűnő tankönyve, amely a büntetőjog általános tanának kritikáját tartalmazza.”] MÓRA 1959a, 99. p. Valamint: „A közel hetedfélszáz oldalnyi munkában csupán a büntetőjog általános részét foglalja magában, de azt a szerző a tankönyveknél szokásos mértéket jóval meghaladó alapossággal, részletességgel, a belföldi és a külföldi irodalom, valamint a belföldi gyakorlat teljességre törekvő számbavételével dolgozta fel” Ugyanakkor itt megjegyezte, hogy „az elméleti aláfestések néhol bizonytalan színűek maradtak.” MÓRA 1959b, 192. p.

¹⁶⁹ MÓRA, 1959a, 100. p. MÓRA, 1959b, 192. p.

¹⁷⁰ MÓRA, 1959b, 192. p.

lenthető, hogy nem állja meg a helyét. Továbbá a magyar nyelvű szöveg önmagával és a német szövegben írtakkal is ellentmondásba kerül. Ugyanis *Móra* mindkét nekrológ bevezetőjében kifejtette, hogy *Heller* a gyakorlat területéről érkezett a katedrara, amely megövtá őt attól, „hogy az eleven élettől idegen szobatudományt műveljen.”¹⁷¹

Békés Imre 1970-ben írt értékelése szerint *Heller – Angyallal* ellentétben – nem a jogélet szereplőinek, hanem a tudomány képviselőinek írt, „témaválasztása mindig jogdogmatikai szempontú és nem gyakorlati igényű volt.”¹⁷² *Békés* véleménye annyival árnyalható, hogy főként professzori működése alatt valóban a dogmatikai problémák kerültek *Hellernél* előtérbe, ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk a többségében még gyakorló jogásként írt esetmagyarázatairól, valamint – számos gyakorlati példát felvonultató és a gyakorló jogászok által is haszonnal forgatható – anyagi és eljárás jogi tankönyveiről sem. *Békés* szerint *Hellert* a „német dogmatika problémakeresése és megoldása inspirálta, nem a horizont, hanem a mélységek csábították.”¹⁷³ E kijelentés annyiban igaz, hogy kortársai közül ő vizsgálta a legalaposabban, valamint bizonyos területeken érdemi kritika alá is vetette a német büntetőjogi dogmatika akkortájt uralkodó tantételeit, amellyel kétségkívül a német dogmatika hatókörét erősítette hazánkban.¹⁷⁴

Békés Heller szemére vetette, hogy „problémáinak elvont volta és nehézkes szerzői stílusa elefántcsonttoronyba zárta” őt.¹⁷⁵ Miközben valóban foglalkozott elvont jogelméleti kérdésekkel – véleményem szerint – pont a gyakorlati problémák iránti fogékonysága és tankönyvírói tevékenysége miatt nem érheti az a vád, hogy „szobatudóssá” vált volna.¹⁷⁶ Ugyanakkor stílusával kapcsolatban valóban elmondható, hogy gondolatmenetét nem volt képes minden esetben megfelelően tömöríteni, emiatt előfordult, hogy túlságosan terjengőssé és nehezen követhetővé vált.¹⁷⁷

Békés Imre mindezzel együtt *Heller Erik*ben a burzsoá magyar büntetőjog-tudomány legnagyobb elméleti dogmatikusát látta.¹⁷⁸

Hellerrel kapcsolatban még 2009-ben is felbukkant az a leegyszerűsítő és nyilvánvalóan téves minősítés, amely szerint összefoglaló és rendszerező munkái elsősorban didaktikai értékűek.¹⁷⁹ Még a didaktikai értéket kétségtelenül magukban hordozó tankönyvei is jóval többek annál, minthogy pusztán „összefoglaló és rendszerező” műveknek lehessen őket titulálni.

E tanulmányban leírtak alapján elmondható, hogy *Heller Erik* a két világháború közötti büntetőjog-tudomány termékeny, sokoldalú személyisége volt, akit a bűncselekménytan területén kifejtett munkásságára tekintettel méltán tarthatunk a szegedi bünte-

¹⁷¹ MÓRA 1959b 192. p. MÓRA 1959a 99. p.

¹⁷² BÉKÉS, 1970, 288. p.

¹⁷³ Uo.

¹⁷⁴ Vö. NAGY 2014, 139. p.

¹⁷⁵ BÉKÉS 1970, 288. p.

¹⁷⁶ Egyetértve *Móra Mihállyal*. MÓRA 1959b. 192 p.

¹⁷⁷ Különösen: HELLER 1924. A jogépségi büntetéssel összefüggésben leírt gondolatmenetére utalok itt, amely néhány helyen tartalmaz egymásnak ellentmondó megállapításokat, pl. „A jogépségi büntetés tehát megtorlás a szó valódi értelmében [...] A cél eszméje kívül esik a megtorlás fogalmán.” HELLER 1924, 128–129. pp., majd fél oldallal később: „A jogépségi büntetés az egyetlen célbüntetés, mely a megtorlás elvével összeegyeztethető [...]”

¹⁷⁸ BÉKÉS 1972, 288. p. Vö. NAGY 2013, 81. p.

¹⁷⁹ LAMM 2009, 295. p.

tőzogi iskola iskolateremtő képviselőjének. A tankönyveiben lefektetett dogmatikai keretrendszer a büntetőjog-tudományt művelő későbbi generációk számára mindenkor kiindulópontul szolgál.

III Fontosabb művei

Kizárja-e a törvény a fölmentés indoka miatti semmiségi panaszt? Jogtudományi Közlöny. 32. sz. 1908. 250–251. pp.

Die Reform des Jugendstrafrechts in Ungarn. Zeitschrift für die gesamten Strafrechtswissenschaft. Band 31. Heft 6. 1911. 616–635. pp.

Bűnvádi perrendtartás a fiatalkorúak bűnügyeiben, figyelemmel a törvényhozás feladataira. Budapest, 1912.

A közveszélyes munkakerülés vétsége miatt fiatalkorú ellen kiszabott fogházbüntetés tartama meghaladhatja az 1913. XXI. tc-ben meghatározott fogházbüntetési tételek leghosszabb tartamát. Büntető Jog Tára. LXVI. kötet. 1913. nov. 4. szám. 1913. 49–51. pp.

A közveszélyes munkakerülés vétsége miatt fiatalkorú ellen kiszabott fogházbüntetés tartama meghaladhatja az 1913. XXI. tc-ben meghatározott fogházbüntetési tételek leghosszabb tartamát. Büntető Jog Tára. LXVI. köt. 4. sz. 1913. 49–51. pp. [HELLER, 1913a]

A fiatalkorúak bíróságáról szóló törvény és a fiatalkorúak bírái és ügyészei, valamint a pártfogó tisztségviselők részére tervezett továbbképző tanfolyam. Jogtudományi Közlöny. 48. évf. 11. sz. 1913. 90–98. pp. [HELLER 1913b]

A Büntetőjogi elméletek bírálata. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1924.

La dottrina del tentativo nel progetto Rocco. In: GALGANO, SALVATORE (szerk.): *Annuario di Diritto comparato e di Studi legislativi.* I. Roma. 1930. 253–280. pp.

A magyar büntetőjog tankönyve. Általános rész I. félkötet. Szent István Társulás. Szeged, 1931.

A „Ne bis in idem” elve a büntető törvénykezési jogban. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. Szeged, 1932.

Le misure di sicurezza in sostituzione o complemento delle pene. In: (Szerk. nélkül) *Scritti in del Prof. Ugo Conti.* Tipografia Dell Unione Arti Grafiche. Citta di Castello. 1932. 209–222. pp.

Büntetőjogi kodifikáció Franciaországban. In: (szerk. nélkül) Polner Ödön emlékkönyv, dolgozatok Polner Ödön egyetemi ny. r. tanár születésének 70. évfordulójára. I. kötet. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. Szeged, 1935. 269–294. pp.

Materiális alanyi bűnösség. Egyetemi Nyomda. Pécs, 1936.

Az Exceptio veritatis a bírói gyakorlatban. In: HELLER ERIK (szerk.): *Jogi értekezések Degré Miklós hetvenedik életéve betöltésének megünneplése alkalmából.* Szeged Városi Nyomda. Szeged, 1937. 191–208. pp. [HELLER 1937a]

A magyar büntetőjog tankönyve. Általános rész II. félkötet. Szerző saját kiadása. Szeged, 1937. [HELLER 1937b]

A magyar büntetőjog általános tanai (rövidített tankönyv). Szent István Társulat. Szeged, 1937. [HELLER 1937c]

Anyagi jogellenesség és büntetőjogi reform. A Magyar Jogászegylet büntetőjogi szakosztályában egy új magyar büntető törvénykönyv előkészítésével kapcsolatban 1938. évi február 12-én tartott felolvasás. Budapest, 1938.

Tettazonosság és azonosság. In: (szerk. nélkül): Emlékkönyv Kolosváry Bálint Dr. jogtanári működésének negyvenedik évfordulójára. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1939. 196–211. pp.

Büntetőjogunk haladásának útja [útja]. Acta Universitas Szegediensis. M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete. Szeged, 1941.

Ami nincs bent a büntető törvénykönyvben. Budapest, 1941.

Szubjektívizmus és objektívizmus a büntetőjogban. Nagy J. Ny. Kolozsvár 1944.

A magyar büntető jog általános tanai (rövidített tankönyv). Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1945.

A magyar büntető törvénykezési jog tankönyve I. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1947.

Die ungarische Strafprozessordnung III. Gesetz vom Jahre 1951 durch Gesetz V vom Jahre 1954 modifizierter und in einheitliche Fassung gebrachter Text. De Gruyter. Berlin, 1958.

IV. Irodalomjegyzék

ALEXITS GYÖRGY (szerk.): *Akadémiai Értesítő.* Magyar Tudományos Akadémia. LVII. kötet. 481. füzet. 1950.

ANGYAL PÁL: *A magyar büntető jog tankönyve.* Athenaeum. Budapest, 1920.

ANGYAL PÁL: *Emlékeimből.* Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. Pécs, 2010.

ANGYAL PÁL: *Heller Erik: A magyar büntető jog tankönyve.* Magyar Jogi Szemle. XIX. évf. 2. sz. 1938. 60–66. pp.

Az Est. V. évf. 5. sz. 1914.

BALOGH ELEMÉR: *Állam- és Jogtudományi Kar 1921–1998.* In: SZENTIRMAI LÁSZLÓ – RÁCZNÉ MOJZES KATALIN: *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene 1921–1998.* Kiadja: Mészáros Rezső egyetemi tanár a József Attila Tudományegyetem rektora. Szeged, 1999. 35–114. pp.

BÉKÉS IMRE: *A büntető jogi és büntető eljárás jogi tudomány szak.* In: SINKOVICS ISTVÁN (szerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Története. 1945–1970.* Eötvös Lóránd Tudományegyetem. Budapest, 1972. 281–309. pp.

BIBÓ ISTVÁN: *Etika és büntető jog.* In: KEMÉNY ISTVÁN – SÁRKÖZI MÁTYÁS (szerk.): *Bibó István összegyűjtött munkái 1–4.* Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. Bern, 1984. 513–525. pp.

BELING, ERNST: *Die Lehre vom Verbrechen.* J.E.B. Mohr (Paul Siebeck). Tübingen, 1906.

DEGRÉ MIKLÓS: *A magyar büntető jog tankönyve. Irtá: Heller Erik egyetemi tanár.* Jogállam. XXX. évf. 9–10. füzet. 1931. 438–444. pp.

FARAGÓ M. JUDIT: *Zehery Lajos élete és munkássága (1893–1968).* In: TÓTH KÁROLY (szerk.): *Acta Juridica et Politica Szeged.* Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos bizottsága. Szeged, 1993.

FINKEY FERENC: *A magyar büntető jog tankönyve.* Grill Károly Könyvkiadó Vállalat. Budapest, 1914.

FRANK, REINHARD: *Über den Aufbau des Schuldbegriffs.* In: FRANK, REINHARD (szerk.): *Festschrift für die Juristische Fakultät in Gießen Zum Universitäts-Jubiläum.* Verlag von Alfred Töpelmann. Gießen, 1907. 519–547. pp.

FEKETE GÉZÁNÉ: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai I. 1825–1949.* Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1975.

- LISZT, FRANZ VON: *Der Zweckgedanke im Strafrecht (1882/1883)*. In: LISZT, FRANZ VON: Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge. Erster Band. Guttentag. Berlin, 1905. 126–179. pp.
- GOLDSCHMIDT, JAMES: *Der Notstand, ein Schuldproblem, Mit Rücksicht auf die Strafgesetzentwürfe Deutschlands, Österreichs und der Schweiz*. Manz. Wien, 1913.
- GOLDSCHMIDT, JAMES: *Normativer Schuldbegriff*. In: HEGLER, AUGUST (szerk.): Festgabe für Reinhard Frank, J.C. Mohr. Tübingen, 1930. 428–468. pp.
- HEALY, WILLIAM: *Reform of Juvenile Criminal Law in Hungary*. Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology. Vol. 2, No. 2. 1911. 282–284. pp.
- IRK ALBERT: *Dr. Heller Erik: A magyar büntetőjog tankönyve*. Magyar Jogi Szemle. 12. évf. 9. sz. 1931. 427–430. pp.
- Kislexikon [internetes változat, <http://bit.ly/3cW75fO>, letöltés ideje: 2020. 01. 15.].
- LAKÓ IBOLYA: *A bűncselekmény-fogalom alakulása hazánkban a századfordulótól a Btá-ig*. Jogtudományi Közlöny. 37. évf. 4. sz. 1982. 282–290. pp.
- LAMM VANDA (szerk.): *Magyar jogi lexikon*. Complex Kiadó kft. Budapest, 2009.
- Magyar Katolikus Lexikon [internetes változat, <http://bit.ly/38Fmlu8>, letöltés ideje: 2020. 01. 13.]
- Őnálló Akadémiát! Magyar Nemzet, LII. évf. 107. sz. 1989.
- MOOS, REINHARD: *Der allgemeine übergesetzliche Entschuldigungsgrund der Unzumutbarkeit in Deutschland und Österreich*. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft. Band 116. Heft 4. 2004. 891–914. pp.
- Magyar Életrajzi Lexikon [internetes változat, <http://bit.ly/38J6oD1>, letöltés ideje: 2020. 01. 14.]
- MÓRA 1959a = MÓRA MIHÁLY: *Erich Heller (1880–1958)*. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft. 71. Band. Heft 3. 1959. 852–864. pp.
- MÓRA 1959b = MÓRA MIHÁLY: *Heller Erik*. Jogtudományi Közlöny. XVI. évf. 4. sz. 1959. 192. p.
- NAGY FERENC: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2013.
- NAGY FERENC: *Tatstrafrecht und Täterstrafrecht*. In: SINN, ARNDT – GROPP, WALTER – NAGY FERENC: Grenzen der Vorverlagerung in einem Tatstrafrecht. Universitätsverlag Osnabrück. Osnabrück. 2011. 65–88. pp.
- NAGY FERENC: *Anyagi büntetőjog. Általános rész I*. Jurisperitus Bt. Szeged, 2014.
- OROSZI SÁNDOR – SIPOS BÉLA: *Heller Farkas*. Magyar Tudomány. 97. kötet. 12. sz. 1990. 1493–1499. pp.
- PÉTERVÁRI MÁTÉ: *Erekly István élete és munkássága, tekintettel a 19. század második felében történt közigazgatási reformokra*. Jogtörténeti Szemle. 2014. 3. sz. 29–38. pp.
- SCHULTHEISZ EMIL: *A bűncselekmény tana*. Debreceni Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen, 1948.
- SCHULTHEISZ EMIL: *Könyvismertetés. Heller Erik: A magyar büntetőjog tankönyve. II. Félkötet. Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok. VII. évf. 25. szám. 1939.*
- SEREG ANDRÁS: *Szabó András – A kriminológia atyja*. Jogi Fórum. 2016. [<http://bit.ly/37fEfnk>, letöltés ideje: 2020. 02. 11.]
- SZABADFALVI JÓZSEF: *Moór Gyula 1888–1950*. In: HAMZA GÁBOR – SIKLÓSI IVÁN (szerk.): Magyar jogtudósok. Harmadik kötet. Elte Állam-és Jogtudományi Kar. Budapest, 2006. 167–190. pp.
- SZABÓ ANDRÁS: *Igazságosan vagy okosan?* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1993.
- T. HÁMORI FERENC: *Heller György halálára*. Indóház Online. 2012. [<http://bit.ly/2vt4Ze>, letöltés ideje: 2020. 02. 10.]
- TOKAJI GÉZA: *A bűncselekménytalan alapjai a magyar büntetőjogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1984.
- TÚRY SÁNDOR KORNÉL (szerk.): *Dolgozatok Menyhárt Gáspár egyetemi ny. r. tanár születésének 70. évfordulójára*. Szeged. 1938.
- Ügyvédi Kamarai Közlöny 1904. márc. I. évf. 3. szám
- Ügyvédi Kamarai Közlöny 1905. febr. II. évf. 2. szám.
- VÁMBÉRY RUSZTEM: *Büntetőjog II. füzet*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Budapest, 1918.

A tanulmányban hivatkozott archív anyagok

- Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának ülései.* 1922–1923 (HU-ELTEL 7.a.23.) 1923. április 12. IV. rendkívüli ülés. [Hungaricana adatbázis <http://bit.ly/pazmanyjk124125> letöltés ideje: 2020.02.02.]
- Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának ülései.* 1943–1944 (HU-ELTEL 7.a.43.) 1944. június 21. VIII. rendes ülés. [Hungaricana adatbázis <http://bit.ly/2tmexyZ> letöltés ideje: 2020.02.02.]]
- MNL Csongrád Megyei Levéltár Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jogi Karának iratai 1923/24. VIII. 4. b. iktatószám nélkül.
- MNL Csongrád Megyei Levéltár. Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jogi Karának iratai 1923/24. VIII. 4. b. iktatószám: 733.
- MNL Csongrád Megyei Levéltár. Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jogi Karának iratai 1924/25. VIII. 4. b. iktatószám: 82.
- MNL Csongrád Megyei Levéltár. Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jogi Karának iratai 1925/26. VIII. 4. b. iktatószám: 190.
- A magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXIII-XXXIV tanév első felére.* Szeged Városi Nyomda. Szeged, 1933.
- A magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem tanrendje az MCMXXXVI-XXXVII tanév első felére.* Szeged Városi Nyomda. Szeged, 1936.
- A magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem tanrendje az 1940/41. tanév második felére.* A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Kiadása. Kolozsvár, 1941.
- A magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem tanrendje az 1941/42. tanév első felére.* A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Kiadása. Kolozsvár, 1941.
- A magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem tanrendje az 1943/44. tanév első felére.* A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Kiadása. Kolozsvár, 1943.
- Tagajánlások 1943-ban, kézirat.* Budapest, 1943. [Arcanum adatbázis, <http://bit.ly/2vZ90zE>, letöltés ideje: 2020. 03. 14.]

NAGY ZSOLT

HORVÁTH BARNA

(1896–1973)

Horváth Barna kétség kívül hazánk egyik legkiemelkedőbb jogfilozófusa volt, munkássága ismert volt nemcsak szerte Európában, de Angliában és az Egyesült Államokban is. Nem csak a jogelméletre gyakorolt hatása volt kiemelkedő, de közíróként és politikai vonalon is meghatározó személyiségnek számított. Azt már szinte fölösleges is említeni, hogy a szerző szinoptikus elméletében nemcsak pusztán a szociológiájának a jogra vonatkozó reflexióját adja, hanem a jog mibenlétére, megismerésére, változására és helyességére is gondolatébresztő kérdésfeltevéseket fogalmaz meg. Noha korának megfelelő neokantiánus jogelmélet és módszertisztaság követelményeinek megfelelően logikai rendszerben gondolkodott, az angolszász pragmatizmus és empirizmus is megjelenik nála. Természetesen nincs lehetőség minden tekintetben áttekinteni a meglehetősen jelentős és terjedelme életművet; ezért a fontosabb kérdésekre, álláspontokra lehet csak fókuszálni, továbbá megpróbálni az életpálya gondolati szálának ezzel párhuzamos bemutatását.

I. Életrajz

Mindenek előtt érdemes figyelmet fordítani *Horváth* Barna biográfiájára; ám elsődleges mentoráéra is. Ennek pusztán azon egyszerű oka van, mert elméleti gondolkodására, továbbá karrierjére, társadalmi nézeteinek alakulására és végül személyes kapcsolatuk tekintetében is *Moór* Gyula meghatározó szerepet játszott. Mivel mind *Moór*, mind *Horváth* munkássága többnyire Szegedhez köthető; talán érdemes a történetet az egyetem szegedi éveinél kezdeni. Az egyetem Szegedre költözése idején a jogelmélet diszciplína oktatása-kutatása felett a Jogfilozófia Tanszék örködött; mely hagyományosan igen tekintélyesnek nevezhető tárgy feladata a jog elméleti, filozófiai igényű megalapozása; ezért mi sem természetesebb, mint hogy Szegeden is nagyhírű jogfilozófusok adták elő a stúdiumot. A szegedi tanszék első vezetője *Moór* Gyula (1888–1950) volt. Jogi tanulmányait Kolozsvárott végezte a brassói származású tudós, majd először a Tisza parti városban látott napvilágot két alapműve: *Macht, Recht, Moral* és a *Bevezetés a jogfilozófiába*, amelyekben a jog fogalmát, a jog és az erkölcs összefüggéseit taglalja. Ezekben az években ismerkedett meg *Horváth* Barnával, mely kapcsolat kettejük között később mondhatni ellenséggé vált. *Horváth* Barna *Moór* Gyulával 1923-ra datálható megis-

merkedésük után küldte el egyik tanulmányát *Moór*nak, aki ezután személyesen kereste fel és felvetette neki a magántanári habilitáció lehetőségét, mely meg is történt jogbölcselet és etika tárgyból.¹ *Horváth* Barna addig hivatali munkát végzett, ám a találkozás és az 1925-ös habilitáció végleg megnyitotta számára a tudományos pályát. *Moór* melegen támogatta *Horváth* tudományos kutatásait, az angolszász jogelmélet terén is, mivel kapcsolatuk megromlása előtt kettejük között mondhatni baráti viszony volt. *Moór*t a kormányzó 1928. december 13-án kinevezte a pesti egyetem jogbölcseleti tanszékére, azzal, hogy folyó év végéig a Ferencz József Tudományegyetemen is lássa el a tanszékvezetői teendőket. *Moór* Gyula ez idő alatt gondoskodott szegedi utódjáról is, a már említett *Horváth* Barna személyében.

Horváth Barna, Budapesten született 1896-ban; középiskolába a budai Werbőczy Gimnáziumba járt, s szintén Budapesten végezte egyetemi tanulmányait a Magyar Királyi Tudományegyetemen. (Oktatói között nem kisebb személyiségek voltak, mint *Grosschmid* Béni, *Szladits* Károly, *Magyary* Zoltán) és ott is oktatott „etika és története” tárgykörből, majd 1929-től nevezték ki Szegedre tanszékvezetőnek. Kutatási területe a jogelmélet, jogfilozófia, jogszociológia. A jogot két fő részre osztotta, *jurisprudentiára* és jogászatra. Az előbbi ismét két részre tagolódik, elméleti és gyakorlati, míg az utóbbi jogelméleti és jogtörténeti részekre. A jog alapja szerinte a harc és a hatalom, melyből egyenesen következik a szervezethez, ezért a jog a legszervezettebb társadalmi tény, mely a szabadság feltétele, és intézményes eljárási kereteket biztosít. A pozitivisták természetjog képviselője volt, vagyis elmélete szerint a pozitívizmus magában hordozza a természetjogot.

A Szegeden töltött évek során számos tudományos és társadalmi tisztséghez jutott, így az MTA Filozófiai Bizottságában meghívott tag (1928–1945), az *Országos Köznevelési Tanács* tagja, a *Felsőoktatási Szakosztály* elnöke, az *Institut International de Philosophie du Droit et de Sociologie Juridique* meghívott tagja, továbbá a *Magyar Társadalomtudományi Társaság* alelnöke, a *Magyar Filozófiai Társaság* választmányi tagja. A szegedi jogi karon 1929. július 6-tól *Moór* Gyula helyébe lépve, mint nyilvános rendes tanár a Jogfilozófiai Tanszék élére került, és ezt a tisztséget 1940. október 19-ig töltötte be; majd az 1937/38. tanévben dékán, a következő évben prodeán. A második bécsi döntés nyomán ő is Kolozsvárra költözött, a háború után azonban már nem fejtett ki érdemi működést Szegeden és hamarosan (1949-ben) az Egyesült Államokba távozott, ahol 1973-ban hunyt el.²

Természetesen nem állhatunk meg egyszerű életrajzi ismertetésnél, már csak azért sem mert a két jogfilozófus – mindamellett, hogy a jogfilozófia meghatározó alakjai voltak – közötti baráti, majd ellenséges viszony mögött nem egyszerű véleményváltás, hanem komolyabb, elsősorban tudományos nézetbeli különbségek is álltak. Kettejük találkozása után *Horváth* – nemzetközi színvonalú, egyben kifejezetten magyar jogfilozófiának tartva – komolyan méltatta *Moór* Gyula *Bevezetés a jogfilozófiába* című 1923-ban megjelent munkáját; melynek filozófiai vonala egyértelműen neokantiánus ihletettséggel bírt. S viszont: *Moór* is elismerően nyilatkozik *Horváth* tanulmányairól, aki többek között ennek köszönhetően *Az erkölcsi norma természete* című munkájáért –

¹ BIHARI 2019, 204. p.

² CS. KISS 2001, 569–611. pp.

nagy elismertséggel járó – akadémiai díjat kapott. Mikor Moór támogatásával a bécsi *Collegium Hungarikum*nál kapott ösztöndíjat, előadássorozatot tartott *Kelsen*ről, illetve az igazságosság és jog kapcsolatáról.³ Ekkor foglalkozott *Kelsen* tanaival behatóbban, és ennek alapján fejtegette ki *Kelsen*-kritikáját, illetve saját igazságosságelméletét (mellesleg pedig ekkor került baráti viszonyba Alfred *Verdross*-szal). Továbbá szintén Moór támogatásával Londonban is folytatott tanulmányokat, ahol behatóan foglalkozott Thomas *Hobbes*szal, Jeremy *Bentham*mel, John *Austin*nal, és Roscoe *Pound*ddal. Bár jogszociológiája szempontjából legfontosabbnak Leonard Trelawny *Hobhouse* munkái jelentették,⁴ akinek társadalmi evolúcióra vonatkozó elméletét és annak típusait (növekedés, hatásosság, szabadság, kölcsönösség) a jogfejlődésre adaptálta.⁵ A magyar elfogadottság hiányát talán pótolta, hogy olyan európai, vagy tengerentúli elméleti szakemberek méltatták, mint *Darmstaedter*, *Locampra*, *Gurvitch*, *Pound*, *Timasheff*, a már említett *Verdross*, *Fikentcher*, *Tamello*, *Rehbinder*, etc.⁶ Az angol hatás érződik többek között abban is, hogy Horváth a jog tapasztalatban való megismerése, tudatos alakíthatósága, funkcionális megközelítése, pluralizmusa, természetjogi jellege nála alapelvekként aposztrofálódtak. Így nem csoda, hogy *Kelsen*nel szembeni kritikája, nemhogy változatlan maradt, de tovább erősödött: ennek pedig lényege, hogy *Kelsen* elhanyagolja a jog társadalmi és történeti jellegét. Emellett ugyanakkor egész tudományos munkásságát végigkísérte a különböző intellektuális paradigmákkal történő összehangolás, „összebeiktés”, együttgondolkodás.⁷

A széles látókör és multikulturális tanulmányok folytatása ellenére Horváth Barnát hazájában szinte minden oldalról kritikák érték: egyesek „életidegen” újkantiánus teoristának tartották, mások dogmatikaellenes szociologizálással vádolták, vagy éppen a realista iskolához tartozónak bélyegezték, illetve etikai idealistának mondták. Moór szerint pedig áttért a tudományos látásmódból inkább politikai szempontból „értékelhető” nézetre: „anarchista, kozmopolita, pacifista”, illetve munkásságát „panoptikus” jogelméletnek is nevezte.⁸ Szükséges megjegyezni, hogy kettejük közti feszültség szinte egybeesett a *Jogszociológia* című munkájának megjelenésével, mely politikai, és személyeskedéstől sem mentes kölcsönös vádaskodásban explikálódott. S mindez – a tu-

³ Egyébként az akkori bécsi jogfilozófiai szellemi körök – elsősorban neokantiánus alapon azt tanították, hogy a Valóság és az Érték egyenrangú világ, mi több ugyanannak a világnak két oldala; ezen kívül, hogy a szubjektum a megismerés során ítéleteket is hoz, s mindez az objektivitást nemhogy gátolja, de egyenesen lehetetlenné teszi. HORVÁTH 1993, 76–77. pp.

⁴ Horváthra főleg *Hobhouse* következő munkája hatott: *Social Development. Its Nature and Conditions. Principle of Sociology*. London. 1924. Mely munka a közösség alapjait, annak fejlődését, illetve annak felteleteit és pszichológiai vonatkozásait tartalmazza. Ennek újabb kiadását lásd: HOBHOUSE, 2010.

⁵ ZSIDAI 1995, 11–60. pp. Mellesleg Moór is egyetértett azzal, hogy a magyarországi újkanti filozófia egyoldalúságán változtatni kell.

⁶ ZSIDAI 2012, I. p. MOÓR 1934, 57. p.

⁷ Ennek eklatáns példáira lásd: az 1932-es *Bevezetés a jogtudományba*, az 1937-es *Jogelmélet vázlata*, az 1943-as *Angol jogelmélet* és az 1957-es *Fields Law and Law Field* című monográfiáit.

⁸ Ezzel kapcsolatosan a tényleges politikai, illetve oktatáspolitikai oldalt is érdemes figyelembe venni; nevezetesen, hogy a korabeli kormányzat drasztikusan csökkentette (már a háborúra való készülődés miatt is) a felsőoktatásra fordított költségvetési összegeket. Az egyetemi világ számára, egyértelmű „éhínséges” időszak következett; következésképpen a politikai irányvonaltól – ha nem élesen is – eltérő vagy az eltérést magában hordozó publikációk és azok szerzői „ellehetetlenülése” várható volt. Vagyis kényesebbé vált az egyre inkább átpolitizálódó és militarizálódó környezethez való bármiféle jogelméleti alkalmazkodás.

dományos munkásságán túl – közéleti tevékenységében, és a tudományos életében, s mi több életének „általánosságában” is változásokat hozott, melynek végső determinációja az Egyesült Államok maradt.⁹ A háború után Horváth bekapcsolódott a politikai életbe (többek között az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője), majd 1944 után a Magyar Tudományos Akadémián folytatta tudományos munkáját. Ám 1947 után a politika lassan benyomult a tudomány világába is, ezért Horváth Barna tudományos pályafutása egyre inkább ellehetetlenült. Az Akadémia 1949-es átszervezése után visszaminősítették tanácskozó taggá. A szegedi –, akkor már Jogelméletinek nevezett – tanszék vezetői tiszt-ségének várományosaként (maga helyett) támogatnia kellett Szabó Imre kinevezését. Mindezek után az Egyesült Államokba távozott, ahol jogelméletet, politikatudományt és nemzetközi jogot tanított; több tudományos társaság tagjaként is tevékenykedett, s noha számos munkája is megjelent, azonban igazán átütő – Magyarországra is vonatkozó – jogelméleti műve már nem született. Persze az Új Világban megtapasztalt részleges kudarc oka elsősorban tudományos jellegű: a Kontinensen, a római jogon alapuló és dogmatikus jogi kultúrával szemben nehéz volt „átállást” produkálnia a *common law* szellemiségéhez, ahol abban az időben például jogfilozófiát vagy jogszociológiát (noha ez utóbbira már voltak törekvések) nem is oktattak;¹⁰ emellett politikatudományt és nemzetközi jogot is tanított. Utána is többször járt Európában és többek között Bécsben, Berlinben, Zürichben, és Koppenhágában tartott vendégelőadóként előadásokat.

II. Tudományos munkásság

Horváth Barna – s mindez persze alátámasztaná az eklektikusság bélyegét – a jogelmélet területén (mint majd ezt látni fogjuk) tudományosságában szerteágazó kutatásokat végzett, és sok esetben úttörőnek mondható munkák születtek tollából. Fő műveinek tekinthetők az 1928-ban megjelent (a címe is önmagáért beszélő) *Természetjog és pozitívizmus*; majd 1932-ben a *Bevezetés a Jogtudományba*, 1934-ben német nyelven a *Rechtsoziologie*; 1937-ben pedig *A jogelmélet vázlata*. 1942-ben jelent meg a drámainak tekinthető *A géniusz pere. Sokrates – Johanna*; s 1943-ban az *Angol jogelmélet* című hatszáz oldalas monográfiája; végül említésre méltó a *Forradalom és alkotmány* címmel 1943-ban megírt (magyarul 1993-ban megjelent) önéletrajzi ihletésű munkája.

Az életrajzi tények és a társadalmi környezet jellemzése azért sem fölösleges, mert talán az akadémiai szférában mindenki által elfogadott, hogy a tudományos munkák – bármilyen neutrálisak is – nem függetleníthetők a szerző személyiségétől, illetve a kor társadalmi szituációjától, vagy Horváth Barna gondolatmenetét ábrázolva: létünk a gondolkodásunk alapja.¹¹ A multikulturalizmus szinte egész életét végigkísérte, s korán

⁹ „Ha valaki kommunistának vallotta magát, az egyenlő volt a börtönnel vagy a halállal. A szociáldemokráciához tartozni megtört karriert jelentett. Ha valaki magát republikánusnak vagy demokratának nyilvánította, az társadalmi kiközösítést jelentet; [...] s végül még liberálisnak lenni is bűntény volt.” „Ha az embert pacifistának, anarchistának, és kozmopolitának bélyegezték meg – ahogy engem – az azt jelentette, [...] az ember elveszett.” HORVÁTH 1993, 52. p.

¹⁰ A kor Amerikájában olyan kortárs szerzők is meglehetősen háttérben maradtak, mint Hans Kelsen, Hermann Kantorowicz vagy Theodor Wiesengrund Adorno. Vö. ZSIDAI 1995, 11–60. pp.

¹¹ HORVÁTH 1993, 8. p.

megismerkedett a kanti, spenceri gondolatvilággal, ugyanakkor a kriticismus és empirizmus szellemiségével, elmélyedt a filozófiában, társadalomtudományokban, s a művészetekben egyaránt. Megismerte a „tények és értékek” világát, ezzel szemben a kritikai gondolatokat is, melyek a mindennapi joggyakorlatból erednek (hiszen ebben éveken keresztül ő is részt vett), vagyis a metajuriszticismus és a jog „életidegen”, pszichológiai működésmódját, annak társadalmi relevanciájával együtt. Ugyan lenyűgözve olvasta a kantianus *Kelsen* és az eljárási jogszemléletet képviselő *Sander* közti vitát, de már korán elkezdett formálódni benne a kritikai gondolat, mivel álláspontja szerint a jog formális szemlélete „előkelően jogászas”, ám idegen a valóságtól, a jogi gyakorlattól, s nem képes magyarázatot adni a jogi jelenségek társadalmi és pszichikai működésmódjára és más társadalmi objektívációkhoz való viszonyára.¹² Mivel hét éves hivatali (tehát tényleges gyakorlati jogi) tapasztalat állt mögötte tudta, hogy nincs lezárt ügy, azok csak legfeljebb a tudatban, vagy a teóriákban konstituálódnak.¹³ Életművében pedig végig megmaradt ez a szemlélet, miszerint a tények és értékek egymáshoz rendelése csak az eljárásokban történik meg. Elméleti szempontból azonban az újkantizmuson való túllépés szükségességét elsősorban angliai tartózkodása segítette. Ugyanakkor *Horváth* tudományelmélete a jog kizárólagosan pozitivista felfogására egyfajta ellenreakciónak is tekinthető.

Mindez meg is mutatkozik *A természetjog és pozitívizmus* című munkájában, ami egy *Kelsen*nel folytatott monumentális diskurzusnak és egy tudományos vita kezdetének is tekinthető (noha már korábban több tanulmányban is kritikával illette *Kelsen* tanait).¹⁴ *Horváth* bemutatja, hogy a pozitívizmus saját belső, formális logikája miként fordul önellentmondásba és lényegét tekintve önmagát is „felszámolja.” Ennek ellenére nem feltétlenül értelmetlen a pozitív jogi logika, és nem is feltétlenül ellentéte a természetjognak, hanem a pozitívizmus egy neme a természetjognak; vagyis – szükséges a kettő „együtnézése” (mely szinoptikus gondolatkör végigvonul *Horváth* munkásságán). A két nézőpont nem sokban különbözik egymástól, csupán a tény és norma interpretációjának, a jogfogalom meghatározásának módjában található a differencia. Vagyis a „[...] jog nem tiszta norma, ahogyan *Kelsen* gondolja, sem tiszta tény, ahogyan *Sander* gondolja, hanem örökös vonatkoztatás tényektől normákhoz és normáktól tényekhez. A jog a dolgok egy szemléletmódja. A jog ideológia.”¹⁵ A természetjog szerint létezik egy nem feltétlenül jogi eredetű abszolút értékmérce, melyből a jog helyessége megítélhető; a pozitívizmus szerint ilyen nem létezik, mert a jog alapja egy empirikus tény, maga a jogalkotás aktusa. A természetjog az értéket hangsúlyozza, de ez az érték éppúgy lehet a változás mellett vagy ellene, míg a pozitívizmus a ténykérdést részesíti előnyben, ami szintén lehet „konzervatív vagy forradalmi”: tehát mindkettő valójában lehet relativista, de lehet abszolút jellegű is, így a kettőt szinoptikájában kell vizsgálni (míg *Kelsen* óhatatlanul egy etikai természetjog irányába haladt). Hiszen ha a hipotetikus alapnormát a

¹² ZSIDAI 2012, 2. p.

¹³ *Horváth* Barna jogi pályáját 1919-ben kezdte a Kincstári Joghivatalban segédfogalmazóként, majd kincstári alügyészként. Vö. Cs. KISS 2001, 584. p.

¹⁴ Megismerkedésük Budapesten történt, a tudományos diskurzusok már inkább *Horváth* Barna bécsi tartózkodása alatt kezdődtek. *Horváth* szavaival: „Egész bécsi tartózkodásom *Kelsen* alapos tanulmányozásával telt el. [...] Publikáltam egy tanulmányt *Die Idee der Gerechtigkeit* címmel *Kelsen* folyóiratában, ami az Ő elméletének kemény kritikáját tartalmazta és egy másikat *Gerechtigkeit und Wahrheit* címmel.” HORVÁTH 1993, 70. p.

¹⁵ Uo. 86. p.

természetjog határozza meg, akkor az a pozitivizmus szempontjából fikcióvá válik, ha pedig a pozitivizmus definiálja azt, akkor ő maga válik természetjoggá.¹⁶

Jogszociológiáját is ennek megfelelően tudomány-rendszertani fejtegetéseiben a jogtudományok közé sorolja, mégpedig aszerint, hogy helye a társadalom tanulmányozásának keretein belül (társadalomelmélet vagy szociológia) és a jog, jogelmélet összefüggéseként fogta fel. Mivel a jog egy társadalmi produktum, így a társadalom része, a jogelmélet pedig a legáltalánosabb jogismeret, a jogszociológia ezért a jogra alkalmazott társadalomelmélet. A különböző területekre nézve funkcionális ekvivalenciának tekinthető a társadalomelmélet és a jogelmélet: a társadalomelmélet a társadalomra nézve a változás és a helyesség kérdéseit kutatja, míg a jogelmélet a jogra nézve vizsgálja a változás és a helyesség problematikáját; a kettő összekapcsolása a jogszociológia, mely így a jogelmélet egyik irányzatának tekinthető (tágabb értelmezés). Ha azonban a jogszociológia feladata a jog változásának, dinamikájának megragadása, akkor pedig a jogelmélet részévé válik (szűkebb értelmezés). Ezzel együtt tagadja a társadalom természet-tudományos módszerekkel történő vizsgálatát, dualista felfogásában a szellem-, illetve kultúrtudományok közé sorolja.¹⁷ Horváth jogszociológiája szintén szinoptikus jellegű társadalomelméletnek tekinthető, melynek kiindulópontja az ember, mint pszichológiai szempontból intelligens lény, akinek cselekedetei nem minden szempontból számítanak társadalmi vagy jogi jellegűnek. Viselkedése, még ha az organikusan vagy mechanikusan előidézett is, pusztán lelki megnyilvánulások. Magatartáson csak az olyan viselkedés érthető, „amelyet a viselkedő saját belátása és spontán elhatározása szerint ellenőrizni képes.”¹⁸ A jog pedig csak akkor érintkezik a valósággal, ha tekintettel vagyunk annak társadalmi jellegére (bár ez némileg ellentmond a mechanikus vagy organikus szolidaritások miatti cselekedetre!), ezért Horváth társadalomra vonatkozó definíciója szerint azon magatartások interszubjektív összessége, amelyek egymás feltételeit érintik.¹⁹ Azonban a szociológia, így a jogszociológia is csakis a tipikus, általános jelenségekkel, az ismétlődő, szabályosnak mondható viselkedési mintákkal, foglalkozhat, s ezek lesznek az úgynevezett társadalmi objektivációk. A generalizált magatartások tipikussága társadalmi szempontból egységet mutat, homogenizál; ugyanakkor – véleménye szerint – léteznek szabályos különbözőségek és azok szubszidiárius funkciói, illetve azok megoszlása is. A társadalmi egység kategóriája jelentheti a társadalmi rend megjelenését is: társadalmi rend csak akkor létezhet, ha annak heteronóm normaként való létrejötte is megvalósul; vagyis a társadalom tagjai egyfajta mintát követnek (persze jó

¹⁶ Horváth szerint a tiszta jogtan politikamentesnek látszik, de mégis szolgálhatja a réalpolitikát, valójában pedig minden azon múlik, hogy mi határozza meg a hipotetikus alapszabály tartalmát. Ez figyelmen kívül marad és a hipotézis verifikálása teljesen hiányzik. Ezért a tiszta jogtan mindent elismer jognak, ami a hatalomnak megfelel, így szabad utat engedhet az erősebb joga előtt, mint az igazságosság előtt, az autokrácia előtt, mint a ráció előtt. Lásd: CS. KISS 2001, 590. p.

¹⁷ A pozitivistá társadalomtudomány elsősorban Auguste Comte nevéhez kötődik. Számára az ember társadalmi fejlődése nemcsak a természeti miliőben történt, hanem annak társadalmi környezetében folytatódott, így az ember vizsgálatát annak szocialitásban kell folytatni. Egyéni szempontból persze az ember vizsgálata a biológia tárgykörébe tartozik, azonban a társas lét, ami az emberhez elsősorban köthető, már társadalomtudományi jellegű és a szociabilitás vizsgálatához tartozik. ZSIGMOND 1984, 203. p.

¹⁸ HORVÁTH 2004, 36. p.

¹⁹ ZSIDAI 2012, 4. p.

esetben az autonóm normák és a heteronóm szabályok egybeesnek), ez pedig már egy előre meghatározott magatartás, ami eljárásként definiálható.²⁰

Álláspontja szerint, persze a jogszociológiai vizsgálataihoz kapcsolhatóan – és ebben a jogtörténet is segítségére volt – a normarendszer a történelemben fellelhető különféle társadalmakban megvalósult eljárások hierarchiájából állt és áll. Persze kezdetekben ez a szokások rendszerét jelentette, melyek később differenciálódtak, változtak és némileg rövidebb ideig voltak érvényben;²¹ sokszor szórványosabbak voltak és régióként eltéréseket mutattak. Ezután pedig következtek az úgynevezett „kifejező eljárások” (nyelv, kultúra, művészet, tudomány, etc.). A jog konstitúcióját – persze a történeti alapokon nyugvó – említett fundamentumok alkotják; s a társadalmi fejlődés záloga az a különleges technika, ami egyrészt nélkülözhetetlen a „tovább lépés” szempontjából, másrészt funkcionális összefüggésben vannak a jog történeti egzisztenciájával: a lét és az érték pedig ezekben az eljárásokban konstituálódnak.

S itt „érjük tetten” a jog fejlődését, melyben minden valószínűség szerint *Hobhouse* hatása mutatható ki, miszerint a jog fejlődése tipizálható: növekedés; hatásosság, szabadság és kölcsönösség. Általánosságban elmondható, hogy társadalmi szempontból egyik vagy másik dominanciája sem lehet megfelelő, az optimalitás az egyensúlyban gyökerezik.²² Mindezt pedig a jogi eljárás biztosítja, mely egyértelműen a jog fogalmában realizálódik, ez jelenti a jog immanens valóságát;²³ a legintézményesebb, legfejlettebb eljárás és annak ideális formája maga a jog. De miért is nevezhető a jog a legintézményesebb eljárásnak? Mert az eljárások tömegesek, statisztikailag relevánsnak tekinthetők és mögöttük szervezetek állnak (parlament, bíróság, etc.). Ezen túl illetékeségi és hatásköri okok miatt tagoltak, így ez megnöveli hatásosságukat és hatékonyságukat. A szabadság biztosíthatja társadalmi szükségletek kielégítését, ezzel együtt pedig a kölcsönösség a társadalmi igazságosság egymást feltételező „zálogai”. A szabadság együtt jár az eljárás szabadságával, mivel a jog az állami, *Trockij*tól átvett és *Weber* által szélesebb körben explicált, kényszer monopóliumával megszünteti a szubjektív tényezőket.²⁴ A kölcsönösség pedig ehhez kapcsolódóan biztosítja a különböző eljárások közötti átmenetet, mint például a jogi, erkölcsi, kollektív tudat, etc. szférák egymásra hatását. S ezzel eljutottunk az eljárásban megragadott társadalom és egyúttal a jog mibenlétéhez, ami feltétlen, és ami mögé csak önreflexió hatolhat el, s mely kérdéskört *Horváth* nemcsak jogelméletében, hanem egyébként igazán jogszociológiájában fejtett ki.

Az eljáráshoz pedig közvetlenül kapcsolható a szinoptikus jogelmélet: ugyanis az eljárás fogalma alapján megállapítható, hogy a meghatározott magatartásminta és az ahhoz kapcsolható faktikus magatartás eszmei és gondolati összefüggéséről beszélhe-

²⁰ ZSIDAI 2012, 4. p.

²¹ Elég csupán a „rég- jö-jog” fogalmára gondolni, ami évszázadokon keresztül érvényesült, ám később a régi szokásokat változatosabb újak váltották föl, majd az uralkodók – látszólag tetszés szerint – átíráható jogszabályai. Lásd: NAGY 2012, 23–24. pp.

²² Elég csupán arra gondolni, hogy például a bürokrácia túlzott burjánzása diktatúrához, zsarnokságban megjelenő túlhatóságához vezethet vagy mondjuk a túlzott szabadság egy alig-alig működő „liberális” berendezkedést eredményezhet, a túlzott kölcsönösség tervgazdaságban manifesztálódhat.

²³ HORVÁTH 2004, 19–187. pp.

²⁴ Részletesebben lásd: WEBER, 1919.

tünk.²⁵ Vagyis a szinopszis az eljárásban megtalálható szoros konnekció, ami egy eszmei struktúrában jelenik meg: nem egyszerűen faktum, nem csak érték, hanem a kettő egyidejű szemlélete. Ez egyben módszertani kérdés is, mivel az eljárás képes a jog egészét tényállásokra; tények és értékek elemek sorozatára „szétszedni,” hiszen az értékek meghatározzák a jog szempontjából releváns tényleges magatartásokat, azok visszahatnak a jogi értékekre, s mindezekből az eljárás felépíti a tények és értékek szelekcióját, és azok kölcsönös gondolati összekapcsolása így áttekinthetővé válik. A *kelsen* *Sein* és *Sollen* fogalmak pedig önmagukban értelmét veszítik, mert külön-külön nem lehetnek önálló ismeretelméleti tárgyak, nem is bírhatnak önálló „*nomos*”-ként. Önálló ismeretelméleti tárgyak csak akkor lehetnének, ha önálló törvényszerűségekké bírnának, márpedig ez lehetetlen. A módszertisztaság pedig elengedhetlenné teszi, hogy egyfajta harmadig „valamiként” kezeljük őket; ezért a norma (érték) és a tény (valóság) kapcsolata csak gondolati képződményként értelmezhető; másképpen, mint gondolati tárgy nem lehet konstruáló gnoszeológia, hanem gondolati módszer. De a kettő közötti valóság logikus: „a tény – bár nem érték – lehet értékes, azaz helyes, az érték – bár nem tény –, tényleges, vagyis pozitív.”²⁶ A kettő fordítottja is lehetséges, az érték érvényes, de nem értékes, illetve a tény (létező) de nem értékes. Így a jog értékes tényeknek (jogesetek) és pozitív értékeknek a gondolatokban megjelenő logikailag értelmezhető kapcsolata;²⁷ mindennek szinoptikája pedig a kölcsönös funkcionalitásában érvényesül és értelmezhető.

Az előbbiekhöz (bár napjainkban, általánosságban a jogszociológiához is) kapcsolódik a joggyakorlat kérdése; ami hétköznapi értelemben a jogásztársadalom általi hivatali cselekmények jellemzője és azok konstans megvalósulása.²⁸ Horváth Barna szerint a jogász hivatások „Alfája és Omegája”, hogy a jogesetet (tényeket) és a jogtételket (értékeket) együtt szemlélik: mindezek egyfajta korrelációt alkotnak, mely olyan szoros, hogy egymás nélkül gyakorlatilag értelmezhetetlenek; természetesen mindez a jogi eljárásban realizálódik. Am itt felmerül egy probléma: sok esetben (s ez az esetek igen nagy részénél előfordul) a jogi érték és a jogeset között szakadék „táton”, ezt nevezzük joghézagnak. A szabályok pedig általános jellegűek, ezért pont általánosságuk miatt sokszor nem adnak világos útmutatást a megoldás tekintetében; a jogászt pedig nem a jogfilozófiai kérdések, hanem a konkrét esetek megoldása a célja. A jogi „együttlátásból” pedig következik, hogy a történeti tényállásból a jogilag releváns tényeket szelektálják, a jogtétel értelme pedig nem egyfajta abszolútum, így a jogászság feladata a jogesethez és a normához (értékhez) képest – szinoptikus módszerrel – megfejtett tényleges, szelektálással és interpretációval tarkított, értelmezés. Ezt nevezzük – az angolszász jogi gondolkodásmóddhoz hasonlóan – jogászai gondolkodásmódnak, egyúttal a horváthi szabadsághoz tartozó, némileg irracionális gondolatvilágnak. Ugyanakkor ez az irracionális, idővel konvencionálissá válik, majd szokássá merevedik, a jogászai szféra egyetértésével találkozunk, korlátok közé szorítkozik és az eljárásban explicálódik. Vagyis újabb és újabb hipotézisek felállítása, azok kontinuus megkülönböztetése egyre jobban behatárolja az irracionális elemeket, ezáltal a bizonytalanság egyre jobban szű-

²⁵ A minta vagy a magatartás nem lehet eljárás, csak az érvényes minta és a tényleges magatartás. ZSIDAI 2012. 6. p.

²⁶ ZSIDAI 2012, 8. p.

²⁷ ZSIDAI 2012, 8. p.

²⁸ Ennek elsősorban a bürokráciára vonatkozóan lásd: WEBER, 1970.

kül, de a tökéletességet természetesen nem érheti el; hiszen az életvilág produkálhatja a legkülönbözőbb eseteket. Azonban statisztikai szempontból, minél több szubszumpció jön létre, annál kevesebb kétely merül fel, így annál csekélyebb az irracionális lehetőség. Ugyanakkor minden jogász tudja, hogy az adott konkrét esetet, mint egyedi megítélést általános norma alapján kell eldönteni. Ezért a *Sollen* lét-funkcionális is, a *Sein* pedig kellés-funkcionális is; hiszen a neutralizálás helyett az együttnézés feloldja ezt a problémát. Azonban Horváth nem hagyta figyelmen kívül a pozitív jog helyességének kérdését sem. Amennyiben a jog és a magatartások helyességét is belevonjuk a problémakörbe, már nem kéttagú, hanem háromelemű kapcsolatról beszélhetünk: a jogalany közvetítő szerepet játszhat a szinopszisban, Egyfelől az alany magatartása adhatja az értékelés folyamatát, másrészt az alany a magatartásáról értékelést végez, annak helyességét is meghatározza; vagyis szükséges a személyiség megléte és konkrét cselekedetei, gondolatvilága a szinopszis objektíválódásához. Egyébként a magatartások helyessége már Horváth erkölcsi normával fogalakozó viszonylag korai művében is megjelent; melyben elemezte az erkölcsi norma érvényességét (etikai és logikai érvényesség), az erkölcsi érték problematikáját (abszolút és relatív értékek; az ezeknek megfelelő cselekedeteket; magát az erkölcsi normát és azok elhelyezkedését a normák világának rendszerében, illetve ezeknek a joghoz való viszonyát).²⁹

Horváth Barna munkásságának feltételezhetően csúcspontját jelentette az 1942-ben magyar és német nyelven megjelent *A géniusz pere. Szókratész – Johanna*. A mű kapcsán Horváth – műfaji eklektikussága mellett – nem szakít saját hagyományaival, nevezetesen az eljárás fontosságának hangsúlyozásával és a szinoptikus szemléletmóddal; melyet a mű által empirikusan is igazol.³⁰ Hiszen mindkét per esetében egy-egy eljárásról van szó, másfelől együtt láttatja az irodalmi, drámai kérdést a perjogi problémákkal, a perszociológiával, jogtörténettel és egyúttal általában a jogszociológiával: a mű egyben tudományos munkának, és zseniális irodalmi műnek is tekinthető. Említetten a könyv egyik meghatározó sajátossága, hogy műfailag nehezen behatárolható: jogszociológiai esettanulmány; jogtörténeti munka; jogbölcseleti írás; olyan irodalmi alkotás, ami tekinthető történelmi drámának is. Horváth vegyíti az irodalmi narratívát az objektíven elbeszélő tudományos írással, illetve a teória megjelenítésével, továbbá a tényeket értékelő, véleményt formáló szerző munkájával. Az előbbiekkal kapcsolatban és saját inspirációjára nézve Horváth Barna szerint: „A művészet lényegi elem a világinterpretációban. A modern dráma áll legközelebb ehhez a világértelmezéshez, amely gondolkodásmódnak mindig is tárgya volt: az emberi cselekvés a maga társadalmi, politikai és erkölcsi relevanciájában. Azt hiszem nem túlzás azt állítani, hogy Shakespeare, Ibsen és Shaw tudat alatt inspirálta elméleteimet.”³¹ Mellesleg a realizmus hatása éppúgy kimutatható, hiszen ők vallották, hogy a jog nem pusztán dogma és norma, hanem egy komplex lélektani, társadalmi és történelmi képződmény. Horváth szerint a dráma és a per összefüggéseiben mindenekelőtt a hasonlóság szembetűnő: mindkettőben központi elem a cselekvés, a konfliktus és a döntés; a per és dráma közös jellemzője a szigorú szervezettség és szabályozottság. Továbbá

²⁹ Összességében lásd: HORVÁTH 2005, 9–175. pp.

³⁰ Emellett célja lehetett az eljárások drámaiságának igazolása is, ezen túl pedig kimutatható az amerikai realizmus hatása is (főleg Thurman Arnold személye, aki a jogban a játék és színjátszás elemeit kereste).

³¹ HORVÁTH 1993, 39. p. A szerzőkről és intellektuális hatásukról általánosságban lásd: LUKÁCS 1975.

szükségszerű elem a bukás: a drámában is egyik fél (persze lehet, hogy mindegyik), a perben pedig, kontradiktóriussága miatt, az egy fél biztos, hogy elbukik. S mindkettőben megjelenik a valóság, a tény, az érték, a lét és az érvény ellentéte, egy végső katarzis, mely után a felek (és nézők) távoznak, s mindez színpadon (bíróági tárgyalóteremben) történik.

Horváth Barnának a már ismertetett szinoptikus jogelmélete, miszerint a jog a tények és szabályok együttélése: elvont magatartásminta és ennek megfelelő cselekvés gondolati kapcsolata egy eljárás keretében. Ennek a problémakörnek szükségszerűvé vált a valóság talaján történő bizonyítása, meg kellett ragadni a jogeset és a jogtétel küzdelmét: „[...] az eset egyedi körülményeinek súrlódását, felhorzsolását a merev szigorú szabály rideg éles szegélyein.”³² Azért választotta e két személy perét, mert véleménye szerint ezekben az eljárásokban érhető leginkább tetten a génusz és a társadalmi környezet konfliktusa. (Ugyanis a génusz az, aki a környezettől való elszakadás drámai következményeit elviseli, eltiportatik, ám fel is magasztaltatik.) Szókratész és Johanna perében többek között az a közös, hogy a jog által tiporták el őket, és általuk a jog tökéletlenségének, hiábavalóságának és a hatalomtól való függésének jelképei; ám a morál lassanként be is tud „szívárogni” a jogba. Szókratész esetében ez a következőképpen fejeződik ki: „én halni indulok, ti élni, de hogy kettőnk közül melyik megy jobb sors elé, az mindenki előtt rejtve van, kivéve az istent.”³³ *Horváth* szerint Szókratész vértanúsága volt az, ami nemcsak Platónra, de az egész ókori társadalomra és jogra hatást gyakorolt, és végül – több okkal együtt – előidézte az ókori társadalom megváltozását. Az állhatatosság (*fortitudo*) volt egyik legfőbb jellemzője Jeanne d’Arc perének, amely antik erényt a vádlott szintén a joggal szemben fejtette ki.³⁴ A génusz magányát és kitarását *Shaw* szavai fejezik ki talán a legfigyelemreméltebben: „Ne higgyétek, hogy meg tudtok ijeszteni azzal, ha azt mondjátok nekem, hogy egyedül vagyok. Franciaország is egyedül van, és Isten is egyedül van, és mi az én magányom a hazám és Istenem elhagyatottságához képest?”³⁵ Mártíromságának máglyával való végződése, már a jelenlévők jó részét is kétségbe ejtette, s legendát szőtt köré, később az ítéletet érvénytelenítették, majd Jeant boldoggá, végül szentté avatták. Ám *Horváth* szerint a mártíromság legfontosabb funkciója a középkori kánonjogra és világi jogra gyakorolt hosszabb távú hatása, mely a franciák királyságának helyreállítása mellett a középkori társadalmi rend felszámolásának is jelentős oka volt és szimbólumot is szolgáltatott mindehhez.

Végső soron a génusz és a per szoros összefüggésben állnak egymással: igazán láthatóvá válik a jogeset és jogtétel ütközése, a szabály ridegsége és a körülmények súrlódása, s ami a legfontosabb az alany és a társadalom ütközése; továbbá mindennek szinoptikája. *Horváth* szavaival: „a jogot nem akkor éljük át legmélyebben, amikor a nyárspolgári biztonság illúziójában tanuljuk, alkotjuk vagy alkalmazzuk. Hanem akkor, amikor génuszként csapunk össze vele, amikor úgy irritál, mint a gyöngyagylót a ho-

³² HORVÁTH 2003, 7. p.

³³ Szókratészt ellen három vádpontot hoztak fel: 1. Nem hisz az athéni istenekben, 2. a *daimonion*ban hisz; 3. megrontja az ifjúságot. PLATÓN 1984, 439. p.

³⁴ Az orelans-i szűz elleni vádak többek között eretnokség, bálványimádás, hamis próféta, árulás voltak. HORVÁTH 2003, 153–158. pp.

³⁵ „Most már tudom, hogy hogy Isten elhagyatottsága az ő ereje; hova lenne ő, ha a ti kicsinyes tanácsaitokra hallgatna?” SHAW 1968, 6. kép. 99–100. pp. S ez nemcsak a környezettől való elszakadást példázza, de az egyéni elme erejét akár sokakkal szemben is.

mokszem, amikor életünk sisteregve porzik szét rajta, mint a hullámverésben a hab a sziklákon.”³⁶ A génusz magányossága teremti a pert, nemcsak a joggal, de a világgal is, s ennek során át is tudja alakítani azt, ugyanakkor a per teremti a génuszt is, hiszen felszínre hozza a konfliktust és azt szellemi és erkölcsi feszültséggel tölti meg; próba is mindkét tényező számára.³⁷ A jogrend állandóságába vetett hit megingása, illetve a génusz eltiprása a tét, vagy egyszerre mindkettő, de a „játék” kimenetele kétséges lehet; s a játék nem más, mint a *jogi eljárás*. Horváth szavaival a jog szigorú kérgének megrepedése után „*saját kiömlő mártírvérével tölti fel újra a génusz a jogrendet.*”³⁸ A jog dialektikája pedig épp ebben rejlik: 1. a jogtétel és a jogeset találkozása (a tény és az érték ellentéte) 2. az érték kérdése, mely a jogtételben jeleik meg, ám a moralitás alapján a jogesetben manifesztálódik, s ez a „gondolati változás” alapja, miszerint ez utóbbi felé mozdul a társadalmi értékelés; végül pedig az új – jogeseten alapuló – „értéktartalom” megváltoztatja a jogtételt. Mindez pedig a jog dialektikáját jelenti.

Horváth Barna utolsó jelentős munkája az *Angol jogelmélet* cím alatt jelent meg, ami azért különösen érdekes, mivel Anglia pont az a hely, ahol a jogásztársadalom a leginkább elutasítja a jogelmélet bármiféle (teoretikus vagy praktikus) relevanciáját. Lényegét tekintve a racionalizmus és az irracionalizmus vitáját tapasztalhatjuk meg a művön keresztül, ugyanis csak akkor lehet egy tudásszociológiai munkát megírni, ha létezik az adott társadalomban az a meghatározott tudásforma, amit vizsgálunk, nevezetesen a jogelmélet. Maga Horváth Barna is hangsúlyozta, hogy az angol jogelmélet problémája nem abban van, amit megírtak, hanem abban, amit nem írtak meg; az angol jogászság meglehetősen tudományellenes beállítottságú. Mégis szerinte – szemben a némettel – az angol irracionalizmus hasonlítható a magyarhoz (ezért is érdemes foglalkozni vele), s mindkettő ellenzi a fogalomalkotási gyakorlatot, továbbá sokkal inkább saját hagyományaihoz ragaszkodik: elég csak Werbőczy Hármaskönyvére gondolni vagy az angol jogforrásban szerepet játszó középkori szokásokra.³⁹ Az angol jog (s nem mellesleg a társadalom is) a hagyományaiban találja meg az egyensúlyt, s minden egyoldalúság, merevség veszélyezteti ezt a kialakult és évszázadokon keresztül finomodott egyensúlyt. (Például a *fair-play* veszélyeztetése lenne az ügyészi szervezet létrehozása, mind hatalmi, mind bürokratikus szempontból.) Ezért az elméleteket csak akkor hajlandó elfogadni, ha szükségyszerű gazdasági, jogi, politikai, etc. erővé változott. Az előbbieket miatt is Horváth elsősorban az angol jogász sajátos historizmusát tárgyalja, mivel szerinte az angol jogelmélet áttekintése szempontjából ez a praktikus beállítódás döntő szerepet játszik.⁴⁰ Szerinte az angol jogász esetében nincs különbség tény és érték között, mert a döntésben a jog eszméje valósággá lesz, a tény pedig értéké, vagyis a pozitíválódás kölcsönös folyamata figyelhető meg: nincs a valóság és az érték között feszültség, elégedetlenségre ok, így spekulációkra sincs „űrügy”. Ami nincs benne a döntésekben az értéktelen, ami értékes és elméleti az pedig ügyis megjelenik a precedensben; az igazi jog és a józan gondolat megtaláltatik a *common law*-ban. Persze lehet azt

³⁶ HORVÁTH 2003, 7. p.

³⁷ BIHARI 2019, 211. p.

³⁸ HORVÁTH 2003, 196. p.

³⁹ 1265 óta hatályban lévő szabály, hogy amely szokás 1189 óta létezik, az kötelező erejűnek tekinthető. Vö.: DAVID 1977, 324. p.

⁴⁰ Cs. KISS 2001, 600. p.

még cizellálni, illetve ha valamely esetben mégis hiba történt az a természetes ész rossz értelmezésén, az a természetjog meg nem találásában keresendő, de semmiképp sem egy elméleti munkában. A *common law* érvényesítette önmagát a hatalommal szemben, birodalmakat hódított meg, és mindenképpen több évszázados fejlemény, ugyanakkor hajlékony az új élethelyzetekhez és társadalmi viszonyokhoz, ezért hagyománya és értéksége megkérdőjelezhetetlen. Ebből eredeztethető a szkepticizmus az ellentmondásmentességgel szembeni teoretizmussal, hiszen gondolkodásmódjuk gyakorlatias, változó, de mégis hajlékony. Horváth azonban ezzel szemben azt állítja, hogy ez a gondolkodásmód is egyfajta elmélet, egyfajta jogelmélet, amit úgy lehetne nevezni, hogy „szkeptikus jogfilozófia”: a szkepticista beállítódás elméleti igazolása. Ennek logikai oka pedig abban rejlik, hogy elsősorban nem deduktív módszerrel gondolkodnak (sok esetből levonják az általános elvet) hanem induktív, történeti mód alapján alakítják ismereteiket (empirikus alapon esetről esetre építkeznek). Hiszen a jog maga az ész joga, vagyis természetjog, ami csupán az ítélet kimondásával pozitíválódik, de az is csupán a józan ész (*common sense*) deklarációjának számít; a jogi kultúrát pedig az empirizmus, individualizmus, intuicionizmus, pragmatizmus fogalmakkal lehet aposztrofálni. Ahogy Horváth is írta, legfőbb jellemzője a processzuális jogszemlélet: a bírói eljárás és gyakorlat.⁴¹ Az általános tétel sem konkretizálódik tökéletesen, ezért a konkrét eset sem illik maradéktalanul az általános jogelvbe, így azok egyszeriek és történetiek maradnak. Az eljárás által a természetjog „kibékül” a pozitív joggal, folyamatosan egymásra vonatkoztatja a már meglévő pozitív ítéleteket a józan ész természetjogával, vagyis megvalósítja e kettő színopszist. Az eljáráshoz szorosan köthető a megcsontosodott esetjogi szemlélet, mely a történeti jelleggel is párosul. Az ítéleteknek lehet alapja az állami törvény, de annak mindig át kell esnie a valóság próbáján: a jog „tényleg a precedens tekintélyéből kialakult történeti fejlemény.”⁴² „Az ítéletek a törvények s a törvények az állam horgonyai [...] a jogtétel csak annyiban jog, amennyiben jogesetről vonható le, az írott jog csak indikálja, de még nem konstituálja az élő törvényt, amelynek csakis az eset lehet a próbaköve.”⁴³ Vagyis csak az induktív tapasztalatból és a józan észből lehet következtetni, s nem a deduktív törvényekből, ugyanakkor elismerik az államot és annak törvényhozási jogkörét, hatalmát és tiszteletben tartják a monarchiát.

A jog a *common law* rendszerben – elméleti szinten prezentálva – az elismerési és a természetjogi elvek közös interpretációjához állna a legközelebb: atomisztikus és pluralisztikus is egyúttal. A jog oka az egyes bírói aktusokban rejlik, melyeknek eredője maga a jog. A jog oka viszont a további bírói aktusok mikéntjének is. A precedens ok és okozat. „A jog maga az ésszerű rendszer, amely az ítélet-atomok összességéből konstruálható. Ez diktálja az egyes ítéletet és az egyes ítélet atomszerűen befolyásolja a jog további alakulását.”⁴⁴ A jog helyessége a jogn belül található, mivel a természetjog is jog. Egyszerre beszélhetünk két jogi szféráról, ahol egyik mértéke a másiknak, az ítéletek persze konkrétak, de a természetjog sem egy elvont transzcendencia, hanem „a múlt tapasztalatában össze-

⁴¹ HORVÁTH 2001, 5–7. pp. a bírói eljárásban a tapasztalati tényezőt pedig a laikus részvétel is erősíti: egyfelől korlátozza bírói önkényt, másfelől biztosítja a parttalan teoretizálás nélkülözését, harmadrészt érvényesíti a józan ész hatalmát.

⁴² Cs. KISS 2001, 601. p.

⁴³ Cs. KISS 2001, 602. p.

⁴⁴ HORVÁTH 1930, 99. p.

gyűjtött ésszerűségek rendszere”; a benne foglalt erkölcs csak történeti értelemben abszolút, örök, és ez jelenti a jog axiológiáját, mely az erkölcsöt már legalíssá tette. A történeti keletkezésben, a bírói eljárásban és gyakorlatban létező *common law* a valóság és érték szinopszisa. „*A Common Law doktrína a természetjognak és a pozitívizmusnak keveréke, synthesise, mesteri egyensúlya. A Common Law pozitívizmusa pluralisztikus. Természetjoga pedig racionalisztikus.*”⁴⁵ S mindezt bemutatja az általános angolszász eszmék áttekintésén túl a skolasztikusoktól (*Salisbury, Ockham*) a klasszikus szokásjogot összegyűjtőket és írásba foglalókat (*Bracton, Fortescue, Coke*) az imperációtól az utilitarizmuson át az axiológiáig, egészen az analitikai jogelméletig.⁴⁶

Az előbbiekkal összhangban kijelenthető, hogy *Horváth* elsősorban történeti alapon, a jog lényegét mind az anyagi jogi, mind az alaki jogi kiteljesedésében az eljárásban látja; vagyis „nyugodtan” nevezhető az elmélet processzuális jogszemléletnek: a jog *genus proximuma* az eljárás.⁴⁷ Az eljárás pedig a fejlődési fokozatok (s ennek vannak jogtörténeti alapjai) bekövetkezte; vagyis a növekedés mérhető tömegessége, az egymást kiegészítő problémák speciális, szakosodott megítélése (közigazgatás, büntető bíróság, polgári bíróság, etc.) A kölcsönösség persze megjelenik a különféle eljárások eredményeinek kölcsönös intézményi átvétele, a szabadság pedig az eljárások igénybevételének lehetőségeiben, illetve mindezeknek más társadalmi objektívációkkal való találkozásában, és ez által történő „frissítése”, értékek kölcsönös átvételében. S az egyre specializáltabb és bonyolultabb eljárás jelenti a jogfejlődés zálogát; egyben pedig a teljesítmény veleje a jogi alrendszer és más társadalmi szférák egymáshoz való közelítése, mint a szabadság megtestesülése.

Remélhetőleg, talán, ha kisség vulgárisan is, de sikerült megláttatni a szinoptikus látsmód értékes és egyben érdekes vázlatát, mely társadalmi továbbá történeti, ugyanakkor ontológiai és axiológiai szintézise a korban és térben, illetve *Horváth* Barna személyében egyedülállónak minősült. S ez az egyedülállóság az említettek dialektikus találkozásának eredményeképpen született meg, mely dialektika *Horváth*nál nem feltétlenül az ellentétekben, hanem a részt vevő módszerek közötti dialógusban testesült meg. Az abszolút igazság, a relatív másság, a más vélemény, a dogmatizmus, a kriticismus, a jogtudomány szemszögéből a természetjogi gondolkodás és a pozitívizmus között nemcsak képes volt átmenetet teremteni, hanem a lét és a legyen elválasztásának „merevségét” feloldva nemcsak a jogelméletben, de általában az erkölcsfilozófiában is gyümölcsöző lett. Több tárgykört érintően is, *Horváth* korában érdekes vizsgálati módszerekkel, rendkívül új eredményeket produkált. Egy olyan (s kifejezetten) szociológiai jellelű jogelmélet „ikonjává” vált, ami „növumnak” számított. Am nem tette le „voksát” az akkor „modernnek” számító jogszociológia mellett. Ennek, egyébként zseniális, együtnézése túl radikálisnak számított az akkori jogelméleti és jogászai, mi több bölcsészti tudományos közönségben, viszont így nem lehetett helye igazán egy másik, akkoriban kialakulóban lévő empirikus intellektuális gyakorlatban. S mentora számára éppúgy túl radikálisnak tűnt az az empirizmus, mely távolabb állt a társadalmat szinte negligáló dogmatizmustól, a társadalmi nézőpont pedig távol állt a pozitívizmustól és a dogma-

⁴⁵ HORVÁTH 1930, 99–100. pp.

⁴⁶ Vö.: HORVÁTH 2001, 21–522. pp.

⁴⁷ ZSIDAI 1995, 49. p.

tizmustól is, a jogi axiológia pedig ellentétes volt a pozitív gondolkodástól, mely utóbbihoz képest a természetjogi kérdések felvetése szintén ambivalensnek tűnhettek.

Munkájának lényegét és egységét – gondolatainak életével való összefüggését, továbbá a lét és a tudat kettősségét – talán saját szavai fejezik ki a legjobban: „*Ahogy élünk úgy gondolkodunk. Egy gondolkodó szemléletmódja beszűkül, ha elmulasztja figyelembe venni azt a módot, ahogyan gondolkodása kinő élettapasztalatából. Az ember nem tud teljesen megérteni egy gondolkodót, ha nem olvassa önéletrírását. Én sem értem saját gondolkodásomat, ha nem helyezem bele újra saját környezetébe, ami az én élettapasztalatom: önéletrírásom. Nem tudom senkinek sem érthetővé tenni gondolataimat, ha valaki nem látja életem miként határozta meg azokat. Ez nem pusztán személyes téma. Eszményeink a társadalomról történeti tapasztalataink függvényei, elméleteinket és ezekről a dolgokról való egész gondolkodásmódunkat történeti eseményei színezi át. Az ember egyszerűen nem vesz tudomást saját gondolatairól, ha visszautasítja, hogy e gondolatokat a kor nagy eseményeinek fényében értelmezze, melyek ténylegesen alakot és színt adnak nekik. A történelem visszatükröződik életünkben. Gondolkásunk egész értelmét életünk és a történelem tényeiben kell kutatnunk.*”⁴⁸

III. Fontosabb művei⁴⁹

1. Monográfiák:

Az erkölcsi norma természete. Budapest. Budavári Tudományos Társaság Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 1926, 195. p. A Budavári Tudományos Társaság kiadványai. 19.

Bevezetés a jogtudományba. Szeged. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 1932.

Jogbölcseleti jegyzetek. Összeállította: Tézsla József Szeged. Szent István Társulat Rt. 1932.

Rechtssoziologie Probleme des Gesellschaftslehre und der Geschichtslehre des Rechts. Berlin & Grunewald: Verlag für Staatswissenschaften und Geschichte GmbH. 1934.

Jogszociológia. Ford.: ZSIDAI ÁGNES. Budapest. Osiris Kiadó. 1995. Osiris könyvtár.

A jogelmélet vázlata. Szeged. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 1937.

A géniusz pere Sokrates – Johanna. Kolozsvár. Nagy Jenő és Fia könyvnyomdája. 1942. 228. p.
Der Rechtsstreit des Genius: I. Sokrates; II. Johanna: a) Der Tatbestand, b) Das Verfahren. Zeitschrift für öffentliches Recht. XXII. 1942. 1. 126–162. pp. 2–3. pp. 295–342. pp. 4–5. pp. 395–460. pp.

A közvélemény vizsgálata. Kolozsvár. 1942. 167 p.

⁴⁸ HORVÁTH 1993, 8. p.

⁴⁹ Horváth Barna tudományos munkásságának forrása elsősorban HORVÁTH 2006, XV–XXXI. (Horváth Barna bibliográfiájával többen foglalkoztak; például Bibó István, Zsidai Ágnes, Bihari Zsuzsanna, Szabadfalvi József és Varga Csaba.) Az idézett munka posztumusz jelent meg 2006-ban a Varga Csaba által szerkesztett *Jogfilozófiák* sorozat keretében.

Angol jogelmélet. Budapest. Magyar Tudományos Akadémia. 1943. x + 657. p. A Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Bizottságának kiadvány-sorozata 13. Budapest. Pallas Stúdió - Attraktor Kft. 2001. 616. p.

Probleme der Rechtssoziologie. hrsg.: Ernst E. Hirsch & Manfred Rehbinder. Berlin. Duncker & Humblot. 1971. 204. p.

Forradalom és alkotmány. Önéletrajz 1944-45-ből. szerk. NAGY ENDRE. Budapest. ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet. 1993.

2. Tanulmányok:

Az új magyar jogfilozófia. Keresztény politika. 11. 1923. 3. 152–156. pp.

Az erkölcsi rosszról. Athenaeum. XII. 1926. 1-3. 1–14. pp.

Staatsorgantheorie: Eine rechts-theoretische Untersuchung. Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Francisco-Josephinae Sectio: Juridico-Politica I. 5. Szeged. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 1926. 115–157. pp.

A jogfilozófia jelentőségéről. Budapesti Szemle. CCVI. 1927. február. 594. 245–259. pp.

Die Idee der Gerechtigkeit. Zeitschrift für öffentliches Recht VI. 1928. 4. 508–544. pp.

Természetjog és pozitívizmus. Társadalomtudomány. VIII. 1928. 212–247. pp. Pécs.

Igazságosság és igazság. Társadalomtudomány. X. 1929. 209–247. pp.

Gerechtigkeit und Wahrheit. Internationale Zeitschrift für Theorie des Rechts. IV. 1929–30. 1. 1–54. pp.

A Common Law ideológiája és a jogismeret ideológiája. Társadalomtudomány. X. 1930. 87–115. pp. Budapest. Sárkány-nyomda. 1930. 33. pp.

Die ungarische Rechtsphilosophie Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie. XXIV. 1930. 1. 37–85. pp. Berlin-Grünwald. Verlagsbuchhandlung: Dr. Walther Rothschild.

Die Gerechtigkeitslehre der Vorsokratiker. in Studi Filosofico-Giuridici dedicati a Giorgio del Vecchio nel XXV anno di insegnamento (1904–1929). I. Modena: Società Tipografica Modenese. Antica Tipografica Soliani. 1930. 336–372. pp.

Les sources du droit positif. In: *Le Probleme des Sources du Droit positif.* Paris. Recueil Sirey. 1934. 132–144. pp.

Sociologie Juridique et Théorie Processuelle du Droit. Archives de Philosophie du droit et de Sociologie juridique. V. 1935. 1-2. 181–242. pp.

Gerechtigkeit als Schein und Sein: Eine Auseinandersetzung mit Spann und Ross. Zeitschrift für öffentliches Recht. XV. 1936. 4. 446–469. pp. Wien.

Macht, Recht, Verfahre. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. XXX. 1936. 1. 67–85. pp.

A jogszociológia útja. Társadalomtudomány. XXI. 1941. 1. 43–74. pp.

Prolegomena zur Soziologie. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. XXXVI. 1943. "Ungarn-Heft." 50–67. pp.

Recent developments in legal thought. In: Proceedings of the Congress. Amsterdam. North-Holland Publishing Co. 1948. 401–403. pp.

Comment on Kelsen. Social Research. 18. September 1951. 3. 313–334. pp.

Social Value and Reality in Current French Legal Thought. The American Journal of Comparative Law. I. July 1952. 3. 243–255. pp.

- The European Court of Human Rights.* Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht. V. 1952. 1-2. 166–191. pp.
- Neuere Richtungen der Rechtsphilosophie in den Vereinigten Staaten und in Skandinavien.* Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht. 1. 1953. 1. 65–93. pp.
- Between Legal Realism and Idealism.* Northwestern University Law Review. XLVIII. January-February 1954. 6. 693–713. pp.
- Field Law and Law Field.* Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht. VIII. 1957. 1. 44–81. pp.
- Soziologie des Rechts.* Schweitzer Monatshefte. 38 November 1958. 8. 662–671. pp.
- Morals, Law and Politics as Seen in Moscow and Budapest.* The Hungarian Quarterly. 3. April-July 1962. 1-2. 69–77. pp.
- Recht und Moral in der anglo-amerikanischen Rechtstheorie.* Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht. XII. 1963. 4. 405–422. pp.
- Moral, Recht und Politik.* Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht. XIV. 1964. 3-4. 218–252. pp.
- Twilight of Government of Laws.* Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. LIV. 1968. 1. 1–26
- As fontes do Direito Positivo.* Revista de Direito do Ministerio do Estado da Guanabara. III. 1969. 9. 3–14. pp.

IV. Irodalomjegyzék

- BIBÓ ISTVÁN: *Horváth Barna: A génusz pere: Socrates – Johanna.* Szellem és Élet. VI. kötet. 1943/3–4, 174–177. pp.
- BIHARI ZSUZSANNA: *Dráma a jogelméletben – Horváth Barna génuszai.* 204. p. http://epa.oszk.hu/02600/02687/00006/pdf/EPA02687_jogi_tanulmányok_2014_204-214.pdf letöltés ideje: 2019. október 6.
- BOBULA IDA: *Horváth Barna: A génusz pere. Socrates – Johanna.* Társadalomtudomány 1943/3, 304–308. pp.
- CS. KISS LAJOS: *Szabadság és Kényszer. Horváth Barna szellemi pályája.* In: HORVÁTH BARNÁ: *Angol Jogelmélet.* Budapest, 2001. 569–603. pp.,
- HEGEDŰS JÓZSEF: *A szintetikus jogbölcselet alapjai (ahogy ma – 1975-ben – látom azokat).* Posztumusz kiadmány, Budapest, 2015.
- HORVÁTH BARNÁ: *Jogszociológia. A jog társadalomelméletének problémái.* Osiris Kiadó. Budapest, 1995.
- HORVÁTH BARNÁ: *A jogelmélet vázlat.* Szegedi Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. Szeged, 1937.
- HORVÁTH BARNÁ: *Az erkölcsi norma természete.* Attraktor Kiadó. Máriabesnyő – Gödöllő, 2005.
- HORVÁTH BARNÁ: *A jog alapjai. (The Bases of Law.)* Jogfilozófiák. szerk. VARGA CSABA. Budapest, 2006. XV–XXXI. <http://mek.oszk.hu/15400/15415/15415.pdf> letöltés ideje: 2016. november 20.
- HORVÁTH BARNÁ: *A jogelmélet vázlat.* Historia Incognita. Márabesnyő – Gödöllő, 2004.
- HORVÁTH BARNÁ: *A génusz pere. Szókratész – Johanna.* Attraktor Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő, 2003.
- HORVÁTH BARNÁ: *Angol jogelmélet.* Pallas Stúdió – Attraktor Kiadó. Budapest, 2001.
- HORVÁTH BARNÁ: *A common law ideológiája és a jogismeret ideológiája.* Társadalomtudomány. X. évfolyam. (Separatum) Sárkány Nyomda. Budapest, 1930. 87–115. pp.

- H. SZILÁGYI ISTVÁN: *Circus Juris. Dráma és jogfilozófia Horváth Barna életművében*. In: SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Portrévázlatok a magyar jogbölcséleti gondolkodás törtnetéből*. Prudentia Iuris, 3. Bíbor Kiadó. Miskolc, 211–266. pp.
- HOBHOUSE, LEONARD TRELAUNY: *Social Development. Its Nature and Conditions. Principle of Sociology*. Abingdon, Oxon, 2010.
- LUKÁCS GYÖRGY: *Tolsztoj és a realizmus fejlődése*. Magvető Kiadó. Budapest, 1975.
- MAX WEBER: *Politik als Beruf. Zweiter Vortrag*. Duncker und Humblot. München, Leipzig, 1919.
- MAX WEBER: *Állam, politika, tudomány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1970.
- MOÓR GYULA: *Szociológia és jogbölcsélet*. (Filozófiai értekezések 5.) Budapest, 1934.
- MOÓR GYULA: *A jogbölcsélet problémái*. Magyar Szemle Társaság. Budapest, 1945. Az eredeti reprintje: Hatágú Síp Alapítvány. Budapest. 1992.
- NAGY ZSOLT: *Metszetek a jogásztársadalomról*. A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára. Szeged, 2012.
- PLATÓN: *Szókratész védőbeszéde*. (Ford.: DEVECSERI GÁBOR) In: Platón összes művei I-II., I. kötet. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1984.
- DAVID, RENÉ,.: *A jelenkor nagy jogrendszerei. Összehasonlító jog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1977.
- SZABADFALVI JÓZSEF: *Moór Gyula. Új Mandátum Kiadó IV*. Budapest, 2001.
- SZABADFALVI JÓZSEF: *Tiszta jogszociológia felé. (Horváth Barna jogszociológiája.)* Budapesti Könyvszemle 1996/2. 135–138. pp.
- SZABADFALVI JÓZSEF: *Viszony az elődökhöz. A marxista jogelmélet reflexiói a két világháború közötti magyar jogbölcséleti gondolkodásról*. Jogelméleti Szemle 2003/4. <http://jesz.ajk.elte.hu/szabadfalvi16.html>. letöltés ideje: 2019. december 1.
- SZABÓ IMRE: *A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Szegedi Nyomda. Budapest, 1955.
- SZABÓ MIKLÓS: *Fejezetek a jogbölcséleti gondolkodás történetéből*. Prudentia Iuris. Bíbor Kiadó. Miskolc, 2004.
- SHAW, GEORGE BERNARD: *Szent Johanna*. (Ford.: OTTLIK GÉZA.) Magyar Helikon. Budapest, 1968.
- ZSIDAI ÁGNES: *A tiszta jogszociológia*. In: HORVÁTH BARNA: *Jogszociológia. A jog társadalomelméletének problémái*. Osiris Kiadó. Budapest, 1995. 11–60. pp.
- ZSIDAI ÁGNES: *A Jog Janus-arca (Horváth Barna szinoptikus jogelmélete)*. Tolle lege. 2012/1, 1–9. pp. <http://tollelege.elte.hu/sites/default/files/articles/zsidaiaignes.pdf> letöltés ideje: 2019. október 6.
- ZSIGMOND LÁSZLÓ: *August Comte. A XIX. század politikai gondolkodásának történetéből*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1984.

ÁMÁN ILDIKÓ

IVÁNYI BÉLA

(1878–1964)

I. Életrajz

Iványi Béla (családneve *Jung* volt 1903-ig) 1878. október 27-én született, édesapja postatisztviselő volt Nagykanizsán. Középiskolai és jogi tanulmányait egyaránt Budapesten végezte. A jogi doktorátus 1903. évi megszerzése után azonnal felvették a Magyar Állami Levéltárba¹ díjtalan gyakornokként.² Később levéltári tisztként³ és fogalmazóként⁴ állt alkalmazásban. 1907-ben a belügyminiszter áthelyezte Bártfára azért, hogy az ottani levéltárban három év alatt regisztert készítsen a meglévő anyagokról. Mint elismert levéltárost és történészt nevezték ki 1914. augusztus 30-án a magyar alkotmány- és jogtörténet nyilvános rendkívüli tanárává az újonnan alapított Debreceni Tudományegyetemre.⁵

Oktatótevékenységét az első világháború megakasztotta, bevonult katonának és tüzérfőhadnagyként harcolt egészen 1917 végéig,⁶ majd visszatért Debrecenbe, és korábbi tárgykörét oktatta tovább nyilvános rendes tanárként, amivé 1917. szeptember 10-én nevezte ki az uralkodó.⁷ Ezután rögtön meg is tették az alapvizsgálati bizottság elnökévé és a jogtörténeti szeminárium vezetőjévé. Az 1925/1926. tanévben a jog és államtudományi kar dékánja volt. 1927-ben rövid ideig Olaszországban folytatott levéltári kutatásokat, mint a Római Magyar Történeti Intézet tagja.⁸ Ereky István tanszékváltása miatt 1924 végén megüresedett a szegedi magyar alkotmány- és jogtörténeti tanszék, amelyre 1927. február 8-án nyerte el kinevezését Iványi.⁹ Az átmeneti időszakban továbbra is Ereky¹⁰

---

¹ Felvételijén *Pauler* Gyula tett fel kérdéseket történelemből és jogból, olvastatt vele okleveleket és aktákat. Azonban mire felvétele elintéződött, Pauler már nem élt. VÖRÖS 1964, 141–142. pp.

² Pesti Napló, 1903. július 31. VIII. évf. 207. sz. 14. p.

³ Pesti Hírlap, 1904. szeptember 16. XXVI. évf. 256. sz. 19. p.

⁴ Belügyi Közlöny, 1912. március 24. 12. sz. 83. p.

⁵ Hivatalos Közlöny, 1914. szeptember 1. XXII. évf. 18. sz. 444. p.

⁶ Tolnai Világlapja, 1914. november 29. XIV. évf. 48. sz. 10. p.

⁷ Hivatalos Közlöny, 1917. szeptember 15. XXV. évf. 23. sz. 478. p.

⁸ P. SZABÓ 2014, 207–218. pp. P. SZABÓ 2017, 271–276. pp.

⁹ 1927. szeptember 14-én tette le az esküjét. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, VIII. 1.: a Ferenc József Tudományegyetem Rektori Hivatalának irata (Továbbiakban: CSML FJTR) 2. doboz, 1927. szeptember 14. II. rendes ülés, 75/1927–28. Uo. FJTJK 7. doboz, 1927. szeptember 15. 531/1926–27.

tartotta a jogtörténeti előadásokat,¹¹ és csak 1927 októberében adta át a tanszékvezetői és az első alapvizsgálati bizottsági elnöki feladatokat *Iványi*nak.¹² Így 1927-től a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen oktatott, ahol szintén a magyar alkotmány- és jogtörténet nyilvános rendes tanára volt egészen 1938-ig, emellett az 1934/1935. tanévben a Jog- és Államtudományi Kar dékáni tisztét is betöltötte.¹³ *Kosutány* Ignác 1927. október 1-i nyugdíjazása okán megüresedett az egyházi jogi tanszék vezetői pozíciója, s az előadásokat *Szandtner* Pál rövid helyettesítése után *Iványi* vette át.¹⁴

Magánéletében rigorózus ember hírében állt: 1929-ben pisztolypárbajra hívta ki a fiatal *Mályusz* Elemért, amiért kritikával illette gönci várostörténeti forráskiadványát; a párbaj során senki nem sérült meg. 1937-ben egy megdöntetlen cselekedetével bekerült a hírlapokba,¹⁵ ezért 1937. november 27-én „meggyengült idegállapotára” való hivatkozással előbb szabadságolását,¹⁶ majd 1938. június 1-i határidővel a nyugdíjazását kérte a szegedi egyetemtől.¹⁷ A nyugdíjazásával megüresedett egyházi jogot ideiglenesen *Menyhárh* Gáspár, az alkotmány- és jogtörténetet újra *Erekly* István adta elő egészen az egyetem Kolozsvárra való visszaköltözéséig.¹⁸ Az események folytán a különféle társasági tagságairól – köztük akadémiai tagságáról is – lemondott és a körmenzi herceg *Batthy-*

¹⁰ Hivatalos Közlöny, 1927. március 1. XXXV. évf. 5. sz. 50. p. Az 1926. november 24-i III. kari tanácsi ülésen szavaztak a professzorok arról, hogy meghívják-e *Iványi* Bélát a magyar jogtörténeti tanszék élére, amelyre titkosan, 11-ből 10-en *Iványi* meghívására szavaztak. CSML FJTJK VIII. 4.b. fond: a Ferenc József Tudományegyetem jogi karának iratai 2. doboz, 1926. november 24. III. rendes kari ülés, 283/1926–27.

¹¹ P. SZABÓ 2014, 218. p. P. SZABÓ 2017, 276. p.

¹² *A kolozsvári magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem Almanachja.*, 1928, 75. p. CSML FJTJK 8. doboz, 1927. október 27. II. rendes ülés, 560/1927–28.

¹³ HAMZA 2018.

¹⁴ P. SZABÓ 2014, 218. p. a Vallás- és Közoktatási Minisztérium 1933-ban erősítette meg ezen pozíciójában. CSML FJTJK 18. doboz, 1933. január 23. 615/1932–33. Uo. 24. doboz, 1935. április 20. VIII. rendes ülés, 1102/1934–35.

¹⁵ „Egy szegedi egyetemi tanár becsületsértő röpiratokat terjesztett egy előkelő szegedi úrilány személyével kapcsolatban. Az illető, *Iványi* Béla egyetemi tanár, akit a napokban nyugdíjaztak, el is költözött Szegedről, de anélkül, hogy tettét hajlandó lett volna megindokolni. A megbántott nő, dr. Inotay Ilona, az egyetemi könyvtár tisztviselője, annyira szívére vette a dolgot, hogy idegösszeomlást kapott majd vasárnap este megmérgezte magát. Súlyos állapotban szállították be a klinikára.” *Brassói Lapok*, 1937. december 1. XLIII. évf. 256. sz. 6. p. „Inotay Ilona, *Iványi* professzor rágalomhadjáratának szenvedő hősnője, mint kiderült, öngyilkosságát azért követte el, mert az egyetemi könyvtárban váratlanul felmondták állását, amelyet december 1-én kellett volna elhagynia. A hivatalos körök kiemelik, hogy az elbocsátás és az erkölcsbotrány csak véletlen folytán került időbelileg egymás mellé és dr. Inotay Ilona valószínűleg a budapesti egyetemi könyvtárba kerül.” *i*Újság, 1937. december 7. XIII. évf. 278. sz. 2. p.

¹⁶ 1937. november 18-án *Iványi* Béla beszüntette előadásait és idegállapota helyreállítása végett fél éves betegszabadságát kérte, ugyanakkor a nyugdíjazásáért is folyamodott, majd november 20-án Szegedről el távozott. Az Egyetemi Tanács sajnálattal, de tudomásul vette a tény. CSML FJTJK 3. doboz, 1937. november 24. II. rendes ülés, 465/1937–38. Uo. FJTJK. 30. doboz, 1937. november 19. III. rendkívüli ülés, 406/1937–38. Bomba, 1937. december 22. V. évf. 21–22. sz. 12. p.

¹⁷ A VKM 1938. április 19-én kelt 12.352/1938. számú határozatában kimondta, hogy *Iványi* Béla köteles szolgálati idejét letöltötte 1938. április végével, így a teljes szolgálati kötelezettsége alól felmentette, és 1938. május 1-vel az 1912: LXV. törvénycikk 31. §-a alapján saját kérelmére véglegesen nyugdíjba helyezte. A kar sajnálattal vette tudomásul a minisztérium levelét és rendelkezett *Iványi* arcképének a megfestéséről. CSML FJTJK 31. doboz, 1938. április 26. 1001/1937–38.

¹⁸ 8 Órai Újság, 1937. december 7. XXIII. évf. 278. sz. 7. p. CSML FJTJK 24. doboz, 1937. november 23. III. rendes ülés, 407/1937–38.

²⁸ *A kolozsvári magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem Almanachja.*, 1927. 32. p. *Szegedi Egyetemi Almanach* 1995, 42. p.

Behatóan vizsgálta Mossóczy Zakariás²⁹ és Telegdi Miklós³⁰ által a 16. században összeállított törvénygyűjteményt: a *Corpus Juris*-t, melynek során a kegyúri jogok történetét és annak művelődéstörténeti jelentőségét is figyelembe vette. Az akadémiai székhelyre érkekezésében Mossóczy Zakariásnak a *Corpus Juris* első kiadásának életét és működését tárgyalta.³¹

Mossóczy alacsony sorsból emelkedett fel: családi leszármazását, iskolázottságát nem ismerjük. 1562–1572 között nyitrai kanonok és püspöki helynök volt, 1582-től pedig az egyházmegye püspöke lett.³² Már fiatalon a nyitrai adminisztrátor vikáriusa volt, azaz a szentszék elnöke, – az 1574: XVII. tc. a felső részekről és a pozsonyi törvénynapokról fellebbezett perek felülvizsgálatára a királyi helytartó mellé rendelte bírónak, – így állandó résztvevő volt a királyi és nádori helytartói oktavákon, gyakran szerepelt különböző ügyekben mint királyi biztos és delegált bíró, adott jogi véleményeket. Ezek alapján feltételezhetjük, hogy kitűnő jogásznak kellett lennie, aki nagy gyakorlati tapasztalattal is bírt.³³

Iványi részletesen festette le a 15–16. században meglévő jogbizonytalanságot. Mossóczy úgy nyilatkozott az egyik 1585. évben kelt levelében, hogy „nemcsak az igazságot kereső felek, nemcsak az ügyvédek, hanem még maguk a bírák sem ismerik a hazai törvényekben lefektetett jogszabályokat, azaz a törvényjogot (*Gesetzrecht*).”³⁴ Hasonló jogi állapotok voltak külföldön is. Ezért mozgalom indul meg a törvények összegyűjtésére s közrebocsátására. Nálunk ezt a feladatot Mossóczy vállalta magára; a kódexek alapján készült, a hibáktól megtisztított *Corpus Juris* 1584. évi nagyszombati kiadásával. Ennek szövege szolgált a későbbi kiadásoknak is alapul. A műből 1586-ban a Telegdi Miklós hagyatékában 400 példányt találtak, azonban Mossóczy halálakor fölvelt leltár már csak 20 példányról számolt be. A több mint 900 példányt számláló könyvtárnak a későbbi történetét, illetve annak katalógusát is részletesen ismertette Iványi, ezzel a kor művelődéstörténetéhez is fontos adalékot szolgáltatott.³⁵

Munkája négy részre oszlik. Az elsőben a Mossóczy család eredetét tisztázta és Mossóczy Zakariás életének a történetét rajzolta meg.³⁶ A másodikban a *Corpus Juris* létrejöttének történetét világította meg,³⁷ a harmadikban Mossóczy könyvtárának a sorsát vizsgálta fel,³⁸ s végül a negyedikben, a függelékben, a fontosabb levéltári emlékeket és

²⁹ A magyar törvényeknek önálló, első kiadását az Ilosvay-féle kézirat alapján, annak kibővítésével Mossóczy Zakariás és Telegdi Miklós püspökök készítették el és adták ki 1584-ben. Őket mondhatjuk a *Corpus Juris Hungarici* első kiadóinak. Ez a törvénygyűjtemény elterjedt az egész országban, a bírák mindenütt ezt használták, tehát ennek a publikációnak a szövegét szentesítette a joggyakorlat. A Mossóczy és Telegdi-féle törvénygyűjteménynek második, az újabb törvényekkel kiegészített változata, az ú. n. bécsi, az első után majdnem fél század múlva, 1628-ban jelent meg. Ez a variáns azért nevezetes, mert a *Hármaskönyvet* is felvette a törvények közé, még pedig úgy, hogy vele kezdődik az egész törvénygyűjtemény. Ettől fogva a *Tripartitum* elválaszthatatlan társa lett a magyar törvénytárnak. ILLES 1910, 195. p.

³⁰ Életről és a Mossóczy-törvénygyűjteményhez való kapcsolódásáról olvasható: HORVÁTH 2019.

³¹ Székhelyre érkekezéséről felolvasta: 1922. december 17-én. IVÁNYI 1926a, címlap.

³² IVÁNYI 1926a, 25, 31. p.

³³ HOLUB 1927, 671. p. IVÁNYI 1926, 32. p.

³⁴ IVÁNYI 1926a, 43. p.

³⁵ HAVRAN 1926, 406. p.

³⁶ IVÁNYI 1926a, 1–42. pp.

³⁷ Uo. 43–69. pp.

³⁸ IVÁNYI 1926a, 69–83. pp.

Mossóczy könyvtárának az általa megtalált részletes *inventáriumát* közölte.³⁹

Azonban Iványi munkájának értékét nemcsak ezen eredmények adják meg. Tudjuk róla, hogy ő Nagy-Magyarország levéltárainak egyik legalaposabb ismerője volt, s így nem csak értekezésének a tulajdonképpeni tárgyát és annak egyes kérdéseit tudta jól megvilágítani egy-egy elrejtett levéltári adat felhasználásával, hanem oly kérdésekről is nagyon érdekes és új dolgokat tudott mondani, amelyek munkája közben, de másfajta vonatkozásban felmerültek. Részletesen tárgyalta a korabeli törvény kihirdetési módokat; leírta az addig még nem ismertetett debreceni törvénygyűjteményt, amely a református kollégium könyvtárában volt megőrzés alatt. Külön fejezetet szentelt annak, hogy bemutassa azokat, akikkel Mossóczy, mint korának irodalmi – és egyéb tekintetben is kiváló – egyéniségeivel élénk összeköttetésben állt, s így érdekes adalékokat szolgáltatott ahhoz a humanista körhöz, amelynek történetével érdemes volna még mind a mai napig is alaposabban foglalkozni.⁴⁰

Feldolgozta és közzétette több családi és városi levéltár (pl. Bártfa, Gönc, Eger) anyagát. A *Bártfa szabad királyi város levéltára 1319-1526*⁴¹ című műve kapcsán megállapítást nyerhet az a tény, hogy Bártfa azon szerencsés városok egyike, ahol jelentős számban maradt fenn középkori oklevél. Ezt a gazdag anyagot állami megbízásból az 1907. évben hozta rendbe Iványi Béla. Az első kötet 3578 középkori oklevél regesztáit⁴² foglalta magában az 1319 és 1501. közötti évekből. Fontos megjegyezni, hogy a fontosabb oklevelek egy része teljes szövegükben, mások kivonatosan vannak közölve. Ily módon tette hozzáférhetővé ezt az anyagot a további kutatás számára. A regeszták sok családtörténeti vonatkozást (Berzeviczy, Máriássy, Perényi, Thurzó családok) tartalmaznak; megnevezik az egyes szepesi állások viselőit (főispánok, prépostok, várnagyok, kapitányok).⁴³ Bártfa jogaira, birtokaira és polgáira, hatóságaira vonatkozó okleveleken, jegyzékeken, följegyzéseken kívül sok adat és anyag van Bártfa levéltárában az országos eseményekről, a Felvidék állapotairól, harcairól, a lengyel összeköttetésekről és határviszályokról. Ezekeken felül nemcsak olyan iratok, amelyek eredetileg is Bártfának szóltak, hanem sok olyan is, amelyek a környékbeli nemesek, urak, plébánosok levelei közül kerültek Bártfára. Ezek valószínűleg letétképen jutottak Bártfa levéltárába.⁴⁴

A tömérdek történeti anyagnak nagy értéke magának Bártfa és kiváltságai kialakulásának bemutatása, s ez igazolja azok érdemét, akik tervbe vették s lehetővé tették a bártfai regeszták kötetének és további folytatásának kiadását. A levéltár akkori rendezése adott erre alkalmat és ennek megindítója, szorgalmazója pedig Rhody Alajos bártfai polgármester volt, aki 1906-ban ifj. Andrássy Gyula belügyminisztertől országos levéltári szakértő kiküldését kérte. A küldetés Iványi Béla, levéltári tisztre esett, aki rövid négy hónap alatt végrehajtotta a bártfai gazdag levéltár középkori, mohácsi vészig terjedő anyagának rendezését.⁴⁵

³⁹ HOLUB 1927, 671. p. IVÁNYI 1926a, 103–134. pp.

⁴⁰ HOLUB 1927, 671–672. pp.

⁴¹ IVÁNYI 1910.

⁴² Regesztának nevezik a nem teljes szövegben, hanem csak kivonatos formában közlésre kerülő egyes iratok tartalmi kivonatát. Az ilyen regeszta, bár sok segédletbeli adatot tartalmaz és a levéltári anyag minél könynyebb használatát is segíti, lényegében nem levéltári segédlet, hanem kivonatos formában közölt forrás. EMBER 1982, 197. p.

⁴³ Közlemények Szepes vármegye múltjából 3. 1. sz. 1911. 65–66. pp.

⁴⁴ ERDÉLYI 1911, 205. p.

⁴⁵ ERDÉLYI 1911, 206. p. IVÁNYI 1910. VIII. p.

Második nagy városi oklevélgyűjteménye az *Eperjes szabad királyi város levéltára 1245–1519*⁴⁶ címet viseli, amely két kötetben jelent meg. A közrebocsátott kötet első részlete az Eperjes város levéltárában fekvő, az 1245–1481. évekből származó 586 oklevél, levél, írat, kézíratos könyv kivonatát – egyik-másiknak teljes szövegét – nyújtja.⁴⁷ A 13. századból nyolc, a 14. századból 131, a 15. századból pedig 447 regesztát tartalmaz a kötet, amelynek javarészét a városnak a vámmentessége épségben tartása érdekében, főleg pedig a töltszéki és somosi vámok ellen folytatott küzdelmére vonatkozó, nagyrészt egész terjedelmében közölt oklevelek foglalják el. A második kötet magában foglalja az eperjesi levéltár okleveleinek regesztáit az 1482 és 1519 közötti évekből, amely így 662 oklevél kivonatát tartalmazza.⁴⁸ Mivel a kiadványsorozatban a város összes oklevelei napvilágot látnak, nagyrészt ugyancsak tartalmi kivonatokban, de a fontosabbak teljes szöveggel is, ezekből úgyszólván a város teljes monográfiáját rajzolhatjuk meg. Az adórajstromok, a városi számadáskönyvek és egyéb pénzügyi jegyzékek a városi pénzügyekbe engednek bepillantást, míg a polgárok minden napjaiba, a céhekre vonatkozó oklevelek, valamint a végrendeletek a polgárság vagyoni viszonyait, gyarapodását és általában életviszonyait világítják meg. A különböző kiváltságlevelek, bevallások, adás-vételi szerződések, adósságlevelek pedig azokat a jogi kereteket jellemzik, amelyek között a városi polgárság a középkorban élt. A templomi számadások, a városi plébánia és a végrendeletek vonatkozó adatai pedig Eperjes egyházi életét tárják az érdeklődő elé. Mindezekon felül a városi lakosság nemzetiségére és nyelvére is viszonylag elég bő anyagot találunk a publikált kivonatokban, így látjuk, hogy a jeles jogtörténész kiadványa jelentős információs anyagot szolgáltatott és még ma is szolgáltat Eperjes város monográfiájához.⁴⁹ A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy *Iványi* ezen munkái egyre közelebb vitték és ma is viszik a kutatókat a középkori várostörténet tökéletesebb megismeréséhez.⁵⁰

*Göncz szabadalmas mezőváros története*⁵¹ című monográfiájában számos, eddig ismeretlen és egyháztörténeti szempontból jelentős adatot találunk egyebek mellett *Károli* Gáspár életének egy eddig teljesen ismeretlen korszakáról: tállyai lelkészkedéséről. *Iványi* a kutatásai során hat olyan okmányt fedezett föl, amelyekben egy büntető ügyvel kapcsolatosan Károliról, mint tállyai lelkészről, esperesről és *superintendensről*⁵² van szó.⁵³ Fontos megjegyezni, hogy ezen mű nem oklevéltár, hanem az addig ismeretlen források alapján egy város történetének monografikus leírásával találkozunk. Ezen alkotás nagy szolgálatot tett nemcsak a magyar városok monográfia irodalmának, hanem a magyar protestáns egyházi történetírásnak is. A magyar protestantizmus történetének részletes tanulmányozása nélkül lehetetlen a protestáns egyháztörténeti részletkérdéseket tévedés nélküli

⁴⁶ IVÁNYI 1931.

⁴⁷ SZABÓ 1931, 794–795. pp.

⁴⁸ FEKETE 1936, 333. p.

⁴⁹ ILA 1933, 164. p.

⁵⁰ FEKETE 1931, 189–190. pp.

⁵¹ IVÁNYI, 1926b.

⁵² *Superintendens* (latin: főfelügyelő): a magyar protestáns egyházi nyelvhasználatban régebben az egyházkerület élére választott lelkészt jelentette. Ma már általánosságban a református és evangélikus egyház is a püspök elnevezést használja. *Új Idők Lexikona*, 21–22. kötet, Budapest, 1941. 5537. p.

⁵³ Sárospataki Református Lapok, 1927. március 20. XXII. évf. 12. sz. 49. p.

megállapításokkal és következtetésekkel megtárgyalni.⁵⁴ Maga a szerzői is elismeri, hogy a mű elkészítése során a kassai levéltár forrásaihoz nemzetközi okokból nem tudott hozzáférni, azonban a hazaiaktól a bécsi levéltárákig terjedő minden egyéb területet kiaknázott.⁵⁵

A munka első fejezetei a helység külső történetére vonatkozó adatokat foglalják magukban egészen 1849-ig. A további fejezetek a város népességéről, egyház- és iskolatörténetéről, régi jogéletéről s gazdaságtörténetéről szólnak ugyancsak az 1526–1849 közötti korszakban.⁵⁶ A Göncz jogéletéről szóló fejezet, viszonylag terjedelmes és erős jogászai érzékkel megírt része a műnek, mind a városi alkotmányban, mind a magánjogban és a büntetőjogban az eredeti németországi városi törvény nyomai megtalálhatóak benne, amelyek visszatükrözik a magdeburgi jogot, aminek nyomai még a 17. és a 18. században is fellelhetőek voltak.⁵⁷ A népességgel foglalkozó rész szintén jelentős terjedelemmel bír és a monográfia-irodalomban ily formájában szinte újszerű és követésre méltó megoldásokat kínál a hasonló téma feldolgozása során. Utoljára a gazdaságtörténetet tárgyalja, s a monográfiája végén egy okleveles függelék található, amely 17 oklevelet tartalmaz. Végül a művet a tartalmának nyolc oldalra terjedő németnyelvű kivonattal zárta be.⁵⁸

A fenti művek alapján megállapíthatjuk, hogy Iványi a városi jog egyik legnagyobb korabeli szakértője volt, ezt támasztja alá *A városi polgárjog keletkezése, figyelemmel Buda és Pest városokra* című műve is. E munkája három részre tagozódik. Az elsőben az európai városi jogfejlődés alapjául szolgáló német és olasz városok jogfejlődésének rövid vázlatát adja.⁵⁹ E háttér megrajzolása után a magyar városi polgárságnak és jogának az ismertetését kapjuk.⁶⁰ A harmadik rész Buda és Pest régi polgárjogának fejlődésével foglalkozik.⁶¹ Buda már a tatárjárás előtt jelentős kiváltságokat nyert és a város 1403. évi kiváltságlevele már különbséget tesz *cives*, *hospites* és *incolae*⁶² között. A polgárság kötelékébe felvettek polgár-levelet voltak kötelesek kiváltani, amelyet a városnak már a 15. században fejlett kancelláriájában állítottak ki. A török uralom után az elnéptelenedett városba lakosokat kellett telepíteni. Ezeket a kamarai adminisztráció és nem a város vette fel a polgári kötelékbe. A két város 1703-ban nyeri főkiváltságlevelét. A szerző részletesen ismerteti a polgárság kötelékébe való felvétel feltételeit, módját, a

⁵⁴ Sárospataki Református Lapok, 1927. március 27. XXII. évf. 13. sz. 56. p.

⁵⁵ A forrásanyag oly módon került megmentésre, hogy Milleker Rezső debreceni egyetemi tanár elkérte Göncz városától és letétbe helyezte a város iratait a tudományegyetem földrajztani intézetében. Miskolci Jogászélet, II. évf. 8. rész, 10. sz. 1926. 13. p.

⁵⁶ VARGA 1926, 273–275. pp.

⁵⁷ S. K. 1928, 4431. p.

⁵⁸ CZOBOR 1926, 39. p.

⁵⁹ IVÁNYI 1936, 3–17. pp.

⁶⁰ Uo. 18–95. pp.

⁶¹ Uo. 96–198. pp.

⁶² A városban (nem pedig az államban) privilegizált státusszal rendelkező polgárság volt a *civis*. Valójában Magyarország városi lakossága csak a töredékét képezte az ország összlakosságának. A középkorban státuszuk szerint több csoportba voltak sorolhatók a városi lakosok, közülük a született honpolgárok, vagy más néven hazafiak (*incolae nativi*), a honosított honpolgárok (*incolae recepti*) a kikelendők. Mindezek felül Magyarországon a városias települések kialakulásában szerepet játszott az uralkodók által a befogadott népeknek adományozott *hospesjog*, amely a korlátozott autonómia – és olykor saját idegen jogok gyakorlásának – biztosításával segítette gazdasági tevékenységüket. GANCZER 2011, 67–69. pp.

polgárok kötelességeit és jogait. A felvétel feltétele a biztos létalap, legtöbbször valamely ipar üzése volt. A felvételért városonként, koronként és személyenként változó adót szedett a város. A városok a „keblükbe felvett” polgárokról polgárkönyvet vezettek, amelyekbe az illetők nevét, foglalkozását és esetleg származási vagy más adatait is beírták. A polgárság köteleibe való tartozás bizonyos személyes és kollektív kiváltságokat adott. A magyar városi lakossággal és annak családtörténetével foglalkozók nagy haszonnal forgathatják ezt a munkát. Értékes és segítő eszközül szolgálhat a mű a polgárcsalád-történetírás számára. A városok kialakulásában szerepet játszott polgárcsaládok múltjával szükséges behatóbban foglalkozni, mert történetük sokszor adhat felvilágosítást és jelentős adatokat szolgált a magyar városi kultúra, a gazdaságtörténet fejlődéséhez. A polgárcsaládok története a városok történetét, mint ahogyan a nemes családoké a vármegyéét, a kettő pedig együtt a magyar nemzet történetét tükrözi vissza.⁶³

A fenti kötethez szorosan kapcsolódik a *Debrecen és a Budai jog*⁶⁴ című könyv is, amely szintén a középkori városi jogok és azok kapcsolódását mutatja be. Ezen értekezés eleje Debrecennek átfogó történetét adja 1405-ig, – azaz a szabad királyi várossá történt emeléséig; többi része pedig a város jogának eredetét és az első másfél évszázad alatt bekövetkezett fejlődését ismerteti. Közülük kiemelendő, hogy Zsigmond király a debrecenieket kötelezte a budai jog alkalmazására. Az 1405. évi kiváltságlevél a budai jognak Debrecenre való kiterjesztésével városi jogaink egységesítését segítette volna elő, azonban nem számolt azzal a körülménnyel, hogy minden nemzet saját egyéniségéhez mért jogi berendezéseket kíván, és ezért a német fajra szabott idegen eredetű budai városjog nem is maradhatott meg állandóan a tősgyökeres magyar Debrecenben. A szerző kimutatta, hogy a szóban forgó jog Debrecenben nem talált kedvező talajra, hatása idővel egyre gyengült és a város jogszolgáltatásában mindinkább a magyar lélekből eredő szokásjog érvényesült. A magyar szokásjog az egyszerű debreceni magyar bírák racionális gondolkozásmódjából és józan ítélőképességéből származott, amelynek keletkezését a magyar lélek teremtő és átalakító erejének megnyilvánulásaként értékelhetjük. A mű írója Debrecen város levéltárának középkori okleveleit és legrégibb jegyzőkönyveit dolgozta fel más levéltári és történelmi források segítségével; példát mutatva ekként magyarországi városjogaink jövőre feldolgozóinak.⁶⁵

A magánlevéltárak kutatási eredményeinek bemutatásával jelent meg *A Római Szent Birodalmi Széki Gróf Teleki család gyömrői levéltára* című kötete.⁶⁶ Mint fentiekből is látható Iványi Béla akkori szegedi egyetemi tanár közel három évtizeden át rendkívül értékes levéltári kutató munkát fejtett ki és becsebbnél becsebb oklevélközlésekkel gazdagította a történeti irodalmunkat. Ezen munkája is követi a rendszer és a diplomatikai hűség tekintetében a régebbi oklevél publikációit. A tudós a gróf Teleki család gyömrői levéltára regesztáinak közlése előtt külön fejezetben mutatta be Gyömrő falu rövid történetét,⁶⁷ majd a következő fejezetben érintette a Teleki család eredetét: a család miképp és mikor szerezte meg Gyömrőt, majd a Telekiek gyömrői ágának megerősödését részletezi alapos utánjárással. A szerző részletesebben foglalkozik e fejezetben

⁶³ BOTTLO 1937, 52–53. pp. Városok Lapja, 1937. augusztus 1. XXXII. évf. 14. sz. 472. p.

⁶⁴ IVÁNYI 1922.

⁶⁵ M. Z. 1924, 186–187. pp.

⁶⁶ BALOGH 1997, 41. p.

⁶⁷ IVÁNYI 1931, 7–17. pp.

gróf Teleki László, a tragikus véget ért nagy politikus életével naplója és a gyömrői levéltárban őrzött, különösen anyjához intézett fennmaradt leveleinek figyelembevételével.⁶⁸ A monográfia végén közölte a szerző a gróf Teleki család gyömrői ágának leszármazását.⁶⁹ A leszármazási táblán azonban kimaradt gróf Teleki (II.) Sándor és gróf Teleki Jozefin házasságából származó gyermekek közül Anna, aki báró Prónay Szilveszter Gáborral kötött házasságot, és amely házasságból származott Prónay Karolina, György, Gábor és Jozefin. A szerző a munka harmadik fejezetében szakszerűen ismertet a gyömrői levéltárat, amely elsőrendű és másodrendű levéltárra oszlik. Az előbbiekhöz tartozik a Garázda család levéltára, amely tartalmazza a leányági iratokból összekevert anyagot is. Ide tartoznak még a Dolha család oklevelei is. A másodrendű levéltár anyagát többnyire a Királyfalvi Róth, a Daróczy, a Berzeviczy, a Garamszegi, a Géczy és a Jánoki családok iratai alkotják.⁷⁰ Iványi megemlékezik a levéltár régebbi anyagának egykori rendezőiről, Szulyovszky Gáspárról és Molnár Pálról,⁷¹ azonban a 18–19. századi levelezést a vegyes természetű iratokkal együtt már ő maga rendezte.⁷²

Szintén magán-levéltárbeli kutatásának eredménye a *Tomaj-nemzetségbeli Losonczy Bánffy-család története 1458–1526 között*,⁷³ amely két kötetben látott napvilágot. A Bánffy-család oklevéltárának első kötete 1908-ban Varjú Elemér⁷⁴ szerkesztésében jelent meg, s az 1214–1457-ig terjedő okleveles anyagot öleli fel. A második kötet szerkesztését, – átvéve a még részben Varjú Elemér által gyűjtött anyagot –, Iványi Béla folytatta, és az a közbejött háború és az ezt követő nehéz társadalmi–gazdasági viszonyok miatt az első kötet megjelenése után csak húsz évvel, az előbbihez hasonló nagy terjedelemben hagyta el a nyomdát. Folytatólagosan a mohácsi vész 444 oklevél szövegét vagy regesztáját találjuk benne, ezeket tizenhat köz- és magánlevéltárból gyűjtötték össze. A sok jelentős köz- és művelődéstörténeti anyagot tartalmazó kötetből a nemzetségi vagyoni kiterjedése következtében az ország igen nagy részére meríthetők család- és birtoktörténeti adatok, utóbbiak kapcsán vártörténetiek is. Legbősegebben Erdély és Heves vármegye területéről, aztán Nógrád, Közép-Szolnok, Szabolcs, Bihar, Zemplén, Abaúj, Pest megyékből. És nemcsak a Bánffy-család különböző ágaira és birtokaira, hanem ezek kapcsán a középkorból eredő és akkor élt családok egész tömegére találhatunk benne releváns információt. Mindehhez 262 oldalnyi hely- és névmutató szolgál, amelyet Iványi készített el.⁷⁵

Az oklevéltár második kötetének szerkesztője az oklevelek szakszerű közlési módja

⁶⁸ Uo. 18–53. pp.

⁶⁹ Uo. 54. p.

⁷⁰ Uo. 55–469. pp.

⁷¹ Uo. 58. p.

⁷² BRUCKNER 1938, 34–36. pp.

⁷³ MTA Tagajánlások, 1920. 26–28. pp. IVÁNYI 1928. IVÁNYI 1917.

⁷⁴ Csekei Varjú Elemér 1898-ban lépett a Magyar Nemzeti Múzeum szolgálatába, ahol 1899-ben könyvtári asszisztens, 1901-ben segédőr lett, majd 1901 februárjában a *Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság* közlönyének, a *Turulnak* szerkesztésével bízták meg. 1908-ban a Felső magyarországi Múzeumhoz Kassára biztosul küldetett ki, ahol 1909-ben nevezték ki igazgatóvá. 1898-ban a gyulafehérvári könyvtárban tett kutatásai közben fedezte fel azon magyar nyelvemléket, amely *Watachai* János budai szent Ferenc rendi szerzetes *Memoriale*-féle jegyzőkönyvben a latin szöveg közt talált három versszak latinból lett magyarra fordítva. Ezáltal e pár sor a 14. század elejéről a *Halotti beszéd* után a legrégebbi nyelvemlékünk. SZINNYEI 1914, 931–932. pp.

⁷⁵ CZOBOR 1930, 39. p.

tekintetében elődjének a nyomdokain haladt. A szükséghez képest jelentősebb jegyzetekkel kísért a szöveg, a közbeeső okleveleknek lapszélre kitett dátumokkal való jelzése, a szélen olvasható és az előforduló helyek megyék szerinti meghatározását is tartalmazó kivonat, az oklevelek külalakjának és őrzési helyének részletes és pontos leírása, mindez magában is rávilágít a feladatában otthonosan mozgó szakemberre, aki szem előtt tartotta, hogy a kutatóknak fáradság és kétely nélkül használható forrásanyagot nyújtson.⁷⁶

A körmendi Batthyány-Strattmann család szolgálatában a Batthyány család történetével is foglalkozott.⁷⁷ Az ott folyt iratrendezés eredményeképpen elindította és 1942–1943-ban maga szerkesztette a *Körmendi Füzetek* című forráskiadvány-sorozatát,⁷⁸ amelynek célja a nagyhírű körmendi levéltár anyagának részben ismertetése, részben pedig közlése volt. A Batthyány-családnak a 15. század második felétől kezdve évszázadokon keresztül tevékeny és kimagasló szerepe volt az országos ügyek intézésében s így a család levéltára az egész ország politikai, kulturális történetéhez felbecsülhetetlen értékű forrásanyagot nyújt. A levéltár igen nehezen volt hozzáférhető, ezért mindenképpen indokolt volt a levéltár anyagának ismertetése. A fentiek alapján látható, hogy házagpótlónak ígérkeztek tehát ezek a levéltár ismertetések, illetőleg publikációk. Az első füzetben Árpádházi Szent Margit születésének hétszáz éves évfordulójára válogatott ki okleveleket, amelyben a domonkosok konventjét szándékozott bemutatni. A füzetben közölt hét középkori oklevél részben a győri rendház vagyonára vonatkozik, részben pedig a magyarországi provinciálistól *Batthyány Boldizsár és Essegvári György* részére adományozott kiváltságról. Az újkori iratok részben a domonkosoktól elhagyott s az 1610-es évekig a veszprémvölgyi cisztercita apácák birtokában levő körmendi rendházra, illetőleg magukra az apácákra vonatkoznak, tetemes részük azonban a domonkosok visszatelepítésével függ össze. *Batthyány* Ádám ugyanis az 1630-as években előbb Rohoncon, utóbb Szombathelyen telepítette le a domonkos atyákat. Ezzel a visszatelepítéssel kapcsolatos az a 14 oklevélszöveg is, amelyet a szerkesztő a domonkos rend római központi levéltárának regisztrátúra-köteteiből másolt le.⁷⁹

A második szám a körmendi levéltár egyik önálló és nagybecsű iratgyűjteményének lajstromkönyvét mutatja be, amely az *Acta Memorabilia* címet viseli. Az idők folyamán ebbe gyűjtötte össze a Batthyány-család a nem fiskális-vonatkozású, de köztörténeti szempontból nevezetes levéltári iratanyagot. 1553 tételszám alatt több ezer darabot gyűjtöttek itt össze, amelyek 1352-től 1904-ig tartalmazzák a Batthyány-család emelkedésére, tekintélyére, országos szerepére, befolyására vonatkozó adatokat. A szerkesztő a füzet bevezetésében röviden összefoglalja a Batthyány-család történetét. *Iványi* 231 középkori oklevélnek rövid regesztáját közölte. A füzet függelékeként *Báthori* István lengyel király, *Bethlen* Gábor, Mihály moldvai vajda, *Zrínyi* Miklós (a költő) és mások magyar nyelvű leveleit is közre adta.⁸⁰

A harmadik kötet *Pázmány* Péter kiadatlan leveleit tartalmazza. A nagy kardinális *Batthyány* Ferencsel volt jó viszonyban s mikor ez 1621-ben Bethlen partjára akart állani, levélben kereste fel s figyelmeztette: „elfogy ez kevés darab ország”, ha nem

⁷⁶ FEKETE 1929, 344–346. pp.

⁷⁷ DEGRÉ 1964, 295–296. pp.

⁷⁸ PAPP 1942, 405–407. pp.

⁷⁹ BAKÁCS 1947, 312. p.

⁸⁰ BAKÁCS 1947, 313. p

tartanak össze. *Pázmány* hatására tért vissza azután a katolikus hitre Ferenc fia Ádám, a körmendi levéltár megalapítója.⁸¹

A negyedik füzet *Képek Körmend múltjából* címet viseli, amelyben a 17. századi Körmend történetével foglalkozik, mégpedig a helytörténetíró számára igen kedvező forrásanyag, az egykorú tisztviselői levelezés alapján.⁸²

Az ötödik kötet a körmendi levéltár *missilis* leveleit tartalmazza, amelyeket a szerkesztő rendezett: a 185 középkori darabot időrendben, az újkoriakat a levélírók betűrendjében. A közreadott regeszták alapján megállapítható, hogy a levelek nagy része *Batthyány* Boldizsárhoz, Szlavónia vicebánjához és a királyi hadiadó beszédőjéhez íródott, így tartalmuk félig meddig hivatalos jellegű, jelentős részükben pedig ajánló levelek. A 16. századi levelek már inkább magánjellegűek voltak.⁸³

A fenti sorozaton kívül még két kötet jelent meg. Az első füzet a keszthelyi levéltárból hét, a körmendi levéltárból tíz hazai és három külföldi címeres levél tartalmi kivonatát közli a címerleírások szószerinti, latin nyelvű közlésével. Ezenfelül a körmendi levéltárból származó rangemelő oklevél regesztája is megtalálható. A második füzet a keszthelyi levéltár egyik kevésbé ismert részét a „Tolnai levéltárat” ismerteti, amely nemcsak a tolnai uradalomnak, hanem a kihalt Hathalmy-család levéltárának romjait, a Jankovics-családra vonatkozó iratokat is tartalmazza. Az itt talált mintegy másfélezer pecsét – amelyek nemcsak nemesektől és egyháziaktól, hanem a legkülönbözőbb foglalkozású iparosoktól és kereskedőktől, vármegyéktől, városoktól, községektől, uradalmi alkalmazottaktól, postamesterektől származnak –, levéltári jelzetét közli.⁸⁴

Fontos megemlíteni, hogy a fentebb említettek mellett behatóan tanulmányozta a magyar nyomdászat és könyvkultúra történetét is.⁸⁵ A *Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története 1577–1927* című munkája az első 350 évét mutatta be az 1577. október (mindszent hava) 20-án *Telegdi* Miklós püspök által – a bécsi jezsuiták nyomdai felszerelésének megvásárlásával – hazánkban alapított első katolikus nyomdának; amelyből idővel a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda fejlődött ki. Az a kétszáz év, amelyet az Egyetemi Nyomda Nagyszombatban ért meg, a magyar kultúra, főleg a magyar nyelvű könyvek kiadása tekintetében nagyon szegénynek mondható. Az 1711-ig megjelent kiadványainak túlnyomó része latin nyelvű, s kevés magyar nyelvű volt. Az 1745-től 1773-ig megjelent 532 műalkotás közül csak 62 magyar nyelvű akadt. A jezsuita-rend tekintélyének hanyatlása, majd teljes megszüntetése erősen visszavetette a nyomdát fejlődésében. 1777-től 1877-ig terjedő időben az Egyetemi Nyomda által kiadott könyvek alig több mint fele volt magyar nyelvű.⁸⁶

A nyomda nagyszombati korszakának (1577–1777) anyagát *Iványi Béla* szegedi egyetemi tanár kutatta föl, a nyomda budai működéséről szóló adatokat (1777–1867) *Gárdonyi Albert* székesfővárosi főlevéltáros gyűjtötte össze.⁸⁷

⁸¹ Uo.

⁸² Uo.

⁸³ Uo. 314. p

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ IVÁNYI – GÁRDONYI 1927. IVÁNYI 1937.

⁸⁶ NYIREŐ 1928, 283–286. pp.

⁸⁷ Mint látható az Egyetemi nyomdánk történetét három részre lehet osztani; a nagyszombati, a budai és végül a pesti korszakra. A nyomda történetének tárgyi emlékeit *Díváld Kornél* közreműködésével *Czakó Elemér*

Iványi Béla szegedi professzori időszakából fennmaradt a Szent István Társulat szegedi fióknymdájára által sokszorosított az *Egyházjog* és a *Magyar alkotmány és jogtörténet* előadásainak jegyzetelt változata. Az *Egyházjog* előadások két külön évből maradtak fenn – az 1933 és 1936 évekből –, amely összehasonlításra is lehetőséget nyújt. Azt lehet megállapítani, hogy érdemben a két anyag nem tér el egymástól jelentősen, kizárólag abban, hogy a korábbi változatban az egyházi vagyoni megszerzésére lehetőségként álló szerződések nem kerültek bemutatásra, amelyek a későbbi bővített változatba bekerültek. Az egyházjog keretében a szigorlók a katolikus egyházjogon belül a kánonjog periodizációjával, az egyházi személyek hierarchiájával és ezen személyek jogaival és kötelezettségeivel, valamint a szerzetesek és a harmadik rend struktúrájával, valamint jogaival és kötelezettségeivel ismerkedtek meg. Ezeken felül vagyoni jogi és dologi jogi információkkal is gazdagodtak tanulmányaik során.⁸⁸

Szintén két évből – 1929 és 1932 évek – maradtak fenn a *Magyar alkotmány és jogtörténet* előadásainak jegyzetelt változatai, amelynek feltehetőleg első változatai a debreceni egyetemen hangzottak el.⁸⁹ A két anyag itt sem különbözik jelentősen egymástól, kivéve abban, hogy a későbbi változatban Werbőczy István *Tripartituma* és a *Corpus Juris Hungarici* is ismertetésre került. Az anyag első felét az alkotmánytörténeti rész teszi ki. Külön foglalkozott a városi jogokkal, a közigazgatási szervezettel, Erdéllyel, illetve a horvát részekkel is megismertette a hallgatókat. A jogtörténeti részben a magánjogi, büntetőjogi és a perjogi jogintézmények történetével ismertette meg a hallgatókat. Azonban mindkét anyag rész kizárólag a középkorra terjedt ki.⁹⁰

III. Fontosabb művei⁹¹

Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526. I. kötet. Budapest, 1910.

A magyar tűzértség fejlődésének vázlata a XV. és XVI. században. Debrecen, 1916.

A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei. Budapest, 1918.

A márkusfalvi Máriásy család levéltára 1243–1803. Lőcse, 1917.

Pro Hungaria Superiore – Felsőmagyarországiért. Debrecen, 1919.

Debrecen és a budai jog. Debrecen, 1924.

Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése. Budapest, 1926a.

---

csoportosította és ő ismertette a könyv tipográfiai, könyvkötészeti, könyvészeti és művészeti vonatkozású fejezeteiben. Az illusztrációkat részben a nyomdában megőrzött régi dúcokról nyomatták, részben közgyűjteményeink képanyagából merítették. Ezek láthatók voltak az Egyetemi Nyomda egyéb kultúrtörténeti emlékeivel együtt a Magyar Nemzeti Múzeum nagytermében az 1927 végén rendezett jubiláris kiállításon. Első terméke a nyomdának a nyitás évből egy magyar nyelvű könyv volt: *Telegdi evangéliumi magyarázatainak* II. része. Csak a következő évből származik a nyomda első ismert latin kiadványa: egy kongregációi szabályzat. B. E. 1928, 127. p.

⁸⁸ *Egyházjogi jegyzet*, 1933. *Egyházjogi jegyzet*, 1936.

⁸⁹ P. SZABÓ 2014, 211. p.

⁹⁰ *Magyar alkotmány és jogtörténeti jegyzetek I.–II.* 1929. *Magyar alkotmány és jogtörténeti jegyzetek I.–II.* 1932.

⁹¹ Teljes bibliográfiai lista: HERNER – MONOK 1983, 587–596. pp.

Gönc szabadalmas mezőváros története. Karcag, 1926b.

A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története 1577–1927. (Közösen Gárdonyi Alberttel). Budapest, 1927.

A Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család története 1458–1526. Budapest, 1928.

Felső Magyarországról. Szeged, 1930.

Eperjes szabad királyi város levéltára. Archivum Liberae Regiaeque Civitatis Erjes 1242–1526. Szeged, 1931.

A római szent birodalmi Széki gróf Teleki család gyömrői levéltára 1245–1526. I–II. kötet. Szeged, 1931–1932.

A városi polgárjog keletkezése és fejlődése, figyelemmel Buda és Pest városokra. Budapest, 1936.

Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331–1600. Budapest, 1937.

A losonczi Bánffy család története. Budapest, 1941.

IV. Irodalomjegyzék

A kolozsvári magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem Almanachja. Kolozsvár, 1928.

BAKÁCS ISTVÁN: *Körmendi Füzetek.* Századok, 1947. 312–314. pp.

B. E.: *Iványi Béla, Gárdonyi Albert – A királyi magyar egyetemi nyomda története 1577–1927.* ismertetés. Katolikus Szemle, 42. 1928. 127. p.

BOTTLO BÉLA: *Iványi Béla – A városi polgárjog keletkezése és fejlődése, figyelemmel Buda és Pest városokra.* Turul, 1937. 52–53. pp.

BRUCKNER GYÖZÖ: *Iványi Béla – A római szent birodalmi széki gróf Teleki család gyömrői levéltára.* Protestáns Szemle, 1938. 34–36. pp.

CZOBOR ALFRÉD: *A Tomaj-nemzetségbeli Losonczi Bánffy-család története.* Turul, 1930. 39. p.

CZOBOR ALFRÉD: *Iványi Béla – Göncz szabadalmas mezőváros története.* Turul, 1926. 39. p.

DEGRÉ ALAJOS: *Dr. Iványi Béla (1878–1964).* Vasi Szemle, 1964, 18. évf. 2. sz. 295–296. pp.

Egyházjogi jegyzet, Iványi Béla egyetemi tanár előadásaiából összeállította: SZERÉNYI LÁSZLÓ jogszigorló, Szeged, 1933.

Egyházjogi jegyzet. Iványi Béla egyetemi tanár előadásaiából. Szeged, 1936.

EMBER GYÖZÖ: *Levéltári terminológiai lexikon.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1982.

ERDÉLYI LÁSZLÓ: *Iványi Béla – Bártfa szabad királyi város levéltára.* Századok, 1911. 205. p.

FEKETE NAGY ANTAL: *A Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család története.* Levéltári Közlemények, 7. 1929. 344–346. pp.

FEKETE NAGY ANTAL: *Iványi Béla – Eperjes szabad királyi város levéltára.* Századok, 1931. 189–190. pp.

FEKETE NAGY ANTAL: *Iványi Béla – Eperjes szabad királyi város levéltára II.* Századok, 1936. 333. p.

GANCZER MÓNIKA: *Az állampolgárság fogalmának történeti formái az ókortól a modern korig.* Jog–Állam–Politika: Jog- és Politikatudományi folyóirat, 3. sz. 2011, 61–79. pp.

HAMZA GÁBOR: *Emlékezés Iványi Bélára (1878–1964), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjára.* http://real.mtak.hu/80568/1/Ivanyi_Bela_1878_1964_megemlekezés.pdf letöltés ideje: 2019. december 17.

HAVRAN DÁNIEL: *Iványi Béla: Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése (szakirodalom).* Magyar Könyvszemle, XXXIII. kötet, 1926, 406. p.

- HERNER JÁNOS – MONOK ISTVÁN: *A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése*. Szeged, 1983. 587–596. pp.
- HOLUB JÓZSEF: *Iványi Béla – Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése, ismertetés*. Századok. LXI. évf. 1–3. sz. 1927. 671. p.
- HORVÁTH CSABA PÉTER: *Telegdi Miklós (1535–1586)*. Doktori (PhD) értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Irodalomtudományi Doktori Iskola, Budapest. 2019.
- ILA BÁLINT: *Eperjes szabad királyi város levéltára*. Levéltári Közlemények, 11. 1933, 164. p.
- ILLÉS JÓZSEF: *Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története*. Rényi Károly Könyvkiadó Vállalata. Budapest, 1910.
- KOZOCSA SÁNDOR: *A K. M. egyetemi nyomda története*. Magyar Könyvszemle. 36. új évf. 4. sz. 1929. 118. p.
- Magyar alkotmány és jogtörténeti jegyzetek I.–II.* Iványi Béla előadásai után, 3 bővített kiadás. Szeged, 1929.
- Magyar alkotmány és jogtörténeti jegyzetek I.–II.* Iványi Béla előadásai után, 4. javított és bővített kiadás. Szeged, 1932.
- M. Z.: *Iványi Béla: Debrecen és a budai jog*. Levéltári Közlemények. 2. 1924. 186–187. p.
- NYIREŐ ISTVÁN: *A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története*. Protestáns Szemle. 1928. 283–286. pp.
- P. SZABÓ BÉLA: *Iványi Béla (1914–1927)*. In: P. SZABÓ BÉLA (szerk.): *A Debreceni Tudományegyetem jogász professzorai (1914–1949)*. Debrecen, 2014. 207–231. pp.
- PAPP LÁSZLÓ: *Körmendi füzetek. Szerkeszti Iványi Béla. Körmend 1942–43*. Levéltári Közlemények. 20–23. évf. Budapest, 1942–1945. 405–407. pp.
- S. K.: *Iványi Béla–Göncz szabadalmas mezőváros története (Geschichte der oberungarischen Stadt Göncz)*, Bücherschau. Ungarische Jahrbücher 8. Heft 3. Berlin-Leipzig, 1928. 4431. p.
- SZABÓ BÉLA: *Béla Iványi, als professor der Univerität Debrecen (1914–1927)*. In: BALOGH ELEMÉR – HOMOKI-NAGY MÁRIA (szerk.): *Tripartitum Trium Professorum – Három szegedi jogtörténész. Drei Szegediner Rechtshistoriker. – Tudományos emlékülés Bónis György születésének 100. Both Ödön születésének 90. és Iványi Béla halálának 50. évfordulóján*, A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 58. Szeged, 2017. 271–282. pp.
- SZABÓ ISTVÁN: *Iványi Béla – Eperjes szabad királyi város levéltára*. Protestáns Szemle. 1931. 794–795. pp.
- SZENTIRMAI LÁSZLÓ – IVÁNYI SZABÓ ÉVA – RÁCZNÉ MOJZES KATALIN (szerk.): *Szegedi Egyetemi Almanach 1921–1995*. I. kötet. Szeged, 1996.
- SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*, 14. kötet. Budapest, 1914.
- VARGA ENDRE: *Iványi Béla – Göncz szabadalmas mezőváros története*. Levéltári Közlemények. 4. 2–3. füzet. Karcag, 1926. 273–275. pp.
- VÖRÖS KÁROLY: *Iványi Béla (1878–1964)*. Levéltári Közlemények. 1964. XXXV. évf. 1. sz. 141–142. pp.

SZABÓ IMRE

JANCSÓ GYÖRGY

(1853–1911)

I. Életrajz

A Zemplén megyei Tályán (ma Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Tállya) született 1853. február 24-én, evangélikus család gyermekeként. Testvérei: Mihály, Anna és Janka. Felesége *Jankó* Margit. Gyermekei: Ilona és György.

Az olaszországi Riminiben halt meg 1911. augusztus 14-én, elhalálozását a *Budapesti Hírlap*, 1911. augusztus 17-ki számában tették közzé, temetése 1911. október 22-én volt a kolozsvári köztemetőben.

Nemesi előneveként az életrajzírók többsége a kézdi-vásárhelyi, míg a család honlapja az abaúji előtagot adja meg.

Gimnáziumi tanulmányait Eperjesen végezte az evangélikus kollégiumban. Jogi tanulmányait is az Eperjesi Evangélikus Jogakadémián végezte és ún. elméleti bírói államvizsgát tett (1875). Ez évben iratkozott be a Budapesti Tudományegyetem jogi karára, s 1877-ben államtudományi államvizsgát, majd 1879. április 5-én jogtudori oklevelet, 1880. január 20-án ügyvédi oklevelet szerzett. A magyar magánjog tárgykörben magántanári képesítést szerzett (1890).

A Pestvidéki Törvényszék joggyakornoka (1875–1876), a Budapesti Ítéltábla joggyakornoka (1876–1880), segédfogalmazója (1880–1883), fogalmazója (1883–1887). A Kúria tanácsjegyzője (1887–1889), a Pestvidéki Törvényszék (1889–1890), a Kassai Ítéltábla bírása (1891–1900), a Budapesti Ítéltábla kisegítő bírása (1900–1911).

A Budapesti Tudományegyetem magántanára (1890–1891), a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen a polgári peres és peren kívüli törvénykezési jog nyilvános rends tanára (1891–1911). A Jog- és Államtudományi Kar prodákánja (1894–1895 és 1903–1904), dékánja (1893–1894 és 1902–1903); az Egyetem prorektora (1909–1910), rektora (1908–1909).

A Jogtudományi Államvizsgáló Bizottság elnöke (1894–1895).¹

A Kolozsvári Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház tanácsának tagja. Kolozsvár szabad királyi város törvényhatósági bizottságának tagja.

A *Magyar Jogász Egyesület* igazgatóválasztmányának és a Magyar Jogászgylés állandó bizottságának tagja. Az *Erdélyi Múzeum Egyesület* igazgatóválasztmányának tagja.

---

¹ GAZDA 1997, 195. p.

II. Tudományos munkásság

Jogtudományi munkásságából kiemelhetők a házassági vagyoni joggal kapcsolatos művek, melyek zömmel a házastársak vagyoni jogi státusának szabályozása körül forogtak. Álláspontjának meghatározó eleme volt, hogy szakított kora társadalmának feudálkapitalista nézeteivel, s a női egyenjogúság pártolásával, a házaspárok egyenjogúsága alapján kínált jogszabályi megoldásokat. Ma is figyelemre méltók és egybe csengenek a hatályos jogi szabályozásunkkal is azok a fejtegetései, amelyeket a közszerzeményi jogról, illetve a házastárs öröklési helyzetéről vallott.

*A közszerzeményi jog*² címmel jelent meg a *Jogászegyleti Értekezések* 1882/7. számában írt kismonográfiája, aminek aktualitását az akkor előkészületben lévő házassági törvény (1894: XXXI. tc.), illetve a magánjogi törvénykönyv tervezetei adták. Jancsó tanulmányában akként fogalmaz, hogy „[...] közszerzeménynek azon vagyont tekintem, melyet a házastársuk házassági együttélésük tartama alatt szereznek.”

Határozottan a házassági együttélés alatt szerzett vagyont közszerzeményi jellegének védelme mellett tette le a voksát, s azt is kifejtette, hogy a különvagyoni házassági együttélés alatti hasznait közszerzeménynek kell tekinteni. Cáfolta azokat a véleményeket, amelyek szerint a tulajdonolt dolog hasznainak feltétlenül a tulajdonos tulajdonába kell kerülni, mert a házasság jogi ténye folytán „[...] ennek jogi indokoltságát maga a házassági viszony természete szolgáltatja. E kötelek folytán mindegyik fél addigi egyéni életét társas életté teszi, melynek semmi más viszonyban fel nem található bensősége és mindkét házastársnak egy közös célra törekvése mellett, a házasság megkötése után származó vagyont szerzésébe mindkét házastárs majd közvetlenül, majd közvetve befolyhat és egészséges házasságot tartva szem előtt, – el kell fogadnunk, hogy be is foly. Nincs kizárva, sőt rendszerint, hogy az egyik házastárs különvagyoni hasznosításába a másik fél közvetlenül is közrehat; és nem alapelvi, hogy az egyik fél keresetképtességét és munkakedvet a másik fél az együttélés ténye által fentartja és fokozza és az által a különvagyoni gyümölcsösztetésében közvetve részt vesz. Az együttes szerzés tényén nyugszik tehát a különvagyoni házasság alatti szaporulatának közszerzeményül tekintése.”³ Jogász gondolkodásmódjában felfedezhetők a haladó társadalomfilozófiai nézetek. A közszerzeményi jog indokoltságára nézve írta, hogy „[...] nem lehet és nem szabad a közszerzeményi jog intézményét pusztán elvont jogelvek szerint megítélni és azok követelményeinek rideg keresztülvitele mellett szabályozni. E jogintézmény oly szorosan egybe van forrva az egész házassággal, hogy ennek eszméi és társadalmi követelményei és helyes szervezésének jogpolitikai tekintetei előtt a jogelvek szigorú konzekvenciáinak háttérbe kell vonulniuk. Nincs az a jogi indok, mely megbírna győzni a felől, hogy jogos, igazságos és helyes, miszerint a vagyoni feleség elvonja a család fenntartásában magát agyonküzdő vagyontalan férje elől hozományának hasznait: vagy hogy a gazdag férj, felesége támogatása és segélye mellett szerzett külön vagyoni jövedelmeit csak külön vagyoni gyarapítására és ne együttes vagyontalan neje jövőjének biztosítására használja. Az, ki méltónak tart valakit arra, hogy vele életsorsát megossza, tartsa méltónak arra is, hogy osztozzék vele a kisebb jelentőségűben: különvagyoni jövedelmének házasság alatti jöve-

² JANCÓS 1882, 138. p.

³ Uo. 11–12. pp.

delmeiben.”⁴ Álláspontja igazolására felhossa a meghatározó európai magánjogi törvényi rendelkezéseket: „[...] a porosz Landrecht, a francia, az olasz polgári törvénykönyv, a máltai törvény, a spanyol Goyena-féle tervezet, a bajor jog, Schweiz kantonjai közül: Schaffhausen, Wallis, Thurgau és Neuenburg joga.”⁵ A jog társadalomszervező erejét látva, leszögezi, hogy a házassági vagyoni rendszer mikénti szabályozása nem csak közvetlenül a házasság intézményének sarkalatos kérdése, de mikénti megoldása társadalmi problémák sokaságát rejtí magában. (Bizonyára nem hagyták érintetlenül Jancsót a nő-emancipáció századfordulóhoz közeli történései sem.)

az együtt szerzett vagyont (közszerzemény) tulajdonjogilag közelítette meg, s az a házastársak között „[...] egyenlő arányban oszlik meg. E megosztás létezik már a szerzés pillanatában, de nem tényleg, hanem csak eszmeileg.”⁶ S mint a tulajdon-elméletet részlegesen helyeslő, elveti a vagyoneérték-elméletnek azt a tételét is, hogy a közszerzeményi vagyont csak a felélt (elkölthött) különvagyont pótlását követően fennmaradt vagyona lehet értelmezni. Álláspontja szerint a különvagyont eltékoztató házastárs nem igényelheti annak pótlását a közszerzeményi vagyontól, mert azzal a vétlen házastárs szenvedne méltánytalan kárt. Ha azonban a különvagyont beruházták a közszerzeményi vagyona, annak kiadása igényelhető.⁷

Kemény kritikával illeti azt a nézetet, amely szerint a családfő a férj, s ezen jogából kifolyólag rendelkezése alatt áll a teljes közszerzeményi vagyon. Ezt sem anyagilag, sem etikailag nem tartja elfogadhatónak. „Nemcsak, sőt főleg sem a szívnek közrehatása mellett, hanem minden körülmény nyugodt, komoly megfontolása után fakad hát lelkem mélyéből a meggyőződés, hogy emberi rendeltetésünknek megfelelő, férjhez pedig méltó felfogás, hogy a feleség, ki férje öröme és bánatának osztálytársa, — egyenlő részesül tekintessék a vagyonnak is, mely a házasság együttélése alatt szerzett. E nézet, mely nem kívánja meg a nő közszerzőségéhez, hogy ő a házasság együttélése alatt szerzett vagyont bebizonyíthatólag férjével együtt szerezzék, hanem őt feltétlenül és minden körülmények között a házasság együttélése tényénél fogva szerzőtársnak tekint a közszerzeményben, kifejezést nyert döntvényeinkben is.”⁸ S az idők szavára figyelmeztetve írja, hogy „[m]ert minden törvényhozónak és mindazon bármilyen faktoroknak, melyek a társas mindenség alakítására hatni hívtak, bölcsesség forrása, ennek alfája, de tán ómegája is abban van: megérteni az idők jelét és e szerint cselekedni. Nem ellenszegülni botorul a megtörhetetlen áramlatnak, hanem ildomosán élére állani annak, hogy erősza- kos megrázkódás nélkül a helyes mederbe tereltesse. Azon mélyreható, mindinkább érezhető mozgalomnak, melyet »nőemancipáció« alatt ismerünk, üdvös lefolyást kell előkészíteni. És én azt hiszem, hogy nemcsak előkészítjük, de jórészen meg is oldjuk a kérdést, ha a nő jogos igényeit a család körén belül az igazság és célszerűség korlátai között kielégítjük és biztosítjuk.”⁹ „Modern és legfontosabb fejlődési processzusa pedig a családjognak: a férj és feleség egyenjogúsítása felé törekvés.”¹⁰

⁴ Uo. 12. p.

⁵ Uo. 13. p.

⁶ Uo. 16. p.

⁷ Uo. 16. p. 50. p.

⁸ Uo. 31. p.

⁹ Uo. 33. p.

¹⁰ Uo. 34. p.

Perjogilag is azt tartja helyénvalónak, ha azt kell bizonyítani (mert lehetséges), hogy a különvagyon a közszerzeménybe beruházták (tulajdonjogi-elmélet szerint), mintsem, hogy a különvagyon nem ruházták be a közszerzeményi vagyonba. Utóbbi nemleges bizonyítás lenne, egy nem létező tényre, ami perrendileg is lehetetlen.¹¹

Nem osztja ugyanakkor a tulajdonjogi-elméletnek azt az álláspontját, hogy a feleség, akár a házasság felbontása nélkül is, a házassági együttélés alatt követelhesse a közszerzeményi vagyonból az őt illető fele részre a tulajdonjogának megállapítását és a vagyon kiadását. Álláspontja szerint ilyen joggyakorlat a házasságokba vetett bizalmat ásná alá, s a házasfelek közti gyanakvásra vezetne. Ily módon *Jancsó* a közép-elmélet híveként úgy látja, hogy a közszerzeményi vagyon tényleges kiadása csak akkor követelhető, ha a házassági életközösség ténylegesen megszakadt. Ennek tipikus formája a házasság felbontása.

A magunk részéről azonban – legyen is az bármennyire a 19. század meghatározó köz- és magánjogi megfontolásán nyugvó felfogás – nem tudjuk helyeselni, hogy *Jancsó* a közszerzeményi ingatlanra nézve a tulajdonjog férj javára történő 1/1 arányú bejegyzését és a feleség javára az 1/2 részre vonatkozó közszerzeményi jogot, mint terhet indítványozta feltüntetni a telekkönyvben.¹² Mindez azzal járna, hogy a férj a közszerzeményi vagyon 1/2 részéről minden megkötöttség nélkül egyedül rendelkezhetne, míg a másik 1/2 részből csak a feleség hozzájárulásával. (A feleség azonban az ingatlanról még feltételhez kötötten sem rendelkezhetne. Sic!) Ezt a „botlást” figyelembe nem véve *Jancsó* haladó gondolkodására jellemző, hogy a közszerzeményi jog általánossága mellett, lehetővé kívánta tenni, hogy a házasfelek külön megállapodással a vagyon megosztás más módjában állapodjanak meg. *„Hogy egy diszpozitív jellegű, tehát oly törvényt, melynek intézkedéseitől a felek eltérőleg szerződhetnek, ha úgy vélik, hogy életviszonyaik különböznek attól, mely a jogszabály alkotásakor a törvényhozó szeme előtt lebegett, jogi és logikai ellenmondás nélkül az életet lebilincselő kényszerszertörvényként feltüntetni nem lehet, úgy hiszem bővebb bizonyítást nem igényel.”*¹³ Álláspontját a mindennapi gyakorlattal is igazolja, hiszen a házasságok zöme a közös szerzés talaján állt. Mint írja: *„[a] házastársak élet- és vagyonjogi viszonya nem volt ezelőtt 400 évvel s nem lesz ezután 400 évvel sem más mint ma. [...] szorgalmas és igyekvő s ennél fogva szerző mindkét házasság, [...]”*¹⁴

Széles látókörral bizonyította a közszerzemény létjogosultságát a telekkönyvi bejegyzések kiigazítása, törlése iránti perekkel, a tulajdonjog megállapítása és érvényesítése iránti keresetekkel, mert hiszen, ha e perek gyakorlati alkalmazása megállt, akkor nem lehetett azt mondani, hogy bár a házasfelek közösen szerezték az ingatlant, de annak az egyik fél nevére történt kizárólagos telekkönyvezése kizárná az említett kereseteket azon az alapon, hogy a bejegyzés megdönthetetlen vélelmet keletkeztetett.

A közszerzeményről vallott felfogását más műveiben is megerősítette, így pl. *A magyar házassági vagyonjog* című könyvében, illetve a kolozsvári egyetemen 1908-ban tartott rektori székfoglaló beszédében is.¹⁵

¹¹ Uo. 51. p.

¹² Uo. 61. p.

¹³ Uo. 124. p.

¹⁴ Uo. 124–125. pp.

¹⁵ JANCÓSÓ 1890.

A magánjog, kereskedelmi jog, illetve a házassági jog, részletesebben a házassági vagyonyjog területén több cikket is megjelentetett a *Jogtudományi Közönyben*. Ezek között találhatók, kronológiailag (de nem a teljesség igényével):

1879: *A kezesség fogalma és jogi természete*, 1880: *A kereskedelmi könyvek bizonyító ereje*, 1883-1884: *A nagykovácsi eset és a magánindítvány*, *Magánjogi codificatiónk*, 1889: *A hozomány biztosítékai, különösen jelzálogos biztosítása*, *A fél tanuja által szolgáltatott félbizonyíték kiegészíthető-e az ellenfél pótesküjével*, *Az örökösök perbehívása*, *A kötelesrész átöröklése*.

Más helyeken megjelent publikációi közül említhetők: a *Magyar Jogászgylés Évkönyvében* (1885) *A betudás, collatio*; az *Ügyvédek Lapjában* (1889) *Egyoldalú kereskedelmi ügylet*, *A jegyajándék visszakövetelése* című tanulmányok.

Jancsó György pályafutásának másik meghatározó tudományterülete a polgári törvénykezési jog volt. Kiemelkedő munkaként és a modern polgári gondolkodás jogászai materiájaként tartjuk számon a 19–20. század fordulóján írott két monográfiáját, melyek közül a *Magyar polgári törvénykezési jog* című mű¹⁶ a napirenden lévő polgári perrendi kodifikáció éveiben (1906, 1908), míg összefoglalóként is említhető másik munkája (*A magyar polgári perrendtartás rendszeres kézikönyve* I. kötete) 1912-ben, míg II. kötete Jancsó György irodalmi hagyatékának felhasználásával 1915-ben került ki a nyomdából Meszlény Artúr gondozásában.¹⁷

A *Magyar polgári törvénykezési jog* című művét a kolozsvári egyetemi könyvkereskedés adta ki egyetemi előadásai felhasználásával. A gondozási munkát Bíró Balázs látta el. Az egyetemi hallgatók számára írott tankönyv általában mellözi a pontos jogszabályi hivatkozásokat és joggyakorlatra utalást, ellenben a perjogi fogalmakat és az egyes jogintézmények dogmatikai hátterét világos, érthető szerkezetben és fogalmi tisztázással mutatja be, de a mély elméleti fejtegetéseket mellözi. A könyv talán legnagyobb erénye, hogy jól tanulható volt, s Jancsó haladó gondolkodásának megfelelően, lényegében már szakított az 1868. évi meghaladott Polgári Törvénykezési Rendtartással (Ptrs.), s nézetei a polgári perrendtartásról szóló új kódex, az 1911: I. törvény (továbbiakban: RPP.) „próba-törvényének” tekinthető, a sommás eljárásról szóló 1893: XVIII. törvény (a továbbiakban: Se.) elvein alapultak. A szerző tárgyalja az alapvető perjogi fogalmakat (per, perjog), elemzi a perjogi szabályok hatályát, jogforrásait. Részletesen ismerteti az igazságszolgáltatásban jelenlévő személyek alkalmazási feltételeit, perbeli szerepét (bírák, felek, egyéb perbeli szereplők). A polgári per lebonyolításához elengedhetetlen hatásköri és illetékességi („illetőségi”) szabályokat követően külön fejezetben szól a polgári per alapelveiről (a haladó nyugat-európai megoldások szerint). Részletesen kifejti (78 oldalon) az elsőfokú eljárás szabályait három fő részre tagolással: tárgyalási szak, bizonyítási szak, határozati (ítélethozatali) szak. Másokkal és a Ptrs. megoldásával ellentétben nem tartja a peres eljárás részének a végrehajtási eljárási szakot. Külön fejezetben szól a rendes és rendkívüli perorvoslatokról. Utolsó fejezetben mutatja be a sommás eljárás szabályozását. Nem fogja tehát mondandója közé a különleges pereket, illetve a nemperes eljárások szabályait. (Megjegyzendő azonban, hogy a hatásköri szabályokat követően a kivételes bíróságok hatásköreit részletesen ismerteti. Így a bu-

¹⁶ JANCÓS 1908.

¹⁷ JANCÓS 1912; JANCÓS 1915.

dapesti kereskedelmi és váltótörvényszék, a községi bíróság, a békebíróság, az iparhatóságok és ipartestületek békéltető bizottsága, a cselédügyben bíraskodási jogot gyakorló hatóságok, a császári és királyi főudvarnagyi hivatal, a budapesti árú- és értéktőzsde választottbíróháza, valamint a felek által kiköthető választottbíróház hatáskörébe tartozó ügyeket.)¹⁸

Jancsó a polgári pert jogvédelmi eszköznek tekinti annak számára, aki „magát jogában sértve véli.” Ennélfogva a kereset fogalmánál is az absztrakt keresetjog elméletet fogadja el. Abban a vitában, hogy a perjog magánjogi vagy közjogi természetű, az utóbbi nézet mellé áll, mert bár „[a] polgári per tárgya mindig magánjogi igény, de a perbeli szabályok mindig közjogi jellegűek.”¹⁹

A 19. század végének perjogi káoszában mindössze a sommás eljárásról szóló 1893: XVIII. törvényt tudta dicsérni, ám elmarasztalólag szólt arról a sajnálatos tényről, hogy 1848/49 után az 1852-ben oktrojált osztrák perrendtartást az 1861. évi országbírói értekezlet (melyet gróf *Apponyi* György elnökölt és tagja volt *Deák* Ferenc is!) a nemzet osztrák ellenessége miatt teljes egészében elvetették és az 1849 előtti polgári perjogot léptették életbe, ami a rendes peres eljárásban alapul még mindig *Werbőczy Tripartitum*ában lefektetett elveket vette. Bár pozitívan szól arról, hogy *Horváth* Boldizsár igazságügy-minisztersége alatt az országgyűlés elfogadta az 1868: LIV. törvénycikket (Ptrs.) a polgári törvénykezési rendtartásról, de az – ideiglenesnek szánt jellege ellenére – sajnálatosan még mindig hatályban van, s nem érvényesülnek benne a szóbeliség és közvetlenség modern perjogi elvei. Igaz, hogy a szóbeliséget a sommás eljárásban elsőfokon megengedte a Ptrs., ám a fellebbezést már szigorú írásbeliség jellemezte. Kárhoztatja a Ptrs. merev szabályozását abban is, hogy a bírót teljes egészében eltiltotta az igazság kutatásától (hivatalból nem volt helye bizonyításnak), ugyanakkor a kötött bizonyítási rendszer szabálya szerint akkor is el kellett fogadnia valamely állított tény valóságát, ha azt két tanú egybehangzóan állította, holott a bíró meg volt győződve, hogy a tanúk hazudnak.²⁰ Mivel *Jancsó* műve első kiadásban 1906-ban jelent meg, nem véletlen tehát, hogy a korabeli magyar perjogi irodalom termékei közül mindössze *Nagy* Ferencz, valamint pozitív felhanggal *Herczegh* Mihály²¹ és *Géza*²² munkásságát említi.

A mű egyik legizgalmasabb fejezete (a sommás eljárásról írottak mellett, amiről a későbbiekben lesz szó) a peres eljárás elveiről szóló rész. A szerző mint alapvető elvet említi a rendelkezési elvet, mert polgári pert csak a felek kezdeményezhetnek, a bíróságot kötik a felek kérelmei („a bíró nem ítélt meg többet és mást, mint amit a peres felek kérnek”), az ítéletet csak a felek által előadottakra alapíthatja a bíró. *Jancsó* ezeket az elveket helyeslőleg említi, ám elítélőleg szól az írásbeli perben (rendes eljárás a törvényszék előtt) érvényesülő tárgyalási elv merev alkalmazásáról, aminek következtében „[...] a bírónak nincs joga beavatkozni a per tényállásának kiderítésébe; a bíró tétlen szemlélője a tárgyalás lefolyásának. [...] a tárgyalási elv, amely az írásbeli perben meghonosodott, nagyon káros hatásokat eredményezett.”²³ S bár általában tartózkodik a

¹⁸ JANCÓS 1908, 116–120. pp.

¹⁹ Uo. 6. p.

²⁰ Uo. 18–19. pp.

²¹ HERCZEGH 1896.

²² MAGYARY 1898.

²³ Uo. 144. p.

jogirolalmi vitákkal terhelni az olvasót (vélelmezhetően leginkább az egyetemi hallgatókat), mégis kritikailag megjegyzi, helyteleníti *Wach* nézetét, hogy a per céljaként az alaki igazság kiderítése elég lenne, „[...] mert minden perben lehetőleg az anyagi igazságot kell kideríteni.”²⁴ Az anyagi igazság azonban az írásbeli perben nehezebben elérhető, ezért üdvözölte a sommás eljárásról szóló 1893: XVIII. tc. (Se.) által bevezetett szóbeliséget, amiből szükségszerűen kellett következnie a közvetlenség elvének is. Bizonyosságul a következőket írta: „Az írásbeliség nálunk tartotta fenn magát legtovább, amennyiben csak az 1893. évi XVIII. t-cz. honosította meg nálunk a szóbeli pert. Rendes eljárásunk még mindig írásbeli. A szóbeliség az írásbeliségnek ellentéte, belőle ered a közvetlenség. A szóbeliség célja az, hogy gyorsabban lehessen a pert letárgyalni. A szóbeliség legfőbb előnye, hogy mellette érvényesülhet a közvetlenség, ami írásbeli pernél ki van zárva. A szóbeliség azt jelenti, hogy a peres felek a bíró előtt s az ő szemelátára adják elő szóval nyilatkozataikat, állításaikat, kérelmeiket, mely körülmény igen előnyös a bírónak az anyagi igazság kiderítése szempontjából. A közvetlenség nagy előnye az is, hogy a bíró itt érvényesítheti a kutatás elvét t.i. amire nézve kételyei vannak, felvilágosítást kérhet, újabb kérdéseket intézhet, szóval a per tényállásának kiderítésére mindent megtehet. Írásbeliség esetén is lehet ugyan kérdést intézni, csak hogy ez rendkívül hosszadalmas. Az 1868. LIV. t-cz.-ben szabályozott sommás eljárás csak az első fokon volt szóbeli, a fellebbezési fokon azonban írásbeli, a minek az lett a következménye, hogy az egész per a legrosszabb írásbeli perré alakult át.”²⁵

Jancsó az „esetlegességi elvről és a bizonyítékok halmozásának elvéről” viszonylag röviden szólt, de kellő disztinkcióval. Helytelenítette a Ptrs. szabályozását, ami szerint, a félnek összes kérelmét, ténybeli előadását és bizonyítékait együttesen, preklúzió terhe mellett, ugyanazon a határnapon vagy határidőben kellett előadni, akkor is, ha arra csak eshetőleg (*in eventum*) lehet szükség. Elfogadta, hogy a szabály elvileg a perek gyorsítását szolgálta, ám adott esetben a késlekedő fél pervesztését is okozhatta. Ezért helyeselte, hogy ezen a merev szabályon már maga a Ptrs. is oldott, amennyiben a fél később is hozhatott fel új tény vagy jelenthetett be bizonyítékot, ha előadását korábban azért nem tette meg, mert valószínűnek tarthatta, hogy előadását az ellenfél nem fogja vitatni, vagy a bizonyítékot előbb használnia nem lehetett. Az 1881. évi novella 17. §-a²⁶ pedig lényegileg eltörölte az elvet, mert lehetőséget adott a bíróságnak, hogy abban az esetben, ha a felek nem hivatkoztak valamely perdöntő tényre, vagy bizonyítékra, a tárgyalás kiegészítése és további bizonyítás lefolytatása végett a tárgyalást elhalassza. A kérdést a sommás eljárásról szóló törvény éppen fordítva szabályozta. A felek nem csak az elsőfokú eljárás során mindvégig, de még a fellebbezési szakban is hozhattak fel új bizonyítékokat. Ez a szabályozás azonban megkívánta a gátlástalan perelhúzás megakadályozását, amit a törvény azzal látott biztosítva, hogy ha az új bizonyítás lefolytatása végett a tárgyalást el kellett halasztani, annak költségét – pernyertességére tekintet nélkül – a késlekedő félnek kellett viselni. Másik eszköze lehetett a bíróságnak, hogy ha a fél perelhúzási szándékát vélte felfedezni az új tényállításban, ennek bizonyítását kirekeszthette a peranyag köréből. Tehát az esetlegességi elv tiszta merev formájában sosem

²⁴ Uo.

²⁵ Uo. 143. p.

²⁶ 1881: LIX. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868: LIV. törvénycikk módosítása tárgyában.

érvényesült a magyar perjogi szabályozásban, s a preklúziós következmények mindig feltételhez kötöttek voltak.

Külön fejezetbe illesztette *Jancsó* a sommás eljárás ismertetését. Kiemeli, hogy a rendes eljárás elkülönített eljárási szakaszaihoz képest ez az eljárás egységes szerkezetben zajlik a bíró pervezető hatalma alatt. Lényegében a törvény is csak a rendes (törvényszéki) eljárástól eltérő szabályokat tartalmazza, különös tekintettel a közvetlenségen alapuló és szóbeli eljárás kívánalmaira.²⁷

Jancsó György másik jelentős perjogi hagyatékaként tartjuk számon *A magyar polgári perrendtartás rendszeres kézikönyve* című két kötetes monográfiáját, ami azonban csak halálát követően jelent meg.²⁸ Az I. kötet teljes egészében *Jancsó* munkája, míg a II. kötet irodalmi hagyatékának felhasználásával készült, s annak a perorvoslati résztől írott fejezeit a mű befejezetlensége miatt, *Meszlény* Artúr önálló munkájaként tartjuk számon.²⁹

Jancsót e két kötetes mű után úgy jellemezhetnénk, mint aki a 19. századi perjog jogalkalmazói gyötrődéseit minden egyes elé kerülő ügyben kénytelen volt elszenvedni, ugyanakkor tudós tanárként már a 20. századra készült, s nézetei a haladó nyugat-európai és magyar szerzők gondolataival egyeztek.³⁰ Ezek közül kiemelhetők az absztrakt keresetjogról írott fejtegetései, vagy a *Plósz* Sándor nevével fémjelzett 1911: I. törvény (RPp.) osztott perszerkezetének világos és precíz bemutatása.³¹ Módszere a törvény szerkezetének követése volt, s mivel a mű nem tankönyv, hanem tudományos monográfia, mindvégig ismerteti az RPp. megoldásait, valamint komparatíve a külföldi jogi szabályozásokat (különös tekintettel az osztrák, német perrendtartásokra) és jogtudományi elméleteket, álláspontokat. Bár itt is szinte csak szemérmes kritikával él *Jancsó*, ám több helyütt hangot ad saját véleményének. Csak példaszerűen kiragadva: a kereset kapcsán *Jancsó* sem helyeselte a Ptrs. eredeti szövegezése szerinti merev eshetőségi (eventualitási) szabályokat, ám az RPp. 129. §-a szerinti kéttágú pertárgy fogalom szerinti individualizálási elvet fenn tartással kezeli a Ptrs. szubsztanciálási elvének elejtésével szemben. Úgy vélelmezhető, hogy *Jancsó* egy hajlékonyabb szabályozás mellett inkább a szubsztanciálási elvre adná a voksát.³² Az oldal 1. lábjegyzetében azonban már konkrétan hivatkozik arra, hogy *Magyary* is az „állagosítás” (*substantiatio*) mellett érvel. (Csak megjegyezzük, hogy hatályos perrendtartásunk³³ is a szubsztanciálás elvét követi.)

Rendkívüli figyelemmel kísérte a bírói joggyakorlatot, a kúriai döntvényeket és elvi jelentőségű határozatokat két évig az *Ügyvédek Lapjában* és több évig a *Jogtudományi Közönyben* szerkesztette és közölte.

Pályája során mindvégig különös jelentőséget tulajdonított a jogász felkészültség színvonalának emelésének. Mint rektor hangsúlyozta az egyetemi ifjúság jelenléti képzésének fontosságát és felemelte szavát az előadások látogatásának elmaradása miatt. Rend-

²⁷ JANCÓSÓ 1908. 273-320. p.

²⁸ JANCÓSÓ I. 1912; JANCÓSÓ II. 1915.

²⁹ *Meszlény* Artúr (1875–1937).

³⁰ Lásd: Bülow, *Degenkolb*, *Plósz*, *Magyary* munkáit.

³¹ 1911: I. törvények a polgári perrendtartásról.

³² JANCÓSÓ I. 1912. I. 375. p. „3) *Annak a méltán felvethető kérdésnek: helyes volt-e a mi viszonyaink között a régi megszokottat (substantiatiót) elhagyva, az individualisatio álláspontjára helyezkedni, – e fontos kérdésnek de lege ferenda megvitatásába ezuttal nem bocsátkozhatunk.*”

³³ 2016. évi CXXX. törvény 170. § (2) bekezdés.

kívül hátrányosnak tartotta, hogy a joghallgatók nagy számban negligálják az előadásokat. 1909-es rektori leköszönő beszédében így szólt erről: „Az egyetem a maga örökös céljával: az emberi művelődés és ezzel az emberi jólét előbbrevitelének és terjesztésének feladataival nemcsak jogi személyt alkot, hanem olyan élő szervezetet tár elénk, amelynek két főszerve: egyfelől az igazságot kutató és azt közlő tanári kar, másfelől pedig a tanuló ifjúság. Az egyetem életében közvetlenül minden e kettő körül, e kettő pedig közvetve az egyetemtől megközelítendő örökös cél körül forog. [...] A hallgatóság komolysága és szorgalma tekintetében azonban, nagy sajnálattal visszaesést kell megállapítanunk a jog- és államtudományi karon. Divatba jött a távolléti hallgatás. A joghallgató urak jórésze egyszerűen nem jár az előadásokra. Hogy vajon egyáltalán Kolozsvárt vannak-e, azt a mostani viszonyok között nem ellenőrizhetjük.”³⁴

Jancsó György munkásságát a magánjog és a polgári perjog szolgálata jellemezte. Kijelenthető ez annak ellenére, hogy írásbeli megjelenései életében szinte kivétel nélkül az anyagi magánjog, közelebbről a házassági vagyoni jog, illetve a kereskedelmi jog területére estek. Tanulmányai zömmel jogi folyóiratokban jelentek meg, illetve a kommentár irodalmat gyarapították. Haszonnal forgathatók (s gondolat ébresztőnek is kitűnőek) azonban a halála után megjelent, s nevével fémjelzett polgári perjogi monográfiák is. Művei a magyar jogtudomány legjobbjai között említhetők, mert nem feledkezett meg a magyar jogtörténet hagyományos értékeiről, ugyanakkor mind a házassági vagyoni jog, és kereskedelmi jog, mind a polgári perjog nemzetközi fejleményeire is figyelemmel volt.

III. Fontosabb művei

A kezesség fogalma és jogi természete. Jogtudományi Közlöny 1879/18–21. 139–140. pp. 147–148. pp. 155–156. pp. 162–164. pp.

A kereskedelmi könyvek bizonyító ereje. Jogtudományi Közlöny 1880/44. 302–304. pp.

A közszerzeményi jog. Magyar Jogászegyleti Értekezések. I. 7. Franklin-Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1882.

Magánjogi törvénykönyvünk codificatiója. Jogtudományi Közlöny 1884/1. 1–2. pp.

A betudásról. Figyelemmel a magyar általános törvénykönyv tervezetére. Jogtudományi Közlöny 1884/41–42., 44. és 46. 321–323. pp. 330–331. pp. 345–346. pp. 362–363. pp.

A magyar kereskedelmi törvény: 1875. évi 37. t.cz. / a Budapesti Kir. Itélő-Tábla elvi jelentőségű határozataival. Franklin. Budapest, 1885.

A magyar házassági vagyoni jog, Hornyánszky. Budapest, 1888.

A hozomány biztosítékai, különös tekintettel a jelzálogos biztosításra. Jogtudományi Közlöny 1889/24. 26–28. pp. 189–190. pp. 207–209. pp. 216–217. pp. 226–227. pp.

Egyoldalú kereskedelmi ügylet. – A jegyajándék visszakövetelése. Ügyvédek Lapja 1889/18–20. 2–3. pp. 6–7. pp. 3–4. pp.

³⁴ GAZDA ISTVÁN (szerk.): *Százhuszonöt éve nyílt meg a Kolozsvári Tudományegyetem* – Emlékkönyv. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba, 1997. 195–196. pp.

A közbirtokosság, compossessoratus. A Jog 1889/13. 16. 18. és 20. 108–109. pp. 136–138. pp. 156–158. pp. 175–176. pp.

A magyar özvegyi jog. Márkus. Budapest, 1894.

Az özvegyi jog. Ügyvédek Lapja 1894/39-52. 2-6., 2-5., 2-5., 2-5., 2-4., 3-4., 3-6., 2-5., 4-7., 4-6., 4-6. 10–12. pp. 8–10. pp.

Végrendelkezési és özvegyi jog. Jogtudományi Közlöny 1896/51-52. 404–406. pp. 414–416. pp.

A házassági jog. In: FODOR ÁRMIN (szerk.): Magyar magánjog IV. Családjog, Pallas, Budapest, 1899. 3–690. pp.

A magyar házassági és házastársi öröklési jog. Politzer. Budapest, 1901.

Telekkönyvi rendtartás. Jancsó György előadásai nyomán összeállította TELEGDY ISTVÁN Lepage. Kolozsvár, 1905.

Magyar polgári törvénykezési jog. J. Gy. előadásai nyomán. Lepage. Kolozsvár, 1906.

Beszéd, melylyel Jancsó György a kolozsvári magyar királyi Ferencz József Tudományegyetemnek e. i. rectora az 1908/9. tanévet megnyitotta. Ajtai. Kolozsvár, 1908.

A magyar polgári perrendtartás rendszeres kézikönyve. I–II. köt. (összeáll. sajtó alá rend. BÍRÓ BALÁZS és MESZLÉNY ARTUR). Athenaeum. Budapest, 1912–1915.³⁵

IV. Irodalomjegyzék

GAZDA ISTVÁN (szerk.): *Százhuszonöt éve nyílt meg a Kolozsvári Tudományegyetem* – Emlékkönyv. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba, 1997. 195. p.

HERCZEGH MIHÁLY: *Magyar polgári törvénykezési rendtartás.* Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest 1896.

KOZÁK PÉTER: *Pályakép.* Megjelenés: nevpont.hu, 2013. (letöltés: <http://www.nevpont.hu/view/10516>, letöltés ideje: 2019. december 31.

MAGYARY GÉZA: *A magyar polgári peres eljárás alaptanai. A perbeli cselekvények tana.* Franklin-Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1898.

³⁵ KOZÁK 2013.

SZALAI ANIKÓ – SZIEBIG ORSOLYA JOHANNA

JENEI VIKTOR

(1840–1887)

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa a kor kimagasló jogászának és a Kolozsvári Tudományegyetem rendes tanárának, *Jenei* Viktornak, rövid életpályáját és szakmai munkásságát. Továbbá, kitekintés történik a nemzetközi jogi oktatás történetének kezdeti időszakára és formálódására Magyarországon. *Jenei* Viktor tudományos művei közül a *Jogtudományi Közöny*ben megjelent, a vegyes házasságok kérdésére vonatkozó cikkei maradtak fenn, így a tanulmány részletesen foglalkozik azok elemzésével.

I. Életrajz

Jenei Viktor 1840. december 23-án Marosvásárhelyen született, népes családba, tíz gyermek közül ő volt a legfiatalabb. A család zaklatásnak és üldözésnek volt kitéve az idősebb testvérek 1848-as forradalomban való részvétele miatt. Édesapjának elvesztése után tanulmányait önerőből végezte: először szülővárosának kollégiumában, majd a Budapesti Tudományegyetemen. 1859 és 1861 között két esztendőt Bécsben töltött. Kezdetben a mérnöki pályára készült, azonban mikor Erdélyben újranyitották a jogi fakultásokat, érdeklődésének és pályaterveinek megfelelően, oda jelentkezett.¹ Oktatói pályafutása korábbi tanárának – *Dósa* Eleknek – a támogatásával indult, akinek ajánlására 1867-ben a székelyudvarhelyi református főiskola jogtanárává választották. A kolozsvári jogakadémia újraszervezésével az udvarhelyi jogi tanfolyam megszűnt, így *Jenei* a történelem és irodalom tanszéken helyezkedett el. Székelyudvarhelyet 1872-ben hagyta el, amikor Kolozsvárra hívták, az újonnan alakuló jogi karra.² A Kolozsvári Tudományegyetem 1872-ben nyitotta meg kapuit, négy karának egyike a jog- és államtudományi volt, amely észjog, enciklopédia és protestáns egyházjog tanszékére *Jenei* Viktort rendes tanárrá nevezték ki.³ A jogbölcseleti oktatás megszervezése egyértelműen *Jenei* nevéhez kötődik: 1872-es kinevezését követően 1887-ig, vagyis tizenöt éven át adta elő többek között a „jogbölcsest” tárgyat.⁴ A jogi karon eredetileg 12 tanszékét szerveztek, amely az évek során továbbiakkal bővült. Így lett *Jenei* 1875 és 1887 között

---

¹ DÖMÉNY 1882, 141. p.

² GAZDA 1997, 200. p.

³ KOKOLY 2010, 4–5. pp.

⁴ SZABADFALVI 2016, 214. p.

a Nemzetközi Jogi Tanszék rendes tanára. 1879 és 1880 között a jogi kar dékáni posztját is betöltötte.⁵ *Jenei* Viktort azonban nem csupán képzésszervező és oktatói munkásságáról ismerjük, hiszen már igen fiatal korától kezdődően részt vett a kor közéletében is. Id. gróf *Teleki* Domokos, Marosszék egyik képviselőjének hívására mint „kis követ” vett részt az 1865-68-as országgyűlésen. Kolozsvárra költözését követően a református egyházközösség jogi gondnoka lett, majd a kolozsvári egyházmegye egyházkerületi képviselője, végül 1878-tól az egyházkerület igazgatótanácsosa. A városi és egyházközösségi iskolaszék tagja, ezentúl több felügyelői és igazgató-tanácsosi posztot is betöltött. 1871-ben kötött házasságot *Szentesi* Rózával, három gyermekük született. *Jenei* Viktor mindössze 47 évesen, 1887-ben, Budapesten hunyt el.⁶

II. Tudományos munkásság

Sajnálatos módon életpályáról több forrás lelhető fel, mint széles körű szakmai munkásságáról, így *Jenei* Viktor tudományos tevékenységéről csekély szakirodalmi értékelés maradt fenn, amelynek számos oka ismert. *Jenei* Viktor pályája közepén, negyvenhét évesen hunyt el. Élete során különösen aktív volt a közügyekben és közéleti tevékenységekben, „fáradhatatlan buzgalmat fejtett ki Kolozsvár törvényhatósági, társadalmi és politikai közéletében,”⁷ valamint az erdélyi református egyházban.⁸ A kevés idő mellett személyes természete sem kedvezett a tudományos alkotások publikálásának, a *Vasárnapi Ujságban* megjelent nekrológja szerint „igen szigorú birája volt önmagának, s bár észjogi tankönyve évek óta egészen készen áll, minden előadási ciklus rendén újabb és újabb átdolgozás alá vette, s mint bizalmasan mondogatá: érni hagyja.”⁹

1. A vegyes házasságok kérdése

Megjelent tudományos művei közül csupán kevés lelhető fel, szinte egyedülként az 1879-ben, a *Jogtudományi Közlöny* Magánjog rovatában megjelent: *Észrevételek némely vegyes házasságok érvényességi kérdéséhez* című vitairat maradt az utókorra. A vitairat két egymást kiegészítő részből tevődik össze a *Közlöny* 34. és 35. számaiban.¹⁰ Rövid tanulmányai válaszként szolgáltak a *Jogtudományi Közlöny* korábbi kiadásaiban, *Csiky* Viktor által publikált két cikkre.¹¹ Írása alapján bepillantást nyerünk *Jenei* kifogástalan tudományetikai hozzáállásába, tisztességes és őszinte véleményformálásába, mivel már a cikk elején azzal kezdi, hogy *Csiky* „igen éles elmével és teljes tárgyilagos-

⁵ GAZDA 1997, 200. p.

⁶ DÖMÉNY 1882, 142. p.

⁷ GAZDA 1997, 200. p.

⁸ HI 1887, 798. p.

⁹ HI 1887, uo.

¹⁰ JENEI 1879.

¹¹ CSIKY 1879.

sággal” fejtette ki szakmai véleményét abban a társadalmilag igen fontos kérdésben, amely az eltérő vallású emberek házasságkötésére vonatkozott.¹²

Csiky Viktor közreadott cikkei a képviselőház 1879. májusi vitáját követték, ahol az anyakönyvekkel kapcsolatos visszaélésekről és a szabályozás esetleges irányáról szólt a diskurzus. A törvényjavaslat 61.§-a következőképpen szólt: „egy hónapig terjedhető elzárással és 300 ftig terjedhető pénzbüntetéssel sújtatik azon anyakönyvvezetői-ör a ki azon esetben, ha az anyakönyvben törvénytelen születésűnek bejegyzett gyermek, az illetékes hatóság által jogerejüleg törvényes születésűnek nyilvánított, a hatóságnak azon meghagyását, hogy a törvényessé nyilvánítást vagy törvényesítést az anyakönyvbe bejegyezze – nem teljesíti; – 2-or a ki az anyakönyvben törvényes születésűnek bejegyzett gyermekekre vonatkozólag, ha azt a bíróság jogerejű ítélete által törvénytelen születésűnek nyilvánította, az illetékes bíróság által vele közölt ítéletnek ezen tartalmát a felhívás ellenére az anyakönyvbe be nem jegyzi.” Csiky cikkének apropóját egy kiegészítési javaslat adta, amelyet Orbán Balázs indítványozott: „[...] ugyanezen büntetés éri azon anyakönyvvezetőt, a ki törvényes házasságból származott gyermeket törvénytelen születésűnek jegyez be.” Az idézett kiegészítési javaslat többek szerint a törvény nem ismeréséből származó és így méltatlan vádat eredményezett volna.¹³

A legfőbb problémát az okozta, hogy a katolikus papokat megvádolták azzal, hogy egyes, vegyes házasságokból származó gyermekeket törvénytelennek deklaráltak és így vezették fel az anyakönyvbe is. Erdély felekezeti megoszlása 1850 és 1910 között változatos képet mutatott. A lakosság körülbelül 12 százaléka római katolikus, 28 százaléka görög katolikus, 30 százaléka görögkeleti, 9 százaléka evangélikus, 15 százaléka református, 2,5 százaléka unitárius és 1-2 százaléka izraelita volt.¹⁴ Bár alapvetően Csiky nem fogadta el a katolikus klérust ért vádakokat, rámutatott arra, hogy a probléma abban mutatkozik meg, nem egyértelmű, az állam milyen házasságot fogad el államilag szentesített és így egyértelműen érvényes házasságnak.¹⁵

Azon túl, hogy Erdélyben az 1850-es évek második felében is feszültség volt az egyes vallási felekezetek között, a katolikus egyház álláspontja az 1868: VIII. tc. elfogadása körülményeinek fényében érthető meg. A vegyes házasságok kérdését Csiky korában az 1868: LIII. tc.¹⁶ és az 1790/91: XXVI. tc. szabályozta.¹⁷ Az 1868. évi törvénycikk is rendelkezett a vegyes házasságok ügyéről: „Vegyes házasságok bármelyik fél papja előtt érvényesen köthetők. A vegyes házasságokból származó gyermekek közül a fiak atyoknak s a lányok anyjoknak vallását követik.”¹⁸ Az 1790/1791-es törvénycikk így szólt a vegyes házasságok kérdéséről: „A vegyes házasságokból, melyek mindenkor a katolikus lelkészek előtt lesznek kötendőek, a melyek ellen azonban bár-

¹² JENEI 1879, 265–266. pp.

¹³ CSIKY 1879, 209. p.

¹⁴ Vallási és nemzetiségi megoszlás. Forrás: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/ErdelyHun-erdely-tortenete-harom-kotetben-1/harmadik-kotet-1830-tol-napjainkig-1366/xii-gazdasag-es-tarsadalom-a-kapitalista-atalakulas-koraban-173D/1-felzarkozas-es-integracio-173E/vallasi-es-nemzetisegi-megoszlas-17F4/> letöltés ideje: 2020. március 1.

¹⁵ CSIKY 1879, 209. p.

¹⁶ 1868: LIII. törvénycikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonzásáról.

¹⁷ 1790/91: XXVI. törvénycikk a vallás ügyéről.

¹⁸ 1868: LIII. törvénycikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonzásáról. 11. és 12. bekezdések.

mely akadályt akármilyen szín alatt emelni tilos legyen származott és származandó gyermekek, ha az atya katolikus, az ő vallását kövessék; ha pedig az anya katolikus, akkor csak a fiugyermekek követhessék atyjok vallását. Valamint azon házasságokból, melyek már megkötésük idején vegyesek valának, úgy az olyanokból eredő perek is, melyek az egyik félnek az evangélikus vallásra való áttérése következtében váltak vegyesekké, mivel mind a két esetben valóságos szentségről van szó, a katolikusok szentszékei elé tartoznak.”¹⁹ Mind a két törvénycikk az 1848: XX. törvénycikkre támaszkodott, amely kimondta, hogy „E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapittatik meg.”²⁰

Az 1868. évi törvénycikk elfogadása után már nem volt biztosított, hogy minden vegyes házasságból születő gyermek katolikus vallású lesz. Így 1869-ben instrukcióban megtiltották a katolikus papoknak a vegyes házasságok megáldását. Közreműködésük a passzív segítségnyújtásban mutatkozott meg, így templomon kívül „tudomásul vették”, hogy a jegyesek két tanú jelenlétében kijelentik házasságkötési szándékukat. Természetesen a plébánosok magatartása és az új rendszer ellenállást váltott ki, így a házasulandók inkább a protestáns templomokban kötöttek házasságot. A püspöki kar Rómához fordult és mintegy fél év után újra engedélyezték a vegyes házasságok megáldását. XIII. Leó „*Quod multum diuque*” kezdetű körlevele 1868 augusztusában érkezett meg a magyar püspökökhöz, amely leginkább az áttérésekkel és a polgári házassággal foglalkozott.²¹ Az előbbieket fényében már érthetővé válik, hogy a katolikus egyház miért viszonyult fenntartásokkal a vegyes házasságok szabályozásához.

Amiként arra Csiky rámutatott, az állam abban hibázott, hogy az új házassági szabályok bevezetése előtt elmulasztotta azt polgárjogi szempontból szabályozni: „[...] könnyen előrelátható volt, hogy azon szabályozás, mely a vegyes házasságoknál is azok érvényességét mindkét félre nézve saját – tudvalevőleg egymástól lényegesen különböző – felekezeti törvénye szerint rendeli elbírálni, az összeütközésnek a kiegyenlíthetetlen ellentéteknek/ sőt gyakran a botránynak tárt kaput nyit.”²² A helyzetet bonyolította, hogy Erdélyben gyakoriak voltak az úgynevezett „*kolozsvári házasságok*”, melyek egy még életben lévő házastársától elválasztott protestáns és egy katolikus között kötöttek.²³ Természetesen, az ilyen házasságok a katolikus egyház szemében érvénytelenek voltak. Csakúgy, ha egy szerzetes pap áttért a protestáns vallásra és házasságot kötött egy katolikus nővel. Csiky az egyedüli megoldást pedig az egységes házasságjog elfogadásában látta.²⁴

Jenei az egyházjog kiváló ismerője volt, bátran és határozottan képviselte a Csiky által írtakkal szembeni véleményét. A cikk 1879-ben született, amikor még jelentős társadalmi vita volt arról, hogy szükséges-e állami jogalkotás keretében rendezni a házassági jogot, vagy az maradhat egyházi körben. A Jenei által kifejtett vélemény ötvözi a dogmatikai érveket a gyakorlati megfontolásokkal, így a házasságok érvényességi kérdései kapcsán – többek között – figyelembe veszi a házasságból született gyermekek törvényes, illetve törvénytelen jogállását is. Noha cikkében nem ad európai összehasonlítást,

¹⁹ 1790/91: XXVI. törvénycikk a vallás ügyéről. 15. és 16. bekezdések.

²⁰ 1848: XX. törvénycikk a vallás dolgában. 2.§.

²¹ TANCZIK 2012. 149. p.

²² CSIKY 1879, 217. p.

²³ Vö. NAGY 2010.

²⁴ CSIKY 1879, 219. p.

kitér azon aggályára, hogy Európa mit szólna egy olyan maradi szabályozás esetén, miszerint érvénytelen az a házasság, amelyet például egy katolikus hitre áttért protestáns férfi köt egy katolikus nővel: „[...] *a mi viszont arra az áramlatra vezethető vissza, mely az európai törvényhozásokat napjainkban dominálja s melynélfogva mindenik igyekszik a házassági viszonyokat – felekezeti tekintetektől menten – polgárjogilag szabályozni.*”²⁵

Csiky Viktor számos aspektust felhozott vitaindító írásaiban, azonban Jenei főként a következő kérdésre koncentrált replikáiban: a hazai törvények alapján köthet-e érvényes házasságot katolikus nővel egy olyan férfi, aki korábban felszentelt „áldozár” vagy szerzetes volt, de áttért a protestáns vallásra és milyen sors vár gyermekeikre? Továbbá, megvizsgálta a protestáns házasságból kilépett fél házasságának érvényességét, ha egy katolikus vallású féllel kíván házasságra lépni.²⁶ Csiky álláspontja szerint semmiképpen sem köthet érvényes házasságot, de Jenei véleménye szerint ez a következtetés téves. Annyiban egyetértés mutatkozik a két jogtudós között, hogy akkoriban nem volt a törvényhozás által megállapított házassági jog, hanem a házasság érvényességét, az ideiglenes elválást vagy a végleges felbontást a mindenkor felekezeti törvények alapján kellett megítélni. Azonban Jenei kiegészíti: „amennyiben azok az országos törvényekkel nem ellenkeznek.”²⁷ Jenei a fő problémát abban látja, hogy ha Csiky Viktor érvelését helytállónak fogadjuk el, akkor már megkötött házasságok ezrei válnának érvénytelenné, az ilyen házasságból született gyermekek bizonytalan helyzetét nem is említve. Így Jenei célja, hogy a vegyes házasságokról szóló írásának második felében olyan értelmezést tudjon adni, amely alátámaszthatja a kérdéses házasságok érvényességét.²⁸

Jenei érvelését főként az állam és egyház közötti viszony értelmezésére és az állami, egyházi törvények hatályára alapozza. Érvelését egy valódi eseten keresztül vezeti le, Hatala Péter ügyén keresztül, aki kilépett a katolikus egyházból és felvette az unitárius vallást. Hatala megnősült és választottja egy katolikus vallású nő volt. Jenei álláspontjában Hatala Péter érvényes házasságra léphet akár katolikus, akár protestáns nővel, mivel: „[...]ezek és a katolikusok közötti vegyes házasságok hazánkban meg vannak engedve, a Hatala vegyes házassági viszonyában is csak oly házassági akadályok vehetők figyelembe, melyek akármely született unitárius és egy kath. fél között fenforognak. Az ordo presbiteriális tekintetbe nem vehető. Más szóval: az ordo presbiterialis által nyert indelebilis character a törvényszerű átlépés által deleáltatott. Mert különben ugyan mi értelme lenne az állami törvény ama szavainak, hogy »az általa elhagyott egyház elvei reá nézve semmiben sem kötelezők«?»²⁹ Jenei végkövetkeztetése alapján a házassági jognak volt olyan elfogadható értelmezése, amely szerint a kérdéses házasságok és az abból született gyermekek érvényesek, illetve törvényesek voltak. Azonban sürgeti egy olyan új házassági törvénycikk elfogadását, amely megnyugtató háttér szabályozást nyújt a vegyes házasságokra vonatkozóan.³⁰

A polgári házasság bevezetése Magyarországon hosszadalmas folyamat eredménye volt. Elsősorban, a polgári házasság bevezetésének gondolata II. Józsefhez kötődik,

²⁵ JENEI 1879, 265. p.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.266. p.

²⁹ Uo.273. p.

³⁰ Uo.275. p.

akinek rendelkezései szerint a házasságot elsődlegesen állami és nem egyházi törvények szabályozták. Azonban II. Lipót minden korábban kiadott rendelkezést felfüggesztett és újra biztosította a felekezetek számára a házassági ügyekben való bíraskodást. Így a 18. század végére számos vitás kérdés alakult ki a házassági joggal kapcsolatosan. *Jenei* cikke még jóval azelőtt íródott, hogy az 1894: XXXI. törvénycikk a házasságról elfogadásra került volna. Az 1790–1791. évi országgyűlésen hozott törvények bár átmeneti megoldással szolgáltak a vitás kérdésekre, azonban továbbra is nagy teret engedtek a kánonjognak, különösen a vegyes házasságok esetében. *Jenei* írása haladó szelleműnek tekinthető, hiszen 1889 és 1893 között a törvénytervezet tárgyalása során is az egységes házassági jog és igazságszolgáltatás, a kötelező polgári házasság és a házasság felbonthatóságának kérdésére összpontosítottak.³¹ Abban *Csiky* és *Jenei* is egyetértettek, hogy a házassági ügyekre vonatkozó új törvény elfogadása haladéktalanul időszerű volt, mivel az 1868. évi törvénycikk által kialakított helyzet minden fél számára bizonytalanságot hozott.

2. Oktatói munkássága

Sajnálatos módon *Jenei* Viktor tudományos műveiből, előadásiból nagyon kevés maradt fent. A *Vasárnapi Ujság*ban közölt visszaemlékezés kitér arra is, hogy „a katedráján kivétel nélkül mindig oly kidolgozott alkotásaival jelent meg, hogy nyomtatás alá lehetett volna előadásait bocsátani.”³² Ahogyan arra már korábban történt utalás, *Jenei* Viktor tizenkét éven át, 1875 és 1887 között oktatatta a kolozsvári jogi karon a nemzetközi jogot. Az idézett felkészültség bizonyára jellemezte a nemzetközi jog oktatása során is, így okkal feltételezhető, hogy követte korának európai, elsősorban német nyelvű szakirodalmát. A nemzetközi jog oktatása szempontjából rendkívül izgalmas időszak volt ez. Korábban, 1867-től kezdődően a székelyudvarhelyi református főiskola jogtanára volt. Oktatói munkásságából egyedül jogtanári beköszöntő értekezése lelhető fel.³³

Jenei beköszönő értekezésében több kérdést is érintett. Elsősorban kifejtette, hogy a közjólét építéséhez hazánkban a legfontosabb alapkövet a jogtudományok képzik, és úgy kell átadni a tudást, hogy a fiatal jogászokban érdeklődés legyen a tudomány iránt is. Azonban fontos, hogy ne „szoba-tudósokat” képezzünk, hanem egymás mellett alakuljon ki a tudományos érdeklődés és a közügyek iránt való elhivatottság. *Jenei* többször kiemeli, hogy az oktatás és a tanári feladat nem könnyű és mielőtt elfogadta volna a felkérést, ő maga is elgondolkodott azon, mennyiben lesz képes megfelelni a jogtanárokkal szembeni elvárásoknak: „[...] lelkiismeretes kötelességemnek tartottam saját egyéniségemmel szigorúan számot vetni, mennyiben lehetek képes e helyet betölteni?”³⁴ Értekezésének törzsét jogtörténeti fejtegetései teszik ki, amelyben áttekinti – a mohácsi vésztől kezdődően – a legfontosabb közjogi eseményeket. Gondolatait azzal kezdi, hogy bár a mohácsi vészig tartó időszakban is több soron szembe kellett nézni veszteségekkel, 1526-ot követően „e csata veszteségeit többé nem volt képes kiépülni a

³¹ MEZEY 2007, 227–228. pp.

³² HI 1887, 798. p.

³³ JENEI 1867.

³⁴ Uo. 37–38. pp.

magyar.”³⁵ Bár a magyarság igyekezett saját jólétét előmozdítani, ezt a folyamatot mindig valamilyen főntről érkező akarat ellensúlyozta. Megemlékezett a Magyarhont ért sokféle keserűségről: a török zaklatásról, az ellenkirályok időszakáról és a többször fenyegető polgárháború réméről.³⁶ Röviden értékelve sorra veszi az egyes uralkodókat: „*Ferdinand magán uralkodása hasonlóan nem mutat semmi felöltöbb tüneményt.*” Tovább haladva az időben: „*Miksa uralma alatt valamivel még is többet találunk, habár e valami nem annyira tény, mint inkább jó igyekezetnek nevezhető.*” Megfogalmazza, hogy a 16. században gyakorlatilag semmi sem mutatható fel, amely közgazdaságtani szempontból haladásnak tekinthető az országban. Jenei értékelése a következő, 17. évszázadról sem kedvezőbb, hiszen a belviszályoktól szabdalt országban a „*nemzet egyetemlegesen lőn koldusbotra*” jutott. A II. Rákóczy Ferenc-féle szabadságharcot követő időszokról így nyilatkozik: „*Sőt mellőzendőnek tartom még mindazon alkudozásokot is, melyek a kormány s a jogvédő fejedelem közt folytak. Leopold úgy – mint utána József tettek ugyan több ízben ez alkudozások folytán különféle ígéreteket a nemzet megsértett jogainak, szabadságának helyreállítása iránt, – találunk ezek között az anyagi érdekekre vonatkozó biztatásokat is: de mert e biztatásokban ép úgy nem találunk valamely elvet, mint őszinteséget és mert csakugyan utóbb sem vezettek ezek semmi eredményre, jónak tartom tehát azokat itt fél sem hozni.*” Sajnálatát fejezte ki, hogy az 1848. évi törvények hatályon kívül lettek helyezve, de „*[...] azok az elvek, amelyeket az 1848-ki országgyűlés követett, örök igazságon alapulnak, a haladás eszméi azok, s így érvényre jutásuk minden akadály daczára, csak időkérdés lehet.*”³⁷ Jenei bízott benne, hogy az 1848-ban megfogalmazott eszmék újra erőre kapnak és ennek útját a haladásban, a nemzet építésében látta. A szó valódi értelmében vett „*juristák*” képzetében látta a jövőt, akik okulva a történelem tanulságaiból, a kor haladó szellemének megfelelően lesznek pályájuk művelői.³⁸

Jenei Viktor beköszönő értekezésének végén felsorolta azokat a tárgyakat, amelyeket a református főiskola kétéves jogtanfolyama alatt hallgattak: ésjog, honi jogtörténet, protestáns egyházjog, általános egyházjog, római jog, jog- és államtudományi enciklopédia, honi köz- és magánjog, perrendtartás, okmánytan, ösiségi nyiltparancs és szászjog, politika, nemzetgazdaság és politika. Ezeket még kiegészítették a bölcséleti tárgyak és a *classica literatura*. Jenei tanácsa a jogtudományi tanulmányaik elébe néző hallgatóknak ma is okulásként szolgálhat: „*[...] a tárgyak halmazát és nehézségeit könnyen fogja leküzdeni a szorgalom és kitartás. [...] E kettőt ajánlom.*” Tanári felfogását tükrözi elköszönése: „*[...] én az ifjúságnak barátja kívánok lenni, de reménylem és elvárom önöktől is, mind azt, mi ennek megfelel.*”³⁹ Jenei Viktor szavait érdemes a mai kor hallgatójának és oktatójának is megszívlelni.

³⁵ Uo. 40. p.

³⁶ Uo. 41. p.

³⁷ Uo. I-II. rész 39–58. pp.

³⁸ Uo. 58. p.

³⁹ Uo. 59–60. pp.

3. Jenei Viktor mint korának közéleti szereplője

Oktatói és tudományos munkássága mellett *Jenei* Viktor korának egyik ismert és megbecsült alakja volt. Mai szavainkkal élve, Erdély és Kolozsvár egyik szeretett közéleti szereplőjeként is aposztrofálhatjuk, aki számos területen bekapcsolódott a közöség képviselésébe és építésébe is. Teleki hívására már az 1865-68-as országgyűlésen is részt vett. 1881-ben részt vett a reformált egyház debreceni zsinatán, egyházkerületi megbízatása folytán. Az egyházalkotmányi bizottság unkájában vett részt, ahol „felszólalásaival figyelmet keltett maga iránt.”⁴⁰

Aktív közéleti munkája bizonyítékeként a fennmaradt újsághírek és beszámolók szolgálnak, különösen az egyházkerületi közgyűlésekről szóló leírások. Egyik vitájukon az enyedi református főiskola ügyét tárgyalták, amely szerint a főiskola nem volt hajlandó továbbra is részt vállalni a püspöki javadalmazás terheinek viselésében. *Jenei* megjegyezte, hogy már körülbelül százados szokás volt, hogy a főiskola hozzájárult a püspöki javadalmazáshoz, ennek alapján tehát jogosan kívánhatták, hogy továbbra is fönntartsák azt. Azt sugalmazta, hogy ezzel a döntéssel a püspöki jövedelmek burkolt csökkentése volt a cél. *Jenei* megjegyzését követően a vita kiélesedett az ülésen. Az előbbiekből is arra a következtetésre juthatunk, hogy *Jenei* Viktor nem zárkózott el a határozott és éles véleményalkotástól, még ha azzal olyan ügyekre is tapintott rá, amelyekkel kivívta képviselőtársai rosszallását.⁴¹

Jenei munkájára még 1906-ban is megemlékeztek, a kolozsvári *Rongyos Egylet* alapításának negyedévszázados fordulóján.⁴² *Jenei* elhivatott tevékenységéről szép szavakkal így emlékeztek: „[...] és dr. Jenei Viktor egyetemi tanár nem szűnt meg addig munkálni, dolgozni, fáradni, míg valóban nemes és szép ideája meg nem valósult, testet nem öltött. Az ő kérés, esdő szavára, lelkesítő, felvilágosító és tájékoztató beszédének meg volt a kívánt eredménye, úgy hogy 1881. október 16 án »A szegény sorsú iskolás gyermekeket segélyező egyesület« megtarthatta alakuló közgyűlését és már ez évben feladata teljesítéséhez hozzá is fogott, a mennyiben az 1881 iki év végén a segélyezést foganatosította is.” A Kolozsváron, szegény gyermekek számára létrehozott alapítvány az egész országban hasonló kezdeményezéseket indított el. A „szegénysorsú iskolás gyermekeket segélyező egyesület” alapításának ötlete egyértelműen *Jenei* Viktor nevéhez köthető. A *Rongyos Egylet* létrehozását követően évtizedekig működött és a kezdeményezéshez egyre több támogató csatlakozott. Tagdíjat nem fizettek, hanem helyette ruha- és pénzádományokat ajánlottak fel. A kiárutások bevételeiből a szegény gyermekeknek varrtak ruhákat, kabátokat, a téli hónapokban meleg ételt adtak a rászorulóknak.⁴³ *Jenei* halálát követően féltek, hogy alapítása utáni hetedik évben az egylet megszűnik, hiszen az gyakorlatilag teljes egészében a jogtudós ötletén és lelkiismeretes támogatásán alapult. „Elnököt kellene választani a helyett az áldott ember helyett, ki ez egyletet alapította s aki az országba még vagy 50 ilyen egyesület megalkotásában segédkezett.”⁴⁴

⁴⁰ DÖMÉNY 1882. 142. p.

⁴¹ Ellenzék 1885. 480. p.

⁴² A *Rongyos Egylet* onnan kapta a nevét, hogy nem kértek tagdíjat, hanem a feleslegessé vált használt ruhákból, tárgyakból tartottak kiárutásokat.

⁴³ Ellenzék 1906. 645. p.

⁴⁴ Kolozsvár 1887. 375. p.

Azonban az alapítvány még sokáig működött, annak köszönhetően, hogy *Jenei* szellemi örökségét tovább vitték barátai, tisztelői. *Jenei* halála után, „aki nyitva tartotta fülét a panaszló szegény ember számára, s szívét a szenvedőkért”, a *Rongyos Egylet* gyűlésén adakozást szerveztek a „*Jenei-alap*” javára. Érdekesség, hogy az adakozók sorában az első név Dr. *Csiky* Viktoré, *Jenei* kortársáé, akivel igaz és hű barátoknak bizonyultak.⁴⁵ *Jenei* emlékére minden évben megszervezték a *Jenei-alap* gyűjtését, ez tette lehetővé az egylet hosszú távú működését.⁴⁶

A magyar nemzetközi jog oktatás kezdetei

Az első magyar nyelvű nemzetközi jog tankönyv 1876-ban jelent meg *Kiss* István, Egerben oktató egyetemi tanár tollából. A több mint háromszáz oldalas mű előszavából képet kapunk a korszak, és a nemzetközi jog kutatásának és oktatásának kihívásairól: „[...] a nemzetközi jog igen gyöngye lábon álló s fölöttébb ingatag jog gyanánt jelentkezik; annyival inkább, mivel fejlődésének voltaképpen még csak első stádiumait lépte túl napjainkig [...] a nemzetközi jog ugyyszólván folytonos átalakulásban van, s oly terjedelmet kezd venni, hogy lényegének megértéséhez sokféle forrás átkutatása s beható tanulmányozás szükséges.”⁴⁷ *Kiss* István hangsúlyozza, hogy az „új” egyetemi tanrendbe és vizsgarendszerbe a nemzetközi jog méltó módon van beillesztve, azonban súlyos hiányként éli meg az oktatásban azt, hogy magyar nyelvű tankönyv addig nem állt rendelkezésre, valamint hogy a magyar nemzetközi jogi szakkifejezések és műszavak sem alakultak ki még kellőképpen.⁴⁸ Noha *Kiss* törekszik ezek megteremtésére művében, bizonyára *Jenei* Viktor számára is kihívás volt a nemzetközi jog latin, német és francia forrásaiból átvett kifejezésekre magyar terminus technikusok kialakítása.

„Az európai nemzetközi jog még mindig a jogi tanok legfejletlenebbje; különösen nagy azon nemzetközi jogkérdések száma, melyek körül általánosan kötelezőknek elismert tételes jogszabályok még nem léteznek.”⁴⁹ A nemzetközi jog akkori felosztásában kettéválasztották a bölcséleti, természetjogon alapuló nemzetközi jogot és a „tétéles” nemzetközi jogot, amely az írott, nemzetközi szerződésekben lefektetett szabályokat tartalmazta. *Jenei* Viktor tudományos tevékenységében is kiemelkedett a jogbölcséleti, egyházjogi és észjogi területek iránti elhivatottsága és elmélyedése. Valószínűsíthetően a „jogbölcsészettől” eredendően kezdett el érdeklődni a nemzetközi jog egyes kérdései iránt. Ebben a korszakban még kiemelkedően fontos volt a természetjogi megközelítés, amely áthatotta a nemzetközi jogi gondolkodásmódot is. Így szinte elkerülhetetlen volt, hogy elmékedései közben *Jenei* szembe találkozzon a formálódó nemzetközi jog egyes kérdéseivel. A mai nemzetközi jogász szemszögéből azonban *Jenei* Viktor inkább tekinthető a jogbölcsélet művelőjének, akinek munkássága részben kitért a nemzetközi jog területére is. Természetesen oktatói munkásságában kiemelkedően fontos a nemzet-

⁴⁵ Kolozsvár 1887. 376. p.

⁴⁶ Kolozsvár 1888. 412. p.

⁴⁷ *Kiss* 1876, Előszó, III–IV. pp.

⁴⁸ Uo. IV–V. pp.

⁴⁹ Uo. V. p.

közi jogi tanszéken eltöltött tizenkét esztendő, sajnos azonban előadásaiból, szakmai munkásságából nem maradt fent olyan írott forrás, amelyből visszakövetkeztethetnénk elméleteire, álláspontjára.

A 21. századi olvasó számára az is elgondolkodtató a százötven évvel ezelőtti irodalom olvasása során, hogy a nemzetközi jog univerzális szabályai még csírájukban sem léteztek, mégis a megalkotásának igényét már több szerző jelezte. Nemzetközi jog alatt az európai államok által kifejlesztett nemzetközi jogot értették, és elismerték, hogy az eltérő a mohamedán, kínai és „barbár népek” jogától. Ma is jelentős regionális különbségek láthatóak az államok nemzetközi joghoz való viszonyulásában, és noha az első világháború végére már elfogadott lett a gondolat, hogy szükség van a nemzetközi jog univerzális szintjére is (lásd pl. a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 1918. évi és a Nemzetek Szövetsége 1919. évi megalakulását), mégis napjainkban is vita folyik a globalizáció szükséges mértékéről.

Jenei Viktor a nemzetközi jog előadásait pont egy olyan korszak kezdetén tartotta, amikor a társadalom és gazdaság fejlődése, valamint a tartósabb európai béke azt eredményezte, hogy a nemzetek felismerték a fokozottabb együttműködés igényét. Ez azt eredményezte, hogy szélesebb körben megindult az olyan multilaterális szerződések kötése, amelyek már nem háborút lezáró békeszerződések, hanem a társadalom és a gazdaság fejlesztése érdekében létesített együttműködési megállapodások.⁵⁰ Szintén ekkorra tehető az első nemzetközi szervezetek felállítása, így például a távközlés területén.⁵¹ Erre a korszakra tehető továbbá, hogy a nemzetközi jog területére „betörték” a magánfelek, és számos kétoldalú nemzetközi egyezmény született a bűnelkövetők kiadatására, a nemzetközi bűnügyi jogsegélyre, valamint fejlődésnek indult a nemzetközi magánjog is. A már korábban is megfigyelhető konzuli egyezmények mellett előtérbe került a szellemi tulajdon és művészeti alkotások tulajdonjogának védelme, vagy például a külföldi örökségek szabályozása.⁵²

A tudományos élet szempontjából is nyüzsgő korszak, 1873-ban alakult meg a világ legjelentősebb nemzetközi jogászok tudományos közössége, az *International Law Association* (ILA).⁵³

A nemzetközi jog felosztására, ahogyan Kiss István tankönyvében is látjuk, a 19. század második felében még jellemző volt az a dichotóm felosztás, amely szigorúan megkülönböztette a béke és a háború idején alkalmazandó jogot. A nemzetközi közösség tagjainak viszonyát és a kapcsolataikra irányadó jogot évszázadokon át az határozta meg, hogy békében vagy háborúban vannak-e egymással. Eltérő és terjedelmesebb joganyag vonatkozott a békés időszakokra, amit a hadiállapot beállta megszüntetett vagy módosított.⁵⁴

⁵⁰ Pl. 1876: II. törvénycikk a méter-mérték ügyében 1875. évi május hó 20-án Párisban kötött nemzetközi egyezmény beczikkelyezéséről.

⁵¹ Pl. 1875:LVI. törvénycikk az 1875. július 22-én kötött „nemzetközi távirdaegyezményről”; 1879: XIV. törvénycikk a Párisban 1878. június 1-jén kötött általános postaegyesületi szerződés beczikkelyezéséről.

⁵² Pl. 1879: III. törvénycikk a Franciaországgal 1866 december 11-én kötött hajózási szerződés, consuláris egyezmény, az örökségek szabályozásáról szóló egyezmény, valamint a szellemi és művészeti munkák tulajdonjogát biztosító egyezmény hatályának meghosszabbításáról.

⁵³ Az ILA honlapja: <https://www.ila-hq.org/index.php/about-us/aboutus2>.

⁵⁴ Lásd: SZALAI 2013, 194 p. SZALAI 2013, 253–268. pp.

A nemzetközi jog oktatása során a „nemzetközi békejog” részeként tértek ki a nemzetközi jog alanyaira, ami itt még szinte kizárólag az államokat és a Szentszéket jelenti, továbbá olyan elvekre, mint a szuverenitás elve, a beavatkozás tilalma. Részletes szabályokat találunk a diplomáciai és konzuli jog köréből, ami nem meglepő, hiszen már az 1815. évi bécsi kongresszus során sokrétű szabályrendszer alakult ki. A béke idején alkalmazandó jogba tartozott a tengerjog és egyéb területek jogállására vonatkozó szabályok, valamint a nemzetközi birtok-, zálogjog és szolgálat is. A nemzetközi szerződések szokásjogi szabályai is fejlettnak mondhatóak, míg az államok jogsértésért valló felelősségének szabályai csak „nyomokban” találhatóak meg. Ebből a szempontból érdekes kitérünk arra, hogy ez a fejlettségbeli különbség tulajdonképpen közel százötven év elteltével is megállapítható, mert míg a nemzetközi szerződések jogát az 1969. évi bécsi egyezmény átfogóan kodifikálta, addig az államok nemzetközi jogi felelősségéről még mindig csak a jogtudományi művek és a Nemzetközi Jogi Bizottság 2001. évi tervezete szól.⁵⁵ A háború idején alkalmazandó „nemzetközi harcjjog” teszi ki a korabeli tankönyvek harmadát, a nemzetközi jog összes szabályozási területe közül a legrészletesebbnek mondható.

Kiss István nemzetközi jogi tankönyve mellett más művek is rendelkezésre álltak a 19. század magyar jogirodalmában. Tassy Pál alügyész, köz- és váltó ügyvéd, képesített egyetemi magántanár a kecskeméti jogakadémián elhangzott nemzetközi jogi előadásait fogta össze „egy rövid, de mégis a nemzetközi jog körét felölelő munkában.”⁵⁶ Tassy Pál műve pont Jenei Viktor halálának évében, 1887-ben jelent meg. A munka követi a kor nemzetközi jogi oktatásának szellemét és fő fejezetei a békejog, a harcjjog és a követségi jog köré csoportosulnak.

Bővebb terjedelemben jelent meg az Apáthy-féle *Tételes Európai Nemzetközi Jog*, amelynek első kiadása még 1873-ban „hagyta el a sajtót.” Apáthy már az előszóban rámutat arra, hogy a nemzetközi jognak nem csupán a kötelező volta, hanem léte is gyakran megkérdőjeleződött. Apáthy szerint a nemzetközi jog alapját a „közös emberi természet képezi, vagyis a jogilag szükséges rend”, amely tagadásával megszűnne az államok egymás mellett létezésének lehetősége. Cicero szavaival élve: „omnia incerta esse, simul a jure recessum est, vagyis, ha letérsz a törvény útjáról, minden bizonytalanlanná válik számodra.”⁵⁷ A tankönyv röviden kitér „a magánjogot illetően” című fejezetében a házasság kérdésére is, mégpedig egy adott állam jogrendjével ellentétes módon kötött házasságok elismerésének megtagadása kapcsán.⁵⁸ Egy olyan időszakban, amikor a nemzetközi jogi közösség fogalma nem terjedt tovább Európa, majd pedig a civilizált nemzetek határain, a maihoz mérten igen más volt a nemzetközi jogi gondolkodásmód, felfogás.⁵⁹ Nem véletlen, hogy a 19. században kiadott legtöbb tankönyv is az „európai” jelzőt használta a nemzetközi jogi munkák címében.⁶⁰

⁵⁵ Lásd: *Draft Articles on the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries*, Yearbook of the International Law Commission, 2001, vol. II.

⁵⁶ TASSY 1887, Előszó, 1. p.

⁵⁷ APÁTHY 1888, III–IV. pp.

⁵⁸ Uo. 99–100. pp.

⁵⁹ Az európai szintér határait a Párizsi szerződés bővítette ki 1856-ban, azonban az ázsiai és dél-amerikai civilizáltak tekintett nemzetek és államok csatlakozása a nemzetközi közösséghez hosszú évtizedek alatt történt csak meg.

⁶⁰ FASSBENDER – PETERS 2012, 658. p.

Záró gondolatok

Jenei Viktor a 19. század második felének kiemelkedő közéleti személyisége, jogásza, egyetemi oktatója. Munkássága nem csupán a Kolozsvári Tudományegyetemen ellátott oktatói munkája miatt kiemelkedő, hanem az erdélyi református egyházközösségben végzett elhivatott tevékenysége alapján is.

Sajnálatos, hogy előadásából, szakmai munkáiból csupán néhány, nyomtatásban megjelent tanulmánya maradt az utókorra. *Jeneinek* a házassághoz kötődő vitás kérdésekkel foglalkozó értekezése haladó szellemű és megfontolt gondolkodáson alapszik, amely alátámasztja azt a vélekedést, hogy alapos kutató és kiváló jogi gondolkodó volt. Bár *Jenei* Viktor mai szemmel inkább tekinthető a jogbölcselet művelőjének, mintsem nemzetközi jogásznak, a magyar nemzetközi jogi gondolkodás kezdeteihez kapcsolódva nevét mindenképpen meg kell említeni. *Jenei* a Kolozsvári Tudományegyetem rendes tanáraként sokat tett azért, hogy a jövő jogászai haladó szellemű és európai léptékben gondolkodó jogtudorokká válhassanak.

A *Jeneiről* szóló újságcikkeket, halálát követő nekrológokat olvasva jólelkű, elhivatott ember személye rajzolódik ki, akit kortársai tiszteltek és megbecsültek. Kezdeményezései – mint a szegény sorsú gyermekek segítésére létrehozott *Rongyos Egylet* – arra engednek következtetni, hogy a keresztyényi gondolkodást és erkölcsöt nem csupán mimelte, hanem annak elkötelezett gyakorlója is volt. Bár fiatalon, 1887-ben mindössze 47 esztendősen hunyt el, szellemi öröksége még sokig élt, fenntartotta emlékét. *Jenei* Viktorról szóló tanulmányunkat a jogtanári beköszönő értekezéséből származó soraival zárjuk, amely híven tükrözi elhivatottságát: „*a professor ne csak tudós, hanem hasznosan tanító is legyen [...] Már itt meg van érintve, hogy a tanár hivatása túlterjed az egyszerű tanításon. S valóban a tudományok el tanítása magában véve feladatunknak csak kisebb részét képezi! A tanítással együtt jár a nevelés. Nevelés közben a feladat képezni a kedélyt, nemesíteni a szívet –és ifjainknál letenni azon alapkövet, melyen később a jellem be nem vehető sziklavára fog felépülni.*”⁶¹

III. Fontosabb művei

Nemzetgazdasági viszonyaink fejlődése. Marosvásárhely, 1866. In: A székelyudvarhelyi ev. ref. főtanoda tanár-beigatása ünnepélyén tartott beszédek és értekezések 1866. november 7-én. Szabó Ny. Maros-Vásárhely, 1867. 36–60. pp.

Észrevételek némely vegyes házasságok érvényességi kérdéséhez I. Jogtudományi Közlöny. XVI. évf. 34. sz. Budapest, 1879. augusztus 22. 265–266. pp.

Észrevételek némely vegyes házasságok érvényességi kérdéséhez II. Jogtudományi Közlöny. XVI. évf. 35. sz. Budapest, 1879. augusztus 29. 273–275. pp.

⁶¹ JENEI 1866, 36. p.

IV. Irodalomjegyzék

- APÁTHY ISTVÁN: *Tételes Európai Nemzetközi Jog*. Franklin-társulat. Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda. Budapest, 1888. 479. p.
- CSIKY VIKTOR: *Észrevételek némely vegyes házasságok érvényességi kérdéséhez*. Jogtudományi Közlöny. XVI. évf. 27. sz. Budapest, 1879. július 04. 209–210. pp.
- CSIKY VIKTOR: *Észrevételek némely vegyes házasságok érvényességi kérdéséhez - vége*. Jogtudományi Közlöny. XVI. évf. 28. sz. Budapest, 1879. július 11. 217–219. pp.
- DÖMÉNY JÓZSEF: *Zsinati Emlékkönyv a magyarországi Reformált Egyház 1881. október 31. és november 24-ig Debreczenben tartott országos zsinatán jelenvoltak életrajzából*. Nyomatott Számmér Imrénél. Székesfehérvár, 1882.
- Ellenzék*, 6. évfolyam. 122. szám. 1885. május 29. 480. p.
- Ellenzék*, 27. évfolyam. 75. szám. 1906. február 02. 645. p.
- FASSBENDER, BARDO – PETERS, ANNE: *The Oxford Handbook of the History of International Law*. Oxford University Press. Oxford, 2012.
- GAZDA ISTVÁN: *Százhuszonöt éve nyílt meg a Kolozsvári Tudományegyetem – Emlékkönyv*. I. kötet. Magyar Tudománytörténeti Intézet. Piliscsaba, 1997.
- HI: *Négy Halott*. Jenei Viktor. Vasárnapi Ujság. 1887. XXXIV. évf. 48. sz. Budapest, 1887. november 27. 797–799. pp.
- KISS ISTVÁN: *Európai nemzetközi jog*. Érseki Lycerum (Könyvnyomda). Eger, 1876.
- Kolozsvár*: I. évfolyam. 249. szám. 1887. október 24. 375. p.
- Kolozsvár*: I. évfolyam. 249. szám. 1887. október 24. 376. p.
- Kolozsvár*: II. évfolyam. 252. szám. 1887. október 29. 412. p.
- KOKOLY ZSOLT: *A kolozsvári (magyar) jogászképzés történetének rövid áttekintése*. In: GARACZI IMRE – SZILÁGYI ISTVÁN: *A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében*. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány. Veszprém, 2010.
- MEZEY BARNA: *Magyar Jogtörténet*. 4. átdolgozott kiadás. Osiris Kiadó. Budapest, 2007.
- NAGY SÁNDOR: *Budapesti válások – Kolozsváron (1869–1895)*. FONS XVII. 2. sz. 2010. 165–213. pp.
- SZABADFALVI JÓZSEF: *A kolozsvári egyetem szerepe a magyar jogbölcseleti gondolkodás megújításában*. Acta Univ. Sapientiae. Legal Studies. 5. évf. 2016/2. 213–237. pp.
- SZALAI ANIKÓ: *A fegyveres összeütközések hatása a nemzetközi szerződésekre*. Pólay Elemér Alapítvány. Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar. Szeged, 2013.
- SZALAI ANIKÓ: *Hová lett a háború és béke jogának dichotómiája?* In: CSAPÓ ZSUZSANNA (szerk.) *Emlékkötet Herczegh Géza születésének 85. évfordulójára. A ius in bello fejlődése és mai problémái*. Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar. Pécs, 2013. 253–268. pp.
- TANCSIK BALÁZS: *Egyházjogi változások és azok civiljogi hatásai Magyarországon a XIX. század első felében*. PhD értekezés. Budapest, 2012.
- TASSY PÁL: *Európai Nemzetközi Jog*. Scheilber József. Kecskemét, 1887. 211. p.

[DIÓSZEGI] SZABÓ PÁL

KISS MÓR

(1857–1945)

I. Életrajz

A jogelőd egyetemen tanító professzoraink közül, Kiss Mór személyes életéről kedvező helyzetben vagyunk, részletesek a rendelkezésünkre álló adatok. Élete jó példa az *Alma Mater*hez való visszatérésre: Kolozsvárról... Kolozsvárra.

1857. május 12-én, Kolozsvárott, zsidó családban született. Apja, Kiss Sámuel, édesanyja Kuhn Julianna. A kolozsvári Unitárius Kollégiumban folytatta tanulmányait, 1872-ben érettségizett.¹ Az egyetemi tanulmányai után, 1876. december 6-án az államtudományok, 1877. szeptember 30-án pedig a jogtudományi doktorátusát szerezte meg a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen.²

Mindenekelőtt egy téves életrajzi adat szorul javításra. Egyes szócikkek tanulsága szerint (pl.: a Magyar Életrajzi Lexikon) a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemre iratkozott be, 1872–1876 között. Ha valóban budapesti egyetemi éveket feltételezünk, abban az esetben a kezdő dátum némi korrekciót kíván meg. A félreértést, véleményem szerint, az okozta, hogy a budapesti egyetem 1874. évi almanachjában is található egy „Kis Mór”, mint aki az 1874/75. tanévben, az 1874 év téli szakától, beiratkozott joghallgató.³ Azonban az egyetem 1873. évi évkönyvében, az 1872/73. tanév hallgatói között ilyen név még nem szerepel.⁴ „Kiss Mór” neve – amennyiben mégsem egy pesti névrokonáról van szó – az 1877. évi egyetemi almanachban bukkan még föl, mint aki az 1876/77-es tanévben, az 1877. év nyári szaktól beiratkozott hallgató.⁵ Ez a Kiss Mór az egyetemi tanulmányait ezután befejezhette, mert az 1878. évi budapesti almanachban – az 1877/78-as tanévben – már nem szerepel.⁶ Mindez azonban mégsem egyeztethető össze az 1872–76 közötti dátummal. A megoldást a kolozsvári évkönyvekben találjuk meg.

Mert az 1873. évi kolozsvári egyetemi almanachban található meg tanulmányunk főszereplője, Kiss Mór, mint az 1872. téli szakra (1872/73-as tanévben) beiratkozott

¹ KOVÁCS–KISS–TAKÁCS 2012, 76. p. (Továbbiakban: Adattár 2012.)

² Uo. 77. p.

³ *A budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja az MDCCCLXXIV-LXXV. évről* 1875. 57. p.

⁴ *A budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja az MDCCCLXXII-LXXIII. évről*. 1873.

⁵ *A budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja az MDCCCLXXVI-LXXVII. évről*. 1877. 65. p.

⁶ *A budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja az MDCCCLXXVII-LXXVIII. évről*. 1878.

hallgató. A tanárai közül megemlíthető a római jogot tanító *Farkas Lajos* és a jogtörténész *Óvári Kelemen*.⁷ A következő évi, 1874. évi almanach hírül adja, hogy joghallgatónk az 1873/74. tanévben állami ösztöndíjat is élvezett.⁸ Az 1875. évi almanachban (1874/75. tanév) szintén megtaláljuk, ahogyan az 1876. éviben is (1875/76. tanév), azonban az 1877. évi évkönyvben (1876/77. tanév) már nem szerepel, tanulmányait befejezte.⁹ Azt megjegyzem, hogy a legfrissebb, előbb idézett életrajzi adattár, 1872–1876 között, szintén kolozsvári egyetemi hallgatói tanulmányokat feltételezett. Azt is tudjuk, hogy fiatal kora miatt (mindössze 15 éves!) korengedménnyel iratkozhatott be.¹⁰

Tanulmányai végeztével *Kiss Mór* a tudományos pályán akart maradni, 1878. november 17-én, római jogból egyetemi magántanári képesítést, szülővárosában, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán szerzett. Nyelvtudása: a magyar és a latin mellett a német, román, francia. Időközben megházasodott, feleségül vette a katolikus vallású *Fischer Esztert*. *Kiss* az 1880-as években az izraelita vallásból kikeresztenkedett, 1877-es adat szerint akkor még izraelita volt. Házasságból született fia, *Kiss Géza*, aki szintén római jogász, később egyetemi tanár lett.¹¹

Nem tudunk arról, hogy *Kiss Mór* a közigazgatásban töltött volna el éveket. Elsősorban a német római jogi tudományosság felé orientálódott. Erre lehetőséget adott az, hogy két éves állami ösztöndíjat nyert és tovább képezte magát Lipcsében, Berlinben, Halléban, Münchenben, Göttingenben, valamint Párizsban (1878–79). Római jogi tudományos munkásságára, európai színvonalú szemléletére a *Rudolf von Jhering*gel való kapcsolata volt nagy hatással, akivel személyes barátságot ápolt. *Jhering* rövid heidelbergi és lipcsei munkája után, haláláig, 1892 szeptemberéig Göttingenben tanított.

Kiss Mór 1880-ban a nagyszebeni Jogakadémián kezdte meg tanári hivatását, egészen annak 1884. évi megszüntetéséig, majd ezt követően került a kolozsvári egyetemre, egészen nyugdíjazásáig. Kolozsváron a Jog- és Államtudományi Kar Római jog tanszékén először előadó helyettes tanárként dolgozott (1884–1886). Az 1885. évi kolozsvári egyetemi almanach, az 1884/85. tanévben, helyettes tanárként mutatta be.¹² Itt hosszú tudományos és egyetemi karriert ért el, lemondásáig, 1921-ig. 1886. évi almanach már megemlítette, hogy időközben nyilvános rendkívüli tanárrá nevezték ki. Lakása a Görbe-szappany utca 11. szám alatt volt.¹³ Az 1887. évi almanachból megtudjuk, hogy 1886/87. tanévtől a Pandektajogi Tanszék nyilvános rendkívüli tanára, amelyet 1915-ig tartott. A pandektajog tantárgya – az 1895. évi almanach leírása szerint – az általános tanokat,¹⁴ a birtok- és tulajdonjogot foglalta magában.¹⁵

⁷ *A kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem Almanachja MDCCCLXXII-XXIII-ról*. 1873. 13. 29. p.

⁸ *A kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem Almanachja MDCCCLXIII-XXIV-ről*. 1874. 32. p.

⁹ *A kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem Almanachja MDCCCLXXIV-XXV-ről*. 1875. 24. p. *A kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem Almanachja MDCCCLXXV-XXVI-ről*. 1876. 26. p. *A kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem Almanachja MDCCCLXXVI-XXVII-ről*. 1877. 37. p.

¹⁰ KOVÁCS–KISS – TAKÁCS 2012, 76. p.

¹¹ Uo. 76–77. pp.

¹² *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXXXIV-LXXXV-ről*. 1885. 19. p.

¹³ *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXXXV-LXXXVI-ről*. 1886. 20. p.

¹⁴ *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXXXVI-LXXXVII-ről*. 1887. 20. p.

Az 1893. évi kolozsvári egyetemi almanach szerint Kiss Mór a Jog- és Államtudományi Kar prodékánja volt. Emellett a már említett pandektajog nyilvános rendes tanára, a kereskedelmi- és váltójog helyettes tanára, 1892/93-ban pedig dékán, kolozsvári lakása a Nagy utca 25. szám alatt volt.¹⁶ Az ekkor tanított tárgyait is megtudjuk: ő tanította a *Római család- és örökösödési jogot* (heti 3 órában), a *Római jogi szemináriumot* pedig olyan hallgatók részére (heti 2 órában), akik legalább két félévben előtte hallgattak római jogot. *Kereskedelmi és váltójogot* pedig heti 5 órában tartott. Hasonlóan a szintén római jogász Helle Károly pályájához, ugyanakkor a modern jogot is oktatta, kereskedelmi és váltójogból tartott előadásokat (1892–1895). Kollégái közt találjuk a *Római jogtörténetet* (magánjogot) tanító és volt dékán Farkas Lajost, valamint Óvári Kelement, aki az egyetemes európai jogtörténetet oktatta.¹⁷

1915-től nevezték ki a Római jogi tanszék nyilvános rendes tanárává (1915–1919). Háromszor töltötte be a Jog- és Államtudományi Kar dékáni tisztségét (1892/1893, 1901/1902, 1911/1912), az a megtiszteltetés is érte, hogy 1904 és 1905 között a kolozsvári egyetem rektora is lehetett.¹⁸ Az első világháborút követő impériumváltás után Kolozsváron maradt, miután 1921-ben lemondott állásáról. Fia, Géza viszont már előbb a nagyváradi Jogakadémián, majd a Debreceni Tudományegyetemre távozott, ahol 1914 óta a Római jogi tanszéket vezette.

Az előbbieket az 1910. és az 1911. évi évkönyvekkel is részletesen összevetve tisztán kivehető az a pálya, amely a jogi kari dékánságok (1892/93; 1901/02) után a prodékánságoktól (1893/94; 1902/03) egyenes úton vezetett számára a rektorságig (1904/05), majd a prorektorságig (1905/06).¹⁹ Utoljára vezető tisztségben, az 1911/12. tanévben találjuk a jogi kar dékánjaként, immáron harmadjára.²⁰ Az 1912/13. tanévben pedig – szintén harmadjára! – újra prodékánságot viselt. Ekkor az Erzsébet utca 9. szám alatt lakott.²¹ Mindezt áttekintve beláthatjuk, hogy Kiss Mór a századforduló idején milyen aktívan vett részt a kolozsvári egyetem irányításában.

Ugyanígy aktív helyi közéleti-politikai tevékenységet fejtett ki szülővárosában is. Szülővárosának Törvényhatósági Bizottsági tagja volt 1900–1919 között. 1898. május 30-án például az Erdéllyel kimondott Unió 50. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi díszközgyűlésen is, bizottsági tagként és az egyetem képviselőjeként egyetemi tanárként vett részt, ahogy arról a jegyzőkönyv tanúskodik.²² Az almanachok arra is kitérnek,

¹⁵ *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem Almanachja és tanrendje az MDCCCXCV-VI-ik tanév II. felére.* 1896. 35. p.

¹⁶ *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem Almanachja és tanrendje az MDCCCXCIII-IV-ik tanév I. felére.* 1893. 8. p.

¹⁷ Uo. 33–34. pp.

¹⁸ KOVÁCS–KISS – TAKÁCS 2012, 77. p.

¹⁹ Az adatok egyeztetve: *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem Almanachja MCMX-XI. évre.* 1910. 16. p. illetve *A Magyar Királyi Ferencz József Tudomány Egyetem Évkönyve az 1934/35. és az 1935/36. tanévről.* 1936. 27. p.

²⁰ *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem Almanachja MCMXI-XII. tanévre.* 1911. 15–16. pp.

²¹ *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem Almanachja MCMXII-XIII. tanévre.* 1912. 16. p.

²² *Jegyzőkönyv.* 1898. 3. 5. p.

hogy a nagyszebeni *Katonai Tudományos Egylet* tiszteletbeli tagja is volt.²³ 1910-ben udvari tanácsos címet kapott.

Közéleti-kulturális tevékenysége egyetemi tanársága megszűnése után bontakozott ki. Miután Kolozsváron a Ferenc József Tudományegyetem megszűnt, az 1921/22. tanévet már – immár Szegeden – nem folytatta, szülővárosában maradt és kiérdemesült tanárként 1921. július 5-ével nyugdíjaztatta magát.²⁴ Időközben fia is visszatért Debrecenből. Kiss Mór az *Erdélyi Múzeum Egyesület* és az *Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület* tagjaként tevékenykedett. 1945. szeptember 10-én, 88 évesen, Budapesten halt meg. Sírja is Budapesten, a Farkasréti temetőben található (1. parcella, 1. sor, 39. sírhely).²⁵

II. Tudományos munkásság

Kiss Mór sokat ígérő szakmai lendületét és munkájának színvonalát jelezte, hogy már végzősként, 1876-ban Kolozsváron egyetemi pályadíjat nyert „*A végrendeleti alakok kifejlődési története Justinian császár törvényhozásáig*” című dolgozatával, amely könyv alakban is megjelent. Elkötelezte magát a római joggal. A külföldi tanulmányútjai eredményeképpen, 1880-ban ismét örökléssel foglalkozó római jogi tanulmánnyal jelentkezett az Erdélyi Múzeum hasábjain: „*Adatok a bonorum possessio contra tabulas eredetének kérdéséhez.*” (Kolozsvár). Itt a hagyatéknak a nem civiljogi örökös számára a praetor általi olyan birtokba iktatásának kérdéséről volt szó (*bonorum possessio*), amikor erre a civiljog szabályai nem adtak lehetőséget (*contra tabulas*).²⁶

Figyelemmel kell lennünk arra a szerencsés egymásra találásra, amely Kiss Mór és az 1874-ben megindult új jogtudományi havi folyóirat, a *Magyar Igazságügy* között létesült. A jogtudós ugyanis itt jelentős számú publikációt tett közzé. A lapba nemcsak az igazságügyi politikai irányítói, a kodifikációs munkálatokban részt vevő jogászok, hanem tekintélyes egyetemi tanárok is írhattak, a folyóirat 1893. évi fennállásáig. A publikációiban jól nyomon követhető Kiss Mór sokoldalú tudományos munkássága. Legyen szó könyvismertetésről, tanulmányról, jogszabálytervezet véleményezéséről.

Már 1882-ben, August Ubbelohde marburgi tanár egyetemi előadásainak vázlata című könyvismertetése kapcsán, Kiss Mór kifejtette a korabeli római jogi oktatás dilemmáját és Jhering úttörő munkásságának hatását. *Jhering A Római jog szelleme* című könyve (*Geist des römischen Rechts*) kapcsán a jogtörténeti iskola hiányosságait a római jog oktatásában. „*Vajjon nem abban áll-e a valódi történelem feladata, hogy a holt, száraz adatokat csak eszközül használja fel arra, hogy azon életet, melynek egykori létéről tanúságot tesznek, maga elé állithassa? [...] Az egyes intézmények száraz dogmatikájának történelmi levezetésének helyet kellett adni a jogrendszer mint összefüggő szerves egész fejlődése feltűntetésének; az intézmények közötti benső összefüggést kellett*

²³ *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem Almanachja és tanrendje az MDCCCXCV-VI-ik tanév II. felére.* 1896. 9. p.

²⁴ Az 1922. évi (szegedi) Almanach erről ennyit közölt: „Nyugalomba vonult 1921-ben. Lakik: Kolozsvárt, Szentgyház utca.” *A Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem Almanachja az MCMXXI-XII. tanévre.* 1922. 17. p.

²⁵ KOVÁCS–KISS–TAKÁCS 2012, 77. p.

²⁶ Erdélyi Múzeum. VII. évfolyam. 1880. 7. szám. 185–206. pp.

felkeresni [...] A formulázott jogszabályok dogmaticáján túl kell menni. Be kell vonni az élet reális tényeit: a nép nemzeti sajátosságait, műveltségének és forgalmának fejlettségi fokát, politikai és társadalmi viszonyok befolyásolását.” „A régiek a jogrendszer egyes szervei s az egész structurájának a különböző történelmi szakok szerint összeállított holt vázáról csak *descriptiv* képet adván, nem mentek túl az *anatomus* feladatán és tevékenységén.”²⁷ Kiss ebből a szempontból bírálta *Ubbelohde* könyvét. Az ő jogtörténelmi előadásai – vázlatából kitetszőleg – történelmi alapon tárgyalt „institutiókat” képeznek. „A politikai, társadalmi és erkölcsi viszonyokkal a külszerű történetben még csak törődni sem látszik: le van az olvasztva a jogforrások történetére.. Kiss Mór rámutatott, egy római jogtörténet összefoglalásában nem elég a kronológiai rendszert követni. Mert „*Jhering volt az a merész ember, ki arra hivatkozván, hogy az egyes jogintézmények fejlődését előmozdító közös és benső mozgató erők nem egyenletesen hatnak; mert míg az egyik intézmény, természeténél fogva rendkívül lassan, addig a másik viszont igen gyorsan halad a közös cél felé.*”²⁸ Kiss személyes tapasztalatát is kihangsúlyozta. „Tény az, hogy – a mint arról a göttingeni mester tantermében meggyőződünk – a körvonala-zott módon a fejlődés történetének azon főszálai juthatnak a hallgató birtokába, melyek maradandó beccsel bírnak, mert azok segélyével tartja az egészet hatalmában.” Ellenben „[...] szerzőnk is a romanisták ama nagy számához tartozik, kik hűségesen ragaszkodnak a régihez.”²⁹

Nagyszebeni jogakadémiai tanárságának és későbbi kolozsvári egyetemi oktatásának fontos gyakorlati tansegédlete lett, az 1883-ban, Budapesten megjelentetett *A Corpus Juris Civilisből kizemelt és feldolgozott magánjogi gyakorlati esetek gyűjteménye – Kézikönyvül a római jogból tartott practicumokhoz*, amelyet a budapesti egyetem jogi karán tanító ismert nyilvános és rendes tanárának, *Vécsey* Tamásnak ajánlott.³⁰ Kiss Mór őszinte tudományos tiszteletét a kötet ajánlása is híven kifejezte: „*Kiváló tisztelete porszemnyi jeléül. A Szerző.*” A megjelenésről a *Magyar Igazságügy* is beszámolt.³¹ A római jog magyarországi oktatásának első jogesetgyűjteménye volt, amelyben ismét a *jhering-i* példát követte.

Az előszóban megfogalmazott szándéka szerint a szerző célja ezen a Digestából kiválasztott jogesetgyűjteménnyel a jogász „*civilisticai alapképzettségének*” megalapozása. „Ezen szellemi tőke elsajátítása, mint czélnak, ép a római jog képezi és képezheti eszközét.” Mert „[...] egyetlen, a világtörténelem színpadán szerepelt nép jogászai sem fejtettek ki oly páratlan művészséget, a jog kezelése, alkalmazása és továbbfejlesztésében, mint éppen a római *classicus* mesterek.” Ezt akkor lehet a hallgatókkal megvalósítani, ha „[...] a római jogász által feldolgozott gyakorlati eseteket döntetjük el hallgatóinkkal, kik saját elbirálási kísérletük helyességét, a legnagyobb mesterek elemzése- és megítélésével mérhetik össze.”³² Példaként említette *Jhering* hasonló módszertanú műveit a római jogi oktatásban (*Jurisprudenz des täglichen Lebens*, Jena, 1873 és a 100 jogesetet tartalmazó *Civilrechtsfälle ohne Entscheidungen*, Lipcse, 1847). Az anyagot

²⁷ Kiss 1882, 68. p.

²⁸ Uo.69. p.

²⁹ Uo.70. p.

³⁰ Kiss 1883.

³¹ Magyar Igazságügy 1882, 576. p.

³² Kiss 1883, 5–6. pp.

Kiss Mór is a tanítása során gyűjtötte és válogatta ki, főleg az olyan jogeseteket, amelyekkel a kezdő ifjú a legnehezebben barátkozik meg. Mert a „[...] *jogászi szemeinket akkor élesítjük, ha a lényegest, mellékes körülményekkel minél inkább elfödve, őket előbbi felkeresésére kényszerítjük.*” A jogesetek érdekessége, hogy a peres felekhez párbeszédet is írt, de ezzel a szerző ismét az „ügydöntő momentumok elrejtésében” jeleskedett.³³ E könyve kapcsán jól látszik Kiss Mórnak a római jog oktatásában vallott gyakorlati szemlélete, amely *Jhering*nek és a pandekta-jogtudománynak a hatása. A justinianus-i *Institutióknak* és a *Digestának* jogdogmatikai szempontú bemutatását tartotta fontosnak, konkrét jogesetek kapcsán, ellentétben a korábbi, Carl Friedrich von Savigny-féle jogtörténeti szempontú oktatással, amelyet nálunk például *Helle Károly* is vallott.

A könyvről, nagyszebeni oktató tanártársa, *Jhering* nagyra becsült tanítványa, *Biermann* Mihály írt recenziót a *Magyar Igazságügy* 1883. évi 6. számában. Örömmel üdvözölte az oly ritka római jogi tárgyú, hazai könyvek sorában, mely megjelenhetett, és amely „[...] nem is tankönyv, mely már mint ilyen biztos kelendőségre számíthat, hanem, hogy úgy szóljak, csak egy illatos bokréta, melyet szerzőnk a római jog nagy virágos kertjében a hasonérzésűek és törekvésűek számára izléssel összeállított és tapintattal kötött.”³⁴ Szakmai kapcsolatuk tartósan megmaradt, Kiss Mór recenzeálta 1887-ben *Biermann* *A szomszédjogi oltalom* című könyvét is.³⁵ Erről írta azt, hogy e munkában is „[...] *tiszta római jogi teoriájuk kifejtése után részletes tájékoztatást kapunk arra nézve, hogy mi módon vannak azok a mai jogéletben helyettesítve.*” A „római jog fonálán” pedig a német, osztrák és a hazai jog, a magánjogi törvénytervezet is szóba került.³⁶ A sors fintora, hogy az 1889. január 16-án, negyvenévesen, hosszú betegeskedés után elhunyt *Biermann* nekrológiát Kiss írta meg szintén a *Magyar Igazságügyben*.³⁷

1884-ben, még nagyszebeni jogakadémiai tanárként, törvényhozási adalékként, tette közzé a római birodalmi császári postára vonatkozó tanulmányát (*Császári postarendtartás a Theodosius- és Justinian-féle codexekben*).³⁸

Már kolozsvári egyetemi tanársága időszakában, jelent meg a német polgári törvénykönyv tervezete, amelyet, több közleményben, sem mulasztott el összevetni a már többségében meglévő magyar magánjogi tervezettel a *Magyar Igazságügy* 1888–89. évi hasábjain (*A német polgári törvénykönyv tervezete, különös tekintettel a magyar általános magánjogi tervezetre*).³⁹

Szeretve tisztelt pesti egyetemi kollégájának, *Vécsey* Tamásnak könyv alakban is megjelent akadémiai székfoglaló értekezéséről szenvedélyes bírálatot írt.⁴⁰ Ne feledjük, hogy Kiss Mór *Vécsey* Tamás korábbi, *Papinianusról* írt kötetéről is alapos bírálatot írt a *Magyar Igazságügy* folyóiratban (*Aemilius Papinianus pályája és művei*, Budapest

³³ Uo.6–7. pp.

³⁴ *Magyar Igazságügy* 1883/6. 575–582. pp.

³⁵ Kiss 1888/3, (30. kötet) 217–219. pp.

³⁶ Kiss Uo.218, 219. p.

³⁷ *Magyar Igazságügy* 1889/2. (31. kötet) 155–156. pp.

³⁸ *Magyar Igazságügy* 1884/2. (21. kötet) 126–144. pp. (első közlemény); 1884/3 (21. kötet) 207–215. pp. (második, befejező közlemény).

³⁹ Kiss 1888, 83–102. pp. 170–186. pp. (272–277. pp. 356–370. pp. 434–444. pp. 1889, 38–52. pp. 133–148. pp. 212–221. pp.

⁴⁰ *Magyar Igazságügy* 1889/ 5. (32. kötet) 376–388. pp.

1884).⁴¹ Ezúttal *Vécsey Sextus Caecilius Africanus* jogtudós című munkáját is jó szívvel ajánlotta: „Látszik, hogy szerzőnk tárgyát nagy előszeretettel tanulmányozta és ennek melege jelen műve minden egyes sorából is jótékonyan sugárzik [...] a szerző nem marad a jogi anyag földolgozásánál az antik világ körében. Africanus egyes töredékeinek megvilágításánál megragadja az alkalmat, hogy a modern jogéletet is bevonja fejtegetései körébe.” Kiss ezt tartotta Vécsey kötetének a leginkább figyelemre méltó részének, a Digestából idézett egyes értelmezéseivel már vitába száll. Így a D. 12. 1. 41-ben lévő Africanus „*nec possidendi animum*” kapcsán Jhering *animus possidendi* birtoktani elméletét vallja, Savigny *animus domini* elvével szemben.⁴² A D. 18. 2. 18. Africanus-i szöveghelyén pedig a jobb vevő föntartása mellett való vétellel⁴³ szemben érvelt, illetve a vételi szerződéshez a felek által kapcsolt mellékegyezmények (*pacta adiecta*) számát kevesellte. Ezután majdnem minden egyes fejezet elemző tárgyalásakor kifejtette eltérő véleményét.⁴⁴

Kiss Mór tudományos-oktatói munkásságának egyik legjelentősebb feladata az volt, hogy részt vett a Fodor Ármin szerkesztette, többkötetes *Magyar magánjog* megírásában. Már a sorozat első kötetében is írt (Személyi jog), viszont ehelyt inkább a másik kötetet választottam, ahol a római jogi párhuzamait jobban érzékeltetni lehet. A harmadik kötetben, Reiner Jánossal és Katona Mórral a *Kötelmi jogot* foglalták össze, amely 1898-ban Budapesten jelent meg.⁴⁵

Az *Általános részt* Katona Mór írta, aki a római jogi alapokat szintén szervesen beépítette mondanivalójába. Például amikor ezt hangsúlyozza: a modern kötelmi jog „[...] nem teszi az adóst rabszolgává, nem fosztja meg szabadságától [...] nincs többé manus injectio, deductio, nexum, adósok börtöne; tehát az adós, mint a kötelem tárgya, nem esik egész személyiségére nézve jogi kötelékbe [...]”⁴⁶

A terjedelmes magánjogi tankönyv nagyobb részét, a *Különös részt*, Kiss Mór írta (*A jogügyletekből származó kötelmek*). A felkérés elől nem hátrált ki, erről így írt: „A föladat jól ismert és bizonyára minden szakember által méltányolt nehézségei pillanatig sem tartottak vissza attól, hogy e hazai viszonyaink között, már céljánál fogva is, nagyjelentőségű mű létesüléséhez az én szerény erőmmel is hozzájáruljak.” A szerző a hazai jogforrások és a bírósági gyakorlat tüzetes összegyűjtése mellett megvallotta azt is, hogy „[...] tovább kellett tehát mennem és bevonnom a római jogot, mint ép különösen a szerződési kötelmek terén”, emellett széleskörűen az olyan nemzetközi hatályos joganyagra is tekintettel volt, mint a francia, az osztrák és német törvénykönyvekre.⁴⁷ Kamatoztatta kereskedelmi és váltójogi tapasztalatát. Az értékpapírok fogalmánál és jogi természeténél a következőt állapította meg: „Az értékpapír a római forgalmi életben ismeretlen volt. Ámde azért a modern római jogi doctrina itt is elsősorban arra törekedett, hogy az értékpapírral kapcsolatos jogi jelenségeket a római jog alapelveire és formáira vezesse vissza, a mi sok

⁴¹ Magyar Igazságügy 1885/2. (23. kötet) 174–184. pp.

⁴² Kiss 1889, 378. p.

⁴³ Azaz az eladó azon jogával, amennyiben egy harmadik személy kedvezőbb vételi ajánlatot tesz neki, akkor vele köthessen adásvételi szerződést.

⁴⁴ Kiss 1889, 388. p.

⁴⁵ *Magyar magánjog* III. 1898.

⁴⁶ Uo. 6. p.

⁴⁷ Uo. 314. p.

érdekes kísérletre nyújtott alkalmat [...]”⁴⁸ A szerződésekből származó kötelmeknél is természetesen bőven élt a római jogi klasszifikációval. Hozzátette, hogy „[...] ha a *jus aequum* alapján fölépült modern kötelmi jogunk az érintett kapcsolat fentartását olyan szabálynak tekinti, melyhez mindaddig ragaszkodik, míg ép oly nyomós követelmények annak elejtését nem sürgetik.” A szerződés létrejöttének tárgyalásánál említette egyik pandektista példaképét, a német Bernhard Windscheid véleményét. „Egészen szélső álláspontra helyezkedik Windscheid, ki a felek akaratát magában véve elegendőnek tartja arra, hogy teljes hatálylyal abstract szerződés keletkezzék.”⁴⁹

Több alkalommal hivatkozik már megjelent írásaira, amelyek a szakmai körökben ismertséget adtak számára. Az ajándékozásról például több közleményben, önálló tanulmányban számolt be a Magyar Igazságügy 1889. évi számában (*Adalékok az ajándékozás elméletéhez*). Abban a dogmatikai vitában foglalt állást, amely az ajándékozást vagy az általános részben, vagy a kötelmek különös részében helyezte el (a „systematicai elrendezés problémája”). Kiss alaposan körüljárja az ajándékozás szubjektív (adományozási szándék, önkéntesség) és objektív (vagyonai áldozat) fogalmi elemeit, összevetve a római jogi alapokkal és a korabeli szabályozással, a német polgári törvénykönyv tervezetével. Az is érdekes kérdés, hogy az ajándékozásnak legtöbb esetben felismerhető a tágabb értelemben vett szerződés jellege, azonban „[...] úgy is előidézhetjük másnak a gazdagodását, hogy ez nem is tud róla, vagy ha mindjárt az ajándékozó tényét ismeri is, de az abban rejlő ajándékozási szándékról (animus donandi) nem bír tudomással.” A szerző inkább az ajándékozásnak a szerződéses jellege mellett foglal állást.⁵⁰ Legalább ilyen fontos két tanulmánya kapcsolódik az általa írt magánjogi fejezetekhez, az adásvétel kapcsán. Az ún. *pactum reservati dominii*, a tulajdonjog fenntartásával kötött adásvételről három közleményben is értekezett (*Az adásvétel jogi természetű és a tulajdon fentartásának kikötése*).⁵¹ A római jog nagy vitát kiváltó kérdéséről, a birtokosi akarat kapcsán részletesen kifejtette és elemezte Jhering ezirányú nézetét, utat nyitva a magyarországi recepciójának a romanisztikában (*A birtokosi akarat*).⁵²

Visszatérve a magánjogi könyvben írt fejezetekre, Kiss Mór, ahol lehet, megemlíti a római jogi előzményeket, közli a latin fogalmi megnevezéseket, idézi a Digesta megfelelő szöveghelyeit. Az adásvételt például, mint a tiszta kétoldalú *consensualis* szerződést mutatja be, a szavatosságnál kitért Ulpianusnak az *aedilisi edictum* szövegéhez fűzött magyarázataira, az *aedilisek edictumaira*, de az újabb jogfejlődés eltéréseire is. A bérleti szerződésnél megemlíttette, hogy az a római rendszerben „csak kötelmi és nem dologi jogot eredményez”, valamint azt is, hogy az bérbeadónak biztosított törvényes zálogjogot.⁵³ A szolgálati és munkaszerződésnél kitért a *locatio conductio operarum* (munkaszerződés) és a *locatio conductio operis* (vállalkozási szerződés) közötti különbségtétel mikéntjére.⁵⁴ A társasági szerződés ismertetésénél a *societas leonina* veszélyére a kereskedelmi törvény

⁴⁸ Uo. 331. p. 1. lábjegyzet.

⁴⁹ Uo. 374. p. és a 7. lábjegyzet.

⁵⁰ Kiss 1889, 253–266. pp. 360–388. pp. 431–448. pp.

⁵¹ Kiss 1885, 129–138. pp. 205–215. pp. 311–317. pp.

⁵² Kiss 1890, 57–68. pp. 244–252. pp. 312–322. pp.

⁵³ Magyar magánjog III. 392. p. 3. lábjegyzet; 421. p. 2. lábjegyzet; 429. p. 1. lábjegyzet; 470. p. 477. p.

⁵⁴ Uo. 492–493. pp. 2. lábjegyzet.

rendelkezéseivel összhangban.⁵⁵ Ezen sort folytathatnánk a megbízási, a kölcsön- és a letéti, zálogszerződéssel. A vendéglőkbe bevitt dolgok letéte kapcsán nem maradt ki a hajósok, vendéglősök és istállótartók fokozott felelősségének ismertetése sem.⁵⁶

Az erőhatalom (*vis maior*) kapcsán ő is – ahogyan Helle Károly is – rátért annak tisztázatlanságára. „*Hogy mit kell ez alatt érteni, a legnagyobb viták tárgya.*” A római jog szöveghelyei alapján „*biztos meghatározást adni lehetetlenség.*” Mintha itt Helle kiindulópontját olvasnánk, akivel később, a kolozsvári egyetem 1912/13. tanévében, mint oktató kolléga, személyesen is találkozhatott.⁵⁷ „*De nem találhatók támpontok e fogalom szabatos meghatározásához azokban az újabb törvénykönyvekben sem, melyek azzal, az érintett körben operálnak.*” Helle 1896-ban, Kecskeméten megjelent kötetét⁵⁸ is megemlíti, hozzátéve, hogy ez a kérdés a korabeli nemzetközi jogi irodalom egyik központi kérdésévé vált. „*Azóta, német, francia, osztrák, angol, amerikai és svájci jogászok egyaránt fáradoztak a kérdés tisztázásán. Megnyugtató eredmény azonban még maig sincsen.*”⁵⁹ Az ún. „*subjectiv elméletek*” szerint a *vis maior* nem teljesen véletlen, hanem mindig az adott kötelezett felelőssége alapján, relative határozható meg. Az az, ami „*fokozott, rendkívüli gondossággal sem volt elhárítható.*” Ezt főleg a német Windscheid fejtette ki. Az angol–amerikai írók az „*objectiv elmélet*” mellett álltak ki. Vagyis *vis maior* alatt „*mindazon esemény értendő, a mely valamely forgalmi vállalat üzemműködésén kívül támadva, az ezen üzemműködésbe való behatása által, emberben, javakban kárt okozott és a mely, föllépésének módjával és erejével, az élet rendes folyásában előfordulni szokott, véletlen eseményeket nyilvánvalólag fölhűlül.*”⁶⁰ A kötelmi jog különös részének végén a jogalap nélküli gazdagodás bőséges római jogi szakirodalmát is olvashatjuk.⁶¹

Szakmai portréjának bemutatásához nélkülözhetetlen, a jogtudós tanár alakja mellett, a gyakorlati pedagógus, felsőoktatási szakember alakjának megrajzolása is. Az életrajzi háttér bemutatva láthatjuk, hogy sokszor vállalt vezető pozíciót egyetemének irányításában, annak elhivatott munkása volt. Itt ki kell térnünk Kiss Mórnak a jogi képzés megreformálására vonatkozó pedagógiai tapasztalataira, javaslatokra is, amelyeket a kolozsvári egyetemi vezetőjeként fejtett ki. Ennek legreprezentatívabb példája az egyetemtörténeti munkákban sajnos alig idézett, 1905. évben tartott rektori székfoglalója („*Elmélet, gyakorlat és a hazai jogi oktatásunk reformja*”). Mint korábban érintettem, az 1904/05. tanévben az egyetem rektorává választották meg, az ünnepi beszédét a tanévnyitó alkalmával mondta el.⁶²

Szintén alig ismert, hogy Kiss Mór ebben a kérdésben részletesen, még nagyszabedű jogakadémiai tanárként, a *Magyar Igazságügy* folyóirat 1882. évi hasábjain megszólalt „*Adalékok az jog- és államtudományi oktatás reformjának kérdéséhez*” címmel, három közleményben.⁶³ Megjegyzem, hogy e kérdéskört alaposabban kifejtve, a szerző itt egy

⁵⁵ Uo. 536. p.

⁵⁶ Uo. 621. p.

⁵⁷ *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem Almanachja MCMXII-XIII. tanévre.* 1912. 16, 18. p.

⁵⁸ HELLE 1896.

⁵⁹ *Magyar magánjog* III. 626–627. pp. 16. lábjegyzet.

⁶⁰ Uo. 628. p. 16. lábjegyzet folytatása.

⁶¹ Uo. 710–722. pp.

⁶² Kiss 1905.

⁶³ Kiss 1882, 227–236. pp. 331–340. pp. 425–436. pp.

jog- és államtudományi tanmenet-javaslatot is közzétett, amelynek ismertetése túlmutatna jelen emlékező írásunkon.⁶⁴

A rektori beszéd felütése, illetve kiindulópontja az volt, hogy „[...] jog- és államtudományunk reformja, úgyszólván szakadatlanul napirenden van.” Az eddig tett „mélyreható intézkedések” sem tudták aktualitásától ezt a kérdést megfosztani. *„Az egyetemről kikerülő ifjak nem rendelkeznek azzal a képzettséggel, melyet tőlük a gyakorlati jogélet terén betöltendő hivatásuk megkövetel.”*⁶⁵ Kitért Trefort Ágoston miniszter 1878-ban összehívott ankétjára, szaktanácskozmányára, amelyen a vizsgálati rendszer reformja lépett életbe. Ezzel azonban a fő kérdést nem sikerült megoldani. A német rendszer a tudományokra való képzést és az élethivatásokra képzést egyesíti, a francia rendszer pedig elválasztotta egymástól a tudományos és a szakképzést. A két alapelv körüli vita *„a kérdést hajszálnyira sem vitte előbbre.”* Sem a német egyetemi rendszer alapelveinek, sem a francia szakoktatási rendszernek a meghonosítása. Kihangsúlyozta, hogy az egyetemek születése más módon történt, akár Bolognában, akár Párizsban. *„Az iskola, az egyetem, hosszú időn át, önálló testület volt, mely a tudományt önmagáért művelé, ezt öncélként tekintve, mint a melynek semmi köze az életben gyakorolt hivatásokhoz.”* Mára megváltozott a helyzet, az állam, a közigazgatás *„[...] bizonyos élethivatásra lépőktől megfelelő szakképzettség igazolását kívánja meg.”* Minthogy ez a képzettség az egyetemen sajátítható el, az egyetemi tanítás is ezeket a célokat tartja szem előtt, az eredeti hivatása mellett. Kiss Mór jövőbeli szándéka az lenne, hogy az egyetem a tudomány műhelye is maradjon. A közigazgatás jó, ha nem avatkozik bele a működésébe, a követelményeivel. A kontinensen az egyetemek kettős feladata *„[...] a tudományok művelése és a gyakorlati élethivatásokra való képzés.”* A német rendszer a kettőt együtt szolgálja, meghagyva a tanuló tanulási szabadságát, a francia pedig a kettőt eleve elválasztotta egymástól.⁶⁶

Kiss Mór úgy látja, hogy nálunk az egyetemek inkább a francia típust képviselik, a német szisztémától egyre jobban távolodnak. Felteszi a kérdést: Honnan erednek azok a panaszok, amelyek a jogászai életpályákra lépők szakképzettségének hiányossága miatt elhangzanak? Véleménye szerint a probléma nem a két rendszer bármelyikének hiányosságában keresendő, hanem abban, hogy 1867 óta a jog- és államtudományi oktatásunk az „extenzivitás bálványát” követi. A kritikákra az egyetemeink szaporítani keztek a vizsgák számát. Ezzel az egyetem *„[...] a tételes anyag szertelen felhalmozásával a gyakorlati élet igényeit szolgáltni vélte, a valódi tudományos alapot éppúgy, mint a gyakorlat igaz követelményeit áldozatul dobta.”*⁶⁷ Pedig éppen a jog- és államtudományban az elmélet és a gyakorlat nem lehetnek egymással ellentétben. A rektor beszédének hangsúlyos részében immár a felsőoktatási szakember hangjára vált át. A négy éves képzés során a jogi oktatás *„keresztülgazdaltja a hallgatót”* körülbelül húsz főközlégiumon. *„Neki egyetemes vagy magyar jogtörténet, kánonjog, magyar magánjog, közjog, kereskedelmi- és váltójog, statisztika, nemzetgazdaságtan, római jog, büntetőjog, közigazgatási, pénzügyi jog stb. csak egy-egy könyv, vagy előadási jegyzet, melyet meg kell tanulni és a vizsgáig emlékezetben kell tartani [...]. Ha a tudomány művelésére*

⁶⁴ Kiss 1882. 430–431. pp. 432–433. pp.

⁶⁵ Kiss 1905. 3. p.

⁶⁶ Uo. 10–11. pp.

⁶⁷ Uo. 14. p.

akarna törekedni, azt sem tudja mihez kezdjen. Ha a gyakorlat terére lép, a formális, csakis kezelési ügyességben fogja egész hivatását keresni.”⁶⁸

Kiss, az 1882-ben közölt tanulmányában, ezt egy szemléletes és kissé ironikus gyakorlati példával is megvilágította. „A bíró, az ügyvéd szánakozva tekint ma a könyvgyártó tanárra, ki »holt tudomány« fölélt rendelkezik, melyet az élet szolgálatában értékesíteni nem tudna. S a könyvgyártó tanár ismét sajnálja az ügyvédet és a bírót, kit bizonyos formák között folytatott s rendszerint körülhatárolt térben mozgó munkásságában legfeljebb jó »mesterembernek« hajlandó nevezni. Fájdalom! Mindenik bizonyos jogosultsággal támaszkodhatik álláspontjára; mert hisz ki tagadhatná, hogy nálunk az elmélet és a gyakorlat között már meglehetősen ideje tátongó ürré létezik. [...] Nálunk némelyek azt is képzelik, mintha volna és lehetne külön magán-, köz-, büntető stb. jogtudomány a bíró és ügyvéd és ismét külön a könyvgyártó tanár számára. Nálunk azonban a mai jogoktatási rendszerrel szükségképp oda kell jutnunk, hogy aki a tudomány férfia akar lenni, rendszerint csak féltudóssá válhatik, az pedig, ki a gyakorlat terére kíván lépni, rendszerint ismét csak fél vagy talán félszeg ember lesz.”⁶⁹

Kiss Mór véleménye szerint a megoldás az, ha egyetemi szakképzés célját „a tudományos alap biztosításába helyezzük és egyben arra is szorítjuk!” Ezt nevezte ő „tudományos vagy civilistikai alapképzettség”-nek, amelynek segítségével a végzett hallgató elboldogul bármely polgári nemzet polgári törvénykönyvével, kereskedelmi és váltójogával. Ez egy olyan Ariadne-fonál, mely őt a „[...] bonyolult közigazgatás bemérhetetlen tételes anyagának útvesztőjében minden eltévelyedéstől meg fogja óvni.” Ez nem csak „az ifjú emlékezetét terhelő időleges értékű ismeret.” Az 1882. évi tanulmányában Kiss Mór kijelentette, hogy ebben pedig a római jog oktatása lesz az alap: „Ez az, mit nekünk a rómaiaktól eltanulnunk kell. Ez azon irány, melyben az ifjut a magánjogtudományba be kell vezetnünk s ez alapon részére egy maradandó értékű tudományos alapot biztosítanunk.” Azaz, a német pandektajogi rendszert kellene átvenni. Azaz „[...] a modern viszonyokra alkalmazással tárgyalva a magánjognak a római jog tételein felépült rendszerét.” Mert „[...] a római jog a fen(ő)kő, melylyel a tanuló civilisticus értelmét élesítjük, szellemi erejét a »különbségek felismerésére« képesítve.” Ezekhez pedig az *institutio-collegiumok* és előkészítő jogtörténelmi-*collegiumok* tartása is szükséges.⁷⁰ A rektori beszédében két módszert javasol ennek megteremtéséhez. Az ún. egyetemi praktikumok (az előadásokhoz kapcsolódó gyakorlati órák) tartása, amelyet a római jogi esetgyűjteményénél is kihangsúlyozott, de váltó-, kereskedelmi-, büntető- és peres eljárásjogokban is megfelelő. Ennek során az egyetemi előadásokon elhangzottak eredményét a hallgatókkal közvetlenül találkozva, lehet észlelni, a hiányosságokat pótolni. Egyetlen jogeset jogtételek egész sorát képes átfogni, bemutatni. A praktikumokban való részvétel – német egyetemi mintára – kötelezővé kellene tenni. A másik módszer a szemináriumokban rejlik, azok pedig „az önálló búvárlat bevezető iskolai legyeknek.” Végezetül a vizsgák rendszerére tért ki. El kell különíteni jobban az iskolai vizsga, a tudományos fokozat elnyeréséért tartott vizsga és a képesítő vizsga között. A képesítő vizsgák rendeltetése annyi, hogy „megállapítani a jelöltnél annak a tudományos alap-

⁶⁸ Uo.18. p.

⁶⁹ Uo.235. 236. p.

⁷⁰ Kiss 1882. 338. p. 425. p.

*képzetségnek elengedhetetlen mértékét, melynek birtokában ő képes lesz valamely gyakorlati élethivatást megfelelően betölteni. A gyakorlati idő pont arra szolgálna, hogy kiszélesítse azt, amit az egyetemnek már nyújtania kellett.*⁷¹

Belátható, hogy ebben a rektori beszédében Kiss Mór széles körű áttekintést adott a jogi oktatás módszertanáról. A jogakadémiák szerteágazó reformkérdésére nem tért ki, mert arról a már többször idézett 1882. évi tanulmányában nyilatkozott. Már akkor – az 1884-ben felosztatott nagyszebeni jogakadémia tanáráként! – levonta a keserű tanulságot: „[...] a tudományok egységének az egyetemeken történt érvényre juttatását és az akadémiákon való elejtését szemlélve [...] az akadémiai oktatás pedig, könnyen felismerhető okok folytán, még sokkal rosszabb utánképződménye az egyeteminek [...] Az egyetemek, székhelyük, az ország legelső erőinek egyesítése, az összes tudományok egységesítése, valamint megfelelő dotatiók folytán, még a mai rendszer mellett is jóval nagyobb eredményt mutathatnak fel, mint a felsőbb tanintézetek székhelyéül, kellő dotatio nélkül levő, a tudományos mozgalmaktól még inkább elzárt jogakadémiák.” Így tulajdonképpen az akadémiák fenntartása ellen szólt és véleménye szerint inkább az egyetemek számát kellene szükség és lehetőség szerint megnövelni.⁷²

Kiss Mór a nyugdíjazását követően is fontosnak tartotta a felsőoktatás módszertanához kapcsolódóan kifejezni a véleményét. 1943-ban az *Erdélyi Múzeum Egyesület* Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi szakosztályának május 12-i ülésén előadást tartott a római jogi gyakorlatok fontosságáról, amely az egyesület kiadványában meg is lent.⁷³ Ebben az egyetemi tanár, Személyi Kálmán *Szemelvények és feladatok római jogi gyakorlatokhoz* című 1941-ben, Kolozsváron megjelent munkáját méltatta. Saját oktatói szándékának megerősítése volt ez a kiadvány: „Szerzője ugyanis [...] szerencsésen megtalálta azt a módozatot, mely mellett a római jogi gyakorlatok a jogi tanrendszerünk szerint az első évfolyamon hallgatandó római jogi előadásokkal párhuzamosan, és pedig e tantárgy összes hallgatói javára, eredményesen értékesíthetőkké válnak.” A teljes hallgatóság bevonásának eszköze lehet, forrásolvasással egybekötött bevezetést nyújthatnak minden hallgatónak, ahogyan egykor *Jhering practicumai* voltak a göttingeni egyetemen.⁷⁴

Az egyetemi oktatástól elszakadva Kiss Mór szakmai és tanári munkássága a tanítványokban élhetett tovább. Halálát követően öröla is méltón elmondható, amit [Szász-] Schwarz Gusztáv írt 1892-ben, Rudolf Jhering halálakor közzétett megemlékező írásában: „Most, hogy ez ékesszóló ajak elnémult, hogy e kézből kiesett a ragyogó toll: felveszi művét és továbbadja tanát lelkes tanítványainak serege [...]...”⁷⁵

⁷¹ Kiss 1905. 25. p.

⁷² Kiss 1882. 435. p. illetve lásd: Magyar Igazságügy 1889/2 (31. szám) 156. p.

⁷³ Kiss 1943. 3–8. pp.

⁷⁴ Kiss 1943. 3–4. pp.

⁷⁵ SCHWARZ Gusztáv: Jhering Rudolf. Magyar Igazságügy 1892/4 (38. kötet) 191. p.

III. Fontosabb művei

Adalékok a jog- és államtudományi oktatás reformjának kérdéséhez. Magyar Igazságügy 1882/4. (17. kötet) 227–236. pp. (első közlemény); 1882/5 (17. kötet) 331–340. pp. (második közlemény); 1882/6 (17. kötet) 425–436. pp. (harmadik, befejező közlemény).

A Corpus Juris Civilisből kiszemelt és feldolgozott magánjogi gyakorlati esetek gyűjteménye – Kézikönyvvül a római jogból tartott practicumokhoz. Franklin Társulat. Budapest, 1883.

Az adásvételi jog természete és a tulajdonjog fõntartása. Magyar Igazságügy 1885/3 (24. kötet) 129–138. pp. (első közlemény); 1885/4 (24. kötet) 205–215. pp. (második közlemény); 1885/5. (24. kötet) 311–317. pp. (harmadik, befejező közlemény).

*A német polgári törvénykönyv tervezete, különös tekintettel a magyar általános magánjogi tervet-
zetre.* Magyar Igazságügy 1888/2. (30. kötet) 83–102. pp. (első közlemény); 1888/3. (30. kötet)
170–186. pp. (második közlemény); 1888/4 (30. kötet) 272–277. pp. (harmadik közlemény);
1888/5 (30. kötet) 356–370. pp. (negyedik közlemény); 1888/6. (30. kötet) 434–444. pp. (ötödik
közlemény); 1889/1. (31. kötet) 38–52. pp. (hatodik közlemény); 1889/2. (31. kötet) 133–148. pp.
(hetedik közlemény); 1889/3. (31. kötet) 212–221. pp. (nyolcadik, befejező közlemény).

Adalékok az ajándékozás elméletéhez. Magyar Igazságügy 1889/4 (31. kötet) 253–266. pp. (első
közlemény); 1889/5 (31. kötet) 360–388. pp. (második közlemény); 1889/6 (31. kötet) 431–448.
pp. (harmadik, befejező közlemény).

A birtokosi akarát. Magyar Igazságügy 1890/1. (33. kötet) 57–68. pp. (első közlemény); 1890/3
(33. kötet). 244–252. pp. (második közlemény); 1890/4. (33. kötet) 312–322. pp. (harmadik,
befejező közlemény).

Magyar magánjog III. kötet. Szerkeszti: Dr. Fodor Ármin. Kötelmi jog. Írták: Dr. Katona Mór –
Dr. Kiss Mór – Dr. Reiner János. Budapest 1898.

Elmélet, gyakorlat és a hazai jogi oktatásunk reformja. Rectori székhely. Írta: Dr. Kiss Mór,
Kolozsvár, 1905.

A római jogi gyakorlatok jelentősége a jogi oktatásban. Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár, 1943.

IV. Irodalomjegyzék

A budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja. Budapest (1873, 1875, 1877, 1878).

A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József Tudomány-Egyetem története és statisztikája. Az
egyetem ezredéves országos kiállítása alkalmából. Acta Reg. Scient. Universitatis
Claudiopolitanae Francisco-Josephinae Anni MDCCCXCV–VI. Fasciculus II. Kolozsvár, 1896.

A kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem Almanachja. Kolozsvártt (1873–1877, 1885,
1886, 1887, 1893, 1896, 1910, 1911, 1912; Szeged: 1922, 1936).

Diszkrimináció, emancipáció-asszimiláció, diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életraj-
zi adattára 1848–1944. I. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok. Szerkesztette: Kovács I.
Gábor. Összeállították: KOVÁCS I. GÁBOR – KISS ZSUZSANNA – TAKÁCS ÁRPÁD. ELTE Eötvös
Kiadó, 2012.

HELLE KÁROLY: *Az erőhatalom (vis maior) fogalma a római és a mai jogban.* Kecskemét, 1896.

Jegyzőkönyv. Felvétel Kolozsvár szab. kir. város Törvényhatósági Bizottságának az Unio ki-
mondása 50-ik évfordulója alkalmából 1898-ik évi Május hó 30-án a Vigadó nagytermében
tartott ünnepi Dísz-Községiülésről. Gombos Ferencz könyvnyomdájában, Kolozsvárt, 1898.

Magyar Igazságügy (1882, 1885, 1888, 1889, 1890).

SCHWARZ GUSZTÁV: *Jhering Rudolf.* Magyar Igazságügy 1892/ 4 (38. kötet) 191. p.

VARGA NORBERT

KLUPATHY ANTAL

(1853–1922)

I. Életrajz

A kolozsvári egyetem professzora 1853. augusztus 3-án született Bukóczon (Abaúj vármegyében) *Klupathy* Antal mérnök és *Janik* Mária gyermekeként. Testvére *Klupathy* Jenő is a tudományos pályát választotta, „melyre mindkét fivérnek megvolt nemcsak hajlamossága, hanem jóra való tehetsége is.”¹ Kassa mellett vásárolt egy birtokot és ott élt családjával, majd eladta és hadikölcsönkötvényt vett. „A vesztes háború után így maradt neki kereken 24 pengő vagyona; egy szigorló szigorlati díja!”² A középiskolai éveit és a négyéves jogi tanfolyamból hármat Kassán, az utolsó évet pedig Budapesten végezte el. A kassai katolikus főgimnázium ifjúsági önképző-egyletének választmányi tagja is volt.³ A jogi doktori címet 1875-ben szerezte meg.

Katonai pályafutásáról annyit lehet tudni, hogy 1872-ben a császári és királyi hadnagy lett és ebben a minőségében lépett át 1883-ban a Magyar Királyi Honvédséghez.

A közmunka és közlekedésügyi minisztériumban fogalmazó-gyakornok volt 1873 és 1876 között és az utolsó évben, 1876-ban megszerezte az ügyvédi oklevelet is. Kassán volt gyakorló ügyvéd 1876 áprilisától egészen szeptemberig.

A Kassai Királyi Jogakadémiához 1877-ben nevezték ki osztrák magánjogból egyetemi magántanári képesítése folytán.⁴ A kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemen a váltó- és kereskedelmi jog tanára lett 1894-ben.⁵ A kolozsvári egyetem *Almanach*jából az is kiderült, hogy a kereskedelmi- és váltójogot heti öt és napi egy óra bontásban, délelőtt 10 és 11 óra között tanította a szombatot kivéve a II. számú teremben.⁶

Kuncz Ödön, a tanítvány a következőképp emlékezett vissza *Klupathy* Antalra, professzorára és mesterére. Pedáns és megbízható jogásznak tartotta, aki bálványozta a kereskedelmi törvényt és az ADHGB-t, olvasta a korabeli magyar, osztrák és német

¹ RÉVAI 1914, 754–755. pp., Budapesti Hírlap 1931. március 06.

² KUNCZ 2017, 35. p.

³ A Hon 1869. november 12.

⁴ Budapesti Közlöny 1877. március 20.

⁵ SZINNYEI 1899, 591–592. pp. egyetemi tanári kinevezése: Budapesti Közlöny 1894. augusztus 28., *Almanach* 1899, 9. p.

⁶ *Almanach* 1899. 42. p., *Beszédek* 1894, 9. p.

szakirodalmat, tekintettel a bírói gyakorlatra. „Előadásai épp olyan józanok, szárazok és megbízhatók voltak, mint kézikönyvének fejtegetései. [...] Amikor az első vizsgáját *Kuncz* Ödön letette kereskedelmi jogból *Klupathy* a következőt mondta. „Szépen felelt! Miért nem foglalkozik alaposan a kereskedelmi joggal? Magyarországon kevesek teszik azt!”⁷ *Kuncz* ügyvédként is találkozott *Klupathy* Antallal 1908 telén. Kiderült a beszélgetésből, hogy külföldi kapcsolatai nem voltak, nem igazán tudott segíteni abban, hogy melyik berlini vagy párizsi professzorral vegye fel a kapcsolatot *Kuncz*.⁸ Véleményem szerint *Klupathy* nagyon is jól ismerte a külföldi professzorok munkásságát, amit hitelesen bizonyít fő művének, *A magyar kereskedelmi jog kézikönyvének* forrásbázisa.

Professzorként tagja volt az I. alapvizsgálati és a jogtudományi bizottságnak. A jogi kar dékáni tisztségét is betöltötte 1897-ben.⁹ A jogi kar dékánjáról egy cikk jelent meg a *Népszava* című lapban: *Zsaroló Tudomány*” címen, amelyből kiderült, hogy a kolozsvári egyetem jogtanárai virilisták voltak és jövedelmük után 8-15.000 korona adót fizettek. A minisztertanácsi jegyzőkönyvek között megtalálható az a jelentés, ami alapján biztosra vehető, hogy a vallás és közoktatási miniszter a professzort korpótlékban részesítette.¹⁰ „*Klupathy* Antal kolozsvári jogikari dékán terhére több mint 15.000 korona adót róttak ki, ami szerint tíz százalékos kulcsot véve, a dékán évi jövedelmét 150.000 koronára lehet becsülni.”¹¹ Nyugdíjazására 1913-ban került sor.¹²

Klupathy a magyar királyi udvari tanácsosi címet is megkapta az uralkodótól 1911-ben a „személyem körüli ministerium ideiglenes vezetésével megbízott magyar miniszerelnököm előterjesztésére dr. *Klupathy* Antalnak, a Nevemet viselő kolozsvári tudomány egyetem nyilvános rendes tanárának, nyugalomba vonulása alkalmából, a tudomány és a főiskolai oktatás terén szerzett érdemei elismerésül.”¹³

Klupathy Antal 1922. július 6-án hunyt el Kassán, 69 éves korában.¹⁴ „*Klupathy* közel tíz esztendőn át volt a kereskedelmi és váltójog tanára a volt kolozsvári egyetemen és már akkor megrongált egészségi állapota miatt mintegy tíz évvel ezelőtt vonult nyugalomba. Óraadó és kiváló munkása volt a magyar jogtudományak.”¹⁵

⁷ KUNCZ 2017, 36. p.

⁸ Uo. 37. p.

⁹ *Beszédek* 1897, 9. p.

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár W12 Miniszterelnökségi Levéltár, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1867–1944). 1898. 06. 15. (Letöltés időpontja: 2020. 04. 01.)

¹¹ *Zsaroló Tudomány*, *Népszava* 1909. október 02. 2–3. pp.

¹² *Révai* 1914, 754. p.

¹³ Budapesti Közlöny 1911. december 20.

¹⁴ Pesti Hírlap 1922. július 15. 7. p.

¹⁵ *Ellenzék* 1922. július 13. 5. p.

II. Tudományos munkásság

A kereskedelmi jogi kézikönyve

Amikor Klupathy Antal tudományos munkásságát szeretnénk bemutatni a helyzet nem könnyű, mert a rendelkezésre álló adatok alapján nem sok, de annál inkább értékes publikációja született. Az adott kor professzorainak munkásságát vizsgálva kijelenthetjük, hogy ez volt a „normális”, ez volt az elfogadott, hiszen a korabeli professzorok többsége keveset publikált, de azok szakmai értéke annál jelentősebb volt. Ha az olvasó kezébe veszi Klupathy Antal fő művét, *A magyar kereskedelmi jog kézikönyvét*, akkor annak áttanulmányozását követően máris igazolható előző állításunk. Ez a korszak jogtudományának, azon belül is a kereskedelmi jognak alapmunkája. A *Kolozsvár* című lap 1895-ben már arról tudósított az „Irodalom és Művészet” című rovatban, hogy Klupathy Antal kiadta füzetben a kereskedelmi ügyleteket, ami fő munkájának előzményét jelentette. „A szerző a kereskedelmi törvény rendelkezései és intézkedései szerint tárgyalja a kereskedelmi jogot. De nem áll a munka a törvény száraz magyarázatából, hanem az intézkedésekkel kapcsolatban mélyre ható tudományossággal és éles elmével tárgyalja azoknak helyes vagy helytelen voltát, az intézkedések okát és mindenütt a jegyzetekben számtalan – az egyes kérdésekhez illő – idegen tudományos munka ide vágó részletei vagy paragrafusai vannak nagy fáradsággal összegyűjtve. E mellett különösen érdeme a tudományos munkának, hogy mély tudományossága mellett szép, egyszerű, könnyen érthető stílusban van írva, a mi által első rangú és megbecsülhetetlen tankönyv egyetemi hallgatók számára, a hason tárgyú nehézkes nyelvű tudományos munkákkal szemben.”¹⁶

A kézikönyve két kötetben jelent meg és az első kötet második átdolgozott kiadása kapcsán a *Magyar Nemzet* című újság hasábján megjelent írásból azt is megtudjuk, hogy ez a kiadás abban különbözött a korábbi kiadástól, hogy a szerző az időközben megjelent joganyagot is bedolgozta művébe. Behatóbban foglalkozott az újabb magyar és német joggyakorlattal. „Dr. Klupathy művének jelentőségét a feldolgozás szabatosságán és érdekességén kívül az is emeli, hogy dr. Nagy Ferenc és Neumann Ármán munkáin kívül ez az egyetlen, a mely a magyar kereskedelmi jogot rendszeresen tárgyalja.”¹⁷

Jelen elemzésem tárgya a kézikönyv harmadik kiadása lesz, amelynek előszavában a szerző a következőket írta céljával kapcsolatban: „[...] a rendszer és módszer megtartásával, az időközben összegyűlt új anyagnak – jelesen a második kiadás óta keletkezett bel- és külföldi judicaturának és az újabb irodalomnak – kellő beillesztés”-ére törekedett.¹⁸

Klupathy Antal nagy művének első kötetében található a témához kapcsolódó általános bevezetés, a történeti kitekintés, a jogforrástani rész, a kereskedők és a kereskedelmi társaságok elemzése, a cégjegyzés, a közkereseti társaság, a betéti társaság, a részvénytársaság és a szövetkezetek bemutatása.

¹⁶ Kolozsvár 1895. szeptember 25.

¹⁷ Magyar Nemzet 1901. február 16. 17. p.

¹⁸ KLUPATHY 1904, V. p.

A kézikönyv második kötete a következő nagyobb fejezetekre tagolódott: a kereskedelmi ügyletek meghatározására, a kereskedelmi ügyleteket tárgyaló általános határozatok ismertetésére, a kereskedelmi ügyletek megkötésére, a kereskedelmi ügyletek teljesítésére, a vétel, a bizományi ügylet, a szállítmányozási ügylet, a fuvarozási ügylet bemutatására, az eltérő rendelkezések elemzésére a vaspályák fuvarozása kapcsán, a közraktár ügylet, a biztosítási ügyletek, a kiadói és az alkuszi ügylet elemzésére.

A kereskedelmi jog történeti fejlődését a római jogi szabályok ismertetésével kezdi a szerző, amelyet a középkor kereskedelmi jogának bemutatása követ, külön kitérve a francia és a német jogfejlődésre. A magyar kereskedelmi jog kodifikációja 1779-ben indult el, „[...] ekkor nyerte ugyanis a Curia azt a megbízatást, hogy a tengerparti kormánysszék meghallgatásával egy váltó- és ker. törvénykönyvet készítsen.”¹⁹ A bizottság 1795-re elkészítette munkáját, de az országgyűlés nem tárgyalta a javaslatot.²⁰ Az 1827. évi országgyűlés egy újabb bizottságot küldött ki a kodifikáció folytatására, amelynek eredményeként összeállított javaslatot szintén nem vitatta meg az országgyűlés. Zala vármegye indítványára újra bizottságot küldtek ki egy törvényjavaslat elkészítésére 1839-ben, amelynek eredményeként az országgyűlés több törvénytervezetét a király 1840. március 13-án szentesítette. Az elfogadott törvények a következők voltak: az 1840: XV. tc. a váltóról, az 1840: XVI. tc. a kereskedőkről, az 1840: XVII. tc. a gyárak XIX. tc. a kereskedelmi testületek és alkuszokról, az 1840: XX. tc. a fuvarosokról és az 1840 XXI. tc. a csődületről. A váltó- és a csődtörvényt 1844-ben módosították.²¹ Ezek a jogszabályok képezték az előzményeit a magyar kereskedelmi jognak. Erdélyben az osztrák szabályozást léptették hatályba 1850-ben, míg a Határőrvidéken a német kereskedelmi jogot 1863-ban.²²

A kereskedelmi törvény megalkotása 1872-ben vette kezdetét és annak elkészítése Apáthy István nevéhez köthető. Az országgyűlési vita 1873-ban kezdődött és 1875: XXXVIII. törvénycikként került kihirdetésre, amelynek hatálya Horvát-Szlavónországra is kiterjedt. Klupathy részletesen bemutatja könyvében a korabeli európai (pl. francia, német, osztrák, belga, görög, olasz, orosz, portugál, román, skandináv, svájci és török) szabályozást is.²³

A kereskedelmi jog általános részének vizsgálatakor a szerző ismerteti a kereskedelmi jog forrásait: a kapcsolódó törvényeket és a kereskedelmi szokást. Az utóbbi jogforrás fontosságát azzal támasztotta alá, hogy „[...] új és új jogviszonyok merülnek fel, melyek tételes törvénnyel teljesen ki nem meríthetők. Ez szükségessé teszi, hogy a ker. jogban – inkább mint a jog bármely ágában – forrásul ismerjük el a szokást, szokásjogot, vagyis azokat a szabályokat, melyek a kereskedelem alanyainak jogi meggyőződésén alapulva gyakorlatilag nyilvánulnak.”²⁴ Maga a kereskedelmi törvény rögzítette azt, hogy törvényi rendelkezés hiányában a kereskedelmi szokásokat kell figyelembe venni. A jogszokásra olyan jogforrásként tekintett Klupathy, mint a törvényre, amelyet a

¹⁹ KLUPATHY 1904, 15. p.

²⁰ HOMOKI-NAGY 2004, 15–19. pp.

²¹ A szegedi csődperek történetéhez: PÉTERVÁRI 2019, 64–109. pp.

²² KLUPATHY 1904, 15–17. pp.

²³ Uo. 15–22. pp.

²⁴ Uo. 29–30. pp.

bíró alkalmazhatott, akár hivatkoztak rá a felek, akár nem. A kereskedelmi jog körében vizsgálta annak alanyát és tárgyát, az időbeli és a tárgyi hatályát.

A kereskedőkről és a kereskedelmi társaságokról szóló részben meghatározta a kereskedő fogalmát. *„Kereskedőnek a jelen törvény értelmében az tekinthető, ki saját nevében ker. ügylettekkel iparszerűleg foglalkozik.”*²⁵ Ezt követően a kereskedők fajait ismertette, mint az egyes kereskedőt, a társas kereskedőt, vagyis a kereskedelmi társaságokat és a teljes vagy nem teljes jogú kiskereskedőt. Klupathy szerint a kereskedésre való jog nem más, mint a kereskedelmi ügyletek kötését szabályzó jog. A kereskedelmi törvény abból indult ki, hogy a kereskedés mint iparjogosítvány szabályait az ipartörvény (1872: VIII. tc., 1884: XVII. tc.) határozta meg.

Klupathy Antal fő művének első kötetében a szövetkezetekkel is foglalkozott.²⁶ A szövetkezetek létrehozását a következőkkel indokolta. *„Egyrészt a céhrendszer megszűnte, másrészt a technika előhaladása, a gépek alkalmazása, a közlekedés megkönnyebbülése, a munkamegosztás érvényesülése és más hasonló okok és tényezők, úgy az ipar, mint általában a gazdaság terén teljes átalakulást idéztek elő, annak úgyszólván minden ágában a nagyiparnak a kisipar felett való győzelmét és ezáltal a tőkének a kis tőkék felett való uralmát eredményezték.”*²⁷ Részletesen bemutatta a szövetkezetek jogi szabályozásának hátterét, elsősorban a kereskedelmi törvényünk vonatkozó rendelkezéseit, amelyeket jogesetekkel és nemzetközi példákkal támaszt alá könyvében. A szövetkezetek megalakításának feltételeit, a tagok jogviszonyait egymás között és harmadik személlyel szemben, a tagok jogait és kötelezettségeit, a szövetkezetek külső viszonyait, a közgyűlés, az igazgatóság és a felügyelő bizottság szabályozását és a szövetkezet feloszlását is részletesen elemezte Klupathy. A szövetkezetek jogi szabályozása kapcsán hangsúlyozta, hogy azok a kereskedelmi társaságoktól alapvetően különböznek. Véleménye szerint a legnagyobb hasonlóság a részvénytársaság irányában fedezhető fel. Az európai szabályozás tekintetében kiemelte, hogy Németországban külön törvényt fogadtak el a szövetkezetek kapcsán 1889-ben. Az európai és magyar helyzet elemezve azt mondta, hogy *„mind sürgetőbbben fellépő reformkövetelmény”* lett volna, hogy a szövetkezeteket külön is szabályozzák, ami azonban nem valósult meg.²⁸ Azt is megemlítette, hogy már 1893-ban elkészült egy javaslat. Az igazságügyi miniszter megbízásából Nagy Ferenc egyetemi tanár kapta meg azt a feladatot, hogy a szövetkezetek vonatkozásában újabb tervezetet készítsen, amely 1894-ben látott napvilágot. Külön említést tett Klupathy az 1898: XXXIII. törvénycikkről, ami a gazdasági és hitelszövetkezeteket szabályozta.²⁹

A kereskedelmi fogalom szabályozása és biztonsága megkívánta, hogy bizonyos kereskedelmi üzletre vonatkozó tényeket nyilvánosságra hozzanak. Erre jött létre a cégjegyzék, ami egy olyan nyilvános felügyelet alatt álló nyilvántartást jelentett, *„[...] melyek a kereskedők és ker. társaságok üzletére vonatkozó és a ker. forgalomban jelen-*

²⁵ Uo.45. p.

²⁶ Szinnyei már idézett művében írt rövid önéletrajzi adatok során említést tett, hogy kéziratban maradt fenn *A szövetkezeti törvény magyarázata* című munkája. SZINNYEI 1899, 591–592. pp.

²⁷ KLUPATHY 1904, 423. p.

²⁸ Uo. 433. p.

²⁹ Uo. 434. p., NAGY 1898.

*tősséggel bíró tények, illetőleg ezekre vonatkozólag tett nyilatkozatok felvételére szolgálnak.*³⁰ Ezt a jegyzéket az illetékes törvényszékeknek kellett vezetni. A szerző kitért a bejegyzés tartalmára és annak hatályára is. A cég azt a nevet jelentette, ami alatt a kereskedő üzleti tevékenységét folytatta. Jelen tanulmány keretében a kereskedelmi cégekkel kapcsolatos általános szabályokat szeretném ismertetni. Egy olyan részét mutatom be a könyvének, ami a 21. században is aktualitással bír.

A cég a kereskedő kereskedelmi neve volt, amelyet üzleti jogviszonyaiban használt. Klupathy kitért arra, hogy a cégtől a védjegyek miben különböztek. A védjegyek alatt olyan jelvényeket (pl. jegyek, vignetták) értett, amelyek a kereskedelmi forgalomra szánt készítményeknek és az áruknak más árutól történő megkülönböztetésére szolgáltak. A védjegy kizárólagos használatára vonatkozó jogot annak belajstromozásával lehetett megszerezni. A cégektől megkülönböztette az üzleti megjelöléseket (pl. üzletmegnevezés, telepjelzés) „[...] melyeket a kereskedők külsőleg is jelentkező üzletük individualizálására, a közönség figyelmének felhívására, cégétáblákon vagy egyéb felírásokban, nyomtatványaikban, levelezéseikben, hirdetésekben a céggel kapcsolatosan vagy anélkül használni szoktak.”³¹

A kereskedelmi törvény minden kereskedőt kötelezett a cégnév használatára, és e tekintetben két alapvető elvet kellett érvényesíteni: a cégvalódiság és a cégekizárólagosság elvét. A cégvalódiság elve azt jelentette, hogy a cég ténylegesen feltüntette az üzlet tulajdonosát. Ez utóbbi elv következménye, hogy azoknak a kereskedőknek, akik egyedül folytattak kereskedelmi tevékenységet, a cég neveként saját polgári nevüket kellett használni. A cégvalódiság elvét a közkereseti társaságok esetében is alkalmazni kellett olyan formában, „[...] ha abban minden társtag neve nem foglaltatik, legalább a társak egyikének nevét, a társasági viszony létezésére utaló toldással kell tartalmaznia.”³² A részvénytársaságok és szövetkezetek esetében a cégnév lehetett névbeli, tárgyi vagy vegyes, amelyeket a szerző példákkal is alátámasztott (pl. Pannonia, Phönix, Geschwindt-féle szeszfinomító részvénytársaság). A cégekizárólagosság elve egy létező cég védelmét jelentette az újonnan keletkező cégekkel szemben. „Minden új cégnek az azon helyen vagy közösségben már létező és ker. cégjegyzékbe bevezetett cégtől világosan különböznie kell. Ki a ker. cégjegyzékbe bevezetett valamely kereskedővel egyenlő nevet visel, köteles azt cégül olyképp használni, hogy az a már bejegyzett cégtől világosan megkülönböztethető legyen.”³³ A kereskedelmi törvény a kereskedőket nem csak a cégnév használatára kötelezte, hanem annak bejegyzésére is. Ezt a kereskedelmi telepe szerint illetékes törvényszéknél kellett megtenni, amelyet, ha valaki nem teljesített, akkor a céget pénzbírsággal lehetett büntetni.

A cégekkel kapcsolatos fejezetet a cégbitorlás ismertetésével zárta. Cégbitorlás alatt egy cégnek jogosulatlan használatát értették. Jogosulatlan volt a használat abban az esetben, ha az a kereskedelmi törvény intézkedéseivel ellentétes volt, vagy jogérvénye-

³⁰ Klupathy kiemelte, hogy az olasz területeken már a középkorban használtak a kereskedelmi testületek által vezetett jegyzéket. KLUPATHY 1904. 68. p.

³¹ Uo. 82. p. Lásd még a témához: HOMOKI-NAGY 2018, 71. p.

³² Uo. 85. p.

³³ Uo. 86. p.

sen fennálló szerződési viszonyba ütközött. Alapvetően peren kívüli eljárásnak volt helye ebben az esetben, ami azt jelentette, hogy a törvényszék 500 forintig terjedő pénzbírság terhe alatt szorította a bitorlót a jogosulatlan tevékenység abbahagyására, de a céget hivatalból nem törölte. Abban az esetben, ha mások jogai is sérelmet szenvedtek, akkor a fél panaszára is indulhatott eljárás, aki követelhetette a bitorló tevékenységének befejezését pénzbírság kiszabása mellett és károk megtérítését. A kár nagyságát a bíróságok szakértők bevonása segítségével döntötték el. A bíróság elrendelhetette a sértett fél kérelmére hozott határozat közzétételét is a marasztalt fél költségén. A kereskedelmi törvény a bíróságok feladatává tette, hogy a bejegyzési kötelezettség teljesítését és a cégbitorlást ellenőrizték. A legtöbb esetben a törvénysértésről a bíróságok nem tudtak, ezért a kereskedelmi törvény kimondta, hogy „[...] a hagyatéki és csődbíróságok, nemkülönben a ker. és iparkamarák és az iparhatóságok, a mennyiben hatáskörükön belül a bejegyzési köteleesség megsértéséről vagy a cég jogosulatlan használatáról hivatalos tudomást nyernek, erről az illetékes törvényszéknek haladéktalanul jelentést tenni kötelesek.”³⁴

Klupathy kézikönyvének második kötetéből a kereskedelmi különös részhez tartozó egyik igen jelentős, a mai világban pedig különösen aktuális ügylet bemutatását, a kiadói ügylet szabályait ismertetem.³⁵ A kiadói ügylet szoros összefüggésben állt azon általános elvvel, hogy nem csak az anyagi, hanem a szellemi tevékenységet is védelemben kell részesíteni, „[...] hogy ennek eredménye, a közlésre alkalmas alakban megtestesített mű szellemi tartalma értéket képvisel, melynek felhasználása szerzőjének kizárólagos jogát kell, hogy képezze. A szellemi termék értékesítésének ezen kizárólagos joga a szerzői jog.”³⁶ Kiadói ügylet alatt azt a tevékenységet értette, mely által a kiadó a kész vagy készítendő irodalmi, műszaki vagy művészeti munka többszörözésére, közzétételére vagy forgalomba helyezésére a szerzőtől vagy jogutódjától kizárólagos jogot szerzett. A kiadói ügylet alanyi kereskedelmi ügyletnek minősült, amelynek megkötésére a kereskedelmi ügylet általános szabályait kellett alkalmazni. A kiadói jog terjedelmére nézve a felek megállapodása volt az irányadó. Amennyiben a kiadó csak egy módra nyert jogot, akkor minden más tevékenységet kizártnak kellett tekinteni. Klupathy szerint, ha a szerző munkáinak összkiadását engedte át, akkor a kiadó nem szerzett jogot arra, hogy az egyes munkákat vagy azok egy részét külön kiadja. A kiadói jog nem jelentett jogosultságot a munka fordítására és ennek kiadására. A kiadás példányszámát is pontosan meg kellett határozni. A kiadást alapesetben csak egyszer lehetett végrehajtani, minden további kiadás új kiadói ügyletnek minősült. Abban az esetben, ha a felek új kiadásra szerződtek és valamiről az új szerződésben nem rendelkeztek, akkor a korábbi szerződés vonatkozó részeit kellett alkalmazni.

Klupathy ismertette a szerző (átruházó) jogállását is. A szerző köteles volt a munkát átadni a kiadónak a szerződésben megállapított minőségben és időben. Amennyiben a szerző köteletségének nem tett eleget saját hibájából, akkor a kiadó tetszése szerint követelhetette a szerződés teljesítését és a késedelemből eredő kárának megtérítését, vagy a nem teljesítés miatti kártérítést, vagy elállhatott akár a szerződéstől is. A szerző nem

³⁴ Uo. 101. p.

³⁵ LEGEZA 2018, 48–54. pp., HORVÁTH 2006, 469–470. pp.

³⁶ KLUPATHY 1904, 508. p. A szerzői jogot az 1884: XVI. tc. szabályozta.

adhatta ki a munkát vagy annak egy részét egy másik kiadónak, addig, míg az átengedett munkának a nyomtatott példányai el nem keltek, amelyre forgalomba helyezés végett jogot nyert a kiadó. A szerző, ha valamely gyűjteménybe dolgozatokat szolgáltatott, ezeket akár külön, akár összes munkáiban közzétehetette, feltéve, hogy az egyes dolgozatok azon alakban, melyekben a gyűjtemény részeként jelentkeztek, könyv- vagy műkereskedés önálló tárgyát nem képezték. A szerző szabadon rendelkezett a kisebb dolgozatokkal még akkor is, ha azokat hírlapban vagy folyóiratban megjelentette.³⁷

A kiadó jogállását tekintve megjegyezte, hogy az átvett munkát a saját költségén változatlan formában kellett többszörözni és forgalomba hozni. Abban az esetben, ha a munka további, újabb kiadását is átruházták, akkor a kiadónak a kiadott anyagok teljes eladását követően azonnal intézkedni kellett az új kiadásról. Ha ezt a kiadó elmulasztotta, akkor a szerzőnek jogában állt a szerződés teljesítését és az ebből eredő kárának megtérítését, vagy a nem teljesítésből adódó károk megtérítését követelni, de el is állhatott a szerződéstől. A kiadónak kötelessége volt a munkát forgalomba helyezni könyv- és műkereskedés útján. Amennyiben a mű árát nem határozták meg, akkor azt a kiadó saját belátása szerint tehetette meg. A szerző tiszteletdíjat csak akkor követelhetett, ha ebben a felek megállapodtak. A tiszteletdíj értékét a bíróság is megállapíthatta, ha vita merült fel a felek között. Abban az esetben, ha a készkiadás még a forgalomba helyezés előtt megsemmisült, akkor a kiadónak jogában állt a megsemmisült példányokat a saját költségén pótolni, anélkül, hogy a szerzőnek ezért tiszteletdíjat fizetett volna. A tiszteletdíjat abban az esetben is ki kellett fizetni, ha a többszörözésre átadott mű a kiadó hibájából megsemmisült.³⁸

A tisztességtelen versenyről szóló beszéde

Klupathy Antal másik műve, a tisztességtelen versenyről szóló előadása, ami nyomtatásban is megjelent. A kolozsvári egyetem 1897. május 29-én tartott évforduló- és pályadíjkiosztó közülésén mondta el beszédét. A tisztességtelen verseny szabályozásának története szempontjából munkája igazi kincs, hiszen annak kodifikációjára majd csak a 20. században került sor.

Az iparszabadság a francia forradalom vívmánya, ami a modern jogrendszer alapja lett. A céhrendszer eltörlésével megnyílt a szabad verseny előtt a lehetőség. Előadásának elején leszögezte, hogy a versenyszabadság visszaélésekhez vezethet, amelyeket le kell törni. A gazdasági élet átalakulása e panaszokat még inkább felszínre hozta, amelynek következtében azok orvoslása különösen fontossá vált. „*A versenytársak megelőzését célzó törekvésekben az üzleti tisztesség iránt kevésbé kifejezett érzékű embereknél nagy az inger arra nézve, hogy oly tisztességtelen eszközökhöz nyúljanak, melyek a csalástól gyakran csak abban különböznek, hogy ennek jogi ismérveit bebizonyítani nem lehet. A létért való küzdelem ily körülmények között egyenlőtlen fegyverekkel vívott küzdelemmé válhatik, a melyben a tisztességes ipar mindenesetre a rövidebbet húzza.*”³⁹

³⁷ KLUPATHY 1904, 519–522. pp.

³⁸ Uo. 522–527. pp.

³⁹ KLUPATHY 1897, 12. p.

A tisztességtelen verseny (*concurrency déloyale*) fogalmát először a francia jogtudomány és bírói gyakorlat munkálta ki. Klupathy szerint ez nem is fogalom, hanem inkább egy elnevezés, mely deliktumokból eredő károsítások bizonyos eseteinek jelzésére szolgált, ami kártérítési kötelezettséget vont maga után. A Code Napoleon 1382. cikke a következő rendelkezést tartalmazta: „Az embernek minden oly cselekményére, mely másnak kárt okoz, kártérítésre kötelezi azt, a kinek vétkeisége a kárt okozta.” Véleménye szerint a francia jogászok erre alapozva dolgozták ki a tisztességtelen verseny elleni védelem rendszerét. Az üzletet alkotó tényezők közé sorolta a jogokon kívül az üzleti összekötetésből eredő viszonyokat, a klientélát, amelynek értéket tulajdonított. A klientéla biztosítása számos tényezőt feltételezett, amelyek közül az első az iparos személye, továbbá az üzlet és az áru individualizálására szolgáló eszközök (pl. védjegy). Ezeket a tényezőket is jogi védelemben kell részesíteni. A franciák a klientéla biztosítására szolgáló tényezőket, az iparos és az ügyfelek közötti jogviszonyok összességét nevezték *achalandage*-nek, amelynek jogi védelmét a tulajdon fogalmából kiindulva határozták meg. Az *achalandage* az iparos tulajdonához tartozott, amelyen keresztül jutottak el az üzleti forgalom védelméhez. Klupathy véleménye az, hogy a *propriété* használatát csak a szükség indokolta, ami alatt nem mást értettek, mint a védelemre szoruló vagyoni érdekből folyó egyszerű kizárási jogot.

Ezt követően Josef Kohler jogi konstrukcióját értelmezte a *Recht des Markenschutzes* című munkája alapján, aki a tisztességtelen versenyt a személyiségi jogok elleni támadásnak tartotta. „*Ilyen e helyütt minket érdeklő személyiségi jog az is, hogy az egyén az ő üzletét illetően az ő valódi individualitásában elismertessék, érvényesülhessen.*”⁴⁰ Ezt követően azonban leszögezi, hogy nem a tulajdon és nem is a személyiségi jog viszonylatában jelentkezik az a vagyoni érték, ami támadásnak volt kitéve, hanem tisztán a klientéla vonatkozásában fedezhető fel. A tisztességtelen verseny csak vagyoni sértés lehetett. Véleménye szerint, aki másnak üzleti forgalmába klientélájának elvonásával behatolt, az vagyoni sértést követett el és kártérítésre lehetett kötelezni. Minden versenyző ügyfélkörének bővítésére törekszik, ami alapvetően versenytársai klientélájának elvonásával járt együtt. Egyik versenytárs szabadsága állt szemben a többiek versenyszabadságával.

Véleménye szerint a legfontosabb kérdés az volt, hogy mikor vált a verseny tisztességtelenné. Az egyik legfontosabb kritérium az erkölcsi értelemben vett tisztesség volt, de a szubjektív momentum még nem elégséges. A tisztességtelen versenyt objektív alapon kellett megítélni, „[...] már csak azért is, nehogy a hely és idő szerint különböző erkölcsi felfogások legyenek a jog terén irányadók.”⁴¹

Klupathy úgy fogalmazott, hogy a versenyszabadság magánjogi értelemben külön jognak nem tekinthető, mert az nem más, mint az általános cselekvési szabadság egyik megnyilvánulása. Mégis mikor történt visszaélés ezzel a szabadsággal? A döntő kritérium az lehetett, hogy „[...] a versenyző nem vagy nemcsak saját erejét, hanem versenytársának az erejét, üzleti tevékenységének az eredményét használja fel a közönség megtevesztésével arra, hogy versenytársát a klientélájának elvonásával károsítsa.”⁴²

⁴⁰ Uo. 16. p.

⁴¹ Uo. 18–19. pp.

⁴² Uo. 19–20. pp.

Ezt követően Klupathy Antal meghatározta a tisztességtelen verseny kritériumait, amelyek a következők: a jogtalan cselekmény, a panaszló károsodása, a cselekmény és a károsodás közötti kauzális összefüggés és a panaszlott és a panaszló közötti verseny. A felek közötti versenyviszony feltétele volt, hogy az érdekelték szolgáltatásai ugyanazon szükségletek kielégítését valósítsák meg, ugyanazt a hivatást gyakorolják, azonos árukat fogalmazzanak, továbbá, hogy az ügyfélkör is azonos legyen. Mindig azt kellett figyelembe venni, hogy az egyik személy eljárása alkalmas volt-e arra, hogy másik érintett fél ügyfélkörét elcsábítsa.

A szerző azt is megemlítette, hogy Franciaországban a tisztességtelen verseny megvalósítása mindig kártérítési kötelezettséggel járt együtt, amelynek gyökerei az általános magánjogba nyúlnak vissza. Külföldi példaként még ismertette, hogy a bírói gyakorlat dolgozta ki ennek rendszerét Belgiumban, Angliában vagy épp Olaszországban. Németország vonatkozásában kiemelte, hogy „[...] a versenyszabadság valódi szabadság; a verseny terén minden meg van engedve, a mi nincsen világosan eltiltva.”⁴³ A németek 1896. július 1-én külön törvényt fogadtak el a tisztességtelen verseny kapcsán, amelynek célja az volt, hogy a legkirívóbb visszaélések ellen védelmet nyújtson. A törvény hatálya kiterjedt a tisztességtelen üzletvitelre is. Ide tartozott például a reklám útján elkövetett visszaélés, vagy a mennyiségi elpalástolás. Az osztrák és a magyar szabályozás vonatkozásában megjegyezte, hogy nincs egységes törvénykönyv, ami a tisztességtelen versenyt szabályozta volna, hanem a visszaélések megakadályozásának szabályozása számos törvényi (pl. ipartörvény, kereskedelmi törvény) rendelkezésen keresztül valósul meg.

Az előadásának további részében a tisztességtelen versennyel kapcsolatos eseteket két nagy csoportra bontotta az alapján, hogy az eljárás két üzlet vagy áruik összetévesztésére irányult-e vagy sem. Mikor valósult meg a gyakorlatban két üzlet vagy áruik összetévesztésének előidézése? Általában ilyen esetben az individualizálásra szolgáló jelzések jogosulatlan használata jelentkezett. Két üzlet összetévesztésének legalapvetőbb eszköze volt a név, vagy cég, de akár védjegy jogosulatlan használata. „Ez fenforog akkor, ha egy iparos akár szóval, akár körözüvényeiben, levelein, fakturáin, címtábláján vagy áruin versenytársának nevét vagy cégét használja a két üzlet összetévesztésének előidézése céljából.”⁴⁴ A névazonosságot is fel lehetett használni ilyen célra. Klupathy a francia joggyakorlatból merített példákat. E körbe tartozott az is, ha egy híres céggel való névazonosságot valaki rosszhiszeműen használta fel oly módon, hogy az üzletben egyáltalán nem érdekelt azonos nevű embereket színelig beveszik a cégbe és nevét feltüntetik a cégnévben azzal a céllal, hogy ezáltal előidézze valamely híres üzlettel történő összetévesztést. Konkrét példaként azt hozta fel, hogy egy pezsgőt gyártó cég is hasonlóan cselekedett azáltal, hogy az üzlettől egészen távol álló „Moet” nevű egyénnel „együttműködött”, hogy ezáltal konkurenciát csináljon a híres „Moet et Chandon” cégnek. A Moet név törlését rendelete el a francia bíróság. Az üzletek megkülönböztetését szolgálta továbbá a címtábla, ami azért fontos, mert a fogyasztó ezen elnevezés alatt ismerte meg az adott üzletet. Véleménye szerint a bíróságoknak kellett eldönteni minden egyes esetben, hogy a címtábla az összetévesztés előidézésére alkalmas-e

⁴³ Uo. 23. p.

⁴⁴ Uo. 27. p.

vagy sem. Az üzlet individualizálására szolgálhatott a kirakatnak, a bejáratnak és az üzlet külsejének egyedi kialakítása, amelynek utánzását a francia és az angol bírói gyakorlat szintén tisztességtelen versenynek tartotta. Végül e csoportba sorolta más üzleti eszközök (pl. kocsik, szállodaszolgák ruházatának) utánzásával megvalósított összetévesztést.

A másik nagy csoportba a két üzlet áruí összetévesztésének eseteit sorolta. Először is az áruk összetévesztését az árujegyek jogosulatlan felhasználásával lehetett előidézni. Ezek az árujegyek, elnevezések vagy ábrák alkalmasak voltak az individualizálásra. A megkülönböztetést meg lehetett azzal is valósítani, hogy az árunak egyedi csomagolása, formája vagy épp színe volt, amelyek utánzása megvalósíthatta a tisztességtelen versenyt. A hamis származási jelzés jogosulatlan használata is elégséges lehetett a tisztességtelen verseny kialakításához, a jó hírnév ebben az esetben egy helyhez (p. brüsszeli csipke, holland kakaó, lyoni selyem, ementáli sajt) kapcsolódott, „[...] *ha most valaki más helyről származott árúit ily helyről származottnak tünteti fel, károsítja ezzel azon hely termelőit, elvonva tőlük klientélájuk egy részét, sőt ha rosszabbak, rontja az illető hely hírnevét.*”⁴⁵ A származási hely ebben az esetben lett a termék generikus elnevezése. A francia gyakorlat szerint a „*Champagne*” név sem lett az ilyen módon készült borok generikus elnevezése, hanem csak a *Champagne*-ben termett és ott készített borokat nevezték *champagne*-nak. Végezetül ide tartozott valamely könyv vagy újság címének, vagy művészeti alkotás kiállításának utánzása összetévesztés céljából. Magát az irodalmi vagy művészeti munkát a szerzői jogról szóló törvények védték, de a cím vagy kiállítás nem esett szerzői jogvédelem alá *Klupathy* szerint. Az újságoknál szokás volt a megjelenés helyét felvenni a címbe (pl. *Budapesti Hírlap*, *Pesti Napló*). A két szó együtt már védelemre jogosított címet jelentett.

Az előadását az összetévesztésre nem irányuló tisztességtelen versenycselekmények elemzésével zárta. Az első, amit megemlített, a saját üzletnek rosszhiszemű kiemelése volt. Idetartozott az iparos világ kiválóságát tanúsító kitüntetések, érmeknek és okleveleknek jogosulatlan használata is. Ezzel a tevékenységgel a kitüntetett és a ki nem tüntetett versenytársakat egyaránt károsította a rosszhiszemű felhasználó. Ezzel volt azonos az országos, a fejedelmi, a hercegi és más címek (pl. udvari) szintén jogosulatlan használata. Példaként említette, hogy Budapesten, az Orczy-ház udvarán lévő posztóraktár a kapu felett a következő címet használta: „Udvari posztóraktár”, azzal a megtévesztő céllal, hogy a fogyasztók majd a királyi udvar beszállítójának fogják nézni. Idesorolta a reklám útján elkövetett visszaéléseket is. Az iparüzőnek szabadságában állt üzletét és áruját tetszése szerint dicsérni. Ilyen feldicsérés még objektíve nem minősült tisztességtelen versenynek. „*Ellenben azzá lesz a reklamirozás, ha az az üzleti viszonyokat tárgyzó oly valótlan tényeknek állításában áll, melyek nyilvánosan, a személyek nagyobb körének szántan téve, különösen kedvező kínálat látszatát alkalmasak felkeltetni.*”⁴⁶ A valótlan állítás vonatkozhatott az áru minőségére, az előállítás módjára, az ármegállapításra, az áruk beszerzésének módjára vagy forrására. Példaként említette azt az esetet, mikor valaki azt állította, hogy az általa megvásárolt csődtömeget kínálja eladásra, valójában azonban a készletet máshonnan szerezte be és silányabb minőségű árut akart értékesíteni. A fogyasztót pedig megtévesztette, mert azt hitte, hogy jó minőségű árut vesz csök-

⁴⁵ Uo. 34. p.

⁴⁶ Uo.38. p.

kentett áron. E körbe tartozott az idegen gyári vagy üzleti titok jogtalan megszerzése és verseny céljára történő felhasználása is. A versenyző mindkét esetben a titok birtokába úgy juthatott, hogy versenytársa által alkalmazott személy azt vele közölte, vagy saját törvénybe ütköző cselekedetével megszerezte. A versenytárs elnyomását is a tisztességtelen verseny egyik eseteként fogta fel *Klupathy*. Ide tartozott a versenytársak vagy azok áruinak lealacsonyítását célzó megállapítások, vagy olyan állítások is, amelyek a versenytárs kisebbitése nélkül alkalmasak voltak annak károsítására. Ide kell sorolni azon megállapításokat is, amelyek célja az volt, hogy a versenytárs munkásai a munkát beszüntessék.

Klupathy Antal szerint a tisztességtelen versennyel szemben elsősorban magánjogi védelmet kell biztosítani, ezért azt javasolta, hogy „[...] az alkotandó magánjogi törvénykönyvbe egy oly általános jelentőségű szabály felvétessék, melynek alapján a bíró a conc. dél. minden előforduló esetében a kártérítési kötelezettséget megállapíthassa.”⁴⁷ A büntetőjogi védelem kodifikációját ezzel szemben másodlagosnak tartotta.

Végezetül pedig egyértelműen a törvényi szintű szabályozást javasolta beszédében. „Láttuk eddigiekben, hogy a létért való küzdelem, a versenytársak legyőzésének ingere, mily különböző visszaéléseket szül a verseny terén. Már pedig Franciaország és az említett többi államokban különös törvényes intézkedések hiányában a bírói gyakorlat és a jogtudomány szükségesnek találta a magánjognak egy általános tartalmú határozatát felhasználni arra, hogy e visszaélések ellen tisztességes versenynek védelmet nyújtson; ha Németországban, a hol az eltérő jogi felfogás miatt ily védelem a bírósági gyakorlat útján ki nem fejlődhetett a törvényhozás a tisztességes versenyt a visszaélések lekirívóbb fajai ellen külön törvény alkotásával iparkodott védeni: akkor nálunk, ahol az állapotok e téren ha nem is rosszabbak, de nem is jobbak, azt hiszem, a védelem feleslegesnek szintén nem mondható.”⁴⁸

Beszédének elmondásakor még nem tudhatta, hogy 1923-ban teljesülni fog kívánsága, hogy a tisztességtelen versenyt törvényi szinten szabályozzák Magyarországon, ami elindította azt a folyamatot, amelynek eredményeként a két világháború közötti időszakban az üzleti tisztesség, a közjó és a közérdek védelmét jogi eszközökkel is védelemben részesítették.⁴⁹

⁴⁷ Uo. 45. p. Vö. Apáthy-féle kötelmi jogi tervezet 180. §: „A ki törvényes korlátokon belül jogával él, az ebből eredő kárért felelős. Ellenben mindenki köteles tartózkodni oly cselekményektől, melyek által másoknak jogellenesen kárt okozhat. 181. §: a ki az előbbi §-ban említett köteleiséget szándékosan vagy gondatlanságból megszegi, felelős azon kárért, melyet másnak személyében vagy vagyonában okozott.”

⁴⁸ KLUPATHY 1897, 44. p.

⁴⁹ KRUSÓCZKI 2019, 196–201. pp.

III. Fontosabb művei:

A magyar kereskedelmi jog kézikönyve, I-II. kötet, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat kiadása, Budapest, 1904.

A tisztességtelen verseny, (*Concurrence déloyale*). In: Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae Francisco-Josephinae Anni MDCCCXCVI-XCVII. Fasciculus II. Beszéddek, melyek a kolozsvári M. K. Ferencz József Tudomány-egyetem 1867. május hó 29-iki évforduló- és pályadíj kiosztási ünnepélyen tartattak és a négy tudománykar jelentései a pályázatok eredményeiről, valamint az új pályatételekről, Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, Kolozsvár, 1897. 11–47. pp.

IV. Irodalomjegyzék

A kolozsvári „Ferencz-József” Magyar Királyi Tudomány-egyetem Almanachja és tanrendje az MDCCCXCIX-MDCCCC-ik tanév II. félévére. Ajtai K. Albert Könyvnyomdája. Kolozsvár, 1899.

Beszéddek, melyek a kolozsvári M. K. Ferencz József Tudomány Egyetem 1897. május hó 29-iki évforduló és pályadíj kiosztási ünnepélyen tartottak és a négy tudománykar jelentései a pályázatok eredményéről, valamint az új pályatételekről. In: Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae Francisco-Josephinae Anni MDCCCXCVI-XCVII, Fasciculus II. Ajtai K. Albert Könyvnyomdája. Kolozsvár, 1897.

Beszéddek, melyek a kolozsvári M. K. Ferencz József Tudomány Egyetem MDCCCXCIV-XCV tanév Rektora és tanácsának beigtatása és a tanév megnyitása alkalmából 1894-ik évi szeptember 16-án tartottak. In: Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae Francisco-Josephinae Anni MDCCCXCIV- XCV, Fasciculus I, Ajtai K. Albert Könyvnyomdája. Kolozsvár, 1894.

HOMOKI-NAGY MÁRIA: *A védjegy magyarországi történetéről*. In: GÖRÖG MÁRTA – MEZEI PÉTER (szerk.): *A szellemi tulajdonvédelem és a szabadkereskedelem aktuális kérdései*. Iurisperitus Kiadó. Szeged, 2018. 68–78. pp.

HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Az 1795. évi magánjogi tervezetek*. JATEPress. Szeged, 2004.

HORVÁTH ATTILA: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Gondolat Kiadó. Budapest, 2006.

KRUSÓCZKI BENCE: *A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara szerepe a tisztességtelen verseny-cselekmények kapcsán*. In: HOMOKI-NAGY MÁRIA (szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis, FORVM Publicationes Discipulorum Iurisprudentiae*, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar kiadása. Szeged, (2) 2019. 195–221. pp.

KUNCZ ÖDÖN: *Életem (Írtam 1948. december 6-tól 1950. november 28-ig)*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 2017.

LEGEZA DÉNES: *A kiadói szerződés története. A reformkortól 1952-ig*. Iurisperitus Kiadó. Szeged, 2018.

NAGY FERENC: *A gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló törvény magyarázata*. Grill. Budapest, 1898.

PÉTERVÁRI MÁTÉ: *Csőd eljárások a Szegedi Királyi Törvényszék gyakorlatában*. In: HOMOKI-NAGY MÁRIA – VARGA NORBERT – PÉTERVÁRI MÁTÉ (szerk.): *A Szegedi Törvényszék története*. Szegedi Törvényszék. Szeged, 2019. 64–109. pp.

Révai Nagy Lexikona. Révai Testvérek Irodalmi Intézet részvénytársaság. Budapest, 1914.

SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. VI. kötet. Hornyánszky Viktor Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1899.

ÁMÁN ILDIKÓ

KOLOSVÁRY SÁNDOR

(1840–1922)

I. Életrajz

Kolosváry Sándor 1840. június 23-án Kórod-Szentmártonban született, apja *Kolosváry* Lajos, az 1848/49-es szabadságharcban nemzetőrként harcolt; leszármazottja *Kolosvári* Jánosnak, aki *Bethlen* Gábortól nyert nemességet. Édesanyja *Jánosy* Julianna volt, a házasságukból hat gyermek született.¹

Marosvásárhelyen végezte az elemi és a gimnáziumi tanulmányait,² jogi pályára szándékozott menni, azonban a család anyagi helyzete miatt azt nem engedhette meg, így 1859-ben a marosvásárhelyi teológiai képzésre nyert felvételt. Tanulmányai alatt végig magánórák adásával tartotta fenn magát. Egy év után, 1860-ban Nagyszebenben a jogakadémiára mégis felvételt nyert, majd a kitűnőre teljesített első tanév után „az alkotmányos élet újjáébredése elvonta tanulmányaitól a figyelmét,” emiatt vizsgái sem sikerültek.³ Visszatért Marosvásárhelyre, ahol *Dósa* Elek⁴ fogadta tanítványává, ez idő alatt továbbra is oktatott: gróf *Teleki* Eduard két fiának a nevelője lett, valamint *kancelista* (írnok) volt a Marosvásárhelyi Királyi Táblán *Gálfi* Imre bíró mellett. 1862 és 1865 között a pesti tudományegyetemen tanult. 1865-ben tette le az elméleti bírói vizsgát, majd még az évben *Lövész* György pesti ügyvéd irodájában kezdett el dolgozni. 1867. február 20-án korábbi tanára, *Dósa* Elek javaslatára az erdélyi főkonzisztórium kinevezte a kolozsvári református kollégium helyettes tanárává, amelyet el is fogadott,

---

¹ ILLÉS 1929, I. p. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy *Kolosváry* Sándor és családtagjai családnéve mind a sajtóban, mind a szakirodalomban különböző változatokban lelhetők fel: Kolosvári, Kolosváry, Kolozsvári, Kolozsváry. *Illés* József az akadémiai megemlékezésében a '*Kolosváry*' névváltozatot használja, tanulmányomban én is e variánsot alkalmazom.

² 1910-ben a Református Kollégiumban eltöltött éveire visszaemlékezve az intézet iránt érzett hálás kegyelet jeléül 500 korona alapítványt hozott létre, azzal a kikötéssel, hogy az összeg kamatai minden tanév végén egy jó előmenetelű, elsősorban lukafalvi székely gimnáziumi tanulónak adassanak. *A Marosvásárhelyi református kollégium államilag segélyezett főgimnáziumának és elemi iskolájának értesítője az 1910–11. iskolai évről*. LVI. évf. Marosvásárhely, 1911. 125. p. *Márki* Sándor egyetemtörténeti könyve alapján *Kolosváry* Sándor Lukafalván született. *MÁRKI* 1922, 150. p.

³ ILLÉS 1929, 2–3. pp.

⁴ 1829-ben tette le a doktori szigorlatokat, így Erdély első jogi doktora lett. 1862-ben a marosvásárhelyi Jogakadémián kapott katedrát, 1861-ben levelező, 1865-ban pedig rendes tagja lett a Magyar Tudományos Akadémiának. *SZINNYEI* 1893, 1027–1029. p.

végül a doktorrá avatása után (1867 júliusában) rendes jogtanárrá lépett elő, s az 1869/1870. tanév végéig ott munkálkodott.⁵ 1870-ben a pesti tudományegyetemen magántanárrá nevezték ki.⁶ Ugyanezen évben báró Eötvös József közoktatásügyi miniszter kinevezte a kolozsvári jogakadémia magán- és közjog, illetve jogbölcseleti tanszékére rendkívüli tanárnak, rá egy évre itt habilitált és rendes egyetemi tanárrá vált, onnantól kezdve az oktatói tevékenységre helyezte a hangsúlyt.⁷

Az 1872-ben felállított Kolozsvári Tudományegyetemre Ferenc József 1872. szeptember 29-én⁸ nevezte ki a magyar magánjog és bányajog nyilvános rendes tanárává, később a protestáns egyházjog professzorává is.⁹ 1876. január 18-án Jenei Viktort, a Kolozsvári Tudományegyetem nyilvános rendes tanárát a nemzetközi jog előadására hatalmazták fel, ennek következményeképpen a protestáns egyházi jog előadásának kötelezettsége alól felmentették, és helyette ezen egyházjognak az előadására jogosította fel az uralkodó Kolosváry Sándort, Trefort Ágoston felterjesztése nyomán.¹⁰ Négyyszer volt dékán: az 1876/77.,¹¹ az 1885/86.,¹² az 1898/99.,¹³ és az 1908/09. tanévekben.¹⁴ Az 1888/89. akadémiai évben az egyetem *rector magnificus*¹⁵ volt, a következő évben *prorector*.¹⁶ Mindezek mellett tagja volt az egyetem jogtudományi államvizsga-bizottságának¹⁷ és a nagyváradi jogakadémián a harmadik jogi alapvizsga-bizottságnak.¹⁸

1898-ben ünnepelték az egyetem fennállásának 25 éves évfordulóját, ekkor került sor a magyar-latin nyelvű alapító levél átadására, amelyben az egyetem azon hét professzorát üdvözlötték, akik az alapítás óta oktattak az intézményben. Ezzel együtt adták

⁵ ILLÉS 1929, 3. p.

⁶ GAZDA 1997, 217–218. pp.

⁷ Bors Lázár visszatért Székelyudvarhelyre, ahol 1867–1874 között igazgató lett; helyére 1864-től csikszentsimoni Endes Gábort nevezték ki, de ő 1870-ben királyi táblai bírói kinevezést kapott Marosvásárhelyre, így tanszékére Kolosváry Sándor, a Kolozsvári Református Kollégium tanára került. GAAL 1993, 30. p. SZINNYEI 1899, 794–798. pp.

⁸ A Jog- és Államtudományi Karon az indulás jegyében a meghirdetett 13 tanszékből 12-re neveztek ki rendes, illetve rendkívüli tanárt. A professzorok névsora olvasható: MARISKA 2008, 92. p. Budapesti Közlöny, 1872. október 3. VI. évf. 226. sz. 1805. p. KOKOLY 2010, 333–346. pp. GAAL 2012, 49. p. *A vallás- és közoktatásügyi magyar királyi miniszternek a közoktatás 1876/7. és 1877/8. évi állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett jelentése*. Budapest, 1879, 613. 619. p.

⁹ Budapesti Közlöny, 1876. február 1. X. évf. 25. sz. 1. p. *Österreichisches Staatsarchiv/Haus-, Hof- und Staatsarchiv Kabinettsarchiv (KA) Kabinettskanzlei (KK) Vorträge* (Továbbiakban: AT-OeStA/HHStA KA KK Vorträge) 18–1872. doboz, 3701–1872.

¹⁰ Budapesti Közlöny, 1876. február 1. X. évf. 25. sz. 1. p. AT-OeStA/HHStA KA KK Vorträge 1–1876. doboz, 92–1876.

¹¹ SZINNYEI 1899, 795. p. Budapesti Közlöny, 1872. június 18. VI. évf. 137. sz. 1093. p. GAAL 2012, 117–118. pp. *Direcția Județeană Cluj al Arhivelor Naționale*: Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, *A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Rektori iratai* (Továbbiakban: DJCAN KFJTR), 315. fond, 3. doboz, 1299–1872/73.

¹² Ezen tanévben Kolosváry mellett Óvári Kelemen volt a prodékán. *Magyarország tiszti cím- és névtára*, Budapest, 1886, 321. 1905. p.

¹³ DJCAN KFJTR, 315. fond, 908. inv. 111. köt. 42; 167; 469. p.

¹⁴ Budapesti Közlöny, 1908. július 2. XLII. évf. 149. sz. 1. p.

¹⁵ DJCAN KFJTR, 315. fond, 908. inv. 111. köt. 214. p. Fővárosi Lapok, 1888. augusztus 25. XXV. évf. 235. sz. 1723. p.

¹⁶ DJCAN KFJTR, 315. fond, 908. inv. 111. köt. 232. p.

¹⁷ ILLÉS 1929, 4. p. DJCAN KFJTR, 315. fond, 908. 197. kötet.

¹⁸ Hivatalos Közlöny, 1917. szeptember 1. XXV. évf. 20. sz. 6. p.

át az uralkodó 1897. november 1-jén kelt legfelsőbb elismerését, amelyben a fent nevezett professzorok negyedszázados oktatói tevékenységét méltatta, ezen férfiak között volt Kolosváry Sándor is.¹⁹

1892. május 5-én lett a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja,²⁰ azonban az akadémiai székfoglalóját nem tartotta meg.²¹ 1910. május 3-án, 70 évesen vonult nyugdíjba: 40 évig állt az egyetemi katedrán, ebből 38 évig a Kolozsvári Tudományegyetem rendes tanára volt.²² Az 1910. május 13-án kelt uralkodói elhatározással Ferenc József a magyar királyi udvari tanácsosi címmel tüntette ki az oktatás terén szerzett érdemei elismeréséül;²³ helyét a katedrán fia, Bálint vette át.²⁴

Az 1913. szeptember 5-én kelt uralkodói rendeletbe foglalták báró Burián István miniszteri előterjesztését, amely alapján Kolosváry Sándor magyar királyi udvari tanácsos, nyugalmazott tudományegyetemi tanár a magyar nemességét, a címerét és a „Kolozsvári” előnevét kiskorú fiúunokáira, úgymint Ilona nevű leányának, özvegy dr. Csató Kálmánnénak Bálint nevű fiára, és Margit nevű leányának, özvegy dr. Borosa Mihálynénak Sándor és Mihály nevű fiaira díjmentesen akként ruházhatta át, hogy a nevezett kiskorúak közül Csató Bálint a Kolosváry-Csató, illetve Borosa Sándor és Mihály a Kolosváry-Borosa kettős családnevet viselheti.²⁵

Kolosváry Sándort 1921 októberében, életének utolsó évében a kolozsvári lakásából kitelepítették és onnan menekülni kényszerült.²⁶ 1922. augusztus 7-én, 83 éves korában Budapesten érte a halál, az elhunytat fiai: dr. Kolosváry Bálint szegedi egyetemi tanár és dr. Kolosváry Sándor egészségügyi főfelügyelő gyászolták,²⁷ haláláról a Magyar Tudományos Akadémia csak hét évvel később emlékezett meg.²⁸ Temetésén²⁹ az erdélyi repatriáltak – a Budapesten tartózkodó volt kolozsváriak – nagy számban vettek részt. A gyászszertartást Nagy Károly erdélyi református püspök celebrálta. Az akadémia nevében Fejérpataky László, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója, tanítványai és professzor társai nevében Finkey Ferenc egyetemi tanár mondott gyászbeszédet.³⁰ A Szegedi Tudományegyetem összes kara mély fájdalommal vette tudomásul professzoruk halálát, mindezekon felül több magyarországi felsőoktatási intézmény részvételét fejezte ki (az

¹⁹ GAAL 2012, 64. p. MÁRKI–PISZTÓRY 1896, 66–67. pp.

²⁰ Hegedűs Sándor írta az ajánlót, amelyben Kolosváry Sándor műveit sorolta fel, megítélése szerint ezek elegendően bizonyítják, hogy az Akadémia méltó tagja legyen. *MTA Tagajánlások*, 1922, 19–20. pp.

²¹ FEKETE 1975, 151. p.

²² Ellenzék, 1922. augusztus 10. XLIII. évf. 178. sz. 5. p. AT-OeStA/HHStA KA KK Vorträge 10–1910. doboz, 962–1910.

²³ Budapesti Közlöny, 1910. május 28. XLIV. évf. 120. sz. 1. p. Budapesti Hírlap, 1910. május 29. XXXII. évf. 127. sz. 11. p. AT-OeStA/HHStA KA KK Vorträge 15–1910. doboz, 1462–1910.

²⁴ GAAL 2012, 70. p.

²⁵ AT-OeStA/HHStA KA KK Vorträge 22–1913. doboz, 2130–1913. *Budapesti Közlöny*, 1913. szeptember 27. XLVII. évf. 222. sz. 1. p. ÁMÁN 2018, 38–39. pp.

²⁶ ILLÉS 1929, 5. p.

²⁷ ÁMÁN 2018. 27–28. pp.

²⁸ 8 Órai Újság, 1922. augusztus 9. VIII. évf. 180. sz. 5. p. Uo. 1922. augusztus 10. VIII. évf. 181. sz. 6. p. Uo. 1929. január 27. XV. évf. 23. sz. 7. p. Budapesti Hírlap, 1922. augusztus 9. XLII. évf. 180. sz. 8. p. MTI–Napi Hírek, 1922. augusztus 8. 2. p.

²⁹ Sírja a Farkasréti temetőben van a Hvl4.(114.): Hvl4-2-36. parcellában, amelyet 2002-ben helyeztek védelem alá. TÓTH–ZSIGMOND 2003, 594. p.

³⁰ Ellenzék, 1922. augusztus 13. XLIII. évf. 181. sz. 4. p.

Erzsébet Tudományegyetem, a debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem, a keszthelyi Magyar Királyi Gazdasági Tanintézet).³¹

1934 májusában az egyetem méltó tisztelettel emlékezett meg róla, ugyanis a Jog- és Államtudományi Kar május 21-én avatta fel a dékáni szobában két, néhai nagyérdemű tanárának: *Farkas* Lajosnak és *Kolosváry* Sándornak a márványszobraiit.³² Az ünnepségen *Heller* Erik dékán mondott megnyitó beszédet, amelyben kiemelte, hogy a kar két legkorábbi oktatójának állítottak emléket. Az avatóbeszédet *Menyhárh* Gáspár egyetemi tanár tartotta, aki kitért arra, hogy a két professzornak előbb tanítványa, majd kollégája volt.³³ Az avatáson megjelent *Szily* Kálmán államtitkár, *Baranyi* Tibor főispán, *Kuncz* Ödön, a budapesti tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának dékánja, és *Kolosváry* Sándor fiai, lánya, unokái, akik másnap köszönő levelet is írtak a jogi kar részére. Az ünnepség végén az egyetemi énekhar a *Gaudeamus*-t énekelte el.³⁴

II. Tudományos munkásság

A református egyház tagja volt, és egész életében aktív felekezeti tevékenységet folytatott, köztük az egyházi törvények kodifikációjában is részt vett, illetve rendszeresen publikált az *Erdélyi Protestáns Közlönyben*.³⁵ Több évig az erdélyi református egyház főkonzisztóriumának volt a titkára, ami azt jelenti, hogy az egyházkormányzati testület tisztségviselője volt; az átalakítások után az igazgatótanács tagjává vált. 1900-ban az erdélyi református egyházkerület értekezletén az egyik világi alelnöknek választották meg,³⁶ valamint a kolozsvári egyházmegye algondnoki (1880–1889), majd főgondnoki (1889-től) tisztségét is betöltötte, azaz főfelügyelője lett, ami az egyházmegye világi vezetői tisztségét jelenti. Mindezekén túl az erdélyi református házassági törvényszék bírója volt. Az egyházkerületet ő képviselte 1881-ben a debreceni, majd a budapesti zsinaton, 1896-ig tagja volt a konventnek is.³⁷

Munkája jelentős részét *Óvári* Kelemennel együtt végezte, köztük a *Tripartitum* magyar fordítását, a *Corpus Iuris Hungarici* kiadását és újabb rendszerezését. A *Hármaskönyv* fordítása nem csak a középkori latin tudás teljes ismeretét követelte meg, hanem a jogtörténeti tudás egészét is, hiszen jogi szakszótárral és részletes tárgymutató-

³¹ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, VIII. 4.b. fond: a Ferenc József Tudományegyetem jogi karának iratai (Továbbiakban: CSML FJTJK) 3. doboz, 878–1921/22; Uo. 1922. augusztus 19. 886–1921/22. Uo. 1922. augusztus 23. 896–1921/22. Uo. 1922. augusztus 25. 897 és 898–1921/22. Uo. 1922. augusztus 25. 905–1921/22.

³² 1934 márciusára készültek el a szobrok, amelyeket a kari költségvetési keretből fizették, azonban a késlekedés oka, hogy azokat ünnepélyes keretek között szándékozták felavatni, illetve előtte ellenőrzésre volt szükség, amely során *Taiszer* János szobrászművész alkotását *Veress* Elemér és *Devich* Sándor tekintette meg, és a szemle során kifogástalannak tartották az alkotásokat. CSML FJTJK, 21. doboz, 1934. február, VI. rendes ülés, 915–1933/34. Uo. 1934. március 21, VII. rendes ülés, 945–1933/34.

³³ Magyarország, 1934. május 20. XLI. évf. 113. sz. 6. p. Budapesti Hírlap, 1934. május 20. LIV. évf. 113. sz. 19. p.

³⁴ Délmagyarország, 1934. május 25. X. évf. 113. sz. 3. p. Új Élet, 1922. szeptember 15. 2. sz. 15–16. pp. CSML FJTJK 22. doboz, 1934. május 22. 1225/1933–34.

³⁵ SZINYEI 1899, 796. p.

³⁶ Dunántúli Protestáns Lap, 1900. június 24. XI. évf. 25. sz. 400. p.

³⁷ ILLÉS 1929, 4–5. pp.

val is ellátták a művet, amelyhez felhasználták a *Tripartitum* összes korábbi variánsát, azonban a fordítás törzsbázisa az 1517. évi kiadás maradt.³⁸ A *Corpus Juris Hungarici* esetében a szövegkiadást és a fordítást Kolosváry és Óvári végezte az 1301-től 1656-ig terjedő időszakra. A fordítók összehasonlították minden egyes dekrétum addig ismert latin szövegét az eredeti gyanánt szolgáló szövegváltozattal, hogy ily módon kikerüljék a számtalan szöveghibát, amelytől a *Corpus Juris* addigi kiadásai hemzsegttek. Egysége-sítették és összehasonlították az 1301 és 1740 közötti jogszabályokat is; ezen munka jelentősége abban keresendő, hogy a középkori latin szövegek fordítása mellett a kutatói eredményeiket is kifejezésre juttatták. Mind a jogász, mind a történész szakma számára használhatóan és feldolgozhatóan alkották meg a jogi *Corpus* fordítását.³⁹ Mindezekon túl munkásságuk másik legnagyobb érdeme az erdélyi törvények gyűjteménye (*Approbaták, Compilaták, Articuli Novellares*), amelyek az 1540 és 1848 közötti időszakot ölelik fel három kötetben, szintén magyarázó szövegekkel ellátva.⁴⁰

Az életük fő műve mégis a *Corpus Statutorum*, amely a megyei és városi rendeleti jog összegyűjtése volt, ami egyben 25 évnyi kutatómunka eredménye. A művet a Magyar Tudományos Akadémia *Magyarországi jogtörténeti emlékek* címmel adta ki 1885 és 1904 között, összesen öt kötetben. A kutatómunka során bejárták Nagy-Magyarország számos vármegyéjét és városát (köztük Tolna vármegyét⁴¹ és Eger városát⁴² is), ebben a kutatásában már Kolosváry Bálint is részt vett. A statutárius jogalkotás sokszínűsége abban keresendő, hogy a magánjogtól kezdve a közigazgatáson át a büntetőjogig bezárólag szinte minden megtalálható benne.⁴³

A protestáns jogtudományban is maradandót alkotott Kolosváry, amely érthető, ugyanis az erdélyi egyházközség vezetésében évekig magas pozíciót töltött be, illetve rövid ideig a protestáns egyházjog professzora volt. A fentiekén túl, úttörő munkája közé tartozik *Az erdélyi evangéliumi református egyházkerület egyházjoga*,⁴⁴ amellyel kapcsolatban a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* Szász Károly részletes recenziót fogalmazott meg.⁴⁵ Szász a méltatása során kiemelte, hogy Dósa Elek,⁴⁶ a nagyhirű jogtudós szakkönyve óta ez az első reform jellegű, egyházjogi rendszerezésű mű. Kolosváry szakkönyve különösen jelentős a kutatott időszakban, ugyanis az erdélyi

³⁸ Megjelenéséről a *Budapesti Hírlap* is beszámolt: „A szöveget bevezetés előzi meg Werbőczy pályájának és a *Tripartitum* összes kiadásainak jellemzésével; a könyv végéhez pedig mini szótár van csatolva, amely a munkában található jogi műszók magyar fordításainak fejlődési menetét tünteti elő s végül az egészet részletes tárgymutató rekeszti be.” *Budapesti Hírlap*, 1894. július 14. XIV. évf. 193. sz. 3. p.

³⁹ Vasárnapi Újság, 1899. november 5. XLVI. évf. 44. sz. 758. p.

⁴⁰ ILLÉS 1929, 6–8. pp.

⁴¹ Tolna vármegye, 1899. július 16. IX. évf. 29. sz. 4. p.

⁴² Eger hetilap, 1881. július 28. XX. évf. 30. sz. 331. p.

⁴³ ILLÉS 1929, 8–10. pp.

⁴⁴ KOLOSVÁRY 1875.

⁴⁵ SZÁSZ 1877, 655–659. pp.

⁴⁶ Kolosváry egyházjogi könyvének előszavában saját maga szögezte le a Dósa munkájához fűződő szoros viszonyt: „feledhetetlen emlékü volt tanára” munkájának megjelenése óta eltelt tíz évben az egyházi viszonyok jelentősen megváltoztak, mely okból kifolyólag szükségesnek mutatkozott egy új összefoglaló monográfia megírása. Az általa idézett írók között egyaránt megtaláljuk Frank Ignácot, Wenzel Gusztávot, Récsi Emilt, Kelemen Imrét, Huszty Istvánt, Kovachich József Miklóst és Kovachich Márton Györgyöt is, ezenkívül gyakran idézi Révész Imrét és Jakab Eleket is. Mesterének munkásságát nem elfogultan követte, több alkalommal kiigazította és tovább fejlesztette a forráskritikai elemzéseket. NAGY 2017, 38. p.

evangélikus református egyházkerület⁴⁷ jogéletének akkori teljes átalakulása, ezáltal az egyházi és állami törvényeknek és határozatoknak a szétszórtsága egyaránt szükségessé tette azoknak összegyűjtését és rendszerezését, hogy azokat, elsősorban mind a lelkesek, mind az egyház világi tisztviselői és képviselői könnyen megszerezzhessék és megismerhessék. Bár elsődlegesen az erdélyi egyházkerület számára készült, de a magyarországi protestánsoknak is nagybecsű művévé vált.⁴⁸

A munka bevezetésből és négy részből áll. A bevezetés az alapfogalmak meghatározása után részletesen ismerteti az egyházjog kútfőit, megkülönböztetve ezen belül az országos és az egyházi törvényeket, ezeknek gyűjteményeit és keletkezésük rövid történetét. *Szász* álláspontja szerint a kútfők részletes történeti felvilágosítással kísért tárgyalását, azoknak nem csak azon általános jelentősége tette szükségessé, – mivel az egyházjog azokból meríti elveit és tételeit, – hanem különösen azon körülmény, hogy papjaik számára talán az egyházjog az egyetlen jogi munka, amelyet el is olvasnak.⁴⁹

Aki ismerte az állami és az egyházi erdélyi viszonyokat, – s annak különösen a nemzeti fejedelmek alatti történelmi fejlődését,⁵⁰ – tudta, hogy az egyházi és iskolai élet viszonyait inkább az országos törvények és a szokások, mint a tényleges egyházi törvények határozták meg. Ezen gyűjteményeknek a részletesebb megismertetése azért volt célszerű, mert *Dósa*⁵¹ korábban ezt nem tette meg, s nem lett volna szerencsés egyéb köz- és magánjogi munkák megismerésére utasítani a könyv olvasóit. Ez az ok vezette a szerzőt a kútfők terjedelmes tárgyalására, amit *Szász* a maga részéről – *Bozóky*val szemben⁵² – csak helyeselni tudott.⁵³

A munka első része három fejezetben ismerteti az erdélyi evangélikus református egyházkerület „alkotmányát.” Az első fejezet az erdélyi egyházkerület alkotó részeit (egyházmegyéket, püspöki vizsgálat alatt álló- és a moldva-román missziói egyházakat) tüntette fel: az anya- és leányegházakat, azok népességi számával együtt. A fejezetben

⁴⁷ A *Jogtudományi Közönyben* kritikaként fogalmazódott meg az unitáriusok és erdélyi lutheránusok egyházjogának a hiánya. Annak elkészítése által a szakközönséget még nagyobb hálára kötelezte volna, mert az unitáriusok egyházjogát, amelyből nyomtatásban eddig nem jelent meg semmi, neki bizonyosan bő alkalma van megismerni; a szászok egyházjogának magyar nyelven való fejtegetése pedig éppen az ő művének, – amely csupán Erdélyre szorítkozik –, nagyobb teljességet kölcsönzött volna, mert igen alkalmas egyházjogi intézményei összehasonlítására és tudományos feldolgozására. BOZÓKY 1877, 3. p.

⁴⁸ SZÁSZ 1877, 655. p.

⁴⁹ Uo. 1877, 655. p.

⁵⁰ KOLOSVÁRY 1875, 115–118. pp.

⁵¹ *Dósa Elek Az erdélyhoni evangelico-reformátusok egyházi jogtana* című munkája azon mű, amely az akadémiai székfoglalóját is képezte. A mű bevezetésen kívül, az egyházi közjogtant és az egyházi magánjogtant foglalta magában. Egyházi közjogtanának a tárgyai az egyház s tagjai közti viszonyok, mint az egyházi törvényhozó, ítélő, felvigyázó, kormányzó és büntető hatalom körét ölelték fel. Továbbá az egyháznak más egyházakhoz fűződő és az egyház és az állam jogviszonyaival foglalkozott. Az egyházi magánjogtan szól az egyház tagjairól, az egyházi testületekről, egyházi egyénekről, a világi hivatalnokokról; továbbá az egyházi vagyonokról s azokra vonatkozó jogokról, és az egyházi perlekedés módjáról. A függelékben vannak a tanárok választási és letéti módja; *mandatum visitatorium*, *formata*, papi eskü és papi kibocsátás formai követelményei. Sárospataki Füzetek 7. 1863, 286. p. DÓSA 1863, 219. p. FEKETE 1975, 59. p.

⁵² A *Jogtudományi Közöny* hasábján – *Bozóky* Alajos a kritikájában kifejtette, hogy a szerző – a jogi kútfők fejtegetésénél az országos törvények fejezete alatt úgy az országgyűlés alkatelemeiről, mint a törvények alkotásmódjáról s a törvénygyűjteményekről csak közjogi munkába illő részletességgel szól, valamint sok olyan művet is részletezett, amelyet elhagyhatott volna. BOZÓKY 1877, 3. p.

⁵³ SZÁSZ 1877, 656. p.

számos történeti felvilágosító jegyzet foglalkozik a különböző egyházmegyékkel, a püspöki egyházak keletkezésével és ezek célba vett *inkorporáció*jára nézve egészen a könyv megalkotásának az időszakáig.⁵⁴

A második fejezet az egyházkerület korabeli alkotmányos szervezetét elemezte,⁵⁵ ismertette azokat az alaptörvényeket, amelyek az egyházi élet jogi rendezésének alapját képezték. Különös hangsúlyt fektetett ezek közül a *Diploma Leopoldinum*ra, amelyet a kútfők között (nagyobb részben Szász Károly „*Sylloge tractatum*”⁵⁶ műve nyomán), előzményeivel, keletkezési történetével együtt magyar jogi műben ily terjedelemben korábban még senki sem tárgyalta.⁵⁷

Az alaptörvények tárgyalagos ismertetését követi az állam és egyház közötti viszony meghatározása, előbb általánosságban, azután kiemelten Erdélyre tekintettel, illetőleg külön figyelemmel volt a Magyar Királyság helyzetére. A mű ezen része megkülönböztetően fontos, mert feltünteti röviden mindazon viszontagságokat és jogellenes cselekményeket, támadásokat, amelyekkel az erdélyi protestáns egyházakat sújtották 1691-ben. Mindennek az alapját a szerzőnek a saját levéltári kutatási szolgáltatatták. A fentieket követi az egyházak közötti jogviszony ismertetése a hazai jogszabályok alapján, és itt is feltüntetésre kerültek mindazon sérelmek, amelyek ezen időszak alatt érték a felekezetet. Ezután a magyar evangélikus református egyházkerületek közötti viszonyt fejtette ki, egészen az 1873. évi konventi kísérletig, amelynek szervezeti tervét is közölte a szerző.⁵⁸

A harmadik fejezet negyedik alcíme alatt az egyházkerületi főhatalom meghatározását és az e főhatalom gyakorlására hivatott egyházkerületi közgyűlés alkotó elemeit és hatáskörét ismertette, tekintettel az egyházi törvényhozásra, a bíraskodásra, a végrehajtásra és az ezek gyakorlása módjára, valamint orgánumait meghatározó alkotmányos szabványokra. E fejezetnek az elején jegyzetes formában⁵⁹ vázolta fel Kolosváry az egyházi alkotmány alakulásának történetét, mindezt hiteles levéltári adatok nyomán, s bemutatta a régi főtestületeknek, az egyházi főtanácsnak és a közzsínatnak régi hatáskörét is. Ugyanezen fejezetben külön címek alatt ismertette az egyházkerületben levő egyházmegyék (*tractus*), az egyházmegyéket alkotó egyházközségek (eklézsiák) és a tanintézetek szervezetét, kiemelve mindazon alapelveket, amelyekre a szervezést alapították. Az egyházmegyeyei, községi és tanodai testületet alkotó elemek és azok hatáskörének meghatározása kapcsán elemezte autonómiájukat és az egyházkerületi központi főhatalomhoz és ennek orgánumaihoz való viszonyukat. A tanintézetek szervezetének bemutatásánál – a levéltári adatok alapján – különös gondot fordított arra, hogy mindazokat a mozzanatokat feltüntesse, amelyek a népiskolák és a tanítóképezdék célszerű berendezésére történtek a közzsínat és egyházi főtanács részéről, az 1868. évi népoktatási törvény megalkotásáig. Feltüntette egyúttal az egyházkerület álláspontját is, amelyet felekezeti népiskoláira nézve az állammal szemben elfoglalt. A közép és főtanodák szervezetét az 1861. évi és 1864. évi szervezések alapján ismertette, azok jogállásának és autonóm jogköreinek törvényekre alapított feltüntetésével.⁶⁰

⁵⁴ SZÁSZ 1877, 656. p.

⁵⁵ KOLOSVÁRY 1875, 96–108. pp.

⁵⁶ SZÁSZ 1833.

⁵⁷ SZÁSZ 1877, 656. p.

⁵⁸ Uo. 1877, 656–657. pp.

⁵⁹ KOLOSVÁRY 1875, 216–220. pp.

⁶⁰ SZÁSZ 1877, 657. p.

A munka második része az egyházkerület kormányzatáról szól. A kormányzatra vonatkozó áttekintést követően külön-külön címek alatt az egyházközségek, az egyházmegegyék és az egyházkerület központi kormányzatát tárgyalta. Itt az egyházi alkotmányos szervezetben meghatározott hatáskörben működő szerveknek (egyházi testületeknek, egyházi hivatalnokoknak, világiaknak és szorosabb értelemben egyháziaknak) kötelességszerű tevékenységét elemezte az egyházi kánonok és a később keletkezett közssinati és egyházfőtanácsai határozatok alapján. *Dósa* e tekintetben semmi egyebet nem tett, mint a Geleji-féle kánonok⁶¹ szabad fordítását fejezetről fejezetre közölte. *Kolosváry* ezzel szemben feltérképezte a kánonok mellett a zsinati és az egyházfőtanácsai jegyzőkönyvekben foglalt határozatokat, a főkormányszéki rendeleteket és a régi és újabb országos törvényeket.⁶² A II. fejezet a tanodák kormányzatát és a III. fejezet az egyház igazságügyi kormányzatát foglalta magában.⁶³

A munka harmadik része az egyházi vagyont tárgyalja, megkülönböztetve az egyházi ingóságokat a „fekvőségektől”; az előbbieik között a legújabb egyháztörvények szerint ismertette a különböző alapokat, egyházkerületi házi pénztárt, egyházkerületi s megyei özvegy, árvái gyámintézeteket, mag- és takaréktárakat és a tanodai javakat. Külön fejezetek tárgyalják az egyházi vagyonszerzést, valamint a vagyonkezelést és az azok felett való intézkedést, valamint az egyházi javak tulajdon jogának elemzését, mint országos, mint egyházi törvények szerint.⁶⁴

A mű negyedik része a házassági jogot tárgyalta: az eljegyzés, a házasság kellékei és akadályai, a házasság jogi hatálya, a házasság megszűnése és felbontása témakörökben, s végül a házassági ügyek törvénykezési tárgyalása ponttal zárta a szakkönyvét.⁶⁵

Kolosváry az egyházjog egész körét felölelte s jelesen az erdélyi, sőt általában a magyar református egyházjog körében a tudomány magas színvonalán állva, kimerítő és valóban kiemelkedő művet alkotott. Kritikaként fogalmazódott meg, hogy a negyedik rész, amely a házassági jogról szól, kissé terjedelmesebb s részletesebb lehetett volna. Ez az a rész, amely a gyakorló lelkész számára is a legtöbb nehézséget jelentette, továbbá itt nyílt volna lehetőség a téma elméleti kifejtésére. Sajnálatosnak ítélte meg a kritikus, hogy ez a rész nincs arányban a könyv más fejezeteivel.⁶⁶

A munkának a legértékesebb része a szerző saját levéltári kutatásain és további összegyűjtött adatokon nyugvó információi. *Bozóky* álláspontja szerint, „Mindezek után bátran kimondhatjuk egyéni véleményünket, hogy az előttünk fekvő mű inkább az egyházi joganyagának egybeállítása – s mint ilyen kétségtelenül becses adalék –, mint rendszeres munka, mivé csak az egybehordott anyagnak tudományos földolgozása folytán válnék.”⁶⁷

⁶¹ *Geleji Katona* István: református püspök és esperes 1633-tól. A szatmárnémeti nemzeti zsinat (1646) megbízásából készítette a róla nevezett Geleji-kánonokat, amelyek a tiszántúli és erdélyi, majd a dunamelléki reformátusoknál állandóan érvényben voltak egészen a debreceni zsinatig (1881). *A Pallas nagy lexikona*, VII. 1894, 884–885. pp. BOZÓKY 1877, 4. p.

⁶² A kánonok esetében *Bozóky* kritikaként fogalmazta meg, hogy *Kolosváry* kizárólag leközli e hittételeket, azonban megjegyzéseket, kritikai álláspontokat nem fűz hozzá. Így ezen a ponton a két recenzió álláspontja, ha nem is mond ellent egymásnak, de nézeteltérés merül fel. BOZÓKY 1877, 3. p.

⁶³ SZÁSZ 1877, 658. p.

⁶⁴ Uo. 658. p.

⁶⁵ Uo. 658. p.

⁶⁶ Uo. 658–659. pp. BOZÓKY 1877, 5. p.

⁶⁷ BOZÓKY 1877, 5. p.

Szintén protestáns egyházjogi szempontból vizsgálta meg Kolosváry a protestáns papnevelésnek a kérdését a *Helyzet-változások a vallásszabadság és felekezeti különbség tekintetéből*⁶⁸ című felszólalásában – amely később külön füzetben is megjelent – az Erdélyi Református Egyházkerület papi értekezletén, amelyet Marosvásárhelyen olvastott fel 1894. október 1-én.

A bevezetésében kimutatta, hogy a protestantizmus lényegére való hivatkozással az egyházpolitikai reformok ellen éppen a protestáns egyháznak érdemleges kifogása nem lehet és hogy e reformok, ha meg is rázzák az egyházközösséget, de végeredményükben a javunkat fogják szolgálni. Az előadás fő részében arra mutatott rá, hogy mik azok a teendők, amelyeket a helyzet-változások követelnek meg. Hiszen az „[...] egykoron az élő hit fundamentumára fektetett és a véráldozatokkal fölszentelt régi épületnek: ami külsőleg látható egyházunknak az önkéntes vagyoni áldozattételekben és a rendületlen hű ragaszkodásban nyilvánuló kohezív ereje lazulni kezdett. Az összetartó kapcsok tárgulnak. Falain a repedés jelei tünedeznek föl. Mintha csak lopva növekvő gombák végeznék romboló munkájukat rajta.” Erre válaszul a jövő fennmaradást biztosító feltételeket a szerző szerint egyfelől önmagunkban, másfelől az államban kell keresni.⁶⁹

Első tézise szerint az egyházukban elsősorban az eddiginél is nagyobb gond fordítandó a papnevelésre és annak előkészítésre azzal, hogy magasabb tudományos képzettséget és jobb társadalmi neveltséget adnak a papjainknak: „Utat kell nyitnunk arra, hogy a pap ne csak a teológiai tudományokban ékeskedjék, hanem a tanulási idejéhez mértén és hajlamaihoz képest a természeti, történelmi, bölcséleti és politikai tudományokban is legalább annyi ismeretre tegyen szert, hogy az ún. domidoktusokkal, tudakosokkal és kontárokkal szemben a szellemi harcot győzedelmesen megvívhassa. Alkalmat kell nyújtanunk a társadalmi élet legkülönbözőbb rétegeivel és a tudományos körökkel való érintkezésre, hogy értelmi látókörüket szélesbíthessék; megfigyelő és ítélő tehetségüket fejleszthessék.” Ezért nem lehetett cél a papok középkori zárdaszerű nevelése, avagy félreeső helyekre szorítása, hanem észszerűleg és bizonyos határig bele kell őket bocsátani a világba, hogy az életet erényeivel és bűneivel idejében megismerjék, és az emberekkel való bánásmódra kellő modort sajátítsanak el. A jó papnevelés azonban csak a vázat adja, ez anyagba életet csak a hivatottság és a buzgólkodás lelke önthet: „A szünetelést nem tűrő öntudatos tevékenység a célok magasságából és a feladatok mélyrehatásából kell, hogy megszakadás nélkül mozgó erő merítsen.”⁷⁰

Második tézisként fontosnak tartotta megemlíteni, hogy a lelkészi kar munkáját támogatnia kell a világi elemnek, beleértve a papságot is. Álláspontja szerint szükség van a társadalmi és egyesületi közreműködésre is. De a szerző „[...] a vallás-erkölcsi irányú, tudományos, avagy népies felolvasásokat tartó, az ilyen nyomtatványokat kiadó és terjesztő társulatokat kivéve,” nem rajongott az akkori idők divatját tevő és az egyház keretén kívül álló egyéb újfajta egyesületek alkotásáért. Megítélése szerint, „[...] ha ugyanaz a céljuk, ami az egyházzal, akkor csak az erőket osztják meg, ha pedig nem, akkor meg »idegen éket« ütvén az egyház testébe, szakadást idéznek elő”. Ennélfogva

⁶⁸ KOLOSVÁRY 1894, 3–27. pp.

⁶⁹ Uo. 13. p.

⁷⁰ Uo. 16–18. pp.

kívánja az 1848: XX. tc. 3. §. életbeléptetését,⁷¹ illetőleg rámutatott arra, hogy ezen az alapon kell állniuk az állammal szemben, mert éppen református egyházuk képezi a magyarság egyik támasztóoszlopát.⁷²

Harmadik álláspontként kifejtette, hogy „[...] támogatást kell az államtól kérnünk, de nem eltartást; hogy így lehetővé tétessék a lelkeszi állások jobb javadalmazása s a jobb javadalmazás mellett kiválóbb tehetségűeknek is e pályára való lépése.” Országos közvetítés mellett a papi képének⁷³ és az összes ilyenmű tartozásoknak a megváltása lehetne a felekezetenélküliség ellen az egyedüli gyógyszer. Ezt a szerző oly módon képzei, hogy „[...] a rendszeresen kamatozó és az autonóm egyház kezelése alá kerülő váltásigőke 80–100 évre beosztandó törlesztési hányadának legalább kétharmada jövőre is a hívek vállain maradván és az adóval kapcsolatosan az állam közlegeitől fölszedve, az egyharmad rész az állam költségvetésében nyerné szükséges fedezetét.”⁷⁴

Egy tudományegyetem történetéről az éves almanachok jelentős információkkal szolgálnak, amelyek a tanévnyitó és a záró rektori és dékáni felszólalásokat is tartalmazták, így ezek felhasználásával értékes információkat nyerhetünk a professzorok és az egyetem életének a megismeréséhez.

Kolosváry Sándor esetében két felszólalást emelnék ki. Az első az 1888. szeptember 16-án elhangzott rektori székfoglalója *Régi hangok, új irány. Értekezés a magyar magánjogélet 1848-tól kezdődő legújabb átalakulásáról* címmel. A professzor a rektori székfoglalójában általában a saját kutatási témájának vagy annak egy szelete bemutatására szorítkozik, miközben igyekszik azt a hallgatók számára érthető módon implementálni. Ezen okból, Kolosváry előadásában elsőként az úrbériség kérdését tárgyalta, amelyet összekapcsolt az éves állami-, illetve személyi jövedelmekkel; ebből tért át a másodikként kifejtendő kérdésre, amely az ősiségről szólt. Mindkettőnek az eltörlését a magyar jog romlásának tartotta. Mindezek mellett a rektor is elismerte, hogy ezek a jogintézmények jelentős pereket generáltak a vérrokonok között. Beszédének harmadik felvonásában a magánjogi kodifikáció kérdését boncolgatta, amely esetében kifejtette, hogy a jövőbeni törvénykönyv szabályozásának a kereteiből a családjog és házasság ki fog maradni, mert az egyház magának követeli azt. Ez egy olyan államban nem gond, ahol egy bevett vallás van, de hazánkban hét felekezet egyházi szabályai voltak életben, ráadásul ezek közül több ellent mondott egymásnak. Mindezzel a vegyes házasságok problematikáját vetette fel, amelyet példával támasztott alá. A fenti három kérdést a nemzetköziesedés vezérfonalára húzta fel és zárta le, ugyanis mindezzel ki akarta zárni az „idegen” behatást a magyar családi viszonyokba.⁷⁵ Azt azonban elismerte, hogy a kereskedelmi-váltójog egyes elemei

⁷¹ „3. § Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségéi közálladalmi költségek által fedeztetesnek, s ez elvnek részletes alkalmazásával a minisztérium az illető hitfelekezetek meghallgatásával a közelebbi törvényhozás elibe kimerítő törvényjavaslatot fog előterjeszteni.” *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvénycikkek.* Budapest, 1896, 243. p.

⁷² KOLOSVÁRY 1894, 21–22. pp.

⁷³ A birtok alapján, de már kizárólag személyhez kötötten meghatározott papi javadalom az erdélyi egyházakban a kepe. Szintén képének neveztetik a papoknak és iskolamestereknek a hallgatóik által terményekben fizetett állandó jövedelmet. BEÖTHY – EÖTVÖS 1889, 351. p.

⁷⁴ Protestáns Szemle, VI. évf. I.–IX. füzet, 1894, 567–658. pp. Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 1894. november 29. 37. évf. 48. sz. 765. p. KOLOSVÁRY 1894, 24–25. pp.

⁷⁵ „Csak olyan polgári törvénykönyvet tartott helyesnek, amely „magyar állami és individuális nemzeti létérdekeinket kielégíti”. Egyenesen veszedelmesnek tartotta a nemzetre nézve azt az irányt, amely jelszavak

megkövetelik a nemzetközi forgalmat és ráhatást, de ezen kívül semmi más jogterület nem lehet külföldi hatás alatt.⁷⁶

Több mint 20 év múlva, az egyetem évfordulóján: 1909. május 29-én a jog- és alamtudományi dékáni tisztségében hangzott el a *Visszaemlékezések*⁷⁷ című felszólalása, amely feltehetőleg utolsó hivatalos szónoklata volt, – amire utalt is a beszéde végén – ugyanis egy év múlva nyugdíjba vonult.

Felszólalását, mint ahogy a cím is sugallja történelmi visszaemlékezéssel kezdte, amely érthető, hiszen évfordulót ünnepeltek – mint kiemelte „[...] férfikoromnak kezdetén pedig részembe jutott a szerencse, hogy az új Erdély részi egyetem legelső munkásainak sorába állítva, agg korom bekövetkezéséig élő krónikása lehessen olyan, a mai nemzedék előtt ismeretlen mozzanatoknak, melyeknek tán nem szabad a múlandóság és feledékenység homályában maradniuk.”⁷⁸

A memorandum fő tárgyalási részét a szabadságharcot követő neoabszolutista törekvésekkel kezdi, – álláspontom szerint a korszak politikai álláspontjához képest erős hangnemben. A történelmi bemutatójában az 1861. évi revideálást, illetve a kolozsvári királyi jogakadémia azt követő helyreállítását is megemlítette. A tantárgyak ismertetésénél külön kiemelte, hogy „[...] a magyar jogot Werbőczy Hármaskönyve nélkül tudni nem lehet. A Deutsche Reichs und Rechtsgeschichte tárgyát pedig magyar tankönyv hiányában úgy kezelték, hogy amikor az arra felfogadott egyik zsidó hallgatója kellő mennyiségű anyagot számára le nem fordított, földabroszt mutogatott azzal a megokolással, hogy jogtörténetet politika történet nélkül, ezt pedig földrajz nélkül tanítani nem lehet.”⁷⁹

A Kiegyezést követően Erdély nagyjai, élükön gróf Mikó Imrével, a Keményekkel, a Telekiekkel, a Bethlenekkel, a magas hivatalos állásokra elszólintott jeles tanárokkal és a törvényhozásban állásukat elfoglalt összes erdélyi képviselővel példálózott, akiknek a gondolatai már akkor a „tudományok univerzumát felölelő második egyetem” fölállításának eszméje körül forogtak.⁸⁰ A reálunió megvalósulása után a közfelfogás természetesen Kolozsvárt állította első helyre. Ennek kifejtését követően a második egyetem alapítási körülményeit vázolta fel, külön figyelemmel a szakminiszterváltások okozta elhúzódasokra.⁸¹

Megemlékezésében meghatottan számolt be azon eseményről, amelynek ő maga is részese volt, kifejtette érzéseit és professzor társai aggodalmait az előttük álló feladatok előtt: „Mintha ma történnék, úgy áll előttem az a fölemelő pillanat, amidőn 29-en ifjabbak és öregebbek életkorra, mily meghatottsággal álltunk sorba, 1872. okt. 19-én a liceum másod emeleti hátsó szárnyában volt díszteremben, hogy esküt tegyünk elhívatásunk betöltésére. Úgy jön, mintha ma is látnám az arcokat. A hány, annyi kifejezés; de mégis bizonyos szellemi harmóniában és egységben összeolvadó. Az összhangzás alap-

---

után indulva meggyőződése szerint az évezredes magyar nemzeti jellegnek veszélyeztetésével hódol a külföldi kódexeknek.” ILLÉS 1929, 13. p. KOLOSVÁRY 1888, 67–97. pp.

⁷⁶ KOLOSVÁRY 1888, 97. p.

⁷⁷ KOLOSVÁRY 1909, 7–34. pp. ILLÉS 1929, 14. p.

⁷⁸ KOLOSVÁRY 1909, 10. p.

⁷⁹ Uo. 15. p.

⁸⁰ Uo. 17. p.

⁸¹ Uo. 18–21. pp.

vonalaait, nem annyira az állásnyerés sablonos öröm-érzete, mint inkább az aggodalom és töprengés adta meg. A föladatot tekintve, hogy az új intézetnek tudunk-e olyan szellemi alapkövet vetni, melyre az utánunk jövő nemzedékek is tovább építhessenek? A tudományos működésnek és a minden szakban fejlesztő haladásnak tudunk-e oly irányt jelölni, hogy abból se bábeli zavar ne támadjon, se pedig azt, társadalmi forradalmak és kétes értékű bölcseleti evolúciók föltre ne fordíthassák? Tanulva, vizsgálva és tanítva képesek leszünk-e az egymást váltó ifjú generációk lelkében tudásvágyat ébreszteni, jellemszilárdságot alapozni[...]”⁸²

Beszéde végén megemlékezett a kultuszminiszterekről és az egyetem hallgatóiról, utóbbiak létszámát és diverzitását is figyelembe vette, amelynek egyik eleme a jogáshallgatók túlsúlya, amelyet ő sem tartott üdvözlendőnek, de kifejtette annak politikai- és társadalmi okát.⁸³

Illés József megállapítása szerint: „A jogtörténésznek jó diplomatikusnak, sőt paleográfusnak is kell lennie, amellet, hogy a középkori latin jogi nyelvünk felett is uralkodnia kell. És mindenekfelett nagy szeretettel kell fordulni az elmúlt évek igen sokak előtt már érdektelen jogi régiségei felé.” Kolosváry Sándor mindezeket kiválóan bírta, és vonzódott a magyar jog múltja felé. Ezek támasztják alá Kolosváry jogtörténet iránti vonzódását és szakértelmét: a jogtörténeti források kutatását, mint a *Tripartitum*, valamint a *Corpus Juris Hungarici* és a helyhatósági statútumok összegyűjtését, fordítását és rendszerezését.⁸⁴

IV. Fontosabb művei

Tervezet az erdélyi evangéliumi református egyházi törvénykezésről. Kolozsvár, 1873.

Az erdélyi evangéliumi református egyházkerület egyházjoga. Kolozsvár, 1876.

Emlékirat – Az erdélyi református egyházkerület közjogi állásának és az államhoz való viszonyának, valamint a többi magyar református egyházkerületek alkotmányos szervezetétől való különbségének feltüntetése. Kolozsvár, 1881.

Az erdélyi református egyházkerület törvényei, az evangélium szerint reformált magyarországi keresztyén egyház egyetemes zsinata által hozott és ő felsége által megerősített egyházi törvényekhez alkalmazva, az egyházi törvények 9. §-a értelmében. Egyházfő-hatósági megbízás folytán bizottságilag készített tervezet. Kolozsvár, 1884–1885.

Monumenta Hungariae juridico-historica. Corpus statutorum Hungariae municipalium. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye, I–VIII. kötet. Budapest, 1885–1890 (–1904).

Régi hangok, új irány. Értekezés a magyar magánjogélet 1848-tól kezdődő legújabb átalakulásáról, rektori székfoglaló. In: Fasciculus II. Beszéd, amelyek a Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem MDCCCLXXXVIII–LXXXIX. tanévi rektora és tanácsának megnyitása alkalmából 1888. szeptember 16-án tartottak. Kolozsvár, 1888. 67–99. pp.

⁸² Uo. 20–21. pp.

⁸³ Uo. 22–28. pp.

⁸⁴ ILLÉS 1929, 6. p.

A magyar protestáns egyház egyháztörvénykezési szervezete, a magyar ref. egyetemes konvent nagybizottságának megbízásából készített törvényjavaslat, indokolással, az egyházi törvények leendő zsinati revíziója céljából. Kézirat. Debrecen, 1891.

Az Erdéllyel való Unió kérdéséhez. Ajtai K. Albert Könyvnyomdája. Kolozsvár, 1891.

A kolozsvári református egyház egy évi élete. Ajtai K. Albert Könyvnyomdája. Kolozsvár, 1892.

Helyzet-változások a vallásszabadság és felekezetiélküliség tekintetéből. Ajtai K. Albert Könyvnyomdája. Kolozsvár, 1894.

Az erdélyi Approbata és Compilatae Constitutiones törvénykönyvek jegyzetekkel ellátott sajtó alá rendezése. Millenáris kiadás. Budapest, 1896.

Az erdélyi Articuli novellares et provisionales magyar nyelvre fordítása. Millenáris kiadás. Budapest, 1896.

Werbőczy István hármaskönyve. Az eredetinek 1517-iki első kiadása után fordították, bevezetésekkel és utalásokkal ellátták dr. Kolozsvári Sándor és dr. Óvári Kelemen, Magyarázó jegyzetekkel kíséri dr. MÁRKUS DEZSŐ, 1897.

Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás, dr. Csiky Kálmán, dr. Kolozsvári Sándor, Nagy Gyula, dr. Óvári Kelemen és Tóth Lőrinc közreműködésével szerkeszti dr. MÁRKUS DEZSŐ, 20 kötet, Franklin-Társulat. Budapest, 1896–1901.

Visszaemlékezések. In: Fasciculus II. Beszéd, amelyek a Kolozsvári M. K. Ferenc József Tudományegyetem alapítása XXXVII. évfordulójának ünnepén 1909. május hó 29-én tartattak és a négy tudománykar jelentései a kitűzött pályakérdésekre benyújtott pályamunkákról, valamint az új pályatételekről. Kolozsvár. 1909. 7–34. pp.

IV. Irodalomjegyzék

A kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem története és statisztikája. [Egybeállította: MÁRKI SÁNDOR – PISZTÓRY MÓR.] Az egyetem ezredéves országos kiállítása alkalmából kiadva. Kolozsvár, 1896.

ÁMÁN ILDIKÓ: „Non procul ex proprio stipite poma cadunt”, avagy a „két Kolozsvár” élete az egyetemtörténet tükrében. Gerundium. MMXVIII. IX. évfolyam, 2. szám. 23–41. pp.

BEÖTHY ZSIGMOND – EÖTVÖS KÁROLY: *Az egyházi közigazgatás kézikönyve I.* Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése. Budapest, 1889.

BOZÓKY ALAJOS: *Jogi irodalom: Az erdélyi ev. ref. egyházkerület egyházjoga.* In: Jogtudományi Közlöny. 1877. január 5. XII. évfolyam, 1. szám. 3–5. pp.

DÓSA ELEK: *Az erdélyi evangélico-reformátusok egyházi jogtana.* Osterlamm Károly Kiadója. Pest, 1863.

FEKETE GÉZÁNÉ (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973.* Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Budapest, 1975.

GAAL GYÖRGY: *Berde Áron útja a természettudományoktól a közgazdaságtig.* Erdélyi Tudományos Füzetek 214. Erdélyi Múzeum Egyesület kiadása. Kolozsvár, 1993.

GAAL GYÖRGY: *Egyetem a Farkas utcában: A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai.* Harmadik, átdolgozott és bővített kiadás. Scientia Kiadó. Kolozsvár, 2012.

GAZDA ISTVÁN: *Százhuszonöt éve nyílt meg a Kolozsvári Egyetem.* Magyar Tudománytörténeti Intézet. 1997.

ILLÉS JÓZSEF: *Kolozsvári Sándor I. tag emlékezete.* MTA. Budapest, 1929.

- KOKOLY ZSOLT: *A kolozsvári (magyar) jogászképzés rövid története és perspektívái*. In: GARACZI IMRE – SZILÁGYI ISTVÁN (szerk.): *A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében*. Veszprém, 2010. 333–346. pp.
- MARISKA ZOLTÁN: *Tanszabadság és felekezeti hovatartozás I. Korunk*. 2008. III. évfolyam, 4. szám. 88–93. pp.
- MÁRKI SÁNDOR: *A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem története 1872–1922*. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó R.T. Szeged, 1922.
- NAGY PÉTER: *Erdélyi református egyházjog és a realisztikus történeti-jogi iskola*. Jogtörténeti Szemle. 2017. 4. évfolyam. 35–39. pp.
- SZÁSZ KÁROLY: *Könyvismertetés*. Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok. 1877. május 27. 20. évfolyam, 21. szám. 655–659. pp.
- SZÁSZ KÁROLY: *Sylloge tractatum aliorumque actorum publicorum historiam et argumenta b. Diplomatis Leopoldini, resolutionis item quae Alvincziana vocatur, illustrantium*. In commissione Apud J. Tilsch et Filium Bibliopolas. Kolozsvár, 1833.
- SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. II. kötet. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése. Budapest, 1893.
- SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. VI. kötet. Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala. Budapest, 1899.
- TÓTH VILMOS – ZSIGMOND JÁNOS: *A Farkasréti temető 2003-ban III. rész*. Budapesti Negyed 42. XI. évfolyam, 4. szám. 2003. tél. 467–703. pp.

FARKAS CSABA

KOLOSVÁRY BÁLINT

(1875–1954)

I. Életrajz

Kolosváry Bálint a *Werböczy Hármaskönyvét Óvári Kelemennel együtt lefordító*,¹ a kolozsvári egyetem 1872-ben kinevezett első tanárainak egyike² Kolosváry Sándor, és nemes Kiss Terézia³ fiaként 1875. január 25-én született Kolozsvárott. Egyetemi tanulmányait Kolozsvárott, Berlinben és Párizsban folytatta. 1896-ban *sub auspiciis regis* a jogtudományok doktorává avatták. Hosszabb külföldi tartózkodás után közpályáját az igazságügy-minisztériumban kezdte,⁴ 1898-ban Budapesten törvénytudományi aljegyző.⁵ 1899. október 9-én⁶ a Kassai Királyi Jogakadémiára nevezték ki a magyar és osztrák magánjog tanárává.⁷ A kassai jogakadémián 1901-ben lett rendes tanár, 1906-ban a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen az osztrák jog rendkívüli, 1909-ben rendes tanára.⁸ A századfordulótól kezdve erősödött az Ausztriától való elszakadás politikai igénye, egyre inkább csökkent az osztrák jog iránti érdeklődés, így 1911-ben átpályázott a magyar magánjogra.⁹ 1916–18-ban a jog- és államtudományi kar dékánja.¹⁰

Kolosváry Bálintot a legveszterhesebb időben, azt követően választották meg az egyetem rektorává, hogy az egyetem 1919. május elején „[...] felszólítást kapott [...], hogy hódoljon meg az új hatalom előtt. [...] A bizonytalan és nehéz jövőnek ebben a várakozással teljes hangulatában gyűltek össze az egyetem rektorválasztói, hogy kijelöljék a süllyedő hajó számára talán az utolsó kormányost.”¹¹ A rektorjelölésre a matematikai kar lett volna jogosult, ám erről a jogáról a rendkívüli időkre való tekintettel lemondott a jogi kar javára annak érdekében, hogy az egyetem erőteljes jogi képviselőt

---

¹ Tolnai Új Világlexikona. 35. p.

² Magyarország, 1926. május 9. 6. p.

³ Debreczeni Ujság, 1930. november 29. 8. p.

⁴ SZENTMIKLÓSSY 1930, 759. p. MTA Tagajánlások, 1922

⁵ SZABÓ – SIMON – SZÖGI 2014, 486. p.

⁶ Kolosváry Bálint tanári jubileuma. 358. p.

⁷ SZENTMIKLÓSSY 1930, 759–760. pp.

⁸ Tolnai Új Világlexikona. 35. p. SZENTMIKLÓSSY 1930, 760. p.

⁹ MARISKA, 84. p.

¹⁰ SZABÓ – SIMON – SZÖGI 2014, 486. p.

¹¹ Magyarország, 1926. május 9. 6. p.

nyerjen.¹² „A választás egyhangú volt: [...] Kolosváry Bálintot, a jogi kar nagyhíré tanárát választották meg az egyetem új rektorává. Tudták, hogy, mint a magyar jogtudomány egyik legkiválóbb művelője méltóan fogja képviselni Erdély legmagasabb tudományos intézményét, s mint fanatikus magyar ember, legfőkézetten fogja megállani helyét.”¹³ Kolosváry így az 1919/1920-as, majd az 1920/21-es tanévben az egyetem rektori tisztségét töltötte be.¹⁴ Az egyetemi professzorok egy részének Pestre való költözését követően is Kolosváry maradt utolsó bátyaként.

Tevékeny résztvevője az erdélyi református egyház közéletének. Főgondnoka volt az erdélyi református teológiának, a kolozsvári református egyházközösségnek, a terület központi igazgatóságának tagja, az egyházkerület tanácsbírája és világi főjegyzője volt.¹⁵ Az egyetem 1921-es Szegedre költöztetését követően tanári állását újra elfoglalta. Szegeden megmaradt a „székely ifjúság atyai vezérének.”¹⁶ 1922-től 1928-ig a szegedi *Acta Literarum Sectio Juridico-Politica* társszerkesztői feladatait is végezte.¹⁷ 1926/27-ben a jog- és államtudományi kar dékánja.¹⁸ 1927-ben az újjászervezett Felsőház tagja volt a szegedi egyetem nevében, egészen 1928 novemberéig. 1928. augusztus 7-én „neveztetett ki” a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemhez¹⁹ ahol a magyar magánjogi tanszéken *Grosschmid* Béni helyét vette át.²⁰ Ahogy a korabeli sajtó fogalmazott, „[...] távozása érzékeny vesztesége a szegedi egyetemnek, amelynek egyik legkiválóbb professzora volt.”²¹ 1931/32, valamint 1942/43-as tanévekben a budapesti Jog- és Államtudományi Kar dékánja.²² Az 1930-as évek végén és az 1940-es években egyidejűleg az egyetem jogi könyvtárának igazgatói teendőit is ellátta.²³ 1939-ben jogász pályájának 40. évfordulójára a pályatársai egy emlékkönyvvel tisztelegtek munkássága előtt.²⁴ Az 1946/47-es tanévben, 1947. február elsején²⁵ „helyeztetett nyugalomba” a törvényes korhatár betöltése miatt.²⁶

¹² ERDÉSZ 1998, 260. p.

¹³ Magyarország, 1926. május 9. 6. p.

¹⁴ Keleti Újság, 1928. augusztus 23. 6. p.

¹⁵ SZENTMIKLÓSSY 1930, 760. p.

¹⁶ Szegedi Új Nemzedék, 1926. november 27. 3. p.

¹⁷ Digitalizált Törvényhozási Tudástár.

¹⁸ SZABÓ – SIMON – SZÓGI 2014, 486. p.

¹⁹ A Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja 1946–1947. 19. p.

²⁰ Kuncz Ödön, Kolosváry Bálint, Eckhardt Ferenc lesznek a budapesti egyetem jogi karának új tanárai, Újság, 1928. június 13. 6. p.

²¹ „Kolosváry Bálint távozása érzékeny vesztesége a szegedi egyetemnek, amelynek egyik legkiválóbb professzora volt. Ő volt a Kolozsvárról Szegedre került egyetem utolsó rektora, aki az impérium változás után is Kolozsváron maradt és nagy agilitást fejtett ki a kolozsvári felekezetközi magyar egyetem felállításának érdekében. Mikor az akció sikertelensége bizonyossá vált, távozott el Erdélyből, hogy tudományos munkásságát Szegeden folytassa. A szegedi egyetem tanári kara Tóth Károly tragikus halála után Kolosváry Bálintot választotta felsőházi tagjává, miután az annakidején pötagnak választott Rigler Gusztávot a budapesti egyetem tanárává nevezték ki. Kolosváry professzor lemondott a felsőházi tagságáról, hiszen mint budapesti tanár már nem képviselhette a szegedi egyetemet. Kolosváry Bálint távozásával a pötag, Szandtner Pál lett a szegedi egyetem felsőházi tagja. Azonban később Szandtner professzor is a budapesti egyetem tanára lett.” Keleti Újság 11 (1928/190), 6.

²² A Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja, 1943–1944, 1944–1945, 1945–1946 tanévekre. 104. p.

²³ Digitalizált Törvényhozási Tudástár.

²⁴ Emlékkönyv Kolosváry Bálint Dr. jogtanári működésének negyvenedik évfordulójára. Budapest, 1939.

²⁵ A Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja 1946–1947. 19. p.

²⁶ Uo. 3. p.

A Magyar Tudományos Akadémia 1922. május 11. napján választotta levelező tagjává.²⁷ Ajánlásában *Finkey* Ferenc az alábbiakat írta: „Kolosváry Bálint nagy munkaerejétől s tudománya iránti olthatatlan szeretetétől bizton várhatjuk, hogy a magyar magánjog tudományát még sok kiváló munkával fogja előre vinni s Akadémiánk egy rendkívül buzgó, lelkiismeretes, tisztán a tudománynak és az egyetemi oktatásügynek élő magyar tudóst tisztelne meg az ő megválasztásával.”²⁸ „[L]evelező tagsága idejében teljesen beváltotta az értékes tudományos működéséhez fűzött várakozást és oly érdemeket szerzett magánjogunk tudományos továbbfejlesztése körül, amelyek kiválóan méltóvá teszik őt a rendes tagság díszével való kitüntetésre.”²⁹ – szölt a rendes tagságra vonatkozó ajánlása. 1934. május 11. napjától az MTA rendes,³⁰ majd 1943–46 között igazgatósági tagja.³¹ Akadémiai székfoglalóját 1935-ben tartotta meg.³² 1949. október 31-én „visszaminősítették” tanácskozó taggá,³³ tagsága 1989. május 9-én került visszaállításra.³⁴ 1954. augusztus 28-án, Budapesten hunyt el életének 80. évében.

Kolosváry Bálint előtt tisztelgett korábbi tanítványa, dr. *Schaurek* Ráfael *Az ismeretlen örökös* című művével, amelyet *Kolosváry* jogtanári működésének 40. évfordulójára írt.³⁵ Mielőtt saját kézírata publikálásra került, korábbi mentorának köteteit használta

²⁷ *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973*. 544. p.

²⁸ MTA Tagajánlások 1922, 19. p. „[...]Különös érdemesül kell kiemelnem a magyar és különösen az erdélyi jogintézmények történeti alapjai iránt való helyes érzékét, a hazai és külföldi jog legszélesebb körű ismeretét, bátor és kitűnő kritikáját. Kolosváry Bálint nagy munkaerejétől s tudománya iránti olthatatlan szeretetétől bizton várhatjuk, hogy a magyar magánjog tudományát még sok kiváló munkával fogja előre vinni s Akadémiánk egy rendkívül buzgó, lelkiismeretes, tisztán a tudománynak és az egyetemi oktatásügynek élő magyar tudóst tisztelne meg az ő megválasztásával.” *Reiner* József ajánlása: „[...] Kolosváry Bálint a történelmi magyar magánjognak, a régibb magyar magánjogi irodalomnak, a tételes magyar és osztrák magánjognak a forrásokat kereső, az intézmények mélyére ható, az élettel való kapcsolatait megértő és értékesítő, a külföldi intézményekkel összevető ismerője, kutatója és rendszeresen gondolkozó feldolgozója, akinek minden munkájában a tudós karaktere nyilvánul meg[...]”

²⁹ *MTA Tagajánlások*. 1934, 32. p.

³⁰ *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973*. 546. p. Az Akadémia irányába támogató levelet írt *Balogh* Jenő, *Finkey* Ferenc, *Angyal* Pál, *Polner* Ödön, *Vitéz Moór* Gyula, *Tomcsányi* Móric, *Kuncz* Ödön, *Szladits* Károly, *Tóth* Lajos.

³¹ SZABÓ – SIMON – SZÓGI 2014, 486. p.

³² „Melegen üdvözlöm Tisztelt Tagtársunkat, mint Akadémiánk rendes tagját. Ha végig pillantunk majdnem négy évtizedre terjedő tudományos munkásságán, azonnal szemünkbe szökik az a nagy érdem, amelyet magánjogi rendszerünk szintetikus kiépítése körül szerzett. Itt nemcsak nagy összefoglaló magánjogi könyvére gondolok, amely a hazai források szétszórt joganyagát rendszerbe foglalta, hanem nagyszámú magánjogi monográfiáira, amelyeknek sora a külföldi házassági vagyoni jogra vonatkozó jog összehasonlító tanulmánnyal kezdődik még a múlt század végén, majd a magánjogi végszükség, az automobiljog, a magyar öröklési jog, a birtokreform magánjogi vonatkozásai, a vadászati jog kérdéseinek éles elméjű boncolásán folytatódik. Mindezekben a művekben a joganyagot a jogtörténet, a magánjogi dogmatika és tételes magánjog szempontjából egyformán nagy erudícióval és igazi vérbeli jogászai szellemmel dolgozza fel, mindig keresve a magyar jogi gényusz saját szerzői alkotóerejét. De mi Tisztelt Tagtársunkat, nemcsak mint tudóst becsüljük nagyra, hanem mint az ő erdélyi magyar kultúra itt álló örét és letéteményesét, az erdélyi szellemnek, kincsnek Kolosvárnak szerelmesét, akinek lelke folyton visszasóvárog szűkebb hazája felé, de aki nem adja át lelkét a múltba való terméketlen borongásnak, Széchenyi Istvánnal szólva a visszasmorkordásnak, hanem napestig dolgozik, megőrzi cselekvő folytonosságát, a munkában érzi a maga történeti felelősségét. Még egyszer örömmel köszöntve, nyújtom át Akadémiánk oklevelét.” *Akadémiai értesítő* 202. p.

³³ PÓTÓ 1994, 108. p. KÓNYA 1989, 506. p.

³⁴ *Az MTA 1989. évi közgyűlésének határozata*. 761. p.

³⁵ SCHAUREK 1939.

tananyagként. Kolosváry azonban nem kizárólag az öröklési jogban alkotott, hanem a magánjog más egyéb jogterületei is kutatásának tárgyát képezték. Az elbirtoklás fogalmát nem az elbirtokló oldaláról közelítette meg, hanem a tulajdonos oldaláról: nem a birtoklás az, ami idővel a tulajdonszerzésnek eredendő okát képezi, hanem a tulajdonosnak (aki ellen az elbirtoklás folyik) az egész idő alatti nemtörődomsége.³⁶ Kolosváry Bálint a jogi személy fogalmát ekként határozza meg: „*az emberi akaratból eredőleg egy meghatározott cél szolgálatára kirendelt vagyoni szervezet*”, vagyis szinte a jelenkor jogi személy terminus technikusát alkotta meg.³⁷

II. Tudományos munkásság

Kolosváry Bálint tudományos munkássága a magyar magánjog széles részét ölelte fel, amelynek teljes bemutatása a terjedelmi korlátok miatt kivitelezhetetlen lenne, ezért jelen tanulmányban a törvényes örökléssel kapcsolatos tézisei kerülnek ismertetésre, valamint az öröklési jog fejlődésével kapcsolatos írása.

A Magánjog. A magyar magánjogból tartott egyetemi előadások rövid foglalata című művének öröklési jog részét az öröklés intézményének indokoltsága, szükségessége problémakörének elemzésével kezdte. „*A régi természetjogi iskola, bár politikai és célszerűségi szempontokból szükséges intézménynek tekintette, nem tudott olyan természetjogi elvet felállítani, melynél fogva a vagyonnak a hozzátartozókra való átszállását megindokolhatta volna; még kevésbbé ismerhette el elvben az egyén rendelkezési jogát a vagyon halál utáni sorsára nézve, mikor a rendelkezési jog mint a személyiségnek és a személyes tulajdonságnak integráns része a physical halállal szintén elesik. Az öröklés körüli bölcséleti felfogásokat az észjogi iskola sem tudta valamelyes irányban végleges megállapodásra juttatni, s újabban a különböző árnyalatú socialistikus irányzatok intéznek az öröklés intézménye ellen heves támadásokat.*”³⁸

Kolosváry az 1848 előtti öröklési szabályok elemzésekor kihangsúlyozza, hogy öröklési jogunk közjogias színezetű volt. Az öröklési rendet befolyásoló tényező a vagyon eredete és minősége volt, amely szabályozás célja egyértelműen a „*jus Regium*”, azaz a Szent Korona joghatóságának érvényre jutását célozta. A rendelkezési jog korlátozottságáról is beszélhetünk, ugyanis az öröklési jog meghatározója a vérségi kötelék volt, az örökhagyó nem dönthetett szabadon a vagyonáról. Álláspontja szerint a jog-egyenlőtlenség további megnyilvánulása a *particularismus*ban keresendő, ugyanis a helyi szabályalkotások az egységes jogfejlődés gátjai voltak.³⁹

³⁶ KOLOSVÁRY 1942, 250. p.

³⁷ PAPP 2005, 402. p.

³⁸ KOLOSVÁRY 1930, 549. p.

³⁹ A városi polgárok és a kiváltságok kerületek polgárai vonatkozásában a helyi rendeletek meghatározták az öröklés mikéntjét. Az előbbieket esetében a tárnoki cikkek csak alapot jelentettek az öröklési szabályok vonatkozásában, a felmerülő joghézagokat a városok rendeletei töltötték ki. Míg a kiváltságos kerületek esetében a rendeletek inkább az érvénytelenségre vonatkoztak, maga az öröklés menete (az özvegy nő öröklését nem ide értve) az általános szabályok szerint zajlott.

Kolosváry az öröklési jog közvetlen forrását a *Tripartitumnak* és a régi törvényeknek tulajdonította. Közvetlenebb forrásként az ősiségi pátenst jelölte meg, illetőleg az 1876: XVI. és az 1894: XVI. törvénycikkeket.

Művében a hagyaték fogalmának meghatározása megegyezik a ma használatos fogalommal. Elsőként tisztázta, hogy a hagyaték nem egyenlő az örökhagyó vagyonával, ugyanis ez utóbbi szélesebb kategória, melybe beletartoznak nem átszálló elemek. Nem tartoznak a hagyatékba a személyes szolgálomások, a visszavásárlási jog, vagy a szerződés alapján járó életjáradék. Az életbiztosítás összege, csak akkor képezi a hagyaték részét, ha kedvezményezett nem került megnevezésre. Ha volt kijelölve, akkor nem a hagyatéki vagyon része.

Kolosváry az öröklésnek különböző neveit különböztette meg. Általános vagy egyetemes az öröklés abban az esetben, ha az örökhagyó vagyona a jogutódra úgy száll át, mint gazdasági egész, azaz az egész hagyaték egy meghatározott részét kapja az örökös. „*Különleges*” az öröklés, ha az adott személy a hagyatékban csak egy meghatározott darabját kapja, ami az örökösrel szemben egy jogosultságot jelent a hagyatéki tárgy kiszolgáltatására. Az öröklés jogcímei között első helyen taglalja az örökhagyó akaratának érvényesülését, amely történhet egyoldalú akaratnyilatkozattal (végrendelet) vagy kétoldalú jogügylet keretében (halál esetére szóló ajándékozás, öröklési szerződés). Másodsorban pedig a törvényes öröklés jogcímei kerülnek meghatározásra, amely a vérrokonságon és a házasság intézményén alapul.

Az öröklés előfeltételeinek taglalásánál az „*viventis nulla hereditas*” elv kerül kimondásra, azaz az élő után nincs öröklés. A szerzőképes személy halála a legelső előfeltétel. Olyan személynek kellett lennie, akit a jogképesség életében megilletett, ennek hiányában ugyanis hagyatéki vagyon nem maradt hátra utána. A jogi személyek nem esnek az öröklés hatálya alá, jogképesek ugyan, de megszűnésük után nincs öröklés. Kolosváry az öröklés előfeltételének tartotta az öröklési képességet, amely értelmezése szerint azon képesség, hogy valaki öröklés útján a hagyatékot, vagy vagyon tudjon szerezni. Az öröklésre képtelen személyeket (*incapacitas*) három csoportra osztotta: az első helyen szerepel a nemzetközi viszonyosság miatti képtelenség; ha valamely ország nem vagy korlátozott formában ismeri el a magyar állampolgárok öröklési jogosultságát, akkor a viszonyosság elvén a magyar jog szerint sem örökölhettek. A viszonyosság azonban vélelem, amelynek fenn nem állása bizonyítást igényel. Kolosváry kiemeli, hogy az egyházjog szabályozása miatt öröklésre képtelenek továbbá a felszentelt papok. Az ő vonatkozásukban az öröklés nem személyükben valósulhat meg, hanem az a rend szerzi meg az örökséget, amelynek tagjai. Rámutat arra, hogy az öröklési képesség fennállása, vagy fenn nem állása a hagyaték megnyílásakor elbírálandó kérdés, utólagosan megszerezni nem lehetséges, és az utólagos megszerzés esetén további igény előterjesztésére nincs lehetőség.

Az érdemtelenység kérdésében a szokásjogi normák összegyűjtésével az alábbi három esetet különböztetett meg: érdemtelen az öröklés az a személy, aki az örökhagyóval szemben emberölést követett el, vagy felbujtóként, tettestársként vett részt a bűncselekményben; érdemtelen az örökhagyó felesége az öröklésre, ha férje gyilkosával házasságtörést követett el és a tettest a bűncselekményt követően „*pártolásban részesítette*”; valamint az örökhagyó végrendeletének megsemmisítője, meghamisítója, a végrendelet érvényre juttatását bármi módon megakadályozó, továbbá aki az örökhagyót tévedésbe ejtéssel vagy erőszakkal végrendelet készítésére bírta rá. Kiemelésre került, hogy az

érdemtelenség az örökhagyó megbocsátásával megszűnik. A megbocsátás utóbb már nem vonható vissza, viszont valamilyen feltétel bekövetkezéséhez lehet kötni azt.

Az öröklésről való lemondás intézményénél a szerző leszögezi, hogy az intézmény kizárólag a törvényes öröklés rendjére vonatkozik, végrendeleti öröklés esetére nem. *Kolosváry* kiemeli, hogy az további akadály a öröklésnek, ha az érdekelt előre lemond az öröklésről. Amennyiben valaki utólag mondd le az öröklésről, akkor az nem tekintendő lemondásnak álláspontja szerint, hanem ebben az esetben az öröklés visszautasításáról beszélhetünk. Kiemeli, hogy a visszautasítás az egyoldalú jogügylet, a lemondás ellenben kétoldalú, azaz „szerződés.” A lemondás lényege tehát, hogy az örökös úgy kell tekinteni, mintha az örökhagyó előtt meghalt volna, kiesik az örökhagyóval való öröklési kapcsolatból. Megjegyzi, hogy a lemondó leszármazói saját jogukon örökölnének, de ha a lemondás kifejezetten a leszármazók nevében is történt, akkor a lemondóval együtt leszármazói is kiesnek.⁴⁰ A lemondás mivel szerződésként értelmezhető, ezért lehet feltételhez kötött, teljes vagy részleges. Alakszerűségi megkötése a lemondásnak egy esetben van, a házastársak egymásközi lemondásakor.

Kolosváry a törvényes öröklés részt az „általános határozatok” című fejezettel kezdi, melyben a törvényes öröklés alkalmazhatóságának eseteit írja le, amelyek a következők voltak: a törvényes örökösök öröklik a hagyatékot abban az esetben, ha végrendeleti örökös nincs vagy öröklési szerződés nem készült, úgyszintén akkor is, ha az örökhagyó végrendelete a hagyaték csak egy részére vonatkozik, a nem érintett részben a törvényes örökösök örökölnék. Abban az esetben is a törvényes örökösök örökölnék, ha az örökös örökösnevezése még nem lépett hatályba vagy a hatálya megszűnik, vagy egyáltalán nem léphet hatályba. *Kolosváry* kiemeli, hogy: „[...] a törv. öröklés érvényesülési tere magyarázatra szorulhat konkrét esetben olyankor, midőn a hagyatékban törvény és végrendelet címén is örökölnék, s a törvényes örökös egyúttal, mint végrendeleti örökös, vagy hagyományos is szerepel. A magyarázati kérdés ilyenkor az, hogy a végrendeleti juttatást le kell-e vonni a törvényes öröklés alapján kijáró osztályrészből, vagy nem? Ha az örökhagyó kifejezett akaratából feleletet nem tudunk kiolvasni: a kérdést tagadólag kell eldöntenünk, mert a végrendeleti juttatás célja és természete a végrendeletben megnevezett előnyben részesítése, nem pedig az, hogy különbeni jogigényeiben és jogcímeiben a levonás folytán rövidséget szenvedjen.”⁴¹

A törvényes öröklésre jogosultak körénél a szerző meghatározza, hogy a „vérrokonság” és a „házassági kötelék” miatt idegen személyeknél közelebb állnak ezek a személyek az örökhagyó vonatkozásában. A rokonság és a házasság tehát az örökhagyó és ezen személyek közötti szoros és elismert kapcsolat, amely a törvényes öröklési kapcsolat. Kiemelésre kerül, hogy a törvényes öröklési kapcsolatban álló személyek öröklési kapcsolata többszöröződik, ha többszörös rokoni kapcsolatban állnak az örökhagyóval.

Kolosváry a hazai öröklési rendszerrel kapcsolatban megjegyzi, hogy a magyar törvényes öröklési rend az európai jogrendszerekben elfogadott két öröklési rend egyikével sem azonosítható teljes mértékben, hanem egy történelmi gyökerekkel rendelkező jogtörténeti fejlődés eredménye. Európában az egyik törvényes öröklési rendszer a *gradualis*, azaz ízközelségi, míg a másik a *parentalis*, azaz törzsi rendszer. A leszáрма-

⁴⁰ KOLOSVÁRY 1930, 563. p.

⁴¹ Uo. 564. p.

zók közötti öröklés esetében tisztán az ízközelségi rendszer szabályai érvényesülnek, míg a szerzeményi és öröklött javak esetében a törzsi elv egy része érvényesül.

A szerző a betudásnál az intézmény létének magyarázatával kezdi, vagyis, hogy az örökhagyó egyik leszármazottját a másikkal szemben előnyben részesíteni nem akarta, így az osztályegyenlőség elvét a betudással lehet biztosítani. Kiemelésre kerül, hogy a menynek (azaz a leszármazó fiú feleségének) juttatott előadományt a fiú részéről szintén be kell tudni. Álláspontja szerint mentes a betudás alól amiről „világosan” megállapítható, hogy nem a betudás szándékával adták. Az alkalmoszerű, csekélyebb ajándékoknál a szerző szerint ezt vélelmezni kell.

A hitvestárs öröklésénél konkrétan meghatározza, hogy általános örököskénti öröklése csak az öröklött vagyon értékét meghaladó többletre, a „szerzeményi” vagyonra korlátozódik, az ágra visszaszállandó vagyonra csak akkor vonatkozik, ha ági örökösök nem voltak. Kihangsúlyozza, hogy a házastársak öröklése a férjet is megilleti a felesége után. Felbontott házasság esetén vagy érvénytelen házasság esetén nincs törvényes öröklés, kivéve azt az esetet, amikor vélt házasságban éltek a felek, így a jóhiszemű házastárs akkor is örököl, ha később „bejelentéssel megtámadtatott.”

Az ági öröklésnél dogmatikailag elhatárolásra kerül a szerzeményi vagyon és az öröklött vagyon. Öröklött vagyonnak tekinthető álláspontja szerint minden olyan vagyon, amely „[...] *nemző elődeink bármelyikéről vagy azok ágáról (tehát oldalrokonokról is)*” származik akár közvetlenül, akár közvetve száll át az öröklés bármilyen jogcímen (törvényes öröklés, végrendeleti öröklés, hagyomány, halál esetére szóló ajándékozás). Az öröklött vagyon terminológia Kolosváry szerint nem pontos, ugyanis az élők közötti ingyenes juttatások egy része is ide értendő, valamint a nem egyenesági rokonoktól öröklött vagyonelemek már szerzeményi vagyonnak minősülnek. Az öröklött vagyon vagy az atyai vagy az anyai ágról származó ági vagyonként azonosítható. A felmenő csak olyan öröklött vagyonban jogosult az ági öröklésre, amely az ő ágáról került az örökhagyó tulajdonába. Az ági öröklés lényege a szerző szerint az, hogy lemenők nem léteben az öröklött vagyon oda szálljon vissza, ahonnan kapta azt az örökhagyó. Az ági vagyon addig a felmenőig vagy oldalági rokonig megy vissza, aki első szerzőnek minősül a vagyon vonatkozásában. Az ági öröklés szükségességét Kolosváry is elismeri, hiszen így idegen családok egymás vagyonába örökösödésileg bele nem keveredhetnek.⁴² Ezen intézmény szükségességéről is egyező véleménnyel van Grosschmid Bénivel, aki az *Öröklött és szerzett vagyon* című 1879-ben megjelent tanulmányában az ági öröklés korlátozásáról ír, azaz csak bizonyos fokig történhessen az ági öröklés.

A szerzeményi vagyon fogalmánál egy negatív fogalommeghatározással él: szerzeményi vagyon minden vagyon, amely nem minősül öröklöttnek. Szerzeményi vagyont az örökhagyó öröklés útján is megszerezheti, de ez akkor minősül szerzeményinek, ha nem a felmenőktől származó vagyon lesz. Szerzeménynek minősül minden olyan vagyon, amit az örökhagyó életében az öröklésen, ajándékozáson kívül más jogcímen

⁴² Kolosváry *A magyar magánjogból tartott egyetemi előadások rövid foglalata* című művében így fogalmazza meg az ági öröklés jogpolitikai célját: „Az egész ági öröklés ethikai alap gondolata t. i. az, hogy a magtalanul elhalt örökhagyó öröklött vagyona azoké legyen, akiket az, a magtalanul elhalt nem léteben illetett volna.”

szerzett, a visszerthes jogügyletek esetében nem releváns a vérségi kapcsolat. Rögzítésre kerül, hogy a gyakorlat nem *Kolosváry* fogalom meghatározásából indul ki, hanem pusztán alaki szempontok alapján határolja el az öröklött és a szerzeményi vagyont. Szerzeménynek csak azt a többlet kerül meghatározásra, amely a még meglévő és a korábban már elidegenített öröklött vagynon felüli.

A felmenők és oldalági rokonok öröklése a szerzeményi vagyon vonatkozásában akkor következett be, ha az örökhagyónak leszármazója és házastársa nem volt. Ekkor a legfiatalabb törzs örökölt, azaz az örökhagyó szülője és a leszármazói. Ennek hiányában a nagyszülői törzs és annak leszármazói örökölnek, és így tovább. Az elve a szerzeményi vagyon vonatkozásában az, hogy amíg a fiatalabb törzsben öröklésre képes személy van, addig az idősebb törzs nem örököl.

A felmenők és oldalági rokonok öröklésénél azok a rokonok örökölnek, akik vonatkozásában ági vagyonnak minősül a hagyaték tárgya. Ág alatt *Kolosváry* az „elődöt és annak ivadékát” érti. Ági vagyonnak a szerző meghatározása szerint azon öröklött (*Kolosváry* ezen jelzöt, mint gyűjtőfogalmat használja a korábban már meghatározott szerint) javakat tekinti, amelyek az örökhagyóra valamely szülőjétől származnak a szülő és ága vonatkozásában; az örökhagyóra a nagyszülőjétől származnak a nagyszülő és az ága vonatkozásában; de ugyanígy ami a szépszültől származott. Ági vagyon tárgyát képezi mindaz a vagyon, amelyet az örökhagyó a fenti személyektől nem közvetlenül, hanem közvetve örökölt.

Kolosváry kiemeli, hogy régi jogunk egyik maradványaként az özvegyi öröklés továbbra is fennáll, azonban csak nemes férfi után maradt özvegy nőt illeti meg a férje hagyatékából, fordított esetben nem beszélhetünk ilyenről. Előfeltétele továbbá, hogy az elhunyt férj után leszármazó örökösök maradjanak, máskülönben a hitvestársi öröklés szabályai szerint örököl.⁴³

Az özvegyi jogot a szerző akként jellemzi, mint a „*férjet terhelő nőtartásnak a házasság megszűnése utáni folytatása*.” Özvegyi jogra az özvegyen maradt nő jogosult, az özvegyen maradt férfit nem illette meg az özvegyi jog, amely a hagyaték egészére vonatkozik. *Knorr* Alajos értelmezése szerint, amely megegyezik *Kolosváry* nézőpontjával is, a házasságkötésnek egyéb következményei közül az özvegyi jogot a tartás pótolja, a házastársnak hitvestársi örökléshez és a nőnek özvegyi örökléshez való joga a házasság felbomlásával megszűnik.⁴⁴ Az özvegy és örökösök viszonya a haszonélvező és „*haszonélvezetbeadó*” tulajdonos viszonyának felel meg. A hagyatékot az örökösök öröklik, azonban ez „*physicai*” átadást nem von maga után, csak az örökösök öröklési jogának bírói megállapítását és elismerését. Az özvegyi jog korlátozásánál kiemelésre kerül, hogy az örökösök hitelezőinek igényei az özvegyi jogot nem sérthetik, ezzel szemben a hagyatéki hitelezők már kielégíthetik a követeléseiket akár az özvegyi jog tárgyára. A férj halála előtt megindított csőd eljárás szintén hasonló következményt eredményezhetett. *Kolosváry* az özvegyi jog taglalásakor a legújabb joggyakorlatot ismerteti művében. Lehetséges az özvegyi jog férj általi megvonása abban az esetben,

⁴³ Az özvegyi öröklés tárgyát *Kolosváry* az alábbiakban jelölte meg: „a) mint törvényes hagyomány, a férj jobb öltözékei, jeggyűrűje, kocsija és hámos lovai, amelyekkel a nejevel járt szokott b) az ötvennél nem nagyobb számú ménes fele c) a férj ingóságaiból egy gyermekrésnyi d) a férj zálogos birtokai, hasonló megosztás mellett, ami helyett zálogos birtokot nem ismerő mai jogunkban a férj jelzálogjogilag biztosított követeléseit kell értenünk.”

⁴⁴ KNORR 1899. 1. p.

ha az özvegy magatartása a házasság alatt a bontó okok egyikének megfelel, és a férj emiatt a bontópert megindította, vagy az életközösséget megszüntette.

Az *öröklési jog és öröklési jogtudomány* című művében Kolosváry arra vállalt kísérletet, hogy a tudomány hatását vizsgálja a jogfejlődésre, az öröklési jog szempontjából, tisztelettel adózva Grosschmid Béni munkássága előtt. Tanulmányában a jogtudomány és a jogfejlődés kapcsolatát vizsgálta hét évtizeden keresztül.⁴⁵ Az öröklési jog fejlődése szempontjából álláspontja szerint meghatározó pillanat Szilágyi Dezső igazságügy-miniszeri tevékenysége, miszerint az alkotandó magánjogi kódexben az öröklési jogi részt előzze meg, vagy vele együtt kerüljön tárgyalásra a kódex családjogi része. Az öröklési jogi kodifikáció során két egymással ellentétes irányzat alakult ki: az egyik a régi magyar jogi hagyományokat tisztelő, míg a másik a Dell'Adami Rezső vezette nyugatias irányzat, amely szakítani kívánt az évszázados hagyományokkal és idegen alapokra⁴⁶ helyezte volna az öröklési jogot. Kolosváry így jellemezte a „küzdelmet”: „Soha a jogtudomány nem vívott hazánkban élesebb és eredményesebb harcot szőnyegre került jogalkotási problémákkal, mint ez a mult század nyolcvanas éveiben az öröklési jogi törvényjavaslat esetében történt.”

A külföldi öröklési rendszerek alapvetése volt, hogy a vagyon öröklésének elve gyermekről szülőre történik, azaz felfelé száll a hagyaték. Ezzel szemben a hazai öröklés alaptézise a vagyon szülőről gyermek irányába történő átszállása, vagyis a lefelé történő öröklés.

Kolosváry Grosschmid álláspontját az öröklési tervezetet vonatkozásában ekként fogalmazta meg: „Az öröklési tervezet — bár előjáróban a törvényes öröklést teszi rendezés tárgyává, összesen 60 szakaszban — aránytalan és casuistikába vesző túlsúlyt ad a végrendeleti jognak, holott az a maga individuális, kivételes esetekre szánt, avagy merőn formalisztikus tételhalmazával alig játszik több szerepet, mint a törmelék, a kavics az örökösödési törvény nagy építménye mellett. Az alapköveket a törvényes örökjog elvei képviselik.”⁴⁷

Kiemelte, hogy bár az önálló öröklési jogi törvény nem került elfogadásra,⁴⁸ a tudomány közel hét évtizedes munkássága nem múlt el nyom nélkül.

⁴⁵ KOLOSVÁRY 1938, 57. p.: „Előadásomnak kissé túl általánosan hangzó címe alatt azt a hatást óhajtanám – magyar vonatkozásokban – vizsgálat tárgyává tenni, melyet az öröklésjog tudománya az öröklésjog fejlődésére és kialakulására gyakorol.”

⁴⁶ Kolosváry szavaival élve: „Ám a kor szelleme a gazdasági és politikai fellendülés hatása alatt téves utakon kereste a lehetőségeket, hogy magát minél teljesebben kiélhesse s a nyugat intézményvilágának babonás csodálata, az újhoz, az idegenhez simuló haladás vágya, s az igazságos és helyes jog valósággal matematikai alapon való mérlegelése hadat üzent mindannak, ami hagyományként szállott át az évszázados multból s ridegen toltá félre azt az érzelmi világot, mely az élő jogrend intézményeit ép úgy egyéni színezettel festi alá, amint ezt a nemzeti lélek minden más irányú megnyilvánulásánál nyelvben, irodalomban, zenében és főleg a történelem adottságaiban látjuk.”

⁴⁷ KOLOSVÁRY 1938, 64. p.

⁴⁸ A Teleszky-féle és ismételt szövegezésben kialakult végleges törvényjavaslat ugyanis dacára az országgyűlés igazságügyi bizottsága által eszközölt utolsó revízióknak megbukott, s követte a magánjogi kodifikáció egyéb öt megelőző munkálatainak közös sorsát.

III. Fontosabb művei

- A szerzeményi közösség a házassági vagyoni jog rendszerében.* Budapest, 1900. IX, 548. p.
- Az anya és a törvénytelen gyermek jogállása a Polgári Törvénykönyv tervezetében.* Budapest, 1901. 64. p.
- A magyar öröklési jog fejlődésének története.* Budapest, 1902.
- A magyar magánjog tankönyve. 1-2. köt.* Budapest, 1904. 500. p. 736. p.; 2. kiad. 1907. 536. p.; 792. p.; 3. kiad. 1908. 565. p. 840. p.
- Esetgyűjtemény. Kézikönyvül magánjogi praktikumok számára.* Budapest, 1909. 153. p.; 5. kiad. 1944.
- A magyar magánjog vezérfonala.* Budapest, 1922. 360. p.; 2. kiad. 1927. 492 p.; 3. kiad. 1930. 640 p.; 4. kiad. 1938. 353. p.
- Vadászati jog.* Budapest, 1923. 364. p.
- Magánjog. A magyar magánjogról tartott egyetemi előadások rövid foglalata.* Budapest, 1930. 640. p.
- Öröklési jog és az öröklési jogtudomány.* Polgári Jog 1938. 2. 57. p.
- A dologi jog általános tanai.* In: SZLADITS KÁROLY (szerk.): Magyar Magánjog V. Dologi jog. Grill. Budapest, 1942.

IV. Irodalomjegyzék

- A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973.* Budapest, 1975.
- A Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja, 1943–1944, 1944–1945, 1945–1946 tanévekre.* Budapest, 1947.
- A Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja, 1946–1947.* Budapest, 1948.
- Akadémiai értesítő a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából.* Budapest, 1936,
- Digitalizált Törvényhozási Tudástár.*
- ERDÉSZ ÁDÁM: *A kolozsvári felekezeti magyar egyetem 1920–1921.* Történelmi Szemle 1998/3–4, 257–276. pp.
- Kolosváry Bálint és Menyhárház Gáspár előadásai.* Királyi Közjegyzők Közlönye 1938/3, 103–113. pp.
- Kolosváry Bálint tanári jubileuma.* Királyi Közjegyzők Közlönye 1939/12, 357–358. pp.
- KÖNYA SÁNDOR: *Az akadémiai tagság összetételének változásai 1945–1949.* Magyar Tudomány 1989/6, 496–507. pp.
- MARISKA ZOLTÁN: *Tanszabadság és felekezeti hovatartozás (II).* Korunk 2008 / 5, 83–89. pp.
- Az MTA 1989. évi közgyűlésének határozata.* Magyar Tudomány 1989/6, 758–764. pp.
- MTA Tagajánlások.* Budapest, 1922.
- MTA Tagajánlások.* Budapest, 1934.
- PÓTÓ JÁNOS: *Az Akadémia államosítása.* Történelmi Szemle 1994/1–2, 79–110. pp.
- SZABÓ MIKLÓS – SIMON ZSOLT – SZÖGI LÁSZLÓ: *Erdélyiek külföldi egyetemjárása 1849–1919 között.* Marosvásárhely, 2014.
- SZENTMIKLÓSSY GÉZA (szerk.): *A magyar feltámadás lexikona.* Budapest, 1930.
- Tolnai Új Világlexikona* 9. Budapest, 1927.
- PAPP TEKLA: *A jogi személy Kolosváry Bálint szemszögéből.* In: BARZÓ TÍMEA – JUHÁSZ ÁGNES –, LESZKOVEN LÁSZLÓ – PUSZTAHELYI RÉKA (szerk.) Ünnepi tanulmányok Bíró György professzor 60. születésnapjára Budapest, 2015. 402. p.
- SCHAUREK RAFAEL: *Az ismeretlen örökös.* Különlenyomat a Kolosváry Emlékkönyvből. Budapest, 1939.

TAMÁSI ANNA ÉVA

KOSUTÁNY IGNÁC

(1851–1940)

I. Életrajz

Kosutány Ignác 1851. július 6-án született a Szatmár megyei Mátészalkán. Gimnáziumi tanulmányait Szatmáron végezte, majd az érettségit követően, 1869 szeptemberében Budapestre került a jogtudományi kar jogász szakára. Az egyetemi évek nem voltak zökkenőmentesek számára, mert bár a tanulmányaival szépen haladt, anyagi nehézségei munkára kényszerítették, így emberpróbáló napirend mellett nappal dolgozott, éjjel tanult.

Az egyetem elvégzését követően kezdődött meglehetősen kalandos, a történelmi Magyarország számos vidékének felsőoktatási katedráit megjárta szakmai pályafutása, amelyet rövid bírósági szolgálat után, 1875-ben a pécsi joglíceumban kezdett el, ahol a jogtörténet és az egyházjog tanárává nevezték ki. Emellett a helyi Porges-féle felső kereskedelmi iskolában jogi és közgazdasági ismereteket is oktatott.¹

Kosutány széleskörű műveltsége és érdeklődése révén nem maradt meg kizárólag az ún. magastudomány berkeiben, közéleti témák is élénken foglalkoztatták, valamint nem volt ritka, hogy közjogi témákban is nyilvánosan állást foglalt. E publicista tevékenységét Kosutány már egészen fiatalon elkezdte, több lapnak is munkatársa volt Pécsen. 1882 őszén a *Pécs* című lapnál kezdte újságírói pályafutását, majd a *Pécsi Napló*ba írt cikkeket, ezek közül a legnagyobb visszhangja az 1896 karácsonyán megjelent *A magyar király legfőbb kegyúri jogáról* című írása volt. Ezentúl jelentős cikkei között tartjuk számon többek között a *Századokban* 1882-ben megjelent *A kányaföldi Kerechényiek a XVI. században* című munkáját, a *Történelmi Tárb*an 1882-ben publikált *Kerechényi András végrendelete* című írását. A *Magyar Jogi Lexikon*ban is több cikke jelent meg. Néhol írói álnevet használt, különösen kettőt: Pont, Ignotus.

A Pécsen folytatott bő húsz éves munka után 1896-ban a pozsonyi jogakadémia tanára lett, amely tény az elveivel azonosulni nem tudó pécsi lapok némi cinizmussal könyvelték el.

Kosutány későbbi privát levelezéséből kiderül, hogy itt, Pozsonyban érezte a leginkább otthonosan magát: „Csak a város – nem Pozsony. Pozsony nincs több, csak egy.”²

¹ Az életrajzi adatok a következő forrásokból származnak: SZINNYEI 1890. KENYERES 1994. MÉSZÁROS 1996, *Magyar Katolikus Lexikon* Kosutány Ignác szócikkei.

² SZIGETHY 1996, 80–81. pp.

Pozsonyban csak a századfordulóig maradt: 1900. február 16-án a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem jogi karára nevezték ki, mint nyilvános rendkívüli tanár, egy esztendő követően, 1901. július 17-én pedig nyilvános rendes tanári kinevezést vehetett át. E fakultás dékáni tisztségét két ízben töltötte be, először 1906/07-es, majd a 1913/14-es tanévben. Az 1912/13-as tanévre az egyetem rektorává is megválasztották. 1912. szeptember 12-én a rektori székfoglaló előadását szeretett kutatási témájából, az erdélyi római katolikus autonómia kérdésköréből tartotta. Az *Erdélyi Lapok* erről a következőképpen számolt be: „Kosutány Ignác dr., az ezidei rektor egy nagyértékű tudományos előadással foglalta el méltóságát. Az erdélyi róm. kath. egyház autonómiájáról beszélt és azt mutatta ki, hogy a székely néplélek alkotó munkásságának van benne igazi része, hogy e sajátos, párja nélkül való autonómia megvalósult. Új felfogás ez; de úgy látszik, a legelfogadhatóbb magyarázat is.”³ E témában született művei a későbbiekben részletesen bemutatásra kerülnek.

Rektori kinevezése kapcsán méltatták addigi oktatói, tudományos és emberi érdemeit is, amelyek közül leginkább a következőket emelték ki: igazi tanárember volt *Kosutány*, aki nem állt elérhetetlen magasságban a tanítványai előtt, hanem tudásával gazdagítani, megnyerő egyéniségével pedig nevelni igyekezett őket. Hangsúlyozták méltatói, hogy tudományos munkássága kiemelkedően széleskörű, és bár egy olyan témával – az egyházjoggal – foglalkozott, amely éppen az ő életének időszakában kezdett rohamosan veszteni jelentőségéből, az ő egyénisége mégis meg tudta adni a vonzerőt tudományterületének. Fő műve, az *Egyházjog* nemcsak rendkívül alapos mű, hanem világos, közérthető fogalmazásmód is jellemzi, minőségéről árulkodik, hogy több kiadást megért. Emellett *Kosutány* a közéletben is igen jelentős tevékenységet fejtett ki, ő állt a Kossuth-szobor bizottság élén, és tőle remélték leginkább, hogy tető alá tudja hozni a régóta tervezett emlékművet Kolozsvárott. Emellett tagja volt Kolozsvár „kommunitásának”, valamint lelkes híve a szabadságnak és az emberi jogoknak. Méltatói nem fukarkodtak az elismerő szavakkal, egy igazán karizmatikus személyt ismerhetünk meg a korabeli leírások alapján.⁴

Kolozsvárott sem érezte rosszul magát a professzor, az itteni egyetemi életéről a következőképpen számolt be: „Egyetemünkről minden jót írhatok. Fiatalságunk szorgalma, magaviselete, előhaladása minden dicséreten felül áll. Jogászainknak száma a múlt félévben 1100 volt kerek számban, engem hallgatott 275. A budapesti egyetem állapotait mi itt csak híréből ismerjük, nálunk csend, béke és munka uralkodik. Igazán ideális állapotok egy professzorra. Kollegiális viszonyaink a legszívélyesebbek. Igazi jó testvéreik vagyunk egymásnak.”⁵

Kosutányt kolozsvári éveit alatt, 1912-ben Nagybánya város díszpolgárává választotta „a város fejlődése és kulturális ügyeinek előrehaladása körül szerzett érdemeiért.”⁶

³ Erdélyi Lapok 1912. 5/27. 487. p.

⁴ Erdélyi Lapok 1912. 5/25. 433. p.

⁵ SZIGETHY 1996, 80–81. pp.

⁶ Az ünnepélyes átadásnál, mely a *Mensa* épületében volt, jelen voltak a kitüntetett egyetemi tanáron és feleségén kívül, Kolozsvár város képviselőjében *Szvacsina* Géza udv. tan. polgármester, a Ferenc József Tudományegyetem részéről *Kiss* Mór dr. jogkari dékán, *Nagy* Ernő dr., *Kenéz* Béla, *Boér* Elek dr., *Fabinyi* Rudolf dr., továbbá ifj. *Fabinyi* Rudolf dr. fővárosi főorvos és nagyszámú érdeklődő. Pécsi Napló 1912/59. 2. p.

Kosutány életében a következő fontos fordulópont az első világháború után következett be, Erdély román megszállásával a kolozsvári egyetem nem folytathatta működését, mind az oktatók, mind a hallgatók nagy része távozásra kényszerült. Az egyetem végül Szegeden talált otthonra, itt indult meg az oktatás 1921. október 10-én. E költözéssel együtt *Kosutány* is Szegedre került, ahol 1921-től az Egyházi Tanszék élén folytatta munkáját.

Szegedi évei alatt egyetemi pályafutása több komoly jubileuma alkalmából köszöntötték kollégái és tisztelői. 1925-ben ünnepelte, hogy 25 éve az egyetemi professzorok közé emelkedett, valamint ezzel egyidőben jogi oktatói pályafutásának 50 éves mérföldkövéhez is elérkezett. *Kosutányt* az egyetem ifjúsága nevében *Regdon* László jogszigorló köszöntötte, a jogi kar pedig rendkívüli kari tanácsülés keretei között ünnepelte őt, majd ezt követően az egyetem összes kara ünnepi vacsorát adott a professzor tiszteletére a Kass-szálló éttermében.⁷

A megemlékezés *Kosutány* kifejezett kérésére szerény keretek között zajlott, először *Moór* Gyula akkori dékán köszöntötte a professzort, aki főleg az ő oktatói lelkesedését és elhivatottságát emelte ki, mellyel sok jogász generációt kinevelt a „hazának és a tudománynak.” Őt követően *Csengery* János rektor emelkedett szólásra, aki az egyetemi tanács és a többi kar nevében fejezte ki elismerését a jubiláns felé. *Kosutányt* „szilárd, megdöntetlen oszlopnak” nevezte, akire támaszkodva nem volt nehéz az egyetemnek rengeteg elismerést szerezni az elmúlt években. *Kuncz* Ödön, a Pázmány Péter Tudományegyetem tanára az egyetem volt oktatóinak nevében fejezte ki köszönetét ünnepi beszédében, kiemelve, hogy a tudományos és oktatói közegben, valamint a hallgatók előtt a jó értelemben vett egyszerűsége és szerénysége tette naggyá *Kosutány* professzort.

E szavak után az ünnepelt meghatottan mondott köszönetet, és örömét fejezte ki, hogy az egyetem új otthonában – Szegeden – ugyanazokkal a tradíciókkal folytatta munkáját, amelyek addig is sikerre vezették. Valamint örömmel tapasztalta, hogy az egyetemi ifjúság nem „balkánosodott el”, hanem komoly tudományos munkával készül a jövőjére. Zárszóként pedig arra kérte az egyetemet, hogy a régi lelkesedéssel küzdjön tovább a magyar jövőért az elhunytak nagy szellemeinek útmutatása mellett.⁸

Az Egyházi Tanszék vezetői tisztségét 1927 augusztusáig, nyugdíjba vonulásáig töltötte be. Ezen alkalomból az egyetem méltó ünnepséget rendezett tiszteletére.

Ezt követően Budapestre költözött, nyugdíjas éveit ott töltötte. Szép kort ért meg, 89 éves korában, 1940. január 20-án hunyt el.

Életét tehát végigkísérték a magyar állam sorsfordító eseményei, ámbar saját élete is rendkívül mozgalmas volt, ahogy *Szigeti* Gábor összefoglalta: „Éppen letiporták a szabadságharcot, amikor *Kosutány* Ignác megszületett. Éppen kiegyezett Magyarország és Ausztria, amikor leérettségizett. Éppen kitört a második világháború, amikor meghalt. Tanított Pécsen, jogakadémiai tanár volt Pozsonyban, egyetemi professzor Kolozsváron, Trianon után Szegeden. Itt jelent meg 1923-ban évtizedekkel korábban írni kezdett *Egyházjoga*.⁹ Talán e munkáját tekinthetjük a legjelentősebb alkotásának, de emellett számos monográfiát, egyházi jogi témájú tanulmányt írt. Fő kutatási területe ennek meg-

⁷ Szegedi Új Nemzedék 1925. 7/38. 4. p.

⁸ Szegedi Új Nemzedék 1925. 7/40. 2–3. pp.

⁹ SZIGETHY 1996, 80–81. pp.

felelően az egyházjog volt, de otthonosan mozgott a jogtörténet és az alkotmányjog témájában is.

II. Tudományos munkásság

Kosutány Ignácot elsődlegesen egyházjogásként tartjuk számon, fő kutatási területei a kánonjog egyes résztémái voltak. Kiemelkedő érdeme, hogy egy mindenre kiterjedő, a teljesség igényével megírt egyházjogi tankönyvet is letett az asztalra.¹⁰

Kosutány már műve előszavában kifejtette, hogy milyen célból vállalkozott e monumentális munka megírására. Rávilágított arra, amelyet méltatói is pozitívként emlegettek vele kapcsolatban több ízben is, hogy az egyházjog „régi fényét,” hatalmas tudásanyagát próbálja művelni, megmenteni attól, hogy a feledés homályába vesszen, mivel véleménye szerint nagyon hibás a korabeli jogtudományos irányvonal, amely elfordult a kánonjogtól, mivel olyan mértékű tudásanyag és jogi megoldások tömkelege épült ki a kánonjognak köszönhetően, ami az ún. világi jogban is nagy segítség mind a jogalkotók, mind a jogalkalmazók számára. Elég csak azokra a ma is élő jogintézményekre gondolni, akár az anyagi jogban, akár a perjogban, amelyeket teljes egészében az egyházjogból vett át az állami jogrendszer. *Kosutány* szavaival élve: *A múlt századainak egy ilyen alkotása az egyházjog, melyre a mai jogásznemzedék úgy tekint fel, mint valami őskori pyramisra, bámulja roppant arányait, óriási tömegét, sajátzerű architektúráját, s aztán odébb megy, mert nem találja azt praktikus célokra használhatónak [...]. Pedig a modern jogásznak nincs igaza, midőn az egyházjognak műtörténelmi értéken kívül egyéb becsét nem tulajdonít, azt nem tanulmányozza, és ki nem használja úgy, mint azt az nagyon is megérdemelné.*¹¹

Az egyház és az egyházjog fő sajátosságait *Kosutány* a következőkben látta: egyrészt olyan különleges intézmény- és jogrendszer, amely nem kötődik sem földrajzi területhez, sem határokhoz, ilyen feltételek hiányában is létezhet, ellentétben az állammal. Tehát az egyház nem területi fogalom, és az egyházjog nem területi jog. Területe gyakorlatilag az egész világ, joga pedig személyhez fűződő jog, ezt a hívő személy mindenhova „magával viszi.” Ebből a sajátosságból adódik, hogy ugyanazon a területen, ugyanabban az időben több egyház joga létezhet, míg ez a polgári jog tekintetében nem fordulhatna elő. Emiatt véleménye szerint a kánonjog a tudományos művelést nemcsak megérdemli, hanem egyenesen megköveteli.

További meglátása, hogy az egyház és a nemzet egymástól nagyon eltérő fogalmak, az egyház teljesen független a nemzetiségtől. A római katolikus egyház a nemzetekre nincs tekintettel hatalmának gyakorlása közben. Véleménye szerint ami nemzeti, az nem katolikus, ami katolikus, az nem nemzeti. A katolikus egyház ugyanis igényt tart minden emberi teremtményre, és a nemzeti különbségeknek el kell tűnniük a közös valláshoz tartozásban, a „jó pásztor” követésében. *Kosutány*nak e mondatát, hogy ami katolikus, az nem nemzeti, és fordítva, többen nehezményezték, egyenesen vallás- és egyházellenességgel vádolva

¹⁰ KOSUTÁNY 1906.

¹¹ KOSUTÁNY 1906, I–II. pp.

meg őt.¹² Véleményem szerint itt félreértésről van szó, *Kosutány* nem kívánta szembeállítani a nemzethez tartozás tudatát és a katolikus vallásosságot, hanem csak arra utalt, hogy a vallás nemzeteken felül áll, és a katolikus összetartozásnak, a közös hitnek semlegesítőnie kell az esetleges nemzeti ellentéteket, azon felül kell állnia.

További meglátása *Kosutány*nak, hogy az egyházjogban minden jog kútöfje a kegyelem. Ebben is nagyon különbözik az állami felfogástól, mivel az állam már a születés pillanatától és tényétől jogokat biztosít az ember számára, ezzel szemben az egyházban a születés ténye nem származtat jogokat senkinek. Az egyház a jogképességet az isteni kegyelemre fekteti: minden ember bűnben születik, és csak az lehet az egyház által nyújtott jogok alanyává, aki az egyházba való fölvétel által (a keresztség maga is kegyelem) az isteni kegyelem részesévé válik.

Szintén sok vitát kiváltott eleme *Kosutány* e tankönyvben is megjelent nézeteinek a főkegyúri jog kérdésköre. Véleménye szerint az első magyar király jogai az egyházalapításból származtak, nem pápai privilégiumból (ahogy a katolikus egyház és sajtó értelmezi), és ezek az eredeti módon szerzett, és nem elnyert jogok a királyt mint az állam szuverenitásának megtestesítőjét illetik meg: „[...] az egyházalapítás által az alapított egyházra bárki is jogot szerez, minden privilegium-levél hiányában. [...] Ebből ered a magyar királyok legfőbb kegyúri joga, melyet királyaink a magyar szent korona jogain, nem pápai privilégium alapján, hanem mint a magyar államfőnség képviselői, nem mint pápai kiküldöttek bírnak.”¹³

E témával kapcsolatos álláspontját már korábban publikálta a *Pécsi Napló* 1896 karácsonyi számában, amely már akkor heves megrökönyödést váltott ki a papság és néhány egyetemi tanár körében. *Wurster* József, az egyházjog és a történelem tanára a *Pécsi Közlöny* hasábjain igyekezett megcáfolni *Kosutány* állításait.¹⁴

Külön érdeme a tankönyvnek, hogy nem „csak” a római katolikus egyház jogával foglalkozik, amely önmagában is roppant szerteágazó, hanem bemutatja a többi bevett egyház jogrendjét is, mivel szerinte ezek az egyházak közös kútöfből táplálkoznak, eszmei alapjuk ugyanaz, így e kapcsolódási pontok bemutatása mentén teljesebb képet kaphatunk, amely után érdemes kitérni a különbözőségekre is. E közös bemutatás indokait tehát a következőkben látta: „Nyolcz bevett egyház hívei élnek egymással elvegyülve, sőt nem ritkán egymással családi és vérközösségben. Mindennap így vagyunk együtt,

¹² Pl.: „Tudva vagy öntudatlanul ápolt eszmezavara folytán ugyanis oly vádat emel itt a katholicizmus ellen, mely ha igaz volna, a fáját, a nemzetét szerető magyar embert oda ingerelhetné, hogy azt mondja : ha ilyen a kath. egyház, dobjuk ki az országból ! A mi nemzeti, az nem katolikus; a mi katolikus, az nem nemzeti – vajon mit jelent ez az állítás? Nemde azt, hogy ha katolikus akarok lenni, nem lehetek magyar, vagy pedig ha igaz magyar akarok lenni, nem lehetek katolikus? Hiszen, hogy a katholicizmus és a nemzetiség kizárják egymást! Nem egyebet jelent ez tehát, mint azt, hogy a katolikusok, mint ilyenek, egyáltalán nem lehetnek jó hazafiak. [...] Szinte megáll az ember esze, hogy találkozik egy szaktanár, a ki így ajánlja a saját tárgyát, miután ő maga előbb nyakon üti. Akárhogy álljon azonban a dolog *Kosutány* fejével s tárgyának megbecsülésével, közmegnyugtatóra mondhatom, hogy tételébe foglalt vakmerő állítása ellenére is, a katholicizmus és a nemzeti ügy, a hazafiság vagy a mint ő nevezi: a nemzetiség, teljes harmóniában vannak egymással, nincs közöttük semmi ellenkezés.” *DUDEK* 1906, 309–311. pp.

¹³ *KOSUTÁNY* 1896, I. p.

¹⁴ Példákon keresztül bizonyította, hogy neves katolikus jogtudósok és a 900 éves gyakorlat is azt a nézetet vallja, hogy a magyar királynak az egyházi javadalmakra vonatkozó joga pápai kiváltságokon alapul és az apostoli király személyes joga. A király tehát ezen ügyekben nem mint a magyar állam feje, hanem mint a pápa által különös kiváltsággal felruházott kegyúr rendelkezik jogokkal. *WURSTER* 1897, 1–2. pp.

egymásra szorulva, egymással a társasélet ezernyi szálaival összekötve. Az egyházak különböznek, de közös alapokon állanak, az Ó-szövetség könyvei valamennyi előtt szentek, az Új-szövetséget – egyen kívül – mind elfogadják a közös kinyilatkoztatás feljegyzése gyanánt. Nem kínálkozik-e itt önként az az eszme, hogy e bevett egyházak jogai úgy tárgyaltnassanak, hogy a bennük nyilvánuló eszmei közösségből induljunk ki, mutassuk ki azon legmélyebb alapokat, melyek valamennyinél ugyanazok, s azután a különös sajátosságokat és intézményeket vennők tanulmányozás tárgyává, megállapítsuk kölcsönös vonatkozásait, kimutassuk azon ható okokat, melyek a közös alap mellett, a különös alakok fejlődésére vezettek.”¹⁵

Ez a gyakorlatias, közös személelmód, amellyel *Kosutány* nem az egyházak közötti szakadékot mélyítette, hanem a kapcsolódási pontokat igyekezett kimunkálni, egészen egyedülálló az egyházzal foglalkozó tudósok között mind az elődei, mind a kortársai körében.

Kosutány vizsgálta a magyar nemzet és a katolicizmus viszonyát is, amelyet egy meglehetősen rendhagyó kontaktusként írt le. Véleménye szerint, amikor mi magyarok 900 éve katolikusokká lettünk, nem olvadtunk fel teljesen a „katolicizmus világtengerében,” azaz katolikusok lettünk, de magyarok maradtunk. Ez pedig sajátos intézményekben nyert kifejezést hazánkban, mégpedig: a magyar királyság, a magyar nemzeti zsinat, a magyar prímáság és a magyar törvényhozás, amelyek a mi magyar római katolikus egyházzal sarokkövei. Kifejtette továbbá, hogy mi magyarok különbséget teszünk a hit, a vallás, a felekezet és az egyház fogalma között, és e gondolatának hangsúlyt adva tankönyve elején e kifejezéseket elemezte, pontos definíciót adva nekik.

E fogalmak Bevezetés címszóval történő tisztázása után hét nagy egységre osztotta fő művét *Kosutány*, ezek a következők. Az egyházi tudományosság hagyományait követve az első részben az egyházzal forrásait tárgyalta. E jogterület sajátossága, hogy sok évszázados fejlődés eredményeként létrejött jogrendszerrel van szó, amelynek bizonyos ma is hatályos elemei akár több évszázaddal korábban lettek szabályozva, és napjainkban is a régi normarendszer az irányadó. (Különösen igaz volt a tankönyv megírása idején, amikor még nem született meg az egyházi törvénykönyv.) Így egy szerves kapcsolat figyelhető meg a régi források és a mai jogszabályok között. Különlegesség viszont, hogy már a források között is megjelennek az „ökumenikus” gondolkodásmód eredményeként más egyházak jogforrásai.

A könyv második részében az egyházzal alapfogalmakat tisztázta a szerző, a harmadik fejezetben az egyház és az állam közötti viszonyt elemezte több aspektusból. A könyv negyedik részében az egyházi alkotmányjog alapfogalmait, különösen az egyházi hatalmat tisztázta *Kosutány*, mintegy alapot fektetve az ötödik résznek, amelynek az Alkotmánytan címet adta. E résznél a katolikus intézmények, zsinatok mellett alapos elemzését kapjuk a protestáns és görögkeleti egyházak intézményrendszerének is.

A hatodik részben az egyházi közigazgatás „általános részét” találhatjuk, a hetedik, záró fejezetben pedig a közigazgatás „különös része” kerül bemutatásra, szintén felekezeti bontásban, valamint itt kaptak helyet végszóként a különböző felekezetek gazdasági viszonyai, ahogy a szerző nevezi: háztartása.

¹⁵ KOSUTÁNY 1906, VII. p.

Összefoglalásképp elmondhatjuk, hogy az egyházjog alapos elemzése e munka, különösen *Kosutány* szűkebb kutatási területe, az egyházi alkotmány- és közigazgatási jog tekintetében, amely témából egyébként egy rövidített jegyzetet is kiadott hallgatóinak.¹⁶ Külön érdeme, hogy más egyházak viszonyait, jogrendszerét is igyekszik bemutatni. Ahogy láthattuk, néhol meglehetősen erős megállapításai vannak, amelyekkel támogatók mellett ellenzőket is szerzett a kortárs egyházjogászai körében.

Kosutány Ignácot nagyon foglalkoztatta az egyházjog témakörén belül az egyházi vagyon mibenléte és annak tulajdonjogi kérdései, több művében is megjelenik ez a kérdéskör. Ezért fontos bemutatni *Az egyházi vagyon tulajdonjogának alanyáról általában és különösen Magyarországon* című munkáját, amelyben a legteljesebben fejtette ki az ezzel kapcsolatos nézeteit, kutatási eredményeit. A *Pécsi Napló* publicistája szerint *Kosutány* e művének keletkezési körülményei a következők: pécsi oktatói időszakában elkezdett foglalkozni a jogtörténelemmel, e témából tankönyvet is írt, amely értelemszerűen komoly kutatómunkát igényelt. Ezen anyaggyűjtése során találkozott az egyházvagyonra (és egyébként a főkegyúri jogra is) vonatkozó adatokkal, amelyek felkeltették az érdeklődését, viszont a jogtörténeti tankönyv témáját szétfeszítették volna. Így e munka befejezése után nekilátott a fentebbi témák komoly boncolgatásának, azért hogy a kutatómunkája során szerzett ismeretek ne vesszenek kárba, továbbá a téma kapcsán fellelhető bizonytalanságokat tisztázza. A monográfia megjelenése előtt kutatási eredményeinek dióhéjban összefoglalt vázlatát különböző folyóiratokban (*Pécsi Napló*, *Athenaeum*) is megjelentette.¹⁷

A kegyúri jog kérdéskörével párhuzamosan foglalkozott *Kosutány* az egyházi vagyon tulajdonjogával is, mert mint művének bevezetőjében kifejtette, hiába van az egyházi vagyonhoz sok embernek köze élete során, egészen idáig nem volt tisztázva annak jogi természete: egyáltalán mit lehet egyházi vagyonnak tekinteni, és annak ki a tulajdonosa. A kötet belső címlapján a következő célkitűzést teszi a szerző: „*Az egyházi javak tulajdonjogának kérdését szerfölött összebonyolították az ahhoz fűződő különböző érdekek. A magyar szent Korona igazait épségükbe helyre állítani törekszik e füzet, melyet szerzője tisztelete jeléül ezennel bemutat.*”¹⁸

Kosutánnak köszönhetjük az egyházi vagyon pontos definiálását, valamint azt is, hogy annak tulajdonjogi kérdéskörét kimerítően boncolgatta.

Műve első felében arra törekedett *Kosutány*, hogy felvázolja a már létező elméleteket atekintetben, hogy ki minősülhet az egyházi vagyon tulajdonjoga alanyának. Ezen elméletekről lesújtó kritikát fogalmazott meg: „[...] minden elmélet magában hordta az enyészet csiráját, és bukása által még messzebb vitt az igazság felismerésétől.”¹⁹

Az elméletek bemutatása után definiálta az egyházi vagyont a következőképpen: „*Az egyházi vagyon az egyház magánjogi úton érvényesíthető és pénzben kifejezhető értékű jogainak összessége.*” Emellett azonban arra a következtetésre jutott, hogy speciálisan a

¹⁶ KOSUTÁNY 1923. E jegyzete is több kiadást ért meg, pedig már előszavában is előrebozsátotta, hogy leginkább a kezdőknek szól, akik vagy most tanulják az egyházjogot, vagy csak szeretnének kicsit megismerkedni a különböző egyházak hasonló intézményeivel, és összefoglaló képet akarnak alkotni az egyházak működéséről. E munkában is megjelenik az a szintetizáló törekvés, amely egyházjogi fő munkájában.

¹⁷ Pécsi Közlöny 1898. 6/4. 3. p.

¹⁸ KOSUTÁNY 1897, 1. p.

¹⁹ KOSUTÁNY 1897, 25. p.

magyar katolikus egyházi vagyon mint jogi fogalom nem konstruálható, mert egy egészen sajátos természetű jogi képződményről van szó, amely nagyban eltér mindattól, amelyet a mai jogirodalom a tulajdon, tulajdonjog, birtok fogalom alatt ismer.

Leszögezte, hogy e vagyon tulajdonjogának alanya nem Isten, nem a római pápa, sőt nem is az egyház vagy az állam, hanem minden vagyontárgy esetén külön kell vizsgálni a viszonyokat, és egyedileg meghatározni, hogy épp kit illet a tulajdonjog. E vizsgálat során azonban az alap nem lehet sem a természetjog, sem az egyházjog, hanem csakis a polgári jog. Emiatt tehát a polgári jogot kell alapos vizsgálat alá vetni, hogy a tulajdonjogi kérdéseket tisztázni lehessen.

A magyar katolikus egyház tulajdon- és birtokviszonyait az államalapítástól bemutatva, a következőkre hívta fel a figyelmet: mivel a magyar egyház vagyonának jogi természete egy egységes törvény által nem lett szabályozva, így az törvényhozók minden egyedi aktusát külön-külön vizsgálni kell. Azonban nem elegendő önmagában a jogszabályokat átvizsgálni, hanem a kilenc évszázados történelmünk eseményeit és tényeit is górcső alá kell venni, és azok fényében értelmezni a jogszabályokat. Emellett azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az idők folyamán az egyház tulajdonjoga folytonos átalakuláson és változásokon ment át, és e folyamat jelenleg is tart, így a mai modern jogi fogalmakkal nem lehet operálni, mert jelen jogi kategóriáinkba nem illeszthető be e téma.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy *Kosutány* a következő eredményekre jutott munkájában: a magyar katolikus egyházi vagyon alapítvány-természetű, amely nem egy intézményhez kötődik, hanem többhöz is, nevezetesen: a magyar államtól veszi eredetét, részben állami, részben egyházi célokat szolgál, utóbbi célkitűzés keretein belül jogi kapcsolata van a római pápával és a helyi egyházzal is. Bár leszögezte, hogy a római pápát csak a vagyonnal járó hivatal feletti lelki hatalom illeti meg, és ugyan az egyetemes egyháznak a magyar katolikus egyház is részét képezi, de az itteni egyházi vagyonra nézve tulajdoni igény nem származhat.

Kosutány művének legfőbb következtetése, amelyben egyben a könyve címe is reflektál, hogy a királyi adományozásból származó katolikus egyházvagyon tulajdonjogának alanya a magyar Szent Korona. Mégpedig azért, mert amikor a magyar királyok a korona jogán az állami vagyonból egy részt a helyi egyháznak adományoztak, akkor nem ruházták át a megadományozottra teljesen és feltétlenül annak tulajdonjogát. Ezt nem is tehették volna, mert a királyi eskü értelmében a korona jogait nem idegeníthetik el. Hivatkozott *Kosutány* e pontnál *Werbőczyre* is, aki kijelentette, hogy az egyház birtokjogának ősforrása a Szent Korona. Tehát a korona bírja azokat a jogosítványokat, amelyek a tulajdon lényegét adják, még ha ez a jog nem is teljes és korlátlan.²⁰

E következtetésekkel nem értett egyet minden kortárs jogtudós, korabeli lapok hasábjain pengeváltások is történtek az egyházjogászok között a téma kapcsán, egyesek szerint ez csak *Kosutány* egyéni értelmezése, meglátása, de nem tekinthetünk rá abszolút igazságként, míg mások a kérdés megnyugtató rendezéseként fogadták el írását.²¹

²⁰ KOSUTÁNY 1897, 89–99. pp. Egyes vélemények szerint a tulajdon lényegéhez tartozik, hogy az feltétlen és független uralom legyen (*Walter*), de *Kosutány* művében nem osztja ezt a véleményt.

²¹ Pl.: „Laptársunk hozzászéli, hogy Kosutány akkor, midőn az egyházvagyon tulajdonjoga alanyául a koronát jelöli meg, alaposan megoldotta a kérdést. Mi meg azt mondjuk, hogy ha a szóban forgó kérdés egyáltalában megoldásra szorul, úgy Kosutány véleménye csak egy fölfogást, egy álláspontot képviselhet, de a kérdés alapos megoldására Kosutányt illetékes fórumnak vagy döntő auktoritásnak el nem ismerjük, mivel

Kosutány további nagyon jelentős műve²² a római katolikus egyház erdélyi helyzetét tárgyalja, amely megírásának legfőbb mozgatórugója egy román tudományos akadémiai levelező tag, Onisifor *Ghibu* írására való reflektálás volt, amelyben élesen támadta a magyarokat: a magyar iskolákat, a magyar katolikus egyházat, sőt minden magyar felekezetet.²³ Trianon után ez utóbbiak belügyeibe erőteljes beavatkozások indultak román részről abból a célból, hogy megsemmisítsenek benne mindent, ami magyar. E próbálkozásokat pedig az említett személy lelkesen üdvözölte, és helyességét próbálta tudományosan is megalapozni,²⁴ melyet *Kosutány* nem hagyott szó nélkül.

Kosutány művében részletesen foglalkozik a magyar Szent Korona eszmevilágával, bemutatja, hogy miként kapott a magyar nemzet egy olyan szimbólumot a Szent Korona révén, amelyben a király és a nemzet – mint egy felsőbbrendű egység két alkotó eleme – egyesül.

Ismerteti vizsgált professzorunk a Szent Koronának a területhez való viszonyát is, amely jelen téma kapcsán kiemelten nagy jelentőséggel bír. Az ország nem a királynak – mint nyugaton –, hanem a Szent Koronának a területe, és a Szent Korona joga a magyar királyokra a koronázás által száll át. Tehát ebből következőleg végső konklúzióként a következőt vonja le: a Szent Korona joga nem szállt át sem a hódító török szultánokra, sem a római császárokra, és Ferenc József is csak akkor, amikor magyar király-lá koronázták, így természetesen Romániára sem.²⁵

Ghibu az erdélyi római katolikus püspökség autonómiát is támadta munkájában, amelyet világos logikai érveléssel megcáfolt *Kosutány* művének második részében. Kifejtette ugyanis, hogy a hatályba lépett első egyházi törvénykönyv, az 1917-es *Codex Iuris Canonici* elismeri az erdélyi római katolikus autonómiát, mivel e kódex kimondja, hogy az eddig érvényes jogi rendet továbbra is érvényben tartja. A kódex a régi jog anyagát négy kategóriába sorolta, ezek közül a harmadik a szokásjog csoportja, amelybe az erdélyi püspökség joga is tartozik, mivel az erdélyi római katolikus autonómia szokásjog útján keletkezett (azaz *consuetudo particularis*), a „néplelek termőföldjéből” nőtt ki. Az egyházi

---

vannak kivüle még egy- páran ezen az árnyékvilágon, akik szintén számítanak valamicskét ő mellette is, akik szintén konyitanak valamit a dologhoz s akiknek egyszerű mellőzésével mégsem lehet ily fontos döntést vagy megoldást megcselekedni.” Pécsi Közlöny 1898. 6/4. 3. p.

²² KOSUTÁNY 1925.

²³ Ráadásul *Ghibu* oly módon igyekezett alátámasztani érvelését, hogy *Kosutány* két korábbi művét, a jelen tanulmány keretei között is bemutatott „*Egyházjogot*”, valamint *Az egyházi vagyon tulajdonjogának alanyáról általában és különösen Magyarországon* című munkáját használta fel hamisan, eredeti értelméből kiforgatva.

²⁴ „A hirtelen nagy hatalommá lett Románia kíméletlen erőszakossággal igyekszik beleavatkozni az erdélyi magyar felekezetek egyházi életébe, hogy vagyoni alapjuk elvételelével és önkormányzatuk megghiúsításával lehetetlenné tegye azok további működését. A felekezetek között elsősorban a római katolikus az, amelynek autonómiájára és vagyonára kimondani kívánják a halálos ítéletet. Ennek az ítéletnek a jogi alapját kívánja megkonstruálni *Ghibu* úr akkor, amidőn megállapítja, hogy a magyar szent korona tulajdonát képező erdélyi római katolikus Status vagyona Erdély elfoglalásával Romániára szállott. Erdély meghódításával tehát Románia lett – szerinte – mindazon jogoknak az utódja, amelyek Erdély földjén valamikor a magyar szent koronát illették. Egyházi autonómiájuk pedig nem volt az erdélyi római katolikusoknak. A katolikus Status – szerinte – nem volt egyházi szervezet, hanem egy politikai párt, hiszen az erdélyi törvényekben – az Approbatákban – még említés sincs a katolikusok autonómiájáról.” KACSÓH 1925, 2. p. L. továbbá BALTAVÁRY 1925, 6. p. valamint a 8 Órai Ujságban *Az erdélyi magyarság a Szent széknél tiltakozik a katolikus Státus vagyonának elvétele ellen. A román kormány meg akarja szüntetni a katolikus autonómiát. Egy román egyetemi tanár történelemhamisítása – Kosutány Ignác professzor tiltakozása az újabb merénylet ellen* címmel megjelent írást. 8 Órai Ujság 1925/138. 8. p.

²⁵ KOSUTÁNY 1925, 14. p.

törvénykönyv pedig alapelveként ismeri el, hogy a *lex generalis* nem rontja le, törli el a partikuláris szokásjogot. *Kosutány* tehát rávilágít arra, hogy *Ghibu* megfélekedett a „jogok életfejlődésének ősz alakjáról”, a szokásjogról, amely utóbbi az oka annak, hogy nincs erdélyi törvény, amely az erdélyi katolikusok önkormányzati jogát szabályozná. *Kosutány* zárszavában sérelmezte azt is, hogy *Ghibu* az ő *Egyházjog* tankönyvében foglaltakat hibásan értelmezve, a gyűlölettől vezérelve kiforgatta, és messzemenően visszaütöztette az említett személy azon eljárását, hogy a tudományt profanizálja, és a történelmi tényeket relativizálja.²⁶ E véleményéhez nagyon sok magyar egyházjogász csatlakozott, akik szintén elítélték a román professzor hamis elképzeléseit.²⁷

Kosutány Ignác profiljának szerves része volt – amely több művéből is kiviláglik –, hogy nem kizárólag a katolikus egyházjog professzora „akart lenni”, hanem más felekezetek egyházjogát is tudományos szinten művelte, és a különböző egyházak kapcsolódási pontjait igyekezett kimunkálni. Ebből következően a *Hitújítás és katolicizmus* című munkájában is meglehetősen rendhagyó perspektívába állította a különböző középkori, koraújkori vallási mozgalmakat.²⁸ Véleménye szerint nem volt külön protestáns, és külön katolikus mozgalom, hanem egy egyetemes mozgalom, mely nem Luther színre lépésével kezdődött, hanem már századokkal korábban, és a katolikus egyházzal szembeni elégedetlenség szülte őket. E mozgalmak kezdetét pontosan ő maga sem tudta meghatározni, de álláspontja szerint már a 11. századtól nyomon követhetők. Tehát hibásnak tartja azt az uralkodó felfogást, amely Luther 95 tételének kifüggesztését tekintti a reformáció kezdetének, mert szerinte annak korszakalkotó hatást nem lehet tulajdonítani. Ennek bizonyítására felsorakoztatott több korábbi mozgalmat, melyek bemutatásától e helyen el kell tekintenünk.²⁹

Kosutány arra a következtetésre jutott munkájában, hogy Luther fellépése a katolikus egyház megreformálási törekvésének csak egy állomása volt, amelyet a tudomány túlságosan felülértékel, és lényegében minden hasonló mozgalom (függetlenül attól, hogy a katolikus, vagy másik későbbi egyházi felekezettől indult) ugyanazt a célt szolgálta, az igazságosabb egyházi viszonyok kialakítását. Emellett elismerte, hogy véleményével lehet vitatkozni, és ezt helyesnek is tartja, mert a különböző nézetek összecsapása hozzájárulhat az egyházi mozgalmak még pontosabb megismeréséhez, hű képének bemutatásához.

Elmondható tehát *Kosutány* professzorról, hogy az egyházjogot mind egészében, mind egyes résztémái tekintetében nagy alaposággal, mély szakértelemmel művelte, emellett nem félt állást foglalni vitatott kérdésekben sem. Neki köszönhetjük több fogalom és témakör pontos leírását, teremtet munkáját a tudomány és egyháza érdekében végezte, ugyanakkor nem elvakultan, hanem a magyar állam érdekeivel párhuzamba hozva igyekezett – a néhány ütközőponton – a középutat megtalálni szeretett tudományterülete és vallásának nézetei, illetve hazája érdekei között.

²⁶ KOSUTÁNY 1925, 22. p. A *Szegedi Új Nemzedék*ben dr. Kacsóh Bálint is gunyorosan megjegyzi *Ghibu*val kapcsolatban: „Egyetemi tanárrá őt királya kinevezhette, de tudást varázsolni oda, ahol nincs, az államnak minden hatalma sem képes.” KACSÓH 1925, 2. p.

²⁷ Pl. Szeredy József, Kazaly Imre, Demkó György, Török Kálmán, Schlauch Lőrinc, Dedek Crescens, Türi Béla, Dezső Gyula és Ploskál-Tempis Rudolf. L. erről bővebben: *Ghibu és Kosutány*. Magyar Kisebbség 1925/17. 639. p.

²⁸ KOSUTÁNY 1914.

²⁹ Pl. a cluny reform, a minorita-rend kettéválása, az avignoni „időzés”. KOSUTÁNY 1914, 3. p.

III. Fontosabb művei

- Egyházjog. A magyarországi egyházak alkotmánya és közigazgatása.* 3. kiad. Kolozsvár. 1906. (1. kiadás: 1903)
- A kányaföldi Kerechényiek a XVI. században. – Kerechényi András végrendelete. 1679.* Századok. 1882. 457–478. pp.
- A magyar alkotmány és jogtörténelem tankönyve.* Budapest, 1895.
- A magyar király legfőbb kegyúri jogáról.* Pécsi Napló 1896/5.
- Az egyházi vagydon tulajdonjogának alanyáról általában és különösen Magyarországon.* Hornyánszky Viktor. Budapest, 1897.
- Gróf Széchenyi István emlékezete.* Kolozsvár, 1901.
- A római Curia és a katolikus Magyarország.* Jogállam, 1902.
- Nemzetiség és nationalismus.* Lepage L. Kolozsvár, 1908.
- Emlékbeszéd, amelyet gr. Széchenyi István halálának 50 éves évfordulója alkalmából 1910. ápr. 10-én a Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara által rendezett emlékünnepevényen K. I. mondott.* Ajtai. Kolozsvár, 1910.
- Hitújítás és katolicizmus.* Hornyánszky Viktor. Kolozsvár, 1914.
- A magyarországi egyházak alkotmányának és közigazgatási jogának rövid foglalata.* Bartos Lipót Könyvnyomdája. Szeged, 1923.
- Bevezetés a kánoni perjogba.* Bartos Lipót Könyvnyomdája. Szeged, 1924.
- A római katolikus egyház Erdélyben.* Szegedi Városi Nyomda. Szeged, 1925.
- A magyar király és a római katolikus magyar egyház.* Protestáns Szemle. 34. évf. 4. szám. 1930. 201–213. pp.

IV. Irodalomjegyzék

- BALTAVÁRY JENŐ: *A római katolikus egyház Erdélyben.* Szózat 1925/166.
- DIÓS ISTVÁN (főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon* VII. Budapest, 2002.
- DUDEK JÁNOS: *Kosutány Ignác Egyházjoga.* Religio 1906. 65/19. 309–311. p.
- KACSÓH BÁLINT: *A római katolikus egyház Erdélyben.* Szegedi Uj Nemzedék 1925/146.
- KENYERES ÁGNES (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon.* Budapest, 1994.
- MÉSZÁROS REZSŐ (szerk.): *Szegedi egyetemi almanach: 1921–1995.* I. köt. Szeged, 1996.
- SZIGETHY GÁBOR: *Magánlevelek, anno 1902.* Kortárs. 1996, 40/3. 80–81. pp.
- SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái.* Budapest, 1890.
- WURSTER JÓZSEF: *Nyílt sorok Kosutány Ignác cikkére.* Pécsi Közlöny 1897/1. 1–2. p; és 1897/6. 1–2. p.

GYÉMÁNT RICHÁRD

KOVÁTS FERENC

(1873–1956)

I. Életrajz

A szegedi Statisztikai Tanszék második vezetője, Kováts Ferenc volt, aki 1873. március 15-én született – a történelmi Pozsony vármegye székhelyén – Pozsony szabad királyi városban.¹

Egyetemi tanulmányait szülővárosában, Pozsonyban, a pozsonyi jogakadémián kezdte, majd Kolozsváron (Cluj-Napoca), a Ferenc József Tudományegyetemen, illetve Szilázia fővárosában, Boroszlóban (Wrocław, Breslau) folytatta. Tanulmányai befejezésével államtudományi doktori címet szerzett. A későbbi tudományos pályáját elősegítette, hogy a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen – 1903-ban – „Statisztika” tárgykörből magántanári képesítést nyert.²

Kováts Ferenc munkásságát 1900-ban, a pozsonyi jogakadémia könyvtárosaként kezdte, majd – 1903-ban – a kolozsvári egyetem magántanárává, illetve – 1914-ben – a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem rendes tanárává nevezték ki. Pozsonyban nemzetgazdaságtant, illetve pénzügytant tanított, ugyanakkor – 1918 és 1919 között – a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi karának dékáni tisztségét is betöltötte. A szülővárosában, Pozsonyban eltöltött évek után Szegedre került. A – trianoni békeszerződés (1920. június 4.) következményei miatt – Kolozsvárról Szegedre költözött Ferenc József Tudományegyetemen – 1921. december 21-én – egyetemi tanári kinevezést kapott. Előbb a Közgazdaságtani és Pénzügytani Tanszéken működött, ahol 1921. december 21-től – kinevezésétől – egészen 1934. július 18-ig – a szegedi egyetemről való távozásáig – a tanszék vezetője volt.³ Szegedi évei alatt – ahogyan korábban Pozsonyban is tette – nemzetgazdaságtant, illetve pénzügytant oktatott. Kováts Ferenc – Laky Dezső távozását (1926. március 23.) követően – a Statisztika Tanszék második vezetője lett. Tanszékvezetése mindössze három tanévet (1926/1927–1928/1929) ölelt fel. A Statisztika Tanszéken utódja, Surányi-Unger Tivadar (1898–1973) a neves közgazdász

---

¹ GYÉMÁNT – KATONA 2008, 95. p.

² BALOGH ET AL. 1996, 47. p.

³ Egy rövid periódusban, az 1922/1923. tanév első félévében Laky Dezső – a Statisztika Tanszék első vezetője – volt a Közgazdaságtani és Pénzügytani Tanszék vezetője. BALOGH 1999, 96–97. pp.

lett, akinek tanszékvezetése (1929–1940) alatt a szervezeti egység neve előbb (1929/1930–1934/1935) Statisztikai és Közgazdaságtani, majd (1935/1936–1939/1940) Közgazdaságtani és Pénzügytani Tanszék lett. Kováts Ferenc távozásával (1934. július 17.) a Statisztikai és Közgazdaságtani Tanszék beolvadt a Közgazdaságtani és Pénzügytani Tanszékbe. Az egyesített, „új” szervezeti egység vezetője *Surányi-Unger* Tivadar lett.⁴

Kováts Ferenc nemcsak jogi kari tanszékvezető, hanem – az 1929/1930. tanévben – a jogi kar (kilencedik) dékánja is volt. Mellette, *Polner* Ödön (1865–1961) jogász, egyetemi tanár – a korábbi dékáni elődje – a prodeán tisztét viselte. Dékánságát követően – az 1930/1931. tanévben – a Ferenc József Tudományegyetem rektorának, majd a következő tanévben (1931/1932) az egyetem prorektorának választották meg.⁵

Szegedi éve alatt, oktatási munkája során, előadásai inkább gazdaságpolitikai, illetve gazdálkodási tematikájúak voltak, s ebbe az irányba igyekezett terelni a hallgatók érdeklődését is. Jól illusztrálják ezt az 1920-as években a joghallgatók részére kiírt pályatételek, amelyek a közlekedési hálózat, a szegedi nagyipar, illetve a mezőgazdasági termékfeldolgozás kérdéseinek kutatását ösztönözték.⁶

A későbbiekben, ahogy *Laky* Dezsőt, úgy *Kováts* Ferencet is „elhódította” a főváros, Budapest.⁷ Szegedi éve után – 1934 és 1944 között – a budapesti Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem nyilvános rendes tanára lett. Budapesti éve alatt alapvetően gazdaságtörténetet, valamint a történeti segédtudományok oktatását végezte. Ugyanakkor – az 1942/1943. tanévben – a Közgazdaságtudományi Kar dékáni tisztségét is betöltötte. A második világháború végén, 1944-ben vonult nyugdíjba.⁸

Kováts Ferenc több tudományos társaság tagja is volt, így a *Magyar Statisztikai Társaságnak* (MST), az *Országos Statisztikai Tanácsnak* (OST), továbbá a *Magyar Történelmi Társaságnak*, valamint a *Magyar Közgazdasági Társaságnak* is. A *Magyar Numizmatikai Egyesület*, továbbá a *Dugonics Társaság*, illetve *Magyar Társadalomtudományi Társaság* is tagjai között tudhatta.

Tudományos munkásságának méltó elismerése volt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia, 1923-ban, a II. osztály A) alosztályába levelező tagjává fogadta. Tagajánlói – *Gaál* Jenő rendes tag, továbbá *Polner* Ödön, *Finkey* Ferenc és *Buday* László levelező tagok – a következő módon méltatták *Kováts* Ferenc munkásságát tagajánlásukban: a „[...] levelező tagsági helyek egyikére bátrak vagyunk javasolni *Kováts* Ferencet, a történeti statisztika és gazdasági történelem hivatott művelőjét, a közgazdaságtan nyilvános rendes tanárát a magyar királyi *Ferencz József* egyetemen. *Kováts* Ferenc 25 év óta foglalkozik közgazdasági és statisztikai szakirodalmi munkássággal és különösen történeti statisztikai tanulmányait jellemzi a fejlett történeti érzék, a széleskörű gazdasági lá-

⁴ HORVÁTH 1992, 225. p.

⁵ BALOGH ET AL., 1996. 47. p.

⁶ BALOGH, 1999. 67. p.

⁷ A 1940 és 1945 közötti időszakban a Ferenc József Tudományegyetem visszaköltözött Kolozsvárra. *Surányi-Unger* Tivadar 1940-ben elhagyta Szegedet és a pécsi egyetem állományába került. A második világháború után (1945) *Schneller* Károly szervezte újjá nemcsak a Statisztika Tanszékét, hanem a jogi kar „újjaállításában” is „oroszlánrészt” vállalt. A Statisztika Tanszék vezetője, ugyanakkor a kar dékánja is lett. Ami a Közgazdaságtan és Pénzügytani Tanszékét illeti, 1945 után előbb ifj. *Boér* Elek (1945/1946–1948/1949), majd *Horváth* Róbert (1949/1950–1951/1952) lett az egység vezetője. Feladatkörét 1952-től – a kor „szellemének” megfelelően a Marxizmus-Leninizmus Tanszék vette át. BALOGH, 1999. 96–97. pp.

⁸ ENYEDI ET AL. 2000, 400. p.

tökör és a statisztikai szakképzettség egyaránt. [...] Kováts Ferencet szigorúan tudományos jellegű és nagy értékű munkásságáért akadémiai taggá való megválasztásra nagyon melegen ajánljuk.”⁹ Habár Kováts Ferencet – ahogy a tagajánlás is említette – a szigorú szakmaiság jellemezte, a fordulat évét (1948) követően, 1949-ben – mint oly sokakat a magyar tudományos életben – megfosztották levelező tagságától és tanácskozó taggá „fokozták le.” Levelező tagságát, jóval halála után, a rendszerváltozás idején, 1989-ben állították vissza.¹⁰

Tudományos munkásságával kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy 1900-tól 1905-ig *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* szerkesztője volt. Az említett folyóirat oldalain számos jelentős gazdaságtörténeti tanulmányt tett közzé, főleg a – pozsonyi – középkori városfejlődés, a – középkori – pénzforgalom, illetve a külkereskedelem témáiról írt, különös tekintettel a Pozsony városi levéltár gazdag forrásanyagának felhasználására. Jelentős kutatásokat folytatott továbbá a kora újkori Magyarország gazdaságtörténelme kapcsán is. A középkor, illetve a kora újkor külkereskedelmére vonatkozó, közgazdasági színezetű, írásai jelentősek, mindenképp forrásértékűek.¹¹

Kováts Ferenc sokoldalúságát mutatja, hogy „hagyományos” kutatási területei mellett botanikával is foglalkozott, és különösen a *hieracium*okkal¹² kapcsolatban végzett számottevő gyűjtő- és kutatómunkát.¹³

Kováts Ferenc hosszú, tudományos és egyetemi munkásság, illetve súlyos betegség után, 1956. október 26-án – 83 éves korában – halt meg Budapesten.¹⁴ Búcsúztatására 1956. november 13-án került sor a budapesti Farkasréti temetőben. Erről Búza János a következőket írta: „Berlász Jenő búcsúztatóját éppen hatvan esztendeje hallgatták meg a gyászolók »[...] Az üszkös, fagyos Budapesten – amikor Márai Sándor múlt időbe tett szavai szerint – [...] az orosz tankok között hallgattak a harangok.« Kortörténeti dokumentummá vált e gyászbeszéd, amelyben a mester halálakor érzett fájdalom finom fogalmazással ötvöződött a nemzeti tragédia – a vérbe fojtott szabadságharc – miatti mélységes keserűséggel.”¹⁵

⁹ Tagajánlások 1923-ban. 19. p.

¹⁰ LENCSE 2014, 423. p.

¹¹ KENYERES 1967, 994–995. pp..

¹² A *Pallas Nagylexikona* szerint: „Hölgymál (növény, rosszul olvasva holgyomál, Borjufül, ölyüfül, ölyvfű, vadkék Beythénél, egérful, nyulfül, Hieracium Tourn.), a nyelvész fészkesek füve 200-nál több fajjal (házánkban 40 körül) az óvilágban és Észak-Amerikában. Tejelő, több nyári, sárga, ritkábban pirosvirágú fűvek. Vegetatív részüket, szőrösségüket stb. tekintve rendkívül változatosak és soktagúak, a fajok számát még a fajvegyülés is bonyolítja. Inkább hegyi takarmányfű, régebben némely fajt orvosságnak használták (H. pilosella L., H. silvaticum L.), a különben havas vidéki H. aurantiacum L., kissé árnyékos és friss talajon, csinos és kedvelt kerti virág. Sziklacsoportok díszül más fajait is lehet választani.” GERŐ 1895, 590. p.

¹³ KENYERES, 1967. 994. p.

¹⁴ MARKÓ ET AL. 2002, 1156. p.

¹⁵ BÚZA 2016, 367. p.

II. Tudományos munkásság

Kováts Ferenc tudományos – gazdaságtörténelmi – munkásságának zöme az egykori Pozsony szabad királyi város középkori, illetve kora újkori gazdasági viszonyait öleli fel. Érthető a témakörhöz való ragaszkodás, mivel egyfelől a szerző szülővárosáról van szó, továbbá Pozsony a történelmi Magyarország egyik gazdasági, kereskedelmi, illetve kulturális központja volt. Arról nem beszélve, hogy mint „királyi koronázó város”¹⁶ is bevonult a történelembe. Kováts Ferenc munkáinak értékét adja az, hogy azokat Pozsony törvényhatósági jogú város levéltárának, illetve a település régi háztartási számadáskönyveinek alapulvételével készítette el.¹⁷ Munkáit már ebben a tekintetben is forrásértékű írásoknak kell tekintenünk.

Elő írásai között mindjárt egy komoly – kétrészes, a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 7. évfolyamában (1900) megjelent – tanulmányt találunk. Címe: *Pénzürtékviszonyok Pozsonyban 1435-60. közt*. Kováts Ferenc már kiindulópontként megjegyezte, hogy szigorú pontossággal, illetve precizitással kell a gazdaságtörténelmi kutatásokat folytatni. Elengedhetetlen a mérő és értékszabályozó eszközök pontos meghatározása. Például, ha egy akó bor egy forintba került, akkor tudnunk kell, hogy mekkora térfogatot jelentett az – akkori – akó,¹⁸ illetve milyen értéke volt a forintnak. Erre azért is van szükség, mivel a középkorban, illetve az újkorban nem volt egységes mértérendszer. Felvidéki városaink például eltérhettek abban, hogy milyen súly-, hossz-, térfogat-, ür-, terület-, illetve egyéb mértéket használtak. Volt időszak, amikor a túlnyomórészt németajkúak által lakott Pozsonyban egyidejűleg, kétféle – 100 és 120 fontos – mázsát használtak. Bogdán István könyvében a témakörhöz kapcsolódóan a következőket írta: „Táj szerint vizsgálva a készletet, azt állapíthatjuk meg, hogy a legtöbb mértéket az ország északi részén használták, s itt, a Felvidéken a legdifferenciáltabb a helyzet, itt a legtöbb sajátos, illetve sajátos nagyságú mérték. Azután következik a Dunántúl, majd Erdély a Partiummal (az erdélyi fejedelemséghez csatolt tiszántúli területtel), egyszerűbb a horvát-szlavón terület, s a sor végén áll Dél-Magyarország.”¹⁹ Összefoglalva érdemes megjegyezni, hogy főleg a „németek ajkú” szabad királyi városainkban terjedek el a különféle – „egyedi” – mértékek, így például Budán (Ofen), Pozsonyban (Preßburg), Sopronban (Ödenburg), az idővel elmagyarosodott Kassán (Kaschau), etc.

Kováts Ferenc felhívta továbbá a figyelmet a sajátos gazdaságpolitikai fejlődésünkre is, amely különös odafigyelést igényel a vonatkozó kutatások elvégzése kapcsán. A következő módon fogalmazott: „Nekünk, magyaroknak pedig éppen azon jelenségnél fogva, hogy hazánk a mohácsi vészig Nyugat-Európával szemben gazdaságpolitikailag határozottan önálló irányban fejlődött, nem elég, ha csupán a külföld idevonatkozó szak-

¹⁶ Magyarország új fővárosaként – az 1536: XLIX. törvénycikk értelmében – avanszált Pozsony szabad királyi városban – 1563 és 1830 között – tizenegy magyar királyt, illetve királynőt és nyolc királynét koronáztak meg. HOLČÍK 1986, 12. p.

¹⁷ *Tagajánlások 1923-ban*. 19. p.

¹⁸ Terjedelmi korlátok miatt, csak „érzékeltetés” végett a következőket közöljük: „Az akó országok, sőt városok szerint változó nagyságú volt.” [...] „Egy magyar akó 64 icce, azaz 32 pint. Ismeretese voltak még a bécsi akó, pesti akó, soproni akó, pozsonyi akó. A pesti és a pozsonyi akó (seprő nélkül) 60 magyar icce, azaz 35,88 pint, vagyis 50,80 liter volt. A soproni akó (seprő nélkül) 80 magyar icce, azaz másfél pozsonyi akó. A másfél pozsonyi akót a volt magyar tengerparton baril néven önálló mértékegységként ismerték.” ORTUTAY 1977, 56. p.

¹⁹ BOGDÁN 1987, 14. p.

*munkáit tanulmányozzuk; mert a tudományos dolgozás alapossága megköveteli, hogy első sorban a hazai gazdasági állapotokat, hazánk kulturális fejlődését, hazai okmányok alapján behatóan és módszeresen tanulmányozzuk.*²⁰

Nem lehet meg továbbá a kutató a középkor, illetve az újkor sajátos pénzrendszereinek ismerete nélkül. Pozsony szabad királyi város ráadásul „különleges” helyzetben volt, mert bármiféle pénzt szabadon használhatott, illetve elutasíthatta a magyar királyi pénz használatát. Ezt a jogát még I. (Anjou) Károly magyar királytól (1301–1342) nyerte, aki bár igyekezett az ország pénzügyi, illetve gazdasági helyzetét rendezni, de Pozsonnyal kivételt tett. Ennek oka, hogy a város földrajzi fekvésénél fogva jelentős külkereskedelmi kapcsolatban állt Béccsel, illetve más – főképp német és cseh – városokkal. A magyar király nem szándékozott Pozsony német polgárainak gazdasági jólétét „feláldozni.” Pozsonyban egyébiránt a magyar aranyforint volt a legnépszerűbb aranypénz.²¹ Más – rajnai, bécsi, velencei – aranypénz ritkán volt a forrásokban megemlítve. A magyar aranyforint népszerűségét növelte – külföldön is –, hogy a 14. század közepétől a 17. század elejéig „belső értéke” alig változott. A későbbi évszázadokban a velencei aranypénz (dukát) használata is népszerű volt Pozsonyban. A magyar aranypénzzel (forinttal) szemben a pozsonyi polgárok – finoman fogalmazva – nem szerették a magyar ezüstpénzeket, mivel ezek „belső értéke” sokszor változott, ezért inkább a bécsi filért (dénárt) használták.²²

Kováts Ferenc írása – pénztörténelmi kutatása – azért is jelentős, mert részletesen ismertette az arany és az ezüst árfolyamváltozásait a korabeli Pozsonyban,²³ ugyanakkor képet kapunk a város főképp 14–15. századi kereskedelmi-pénzügyi viszonyairól is.²⁴

Kováts Ferenc egy másik tanulmányában – amelynek címe: *Adalékok a dunai hajózás és a dunai vámok történetéhez az Anjouk korában* – Pozsony, illetve a pozsonyi polgárok kereskedelmét vizsgálta a dunai hajózás vonatkozásában. Az írás első részében a Dunán folytatott kereskedelem jelentőségét hangsúlyozta, amely Magyarország összeköttetését biztosította a Kelettel és a Nyugattal. Kitért arra, hogy melyek azok a városok, amelyek gazdasági értelemben is „profitáltak” a dunai hajózásból, illetve az ahhoz kapcsolódó kereskedelemről. Hangsúlyozta, hogy főképp Pozsony és Buda polgárai gazdagodtak meg ebből a kereskedelemről. Ismertette továbbá a Pozsonyt érintő kereskedelmi útvonalakat is, amelyek közül kettő külföldre, kettő az ország belső részei felé vezetett. A külkereskedelem kapcsán főképp a bécsi utat, illetve Bécs városának árumegállító jogát – németül „*Stapel*”, latinul „*depositio*” – (1221. október 18.)²⁵ emelte ki, amely jelentős hatással volt Közép-Európa kereskedelmére, illetve a kereskedelmi utak megváltozására. Említést tett ugyanakkor a Csehország felé irányuló útvonalról Malac-

²⁰ KOVÁTS 1900a, 385. p.

²¹ Az első magyar aranyforintot – firenzei mintára – 1325-ben bocsátották ki. „Az érme 23 karát és 9 grén finomságú féméből készült, súlya 3,52 gramm volt. Értékét a középkorban végig megőrizte.” HONVÁRI 2003, 58. p.

²² KOVÁTS 1900a, 387, 388. 390. pp.

²³ KOVÁTS 1900b, 433. p.

²⁴ Pozsony szabad királyi város gazdasági fejlődését mozdította elő, hogy a pozsonyi, a stomfai (Stupava), az oroszvári (Rusovce), a zurányi (Zurndorf), németjárfa (Deutsch Jahndorf) és a budai harmincadok (külkereskedelmi vám) bérletét megszerezte. Ezeknek a harmincad-hivataloknak a bérlete I. (Hunyadi) Mátyás magyar király (1458–1490) uralkodásáig Pozsony maradt, illetve a pozsonyi harmincadvám 1518-ig maradt a város „kezén.” ORTVAY 1900, 102. p.

²⁵ WEIB 1872, 208. p. SKORKA 2012, 1. p.

kán (Malacky) át. A belföldi útvonalaknál a Csallóköz területét érintő utat említette, végül pedig a folyami utat Komáromon át Buda felé. Az említett útvonalakon kívül a Nyitra (Nitra), illetve a Nagyszombat (Trnava) felé tartó utakról is említést tett. A tanulmány végén a pozsonyi polgárok – 1328-ból származó – vámmentességhez való jogát sértő jogeseteket ismertetett a szerző.²⁶

Kováts Ferenc összegezve írását, megállapította, hogy „[...] a sok zaklatás dacára, a 14. század második felében a dunai hajózás, amelynek főtartalmát a pozsonyi bor- és gabonaszállítás képezte, nem pusztult el, sőt ha tekintetbe vesszük, hogy az 1457. évi harminczadkönyv tanúsága szerint a Dunánál fekvő városok kereskedői elég szép számban felkeresték a pozsonyi vásárokat, kimondhatjuk, hogy a hajózás gyarapodott s már a 14. század végén szövődhettek a kereskedelmi összeköttetés azon szálai, a melyek a 15. század derekán Pozsony és Magyar-Óvár, Győr, Komárom, Esztergom, Vác, Székesfehérvár, Ó-Buda, valamint Buda között élénk forgalmat létesítettek. Ezen forgalom közvetítője pedig a Duna volt.”²⁷

Különösen jelentős Kováts Ferenc – 1902-ben megjelent – *Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harminczadkönyv alapján* című statisztikai, illetve gazdaságtörténelmi témájú könyve.²⁸ A szakmai közvélemény kifejezetten elismerően fogadta, illetve méltatta az „úttörő” jelentőségű – 234 oldalas – kötetet. A szerző munkája egyaránt forgatható a statisztikus, a közgazdász, illetve a történész számára. Érdeke, hogy addig nem feldolgozott forráshoz, az 1457/1458. évi pozsonyi harminczadkönyv adataihoz nyúlt, illetve azokat foglalta rendszerbe. A példaértékű írás további érdeme, hogy egy nagyobb földrajzi terület áruforgalmát dolgozta fel, ugyanakkor a harminczadkönyv pontos számadatai alapján olyan következtetéseket lehetett levonni, amelyekre a középkori urbáriumokból, továbbá adókönyvekből, illetve vámlajstromokból nem volt lehetséges. Kováts Ferenc sokoldalúságát is alátámasztotta, mivel ötvöződik a könyvben a korabeli történelem, továbbá a hazai és külföldi áru-, illetve kereskedelmi viszonyok, valamint a statisztikai módszertan ismerete.

A bánási születésű Ortvy Tivadar (1843–1916) római katolikus pap, történész, földrajztudós, aki maga is lelkesen kutatta Pozsony városának történelmét a következő méltatást írta a szerzőről, illetve munkájáról: „Fejtegetéseinek folyamán kimutatja, hogy a harminczadkönyvi feljegyzések alapján nemcsak a behozott és kivitt áruk mindegyike után mennyit fizettek, hanem megállapítja egyszersmind az árunemek értékét és származását, valamint sok esetben azoknak méreteit és darabszámát, nemkülönben a behozó és kivívó egyének számát, nemét, foglalkozását és gazdasági állását is. A legapróbb részletekig elemzi és számszerűen feltünteti azon áruforgalmat, amely a pozsonyi harminczad hivatal ellenőrzése mellett a XV. század egyik évében le lett bonyolítva.”²⁹

A munka szerkezetéről Ortvy Tivadar – a továbbiakban – a következőket közölte: „Szerző az első fejezetben röviden, de mégis kellően, kimerítően ecseteli a harminczad és a harminczadbérlet történetét. A második fejezetben az anyag feldolgozásánál és a

²⁶ KOVÁTS 1901, 435–436. pp.

²⁷ Uo. 444. p.

²⁸ „A harminczad (1848-ig) a behozott vagy kivitt áruk után szedett királyi vám, amely régebbi korszakokban az áru értékének egy harminczadrésze volt. Ugyanakkor az a hely, ahol a harminczadot szedték.” BÁRCZI – ORSZÁGH 1965, 111. p.

²⁹ ORTVAY 1903, 43. p.

táblázatok készítésénél követett eljárását mutatja be. Aztán rátér a harminczadkönyv tartalmának módszeres statisztikai feldolgozására. Tekintettel az anyag egyenlőtlen elosztására a behozatalt négy fejezetbe (III-VI.) foglalja, míg a kivitel elemzésére egy fejezetet (VII.) tartott elégségesnek. A függelékben a pénzlábról és pénzsámításról szól, valamint a tárgyra vonatkozó egyes okleveleket közli. Befejezésül az árunemek betűsoros jegyzékét és pedig úgy a magyar árunevek, mint külön az eredeti közép felnémet árunevek jegyzékét, mivel a mű könnyű módon való felhasználhatóságát lehetségesíti.”³⁰

Kováts Ferenc további gazdaságtörténelmi jellegű írásai is kiváló munkák. A szakma képviselői méltatták a Pozsony és a német területek, különösen Köln közötti, kereskedelmi összeköttetésekről írt munkáját, akárcsak az egykori koronázó város gazdaságáról, továbbá annak telekkönyv-vezetéséről és ingatlanjogáról – német és magyar nyelven – megjelent kiadványait. Több tanulmánya foglalkozott a magyar középkori pénztörténettel, amely munkák szintén forrásértékűek.³¹

Kováts Ferenc – vázlatosan áttekintett – tudományos életrajzának ismertetése közben ki kell térnünk a középkori, illetve a kora újkori Pozsony „háztartásának” rövid ismertetésére is. A szerző tanulmánya – amelynek címe: *Pozsony városának háztartása a XV. században – a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 1902. évi kötetében jelent meg. Kováts, mint gazdaságtörténész kiemelkedő fontosságúnak tartotta az ősi szabad királyi város fennmaradt, ugyanakkor vonatkozó középkori emlékeinek dokumentálását, amelyek pénzügytani, illetve történelmi szempontból is jelentős forrásértékkel rendelkeznek. A kérdéskör – pénzügytani – jelentőségét az adta, hogy egyfelől az újkori „államháztartás” szervezésének mintáját a középkori pénzügyi viszonyok adták.³² Másfelől a városi fejlődés, a gazdasági-pénzügyi „gyarapodás” is indokolta a kérdés behatóbb vizsgálatát. Kováts Ferenc fejtegetési során a pozsonyi levéltári anyag számszerű feldolgozására hagyatkozott. Precíz munkája ellenére – maga is elismeri, hogy – nehézségekbe ütközött. A 18–19. századi levél-, illetve irattári „selejtezés” sok értékes forrást megsemmisített, illetve ezek során nem mindig olyan adatok maradtak meg, amelyre a kutatónak, jelen esetben Kováts Ferencnek szüksége lett volna. Emiatt is elsődlegesnek tarja a szigorú forrásértékelést, forráskritikát. Megjegyezzük, hogy nincs ez másképp a történeti demográfiai vizsgálódásoknál sem. Forrásértékelés, illetve kritika hiányában ugyanis nem végezhetjük el a rendelkezésünkre álló adatok feldolgozását, illetve felhasználását. Mindenképp szükséges a forrásanyag mélyreható vizsgálata, a definíciók, fogalmak egyértelmű tisztázása. Kizárólag gondos forrásértékelés során lehet eldönteni, hogy a forrásanyag alkalmas-e feldolgozásra. Amennyiben megfelel az említett célnak, akkor lehetőség nyílik egy letűnt korszak társadalmi-gazdasági sajátosságainak megismerésére.³³

Pozsony szabad királyi város háztartásának elsőrendű forrásai a városi kamarakönyvek („*Kammerpuch*”). A városi kamarakönyvekről a szerző a következőket jegyezte meg: „[...] a XV. században a városi kamarások írnokai szerkesztették. A kamarakönyvek kemény bőrhártába kötött papiros kódexek, terjedelmük 400-900 lap között változik. Az írás szép és tiszta. Az összegeket római számokkal jegyezték fel, arabs számo-

³⁰ ORTVAY, 1903, 43. p.

³¹ *Tagajánlások 1923-ban.* 19. p.

³² FÖLDES 1900, 11. p.

³³ GYÉMÁNT 2014, 34. p.

kat csak elvétele, a fejezetek jelölésére használtak. A nyelvezet német, még pedig a középfelnémet nyelv bajor nyelvjárása.”³⁴ Kováts más elsőrendű forrást is említett, az ún. „nagy városi számkönyvet” („Der Stat Rechenpuch”) „[...] a mely vászonnal és bőrrel bevont fatáblák közé kötött nagy-ívrét nagyságú papírkódex. Ezen könyvbe a pozsonyi városi jegyző (Notarius civitatis. Statschreiber) azon jegyzőkönyveket írta be, a melyek a városi pénzügyi hivatalnokok, jelesül a kamarások, adószedők, pénztárnokok és harminczadosok végelszámolásairól felvették. A feljegyzéseket az 1438. évben kezdték meg s némely megszakítással az 1620. évig folytatták.”³⁵ Kováts művében jelezte, hogy a városi háztartás a 15. század közepét követően egyre komplikáltabbá vált. Közölte továbbá, hogy a pénznem, amelyben a bevételeket, illetve a kiadásokat feltüntették a magyar aranyforint, illetve a bécsi ezüst fél dénár volt.

Kováts munkáját kétség kívül értékessé teszi, hogy ismerteti a korabeli – 15. század közepi – viszonyokat is, mint például a kamarási tisztség „mibenlétét”, annak feladatkörét, megválasztásának idejét, etc. Erről a következőket írta: „A város gazdasági fő-tisztviselője a kamarás (Kamrer, Kämmerer) a kit a városi belső tanács (Rat) választott. A kamarás, a ki hivatalára, a kamarahivalalra (Kamerambt) rendszerint önkényt vállalkozott, működéséért fizetést vagy díjazást nem húzott, kivéve ha „urai” (meine Herren) (a tanács azon tagjai, a kik előtt számadást tett), kivételesen jutalmat állapítottak meg számára. Közvetlen felebbvalója a polgármester volt, [...] A kamarás segédje a kamarairnok (Kammerschreiber), a kit nem tekinthetünk szorosabb értelemben vett városi tisztviselőnek, miután ezen egyént a kamarás alkalmazta és (természetesen a város számlájára) díjazta is. A kamarairnokok valószínűen azon egyének sorából kerültek ki, a kik az írásmesterségből éltek s hol valamely uraság vagy hivatalnok szolgálatába szegődtek, hol pedig a nagyközönséget szolgálták (levelek, szerződéses stb. tollbamondás utáni szerkesztésével), tehát íródeákok voltak. Ezen egyének szerkesztették a kamarakönyveket, s jellemző, hogy míg a kamarások gyakran változtak, egy és ugyanazon kamarairnok aránylag hosszú időn keresztül működött.”³⁶

A tanulmány ismerteti a kamarakönyvek felépítését is, amelyek alapvetően két részre, bevételekre és kiadásokra tagolódott. Mindkét rész több címből áll, amelyek a bevételek forrásait, illetve a kiadások céljait mutatták ki. A címek tételekre osztottak, amelyek a bevételek, illetve kiadások keltét, részletes leírását, illetve összegét tartalmazták. A tanulmány második részében a szerző a fellelt statisztikai adatokat közölte, továbbá számításokkal, illetve több statisztikai tábla segítségével támasztotta alá mondanivalóját.

Kováts Ferenc hosszabb anyaggyűjtés után írta egyik legérdekesebb tanulmányát, amelynek címe: „Old Curiosity Shop”. *Adalékok Pozsony társadalom- és gazdaságtörténetéhez a 18. század első felében.* (1935). A szerző most nem a középkori, illetve a kora újkori Pozsonyba kalauzol minket, hanem a 18. század első felébe – a „rokoko század hajnalán” – új korszakra ébredő ősi koronázó városba. A társadalmi és gazdasági fejlődés következtében megjelent az igény a városi lakosság körében a kényelemre, illetve a luxusra. Pozsony szabad királyi város, az ország akkori fővárosa – a törvényhozás, illetve a nagy központi kormányhivatalok székhelye – kezdett átalakulni és elvesz-

³⁴ KOVÁTS 1902, 434. p.

³⁵ KOVÁTS, 1902, 435. p.

³⁶ KOVÁTS, 1902, 441–442. pp.

tette középkori arculatát. A fallal körbevett belváros már nem tudott megfelelő életteret adni a város lakóinak, akik kezdtek a városfalakon kívül is letelepedni. Igaz, hogy a középkori városfalak lebontása csak 1772-ben, Mária Terézia magyar királynő (1740–1780) engedélyére történt, de addigra már nemcsak a belvárosban, hanem a külvárosokban is megtelepedtek. Habár az igazi nagy változások inkább a 18. század második felében gyorsultak fel, III. Károly magyar király (1711–1740) uralkodásának időszaka „csinált szállást” azoknak. Ekkor a városi élet már visszavonhatatlanul urbanizálódott, eltávolodott a középkori sajátosságoktól és arculattól a gazdasági erők szabad érvényesülésének korszaka felé. Kováts Ferenc célja ennek a változásnak a megragadása volt a gazdaságtörténész szemével. A szerző költőien jegyezte meg: *„A telekkönyvi feljegyzések jellemzően mutatják be egyrészt a pozsony városi terület hasznosítási módjait, másrészt a birtokos lakósságnak összetételét és vagyoni viszonyait. Sőt még ennél is többet. A városban együtt élő társadalomnak nemcsak anyagi körülményeire, gazdasági tagoltságára, kereseti viszonyaira vetnek jellemző fényt, de műveltségére, szellemi életére, fényűzésére is. Ezekből a száraz adatokból, mint régi rámból rég elporladt szép asszony képe, úgy mosolyog reánk a 18. század Pozsonyja, az »ősi koronázó város.«»³⁷*

III. Károly regnálása idején) erőteljes vándormozgalom figyelhető meg az egyre dinamikusabban fejlődő szabad királyi város, Pozsony irányába. Ideiglenes, illetve tartós letelepedés céljából, aki tehette házakat, illetve házrészeket („*Theilhaus*”, „*Portionhaus*”) vásárolt magának. A nagy és híres pozsonyi palotákat csak a 18. század második felében kezdték építeni, de palotaépítések már ekkor is megfigyelhetőek voltak.³⁸ Ezt a „trendet” nemcsak a város társadalmi-gazdasági fejlődése, illetve Bécs közelsége indokolta, hanem a magyar országgyűlés helyszínéként is különös vonzerővel rendelkezett a város. Akik az ingatlanvásárlási költségeket sokallták, jobbra vendégfogadókban szálltak meg. Ekkor – a 18. század első felében – legalább tizenöt vendégfogadó állt az utazók rendelkezésére, nem beszélve a polgári szállásokról és csapszékekről.³⁹ A szerző leírásában szinte a szemünk előtt jelenik meg a korabeli németajkú Pozsony. A Langegasse („Hosszú utca”) adott otthont a legrégebbi vendégfogadónak, amelynek a neve „Wilder Mann” („Vadember”) volt. Ugyancsak ebben az utcában állt a „Goldener Adler” („Arany Sas”) is Ugyanakkor a többi vendégfogadót is felsorolta a tanulmány szerzője.

A város társadalmi rétegződéséről a szerző a következőket közölte: *„Míg a fő- és köznemesség a (kath.) papságnak Pozsonyban élő tagjaival együtt a városlakosság felső rétegét, az „úri osztályt” alkotja meg, addig az alsó rétegbe a városlakóságnak azok a nem nemes tagjai tartoznak, akik a polgárok közé felvéve nincsenek, azonban önálló háztartást visznek s nem tartoznak a felsőbb rétegek cselédségéhez. Ezeket hivatalosan lakosoknak („Inwohner”, „incolae”) nevezik. A középső réteg a városi önkormányzatban egyedül eljárni hivatott s meglehetősen kevés számú polgárból áll. Uri, polgári, lakosi, e három, jogilag elég szabatosan jellemezhető osztály azonban a gyakorlati életben nem választható el élesen egymástól: a nemesi osztályt a polgárral összekap-*

³⁷ KOVÁTS 1935, 4. p.

³⁸ Például a város egyik legrégebb, barokk palotáját, a Jeszenák Pál-féle palotát 1730-ban építették. FIRON 1985, 23. p. VARGA 1995, 22. p.

³⁹ KOVÁTS, 1935, 9–10. pp.

csolják egyfelől azok a nemesek, akik a polgárok sorába felvétetvén rendszerint kimagasló szerepet játszottak a városi önkormányzatban, s másfelől azok a polgárok, akik nemesi rangot nyertek. A lakosi osztályt a polgárral viszont összekapcsolják azok a polgárok, akik (legtöbbször idegenből bevándorolva) telekkönyvi szereplésüket, mint lakosok („Inwohner”) kezdték, s csak később nevezetnek polgároknak („Bürger”).⁴⁰

A szerző a telekkönyveket gondosan tanulmányozva az iránt érdeklődött, hogy a „telekkönyvi forgalom” miként oszlott meg a város három társadalmi osztálya között. Tanulmányában ugyanakkor az egykori polgárok, illetve lakosok foglalkozására is kitért, természetesen német szakkifejezésekkel egészítve ki mondanivalóját.⁴¹ A leírásból képet kaphatunk, hogy a 18. század elején milyen jelentős ipart űztek, illetve kereskedelmet folytattak Pozsonyban. A gazdasági fellendülés következtében megindult jelentős építkezések miatt fejlődött az építőipar – főképp az építőfa-kereskedés –, ugyanakkor bizonyos szakmák is felfutottak. Ilyenek voltak a kőművesek, illetve az ácsok. A város fejlődése, növekedése következtében minden réteg életszínvonala javult. Nemcsak a jobb és kényelmesebb élet, illetve a fényűzés jelent meg, hanem kulturális értelemben is – például a könyvkötészet, a nyomdaipar, illetve a könyvkereskedés megjelenésével – minőségi változás történt. Kováts Ferenc jóvoltából a történelmi Magyarország egyik legjelentősebb vidéki centrumának fejlődését követhetjük nyomon, amely Mária Terézia regnálása alatt virágkorát élte, de a polgári fejlődés még a 19. században is tovább folytatódott.⁴²

Kováts Ferenc négy évtizedes felsőoktatási tevékenysége alatt a közgazdaság-, illetve a pénzügytan, valamint a statisztika professzora volt, azonban vizsgálódásainak középpontjában – a kiemelkedően magas szinten kutató – gazdaságtörténelem állt. Ugyanakkor e tárgy tanszékvezetői tisztét csak tudományos pályája végén, 1934 és 1944 között viselte.⁴³ Halálakor, egykori tanítványa, *Berlász Jenő* (1911–2015) történész, levéltáros jól ragadta meg a gyászbeszédben, hogy Kováts Ferenc halálával – és az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésével – egy korszak zárult le. A régi kor igazi egyetemi professzora távozott. Tösgyökeres, pozsonyi család sarjaként időt és energiát nem kímélve kutatta Pozsony középkori, illetve kora újkori múltját, különös tekintettel város gazdasági fejlődésére, kereskedelmére, illetve gazdaságtörténelmére. Közvetlenségével, illetve elhivatottsága által különösen érdekfeszítően tudott előadásokat tartani. A természetért rajongó tudós egész életét csendes visszavonultságban, „magánosságban” élte le. Mégsem volt elhagyatott, mivel páratlan áldozatkészségű felesége és gazdag könyvtára kiváló társaságot biztosítottak számára. Életéről, illetve életművéről elmondható, hogy „*Bene dixit, bene scripsit, bene vixit*”, azaz „Jól tanított (beszélt), jól írt, jól élt.”⁴⁴

⁴⁰ KOVÁTS, 1935, 10–11. pp.

⁴¹ Kováts Ferenc is – mint már azóta sokan – említést tett munkájában a pozsonyi különlegességről, a „pozsonyi patkó” (pozsonyi kifli) készítőkről. Az ún. „patkósütők” („Beugelbäcker”) a „kenyérsütő pékek” („Schwarzbäcker”) céhébe tartozott, és nem a „zsemlyepékekhez” („Weißbäcker”). KOVÁTS, 1935. 33. p.

⁴² KOVÁTS, 1935, 41–44. pp.

⁴³ BÚZA 2016, 367. p.

⁴⁴ BÚZA 2016, 368–370. pp.

III. Fontosabb művei

Pénzürték-viszonyok Pozsonyban 1435–60. közt, I. rész. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 7. évfolyam. Budapest, 1900. [1900a]

Pénzürték-viszonyok Pozsonyban 1435–60. közt, II. rész. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 7. évfolyam. Budapest, 1900. [1900b]

Városi adózás a középkorban. Pozsony szabad királyi város levéltárának anyaga nyomán. Angermayer Károly Könyvnyomtató Intézete. Pozsony, 1900.

Adalékok a dunai hajózás és a dunai vámok történetéhez az Anjouk korában. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 8. évfolyam. Budapest, 1901.

Die ökonomische Entwicklung Europas bis zum Beginn der kapitalistischen Wirtschaftsform. Von Maxime Kowalewsky. Berlin, 1901. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 8. évfolyam. Budapest, 1901.

A középkori magyar pénztörténet vázlata. Budapest, 1901.

Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján. Történet-statisztikai tanulmány. Politzer. Budapest, 1902.

Pozsony városának háztartása a XV. században. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 9. évfolyam. Budapest, 1902.

Kereskedő-társaság Pozsonyban a XV. század elején. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 10. évfolyam. Budapest, 1903.

A magyar népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve az 1900. évi népszámlálás alapján. Éder István Könyvnyomdájából. Pozsony, 1909.

Handelsverbindungen zwischen Köln und Pressburg (Pozsony) in Spätmittelalter. Stadtarchiv. Köln, 1914.

A nagy pozsonyi telekkönyv 1439-1517. Pozsony, 1914.

A pozsonyi városgazdaság a középkor végén. Pozsony, 1918.

Pressburger Grundbuchführung und Liegenschaftsrecht im Spätmittelalter. Weimar, 1918.

A magyar arany világtörténeti jelentősége. Budapest, 1923.

Egyház és városgazdaság a középkorban. Városi nyomda. Szeged, 1934.

„Old Curiosity Shop”. Adalékok Pozsony társadalom- és gazdaságtörténetéhez a 18. század első felében”. In: ÉREKY ISTVÁN – KISS ALBERT (szerk.): Polner Ödön – emlékkönyv, Dolgozatok Polner Ödön egyetemi ny. r. tanár születésének 70. évfordulójára, II. kötet, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt, Szeged, 1935.

Adalék a pozsonyi zsidóság későközépkori gazdaságtörténetéhez. Hornyánszky. Budapest, 1938.

Magyar gazdaságtörténet: Általános gazdaságtörténeti ismeretek és Magyarország gazdaságtörténete. Ságghy. Budapest, 1940.

IV. Irodalomjegyzék

- BALOGH ELEMÉR ET AL. (szerk.): *Szegedi Egyetemi Almanach 1921-1995. I. kötet.* József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1996. 47. p.
- BALOGH ELEMÉR: *IV. Állam- és Jogtudományi Kar 1921–1998.* In: SZENTIRMAI LÁSZLÓ – RÁCZNÉ MÓJZES KATALIN (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene 1921–1998.* József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1999.
- BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára. III. kötet (H-Kh).* Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1965. 111. p.
- BOGDÁN ISTVÁN: *Régi magyar mértékek. Gondolat zsebkönyvek.* Gondolat Kiadó. Budapest, 1987. 14. p.
- BÚZA JÁNOS: *Berlász Jenő gyászbeszéde dr. Kováts Ferenc egyetemi tanár ravatalánál. (Elhangzott 1956. november 13-án a Farkasréti temetőben)* Lymbus. Magyarságtudományi forrásközlémények. Országos Széchényi Könyvtár. Budapest, 2016. 367. p.
- ENYEDI GYÖRGY – DOHY JÁNOS – GLATZ FERENC – HOLLÁN ZSUZSA (szerk.): *Magyar Nagylexikon. XI. kötet (Kir-Lem).* Magyar Nagylexikon Kiadó Rt. Budapest, 2000. 400. p.
- FIRON ANDRÁS: *Pozsony. Panoráma Kiadó.* Budapest, 1985. 23. p.
- FÖLDES BÉLA: *Az államháztartástan (Pénzügytan).* Politzer Zsigmond és Fia. Budapest, 1900. 11. p.
- GERŐ LAJOS (szerk.): *A Pallas Nagylexikona, IX. kötet (Hehezet-Kacor),* Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt, Budapest, 1895.
- GYÉMÁNT RICHÁRD – KATONA ZSÓFIA: *A szegedi Statisztikai és Demográfiai Tanszék jeles tudósai (1921–1996).* In: BALOGH MIKLÓS – GYÉMÁNT RICHÁRD – KOVACSICSNÉ NAGY KATALIN – PUKLI PÉTER – VAVRÓ ISTVÁN: *A statisztika és a közgazdaság elkötelezettje. Ünnepi kötet a 60 éves Katona Tamás tiszteletére.* ELTE Állam- és Jogtudományi Kar – Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 2008. 95. p.
- GYÉMÁNT RICHÁRD: *A történeti demográfia fogalma, tárgya.* In: Oktatás, kutatás több mint fél évszázadon keresztül. Ünnepi kötet Dr. Kovacsicsné Nagy Katalin tiszteletére. Magyar Statisztikai Társaság. Budapest, 2014. 34. p.
- HONVÁRI JÁNOS (szerk.): *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Nyolcadik kiadás.* Aula Kiadó. Budapest, 2003. 58. p.
- HOLČÍK, ŠTEFAN: *Pozsonyi koronázási ünnepségek 1563–1830.* Európa Könyvkiadó. Budapest, 1986.
- HORVÁTH RÓBERT: *A Szegedi Tudományegyetem Statisztikai Tanszékének történetéről.* In: TÓTH KÁROLY (szerk.): *Acta Jur. et Pol.* Tom. XLI. Fasc. 15. József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Szeged, 1992. 225. p.
- KENYERES ÁGNES (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon. II kötet (A-K).* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967. 994–995. pp.
- LENCSES ÁKOS: *Kováts Ferenc.* In: FÜLÖP ÁGNES – RÓZSA DÁVID (szerk.): *Portrék a magyar statisztika és népeségtudomány történetéből. Életrajzi Lexikon a XVI. századtól napjainkig. A statisztika története 1.* KSH Könyvtár. Nemzeti Kulturális Alap – Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 2014.
- MARKÓ LÁSZLÓ – BARTÓK ISTVÁN – BALÁZS-ARTH VALÉRIA – CZIKORA ANTAL (szerk.): *Új Magyar Életrajzi Lexikon. III. kötet (H-K).* Magyar Könyvklub. Budapest, 2002.
- ORTUTAY GYULA (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon. I. kötet (A-E).* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977.
- ORTVAY TIVADAR: *Pozsony város története. II. kötet. III. rész.* Pozsony, 1900.

- ORTVAY TIVADAR: *Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján. Történet-statisztikai tanulmány. Írta: Dr. Kováts Ferenc. Budapest, 1902.* In: KOVÁTS FERENC (szerk.): *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle.* 10. évfolyam. Budapest, 1903.
- SKORKA RENÁTA: *A bécsi lerakat Magyarországra vezető kiskapui.* In: GECSÉNYI LAJOS (szerk.): *Történelmi Szemle.* LIV. évfolyam. 1. szám. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének Értesítője. Budapest, 2012.
- VARGA ERZSÉBET: *Pozsony, Madách-Posonium,* Bratislava, 1995.
- WEIB, KARL: *Geschichte der Stadt Wien.* Verlag von R. Lechner. Wien 1872. 208. p.
- Tagajánlások 1923-ban,* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1923. 19. p.

VARGA NORBERT

KUNCZ ÖDÖN

(1884–1965)

I. Életrajz

A magánjog nemzetközileg is elismert professzora 1884. január 18-án született Aradon értelmiségi család gyermekeként.¹ Kuncz Ödön jogáshallgatói éveire a kolozsvári egyetemen a következőképp emlékezett vissza: emlékiratában azt olvashatjuk, hogy a római jog előadásokat Farkas Lajostól, a pandektajogot Kiss Mórtól hallgatta, míg a jogtörténetet Óvári Kelemen tanította. „Gyerekszemmel tudtam már gólyakoromban meglátni Farkasban az elvidékiesedett és önimádatba fészegült, egyébként azonban kivételes erejű és tehetséges tudóst; Kiss Mórban a zseniális, de a tudománnyal komolyan már nem törődő pozórt, Óvári Kelemenben pedig a civikus külsejű, sokat olvasó és kutató félészeg könyvmolyt.”² Az is kiderül visszaemlékezései alapján, hogy a másodévtől öt oktató professzorai (pl. Nagy Ernő, Werner Rezső, Klupathy Antal, Lukács Adolf, Haller Károly, Jancsó György, Vályi Sándor, Kolosváry Sándor) jelentős hatást gyakoroltak későbbi tudományos munkásságára. „Másodéves joghallgató koromban nekifogtam a jogtudomány művelésének is. Frieheisz Gyula kollégámmal együtt írtunk egy pályamunkát a ius civile házasságjogáról.”³ A negyedik év volt számára a szigorlatozás éve. Napirendje kapcsán megjegyezte: „6-10-ig tanulás. 10-11 (1/2 12) tízóraiás irodai munka, aztán 1-ig tanulás; 1-3-ig ebéd és pihenés; 3-6-ig tanulás, 6-8-ig séta [...] szorgalmas kollégákkal, akik szintén szigorlatra készültek.”⁴ Az elszántságának és kitartásának meg is lett az eredménye. Jogtudományi tanulmányait királygyűrűs (*sub auspiciis regis*) jogtudományi és államtudományi doktorként fejezte be.⁵ Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter utazott a doktoravatásra a király képviselőjében.⁶

¹ Kuncz Ödön életét megismerhetjük az életéről szóló kéziratának kiadásából, amelyet Kuncz Magdolna rendezett sajtó alá. KUNCZ 2017.

² KUNCZ 2017, 29. p.

³ Uo. 32. p.

⁴ Uo. 44. p.

⁵ *Magyar Életrajzi Lexikon*. 1967, 1031–1032. pp. A jogi karon kitüntetéssel végzettekről híradás: Budapesti Hírlap 1906. szeptember 02. 8. p. <https://dt.ogyk.hu/hu/component/k2/item/310-kuncz-odon> (Letöltés időpontja: 2020. március 20.)

⁶ *Moldoványi* Gergely rektor nyitotta meg az avatóünnepséget, ahol a dékán felolvasta a királyi leiratot, hogy Kuncz Ödön az „összes vizsgáit kitüntetéssel tette le”. *Apponyi miniszter Kolozsváron*. Pesti Hírlap 1907.

Az egyetem elvégzését követően rövid ideig joggyakornokként, majd pedig aljegyzőként dolgozott a budapesti Kereskedelmi és Váltótörvényszéken 1907-től. Az ügyvédi vizsgát 1908-ban tette le.⁷ Németországi (Berlin, Dreza és Hamburg) tanulmányútját (1908–1909)⁸ követően főjegyzőként dolgozott 1909-től. A budapesti Királyi Ítéltáblán először joggyakornok volt 1907-től,⁹ a budapesti Királyi Kereskedelmi és Váltótörvényszékhez jegyzőnek nevezte ki az igazságügyminiszter,¹⁰ majd 1910-től kezdve tanácsjegyző volt három évig.¹¹ 1911-től az Igazságügyi Minisztérium Törvényelőkészítő Osztályára került fogalmazónak,¹² ahol alapvetően kereskedelmi joggal, hiteljoggal foglalkozott. Kuncz Ödönre bízta az ún. aranymérlegek tanulmányozását és erre vonatkozó rendelet előkészítését.¹³ Az *Új Nemzedék* című lapnak adott interjújában a következőt mondta: „[...] a nyár folyamán két hónapon át tanulmányoztam ezt a kérdést. Mostani utamnak az a célja, hogy megnézzem mi történt ezen a téren Németországban és a gyakorlati közgazdasági életben milyen tapasztalatokra jutottak az aranymérlegek tekintetében.”¹⁴

Több törvény előkészítésében is részt vett, hiszen nevéhez köthető a váltótörvényjavaslat indokolásának 1913/14-ben,¹⁵ a részvénytársaságokról szóló törvényjavaslatnak 1917-ben és a kereskedelmi törvény novellájának elkészítése 1921-ben,¹⁶ továbbá a korlátolt felelősségű és csendes társaságokról szóló törvényjavaslat megírása. Közreműködött a tisztességtelen versenyről szóló törvény kodifikációjában is.¹⁷

Az egyetemi oktatói pályafutása során 1911-től a kereskedelmi jog egyetemi magántanára,¹⁸ 1914-től nyilvános rendkívüli, majd pedig 1916-tól 1919-ig nyilvános rendes tanár volt a kolozsvári egyetemen.¹⁹

Az I. világháború ideje alatt 1914 és 1915 között katona volt és a háború lezárását követően kénytelen volt elhagyni Kolozsvárt a többi professzorhoz hasonlóan 1919 decemberé-

március 5. 8. p. *Sub auspiciis avatás a kolozsvári tud. egyetemen*. Pesti Hírlap 1907. március 1. 10. p. Magyarország 1906. december 21. 12. p. Magyar Nemzet 1906. december 21. 5. p.

⁷ *Magyar Életrajzi Lexikon*. 1031–1032. pp.

⁸ KOZÁK PÉTER: *Kuncz Ödön*. <http://www.nevpon.hu/view/6828> (Letöltés időpontja: 2020. március 20.)

⁹ Kinevezése: Magyarország 1907. június 23.

¹⁰ Budapesti Közlöny 1909. október 15.

¹¹ Tanácsjegyzői munkásságához kapcsolódik, hogy az Ungro-Croata tőkeemelés ügyét ismertette. Pesti Napló 1912. május 05.

¹² Fogalmazóvá történő kinevezéséről: Magyarország 1918. április 06. 16. p.

¹³ *A pénzügyminiszter Németországban tanulmányoztatja az aranymérleg körüli eljárást*. Magyarország 1924. augusztus 31. 13. p.

¹⁴ *Kuncz Ödön egyetemi tanárt külföldre küldik az aranymérlegek tanulmányozására*. Új Nemzedék 1924. október 5. 2. p. Az aranymérleg vagy más néven, pengőmérleg kapcsán lásd: 7000/1925. P.M. rendelet.

¹⁵ *Törvényjavaslat a váltóról*. Világ, 1914. március 29. A rendelettervezet az aranykorona értékét a dollár 1/5 részében állapította meg. *Volt kolozsvári egyetemi tanár sikere*. Ellenzék 1925. január 12. 4. p.

¹⁶ *Részvényesek szervezkedése a Tébe ellen. Megalakítják a részvényesek védegyletét*. 8 Órai Újság 1922. augusztus 25. 4. p.

¹⁷ <https://dt.ogk.hu/hu/component/k2/item/310-kuncz-odon> (Letöltés időpontja: 2020. március 20.) Balázs P. Elemérrel együtt írták a törvény magyarázatát. Budapesti Hírlap 1924. szeptember 4. 9. p. A tisztességtelen verseny szegedi ítéltáblai gyakorlatát feldolgozta: KRUSÓCZKI 2018, 249. p.

¹⁸ Budapesti Közlöny 1911. október 12.

¹⁹ *Magyar Életrajzi Lexikon*. 1031–1032. pp. A tisztességtelen versenyről előadást tartott a 1921. március 31-én a MTA-án. *A tisztességtelen verseny problémája*. Nemzeti Újság 1921. április 01. 5. p. Nyilvános rendes tanárrá kinevezéséről tudósított: Budapesti Közlöny 1916. június 27.

ben. Ezt követően 1920-tól nyolc évig tanított a Műegyetem Közgazdasági Karán,²⁰ majd 1928 és 1949 között a Pázmány Péter Tudományegyetem Kereskedelmi és Váltójogi Tan-
székének nyilvános rendes tanára.²¹ A kar dékáni tisztségét betöltötte a 1933/1934²² és 1943/-1944 tanévekben.²³ Egyetemi karrierjének a kényszernyugdíjazás vetett végett 1949-ben.²⁴

Tudományos munkásságának elismeréseként 1930 májusától a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.²⁵ Levelező tagnak *Erekly István*,²⁶ *Finkey Ferenc*, *Fellner Frigyes* és *Kováts Ferenc* ajánlotta, tekintettel arra, hogy *sub auspiciis regis* doktoravátását követően a kereskedelmi és váltójog elismert hazai művelője, részt vett a részvénytársaságról szóló törvényjavaslat és a kereskedelmi törvény novellájának kidolgozásában, a *Kereskedelmi Jog* című szaklap szerkesztője és számos publikációja jelent meg a kereskedelmi jog vonatkozásában. A tagajánlásban kiemelésre került, hogy „el kell ismernünk, hogy Kuncz Ödön [...] a dinamikus jogtudományi módszerét általánosságban rendkívül szerencsésen tudja összekapcsolni a joganyag dogmatikus feldolgozásával.”²⁷ Ebben az ajánlásban az is olvasható, hogy az értékpapírok kapcsán kifejtett több évtizedes kutatói tevékenységének eredményeként korának legnagyobb szakértője. „Rendkívül emeli Kuncz Ödön kereskedelmi és váltójogának értékét az, hogy Kuncz maga is részt vett a polgári törvénykönyv kötelmi jogi részének kidolgozásában s ép ezért a ma érvényben lévő jog tanulmányozásánál a jövő jogát, a polg. tvkv. tervezetét is figyelembe veszi.”²⁸ Az MTA rendes tagjának *Kuncz Ödönt* 1944-ben ajánlották, mint „[...] a magyar kereskedelmi és különösen a magyar részvénytársasági jognak hazánkban ez idő szerint legkiválóbb és leghivatottabb” művelőjét, „[...] akinek tudományos munkái egy kis könyvtár terjedelmét is megütik, - érdemben pedig a magyar kereskedelmi és részvénytársasági irodalomnak elismerten legértékesebb alkotásai. Akadémiánk fáradhatatlan tevékenysége és kiváló írói kvalitásai alapján választotta be őt tagjainak gremiumába s az azóta eltelt évek során *Kuncz Ödön* munkássága pillanatnyi szünet nélkül egyre növekedő és egyúttal mélyülő irányban gyarapította a magyar jogtudomány irodalmát.”²⁹ A jogtudomány olyan kiemelkedő személyiségei ajánlották, mint *Szladits Károly*, *Marton Géza*, *Nizsalovszky Endre*, *Gajzágó László*, *Finkey Ferenc*, *Angyal Pál*, *Kolosváry Bálint*, vitéz *Moór Gyula* és *Tomcsányi Móricz*.³⁰ A politikai alakulása pályafutását is megnehezítette, mert 1949 októberében tanácskozó taggá

²⁰ Kinevezése a közgazdasági egyetemre. Köztelek 1921. január 22. 74. p.

²¹ Egyetemi tisztségekben megerősítés. Hivatalos Közlöny.

²² Megválasztásáról lásd: *A Pázmány Péter Tudományegyetem új dékánjai*. Budapesti Hírlap 1933. június 02. 8. p.

²³ Dékánként *A jó erkölcs konkretizálódása hiteljogban* című előadását tartotta meg a Szent István Társulat dísztermében a katolikus jogászgyűlés keretében. *A katolikus jogászgyűlés a tisztult erkölcs érvényesülését követelte*. Nemzeti Újság 1933. december 06.

²⁴ <https://dt.ogyk.hu/hu/component/k2/item/310-kuncz-odon>. *Kuncz Ödön*. <http://lexikon.katolikus.hu/K/Kuncz.html> (Letöltés időpontja: 2020. március 20.)

²⁵ Budapesti Hírlap 1930. május 11. 3. p.

²⁶ PÉTERVÁRI 2014, 29–38. pp.

²⁷ *Magyar Tudományos Akadémia Tagajánlások 1926-ban*. 16. p.

²⁸ Uo. 17. p.

²⁹ *Magyar Tudományos Akadémia Tagajánlások 1944-ben*. 21. p.

³⁰ Uo. 23. p.

minősítették át akadémiai tagságát. Levelező tagságának rehabilitálása csak 1989-ben történt meg a rendszerváltást követően.³¹

A 25 éves tanári pályafutásának alkalmából barátai, tisztelői és tanítványai egy kötetet adtak ki, amelynek előszavából kiderül az olvasó számára, hogy milyen is volt „a Professzor”. „Az egyetemi tanszéken az elhivatott professzor ajkáról huszonöt évfolyam hallgatóihoz elhangzott szó hatása még akkor sem volna felbecsülhető, ha a hallgatók beláthatatlan tömegeit egybe lehetne gyűjteni s ők vallomást tennének. Akik *Kuncz Ödön* előadását egyszer hallották, akik az ő isteni adományt jelentő szuggesszív erejének csak egyszer is a hatása alatt álltak [...]”, azok professzori nagyságát soha nem felejtik.³²

Számos fontos szakmai szervezetben töltött be tisztséget pályafutása során, hiszen a *Magyar Jogászegylet* Gazdasági Intézetének igazgatója, a *Magyar Jogászegylet* Hiteljogi Szakosztályának és a Német Magyar Kereskedelmi Kamara választott bíróságának elnöke volt.³³ Az *Iparjogvédelmi Egyesület* alelnöke 1935-től 1939-ig, majd pedig társelnöke lett 1965-ben.³⁴ Az *Iparjogvédelmi Egyesület* versenyügyi szakosztálya 1925. március 06-án tartott ülésén *Kuncz Ödön* felszólalásából az is kiderült, hogy a választott bíraskodás elkötelezett híve volt. Ezen az ülésen a kamarai zsűrik és a választott bíróságok joggyakorlatát elemezték a résztvevők.³⁵ *Kuncz* szavaival a korabeli viszonyokra reflektált: „[...] a gazdasági élet, a háború és forradalmak után megfertőző lázas betegséget a szanálásnak nevezett orvosság megszüntette. Az illúziók eloszlottak, a hirtelen meggazdagodást lehetővé tevő konjunkturák kora lejárt és ismét visszatért jogaiba a haszonszerzés fárasztó, verejtékes, de egyedül becsületes eszköze: a produktív munka. Ezt, a gazdasági életet szanáló produktív munkát verseny nélkül el sem lehet képzelni. Közérdek azonban, hogy nemes verseny legyen ez a nemzetet megmentő verseny.”³⁶ Miután az *Üzleti Tisztességet Védő Egyesület* beolvadt az *Iparvédelmi Egyesületbe* tisztújításokat tartottak 1925-ben és *Kuncz Ödön* lett az egyesület főtitkár.³⁷ *Kuncz Ödön* tagja volt a Kartelbizottságnak is.³⁸

Kuncz Ödön 1965-ben hunyt el Budapesten és temetésére a Farkasréti temetőben került sor március 26-án.³⁹

³¹ <https://dt.ogyk.hu/hu/component/k2/item/310-kuncz-odon>. GLATZ 2003, 759–760. pp.

³² COTTELY – MEZNERICS – PUSKÁS 1939, V. p.

³³ KOZÁK. A választott bíróságok létesítése mellett foglalt állást, és hangsúlyozta a felállítás fontosságát. *A választott bíróságok létesítése*. Pesti Hírlap 1926. január 26. 18. p.

³⁴ https://www.gvh.hu/pfile/file?path=/gvh/rendezvenyek/gvh25/jogtorteneti_kiallitas/kiallitasi_anyagok/gvh_tortenelmi_1000x2000_kygyur_korr2_.pdf&inline=true (Letöltés időpontja: 2020. március 20.)

³⁵ *Az Iparjogvédelmi Egyesület vitaülése*. Iparjogi Szemle 1925. április 01. 1. p.

³⁶ Uo. 2. p.

³⁷ Az Újság 1925. február 13. 12. p.

³⁸ GOMBOS 2016, 103. p.

³⁹ Magyar Nemzet 1965. március 24. 6. p.

II. Tudományos munkásság

Bevezetés a jog tudományába

Kuncz Ödön tudományos munkásságának legfőbb területe a kereskedelmi jog volt, ami azonban nem jelenti azt, hogy a „jog birodalmával” általánosságban ne foglalkozott volna, hiszen véleménye szerint „[...] egy várost minden részletében alaposan akarok ismerni, igen okosan cselekszem, ha mindenekelőtt egy magasabb pontra megyek fel és ott megmutattatom magamnak a város főbb részeit, útvonalait, nevezetesebb épületeit, stb. és csak akkor kezdek hozzá a részletek tanulmányozásába.”⁴⁰

Ezért tartom szükségesnek, hogy mielőtt a kereskedelmi jog általa művelt egyes területeinek bemutatására vállalkozom, mert a teljes tudományos munkásság elemzése szinte lehetetlen vállalkozás volna, ismertetni szeretném *A jog birodalma* című könyvét. Kuncz a jog birodalmáról szóló általános tájékoztatást tartotta a „jogi enciklopédia” feladatának. Véleménye szerint „[...] nem az elvont, spekulatív törvényszerűségeknek, az általános elveknek kutatásával és kritikájával, nem a jogszabályok dogmatikus elemzésével, hanem a lépten-nyomon élénk bukkánó »jogintézmények« rendszerbefoglalásával és a gazdasági, társadalmi és jogpolitikai szempontokra támaszkodó, lehetőleg világos leírásával kell a jog exkluzív birodalmát mindenki számára hozzáférhetővé tenni.”⁴¹ A könyv alapvetően a *Jogi enciklopédia* címen tartott előadásainak az összegzését jelentette. A Közgazdaságtudományi Kar hallgatói számára kívánta érthetővé tenni elsősorban a gazdasági jogi folyamatokat, a korabeli közjogi problémákra felhívni a figyelmet. *A jog birodalma* tehát tankönyv volt. A Pázmány Péter Tudományegyetem jogi fakultásán megkapta a *Bevezetés a jog- és államtudományokba* című tantárgy oktatását, amelyből kifolyólag átdolgozta könyvét 1945-ben. Ez az átdolgozott kiadás már a magánjogi jogvédelemmel is foglalkozott. Célja az volt, hogy a tételes jog vonatkozásában általános fogalmakat és jogtételeket határozzon meg.

Ha megvizsgáljuk tankönyvének szerkezetét, akkor abból világosan kitűnik, hogy a magánjogi rész (az általános tanok, a személyi jog, a vagyoni jog, ezen belül a dologi jog, a kötelmi jog, a kereskedelmi jog, a háborús gazdasági jog, továbbá az öröklési jog és a nemzetközi magánjog, a magánjogi jogvédelem) fajsúlyosabb szerepet kapott a közjogi résszel (alkotmányjog, közigazgatási jog, nemzetközi jog, büntetőjog, egyházi jog) szemben.

A kereskedelmi jog részletes bemutatása mellett, ami egész tudományos pályafutásának gerincét képezte, hangsúlyt fektetett a háború hatásának értékelésére a joggal kapcsolatban. Hangsúlyozta, hogy a „[...] normális gazdasági élet joga a korlátlan magántulajdon és a szerződési szabadság alapjaira helyezkedett, amelynek egyenes folyománya az állam tartózkodása attól, hogy az egyesek gazdasági tevékenységébe közvetlenül beavatkozzék.”⁴² Az állami beavatkozásra a háború következményeként kialakult gazdasági helyzet adott lehetőséget, amelyet a magán- és a közjog között éles válaszfal leomlása jellemez. Az állami beavatkozás egyik megnyilvánulási formája volt a közérdek védelmének biztosítása végett, hogy a közszükségleti cikkek vonatkozásában az árdrágítást megakadályozza, másfelől a rendelkezésre álló készletek felosztását optimális keretek között

⁴⁰ KUNCZ 1946, 3. p.

⁴¹ Uo. 3. p.

⁴² Uo. 104. p.

tartsa. Az áruforgalom korlátozását jelentették azok az intézkedések, amelyek az árdrágító visszaélések ellen főleg büntetőjogi védelmet biztosítottak.⁴³

A gazdasági jog egy speciális területe: a tisztességtelen verseny és a kartell

Életének egyik jelentős állomása volt a minisztériumi munka, azon belül is kereskedelmi jog egyes területeinek kodifikálása. A tisztességtelen versenyről szóló törvény (1923: V. tc.) megalkotásában is részt vett, majd annak hatálybalépését követően kollégájával, Balás P. Elemérrel (igazságügyi min. osztálytanácsos) együtt kiadták *A tisztességtelen verseny (Az 1923: V. törvénycikk magyarázata, kiegészítve a törvényt végrehajtó rendeletekkel)* című kommentárt.⁴⁴ Kuncz Ödön írta a bevezetőt, ami a téma aktualitását, a jogi oltalmat és a törvény keletkezését mutatja be, továbbá az I-II. és a IV. fejezetét jegyzi még a könyv törvényt magyarázó részének, ahol az üzleti tisztesség áthágásainak egyes büntetőjogi korlátait ismertette.⁴⁵

Kuncz Ödön korának kereskedelmi és váltójogi szabályait monografikus formában feldolgozta, amelynek ismerete a mai jogtudomány fejlesztéséhez is elengedhetetlen, ha az egyes jogintézményeket történeti kontextusban kívánjuk vizsgálni. Kereskedelmi jogi könyvének részletes bemutatása képezi jelen tanulmány gerincét. A monografikus feldolgozás azt jelentette, hogy Kuncz Ödön foglalkozott *A magyar kereskedelmi- és váltójog tankönyve* című könyvében az ipari tulajdonjog egyes területeivel, többek között az üzlet- és vállalatjelzőkkel, a szabadalommal és a mintaoltalommal, valamint a tisztességtelen versennyel. A könyvének tanulmányozását követően megállapíthatjuk, hogy a korabeli jogi oktatás, a kereskedelmi jog tanítása során milyen területek vizsgálatára helyezte a hangsúlyt a professzor. Ilyen volt többek között a kereskedelmi jog kialakulása. Tankönyvének első fejezete két nagy részre bontható a kereskedelmi jog általános részére, ahol a kereskedelmi társaságokat általában véve mutatja be (pl. az alkalmi egyesülés, a kartell, a konszern), míg a különös részben (az egyes kereskedelmi társaságok jogviszonyai) kitért a közkereseti társaság, a csendes társaság, a részvénytársaság, a korlátolt felelősségű társaság, a szövetkezet részletes elemzésére. A könyvének második részében a kereskedelmi ügyleteket elemezte, ismertette a kereskedelmi- és váltó dologi jogot, betekintést nyerhetünk emellett az értékpapírbizonylatba, a bank és hitelügyletek, a fizetési ügyletek, a váltó és a csekk szabályozásába. Végezetül tankönyvét a kereskedelmi vétel és kiadási ügylet, továbbá a biztosítás és fuvarozás elemzésével zárta. Véleménye szerint azért kell a témát ilyen komplexen vizsgálni, mert a „[...] kereskedelmi jognak ezek a részei nemcsak nagy és szerteágazó anyagot ölelnek fel, hanem a gazdasági fejlődés folytán állandóan és jelentősen – bővülnek is.”⁴⁶

Professzori elhivatottságát és a hallgatói igények kielégítésére való törekvését jól példázza, hogy nem jogszabálygyűjteményt vagy kommentárt, esetleg kézikönyvet akart írni, hanem kifejezetten tankönyvet. A tankönyvírás az egyik legnehezebb műfaj, ezért is aján-

⁴³ Uo. 109. p. Ez tulajdonképpen az uzsora szabályozását jelentette, amellyel kapcsolatos jogviták eldöntésére állították fel az uzsorabírókat.

⁴⁴ KUNCZ – BALÁS 1924.

⁴⁵ Uo. 21–73. pp.

⁴⁶ KUNCZ 1938, III. p.

lom az olvasó figyelmébe Kuncz szavait, miszerint a hallgatóknak „[...] tankönyvre van szükségük. tankönyvre, amely az élő jog szabályainak tartalmát világosan kifejti, a jogszabályok tömegét áttekinthető rendszerbe foglalja és az eligazodást lehetővé tevő tiszta és éles jogi fogalmakat konstruál meg. Tankönyvre, ami megkönnyíti számukra a jogszabálygyűjtemények, kommentárok, kézikönyvek és monográfiák tanulmányozását.”⁴⁷

A szerző választása a hatalmas anyag áttekintését követően egy olyan terület bemutatására esett, amelyről kevesebbet szoktunk beszélni, ha Kuncz Ödön nevét említjük. Kuncz professzor neve összeforrt a klasszikus kereskedelmi jog vizsgálatával. A tisztességtelen verseny elemzése a szerző választása, ezzel is egy olyan jogterület bemutatását tűzte ki célul, amelynek aktualitása vitathatatlan és Kuncz Ödön munkásságának egy kevésbé feldolgozott részét jelenti.

Az általam a tisztességtelen verseny ellen című fejezet először is magának a tisztességtelen versenynek a fogalmát kívánja meghatározni. A magánjogban általános elvként érvényesülő szerződési szabadság az alapja a szabad versenynek, ami azt jelentette, hogy mindenki „akként keresse boldogulását, amiként azt ereje” megengedi.⁴⁸ Kuncz szerint a kereskedelmi verseny célja nem más, mint a fogyasztók meghódítása, amelynek eszköze mindig csak tisztességes és becsületes lehet. A tisztességtelen eszközök felhasználása közveszélyes, hiszen a tisztességes kereskedőt is arra az útra terelheti, hogy tisztességtelen eszközöket vegyen igénybe. Véleménye szerint nem lehet megmondani pontosan, hogy mikor tisztességtelen a verseny. Azért itt a szerző mégis megpróbálta definiálni azt, az általa pár sorral korábban megfoghatatlannak tartott fogalmat és az ebből adódó ellentmondást feloldani hallgatói számára. „A ker. élet kimeríthetetlen fantáziája napról-napra vet fel újabb cselekményeket, amelyeket a tisztességes kereskedők erkölcsi érzéke az üzleti tisztességbe ütközőnek tart. És általánosságban nem is mondhatunk többet, mint azt, hogy t. v.-nyel állunk szemben, ha valaki verseny céljára olyan eszközt használ fel, amely az üzleti tisztességbe ütközik.”⁴⁹ Maga Kuncz Ödön is gyorsan kijelenti, hogy a bíróságok feladata egy konkrét ügy kapcsán eldönteni, hogy az a magatartás tisztességes vagy tisztességtelen.

A tankönyv szerzője azzal kívánja a fogalom meghatározást fejleszteni, hogy különbséget tett a tisztességtelen verseny kapcsán az összetévesztést elősegítő és a versenytársakat támadó cselekmények között. Az összetévesztés ebben az esetben lehet szubjektív (pl. más cég nevének, védőjegyének használata) vagy lehet objektív (pl. reklámszédelgés, vételrecsábítás).

Ezt követően Kuncz Ödön a magánjogi általom kérdésével foglalkozik, amelyek közé tartozott az abba hagyásra kötelezés, a kártérítés, az ítélet közzététele és az elégtétel. A magánjogi általom a tisztességtelen versenyről szóló törvény (1923: V. tc.) keretén belül a *generalis clausula* keretében képzelhető el, addig a büntetőjogi védelem a törvényben felsorolt tényálladékok vonatkozásában érvényesült. A törvény 1. §-ban rögzített *clausula* módot adott arra, hogy a bíróság a tisztességtelen verseny minden elképzelhető

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo. 48. p.

⁴⁹ Uo.

megnyilvánulásával szemben magánjogi oltalmat adjon, ami csak is az üzleti tisztességre és a jóerkölcsbe ütköző üzleti versenyt védte.⁵⁰

A törvény szükségesnek tartotta, hogy a tisztességtelen verseny néhány tipikus esetét, tényálladékát kifejezetten rögzítse, amelyek a következők voltak: reklámszédelgés (szédelgő feldicsérés), bitorlás és utánzás, befekettítés (hírnévrontás vagy hitelrontás), hólabdaszerződés, titoksértés (üzleti vagy üzemi titok elárulása vagy jogosulatlan felhasználása) és üzleti vesztegetés. Jelen tanulmány keretében a szerzőnek a hólabdaszerződés kapcsán adott magyarázatát ismertetem. „*Nem szabad úgynevezett hólabda- (hydra-, jogosítóbárca-, lavina-) szerződést kötni, amelynél fogva a vevő vagy valamely szolgáltatás megrendelője csak abban az esetben szerzi meg vagy kapja meg az árut vagy a szolgáltatást, ha meghatározott számú vevőket vagy megrendelőket gyűjt és ha ez nem sikerül, a szerződés kikötése szerint joghátrány éri. Az ilyen szerződés, valamint az ennek alapján a vevő vagy a megrendelő részéről harmadik személyekkel kötött további szerződések semmisek; a kifizetett vételárt vagy ellenszolgáltatást vissza kell adni és az eladó vagy a szolgáltatásra kötelezett fél felel az okozott károkért.*”⁵¹ A hólabdaszerződés klasszikus hazája Svájc volt és lényege pedig az, hogy az eladó pl. egy aranyórát olyan feltétellel ad el a forgalmi árnál jóval olcsóbban a vevőnek, ha a vételárat előre kifizeti, továbbá az órát csak akkor kapta meg, ha egy bizonyos számú szelvényt a későbbi vevőknél elhelyezett, akik az órát szintén olyan feltételek mellett kapják meg, mint az első vevő. *Kuncz* példájának elemzése kapcsán felhívja a figyelmet arra, hogy a szerződés elnevezése arra a lavinaszerű folyamatra utal, ami kialakult a vevők megszerzése, beszerzése kapcsán. Ebben az esetben az eladó kalkulációja volt erkölcstelen, hiszen azért adta olcsón a szelvényeket elhelyező vevőnek az órát, mert biztosan számított arra, hogy a későbbi vevők képtelenek lesznek a szelvényeket elhelyezni és így hatalmas haszonra tesz szert a visszamaradó vételárból. „*A feltűnően olcsó vételár és az átvállalandó szelvények elhelyezésének első tekintetre igen könnyűnek látszó volta csábítólag hat a vevőközönségre és elcsalogatja azt azoktól a versenyvállalatoktól, amelyek a rendes forgalmi áron hozzák az árut forgalomba.*”⁵²

A kereskedelmi társaságokról szóló negyedik fejezetben ismerteti az előző téma min-tegy folytatásaként a kartellek jellemzését. A kartell fogalmát a következőképp határozta meg. „*A kartel jogilag önálló, egymáshoz hasonló vagy egymással összefüggő gazdasági tevékenységet folytató vállalkozóknak megállapodása avégből, hogy a termelést a fogyasztáshoz idomítsák, a szabad versenyt kikapcsolják vagy legalább lényegesen letompítsák (egyszóval: a versenyt szabályozzák) és így monopóliumszerű előnyöket szerezzenek.*”⁵³

Véleményem szerint a kartell volt a két világháború közötti időszak tisztességtelen versenyének és a versenyszabadság túlburjánzásának „virága.”⁵⁴ A kartelltvörvényben (1931: XX. tc.-ben) ezért is kellett a kartellekkel szemben az állami kontrollt és beavatkozási lehetőséget szabályozni, tekintettel arra, hogy a korabeli gazdaságpolitika a kartelleket szükséges jónak tartotta, a jog pedig ezt elfogadta. *Kuncz* szerint a kartellt és a trösztöt az különböztette meg egymástól, hogy a kartellbe tömörült cégek megtartották jogi önállóságukat a tröszttel szemben és monopóliumszerű áralakításra törekedtek. Az

⁵⁰ Uo. 50–51. pp.

⁵¹ Uo. 56. p.

⁵² Uo. 56–57. pp.

⁵³ Uo. 122. p.

⁵⁴ A kartell magánjog történetéhez lásd: HOMOKI-NAGY 2016, 39–53. pp.

állandóság, vagy legalább is a határozott időre történő tömörülés a kartell lényeges eleme volt továbbá, hiszen ellenkező esetben inkább alkalmi egyesülésről beszélhetünk. A kartelltörvény nem határozta meg, hogy mi a kartell, ezért alakulhatott ki az, hogy a kartelleken kívül a gazdasági versenyt szabályzó egyéb alakulatok (pl. tröszt) is a törvény hatálya alá kerültek.

Kuncz Ödön a kartellmagánjog bemutatására fektette a hangsúlyt, amelyet a kartelltörvényben meghatározott kartell eljárásjog és közjog ismertetésével zár. Jelen tanulmányban a kartellmagánjogot kívánom a középpontba állítani.

A kartellek szervezete igen változatos volt. A kartell formája rendszerint magánjogi társaság volt. A kartellek három fajtáját ismerte: kontingentálás nélküli, kontingentáló, de nem központosított és kontingentáló és központosított kartellt. Az első esetben a tagok között lazább kötelék jött létre, ami kontingentálás nélküli volt, mely csoportba tartoztak a kondíciós kartellek, az árkartell, a rayon (területi) kartell és a vevőközönséget garantáló kartell. Ezek a kartellek rendszerint a magánjogi társaság formáját választották, amelynek következtében a kartellszerződés nem más, mint a társasági szerződés. Társasági vagyon rendszerint nem volt. A szerződés kimerítően szabályozta az üzletvezetést, a felmondást, a kilépést, a kizárást, a kötelezettségszegés következményeit, azaz a kötbért többek között. A kontingentáló kartell megállapította azt a mennyiséget, amit a tagok a szóban forgó áruból időszakonként termelhetnek és a kulcsot is, amely az egyes tagoktól a forgalomba hozható áruk mennyiségéhez igazodott. Ezt a megállapodást gyakran kiegészítette az árnak és az eladási feltételeknek meghatározása. Csak a termelés vonatkozásában állt elő korlátozás, az értékesítést minden tag szabadon végezhetette. Ez a kartell rendszerint magánjogi társaság formájában jött létre. A kartellek „*legtöbbségesen szervezett formája*”, ahogy Kuncz fogalmazott, a kontingentálással és az értékesítés központosításával kapcsolatos kartell volt, ami nemcsak az eladás feltételeit, az árat és kontingenst határozta meg, hanem továbbá a termelt áruk értékesítését is központi szerv végezte.

„*A kartel, mint organizációs forma is, előbb-utóbb ki fogja magának küzdeni a lényegének megfelelő jogi ruhát.*” Kuncz megfogalmazása utal arra, hogy a kartellek szabályozása, különösen a kartellmagánjog még további lépéseket igényel. A kartelltörvény elsősorban a kartellközjogra helyezte a hangsúlyt, szabályozta a kartellrendészet, a kartellfelügyelet (pl. Kartelbíróóság, Kartelbizottság) kérdését.⁵⁵

A kartellszerződések csak írásban voltak érvényesek. Az okiratkényszer minden kartellszerződéssel szemben előírás volt, szemben a bemutatási kötelezettséggel, amelyet akkor kellett teljesíteni, ha a kartellben legalább egy kereskedelmi társaság vagy legalább egy olyan ipari vagy kereskedelmi vállalat is részt vett, amely húsznál több alkalmazottat foglalkoztatott.⁵⁶

Kuncz külön is foglalkozott a kartellek kapcsán felmerülő három igen fontos kérdéssel: a kartelltagok jogi helyzetével, a kívülálló vállalatok és a kartellbe nem tömörült versenytársak, az *outsiderek* érdekvédelmével és végezetül azokkal az eszközökkel, amelyekkel a kartelltörvény a közgazdaságra káros hatást gyakorló kartellekkel szemben felveszi a versenyt.

⁵⁵ KUNCZ 1938, 124. p. A kartellfelügyeleti szervek történetéhez: SZABÓ 2016, 64-84. pp. STIPTA 2016, 53-64. pp.

⁵⁶ Uo. 125. p.

A kartellszerződés volt az alapja a kartellmagánjognak. Kuncz szerint a „[...] *kartelltag jogi helyzetét nem is annyira az ő jogai, mint inkább kötelezettségei jellemzik, mert a kartell – kitűzött célja érdekében – »megkötöttséget« (aliquid non facere) jelent a tagokra nézve.*”⁵⁷ A szerződésekben ezért is fektettek nagy hangsúlyt a tagok kötelezettségeinek biztosítására pl. kötbér kikötésével, óvadék letétbehelyezésével és jogvitákra nézve a választott bírósági kikötés rögzítésével. A kartellmagánjog lényeges kérdése volt, hogyan is szabadulhatott a tag az önként magára vállalt kötelezettség teljesítése alól, kiválhatott-e a kartellból? Kuncz véleménye szerint ezt a rendes bíróságok fogják eldönteni. A kartell az *outsidereket* leginkább árharccal és üzleti elszigeteléssel (bojkottal, kizárással) igyekezett kiszorítani a versenyből, vagy épp a kartellbe kényszeríteni. A Kartelltörvény szerepe itt igazán lényeges volt, hiszen a közérdeket és a közjót kellett védelmeznie. A kartellek közérdekre veszélyes magatartásaival szemben a bírói jogvédelemnél hatékonyabb eszköznek tartotta Kuncz a gazdasági élet önvédekezését és az iniciatívát, valamint a cselekvést elsősorban a közigazgatási hatóságokra bízó kartellközrendészetet. Az első esetben a leghatékonyabb az ellenszervezkedés, a szövetkezeti mozgalom. A második esetben a közérdek védelméből kiindulva a kartellrendészet a közigazgatási és bírói jogvédelmet biztosította a visszaélésekkel szemben. A közigazgatási oltalom biztosítása a törvény rendelkezései értelmében az iparügyi miniszter, a Kartelbizottság, az Árelemző Bizottság, a Magyar Királyi Jogügyigazgatóság és a Kartelbíróság feladata volt.

A törvényben megjelent a márkacikkek védelme is, ami alatt olyan árukat kellett érteni, amelyeket a gyáros ugyanabban a minőségben, ugyanolyan külsőben (csomagolásban) és megjelöléssel (pl. védjeggyel) ellátva hozott forgalomba, megszabva egyúttal a viszontelárusítói árat is. A termelő ebben az esetben arra törekedett, hogy az árut a kereskedő az általa megszabott áron hozza forgalomba, mert ez az ár biztosította a termék rentabilitását, állandósította a fogyasztók körét. A szabott ár a viszonteladónak is megfelelő volt, mert az ár kialakításánál egy tisztességes haszonnal is számoltak. A márkacikk-rendelet (5999/1935. M.E. rendelet) elfogadta a Kúria azon megállapítását, hogy a kartelltörvény hatálya a márkacikkek védelmére is kiterjed azzal az eltéréssel, hogy „[...] *olyan megállapodásokra vonatkoznak, amelyeket annak biztosítása végett kötnek, hogy különleges alakban és néven forgalomba hozott árut (ú. n. márkacikket) meghatározott áron árusítsanak.*”⁵⁸

Kisebb tanulmányok a kereskedelmi jogról

Nem lehet azt mondani, hogy Kuncz csak a kereskedelmi jog, a gazdasági jog változásait vizsgálta volna, sőt, ellenkezőleg a társaságokkal kapcsolatos szabályokat és a gyakorlatot is összegezte a *Kötelmek személy- és vagyonkapcsolatokból*, ami Szladits Károly által szerkesztett *Magyar magánjog* című kézikönyv IV. kötetének (*Kötelmi jog különös része*) nyolcadik fejezetéként jelent meg.⁵⁹ E fejezetben részletesen bemutatja a társaságok speciális jellemzőit, szembe állítva az egyesületekkel; a társaság fogalmát és célját, a *societas* és a *Gesamthand* szabályozásának hátterét, továbbá a társasági szerződést. A szabályok ismerte-

⁵⁷ Uo. 125. p.

⁵⁸ Uo. 130. p.

⁵⁹ KUNCZ 1942.

tése és elemzése során tekintettel volt a korabeli gyakorlat és az 1928. évi Magyar Magánjogi Törvényjavaslat vonatkozó rendelkezéseire is. A jogösszehasonlítás és a történeti módszer alkalmazása egyaránt felfedezhető tanulmányában.⁶⁰

Kuncz Ödön tudományos munkássága nemcsak fizikai terjedelmét figyelembe véve mondható hatalmasnak, hanem rendkívül széleskörű is volt, ha megnézzük kisebb tanulmányait. *Küzdelem a gazdasági jogért* címmel 1939-ben, 25 éves tanári jubileuma alkalmából megjelent egy gyűjteményes kötet, amelyről Antal István, Fabinyi Tihamér és Nizsalovszky Endre a következőket írta az előszóban: „[...] az emberiség történetének súlyos eseményekben dús időszakára esik Kuncz Ödön negyedszázados egyetemi tanári működése. Ennek a negyedszázadnak a kiváló tudós, törvényszerkesztő és pedagógus nagyhatású működésében visszatükröző képtörédekeit tárják elének e kötetbe gyűjtött művei.”⁶¹ E tanulmányok részletes bemutatására jelen tanulmányban nem vállalkozom, hanem egy átfogó képet kívánok nyújtani Kuncz Ödön szakmai tevékenységének köréről és volumenéről.

Kuncz Ödön foglalkozott tanulmányaiban a hiteljog aktuális kérdéseivel, annak reformjával, különös tekintettel a kereskedelmi alkalmazottak jogviszonyával, valamint egy Központi Cégbírószág felállításával.⁶² A kereskedelmi jog kapcsán olyan tanulmányok jelentek meg tollából, amelyekben e jogterület általános reformját, a kereskedelmi munkajogot, az MTJ társasági jogot tartalmazó szabályait (1418. és 1440. §§), az aranymérleg bevezetését vagy épp a svájci kereskedelmi jogot elemezte. Több kisebb írásában visszatért a tisztességtelen verseny és a kartelljog szabályozásához. A kötet legtöbb tanulmányában az általa ún. részvényjogi problémákat elemezte, hazai és nemzetközi példákkal támasztotta alá érvelését. Olyan kérdéseket boncolgatott, mint a feloszlott részvénytársaság továbbfolytatása, az alaptőke-felelélés, a részvénytársaság semmissége, az apport szabályozása, a részvény elővételi jog, igazgatósági tagok díjazása. A kötet zárásaként a szövetkezeti joggal kapcsolatos tanulmányai találhatók.

Az első kötet megjelenését követően 1941-ben adták közre tanulmányai második kötetét, amelyben leginkább a részvényjog és a szövetkezeti joggal kapcsolatos művei szerepelnek. „Ebben a mostani kötetben is oroszlanrészt foglalnak el azok a dolgozatok, amelyek a részvényjog reformjával és a szövetkezeti jog alapvető kérdéseivel foglalkoznak. De rajtuk kívül az aktuális kérdések egész sora kerül most is megvilágításra, mindenkor a tudós alaposságával, józan magyar bölcsességével, szociális igazságérzettel és művészi kézzel.”⁶³ A magyar, német és francia nyelven írt tanulmányokban foglalkozott a részvényesek megtámadási jogával, belföldi fiók cégek helyzetével, a német részvényjoggal, részvényjogi reformokkal többek között.⁶⁴ A szövetkezeti jog kapcsán olyan témakörben írt tanulmányt, mint a rochdalei elvek és a szövetkezeti jog fogalma, vagy épp az erdélyi és a német szövetkezeti jog reformja.⁶⁵

⁶⁰ Uo. 709–746. pp.

⁶¹ COTTELY – MEZNERICS – PUSKÁS 1939, V. p.

⁶² *Törvényhozási feladatok a hiteljog terén és a Hiteljogunk reformja* című munkája. In: COTTELY – MEZNERICS – PUSKÁS 1939, 43–63. pp.

⁶³ Uo. V. p.

⁶⁴ Uo. 3–395. pp.

⁶⁵ Uo. 395–533. pp.

Kuncz Ödönrről szóló tanulmányomat a professzor szavaival kívánom zárni, egy olyan munkájából idézek, amelyben a jogászfűjség szerepéről és feladatáról értekezett, mely szavak a 21. századi olvasó jogászság számára is iránymutatásul szolgálhatnak. „Láthatjátok, hogy milyen messzédagzó, nehéz, fontos és nemes feladatokat kell elvégezni annak, aki az igazi jogász hivatásának szenteli magát. És mégis azt mondom, hogy a magyar jogászfűjségnek feladata – könnyű. Mert a magyar jogászság pantheonja olyan fényes nevekkal van telítve, olyan hatalmas szellemi és erkölcsi kincseket hagytak jogász elődeitek nektek örökségül, hogy a ti feladatotok csak egy lehet: méltónak lenni hozzájuk.”⁶⁶

III. Fontosabb művei⁶⁷

- A jog birodalma bevezetés a jog- és államtudományba.* Grill Könyvkiadó Vállalat. Budapest, 1946.
- A kartell törvény-javaslat időszzerűsége és célűzése.* Kereskedelmi jog (27) 1930/8-9. 169–174. pp.
- A korlátozott felelősségű társaság szabályozásának alapelvei.* Jogállam (27) 1928/6. 270–288. pp.
- A magyar bankjog problémái.* Gazdasági jog 1941/7. 385–396. pp.
- A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve.* Grill Károly Könyvkiadóvállalata. 1938.
- A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlata.* Grill Könyvkiadó Vállalat. Budapest, 1928.
- A részvény-bevonás /amortizáció/ és az élvezeti részvény tanulmány a részvényjog köréből.* Grill Könyvkiadó Vállalat. Budapest, 1914.
- A részvényjog reformjáról.* Franklin. Budapest, 1927.
- A részvénytársaság védelme igazgatósági tagjainak egyéni érdekeivel szemben.* Gombos. Kolozsvár, 1909.
- A részvényváltás lerovásának egynehány vitás kérdése.* Kereskedelmi jog (19) 1922/5. 74–79. pp.
- A rochdale-i elvek és a szövetkezet jogi fogalmának körülírása.* Athenaeum. Budapest, 1935.
- A szövetkezet és a törvényhozás.* Magyar jogi szemle (1) 1920/5. 301–308. pp.
- A társasági jog egyenlősítésének egynehány problémája.* Gazdasági jog 1943/7. 385–390. pp.
- A tisztességtelen verseny (Az 1923: V. törvénycikk magyarázata, kiegészítve a törvényt végrehajtó rendeletekkel).* (társ szerző: BALÁS P. ELEMÉR). Politzer Zsigmond és fia kiadása. Budapest, 1924.
- A tisztességtelen verseny problémája.* Kereskedelmi jog (18) 1921/11-12. 84–88. pp.
- Alaptőkefelelélés tanulmány a részvénytársasági jog köréből.* Grill Könyvkiadó Vállalat. Budapest, 1911.
- Az állam és a biztosítás.* Kereskedelmi jog (14) 1917/21-22. 205–209. pp.
- Az arany mérleg problémái és rendelettervezet a kereskedők mérlegének aranykoronában készítéséről.* Athenaeum. Budapest, 1925.
- Az ötvenesztendő kereskedelmi törvény és annak reformja.* Pallas. Budapest, 1926.

⁶⁶ COTTELY – MEZNERICS – PUSKÁS 1939, 24. p.

⁶⁷ Kiseb tanulmányai: COTTELY – MEZNERICS – PUSKÁS 1939, és COTTELY – MEZNERICS – PUSKÁS 1941.

- Az ötvenéves kereskedelmi törvény.* Magyar jogi szemle 1926/1. 1–9. pp.
- Az új kereskedelmi jog problémái.* Kereskedelmi jog (15) 1918/21–22. 213–217. pp.
- Befektítés és hitelrontás.* Pallas Ny. Budapest, 1937.
- Fogyasztási szövetkezeteink szervezeti gondjai.* Kereskedelmi jog (18) 1921/23–34. 165–169. pp.
- Hiteljogunk reformja.* Magyar jogi szemle (3) 1922/4. 200–212. pp.
- Kötelmek személy- és vagyonkapcsolatokból.* In: SZLADITS KÁROLY (szerk.): Magyar magánjog. Kötelmi jog különös része. IV. kötet. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1942. 709–747. pp.
- Küzdelem a hatalomért a nagy részvénytársaságoknál.* Kereskedelmi jog (19) 1922/7. 101–105.
- Magyar hiteljog.* Grill Könyvkiadó Vállalat. Budapest, 1936.
- Szövetkezeti jogunk időszerű kérdései.* Centrum. Budapest, 1930.
- Törvényhozási feladatok a hiteljog terén.* Jogállam (12) 1913/8. 622–631. pp.
- Törvénytervezet a részvénytársaságokról.* Magyar Jogászegylet. Budapest, 1932.
- Törvénytervezet a részvénytársaságról. a szövetkezetről és a korlátozottfelelősségű társaságról.* Globus Nyomdai Műintézet Részvénytársaság. Budapest, 1926.
- Törvénytervezet a szövetkezetről.* Athenaeum. Budapest, 1934.
- Üzlet – üzletvédelem.* Gazdasági jog 1944/7. 385–394. pp.
- Valódi és nem valódi szövetkezet.* Gazdasági jog. (4) 1941/4. 212–215. pp.

IV. Irodalomjegyzék

- COTTELY ISTVÁN – MEZNERICS IVÁN – PUSKÁS KÁROLY: *Küzdelem a gazdasági jogért. Dr. Kuncz Ödön összegyűjtött kisebb dolgozatai.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest, 1939.
- COTTELY ISTVÁN – MEZNERICS IVÁN – PUSKÁS KÁROLY: *Küzdelem a Gazdasági jogért. Dr. Kuncz Ödön összegyűjtött kisebb dolgozatai.* II. kötet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest, 1941.
- GLATZ FERENC: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai.* II. kötet. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest, 2003. 759–760. pp.
- GOMBOS KATALIN: *A Kartelbíráóság és a Kartelbizottság tagjainak élete.* Versenytükör (12) 2016/Különszám. 96–105. pp.
- HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Megjegyzések a kartellmagánjog történetéhez.* Versenytükör. (12) 2016/Különszám. 39–53. pp.
- KOZÁK PÉTER: *Kuncz Ödön.* <http://www.nevpont.hu/view/6828> (Letöltés időpontja: 2020. március 20.)
- KRUSÓCZKI BENCE: *A tisztességtelen verseny a Szegedi Királyi Ítéltábla gyakorlatában.* In: HOMOKI-NAGY MÁRIA (szerk.): Acta Universitatis Szegediensis, FORVM Publicationes Discipulorum Iurisprudentiae (1) 2018/1. 249. p.
- KENYERES ÁGNES (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon.* I. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967. 1031–1032. pp.
- KUNCZ ÖDÖN: *Életem* (Írtam 1948. december 6-tól 1950. november 28-ig). ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 2017.
- Magyar Tudományos Akadémia Tagajánlások 1926-ban.* Sylvester-Könyvnyomda, Budapest, 1926.
- Magyar Tudományos Akadémia Tagajánlások 1944-ben.* Sárkányi-nyomda r.-t. Budapest, 1944.

-
- PÉTERVÁRI MÁTÉ: *Erekly István élete és munkássága, tekintettel a 19. század második felében történt közigazgatási reformokra*. Jogtörténeti Szemle 2014/3. 29–38. pp.
- STIPTA ISTVÁN: *A gazdasági versenyt szabályzó megállapodásokról szóló 1931. évi XX. tc. hazai előzményei*. Versenytükör (12) 2016/Különszám. 53–64. pp.
- SZABÓ ISTVÁN: *A kartellfelügyelet szervezete és hatásköre az 1931. XX. törvénycikk nyomán*. Versenytükör (12) 2016/Különszám. 64–84. pp.

GYÉMÁNT RICHÁRD

LAKY DEZSŐ

(1887–1962)

I. Életrajz

A szegedi Statisztikai Tanszék első vezetője, laki és alistáli *Laky Dezső* volt. Laki és alistáli *Laky Dezső* 1887. február 1-jén született – a dunántúli Somogy vármegye, délnyugati részén fekvő – Csurgó nagyközségben.

Egyetemi tanulmányait a Budapesti Tudományegyetemen folytatta. Kiváló képességei hamar megmutatkoztak, mivel az államtudományi doktorátus megszerzése előtt két évvel, 1907-ben, már – a Kereskedelemügyi Minisztérium szolgálatában – a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatalban dolgozott. Az akkoriban még „királyi” jelzővel illetett Hivatalban előbb, mint, ún. „volontőr”, azaz fizetés nélküli gyakornok működött (1907–1909), majd minisztériumi segédfogalmazóként (1909–1919), végül pedig minisztériumi osztálytanácsosként (1919–1921) látta el feladatait. Részint fontos adminisztratív és kiadói tennivalók megoldását, részint pedig egyedi adatfelvételek megszerzését, lebonyolítását és elemzését bízták rá.¹

Számos, fontos munkája kapcsolódik a statisztikai hivatalban eltöltött időszakhoz. Így a magyar városok háztartásainak statisztikai elemzése az 1910. évi magyar népszámlálás tükrében (1916), de mindenekelőtt a magyarországi ki- és visszavándorlás 1899 és 1910 közötti történetét bemutató, széles gazdasági és társadalmi alapokra épülő részletes munkáját kell megemlítenünk (1918).

A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatalban végzett tevékenysége közben a tudományos pályáján is „emelkedett”, mivel még 1918-ban, a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemen – népességi statisztika tárgykörből – magántanári képesítést nyert. Oktatási, illetve egyetemi pályája is ekkor vett jelentősebb lendületet, ugyanakkor – egyetemi tanárként – a hivatalos statisztikai szolgálattal is rendszeresen tartotta a kapcsolatot. Ez a kapcsolat egészen élete végéig fennmaradt.²

Laky Dezső a trianoni békeszerződés aláírását (1920. június 4.) követően a Kolozsvárról (Cluj-Napoca) Szegedre költözött Ferenc József Tudományegyetem Statisztikai Tanszékére nyert előbb megbízást (1921), majd kinevezést (1923). Egyetemi tanári

---

¹ THIRRING 1992, 878. 881. pp.

² EGYEDI ET AL. 2000, 753. p.

megbízását 1921. szeptember 22-én vehette át,³ ugyanakkor a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán a Statisztika Tanszék első vezetője lett. *Laky Dezső* – statisztikát oktató egyetemi tanárként – 1921. szeptember 22-től 1926. március 23-ig, öt tanéven át volt a szegedi Statisztika Tanszék „első embere.”⁴

A szegedi Statisztikai és Demográfiai Tanszék történetét egykor lelkesen kutató *Horváth Róbert* – a későbbi tanszékvezető (1953–1986) – az 1960-as évek elején felkérte *Laky Dezsőt*, hogy a tanszék történetével kapcsolatos személyes emlékeit dolgozza fel.⁵

Sajnos, a felkérés már későn érkezett. *Laky Dezsőt* 1962. június 30-án bekövetkezett halála megakadályozta a tanszék korai korszakának teljes, igényes feldolgozásában.

Laky Dezső tollából – halálát megelőzően – kisebb, de mégis jelentős anyag gyűlt össze. Emlékezéseiből kitűnik, hogy az első időszakban a tanszék felállításának, illetve beindításának problémái kötötték le minden idejét. Ez a munka annál is inkább nehéz volt, mert kénytelen volt munkásságát megosztani a szegedi tanszék, valamint a budapesti Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal között. Alig indult meg *Laky* szegedi munkássága – a neves statisztikus, *Buday László* korai halála (1925) után – a budapesti József Nádor Műegyetem Közgazdasági Karának Statisztikai Tanszéke – *Buday* utódjaként – máris „elhódította” őt Szegedről. Utolsó, szegedi tanévében (1925/1926) a Jog- és Államtudományi Kar dékáni tisztségét is ellátta. *Laky Dezső* a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának ötödik dékánja volt. Mellette, a prodeán tiszttét – a hazai jogbölcselet neves képviselője – vitéz *Moór Gyula* (1888–1950) töltötte be, akitől *Laky* a dékáni tisztséget átvette.⁶ A Szegedi Tudományegyetemről hivatalosan 1926. március 23-án távozott *Laky Dezső*, s 1926 és 1949 között a budapesti műegyetemen is elsősorban statisztikát, továbbá gazdaságpolitikát oktatott. Rendes tanári működése mellett, előbb – 1927 és 1930 között, három tanéven át – a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdasági osztályának dékánja, majd – az 1936/1937. tanévben – ugyanitt a Közgazdasági Kar dékáni titulását is viselte, illetve annak feladatait ellátta.⁷

Tudományos téren is jelentős sikereket ért el. Előbb, a Szegedi Tudományegyetemen dolgozó *Laky Dezsőt*, mint „a statisztika nyilvános rendes tanárát”, a Magyar Tudományos Akadémia 11. osztályának A) alosztályába levelező tagnak ajánlották. *Laky Dezsőt* – *Gaal Jenő* rendes tag, továbbá *Bernát István*, *Erekly István*, *Kolosváry Bálint*, *Kovács Alajos*, *Kovács Ferenc*, *Polner Ödön*, valamint *Thirring Gusztáv* levelező tagok ajánlásával – a Magyar Tudományos Akadémia, 1926-ban levelező tagjai közé fogadta. Húsz év múlva, 1946-ban – harmadik próbálkozásra – a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja lett.⁸ Méltatlan a jelentős életművet felmutató *Laky Dezső* személyéhez, hogy a fordulat évét (1948) követően – többedmagával – a „rendszer” megfosztotta rendes akadémiai tagságától.

³ BALOGH ET AL. 1996, 47. p.

⁴ GYÉMÁNT – KATONA 2008, 94. p.

⁵ HORVÁTH 1992a, 222. p.

⁶ PURJESZ 1946, 9. p. BALOGH 1999, 66. p. 86. p. 96. p.

⁷ THIRRING 1992, 880. p. VISI LAKATOS 2005, 578. p.

⁸ *Laky Dezsőt* előbb 1942-ben, majd 1943-ban, végül 1946-ban ajánlották az MTA rendes tagjának. VOINOVICH 1942, 24–28. pp. VOINOVICH 1943, 12–16. pp. VOINOVICH 1946, 25. p.

Laky Dezső – szakmai indítatásából kifolyólag – több szervezet tagja is volt. Előbb, 1935-ben, az *Iparosok Országos Központi Szövetkezetének*, majd 1938-ban, az *Országos Ipartanács* kisipari osztályának elnöke, továbbá, 1936-ban, az *Árelemző Bizottság* elnöke, végül, 1938-ban, az Árellenőrzés Országos Kormánybiztosa lett.⁹

Az előbbieken megemlített szervezetekben betöltött tagság, illetve vezető szerep, bizonyos politikai-közéleti szerepvállalást, illetve tevékenységet is elvárt. A két világháború között, főképp az 1930-as években Laky Dezső a politika „sodorvonalában” találta magát. Politikai pályája szépen ívelt felfelé. Kezdetben, mint országgyűlési képviselő (1939–1944) – a Magyar Élet Pártja „színeiben” – képviselte „szűkebb pátriáját”, a csurgói választókeretet. További jelentős sikereket is elért, mivel – 1940. december 17-től 1941. szeptember 15-ig – tárca nélküli közellátásügyi miniszternek nevezték ki, előbb a Teleki- utóbb a Bárdossy-kormányban. Minisztersége után – a gazdaságpolitika területén elért eredményeiért – magyar királyi titkos tanácsosnak léptették elő. Ezt a címet – 1941 és 1944 között – egészen Magyarország német megszállásáig, illetve a „nyilas” hatalomátvételig viselte.¹⁰

Magyarország német megszállását (1944. március 19.) követően, pár nappal – 1944. március 21-én – a német Titkos Államrendőrség (*Geheime Staatspolizei*, röviden *Gestapo*) letartóztatta (1944. március 21.), majd az Ausztriában, Bécs mellett található, hírhedt oberlanzendorfi – napjainkban Lanzendorf – koncentrációs táborban tartották fogva.

A Gestapo később a budapesti Fő utcai fogházba szállította át, ahol – 1944. márciusa és októbere között – nyolc hónapon át raboskodott. Kiszabadulása után – 1944. október 15. és 1945. február 13. között – a fővárosban bujkált, egészen Budapest szovjet „felszabadításáig.” A német Titkos Államrendőrség érdeklődésének középpontjába politikai ténykedései miatt került, mivel – hazáját féltő politikusként – aktív szerepet vállalt a nagykállói Kállay Miklós (1887–1967) vezette magyar kormány (1942–1944) 1943/1944-es „kiugrási kísérletében.”¹¹

A szovjet „felszabadítás” után Laky Dezső aktívan vett részt az ország – szellemi-tudományos – újjáépítésében. Felépíttette a kiégett statisztikai tanszéket a Pázmány Péter – ma Eötvös Lóránd – Tudományegyetemen. Részt vett továbbá az egyetemi oktatásban és publikált is. Nagy álma volt – a párizsi egyetem, a Sorbonne mintájára – egy Statisztikai Intézet felállítása. Azonban hirtelen minden megváltozott. A politika ismét „közbeszólt.”¹²

A „fordulat évét” (1948) követően a kommunista államhatalom részben nemesi származása, részben korábbi, politikai szerepvállalásai miatt – másokhoz hasonlóan – eltávolította az egyetemről, illetve a közéletből. Kényszernyugdíjazták, bár – 1947-től – 1949-ig az Egri Katolikus Jogakadémia tanáráként még dolgozhatott.

A Magyar Tudományos Akadémián – méltatlan módon – „leminősítették” tanácskozó taggá (1949) és csak jóval halála után – 1989-ben, posztumusz – rehabilitálták, illetve állították vissza rendes akadémiai tagságát.

⁹ KENYERES 1982, 20. p.

¹⁰ Uo. 20–21. pp.

¹¹ HORVÁTH 1992b, 9. p.

¹² THIRRING 1992, 881. p.

Családjával együtt kitelepítették. A Hajdú-Bihar megyében található Egyeken jelöltek ki *Laky Dezső* és családja számára kényszerlakóhelyet, illetve a fővárosból, Budapestről is kitiltották őket. A kitelepítés „legsötétebb éveiben” – 1951 és 1953 között – mint kubikos, illetve nádvágó dolgozott a Tiszamenti Vízművek gyökérkúti telephelyén. A család vagyonát elkobozták, illetve *Laky Dezső* nyugdíját megvonták. A kilátástalanság határán tengődő *Laky Dezső* és családja végül a rendszer „jóindulatából” Budapest környékére költözhetett. Előbb – 1953 és 1955 között – Maglódon, majd – 1955 és 1958 között – Budakeszin éltek. *Laky Dezső* alkalmi munkákból tartotta el magát és családját. Az 1956. évi forradalom és szabadságharc után – 1958-ban – részben rehabilitálták, majd 1961-től a Központi Statisztikai Hivatal tanácsadójává nevezték ki. Habár *Laky Dezső* pozitív életszemléletét mindvégig megőrizte, azonban pályája fájdalmasan kettétört.¹³

Laky Dezső szakmai tekintélyét emelte, hogy számos hazai, illetve külföldi statisztikai szervezet is tagjai közé emelte. A Magyar Statisztikai Tanács alapítója, továbbá – 1925 és 1929 között – alelnöke, majd – 1941-től – tiszteletbeli elnöke, végül, pedig – 1943 és 1946 között – elnöke volt. Ugyanakkor – 1929 és 1938 között – az Országos Statisztikai Tanács (*OST*) Tudományos Bizottságának elnöki tisztségét is betöltötte, illetve a Statisztikai Vizsgabizottságban is működött. Választmányi tagja volt a Magyar Társadalomtudományos Egyesületnek, továbbá a Közgazdasági Társaságnak is. Munkáját talán mégis külföldi elismerései koronázták meg. A Nemzetközi Statisztikai Intézet, (*International Statistical Institute (ISI)*) 1935-ben, a Nemzetközi Népeségtudományi Unió, (*International Union for the Scientific Study of Population (IUSSP)*) pedig 1947-ben választotta tagjává.¹⁴

Statisztikai munkásságáért kitüntetései között tudhatta a Magyar Tudományos Akadémia által – 1925-ben – odaítélt Fáy András-díjat, továbbá a Magyar Statisztikai Társaság által – 1947-ben – adományozott Keleti Károly-emlékérmét is.¹⁵

Laky Dezső életpályáját, munkásságát jól jellemzi utódja – a későbbi tanszékvezető – Horváth Róbert, aki a következőket írta: „közéleti tevékenysége, s legmagasabb szintű és sokoldalú politikai szerepvállalása óhatatlanul oktatói és a szorosabb értelemben vett elméleti tudományos produkció gátjaként kellett, hogy kihasson – még egy olyan fantasztikus munkabírású férfiúnál is, mint amilyen ő volt.” Továbbá „a kommunista kulturális „fordulat” első hulláma törte csak meg 1948-ban ezt a 30 éves egyetemi tanári karriert. E törés nélkül különben az a 41 éves teljes nyugdíjkorhatárig, sőt azon túl is folytatódhatott volna.”¹⁶

¹³ BALÁS 1994, 198–229. pp. THIRING 1992, 881. p.

¹⁴ MÉSZÁROS 2014, 445–446. pp.

¹⁵ Pécsi Egyetemi Almanach (1367–1999).

¹⁶ HORVÁTH 1992b, 3. p.

II. Tudományos munkásság

A jobbára statisztikával, szociális statisztikával, továbbá demográfiával és közgazdaságtannal foglalkozó Laky Dezső – élete vége felé történt meghurcoltatása ellenére – hatalmas – és nem utolsósorban terjedelmes – életművet hagyott maga után.

Kezdeti „szárnypróbálgatásai” is ígéretesek voltak. Néhány kisebb „lélegzetvételű” írása már 1913-ban, illetve 1914-ben megjelent, amelyekben statisztikai, illetve demográfiai kérdéseket vizsgált.¹⁷

A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal „kötelékében” alkotta meg első két jelentősebb munkáját, amelyeket – az akadémiai levelező tagság odaítélése kapcsán – az akadémiai tagajánlók is figyelemre méltónak tartottak. Az egyik jelentős munka, amely gyakorlatilag tudományos pályájának „nyitányaként” is tekinthető, a – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 400 oldalas kiadványaként – *Magyarország városainak háztartása az 1910. évben* címmel 1916-ban jelent meg. A francia és német nyelven is megjelent kötet egyik érdeme, kétséget kizáróan az alaposág, továbbá az első, jelentősebb könyvének „növuma”, hogy külön foglalkozik a városi adózás fejlődésével, valamint a városi üzemek problémájával is. Laky Dezső nemcsak statisztikus, hanem közgazdász is volt, ez megmagyarázza érdeklődését a közgazdaságtani problémák iránt.

Szakmai körökben ugyancsak hatalmas feltűnést keltett a másik hivatali kiadvány, amelynek címe: *A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása, 1899–1913*. A 120 oldalas könyv 1918-ban jelent meg, nemcsak magyar, hanem francia és német nyelveken is. Az akadémiai tagajánlók – 1926-ban – a következőket írták erről a műről: „Kiváló érdeme munkájának, hogy sok teljesen új szempontból világítja meg a kivándorlás kérdését, kutatásaiban a községekig lemegy, s alapos tájékoztatást nyújt a kivándorlás gócpontjairól s a kivándorlás fokozatos terjedéséről. Azonkívül kiterjeszkedik a helyi okok kutatására is, amely körülmény gazdasági és szociológiai szempontból rendkívül értékessé teszi munkáját.”¹⁸ Laky Dezső kivándorlással kapcsolatos munkája – a Magyarországról történő elvándorlás által gerjesztett népességfogyás miatt – a 19. illetve a 20. század fordulójának egyik legjelentősebb – társadalmi, illetve gazdasági – kérdésének számított, amely nemcsak a magyarságot, hanem főképp a szlovákságot, a ruszinokat, de az egyéb nemzetiségeket is érintette. „A tömeges kivándorlás Magyarországról az Amerikai Egyesült Államokba az 1880-as években kezdődött, 1905–1907 között tetőzött, majd az I. világháború kezdetéig csökkent. A vándorlás nagyságrendje kapcsolatba hozható Magyarország gazdasági fejlődésének jellegzetességeivel, ciklusai pedig összefüggenek az amerikai konjunktúrális hullámokkal. A kivándorlásra vonatkozóan háromféle statisztikai adat áll rendelkezésünkre: a kibocsátó országok kimutatásai, az európai kikötővárosok feljegyzései, valamint a befogadó országok adatai.”¹⁹

Laky Dezső tudományos munkásságának igazi „szellemi erjedése” érhető tetten – a talán – legismertebb és legjelentősebb munkájában, amelynek címe: *Csonka-*

¹⁷ Így például: LAKY 1913. március, 188–196. pp. LAKY 1913/I. 416–437. pp. LAKY 1913. szeptember, 439–447. pp. LAKY 1913. október, 501–505. pp. LAKY 1913. november, 570–577. pp. LAKY 1914, 14–31. pp.

¹⁸ *Tagajánlások 1926-ban*. 18. p.

¹⁹ KOLLEGA TARSOLY ET AL. 1997, 218. p.

Magyarország megszállásának közgazdasági kárai. A Magyar Tudományos Akadémia – megbízása alapján és – kiadásaként – 1923-ban – megjelent 468 oldalas tudományos munka egy hazáját féltő, európai gondolkodású, magyar hazafi részletes „számadása” a „csehszlovák”, a délszláv, de mindenekelőtt a román megszállók „ténykedéseiről.” A könyv alapvetően a „csonka”, azaz a trianoni Magyarország területét érintő közgazdasági károkat vizsgálta, de „górcső” alá került az elszakított részeket ért pusztítás is. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatalban a kárfelvétel kutatásának tervei, illetve módszertana még akkor elkészültek, amikor a főváros, Budapest, illetve a Dunántúl északkeleti része, román megszállás alatt állt. A megszállók távozása után indulhatott meg a kárfelvétel végrehajtása. *Laky Dezső* munkájának nem elhanyagolható érdeme, hogy gazdagította a statisztika mellett a közgazdaságtan, ugyanakkor a történelem tudományát is. A történelmi Magyarország, illetve a trianoni Magyarország kifosztásának megkerülhetetlen, tudományos alapokon nyugvó forrása a terjedelmes kötet. *Laky Dezső* kortársa, illetve egykori szegedi kollégája, vitéz *Moór Gyula* jogtudós, politikus a következő módon méltatta a jelentős adathalmazt feldolgozó könyvet: „A kárfelvétel hatalmas anyagát a leghivatottabb toll, *Laky Dezső* dolgozta fel és tette egy vaskos kötetben a nagyközönség számára is hozzáférhetővé. A rideg számsorok óriási tömegét elejéből végig eleven és élvezetes formában mutatja be.”²⁰

A szerző elvitathatatlan érdeme, hogy részletesen vázolja, a tényanyag mellett, a kárfelvétel módszertanát is. Ugyanakkor röviden szól a megszállások történetéről is, amely – száz évvel az események után – minden bizonnyal a későbbi generációk magyarságának érdeklődését is felkeltheti. Megnyilvánult a „közgazdász” is, aki a károkat párhuzamba állította a közvetett, illetve a közvetlen, továbbá a rövidtávon, illetve a hosszabb távon megnyilvánuló közgazdasági következményekkel. *Laky Dezső* szisztematikusan mutatta be a mezőgazdaságot, az ipart, illetve a kereskedelmet érintő károkat, illetve veszteségeket is.

A megszállók ténykedései kapcsán főképp a románok rablásaival foglalkozott, de nem kerülte le a figyelmét a „csehszlovákok”, illetve a délszlávok fosztogatása sem. Az államháztartást, illetve a termelést érintő objektív tények mellett, a magyar nemzeti érületet megalázó sérelmek is említésre kerültek a munkában.²¹

A megszállások veszteségei kapcsán *Moór Gyula* – összegezve – a következő fontos adatokat emelte ki: „A megszállások kárainak összege 1919. augusztus, havi magyar koronákban kifejezve – (12,68 centime-os zürichi jegyzés, mellett) – 26 milliárd 216 millió 63 ezer koronára, mai koronákba átszámítva több mint tízezer milliárd koronára rúg. Hatalmas szám, a gondolat elfárad, mire odaér. Ebből a 26 milliárdból az „orosz-

²⁰ MOÓR 1924, 88. p.

²¹ „Szepesolasziban a magyar zászlót a posta lépcsőházában szőnyegnek terítették le, hogy mindenki azon taposson!” – írta *Laky Dezső* a történelmi Szepes vármegye egyik rendezett tanácsú városa, az 1910. évi magyar népszámlálás szerint, jobbára szlovák anyanyelvűek által lakott Szepesolaszi (Spišské Vlachy) kapcsán. A „csehszlovákok” tettei mellett a délszláv „mentálitásból” is izéltőt kaphatunk. A – belgrádi egyezmény szerint a – háborúban tönkrement szerbiai vasúti és távíróvonalak javítását végző magyar munkások ellátását a délszláv hatóságok szabotálták. Vagyis az ellátásukra kötelezett magyar kormány által fizetett összeget, volt, hogy a szerb „munkáltatók” nem fordították a megadott célra. Ezért a Belgrádban – a Topčider környékén – dolgozó magyar munkások közül tizenketten (!) éhen haltak, de a többieket is legyengítette a délszláv „vendéglátás.” Ugyanakkor még nem szoltunk a román megszállók „ténykedéseiről”. LAKY 1923a, 10. 18. pp.

lán”-rész, 24 és fél milliárd, oláh szomszédaink látogatását örökíti meg. Sokkal kevesebb hozzáértéssel fosztogattak a jugoszlávok és a csehek. A legjobban azonban a francia megszállás, alá jutott Szeged és környéke járt. A francia megszállással kapcsolatos, károk kizárólag olyan természetűek, amelyek megszállásnál el nem kerülhetők.”²²

Az előbbiekhöz kapcsolódik, ugyanakkor sajnálatos, hogy a Szegedi Tudományegyetemhez kapcsolódó tudományos munkásságot Laky Dezső nem fejthetett ki, mert idejét teljes egészében lekötötte a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatalban betöltött munkája, valamint tudományos munkásságának egyik legértékesebb emléke, az első világháborút követő „csehszlovák”, délszláv, valamint román megszállások közigazdasági kárainak felmérése. Ugyanakkor szegedi oktatói munkásságáról összességében elmondható, hogy oktatási anyaga teljes egészében nem áll rendelkezésre, csupán egy vázlat létezik arra vonatkozóan, hogy a szegedi éveit alatt mit oktatott. Ebből világosan kitűnik, hogy későbbi budapesti évek oktatási anyagának vezérfonalát a szegedi vázlat adta.²³

Laky sokoldalúságának bizonyítéka, hogy még a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal munkatársaként kapott megbízást a hivataltól, hogy a tüdőgümőkórral – más néven tbc-vel, tüdőtuberkulózissal – kapcsolatos kötetet megírja. Azonban ezt megbízást, mint a hivataltól megvált egyetemi tanár fejezte be. A – 322 oldal terjedelmű, franciául is megjelent – kötet címe: *A Magyar Szent Korona országainak 1901–1915. évi gümőkórhalálózása*, amelyet – 1925-ben – a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal adott ki. Laky Dezső a tüdőgümőkór és a hozzá kapcsolódó halandóság kapcsán végzett kutatásai révén a hazai statisztika történetében kiváló helyet biztosított magának. A tüdőgümőkór és a vele „korreláló” halálózások kapcsán nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi szakirodalmat is feldolgozta. Személyiségéhez híven a legapróbb részletekig beleásta magát a témakörbe, ugyanakkor munkájában lineáris rendet követett. „Kiterjed a munkája a tuberkulózis-halálózás egész múltjának legújabb időkig menő ismeretetésére. A gümőkórhalandóságot minden demográfiai vonatkozásban gazdag tagozással tárgyalja e munkájában s a foglalkozási statisztika segítségével a gümőkórhalandóság szociális hátterét is teljesen új szempontok szerint világítja meg. Kutatásait itt is sok esetben egészen a községekig viszi le.”²⁴

Az előbbieken említett, a tuberkulózis halandóság 20. század eleji állapotát vizsgáló művet, 1927-ben, a *Csonka-Magyarország tuberkulózis halandósága az 1920–23. években* című írása követte. Ebben a munkájában – időben is – „továbbvitte” kutatásait.²⁵ A halandósággal kapcsolatos munkássága a későbbiek folyamán is megmaradt. A *Csonka-Magyarország népének halandóságáról* című – 1937-ben megjelent – írásában egy átfogó képet kívánt nyújtani a trianoni Magyarország népességének mortalitási adatairól.²⁶

Laky Dezső szerteágazó munkásságának tárgyalása kapcsán nem mehetünk el statisztikatörténeti írásai mellett sem. Több, a statisztika tudományában „mérőföldkönek” számító kutató munkásságát dolgozta fel, illetve tárta az érdeklődő közönség elé.

Első statisztikatörténeti munkája *Schwartner Márton emlékezete* (1923) címmel jelent meg. Az ágostai hitvallású evangélikus, „cipszer” polgári családból származó

²² MOÓR 1924, 88. p.

²³ GYÉMÁNT – KATONA 2008, 95. p. HORVÁTH 1992a, 222–223. pp.

²⁴ *Tagajánlások 1926-ban.* 19. p.

²⁵ LAKY 1927a, 17. p.

²⁶ LAKY 1937, 193–210. pp.

Schwartner Márton (1759–1823) a korai magyar statisztikatörténet jeles alakja, aki nemcsak statisztikus és egyetemi tanár, hanem az egyetemi könyvtár őre, illetve Pest vármegye táblabírája is volt. Idővel – 1795-ben – I. Ferenc magyar királytól (1792–1835) nemesi rangot is kapott. A statisztikát még göttingeni tanulmányai folyamán sajátította el, majd később is próbált hű maradni ehhez a területhez. Szívesen foglalkozott Magyarország statisztikájával, illetve a népességi statisztikával, azonban a tudományos életben inkább az oklevél-, illetve címertan felé „fordították” a figyelmét.²⁷ Habár a Habsburg rendszer támogatta, azonban igényét, a statisztika tanszék élére háromszor is elutasították.²⁸

Schwartner Márton „[...] könyve, melyben a német egyetemi statisztika leíró módszerét az angol politikai aritmetika kutató irányzatával ötvözi, korának kiemelkedő alkotása; az első statisztikai mű, mely Magyarország népességét és gazdasági helyzetét rendszerbe foglalva ismerteti.”²⁹

Laky Dezső kortársával, a korán elhunyt, kiváló statisztikussal, a Központi Statisztikai Hivatal ötödik elnökének (1914–1920), Buday László életével és tudományos munkásságával is foglalkozott. Buday László kezdetben főleg társadalomstatisztikai vizsgálódásokat folytatott. Abban az időben a társadalomstatisztika meglehetősen elmaradott területnek számított, ezért munkája úttörő jelentőségű volt. A szociálpolitika szükségességének felismerésével azonban párhuzamosan nőtt a jelentősége is. Ebben a tekintetben – a szociális statisztikával is foglalkozó – Laky érdeklődését is felkeltették Buday eredményei, aki továbbá gazdaságpolitikával, gazdaságstatisztikával, illetve népesedésszatisztikával is foglalkozott.³⁰ Buday László erejének jelentős részét a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal élén betöltött elnöksége kötötte le, mivel igyekezett annak súlyát, tekintélyét és szakmaiságát megőrizni. Erre azért volt szükség, mert a hivatal munkatársainak jelentős része bevonult katonának az ún. „Nagy Háború”, az első világháború (1914–1918) alatt. Figyelme, élete vége felé folyamatosan a demográfia tudománya felé fordult. „A háború végének közeledtekor gróf Teleki Pállal együtt (előre látva a tragikus következményeket) hozzákezdett a magyarországi nemzetiségi viszonyokat bemutató térképssorozat előkészítéséhez, valamint egy, Magyarország gazdasági és társadalmi életének egészét összefoglaló statisztikai adatgyűjtemény összeállításához.”³¹

Laky Dezső statisztikatörténeti vizsgálódásai folyamán más kutatók eredményeit is vizsgálta. Így például a Központi Statisztikai Hivatal harmadik elnöke (1901–1914), görzsönyi Vargha Gyula (1853–1929) tudományos munkássága is feldolgozásra került.³² Vargha Gyula statisztikus, politikus és költő; már a szemléletükben is eltérő területek izgalmas életpályát sejtetnek. Mint statisztikus elsősorban gazdaságstatisztikával, illetve hitelüggyel, valamint hitel- és pénzintézetekkel foglalkozott. Költőként, például, 1892-ben ódát írt I. Ferenc József osztrák császár, illetve magyar király (1848–1916) 1867. évi koronázása emlékére. Politikusként, Tisza István (1861–1918) miniszterelnök (1903–1905, 1913–1917) lelkes támogatója volt.

²⁷ LAKY 1923b, 207. p.

²⁸ SZINNYEI 1908, 742. p.

²⁹ KENYERES 1982, 605. p.

³⁰ LAKY 1925, 387–448. pp.

³¹ A KSH elnökei – Buday László.

³² LAKY 1929, 305–310. pp.

Laky Dezső a későbbiek folyamán is foglalkozott statisztikusok munkásságának, illetve eredményeinek ismertetésével. Így például – 1944-ben – *Illyefalvi* Imre Lajos (1881–1944) statisztikus, illetve magyar királyi kormányfőtanácsos működését méltatta. *Illyefalvi* a városszociológiai adatfelvételek és adatfeldolgozások módszertanának kutatása kapcsán alkotott jelentőset.³³ Laky megemlékezett továbbá a neves „morálstatisztikus” – a budapesti gettóban, 96 évesen éhen halt – *Földes* Béláról (1848–1945) is, aki a magyar statisztika, illetve közgazdaságtan jeles alakja volt. Nem kerülte el figyelmét – a mauthauseni koncentrációs táborban elhunyt – németvölgyi *Fellner* Frigyes (1871–1945) statisztikus, közgazdász, egyetemi tanár sem, aki az Országgyűlés főrendi házának, illetve a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt. *Fellner* a nemzeti vagyon, illetve jövedelem számításával foglalkozott, de a pénzügystatisztika, illetve a fizetési mérleg témaköre sem állt messze tőle.

Kenéz Béla (1874–1946) statisztikus, közgazdász és gazdaságpolitikus tevékenysége is „górcső” alá került. Ennek oka, hogy *Kenéz* Béla a hazai társadalom-, illetve a gazdaságstatisztika egyik jeles alakjának számított.³⁴

Laky Dezső mindenkor igyekezett a legjelentősebb társadalmi, illetve gazdasági (tömeg)jelenségek statisztikai vizsgálatára törekedni. Nem riasztotta vissza a témakörök bonyolultsága, illetve azok komplex összefüggései sem. Mindig a megvalósítandó cél – és annak társadalmi-gazdasági fontossága – lebegett a szeme előtt. Laky Dezső esetében igazán helytálló a Biblia – vonatkozó – idézete: „Én tehát úgy futok, mint aki előtt nem bizonytalan a cél.”³⁵ Bizalommal fogott olyan munkák elkészítéséhez, amelyekhez még nem vezetett „kitaposott ösvény” a hazai, illetve a nemzetközi statisztika tudomány „útján”. Egyik legjobb példa *A törvénytelen gyermekek Budapesten* című, 1930-ban megjelent terjedelmes munkája. Laky Dezső munkásságának egyik jellemzője volt a „szociális érzékenység,” ezért több írásában is figyelemmel kísérte a szerencsétlen sorsú emberek életét. Ugyanakkor fáradhatatlannak minősült abban a tekintetében is, hogy a szociális kérdések évtizedes adatait is tanulmányozta, illetve feldolgozta munkáiban. Ahogyan akadémiai tagajánlói az 1942. évi tagajánlásban fogalmaztak: „Általában az emberi sors és annak különböző változatai és szomorú fordulatai erősen felkeltették érdeklődését.”³⁶ A szociális érzékenység jelent meg az öngyilkosságokkal, illetve a válásokkal kapcsolatos kutatásaiban is. Az öngyilkosságok fő okát – a statisztikus-közgazdász szemléletéből adódóan – főképp az anyagi problémákban ragadta meg. Szerinte nem a tartós nyomor, hanem az egzisztenciális, illetve a gazdasági helyzet hirtelen megbillenése a fő ok az öngyilkosságok számbeli növekedésében.³⁷

Laky Dezső „szociális érzékenységénél” maradvá, szívesen foglalkozott az alsó osztályok sorsával. *Az albérlők és ágybérlők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten* című – 1929-ben megjelent – terjedelmes írásának „nóvuma”, hogy mélyen belevilágított korabeli lakásviszonyok szomorú valóságába.³⁸ Összességében elmondható, hogy a

³³ LAKY 1944, 468–470. pp.

³⁴ LAKY 1947, 272–283. pp.

³⁵ 1Kor 9,26.

³⁶ VOINOVICH 1942, 25. p.

³⁷ LAKY 1927b, 79–97. pp.

³⁸ VOINOVICH 1942, 25. p.

szociális statisztikához kapcsolódó írásai, egyben a „morálstatisztika” elmaradhatatlan forrásai is.

Laky Dezső a demográfia tudományának egyik ágával, a népesedéspolitikával is behatóan foglalkozott. Az 1933-ban megjelent, 80 oldalas, *Népesedéspolitika* című kötete először „népszaporodás” aktuális helyzetével, illetve tényezőivel foglalkozott. Majd – mint statisztikus – nem hagyhatta ki a kérdéshez kapcsolódó demográfiai módszertani háttér tisztázását sem. Munkájának időbeli íve a múltból indult, a „tegnap politikájával” és a jelenen át, a jövőbe hajolva próbálta a népmozgalom fejlődését felvázolni. Nem került el figyelmét az élveszületések számának alakulása sem, illetve azok kapcsán az ösztönző népesedéspolitikai eszközök alkalmazását hangsúlyozta. Az adó- és egyéb kedvezmények – Laky Dezső szerint – kardinális jelentőségűek az élveszületések számának növelésében.³⁹

Az 1943. évi akadémiai tagajánlásban az ajánlók – többek között a későbbi, szegedi tanszékvezető, vitéz Surányi-Unger Tivadar (1898–1973) MTA levelező tag – külön kiemelték Laky Dezső teljesítményét, amely a székesfőváros, Budapest statisztikai és demográfiai viszonyainak kutatásaira irányult. Erről a következőket írták az ajánlásban: „Fokozott mértékben találjuk meg e tulajdonságokat [t.i. „széleskörű” és „mélyen járó munkásságát”] azokban a hatalmas kötetekben, melyekkel Laky Dezső statisztikai irodalmunkat gazdagította. Áll ez elsősorban arról a kétkötetes nagy munkáról, mely Budapest népességének 1900–1920-ig való fejlődéséről szól. Különös jelentőséget nyer e munka azáltal, hogy behatóan foglalkozik a székesfőváros fejlődésének gazdasági rugóival és ezzel oly kérdésekre mutat rá, melyek újszerű világításba helyezik a főváros népesedésének fejlődését. E munka nagy jelentősége és magas tudományos értéke Akadémiánk részéről is elismerést nyert, midőn 1930-ban a Chorin-díj-jal tüntette ki.”⁴⁰

Az előbbieken csak vázlatosan próbáltuk Laky Dezső tudományos munkásságának főbb nyomait megvilágítani, azonban terjedelmi okok miatt hatalmas – legalább 75, jórészt terjedelmes írásban összefoglalt – életművét lehetetlen néhány oldalon kifejezni.

Röviden, még szükséges megjegyeznünk, hogy számos kisebb-nagyobb, ugyanakkor rendkívül alapos, illetve részletes tanulmányt írt különböző folyóiratokban, amely írásokban statisztikai, demográfiai, szociális, valamint közgazdasági kérdéseket vizsgált. A területek közül kiragadva, a statisztikai és közgazdaságtani töltetű kritikai cikkei mindeképp érdemes publikációk. Munkásságában – a kor szellemének megfelelően – alapvetően a „csonka” Magyarország népesedési, közgazdasági, pénzügyi, illetve szociális viszonyait igyekezett kutatni. A „trianoni traumán” átesett Magyarország jeles tudósai számára fontos szerepet töltött be, hogy felvázolják, hogy mi az, ami a veszteségek után megmaradt. Laky Dezső ezt a problematikát saját területén, elsősorban a statisztika, a gazdaságpolitika, illetve a közgazdaságtan területén próbálta felvázolni. Úttörő munkása mindenképp nagyobb elismerésre predesztinálta volna, azonban életműve 1948 után, a „fordulat évét” követő kommunista rezsim „zátonyán” kettétört. Életpályájának tragikuma – sajnos – nem egyedi a magyar tudományos életben, de mindenképp elgondolkodtató, hogy mi lehetett volna, ha ez a tudományos munkásság, illetve életmű teljes egészében megvalósul.

³⁹ LAKY 1933, 3–12. pp. 21–29. pp. 70–78. pp.

⁴⁰ VOINOVICH 1943, 12–13. pp.

A meghurcolt Laky Dezső hosszú, kényszerű kihagyás után – talán érezve tudományos munkásságának, illetve életének végét – még visszatért egy kiemelkedő színvonalú munkával, amelynek címe: *Statisztikai módszerek*. A 615 oldalas, terjedelmes és magas színvonalú könyvet a budapesti Közgazdasági és Jogi Kiadó adta ki 1959-ben. Röviddel halála előtt, 1961-ben, még volt egy rövid – három oldalas – írása, a *Válasz a „Statisztikai módszerek” című könyv bírálatára* címmel a *Statisztikai Szemle* hasábjain.

Laky Dezső mozgalmas, fordulatokban gazdag élete 75 évesen ért véget. A jeles tudós 1962. június 30-án hunyt el Budapesten. Életművét legmarkánsabban talán épp saját fia, a Svájcban letelepedett – gazdasági és jogi tanácsadással foglalkozó – Désiré de Laky foglalta össze. Apja szakmai elhivatottságának emlékét két gondolattal jellemezte, amelyekben megjelent az elhivatott tudós és kutató igazi „lényege”. Egyfelől Laky Dezső „Mindhalálig a statisztika tudományának hűséges szolgája maradt.” Másfelől, a tudományos munkásság olykor az élet más, fontos területeitől is időt vehet el. Erről Désiré de Laky a következő emléket idézte fel: „Apámat én mindig csak munka közben láttam.”⁴¹

III. Fontosabb művei

A kivándorlók kor- és foglalkozási viszonyai. Magyar Gazdák Szemléje. Budapest, 1913. március.

A statisztika a városok szolgálatában. Városi Szemle. VI. évfolyam, I. kötet. Budapest, 1913.

Városaink és a mezőgazdasági termelés. Magyar Gazdák Szemléje. Budapest, 1913. szeptember.

Városaink és a mezőgazdasági termelés. Magyar Gazdák Szemléje. Budapest, 1913. október.

Városaink és a mezőgazdasági termelés. Magyar Gazdák Szemléje. Budapest, 1913. november.

Községi administratio és községi háztartás a statisztika mérlegén. Közgazdasági Szemle. Budapest, 1914. évi 1. szám.

Magyarország városainak háztartása az 1910. évben. Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat 58. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1916.

A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása, 1899–1913. Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat 67. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1918.

Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai. Magyar közgazdasági könyvtár és remekírók tára 22. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1923. [1923a.]

Schwartner Márton emlékezete. Magyar Statisztikai Szemle. 1923. évi 5-6. szám. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1923. [1923b]

Buday László élete és munkássága. Közgazdasági Szemle. 1925. évi 7-9. szám. Budapest, 1925.

A Magyar Szent Korona országainak 1901–1915. évi gümőkórhalálózása. Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat 62. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1925.

Az elválások és az öngyilkosságok okai és leküzdésüknek eszközei. A Magyar Statisztikai Társaság kiadványai 3. Debrecen, 1927.

Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig: Különös tekintettel a fejlődés gazdasági rugóira. 1. rész. Statisztikai közlemények 55. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest, 1927.

⁴¹ THIRRING 1992, 881. p.

- Csonka-Magyarország tuberkulózis halandósága az 1920–23. években.* Budapest, [1927a]
- Az elválások és az öngyilkosságok okai és leküzdésüknek eszközei.* A Magyar Statisztikai Társaság kiadványai 3. Debrecen, [1927b]
- Az albérlők és ágybérllők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten.* Statisztikai közlemények 58. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest, 1929.
- Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig: Különös tekintettel a fejlődés gazdasági rugóira. 2. rész. Statisztikai közlemények 57.* Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest, 1929.
- Vargha Gyula (1853–1929).* Közgazdasági Szemle. 1929. LIII. évfolyam. 74. kötet. Budapest, 1929.
- A törvénytelen gyermekek Budapesten.* Statisztikai közlemények 62. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest, 1930.
- Népesedéspolitika.* Kiadja Magyar Szemle Társaság. Budapest, 1933.
- Csonka-Magyarország népének halandóságáról.* In: LAKY DEZSŐ – SURÁNYI-ÜNGER TIVADAR (szerk.): *Ünnepi dolgozatok Balás Károly és Heller Farkas születésének 60. évfordulója alkalmából.* Budapest, 1937.
- Illyefalvi Lajos működésének méltatása,* Magyar Statisztikai Szemle, 1944. évi 9–12. szám. .
- Megemlékezés Földes Béláról, Fellner Frigyesről és Kenéz Béláról.* In: Magyar Statisztikai Szemle. 1947. évi 7-8. szám.
- Statisztikai módszerek.* Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest, 1959.

IV. Irodalomjegyzék

- A KSH elnökei – Buday László. Központi Statisztikai Hivatal:* https://www.ksh.hu/mult_buday_laszlo
BALÁS JUDIT: *Laky Dezső.* In: MÁTYÁS ANTAL (szerk.): *Magyar közigazdászok a két világháború között.* Budapest, 1994.
- BALOGH ELEMÉR ET AL. (szerk.): *Szegedi Egyetemi Almanach 1921–1995. I. kötet.* József Attila Tudományegyetem. Szeged, 1996.
- BALOGH ELEMÉR: *IV. Állam- és Jogtudományi Kar 1921–1998.* In: SZENTIRMAI LÁSZLÓ – RÁCZNÉ MÓJZES KATALIN (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene 1921–1998.* József Attila Tudományegyetem. Szeged, 1999.
- A KSH elnökei – Buday László, Központi Statisztikai Hivatal:* https://www.ksh.hu/mult_buday_laszlo (Letöltés ideje: 2019. július 31.)
- EGYEDI GYÖRGY ET AL. (szerk.): *Magyar Nagylexikon, XI. kötet (Kir-Lem).* Magyar Nagylexikon Kiadó. Budapest, 2000.
- GYÉMÁNT RICHÁRD – KATONA ZSÓFIA: *A szegedi Statisztikai és Demográfiai Tanszék jeles tudósai (1921–1996).* In: BALOGH MIKLÓS – GYÉMÁNT RICHÁRD – KOVACSICSNÉ NAGY KATALIN – PUKLI PÉTER – VAVRÓ ISTVÁN (szerk.): *A statisztika és a közigazgatás elkötelezettje. Ünnepi kötet a 60 éves Katona Tamás tiszteletére.* ELTE Állam- és Jogtudományi Kar – Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 2008.
- HORVÁTH RÓBERT: *A Szegedi Tudományegyetem Statisztikai Tanszékének történetéről.* Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica, Tomus XLI. Fasciculus 15. Szeged, 1992. [HORVÁTH 1992a]

- HORVÁTH RÓBERT: *Laky Dezső – az egyetemi tanár*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica. Tomus XLII. Fasciculus 3. Szeged, 1992. [HORVÁTH 1992b]
- KENYERES ÁGNES (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon, II. kötet (L-Z)*. Második. változatlan kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1982.
- KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN ET AL (szerk.): *Magyarország a XX. században. II. kötet. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság*. Babits Kiadó. Szekszárd, 1997.
- MÉSZÁROS BALÁZS: *Laky Dezső*. In: FÜLÖP ÁGNES – RÓZSA DÁVID (szerk.): *Portrék a magyar statisztika és népességtudomány történetéből. Életrajzi Lexikon a XVI. századtól napjainkig. A statisztika története* 1. KSH Könyvtár. Nemzeti Kulturális Alap – Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 2014.
- MOÓR GYULA: *Dr. Laky Dezső: Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai*. Napkelet. 2. évfolyam 1. szám.
- Pécsi Egyetemi Almanach (1367–1999). Egyetemi Levéltár: https://almanach.pte.hu/oktato/48?from=http%3A//almanach.pte.hu/oktatok%3Ff1%3Dff%26limit%3D50%26o1%3Din_any%26v1%255B%255D%3DETE%2520J%25C3%2581K (Letöltés ideje: 2019. július 30.)
- Pál első levele a korinthusiakhoz. (1Kor) 9, 26. Biblia, Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése. Magyar Bibliatársulat – Magyarországi Református Egyház. Budapest, 2014.
- PURJESZ BÉLA (felelős kiadó): *A Szegedi Tudományegyetem évkönyve az 1945/46. tanévről*. A Szegedi Tudományegyetem kiadása. Szeged, 1946.
- SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái, XII. kötet (Saád-Steinensis)*. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából. Kiadja Hornyánszky Viktor. Budapest, 1908.
- Tagajánlások 1926-ban*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1926.
- THIRRING LAJOS: *Laky Dezső, 1887–1962*. Statisztikai Szemle. A Központi Statisztikai Hivatal folyóirata. 70. évfolyam 10. szám. 1992. október.
- VISI LAKATOS MÁRIA: *A Magyar statisztikaoktatás történetének kezdetei (1770–1945)*. Statisztikai Szemle. 83. évfolyam, 6. szám. 2005.
- VOINOVICH GÉZA (szerk.): *Tagajánlások 1942-ben*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1942.
- VOINOVICH GÉZA (szerk.): *Tagajánlások 1943-ban*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1943.
- VOINOVICH GÉZA (szerk.): *Akadémiai értesítő. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából. LIV. kötet – 478. füzet*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1946.

HUSSEIN JASMINE

LUKÁTS ADOLF

(1848–1924)

I. Életrajz

„Mert az emberi jósnak mondhatni tökéletes megtestesítője volt Lukáts Adolf, a fogalomnak abban az értelmében, amely mint legfőbb erkölcsi érték magába foglalja a nemes, emelkedett, eszmei és örök tulajdonságok egyetemét. Lukáts Adolf jósa a szeretet inkarnációjává magasztosította egyéniségét. Ez a szent érzelm menyországgá avatta családi körét, templommá szentelte a tantermet, honnan a tudományt hirdette lebilincselő ékes szólással, a kristálytisza tudás, az élesen boncoló ész erejével, a szív csodálatos melegségével. Lukáts Adolf jósa jelentette a tántorithatatlan magyar hazafiságot, mely fiatalos lánggal lobogott akkor is, mikor fekete fürtei, hófehérré ezüstözöttek. Jelentette a párját ritkító hűséget egy nemes élet nemes eszméihez, tudományos meggyőződéséhez és mindennekfelett Egyeteméhez, melynek bölcs és szerény munkása volt a dicsőség és tudományos hatalom fénykorában, hűséges katonája a megpróbáltatások kétségei között.”¹

Zehery Lajos²

*Lukáts Adolf*³ életéről és munkásságáról eddig nem készült átfogó tanulmány, írásait a jelenkori tudományos életben nemigen hivatkozzák, viszont a korabeli folyóiratok mind személyéről, mind pedig munkásságáról több ízben szóltak. Ebből adódóan a tanulmány célja, hogy egy összefoglaló képet adjon *Lukáts Adolf* életpályájáról, hangsúlyt fektetve tudományos és oktatói tevékenységére.

Lukáts Adolf 1848. május 16-án született a Zemplén vármegyei Felsőolsván. Jogi tanulmányait a budapesti tudományegyetemen végezte, később, 1878-ban pedig itt nyert magántanári minősítést. Tanári pályája 1875-ben kezdődött, ekkor került a pécsi jogakadémiára, ahol egészen 1894-ig oktatott. Pécsi tartózkodásához köthető, hogy 1891-ben a pécsi ítélőtáblához nevezték ki bírónak.⁴ Ekkor a táblán tagként jegyezték a polgári és

---

¹ ZEHERY 1924, 174. p.

² Zehery Lajos (1893-1968) büntetőjogász, kúriai bíró, 1922-től a büntető perjog magántanára Szegeden, 1933-tól pedig az egyetem címzetes nyilvános rendkívüli tanára egészen 1940-ig.

³ Lukáts Adolf címszó In: SZENTIRMAI – IVÁNYI SZABÓ – RÁCZNÉ MOJZES 1996, 48. p.; NAGY 2013a, 133. p.

⁴ „Lukács Adolf dr. kineveztetéséről az a hír kering, hogy nem marad meg a pécsi kir. tábla bírói karában, s ez állás csak átmeneti lépcső ahhoz, hogy később az igazságügyi minisztériumhoz hívassék meg.” Pécsi Figyelő 1891/19. 31. sz., 3. p.

urbéri tanácsban, a büntető tanácsban, valamint a fegyelmi tanács póttagja volt.⁵ Szakmai pályája mellett részt vállalt a közéletben is. Tagja volt az 1891-ben megalakult Mecsek Egyesületnek.⁶ Pécsi évei meghatározóak voltak életében, a *Pécsi Napló* főszerkesztőjének címzett levelében, így emlékezett: „Mert mindaz, ami Pécshez köt, a legkedvesebb, a legszentebb emlékeim sorába tartozik. A pécsi, mindig gyönyörű szép leányok sorából kaptam én a legszebbet, a legaranyosabbat feleségül, ott születtek gyermekeim, akik bérces Erdélyünkben manap is a legszebb, a legszolidabb és igazi tisztalelkű magyar menyecskék sorába tartoznak. Ott ért – a rektorra történt választáson kívül – életemben a legnagyobb kitüntetés, amikor egyszerű jogakadémiai professzorból kir. táblai bíróná nevezett ki, még pedig egy Szilágyi Dezső, aki nem ismerte a protekciót. Ezeknek a szent emlékeknek érzete kedvessé tesz nekem mindent, ami Pécs, hálával tartozom Pécsnek és utolsó leheletemig igaz hiva – mert fiának nem nevezhetem magamat – maradok Pécsnek.”⁷

Lukáts 1894-ben került át a kolozsvári tudományegyetemre, ahol egészen 1919-ig a büntetőjog nyilvános rendes tanára volt. Az egyetemi oktatás mellett az 1900-ban hatályba lépett bünvádi perrendtartásról tartott előadásokat az „egyetemen kívül álló jogász közönség” számára. „A kitűnő tanár előadásait állandóan nagy és intelligens jogász közönség hallgatta, a melynek érdeklődését az előadásnak világos, vonzó formája, gazdag tartalma, s a gyakorlati életre kiható haszna mindvégig lekötve tartotta.”⁸ Szintén a bünvádi perrendtartás hatálybalépésének alkalmából a Magyar Jogászegylet egy „előadás-cziklust” szervezett, ahol Fayer László,⁹ Balogh Jenő,¹⁰ Edvi Illés Károly¹¹ és Vámbéry Rusztem¹² mellett Lukáts Adolf is előadást tartott az új törvénycikk kapcsán, Lukáts a főtárgyalás témakörében.¹³

Kolozsvári időszakában három ízben választották a Jog-és Államtudományi Kar dékánjává, mely tisztséget 1897-1898, 1905-1906 és 1912-1913 között töltötte be.¹⁴ Harmadik periódusának megkezdésekor a következőt írta róla az *Erdélyi Lapok*: „A jogi kar ezidei dékánja, aki már két ízben viselte e méltóságot. A büntetőjog és eljárás rendes professzora, aki közel húsz éves tanársága alatt egész jogásznemzedéket nevelt föl [...] A tanítványok nagy sokasága azt is tudja Lukáts Adolfról, hogy igazi tanár. Nem beszél a katedrán szónoki allűrökkel; de oly világosan vezeti hallgatóit a paragrafusok útvesztői között, hogy az csupa gyönyörűség. Amivel azonban egész magához tudja kapcsolni tanítványait, az az igazi szeretet, mely kisugárzik egyéniségéből. Ez indítja arra, hogy ne tartsa befejezettnek tanári kötelességét, ha a katedrán lemorzsolta egy-egy óra anya-

⁵ Pécsi Figyelő 1891/19. 39. sz., 4. p.

⁶ „A társulat működése céljául Pécs városának és legközelebbi környékének járható utakkal való összeköttetése, főképp fasorok és ültetvények előállítás, fönntartása és előmozdítása által való szépítését tűzte ki.” Pécsi Figyelő 1890/18. 87. sz., 2. p.

⁷ Pécsi Napló 1916/25. 121. sz., 6. p.

⁸ Pécsi Napló 1899/9. 44. sz., 2. p.

⁹ Fayer László (1842–1906) büntetőjogász, országgyűlési képviselő, 1873-ban a budapesti egyetemen magántanári képesítést nyert a bünvádi eljárásból, 1886-ban rendkívüli tanári címet kapott.

¹⁰ Balogh Jenő (1864–1953) jogász, igazságügyi miniszter, 1888-tól a budapesti egyetemen a büntetőjog magántanára, 1900 és 1910 között a budapesti egyetem rendes tanára.

¹¹ Edvi Illés Károly (1842–1919) büntetőjogász, ügyvéd, ügyész, akadémikus.

¹² Vámbéry Rusztem (1872–1948) ügyvéd, büntetőjogász, publicista, 1903-tól a budapesti egyetemen a büntetőjog magántanára, 1915–1918 között rendkívüli tanára, 1918 és 1920 között pedig rendes tanára.

¹³ Jogtudományi Közlöny 1900/35. 22. sz., 169. p.

¹⁴ GAAL 2001, 110. p.

gát, hanem hogy azon kívül is érdeklődjék tanítványai sorsa iránt és még az egyetemi éveken túl is szerető gonddal kísérje őket pályájukon. Ebben rejlik Lukáts Adolf tanári pályájának igazi értéke.”¹⁵ A kolozsvári tudományegyetem utolsó éveiben, 1916-1917 között *Lukáts*ot az egyetem rektorává választották.¹⁶

A kényszerű költözés évében az Alföld két városa, Debrecen és Szeged közötti vetélkedésben a kolozsvári egyetem oktatói is két pártra szakadtak. A „Debrecen-pártiak” táborát erősítette *Lukáts* is, aki szintén aláírója volt annak a memorandumnak, amelyben a kolozsvári tanárok egy része kifejtette érveit, amellyel, hogy a kolozsvári egyetem Debrecenben folytassa működését. Ebben leszögezték, hogy „[...]a magyar tudományos oktatás és a menekült egyetemek ügyének ez az egyedüli helyes, mert a tudomány érdekeit leginkább kielégítő megoldása.”¹⁷ Végül *Lukáts* Szegeden folytatta oktatói pályáját. Az 1922/23. tanévben heti öt órában ő volt a büntetőjog előadója, míg *Finkey* Ferenc¹⁸ a büntetőeljárás jogot oktatta, annak ellenére, hogy *Lukáts* kifejezetten perjogásznak volt tekinthető.¹⁹ *Lukáts* egészen haláláig, 1924-ig volt a szegedi egyetem nyilvános rendes tanára.

„Mint jogtudósnak is azok a tulajdonságok voltak jellemzői, melyek őt mint profeszszort és mint embert oly nagyvá tették: az elmélyedő alaposág, megkapó egyszerűség, rendszerező tudományosság és a lebilincselő előadóképesség.”²⁰

II. Tudományos munkásság

„Hálával tartozom Pécsnek és utolsó leheletemig igaz hive maradok Pécsnek.” – *A pécsi évek*

Lukáts fő művei alapvetően a bűnvádi eljáráshoz kötődnek, viszont pécsi tartózkodása alatt több írása is született a büntető anyagi jog körében. Ilyen a folytatólagos büntettről szóló tanulmánya is, amelyben a folytatólagos büntett elméleteit (objektív, szubjektív és vegyes) és ezek legjelesebb – jellemzően német – képviselőinek gondolatait boncolgatja, valamint európai kitekintéssel ír a fogalmon meghatározásának gyakorlati relevanciájáról. „A legujabb időkben keletkezett büntető-törvények a folytatólagos büntettről nézve semmi enunciatívot nem tartalmaznak, a mi a fentebb említett pár német particularis büntető-törvénykönyvek ellenkező eljárásával szemben közeliismerésnek

¹⁵ Erdélyi Lapok 1912/5. 27. sz., 473-474. pp.

¹⁶ MÁRKI 1922, 104. p. „A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem rektorává Lukács Adolf drt, a büntetőjog tanárát választották meg egyhangulag [...] Lukács Adolf dr., akit családi kötelékei is Pécshez fűznek, a pécsi püspöki jogakadémian és pécsi kir. ítélőtáblán éveken át való működése után került Kolozsvárra, ahol immár két évtizedet meghaladó értékes munkát folytat és élénk részt vesz a város törvényhatósági bizottságának működésében is. Szavának súlya van az ősi városban, amint súlya lett volna itthon is, ha nem hevítik magasabb vágyak, melyek teljes kielégítést is nyertek.” Pécsi Napló 1916/25. 114. sz., 5. p.

¹⁷ VINCZE 2004, 99. p.

¹⁸ *Finkey* Ferenc (1870-1949) büntetőjogász, bíró, koronaügyész, 1912-től a kolozsvári egyetem büntető eljárásjogi, 1915-től a pozsonyi egyetem büntetőjogi, 1921 és 1923 között a szegedi egyetem büntetőjogi tanáraként dolgozott.

¹⁹ NAGY 2013a. 134. p.

²⁰ ZEHERY 1924, 174. p.

örvendő vívmányt képez; miből azonban nem következik az, hogy e fogalom alkalmazása a gyakorlatból is ki volna zárva.”²¹ Maga Lukáts a folytatólagos bűncselekmény elméletét elveti és ezeket az eseteket alapvetően az anyagi halmazat körébe sorolja, ugyanakkor a fogalom gyakorlati megjelenését nem tartja kizártnak.

Lukáts mélyrehatóan foglalkozott továbbá a párbaj büntetőjogi fejlődésével is. Tette ezt egyrészt társadalomtörténeti szempontból *A párbaj büntetőjogi fejlődése és jelen állapota az európai államok újabb törvénykönyveiben* című tanulmány sorozatában, górcső alá véve a francia, belga, holland és német fejlődést. Másrészt külön tanulmányt szentelt a párviadal hazai tényállásának dogmatikai elemzésére *A párbaj elmélete a büntető-jogtudomány szempontjából* címmel.

Ebben kiindulásként azt fejtegeti, hogy miért is olyan nehéz a párbaj intézményének büntetőjogi keretek közé szorítása. Ennek egyik okaként határozza meg, hogy a párbaj szorosan összefügg az egyén becsületével. „A becsület egyéni volta abban áll, hogy minden becsületnek alapját a becsületérzés képezi, mely egyének szerint különböző. De a mily különböző a becsületérzés, ép oly különböző az igény is, mit egyesek a becsület külső elismerése iránt támasztanak.”²² Ebből adódóan a becsület fogalmának törvényi meghatározása szinte lehetetlen, hiszen ettől az objektív mércétől szubjektíve enyhébbnek ítélt becsületsértések indítták a párbajok megengedettek lehetnének. „Ez pedig azon szembevetendő anomáliának adna kifejezést, hogy a törvényhozó egyrészt a párbajt bünteti, másrészt bizonyos esetekben megengedhetőnek tartja.”²³ A párbaj büntetőjogi megítélésének további nehézsége, ahogyan azt Lukáts írja, társadalomtörténeti aspektusból ered, ugyanis a párbaj a társadalmi erkölccsel összeegyeztethető jelenség, amelynek szabályai társadalmi szokáson alapulnak, ez pedig komoly nehézségeket gördít az állami szabályozás útjába. „[...] miután a párbajnak szülő oka a társadalmi erkölcs, ennek válnék feladatává, bizonyára lassan működő, de kétségtelenül eredményre vezető ellenhatásról gondoskodni. Társadalmi kórt csak társadalmi uton lehet gyógyítani. És ennek folytán az állam nem bocsátkoznék oly küzdelem vivásába, melyről előre is tudja, hogy legyőzött marad benne.”²⁴

Ezzel együtt Lukáts szükségesnek tartja a párviadal büntetőjogi szabályozását, melynek jogalapját véleménye szerint az önhatalom gyakorlásának korlátozása adja.

„Mert ha az állam arra hivatott tekintélyének mellőzésével indokolt volna az önhatalomhoz való folyamodás a becsület terén, indokolt volna az bármely más jogsértés terén is; a minek következménye könnyen belátható. És továbbá, mert azon elégtételi eszköz, melyet a modern állam a becsületsértés terén nyújt, habár nem kielégítő, de mindenesetre olyan, melyben a magánegyénnek meg kell nyugodni, mert az állam jogintézményeit, jogrendszerét nem az egyes egyén magánnézetei, hanem azon uralkodó közérdekeknek megfelelőleg állapítja meg, melyekhez az egésznek és az egyesnek léte van kötve, és a párbajban nyilvánuló önkény épen ezeket az érdekeket támadja meg.”²⁵

²¹ LUKÁTS 1879, 247. p.

²² LUKÁTS 1886, 150. p.

²³ Uo. 162. p.

²⁴ Uo. 157–158. pp.

²⁵ Uo. 166–167. pp.

Lukáts a becsület-párbaj elméletével operál, amely azt jelenti, hogy a vívásnak maga a becsületsértés képi a motívumát, így nem a külső manifestáció van a hangsúly. Továbbá ez a becsület-motívum az elhatárolás egyik alapja, amely a párviadal törvényi tényállását megkülönbözteti a többi élet és testi épség elleni bűncselekménytől. Másik fontos elhatárolási ismerv éppen a párbaj társadalmi szokások által kialakított szabályai-ból ered. Ezek szerint a párviadalnak előzetes megegyezésen és szabályszerűségeken kell alapulnia.²⁶ Ez utóbbiból fakad az, hogy a párbaj értékelésénél relevanciával bír, hogy azt milyen eszközzel követik el. „[...] *hogy nem minden eszköz, melylyel a párbaj esetleges ölési vagy testi sértési tényei létesíthetők, egyuttal alkalmas eszköze a párbajnak is. Csak azon testi sértést, vagy ölést előidézhető eszköz lehet alkalmas vivőeszköz, melynek alkalmazása az előny és hátrány egyenlő mérvét mind a két félre nézve lehetővé teszi, azonkívül pedig életveszélyes volta dacára a vivo ellenfelek között a lovagiasság gyakorlását is lehetővé teszi oly módon, hogy az a társadalmi fogalmakhoz mérten rájuk nézve lealacsonyító nem lesz.*”²⁷ Mivel a törvényhozó a tényállás keretében a szokások konkretizálására nem törekszik,²⁸ így Lukáts a bírói mérlegelés körébe utalja ezek megítélését, amelynek egyértelműen igazodnia kell a kialakult társadalmi szabályokhoz.²⁹

A párbaj szankcionálásának nehézségeként szintén a társadalmi erkölcsöt jelöli meg, ugyanis a párbaj intézményének széles társadalmi elfogadottságára tekintettel törekednie kell a törvényhozónak arra, hogy a büntetési rendszer ne legyen népszerűtlen.³⁰

Szintén az 1880-as évek végén látott napvilágot Lukátsnak *A büntett elleni küzdelem* című tanulmánya, amelynek középpontjában alapvetően egy kriminológiai szempontú vizsgálódás áll, kiegészülve büntető anyagi jogi konzekvenciákkal. Ebben a tanulmányában Lukáts mélyrehatóan értekezik a bűnelkövetővé válás társadalmi okairól, a büntetésekre szükséges disztingválásáról, valamint az ebből következő és ehhez igazodó szankciótani és büntetés-végrehajtási megoldásokról. Ebben az időszakban az ilyen jellegű kriminológiai fejtegetések egyedülállónak mondhatók a magyar szakirodalomban, ugyanis a kriminológia első jeles magyar képviselőinek³¹ nevezett Vámbéry Rusztem és Irk Albert³² később, a 20. század első évtizedeiben tevékenykedtek.

A témaválasztás indokaként Lukáts azt jelöli meg, hogy az európai államok évente emberek százezreit ítélik szabadságvesztés büntetésre, börtöneik túlszűfoltak és fenntartásukra milliókat költenek, ezek pozitív hatása mégsem igazolható a bűnözési tendenciákkal. „*A büntető jogtudomány és a kormányok, azon nemes ambícióból, hogy a büntetéseket megjavítsák, egyrészt szaporítják a büntetéseket és másrészt pazar összegeket*

²⁶ Uo. 166. p.

²⁷ Uo. 243. p.

²⁸ 1878. évi V. tc. 299. § „Azon párbajvivő, a ki a párviadalnak szokásos vagy kölcsönös egyetértéssel megállapított szabályait megszegte, és annak következtében ellenfelét megölte: a szándékos emberölés, - ha pedig megsebesítette: a súlyos testi sértés büntetéseire meghatározott büntetéssel büntetendő.”

²⁹ LUKÁTS 1886, 243. p.

³⁰ Uo. 20. p.

³¹ NAGY 2013b, 75. p. 81. p.

³² Irk Albert (1884–1952) büntetőjogász, kriminológus, 1913-tól a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem magántanára, 1922–1950 között pedig a pécsi tudományegyetemen az anyagi büntetőjog és a bűnvádijeljárás-jog nyilvános rendes tanára volt.

áldoznak, a nélkül, hogy akár a delictumok számát apasztani, akár a visszaeséseket kevesbiteni sikerült volna nekik."³³

Fontos, az egész tanulmányt átható véleménye Lukátsnak, hogy a kriminalitást, illetve az erre való esetleges hajlamot nem lehet az adott társadalmi közeg, annak egyénre tett hatása nélkül vizsgálni. „*Sem morális, sem a büntetett ember abstract typusa nem létezik; a delictum nem individualis, hanem socialis jelenség; nem átmeneti, hanem állandó jelenség, mely magának a társadalomnak elemeiből kerül ki; nem egyéb az, mint a társadalmi szervezet degenerációja.*”³⁴ Ezen belül Lukáts a kriminalitást szorosan köti a különböző társadalmi osztályokhoz, és ennek megfelelően csoportosítja a bűnelkövetőket is.

Beszél egyrészről az „*alkalom szerinti büntetésekről*”, akikről azt írja, hogy „[...] az ő életük rendes, az ő ösztöneik helyesek; egy hirtelen szenvedély, egy meggondolatlan felhevülés, az akarat mulékony lanyhasága büntetbe keverik; a lát egy nemes uralmat nyer felettük, melynek elmúlása után az élet rendes utjaira térnek.” Ezek az alkalmi bűnelkövetők jellemzően a jómódú, felsőbb társadalmi rétegekből kerülnek ki, ők azok, akik semmiben sem szenvednek hiányt és, akinél „[...] a delictum elkövetésében rejlő hiba személyes és kivételképen fordul elő.”³⁵ Másrészről Lukáts nevesíti az úgynevezett „*hivatásos büntetéseket*”, akik „[...] a megrögzött, javíthatatlan, visszaeső gonosztevők.” Véleménye szerint „*ezen had tagjai [...] egy állandó hajlamnak engedelmessé válnak*”, és ők általában a társadalom alsóbb rétegeiből kerülnek ki, akik többnyire egész életüket nyomorban és szegénységben élték.³⁶ Lukáts ezzel összefüggő megállapítása, hogy „[...] a criminalitás döntő tényezőit a társadalmi erők képezik, hogy tehát a criminalitás ellen sikeresen küzdhessünk, hatni kell a társadalmi erőkre és mindaddig, míg a törvényhozó a criminalitás sociális jellegét figyelmen kívül hagyja, a hozott büntetőtörvények mindig csak béna karunk lesznek.”³⁷

Ebből adódóan Lukáts fontosnak tartja a megfelelő büntetőjogi reakció mellett a szociális értelemben vett megelőzést, vagyis azt, hogy az alsóbb társadalmi rétegeknek elsősorban szociális intézkedésekkel kellene jobb életkörülményeket kialakítani, valamint megfelelő lehetőségeket teremteni a munkavégzésre, oktatásra, ezzel pedig megelőzni a bűnelkövetővé válásukat. „*Valjon nem igazságosabb és célszerűbb volna róluk gondoskodni és őket támogatni, mielőtt a büntetett elkövetők volna? Nem volna-e gazdaságosabb is a költséget a büntetett elkövetésének megelőzésére fordítani, mint, a leggyakrabban haszontalanul, a büntetett elkövetése után megjavításukra?*”³⁸

A szociális intézkedések hiánya mellett Lukáts problémaként jelöli meg a büntető igazságszolgáltatás túlzott formalizáltságát, valamint a büntetésekre vonatkozó individualizáció hiányát. „*Büntető rendszereink egyik szembetűnő hibája az, hogy a törvény feltétlen uralmánál fogva e rendszerben minden abszolút lesz. Mi nagyobb súlyt fektetünk a törvényre, mint a milyet az valóban érdemel; nagyobb hatást tulajdonítunk neki, mint a milyennel bír, nem vesszük észre, hogy ha a büntető törvény feltétlenségére nagy súlyt fektetünk, a büntetett socialis jelenségei csakhamar túlszárnyalják a büntetőtörvényben figyelembe vett*

³³ LUKÁTS 1887, 192. p.

³⁴ Uo. 193. p.

³⁵ Uo. 200. p.

³⁶ Uo. 200. p.

³⁷ Uo. 200. p.

³⁸ Uo. 258. p.

*élet viszonyait és nem veszszük észre, hogy a büntett elleni társadalmi reactio függetlenül a törvénytől a conservatio ösztöne szerint alakult és alakul és ennek csak egy és pedig alárendelt természetű kifejezését juttatja érvényre a büntetőtörvény.*³⁹

Lukáts szerint a magyar büntető igazságszolgáltatási rendszer az első ízben bűncselekményt elkövetőkkel szemben túlságosan szigorú, míg a visszaesőkkel kapcsolatban túlzottan enyhe az általában kiszabott büntetőjogi szankciókat tekintve. Véleménye szerint ennek pont fordítva kellene történnie. Ezzel kapcsolat nézetei szorosan illeszkednek Franz von Liszt⁴⁰ ún. „célbüntetés” (Zweckstrafe) elméletébe. Liszt alapvetően három módszert különböztet meg egymástól, amelyek megakadályozhatják az elkövetőket további bűncselekmények realizálásában. Az egyik ilyen módszernek tekintette a javítást, amelyet a megjavítható bűnelkövetőkkel szemben kívánt alkalmazni, akik szigorú fegyelmezés mellett megmenthetők. Az alkalmi bűnelkövetők esetében csupán a törvényi autoritás helyreállítása szükséges, így esetükben az elrettentés módszere a legkézenfekvőbb. Az utolsó módszer az ártalmatlanná tétel, vagyis a javíthatatlan bűnelkövetőkkel szemben a legjobb megoldást a társadalomtól való teljes elszigetelés, életfogytiglani elzárás jelentheti.⁴¹

Lukáts, ahogyan arra a korábbiakban utaltam, két elkövetői kategóriát nevesít. Az egyik az „alkalom szerinti büntetettek”, Liszt fogalmaival operálva ők a megjavítható bűnelkövetők kategóriájának feleltethetők meg. Lukáts velük kapcsolatban hasztalannak és értelmetlennek tartja a szabadságvesztés büntetésének előtérbe helyezését. E helyett célszerűbbnek és hatékonyabbnak tartja az olyan jellegű szankciókat, amelyek az elkövető megjavítására irányulnak, és amelyek alkalmazásuk során jobban illeszkednek az elkövetők személyéhez, társadalmi-és vagyoni helyzetéhez. Lukáts konkrétan nevesíti ezek között a pénzbüntetést, a munka büntetését, továbbá a felfüggesztett szabadságvesztés jogintézményét is.⁴²

Ezzel ellentétben Lukáts a „hivatásos büntetettekkel” – ahogyan Liszt is fogalmaz javíthatatlan bűnelkövetőkkel – szemben kíméletlen fellépést szorgalmaz. „Ezek szolgáltatják a megrögzött gonosztevők azon hadát, mely ellen a társadalom úgy socialis intézmények és preventiv eszközökkel, valamint szigorú büntetésekkel küzdeni kénytelen.”⁴³ A velük szembeni büntetőpolitikai cél az ártalmatlanná tétel, ennek eszközei pedig csak a hosszú tartamú, adott esetben életfogytig tartó szabadságvesztések lehetnek.

Lukáts a fentebb kifejtettek büntetés-végrehajtási konzekvenciáit is meghatározza. Fontosnak tartja, hogy az egyes bűnelkövetőket személyiségük, viselkedésük és az általuk elkövetett bűncselekmény alapján osztályozzák, és egymástól elkülönítve helyezték el a börtönökben. Ez alapján két kategóriát nevesít, egyrészről „akikről még nem lehet azt mondani, hogy végleg teljesen el vannak rontva”, másrészről pedig „azok, a kik rögzött, javíthatatlan gonosztevők.” Érvelésének alapja, hogy a bűnelkövetők nem egyenlők és nem mindegyikük javítható meg, ebből adódóan „[...] a kik a tisztességes

³⁹ Uo. 281. p.

⁴⁰ Franz von Liszt (1851–1919) német büntetőjogász, 1898-1917-ig a berlini Humboldt Egyetem professzora volt, az ő nevéhez köthetik a modern büntetőjogi közvetítői iskola.

⁴¹ NAGY 2014, 119. p.

⁴² LUKÁTS 1887, 283. p.

⁴³ Uo. 283. p.

*életnek tényezőivel birnak és a kik szenvedélyüknek vagy a nyomor fatumának estek áldozatául, nem lehet a megrögzött gonosztevőkkel egy sorba helyezni.*⁴⁴

Anyagi jogi írásai mellett ebben az időszakban Lukáts komoly figyelmet szentelt a büntetőeljárás elővizsgálati szakára is, a nyilvánosság kérdéskörére helyezve a hangsúlyt. Ebben a témakörben nemcsak a magyar gyakorlattal foglalkozott, hanem egy külön tanulmányorozatot szentelt az angol jogszabályok bemutatására is *Az angol büntető eljárás elővizsgálati része, különös tekintettel a nyilvánosság kérdésére* címmel.

Lukáts megkülönbözteti egymástól a különös (ügyfél) nyilvánosságot, valamint az általános nyilvánosságot, ez utóbbit viszont egy „üres abstractionnak” nevezi, amelynek semmiféle processzuális jelentőséget nem tulajdonít.⁴⁵ „...[A]z általános nyilvánosság (Volksöffentlichkeit) teljesen passiv állapot, mely a büntetőper functionaira semmiféle közvetlen befolyással nincs és nem is lehet. Ez tisztán csak külső máz, ha úgy tetszik, külső dísz, mely semmi összefüggésben sincs a büntető eljárás szervezeti és elvi jellegével.”⁴⁶ Lukáts szerint azok az érvek, amelyek az általános nyilvánosságot támogatják könnyűszerrel megcáfolhatóak. Idetartozik az, hogy az általános nyilvánosság lehetővé teszi, hogy a jogot, annak működését szélesebb körökben is megismerjék, segíti az ártatlanul vádoltak rehabilitációját, valamint garanciáját jelenti az eljárásban résztvevők kötelezettség teljesítésének. Lukáts véleménye ugyanis az, hogy a jogismeret terjesztése inkább veszéllyel jár, ha a „társadalom elvetemültjei” a tárgyalások látogatásával kitanulják a jogászkodás fortélyait. Továbbá az ártatlanul megvádoltak inkább megbélyegzés áldozataivá válnak, mintsem rehabilitálódhatnak. Végül pedig a bírakat, ügyészeket mindenkor belső meggyőződésük fogja irányítani, nem pedig egy ilyenfajta külső ellenőrzés.⁴⁷ Lukáts követendő példaként említi az angolokat, akiknél az eljárás elővizsgálati szakaszában a tényleges (általános) nyilvánosságával szintén találkozunk, viszont náluk teljesen a bíró diszkréciójára van bízva, hogy a tárgyalást zárt ajtók mögött vagy nyilvánosan tartja, így „[...] a nyilvánosságot bármikor kizárhatja: azon eljárásra nem lehet mondani, hogy az nyilvános, hanem csak azt, hogy a nyilvánosság facultativ.”⁴⁸ Finkey Ferenc szerint ez az érvelés azonban nem helyénvaló, „mert a mi fogalmaink szerinti vizsgálat Angliában nincs is.”⁴⁹

A bűnvádi perrendtartás. – A kolozsvári évek

Kolozsvári évei alatt, az 1896: XXXIII. törvénycikk hatályba lépését követően jelentek meg talán legtöbbet idézett művei, amelyek a bűnvádi perrendtartás egyes szakaszait dolgozzák fel: *A bűnvádi per előkészítő része* (1904), *A vádalahelyezés* (1905), *A főtárgyalás* (1900), *Az esküdtbírótság. A „főtárgyalás” befejező része* (1902).

Lukáts írásából kivehető, hogy véleménye szerint perrendtartásunk annak ellenére, hogy a francia *inquisitorius* eljárás jegyeit jobban magán viselte, mégis az ún. „vegyes rendszert” követte, így mind az *accusatorius* mind pedig az *inquisitorius* rendszerek jellemzőiből merített. „És pedig az *accusatorius* rendszerből: 1. a perből folyó hármas

⁴⁴ LUKÁTS 1887, 298. p.

⁴⁵ LUKÁTS 1889, 304, 347. pp.

⁴⁶ Uo. 304. p.

⁴⁷ Uo. 304–305. pp. 338. p.

⁴⁸ LUKÁTS 1890, 120–121. pp.

⁴⁹ FINKEY 1916, 351. p.

funciónak, u.m. a vádlói, védői és bírói funkcióknak elkülönítését és önálló hatáskörrel való szervezését; 2. vád nélkül nincsen per – kivételt nem ismerő elvet; 3. az ügyfélegyenlőséget; 4. a közvetlenséget; 5. az ügyfélnyilvánosság és a kölcsönös meghallgatásnak a követelményét; 6. vádlott ártatlanságának feltételezését, és 7. a védelemnek a per egész folyamán, de különösen a főtárgyaláson való érvényesítését. Az inquisitorius rendszerből ellenben felveszi a modern perrendszert: 1. a hivatalból való üldözést, 2. a bírói jogkörnek tulsúlyát a vádlói és a védői jogkörrel szemben, 3. az anyagi igazság elvét, melyet, mint a büntető per összes szakaszaiban feltétlenül érvényesítendő szabályt állít fel.⁵⁰ Ebből a felsorolásból Lukáts szándékosan kihagyja a nyilvánosságot, mivel hasonló álláspontra helyezkedik, mint amit az elővizsgálat és a nyilvánosság viszonylatában a korábbiakban kifejtett, vagyis, hogy a főtárgyalás során akár teljesen ki is lehetne zárni az általános nyilvánosságot, ugyanis ez semmiféle eljárási garanciát nem tartalmaz abban az esetben, ha egyébként a főtárgyalás megfelelő garanciákkal van ellátva.⁵¹

Finkey Ferenc véleménye, hogy „[...] találóan jellemzi a vegyes rendszert Lukács Adolf. Szerinte a vegyes rendszer célja, hogy megakadályozza azt, hogy mindent a bíró és csak a bíró tegyen és meggátolja, hogy bíró semmit se tegyen az igazság érdekében, vagyis, hogy ne engedje elfajulni a nyomozó rendszert a bírói hatalom tultengése által, a vádrendszert pedig a bíróság tétlensége által.”⁵² A vegyes rendszerből adódó kettősség a bizonyítás körében is érvényesül, viszont Lukáts szerint a bíróság olyan széles jogokat gyakorol e vonatkozásban, hogy egyértelműen bírósági bizonyításról beszélhetünk, amely mellett a legkevésbé jut szerep az ügyfélbizonyításnak, amelynek kiszélesítése igencsak szükséges volna. Ennek eredménye az is, hogy az *accusatorius* eljárás tanúkihallgatásának legklasszikusabb módja, vagyis a keresztkérdezés egyáltalán nem egyeztethető össze a bizonyítás perrendtartásunkban megjelenő jellegével. „A francia jellegű főtárgyalásba hogyan lehetett beilleszteni az angol pernek ezt a legsajátosabb és legeredetibb intézményét, a melynek előfeltétele, jellege és célja homlokegyenest ellenkezik a mi főtárgyalásunk bizonyítási rendszerével.”⁵³ Véleménye szerint ez a jogintézmény csakhamar kiüresedik, mivel a tanúk felek általi kihallgatását minden korlát nélkül követheti a bírói, úgy mintha a keresztkérdezés meg sem történt volna. „Egyébként pedig öröndetes dolog volna, ha a keresztkérdezés beválna, mert amint az eddigi fejtegetésekből is kivehető, a főtárgyalásnak éppen azt a berendezését lehet leginkább kifogásolni, hogy az ügyfelek jogkörével szemben a bírósági tulsúly annyira tultengésben van, hogy a bíróságnak elfogultatlanságát veszélyezteti. A crossexaminationnak tehát az volna a rendeltetése, hogy a bizonyítás terén tultengéssel veszélyeztető bírói tulsúlyt némi korlátok közzé szorítsa.”⁵⁴

Fontos írása Lukáts Adolfnak az esküdtszékről szóló könyve, amely *Az esküdttbíró-ság. A »főtárgyalás« befejező része* címen jelent meg. „Rendkívül könnyedén és világosan tájékoztat a törvény szelleméről és az egész esküdtszéki eljárás minden csinjáról-binjáról.”⁵⁵ Könyvében bemutatja az esküdttbíró-ság eredetét, kitekintve az angol és a

⁵⁰ LUKÁTS 1902, 26. p.

⁵¹ Uo. 27. p.

⁵² FINKEY 1916, 92. p.

⁵³ LUKÁTS 1902, 83. p.

⁵⁴ Uo. 85. p.

⁵⁵ Erdélyi Lapok 1912/5. 27. sz. 473. p.

francia fejlődéstörténetre és a szabályokra, majd az esküdtbírótság szervezetről, összetételéről, és az eljárás menetéről értekeznek.

Komoly fejtegetésekbe bocsátkozik az esküdttekhez intézendő kérdések kapcsán. E tekintetben két rendszert különböztet meg, az egyik a kontinentális, a másik pedig az angol-amerikai rendszer. A magyar esküdt-kérdezés szabályai egyértelműen a kontinentális rendszer sajátjait hordozzák magukon, habár Lukáts az angol-amerikai rendszert előnyösebbnek tartja. Itt az esküdttekhez kérdéseket egyáltalán nem intéznek, kizárólag a főtárgyaláson hallottak alapján hozzák meg a döntésüket, így ezt semmilyen módon nem befolyásolják.⁵⁶ Viszont ha már kérdéseket kell intézni az esküdttekhez, akkor azok megállapítása és „*javaslatba tétele*” kizárólag a vádló feladatai közé tartozhat. „*Mindenekfelett azért, mert a kérdéseknek feltevése nem egyéb, mint a vádiratnak kérdésekbe foglalása, tehát nem egyéb, mint a vád keretének megállapítása. Már pedig az iránt nincs kétség, hogy az, mi legyen a vád kerete, vagyis, hogy mit akar a vádló a bírói eldöntés alá bocsátani, kizárólag a vádlói jogkörhöz tartozik.*”⁵⁷ Ezt a tiszta és egyértelmű összefüggést zavarja meg Lukáts szerint az a szabály, mely szerint a kérdések megállapításához az esküdt, a bíróság és a vádlott is hozzászólhatnak.⁵⁸

A kérdések tartalmára vonatkozóan két fontos szempontra hívja fel a figyelmet Lukáts. Az első, hogy a hatályos szabályok alapján a bűnösség kérdésének eldöntése az esküdttekhez, a büntetés meghatározása pedig a szakbírótság hatáskörébe tartozik. Véleménye szerint azonban „*Előbb-utóbb a törvényhozásnak meg kell barátkozni azzal a gondolattal, hogy az esküdteknek a büntetés meghatározására is befolyást engedjünk, mert ennek a merev rendszernek a következményei azok az indokolatlan és folyton szaporodó felmentések, a melyeket az esküdtök azért alkalmaznak, mert a büntetés meghatározására semmi befolyásuk sincs.*”⁵⁹ A második szempont, hogy a kérdések feltevésénél a tény- és jogkérdések ne kerüljenek elválasztásra egymástól oly módon, hogy a ténykérdésekről az esküdtök, míg a jogkérdésekről a bíróság döntsön. Így a hatályos törvényi szabályozásnak megfelelően a tény-és jogkérdéseket az esküdtteknek egyszerre kell eldönteniük „*[...] vagyis eldöntik azt, hogy a tettes a kérdéses cselekményt elkövette, hogy azt ellene bebizonyították, eldöntik, hogy az neki beszámítható és végül azt, hogy a kérdéses cselekmény büntetendő és milyen büntetendő cselekmény.*”⁶⁰

Lukáts ezekkel kapcsolatos álláspontját később revidálta *A cassationalis eljárás a szakbírószági és az esküdtbírószági ítéletek* című tanulmányában, amely Farkas Lajos⁶¹ tanárságának 45. éve alkalmából készült emlékkönyvben jelent meg. Ennek legfőbb okaként azt jelölte meg, hogy elszaporodtak az olyan felmentő ítéletek, amelyek „*letagadják a napot is az égről.*”⁶² Ezekkel szemben tehetetlen a bíróság, egyrésztől, mert a Kúriának csupán kasszációs jogköre lehet ezek tekintetében (ellentétben a bűnösséget kimondó ítéletek esetében, ahol reformatórius jogkörrel is bír), másrésztől pedig az esküdtbírótság

⁵⁶ LUKÁTS 1910, 85–86. pp.

⁵⁷ Uo. 89–90. pp.

⁵⁸ Uo. 91. p.

⁵⁹ Uo. 95. p.

⁶⁰ Uo. 101. p.

⁶¹ Farkas Lajos (1841–1921) a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen a római jogot adta elő 1872 és 1915 között.

⁶² LUKÁTS 1914, 240. p.

bírái csak abban az esetben utalhatják más bíróság elé az ügyet, ha az esküdtek a vádlott terhére döntöttek. Így a Kúria elé eleve nehezen kerülhet egy felmentő határozattal végződő ügy. Így egyetért a törvényjavaslatban feltüntetett módosításokkal, melyek egyrészt a felfüggesztési eljárás eseteinek kibővítésére, másrészt a Kúria esküdtszéki ítéletekre vonatkozó reformatórius jogkörének megteremtésére irányulnak.⁶³

Mindezekon túlmenően – korábbi álláspontjával szembehelyezkedve – Lukáts támogatja azt az elképzelést is, amely szerint az esküdtekhez intézendő kérdéseket el kell különíteni tény- és jogkérdésekre. „Az esküdtekhez intézendő főkérdésnél a ténykérdések lényege az, hogy elkövette-e vádlott a vádban vett tettet? és a jogkérdésnek a lényege pedig az, hogy megállapítja-e az elkövetett tett a vád által megjelölt büntetőtörvény szerinti cselekményt?” Ily módon az esküdtek a bűnösség kérdésében nem fognak dönteni. „Míg ugyanis eddig a tény- és jogkérdést együttesen kellett eldönteniök és ennek folytán, ha hibásan döntöttek a tények felett, hibásan döntöttek el a jogkérdést is, még pedig annyira hibásan, hogy ennek orvoslása is ki volt zárva.”⁶⁴ Lukáts véleménye szerint ezek a fajta korlátozások elengedhetetlenek az esküdtek döntéseihez kötődően, mivel megdönthetetlen álláspontja, hogy „az igazságszolgáltatást az esküdtszék szeszélyeinek feláldozni nem szabad.”⁶⁵

Ugyanebben a tanulmányában Lukáts komolyan foglalkozik a perorvoslati jog problémáival, később pedig teljesen kidolgozta a perorvoslati jog rendszerét is, viszont ez a mű csak kézirat maradt.⁶⁶ „Nemcsak jogirodalmunk teljességének érzékeny veszteségét szüntetné meg, hanem a reformmozgalomra is gyakorlati jelentőséggel bátorító, üdvös és termékenyítő volna, ha Lukács Adolfnak éppen a perorvoslati rendszerünket tárgyzó s az előbbi munkáit kiegészítő műve kiemeltetnék az enyészetből. Pedig ez a tőle magától halála előtt pár hónappal nyert értesülésem szerint csak a leromlott gazdasági viszonyok miatt, anyagi eszközei hiányában, nem jelent meg. Akár az igazságügyminisztérium, akár a szegedi Ferenc József-tudományegyetem, amely utóbbinak egyik díszje volt, szolgálatot tenne a haladás irányának és a tudományos szempontoknak is, ha e komoly kritikai szellemnek bizonyára nagybecsű művét az utókornak megmentené.”⁶⁷

III. Fontosabb művei

A folytatólagos büntett. Magyar Themis 1879/9. évf. 27. sz.: 207–208. pp.; 28. sz.: 215–216. pp.; 29. sz.: 224–226. pp.; 30. sz.: 232–234. pp.; 31. sz.: 238–239. pp.; 32. sz.: 247–248. pp.

A párbaj büntetőjogi fejlődése és jelen állapota az európai államok újabb törvénykönyveiben. Magyar Igazságügy 1882/18. évf. 3. sz.: 199–211. pp.; 4. sz.: 308–322. pp.; 5. sz.: 408–414. pp.; 6. sz.: 500–506. pp.; 1883/19. évf. 1. sz.: 50–56. pp.; 2. sz.: 139–145. pp.

A new-yorki új büntető törvénykönyv. Magyar Igazságügy 1883/20. évf. 1. sz.: 28–40. pp.; 2. sz.: 159–171. pp.; 3. sz.: 226–240. pp.

⁶³ Uo. 241. p. 244. p.

⁶⁴ LUKÁTS 1914, 242. p.

⁶⁵ Uo. 247. p.

⁶⁶ ZEHERY 1924, 174. p.

⁶⁷ MEDVIGY 1934, 118. p.

- Az ártatlanul letartóztatottak vagy elítéltek állami kártalanítása.* Magyar Igazságügy 1884/22. évf. 1. sz.: 52–68. pp.; 2. sz.: 142–152. pp.; 3. sz.: 236–249. pp.
- A dolus alternativus és eventualis tanához.* Büntető Jog Tára 1885/9. évf. 15. sz.: 225–230. pp.
- A vádhatározat.* Büntető Jog Tára 1885/9. évf. 22. sz.: 339–344. pp.
- A kettős házasság elévülésének kérdéséhez.* A jog 1886/5. évf. 9. sz. 65–67. pp.
- A párbaj elmélete a büntető-jogtudomány szempontjából.* Magyar Igazságügy 1886/26. évf. 3. sz.: 149–169. pp.; 4. sz.: 242–259. pp.; 5. sz.: 301–316. pp.
- A büntett elleni küzdelem.* Prins Adolf: *Criminalité et repression munkája nyomán.* A jog 1887/6. évf. 23. sz.: 192–193. pp.; 24. sz.: 200–201. pp.; 28. sz.: 235–236. pp.; 31. sz.: 257–258. pp.; 34. sz.: 281–283. pp.; 36. sz.: 297–298. pp.; 39. sz.: 323–324. pp.; 43. sz.: 356–357. pp.
- A nyilvánosság a büntető eljárás elővizsgálati részében.* A jog 1889/8. évf. 36. 40. sz.: 338–339. pp.; 41. sz.: 347–348. pp.; 44. sz.: 370–371. pp.; 50. sz.: 420–422. pp.; 1890/9. évf. 3. sz.: 20–21. pp.; 20. sz.: 189. pp.; 21. sz.: 196–197. pp.; 22. sz.: 204–205. pp.
- Az angol büntető eljárás elővizsgálati része, különös tekintettel a nyilvánosság kérdésére.* Magyar Igazságügy 1890/33. évf. 6. sz.: 453–471. pp.; 1890/34. évf. 1. sz.: 44–57. pp.; 2. sz.: 114–122. pp.; 3. sz.: 193–205. pp.; 4. sz.: 252–255. pp.; 6. sz.: 445–456. pp.
- A vád alá helyezés Angliában.* Magyar Igazságügy 1891/35. évf. 1. sz.: 17–25. pp.
- A közhivatalnokok által elkövetett sikasztások csak egy büntettet képeznek.* Büntető Jog Tára 1896/32. évf. 5. sz.: 65–68. pp.
- A főtárgyalás.* Lepage Lajos Könyvkereskedés. Kolozsvár, 1902.
- A bűnvádi per előkészítő része.* Lepage Lajos Könyvkereskedés. Kolozsvár, 1904.
- Büntetőjog jegyzetek.* Lepage Lajos Könyvkereskedés. Kolozsvár, 1904.
- A vádalahelyezés.* Lepage Lajos Könyvkereskedés. Kolozsvár, 1905.
- A német birodalmi büntetőbíróóságok szervezéséről szóló javaslat.* Jogállam 1908/7. évf. 10. sz.: 737–749. pp.
- A németbirodalmi bűnvádi eljárás javaslata.* Jogállam 1909/8. évf. 1. sz.: 76–80. pp.; 2. sz.: 154–158. pp.; 3. sz.: 235–239. pp.; 4. sz.: 312–318. pp.; 5. sz.: 387–399. pp.
- Az esküdtbíróóság.* A „főtárgyalás” befejező része. Grill. Budapest, 1910.
- A fiatalokúak bíróságáról.* Ajtai Nyomda. Kolozsvár, 1913.
- A cassationalis eljárás a szakbíróági és az esküdtbíróági ítéletekben.* In: Emlékkönyv Farkas Lajos tanárságának negyvenötödik éve alkalmából. 1914. 225–247. pp.

IV. Irodalomjegyzék

- FINKE FERENC: *A magyar büntető perjog tankönyve.* Grill. Budapest, 1916.
- GAAL GYÖRGY: *Egyetem a Farkas utcában: A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai.* Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság. Kolozsvár, 2001.
- MÁRKI SÁNDOR: *A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem története 1872–1922.* Szeged Városi Nyoda-és Könyvkiadó. Szeged, 1922.
- MEDVIGY GÁBOR: *A bűnvádi eljárás reformja.* Jogtudományi Közöny 1934/21. 117–119. pp.
- NAGY FERENC: *A szegedi büntetőjogi/dogmatikai iskola meghatározó képviselőiről.* In: HAJDÚ JÓZSEF (szerk.): 90 éves a szegedi jogászképzés. Szeged, 2013a. 132–149. pp.

NAGY FERENC: *Anyagi büntetőjog. Általános rész II.* Iurisperitus. Szeged, 2014.

NAGY FERENC: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013b.

SZENTIRMAI LÁSZLÓ – IVÁNYI SZABÓ ÉVA – RÁCZNÉ MOJZES KATALIN (szerk.): *Szegedi Egyetemi Almanach 1921–1995.* JATE, Szeged, 1996. 48. p.

VINCZE GÁBOR: „*Debrecen városában akadt erős konkurens Szegednek*”. Limes-Tudományos Szemle. 2004/17. 93–112. pp.

SIKET JUDIT

MARTONYI JÁNOS

(1910–1981)

I. Életrajz¹

Martonyi János Győrben született 1910. március 5-én. Egyetemi tanulmányait a Budapesti Tudományegyetem Jog és Államtudományi Karán folytatta 1927–31 között, 1932-ben államtudományi, 1933-ban *sub auspiciis* jogtudományi doktorrá avatták. Ösztöndíjasként közigazgatási jogot tanult a Sorbonne Egyetemen 1932/33-ban, kutatási eredményeit a francia jog hazai jogágakra gyakorolt hatását illetően is publikálta.² Hazatérése után a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban helyezkedett el.

Tudományos pályafutása a Budapesti Tudományegyetem Közigazgatástudományi Intézetében kezdődött, a „Magyary-iskola” tagjaként.³ Martonyi János magántanári habilitációs eljárásában 1940. március 31-én *Magyary* Zoltán tett előterjesztést addigi tudományos munkásságának méltatásával. Előterjesztésében részletesen elemezte Martonyi János megjelent műveit, kiemelte gyakorlati tapasztalatát, azt, hogy „[...] a közigazgatást az élet dinamikájában is ismeri nem pedig csak az elvont spekulációk távlatából.”⁴ A Kolozsvári Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán kapott ezt követően 1940-ben nyilvános rendkívüli tanári kinevezést, a Kar Közigazgatási és Pénzügyi Jogi Tanszékére, egyben annak vezetője is lett.

Egyetemi tanárként vezette 35 éven át, 1945–1980 között a Szegedi Tudományegyetem (1962–1999 József Attila Tudományegyetem) Állam- és Jogtudományi Kara Államigazgatási és Pénzügyi Jogi Tanszékét. A Kar dékáni tisztségét két alkalommal, 1947/48-ban és 1958–1960-ban töltötte be, 1952–1955 között az egyetem rektorhelyettese volt. Az 1960-as évektől több francia egyetem is vendégelőadóként fogadta, 1964-től tagja volt a Nemzetközi Közigazgatástudományi Intézet (*Institut International des Sciences Administratives*) Végrehajtó Bizottságának.

---

¹ SZÜCS 1981, 706–707. p. VERES 1980, 5–6. pp. SZENTPÉTERI 1980, 353. p. BERÉNYI 1981, 821–822. pp. *Magyar Életrajzi Lexikon*.

² I. MARTONYI 1933.

³ *Magyary* Zoltán szerepéről a közigazgatás racionalizálásában I. CSIZMADIA 1976, 409–418. pp. A Magyary-iskola közigazgatástudomány történetében betöltött jelentőségéről I. LŐRINCZ 2010, 39–45. pp. MÁTHÉ 2013, PÁLNÉ 2011, 173–179. pp. VEREBÉLYI 1995, 245–248. pp.

⁴ *Magyary előterjesztése Martonyi magántanári habilitációjához.*

Tudományos munkásságának fő irányaként (1) az államigazgatás törvényességének egyes kérdései, (2) a közigazgatási bíráskodás, valamint (3) az államigazgatási eljárási jog elméletének vizsgálata hazai és nemzetközi összehasonlításban határozható meg. Nagy figyelmet szentelt egyes szakigazgatási ágazatok tanulmányozásának, így – többek között – az oktatásügyi igazgatással is foglalkozott. Egyetemi tankönyvek és jegyzetek sokasága gazdagította tudományos munkásságát és jellemezte oktatói elhivatottságát.

Egyetemi oktatói működésének 40. évfordulóján és születésének 70. évfordulóján, 1980 őszén egyetemi munkatársai, tanítványai, a társkarok államigazgatási jogász professzorai nagyrabecsülésüket és tiszteletüket emlékkönyvben fejezték ki.⁵

Szegeden, 1981. május 10-én hunyt el.

1. A közigazgatás-tudomány fejlődése és a Martonyi életmű

Martonyi János tudományos munkássága – a közigazgatás-tudomány történeti korszakhatáira alapozva – két szakaszra osztható, az 1945 előtti, illetőleg az az utáni időszakra. Munkásságának középpontjában a közigazgatás törvényességének kérdései, a közigazgatási bíráskodás intézménye állt, ennél fogva az 1949-es év fordulópontot jelentett, tekintettel azokra a változásokra, amelyek ebben az évben a közigazgatási bíróságok megszüntetéséhez vezettek.

Mindenekelőtt érdemes figyelmet fordítani a közigazgatás-tudomány, közigazgatási jogtudomány azon meghatározó sajátosságaira, amelyek hatása *Martonyi* János műveiben is nyomon követhetők. A közigazgatás-tudomány jellemző vonásainak bemutatásakor a második világháború vége tekinthető egyfajta korszakhatárnak.

1. 1. A közigazgatás-tudomány fejlődésének sajátos vonásai 1945-ig

Az 1945 előtt fejlődési periódust illetően hangsúlyozandó, hogy a 19–20. század fordulóján a közigazgatási jogi dogmatikai kérdések kidolgozása állt a kutatások homlokterében. Tudományos értékű művek alkotóiként tartja számon a közigazgatási jogtudomány – a teljesség igénye nélkül – *Tomcsányi* Móricot, *Erekly* Istvánt, *Szontagh* Vilmost, *Boér* Eleket. A közigazgatási jogi dogmatikai irányzat sikere annak köszönhető, hogy ezáltal nyert elismerést a közigazgatási jog művelésének a tudomány rangjára emelése.⁶ A közigazgatási jog fogalomrendszere alapjainak lerakása ugyanakkor szoros összefüggést mutatott a közigazgatási bíráskodás intézményének megteremtésével.⁷

A közigazgatástani és a közigazgatási jogtudományi irányzat elkülönítése a tudományfejlődés meghatározó mozzanata, ezzel a tendenciával párhuzamosan alakult ki a *Magyary* Zoltán nevével fémjelzett igazgatóstudományi megközelítés. A *scientific management* elvi alapjait magáénak valló és a közigazgatás gyakorlatában megvalósítani kívánó, a közigazgatás jogi típusú megközelítését egyoldalúnak tartó *Magyary* a közigazgatás kutatásának és tudományos megalapozásának komplex megközelítését vallotta. A jogtudományi vizsgálatokat önmagukban nem tartotta elegendőnek, a

⁵ ANTALFFY 1980. az emlékkönyvről ÁDÁM 1981.

⁶ SZAMEL 1975, 148. p.

⁷ JAKAB 2015, 197. p.

közigazgatástani kutatásokat elengedhetetlennek tartotta a közigazgatás eredményességének és gazdaságosságának meghatározásához.⁸ A Magyar-iskola legfontosabb jellemzői – *Szamel* Lajos nyomán – a következő ismérvek szerint összegezhetők: (1) tematikai gazdagság, amely a szinte kizárólag közigazgatási jogtudományi szemléletű munkák után szembetűnő, (2) a közigazgatás racionalizálása jegyében törekvés az elmélet és a gyakorlat összhangjának megteremtésére, (3) az empirikus módszer beiktatása a közigazgatástudományi kutatási módszerek közé, (4) széleskörű nemzetközi kitekintés.⁹

Martonyi János tudományos munkásságának kezdetei a Magyar Közigazgatástudományi Intézethez, a Magyar-iskolához kötődtek. A 20. század első felében a magyar közigazgatás reformjára irányuló törekvéseket egy 1942-ben megjelent tanulmányában elemezte,¹⁰ a fő hangsúlyt ebben a művében a közigazgatás személyi állományára helyezte, kiemelte azokat a legfontosabb tulajdonságokat, amelyek követelménnyé váltak a nemzeti-népi és szociális gondolat térhódításával a tisztviselői apparátussal szemben. A reformfolyamatban 1943-ban publikált írásában a 20. század újítási kísérleteivel foglalkozott.¹¹ Jelentős reformkísérletként azonosította az első világháborút követő, a megváltozott körülményekhez igazodó, az állam igazgatási költségeinek csökkentésére irányuló intézkedéseket, amelyek azonban álláspontja szerint nélkülözték az átgondoltságot és a rendszerbe foglalást. A második nagy racionalizálási terv *Magyary* Zoltán nevéhez fűződött, amely meghatározó befolyást gyakorolt mind elméleti mind pedig gyakorlati szempontból a közigazgatás innovációjára. *Martonyi* Jánosnak ebben a korszakban született művei a közigazgatási jogtudomány fejlesztésének körébe tartoztak, amint azt tükrözi – többek között – a 3.1. pontban részletesen ismertetett, a közigazgatási bíráskodás fejlesztésére irányuló munkája. *Szamel* Lajos álláspontja szerint a Magyar-iskola a közigazgatási jogi pozitívizmust egyértelműen elvetette,¹² ez az álláspont azonban kevésbé állapítható meg *Martonyi* hivatkozott munkája esetében.

1.2. A közigazgatás-tudomány fejlődésének sajátos vonásai 1945 után

A szocialista közigazgatástudomány a Magyar-iskola hagyományait követte, különös jelentőséget tulajdonított a hatékony közigazgatási működés fontosságának, az egységes államhatalom központi intézkedései végrehajtásának. A közigazgatási jogi dogmatika fejlődése megtört,¹³ a jogi dogmatikai szemléletet a tematikai gazdagság és a módszertani sokszínűség váltotta fel, *Szamel* fentebb ismertetett értékelése szerint.

A második világháborút követő korszaknak a világnézeti, politikai meghatározottsága hosszabb időre kizárta azt, hogy a közigazgatás-tudomány, a közigazgatási jogtudomány újabb irányzatainak fejlődése meginduljon. A fordulat évét követően egészen 1956-ig közigazgatástudományi monográfia nem jelent meg, az egyetemi oktatás céljára születtek „eklektikusnak” tekinthető jegyzetek.¹⁴ Az államigazgatási jogtudomány mű-

⁸ SZAMEL 1977, 190. p.

⁹ SZAMEL 1976, 411–413. pp. SZAMEL 1977, 193–195. p.

¹⁰ MARTONYI 1942.

¹¹ MAGYARY 1943.

¹² SZAMEL 1975, 149. p.

¹³ JAKAB 2015, 202. p.

¹⁴ JAKAB 2015, 203. p. SZAMEL 1975, 150. p.

velésének feltételei 1957-től teremtődtek meg, amely a hatósági eljárási kódex elfogadásával volt összefüggésben. A politikai-jogpolitikai-ideológiai determináció erőteljesen érvényesült a korszak közigazgatási (az akkor terminológiának megfelelően államigazgatási) jogtudománya képviselőinek munkáiban. Az igazgatástudomány jelentősége növekedett meg,¹⁵ amely a közvetlen politikai hatások alól mentesnek bizonyult.

II. Tudományos munkásság

A tudományos munkásság bemutatása során a tanulmány *Martonyi János* három – a közigazgatás jogszerűségével, a közigazgatási bíráskodással összefüggő – monográfiájába nyújt részletesebb betekintést, amelyek jelentősége a közigazgatási jog dogmatikai alapjainak kidolgozásában mutatható ki, egyes tanulmányainak, tankönyveinek ismertetése messze meghaladná jelen írás terjedelmi korlátait.

1. A közigazgatási bíráskodás az 1930-as évek közigazgatási reformjában

A magyar közigazgatás reformjára irányuló törekvések az 1930-as években¹⁶ magukban foglalták a közigazgatási bíráskodás fejlesztését is. A közigazgatás „újjaszervezésének” jegyében megszületett művek sorában kimagasló fontossággal bírt az 1932-ben megjelent, *A közigazgatási bíráskodás és legújabbkori fejlődése* című tanulmánya,¹⁷ melyben állást foglalt az alkotmányos állam kiemelkedő jelentőségű jogintézménye, a közigazgatási bíráskodás fejlesztése mellett. A bírói jogvédelem a jogállamiság egyik lényegi elemeként jelent meg ebben a művében, a liberális jogállam eszményét szem előtt tartva.¹⁸ A közigazgatási bíráskodást és az újabban kialakuló alkotmányjogi bíráskodást összefoglaló elnevezéssel közjogi bíráskodásként klasszifikálta, amelynek alapvető tárgyköreit a következő keretek között tárgyalta: (1) szervezeti, (2) hatásköri és (3) eljárási kérdések.¹⁹ A további monografikus igényű művei esetében is ezt a rendszerezést alkalmazta, ezáltal nyomon követhető a későbbi korszakok eszmei-tartalmi változása.

(1) A közigazgatási bíráskodás szervezeti kereteit illetően vizsgálta azon szervek körét, amelyek közigazgatási bíráskodást végezhettek. Elemzésének eredményeként háromféle modellt állított fel, (a) az egységes bírói hatalom gyakorlása, (b) a közigazgatási szervek felruházása a közigazgatási „kontenciózus” ügyekben, valamint (c) a külön közigazgatási bíróságok felállítása.²⁰ A modellek kimunkálásával összefüggésben utalt azokra a vitákra is, amelyek hazánkban a közigazgatási bíróság felállítását megelőzték, illetve azt követően alakultak ki. *Martonyi* a három rendszer elemzéséből és a viták tanulságaként az önálló közigazgatási bíróságok felállítását tartotta követendő mintának.²¹ A bírósági fórumrendszert illetően nemzetközi példák²² ismertetésének eredmé-

¹⁵ I. SZENTPÉTERI 1974.

¹⁶ I. MAGYARY 1930, 150–162. pp. CSIZMADIA 1976, 403–423 pp.

¹⁷ MARTONYI 1932.

¹⁸ SZAMEL 1974, 308. p.

¹⁹ MARTONYI 1932, 10. p.

²⁰ Uo. 14. p.

²¹ Uo. 16–20. pp.

nyeként arra a következtetésre jutott, hogy elengedhetetlen az önálló közigazgatási alsóbíróóságok felállítása, az ítélőtáblák helyszínein.²³ A bírák jogállását illetően szintén nemzetközi kontextusba helyezte a hazai jogállási sajátosságokat, miszerint a közigazgatási bírói tiszt betöltéséről a minisztérium javaslata alapján az államfő döntött. A közigazgatási bíróság felerészben hivatásos bírókból, másik fele részben pedig közigazgatási tisztviselőkből állt.²⁴

(2) A közigazgatási bíróságok hatáskörének vizsgálata kapcsán külföldi példák bemutatásával taglalta a végrehajtó hatalom felülvizsgálat tárgyát képező aktusait, a hatáskör megállapításának módját (taxáció, általános elvi definíció, ez utóbbihoz kapcsolódó negatív taxáció), a bírósági felülvizsgálat jogcímét (jog- illetve érdeksérelem), diszkrecionális aktusok felülvizsgálatának lehetőségét, valamint a bíróság kasszatórius illetve reformatórius jogkörét.²⁵ A hazai szabályozással összefüggésben kitért az 1896: XXVI. tc. hatásköri rendezésére, amely „*meglehetősen hosszás, kimerítő felsorolással*” állapította meg a közigazgatási bíróság hatáskörét. A hatáskört szabályozó pozitív taxációt a törvény elfogadását megelőzően, majd azt követően is viták övezték. Utalt Magyary Zoltán álláspontjára is, amely szerint „[...]a közigazgatási bíróságoknak is rendes bíróságokká kell fejlődniök, amelyek elé minden közigazgatási jogvita tartozzék, [...] ez a fejlődés [...] a közigazgatási bíróság hatáskörének fokozatos kiterjesztésével történjék.”²⁶ Martonyi álláspontja ebben a vitában az általános elvi hatásköri meghatározás felé mutatott. A közigazgatási bíróságok által nyújtott jogvédelem tárgykörében a jogsérelem, illetve az érdeksérelem miatti eljárás lehetőségeit vázolta fel, amelynek kapcsán megállapította, hogy az érdeksérelem általában önmagában nem alapozta meg a bíróság előtti jogorvoslatot, csak abban az esetben, ha az érdeksérelemhez a mérlegelés körében elkövetett eljárásjogi szabálysértés társult.²⁷ A kasszatórius és a reformatórius jogkör megállapításával összefüggésben Martonyi azt vallotta, hogy a „[...] közigazgatás által hozott generális rendelkezésekkel szemben a megsemmisítés, az egyes fogantató aktusokkal szemben viszont inkább a megreformálás hatalmát kell a bíróság kezébe adni,”²⁸ amint azt külföldi példákkal is alátámasztotta.²⁹

(3) A közigazgatási bíróságok előtti eljárások sajátos vonásai kapcsán kiemelte, hogy a közigazgatási és a polgári peres bírósági eljárások hasonlóak, számos vonatkozásban azonosnak bizonyultak, amelyet nem tartott kielégítőnek és javaslatot fogalmazott meg arra nézve, hogy a reformfolyamatban a közigazgatási peres ügyekre vonatkozóan sajátos, az ügyek természetéhez igazodó szabályrendszer kerüljön kialakításra.³⁰ A panasz (kereset) benyújtásával kapcsolatban kitért arra, hogy ez a jog mindazokat meg kell, hogy illesse, akiknek a hatóság intézkedése sérelmet okozott. A hatósági panaszt

²² Önálló tanulmányban tárgyalta a későbbiekben pl. a közigazgatási bíráskodás rendszerét Franciaországban, MARTONYI 1934. a csehszlovák közigazgatási bíróság helyzetét, MARTONYI 1938. a német birodalmi rendszert MARTONYI 1941.

²³ MARTONYI 1932, 25. p.

²⁴ Uo. 28. p.

²⁵ Uo. 31–50. pp.

²⁶ Uo. 33. p.

²⁷ Uo. 42–43. pp.

²⁸ Uo. 46. p.

²⁹ Uo. 46–50. pp.

³⁰ Uo. 51. p.

sui generis intézményként tárgyalta, amely legfőképpen az önkormányzati szervek vonatkozásában értelmezhető.³¹ A közigazgatási pert megelőző eljárással kapcsolatban kiemelkedő jelentőségű kérdésként kezelte azt, hogy mennyiben szükséges kimeríteni a közigazgatási hatósági fórumrendszer által nyújtható jogorvoslati lehetőségeket. Álláspontja szerint szükséges, hogy „[...] már az alsóbb fokú közigazgatási orgánumok határozatait is mindjárt közigazgatási bírói döntés alá lehessen bocsátani.”³² Magával a peres eljárással kapcsolatban a francia prefektúrai tanácsok és az Államtanács eljárását mutatta be, majd a német államok közigazgatási bírósági perrendtartásának és az osztrák bírósági eljárásnak a sajátos vonásaira utalt. A hazai eljárási szabályozással összefüggésben kiemelte a védírat benyújtásának lehetőségét, az írásbeliséget mint elsődleges eljárási formát és a hivatalbóli bizonyítás jelentőségét, utalt arra, hogy a közigazgatási pert a polgári peres eljárással szemben nagyobb kötöttség jellemezte.³³ Az eljárás sajátosságait illetően végül az ítéletnek a közigazgatási hatóságokkal szemben kifejtett hatásait fejtegette. Utalt arra, hogy a közigazgatási bíróságok ítéletei általában a felek között (*inter partes*) fejtenek ki jogi hatást, azonban – álláspontja szerint – egyre inkább tapasztalható volt, hogy a közigazgatási bíróságok ítéleteit a később előforduló esetekben is (egyfajta *precedens*ként) irányadónak tekintsék a közigazgatási hatóságok. A közigazgatási bírósági döntésekkel szembeni jogorvoslatokkal kapcsolatban kíváncsúnak tartotta, hogy a bíróság az ügyekben véglegesen dönthesse, kizárva ezzel a bírósági fellebbezést, a bíróságok közötti hatásköri megosztást. A közigazgatási bíróságok ítéletének jogereje tárgykörében az alaki és az anyagi jogerő összefüggéseit elemezte. Külön kitért a diszkrecionális jogkör gyakorlására, hiszen ismételt előterjesztés esetében a *ne bis idem* elve nem sérülhet, így azt a következtetést vonta le, hogy az ilyen esetekben nem is lehet szó „igazi jogerőről.” A közérdek érvényesülésének követelményét kiemelve utalt arra is, hogy az bármikor változhat, így egyfajta „*csendes clausula rebus sic stantibus*” húzódik meg az esetek mögött. A *reformatio in peius* elvének érvényesülésével kapcsolatban megjegyezte, hogy a közigazgatási bírósági eljárásban kizárt, illetőleg rendkívül ritka.³⁴

Végezetül egy rövid összefoglalásban foglalkozott az alkotmányjogi bíráskodás intézményével, amely alatt három főbb „bíráskodási csoportot” értett, a választójogi bíráskodást, az alkotmányjogi felelősségre vonást, valamint a képviselői összeférhetlenséggel kapcsolatos bíráskodást.³⁵

2. A közigazgatás jogszerűségének elméleti problémái

Ennek a korszaknak egy újabb, jelentőségénél fogva részletesebben is bemutatásra kerülő műve *A közigazgatás jogszerűsége a mai államban* címet viseli, amely 1939-ben látott napvilágot és tudományterületi besorolása szerint az alkotmányjog és a közigazgatási jog határterületéhez tartozik.³⁶ Martonyi János művének középpontjába azokat a

³¹ Uo. 52–53. pp.

³² Uo. 55. p.

³³ Uo. 57–60. pp.

³⁴ Uo. 60–64. pp.

³⁵ Uo. 65–68. pp.

³⁶ MARTONYI 1939.

kormányzati rendszerben bekövetkezett változásokat állította, amelyek jogtudományi, közjogi téren mutatkoztak a kollektív, szociális gondolat térnyerésének eredményeként, akár a „nemzeti vagy faji szolidaritást hangsúlyozó”, akár „osztályharcos”, „osztályuralmi” formában. Az új irányzatokkal kapcsolatban leszögezte, hogy ezek a liberális jogállam alapértékeinek, az államhatalmi ágak szétválasztásának, az egyéni szabadságjogok elismerésének sérelméhez vezettek. Az állami főhatalom, a szuverén egységből indult ki, történeti szempontból elemezte az államhatalom szétválasztásának elvét Montesquieu tanait alapul véve és bemutatta a tekintélyuralmi államokban tapasztalható gyakorlati eltéréseket. A hazai viszonyokkal összefüggésben mind a törvényhozás, mind a közigazgatás, mind pedig az igazságszolgáltatás szemszögéből vizsgálta az 1930-as évek végén bekövetkezett változásokat.³⁷ Utalt a közigazgatási szervek jogalkotói tevékenységének kiszélesedésére, amely derogációs hatással járt a törvényi szintű szabályozásra, a rendeleti kormányzás megerősödésére, amely „[...] a gazdasági krízis elleni küzdelem céljából a legszabadelvűbb államokban is elharapódzott.”³⁸ A 20. századi „forradalmi jellegű mozgalmakat” illetően azt az álláspontot vallotta, hogy azok jogelméleti szempontból kevésbé voltak megalapozottak, mint a felvilágosodással és a francia forradalommal bevezetett változások.³⁹ Az állami főhatalommal kapcsolatban uralkodó akkori német felfogást az jellemezte, hogy a klasszikus hatalmi ágak megosztását nem tekintették megváltoztathatatlannak. Martonyi utalt Otto Koellreutter „fontolva haladó” azon álláspontjára, miszerint egy külön hatalmi ágként alakult ki a kormányzást, a politikai nevelést és a véderőt magában foglaló funkció, továbbá azt, hogy „[...] a közigazgatásnak támogatnia kell a pártszervezetek [...] munkáját, viszont a párt nem akadályozhatja a közigazgatási hatóságok tevékenységét.” A bírói funkcióval összefüggésben pedig a jogszabályokhoz, azoknak a nemzetiszocialista szellemhez való kötöttségét hangsúlyozta. Ezt az elméletet Martonyi akként mutatta be, miszerint ez lényegében „az államhatalmak klasszikus elméletének korszerű átfogalmazására törekvés.”⁴⁰ Sajnálatos, hogy ezen a ponton sem fogalmazott meg kritikát az „újító” álláspontokkal szemben. A német birodalmi állásponton túl több más „autoratív alapon kormányzott állam” helyzetét is vizsgálta, így az Olaszországban, Oroszországban, a Kemal Atatürk által teremtett modern török államban, Lengyelországban bekövetkezett alkotmányjogi változások sem kerültek el a figyelmét.⁴¹

Külön fejezetet szentelt az egyéni szabadságjogok problémájának. Az uralkodó felfogás alátámasztására Martonyi Tomcsányi Móric rendszerező munkáiból merített. Az egyéni szabadságjogok – Tomcsányi nézetrendszerében – nem az ember veleszületett jogaiként érvényesülhettek, hanem kizárólag abban a körben, amelyet az állam egyfajta önkorlátozásként elismert, a szabadságjogokat valódi alanyi jogosítványokként értelmezte. Megkülönböztette a tiszta közjogi alanyi jogokat, ezeken belül alakult ki a „jól megszerzett jogok” kategóriája. Különbséget tett az ún. „reflexjogok” – amelyek nincsenek egyediesítve, de a közigazgatás cselekvéseiből eredő jogállami visszahatásként értelmezhetők (pl. a diszkrecionális döntések) – és az ún. „puszta reflexhatások” között

³⁷ Uo. 10–20. pp.

³⁸ Uo. 17. p.

³⁹ Uo. 22. p.

⁴⁰ Uo. 23–24. pp.

⁴¹ Uo. 27–39. pp.

– amikor a közigazgatás intézkedése tényleges előnyt biztosít az egyénnek, de erre irányuló jogi igénye nem lehetséges.⁴² A német nemzetiszocialista irodalom a közjogi alanyi jogoknak a 19. században kialakult felfogását helytelenítette, a szabadsági jogok nem biztosíthatóak ugyanis az egyén függetlenítését és követelésre való feljogosítását az állammal szemben.⁴³ A hitleri állam egyik jellegzetességeként azonosította Martonyi, hogy a személyiségi jogok helyett a „polgári kötelezettségeket” hangsúlyozták.⁴⁴

A jogállamiság 19. századi értelmezéséből kiindulva a nemzetiszocialista felfogásnak a jogállamiság elvetésére vonatkozó szintézisét próbálta összefoglalni. Günther Krauss szerint azt, hogy „[...] a jog betartása, illetve megvalósítása tekintessék az állam legfőbb céljának, merőben negatív elvnek tartja; az ezt a principiumot valló jogállam szerinte a „politikai ájułtság állama.”⁴⁵ A jogállam fogalmát megtartani kívánók azonban többségben voltak, Martonyi szerint elvégezték a jogállam „tartalmi megújítását”. Ezzel összefüggésben – a Harmadik Birodalom tudósainak álláspontjait elemezve – összevetette a liberális és a nemzetiszocialista jogállam sajátosságait. Saját álláspontját összegezve megállapította, egyrészt, hogy „[...] a jogi szempontok elvesztették az állami cselekvés megítélése szempontjából élvezett kizárólagosságukat, sőt túlsúlyukat is”, másrészt pedig, hogy „[...] napjaink állama nem kizárólag jogállam, hanem e mellett cselekvő állam is.”⁴⁶ Ehelyütt szükséges utalni arra, hogy a korszak államainak jellemzésekor a jogállamiság alapvető kritériumait félretéve vetette össze a korszak „jogállamát” a cselekvő állammal.

A közigazgatási bíráskodást illetően Martonyi ebben a művében a jogelméleti alapokra és a politikai összefüggésekre mutatott rá. Vázolta a francia közigazgatási bíráskodás sajátos szervezeti rendszerét a hatalmi ágak megosztásának kontextusában, a *service public* eszméjének való alárendeltségét, a processzuális szabályok sajátosságait, az objektív jogrend elsődleges védelmét,⁴⁷ azonban a részletes kifejtést itt mellőzte, utalva korábban a tárgykört érintően megjelent műveire.⁴⁸ A közigazgatási bíráskodás rendes bíróságok körébe utalt rendszerét illetően a francia közigazgatási bíráskodás kritikájának talajáról kiindulva fogalmazta meg nézeteit, az angolszász országok polgári bíróságainak ítélkezési tevékenységét állította a középpontba vizsgálódásainál. Az angolszász rendes bírósági modell érvényesülését, a francia államtanácsai modell eltörlését illetően utalt többek között a belga, a német, az olasz, a görög, a spanyol, a lengyel, a román és a török közigazgatási bírósági rendszert illető változásokra is.⁴⁹ A Martonyi által tanulmányozott harmadik modell, a közigazgatási szakbíróságok modellje, amely a 19. század 70-es éveiben nyertek teret és a német birodalom tagállamaiban kerültek felállításra, függetlenül a közigazgatás szervezetrendszerétől és a polgári bíróságoktól. A szakbíróságok jogdogmatikai megalapozását Poroszországban találta leginkább megalapozottnak, Rudolf Gneist munkássága alapján. Gneist a legjobb szervezeti megoldás-

⁴² Uo. 41–47. pp.

⁴³ Uo. 51. p.

⁴⁴ Uo. 52. p.

⁴⁵ Uo. 59. p.

⁴⁶ Uo. 67. p.

⁴⁷ Uo. MARTONYI 1939, 69–79. pp.

⁴⁸ MARTONYI 1932, MARTONYI 1934.

⁴⁹ MARTONYI 1939, 79–84. pp.

nak a közigazgatási jogvítás ügyek eldöntésére a felsőfokon önálló, jogi és gyakorlati közigazgatási szakértelemmel rendelkező személyek által alkotott bíróságot tartotta. Alsóbb fokon viszont a „*cselekvő közigazgatás egyes kollegiális szerveire*” bízta volna az ítélkezést, amely testületeket „*laikus tagokkal*” is ki kell egészíteni. Meglátása szerint a szakbíróságok felállításának jogdogmatikai alapja egyrészt az, hogy a közigazgatási bíróságok tevékenysége egyértelműen ítélkezés, azonban a közhatalom működéséből eredő „*kontenciózus ügyek*” eldöntése speciális szakértelmet igényel, így figyelemmel kell lenni arra is, hogy ezekben az ügyekben a közérdek a domináns.⁵⁰ Martonyi ugyan utalt a hazai szerzők közül Concha Győző és Wlassics Gyula nézőpontjára, a Gneist-féle álláspont részleges elfogadására, azonban azt is hangsúlyozta, hogy mindkét szerző szerint a közigazgatási bíráskodásnak elsődlegesen a szubjektív jogok védelmét kell szolgálnia, a tárgyi jog védelme mellett, amely nézet – álláspontja szerint – meghaladottá vált.⁵¹

Külön részt szentelt a tekintélyuralmi államok közigazgatási bíráskodással kapcsolatos felfogásai ismertetésének. A német nemzetiszocialista irodalom két irányvonalát tárgyalta: az egyik irányzat⁵² szerint a közigazgatási bíráskodás alapját veszítette, tekintettel arra, hogy a közigazgatási bíróság ítélkezése ellentétben áll a vezérelvvel (*Führerprinzip*),⁵³ a másik irányzat⁵⁴ a közigazgatási bíráskodást a *Führerstaat*-ban is fenntartandónak ítélte meg. Ez utóbbi irányzat a közigazgatási bíráskodás létét a következő érvekkel alapozta meg: (1) az ítélkezés a közigazgatási cselekmény jogszerűségét volt hivatott megállapítani, (2) a Führernek és a hatóságoknak a tehermentesítése is biztosítható volt a közigazgatási bíráskodás fenntartásával, (3) a közigazgatási bíráskodás hozzájárult a közigazgatási jog elmélyítéséhez, továbbá (4) a német nép bizalommal viseltetett a bíróságok iránt. A közigazgatási bíráskodás fenntartása mellett állást foglalók továbbra is szükségesnek tartották a hatóságoktól szervezetileg elkülönült önálló bírósági szervezetet, valamint a függetlenség és a pártatlanság érvényesülését a bírói testületekben.⁵⁵ A tekintélyuralmi államokban a közigazgatási bíráskodást érintő változtatások összefoglalásaként Martonyi álláspontját a következők szerint összegezte: az intézmény jelentőségét valamennyi autoriter alapon szervezett állam felismerte, mindössze kisebb korlátozásokat léptettek érvénybe. A szubjektív jogvédelem helyett a hangsúly az objektív, tárgyi jog védelmére helyeződött át, ezen „*objektivistá nézettel messzemenően rokonszenvezett*”, a cselekvő állam lényegével összefüggésben, amely a Magyariskola tanai között központi helyet foglalt el.⁵⁶ A tekintélyuralmi államok közigazgatási cselekvéseivel, az egyéni jogvédelem szintjének csökkenésével kapcsolatban nem fogalmazott meg ezen a ponton sem kritikát, megjegyzendő, hogy szimpátiáját fejezte ki mind a cselekvő, autoriter jellegű állami berendezkedés, mind pedig a szubjektív jogvédelem elhalványulásával összefüggésben.

A védendő alanyi jogok körének, a védelem szintjének, a közigazgatási bíráskodás érvényesülési körének meghatározásakor a közigazgatási szerv és az egyén között létre-

⁵⁰ Uo. 84–88. pp.

⁵¹ Uo. 91–92. pp.

⁵² Uo. 100. p.

⁵³ A *Führerprinzip* megjelenésére a magyar közigazgatásban l. CSIZMADIA 1976, 423–428. pp.

⁵⁴ MARTONYI 1939, 100–101. pp.

⁵⁵ Uo. 100–104. pp.

⁵⁶ Uo. 111–113. pp.

jövő közigazgatási jogviszony fogalmát tekintette dogmatikai kiindulópontnak. A közigazgatási bíráskodást végző szervek hatáskörét akként javasolta megállapítani, hogy abba a közigazgatási jogviszonyokból eredő perek kerüljenek, közigazgatási jogviszony pedig akkor jön létre, ha a közérdek megállapítható. Álláspontja szerint az, hogy mi minősül közérdeknek, ezáltal milyen közigazgatási jogviszonyokból eredő perek tartozhatnak a közigazgatási bíráskodást végző szervek hatáskörébe, „világnézetileg erősen színezett, jogpolitikai szempontoktól függ.”⁵⁷

Az egyes ügyek meghatározásakor vizsgálta a közigazgatási szervek között keletkező egyes jogvitás ügyeket, valamint az állam kártérítési kötelezettségét. A politikai alapjogok védelmével kapcsolatban (választójog, a hivatal viselésének joga) úgy foglalt állást, hogy ezeknek a közigazgatási bíróságok hatáskörébe kell tartozniuk.⁵⁸ A közigazgatási bíráskodás hatásköri problémáinak egyszerűsítését a közigazgatási aktus fogalmának a vizsgálódás körébe történő beemelésével és osztályozásával tartotta megoldhatónak.⁵⁹ Ezt követően vizsgálta a közigazgatási hatósági eljárás alapelveit, formáit, eszközeit annak érdekében, hogy a közigazgatási tények keletkezését megalapozza. Leszögezte azt is, hogy a közigazgatási bíróságok eljárásai ettől szükségképpen eltértek. A kormányzati tényekkel összefüggésben kifejtette, hogy azok közigazgatási bírósági kontroll alá nem vonhatók. Aggály nélkülinek tartotta ugyanakkor a diszkrecionális jogkör gyakorlásával összefüggő ügyek közigazgatási bírósági hatáskörbe vonását. A területi, illetőleg a testületi önkormányzatok aktusaival kapcsolatban egyértelműen úgy foglalt állást, hogy azok panasszal megtámadhatók a közigazgatási bíróságok előtt. Külön foglalkozott a hatóság hallgatásának kérdésével, az implicit határozattal kapcsolatban megállapította, hogy olyan közigazgatási ténynek minősülnek, amelyekkel szemben a közigazgatási bíróságnál panasz nyújtható be.⁶⁰

A bíróságok hatáskörének megállapítása körében felidézte a német nemzetiszocialista jogászok véleményét, amelyek során a kiinduló tétel az, hogy a bíróságok hatáskörének megalapozásakor „a közjogi alanyi jogok fogalmára és rendszerére való alapozás” nem lehetséges, kizárólag a közigazgatási aktus fogalmára alapozható. Alapelvnek tekintette, hogy a nemzetiszocialista államelmélet szerint az államnak az életviszonyok alakításába való beavatkozási joga korlátlan, a végrehajtó hatalom jelentősége megerősödött, sőt sokak a „Vezér által megsemmélyesített állami főhatalom” egységét hirdették.⁶¹

Az európai országok tapasztalatainak összevetését követően konklúzióként megállapította egyrészt azt, hogy a közjog, a közigazgatási jog jelentősége megnövekedett a magánjog rovására, továbbá azon meggyőződésének is hangot adott, miszerint az állami cselekvés mennyiségi gyarapodása együtt kellett, hogy járjon annak minőségi javulásával is. „Időtálló szintézisben” tartotta szükségszerűnek ötvözni „[...] az erős közhatalom, az emberi méltóság, az állami akarat érvényesülése és a szabad magántevékenység, a kollektivitás és az egyéni érdek, a hatósági tekintély és az alanyi jog, az eredményesség és a jogszerűség elemeit.”⁶²

⁵⁷ Uo. 119. p.

⁵⁸ Uo. 123. p.

⁵⁹ Uo. 124–125. pp.

⁶⁰ Uo. 126–138. pp.

⁶¹ Uo. 138–139. pp.

⁶² Uo. 154. p.

3. Az államigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálata

Az 1949-es évet követően a közigazgatási bíráskodás kérdése az államigazgatási eljárás általános szabályait megállapító kódex⁶³ megalkotását követően kerülhetett ismételt napirendre. Egy széleskörű nemzetközi összehasonlító kutatást követő kiemelkedő jelentőségű műveként jelent meg az *Államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata* 1960-ban.⁶⁴ Munkájának középpontjába az államigazgatás törvényesség kérdéseit állította. Az államigazgatási határozatokkal szemben igénybe vehető jogvédelmi eszközök általános áttekintését végezte el, a rendszeres eszközökön túlmenően részletesen kitért azokra az ún. egyéb eszközökre is, amelyek az államigazgatási határozatok törvényességének biztosítására hivatottak voltak. Bőségesen tárgyalta az ügyési szervezetrendszernek a szerepét a törvényesség garanciái között. Különösen széles nemzetközi kitekintést alkalmazott a jogvédelmi eszközök rendszerezésekor, így vizsgálta az észak-európai országok gyakorlatát, a Nyugat-Németországban érvényesítésre kerülő eszközöket, az ún. szocialista államok (az akkori Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Bulgária, Német Demokratikus Köztársaság) jogvédelmi rendszereit, de kitért a Kínai Népköztársaság, az Albán Népköztársaság, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság, a Mongol Népköztársaság és a Vietnami Demokratikus Köztársaság szabályozási rendszereinek lényegre törő ismertetésére is.⁶⁵

Az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatának elemzése során jogi-normatív elemzési módszert alkalmazott, komparatív metódus alkalmazásával áttekintette a vizsgálat körébe vont államok jogi normáit, amelyek az államigazgatási szervek aktusainak bíróságok előtti felülvizsgálatát és az ezzel kapcsolatos szervezeti, eljárási, hatásköri kérdéseket rendezték. Meglátása szerint azért is indokolt volt az egyes nyugat- és dél-európai államok (Franciaország, a francia mintára szervezett török és görög államtanács, a svéd közigazgatási bíróság, a Német Szövetségi Köztársaság) rendszerét érintő norma-elemzés, mivel a második világháború befejezése óta a hazai irodalom adós maradt ennek feldolgozásával. A normatív szempontú leírás mellett azonban annak megállapítására is törekedett, hogy az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatának gyakorlati jelentőségét – elsődlegesen bírósági statisztikai adatok és megjelent tanulmányok alapján – feltárja, következésképpen, arra a kérdésre kereste a választ, hogy ez a jogintézmény kik számára nyújt jogi védelmet és biztosít előnyöket.⁶⁶ A felsorolt államok statisztikáit, valamint a hazai 1941-es és az 1947–48 I. negyedévi statisztikai adatokat is értékelve megállapította, hogy a közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata az ún. burzsoá viszonyok között a „[...] *legszélesebb dolgozó tömegeknek gyakorlatilag nem jelent védelmet; előnyeit szinte kizárólag a közhivatalok alkalmazottai, valamint a módos polgári rétegekhez tartozó adózók (háztulajdonosok, iparosok, kereskedők, szellemi szabadfoglalkozásúak) látják.*”⁶⁷ Utalt a Szovjetunióban megnyilvánult erős érdeklődésre a bírósági felülvizsgálatot illetően, valamint a lengyel iroda-

⁶³ 1957. évi IV. törvény az államigazgatási eljárás általános szabályairól (Et.)

⁶⁴ MARTONYI 1960.

⁶⁵ Uo. 7–38. pp.

⁶⁶ Uo. 41. p.

⁶⁷ Uo. 41–49. pp.

lomra is. A hazai Et-vel összefüggésben olyan megállapítást tett, miszerint az általa kialakított rendszer [1. rendes jogorvoslat (fellebbezés), 2. panasz, közérdekű bejelentés, javaslat, 3. a felettes államigazgatási szerv hivatalból való intézkedése, 4. ügyészi szervek által benyújtott óvás, 5. államigazgatási határozatok bírósági előtti megtámadása] megfelelőképpen képes az okozott sérelmeket orvosolni.⁶⁸

Részletes – történeti szempontból is értékes – elemzés körébe vonta azokat a szervezeti megoldásokat, amelyek a közigazgatási aktusok bírósági felülvizsgálatára hivatottak voltak. A szervezeti modelleket illetően azt vizsgálta, hogy a két alaprendszer, a francia és az angolszász modellek mellett jelentkeztek-e újabb variációk. Megállapította, hogy „vegytiszta” formában ezek a rendszerek már nem érvényesülnek, a két szisztéma közötti kompromisszumok különböző változatai mutatkoztak meg. Ennélfogva, megkülönböztette (1) az angolszász államok rendszerét, (2) a francia rendszert, (3) a német-osztrák és (4) a vegyes rendszereket (pl. olasz, spanyol, svájci), majd részletesen kitért az egyes rendszerek legfőbb vonásainak ismertetésére.⁶⁹ Összefoglalóan azt állapította meg, hogy az ismertetett szervezeti megoldások „[...] roppant változatosak és annyira bonyolultak, hogy sokszor a lényegét, a jogvédelem biztosítását eltakarják az érdekeltek szeme elől [...]”, ezzel szemben „[s]okkal áttekinthetőbb és tisztább a helyzet a szocialista államokban”. Ez utóbbi államok „[...] tartózkodnak attól, hogy az államigazgatás bírói ellenőrzésének jelentőségét eltűlozzák, [...]”⁷⁰ Korábbi álláspontját felülvizsgálva nem tartotta indokolhatónak az önálló, a rendes bíróságoktól független bírósági szervezeti rendszer felállítását. „A szocialista állam funkciói helyes felfogásának [...] a valamennyi fokozaton egységes igazságszolgáltatási szervezet felel meg.”⁷¹ Részletes összefoglalást adott az egyes államokban eljáró bíróságokról, így a Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia bírósági szervezetéről, majd áttekintést nyújtott a haza szervezeti megoldásokról.⁷²

A bíróságok hatáskörét illetően elsőként a hatáskör kifejezés többféle értelmezését, majd a közigazgatási aktusok fogalmi körét fejtette ki dogmatikai szempontokat alapul véve. A hatáskör terjedelmét és megállapításának módját illetően utalt arra, hogy a bíróságok hatásköre általános vagy speciális jellegű lehet, valamennyi államigazgatási ügyre, vagy ezek meghatározott csoportjaira terjedhet ki. Ebből a szempontból vizsgálta a korábban felállított négy modell (angolszász, francia, német-osztrák, vegyes) szabályozását.⁷³ Az ún. szocialista államok hatásköri szabályozásával kapcsolatban megjegyezte, hogy több, egymással párhuzamosan érvényesülő eszköz hivatott a törvényességet biztosítani, így „[...] helytelen az, ha bármelyiküknek kizárólagos jelentőséget tulajdonítunk; [...]” Azt is kifejtette továbbá, hogy az ügyek meghatározott csoportjában szükséges a bírósági felülvizsgálatot biztosítani, így – korábbi álláspontját felülvizsgálva – az általános hatásköri meghatározást elvetette.⁷⁴ Tételese vizsgálta a Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Bulgária, a Német Demokratikus Köztársaság bírósági

⁶⁸ Uo. 52. p.

⁶⁹ Uo. 55–112. pp.

⁷⁰ Uo. 113. p.

⁷¹ Uo. 114. p.

⁷² Uo. 113–126. pp.

⁷³ Uo. 130–163. pp.

⁷⁴ Uo. 163–164. pp.

felülvizsgálatot lehetővé tevő szabályozásának normatív jellemzőit.⁷⁵ A hazai hatásköri szabályozást illetően helyeselte azt a megoldást, miszerint törvény, törvényerejű rendelet, továbbá minisztertanácsi rendelet is megállapíthatott olyan ügyköröket, amelyekben a bírósági felülvizsgálat lehetősége megnyílt. Az államigazgatási jogkörben okozott kárra is kitért, hangsúlyozva a megállapíthatóság korlátozott voltát. Az államhatalmi szervek aktusainak bírósági felülvizsgálata nem volt lehetséges, *Martonyi* álláspontja szerint a helyi államhatalmi szervek aktusaival szembeni bírói jogvédelem fogalmilag nem feltétlenül kizárt, de ez esetben elengedhetetlennek tartotta a pozitív jogszabályi taxációt. A felülvizsgálható körbe tartozó ügyeket illetően a kiterjesztést lépcsőzetesen javasolta megállapítani azzal, hogy az általános meghatározás módszerét mellőzni szükséges.⁷⁶

A bírósági felülvizsgálati eljárás processzuális szabályainak ebben a művében is kiemelkedő jelentőséget tulajdonított, arra a kérdésre keresve a választ, hogy a polgári, illetőleg a büntetőbírói eljárásnak a szabályai alkalmazhatóak-e abban az esetben, ha a bíróság államigazgatási aktus hibájával kapcsolatban hoz döntést. A bíróságok a polgári peres eljárás szabályai szerint készíthetik elő a döntést, de az, hogy az eljárásba vont másik fél államigazgatási szerv, eltéréseket kellett, hogy eredményezzen az eljárás menetében.⁷⁷ Az eljárási kérdések vizsgálata is magában foglalta a közigazgatási bíráskodás modell-államainak rendszereit, továbbá az ún. szocialista országok és hazánk eljárási szabályrendszerét is. Részletes elemzésében – összehasonlító módszert alkalmazva – kitért a keresetindítással összefüggő kérdésekre, a tárgyalás szabályaira, az ítélet tartalmi kellékeire, alakiságaira és hatályára, valamint a jogerővel, a jogorvoslatokkal, a végrehajtással kapcsolatos kérdésekre és a költségviselésre.⁷⁸

Összegzés

A magyar közigazgatási jogtudományban – egyebek mellett – *Martonyi* János foglalkozott kimerítő mélységben a jogállamiság egyik kulcsfontosságú intézményével, a közigazgatási bíráskodással. *Szűcs* István megállapítása szerint munkássága csaknem ötven évet fogott át, publikációiban pedig csak magyar nyelven ezer oldalt produkált erről a témáról.⁷⁹ A közigazgatási bíráskodással kapcsolatos írásai eltérő politikai–ideológiai–társadalmi rendszerek produktumai, amelyek szükségszerűen tükrözik az egyes korszakok jogpolitikai felfogását. A liberális jogállam alapértékeinek elfogadása jelentette a kiindulópontot a közigazgatási bíráskodás intézményének fejlesztéséhez, amely az 1930-as évek elejének reformfolyamatában meghatározónak bizonyult, majd a nemzeti-szocialista hatás bizonyult erőteljesnek az 1930-as évek végén publikált, a 3.2. pontban részletesen ismertetett művében. A Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság felállításának ötvenéves évfordulójára írt tanulmányában⁸⁰ amellet foglalt állást, hogy az alsóbb fokú közigazgatási bíróságokkal kiegészítendő közigazgatási bíráskodás hatásköre kerüljön

⁷⁵ Uo. 163–168. pp.

⁷⁶ Uo. 187–189. pp.

⁷⁷ Uo. 199–201. pp.

⁷⁸ Uo. 202–273. pp.

⁷⁹ SZÜCS 1981, 373. p.

⁸⁰ MARTONYI 1947.

kiterjesztésre és működését minél inkább hatékonyabbá kell tenni. Nézetrendszerére a későbbiekben a szocialista ideológia nyomta rá bélyegét, amelynek eredményeképpen mind a szervezet, mind pedig a hatáskör kérdéseivel kapcsolatos álláspontját felülbírált, ártértékelt. Mindennek ellenére is elmondható azonban, hogy a közigazgatási bíráskodással kapcsolatos írásai igen komoly hatást gyakoroltak a hazai közigazgatási jogtudományra. A témával foglalkozó egyes szerzők⁸¹ későbbi munkáikban is alapként tekintettek téziseire.

A közigazgatási bíráskodás szervezeti és hatásköri rendszere napjainkban ismét viták kereszttüzében áll, a nézőpontok alakításához elengedhetetlen a közigazgatási jogtudomány eredményeinek ismerete, azoknak a jogalkotás javára fordítása.

III. Fontosabb művei

- A csehszlovák közigazgatási bíróság reformjának tervezete.* Közigazgatástudomány 1938/1. 48–56. pp.
A közigazgatás jogszerűsége a mai államban. Budapest, 1939.
A közigazgatási bíráskodás és legújabbkori fejlődése. Budapest, 1932.
A közigazgatás bíráskodás mai rendszere Franciaországban. Budapest, 1934.
A magyar jogélet és Franciaország. Debreceni Szemle 1933/5. 215–218. pp.
A német birodalmi közigazgatási bíróság megteremtése. Közigazgatástudomány. 1941/8. 304–308. pp.
Az ötvenéves Közigazgatási Bíróság. Városi Szemle 1947. 187–201. pp.
Államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata. Budapest. 1960.
Közigazgatásunk reformja. Hitel. 1942/2. 100–115. pp.
Új magyar közigazgatás felé. Hitel 1943/6. 325–335. pp.

IV. Irodalomjegyzék

- ÁDÁM ANTAL: *Emlékkönyv Martonyi János egyetemi tanár oktatói működésének 40. és születésének 70. évfordulójára.* Jogtudományi Közlöny 1981/6. 536–542. pp.
 BERÉNYI SÁNDOR: *Martonyi János 1910–1981.* Állam és Igazgatás 1981/9. 821–822. pp.
 CSIZMADIA ANDOR: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig.* Budapest, 1976.
 JAKAB ANDRÁS: *A közigazgatási jog tudománya és oktatása Magyarországon.* In: JAKAB ANDRÁS – MENYHÁRD ATTILA (szerk.): *A jog tudománya.* Budapest, 2015. 193–217. pp.
 LŐRINCZ LAJOS: *Magyary Zoltán helye a magyar közigazgatás-tudományban.* In: GELLÉN MÁRTON – HOSSZÚ HORTENZIA (szerk.): *Államszerep válság idején. Magyary Zoltán emlékkötet.* Budapest, 2010.
 MAGYARY ZOLTÁN: *A magyar közigazgatás racionalizálása.* Budapest, 1930.
Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990: Martonyi János
<https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 31.)

⁸¹ PL. TRÓCSÁNYI 1990, PATYI 2002.

- Magyary Zoltán előterjesztése Martonyi János magántanári habilitációjával kapcsolatban.* <https://tudasportal.uni-nke.hu/tudastar-reszletek?id=123456789/5080> (Letöltés ideje: 2019. december 8.)
- MÁTHÉ GÁBOR: *Magyary Zoltán tudománytörténeti jelentősége.* Polgári Szemle. 2013/3-6. szám. <https://polgariszemle.hu/archivum/81-2013-oktober-9-evfolyam-3-6-szam/tudomany-felfokkon/552-magyary-zoltan-tudomanytoerteneti-jelentosege> (Letöltés ideje: 2019. december 7.)
- PATYI ANDRÁS: *Közigazgatási bíráskodásunk modelljei: Tanulmány a magyar közigazgatási bíráskodásról.* Budapest, 2002.
- PÁLNÉ KOVÁCS ILONA: *Magyary Zoltán és a magyar közigazgatás.* Tér és Társadalom 2011/3. 173–179. pp.
- SZAMEL LAJOS: *A magyar államigazgatási jogtudomány útjai és távlatai.* Jogtudományi Közlöny. 1975/3–4. 145–153. pp.
- SZAMEL LAJOS: *A magyar közigazgatás-tudomány.* Budapest, 1977.
- SZAMEL LAJOS: *A magyar közigazgatástudomány.* In: LŐRINC LAJOS ET AL. (szerk.): *A közigazgatás kutatásának tudományos irányzatai.* Budapest, 1976. 379–434. pp.
- SZAMEL LAJOS: *Magyary Zoltán és a közigazgatástudományi iskola.* Állam és Igazgatás 1974/4-5. 296–309. pp. 394–408. pp.
- SZENTPÉTERI ISTVÁN: *Az igazgatástudomány szervezéseméleti alapjai.* Budapest, 1974.
- SZENTPÉTERI ISTVÁN: *Az irányítás és a felügyelet elhatárolásának problémái, különös tekintettel az oktatásügyi igazgatásra.* In: ANTALFFY GYÖRGY ET AL. (szerk.): *Emlékkönyv Martonyi János egyetemi tanár oktatói működésének 40. és születésének 70. évfordulójára.* Acta Juridica et politica Tomus XXVII. Fasciculus. Szeged, 1980. 1–20. pp.
- SZÜCS ISTVÁN: *A közigazgatási bíráskodás témájának magyar kutatója.* In: ANTALFFY GYÖRGY ET AL. (szerk.): *Emlékkönyv Martonyi János egyetemi tanár oktatói működésének 40. és születésének 70. évfordulójára.* Acta Juridica et politica Tomus XXVII. Fasciculus. Szeged, 1980. 373–385. pp.
- SZÜCS ISTVÁN: *Martonyi János (Nekrológ).* Jogtudományi Közlöny. 1981/8. 706–707. pp.
- TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ: *A közigazgatási bíráskodás egyes elméleti és gyakorlati kérdései.* Budapest, 1990.
- VEREBÉLYI IMRE: *Magyary Zoltán gyakorlati közigazgatást korszerűsítő törekvései.* Magyar Közigazgatás. 1995/4. 245–248. pp.
- VERES JÓZSEF: *Előszó.* In: ANTALFFY GYÖRGY ET AL. (szerk.): *Emlékkönyv Martonyi János egyetemi tanár oktatói működésének 40. és születésének 70. évfordulójára.* Acta Juridica et politica Tomus XXVII. Fasciculus 1–20. Szeged, 1980. 5–6. pp.
- Martonyi János professzor úr tudományos munkáinak jegyzékét tartalmazza az ANTALFFY GYÖRGY ET AL. (szerk.): *Emlékkönyv Martonyi János egyetemi tanár oktatói működésének 40. és születésének 70. évfordulójára.* Acta Juridica et politica Tomus XXVII. Fasciculus 1–20. Szeged, 1980. 405–412 pp.

HOMOKI-NAGY MÁRIA

MENYHÁRTH GÁSPÁR

(1868–1940)

I. Életrajz

Menyhárh Gáspár Ekel községben született 1868-ban. Középiskolai tanulmányait Gyulafehérvárott végezte, jogi tanulmányait a Kolozsvári Tudományegyetemen folytatta, ahol 1891-ben avatták a jogtudományok doktorává. Katonai kötelezettségének eleget téve 1893-ban államtudományi vizsgát tett. 1895-ben letette az ügyvédi vizsgát és még ebben az évben Kolozsvárott ügyvédi irodát nyitott. 1898-ban a Kolozsvári Tudományegyetemen magyar magánjogból habilitált. 1911-ben – Haller Károly halálának évében – ugyanitt, az ausztriai magánjog nyilvános rendes tanárává nevezték ki. Az I. világháborút követően kollégáival együtt ő is elhagyni kényszerült Kolozsvárt és 1919-ben előbb Budapesten, majd 1921-től Szegeden folytatta egyetemi pályáját. A Jog- és Államtudományi Karnak a legnehezebb években volt a dékánja, 1919/1920-ban a Kar menekülését kellett megszerveznie, majd szokatlan módon, de indokoltan 1920/1921-ben ismét őt választották meg dékánnak.¹ E tisztségében komoly erőfeszítéseket tett az Egyetem Szegedre kerülése érdekében, illetve gyakran tárgyalt Somogyi Szilveszterrel, Szeged akkori polgármesterével, az egyetem és ezen belül a Jog- és Államtudományi Kar elhelyezése ügyében. Nem volt ez könnyű időszak, hiszen többen úgy vélték, hogy a megcsonkított Magyarországnak elegendő két egyetem Budapesten és Debrecenben. Az elmenekült Kolozsvári Egyetem újjászervezésének hónapjait beárnyékoló hangokat így örökölte meg a dékán: „[...] *tetszetősnek látszó szólamok voltak hallhatók arról, hogy ennek a minden gazdaságától megfosztott, összezsugorított, kicsiny országnak két tudományegyetem is elég, ha nem sok. Négy meg már éppen fényűzés.*”²

A Szegedi Tudományegyetem 1921-ben megnyithatta kapuit, első rektorának Menyhárh Gáspárt választották. A rektor az ünnepélyes megnyitón 1921. október 10-én, a kormányzó, a miniszterelnök a polgármester és az egyetemi polgárok jelenlétében. Ekkor és egyetemi pályáján mindvégig hittel vallotta: „*Mi nem vagyunk most alapított új egyetem [...]. Az egyetem egyéniségét keletkezése adja, a szellem, amely benne éltekel, és amelyet terjeszt: tanári kara, mely a tudományt sajátosan műveli és közvetíti: az*

¹ MARJANUCZ – SZABÓ – TÓTH – VAJDA (szerk.) 2019, 247–250. pp.

² MARJANUCZ – SZABÓ – TÓTH – VAJDA (szerk.) 2019, 248. p. Menyhárh Gáspár, 1921. október 10.

*ifjúság, mely légkörében nevelkedik s amelynek révén az egyetem szelleme az életbe átültetődik: múltja, hagyományai és haladásának iránya.*³

A Jog- és Államtudományi Kar még egyszer dékánjának választotta, mely tisztséget 1927 és 1928 között töltött be. 1929-ben felsőházi taggá választották, mely feladatot 1932-ig látta el.⁴ Tudományos munkásságának elismeréséül a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta 1937-ben. A magánjogi törvénykönyv előkészítésére alakított bizottságnak a kolozsvári ügyvédi kamara megbízásából 1907 és 1908 között a tagja volt.

Kolozsvárott 1899-ben a város törvényhatósági bizottságának tagjává választották, amelyet 1919-ig megtartott. Szeged közéletébe is igen gyorsan bekapcsolódott, s munkája elismeréseként 1929-ben a város törvényhatósági bizottságának örökös tagjává választották. Részt vett a „*Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete*” megalapításában, amelynek 1930-ig ügyvezető elnöke is volt. Tagja volt a *Dugonics Társaságnak* és megalapításától, 1922-től kezdve a *Mikes Irodalmi Társaságnak*, melynek elnöki tisztségét is betöltötte.⁵ 1936 és 1940 között szerkesztette *A Jog* című szakmai folyóiratot.

A Kar 1938-ban Emlékkönyvvel köszönte meg *Menyhárh* Gáspár 40 évi tudományos és 28 évi tanári működését. Amikor betöltötte 70. életévét, nyugalomba vonulása alkalmából kollégái nevében *Csekey István*⁶ búcsúzott tőle. Ekkor már *Menyhárh* Gáspár volt az egyetlen, aki a kolozsvári professzorok közül még élt. „*Menyhárh Gáspár volt, aki a jelent össze kötötte a múlttal. Ő volt, aki bölcs szavát mindig felemelte »a kolozsvári tradíció« nevében, Ő volt a kolozsvári egyetemnek utolsó jogi kari dékánja, a szegedi egyetemnek pedig első rektora. [...] Távozásoddal egyetemünk egy pótolhatatlan színnel lesz szegényebb. A Te bölcs hagyományszereteted, jogtiszteleted s a merev jog mellett az igazságra és méltányosságra való törekvésed kitörölhetetlen nyomot hagy [...]*”⁷

II. Tudományos munkásság

Menyhárh Gáspár életét végigkísérte a magyar magánjogi kodifikáció folyamata, az első résztervezeteknek, majd pedig az 1900-ra elkészült első és annak jelentős módosításokon átesett, a Képviselőház asztalára 1913-ban letett második tervezetének a sorsa. Szimbolikus is lehet, hogy nemcsak *Haller Károly* utóda lett a Kolozsvári Tudományegyetem ausztriai magánjogi tanszékén, hanem a kodifikációs tervezetek egyes részeihez is megfontolt megjegyzéseket tett. Ahogy *Haller Károly* elkészítette az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* kommentárját, *Menyhárh* Gáspár is megírta *Az osztrák általános polgári törvénykönyv magyarázatát I-II*, amely 1914-ben jelent meg. Előszavában annak a hitének adta bizonyosságát, hogy a magyar magánjogi törvénykönyv hamarosan elkészül, s ezzel megszűnik az a jogforrási kettősség, amely abból adódott, hogy a ma-

³ MARJANUCZ–SZABÓ–TÓTH–VAJDA (szerk.) 2019, 253. p.

⁴ 1927 januárjában *Tóth Károly* perjegyző, majd az ő váratlan halála után 1828 áprilisában *Kolozsvári Bálint*ot választotta meg az egyetem Felsőházi taggá. 1928 decemberében – *Kolozsvár* Budapestre helyezését követően – *Szandner Pált*, majd az ő áthelyezése után 1829-ben *Menyhárh* Gáspárt választották meg. MUDRÁK 2018.

⁵ Délmagyarország 1922. február 5. 3. p.

⁶ *Csekey István* (1889–1963) Kolozsvárott tanítványa, 1931 és 1940 között kollégája volt *Menyhárh* Gáspárnak a Szegedi Tudományegyetemen.

⁷ Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára Ms. 4706/84. *Csekey István asztal beszéde*.

gyar szokásjog és törvény mellett az Erdélyben hatályban maradt OPTK szabályai is tovább éltek. „Az OPTK idegen eredetű, de hazai alkalmazásban levő bevett (recipiált) jog. Helyzetét a magyar jogrendszerben a részszerű jog (ius particulare) megjelöléssel határozhatjuk meg, mert az egységes országterületnek csak egyes részeiben nyer alkalmazást. Fölötte lebeg országos jogként a magyar magánjog.”⁸ Illés Józseffel együtt vallotta, hogy „a házassági vagyonyjog [...] a magyar magánjog ezer éves fejlődésében úgyszólván az egyedüli rész, mely a legteljesebb jogfolytonosság képét mutatja.”⁹

Ez nem jelentette azt, hogy a családjogi intézmények mellett ne elemezte volna a dologi jog egyes intézményeit, mint pl. az elbirtoklás sajátosságait vagy a telekkönyvi rendtartás egyes szabályait. De megírta a *Kötelmi jog* című tankönyvét, tagja volt a Szladits Károly által szerkesztett *Magyar magánjog* kommentár szerzőinek, s ennek keretében írta meg az ajándékozási szerződésről szóló tanulmányát.¹⁰ A magánjogi kodifikáció során megalapozott tanulmányokat tett közzé a kötelmi jog és az öröklési jog egyes szabályaihoz is.

Ennek a tanulmánynak a keretei között azokat az írásait elemzem, amelyek egy jogtörténész számára különösen fontosak. Menyhárh Gáspár az élő jog professzora volt, munkái ma is meghatározóak – még ha a hálátlan utókor feledni is hagyja azokat – a magánjog 21. századi fejlődésében. A megváltozott társadalmi viszonyok között, a tudomány fejlődése ugyanakkor néhány tanulmányát a jogtörténet területére sodorta, melyek a múlt jogi világát tárják fel, de egyben tükröt is tartanak a ma jogásza számára.

Szokásjog és törvény

Tudományos érdeklődésének egyik területe a magánjog kútfőinek, azon belül is a szokásjognak a vizsgálata volt. A magánjogi kodifikációs munkálatok során tudományos viták középpontjába került a jogforrásoknak, elsősorban a szokásjognak és a törvénynek a szerepe. A magánjog forrásait elsőként Werbőczy határozta meg a *Hármaskönyv* Előszavában, meghatározó jogforrásként a törvényt, mint az ember által alkotott jogot és a szokásjogot jelölve meg. „A szokás a gyakorlat által megállapított jog, mely törvényül szolgál, midőn nincs törvény.” [Hármaskönyv Előszó X. cím]. Hiressé vált rendelkezése szerint a szokásjognak háromféle ereje van: lehet törvény magyarázó, törvénytől és törvényrontó szokásjog, attól függően, hogy a mindennapok során mit fogad el a bírói gyakorlat. [Hármaskönyv Előszó XII. cím] Ez évszázadokra meghatározta a magyar magánjog fejlődését. A magánjogi kodifikáció kezdeti lépéseinek korában az első tervezetek alkotóiiban nem merült fel, hogy a jogforrásokról szót ejtsenek. Sem az 1795-ben elkészült első magánjogi tervezetekben, sem az 1830-ban indokolással ellátott második tervezetben, amely már a Karok és Rendek Táblája elé került, nem esett szó a szokásjog és a törvény egymáshoz való viszonyáról.¹¹ Az 1848–1849-es szabadságharc leverését követően az osztrák kormányzat hatályba léptette Magyarországon és Erdélyben egyaránt az Osztrák Polgári Törvénykönyvet, ami a jog-

⁸ MENYHÁRTH 1914, 14. p. vö. HOMOKI-NAGY 2018, 75. p.

⁹ ILLÉS 1900, 6. p.

¹⁰ MENYHÁRTH 1942.

¹¹ Vö. HOMOKI-NAGY 2004.

források történetében is változást hozott. Az OPTK-nak ugyan nem volt visszaható hatálya, ezért minden olyan magánjogi viszonyban, amely még 1853. május 1. előtt keletkezett a magyar magánjog, köztük a szokásjog szabályait kellett alkalmazni. Az OPTK-t az Országbírói Értekezlet 1861-ben hatályon kívül helyezte, de a telekkönyvvvel összefüggő dologi jogi szabályokat, mindaddig fenntartotta, amíg a magyar magánjogi törvénykönyv el nem készül. [Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 21.§] Az októberi diploma még nem tette lehetővé Magyarország és Erdély unióját, Erdélyben továbbra is az OPTK maradt hatályban. Az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezést követően – jogforrási értelemben – ez a helyzet nem változott, mert az OPTK Erdély területén továbbra is hatályban maradt azzal a kiegészítéssel, hogy ha a magyar országgyűlés a magánjogot érintő új törvényt alkot, azok hatálya már Erdélyre is kiterjed. Ezzel egyidejűleg azt is megtiltották, hogy az OPTK bármilyen módosítása Erdélyben hatályosuljon.¹²

Az OPTK a jogforrási hierarchia csúcsára emelte a törvényt, egyrészt azáltal, hogy a polgári jogot az emberek egymás közötti jogviszonyait szabályozó törvények összességének tartotta,¹³ másrészt megtiltotta a szokásjog figyelembevételét.¹⁴ Ezzel szemben Magyarországon a magánjogi viszonyokat szabályozó jogforrások közül a szokásjog és a törvény évszázadokon át egymás mellett élő jogforrásként érvényesült. A kereskedelmi törvény volt az első kódex, amely a kereskedelmi viszonyokra alkalmazandó jogforrások közül a hierarchia csúcsára helyezte a törvényt, de elismerte, hogy bizonyos esetekben a kereskedelmi szokásoknak is fontos szerepe lehet.

Menyhárh Gáspár a törvény és a szokásjog jogforrási jellegét és egymáshoz való viszonyukat elemezve arra a megállapításra jutott, hogy az OPTK 1.§-ában rögzített szabály még a „[...] törvénykönyv hatályterületén sem bírnak többé általános érvénnyel.”¹⁵ A magyar jog területén a „jogszokás” jogforrási jelleggel bír, a törvény nem tekinthető kizárólagos jogforrásnak.

Ezzel összefüggésben tette fel a kérdést Menyhárh, hogy létre jöhetett-e törvényrontó jogszokás azokon a területeken, mint pl. Erdélyben, ahol az OPTK hatályban maradt? „Az élő jog más-e egyben – másban, mint a codex joga?” Menyhárh példák felsorolásával igazolja, hogy a gyakorlatban az OPTK szabályaival ellentétes szabályok alakultak ki. Bizonyította, hogy Erdélyben törvényrontó és törvénytőló szokások is létrejöttek. „Az élő jog több intézmény keretében más, mint a törvény szabálya”¹⁶ Csak az a törvény jó, állítja Menyhárh, amely „a nép eleven jogérzetében gyökerezik.”¹⁷ Tanítása szerint a törvénynek az alapjait a korábban keletkezett szokásban kell megtalálni. „Aminthogy minden nép életében előbb teremt a szokás jogot, mint a törvény s így maga is, hogy a törvény jogot alkot, a már előbb megvolt szokásjogban leli a maga okát, alapját, magyarázatát.”¹⁸ Ebből vonja le azt a következtetést, hogy a szokás és a törvényhozáz egyenrangú jogalkotó tényezők.

¹² MÁRKUS 1907.

¹³ OPTK 1.§ „Az álladalomban a polgári jog azon törvények összegéből áll, melyek szerint az álladalom lakosainak egymás közötti magánjogai és kötelességei meghatározatnak.”

¹⁴ OPTK 10.§ „A szokást csak azon esetekben lehet tekintetbe venni, midőn valamely törvény arra hivatkozik.”

¹⁵ MENYHÁRTH 1908.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo. 341. p.

¹⁸ Uo.

A kérdés egyrészt azért szorult tisztázásra, mert maga a magyar törvényalkotó hatalom hagyta hatályban Erdély területén a maga egészében az OPTK-át, másrészt, mert a bírói hatalomról rendelkező 1869: IV. tc., a bíró által alkalmazandó jog szempontjából rögzítette, hogy „a bíró törvények, a törvény alapján keletkezett és kihirdetett rendeletek s a törvényerejű szokás szerint tartozik eljárni és ítélni.” [1869: IV. tc. 19.§] Ez a törvény Erdélyben is hatályba lépett. Ezzel olyan helyzet állt elő, hogy az egyik törvény a bíró számára lehetővé tette a törvényerejű szokás alkalmazását, a másik kifejezetten megtiltotta ezt. Arra hívta fel *Menyhárh* a figyelmet, hogy a jogalkotó már nem magyarázta meg, mit értett törvényerejű szokáson. Véleménye szerint az 1869. évi törvény lehetőséget adott a bírónak arra, hogy az előttük álló konkrét ügyet saját belátásuk szerint a meglévő törvény, rendelet, vagy ha van, akkor a jogszokás alapján ítélik meg. *Menyhárh* kritizálta az OPTK szabályát, amely tiltotta a szokásjog alkalmazását. Ugyanezt az álláspontot képviselte *Schwarz* Gusztáv is. „Az újabb törvények nagyrésze megtiltotta vagy gúzsba kötötte a szokásjogot, a szokásjog mégis vígan élt. És ha a törvényes tilalomnak fogamatja volna is: abból, hogy a törvényhozó elpusztíthatná, még nem következik, hogy neki köszöni életét.”¹⁹

A két jogforrás közötti viszonyt tovább nehezítette a polgári törvénykezési rendtartás módosításáról szóló 1881: LIX. tc., amely a Kúria döntvényalkotási jogát szabályozta. A törvény értelmében a Kúria köteles volt az eléje kerülő ügyeket teljes ülésben eldönteni, éppen a jogegység biztosítása érdekében,²⁰ amely döntések az 1911: I. tc. rendelkezése szerint kötelezőek voltak az ország egész területén az alsóbb bíróságok számára.²¹ *Menyhárh* hangsúlyozta, hogy a döntvények nem jogforrások – bírói jogot nem alkothat –, mégis befolyásolják az alkalmazandó jogot. Ezt használta fel a bírói gyakorlat jellemzésére is. A bírói gyakorlatban a Kúria által megfogalmazott döntvények lehetőséget teremtettek arra, hogy a bírói gyakorlat által új jogszokások alakulhassanak ki. A döntvényt indokolni kellett és éppen az indokolásban megfogalmazott érvek hatnak és válnak adott esetben közmeggyőződéssé, majd általános alkalmazás által szokásjoggá. A Kúria „[...] teljes ülési elvi megállapodás intézménye kiterjed az osztrák polgári törvénykönyv hatályterületére is.”²² Ezzel a Kúria épp annak a kötelezettségének tett eleget, hogy az ország egész területén a jogegységet biztosítani tudja. Akár a törvényrontó, akár a törvényt pótló szokásjog nem egyik napról a másikra keletkezik. Gyakran a bíró a meglévő törvényt értelmezi, vagy törvény hiányában az analógia segítségével dönti el az adott ügyet. Amikor a gyakorlatban általánossá vált a bíró által alkalmazott szokás, akkor történhetett meg, hogy már nem a törvény alapján, hanem a kialakult szokásjog szerint hozta meg ítéletét. Az élő jog – ahogy *Menyhárh* fogalmazott – a bírói ítéletekben alkalmazott törvények és élő szokásjogok együttese. *Schwarz*

¹⁹ SCHWARZ 1909, 82. p.

²⁰ Az 1881: LIX. tc. indoklása: „[a]z igazságszolgáltatás egyöntetősége szempontjából egyes vitás jogkérdéseknek eldöntés előtt az egyesült polgári tanácsok teljes ülése elé terjesztését szabályozza. Ha ilyenmű intézkedések szükségeseknek és célszerűeknek mutatkoznak oly államokban, melyekben rendszeres magánjogi törvénykönyv van, nálunk ennek célszerűségét és szükségességét kétségre vonni még kevésbé lehet.”

²¹ MENYHÁRTH 1908, 342. p.

²² Uo. 382. p.

Gusztáv a szokásjog létét elemezve a „jogtekintélyek szerepét” vizsgálta és hasonló álláspontra jutott, mint *Menyhárth*.²³

Röviden ki kell térni arra, hogy *Menyhárth* Gáspár mintegy szinonimaként említi a jogszokást és a szokásjogot. Ez akkor tűnik különösnek, ha *Haller Károlynak* a kodifikációval összefüggésben tett egyik észrevételével hasonlítjuk össze *Menyhárth* gondolatait. *Haller* külön hangsúlyozta, hogy a jogszokás nem jogforrás, az még csak alakuló norma, majd ha azt a bíró által érvényesíteni lehet, akkor válik jogforrássá, azaz szokásjoggá.²⁴ Egyetemi előadásában *Menyhárth* a következőképpen határolta el egymástól a szokást, a jogszokást és a szokásjogot: „*A szokás tulajdonképpen nem más, mint gyakorlat bizonyos életviszonyok rendezésénél.*” A jogszokás az a szokás, amelyben megvan a jogi jelleg, „[...] *a jogi jellegű statikus szemlélete a szokásjog, a dinamikus szemlélete a jogszokás.*” Ha tehát a szokásjognak és a törvénynek, mint két meghatározó jogforrásnak az egymáshoz való viszonyát tekintjük, akkor *Menyhárth* Gáspár tényként rögzíti, hogy az élő magyar magánjog a törvény mellett a 20. század első harmadában is meghatározó jogforrásként alkalmazta a szokásjogot, amely a mindennapok gyakorlatában, a bíróságok ítélkező tevékenysége révén fokozatosan alakult ki a jogszokásból.²⁵ *Schwarz* Gusztáv mindezt így foglalta össze: „[a] jogteremtő szokás szükségképpen tévedésen alapszik – a tévedés nem, mint sokan tartják, akadálya a szokásjog képződésének, hanem szükségszerű előfeltétele. Legfontosabb esete e szokásjogi jogteremtésnek a mai életben az, amely az u.n. szokásjogi értelmezés (usualis interpretatio) útján megy végbe.”²⁶

A házasságon kívül született gyerek helyzete a magyar magánjogban

A magyar magánjogi kodifikáció történetében sajátos szerepet töltött be a családi jognak és az öröklési jognak a szabályozása. A magánjog e két területe akkor került a szakmai érdeklődés középpontjába, amikor *Teleszky* István elkészítette az öröklési jogi tervezetét, illetve megjelent az ezt tudományosan is előkészítő tanulmánya.²⁷ A törvényes öröklés egyes szabályaihoz fűzött kritikai megjegyzések mellett döntő jelentősége azoknak az észrevételeknek volt, amelyek azt a kérdést vetették fel, hogy hogyan lehet szabályozni az öröklési jogot, ha még nem ismert, mi kerül a családjogi tervezetbe? Talán ez is befolyásolta *Menyhárth* Gáspárt – gyakorlati tapasztalatai és emberi hozzáállása mellett – arra, hogy a családi jog néhány jogintézményéről kifejtse gondolatait.

Az atyasági kereset

Ezek közé tartozott az atyasági keresetnek a kérdése, amelyről először 1893-ban jelentetett meg egy közleményt. A kérdés és főleg a 18–19. században erre adott válasz, ma már valóban a jogtörténet témakörébe esik, ugyanakkor ma is tanítható lenne az a

²³ SCHWARZ 1909, 95–97. pp.

²⁴ HALLER 1881, 421. p. JELLINEK 1882, 174–175. pp. Vö. Ebben a kötetben HOMOKI-NAGY *Haller Károlyról írt tanulmányát.*

²⁵ MENYHÁRTH 1931a, 9. p.

²⁶ SCHWARZ 1909, 92. p. *Menyhárt* és Schwarz álláspontját erősíti Kérészy Zoltán is.

²⁷ TELESZKY 1876.

jogszabály értelmezési mód (exegézis), amelynek segítségével *Menyhárt* megindokolta álláspontját.

Az ún. atyasági kereset körül kialakult anomáliák a házasságon kívül született gyermeknek, a korabeli szóhasználatnál törvénytelen gyerekeknek a jogi helyzetével állt szoros kapcsolatban. A házasságon kívül született gyermek az anyja jogállását követte, az anyja kötelezettsége volt az eltartása és nevelése, és tradicionális jogunk szerint sem került rokon kapcsolatba még az anyja rokonságával sem. Jogképessége korlátozott volt, mert ha apja nemes volt, annak nemesi jogállását nem örökölte. „Akik törvénytelen ágybul származnak, a vérség javaiban, díszeiben nem részesülnek; nevet, nemességet, címet, örökséget nemzőik után nem nyernek. Hanem tartani kell őket és nevelni szülőik tartoznak; mert ez természetes kötelesség, melyet semmiféle törvény meg nem ronthat.”²⁸ Törvényesíteni vagy utólagos házasságkötéssel – ha ennek a feltételei megvoltak – vagy királyi kegyelemmel lehetett.²⁹ Az évszázadok során kialakult gyakorlat nem tiltotta az apa keresését, de sem törvény, sem szokásjog nem kötelezte az apát a házasságon kívül született gyermekének tartására. De azt is hangsúlyozni kell, hogy a gyermek apja ősi és adományos javaiban nem örökölhette, de az apa, szerzett vagyonából végrendelet útján részesíthette gyermekét.

Megváltozott a helyzet az OPTK hatálybalépését követően. Az OPTK 163.§-a lehetővé tette a házasságon kívül született gyermek apjának keresését. Ehhez vagy az anyának kellett bizonyítania, hogy a fogamzás vélelmezett idején belül közöszült az általa megnevezett férfival vagy maga az apa elismerhette magáénak a gyermeket.³⁰ Ehhez azonban szükséges volt, hogy az elismerést az apa közokiratba foglaltassa. A Házassági törvény [1894: XXXI.tc.] hatálybalépését követően pedig a születési anyakönyvbe kellett az elismerést, a törvény által meghatározott módon bejegyezni. *Menyhárh* Gáspár több tanulmányában is elemezte és egyben kritizálta az OPTK szabályai alapján kialakult gyakorlatot.³¹ Összehasonlító elemzéssel mutatta be, hogy az OPTK ebben a kérdésben megelőzte korát, mert a Code Civil kifejezetten elutasította a házasságon kívül született gyermek apjának a keresését. Az osztrák törvénykönyv ezzel szemben kimondta, hogy „[...] a házasságon kívüli születés a gyermeknek sem polgári becsületében, sem előmenetelében rövidséget nem okozhat.” [OPTK 162.§] Ezért tette lehetővé az apa keresését. Ha az apa elismerte gyermekét, az nem jelentette, hogy a nemesi címe, rangja is megillette volna a gyermeket.³²

Ha az apa magáénak ismerte el a gyermeket, akkor köteles volt a gyermeket eltartani. *Menyhárh* hangsúlyozta, hogy a házasságon kívül született gyermek anyjával szemben ugyanolyan mértékű eltartásra tarthatott igényt, mint amilyenre a törvényes gyermekek tarthattak.³³

²⁸ FRANK 1845, 159. p. *Hármaskönyv*I. 106. cím.

²⁹ BÉLI 1999, 51. p.

³⁰ „Aki ellen a törvénykezési rendtartásban elé szabott mód szerint bebizonyítottatik, hogy a gyermek anyjával oly időszak alatt közöszült, melytől a szülésig hatnál nem kevesebb és tíznél nem több hónap múlt el; vagy aki ezt, habár a törvényszéken kívül is megvallja, arról az a vélelem, hogy a gyermeket ő nemzette.” OPTK 163. §.

³¹ MENYHÁRTH 1893; Erdélyrészi Jogi Közlöny 1913. MENYHÁRTH 1905a.

³² „Természeti gyermekek általában kizárva a család és rokonság jogaiból, sem az atyának családnevére, sem a nemességre, czimerre és a szülők egyéb előnyeire nincs igényük; anyjok családjanevét viselik.” OPTK 165. §.

³³ „Tartással különösen az atya köteles, ha pedig nem képes a gyermeket eltartani, ezen kötelesség az anyára száll.” OPTK 167.§.

Ha az apa nem ismerte el a gyermeket, akkor az anyának nyílt lehetősége arra, hogy „atyasági keresetet” nyújtson be a gyermek – *Menyhárh* megfogalmazása szerint – „valósítható” apja ellen. A perben kizárólag a fogamzási időben való közösülést kellett bizonyítani. *Menyhárh* az osztrák polgári törvénykönyvnek ezt a rendelkezését és az ebből kialakult bírói gyakorlatot tette kritika tárgyává. Ha az atyasági keresettel megtámadott férjjel szemben bebizonyították a fogamzási időn belüli közösülést, akkor a férfi számára nem volt kimentési lehetőség. Nem hivatkozhatott arra, hogy a felperes nő más férfival is közösült ugyanazon időtartamon belül.³⁴ *Menyhárh* ennek a gyakorlatnak az igazságtalanságát vetette fel, mert a mindennapi életben azért az előfordult, hogy az anya nem egy férfivel közösült csak a kritikus időben. De a nő dönthette el, a bírói gyakorlat a nőnek adta meg a jogot, hogy ilyen esetben melyik férfi ellen indítson keresetet, ami óhatatlanul visszaélésekre adott lehetőséget. *Menyhárh* annak lehetőségét is felvetette, hogy adott esetben a bíróság akár két férfi „apaságát” is megállapíthatta volna, amennyiben mindkettő vonatkozásában bizonyított volt, a kritikus időben az anyával való közösülés. Mindkét férfit egyenlő arányban lehetett volna tartásra kötelezni. Összehasonlításként az örökbefogadást említette példaként, amely esetben mind a vérszerinti szülő, mind pedig az örökbefogadó szülő joga és kötelezettsége volt a gyerek nevelése, tartása.³⁵

Menyhárh a német polgári törvénykönyv és az 1913-ban elkészült magyar polgári törvénykönyv tervezetének szabályaival is összevetette az OPTK rendelkezését és a kialakult magyar gyakorlatot. A házasságon kívül született gyermek apjának – mind a BGB, mind pedig a magyar tervezet – azt a férfit tekintette, „[...] aki az anyával a gyermek fogantatásának idejében közösült, kivéve, ha az anya ugyanebben az időben a kéjelgést keresetképpen üzte.” [1913. tervezet 215.§] A magyar bírói gyakorlat azt nem engedte, hogy az atyasági perben alperes férfi, azt a kifogást érvényesítse, hogy a nő a fogamzási időben mással is közösült, és ezt a készülő polgári törvénykönyvtervezet sem tette volna lehetővé. Kivételesen akkor utasították el a nő keresetét, ha a nő „feszlett életmódja” bizonyítást nyert.³⁶ Ezt a kivételt emelte volna a tervezet törvényi szintre. Ezt a bírói gyakorlatot és ennek a tervezetben való megjelenését kritizálta *Menyhárh*.

A kérdés elemzésénél külön kitért a bíró felelősségére: „[...] a bírónak igazságosztás a tiszte, amiben őt a törvényhozói tulajdonságoknak magára erőszakolása megakadályozza. A törvényhozó lehet és kell, hogy legyen humanista, mert emberek közt, emberek számára tesz törvényt: a bíró, ha egyéniesíti is a törvényt, nem lehet más, mint igazságos törvényt alkalmazó, különben jó bíró helyett rossz törvényhozóvá degradálja magát. Az apasági perben is két érdek áll egymással szemben: egyik a gyermeké, a másik az atyául perbe fogotté. Mindkettőt egyformán kell meglátni és értékelni, hogy a konkrét eset igazságát megtalálhassuk. A gyermek érdeke az, hogy megtalálja azt, akitől megkaphassa az ellátást, a nevelést, amit a törvény számára biztosít; a perbe fogott érdeke pedig az, hogy csak arra köteleztessék, amit a törvény terhére ró s csak annyiban, amennyiben okozója a gyermek világra jöttének.”³⁷

³⁴ MÁRKUS 1907, 31. p.

³⁵ MENYHÁRTH 1913, 5. sz. 35. p.

³⁶ Ebből a gyakorlatból fejlődött ki az anya, más vonatkozásban az özvegy nő érdemtelenységének a megállapítása.

³⁷ MENYHÁRTH 1913, 4. sz. 28. p.

Menyhárh az atyasági kereset elnevezését nem tartotta szerencsésnek. Önmagában annak bebizonyítása, hogy valaki a fogamzás vélelmezett idejében közösült a gyermek anyjával, még nem adott apát a gyerekeknek. Csak egy kötelmi viszonyt keletkeztetett, amelyben a jogosított a gyerek, kötelezett az „apa”, akinek viszont a törvény nem biztosította az apai hatalom gyakorlását. Ezt egyetlen esetben érthette el, ha az anya nem gondoskodott a gyermekről, akkor elvehette tőle a gyereket.³⁸ Ezt a kötelmi viszonyt *Menyhárh* véleménye szerint nem a családi jog keretei között, hanem a kötelmek között kellett volna elhelyezni.

Az apaság megállapítása teremtett igényt a házasságon kívül született gyermek ellátására, nevelésére, ápolására. Ennek mértékét a szülők társadalmi állása, vagyoni helyzete határozta meg. A szülőknek lehetősége volt a „tartásdíj” mértékében megállapodni, ezt azonban a gyámhatóságnak jóvá kellett hagynia.

A Kúria gyakorlata szerint a házasságon kívül született gyermeknek csak 12 éves koráig ítélték meg a tartásdíjat, amit *Menyhárh* szintén élesen bírált. Ezt a megoldást abból a gyakorlatból vezette le, hogy a paraszti társadalomban a 12 éves gyerek már keresőképesé vált, inasnak állhatott vagy éppen cselédként szolgálhatott. *Menyhárh* elutasította ennek a gyakorlatnak a fenntartását. Elismerte, hogy az OPTK és a kialakult bírói gyakorlat elsődlegesen a tartási igényt mérlegelte, de véleménye szerint a házasságon kívül született gyermek jogosult volt a tartáson kívül a nevelésre, taníttatásra is. Ez pedig a 12 éves korig nem volt megvalósítható.³⁹ (Az 1913-as Tervezet már a tartásdíj fizetését a gyermek 16 éves koráig javasolta.)

A tartásdíj megfizetésének, illetve a tartásdíj követelésének a gyakorlatban is felmerült további problémáját világította meg *Menyhárh* 1893-ban. Miként kell a bíróságnak eljárni, ha az anya nem a gyermek születését követő rövid időn belül érvényesíti az igényét, hanem csak évek múlva? Határozott véleményét a következőkben foglalta össze: „[...] a gyermektartásdíjnak az a rendeltetése, hogy abból a gyermek ellátására és nevelésére szükséges folyó kiadások fedeztessenek. [...] ha az anya, ki szintén köteles a gyermekének tartásához hozzájárulni, annak idején tartásdíjat nem követelt és gyermekét a sajátjából képes nevelni, az atya nem kötelezhető arra, hogy a gyerektartásdíj egyenértékét az anya javára utólagosan megtérítse.”⁴⁰ A nem igényelt tartásdíjat utólag nem lehet sem kártérítésként követelni, mert a kártérítés alapját csak jogellenes cselekmény vagy mulasztás alapozhatja meg, de fizetetlen tartozás jogcímét sem lehet megállapítani, mert amíg valakitől nem igénylik a tartásdíj fizetését, addig annak nem áll fenn tartozása sem.

A házasságon kívül született gyermek törvényes öröklésének kérdései

A házasságon kívül született gyermek helyzetében még egy kérdést elemzett hosszabban *Menyhárh* Gáspár, mégpedig a törvénytelen gyerek törvényes öröklésének kérdését. A törvényes öröklés alapja a családjog keretei között szabályozott rokonsági viszony. Ebben a keretben tette vizsgálat tárgyává, hogy törvényes örökösnek tekinthe-

³⁸ MENYHÁRTH 1913, 4. sz. 27. p.

³⁹ MENYHÁRTH 1893, 47. sz. 378. p.

⁴⁰ MENYHÁRTH 1893, 379. p.

tő-e a házasságon kívül született gyermek, ha igen, kinek a hagyatékában? Jogosult-e kötelesrészt? Ő utána örökölhet-e valaki és tőle követelhet-e valaki kötelesrészt?

A feltett kérdések alapján jól látható, hogy *Menyhárh* a teljes öröklési jog rendszerét átfogja ahhoz, hogy a törvénytelen gyermek öröklési jogára vonatkozóan a lehető legteljesebb választ megadhassa. Mindenekelőtt a szakirodalomban fellelhető álláspontokat hasonlította össze. A törvényes öröklés szabályai szerint az örökhagyónak először a lemenői, azon belül is a gyermekei örökölnék. *Frank* Ignác ezt csak a törvényes házasságból született gyermekekre fogadta el.⁴¹ *Suhayda* János hasonlóképpen foglalt állást. „A törvénytelen ágyból származott természetes gyerekek szülőik után nem örökösdhetnek.”⁴² Amíg *Frank* Ignácnál még feltételezhető, hogy a törvénytelen gyerek anyja után örökölhette, addig *Suhayda* ezt teljesen kizárta, mert véleménye szerint ennek sem törvényi, sem szokásjogi alapja nem volt. *Katona Mór* a régi magyar bírói gyakorlatot úgy jellemezte: „A hazai jog számos hézagai közt egyik legkiválóbb, hogy a törvénytelen gyermekeknek egyáltalában semmi öröködést nem ad; csak tartás és nevelési költség az, mit igényelhetnek azoktól, kiknek származásukat köszönik.”⁴³ De már elismerte, hogy az OPTK szerint a házasságon kívül született gyermek anyja után örökölhette. Ezért bírálta az Országbírói Értekezletet, mert az általuk megfogalmazott ITSZ szabályai közé, ezt a lehetőséget nem vették fel. Sőt az ITSZ 9.§ kimondta, hogy „[...] végrendelet nem léteben az örökhagyónak minden vagyona a tőle leszármazó törvényes gyermekekre száll.” Hasonló álláspontot képviselt *Zlinszky Imre*⁴⁴ és *Wenzel* Gusztáv is.⁴⁵ Velük szemben *Dósa Elek*,⁴⁶ *Herczeg Mihály*⁴⁷ már azt képviselték, hogy tradicionális jogunk is lehetővé tette, hogy a törvénytelen gyermek anyja azon vagyonában, amelyről szabadon rendelkezhetett örökölt. Az álláspontok közötti különbség elsődlegesen abból fakadt, hogy a kötött tulajdoni rendszerben, ahol az ősiségben a nemzetség tulajdona, míg az adományrendszerben a király főtulajdonjoga testesült meg, melyekről szabadon rendelkezni sem lehetett, kizárta a törvénytelen gyermek öröklésének a lehetőségét. Ezt egyesek az anya hagyatékára is kiterjesztették, míg mások az anya szerzett vagyonából öröklési lehetőséget adtak a törvénytelen gyerekeknek. A két álláspont között találunk még véleményeket, melyek szerint az anya hagyatékából is csak abban az esetben engedték meg az öröklést, ha az anyának nem volt más, törvényes örököse.

Menyhárh Gáspár az eltérő álláspontok elemzése kapcsán a magyar magánjog fejlődésének érdekes sajátosságára mutatott rá, ami egyben a fentebb már említett jogforrási rendszerünkben eredt. A vélemények abból a szempontból csoportosíthatók, hogy ki mit tekintett a kérdés eldöntésénél jogforrásnak. Akik a törvényből, pontosabban a *Werbczy* által a *Tripartitumban* rögzített normából kiindulva elemezték a kérdést, azok a

⁴¹ FRANK I. 1845, 480. p. „Törvény szerint első helyen az örökség minden embernek tulajdon gyermekeit illeti; feltéve mégis, hogy törvényes ágyból származnak. vagy olyanoknak tekinthetők.”

⁴² SUHAYDA 1874, 331. §.

⁴³ KATONA 1872, 32. sz. KATONA 1899, 223. p. „Házasságon kívül született lemenők csak anyjuk után örökölnék, és pedig a mai tisztultabb felfogás szerint akkor is, ha a szülőanyának törvényes lemenői vannak; gyakorlatunk előbb törvény híján ily esetben a törvénytelen gyermeket kizárta, ami a vérségre fektetett örökléssel össze nem egyeztethető.”

⁴⁴ ZLINSZKY 1891, 667. p.

⁴⁵ WENZEL 1879.

⁴⁶ DÓSA 1861.

⁴⁷ HERCZEGH 1885.

házasságon kívül született gyermeknek az anyai hagyatékából való öröklését elfogadták. Azok viszont, akik a bírói joggyakorlatot elemezték, azok ezt az öröklést tagadták.⁴⁸

A szakirodalomban uralkodó vélemények után a kérdés eldöntésére leginkább segítő jogforrásokat tekintette át *Menyhárh*. Elsőként Werbőczy tanítását elemezte, s megállapította, hogy törvényes gyermeknek azt tekintették, aki szülei házasságából, vagy az apa halálát követő tíz hónapon belül megszületett. [*Hármaskönyv*. I. 17.; II. 62.] Az apai hagyatékából kizárólag a törvényes fiúk örököltek egyenlő arányban. A vérfertőző házasságából született gyermekek azonban Werbőczy tanítása szerint sem az apai, sem az anyai vagyonból nem örökölhettek. [*Hármaskönyv*. I. 102.] Mindebből *Menyhárh* azt a következtetést vonta le, hogy Werbőczy tanításának két részét, a vérfertőző házasságából származott gyermekek és a házasságon kívül született gyermekek öröklésére vonatkozó tanítását összevonták, és ezért a bírói gyakorlat a törvénytelen gyerekeknek szüleik szerzett vagyonából való öröklési jogát sem ismerte el. „*A változó felfogás kiközlentette nálunk is a gyakorlatot az írott, helyesebben írásba foglalt jog humanizmusából.*”⁴⁹ Ezt a humanizmust kérte számon *Menyhárh* mellett *Katona* is a jogalkotókon. „*A törvényhozásnak mindenekelőtt az a feladata, miszerint a felmerülő viszonyokat, a kor szükséges igényéhez mérten, előítélettől ment felfogás alapján, szabályozza.*”⁵⁰ *Menyhárh* ezek után megállapította, hogy a házasságon kívül született gyerekek Werbőczy tanítása szerint is joga volt anyja után örökölni. Ha az anyának voltak törvényes gyermekei, akkor velük fejenként egyenlő arányban részesült az anyai vagyonból, ha nem voltak törvényes örökösök, akkor a teljes hagyatékot megkaphatta.

A kérdés ezek után az volt, hogy az apa után részesülhetett-e a törvénytelen gyermek a hagyatékából. Ennek a kérdésnek a megválaszolása egyrészt az OPTK hatálybalépését követően vált szükségessé, másrészt fontossá tette az egységes bírói gyakorlat kialakítását az a tény, hogy keresethetővé vált az apa. Ahogy az atyasági keresetről írt – fentebb említett – tanulmányaiban *Menyhárh* rámutatott, az apa egyrészt elismerhette házasságon kívül született gyermekét, amit a születési anyakönyvben, törvény által előírt módon kellett bejegyezni. Másrészt, ha az apa nem ismerte el gyermekét, az anyának kereseti lehetősége volt annak bizonyítására, hogy a keresetlevélben megnevezett férfival a fogamzás vélelmezett idejében közösült. Ha a bíróság ezt megállapította, a „valószínűsített apa” a gyermek tartására volt kötelezhető. A kérdés ezek után az, hogy a magyar bírói gyakorlat miért nem ismerte el a házasságon kívül született gyermek öröklési jogát az apai hagyatékban. Ez különösen abban az esetben kérdéses, amikor az apa ünnepélyesen elismerte a fiát. Miért volt erre szükség – a tartási kötelezettségen kívül – ha a gyermek mégsem örökölhett. „*A pusztá elismerés alapján a gyakorlat sem érezte magát jogosultnak öröklést adni az elismerő atya után, aki egyébként végrendeletileg intézkedhetett tetszése szerint.*”⁵¹

Ha ezzel egyidejűleg az ITSZ-nek az öröklésre vonatkozó rendelkezéseit elemezzük, megállapítható, hogy a lemenők törvényes öröklését szabályozó 9.§-ban olvasható az,

⁴⁸ MENYHÁRTH 1905a, 2. p.

⁴⁹ Uo. 5. p. Wenzel Gusztávnak a Jogtudományi Közlöny 1870. 36. számában közölt írására is hivatkozott, ahol Wenzel ismertetett egy ítéletet, melyben a bíróság a végrendelet nélkül meghalt anya hagyatékát a kincstárnak ítélte a házasságon kívül született gyermeke helyett.

⁵⁰ KATONA 1872, 229. p.

⁵¹ MENYHÁRTH 1905a, 14. p.

hogy csak a „törvényes leszármazók örökölnék”, a felmenők és az oldalági rokonok esetében már „leszármazott örökösökről” rendelkeztek. Sőt a hitvesi öröklés esetében is az ITSZ úgy fogalmaz, hogy „[...] hitvestársi öröklésnek a magyar törvény szerint helye van, a) a szerzeményi javakban, ha leszármazó egyenes örökösök nincsenek; b) az öröklött javakra nézve, ha sem leszármazó, sem felmenő, sem oldalagos örökösök nincsenek.” [ITSZ 14.§] Mindebből pedig az következik, hogyha nincs törvényes leszármazó, sem felmenő vagy oldalági rokon, akkor a törvénytelen gyermek még a túlélő házastársat is megelőzi az öröklésben.

Mindezek alapján *Menyhárh* arra az álláspontra jutott, hogy a házasságon kívül született gyermek az OPTK és az ITSZ szabályai szerint, az anya hagyatékában örökölhét, az apa hagyatékában nem, még akkor sem, ha az apának nem voltak törvényes örökösei. A gyerek törvényes öröklési joga megelőzte a túlélő házastárs és a felmenők öröklését az örökhagyó anya közszerzeményi vagyonában.

Menyhárh ezek után azt a kérdést is felvetette, lehet-e kötelesrészsre igénye a törvénytelen gyermeknek. Az ITSZ 7.§-a szerint igen, mert e szakasz is „leszármazó örökösökről” szól, azaz ha az anya végrendeletet készített teljes hagyatékáról, akkor a házasságon kívül született gyermeknek a végrendeleti örökösrel szemben kötelesrészsre való igénye megnyílt, azaz a végrendelet megtámadhatóvá vált. A bírói gyakorlat azonban nem volt egységes ebben a tekintetben. Előfordult, hogy törvényes örökösök mellett is helyt adtak a házasságon kívül született gyermek kötelesrészi igényének. *Menyhárh* véleménye szerint az nem helyes, mert az ITSZ 9.§ törvényes lemenők esetében kizárja a törvénytelen gyermek öröklését. Éppen ezért törvényes örökösök mellett nem lehetett a törvénytelen gyermek kötelesrészsre jogosult. Ha viszont az anyának nem volt törvényes gyermeke, akkor az anyai hagyatékából követelhetette a törvényes örökrészt.⁵²

Menyhárh még azt is felvetette, ki jogosult a házasságon kívül született gyermek után örökölni? Saját gyermeke, gyermek hiányában csak az anya, illetve oldalági rokonai. Apja nem, mert ha az apa után nem örökölhét a törvénytelen gyermek, köztük nincs meg a viszonzosság, ezért a gyermek után sem örökölhét az apa, még akkor sem, ha elismerte gyermekének.

Ezeket az anomáliákat kellett volna a magánjogi kodifikáció során feloldani. *Teleszky* az öröklési tervezetében törvényes öröklési jogot adott volna a házasságon kívül született gyermeknek, abban az esetben, ha az apja elismerte gyermekének és nem volt törvényes gyermeke, túlélő házastárs és nem éltek szülei. *Menyhárh* kritizálta ezt az elképzelést, mert véleménye szerint, ha az apa elismerte megáéának házasságon kívül született gyermekét, akkor az öröklési jog terén miért akarta a jogalkotó a törvényes és törvénytelen ágyból származó gyermek közötti különbséget fenntartani.

Menyhárh Gáspár a bírói gyakorlatot, a szakirodalomban fellelhető álláspontokat összevetette a kérdés megoldást meghatározó jogforrásokkal, és arra az álláspontra helyezkedett, hogy a házasságon kívül született gyermeknek joga volt örökölni anyja után akkor is, ha az anyának voltak törvényes örökösei, sőt anya hagyatékából kötelesrészsre is igényt tarthatott. Apja után szintén elismerte öröklési igényét, ha az apa elismerte gyermekét, vagy ha az atyasági kereset következtében bizonyítást nyert, hogy a fogamzási időben a férfi közösült a gyermek anyjával.

⁵² MENYHÁRTH 1905a, 15. p

Az özvegyi jog

A családjogi jogintézmények közül többször foglalkozott az özvegyi jog kérdésével. Mondhatnánk, hogy az özvegyi jog több évszázad alatt kifejlődött és még a 20. századra is megmaradt ősi magyar házassági vagyoni jog szabályai között elhelyezkedő jogintézmény, azonban ez csak részben igaz. Önmagában már a magánjog rendszerében való elhelyezése is vitákat gerjesztett, mert az özvegyen maradt asszony eltartására, vagyoni helyzetének biztosítására szolgáló jogintézményt a családi jog és ezen belül a házassági vagyoni jog keretei között is el lehet elhelyezni. Mivel az özvegyi jog biztosításának az igénye a férj halálának pillanatában keletkezik, ezért az öröklési jog rendszerében is elhelyezhető lenne, függetlenül attól, hogy a szó szoros értelmében nem kötődik az öröklési jog szabályaihoz. A rendi magyar magánjog, illetve az azt elemző első szakirodalmak megkonstruálták a női különjogok rendszerét és az özvegyi jogot a leánynegyeddel, a jegyajándékkal, a hozománnyal és a hajadoni joggal együtt speciális csoportba sorolták. Ez a polgári kor magánjogi rendszerében, különösen a kodifikáció korában már tarthatatlanná vált. A precíz törvénykönyvalkotás folyamatában nemcsak az egyes jogintézmények fogalmát kellett rögzíteni, de ezek rendszertani helyzetét is meg kellett határozni. Amíg a jegyajándék, a hozomány könnyen elhelyezhető volt a házassági vagyoni jog keretei között, a leánynegyed intézménye az ösiség eltörlésével, az OPTK hatálybalépítésével megszűnt létezni, az özvegyi jog és tartalmát tekintve az ezzel rendkívül hasonló hajadoni jog, a tartásra irányuló tartalmi elemeken kívül, a házassági vagyoni jogban, az özvegy asszonyt megillető haszonélvezeti jog alapján az idegen dologi jogok között, és még az öröklési jog keretei között is elhelyezhető volt. Ezt a korabeli szakirodalom is jól tükrözte. *Menyhárh* következetesen azt az álláspontot képviselte, hogy a házassági vagyoni jog keretei között kell az özvegyi jog kérdését tárgyalni és nem tartotta célszerűnek az öröklési jog szabályai közé beilleszteni. Véleménye szerint az özvegyi jog biztosítása egyrészt megelőzte a törvényes öröklést, másrészt a férj halála csak az özvegyi jog hatályosságának kezdő időpontját jelentette. Felhívta a figyelmet arra, hogy nem az özvegyi jog, hanem az ettől határozottan elkülönülő özvegyi és hitvesi öröklés tartozik az öröklési jog szabályai közé. Erre bizonyítékként a Szegedi Ítéltábla 1893-ban hozott egyik ítéletét ismertette, amely ítéletben kimondták, hogy „[...] az özvegyi jog a családi viszonyban találja alapját és a házasság felek együtt élésének illetve a nőnek a házi viszonyból folyó kötelei teljesítésének a folyománya.”⁵³

Ahhoz, hogy megállapítható legyen az özvegyi jog tartalmának minden lényegi eleme szükségsszerűvé vált e jogintézménynek nemcsak történeti fejlődését, de tartalmi jellegzetességének átalakulását is megvizsgálni. Erre vállalkozott *Menyhárh* Gáspár a 19. század utolsó évtizedében, amikor az igazságügyi miniszter összehívta azt a bizottságot, melynek feladata lett a magyar magánjogi törvénykönyv tervezetének elkészítése. *Menyhárh* mint minden egyes tanulmányában, itt is arra törekedett, hogy a jogintézmény történeti fejlődésének bemutatása mellett, annak tartalmi jellegzetességeit, változásait, a jogintézményt megalapozó jogforrásokat is a maguk mélységében feltárja és bemutassa olvasóinak. De tette ezt azért is, mert meggyőződése szerint „[...] a házass-

⁵³ MENYHÁRTH 1894, 71. p.

sági vagyoni jog és a rajta ápoltt öröklési jog is állandóbb jellegű más jogoknál.”⁵⁴ Ezzel azt a véleményét kívánta hangsúlyozni, hogy a családi jog és az öröklési jog az a terület a magánjognak, ahol a régi és az új magyar magánjogi intézményeket be lehet mutatni. A dologi és a kötelmi jog területén, különösen a kötött tulajdoni rendszer eltörlése és az OPTK hatálybalépését követően önálló magyar jogintézményeket nehéz találni. De a magyar jogfejlődés a magánjog egyetlen egy területén sem volt zökkenőmentes, hiszen a törvénykönyv hiánya miatt a mindenkori bírói gyakorlat tartotta életben vagy éppen alakította át jogintézményeinket. „*Hajdani birtokrendszerünket s az ezzel összefüggő jogszabályainkat a múlt idő antiquálta, a változó forgalom és gazdasági élet kivetkőztette a régi viszonyokat eredeti jellegükből, újakat hoztak felszínre, amelyekre és a változtatottakra a régi tételek már többé nem alkalmazhatók a vagyoni jogok csoportjának igen nagy részére, codexünk pedig nincs s a mi azt kielégítőleg pótolhatná, a bírói gyakorlat, az elvekben nem egyöntetű, ha éppen nem is ingadozó, [...] legmesteribb döntései nem a magyar jogban bírnák erejüket.*”⁵⁵

Menyhárt igyekezett az özvegyi jog gyökerének jogforrási alapját is feltérképezni. Közismert, hogy e jogintézmény eredetét Szt. István II. dekrétumának 24. címére szokás visszavezetni. Első uralkodónk e rendelkezésével változtatta meg azt az ősi szabályt, amelynek értelmében az özvegyen maradt asszonyról elhunyt férje nemzetsége gondoskodott, akár úgy is, hogy a férj valamelyik testvéréhez, vagy rokonához ment újból férjhez. E tény által benne maradt elhunyt férje nemzetségében, ott maradt a házassággal a férj nemzetségéhez vitt hozomány, a férj rokonsága gondoskodott az árván maradt gyerekekről. Szt. István ezzel szemben megadta a lehetőségét annak, hogy az özvegy asszony maga döntse el, férjhez akar-e újból menni, s ha igen férje nemzetségén belül, vagy egy másik nemzetség férfi tagjához.⁵⁶ Akarja-e gyerekeit nevelni. A döntés a nő kezében volt. De ha úgy döntött, hogy elhunyt férje nemzetségében kíván továbbélni, akkor a nemzetségnek kellett az ő eltartásáról is gondoskodni. A házasságkötéssel a nő férje hatalma alá került, akinek ősi szokás alapján kötelessége volt feleségét eltartani. A férj tartási kötelezettsége szállt át a nemzetségre addig, amíg a feleség új házasságot nem kötött.

Mit jelentett a mindennapok gyakorlatában ez a tartási kötelezettség? Eredetileg a családfenntartást biztosította, azzal, hogy a férj gyermekei számára biztosítsa az apa hagyatékának megmaradását, ami a nemzetség tulajdonában volt eredetileg is. Ezzel az özvegy feleség tartásáról is gondoskodtak, amelynek mértéke a hitbér értékével volt egyenértékű, ahogy sokszor megfogalmazták a szakirodalomban, a férj rangjának, társadalmi állásának megfelelő tartást, ellátást kellett biztosítani. Ennek szabályait végső soron *Werbőczy* rögzítette a *Hármaskönyv*ben biztosítva azt, hogy férje ősi és adományos birtokaiban az árva leányokkal együtt benne maradhatott, míg férje szerzett vagyonában, ha a férj a szerzőlevélbe felesége nevét beleíratta, még öröklési jogot is biztosított számára. [*Hármaskönyv*.I.102.] Az özvegyi jog lényegét *Frank* Ignác foglalta össze, aki a 19. századra kialakult gyakorlat alapján e jog lényegét a következőkben látta: az özvegy nő benne maradhatott férje házában, illendő tartásra volt jogosult, amelynek mértéke férje méltóságához igazodott, sőt új házasságkötése alkalmából még kiházását is igényelhe-

⁵⁴ MENYHÁRTH 1894, 45. p.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo. 49. p.

tett.⁵⁷ Az özvegyi jog tartalmának a gyakorlatban kialakult tág értelmezése azt eredményezte, hogy az elhunyt férj örökösei sok esetben a hagyatéki birtokába sem tudtak lépni. Szükségszerűvé vált, hogy az özvegynek ezt a jogát a törvényes örökösök korlátozhassák.

Az Országbírói Értekezlet az özvegyi jogot a régi magyar szokásjog szerint a maga egészében visszaállította azzal a megszorítással, hogy annak korlátozását kizárólag „a leszármazó egyenes örökösök” követelheték. [ITSZ.16.§] *Menyhárh* megfogalmazása szerint a magánjogi kodifikáció idejére az özvegyi jog tartalmi kereteit, éppen az ITSZ rendelkezése alapján az határozta meg, hogy az özvegy nő haszonélvezeti jogot nyert férje hagyatékában. Ezt a haszonélvezeti jogot korlátozhatták kizárólag a lemenő örökösök a használat mértékére.⁵⁸ Ha viszont az özvegyi jog haszonélvezeti joggá változott, akkor az a polgári kor magánjogi dogmatikájának megfelelően dologi jogi jogintézménnyé, azon belül az idegen dologi jogok körébe tartozó személyes szolgalmi joggá vált.⁵⁹ Mint dologi jogi jogintézmény bekebelezhető volt a telekkönyvbe. *Menyhárh* még tovább fejtette ennek a jognak a lényegét azáltal, hogy ha a lemenő örökösök korlátozták ezt a haszonélvezeti jogot, ha lakás használatot biztosítottak, akkor az használati jogot eredményezett csak, ha pedig az örökösök tartási kötelezettséget vállaltak, akkor az özvegyi jogból hagyatékot terhelő dologi, hagyatéki teher lett. A telekkönyvi szabályok szerint azonban terjedelmében és tartalmában is meghatározott jogot, kötelezettséget lehetett bejegyeztetni. Ha ezt az özvegyi jog régi elnevezésével tették, azt ebben a vonatkozásban nem lehetett pontosan meghatározott tartalomnak tekinteni. Ennek következtében a bírói gyakorlat alakította ki, hogy haszonélvezeti jogot, használatot vagy dologi terhet jegyeztek-e be a telekkönyvek teherlapjára.⁶⁰

A bírói gyakorlat nem volt egységes abban, hogy az ITSZ rendelkezése alapján az özvegy nő számára biztosított haszonélvezeti jognak mi a tartalma. Az illendő lakás, a tartás, esetleg a kiházásítás. *Menyhárh* ez utóbbit is fontosnak tartotta, amelynek a történeti előzményei is megtalálhatóak a magyar magánjogban. Nem tartotta szerencsésnek hogy a Kúria a kiházásítást csak „esetleg” biztosította az özvegynek. Álláspontja szerint „[...] *szabatosan úgy lett volna kifejezhető e tétel, hogy a feleség özvegyi jogánál fogva bennmarad elhunyt férje vagyonában és azt haszonélvezi, e jogát azonban a leszármazó törvényes örökösök korlátozhatják lakásra, tartásra.*”⁶¹ Az 1913-ban elkészült polgári törvénykönyv tervezete már az özvegyi jogot az örökösök hagyatékán fennálló haszonélvezetként határozta meg.[1913. tervezet 1553.§]

Összefoglalóan az özvegyi jog terjedelmét úgy határozta meg, hogy az özvegy asszonyt megilleti férje hagyatékának haszonélvezete, amelyből következik, hogy szedhetette annak gyümölcseit és azokkal rendelkezhetett. Megillette a törvény által megállapított jogszerű és jóhiszemű birtoklás joga is. Az asszonynak azonban tilos volt megterhelnie a birtokot és természetesen kárt sem okozhatott.

⁵⁷ FRANK 1845, 528–532. pp. Vö. FOGARASI 1845, 122–123. pp.

⁵⁸ MENYHÁRTH 1894, 67. p. *Zlinyszky* Imre *Menyhárt* álláspontját fogadta el. ZLINSZKY 1891, 616. p. KEMÉNY 1892, 130–131. pp. Ebben a rövid cikkben bírói végzések alapján bizonyította a szerző, hogy az ország különböző területein, hol „özvegyi jogot,” hol „haszonélvezeti jogot,” hol pedig csak „használati jogot” jegyeztettek be a telekkönyvbe.

⁵⁹ FOGARASI 1845, 123. p. „[...] az özvegyi jog csak ideig tartó és csupán haszonvételben áll [...]”

⁶⁰ MENYHÁRTH 1894, 68. p.

⁶¹ Uo. 74. p.

Az özvegyi jog tárgya ingó és ingatlan javakból egyaránt állhatott. Kivételt képeztek ez alól azok a dolgok, amelyben az özvegy asszonynak öröklési jogot biztosítottak. Mindez azt jelentette, hogy férje öröklött vagyonának a hasznélvezője lehetett, a férjnek a házasság előtt szerzett vagyonának lehetett a hasznélvezője, a házasság alatt szerzett vagyonnak fele részében lehetett hasznélvező, másik fele részében, mint közszerző a hitvesi öröklés alapján még a tulajdonosává is vált. *Menyhárh* álláspontja szerint egyedül a hitbizományi birtok hasznélvezőjévé nem válhatott az özvegyen maradt feleség.

Menyhárh vizsgálta az özvegyi jognak az örökléshez való viszonyát attól függetlenül, hogy nem tekintette öröklési jogi intézménynek. Mégis az özvegyi jog biztosítása hagyatéki teherként jelent meg az örökösök oldaláról. A hagyatéki teher az örökhagyó kötelezettsége, melyet a hagyatékból kellett biztosítani, ilyen értelemben az özvegyi jog megelőzte az öröklést. Mi volt a viszonya a kötelesrészhez az özvegyi jognak? *Menyhárh* álláspontja szerint a köteles részt is törvény biztosítja a szükségképpen örökösöknek, de mivel ők is örökösök, az özvegyi jog megelőzi a törvényes örökrészre jogosultakat. Ha az örökhagyó hagyatéka engedi, akkor a szükségképpen örökösök, de csak a lemenők – az ITSZ rendelkezése alapján – korlátozhatták az özvegyi jog mértékét.⁶²

Mi volt a kapcsolat az özvegyi jog és az örökhagyó által megajándékozott között? A bírói gyakorlatot elemezve *Menyhárh* észrevette, hogy a Kúria az ITSZ 4. és 8.§§-ira hivatkozva lehetőséget adott az özvegy asszony számára az örökhagyó által tett ajándék megtámadására. A Kúria ezzel az alsóbb bíróságok ítéletét változtatta meg, melyek ezzel szemben azt állapították meg, hogy az özvegy nem jogosult az özvegyi jog érvényesítése végett az örökhagyó ajándékozását megtámadni.⁶³ *Menyhárh* hibásnak tartotta a Kúria döntését. Az ő értelmezése szerint – amely az alsóbb bíróságok értelmezésével esett egybe – az ITSZ hivatkozott szakaszai meg sem említették a megajándékozott helytállási kötelezettségét. Az ITSZ kizárólag a leszármazó örökösök kötelesrészét védte.⁶⁴ A törvény szoros szabályát tekintve ez a mindennapokban azt jelentette, hogy ha az örökhagyó életében minden vagyonát elajándékozta, akkor leszármazó örökösei a megajándékozottól követelhetnék a kötelesrészüket, de az özvegy a hasznélvezeti jogot már nem. Itt csorbát szenvedett az az évszázados elv, hogy az özvegyet a férj halála után is megfelelő ellátásban kellett részesíteni. De *Menyhárh* Gáspár következetes volt mind a szokásjogi normák, mind az egyes törvényi szövegek értelmezésében.

Miután az 1928-ban elkészült és országgyűlési tárgyalásra bocsátott Magánjogi Törvényjavaslatokból sem lett kódex, az özvegy asszonynak az özvegyi jog keretében biztosított hasznélvezeti jog tartalmában a bírói gyakorlatban hasonló bizonytalanság mutatkozott, mint a 19. század utolsó évtizedeiben. *Menyhárh* Gáspárnak feltűnt, hogy az ítéletek indokolásában falusi paraszt asszonyok özvegyi jogát rendezve gyakran hivatkoztak az 1840: VIII. törvénycikkre, amely a jobbágyság öröklési kérdéseit szabályozta. Ez volt az a törvény, amely a jobbágyságra is kiterjesztette a nemesi jogban érvényesülő öröklési szabályokat, köztük az özvegyi jogot. Segíthet-e egy közel száz évvel

⁶² Uo. 90–92. pp.

⁶³ MENYHÁRTH 1897, 32. sz.

⁶⁴ „Az ajándékozási jog szintén a leszármazó egyenes örökösök, és ha ezek nem volnának, az életben levő szülők törvényes osztályrésze által van korlátozva.” ITSZ 4. §.

korábban keletkezett törvényi szabályozás az özvegyi jog megítélésében? Ebben a törvényben egyrészt rögzítették, hogy a jobbágy özvegy asszony lakásra, tartásra, ellátásra tarthatott igényt, melyet férje végrendelet útján sem vonhatott el tőle, és amit az örökösöknek kellett biztosítani. A törvény kitért arra is, hogy ha az özvegy asszonynak az édes gyermekei az örökösök, akkor ők csak úgy oszthatták fel a vagyont, hogy a haszonélvezeti jog biztosítását is pontosan rögzíteniük kellett. Ha viszont a mostoha gyermekeknek kellett az özvegyi jogot biztosítani, akkor a vagyonból egy gyermekrészt kapott az özvegy asszony tartás, ellátás jogcímén. A törvénynek ez utóbbi rendelkezését a bírói gyakorlat a 20. század első harmadában kizárólag a falusi parasztságra vonatkoztatva élte tovább. Menyhárháth ezt a gyakorlatot elutasította: „[...] *elméleti tanításokban is, de főként a bírói gyakorlatban, sűrűn történik hivatkozás az 1840:VIII. tc-re s különösen annak 18. §-ra, mint jogszabályra oly értelemben, hogy a közrendűek, vulgó parasztok, illetőleg falusiak második s esetleg még további feleségének özvegyi joga terjedelmét tekintve más mint az első feleséget megillető özvegyi jog, amennyiben mostoha gyermekek léteben ez szabályként nem az elhalt férj egész hagyatékának haszonélvezetében, hanem csak egy gyermek résznyi haszonélvezetében áll.*”⁶⁵ Menyhárháth a jogegyenlőség talaján állva nem értett egyet azzal a gyakorlattal, hogy a társadalom egyes rétegei között a 20. század első harmadában bármilyen módon különbséget tegyenek.⁶⁶ Bírálta ebben a vonatkozásban mind az alsóbb bíróságok, mind pedig a Kúria gyakorlatát. Álláspontja szerint az 1840: VIII.tc. abban a pillanatban elvesztette hatályát, amikor 1848-ban kimondták a jobbágyfelszabadítást. Az özvegyi jog biztosításánál azt az elvet kell figyelembe venni, ami „*özvegyi jogunk vezető gondolata volt Szent Istvántól kezdve Werbőczyn és az Országbírói Értekezleten keresztül napjainkig: lehetőleg biztosítani az özvegynek azt az életmódot, azt a megélhetést, ami őt férje életében megillette.*”⁶⁷

Menyhárháth Gáspár tudományos munkássága az osztrák és a magyar magánjog kutatására terjedt ki. Előszeretettel elemezte az egyes családjogi intézményeket és az azzal összefüggő öröklési jogi kérdéseket. Átfogóan ismerte a bírói gyakorlatot, amit gyakran kritizált, mert rosszul értelmezték a meglévő törvényi rendelkezéseket vagy magánjogi jogintézményeink évszázados belső fejlődését hagyták figyelmen kívül. De gyakran kritizálta a jogalkotókat is éppen azért, ha figyelmen kívül hagyták azt a történelmi fejlődést, amely egy-egy nemzet jogéletének lényegét határozza meg.

Ennek a tanulmánynak a keretei nem tették lehetővé, hogy a dologi és kötelmi jog terén kifejtett munkásságát, az 1913. évi polgári törvénykönyv tervezetéhez fűzött észrevételeit a maguk teljességében vizsgálat tárgyává tegyünk. A bemutatott tanulmányai nemcsak átfogó szakmai ismeretéről – a bírói gyakorlatról és kora szakirodalmáról – tanúskodnak, hanem mély humanizmusáról, amely lehetővé tette számára, hogy a jogszabályok szigorú keretein belül is megtalálja a lehetőséget arra, hogy embertársai számára a lehető legjobb megoldást javasolja a jogalkotóknak.

⁶⁵ MENYHÁRTH 1934a, 362. p.

⁶⁶ Uo. 363. p.

⁶⁷ Uo. 364. p.

III. Fontosabb művei

Atyasági kereset és a törvénytelen gyermek tartása. Jogtudományi Közlöny 1893. 47. sz. 370–372. 48. sz. 377–379.

Özvegyi jog. Kolozsvár, 1894.

Özvegyi jog az ajándékozás viszonyában. Jogtudományi Közlöny 1897. 32. sz. 300–301.

Törvénytelen gyerek törvényes örökösödéséről a magyar jog szerint. In: Dolgozatok a magánjog köréből. Lepage Lajos K. Kolozsvár, 1905, 1–21. pp. [MENYHÁRTH 1905a]

A jogcselekmények, különösen az ajándékozás hatálytalanításáról csődön kívül. Jogtudományi Közlöny 1906–1908. évi számaiban folytatólagosan; Kolozsvár, 1905.

Dolgozatok a magánjog köréből. Lepage L.K., Kolozsvár 1905.

Az utóöröklésről. Észrevételek a polgári törvénykönyv tervezetére. Jogállam 1906.

Telekkönyvi reformok. Jogállam VI. évf. 1907. 117–126. pp.

A jogszokásról az osztr. polg. törvénykönyv hatályterületén. Erdélyrészi Jogi Közlöny I. évf. 1908. 20.sz. 261–262. pp. 30.sz.; 341–342. pp. 35.sz. 382–383. pp.

Az atyasági keresetről az osztrák polgári törvénykönyvben. Kolozsvár, 1912.

Az atyasági keresetről az optk.-ben. Erdélyrészi jogi közlöny VI. évf. 1913. 4. sz. 27–28. pp. 5. sz. 35–36. pp.

Az elbirtoklás az osztrák általános polgári törvénykönyv alapján. Kolozsvár 1914.

Az osztrák általános polgári törvénykönyv. Jelenlegi érvényében. Grill K. Budapest, 1914.

Az osztrák általános polgári törvénykönyv magyarázata. Grill K. Budapest, 1914.

Elévülés és záros határidő. Kolozsvár, 1917.

Észrevételek a polgári törvénykönyv törvényjavaslatára. Jogtudományi Közlöny 1915. számaiban folytatólagosan

Kötelmi jog. Egyetemi tankönyv. Budapest, 1918.

A kötelesrész kielégítésének módjáról. Szeged, 1931.

Magyar magánjogi jegyzetek. Készítették és kiadják NÉMETI SÁNDOR és KARAMÁN FERENC jogszigorlók. Szeged, 1931. [Menyhárt 1931a]

Fajlagos kötelem. Budapest, 1932.

Magyar polgári perjog. Budapest, 1934.

Élő jog-e a jobbkörök öröklését szabályozó 1840:VIII. tc? Királyi Közjegyzők Közlönye 1934, 10.sz. 362–367. pp. [Menyhárt 1934a]

Adalékok az értékpapír fogalmához. In: Polner Ödön Emlékkönyv II. Szeged Városi Nyomda Szeged, 1935. 45 – 76. pp.

Halálesetre szóló ajándékozás. In: Kolosváry Bálint Emlékkönyv. Grill K. Budapest, 1939.

A családfenntartás elve legújabb korunkban. Akadémiai székfoglaló 1938. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Juridico-Politica, 1941.

Ajándékozás. In: SZLADITS KÁROLY (szerk.) Magyar magánjog IV. Grill K. Budapest, 1942. 421–450. pp.

IV. Irodalomjegyzék

- BÉLI GÁBOR: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Dialóg Campus. Budapest–Pécs, 1999.
- DÓSA ELEK: *Erdélyhoni magyar magánjogtan II*. Kolozsvár, 1861.
- FOGARASI JÁNOS: *Magyar közpolgári törvénytudomány elemei*. Pest, 1845.
- FRANK IGNÁCZ: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. I. Buda, 1845.
- HALLER KÁROLY: *Észrevételek a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetéhez*. Jogtudományi Közlöny 1881. 51. sz.
- HERCZEGH MIHÁLY: *A magyar családi és öröklési jog*. Eggenberger K. Budapest, 1885.
- HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Az 1795. évi magánjogi javaslatok*. JATEPress. Szeged, 2004.
- HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Der Durchbruch des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches in Ungarn*. In: MARTIN LÖHNIG – STEPHAN WAGNER (hrsg.) „Nichtgeborene Kinder des Liberalismus”? Zivilgesetzgebung im Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit. Mohr Siebeck. Tübingen, 2018. 71–90. pp.
- Ideiglenes Törvénykezési Szabályok*, Landerer és Heckenast. Pest, 1861.
- ILLÉS JÓZSEF: *A magyar házassági vagyonyjog az Árpádok korában*. Grill K. Budapest, 1900.
- JELLINEK ARTHUR: *A magyar általános törvénykönyv tervezete*. Jogtudományi Közlöny, 1882. 22. sz.
- KATONA MÓR: *Törvényes öröklés a magyar jogban*. Jogtudományi Közlöny 1872. számaiban folytatódólagosan.
- KATONA MÓR: *A mai érvényű magyar magánjog vezérfonala*. Stampfel K. Pozsony, 1899.
- KEMÉNY ANDOR: *Az özvegyi jogról*. A Jog 1892. 16. sz 130–131. pp.
- KÉRÉSZY ZOLTÁN: *A jogszokás derogatórius erejének kérdése a magyar jogi szakirodalomban*. In: Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Hungaricae Francisco-Josephinae: sectio juridico-politica. 1935. 335–370. pp.
- MARJANUCZ LÁSZLÓ – SZABÓ PÁL CSABA – TÓTH SZILÁRD – VAJDA TAMÁS (szerk.): *A kolozsvári/szegedi Ferencz József Tudományegyetem 1872–1940*, Válogatott dokumentumok. Kárpát-medence Intézet, 2019.
- MÁRKUS DEZSŐ: *Az osztrák polgári törvénykönyv mai érvényében*. Grill K. Budapest, 1907.
- MUDRÁK JÓZSEF: *Felsőoktatási és tudományos Intézmények képviselte a magyar országgyűlés Felsőházában 1927–1944*. Gerundium 2018.. 4.sz. 79–93. pp.
- SCHWARZ GUSZTÁV: *Szokásjog és törvény*. Jogállam VI. évf. 1909. 81–104. pp.
- SUHAYDA JÁNOS: *Magyar polgári anyagi magánjog rendszere az országbírói értekezlet által megállapított szabályokhoz és az azóta a legújabb időig hozott törvényekhez alkalmazva*. Egyetemi Nyomda. Budapest, 1874.
- TELESZKY ISTVÁN: *Örökösödési jogunk törvényhozási szabályozásához*. Budapest, 1876.
- WENZEL GUSZTÁV: *Magyar magánjog rendszere* 3. kiadás. Lampel Ny. Budapest, 1879.
- WERBÖCZY ISTVÁN: *Tripartitum*. Téka K. Budapest, 1990.
- ZLINSZKY IMRE: *A magyar magánjog mai érvényében*. Franklin T. Budapest, 1891.

MOLNÁR ANDRÁS

MOÓR GYULA

(1888–1950)

I. Életrajz

A kora 20. századot és a két világháború közötti időszakot a szakirodalom hajlamos a magyar jogfilozófia-történet csúcspontjának tekinteni, és erre jó oka van, hiszen olyan – egymást követő és tanító – gondolkodókat „termelt ki”, mint *Somló* Bódog, *Moór* Gyula és *Horváth* Barna. Az alábbiakban *Moór* Gyula életpályáját és tudományos munkásságának főbb elemeit igyekszem bemutatni. *Moór* megfelelő recepcióját az államszocializmus jogelmélete megakasztotta, hiszen annak a korszaknak a vezető jogbölcseleje, *Szabó* Imre – minden elismerése és tisztelete mellett is – a „burzsoá jogelmélet” körébe tartozóként, és mint ilyet, reakcióként és meghaladottként értékelte a moóri életművet. A recepció ennek megfelelően a rendszerváltozást követően folytatódhatott szabadon. *Moór* Gyula esetében elmondható, hogy szerencsés helyzetben van, aki tájékozódni kíván a munkásságát illetően, mert *Szabadfalvi* József kismonográfiája kiváló áttekintést nyújt *Moór* Gyula szakmai pályafutásáról, szellemi gyökereiről, elméleti téziseiről és azok fejlődéséről, valamint közéleti szerepléséről.¹ Ennek megfelelően szükséges előrebocsátani, hogy a jelen tanulmány óhatatlanul jelentős mértékben támaszkodik arra az átfogó képre, ami *Szabadfalvi* közvetítésében kirajzolódik.

Moór Gyula 1888. augusztus 11-én született Brassóban. Jogi egyetemi tanulmányait a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemen (a Szegedi Tudományegyetem jogelőd intézményében) végezte 1907 és 1910 között. Oktatói közül a legnagyobb hatást *Somló* Bódog gyakorolta rá, aki szellemi példaképévé vált, és akivel az egyetem elvégzését követően is kapcsolatban maradt. Az egyetemi végbizonyítvány megszerzése után, 1911-től 1912 elejéig ügyvédjelölt volt, ezt követően avatták jogi doktorrá. 1914-ig több külföldi tanulmányúton is részt vett. 1914-ben az eperjesi jogakadémia oktatójává nevezték ki. Szakmai pályáját az első világháború félbeszakította: 1914 júliusától 1918-ig mindösszesen 52 hónapot töltött az északkeleti fronton, ahol a tűzér főhadnagyi rangot érte el. A háború mindazonáltal nem szigetelte el teljesen a szakmai tevékenységtől: a fronton is folyamatosan levelezett *Somló* Bódoggal, aki tanulmányokat, könyveket küldött neki, amelyeket *Moór* rendszeresen értékelt és bírált is válaszleveleiben. A szellemi fejlődés mellett karrierje sem állt meg teljesen a háború éveiben: 1917 tavaszán folyt le

---

¹ SZABADFALVI 1994.

magántanári habilitációs eljárása, aminek eredményeképpen az eperjesi jogakadémia nyilvános rendes tanárává nevezték ki. *Somló* hívta a kolozsvári egyetemre, ahol 1918-ban nevezték ki a nemzetközi jogi tanszék nyilvános rendes tanárává, munkáját azonban az első világháborút követő bizonytalanságok miatt csak később tudta megkezdeni.

Moór szakmai pályafutását a kezdetektől fogva széleskörű érdeklődés jellemezte. Tudományos munkásságában a klasszikus jogfilozófiai kérdések mellett a jogfilozófia és a tételes jogtudományok határterületeinek problémáira is figyelmet fordított. A tudományos tevékenység mellett az egyetemi közéletben is aktívan részt vett. Tudományos nézeteit az ebben az időszakban született írásaival alapozta meg. Ennek során hamar kirajzolódott neokantiánus elköteleződése is: már 1911-ben és 1912-ben is értekezett Rudolf *Stammler* jogfilozófiájáról, majd formálódó jogfilozófiai elképzeléseit a neokantianizmus fogalmi keretei között bontotta ki. A szegedi évek során ismerkedett meg és kötött mély barátságot *Horváth* Barnával, aki *Moór* közbenjárására válhatott a szegedi jogi kar oktatójává.

A szegedi időszak 1929-ben ért véget, amikor – 1928-as kinevezése nyomán – *Moór* a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának jogbölcselet tanszékén kezdett oktatni. Ez az időszak 1945-ig tartott. *Moór* pályájának legfontosabb, említést igénylő eseményei ebből az időszakból a *Horváth* Barnától való elhidegülés, az újhegeliánus gondolatok beépítése a jogfilozófiájába, valamint a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává válása 1942. május 15-én.

1945 után, élete utolsó öt évében *Moór* keveset foglalkozott a jogtudománnyal – habár *A jogbölcselet problémái* című értekezése 1945-ben jelent meg –, inkább a közéleti kérdéseknek szentelte figyelmét. Ez az érdeklődése valójában nem tekinthető előzmény nélkülinek, hiszen már korai munkásságában is foglalkozott kora nagy szellemi áramlataival, így például 1911-ben írt az anarchizmusról, 1921-ben a bolsevizmusról, 1925-ben a szocializmusról. Az 1945 utáni időszak ezért inkább tekinthető hangsúlyeltolódásnak, mint teljesen új orientációnak. 1948. december 31-ével helyezték nyugállományba. 1950-ben halt meg gégerákban.

II. Tudományos munkásság

1. Neokantiánus gyökerek

A Van és a Legyen közötti filozófiai különbségtételt *Kant* előtt *Hume* fogalmazta meg nagy hatással, méghozzá morálfilozófiai kontextusban. *Értekezés az emberi természetről* című művében arra kereste a választ, honnét ered az erkölcs, és arra a következtetésre jutott, hogy nem az értelemben keresendő, mert az a világ megismerésének eszköze, ehelyett az érzelmek szintjére helyezte az erkölcsöt, mondván, hogy valamely jelenség helyességét „érezzük”, nem pedig kikövetkeztetjük a természet tényeiből.² A helyesség kérdéseinek megválaszolásához tehát nem az anyagi világ összefüggéseire, hanem az

² HUME 1984, 223. p. Másképpen szólva *Hume* a naturalista erkölcsfilozófiával vitatkozott és olyan álláspontot alakított ki, amit mai fogalmakkal „emotivizmusnak” vagy „intuicionizmusnak” nevezhetnénk.

ember belső világába kell tekinteni. *Kant* a moralitást az ész birodalmába helyezte,³ ugyanakkor különbséget tett a tények és az értékek szférája között. Ezt a különbségtételt a neokantiánus jogfilozófia átvette. Az irányzat első számú módszertani problémája a *Sein* és a *Sollen*, a(z okozati) valóság és az értékek világa közötti viszony meghatározása. A probléma részben a jog létmódjával, részben érvényességével, kötelező erejével függ össze. A jog létmódját tekintve norma, a *Sollen* szférájába tartozó jelenség, mivel elvárásként, előírások halmazaként jelenik meg a jogalanyok számára, érvényessége pedig nem szűnik meg pusztán a követettség hiánya – vagyis egy tényállapot – miatt.⁴ Abban az értelemben viszont a jog a *Sein* birodalmának is része, hogy létező társadalmi gyakorlatként is megmutatkozik, és igazságértékkel bíró állítások tehetők a tartalmáról, továbbá jogi axiológiai értelemben különbség tehető a „jog, amilyen valójában”, valamint a „jog, amilyennek lennie kellene”, a valós és a kívánatos jog között. A *Sein* és a *Sollen* kapcsolatát illetően a neokantiánus filozófia két fő irányzatra bomlott. A „bade-ni” iskola „megengedőbb” volt és lehetségesnek tartotta, hogy valamilyen formában kapcsolat állhasson fenn a két eltérő természetű létréteg között, a módszertanilag szigorúbb „marburgi” iskola ezzel szemben kizárta ezt a lehetőséget.

Tanulmányútjai alkalmával *Moór*nak lehetősége nyílt személyesen megismerkedni a korabeli német jogfilozófia nagyjaival, így találkozhatott személyesen a *Somló* Bódog melletti legnagyobb korai befolyásolójával, Rudolf *Stammler*rel. *Stammler* és *Somló* voltak azok a jogbölcselek, akik meghatározták a fiatal *Moór* elméleti érdeklődését és a neokantiánus elméleti keretre irányították a figyelmét. Ez a hatás különösen *Moór* korai munkásságában kétségtelenül kiütözik.

1911-es, *Stammler „helyes jogról szóló tana”* című értekezésében *Moór* a nagyra-becsülés és a kritika hangján mutatja be *Stammler* nézeteit. Bírálata híven érzékelteti, milyen nehézségekkel szembesült a helyes jog tana a modern korban. Az univerzális moralitás gondolatának megkérdőjeleződésével és a jog tetszőleges változtathatóságának bevetté válásával a jogfilozófiának választ kellett adnia arra a kérdésre, hogy milyen kritikai értékmérő támasztható a tételes joggal szemben. *Stammler* a jog helyességének mércéjeként az ún. „szociális ideált” (*soziales Ideal*) jelölte meg, ami megfogalmazása szerint „egységes, formális eszme, amely helyességi mércéként és vezércsillagként szolgál bármely empirikusan megjelenő célkitűzés számára a társadalmi életben.”⁵ *Moór* helyesen mutatott rá ennek az eszmének a formális jellegére (amit tulajdonképpen maga *Stammler* is elismert⁶). Érvéle szerint ez az eszme csupán „egy olyan emberi közösségnek a gondolata, a melyben minden egyes társadalomtag a »jó akarat« végcélját követi”, ez a formula azonban „teljesen semmitmondó, határozatlan”, aminek következtében a szociális ideál is hasznavehetetlen.⁷ Ez a kritikája később is visszaköszön, 1923-ban úgy fogalmazott, hogy a szociális ideál „pusztán azt kívánja, hogy helyesen akarjunk, anélkül, hogy megmondaná, hogy mi a helyes: nyilvánvaló, hogy a szociális ideál

³ KANT 1998, 38. p. 44. p.

⁴ A kelsen-i joglépcsőelmélet ennek az érvényességfelfogásnak talán legtisztább kifejeződési formája, nála ugyanis a jogi norma a kötelező erejét kizárólag valamely más, érvényes, magasabb szintű normából nyeri.

⁵ STAMMLER 1896, 588. p.

⁶ Uo. 594. p.

⁷ MOÓR 1911, 58. p.

is alkalmatlan lesz a jog helyességének a megbíráására.”⁸ Levezetéséből az tűnik ki, hogy Stammler tulajdonképpen önellentmondásba keveredett, mert miközben az ideált meg kellene tölteni tartalommal, ennek valójában nincs kényszerítő erejű, kizárólagos módszere. Moór szerint Stammler akkor téved, amikor azt hiszi, hogy ez a tartalom logikai úton, tudományos bizonyossággal kikövetkeztethető.⁹

A fentiekből kitűnik, hogy a neokantiánusok nyomdokain járva Moór világosan exponálta az irányzat alapvető dilemmáját, és komoly szellemi kihívásnak tekintette annak megfejtését, milyen kapcsolat áll fenn az okozati valóság és az értékek világa között a joggal összefüggésben. A badeni irányzat – ezen belül mindenekelőtt Rickert – követőjeként szintézis kialakítására törekedett a kettő között. Ehhez a jog vegyes természetéből indult ki, vagyis abból, hogy a jog – ahogyan maga a társadalom – egyfelől szellemi képződmény, gondolati konstrukció, másfelől viszont a „psichó-fizikai realitás” része is.¹⁰ Moórnak a természetjoggal, illetve a marxizmussal és általában a történeti vagy szociológiai gyökerű elméletekkel szemben intézett kritikái jól tükrözik, hogy ódzkodott attól, hogy a jogot kizárólag akár a szellemi, akár az okozati világba helyezze, és ehelyett egy komplexebb megközelítés kidolgozására törekedett. A természetjoggal szemben Moór azt a kifogást emelte, hogy nincs tekintettel a társadalom változásaira és arra, hogy az emberi természetből nem vezethető le mindenkor érvényes és helyes szabályozás.¹¹ Ezzel szemben a történeti és a szociológiai elméletekkel szemben éppen azt tette szóvá, hogy „csupán a szükségszerűség törvényeit kutatva, belesülyedtek [sic] a tapasztalatban adott jogszabályok anyagába, annyira hozzátapadva az okozatos léthez, hogy följé emelkedni [...] nem tudtak.”¹² Egyúttal azonban elmondható, hogy Moór mindkét irányzatban észlelte az értéket, és elismerte hozzájárulásukat a jogról való gondolkodáshoz. A természetjogtan szerinté átjárta korának uralkodó, a természetjogtant saját nézőpontjuk szerint meghaladó irányzatait,¹³ továbbá problémafelvetései megújult figyelemre tettek szert az első világháború pusztítását követően,¹⁴ a szociológiai nézőpont pedig a jog okozati aspektusára, változékonyságára és változtathatóságára, az egyéb társadalmi jelensé-

⁸ MOÓR 1923, 330. p.

⁹ Uo. 334. p. Lásd később: MOÓR 1994, 267–270. pp.

¹⁰ MOÓR 1934, 14. p.

¹¹ MOÓR 1923, 138–139. pp. Moór e kritikájával tehát értelemszerűen a természetjog „örökjog-jellegű” felfogását vette célba, vagyis az olyan elméleteket, amelyek valamilyen tértől és időtől függetlenül érvényes, magasabb rendű jogot állítottak a tételes jog mércéjéül. A *Bevezetés a jogfilozófiába* szövegéből ez explicit módon is kitűnik, amikor úgy fogalmaz: „[a] természetjogi felfogásnak csupán azt a hibát kellett volna elkerülnie, amelyet elkövetett, midőn ahelyett, hogy ideáljait a tételes jog megítélésére alkalmazta volna, ezekből az ideálokból akart kifaragni örökérvényű jogszabályokat.” MOÓR 1923, 141. p.

¹² Uo. 141. p.

¹³ MOÓR 1934a, 5. p.

¹⁴ Uo. 6. p. Érdemes kiemelni, hogy Moór e helyütt „a természetjog feltámadásáról” beszél, vagyis azt a retorikai fordulatot alkalmazza, amivel a második világháborút követő néhány évben is utaltak a természetjogtanra a totalitarizmus tapasztalataitól elbizonytalanodott és a Radbruch-formula hatása alatt álló jogfilozófusok. Az utókor „bölcességével” visszatekintve az első világháború „eltörpül” a második mellett, ám Moór megfogalmazásából az tűnik ki, hogy már a korábbi háború is tudatosította a jogfilozófiában az erkölcsi mércéről való reflexió igényét, annak fontosságát. A második világháború után „újjáéledt” természetjog problémaköréhez lásd PÉTERI 1962.

gekkel való kölcsönhatásának tényét tette elméleti reflexió tárgyává, ezen okozatos összefüggések vizsgálatát pedig „*fenntartás nélkül jogosultnak kell elismernünk*.”¹⁵

Moór tehát e két, a jog eltérő oldalait előtérbe helyező elmélethalmazt a megfelelő pontokon bírálva, ám érveiket elismerve törekedett jogfogalma kialakítására; ahogyan Varga Csaba fogalmazott: „a jognak egyfelől a hatalmi önkénnytől, másfelől az absztrakciótól uralt tiszta logizálás olykor drámai hatású véletlenszerűségeitől – azaz a jogot Szkülla és Kharübdisz gyanánt folyvást fenyegető örvényektől – való megóvása lehetőségeit” kutatta.¹⁶ A valóság és az értékek kapcsolata ún. „*harmadikfajtájú*”¹⁷ törvényszerűségként jellemezhető. E harmadik fajtájú törvényszerűség alapján lehetséges, hogy szellemi tartalmak a velük összefüggő realitások útján hatást gyakoroljanak a tapasztalati valóság okozatos fejlődésére, vagy hogy okozatos törvények útját állják szellemi tartalmak tényleges érvényesülésének, a realitáshoz tapadó más szellemi tartalmak érvényesítésével.¹⁸

Erre a kölcsönhatásra, amit később a kultúra szférájába helyez,¹⁹ Moór a „*dogmatikus jogtudományt*”, azaz a jogdogmatikát hozza fel példaként. A jogdogmatika „*tisztára normatív tudomány*”, amennyiben vizsgálódásának tárgyát normatartalmak (jogsabályi tartalmak) képezik, ugyanakkor azt a szellemi tartalmat, amelynek a jogsabályok is részei, „*a társadalmi élet realitása hordoz[za]*” (vagyis társadalomban élő, valódi emberek életére van hatással, és a jogdogmatika kategóriái ebből a valós társadalmi létből fakadnak), ennyiben tehát a jogdogmatika is társadalomtudomány.²⁰ Ugyancsak a jogdogmatikán keresztül mutatkozik meg a jog Moór felfogása szerinti kevert jellege akkor, amikor arra mutat rá, hogy bár a jogdogmatikus feladata nem elsősorban a társadalom ismerete, az két ponton mégis elengedhetetlen: egyrészt a jogdogmatikus abból indul ki, hogy érvényben lévő szabályokkal foglalkozik, másrészt pedig a jogsabályok tartalma a társadalmi életből lett merítve, annak kifejtéséhez bizonyos mértékű társadalomismeret elengedhetetlen.²¹

Bizonyos értelemben azt lehet mondani, hogy Moórt éppen neokantiánus orientációja vezetett rá arra, hogy ennek örökségét meghaladni igyekezzen. A valóság és az értékek közötti „értékes valóság” természetének pontosabb megértéséhez részben Rickertből indult ki. Moór az ő érdemének tekintette azt, hogy eszközt adott a társadalmi valóság megfelelő megismerésére. Moór értékelésében Rickert észlelte és orvosolta azt, hogy Kant *A tiszta ész kritikájában* csak a természettudomány ismeretelméletét alkotta meg. Rickert a kanti *mundus intelligibilis* kategóriájába sorolta a társadalmi valóságot, de eközben tekintettel volt arra is, hogy ez a valóság emberi cselekvésekben manifesztálódik.²² Ez a vegyes valóság az értékes valóság, amit Moór is alkalmazott saját jogfilozófiájában. Moór egyúttal észlelte, hogy az értékes valóság fogalma emlékeztet a hegeli objektív szellemre. Ez az átfedés irányította figyelmét az újhegeliánus gondolkodókra, közülük is kiemelten Nicolai

¹⁵ MOÓR 1923, 143. p.

¹⁶ VARGA 2016, 209. p.

¹⁷ MOÓR 1934, 24. p. Horváth Barna ennek a „harmadikfajtájú” törvényszerűségnek a feltételezését bírálta saját szinoptikus jogelméletében, mert szerinte ennek a szférának a létezése nem bizonyítható. ZSIDAI 1989, 517–518. pp.

¹⁸ MOÓR 1934, 24. p.

¹⁹ MOÓR 1994, 18. p.

²⁰ MOÓR 1934, 32. p.

²¹ MOÓR 1994, 59. p.

²² MOÓR 1943, 13–14. pp.

Hartmannra, akinek a létrétegekről alkotott elméletét át is vette,²³ és ez az elképzelés alkotta *A szabad akarat problémája* gondolatmenetének gerincét.

2. A jog fogalma és helyessége

A jogfilozófiát régóta foglalkoztatja a kérdés, hogy mi a jog, és a legkülönbélebb meghatározási kísérletek születtek az idők során. *Moór* is a jogfilozófián belül a jogi alaptan feladatáént határozta meg a pontos jogfogalom megadását. Nézete szerint azért indokolt foglalkozni a jogfogalommal, mert ugyan a tételes jogász elsősorban a tételes jogot alkalmazza, a tételes jogtudomány művelői ezt az eleve adott anyagot rendszerezik, mindez előfeltételezi a jog fogalmának ismeretét. A tételes jogtudomány önmagában nem tud felülemelkedni azon az ördögi körön, hogy a jog az, amit a jog jognak mond, ez viszont természetesen hasznavehetetlen információ. Ezért van szükség a jogfilozófia közreműködésére, amely a jogfogalom kialakításával megteremti a tételes jogtudomány működésének logikai előfeltételét.²⁴

Moór a következőképpen summázza jogfogalmát: „[...] olyan valósággal érvényesülő társadalmi szabályok összessége, amelyeknek érvényesülését végsősorban fizikai kényszer alkalmazásával is biztosítja a legerősebb társadalmi hatalom.”²⁵ A kérdés részletesebb tárgyalása során a jog öt fogalmi összetevőt azonosította az alábbiak szerint:²⁶

1. A joghoz hozzátartozik valamilyen empirikus emberi cselekvésnek a képzete. Ezek a cselekvések, amelyek térben és időben a legkülönbélebbek lehetnek, *Moór* a jog tartalmának nevezte.
2. A jog része a normativitás, vagyis az, hogy kötelezést tartalmaz, kötelezi alanyait valamilyen magatartás tanúsítására.
3. A kötelezésnek megfelelő magatartást a jog speciális fenyegetés kilátásba helyezésével törekszik elérni. Ez a tulajdonság *Moór* szerint az első, ami kifejezetten megkülönbözteti a jog normáit más társadalmi normáktól. A fenyegetés kilátásba helyezését *Moór* három további összetevőre bontja: a) a fenyegetés fizikai kényszer, amelyhez b) a jövőbeli feltételes megvalósulás bizonyosságának gondolata társul, és c) ez a kényszeralkalmazás a címzett részére hátrányosként van feltüntetve.
4. A jogot valamely rajta kívül álló hatalom kényszeríti ki. Ezt a hatalmat *Moór* „fizikailag legerősebb szociális hatalomnak” nevezi.
5. A jog rendszerint ténylegesen érvényesül. Az, hogy melyik jogszabály életképes és melyik „halvaszületett”, csak utólag derül ki. Ebben a gyakorlati érvényesülésben nyújt segítséget az államhatalom a jog számára bizonyos esetekben.

A korábban kifejtettekből látható, hogy *Moór* olyan definíció megalkotására törekedett, amely tükrözi a jognak az okozati valósággal és az értékek valóságával fennálló kapcsolatát, vegyes jellegét. Ezt a törekvést tükrözi, amikor úgy írja le a jogot, hogy az

²³ Uo. 14–15. pp.

²⁴ *MOÓR* 1994, 12. p.

²⁵ Uo. 188. p.

²⁶ *MOÓR* 1923, 177–186. p. Összefoglalja SZABÓ 1994, 78–79. pp.

„egész sereg részint a »mi legyen«, részint a »mi van« birodalmába tartozó alkotóelemből van összerakva.”²⁷ A jelen tanulmány keretei között e jogfogalomnak két sajátosságára érdemes röviden kitérni.

Moór jogfogalmában a „fizikailag legerősebb szociális hatalom” mintha az austini parancselméletet tükrözné valamelyest. *Austin* szerint a jog nem más, mint a szuveréntől eredő általános parancsok összessége,²⁸ a szuverén pedig az az entitás a társadalomban, amelynek szokásszerűen engedelmeskednek a politikai közösség tagjai, és amely egyúttal szokásszerűen nem engedelmeskedik a politikai közösség többi tagjának.²⁹ *Austin* meghatározása látványosan, már-már zavaróan egyszerű, és – a szerző angol származása ellenére – illeszkedik abba az újkori tendenciába, amely a jog tetszőlegességét igyekszik az elmélet síkján magyarázni. Ám épp ez az egyszerűség az, ami miatt sok bírálat érte. A jelen kontextusban a legfontosabb ezek közül az, hogy az *Austin* által kínált szuverénfogalom alapján nem különböztethető meg a legitim és az illegitim hatalmaktól származó parancs, hiszen ha egy rablóbandának szokásszerűen engedelmeskednek a társadalom tagjai, ők pedig szokásszerűen nem engedelmeskednek másoknak, akkor e definíció alapján a rablóbanda is jogot alkot.³⁰ Moór fontosnak tartotta kiemelni, hogy a jog mögött kell, hogy álljon valamilyen kényszerítő erő, amely érvényt szerezhet előírásainak. A legerősebb hatalom a jog tényleges érvényességének előfeltétele, ami pozitivitással ruházza fel a jogot.³¹ Ez a hatalom azonban Moór megfogalmazása szerint nem azonos a pusztá nyers kényszerrel: abból fakad, hogy a társadalom nagy többsége erkölcsileg helyesli a jogot, és ily módon a közerkölcs a jog kauzális alapjaként szolgál. A jog tehát szoros kapcsolatban áll a hatalommal, azonban rendelkezik bizonyos többlettel, ami miatt nem redukálható a mindenkor legerősebb hatalmi tényező önkényére, hozzátartozik egyfajta támogatottság vagy azonosulás a társadalom többsége részéről.

A második vonás, ami kiemelést érdemel Moór jogfogalmából, negatív jellegű: hiányzik belőle az erkölcsi igazolás. Moór jogfilozófiája összhangban áll a klasszikus jogpozitívizmus elválasztási tézisével, amely szerint elképzelhető a jog olyan érvényességi kritériuma, amely nem tartalmaz erkölcsi kritériumot.³² Moór az erkölcsi helyeslést nem tekintette a jog érvényességi kritériumának, ugyanakkor a jog helyességére a jogfilozófia egyik központi kérdéseként tekintett. Moór – e tekintetben is követve a neokantianus pozitívizmus képviselőinek többségét³³ – az erkölcsi relativizmus talaján állt, álláspontja szerint a tételes jog tartalmának erkölcsi megítélésére nem állítható örök és változatlan mérce. Ez a lehetetlenség társadalmi okokkal magyarázható: a mindenko-

²⁷ MOÓR 1923, 186. p.

²⁸ AUSTIN 1832, I. p. 13. p.

²⁹ Uo. 210. p.

³⁰ HART 1958, 603. p. Hart más alapon is bírálta a parancselméletet, így életszerűtlennek találta azt az elképzelést, hogy egyáltalán azonosítható a modern társadalmakban olyan egységes hatalom, ami megfelel az austini szuverénfogalomnak, mert a hatalomgyakorlás megosztva működik, és az egyes hatalmi aktorok rendszerint engedelmeskednek a többi aktor saját hatáskörében meghozott döntéseinek. Hart elsősorban a jog legitimitásának kérdésére összpontosított gondolatmenetében; arra a kérdésre ugyanis, hogy miért követelhető meg a jog-alanyoktól, hogy betartsák a jogszabályokban előírtakat, egy tisztán hatalmi alapú elmélet nem tud választ adni. Mindennek tárgyalása azonban túlmutat a jelen tanulmány terjedelmi és tartalmi keretein.

³¹ MOÓR 1922, 21. p.

³² GYÓRFI 2004, 32. p.

³³ Vö. pl. KELSEN 1998, 217–218. pp.

ri közkerölcs a társadalmi állapotok folyamánya, ezek az állapotok természetszerűleg változnak, a helyes jog pedig velük együtt változik.³⁴

A fentiek mellett – *Szabadfalvi* nyomán³⁵ – *Moór* Gyula következő jogi értéktani tézisei emelhetők ki. A helytelen jog követendőségét illetően arra mutatott rá, hogy ez az elvárás akkor igazolt, ha a jog a társadalmi lét szolgálatában áll.³⁶ Ezzel az állítással *Moór* egy esszenciálisan teleologikus jegyet emelt be jogfilozófiájába: „[a] jog léte csupán akkor jogosult, ha az emberi célokat szolgálja.”³⁷ A második világháború utáni jogfilozófiában *Fuller* volt az, aki markáns módon a teleologikus jelleget emelte középpontba, és ezzel összefüggésben különböző jogfilozófusokat – köztük *Somló* Bódogot – bírált, amiért a jogot egy formális struktúrával azonosították, aminek során elhanyagolták az e struktúra keretében zajló, célirányos tevékenységet.³⁸ *Moór* ezt a célirányosságot iktatta be a jog helyességéről szóló fejtegetéseibe. Ebből a gondolatból következett az az állítása is, hogy bizonyos esetekben a helytelen jog megsértése lehet helyes. A probléma abban ragadható meg, hogy a helytelen jog megsértése a helyes jogszabályok elleni támadást is jelent, ám a körülmények mérlegelése vezethet olyan eredményre, hogy a helytelen jog megsértése erkölcsileg helyeslendő.³⁹ *Moór* álláspontjából világosan kitűnik a jog és az erkölcs fogalmi különbözősége, amikor úgy fogalmaz, hogy az erkölcstelen jog „ha jogilag kötelez is, erkölcsileg nem kötelez”,⁴⁰ és e különbségtétellel elválasztja álláspontját a természetjogtántól, amely az erkölcstelen jogtól a jogi minőséget is megvonja. Ez az okfejtése egyúttal alapot szolgáltatott a forradalmi jog elismeréséhez is.

Röviden említést kell tenni arról, hogy a fizikai kényszer *Moór* Gyulánál nem öncélú, az pusztán eszközjellegű, helyessége a kikényszerített jogi tartalomtól származik. A tartalmilag helyes jog kikényszerítése helyes, hiszen megvéd a helytelen erőszaktól.

A jog teleologikus jellegével hozhatók összefüggésbe azok a különböző korlátok, amelyeket *Moór* a jog tartalma számára meghatározott. Ezek a korlátok nem nevezhetők kifejezetten normatívnak, sokkal inkább a jog legalapvetőbb működőképességével hozhatók összefüggésbe. *Moór* négy ilyen korlátot azonosított. A logikai korlát tulajdonképpen a jog észszerűségét jelenti. Ez a korlát a jog logikai rendszerszerűségéből következik. Ebből nem vezethető le egyfajta „logikai természetjog”,⁴¹ inkább azt jelenti, hogy a jog nem vezethet logikai ellentmondásra,⁴² mert az ellentmondó, rendszeridegen előírás nem valósítható meg. A fizikai korlátok alatt *Moór* az élettelen természet törvényei mellett a biológiai korlátokat is értette, a „fizikai” szót tehát annak eredeti értelmében

³⁴ MOÓR 1923, 307–308. pp.

³⁵ SZABADFALVI 1994, 109–110. pp.

³⁶ MOÓR 1923, 338–339. pp.

³⁷ MOÓR 1911, 31. p. Látható, hogy a teleologikus elem már *Moór* korai munkásságában tetten érhető. Az e helyütt idézett gondolat *Moór* Stammler-kritikájának kontextusában született: *Moór* azt hozza fel *Stammler* ellenében, hogy jogfilozófiájából egy túl merev, az öncélúsággal határos jogkövetelési kötelezettség vezethető le, ami életszerűtlen elvárás, mert előfordulhat, hogy a jog nem tölti be azt az alapvető rendeltetését, hogy közös szabályozást nyújtson a társadalom számára olyan kérdésekben, amelyekben nincs egyetértés.

³⁸ FULLER 1969, 113. p.

³⁹ MOÓR 1923, 344–345. pp.

⁴⁰ Uo. 345. p.

⁴¹ MOÓR 1928, 163. p.

⁴² MOÓR 1934a, 32–33. pp.

(természet, φύσις) használja.⁴³ A társadalmi korlátok a „társadalmi élet fennállásához nélkülözhetetlen társadalmi adottságok”, amelyek „abszolút és áthághatatlan” korlátot képeznek a jog számára azért, hogy társadalom nélkül jog sem létezhet.⁴⁴ Olyan korlátok ezek, amelyek figyelmen kívül hagyása „a jog fogalmával, a jog életének alapvető törvényszerűségeivel” ellentétes;⁴⁵ ilyen például az örök és változatlan törvények előírása a változó világban.⁴⁶ Végül az erkölcsi korlátok alatt Moór azokat a minimális erkölcsi követelményeket értette, amelyek „érvényesülése nélkül a társadalom reális fennállása [...] azért nem lehetséges, és az erkölcs azért alkalmas erre a társadalom-fenntartó szerepre, mert az erkölcs tartalma épen a társas lét nélkülözhetetlen követelményeit szeegezi az individuum szolipszizmusával szembe.”⁴⁷

Ilyenformán az erkölcsi korlátok rokoníthatók a társadalmi korlátokkal, amennyiben az előbbieket létjogosultságát is az adja, hogy teljes hiányuk a társadalom pusztá létét fenyegeti. Moór a skolasztikus természetjogi felfogással hozza összefüggésbe ezt a tézist, érdemes mindemellett utalni a radbruchi formulára, amely ugyan az igazságosság dimenziójában, de hasonlóképp ahhoz köti a jog jogi jellegét, hogy betölti-e társadalmi rendeltetésének minimumát. Radbruch esetében a jogeszmé, az igazságosság biztosítása, vagy legalább az arra való törekvés az a minimális kritérium, amely a jog számára a jogi jellegét biztosítja és igazolja a jognak való engedelmisség elvárását.⁴⁸ Látni kell mindazonáltal, hogy míg Radbruch esetében e kritériumoknak való megfelelés fogalmi jellegű, Moór esetében a jog akkor sem veszíti el jogi minőségét, ha a bemutatott korlátokba ütközik.

3. Jogfilozófia, jogtudományok, a jogtudományok módszertana

Ahogy fentebb szó esett róla, Moór Gyula számára a jogfilozófia a tételes jogtudomány művelésének előfeltétele volt. A jogfilozófia Moórnál egyfajta köztes pozíciót foglalt el az általános filozófia és a szaktudományok között. A filozófia egyetemes igénnyel foglalkozik a mindenség legalapvetőbb kérdéseivel. A jogfilozófia nem általános filozófia, mert nem a „Mindenség egészére” vonatkozik, azonban nem is szűk értelemben vett jogtudomány, mert azok fölött áll, azok előfeltevéseit vizsgálja.⁴⁹ A jogfilozófia és a jogtudományok viszonya a forma és a tartalom viszonyaként jellemezhető. A jogfilozófia foglalkozik a jog változatlan lényegével, a jogtudományok pedig a jog változó elemeivel.⁵⁰

A jogfilozófia vizsgálódása három fő kérdéskörre irányul, ennek megfelelően három aldiszciplínára osztható, mindehhez azonban egy negyedik aldiszciplína is társul. A jog alapfogalmaival foglalkozó terület a jogi alaptan, a jog okozatos összefüggéseinek kérdéseit a jogszociológia tárgyalja, a jog helyességét pedig a jogi értéktan (axiológia) elemzi. A három „jogelméleti” probléma mellett negyedik („tudományelméleti”) problémaként

⁴³ Uo. 33–34. pp.

⁴⁴ Uo. 37. p.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo. 38. p.

⁴⁷ Uo. 41. p.

⁴⁸ RADBRUCH 1998, 191. p.

⁴⁹ MOÓR 1992, 51. p.

⁵⁰ Uo. 55. p.

merül fel a jogtudományok módszertanának kérdése, amely *Moór* szerint annyi ágra oszlik, ahány jogtudomány van.⁵¹ Ezekhez a vizsgálódásokhoz többféle módon eljuthatunk az általános filozófiából kiindulva. A tárgyelméleti megközelítésből következik, hogy választ kell kapnunk a jog mibenlétének kérdésére, mert a jog is a valóság egyik jelensége. Ebből egyenesen adódik az a kérdés, hogyan ismerhető fel a jog. Továbbá a jogot bele kell helyezni az értékek rendszerébe, ezáltal pedig a tárgyelmélet a jogi értéktanhoz is elvezet. Az ismeretelmélet a megismerés módjaival, lehetőségeivel foglalkozik, ezért a jogtudományok módszertana kérdéseinek megválaszolása szintén filozófiai megalapozással rendelkezik. Az értékelmélet – kézenfekvő módon – a jogi értéktanhoz vezet el.⁵²

*Moór*nak az a megfogalmazása, hogy a jogfilozófia mindhárom részéhez „a tétéles joggal való foglalkozás vezet el anélkül, hogy a tétéles jog megadná rájuk a feleletet,”⁵³ jól szemlélteti jogfilozófiája gyakorlatorientáltságát, azt a meggyőződését, hogy elvont gondolatai és kérdésfeltevései a jog mindennapos, gyakorlati működéséből származnak. Az absztrakt elmélet és a gyakorlat e kapcsolata jelenik meg *Moór*nak a tétéles jogtudományra valószínűleg legnagyobb hatást gyakorló monográfiájában, *A jogi személyek elméletében*. A jogi személyek elmélete elsősorban – értelemszerűen – a tétéles jogtudományokra tartozik, azonban „átnyúlik a jogfilozófia terére is”, mert bármely tétéles joggal szükségszerűen együtt járó fogalmakkal is összefügg, vagyis olyan fogalmakkal, amelyek a jog „általános előfeltevései”, *Moór* Gyula gyakori szóhasználatával „*preszuppozíciói*.”⁵⁴ A jogi személyek elméletének megalapozása követi azt az általános filozófiától a jogfilozófián át a tétéles jogtudományokig húzódó ívet, ami *Moór*nak a tárgy értelemben vett jogtudományokról kialakított nézeteire jellemző. A jogalany és az alanyi jog kérdései a filozófia vizsgálódási körébe tartoznak; ugyanakkor ezen túlmenően a tárgykör kapcsolódik a tárgyi jog mivoltának, illetve a jog és a valóság kapcsolatának kérdéseire is, ahogyan az is a jogfilozófia terrénuma, hogy a tétéles jogtudomány milyen módszertant alkalmaz a jogi személyek konstrukciójának létrehozásához.⁵⁵ Általános jogfilozófiájának megfelelően *Moór* az értékekkel és az okozati valósággal egyaránt összekapcsolja a jogot, ez a kapcsolódás ugyanis elengedhetetlen ahhoz, hogy a jog élő legyen – vagyis hogy képes legyen hatást gyakorolni a valóságra.⁵⁶ Amikor a jog szabályoz, akkor meghatároz egy beszámítási pontot az okozati valóság köréből. Ez a beszámítási pont a jogalany, ami gyakran természetes személy, vagyis ilyen esetben a jogalanyiség egybeesik „*valamely húsból-vérből való ember eleven realitásával*.”⁵⁷ Ettől az egybeeséstől azonban a jog eltekinthet, ennek példája – egyebek között – a képviselés intézménye,⁵⁸ és hasonlóképpen a jogi beszámítás magyarázza a jogi személy je-

⁵¹ Uo. 69. p.

⁵² *MOÓR* 1994, 27-30. pp.

⁵³ Uo. 27. p.

⁵⁴ *MOÓR* 1931, 9. p.

⁵⁵ Uo. 10–11. pp.

⁵⁶ Uo. 294. p.

⁵⁷ Uo. 307. p.

⁵⁸ Uo. 308–309. pp.

lenségét is.⁵⁹ A *Sein* és a *Sollen* elválasztásának filozófiai dilemmája tehát közvetlen összefüggésben áll a magánjog egyik alapvető fogalmával.⁶⁰

4. Közéleti-politikai nézetei

Moór időnként kitekintett a jogtudományon túlra is, különösen 1945 után fordult figyelme a politikai-közéleti kérdések felé,⁶¹ amikor jogfilozófiai mondanivalóját már lényegében elmondta. Talán ő maga is azonosult azzal, amit 1946-ban, a Kisgazdapárt Egyetemi Orvoscsoportjának értelmiségi nagygyűlésén elmondott, miszerint a forradalom utáni időkben – amilyenek Moór a második világháború utáni éveket is tekintette – a legnagyobb probléma a „szellemi hídverés a mult [sic] és a jövő között”, amiből az értelmiségnek is kötelessége kivenni a részét.⁶² Moór 1945 utáni közéleti állásfoglalásait a *Tegnap és holnap között* című kötet gyűjti össze, s jelen tanulmány ennek alapján igyekszik bemutatni néhány témát és álláspontot Moór nem jogász nézeteiből.

Moór nem 1945-ben kezdett foglalkozni a közélettel, ennek megfelelően tárgyal olyan kérdéseket, amelyekkel már korábban is foglalkozott. Ilyen kérdés volt a laikus igazságszolgáltatás, amely a második világháború lezárásával nyert aktualitást a népbíróságok felállítása kapcsán, ugyanakkor Moór már pályája korai szakaszában is foglalkozott a témával a magyar esküdtszéki rendszer kapcsán, és bírálta, azt, hogy az esküdtek hatásköre a bűnösség megállapítása, szerinte ugyanis éppen hogy a büntetéskiszabás kellene, hogy az esküdtsékek feladata legyen, a bűnösség megállapítása pedig a hivatásos bírák feladatkörébe kellene, hogy tartozzon.⁶³ Moór az 1945-ös rendeletekkel felállított népbíróügyi rendszert azzal magyarázta, hogy a népbíróságok politikai és átmeneti feladatokat látnak el.⁶⁴ Fontosnak tartotta hangsúlyozni a népbíróság és az esküdtbíróság közötti különbségeket, amelyeket a laikus bírák közreműködésének formájában, az intézmények funkciójában, illetve eredetében látott.⁶⁵ Megítélése szerint a népbíróügyi rendszert nem érdemes az igazságtalanság miatt bírálni nemcsak azért, mert átmeneti és politikai funkciót tölt be (a háborús bűnösök felelősségre vonását), de azért sem, mert a második világháború borzalmaihoz képest még mindig sokkal humanusabb, mint például a francia forradalom során kialakított forradalmi törvényszékek.⁶⁶

Hasonlóképp többször foglalkozott Moór a pacifizmus kérdésével is. Moór a pacifizmust az anarchizmus eszméjével összefüggőnek tartotta, és világéletében szkeptikus volt a pacifizmus életképességét illetően. Mind 1929-ben írta, „[a] pacifizmusnak előfeltétele, hogy feltétlenül bizzunk az emberi jóságban és okosságban”, amely a legnagyobb nemzetközi ellentétet is harc nélkül oldja fel, márpedig ha ebben bízunk, akkor hin-

⁵⁹ Uo. 314. p.

⁶⁰ Itt csak érintőlegesen, a pontosság kedvéért érdemes utalni rá, hogy Moór szerint a jogi személy fogalma nemcsak a magánjog, hanem – sőt: elsősorban – a közjog számára bír jelentőséggel. MOÓR 1931, 11–36. pp.

⁶¹ Ez tűnik ki *Szabadfalvi* vonatkozó ismertetéséből. SZABADFALVI 1994, 149–150. pp.

⁶² MOÓR 1947, 123. p.

⁶³ MOÓR 1914., emellett *Laikus bírák a büntető igazságszolgáltatásban* címmel írt egy tanulmányt, amely azonban tudomásunk szerint kéziratban maradt. SZABADFALVI 1994, 26. p.

⁶⁴ MOÓR 1947a, 106., 112. p.

⁶⁵ Uo. 113–114. pp.

⁶⁶ MOÓR 1947a, 112–113. pp.

nünk kell az anarchizmusnak abban az alaptézisében, hogy az ember állami kényszer nélkül képes a harmonikus társadalmi együttélésre.⁶⁷ Maga az anarchizmus is ellentmondásokkal terhelt azonban, hiszen míg egyfelől el akar törölni minden kényszert, másfelől e cél érvényesítéséhez kényszert kellene alkalmaznia. A pacifizmus tulajdonképpen felfogható az államok anarchizmusaként, ebben az esetben pedig az egyik állam által gyakorolt kényszerhatalom, a háború csak kényszerrel hárítható el.⁶⁸ A világbéke csak egy világállam létrehozásával lenne biztosítható, de ez is illuzórikus, hiszen a világállam rendjének fenntartása továbbra is kényszeralkalmazást igényelné, ráadásul valószínűleg csak annyi történne, hogy a külső (államközi) háborúk internalizálódnának, vagyis a világállamon belül zajlanának.⁶⁹ Végül Moór tulajdonképpen az igazságos háború lehetősége mellett is állást foglalt, amikor azt írta, „mindaddig, amíg lesznek az embereknek ideáljai, készen kell állaniok arra is, hogy ha kell az életüket is feláldozzák értük”, ily módon a béke megőrzésének eszménye is megkövetelheti a hadviselést.⁷⁰ Pályafutása kései éveiben Moór az ENSZ felállítását jól látható optimizmussal kommentálta, a pacifizmus iránti szkepszise azonban nem tűnt el teljesen. Az ENSZ-től szerinte sok pozitívumra lehet számítani a nemzetközi politika terén, ugyanakkor arra figyelmeztetett, hogy „[a]mint a legtökéletesebb jogot sem lehet megóvni a forradalom veszélyétől, akként az új békeszervezet is elveszti erejét, ha azok a világhatalmak, amelyek megalkották, egymással harcba szállnak.”⁷¹

Érdekes kitekinteni röviden Moórnak a fasizmus, a nemzetiszocializmus és a szovjet kommunizmus államrendjéről és ideológiájáról tett észrevételeire. Moór számos ponton bírálta a fasizmust és a nemzetiszocializmust: kritizálta ideológiáik alapvetően negatív jellegét, vagyis azt, hogy jellemzően nem pozitív, hanem negatív tételeket, más tanoktól való elhatárolódásokat fogalmaztak meg.⁷² Bírálta totális jellegüket, valamint – negatív értelemben vett – politikai machiavellizmusukat,⁷³ továbbá diktatórikus törekvéseiket.⁷⁴ Ideértve a diktatúráknak azt a gyengeségét, hogy a „nagy ember” kiesésével az egész rendszer meginog.

A *Szovjetunió alkotmánya* című tanulmányában Moór a szovjet alkotmányos rendszert értékeli. Megközelítése kevésbé kritikus, ami az utókor fényében érthető: amikor gondolatait kifejtette, a nemzetiszocialista rémtettek már nagyjából ismertek voltak, a sztálinizmus atrocitásai azonban még nem éltek a köztudatban, ráadásul Moór szövegéből is kitűnik, hogy a Szovjetunióra felszabadítóként tekintett.⁷⁵ A Szovjetunió 1936-os alkotmányát illetően maga Moór is elismeri, hogy keveset tud annak gyakorlati megva-

⁶⁷ MOÓR 1929, 19. p.

⁶⁸ Uo. 20. p.

⁶⁹ Uo. 21. p.

⁷⁰ Uo. 22. p.

⁷¹ MOÓR 1947b, 104–105. pp.

⁷² MOÓR 1947c, 51–53. pp. Moór a nemzetiszocializmust és a fasizmust világosan megkülönböztette egymástól. MOÓR 1947c, 48–50. pp. A nemzetiszocializmussal szembeni kritikáit a legtöbb esetben a fasizmusra is alkalmazta.

⁷³ Uo. 46–48. pp.

⁷⁴ Uo. 53–55. pp.

⁷⁵ „A rideg tárgyilagossá pedig a legkevesebb, amit a hatalmas Szovjetbirodalom tőlünk megérdemel, megérdemel azokért a hallatlan áldozatokért, amelyeket a lefolyt világháborúban az egész emberiség ügyéért hozott.” MOÓR 1947d, 96. p.

lósulásáról,⁷⁶ ez pedig természetsszerűleg korlátozta a rálátását azokra a visszasságokra, amelyeket a sztálini rendszer a szovjet alkotmány alapjogi katalógusának bőségessége ellenére elkövetett.

Végül említést kell tenni arról, hogy Moór szellemiségét alapvetően befolyásolta a kereszténység és a humanizmus. Ez jogfilozófiájában, jogi axiológiájában is tetten érhető,⁷⁷ de általános világnézetében is rendre kifejezésre juttatta. Szerinte a 20. század még mindig nem valósította meg „*a humanitásnak azt a fok[át], amelyet a keresztény etika követel.*”⁷⁸ A szocializmus követeléseinek nézete szerint nagy mértékben támaszthatók a keresztény erkölcsre.⁷⁹ A keresztény kultúra kibontakoztatása természeténél fogva demokratikus fejlődés.⁸⁰ Ez a néhány példa talán érzékelteti, hogy Moór számára korának keresztény etikája fontos vezérfonalat jelentett úgy a társadalmi élet, mind a jog egyes kérdéseinek megválaszolásában.

5. Aktualitása

5.1. A szabad akarat problémája

Lavazza szerint a szabad akarat fogalma három elemet foglal magában: a másként cselekvés lehetőségét, az egyén uralmát a döntései fölött, valamint az indokokra való reagálás képességét.⁸¹ Talán Moór is hasonlóra gondolt akkor, amikor úgy fogalmazott, „[a]zzal a felfogással, hogy az akarat szabadságának forrása a szellem, az ész, hogy csak ott van szabadság, ahol értelmes megfontolás, értékelő választás van, már az akarat szabadság határait is megjelöltük.”⁸² Moór szerint a szabad akarat fogalma szükségszerűen kapcsolódik a joghoz, amelynek csak akkor van értelme, ha szabad belátás szerint, az eszközre hallgatni képes személyekhez szól,⁸³ továbbá a magánjog, illetve a büntetőjog szoros kapcsolatban áll a szabad akarat fogalmával.⁸⁴ Mindezek miatt Moór szükségesnek találta, hogy reflektáljon a szabad akarat mibenlétére. Gondolatmenetében következetesen elhatárolódott az akarat szabadságot illuzórikusnak tartó determinista nézetektől,⁸⁵ ugyanakkor tartózkodott attól is, hogy az akarat szabadságot az ész teljes indeterminizmusával azonosítsa, ebben az esetben ugyanis figyelmen kívül hagynánk azt, hogy akaratlagos döntéseink során a releváns körülményeket, érveket is figyelembe vesszük. Az akarat szabadsága a korlátozott lehetőségek közötti választásban mutatkozik meg,⁸⁶ ez az álláspont pedig emlékeztet Lavazza imént idézett leírására. Moór a saját

⁷⁶ Uo. 95. p.

⁷⁷ MOÓR 1923, 304. p.

⁷⁸ MOÓR 1947c, 45. p.

⁷⁹ MOÓR 1947e, 21. p.

⁸⁰ MOÓR 1947f, 31. p.

⁸¹ LAVAZZA 2019, 2. p.

⁸² MOÓR 1943a, 50. p.

⁸³ Uo., 143. p.

⁸⁴ Uo. 144–145. Ez az összefüggés a büntető anyagi jognak a jogági elhelyezkedését illetően is fontos szerepet bír Moór jogfilozófiájában. Lásd a 5.2. szakaszt!

⁸⁵ Pl. MOÓR 1943a, 52. p. 58. p.

⁸⁶ Uo. 142. p.

nézeteihez két fő szellemi mentora, *Rickert* és *Hartmann* hosszas bemutatásán és bírálata után keresztül jut el. *Rickert* nézeteiben az ún. „profizikai alany” fogalmát célozta, ami a szubjektum megismerő képességének egyfajta hipotetikus előfeltétele, a szubjektumnak minden „tárgyi elemtől, vagyis mindattól, ami benne megismerhető s így az ismeret tárgya lehe”, megtisztított alapállapota;⁸⁷ *Rickert* ezt a profizikai alanyt a valóság és az értékek közötti köztes világba helyezte.⁸⁸ *Moór* azt kritizálja *Rickert*-ben, hogy ugyan a profizikai alany szabadságát levezette, ám ez az okfejtés *Rickert* által is elismerten alkalmatlan az akarat erkölcsi szabadságának magyarázására, ezért *Rickert* elmélete kevés haszonnal bír a *Moór* által felvetett kérdés szempontjából.⁸⁹ *Hartmann*nal szemben pedig *Moór* azt veti fel, hogy ő a szabad akarat forrásaként „a személy irracionális magját” jelölte meg.⁹⁰ Az ember alapvetően az okozatos és erkölcsi determináció hatása alatt áll, és mindez alól csak az irracionális mag mentes.⁹¹ Ez a kiindulópont viszont azt eredményezi, hogy az irracionális mag a szabad akarat kizárólagos hordozója, ugyanakkor az irracionális mag tökéletesen szabad, ami – *Hartmann* saját álláspontja szerint is – valójában nem is akarat.⁹² Jóllehet eltérő alapokról, de mindkét filozófus az irracionálisba helyezte a szabad akaratot *Moór* értékelése szerint. Ez pedig kiüresíti és értelmetlenné teszi a szabadságot. *Moór* emellett az akarat szabadságot a *Sein* és a *Sollen* közötti köztes szférában, a kultúra szférájában látta felfedezhetőnek.⁹³

A szabad akarat mibenlétének, illetve a joggal fennálló kapcsolatának problémája ősi filozófiai kérdés, ami napjainkban bizonyos fokú friss aktualitást nyert az agyműködés részleteinek mélyebb feltárásával. Mindezek a fejlemények ugyanis az emberi psziché okozati – tehát kiszámítható, a természettörvények megnyugtató bizonyosságát ígérő – mozgatóinak felfedezésével kecsegtetnek. A szabad akarat problémáját illetően talán tehető annyi kritikai észrevétel, hogy éppen a problémakör jogi vetületét tárgyaló szakasz meglehetősen rövid, már-már odavetettnek tűnik; ehhez képest *Moór* rendkívüli mélységben elemzi és bírálja *Rickert* és *Hartmann* nézeteit. Okfejtése ezért leginkább filozófiai tekintetű, némi jogfilozófiai színezettel. Ez a gondolatmenet a szabad akarat természetével kapcsolatos modern kutatásokra is rávetíthető. Bizonyos kutatások olyan eredményre jutottak, amelyek a szabad akarat illuzorikus voltát implicálják.⁹⁴ A vita nem zárult le végérvényesen, noha úgy tűnik, a közmegegyezés abba az irányba mutat, hogy az empirikus, természettudományos kutatások önmagukban nem „váltják ki” a szabad akarat koncepcióját.⁹⁵ *Moór* maga is elismeri, hogy a szabad akaratra befo-

⁸⁷ Uo. 77. p.

⁸⁸ Uo. 79. p.

⁸⁹ Uo. 86., 88. p.

⁹⁰ Uo. 101. p.

⁹¹ Uo. 106. p.

⁹² Uo. 107. p.

⁹³ Uo. 13. p.

⁹⁴ Mindenekelőtt *Libet* „készenléti potenciállal” kapcsolatos, híres kísérlete tartozik ide. Vö. *LIBET* 2004, 126–137. pp.

⁹⁵ *PI. GREENE* – *COHEN* 2004.

lyást gyakorolnak a természet és a társadalom erői.⁹⁶ Elmélete egy lehetséges filozófiai keretet vagy kiindulópontot kínálhat az akarat problémájára a 21. században.⁹⁷

5.2. A büntető anyagi jog jogági elhelyezkedésének kérdése

A jogrendszer tagozódásának elméletét kidolgozva Moór Gyula elvetette azt a hagyományos – és mindmáig eleven – különbségtételt, amely a közjogot és a magánjogot a szabályozott életviszonyok jellege alapján határolja el. Moór szerint a helyes megkülönböztetéshez abból kell kiindulni, hogy a jog tárgya az emberi magatartás. Az emberi magatartások két csoportra oszthatók: az első csoportba a jog létrehozását, alkalmazását vagy kikényszerítését szolgáló magatartások tartoznak, a másodikba azok, amelyek nem e célokra irányulnak. A különbség ontológiai jellegű: az, hogy a jog szabályozza az emberi magatartást, egyenesen következik a jog fogalmából, az viszont nem következik, hogy a jognak a saját működését is szabályoznia kellene.⁹⁸ A jog működésével összefüggő magatartások alkotják a közjogot, az ezen túli magatartásokat pedig a „magánosok joga” szabályozza. Moór szemében a magánjog nagyobb jelentőséggel bírt. Abban az értelemben ugyan a közjog primátussal rendelkezik a magánosok jogával szemben, hogy a jogrend felállítását célzó jogi normák logikailag megelőzik a magánosok jogának szabályait.⁹⁹ Ettől eltekintve a magánosok joga rendelkezik erősebb jogi jelleggel. A közjog szabályainak kikényszeríthetősége kétségesebb, mint a magánosok jogának szabályaié, mert az előbbi közvetlenebb kapcsolatban áll a hatalom pusztá tényével. Vagyis míg a magánosok joga szabályainak kikényszerítését rendszerint biztosítják a jogalkalmazás rendjét meghatározó előírások, addig a közjog szabályainak érvényesítésére nincs ilyen normatív biztosíték.¹⁰⁰

Moór felosztásának legsajátosabb következménye az, hogy rendszerezése alapján a büntető anyagi jog a magánosok jogába tartozik, és csak a büntető eljárásjog („büntető perjog”) számít a közjog részének: *„Ha meghatározásunk szerint az állami tevékenység és a magáncselekvés különbségét tekintjük a közjog és a magánosok joga elválasztójának, akkor a megengedett egyéni cselekvéseket szabályozó szűkebb értelemben vett magánjogon kívül, a magánosok jogába tartozik a tiltott egyéni cselekvések tényálladékait megállapító anyagi büntetőjog is.”*¹⁰¹

Moór szerint továbbá *„az igazi magánjogokhoz is hozzáfűződik az állami kényszeralkalmazás, a perelhetőség és a végrehajthatóság, gondolata,”*¹⁰² és ugyan van különbség a büntető anyagi jog és a magánjog között, ez azonban nem azáltal ragadható meg,

⁹⁶ MOÓR 1943a, 51. p.

⁹⁷ Ebből nem következik az, hogy Moór elmélete fenntartások nélkül alkalmazható. Újragondolást igényelhet például az az állítása, hogy a motívumok, az akaratra ható erők nem okozati jellegűek. Vö. MOÓR 1943a, 43. p. Bizonyos, a kóros elmeállapoton kívüli körülmények, például a függőség vagy a pszichopátia, felvetik annak kérdését, hogy e jelenségek megragadására mennyire és milyen módon alkalmas kategóriák a motívum, illetve az „okozatos erő”. Ennek részletes kifejtésére itt nincs tér, a problémára azonban érdemes röviden utalni.

⁹⁸ MOÓR 1938, 14. p.

⁹⁹ Uo. 15. p.

¹⁰⁰ Uo. 15–16. pp.

¹⁰¹ MOÓR 1937, 26. p.

¹⁰² Uo. 28. p.

hogy az előbbi a közjog, az utóbbit pedig a magánosok joga körébe soroljuk.¹⁰³ Ez a felosztás természetesen nem került el a kor büntetőjogászainak figyelmét, és élénk vita alakult ki a rendhagyó tagolás körül. *Buza* László, miközben egyetértett *Moór* kiindulópontjával, vagyis azzal a gondolattal, hogy a közjog és a magánjog megkülönböztetésének helyes alapja a szabályozott magatartások természete,¹⁰⁴ úgy vélte, hogy az állami és a magántevékenység között gyakran szoros összefonódás figyelhető meg, ezért „a tisztán állami tevékenységet szabályozó jogon kívül közjog az is, amely állami tevékenységgel egységes aktussá olvadó magáncselekvést szabályoz.”¹⁰⁵ A büntető anyagi jog az állami tevékenységet is szabályozza azért, hogy a tényállásszerű cselekmény megvalósulása esetére cselekvést ír elő az állami szervek részére.¹⁰⁶ *Moór* a *Buza* észrevételeire adott válaszában elismeri, hogy a közjog és a magánosok joga nem hermetikusan elzárt területei a jognak,¹⁰⁷ ugyanakkor ezt nem látta elegendő indoknak arra, hogy ne bíráljuk felül a közjog és a magánjog „tankönyvi” megkülönböztetését. *Moór* álláspontjából tükröződik egyfajta lázadás a bevett, berögzült tudományos konszenzussal szemben, mintha önmagában azt kifogásolná, hogy vannak olyan fogalmak, distinkciók a jogtudományban, amelyek általános elfogadottságnak örvendenek és igazoltságukról nincs vita.¹⁰⁸ A büntető anyagi jog kapcsán *Moór* nem fogadja el *Buza* nézetét, mert az általa előadottak alapján „minden jog: közjog.”¹⁰⁹ *Moór* vitatja emellett, hogy a közjogi jelleget a hivatalból induló eljárás adná, és a büntetőjog köréből a magánindítványra induló eljárásokat, a magánjog köréből a hivatalból induló gyámhatósági eljárást hozza fel példaként.¹¹⁰ továbbá szerinte az önkéntes elhatározás fennállása sem alapozza meg kellően a különbségtételt, mert mind a büntető-, mind a magánjogban előfordul kötelezés.¹¹¹ Végül soron *Moór* a szabad akaratot tekinti kulcsfogalomnak, mert míg a magánjog és a büntetőjog szoros kapcsolatban állnak a szabad akarattal és az egyéni belátásból, erkölcsi megfontolásból való cselekvéssel, addig a közjog „szabad akaratára tekintet nélkül aláveti az embert az államhatalom uralmának.”¹¹²

Moór álláspontja ma is érvényes üzenetet hordoz, mert reflexióra készítet a „tankönyvi” kategóriáinkat illetően, és arra ösztönöz, hogy tudatosítsuk, miért tartunk ki a tudományos konszenzus mellett. Ez a fajta szellemi kihívás pedig akkor sem eredendően fölösleges, ha nézetére reflektálva *Finkey* Ferenc – *Wlassics* Gyulát parafrázálva – meggyőzően hívta fel a figyelmet arra, hogy „hozzá kell szoktatnunk a tudományok anyját [a filozófiát], hogy ne tekintse a büntetőjogot még mindig ölben hordozott cse-

¹⁰³ Uo. 29. p.

¹⁰⁴ BUZA 1943, 7. p.

¹⁰⁵ Uo. 8. p.

¹⁰⁶ Uo. 8–9. pp.

¹⁰⁷ Megjegyezhető, hogy *Moór* már tézise korábbi kifejtésében sem törekedett a merev, steril elválasztásra, és tisztában volt a két terület szerves összefüggésével; ezt tükrözik például a polgári eljárásjog („polgári per-jog”) vegyesen közjogi és magánjogi jellegéről írott gondolatai. MOÓR 1937, 29–31. pp.

¹⁰⁸ „Nem látom be azonban azt, hogy miért kellene ehhez a tankönyvről tankönyvre lustán átöröklődő uralkodó felfogáshoz okvetlenül ragaszkodni.” MOÓR 1943b, 33. p.

¹⁰⁹ Uo. 36. p.

¹¹⁰ Uo. 37. p.

¹¹¹ Uo. 38. p.

¹¹² Uo. 40. p.

csemőjének.”¹¹³ Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy napjaink büntetőjoga a Moór által hangsúlyozott szabad akaratú elem mellett is tartalmaz hagyományosan a magánjog körében megfigyelhető elemeket, ilyen például a tevékeny megbánás és a hozzá kapcsolódó közvetítés intézménye, ami nem a büntető igényét érvényesítő állam és a tettes aszimmetrikus viszonya, hanem a tettesnek és a sértettnek mint autonóm cselekvőknek az egyenjogúságot megközelíteni igyekvő viszonya.

III. Fontosabb művei

- A jog fogalma és az anarchizmus problémája Stammler jogfilosófiájában.* Budapest, 1911.
- Stammler „helyes jogról szóló tana”.* Budapest, 1911.
- Die Reform des unsarischen Schwurgerichtes.* Der Rechtsgang (2) 1914/2. 142. p.
- Mach, Recht, Moral. Ein Beitrag zur Bestimmung des Rechtsbegriffes.* A m. kir. Ferencz József Tudományegyetem tudományos közleményei. I. köt. 1. füz. Szeged, 1922.
- Bevezetés a jogfilozófiába.* Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek). Budapest, 1923.
- A logikum a jogban.* Filozófiai értekezések 1. Budapest, 1928.
- Das Logische im Recht.* Internationale Zeitschrift für Theorie des Rechts (2) 1928/3. 157. p.
- A pacifizmus útján.* Pécs, 1929.
- A jogi személyek elmélete.* A M. Tud. Akadémia Jogtudományi Bizottságának kiadványsorozata 2. Budapest, 1931.
- Szociológia és jogbölcselet.* Budapest, 1934.
- A természetjog problémája.* Budapest, 1934. [1934a.]
- Jogfilozófia.* (Moór Gyula előadásai után jegyezte Püski Sándor) Magyar Élet. Budapest, 1936.
- A jogrendszer tagozódásának problémája.* Budapest, 1937.
- Öffentliches und privates Recht.* Revue Internationale de la théorie du droit (12) 1938/1. 9. p.
- Újkantianizmus és újhegeliánizmus a jogfilozófiában.* Budapest, 1943.
- A szabad akarat problémája.* Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1943. [1943a]
- Az állam joga és a magánosok joga.* Kolozsvár. 1943. [1943b]
- A jogbölcselet problémái.* Magyar Szemle Társaság. Budapest, 1945.
- A magyar értelmiség hivatása.* In: MOÓR GYULA: Tegnap és holnap között. Budapest, 1947. 118. p.
- Az Egyesült Nemzetek Szervezetének jelentősége.* In: MOÓR GYULA: Tegnap és holnap között. Budapest, 1947. 97. p. [1947b]
- A fasizmus és a nemzetiszocializmus bírálata.* In: MOÓR GYULA: Tegnap és holnap között. Budapest. 1947. 44. p. [1947c]
- A Szovjetunió alkotmánya.* In: MOÓR GYULA: Tegnap és holnap között. Budapest, 1947. 71. p. [1947d]
- Kereszténység és szocializmus.* In: MOÓR GYULA: Tegnap és holnap között. Budapest, 1947. 9. p. [1947e]
- Demokrácia és világnézet.* In: MOÓR GYULA: Tegnap és holnap között. Budapest, 1947. 23. p. [1947f]

¹¹³ FINKEY 1941, 5. p.

IV. Irodalomjegyzék

- JOHN AUSTIN: *The Problems of Jurisprudence Determined*. London, 1832.
- BUZA LÁSZLÓ: *A közjog és a magánjog fogalmi elhatárolásának kérdése*. Kolozsvár, 1943.
- FINKEY FERENC: *Vitéz Moór Gyula új elmélete a büntetőjog magánjogi jellegéről*. Budapest, 1941.
- LON L. FULLER: *The Morality of Law*. New Haven, 1969.
- JOSHUA GREENE – JONATHAN COHEN: *For the law, neuroscience changes nothing and everything*. Philosophical Transactions of the Royal Society of London (359) 2004. 1783. p.
- GYÖRFI TAMÁS: *Jogpozitivizmus*. In: SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Miskolc, 2004. 31. p.
- H. L. A. HART: *Positivism and the Separation of Law and Morals*. Harvard Law Review (71) 1958/4. 593. p.
- DAVID HUME: *A Treatise of Human Nature*. Oxford, 1984.
- IMMANUEL KANT: *A gyakorlati ész kritikája*. Budapest, 1998.
- HANS KELSEN: *Mi az igazságosság?* In: VARGA CSABA (szerk.): *Jog és filozófia*. Budapest, 1998. 202. p.
- ANDREA LAVAZZA: *Why Cognitive Sciences Do Not Prove That Free Will Is an Epiphenomenon*. Frontiers in Psychology (10) 2010. 1. p.
- BENJAMIN LIBET: *Mind Time. The Temporal Factor in Consciousness*. Cambridge, 2004.
- PÉTERI ZOLTÁN: *Az „újjáéledt” természetjog néhány jogelméleti kérdése a második világháború után*. Állam- és Jogtudomány (5) 1962/4. 469. p.
- GUSTAV RADBRUCH: *Törvényes jogtalanság és törvényfeletti jog*. In: VARGA CSABA (szerk.): *Jog és filozófia*. Budapest, 1998. 187. p.
- RUDOLF STAMMLER: *Wirtschaft und Recht nach der materialistischer Geschichtsauffassung*. Leipzig, 1896.
- SZABADFALVI JÓZSEF: *Moór Gyula*. Budapest, 1994.
- VARGA CSABA: *Moór Gyula*. Iustum aequum salutare (12) 2016/1. 207. p.
- ZSIDAI ÁGNES: *Tény és érték (Moór Gyula és Horváth Barna jogfilozófiai vitája)*. Jogtudományi Közlöny (44) 1989/10. 513. p.

PÉTERVÁRI MÁTÉ

ÓVÁRI KELEMEN

(1844–1925)

I. Életrajz

„Istápoljuk tehát keblünkben az ősök érdemeinek elismerését, az ősök iránti kegyeletet, mint legszentebb kötelességeink egyikét!”¹

A magyar törvényhozás az 1872. XIX. tc. értelmében Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem néven alapított Kolozsvárott egyetemet,² amelynek négy kara között a jog- és államtudományi is 1872 novemberében kezdte meg működését.³ Óvári Kelemen az így létrehozott kolozsvári egyetem első jogtörténetet oktató professzora,⁴ akinek tudományos munkássága kapcsán jellemzően a *Kolosváry* Sándorral összeállított kritikai forráskiadásokat emelik ki.⁵

Óvári Kelemen a király által a kolozsvári egyetemre kinevezett első 35 rendes tanár egyike, aki az egyetem oktatói közé tartozott az intézmény Kolozsvárott töltött 47 éve alatt.⁶ Óvári Kelemen és *Kolosváry* Sándor is az egyetem professzoraként ment nyugdíjba az első kinevezettek közül.

A tehetséges perjogászból lett forráskiadó jogtörténész

Óvári Kelemen⁷ Pécsen született 1844. november 21-én Óvári József zenetanár és *Karlovit* Anna három gyermeke közül a legkisebbként. Édesapjának eredeti családneve

---

¹ ÓVÁRI 1885, 75. p.

² BALOGH 1999, 13. p. ÁMÁN 2018, 7. p.

³ A Kolozsvárt 1872-ben alapított és Szegeden 1921-ben újra megnyitott M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem története 1922, 10–12. pp.

⁴ BALOGH 2003, 190. p.

⁵ DEGRÉ 1968, 302. p. STIPTA 2015/a, 110–114. pp.

⁶ MÁRKI 1922, 34. p.

⁷ Nevének írásmódja nagyon változó az egyes forrásokban. A legtöbb helyen Óvári Kelemenként szerepel, a családjának a névváltoztatását tartalmazó kötet szerint is Óváríként vette fel a család a nevet, viszont a kolozsvári egyetemre való kinevezését hivatalosan közzétevő *Budapesti Közlöny*ben és még számos más forrásban Óváry Kelemen néven jelenik meg. A Franklin Társulattal a *Corpus Iuris Hungarici* fordítására vonatkozó szerződésben viszont a szerződés szövegében még Óváryként írják a nevét, majd ő maga már Óvá-

Wiché (*Viché*) volt, amit bátyjával és édesapjával 1868-ban változtattak *Óvárira*.⁸ Édesanyja korán meghalt, így apja, miután 1847-ben családjával Szabadkára költözött, másodszor is megházasodott. A család szerény körülmények között élt. A szabadkai és temesvári iskolai éveket követően a gimnázium utolsó három évét a pesti piarista gimnáziumban végezte. A jó képességű, de szerény anyagi körülmények közül jövő diákok korszakban megszokott kenyérkereseti lehetőségéhez fordulva házitanítóként is dolgozott,⁹ amelynek köszönhetően többek között *Petőfi* Zoltánt is mentorálhatta.¹⁰ Bátyja, *Óvári* József ekkor már a pesti Magyar Királyi Tudományegyetemen tanult jogot és bölcsészetet, majd Pesten és Budán dolgozott gimnáziumi tanárként,¹¹ így nagy hatást gyakorolhatott az ifjú *Óvárira*, valamint támogatni is tudta öccsét a tanulmányai alatt. *Óvári* Kelemen 1863-ban kezdte meg jogi tanulmányait Pesten,¹² amely során szoros kapcsolatot alakított ki a Pulszky családdal.¹³ Egyetemi tanulmányai alatt a diplomatikai kollégiumot is látogatta, amely megfelelő megalapozása lehetett későbbi pályájának.¹⁴

Kiemelkedő eredménnyel fejezte be egyetemi tanulmányait 1867-ben,¹⁵ amelyet követően előbb a jog-, majd az államtudományi államvizsgát tette le kitűnő minősítéssel. Eközben a pesti törvényszéken joggyakornokként kezdett dolgozni, majd 1868 januárjától a pénzügyminisztériumba helyezték át. 1869. február 7-én szerezte meg a jogtudományi doktorátust, 1869 decemberének végén pedig váltótörvényszéki segédfogalmazóként folytatta pályáját, amely pozíciót megtartva az igazságügy-minisztériumban dolgozott 1870. január 9-étől. Mindössze öt hónappal később a királyi tábla fogalmazójává nevezték ki. Ekkor az egyetemi pálya felé fordulva polgári törvénykezési jogból a pesti egyetem jogi karán magántanárrá habilitált,¹⁶ amelyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1870. augusztus 26-án megerősített.¹⁷ Ezt követően a Magyar Királyi Tudományegyetemen kezdett tanítani. Az itt töltött három szemeszter alatt polgári eljárásjoghoz kapcsolódó, nem főkéllégiumi tárgyakat tanított (A csödrendszer, A polgári per bizonyítástana, Bírói, ügyési, ügyvédi s közjegyzői szervezet).¹⁸ 1871-ben ugyan még

riként írja alá a szerződést. Ennek tanúsága szerint a jogtörténész professzor *Óváriként* használta a vezetőnévét, így én is következetesen ezt az írásmódot alkalmazom. OSZK Kézirtár Fond 2/1272.

⁸ SZENTIVÁNYI 1895, 173. p. Szentiványinál és a hivatalos Budapesti Közlönyben az eredeti névként *Viché* szerepel, míg több helyen *Wichéként* is előfordul, azonban a nekrológban említett (KOLOSVÁRY 1931, 2. p.) *Fiché* tévesnek mutatkozik. SZINNYEI 1905, 26. p. KRISTÓF 1932, 815. p. Hivatalos rész. Budapesti Közlöny II. évf. 298. sz. 2969. p.

⁹ „Ajánlom Zoltánt szeretetébe és figyelmébe.” *Szendrey Julia levele Óvári Kelemenhez, a kolozsvári egyetem volt professzorához*. Ellenék XLIII. évf. 273. sz. 9. p.

¹⁰ KRISTÓF 1932, 815–816. pp.

¹¹ *Óvári* József klasszika filológiából és bölcsészettől szerzett tanári képesítést, végül 1869-ben a pozsonyi kir. kath. főgimnáziumban kapott rendes tanári kinevezést. Ennek megfelelően téves *Kolosváry* azon megállapítása, hogy a pozsonyi jogakadémián oktatott volna. Ez a félreértés abból eredhetett, hogy 1874/75. tanév nyári szakában oktatott a pozsonyi akadémián bölcsellettudományt magántanárként. KOLOSVÁRY 1931, 3. p. WIEDERMANN 1880, 30–31. pp. SZINNYEI 1905, 26–27. pp.

¹² A Magyar Királyi Tudomány Egyetem személynéze, MDCCCLXVI–VII. 31. p.

¹³ KOLOSVÁRY 1931, 4. p.

¹⁴ HORVÁTH 1886, 786. p.

¹⁵ RUPP 1867, 49. p.

¹⁶ KÉPESSY 2014, 115. p.

¹⁷ Hivatalos rész. Budapesti Közlöny IV. évf. 193. sz. 3779. p.

¹⁸ A Magyar Királyi Tudomány-Egyetem Tanrende az MDCCCLXXI-II tanév téli szakára 1871, 4 p. A Magyar Királyi Tudomány-Egyetem Tanrende az MDCCCLXXI-II tanév nyári szakára 1872, 5 p. A Ma-

letette a közügyvédi és a váltóügyvédi vizsgát, valamint a bírósági ranglétrán is lépkedett előre, ugyanis előbb jegyzői beosztást kapott a királyi táblán, majd 1872 januárjában királyi kúriai fogalmazóvá léptették elő,¹⁹ miközben továbbra is az igazságügy-minisztérium beosztottja, de 1872-ben megnyílik előtte a lehetőség, hogy az újonnan létrehozott kolozsvári egyetem rendes tanára legyen.²⁰

Óvári a polgári eljárásjogi katedra elnyerésére törekedett, ugyanis e tárgyból szerezte a habilitációját is, amelyet br. Eötvös József, az akkori kultuszminiszter támogatott is, de Eötvös 1871. évi halálát követően változás állt be a vallás- és közoktatásügyi minisztérium vezetésében. A helyébe Pauler Tivadar lépett, aki a kereskedelmi és váltójog tanárának szánta Óvárit, azonban a kolozsvári egyetem tanári karára vonatkozó javaslatot már Trefort Ágoston terjeszthette az uralkodó elé kultuszminiszterként, aki mind a polgári törvénykezési jog, mind a kereskedelmi és váltójog oktatásával Plósz Sándort kívánta megbízni. Óvári Kelemen így az egyetemes európai és hazai jogtörténelem rendes tanárává nevezte ki Ferenc József 1872. szeptember 29-én,²¹ a szorgalmas és eszes ifjú tehát a fővárosban eltöltött éveket követően célját elérve Kolozsvárott egyetemi tanári állást szerzett. Óvári Kelemen egész életének munkásságát a kolozsvári egyetem felvirágoztatásának szentelte. A Kolosváry Bálint által róla írt nekrológ ki is emelte, hogy más egyetemen kívüli munkát nem is végzett a társadalmi szervezetekben való részvételen kívül, amelyek közül a kolozsmonostori katolikus egyháznál 1900-tól haláláig betöltött főgondnoki tisztséget emelte ki.²²

A kolozsvári egyetem oktatói körében megfigyelhető törekvés, miszerint a vidéki egyetemen tapasztalatot szerezve a budapesti egyetemen igyekeznek katedrához jutni, teljesen Óvári Kelemen sem került el, mivel 1890-ben megpályázta az újonnan létrehozott történeti tanszék vezetését.²³ A pályázatát azonban végül visszavonva Kolozsvárott töltötte fiatalkora kivételével egész életét, ahol a helyi társadalmi élet aktív résztvevőjévé vált. Ezt erősítette, hogy a kolozsvári örmény kereskedő családból származó,²⁴ nála hét évvel fiatalabb Vikol Polixénával kötött házasságot 1873. szeptember 30-án,²⁵ aki jeles énekesnőként „Erdély fővárosának” ismert és elismert polgárai közé tartozott.²⁶ Feleségével hosszú boldog házasságukból három gyermekük is született, 1923 októberében ünnepelt aranylakodalmukról a kolozsvári napilap is megemlékezett.²⁷ A jog- és

gyar Királyi Tudomány-Egyetem Tanrende az MDCCCLXXII-III tanév téli szakára s az 1873-ra kitűzött jutalomtételek 1872, 6 p.

¹⁹ SZINNYEI 1905, 27. p.

²⁰ KOLOSVÁRY 1931, 4. p.

²¹ Hivatalos rész. Budapesti Közlöny VI. évf. 226. sz. 1805. p.

²² KOLOSVÁRY 1931, 4–6. pp.

²³ MEZEY 2003, 83. p. ÁMÁN 2019, 71. p.

²⁴ ÓVÁRY 2004, 48. p. Hirdetmények. Hon és Külföld IV. évf. 20. sz. 79–80. pp. Halálozások. Magyar Polgár XXIII. évf. 104. sz. 5. p.

²⁵ A Kolosváry Bálint által írt megemlékezésben június 20-a szerepel, de ez a napilapokban megjelenő tudósítás alapján téves, amelyet az is igazol, hogy az aranylakodalmat is a szeptemberi dátumhoz közeli időpontban ünnepelte a házaspár. Vikol Poli kisasszonyt. Magyar Polgár VII. évf. 208. sz. 2. p. Óvári Kelemen. MP VII. évf. 225. sz. 3. p. Hymen. Fővárosi Lapok X. évf. 228. sz. 992 p.

²⁶ A „Hilaria”. Magyar Polgár III. évf. 113. sz. 483. p. A városi Redoute-teremben. Magyar Polgár VI. évf. 289. sz. 3. p. A szerdai érdekes. Magyar Polgár VII. évf. 43. sz. 3. p. Vikol Póli. Magyar Polgár VII. évf. 91. sz. 3. p. Levelezés. Magyar Polgár XV. évf. 91. sz. 2. p.

²⁷ Aranylakodalom. Ellenzék XLIV. évf. 224. sz. 4. p.

államtudományi kar dékáni tisztségét négy alkalommal is betöltötte (1880/81, 1884/85, 1899/1900, 1909/1910),²⁸ míg az 1892/93. tanévben a rektori pozícióval járó feladatokat látta el. 1892-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai közé választották,²⁹ majd 1910-ben királyi udvari tanácsosi kinevezést kapott az uralkodótól.³⁰ Végül 1916. szeptember 1-jén vonult nyugdíjba a kolozsvári egyetemről 44 évnyi oktatói tevékenységet követően. A róla írt megemlékezés szerint az akadémiai székfoglalóján dolgozott ezekben az években, amely sajnálatos módon már nem készülhetett el. A trianoni békeszerződés által gyökeresen átalakuló Kolozsvárott életének 81. évében 1925. december 17-én vesztette életét, felesége már egy évvel korábban elhunyt.³¹ 1925. december 20-ai temetését követően síremlékét a házsongárdi temetőben állították fel.³²

II. Tudományos munkásság

Egy jogi részletkérdés megvilágítása a Jogtudományi Közönyben, avagy nevének megismertetése a tudományos közegben

Óvári egyik első publikációjában a szakismeretek fontosságát hangsúlyozó bevezetőt követően, egy a telekkönyv kapcsán felmerülő problémát ismertetett a *Jogtudományi Közönyben*, amelyet az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok és az eljárásjogi szabályok közötti kapcsolat megteremtésének hiánya okozott. Mivel a telekkönyvi hatóság hatásköre perenkívüli bírósággént csak a tények konstatálására terjedt ki, így csak az elé terjesztett bizonyítékok felhasználásával dönthette el az ügyet. A kétséges jogcím esetén ennek megfelelően a jogátruházó és a jogszerző sikertelen igazolása esetén a bíróságnak kellett elhárítania a kételyt. A szerző azáltal világított rá még hatékonyabban a kérdésre, hogy vázolta a két állami közegnek, a perbírónak és a telekkönyvi bírónak a jellemzőit. A telekkönyvi bíró közérdekből, peren kívül csak a kétségtelen jognak biztosította a hitelességét. Ezzel szemben a perbíró az egyesek magánérdekéről dönthetett peres úton a felek által elé terjesztett bizonyítékok alapján, ezáltal képes volt a megzavart jogrendet helyreállítani.³³

A telekkönyvi rendelet alapján a bejegyzésnek két típusát különböztették meg, így a bekebelezést (feltétlen bejegyzés) és az előjegyzést (feltételes bejegyzés). A feltételes bejegyzés igazolás útján válhatott bekebelezéssé, amely kérdés kapcsán a szerzőnek aggályai merültek fel. Az igazolás történhetett peren kívül bekebelezési nyilatkozattal, amikor a felek megegyeztek egymással, így a bíróságnak csak a nyilatkozat érvényességét kellett vizsgálnia. Ennek megfelelően ez a telekkönyvi hatóság hatáskörébe tartozhatott, amely feladatokat a telekkönyvi bíró gyakorolta.

Az igazolási pert viszont már per útján kellett rendezni. A tanulmány központi kérdése, hogy melyik szerv jogosult ezen ügyek elbírálására. Óvári megállapította, hogy az

²⁸ Budapesti Közlöny XXXIII. évf. 127. sz. 1. p. Budapesti Közlöny XLIII. évf. 134. sz. 1. p.

²⁹ Akadémiai Értesítő III. k. 6. sz. (1892. június 15.) 347. p.

³⁰ Budapesti Közlöny XLIV. évf. 188. sz. 4. p.

³¹ Dr. Óvári Kelemené meghalt. Ellenzék XLV. évf. 249. sz. 5. p.

³² KOLOZSVÁRY 1931, 6–7. pp. OSZK, Kézirattár 36/2664., Értesítés Óvári Kelemen temetéséről.

³³ ÓVÁRI 1871/a, 4–6. pp.

ITSZ által hatályban tartott 1855. évi telekkönyvi rendtartás³⁴ alapján kizárólag bíróságok (sommás bíró vagy törvényszék) rendelkeznek hatáskörrel a vitás kérdés eldöntésére ezekben az ügyekben. Az 1861. évi Ideiglenes Törvénykezési Szabályok azonban egyértelműen a telekkönyvi hatóságokhoz utalták az igazolási kereseteket, így az igazolási pert is. Ezt a rendelkezést azonban a kiegyezést követően, így az írás megjelenésének időpontjában már hatályon kívül helyezték. Az 1868: LIV. tc. 44. §-a alapján az előjegyzett tulajdoni és szolgalmi jogok kapcsán a telekkönyvi hatóságnak kellett eljárnia. Óvári azonban arra a megállapításra jutott, hogy mivel az 1869. évi március 30-án kelt igazságügy-miniszteri rendelet XIX. cikkének 2. pontja hatályban tartotta az ITSZ bizonyos telekkönyvre vonatkozó rendelkezéseit is, így az eredeti telekkönyvi rendtartás szabályozása e kérdésre is alkalmazható. Ennek értelmében pedig a tulajdoni és a szolgalmakról jogokról a perbíró dönthet. Az ITSZ-nek a 145.§-ára hivatkozott, amely úgy rendelkezett, hogy az 1855. évi telekkönyvi rendtartást fenntartják az erre vonatkozó pótló határozatokkal az országgyűlés végleges intézkedéséig.³⁵

A szerző szerint így a két ellentétes szabályozás egyaránt alkalmazható ebben a kérdésben. Emiatt Óvári szerint mind a telekkönyvi hatóság, mind a birtokbíróság ítéletet hozhatott az előjegyzés által biztosított tulajdoni és szolgalmi jogokról. Ez az álláspont vitathatónak tűnik, mert az 1868: LIV. tc. „az országgyűlés intézkedése”, így a telekkönyvi rendtartás ezzel ellentétes rendelkezésének hatályban maradása ellen is hozhatók fel érvek. Herczegh Mihály szerint a törvény egyértelműen a telekkönyvi hatósághoz rendelte ezeket az ügyeket, sőt kifejtette, hogy nem értelmezhető úgy a törvény, hogy a birtokbíróság járhasson el ilyen esetekben.³⁶ Óvári álláspontjával azonosan Herczegh szerint is kétségtelen,³⁷ hogy a birtokbíróság eljárása lenne az ideális megoldás az ilyen ügyekben. Óvári eredményesen igazolta is, hogy a telekkönyvi eljárás természetével ez állna összhangban, a telekbíróhoz ugyanis nem tanácsos peres kérdéseket rendelni.

A szakmai elismertség elnyerése az első tudományos csődjogi monográfia által

Óvári Kelemen a váltótörvényszéken szerzett tapasztalatait és kiemelkedő nyelvtudását felhasználva kezdetektől hozzá az első csődjogi tárgyú magyar tudományos monográfia megalkotásához.³⁸ Különösen aktuális témához nyúlt, ugyanis a kiegyezést követően fokozódott az igény a kereskedelmi jogi tárgyú törvények kodifikációjára. A csődjog ilyen szempontból különösen érzékeny téma volt, mivel az Ideiglenes Törvénykezési Szabályoknak köszönhetően a magyar területek jelentős részén ismételt hatályba léptették az 1840: XXII tc-et, az első magyar csődtörvényt,³⁹ míg az ITSZ hatálya Erdély területére nem terjedt ki. Ennek következtében hiába csatolták vissza Magyarországhoz a kiegyezést követően Erdélyt az 1848: VII. tc. ismételt hatályba léptetésével, többek között a csődjogi szabályozás terén is a korábbi neoabszolutizmus kori jog-

³⁴ HOMOKI-NAGY 2018, 434. p.

³⁵ HOMOKI-NAGY 2017, 143–144. pp.

³⁶ HERCZEGH 1873, 94–96. pp.

³⁷ Uo. 98. p. ÓVÁRI 1871, 6. p.

³⁸ ÓVÁRY 2003, 13–14. pp.

³⁹ HORVÁTH 2006, 481. p.

szabály alkalmazását tartották fenn. Emiatt az akkori Magyarország területén ugyanazon kérdésekben különböző jogforrásokat kellett követni.⁴⁰

Óvári a korábban megszokott formától eltérően nem a gyakorló jogászoknak szánt kommentár jellegű munkát alkotott, hanem a külföldi jelentős csődtörvények vizsgálatából kiindulva az egyes fejezetekben az ideális csődjogi szabályokat dolgozta ki, amelyeket aztán összevetett a hatályos magyar csődtörvénnyel. A munkája során elsősorban osztrák és német szerzők műveire támaszkodott, de az angol, francia és amerikai csődtörvényeket sem hagyta ki az összehasonlításokból. Az egyes fejezetek végén ugyanis a lábjegyzetekben összevetette az egyes külföldi szabályozási megoldásokat. Ezáltal remek kiindulási alapot teremtett monográfiájával a későbbi kodifikáció számára. Óvári munkáját megelőzően Császár Ferenc foglalkozott a csődjoggal tudományos igénnyel, de az általa írt összefoglaló is a rövid elméleti bevezetőt követően inkább az 1840: XXII. tc. részletes elemzésére szorítkozott kommentárszerűen, mintsem a törvény hiányosságaira mutatott volna rá.⁴¹ Emellett még Szeniczey Gusztáv alkotott két, szintén a gyakorló jogászokat a csődjogi szabályok alkalmazásában segítő könyvet,⁴² amelyből az egyik a neoabszolutizmus korszakát dolgozta fel, míg a mások az ITSZ által átalakított szabályokat gyűjtötte össze.⁴³

Óvári azonban a korszakban jellemző törvénytárgyaló munkáktól nehezen távolodott el, mert az inkább tudományosnak szánt munka végéről sem hiányozhattak az irománypéldák. A könyvről megjelent rövid ismertetés sem mulasztja el gyakorlati kézikönyvként is ajánlani a munkát annak ellenére,⁴⁴ hogy a tudományos elemzés célja nem lehetett az, hogy világosan közölje a csődjogra vonatkozó rendelkezéseket és ezek alkalmazásához nyújtson útmutatást. A csődjogi diszciplína elméleti megalapozásához viszont kiváló eszközként szolgált. Különös értékét adja a munkának, hogy az 1840: XXII. tc. által szabályozott csődeljárás reformjával foglalkozik, ugyanis Apáthy István az 1881:XVII. tc. (a második magyar csődtörvény) elkészítése során ezt figyelmen kívül hagyta arra hivatkozva, hogy nem tekinthető a magyar jogfejlődés szerves részének, mivel a német csődjogi hagyományokon alapul.⁴⁵ Az előzőkből következik, hogy hiába készítette el Óvári csődjogi monográfiáját, az újonnan készülő csődtörvény kodifikációjával nem őt bízták meg,⁴⁶ bár a csődtörvénnyel kapcsolatos egyes rész kérdések megvitatásában aktívan részt vállalt.⁴⁷

Óvári Kelemen elsősorban a német csődjogi munkák alapul vételével írta meg monográfiáját, amelynek felosztását Hieronymus von Bayert követve alakította ki,⁴⁸ így a csődeljárás lefolytatását az egyes szereplők szemszögéből azok jogainak és kötelezettségeinek figyelembevételével elemezte. Munkája során a legfrissebb nemzetközi szakirodalom felhasználásával dolgozott, viszont a források szűkössége miatt csupán néhány

⁴⁰ APÁTHY 1874, 12–13. pp.

⁴¹ CSÁSZÁR 1847.

⁴² SZENICZEY 1854.

⁴³ SZENICZEY 1862.

⁴⁴ *A csődtrendszer*. Vasámapti Újság XVIII. évf. 8. sz. 101. p.

⁴⁵ KI 1878. X. k. 55. p.

⁴⁶ APÁTHY 1887, 46. p.

⁴⁷ *A III. magyar jogászgűlés*. Jogtudományi Közlöny VII. évf. 40. sz. 298. p. *A magyar jogászgűlés szakosztályai*. A Hon XII. évf. 120. sz. 2. p.

⁴⁸ BAYER 1868.

szakmunkára támaszkodhatott. Az elemzés során így például már figyelembe vette az 1869-ben kihirdetett osztrák csődrendtartást, amely feldolgozása során Kaserer és Zugschwerdt munkájára támaszkodott.⁴⁹ A német csődjog kapcsán pedig Bayer monográfiája mellett Endemann művének vonatkozó részeit használta fel.⁵⁰

A mű az elméleti fejtegetéseket sem nélkülözi, így vizsgálja a csődtörvény célját vagy a fizetési tehetetlenség fogalmát is. A legnagyobb előnyeként azonban az emelhető ki, hogy a német szakirodalomból igyekszik beemelni a csőddel kapcsolatos fogalmi készletet.⁵¹ Ennek köszönhetően elkülöníti az anyagi és alaki csődjogot. Az anyagi jog kapcsán inkább a finom jogi distinkciók beemelése figyelhető meg, viszont az alaki jogról szóló fejezetben már több reformjavaslattal is él a magyar szabályozás vonatkozásában. Erre például szolgál, hogy az eljárási szabályokat adminisztratív és peres eljárási cselekményekre kívánta felbontani, amelyek közül csak a peres elemeket hagyta volna a csődbíróság hatáskörében az eljárás gyorsítása céljából.⁵² A bírósághoz kötődő feladatok egy részét az újonnan meghonosítandó csődfelügyelő feladatkörébe utalta volna,⁵³ amely az 1881: XVII. tc.-ben megjelenő csődbiztoshoz hasonló jogintézmény lett volna. Elképzelései szerint az adminisztratív eljárási cselekményeket pedig a döntési jogot a hitelezőkhöz utalva a tömeggondnok látta volna el.⁵⁴ A javaslatainak számos eleme megvalósult az 1881: XVII. tc. megalkotásakor, bár ez nyilván annak is köszönhető volt, hogy Apáthy a törvény elkészítésekor szintén a német példákat hívta segítségül.

Az életműben meghatározóvá váló forráskiadó tevékenység

A kolozsvári egyetem jogtörténész-professzora Kolosváry Sándorral szoros együttműködésben intenzív forráskiadó munkát végzett a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeiben. Kolosváry Sándor szintén a kolozsvári tudományegyetem rendes tanára volt, aki magánjogot és bányajogot, valamint 1876-tól protestáns egyházjogot oktatott.⁵⁵ Hajnik Imre, a pesti egyetem jogtörténész-professzora és Dell' Adami Rezső írásaiból is arra következtethetünk, hogy a korszakban igény mutatkozott a tudományos jogtörténeti kutatásokhoz szükséges tudományos forrásfeltárára.⁵⁶

Kolosváry és Óvári e körülmények között kezdett bele legnagyobb vállalkozásába, amely tudományos munkásságukat alapjában meghatározta. 1881-ben körvonalazták tervüket, a magyar törvényhatóságok statútumainak teljes körű összegyűjtését és kiadását a Magyar Tudományos Akadémia elnökének, amelyhez támogatását kérték. Ezáltal a gyakorlatban alkalmazott jog történeti vizsgálatához kívántak forrásokat biztosítani, amely elősegítette volna a folyamatban lévő kodifikációs törekvéseket is.⁵⁷ Hajnik Imre

⁴⁹ KASERER 1869. ZUGSCHWERDT 1869.

⁵⁰ ENDEMANN 1867, 1096–1163. pp.

⁵¹ ÓVÁRI 1871/b, 19–21. pp. 33–34. pp.

⁵² Uo. 96. p.

⁵³ Uo. 102. p.

⁵⁴ Uo. 150–171. pp.

⁵⁵ NAGY 2017/a, 37 p.

⁵⁶ STIPTA 2015/a, 103. p. 115. p.

⁵⁷ NAGY 2017/b, 296–300. pp.

támogató véleményének köszönhetően a kezdeményezés a Magyar Tudományos Akadémián pozitív fogadtatásra talált, így megkezdheték a *Corpus Statutorum* című sorozatban a magyar törvényhatóságok statútumainak összegyűjtését a szerkesztők. A sorozat I. kötetét 1884 októberében zárták le,⁵⁸ amelyhez *Hajnik* iránymutatásának megfelelően részletes tárgy- és tartalommutatót készítettek. Különszedve csoportosították a tárgymutatóban a magánjogi, büntetőjogi, eljárásjogi és közjogi tematikájú statútumokat, valamint külön fejezetet kaptak a tartalommutatóban a rendi és nemzetiségi viszonyok, a hadügy, a közrendészet, az adó- és pénzügy, az egyház, vallás és iskola, valamint a gazdaság, ipar és kereskedelem. Erre azért volt szükség, mert a kötetben kronologikus sorrendben külön mutatták be a székely, a magyar és a szász nemzet statútumait. Az összes jogforrás eredeti nyelven szerepel a kötetekben, így latinul, németül és magyarul, emellett megjelölték azok megtalálási helyét és az egyes fontosabb kérdésekben magyarázatokkal látták el azokat. A forrásközlés felkeltette a közvélemény figyelmét, így több tudományos kritika is napvilágot látott a kötet kapcsán.⁵⁹

A kritikák többnyire pozitívak voltak, így a további kötetek struktúráján nem változtattak. A két kolozsvári egyetemi tanár a leglogikusabb megoldást választva a lakóhelyükhöz közelebb eső tiszáninneni⁶⁰ és tiszántúli⁶¹ törvényhatóságok statútumait gyűjtötték össze először, majd a dunáninneni⁶² és dunántúli⁶³ önkormányzati szervek jogszabályait. *Jakab* Elek kritikájára válaszul viszont jelentősen növelték a jegyzetek terjedelmét, így egy-egy jogintézménynek a bemutatására is vállalkoztak.⁶⁴ A nehezen áttekinthető mennyiségű joganyag feldolgozását minden kötetben azzal segítették elő, hogy igen részletes mutatóval látták el azokat. Több mint húsz év alatt az intenzív gyűjtőmunka végén a nyolc kötetes sorozatban publikálták a szerzők az összes általuk fontosnak tartott statútumot a 16. századtól 1800-ig. Ez a feladat emberfeletti áldozatokat kívánt a kolozsvári jogtudósoktól, mivel a munka elkészítése érdekében külön-külön felkeresték az egyes levéltárakat.⁶⁵ Az így elkészült gyűjtemény a magyar történelmi múlt különösen jelentős emléke, amelyet nemcsak a jogtörténet iránt érdeklődők hasznosíthatnak, hanem a magyar kultúrtörténettel foglalkozók is. Erre remek példát nyújt, hogy a magyar hatóságok hivatali nyelvének alakulása is nyomon követhető a statútumok alapján.⁶⁶

A statútumok összegyűjtése alkalmával szerzett tapasztalatot a szerzőpáros a Franklin Társulat millenniumhoz kapcsolódó vállalkozásában hasznosíthatta, ugyanis a kiadó e jeles alkalomból a magyar történelem jelentős jogforrásait kívánta összegyűjtve kiadni.⁶⁷ A sorozat köteteként *Werbőczy Tripartitumát* közölték 1897-ben, amelyet a *Kolosváry-Óvári* szerzőpáros fordított.⁶⁸ Ez a kötet az 1894-ben már a Magyar Tudo-

⁵⁸ KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1885, VIII. p.

⁵⁹ NAGY 2017/b. 300–302. pp.

⁶⁰ KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1890/a. KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1890/b.

⁶¹ KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1892.

⁶² KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1896. KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1897.

⁶³ KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1902/a. KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1902/b.

⁶⁴ Különösen igaz ez a II. kötet 1. felére, amelyben többek között a főispáni méltóság, a hiteles helyek vagy a kezesség bemutatására is vállalkoztak a statútumok kapcsán. KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1890/a, 119–125. pp.

⁶⁵ *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. Akadémiai Értesítő II. évf. 8. sz. 453. p.

⁶⁶ Uo. 457–458. pp.

⁶⁷ *A teljes magyar törvénytár milleniumi emlékkiadása*. Vasárnapi Ujság XLII. évf. 44. sz. 730–731. pp.

⁶⁸ *Werbőczy István Hármaskönyve*. 1897.

mányos Akadémia által kiadott Hármaskönyv-fordításon alapult, amelyből még hiányoztak a terjedelmes magyarázó jegyzetek és a magyar, valamint a latin szöveg párhuzamos közlése.⁶⁹ A két fordító előszavában bemutatta *Werbőczy* életét, politikai befolyását, bírói pályáját, valamint a *Tripartitum* elkészítésének körülményeit. A lábjegyzetekben a szöveg gondozói elsősorban az egyes szövegváltozatok közötti eltérésekre mutattak rá, míg *Márkus Dezső* szintén rövid lábjegyzetekben igyekezett megvilágítani az egyes rendelkezések történeti háttérét, hatását a hatályos jogra, valamint felderíteni a kapcsolatukat az egyes törvényekkel, jogszabályokkal. Ezt azért tartották szükségesnek, mert a *Tripartitum* kiadásával a folyamatban lévő magánjogi kodifikációt is elősegíteni kívánták.⁷⁰

A kiadó vállalkozásának másik jelentős része a *Corpus Iuris Hungarici* kiadása volt. 1895-ben úgy állapodtak meg a felek, hogy *Óvári Kelemen* és *Kolosváry Sándor* lefordítja és sajtó alá rendezi a magyar törvényeket Károly Róbert 1342. évi végzeményeitől 1655-ig.⁷¹ A Franklin Társulat végül 1899-ben jelentette meg az 1000-tól 1526-ig és az 1526-tól 1608-ig tartó időszakokat felölelő két kötetet, amelyből az 1301 és 1608 között keletkezett törvényeket *Óvári Kelemen* és *Kolosváry Sándor* fordította.⁷² 1900-ban pedig az 1608 és 1657 között elfogadott törvények fordításával ismerkedhetett meg az olvasóközönség. Ez egybevág a szerzőpáros által kötött szerződéssel, mivel az 1342. évi az első általuk fordított jogszabály, míg az 1655. évi törvényekkel zárul az említett kötet.⁷³ Emellett *Kolosváry* és *Óvári* még az 1657 és 1740 közötti törvények kiadásában működött közre, mivel *Tóth Lőrinc* fordítását csiszolták késre a nyelvezet szempontjából.⁷⁴

A magyar törvények kiadását kiegészítették még az erdélyi jogszabályok gyűjteményével is, amely szintén 1900-ban jelent meg a szerzőpáros fordításában és *Márkus Dezső* jegyzeteivel.⁷⁵ A kötet az 1653-ban elfogadott *Approbatákat* és az 1669. évi *Compilatákat* tartalmazta, amelyek rendelkezései magyarul íródtak, így a latin nyelvű előbeszédek és befejező részeket volt szükséges fordítani. 1669 és 1744 közötti erdélyi jogszabályok nincsenek összegyűjtve a forráskiadványban azzal magyarázva ezt, hogy ezen jogszabályok jelentős része nem tekinthető törvénynek fejedelmi megerősítés hiányában.⁷⁶ Az 1744 és 1848 között keletkező, a törvényesség kellékeivel ismételtlen rendelkező törvényeket *Articuli Novellares* címmel ismételtlen a korábbi kötetekben megszokott párhuzamos latin és magyar szöveggel publikálták a szerzők. Erdély különállása okán felsorolták a neoabszolutizmus időszakában született csupán Erdélyre vonatkozó rendeleteket is.⁷⁷

⁶⁹ *Werbőczy István Hármaskönyve*. 1894.

⁷⁰ *Werbőczy István Hármaskönyve*. 1897, VIII. p.

⁷¹ OSZK Kézirattár Fond 2/1272.

⁷² 1000–1526. évi törvénycikkek. 1899. 1526–1608. évi törvénycikkek. 1899.

⁷³ 1608–1657. évi törvénycikkek. 1900.

⁷⁴ 1657–1740. évi törvénycikkek. 1900.

⁷⁵ 1540–1848. évi erdélyi törvények. 1900.

⁷⁶ Uo. XII. p.

⁷⁷ Uo. XVII–XX. pp.

Az organikus felfogásból merítő jogtörténeti tanulmányok

Óvári monográfiája megírását követő tudományos érdeklődéséről és kutatásairól a kolozsvári egyetem megalapításának évfordulóját ünneplő, 1880/1881. évi, valamint az 1884/1885. évi ünnepélyen felolvasott értekezései alapján alkotható kép,⁷⁸ amelyek mindkét év május 29-én hangzottak el.⁷⁹ Az 1885-ben felolvasott mintegy 62 oldalas írás az emberiség fejlődésének kezdeti szakaszait mutatta be. A dolgozat elején a szerző tudományelméleti és tudomány módszertani fejtegetésekbe bocsátkozott, amely során rávilágított arra, hogy a természettudományok miképpen hatnak a társadalomtudományokra. Ebből vezette le azt is, hogy a jogtörténeti iskola kialakulása a természettudományok megtermékenyítő hatásaként jöhetett létre, mivel *Savigny* az organizmus fogalmát is a természetből merítette. A 19. század elején kialakult organikus elmélet szerint a jogélet az egész népélettel szerves összefüggésben fejlődött.⁸⁰ Óvári megjegyezte, hogy az elméletnek elhibázott alkalmazása a külsőségek vizsgálata kizárólag a belső összefüggések helyett. A történeti és bölcséleti iskola együttműködéséből eredeztette a szerző az összehasonlító módszertan kifejlődését, amelynek köszönhetően a természetes evolúció álláspontjából kiindulva az emberiség kezdetei is vizsgálhatóvá váltak.⁸¹

Óvári az elméleti bevezetőt követően először a családnak mint a társadalom legelembibb alapjának a fejlődését vizsgálta. Az organikus haladás elméletéből kiindulva tagadta, hogy a társadalmak egy-egy patriarchális családból jöttek volna létre, ahogyan azt a Biblia vagy a mítoszok állítják.⁸² A természeti erőkből hosszú idő alatt fejlődhetett ki az értelmi és erkölcsi erő, így alaptalannak tartotta a női hűség és az apaság fikcióján alapuló rokonság feltételezését az emberiség kialakulásának kezdetén. A társadalomnak is a természetes evolúció útját kellett járnia, így a létért küzdő természeti erőkből kellett kiválnia a családnak. A vizsgálódásai alátámasztásaként a szerző a civilizálatlan afrikai, amerikai népek társadalmi szervezetének működésére hivatkozik. A vérrokonság esetében az apai kapcsolat nehezen bizonyítható volta miatt a mesterséges rokonság, miszerint milyen istent tisztelnek, megjelenése vezethetett el az első társadalmi kapcsolat, a törzs létrejöttéhez. A törzsek pedig elzárkóztak egymástól, amely egységeken belül a rokonság viszont nem különülhetett el. Ennek bizonyítékaként Óvári Polinéziából hozott példákra hivatkozik, valamint az ókori szerzők műveire.⁸³

A szerző a biológia és az emberi társadalom között párhuzamot vonva arra a következtetésre jutott, hogy a túlzottan nagyra növekvő törzsek a sejtekhez hasonlóan idővel kettéváltak.⁸⁴ Óvári valószínűsítette, hogy előbb az osztályrokonság jelenik meg, amely azt jelenti, hogy az egyes emberek csak az adott közösséghez tartozásukat érzékelik,

⁷⁸ ÓVÁRI 1885, 12–75. pp. ÓVÁRI 1881, 9–71. pp.

⁷⁹ Az egyetem 1872. május 29-ét ünnepelte megalapításának napjaként, ugyanis I. Ferenc József Schönbrunnban ekkor bízta meg *Pauler* Tivadar vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy az egyetem felállításáról szóló törvényjavaslatot ismételtten terjessze elő, sőt bízva az országgyűlés jóváhagyásában felhatalmazta a minisztert az egyetemi tanári pályázatok kiírására, valamint az egyetem 1872/73. évi tanévre való megnyitásának előkészítését is a gondjaira bízta. MÁRKI 1922, 32. p.

⁸⁰ P. SZABÓ 2004, 96. p. POKOL 2008, 146–147. pp. PÓLAY 1976, 31. p.

⁸¹ ÓVÁRI 1885, 15–22. pp.

⁸² Uo. 24–27. pp.

⁸³ Uo. 38. p.

⁸⁴ Uo. 38. p.

nem a családi kötődést.⁸⁵ Ezt követően tűnhetett fel a vérrokonság és ennek köszönhetően a nemzetségek, azonban véleménye szerint ezeknek a kapcsolatoknak nők által közvetítetteknek kellett lenniük.⁸⁶ A nemzetségek így a kezdetekben egy-egy ősanától származtak, mivel ebben az időszakban egy nőnek még több férje volt, így az igazi bizonyosságot csak a női felmenők jelentették, míg az apa megállapítása a korszakban még csak fikción alapulhatott.⁸⁷ A családot így először a nő és leszármazottai képezték. Az elsőként megjelenő emberi erénynek az anyai szeretetet tartotta, amely alapját képezte az emberi műveltségnek és fejlődésnek. Emellett kiemelte, hogy a házastársi hűség a korszakban még hiányzott.⁸⁸ Ennek a közösségi szexuális kapcsolatnak a továbbélését látta az első éjszaka jogának intézményében.⁸⁹ Úgy vélte, hogy később a férfi fizikai hatalmának köszönhetően szerzett hatalmat a nő felett, amelynek következtében kialakulhatott az apai és anyai szeretet és így a család is.⁹⁰ Tanulmányában így Óvári annak bizonyítására törekedett, hogy a klasszikus felfogás téves, miszerint önálló családokból fejlődhetett ki a nemzetség és a törzs. Ezzel éppen ellentétes folyamat vezetett el a mai társadalom létrejöttéhez, ugyanis a mai felfogás szerinti család fejlődhetett ki utóljára. Azt az álláspontot is cáfolja, hogy a kezdeti társadalmi kapcsolatok meghatározó szereplője a férfi lenne, ugyanis a kezdetleges ismeretek szintjén az anyai kapcsolatok felderítése lehetett az egyetlen biztosság. Ezáltal véleménye szerint a kezdetleges társadalmak a matriarchális családon alapultak.⁹¹ Részben az itt kifejtett nézeteire támaszkodva bírálta Roszner Ervin a házasság mint jogintézmény történetét vizsgáló munkáját,⁹² amelynek következtében ő is ismertette nézeteit a házassági jog kapcsán kialakult élénk tudományos vitában.⁹³

A másik értekezés a jog fejlődési szakaszait vizsgálta szintén az organikus elméletből kiindulva. Emellett leszögezte a szerző, hogy a jog és az élet többi ága között szoros kapcsolat áll fenn, így különösen az erkölccsel, a vallással és a gazdasággal. Emiatt véleménye szerint a jogot interdiszciplináris módon érdemes vizsgálni, amihez a vallás-erkölcs és a gazdaság működésének alapos ismerete szükséges.⁹⁴ A külföldi elméleti megközelítésekhez igazodva tagadta az általános, észből folyó természetjog létét és annak történeti meghatározottságára helyezte a hangsúlyt.⁹⁵ A jog organizmus jellegéből kiindulva az egyes nemzeti jogoknak három fejlődési szakaszát vázolta: kifejlődési (éretlen, kiskorúság), már kifejlett (megért, nagykorúság) és visszafejlődő (túlért, vénkorúság).⁹⁶ Abból a szempontból szoros kapcsolatban áll eszmefuttatása az előzőekben

⁸⁵ ÓVÁRI 1885., 46. p.

⁸⁶ Uo. 46–48. pp.

⁸⁷ Uo. 49–55. pp.

⁸⁸ Uo. 56–59. pp.

⁸⁹ Uo. 66. p.

⁹⁰ Uo. 72–74. pp.

⁹¹ KOLOSVÁRY 1931, 10. p.

⁹² ROSZNER 1887. ÓVÁRI 1888, 16–21. pp.

⁹³ NAGY 2018, 177. p.

⁹⁴ ÓVÁRI 1881, 16–17. pp.

⁹⁵ Uo. 20. p.

⁹⁶ Uo. 23–24. pp.

bemutatott értekezéssel, hogy a jog megjelenését a család kialakulásához köti, de a vallás ekkor még uralkodik felette.⁹⁷

Óvári széleskörű egyetemes jogtörténeti ismereteit felhasználva elemezte és jellemezte az egyes fejlődési szakaszokat. Ennek alapján megállapította, hogy a jogból nagykörűségét elérve fokozatosan kikopnak a vallásos elemek.⁹⁸ Emellett a fejletlen joghoz még szorosan kapcsolódik az erkölcs és a gazdaság, azonban a jog fejlődésével ezek is fokozatosan kiszorulnak erről a területről.⁹⁹ A középkori jog fejletlenségét általa bizonyította, hogy ennek még meghatározó eleme a materializmus és az absztrakció hiánya. A materiális elem uralmát jelezte, hogy a büntetőjogi ítélezés során még az akaratot, vagyis az elkövető szándékát figyelmen kívül hagyták, és csupán az eredményfelelősségre helyezték a hangsúlyt. A fiatal jogot emellett még a szimbólumok és a formalizmus uralják. Az európai jogtörténet köréből felsorakoztatott példákkal szemléltette ezeket, így az eskük pontos ismétlésének követelményét hozta tipikus jellegzetességként.¹⁰⁰ A kiskorú jog jellemzőinek legszebbikeként pedig a költőiességet említette, amely a germán jogot uralta véleménye szerint, így innen sorakoztat fel humoros, élcelődő példákat. A vizsgálat fontosságát azzal igazolta, hogy a fejlettebb jognak tekintettel kell lennie ezekre az elemekre, mert ezek a megoldások egyeznek meg a nép jogérzetével, így ezek alkalmazásával elkerülhetővé válik a lakosság idegenkedése az egyes jogi megoldásoktól.¹⁰¹

Óvári Kelemen életművének utolsó munkájában, *A királyi hatalom az Árpádok korában* című tanulmányában a magyarság kezdeti, forráshiányos időszakának államszerkezeti bemutatására tett kísérletet 1914-ben. A magyar nemzet államéletének a kezdetét a vérszerződés megkötésére tette, mivel a nyolc törzs között ez az aktus hozta létre a szövetséget. Constantinus tudósításából kiindulva arra a következtetésre jutott, hogy a törzsi állam alapja a törzsi közület döntéshozatala, amelynek keretében a törzsgyűlés szolgált. Ezáltal egyfajta köztársasági államformát feltételezett, amelyben a szavazati jog a harcképes törzstagokat illette meg.¹⁰² Ennek megfelelően a fejedelem is csupán a törzstagok összességének a vezetője, de azok nem az alattvalói. A törzsfők, vajdák szintén csak a törzs megbízásából járhattak el, de annak tagjai nem álltak a hatalmuk alatt, sőt a törzs előkelőiből álló tanács ellenőrizhette munkáját.¹⁰³

A törzsek között fennálló rokonság fokozatosan nemzeti érzületté alakult, amelynek az eredménye a vérszerződéssel létrejövő államalkotás. Az így kialakuló államszervezet azonban véleménye szerint továbbra is a köztársasági elven alapult, ugyanis a döntések továbbra is a harcosok részvételével zajló nemzetgyűlésen történt. Ez a szerv hatalmazta meg a fejedelmet és a bírakat (gyula, horka), akik a nemzet előkelőiből álló tanács mellett gyakorolhatták a hatalmat.¹⁰⁴ Az erős központi hatalom hiánya amiatt nem jelentett problémát a szerző szerint, mert kezdetben a gyakran tartott törzsi és nemzetgyűlés, valamint a hadi kalandok fenntartották a nemzeti érzületet. A törzsi összetartozás azon-

⁹⁷ ÓVÁRI 188., 25. p.

⁹⁸ Uo. 33. p.

⁹⁹ Uo. 34–38. pp.

¹⁰⁰ Uo. 50–61. pp.

¹⁰¹ Uo. 71. p.

¹⁰² ÓVÁRI 1914, 311–313. pp.

¹⁰³ Uo. 313–314. pp.

¹⁰⁴ Uo. 314–315. pp.

ban a kalandozások elhalásával megszűnt, így ez és a fenyegető német támadás kikényszerítette az augsburgi csatavesztést követően a központi hatalom megerősödését. Ekkor már a fejedelem a nemzet hozzájárulásával nem hívta többet össze a nemzetgyűlést, így kénytelen volt a hatalmat önállóan gyakorolni a törzsfők és egyéb előkelők támogatásával.¹⁰⁵ A nemzet főszervévé így a fejedelem vált, amelynek következtében kialakult a monarchikus államforma. Az uralkodó ekkor még a nemzet megbízásából vezette az államot, amely csak a királyság kialakulásával változott meg.

Szent István a királyi cím bevezetésével kívánta hangsúlyozni, hogy az ő személye vált a főhatalom alanyává, amelyet az uralkodó Imréhez intézett intelmeiből vezetett le a szerző. Óvári azonban még ekkor sem tartja a teljes hatalom birtokosának a királyt, ugyanis a királyi tanács és a 11-12. században is szakadatlanul működő nemzetgyűlés korlátozta a hatalmát. A királyi hatalom alkotmányos korlátjainak kialakulását a 13. századra tette, ugyanis ekkortól ismételten a hatalom forrása a nemzet, amely a koronázás útján fogja átruházni a hatalmat a királyra. Ennek az aktusnak a jelképe a korona.

A hatalom forrása ekkortól véleménye szerint az állam, amelyben a nemzet és a király osztozkodik, amely egybevág a szentkorona-eszmével, azonban *Werbőczy* azon megállapítását tévesnek tartja, miszerint a nemzet átruházza a hatalmat a koronázással a királyra. *Werbőczy* álláspontja a római jog és a népszuverenitás szelleméből következett, azonban ezzel ellentétesen a nemzet nem mondott le a koronázással a közhatalomról, hanem csupán átszármaztatta azt az uralkodóra.¹⁰⁶ Óvári e tanulmányában megfogalmazott nézetei mai szemmel nehezen igazolhatók az újabb kutatások szerint az országgyűlés elsőként a 13. században jelent meg,¹⁰⁷ valamint a királyi hatalom korlátozása sem igazolható olyan módon ebben a korszakban, ahogyan azt Óvári levezette, mivel a királyi tanács sem volt képes a királlyal szemben hatékonyan fellépni.¹⁰⁸ A korszakban viszont nem számítottak elavultnak nézetei, mivel *Eckhart* Ferenc több mint 30 év múlva mondta csak ki tankönyvében, hogy *Anonymus Gesta Hungarorum*a nem több egyszerű kitalációnál, amely a történelmi múlt hagyományaiból táplálkozott.¹⁰⁹

E tanulmányában megfogalmazottakat tükrözte részben vissza az 1879/80. tanévből fennmaradt magyar alkotmánytörténeti jegyzete.¹¹⁰ A jegyzetben a magyar jogtörténet forrásaiként a krónikákat és a különböző jogtörténeti feldolgozásokat jelölte meg. Óvári főként a krónikákra támaszkodva nagy hangsúlyt fektetett az általa oktatott tananyag keretei között a magyar nemzet őstörténelmére, így a törzsi szervezet és a honfoglalás bemutatására. Nem szorítkozott csupán a jogtörténeti témájú kérdések tárgyalására, hanem a Kárpát-medencében élő különböző népcsoportok történetét is illusztrálta. A jegyzet bővelkedik a források megjelölésében, az egyes tudományos álláspontokhoz társította azoknak „ötletgazdáit” is. A törzsszervezet bemutatása során az előbbieken tárgyalt tanulmányában kifejtettek részletes kibontására helyezte a hangsúlyt. *Anonymus*

¹⁰⁵ ÓVÁRI 1914, 318. p.

¹⁰⁶ Uo. 324–325. pp.

¹⁰⁷ BÉLI 2008, 45–46. pp.

¹⁰⁸ BÓNIS 1942, 98. p. LÁSZLÓ 2020, 257. p. LÁSZLÓ 2017, 117. p.

¹⁰⁹ ECKHART 1946. 108. p.

¹¹⁰ Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókintézete, Unitárius Kollégium könyvtára, M.s. U. 1549/A. Ezúton szeretném megköszönni Ámán Ildikónak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a kolozsvári kutatásai során megtalált anyagot.

Gesta Hungarorum alapján a vérszerződést állította a középpontba a magyar államiség létrejötte szempontjából. Emellett cáfolta azt az álláspontot, hogy a magyar és a germán ősközmű között valamiféle kapcsolat kimutatható lenne, mivel véleménye szerint az organikus eszméből kiindulva a jog és az állam fejlődésének törvényszerűségei miatt tapasztalhatók csupán bizonyos hasonlóságok. Az Árpád-kor kapcsán Óvári a királyok történetét és a társadalom szerveződését mutatta be a hallgatóknak, amelynek alapjait jól illusztrálja a fentebb már ismertetett tanulmány. Az órai jegyzet nagy hasonlóságot mutat Hajnik Imre 1872-ben megjelent tankönyvével, így megegyezik a tananyag korszakolása, struktúrája.¹¹¹ Az természetesnek vehető, hogy a királyok történetének ismertetése nagyon hasonló, de emellett a Szent István-féle államszervezet létrejöttéhez vezető eszmék (egyéni szabadság, kereszténység, római császárság eszméje) bemutatása is teljes egyezést mutat.¹¹² Ennek ismeretében nem túlzás kijelenteni, hogy az Óvári által tanított tananyag Hajnik tankönyvének alapult.

Életpályájának értékelése

Óvári Kelemen a 44 évnyi oktatást követően a kolozsvári jogi kar meghatározó oktatójává vált mind oktatási tevékenysége, mind egyetemi szerepvállalása okán. Személyét jellemzi, hogy halálakor a napilapok egységesen a jóságos vizsgáztató képét festették róla, amelyet egy frappáns adomával illusztráltak, miszerint a teljesen tudatlan vizsgázót azzal fenyegette, hogy már 1876-ban egyszer megbuktatott valakit.¹¹³ Évszám nem társult a történethez, de a cikkek 1925-ben születtek, szóval a távoli dátumban rejlett a humor forrása. Emellett a megemlékezések a kolozsváriak „aranyos Kelemen bácsijaként” emlegették.¹¹⁴ Kolosváry Bálint is az egyetemi adminisztráció és oktatás kiemelkedő alakjaként ábrázolta nekrológiájában.¹¹⁵

A tudományos munkásságát értékelve kijelenthető, hogy a *Corpus Iuris Hungarici* és a *Tripartitum* fordítása, vagy a *Corpus Statutorum* meghozta az ismertséget és az elismertséget Kolosváry Sándorral alkotott szerzőpárosuknak, amelyet az is mutat, hogy a munkák előkészületeiről vagy azok megjelenéséről a napilapok is megemlékeztek.¹¹⁶ Ehhez hozzájárult az, hogy a millennium miatt a magyar történeti hagyományok ekkor az érdeklődés középpontjába kerülhettek. Emellett a magyar törvényhatóságok státútumainak összegyűjtése nyomán végzett roppant munkával indokolta Hegedűs Sándor és Pulszky Ágost Óvári levelező tagnak ajánlását a Magyar Tudomány Akadémia számára.

¹¹¹ HAJNIK 1872, 29–33. pp.

¹¹² Uo. 101–106. pp.

¹¹³ Óváry Kelemen meghalt. Világ XVI. évf. 289. sz. 8. p. Óváry Kelemen meghalt. Budapesti Hírlap XLV. évf. 289. sz. 8 p.

¹¹⁴ Meghalt Óváry Kelemen, aki Petőfi Zoltánt is tanította. Uj Nemzedék VII. évf. 290. sz. 9.p.

¹¹⁵ KOLOSVÁRY 1931, 18. p.

¹¹⁶ Tanulmányut. Pécsi Közlöny VII. évf. 76. sz. 3. p. „A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye”. Kolozsvár X. évf. 105. sz. 3. p. Történelmi irodalmunk. Fővárosi Lapok XXI. évf. 248. sz. 1603. p. A *Corpus Iuris Hungarici* legújabb kiadása és magyar fordítása. Pesti Hírlap XXI. évf. 307. sz. 7. p. A *Corpus Iuris Hungarici* legújabb kiadása és magyar fordítása. Budapesti Hírlap XIX. évf. 307. sz. 10. p. Werbőczy István: Hármaskönyvéből. Vasárnapi Ujság XLI. évf. 37. sz. 611. p.

ra.¹¹⁷ A jogtörténet-tudományi összefoglalók pedig szintén ennek kapcsán ejtenek róla szót.¹¹⁸ A kiváló történeti forrásgyűjtemények mellett azonban *Degré* megállapítása is helyén való, miszerint Óvári „önálló irodalmi működése szerény volt.” A csődjogi monográfiáját követően már nagyobb lélegzetvételű önálló munkát nem publikált, pedig első munkája a korabeli jogtudomány kiemelkedő alkotásai közé tartozott a kereskedelmi jog területén. A rövidebb közleményei pedig inkább a jogelmélet irányába ható eszmefuttatások voltak, mintsem forrásokon alapuló elemzések.

*Óvári Kelemen tudományos pályájának ismeretében különösen tanulságos Plósz Sándor megállapítása 1884. december 26-ai levelében, amelyet a Corpus Statutorum első kötetének megjelenésekor tett. „Óváriékát üdvözlöm. Kelemenék munkája igen érdekes és hasznos. Csak legyen a ki hasznosítja, reménylem, hogy Kelemen idővel rászánja magát, hogy feldolgozza, a mire az anyag ismerete és általános jogtörténeti műveltsége folytán kiválóan hivatva volna.”*¹¹⁹ Az utókor némiképpen sajnálkozva vonhatja le a mérleget, hogy a kolozsvári egyetemen szintén 1872-ben oktatni kezdő kolléga reményei nem váltak valóra, mivel Óvári Kelemen tudományos munkái közül hiányzik a vármegyei statútumok feldolgozása, amely hiányt azóta sem pótolták a jogtörténetészutódok.

III. Fontosabb művei

Telekkönyvi előjegyzés igazolása. Jogtudományi Közlöny VI. évf. 1. sz. (1871) 4–6. pp. [ÓVÁRI 1871/a]

A csödrendszer. Tekintettel a nevezetesebb külföldi csödtörvényekre, s különösen a magyar csőd és csődeljárás részletes ismertetése. Eggenberger féle Akadémiai Könyvkereskedés. Pest, 1871. [ÓVÁRI 1871/b]

Milyen a jog, szervezetének kifejlődési időszakában. In: Beszédek, melyek a Kolozsvári Magy. Kir. „Ferencz József” Tudomány-Egyetem által 1880/81 tanévben kitűzve volt pályakérdésekre érkezett munkák eredményének s az új pályatételeknek kihirdetése alkalmából 1881. május 29-én tartattak, és az egyetem négy tudománykarának jelentései a pályázatok eredményéről s az új pályatételekről. Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae Francisco-Josephinae Anni MDCCCLXXX-LXXXI. Fasciculus II. Stein János M. K. Egyetemi Nyomdász. Kolozsvár, 1881. 9–71. pp.

A családi szervezet kezdetleges fejlődési szakai az u. n. patriarchális család megalakultáig. In: Beszédek, melyek a Kolozsvári Magyar Kir. Ferencz József-Tudomány-Egyetem 1885. május hó 29-iki pályadíj-kiosztási ünnepélyén tartattak, és az egyetem négy tudomány-karának jelentései a pályázatok eredményéről valamint az új pályatételekről. Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae Francisco-Josephinae Anni MDCCCLXXXV-LXXXV. Fasciculus III. M. Polgár Nyomdája. Kolozsvár, 1885. 11–75. pp.

KOLOSVÁRI SÁNDOR – ÓVÁRI KELEMEN (szerk.): *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. I. k. Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai.* Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1885.

Régi magyar házassági jog. Magyar Igazságügy XXIX. k. (1888) 14–32. pp.

¹¹⁷ MTA Tagajánlások 1892, 23 p.

¹¹⁸ DEGRÉ 1968, 302. p. STIPTA 2015/a, 110–114. pp. STIPTA 2015/b, 395. p.

¹¹⁹ MTA Kézirattára Ms. 4811/524.

KOLOSVÁRI SÁNDOR – ÓVÁRI KELEMEN (szerk.): *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. II. k. I. fele. A tiszáninneni törvényhatóságok jogszabályai.* Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1890. [KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1890/a]

KOLOSVÁRI SÁNDOR – ÓVÁRI KELEMEN (szerk.): *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. II. k. II. fele. A tiszáninneni törvényhatóságok jogszabályai.* Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1890. [KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1890/b]

KOLOSVÁRI SÁNDOR – ÓVÁRI KELEMEN (szerk.): *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. III. k. A tiszántúli törvényhatóságok jogszabályai.* M. T. Akadémia Történelmi Bizottsága. Budapest, 1892.

Werbőczy István Hármaskönyve. Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen (ford.). Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1894.

KOLOSVÁRI SÁNDOR – ÓVÁRI KELEMEN (szerk.): *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. IV. k. I. fele. A dunáninneni törvényhatóságok jogszabályai.* M. T. Akadémia Történelmi Bizottsága. Budapest, 1896.

KOLOSVÁRI SÁNDOR – ÓVÁRI KELEMEN (szerk.): *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. IV. k. II. fele. A dunáninneni törvényhatóságok jogszabályai.* M. T. Akadémia Történelmi Bizottsága. Budapest, 1897.

Magyar Törvénytár. Werbőczy István Hármaskönyve. Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen (ford.) Franklin-Társulat. Budapest, 1897.

Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvényczikkek. Nagy Gyula – Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen (ford.). Franklin-Társulat. Budapest, 1899.

Magyar Törvénytár. 1526–1608. évi törvényczikkek. Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen (ford.). Franklin-Társulat. Budapest, 1899.

Magyar Törvénytár. 1608–1657. évi törvényczikkek. Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen (ford.). Franklin-Társulat. Budapest, 1900.

Magyar Törvénytár. 1657–1740. évi törvényczikkek. Tóth Lőrincz (ford.). Franklin-Társulat. Budapest, 1900.

Magyar Törvénytár. 1540–1848. évi erdélyi törvények. Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen (ford.), Franklin-Társulat. Budapest, 1900.

KOLOSVÁRI SÁNDOR – ÓVÁRI KELEMEN (szerk.): *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. V. k. I. fele. A dunántúli törvényhatóságok jogszabályai.* Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1902. [KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1902/a]

KOLOSVÁRI SÁNDOR – ÓVÁRI KELEMEN (szerk.): *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. V. k. II. fele. A dunántúli törvényhatóságok jogszabályai.* Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1902. [KOLOSVÁRI – ÓVÁRI 1902/b]

A királyi hatalom az Árpádok korában. In: Emlékkönyv Farkas Lajos társaságának negyvenötödik éve alkalmából. Stein János Egyetemi Könyvkereskedése. Kolozsvár, 1914. 311–325. pp.

IV. Irodalomjegyzék

- Az 1878. évi október hó 17-re hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. (KI) X. k. Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság. Budapest, 1879.
- A Kolozsvárt 1872-ben alapított és Szegeden 1921-ben újra megnyitott M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem története. Franklin-Társulat. Budapest, 1922.
- A Magyar Királyi Tudomány Egyetem személyzete, MDCCCLXVI-VII. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda. Buda, 1867.
- A Magyar Királyi Tudomány-Egyetem Tanrende az MDCCCLXXI-II tanév téli szakára. Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda. Buda, 1871.
- A Magyar Királyi Tudomány-Egyetem Tanrende az MDCCCLXXI-II tanév nyári szakára. Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda. Buda, 1872.
- A Magyar Királyi Tudomány-Egyetem Tanrende az MDCCCLXXII-III tanév téli szakára s az 1873-ra kitűzött jutalomtételek. Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda. Buda, 1872.
- APÁTHY ISTVÁN: *A magyar csődtörvény tervezete*. I. k. Magyar Kir. Egyetemi Könyvnyomda. Budapest, 1874.
- APÁTHY ISTVÁN: *A magyar csődjog rendszere*. I. k. Eggenberger-féle Könyvkereskedés. Budapest, 1887.
- ÁMÁN ILDIKÓ: *A kiegészítés hatása a jogászképzésre*. Acta Universitatis Szegediensis. FORVM. Acta Juridica et Politica. VIII. évf. 1. sz. (2018) 5–27. pp.
- ÁMÁN ILDIKÓ: *A felsőfokú oktatási igazgatás története Magyarországon, különös tekintettel a jogászképzésre. Fejezetek a kolozsvári és a szegedi jogi oktatás köréből*. [Doktori értekezés], Szeged, 2019.
- BALOGH ELEMÉR: *Állam- és Jogtudományi Kar 1921–1998*. In: SZENTIRMAI LÁSZLÓ – RÁCZNÉ MOJZES KATALIN (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene 1921–1998*. Szegedi Tudományegyetem. Szeged, 1999. 35–114. pp.
- BALOGH ELEMÉR: *A kolozsvári-szegedi jogi kar története (1872–2002)*. In: TAKÁCS PÉTER (szerk.): *A jogászképzés múltja, jelene és jövője. Ünnepi tanulmányok, konferencia-előadások, kerekasztal beszélgetések*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. Budapest, 2003. 185–225. pp.
- VON BAYER, HIERONYMUS: *Theorie des Concurs-Processes nach gemeinem Rechte*. J. G. Gotta'schen Buchhandlung. München, 1868.
- BÉLI GÁBOR: *A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs, 2008.
- BÓNIS GYÖRGY: *A személyes királyság kora*. In: ECKHART FERENC – DEGRÉ ALAJOS (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Viski Illés József ny. r. egyetemi tanár tanári működésének negyvenedik évfordulójára*. Stephanum Nyomda. Budapest, 1942. 93–103. pp.
- CSÁSZÁR FERENC: *A magyar csődtörvénykezés*. Kilián György. Pest, 1847.
- DEGRÉ ALAJOS: *A magyar jogtörténetírás keletkezése és fejlődése a dualizmus korában*. In: T. MÉREY KLÁRA (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete. Értekezések 1967–1968*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1968. 285–313. pp.
- ECKHART FERENC: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Politzer Zsigmond és fia. Budapest, 1946.
- ENDEMANN, WILHELM: *Das deutsche Civilprozeßrecht*. II. k. Verlag von Bangel & Schmitt. Heidelberg, 1868.
- HAJNIK IMRE: *Magyar alkotmány- és jogtörténelem*. I. k. Heckenast Gusztáv. Pest, 1872.
- HERCZEGH MIHÁLY: *A telekkönyvi rendtartás Magyarországon és Erdélyben az új bírósági szervezetre való tekintettel, mindkettőt együttesen tárgyalva és a vonatkozó felsőbb rendeletek, főtörvényiséki[!] döntvények és irománypéldákkal ellátva*. Ráth Mór. Pest, 1873.

- HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Adalékok a telekkönyvi jog történetéhez*. In: GELLÉN KLÁRA (szerk.): *Honori et virtuti. Ünnepi tanulmányok Bobvos Pál 65. születésnapjára*. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Szeged, 2017. 140–150. pp.
- HOMOKI-NAGY MÁRIA: *A magyar magánjog fejlődését befolyásoló jogforrások a neoabszolutizmus idején*. In: HOMOKI-NAGY MÁRIA ET AL. (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Nagy Ferenc egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Szeged, 2018. 433–443. pp.
- HORVÁTH ÁRPÁD: *A Budapesti Diplomatikai Tanszék a seminariumi oktatás és a felállítandó történelmi intézet*. Századok (1886) 748–787. pp.
- HORVÁTH ATTILA: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Gondolat Kiadó. Budapest, 2006.
- KASERER, JOSEF: *Commentar zur österreichischen Concursordnung mit sämmtlichen Materialien, dem Gesetze vom 9. Jänner 1869 nebst Motiven und mit Formularien*. G. J. Manz'schen Buchhandlung. Wien, 1869.
- KÉPESSY IMRE: *Eötvös József reformtörökvései a felsőoktatás területén*. In: VARGA NORBERT (szerk.): *Báró Eötvös József születésének 200. évfordulója alkalmából*. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Jogtörténeti Tanszék. Szeged, 2014. 109–119. pp.
- KOLOSVÁRY BÁLINT: *Óvári Kelemen I. tag emlékezete. A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek*. XXI. k. 6. sz. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1931.
- KRISTÓF GYÖRGY: *Szendrey Júlia egy ismeretlen leveléről*. Napkelet X. évf. 11. sz. (1932) 813–817. pp.
- LÁSZLÓ BALÁZS: *Birtok, hatalom, jog. A korona birtokjoga az Árpád-korban*. Acta Universitatis Szegediensis. FORVM. Publicationes Doctorandorum Juridicorum VII. évf. 1. sz. (2017) 113–141. pp.
- LÁSZLÓ BALÁZS: *Az Árpád-kori királyi jog és az államszervezeti funkciók összefüggései rendszerelméleti keretben*. In: BIHARI ERIKA – MOLNÁR DÁNIEL – SZIKSZAI-NÉMETH KETRIN (szerk.): *Tavaszi Szél – Spring Wind 2019. Doktoranduszok Országos Szövetsége*. Budapest, 2020. 253–263. pp.
- MÁRKI SÁNDOR: *A M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem története 1872–1922*. [Szeged Városi Nyomda és Kiadó]. Szeged, 1922.
- MEZEY BARNÁ: *A jogtörténet oktatása a Jogi Karon*. In: TAKÁCS PÉTER (szerk.): *A jogászképzés múltja, jelene és jövője. Ünnepi tanulmányok, konferencia-előadások, kerekasztal beszélgetések*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. Budapest, 2003. 78–92. pp.
- NAGY PÉTER: *Erdélyi református egyházjog és a realiztikus történeti-jogi iskola*. Jogtörténeti Szemle 2017/4. 35–39. pp. [NAGY 2017/a]
- NAGY PÉTER: *A tudományos jogszabálygyűjtemények történetéhez – Corpus Statutorum Hungariae Municipalium*. In: BALOGH JUDIT – KONCZ IBOLYA KATALIN – SZABÓ ISTVÁN – TÓTH J. ZOLTÁN (szerk.): 65. Studia in honorem István Stipta. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Budapest, 2017. 296–304. pp. [NAGY 2017/b]
- NAGY PÉTER: *A református házassági jog történeti szakirodalma, különös tekintettel Erdélyre*. KRE-DIT. A KRE-DOK online tudományos folyóirata I. évf. 1. sz. (2018) 174–186. pp.
- ÓVÁRY ZOLTÁN: *Emlékeimből. Kilencven év a föld körül*. Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár, 2004.
- POKOL BÉLA: *Középkori és újkori jogtudomány*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs, 2008.
- PÓLAY ELEMÉR: *A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica. Tomus XXIII. Fasciculus 6., 1976.
- P. SZABÓ BÉLA: *Friedrich Carl von Savigny*. In: SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Bíbor Kiadó. Miskolc, 2004. 93–104.
- ROSNER ERVIN: *Régi magyar házassági jog*. Franklin-Társulat. Budapest, 1887.
- RUPP N. JÁNOS: *Beszéd, melyet a magy. kir. tudomány-egyetem újjáalakítása LXXXVII. évfordulati ünnepélyén mondott*. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda. Buda, 1867.

- STIPTA ISTVÁN: *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve*. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2015. [STIPTA 2015/a]
- STIPTA ISTVÁN: *A jogtörténet-tudomány kialakulása és helyzete Magyarországon*. In: JAKAB ANDRÁS – MENYHÁRD ATTILA (szerk.): *A jog tudománya*. HVG-ORAC. Budapest, 2015. 382–418. pp. [STIPTA 2015/b]
- SZENICZEY GUSZTÁV: *Az új csődelfjárást és az erre vonatkozó iromány-példányok' az ideiglenes csődrendtartás szabályai értelmében eszközrendő fokontknti bírői tárgyalások szerint tervzett mindennemű magyar 's német példákbtól összeillesztett gyűjteményét és függelékkekppen az 1840-ik évi XXII-ik és 1844-ik évi VII-ik törvénytörvénycikkékből 's egyéb felsőbb 's illetőleg legfelfőbb rendeletheből egybeállított csődtörvényt magában foglaló segéd-kézikönyv, törvénytörvényszéki hivatalnokok, hites ügyvédek 's felek számára*. Heckenast Gusztáv. Pest, 1854.
- SZENICZEY GUSZTÁV: *A magyar csődtörvény és csődelfjárás*. Heckenast Gusztáv. Pest, 1862.
- SZENTIVÁNYI ZOLTÁN: *Századunk néváltotztatásai. Helytartósági és miniszteri engedélylyel megváltotztatott nevek gyűjteménye 1800-1893*. Hornyánszky Viktor kiadása. Budapest, 1895.
- SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. X. k. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése. Budapest, 1905.
- WIEDERMANN KÁROLY (szerk.): *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium értesítője az 1879/80. évben*. Nirschy István. Pozsony, 1880.
- ZUGSCHWERTD, JOHANN BAPTIST: *Praktisches Handbuch zur Concurs-Ordnung für die im österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder*. Braumüller. Wien, 1869.
- Hirdetmények. Hon és Külföld IV. évf. 20. sz. (1844. március 8.) 79–80. pp.
- Hivatalos rész. Budapesti Közlöny II. évf. 298. sz. (1868. december 29.) 2969. p.
- A „Hilaria”. Magyar Polgár (MP) III. évf. 113. sz. (1869. szeptember 24.) 483. p.
- Hivatalos rész. Budapesti Közlöny IV. évf. 193. sz. (1870. augusztus 26.) 3779. p.
- A csődrendszer. Vasárnapi Újság XVIII. évf. 8. sz. (1871) 101. p.
- A III. magyar jogászgyűlés. Jogtudományi Közlöny VII. évf. 40. sz. (1872) 298–299. pp.
- Hivatalos rész. Budapesti Közlöny VI. évf. 226. sz. (1872. október 3.) 1805. p.
- A városi Redoute-teremben. MP VI. évf. 289. sz. (1872. december 17.) 3. p.
- A szerdai érdekes. MP VII. évf. 43. sz. (1873. február 21.) 3. p.
- Vikol Póli. MP VII. évf. 91. sz. (1873. április 22.) 3. p.
- Vikol Poli kisasszonyt. MP VII. évf. 208. sz. (1873. szeptember 12.) 2. p.
- Óvári Kelemen. MP VII. évf. 225. sz. (1873. október 2.) 3. p.
- Hymen. Fővárosi Lapok X. évf. 228. sz. (1873. október 4.) 992 p.
- A magyar jogászgyűlés szakosztályai. A Hon XII. évf. 120. sz. (1874. május 27.) 2. p.
- Levelezés. MP XV. évf. 91. sz. (1881. április 23.) 2. p.
- Történelmi irodalmunk. Fővárosi Lapok XXI. évf. 248. sz. (1884. október 22.) 1603. p.
- A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Akadémiai Értesítő II. k. 8. sz. (1891) 449–459. pp.
- Tagajánlások 1892-ben. Akadémiai Értesítő melléklete (1892. május)
- Akadémiai Értesítő III. k. 6. sz. (1892. június 15.)
- Werbőczy István: Hármast könyvből. Vasárnapi Újság XLI. évf. 37. sz. (1894) 611. p.
- A teljes magyar törvénytár milleniumi emlékkiadása. Vasárnapi Ujság XLII. évf. 44. sz. (1895) 730–731. pp.
- „A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye”. Kolozsvár X. évf. 105. sz. (1896. május 8.) 3. p.
- Tanulmányut. Pécsi Közlöny VII. évf. 76. sz. (1899. július 13.) 3. p.
- Hivatalos rész. Budapesti Közlöny XXXIII. évf. 127. sz. (1899. június 4.) 1. p.
- A Corpus Juris Hungarici legújabb kiadása és magyar fordítása. Pesti Hírlap XXI. évf. 307. sz. (1899. november 5.) 7. p.

A Corpus Juris Hungarici legújabb kiadása és magyar fordítása. Budapesti Hírlap XIX. évf. 307. sz. (1899. november 5.) 10. p.

Halálozások. MP XXIII. évf. 104. sz. (1900. május 7.) 5. p.

Hivatalos rész. Budapesti Közlöny XLIII. évf. 134. sz. (1909. június 16.) 1. p.

Budapesti Közlöny XLIV. évf. 188. sz. (1910. augusztus 18.).

„Ajánlom Zoltánt szeretetébe és figyelmébe”. Szendrey Julia levele Óvári Kelemenhez, a kolozsvári egyetem volt professzorához. Ellenzék XLIII. évf. 273. sz. (1922. december 3.) 9. p.

Aranylakodalom. Ellenzék XLIV. évf. 224. sz. (1923. október 4.) 4. p.

Dr. Óvári Kelemenné meghalt. Ellenzék XLV. évf. 249. sz. (1924. november 2.) 5. p.

Óváry Kelemen meghalt. Budapesti Hírlap XLV. évf. 289. sz. (1925. december 22.) 8 p.

Óváry Kelemen meghalt. Világ XVI. évf. 289. sz. (1925. december 22.) 8. p.

Meghalt Óváry Kelemen, aki Petőfi Zoltánt is tanította. Új Nemzedék VII. évf. 290. sz. (1925. december 23.) 9. p.

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár Fond 2/1272., Óvári Kelemen és Kolosvári Sándor Corpus Iuris Hungarici.

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár 36/2664., Értesítés Óvári Kelemen temetéséről.

Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára Ms. 4811/524. – Plósz Sándor levelei Concha Győzőnek.

Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókintézete, Unitárius Kollégium könyvtára, M.s. U. 1549/A. Óvári Kelemen: Magyar jogtörténeti jegyzetek. Kolozsvár, 1879/1880. Ferencz Ákos joghallgató jegyzete.

SZIVÓS KRISTÓF

PLÓSZ SÁNDOR

(1846–1925)

I. Életrajz

„Amikor ott álltam ravatalánál [...], elevennél is elevenebben jelent meg a füstfelhők között szelid, mosolygó tudós-alakja, a kék szemek derűjében sugárzó intellektusa, iztól-vérig tudás és tudni vágyás s a parányi emberi gnózis végességének ismeretéből táplálkozó szerénység.”¹

I. Bevezetés

Plósz Sándor a magyar polgári perjog egy olyan korszakos alakja, akinek munkássága a mai napig alapjául szolgál a modern perjogi kodifikációs törekvések számára, hiszen, ahogy Fabinyi fogalmazott, „nagy törvényszerkesztő geniejével a jelenkor egyik legmodernebb és legnagyobbsterű polgári perjogi kódexét alkotta meg”² az 1911: I. törvénycikkkel. Plósz „művelt középosztályból” származott, apai nagyapja mérnök, anyai nagyapja Kreiner Imre jogtörténész, apja Plósz Lajos pedig orvos volt.³ A négy gyermek közül hárman voltak fiúk, mindhárman „a magyar kultúrának bajnokaivá, a társadalomnak hasznos és előkelő tagjaivá” váltak, amelyben nagy szerepe volt az apai neveltetésnek.⁴

Plósz 1868-ban szerzett jogi doktorátust. Tanulmányairól 1922-ben úgy nyilatkozott, hogy az ő idejében sokkal nehezebb volt végezni a jogi fakultáson, szorgalmasan kellett járniuk az előadásokra és keményen kellett tanulniuk a szigorlatokra, pedig a vicclapok már akkor is úgy ábrázolták a jogászt, mint „előadásokra nem járó, folyton csak billiárdozó fiatalembert.”⁵ A közügyvédi (1868) és váltóügyvédi (1869) oklevél megszerzésével párhuzamosan a bírósági szervezetrendszeren belül dolgozott, ahol rendkívül gyors

---

¹ MESZLÉNY 1925, 145. p.

² FABINYI 1930, 150. p.

³ LENGYEL 1904, 147. p.

⁴ Uo. 148. p. Míg Sándor az MTA levelező (1884), rendes (1894), tiszteleti (1902), majd igazgatósági tagja (1906) lett, addig bátyja, Pál az Akadémia levelező tagja volt (1880), öccse, Béla pedig az állatorvosi akadémia rendes tanáraként működött.

⁵ LOVIK 1922, 4. p.

san haladt előre a ranglétrán: 1867 novemberében törvényszéki tollnokká választották,⁶ 1871-ben *Bogisich* Lajos városi főbíró indítványára a Pestvárosi Törvényszéken „bírói szavazattal” ruházták fel,⁷ majd ugyanezen év decemberében a Belvárosi Kir. Járásbíró-ságon aljárásbírói⁸ kinevezést nyert.⁹ Ebben az időszakban jelentek meg első tanulmányai a *Jogtudományi Közlönyben*.¹⁰ 1872 februárjában bírónak nevezték ki a Pesti Kir. Törvényszékhez.¹¹

1872 októberében Ferenc József az újonnan felállított Kolozsvári Kir. Tudományegyetemre *Plósz* a törvénykezési eljárás, valamint a váltó- és kereskedelmi jog nyilvános rendes tanárává nevezte ki.¹² *Dárdai* ezzel kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy *Plósz* kinevezése „nemcsak a kolozsvári egyetemre nézve, hanem a hazai törvénykezés tudományos művelése tekintetében megbecsülhetlen nyereség.”¹³

II. Tudományos munkásság

1. Jogalkotói tevékenysége minisztersége előtt

Az 1880-as év *Plósz* életében jelentős változást hozott, ugyanis áprilisban a Képviselőház határozatban utasította *Pauler* Tivadar akkori kir. igazságügy-minisztert, hogy „a nyilvánosság, szóbeliség és közvetlenségnek a polgári peres eljárásban leendő behozatalára megkívántató javaslatok kidolgozását haladéktalanul vegye munkába s ezeknek előterjesztéséig is az összes igazságügyi reformok körül a nyilvános szóbeliség és közvetlenségre, mint mielőbb elérendő célra, legyen tekintettel.”¹⁴

Pauler célszerűnek és elkerülhetetlennek tartotta „tájékozást szerezni magyarországi jogtudósok által a külföldön legújabbban behozott perrendtartásoknak részleteiről, azért, hogy ők, kik hazai viszonyainkat is ismerik, tanulmányozván a külföldnek nemcsak régebbi, hanem legújabb intézkedéseit, saját tapasztalataikból ismervén föl nemcsak a törvénynek betűjét, nemcsak a törvénynek az intézkedését, hanem a törvénynek az életben való alkalmazását, annak a gyakorlati életre való hatását és összehasonlítva azt a mi viszonyainkban szükséges intézkedésekkel, [...] hogy ezt téve, jelentést tegyenek, mely jelentés alapján lehessen oly perrendtartást a törvényhozás elé terjesztetni, mely a tudománynak legújabb vívmányait és a gyakorlati tapasztalatoknak eredményeit is, hazai viszonyainkkal összehasonlítva és azokra alkalmazva, a várakozásnak megfelelően.”¹⁵

⁶ Pesti Napló 1867/266, Melléklet.

⁷ Budapesti Közlöny 1871/16, 322. p.

⁸ Az 1871: XXXI. törvénycikk szerint a kir. járásbíró-ság egy járásbíróból állt, aki mellé szükség esetén aljárásbírókat neveztek ki. L. bővebben STIPTA 1997, 130. p.

⁹ Budapesti Közlöny 1871/295, 6477. p.

¹⁰ *PLÓSZ* 1871a, 360–363. pp. *PLÓSZ* 1871b, 399–403. pp.

¹¹ Budapesti Közlöny 1872/36, 281. p.

¹² Budapesti Közlöny 1872/226. 1805. p. Az uralkodó *Plósz* bátyját, Pált az orvosi karra rendkívüli tanárrá nevezte ki, így mindketten a kolozsvári egyetem alapító professzorai voltak.

¹³ *DÁRDAI* 1872, 302. p.

¹⁴ KN 1878 XII. k. 222. p.

¹⁵ KN 1878 XV. k. 242. p.

A miniszter e célból megbízást adott Plósznak és Emmer Kornél országgyűlési képviselőnek. Plósz a német perrend tanulmányozására kapott megbízást, mivel Németország a magyar perjoghoz hasonlóan küzdött az írásbeli perrenddel és pont ebben a korban fogadták el a szóbeliségen és közvetlenségen álló birodalmi perrendtartást.¹⁶ Plósz a polgári perrendtartás első tervezetét 1885-ben adta közzé,¹⁷ amely a teljes polgári peres eljárásra vonatkozó szabályokat tartalmazta (a bizonyítási eljárás részletszabályai nélkül).¹⁸ Ehhez képest Emmer tervezete¹⁹ csak azon kérdésekre tért ki, amelyekben eltért Plósztól, így különösen a perelőkészítés és a tárgyalás szabályaiban.

1889-ben Szilágyi Dezső lett a kir. igazságügy-miniszter, aki szerteágazó reformprogramot hirdetett meg, amely érintette a polgári eljárásjogot is, mivel át kívánta dolgozni az eljárást és ezt mind a törvényszékeken, mind az új felsőbbíróságokon hatályba kívánta léptetni.²⁰ A polgári eljárásjogi reform szükségességét és alapelveit illetően egyetértés uralkodott a magyar közvéleményben, a kérdés csupán azt volt, hogy teljes eljárási reformot valósítsanak-e meg vagy csak az eljárás egyes részeit illetően.²¹ Szilágyi végül részleges eljárási reformot tűzött ki célul és megbízta Plószt²² a sommás eljárás fellebbviteli szakaszára vonatkozó tervezet megalkotására, amelyet a professzor 1889-ben meg is tett. A tervezetet Plósz az 1890-es évek elején részletesen átdolgozta és kiterjesztette a teljes sommás eljárásra, amelyet végül az 1893: XVIII. törvénycikként hirdettek ki a Magyar Törvénytárban. Ezzel párhuzamosan készült el a fizetési meghagyásos eljárásról szóló 1893: XIX. törvénycikk is. Így részleges volt a reform, ugyanakkor nem Szilágyi eredeti elképzelése szerint, mivel nem az eljárás egy részét, hanem a teljes eljárást reformálták meg, de csak járásbírói szinten.

E lépések fontos állomásai voltak a polgári perrendtartás megalkotásának, hiszen a majdani Pp. nagyrészt azokon a szabályokon alapult, amelyeket Plósz a sommás eljárásba bevezetett, így a bíróságoknak lehetőségük volt a kisebb jelentőségű ügyekben hozzászokni a szóbeliségen és közvetlenségen alapuló eljáráshoz, még mielőtt a rendes eljárás reformja megvalósult volna. E megoldás másfelől azért is előnyös volt, mert a jogalkotó fontos gyakorlati visszajelzéseket kaphatott, amelyeket alapul véve Plósz szükség esetén korrigálni tudta a későbbi Pp. szabályait. Plósz rendkívül leleményes módon nemcsak a sommás eljárásban, hanem a rendes eljárásban is meghonosította a szabad bizonyítást azzal, hogy a sommás eljárás egyik szabálya (215. §) úgy rendelkezett, hogy a szabad bizonyítás szabályát a rendes eljárásban is alkalmazni kellett.²³ A sommás eljárás kodifikálásával párhuzamosan Plósz közzétette a Pp. előadói tervezetét is.²⁴ A professzor ez időben kifejtett munkáját Stiller olyan művészi példával illette, hogy „ő szolgáltatta sok

¹⁶ KN 1878 XV. k. 242. p.

¹⁷ PLÓSZ 1885. (a továbbiakban: Terv.).

¹⁸ TÉRFY 1902, 393. p.

¹⁹ EMMER 1911, 3–77. pp.

²⁰ Szilágyi miniszteri megbízatását részletesen ismerteti ANTAL 2016, 64–73. pp.

²¹ TÉRFY 1902, 566. p.

²² Plósz 1894-től második, 1895 után pedig az igazságügy-miniszter első államtitkára volt. Plósz Sándor életrajza. A Jog 1899/10, 81. p.

²³ KENGYEL 2014, 29.30. pp.

²⁴ PLÓSZ 1893.

kiváló törvényhez az anyagot, ő adott formát az anyagnak és csak alkotó művészi szellemének béléjét sütötte rá mestere”,²⁵ azaz *Szilágyi*.

2. Plósz Sándor miniszteri megbízatása

Erdély Sándor lemondását követően nagy egyetértés volt a közvéleményben a tekintetben, hogy *Széll* Kálmán kormányában *Plósz* fogja megkapni az igazságügyi tárcát, bár találgatás szintjén más nevek is természetszerűleg felmerültek, így például *Darányi* Ignác kinevezése²⁶ vagy *Szilágyi* visszatérése is.²⁷ Az uralkodó 1899. február 26-án *Plósz*t nevezte ki kir. igazságügy-miniszterré, aki 1905-ig látta el a hivatalt. *Stiller* a kinevezés kapcsán úgy írt, hogy „[...] bele fogja vinni igazságügyünk minden részének fejlődésébe egyaránt, azt az erjesztő erőt, melynek csiráit abba még *Szilágyi* termékenyítő kezdeményezése hintette.”²⁸

A miniszter egyik legelső feladata egyébként az volt, hogy a pártközi paktum értelmében beterjessze az országgyűlés elé a választási bíráskodásról szóló törvényjavaslatot, amellyel kapcsolatban „nem volt más dolga, mint a *Szilágyi*-féle javaslat képviselőházi szövegezését leporolni és az újabb igények beiktatásával módosítani.”²⁹ Ennek eredményeként született meg az 1899: XV. törvénycikk.

Az új miniszter bemutatkozó beszédét 1899. április 12-én tartotta meg a Képviselőházban – *Szilágyi*hoz hasonlóan³⁰ – az igazságügyi költségvetési javaslat tárgyalása közben. Kiemelte, hogy nem tud nóvummal szolgálni a Képviselőház részére, hiszen „a nagyobb, sőt jobbra a kisebb törvényhozási kérdések is, a melyek az igazságügy terén megoldásra várnak, régen ki vannak tűzve, sőt azok megoldása már többé-kevésbé előrehaladott stádiumban van.”³¹ E téren különösen *Szilágyi* munkáját emelte ki, nem véletlenül, hiszen ő volt az, aki 1875 után először konkrét, koherens tervekkel állt elő.³² *Plósz* több jogalkotási témakört is megemlített, amelyek megoldásra vártak.³³

1. Első helyen említette a legfontosabb feladatot, az általános polgári törvénykönyv ügyét. Az 1880-as években több jogtudós is készített az egyes részekről tervezeteket (amelyek közül egyedül *Teleszky* öröklési jogi tervezete került az országgyűlés elé),³⁴ de csak a házassági jogot sikerült törvényi szinten szabályozni (1894: XXXI. törvénycikk). *Erdély* 1897-ben szerkesztőbizottságot állított fel az előadói tervezet megalkotására, amelynek elkészültére 1899 első felére kapott ígéretet. *Plósz* e mellett támogatón lépett

²⁵ STILLER 1899, 77. p.

²⁶ Alkotmány 1899/48. 2. p.

²⁷ Kis Ujság 1899/57. 2. p.

²⁸ STILLER 1899, 77. p.

²⁹ RUSZOLY 2015, 636. p.

³⁰ ANTAL 2016, 64. p.

³¹ KN 1896 XXI. k. 407. p.

³² ANTAL 2016, 64. p.

³³ Ehelyütt a terjedelmi korlátok miatt csak a „nagy kodifikációs” feladatokat említem, ezeken túlmenően azonban *Plósz* egyéb kérdésekre is kitért, úgy mint a telekkönyvek rendezése vagy a biztosítási vállalatok felügyelete. KN 1896 XXI. k. 410–411. pp.

³⁴ SZLADITS 1941, 98. p.

fel.³⁵ 1900-ban megjelent az általános polgári törvénykönyv első tervezete, amely rendkívül nagy hatást gyakorolt a magánjog fejlődéstörténetére,³⁶ a Ptk. javaslata pedig 1914-ben került az országgyűlés elé.

2. Felvetette az egyik legelső kódexünk, a kereskedelmi törvény (1875: XXXVII. tc.) revízióját is, amelynek kapcsán amellet foglalt állást, hogy e feladatot nem lehet a polgári törvénykönyv megalkotása utánra halasztani. A reformot úgy képzelte el, hogy meg kell várni ugyan a Ptk. első tervezetét, ugyanakkor, ha az napvilágot lát, akkor azonnal el kell kezdeni a Kt. reformját is, és a kettőnek párhuzamosan kell folynia. Voltak továbbá olyan kérdések (így a részvénytársaságok és a szövetkezetekre vonatkozó Kt.-beli szabályok), amelyek nem függték a Ptk.-tól, így a reformok egy részét már korábban is foganatosítani lehetett.³⁷ A Kt. módosítása Plósz minisztersége alatt nem történt meg.

3. A polgári perjog részleges reformja megtörtént 1893-ban, amely bevált a gyakorlatban: „a ki nem is nézi a dolgokat túlságos rózsaszín állapotban, és a ki nem is akar szemet hunyni a létező hiányok előtt, kénytelen lesz bevallani, hogy ez a törvény nagyban és egészben megfelel a mi viszonyainknak, és hogy polgári eljárásunk reformjánál ebben az irányban kell tovább haladnunk.”³⁸ A teljes perrendtartás tervezetét korábban megküldték az ügyvédi kamaráknak, a felsőbb bíróságoknak és a törvényszékeknek véleményezés végett, akik véleményüket be is nyújtották, így Plósz hivatali idejének kezdetén a perjogi kodifikáció ott tartott, hogy ezek alapján vizsgálták felül a tervezetet.³⁹

Arts poeticáját illetően Plósz a legfontosabb célt nem tudta elérni, vagyis nem sikerült elfogadtatni a javaslatot. A tervezet 1893 óta készen állt arra, hogy „viszonyok kedvezőbbre váltával a törvényhozás elé kerüljön.”⁴⁰ A miniszteri programbeszédben elmondott revíziót követően Plósz 1902. január 29-én az országgyűlés elé terjesztette⁴¹ a polgári perrendtartásról szóló törvényjavaslatot,⁴² amelyet az igazságügyi bizottság módosításokkal ugyan, de elfogadásra javasolt.⁴³ Az 1900-as évek első évtizedének belpolitikai válsága (l. pl. az ún. zsebkendőszavazást, amelyet követően a választáson megbukott Tisza István és a Szabadelvű Párt) végül azt eredményezte, hogy az országgyűlés csak 1910 november-decemberében alkotta meg a törvényt (1911: I. tc.).⁴⁴

4. Beszédében egyéb polgári eljárási kérdéseket is említett. A perrendtartásba be kívánta iktatni a fizetési meghagyásos eljárást, a házassági eljárást, valamint a bányaeljárást is. A birtokrendezési eljárásról is gondoskodni szándékozott, azt azonban még nem tudta, hogy ezt a Pp.-ben, annak életbeléptető törvényében vagy egyéb törvényben tegye-e meg. A végrehajtási eljárások (különösen a kisebb végrehajtások) tekintetében fontosnak tartotta, hogy azokat olcsóbbá tegye, ugyanakkor a végrehajtási törvény

³⁵ KN 1896 XXI. k. 407–408. pp.

³⁶ SZLADITS 1941, 99. p. Az 1900-as tervezet és az 1914-es törvényjavaslat már inkább a német BGB vonásait hordozta magán, mint az OPTK-ét. L. bővebben HOMOKI-NAGY 2013, 92. p.

³⁷ KN 1896 XXI. k. 408. p.

³⁸ KN 1896 XXI. k. 408. p.

³⁹ KN 1896 XXI. k. 408. p.

⁴⁰ Plósz Sándor életrajza. A Jog 1899/10, 81. p.

⁴¹ KN 1901 II. k. 128. p.

⁴² KI 1901 III. k. 102. ir.

⁴³ KI 1901 XXVIII. k. 412. ir.

⁴⁴ Az utolsó évek kodifikációs törekvéseiről l. KENGyel 2014, 30–32. pp.

(1881: LX. tc.) revízióját nem tartotta időszerűnek. Hozzátette ugyanakkor, hogy amennyiben a polgári törvénykönyv elkészült volna, szükségessé vált volna a Vht. felülvizsgálata is, mivel a két törvény között több kapcsolat is volt.⁴⁵

5. Véleménye szerint időszerű volt az ügyvédi rendtartás revíziója is, ugyanis az ügyvédi kar problémáit nem oldotta volna meg, hogy mind a bűnvádi, mind a polgári eljárás a szóbeliség elve alapján zajlott volna. Az ügyvédi kamarákat meg kellett erősíteni, hogy „*így az ügyvédi kar életképességének és prosperálásának feltételeit önmaga valósíthassa meg és lehetőleg önmaga orvosolhassa bajait.*”⁴⁶

6. Fontos feladatának tekintette a bűnvádi perrendtartás (1896: XXXIII. tc.) életbeléptetését, amelyről az életbeléptető törvény (1897: XXXIV. tc.) úgy rendelkezett, hogy annak legkésőbb 1900. január 1-jén meg kell történnie (1. §), de korábban is lehetőség volt rá az igazságügy-miniszter rendelete alapján. *Plósz* szerint ugyanakkor ez előtt sok akadály állt, de egy sem volt leküzdhetetlen, így kiemelte többet között az esküdtszéki rendszer bevezetéséhez szükséges infrastrukturális kérdéseket (a 65 királyi törvényszék közül csak 23 rendelkezett erre a célra megfelelő helyiséggel),⁴⁷ valamint egyéb rendeltetési kötelezettségeket (így három nagyobb és több kisebb rendelet megalkotására is szükség volt).⁴⁸ Sikerként könyvelhette el, hogy az életbeléptető törvény által megadott nappal rendelettel életbe tudta léptetni a Bp.-t.⁴⁹

7. Szót ejtett utolsó sorban a Btk. (1878: V. tc.) novellája megalkotásának szükségességéről, amely pont a Bp. miatt vált szükségessé. *Plósz* szerint ugyanis a Bp. jogorvoslati rendszere miatt nagy teher fog hárulni a felsőbíróóságokra, így mindenképpen indokolt lett a módosítás, amelytől azt várta, hogy enyhítse a felsőbíróóságok terheit. Ide tartozott némely büntett vétség (és ezzel járásbíróóság elé utalása) minősítése vagy a feltételes elítélés életbeléptetése.⁵⁰ A Btk. módosítására *Plósz* megbízatása alatt több tervezet is készült a miniszter felkérésére: *Illés* (1901), *Angyal* és *Finkey* (1903) készített egy-egy tervezetet, majd *Angyal* írta az ún. végleges szöveg tervezetét (1904).⁵¹ A novella végül 1908-ban készült el (1908: XXXVI. tc.).

3. *Ami az életrajzi lexikonokból kimaradt: Plósz mint bolsevista jogászprofesszor?*

A tanulmány terjedelmi keretei miatt csak röviden van lehetőségem arra az időszakra utalni, amikor *Magyaryt*, *Plósz*t és öt másik tanárt⁵² bolsevizmussal gyanúsítottak a budapesti tudományegyetem jogi karán.

⁴⁵ KN 1896 XXI. k. 408–409. pp.

⁴⁶ KN 1896 XXI. k. 409. p.

⁴⁷ Az esküdtek kapcsán ugyanakkor pozitívként említette, hogy az esküdtek összeírása valamennyi kir. törvényszéknél befejeződött. Az esküdtszékek megszervezéséről l. bővebben ANTAL 2006, 245–251. pp.

⁴⁸ KN 1896 XXI. k. 409–410. pp.

⁴⁹ A magyar kir. igazságügyminiszter 3200. I. M. E. számú rendelete a Bűnvádi perrendtartás (1896:XXXIII. t.-cz.) életbeléptetése tárgyában.

⁵⁰ KN 1896 XXI. k. 410. p.

⁵¹ ANGVAL 1909, 38. p.

⁵² *Grosschmid, Illés, Kmety, Pikler és Szladits.*

Az első világháborút követő forradalmi kormány ki kívánta terjeszteni a befolyását a szellemi élet egyik központjára, a budapesti tudományegyetemre. A reformtörekvések elsősorban a jogi karra koncentráálódtak, mivel a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban a megörökölt államapparátus helyett új, fiatal és átképzett szakemberekre volt szükség egy nagy társadalmi átalakulás sokrétű és újszerű feladatainak ellátására.⁵³ Többek között az is felmerült, hogy a hetvenedik életévüket betöltött tanárokat, úgy mint például *Conchát* és *Plósz*t, nyugdíjazzák.⁵⁴

A kezdeti tapogatózást követően a kormányzat és az egyetem között a valódi ellenségeskedés akkor robbant ki, amikor a közoktatásügyi tárca élére *Kunfi* Zsigmond került.⁵⁵ A kormány számára ugyanis presztízkérdéssé vált a kinevezések ügye,⁵⁶ amelyet az egyetem szokásjogi úton maga gyakorolt. *Kunfi* szakított ezzel és a jogi karra hét új tanárt nevezett ki, valamint tanszékeket szervezett az egyetemi tanács megkérdezése nélkül.⁵⁷ Emiatt a „professzori kar méltatlankodása nem ismert határokat”⁵⁸ és 1919. február 3-án végképp megtagadták az új professzorok beiktatását. Erre a kormány úgy reagált, hogy február 4-én felfüggesztette az egyetem autonómiáját és *Jászi* Oszkárt az egyetem kormánybiztosává nevezte ki, akinek a feladata a reformok előkészítése és az egyetemi adminisztráció vezetése volt. Erről *Kunfi* az egyetemi tanácsot másnap leiratban a „miheztartás végett” értesítette.⁵⁹

A fentebb leírtaknak *Plósz* munkásságát illetően annyi a jelentősége, hogy 1919. február 27-én a jogi karon a reformok megvalósítása érdekében bizottságot állítottak fel, amelynek *Plósz* volt az elnöke, a tagjait pedig a „régiek” közül néhány professzor, valamint az újonnan kinevezett tanárok adták (kivéve *Jászi*). A bizottság március 15. és 20. között (tehát közvetlenül a Tanácsköztársaság megalakulása előtt) négy alkalommal is ülésezett,⁶⁰ a Tanácsköztársaság idején azonban egy alkalommal sem tartott ülést.⁶¹ A bizottság az 1919/20-as tanév során heves viták tárgya lett a kar tanácsulésein.⁶²

A sajtóban az ügygel kapcsolatban olyan cikkek jelentek meg, amelyek miatt *Magyary* és *Plósz* feljelentést tettek sajtó útján elkövetett rágalmazás miatt, összesen hat személy ellen.⁶³ Kiemelték azokat a cikkeket, amelyek szerintük a bűncselekményeket megvalósították, valamint hangsúlyozták, hogy „a fent előadott közleményekben foglalt állítások mind, kivétel nélkül az elsőtől a legutolsóig szemem szedett koholmányok, azokból egyetlen betű sem igaz. Nekünk a kommunizmussal s annak embereivel soha

⁵³ *Litván* három okát adja arra, hogy a kormányzat miért látott hozzá a felsőoktatás átalakításához. *LITVÁN* 1968, 401–402. pp.

⁵⁴ *Az Ujság* 1919/14, 2–3. pp.

⁵⁵ Az egyetem kezdetben inkább kivárá, halogató taktikát folytatott. *LITVÁN* 1968, 402–403. pp.

⁵⁶ *HAJDU* 1968, 295. p.

⁵⁷ *JUHÁSZ NAGY* 1945, 432. p.

⁵⁸ *LITVÁN* 1968, 404. p.

⁵⁹ *Uo.* 407. p.

⁶⁰ *ELTE* Lt. 7/a. *ÁJTK* tanácsuléseinek jegyzőkönyvei 20. k. (1919/20) 33/919.20.

⁶¹ *Pesti Hírlap* 1919/142, 4. p.

⁶² *ELTE* Lt. 7/a. *ÁJTK* tanácsuléseinek jegyzőkönyvei 20. k. (1919/20) 33/919-20. 353/919-20. *ELTE* Lt. 7/a-II. Jegyzőkönyvek mellékletei 1919. október 28., október 30., november 5., november 7. és november 12. napjain tartott II. rendkívüli tanácsülés jegyzőkönyvei.

⁶³ A vádlottak: *Bogyó János* (*Az Ujság*), *Geréb István* és *Pártos Bence* (*Pesti Hírlap*) *Stettner Tamás* (8 Órai Újság), *Szegedi Schenk István* (*Szózat*), valamint *Szirmay Ödön* (*Uj Nemzedék*).

semmikor a legtávolabbi összekötésünk sem volt. Mi nemcsak a kommunizmus érdekében nem vettünk részt semmiféle mozgalomban, [...] hanem azt megelőzőleg még a Károlyi-féle kormányzat irányától is egészen távol állottunk. [...] Mi mindaddig, míg a kommunizmus a jogi kar működését be nem szüntette, kizárólag hivatali állásunkból folyó, szorosan vett hivatalbeli kötelességeink teljesítésére szorítkoztunk.”⁶⁴

A kir. ügyészség 1920. március 8-án vádat emelt a terheltek ellen, mivel azok „e cikkekben Dr. Plósz Sándor és Dr. Magyary Géza egyetemi tanárokról tehát közhivatalnokokról hivatások gyakorlására vonatkozóan oly tényeket állítottak melyek valóság esetén sértettek ellen bünvádi vagy fegyelmi eljárás okát képezheti, és őket közmegvetésnek tennék ki.”⁶⁵

Maga a törvényszéki peranyag nem maradt ránk, így az ügy kimeneteléről nincsenek információink. Napilapokból annyit lehet tudni, hogy 1920. július 2-án tartották az első főtárgyalást, ahol *Magyary* és *Plósz* személyesen megjelent sértettként. A vádlott újságírók a valódiság bizonyítását kérték és erre nézve hivatkoztak az egyetemi tanács vonatkozó határozataira és több egyetemi tanárnak, akik az igazoló bizottság tagjai voltak, tanúként való kihallgatását kérték. A bíróság helyt adott a bizonyítás iránti kérelemnek, elrendelte az adatok beszerzését és a tanúk kihallgatását és ebből a célból a főtárgyalást elnapolta július 19-ére.⁶⁶

A második főtárgyaláson a *Pesti Hírlap*ot képviselő ügyvéd úgy fogalmazott, hogy „a *Pesti Hírlap* mindig az igazságra törekszik és ha nagyritkán tévedés éri, akkor loyálisan helyre is igazítja. Amikor a *Plósz* és *Magyary* professzorok megvádolásáról fölmerült hirt regisztrálta, másnap már meggyőződve a hir alaptalanságáról, készségesen, önként megállapította a való tényállást. Hogy a sértetteknek teljes elégtételt szolgáltatson, a bíróság előtt is kijelenti, hogy a két tudós a Károlyi-korszak és a diktatúra idején egyaránt kifogástalan, hazafias magatartást tanúsított.”⁶⁷ A *Pesti Hírlap* vádlottjai ezután visszavonó nyilatkozatot tettek, amelyet a sértettek elfogadtak, így a kir. ügyészség velük szemben ejtette a vádat. A többi vádlott azonban a visszavonó nyilatkozat megtételét visszautasította. A kir. törvényszék a vád és a védelem indítványára úgy határozott, hogy a bizonyítási eljárás teljessége céljából a bizonyítást „a felek részéről kért méretben kiegészíti és ennek foganasíthatása végett a főtárgyalást bizonytalan időre elnapolta.”⁶⁸ Mivel egyik professzorral kapcsolatban sem maradt fenn olyan leírás, hogy bolsevista tevékenységet folytattak, ezért minden bizonnyal tisztázták magukat.

4. *Plósz absztrakt keresetjog-elmélete és gyakorlati tapasztalatai*

Magyary Plósz tudományos munkásságát úgy jellemezte, hogy „nem tartozik a termékeny írók közé. Ritkán ír, azonban minden irodalmi megnyilatkozása eseményszámba megy.”⁶⁹ Bár *Plósz* 1922-ben azt mondta, hogy a legtöbbször *A bizonyítási teherről*⁷⁰

⁶⁴ BFL VII.18.d. 5. d. 13/1920.

⁶⁵ BFL VII.18.d. 5. d. 13/1920.

⁶⁶ 8 Órai Újság 1920/157, 3. p.

⁶⁷ *Pesti Hírlap* 1920/171, 3. p.

⁶⁸ 8 Órai Újság 1920/171, 3. p.

⁶⁹ MAGYARY 1914, 185. p.

és *A törvényes vélelem természete*⁷¹ című munkáit tartotta,⁷² mégis hatását tekintve az 1876-ban írt, *A keresetjogról*⁷³ című munkája érdemel kiemelés, mivel e tanulmányból tűnik ki leginkább az a plósz szellemiség, amely a későbbi polgári perrendtartást is jellemezte.⁷⁴ Plósz vizsgálódását nem terjesztette ki az egész perre, hanem csak annak egyik legfontosabb jelenségére, a keresetre. E műve tekinthető tudományos meggyőződése alapkövének, és ugyan már többet nem írt e kérdésről, mégis élete végéig foglalkoztatta.⁷⁵ A szerző munkáját három részre osztotta: először a különböző véleményeket tárgyalta, majd a keresetjog perbeli fogalmával foglalkozott, végül pedig a perjogi és magánjogi keresetjogot vizsgálta.

4. 1. Az anyagi jogi elmélet hibái

Plósz hosszasan elemezte a különböző szerzők véleményeit, ehelyütt a terjedelmi korlátok miatt csak a legfontosabbakra térek ki. Leginkább abban látta az addig fennálló elméletek hibáját, hogy a jogtudósok a keresetet nem a perjog, hanem az anyagi magánjog oldaláról tárgyalták.⁷⁶ Kiemelte ennek legfontosabb képviselőjét, *Savignyt*, aki a keresetjogot úgy fogta fel, hogy az nem egyéb, mint a jog új alakja, hiszen a jog változást szenved a sérelem által, így a keresetjog csak „mozzanat a jogok életében”,⁷⁷ bár Plósz elismerte *Savigny* tanának érdemét, hiszen egy világos és élesen elhatárolt fogalmat adott.⁷⁸

Wetzell elméletét, aki a keresetjogot ugyancsak a jogsértésből származtatta,⁷⁹ Plósz azért vetette el, mert azt eredményezte volna, hogy a bírónak a felperest keresetével el kellett utasítani, ha a jogsértést előtte nem igazolták. A tanulmányból arra lehet következtetni, hogy a „bíró előtti igazolás” azt jelenti, hogy a jogsértést még a permetszés (római jogban *litis contestatio*) előtt, tehát a peralapítás során kell bizonyítani. Ezt pedig azért találta problematikusnak, mert bár az elutasítás a magyar jogban csak „ezuttali” (inkább a visszautasításhoz lehet hasonlítani, amely nem eredményez *res iudicatát*), addig a „régibb római perben a még meg nem gyöngített *consumtio* miatt végleges” (tehát *res iudicatával* jár együtt).⁸⁰ A nézet főhibájának azt tartotta, hogy azt, ami a per létrejöveteléhez tartozott, csak a per megnyerésének feltételeihez számította.⁸¹

⁷⁰ PLÓSZ 1916, 517–533. pp.

⁷¹ PLÓSZ 1912, 75–99. pp.

⁷² LOVIK 1922, 4. p.

⁷³ PLÓSZ 1876, 167–187. és 231–259. pp. Német fordítását l. PLÓSZ 1880.

⁷⁴ *Magyary* a perjogi reformokon kívül e művet tartotta a legtovábbra. MAGYARY 1927, 5. p.

⁷⁵ Uo. 5. p.

⁷⁶ PLÓSZ 1876, 167. p. *Tóth* is úgy fogalmazott, hogy „a kereseti jog más valami, mint az alanyi magánjog”. *TÓTH* 1912, 586. p.

⁷⁷ *Savigny* keresetről vallott felfogását részletesen l. SAVIGNY 1841, 4–149. pp. különösen 4–17. pp.

⁷⁸ PLÓSZ 1876, 169. p.

⁷⁹ WETZELL 1878, 149–156. pp.

⁸⁰ PLÓSZ 1876, 172–173. pp.

⁸¹ Uo. 173. p.

4. 2. Plósz elképzelései és azok megvalósulása

A keresetről – a peralapítás előkészítése

A kereset független a magánjogtól, a perjoghoz tartozó kérdés, hiszen a magánjog létezése az ítéletig bizonytalan, tehát a magánjog és a keresetjog két különböző dolog (absztrakt keresetjog).⁸² Ennek nyilvánvalóan az a felfogás volt az alapja, hogy a perjogot közjogi aktusnak kell tekinteni.⁸³ A magyar jogirodalomban találkozhatunk más felfogással is, így *Bacsó* konkrét keresetjogi felfogásával⁸⁴ vagy *Magyary* kettős keresetjog-elméletével.⁸⁵ Külön érdekességgé kiemelendő, hogy egy évszázaddal később *Farkas* az absztrakt keresetjogot azonosította a bírósághoz fordulás jogával.⁸⁶

A Pp. miniszteri indokolása az első perelőkészítő cselekményként az idézést nevesítette, amely félrevezető lehet, mert a törvény keresetlevélnek nevezte azt az iratot, amellyel a per megindult, de csak azért, „mert ez az elnevezés nálunk el van fogadva”,⁸⁷ a törvény „külöségeiben *respectálja a tradíciót*.”⁸⁸ Ennélfogva szerencsésebb megfogalmazás, ha az első perelőkészítő cselekménynek az idézési kérelmet (vagy idézőlevelet) tekintjük.⁸⁹ Megjegyzendő, hogy *Plósz* eredeti tervezetében az első perelőkészítő cselekményt valóban idézésnek nevezte, hiszen a tervezet szerint „az idézés valamely határnapra a fél által történik, ki azon tárgyalni akar” (Terv. 184. §), bár magának a határnapnak a kitűzését a tervezet a tanácselnök feladatkörébe utalta, úgy, hogy a fél a jegyzőnél nyújtotta volna be a határnap kitűzése iránt az idézőlevelet (Terv. 186. §). Az 1885. évi tervezeten látszódik az 1877-es német ZPO liberális felfogása, és bár *Plósz* alapkonceptiója a Pp.-ben is ugyanez maradt a tárgyalást tekintve, mégis az 1895. évi osztrák ZPO hatására a Pp. liberalizmusa sokat „szelídült”, bár szerencsére teljesen sosem veszett el.

A felperes keresetlevélének tartalmához nem volt kötve, sőt általánosságban igaz a Pp. vonatkozásában, hogy az írásban előadottaknak csak akkor lehetett relevanciájuk, ha azokat a felek a tárgyaláson élőszóval is előadták. Ahogy *Magyary* is fogalmazott: „az, amit a felperes az idéző kérelemben előadott, csak ama feltétel alatt bír hatálylyal, ha azt mint keresetet a szóbeli tárgyaláson előadja.”⁹⁰

A keresetlevél elemei közül az bír a tanulmány szempontjából jelentőséggel, hogy annak magában kellett foglalnia a felperesnek a perfelvételi határnapon előadandó kereset közlését, vagyis a jog előadását, amelyet érvényesíteni akart és a határozott kérelmet (Pp. 129. § 1. bek. 3. pont). Itt figyelhető meg leginkább *Plósz* elméletének egyik legfontosabb eredménye, ugyanis e szabály bevezetésével kívánta kivezetni a perrendből az eshetőségi elvet, amely korábban a polgári perjogot jellemezte. Ezen elv megjelenése ugyanis azt eredményezte, hogy a kereset legfontosabb alkatrészévé a tényalap vált,

⁸² Uo. 173. p. BACSÓ 1907, 17. p.

⁸³ E nézetet vallotta *Plósz* is, bár *Magyary* fejtette ki igazán, és később ehhez csatlakozott *Bacsó* is. BALOGH 2019, 20. p.

⁸⁴ BACSÓ 1910. A szerző munkáját részletesen elemzi BALOGH 2019, 21–23. pp.

⁸⁵ MAGYARY 1924, 357–358. pp.

⁸⁶ FARKAS 1985, 559. p.

⁸⁷ KI 1910 IV. k. 73. ir. 272. p.

⁸⁸ PLÓSZ 1911, 6. p.

⁸⁹ MAGYARY 1899, 337. p.

⁹⁰ KI 1910. IV. k. 73. ir. 272. p.

mellette szerepelt a jogalap és a kérelem, a jogállítás viszont egészen háttérbe szorult.⁹¹ Az eshetőségi elv ugyanis azt jelentette, hogy az *in iudicio* eljárás (érdemleges tárgyalás) egy része a permetszés (*litis contestatio*) előttre került át (a peralapításra) az eljárás gyorsítása céljából.⁹²

Ami a 129. § 3. pontja kapcsán még kiemelendő, hogy Plósz azért követelte meg csak a jogállítást, mivel álláspontja szerint a per tárgya a jogállítás, nem pedig a tényállítás vagy az ezekből levonható következtetések, hiszen a per célja az, hogy a bíróság a jogállítás felett hozzon ítéletet.⁹³ Megosztotta a kor perjogtudományát az individualizáció és a szubsztanciálás közötti különbség. Miután Plósz a jogállítást előtérbe helyezte a tényállítással szemben (az eshetőségi elv kirekesztése érdekében), a Pp. a tények előadását csak olyan mértékben követelte meg, amely feltétlenül szükséges volt ahhoz, hogy az állított jog a felperes jogát más jogoktól megkülönböztesse, vagyis igényét individualizálhassa. Ezt a kortársak közül többen is kritikával illették. Magyary szerint „a kereset a jogvédelmi érdeket kitevő tények – a keresetj tényalap – előadásából és a jogvédelem iránti kérelemből áll. Csak sajnálni lehet, hogy a keresetnek ezen két alkotóeleme közül az első, a tényelőadás a Pp.-ben kellő kifejezésre nem jutott.”⁹⁴ Jancsó is aggályát fejezte ki emiatt: „helyes volt-e a mi viszonyaink között a régi megszokottat (*substantiat*) elhagyva, az *individualisatio* álláspontjára helyezkedni?”⁹⁵

A tényelőadásnak a Pp. előkészítő szerepet tulajdonított, amely abban öltött testet, hogy ha a fél a tárgyalás előkészítésére vonatkozó köteleességét elmulasztotta, és emiatt a tárgyalást el kell halasztani, a mulasztásával okozott költséget viselni tartozott (Pp. 179. és 203. §§).⁹⁶ Látható tehát, hogy míg a jogállítás a peralapítást készítette elő, addig az állagositás (tényelőadás és bizonyítékok) az érdemleges tárgyalást. Ezáltal válik érhetővé Magyary azon következtetése, hogy „a kereset individualizálásának elve azonban a Pp. szerint nem kizárólagos, hanem csak minimális kellék, amely mindig pótolható a többlettel, a szubsztanciálással”,⁹⁷ azzal a kockázattal, hogy ha ez halasztást eredményez, akkor a felperesnek ennek költségeit is viselnie kellett pernyertességtől függetlenül.

Mivel az 1868: LIV. tc. (Trt.) a szubsztanciálásra épült, így a Pp. hatálybalépését követően természetesnek mondható, hogy megmaradt a gyakorlatban a teljes körű tényelőadás, amelyet az támaszt alá, hogy igen kevés olyan pert találtam levéltári kutatásaim során, amelyben a felperes előkészítő iratot terjesztett volna elő.⁹⁸ Ebből *a contrario* következik, hogy arra azért nem volt szükség, mert a felperes már a keresetlevélben megfelelően előkészítette a pert. A Trt. bizonyos fokú továbbhatása a szóhasználatban is megjelent, így például a felperes „rendes keresetet”⁹⁹ terjesztett elő, egy másik esetben a

⁹¹ PLÓSZ 1876, 244–245. pp.

⁹² Uo. 245. p.

⁹³ PLÓSZ 1927, 235. p.

⁹⁴ MAGYARY 1924, 354. p.

⁹⁵ JANCÓS 1912, 375. p.

⁹⁶ KI 1910. IV. k. 73. ir. 273. p.

⁹⁷ MAGYARY 1924, 355. p.

⁹⁸ Egy ügyben a felperes például azért terjesztett elő előkészítő iratot, hogy „a tárgyalás a kitűzött határnapon befejezhető legyen.” MNL PML VII.1.b. 7. d. 313/1916/3. Az alperesi előkészítés viszont a perfelvételt követően szinte kötelezőnek volt mondható, mivel a perfelvétel során ellenkérelmét nem indokolhatta.

⁹⁹ MNL PML VII.1.b. 2. d. 15/1916/1.

felperes kérte az alperest „rendes perbe” idézni¹⁰⁰ (a Pp. egyébként megszüntette a rendes per és sommás per kettős rendszerét).

Kritika érte azonban azt, hogy a Pp. nem követelte meg az idézés iránti kérelem keresetlevélbe való foglalását, mivel így a törvény elhomályosította annak idézőlevél jellegét, bár az a törvény szellemiségéből következett.¹⁰¹ A gyakorlatban is a keresetlevelek mindig magukban foglalták az idézés iránti kérelmet is, így a következő idézőlevélben is: „A./ alatt vallott ügyvédem által kérem: hogy az ügy tárgyalására határnapot tűzni, arra alperest is az inárcs-kakucsai községi elöljáróság útján megidézteni s lefolytatott eljárás után őt a keresetbe vett 5300 korona tőke, ennek 1918. évi május hó 1.-étől járó 5%-os kamatai, és ezuttal 300 koronában felszámított és megállapíttatni kért, valamint a még felmerülendő perköltségnek 15 nap alatti külömbeni végrehajtás terhe mellett leendő megfizetésében marasztalni méltóztatnék.”¹⁰²

Ha a keresetlevél a vele szemben támasztott követelményeknek nem felelt meg, azt vissza kellett utasítani, ugyanakkor a szakirodalomban és a joggyakorlatban megjelent az a megfogalmazás is, hogy azt a bíróság „idézés kibocsátása nélkül visszautasította.”¹⁰³ Az idézés kibocsátása nélküliség az a fordulat, amely kapcsán a hatályos szabályozás hiányossága kitűnik. Azt ugyanis, hogy a hatályos polgári perrendtartás kodifikációja során a jogalkotó a perjogi hagyományaink felélesztése miatt tért vissza a keresetlevél visszautasításának terminológiájához (pont az 1911: I. törvénycikk miatt), fenntartással kell kezelni, tekintve, hogy az 1952-es Pp. idézés kibocsátása nélküli elutasítása [1952. évi III. törvény 130. § (1) bek.] mint jogintézmény egyébként is tarthatatlanná vált. A hatályos Pp. rendszerében ugyanis az alperesnek írásban, a tárgyalás előtt kell előadnia védekezését. Így bár a visszautasítás mint kifejezés visszatért, a mögötte lévő tartalomnak csak az egyik aspektusa maradt meg, ti. az, hogy a bíróság megtagadja a felperestől a peralapítást. A visszautasítás mögött ugyanakkor a Plósz-féle Pp.-ben (és az 1952. évi Pp.-ben) volt egy másik, implicit tartalom is, amelyet egy kérdés feltételében találhatunk meg: mire szolgált az idézés kibocsátása? Arra, hogy az alperes jelenjen meg a (perfelvételi) tárgyaláson, ahol pedig szóban adja elő védekezését (ebből a szempontból mindegy, hogy ez lehet, hogy elismerés lesz). Így tehát a perjogi hagyományok valódi tartalma sajnos száz év után újra elveszett.

A peralapításról

Az, hogy a per létrejött-e, Plósz szerint egy „külön magában álló kérdés, amely a per meg vagy meg nem nyerésével csakis abban függ össze, hogy előfeltételét képezi mindkét eshetőségnek.”¹⁰⁴ Álláspontja szerint a kereseti cselekmény a peralapítási cselekményeknek csak egy része, a bíróság és az ellenfél peralapításhoz való hozzájárulását kell céloznia („[...] a bírósághoz és az ellenfél ellen irányul”).¹⁰⁵ Ebből vezethető le,

¹⁰⁰ MNL PML VII.1.b. 3. d. 159/1916/1.

¹⁰¹ MAGYARY 1898, 149. p.

¹⁰² MNL PML VII.1.b. 243. d. 3141/1918/1.

¹⁰³ MNL CsML VII.1.b. 692. d. 478/1922. TÓTH 1923, 495. p.

¹⁰⁴ PLÓSZ 1876, 233. p.

¹⁰⁵ Uo. 235. p.

hogy a Pp. megalkotása során az elsőfokú pert kettéosztotta, úgy mint perfelvételle és érdemleges tárgyalásra.¹⁰⁶ A perfelvételnek mindösszesen az volt a célja, hogy az alperes perbebocsátkozzon, pontosabban érdemleges ellenkérelmet terjesszen elő, vagyis kérje a kereset legalább részbeni elutasítását. Fontos kiemelni *Plósz* szemléletének azon pontját, hogy a peralapítás csak és kizárólag szóban történhet, azaz annak egyedüli formája a perfelvételi tárgyalás volt. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy bár a Pp. a perfelvételle is a tárgyalás szót használta, a gyakorlatban mégis az az elnevezés vált bevetté, hogy perfelvételi határnap (vagy egyszerűen perfelvétel),¹⁰⁷ amely *Plósz*nak abból az elvi jelentőségű felfogásából fakadt, hogy „a tárgyalás [...] egységes egész”,¹⁰⁸ azt az érdemleges tárgyalásra kell használni.

A peralapítás szakának egyik alkatrészét a kereset képezte, így annak *Plósz* – ahogy láthattuk – nemcsak előkészítő, hanem peralapítást kezdeményező szerepet is tulajdonított.¹⁰⁹ Az elmondottak összefüggnek a keresetjog magánjogtól való függetlenségével, hiszen utóbbinak a peralapításkor nem kell léteznie, elég állítani.¹¹⁰

A peralapítási cselekményeket tekintve *Plósz* annak tehát két szükségképpen mozzanatát különböztette meg: a kereset közlését és az érdemleges ellenkérelem előterjesztését.¹¹¹ Ezzel szemben *Magyary* a peralapításnak három mozzanatát különböztette meg: a kereset előadását, az alperesnek a nyilatkozattételre való felhívását és a perbebocsátkozást.¹¹² E mozzanatszerű megfogalmazás helyett azonban szerencsésebb folyamatként tekinteni a peralapításra. Ez alapján az a meghatározás adható, hogy a peralapítás a kereset előadása és az érdemleges ellenkérelem között megvalósuló percselekmények összessége, tekintve, hogy előfordulhatott, hogy több perfelvételi tárgyalásra is szükség volt a perbebocsátkozás elérésére.

A peralapítást azért is érdemesebb inkább folyamatnak tekinteni, mivel a kereset előadása és a perbebocsátkozás között számos olyan eljárási cselekmény történhetett, amelyek a perbebocsátkozásra érdemben kihatottak. Így végső soron a peralapító cselekményeket két csoportra oszthatjuk: egyrészt *Magyary/Plósz* beosztása alapján közvetlen peralapító cselekménynek a kereset előadása, az alperes nyilatkozattételre való felhívása és az érdemleges ellenkérelem számított (a peralapítás egyenes útja), másrészt közvetett peralapító cselekmények voltak a keresetváltoztatás és a pergátló kifogások emelése (a peralapítás „kanyarokkal tűzdelt” útja), feltéve, hogy azok az érdemleges ellenkérelem előterjesztése előtt történtek, mivel az alperes perbebocsátkozásával a peralapítás elérte célját és befejeződött.

Egy másik felállítható csoportosítás szerint a kereset közlése és az érdemleges ellenkérelem szükségképpen peralapító cselekmények voltak (ahogy azt *Plósz* is kiemelte), hiszen ezek nélkül nem volt lehetséges a peralapítás, másfelől a keresetváltoztatás és a

¹⁰⁶ PLÓSZ 1917, 47. p.

¹⁰⁷ Pl. „Méltóztassék jelen keresetlevelünk alapján perfelvételre határnapot tűzni”, nem pedig perfelvételi tárgyalásra. MNL PML VII.1.b. 7. d. 313/1916/1. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a perfelvétel és az érdemleges tárgyalás jegyzőkönyve formailag egységes („szóbeli tárgyalás jegyzőkönyve”) volt.

¹⁰⁸ KI 1910. IV. k. 73. ir. 310. p.

¹⁰⁹ PLÓSZ 1876, 235. p.

¹¹⁰ Uo. 235. p.

¹¹¹ PLÓSZ 1927, 122. p.

¹¹² MAGYARY 1924, 346. p.

pergátló kifogások előadása eshetőlegesen cselekmények voltak, hiszen az érdemleges ellenkérelemhez nem voltak szükségesegek.

Az eddigi dogmatikai fejtegetéseket három további adalékkal szükséges kiegészíteni. Egyrészt bár az elállás megtörténhetett a perfelvételi tárgyalás során is, az nem tekinthető közvetetten sem peralapító cselekménynek, hiszen ha megtörtént az elállás, akkor perbebocsátkozásról nem lehetett szó, mivel mindennemű perbebocsátkozó cselekmény tárgytalan lett (nem volt ugyanis kereset). A pergátló kifogások pedig csak abban az esetben minősültek peralapító cselekménynek, ha azokat a bíróság elutasította, hiszen ha fennállt egy perakadály, akkor a bíróságnak meg kellett szüntetnie a pert, vagyis a peralapítás elé végleges jellegű akadály gördült. A közvetett jelleg abból fakad, hogy ha a bíróság elutasította a pergátló kifogást, akkor az alperesnek lényegében nem volt más választása, mint a per érdemében nyilatkozni,¹¹³ azaz perbebocsátkozni.

Másrészt mind a közvetett peralapító cselekmények, mind az elállás vegyes jellegű cselekmények voltak, hiszen – bizonyos korlátok között – nem csak a perfelvétel során történhetek meg (a kereset közlésével és az érdemleges ellenkérelemmel ellentétben). Harmadrészt a jogirodalom és a joggyakorlat perbebocsátkozás alatt nemcsak az érdemleges ellenkérelmet, hanem az elismerést is értette. A törvény ugyanakkor perbebocsátkozás alatt technikus értelemben az alperes érdemleges ellenkérelmét értette és pedig a jogállítást tagadását,¹¹⁴ ami abból fakadt, hogy *Plósz* előtérbe helyezte a jogállítást. A Pp.-nek ennél fogva nem teljesen precíz az a megfogalmazása, hogy perbebocsátkozást követően elállásra és keresetváltoztatásra csak az alperes beleegyezésével volt lehetőség (187. § 1. bek. és 188. § 1. bek.). Elismerés esetén ugyanis rögtön marasztaló ítéletet kellett hozni, így az elállás vagy a keresetváltoztatás tárgytalanná vált.

Egy kérdést szükséges még körbejárni: jogos volt-e az a kritika, hogy a Pp. félt az írásbeliségbe való visszaeséstől,¹¹⁵ vagyis nem hangsúlyozta-e túlságosan a törvény a szóbeliség és közvetlenség elvét? Nézzünk ehhez egy példát, mégpedig a tárgyaláson kívül történő egyezségkötést. Ahhoz, hogy a felperes az érdemleges ellenkérelem után elálljon keresetétől, szükséges volt az alperes beleegyezése. A bíró előtt kötött egyezség (peregyezség) a per folyamán szóbeli tárgyaláson, illetve a felek közös kérelmére kiküldött vagy megkeresett bíró előtt, a per tárgya felett, a per megszüntetése céljából kötött magánjogi szerződés volt.¹¹⁶ Ezzel ellentétben azonban, ha a felek nem bíró előtt egyeztek meg (vagy indokolás nélkül kérték a per megszüntetését), akkor azt felperesi elállásnak és az ehhez szükséges alperesi hozzájárulásnak kellett tekinteni. Ez azzal a következménnyel járt, hogy a bíróságnak a pert meg kellett szüntetnie, a költségekről (a felperes eltérő kérelmének hiányában) nem kellett rendelkeznie,¹¹⁷ az esetleges tárgyalási határnapot kitűző végzést pedig hatályon kívül kellett helyezni.¹¹⁸

¹¹³ MESZLÉNY 1911, 193. p.

¹¹⁴ BACSÓ 1917, 116. p.

¹¹⁵ OBERSCHALL 1896, 4. p.

¹¹⁶ MAGYARY 1924, 508–512. pp.

¹¹⁷ Kúria 1917 ápr. 2. P. VII. 1346. sz. PD III. (1918) 130. (a PD a Kovács Marcel szerkesztette perjogi döntvénytárat jelöli, amelyet a kötet száma, zárójelben a kiadás éve és végül a döntvény sorszáma követ).

¹¹⁸ A budapesti kir. törvényszék tanácsvezetői által 1915 december hó 1-én megtartott értekezletnek elvi jelentőségű megállapodásai 1. pont. PD II. (1917) 53.

Látható tehát, hogy mindkét esetben egyezség történt, csak az egyik esetben bíró előtt, a közvetlenség elvének megfelelően. A törvény ugyanakkor eltérő jogkövetkezményeket társított a kétféle egyezséghez, ugyanis ha a bíró az előtte történt egyezségkötést végzéssel jóváhagyta, akkor az ugyanolyan hatállyal rendelkezett, mint az ítélet, vagyis végrehajtható volt – ráadásul mivel bíró előtt kötötték, jegyzőkönyvbe foglalták, azaz a szerződés közokirat volt.¹¹⁹ A tárgyaláson kívül kötött egyezség pedig permegszüntető végzést vont maga után, amely esetben ugyanakkor a perindítás joghatásai fennmaradtak. E különbségek mind a közvetlenség elvére vezethető vissza, ugyanakkor indokolatlan és célszerűtlen volt azért kisebb joghatást társítani egy olyan, a felek közös akaratán alapuló cselekménynek, amely a tárgyaláson kívül történt (főleg, ha közös beadványban tájékoztatják erről a bíróságot).

Összegzés

Tagadhatatlan, hogy Plósz nagy jelentőséget tulajdonított a szóbeliség és közvetlenség elvének, és *ars poeticájával* teljesen el kívánt határolódni az 1868: LIV. törvénycikktől (l. jogállítas előtérbe helyezése, tényállítas háttérbe szorítása vagy tárgyaláson kívüli percelmények megítélése), amely néha már-már túlzásnak is volt mondható. Azt azonban ki kell emelni, hogy a peralapítás és -előkészítés rendszere, a bíró széleskörű pervezető jogosítványai, valamint a rosszhiszemű pervitel szankcionálásának egyes eszközei (mellőzés és igazmondási kötelezettség: Pp. 222. §) egy olyan közeget hoztak létre, amelyek a perjogi jogalkotás során többször is visszatértek, még a szocializmus kártékony hatásai ellenére is. Bár Plósz szabadelvű párti volt,¹²⁰ a politikában kivétel nélkül elismerően szóltak a munkájáról. A jogtudomány képviselői akár támogatták a Pp. megoldásait, akár nem, mind méltatta a professzor érdemeit, és ez – a perjogtudomány mai állásából kiindulva – szinte megismételhetetlen siker.

III. Fontosabb művei¹²¹

A bizonyítási teherről. In: Jogi dolgozatok a Jogtudományi Közlöny ötven éves fennállásának emlékére: 1865–1915. Budapest, 1916. 517–533. pp.

A keresetjogról. Magyar Igazságügy 1876/3 és 4. 167–187. és 231–259. pp.

A magyar polgári perrendtartás tervezete. Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda. Budapest, 1885.

A magyar váltójog kézikönyve. Pesti Könyvnyomda. Budapest, 1877.

A per szerkezete az új perrendtartásban. Magyar Jogászegyleti Értekezések 1911/14. 3–22. pp.

A törvényes vélelem természete. Jogállam 1912/1-2. 75–99. pp.

Magyar polgári törvénykezési jog. Szent István Társulat. Budapest, 1906.

¹¹⁹ MNL PML VII.1.b. 8. d. 364/1916/4.

¹²⁰ L. Plósz Sándor *prorambeszéde*, 2. p.

¹²¹ Az Akadémia 1927-ben közreadta Plósz nem monografikus terjedelmű tanulmányait *Plósz Sándor ig. és t. tag összegyűjtött dolgozatai* címen.

Törvényjavaslat a magyar polgári perrendtartásról. Előadói tervezet. A m. kir. igazságügy-miniszter megbízásából. Budapest, 1893.

Zwei Vorträge aus dem ungarischen Zivilprozessrecht. Liebmann. Berlin, 1917.

Tanulmány a ptts 95. §-ának értelmezéséhez. Jogtudományi Közlöny 1871/47. 360–363. pp.

Birhat-e az új ügyvédi rendtartás az elméleti és gyakorlati képzettség kimutatását illetőleg visszaható erővel? Jogtudományi Közlöny 1871/52. 399–403. pp.

Beiträge zur Theorie des Klagerechts. Duncker & Humblot. Leipzig, 1880.

Törvényjavaslat a magyar polgári perrendtartásról. Előadói tervezet. A m. kir. igazságügy-miniszter megbízásából. Budapest, 1893.

Der Bau des Prozesses in erster Instanz nach der ungarischen ZPO. In: *Zwei Vorträge aus dem ungarischen Zivilprozessrecht.* Liebmann. Berlin, 1917. 47–80. pp.

IV. Irodalomjegyzék

ANGYAL PÁL: *A magyar büntetőjog tankönyve.* Athenaeum. Budapest, 1909.

ANTAL TAMÁS: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Ítéltáblák, bírói jogviszonyok, esküdtszék.* Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 2006.

ANTAL TAMÁS: *Szilágyi Dezső és műve.* Iurisperitus. Szeged, 2016.

BACSÓ JENŐ: *Peralapító cselekmények.* In: A Máramarosszigeti Ref. Lyceum értesítője az 1907–1908. tanévről. Máramarossziget, 17–43. pp.

BACSÓ JENŐ: *A jogvédelem előfeltételei a polgári perben.* Wízner és Dávid motorerőre berendezett könyvnyomdájában. Máramarossziget, 1910.

BACSÓ JENŐ: *A polgári perrendtartás tankönyve.* Grill. Budapest, 1917.

BALOGH JUDIT: *Bacsó Jenő, a polgári perjog tanára, a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem 1938/39. évi rector magnificusa.* Gerundium 2019/2. 3–30. pp.

DÁRDAI SÁNDOR: *A kolozsvári egyetem.* Jogtudományi Közlöny 1872/41. 301–302. pp.

EMMER KORNÉL: *Törvényjavaslat a szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság elvein alapuló polgári törvénykezési rendtartás tárgyában.* In: Beszédei és dolgozatai II. Magyar Jogászegylet. Budapest, 1911. 3–77. pp.

FABINYI TIHAMÉR: *Magyary Géza emlékbeszéd.* Magyar Jogászegyleti Értekezések 1929/10. 141–200. pp.

FARKAS JÓZSEF: *Az eljárásjog néhány alapvető elve és a polgári eljárásjog átfogó újraszabályozása.* Jogtudományi Közlöny 1985/10. 558–565. pp.

HAJDU TIBOR: *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom.* Kossuth. Budapest, 1968.

HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Gondolatok a magyar kodifikáció történeti háttéréről.* In: HAJDÚ JÓZSEF (szerk.): 90 éves a szegedi jogászképzés. Szeged, 2013. 83–92. pp.

JUHÁSZ NAGY SÁNDOR: *A magyar októberi forradalom története.* Cserépfalvi. Budapest, 1945.

KENGyel MIKLÓS: *Plósz Sándor (1946–1925).* In: HAMZA GÁBOR – SIKLÓSI IVÁN: *Magyar Jogtudósok IV.* ELTE Eötvös. Budapest, 2014. 21–32. pp.

JANCsó GYÖRGY: *A magyar polgári perrendtartás rendszeres kézikönyve.* Athenaeum. Budapest, 1912.

LENGyel BÉLA: *Plósz Pál l. t. emlékezete.* A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek 1904/4. 147–159. pp.

LITVÁN GYÖRGY: *A forradalmi kormány és a budapesti tudományegyetem erőpróbája 1918–1919 fordulóján.* Történelmi Szemle 1968/4. 401–427. pp.

- LOVIK KÁROLY: *Plósz professzor utolsó féléve*. Világ 1922/15. 4. p.
- MAGYARY GÉZA: *A perfelvétel körüli mulasztás és következményei*. Jogtudományi Közlöny 1899/47. 337–339. pp.
- MAGYARY GÉZA: *A törvényes vélelem természete. Megjegyzések Plósz Sándor ily című német értekezéséhez*. Jogállam 1914/3. 185–191. pp.
- MAGYARY GÉZA: *Magyar polgári perjog*. Franklin. Budapest, 1924.
- MAGYARY GÉZA: *Plósz Sándor ig. és t. tag emlékezete*. A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. 1927/1. 3–11. pp.
- MESZLÉNY ARTHUR: *Bevezető a polgári perrendtartáshoz*. Athenaeum. Budapest, 1911.
- MESZLÉNY ARTHUR: *Plósz Sándor és a német perjogi tudomány*. Polgári Jog 1925/4. 145–151. pp.
- OBERSCHALL ADOLF: *Észrevételek a polgári perrendtartásról készült törvényjavaslat előadói tervezetére IV*. Ügyvédek Lapja 1896/52. 2–4. pp.
- RUSZOLY JÓZSEF: *A választási bíráskodás szabályozásának története hazánkban a reformkortól az 1945. évi VIII. tc. megalkotásáig*. In: *A választási bíráskodás története Magyarországon*. Iurisperitus. Szeged, 2015. 567–676. pp.
- SAVIGNY, FRIEDRICH CARL VON: *System des heutigen römischen Rechts Bd. 5*. Veit. Berlin, 1841.
- STILLER MÓR: *Régi és új igazságügyminister*. A Jog 1899/10. 77. p.
- STIPTA ISTVÁN: *A magyar bírósági rendszer története*. Multiplex Media. Debrecen, 1997.
- SZLADITS KÁROLY: *A magánjog fogalma, fejlődése és tudománya*. In: Uő. (szerk.): *Magyar magánjog I*. Grill. Budapest, 1941. 5–115. pp.
- TÉRFY GYULA: *A polg. perrendtartás javaslatának előkészítő munkálatai II–III*. Jogállam 1902/5 és 7. 393–403. és 566–575. pp.
- TÓTH KÁROLY: *A kereseti jog terminológiai fogalma*. In: *Emlékkönyv Grosschmid Béni budapesti egyetemi professzor jogtanári működésének harminczadik évfordulójára*. Rényi Károly bizománya. Budapest, 1912. 586–625. pp.
- TÓTH KÁROLY: *Polgári törvénykezési jog*. Hegedüs és Sándor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Debrecen, 1923.
- WETZELL, GEORG WILHELM: *System des ordentlichen Civilprocesses*. Tauchnis. Leipzig, 1878.

JAKAB ÉVA

PÓLAY ELEMÉR

(1915–1988)

I. Életrajz

Jelen kötet a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának 1945 előtti professzorait veszi számba, az ő tudományos és oktatói munkásságuk összegzésére vállalkozik. Pólay Elemér szigorúan véve nem szerepelhetne ezen a szemlén, hisz köz-tudomású, hogy pályája Miskolcon, illetve Debrecenben indult, és csak a háború után, 1949-ben került Szegedre. Ugyanakkor tény, hogy Pólay Elemér 1949-től 1985-ig a Kar vezető professzora volt – méghozzá talán a legnagyobb nemzetközi tekintéllyel rendelkező, gazdag tudományos munkásságot magáénak mondható tanára. Pólay egyetemi pályája ugyan már kezdetét vette a szegedi évek előtt, hisz 1945-től oktatott a Miskolci Evangélikus Jogakadémián,¹ 1946-ban habilitált a Debreceni Tudományegyetemen, majd ott néhány szemeszteren át előadásokat is hirdetett: „A praetor szerepe a római magánjog fejlődésben”, illetve „A praetorok és aedilis curulisek edictuma” címmel.² A Szegeden kívüli oktatói-tudományos tevékenysége azonban csak néhány évet ölel át – valójában Szegeden bontakozott ki az egyetemi pályája.

Pólay Elemér 1915. augusztus 23-án született Zomboron. Családja eredetileg a Felvidékről származott; talán ezzel függ össze, hogy édesapja, aki gimnáziumi tanár volt, a Trianon utáni földindulásban Miskolcon tudott új életet kezdeni. Pólay Miskolcon nőtt fel, ott járta ki iskoláit, és ott végezte jogi tanulmányait is. Klasszikus műveltségét a jó hírnévnek örvendő Miskolci Királyi Katholikus Fráter György Gimnázium kiváló tanárainak köszönheti, akik az ókori kultúrák iránti tiszteletet mélyen plántálták a diákokba. És Pólay Elemér az eminensek közé tartozott, kitüntetéssel zárta a tanéveket. Az érettségi vizsga után, 1933-ban a Miskolci Evangélikus Jogakadémiára iratkozott be, ahol szintén kitűnt diáktársai közül. A tehetséggondozás akkoriban a szemináriumok keretében zajlott, ahol a diákok egy-egy neves professzor vezetése mellett megismerkedhettek a tudományos kutatás alapjaival. Dokumentumok és későbbi publikációk tanúsítják, hogy Pólay Elemér két ilyen szemináriumban is jeleskedett: Schneller Károly mellett a statisztika és a szociográfia alapjait sajátította el, és Sztehló Zoltán irányításával a római

---

¹ Pólay 1945-től jogakadémiai rendkívüli tanár, majd habilitációja után, 1946-tól a Jogakadémia címzetes rendes tanára, vö. STIPTA 2009, 83. p.

² P. SZABÓ 2015, 46. p.

jog, illetve az ókori jogtörténet kutatásának alapismereteivel barátkozott. A szemináriumokban szerzett tapasztalataira alább még visszatérünk.

A jogakadémiai tanulmányok abszolválása után Pécssett, az Erzsébet Tudományegyetemen tette le jogi szigorlatait: 1937-ben jogtudományi, 1938-ban államtudományi doktorátust szerzett (*doctor utriusque iuris*). Közben kétszer külföldi tanulmányútra ment, mindkét esetben Berlinbe. Különösen az 1938-as hosszabb berlini tanulmányút bizonyult meghatározó jelentőségűnek későbbi pályafutása szempontjából; tapasztalatairól bővebben lesz szó a következő címszó alatt.

Hazatérve először a bírósági és az oktatói karriert egyszerre kezdte építgetni: a háború alatt Debrecenben, majd néhány évig Miskolcon dolgozott. 1949-ben, a Jogakadémiák és a dereceni Jogi Kar bezárása után került Szegedre.

Amint azt a bevezetőben már kiemelttem, Pólay Elemér egyetemi pályafutása Szeged egyetemén, a szegedi Állam- és Jogtudományi Karon bontakozott ki. Szegedről vált a hazai és a nemzetközi romanisztika vezető, elismert kutatójává, és Szegeden nevelt ki kiváló oktatói munkájával jogász generációkat, tanította meg őket a magánjog alapjaira. Minden hallgatójába bevesződött a civilisztika máig ható irányelve, amelyet a klasszikus Róma virágkorában Ulpianus fogalmazott meg, és Pólay professzor úr autentikusan tolmácsolta: „*honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*.”³

Tudományos munkásságának jelentőségét híven tanúsítja a hét monográfia, a száznegyven tanulmány, és a számos hazai és külföldi konferencián tartott előadás. Ebből a gazdag termésből ezen írás keretében csak a korai évek dolgozataival foglalkozhatunk.

II. Tudományos munkásság

A tudósi-oktatói pálya kezdetei

Tanulmányom csupán Pólay háború előtti, illetve a háborús években közzétett publikációival foglalkozik, azokat próbálja elemezni kontextusukban, azaz lehetőség szerint korabeli politikai és egyetemi környezetükbe ágyazva.⁴ A vizsgálódás kiinduló pontjául Pólay korai, kevésbé ismert munkája szolgál: *A német nemzeti szocialista jogfelfogás és a római jog*. Az írás a bibliográfiai adatok szerint 1939-ben került közlésre, de valójában a *Miskolci Jogászélet* 1938. évi 7-8. (szeptember-október) és 8-9. (november-december) füzetében látott először napvilágot, két részletben.⁵

³ Ulp. D. 1,1,10,1; a legendássá vált római jogi tankönyv „A jog fogalma általában és a jogalkalmazás a rómaiaknál” című fejezetében idézi: BRÖSZ – PÓLAY 1986, 64. p.

⁴ Pólay Elemér életútját jelen tanulmány nem kívánja taglalni; a témához vö. JAKAB 2015, 17–32. pp. MOLNÁR 1999a. MOLNÁR 1999b. 7–12. pp.

⁵ A *Miskolci Jogászélet*, a Tiszai Evangélikus Egyházkerület Miskolci Jogakadémiájának hivatalos lapja volt, felelős szerkesztője évekig Zsedényi Béla dr. egyetemi magántanár, jogakadémiai nyilvános rendes tanár. BRUCKNER 1996, 108–109. pp. kiemeli, hogy a *Miskolci Jogászélet* népszerű és „kelendő” tudományos folyóiratnak számított, amely szakmai körökben tekintéllyel rendelkezett. Profiljába tartozott többek között aktuális szakmai problémák kritikai szellemben való megvitatása. Törekedett ugyanakkor „közeli és távoli országok újabb alkotmányával és társadalmi problémakörével” is foglalkozni, elmélyült tanulmányokban. Itt említi Bruckner Pólay vonatkozó cikkét.

Köztudomású, hogy Pólay 1938-ban a Miskolci Evangélikus Jogakadémia ösztöndíjával Berlinben tanult, a Friedrich-Wilhelm Tudományegyetemen, ahol Paul Koschaker⁶ római jogi és Werner Sombart⁷ gazdaságtörténeti előadásait hallgatta.

Az itt elemzendő cikkében összefoglalt tapasztalatai a nemzeti szocialista eszmékről feltehetően főleg berlini élményeiből származhattak, bár az NSDAP által a római jog ellen indított támadások Magyarországon is hagytak nyomokat.

A magyar jogtudomány hagyományosan német-orientált volt, erre predesztinálta az ország történelme. A két világháború közti időszakban a hivatalos kultúrpolitika is kölcsönösen (német és magyar részről egyaránt) ösztönözte a kétoldalú tudományos-kulturális kapcsolatok szorosabbra fonását.⁸ Például 1935 júniusában az NSDAP támogatásával, Walter Raeke⁹ vezetésével népes jogász delegáció érkezett egy hétre Magyarországra, a hivatalos német ideológia terjesztése céljából.¹⁰ Az 1933-ban alapított *Akademie für Deutsches Recht* Külügyi Osztálya ösztönözte a jog-összehasonlító kutatásokat, a magyar kapcsolatokra munkaközösséget hozott létre (*Arbeitsgemeinschaft für Deutsch-Ungarische Rechtsbeziehungen*), majd az Akadémia levelező tagjai közé emelt több neves magyar jogtudóst.¹¹ A Harmadik Birodalom jogpolitikájáról számos elemző írás jelent meg akkoriban Magyarországon.

A „nemzeti szocialista jogfelfogás” tehát több csatornán áramlott hazánkba. A római jog elleni német politikai hadjárat különösen az 1936-os Országos Felsőoktatási Kongresszuson robbant ki, ahol többen a római jog oktatása ellen szóltak fel.

Valószínűleg nem véletlen, hogy éppen ekkor került terítékre a római jog Magyarországon. Ugyan az NSDAP *Parteiprogramm* 19. pontja,¹² amely a római jog elleni támadást ideológiai téren elindította, 1920-ból datálódik – de 1935 januárjában lépett életbe Németországban a Karl August Eckhardt¹³ által kidolgozott új *Studienplan* (mintatanterv), amely a római jog óraszámát a német egyetemeken lényegesen megrövidítette.¹⁴ A helyzet komolyságának érzékeltetésére elég egy rövid idézet Eckhardt 1935-ös írásából: „Noch immer lebt die deutsche Rechtswissenschaft in den Gedankengängen des römisch-gemeinen Rechts [...], die geistige Grundhaltung wird heute noch durch das Pandektensystem bestimmt. Diesem System gilt unser Kampf.” Kézenfekvő, hogy a németországi fejlemények ösztönözték a hazai szakma egyes képviselőit a frontális támadásra a római jog ellen.

⁶ Paul Koschaker életművével, berlini éveivel alább foglalkozunk.

⁷ Werner Sombart (1863–1941) ugyan 1933-ban már emeritus lett, de 1938-ig még oktatott a Friedrich-Wilhelm Egyetemen. Sombart neves szociológus és közgazdász, aki 1933-tól az *Akademie für Deutsches Recht* tagja, de a *Preussische Akademie der Wissenschaften* és a *Bayerische Akademie der Wissenschaften* is tagjai közé választotta.

⁸ A témához vö. HERGER 2019, 95. p. 97–100. pp.

⁹ Raeke Reichstag-képviselő volt, és a *Deutscher Anwaltsverein* elnöke, HERGER 2019, 97–98. pp., aki a német ügyvédi kamara rasszista tisztogatásának egyik korifeusaként tűnt ki.

¹⁰ HERGER 2019, 97. p.

¹¹ HERGER 2019, 99. p. említi Magyary Zoltán, Mikecz Ödön, Oswald István, Stolpa József, Tőrek Gyéza, Vladár Gábor és Radocsay László nevét.

¹² A nemzeti szocialista párt e programpontjához vö. PIELER 1990. 440. p. BEGGIO 2018a, 227–230. pp.

¹³ Karl August Eckhardt, az NSDAP tagja és *SS Sturmbannführer*, a reform szellemi atyja.

¹⁴ Vö. BEGGIO 2018b, 645–646. p. FRASSEK 2000, 294. p.; FINKENAUER 2017, 2. p. A vonatkozó szöveget idézi ECKHARDT 1935, 7. p.

A kongresszusi heves vitában végül *Vladár* Gábor (a későbbi igazságügy-miniszter) torkollta le a támadókat: „[...] azok a kívánságok, amelyek a római jog tanításának visszaszorítása iránt merültek fel, alkalmasint a Németországban lábra kapott jelszavas divatból táplálkoznak.”¹⁵

Vladár Gábor mérsékelt szemléletét a németországi változások vonatkozásában jól érzékelteti például a *Csánk Béla Jogászi hivatások a Harmadik Birodalomban* című, 1941-ben publikált kötetéhez írt Előszója. Itt az első bekezdés még arról a mély benyomásról szól, amit a német jogrendszerben beállott változások ismertetése az olvasóra gyakorol. De azzal folytatja, hogy a sok új ismeretet össze kell vetni a már meglévő ismereteinkkel, és annak tükrében értékelni.¹⁶ Azt is kiemeli, hogy a német átalakulás „forradalmi” jelenség, amely „hat-hét évi forrongó korszak képét tárja elénk. Maguk a németek »Umbau«, »neue Grundlegung«, »Revolution« s más efféle, a gyökerekig hatoló újítást jelentő kifejezésekkel jelölik meg ennek a korszaknak a jogi életét.”¹⁷ Ebben a „jogi forradalomban” megkérdőjeleztek olyan alapvető tételeket is, mint a jogforrások hierarchiája, a jogszabály és a bíró viszonya, a közjog és a magánjog viszonya, vagy az erkölcs és jog kapcsolata. *Vladár* hangsúlyozza, hogy a folyamat, amelyen a „világnézetek harca” nagy szerepet kapott, még nem zárult le; a forradalmi lendület tehetetlenségi ereje sok túlzáshoz vezetett.¹⁸ Majd óvatosan figyelmeztet, hogy a nemzeti szocialista eszmék magyarországi importját nem kellene siettetni: „A változásokhoz való pusztá hozzáigazodás egymagában azonban még nem »fejlődés«. Fejlődéssé azzal válik, ha értékeléssel jár együtt, vagyis ha együtt jár annak vizsgálatával, hogy a változás irányában való haladás a nemzet szempontjából értékes-e, nem helyesebb-e a változás elhárítása [...] vagy legalább egyelőre a közömbösítés (begubózás, mint a nóta is szól: »Ha látom a fürgeteg elejét, Begyűröm a süvegem tetejét«).”¹⁹

A római jog visszaszorítása 1936-ban hazánkban lekerült a napirendről — nem kis mértékben *Vladár* Gábor határozott állásfoglalása révén —, azaz a tanrendekben megmaradt a heti nyolc órás előadás két szemeszteren keresztül.²⁰

Pólay 1936-ban még nem tagja az akadémiai köröknek, hisz ekkor még egyetemi tanulmányait sem fejezte be. Közismert, hogy a Miskolci Evangélikus Jogakadémián 1933–1937 között tanult, majd ezután a doktori szigorlatot (*rigorosum*) Pécsen,²¹ az Erzsébet Tudományegyetemen tette le: amint azt fent már említettük, 1937-ben a jogtudományit, 1938-ban az államtudományit.²² A felsőoktatási feszültségekkel közelebbről valószínűleg csak később, berlini tanulmányai során, illetve onnan való hazatérése után szembesült.

¹⁵ *Vladár* Gábor véleményére szintén hivatkozik PÓLAY 1972, 8. p. A korszakot közelebbről elemzi ebben a kötetben POZSONYI 2020, 31. lábjegyzettől (nyomtatásban).

¹⁶ VLADÁR 1941, IV. p.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo. V. p.

¹⁹ Uo. VI. p.

²⁰ POZSONYI 2020, 34. lábjegyzet.

²¹ A kortársak szerint az evangélikus vallású hallgatók többnyire Pécsen választották a doktori szigorlatok letételére.

²² JAKAB 2015, 18. p.

A nemzeti szocialista támadások valódi veszedelmet jelentettek, amelyre a hazai romanisztika képviselői újra és újra reflektáltak.²³ Óriás Nándor és Személyi Kálmán írásai a római jogban megtestesülő keresztény elemekre hívták fel a figyelmet, ezekre hivatkozva érveltek a római jog fontossága mellett.²⁴ Kiss Albert a római jog és a germán jog viszonyát vette vizsgálat alá és arra a következtetésre jutott, hogy a két jogrendszer között nem észlelhető az a mély különbség, amit az NSDAP propagál.²⁵ Mivel a nemzeti szocialista támadások elsősorban a római magánjognak a pandektisztika által kimunkált formáját érintették, Óriás Nándor a római közjog előtérbe állítását, az oktatásba való bevezetését javasolta.²⁶

Az Országos Felsőoktatási Kongresszuson a Szegedi Tudományegyetemet képviselő Túry Sándor Kornél, aki kereskedelmi jogot oktatott, kiemelte, hogy a római jogból azokat a részeket kell oktatni (és azokat mindenképpen oktatni kell), amelyek „a modern jogrendszerekben is meglévő modern gondolatnak kifejezői”, azaz mintegy modern *ius gentium*nak tekinthetők.²⁷

Pólay Elemér ugyan ekkor még nem tartozott az egyetemi oktatók közé, de a római jogot fenyegető veszélyekről tanárai vagy a sajtó révén tudomást szerezhetett. Berlini tanulmányai alatt azonban bizonyosan közelebből szembesült a nemzeti szocialista koncepcióval és annak kirajzolódó következményeivel a németországi egyetemi oktatásban. Mielőtt ezt a római jog elleni politikai hajtóvadászatot közelebből szemügyre vennénk, érdemes néhány szóval ismertetni Pólay berlini mentorrának, Paul Koschakernek az életútját, munkásságát és egy témába vágó fontos tanulmányát.

Berlin 1938

Amint fent már említettük, a frissen doktorált Pólay Elemért a Miskolci Evangélikus Jogakadémia tanulmányi ösztöndíjban részesítette, amellyel 1938-ban Németországban, Berlinben tovább csiszolta jogi ismereteit. Ekkor Berlinben Paul Koschaker (1879–1951) osztrák származású professzor oktatta a római jogot, aki kora egyik legtekintélyesebb római jogászának számított.²⁸ Koschaker Grazból indult, majd habilitációja után Prágába került, ahol 1909-ben kezdett el oktatni. Később, 1915–1936 között, Lipcsében állt az egyetemi katedrán; ott fordult figyelme az ékírási táblák felé. Lipcsében akkoriban kiváló kutatói gárda gyűlt össze, ami kedvezett a multidiszciplináris irányzat kialakulásának. Ehhez a periódushoz fűződik a *Keilschrightsrecht*, a babyloni agyagtáblák

²³ A nemzeti szocialista támadások hatására a római jog képviselői a német és az osztrák egyetemeken is hasonló *Anpassung*-stratégiákat fejlesztettek ki: a politika által kifogásolt keleti hatásokat tükröző jusztninánuszi jog helyett a klasszikus jog centrumba állítása, a germán és római jogi normák párhuzamba állítása, bizonyos alapvető értékek – hűség, közösségi jelleg, vezérelv – kiemelése, vö. FINKENAUER 2017, 2–3. pp. MEISSEL – WEDRAC 2012, 44 ss.; STOLLEIS 1974, 32–36. pp.

²⁴ ÓRIÁS 1936. SZEMÉLYI 1939. Vö. PÓLAY 1972, 17–18. pp.

²⁵ KISS 1937 – különösen a 9. oldaltól.

²⁶ ÓRIÁS 1936, 7–8. pp.

²⁷ Magyar Felsőoktatás II. k. 93. l.; idézet PÓLAY 1972, 18. p. alapján.

²⁸ Koschaker Klagenfurtban született, Grazban abszolválta jogi tanulmányait, majd ott szerzett doktori fokozatot is (*sub auspiciis Imperatoris*). Grázi tanára, Hanausek küldte aspirálni Lipcsébe, Ludwig Mitteis-hoz – akivel kezdetben nehezen jött ki, de később hű tanítványává vált. Vö. BEGGIO 2018a, 33–35. pp.

jogát kutató irányzatának *Koschaker* általi megteremtése.²⁹ 1936-ban azonban meghívták a Römisches Rechts und vergleichende Rechtsgeschichte berlini tanszékének élére, ahol a római jog mellett az ékirásos táblák, a korai keleti jogi kultúrák tudományos kutatását fejlesztette tovább.³⁰ *Koschaker* az „összehasonlító jogtörténet” egyik atyja, aki rámutatott, hogy a görög és római jogrendszerben számos keleti befolyás észlelhető.³¹ Berlinben is kutatócsoportot szervezett az ókori keleti jogok tanulmányozására (*Seminar für Rechtsgeschichte des Alten Orients*).

Koschaker személyisége és kutatásai nagy hatást gyakoroltak *Pólayra* – hisz a *Sztehló* Zoltán vezette Római jogi szemináriumban is már fogékony volt az összehasonlító szemléletű, az ókori Kelet jogrendszereit is figyelembe vevő kutatásokra; ezt tükrözi néhány korai tudományos írásának témaválasztása is: Hammurabi törvénygyűjteményének büntetőjoga,³² illetve a régi Egyiptom öntöző kultúrája.³³ A *Sztehló* és *Koschaker* által képviselt kutatási irányzat jellemzője egyrészt az erős dogmatikai véna, másrészt az összehasonlító jogi törekvés, a multidiszciplináris szemlélet³⁴ — amely egész munkássága alatt meghatározónak bizonyult *Pólay* felfogására.

Feltehetően a *Pólayt* Berlinben ért benyomások feldolgozása az 1938-ban megjelent hosszú tanulmánya, amelynek címe első pillantásra zavarba ejtő: *A német nemzeti szocialista jogfelfogás és a római jog*. De már az írás első sorai hű képet adnak a szerző igaz hitvallásáról: „»A nemzeti szocializmus – mondja Wilhelm Coblitz, a német Reichsrechtsamt vezetője – történelmi feladatát és legelsőbbrendű köteletségét abban látja, hogy a német népnek német jogot adjon.« E mondat élesen megvilágítja, hogy miért aktuális a római jog helyzetének kérdése a nemzeti szocialista Németbirodalomban.»³⁵

Szembeszökő egybeesés, hogy Paul *Koschaker* 1938-ban 86 oldalas kismonográfiát jelentetett meg *Die Krise des römischen Rechts und die romanistische Rechtswissenschaft* címmel, amely az 1937 decemberében az *Akademie für Deutsches Recht* ülésén tartott előadásának kibővített anyagát tartalmazza.³⁶

Olyan évek voltak ezek a német romanisztika történetében, amikor számos neves jogtörténész egyetemi előadásait felfüggesztették vagy egyenesen betiltották, több neves professzort elbocsátottak állásából, sokszor arra ösztökélve őket, hogy lehetőleg hagyják el az országot is.³⁷ A római jog a nemzeti szocialista politika szemében a liberális, nemzetietlen polgári jogot testesítette meg – amit a germán népi jogszokásokon alapuló, „valódi nemzeti” joggal szerettek volna helyettesíteni. Számos fiatal docens szószólójává vált a nemzeti szocialista elképzeléseknek, így például Franz *Wieacker* vagy Ernst

²⁹ KOSCHAKER 1929, 188–201. pp. PFEIFER 2001, 11. p.

³⁰ BEGGIO 2018b, 660–662. pp.

³¹ Vö. RIES 1980, 608. p. VARVARO 2010–2011, 303–315. pp.

³² PÓLAY 1936a, 53–58. pp.

³³ PÓLAY 1936b, 218–223. pp.

³⁴ BEGGIO 2018a, 50 p.

³⁵ PÓLAY 1939, 125. p.

³⁶ *Koschaker* karrierjéhez tartozik, hogy beválasztották az 1933-ban Hans *Frank* elnöklete alatt megalakult *Akademie für Deutsches Recht* tagjai közé is. Életútjának ezen szakaszát kritikusan elemzi BEGGIO 2018a, 83. ss.; GIARO 2001, 166. ss.; BEGGIO 2018b, 647 p.

³⁷ Elég itt Fritz *Schulz* sorsára utalni, akinek hányattatásait részletesen dokumentálta ERNST 2004, 105–203. pp.

Schönbauer.³⁸ Koschaker azonban következetesen kiállt a hagyományos értékek mellett – ezt a hitet és tartást hozta haza Magyarországra tanítványa, Pólay Elemér is.

Pólay hitvallása a római jog mellett

Pólay Elemér tehát 1938-ban terjedelmes tanulmányt tett közzé a *Miskolci Jogászélet* hasábjain a német nemzeti szocialista párt jogalkotási és jogtudományi koncepciójáról, amelynek második része (173–204. oldal) kifejezetten a római jogot védi az erősödő támadások ellen. Nincsenek rá konkrét életrajzi adatok, de kézenfekvő, hogy miskolci tanárok, talán éppen Zsedényi Béla, a *Miskolci Jogászélet* felelős szerkesztője kérhette fel a berlini tanulmányútról hazatért fiatalembert a németországi viszonyok részletes bemutatására. Már a Bevezető első mondata idézi a német pártprogram alapvető tételét Wilhelm Coblitz (a *Reichsamt* vezetője) tolmácsolásában, amely a római joggal való elkerülhetetlen kollízióhoz vezetett: „a nemzeti szocializmus történeti feladata, hogy a német népnek német jogot adjon.”³⁹ A római jog nem a német népszellem terméke, hanem idegen jog, amely az ókori Római Birodalom jogát képezte, majd az észak-itáliai egyetemeken oktatott, onnan kisugárzott *ius commune* formájában befolyásolta a német jogfejlődést, amely az 1495-ös *Reichskammergerichtsordnung* révén a teljes recepcióhoz vezetett.⁴⁰ A római joggal szemben felhozott másik fő érv, amely a *Parteiprogramm* 19. pontjában is megfogalmazásra került, hogy materialista világrendet közvetít, amely a 19. századi német pandektisztika dogmatikája révén a kapitalista magánjog alapjává vált. „A nemzeti szocializmus feladata tehát jogi téren [...] kettős: egyrészt a német néplélektől idegen jog először csak háttérbe-, majd teljes kiszorítása és helyébe az ősnémet jogelveken felépülő német jognak kiépítése; másrészt [...] a »materiális világrendnek szolgáló« római jogi elvek kiszorítása s helyettük a »Gemeinnutz vor Eigennutz« elvétől áthatott (német) jogrendszer kialakítása, amely már nem csupán az egyéni érdekeket védi, s a közösségnek való szolgálatot teszi a jogrend alapjává.”⁴¹

Pólay a tanulmány első részében a nemzeti szocialista törvényhozást (129–134. pp.), majd a nemzeti szocialista állam jogának alapvonalait vázolja objektív, leíró stílusban (134–155. pp.). A nemzeti szocialista befolyásra megalkotott törvények túlnyomó részt közjogi, közigazgatási, faji és családjogi, öröklési jogi, munkajogi jogviszonyokra és bizonyos kultúrértékek védelmére vonatkoztak. Közjogi téren az 1933-as *Gleichschaltung der Länder*, illetve az 1934-es *Gesetz über den Neuaufbau des Reiches* törvények alapozták meg a német egységet és a Führer mindent átfogó hatalmát.⁴² A nemzeti szocialista fajelmélet erősen átírta a családjogot is, mert a családpolitikát a „faj tisztaságának” védelmével kapcsolta össze, főleg a zsidókkal való házasság és nemi érintkezés tilalma útján (*Blutschutzgesetz*, 1935). A „Vér és Föld” ideológiája a termőföldet és a földművelő parasztságot tette az állam egyik fő alappillérvé – és ennek

³⁸ Neves római jogászok életútjáról a diktatúrák alatt tudósítanak a publikációi a Kaius Tuori vezetése alatt tevékenykedő finn kutatócsoportnak „*Reinventing the Foundations of European Legal Culture 1934–1964*”.

³⁹ PÓLAY 1939, 125. p.

⁴⁰ BRÓSZ – PÓLAY 1986, 88–89. pp.

⁴¹ PÓLAY 1939, 127. p. – idézi magyar fordításban Coblitz bevezető szavait *Frank Handbuchjához*.

⁴² Uo. 129–130. pp.

értelmében változtatta meg a tulajdon és az öröklési jog hatályos szabályait.⁴³ A munkajogban a marxista tanok ellen vette fel a harcot, hogy letörje a munkásosztály szerveződését és osztályharcos próbálkozásait (pl. a sztrájk tilalma). A kultúrértékek védelme címszó alá tartozott a kultúra „arizálása” is, ami sokszor a zsidó származású művészek, alkotók üldözéséhez, illetve alkotásaik megsemmisítéséhez vezetett („*entartete Kunst*”).

A nemzeti szocialista jog és állam-berendezkedés átfogó tárgyalása nem lehet jelen tanulmány célja. Pólay „ismeretterjesztő” leírásából csak azokat a gondolatokat emelném ki, amelyek fontosak a római jog elleni támadások megértéséhez. A propaganda a német népet állította érvelése fókuszába, és a népre, annak érdekeire hivatkozva formálta át az alkotmányt és a jogrendszer sarkalatos részeit is.⁴⁴ A közösség, a közérdek került előtérbe, hogy tagadni lehessen az egyén szabadságjogait. A magánjogban is központi kategóriává vált a „közösség” eszméje, hogy tagadni lehessen a római jogból építkező pandektista dogmatika alapelveit. A jog fogalmát önkényesen és szubjektívan definiálták; szállóigévé lett a mondat: „Alles was dem Volke nützt, ist Recht, alles was ihm schadet, ist Unrecht”.⁴⁵ Hans Frank ezt megtoldotta azzal, hogy „[...] Recht ist das, was arische Männer für Recht finden.”⁴⁶

Már e néhány idézetből is kitűnik, hogy a jog fogalma, valamint a jog és jogtalanság határa teljesen szubjektív megítélés alá esett a nemzeti szocialista koncepcióban. „A nemzeti szocializmus minden jog forrásának nem az államot, hanem a népet tekinti. A nép lelkébe ősidőktől fogva bele van írva egy bizonyos törvény, amely minden jog zsinórmértéke. Ez az »örök jogeszme«, amelynek a hordozója a nép, minden jog forrása” – idézi Pólay a német korifeusok fejtegetését.⁴⁷ A faj és a föld „védelmének” eszménye vezetett a termőföldön fennálló tulajdonjog és öröklési jog átformálásához (*Reichserbhofgesetz*, REG, 1933).⁴⁸ A felsorolást még hosszan lehetne folytatni...

De térjünk át inkább a római jogot közvetlenül érintő problémákra!

Tanulmányának második részében Pólay a római jog németországi recepciójának és a pandektista jogtudománynak a történetét foglalja össze röviden. Írásának ezen része emlékeztet leginkább Koschaker 1938-as *Kampfschrift*-jének érveire. A római jog újjáéledésének történetét Európában a glosszátorok 12–13. századi működésétől kezdve térképezi fel, hogy bemutassa a sajátos európai jogfejlődés, a nemzetek fölötti *ius commune* kialakulásának folyamatát.⁴⁹ Kiemeli, hogy a római jog évszázadokig a „képzettek és hivatottak” szellemkincsét képezte, amely a német városi jogokban alig hagyott nyomot. Viszont a Német-Római Birodalom (tartományi jogokon felülemelkedő) tudójogát és közjogi-magánjogi alapját képezte, először szokásjogi alapon, majd kifejezett törvényhozási aktsussal befogadva, már a 15. századtól.

⁴³ Uo. 181–182. pp. elidőzik a földbirtokmegosztás statisztikai adatainak ismertetésénél. Ez reminiscenciákat ébreszt jurátus-korabeli szereplésére a Statisztikai szemináriumban, ahol Schneller Károly vezetése alatt írt komoly szakmai tanulmányt a földbirtok megosztásáról és a népsűrűség kapcsolatáról a Mezőcsáti járásban, vö. BRUCKNER 1996, 193–194. pp.; még HORVÁTH 1993, 13. p. is megemlíti Pólayt Schneller tehetséges tanítványai között – az utalásért köszönet Gyémánt Richárdnak.

⁴⁴ PÓLAY 1939, 134. p.

⁴⁵ Uo. 128. p. idézi Frank és Coblitz 1935, XIV. 1. szövegét.

⁴⁶ PÓLAY 1939, 128. p.

⁴⁷ Uo. 145. p.

⁴⁸ Uo. 151. p.

⁴⁹ Uo. 155. p.

Figyelemre méltó, hogy Pólay a „pandektajog” bemutatásánál burkoltan vitába száll a nemzeti szocialista vádakkal: azt hangsúlyozza, hogy a recipiált római jogra nagy hatással volt a német jogszokás: „*A pandektajog elterjedése azonban nem involválta azt, hogy bizonyos német jogtételek ne maradtak volna érvényben. Megmaradtak ezek, mint helyi jogszabályok.*”⁵⁰

Németország magánjogának fejlődése két párhuzamos vonalon futott: a pandektajog tudománya és a német magánjog tudománya. Ennek a folyamatnak a BGB megalkotása vetett véget: az 1896. augusztus 18-án kihirdetett *Bürgerliches Gesetzbuch*, amely 1900. január 1-jén lépett hatályba, egységes magánjogot teremtett a Birodalomban.⁵¹ „*Ezt a magánjogi rendet kiküszöbölni célja a nemzeti szocializmusnak, hogy azt egy, a német lélekben, német talajban gyökerező sajátos német magánjogi rendszerrel váltsa fel.*”⁵² Pólay hangsúlyozza, hogy nem a „tisztá római jog”, elsősorban nem az ókori Róma klaszszikus kori joga a támadások célpontja, hanem „*a justinianusi kodifikáción felépülő és a modern élet viszonyaihoz alkalmazott német jogi vonatkozásokkal átszőtt jog. A római jog alapelveit, alapintézményeit tartja a nemzeti szocializmus elveivel összeférhetetlennek, nem a részletszabályokat.*”⁵³ Pólay harcra száll, hogy tisztára mossa, szalonképpé tegye a római jogot, azaz kimenekítse a nemzeti szocialista támadások tűzvonalából.

Ezt követően felhívja a figyelmet arra, hogy a nemzeti szocialisták már mintegy tíz éve hirdetik új felfogásukat, de „az új magánjognak csupán alapelveit” tették közzé, a részletes szabályozás várat magára. Véleménye szerint ilyen kódex belátható időn belül nem is várható, ezért a római jogi alapú BGB nem kerülhet egyhamar hatályon kívül helyezésre. Figyelmeztet a történeti alapokra építő magánjog nemzetközi, európai érvényű alapelveinek és intézményeinek fontosságára is – nem lenne célszerű, ha Németország elszakadna az európai kultúrától.⁵⁴

Pólay sorra veszi a nemzeti szocialista vádakait a római jog ellen – újfent hangsúlyozva, hogy a támadások alapjában nem az antik római jog, hanem a BGB-ben megtestesülő 19. századi liberális eszmevilág ellen irányulnak. A nemzeti szocializmus szerint a liberalizmus szabadelvűség, amely szabadossághoz, a szabadság elfajulásához vezet, – ezért kiküszöbölendő.⁵⁵ A római jog szerintük túl technikus, praktikus, rideg, társadalmi problémák iránt érzéketlen jogrendszer, amely az egyéni érdekeket helyezi előtérbe. Pólay hangsúlyozza, hogy ezek a tulajdonságok inkább erényei, nem hibái a római jognak – majd vitatja a társadalmi érzéketlenség vádjának helytállóságát is. Érvelésének főbb irányvonalai: a római jog valóban a múltban gyökerezik – de a német népszellem joga is történeti gyökerekből táplálkozik, nem pusztán modern jog; a józanság minden jogrendszernél erény; az egyéni érdek figyelembevétele a magánjogban magától értetődő; római jognak is vannak etikai alapelvei ... és így tovább. Kétségtelen, hogy a nemzeti szocializmus iránt elkötelezett német jogászok kemény, kíméletlen támadásait olvasva szélmalomharcnak tűnik Pólay lelkes érvelése. Idézzünk még egy példát: „*Kersten szerint a római jog elhomályosítja a nemzeti öntudatot is és önzővé teszi az egyént, míg a német*

⁵⁰ Uo. 158–159. pp.

⁵¹ Uo. 160. p.

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo. 161. p.

⁵⁵ Uo. 162. p. korabeli nemzeti szocialista irodalommal.

*jog az egyesnek megadja az irányt magatartására és ezt az irányt a közakarat írja elő [...] Míg a római jog az individualizmus joga, a német jog a közösségé.*⁵⁶

Ezt követően Pólay az egyes jogterületeket teszi vizsgálat tárgyává, hogy rámutasson a római jog és az úgynevezett nemzeti szocialista magánjog különbségeire (újfent hangsúlyozva, hogy az NSDAP által beígért új magánjogi kódex nem készült el, a kézirat lezárásakor még nagyrészt csak a pártprogram vonatkozó irányelvei ismereteseek). Például kiemeli, hogy a római személyi jog jogalanyokat és jogtárgyakat ismer, és a jogalanyok közé „az embereket sorozza be egyéni, faji stb. különbségek nélkül” – míg a nemzeti szocializmus faji alapon különböztet, és bizonyos jogokból a személyek bizonyos körét kizárja.⁵⁷ A jogtárgyak, a dolgok esetén sem homogén az „új” jog-koncepció, mert különböztet élő és élettelen tárgyak között. A római jog ellen felhozott további érv volt, hogy a jogi személyek tana túlnyomóan kidolgozatlan maradt. A dologi jogban Pólay felhívja a figyelmet arra, hogy a klasszikus jog dolog-fogalma ugyan általános és egységes, de például az archaikus jog a „parasztjog” szempontjából különböztet a *res Mancipi* és a *res nec Mancipi* között – „az ősrómai jognak ezen kategorizálása mind az itáliai földbirtok védelmét szolgálta.”⁵⁸ Ezt a (mentő) gondolatot több vezető római jogász is próbálta kiépíteni akkoriban, hogy bizonyítsák a római jog érzékenységet a társadalmi-gazdasági célok iránt és bemutassák, hogy a római tulajdon nem mindig és nem pusztán individualista jelenség volt. Gondoljunk például Max Kaser fiatalkori, tulajdonnal foglalkozó monográfiáira!⁵⁹ A nemzeti szocialista törvények kivették a dolog általános fogalma alól és külön védelemben részesítették a fákat, élő állatokat, egyes természeti kincseket (sziklák, források stb.), valamint a parasztbirtokot képező termőföldet.⁶⁰

A nemzeti szocialisták szerint a tulajdon „az erkölcstelenségig tág a római jogban”⁶¹ – hisz a tulajdonos bármit megtehet a dolgával, tekintet nélkül a közösség szükségleteire. A nemzeti szocialista törvényhozás ezért tulajdoni korlátozásokat állít fel, illetve a *Reichserbhofgesetz* (1933, a *Blut-und-Boden-Ideologie* alapköve) által egy újnak deklarált tulajdoni formát vezet be (öröklődő parasztbirtok, amely állami felügyelet alatt áll és rendelkezési korlátokkal bír élők között és halál esetére szülőan is, valamint faji, gazdasági és un. erkölcsi megkötésekkel bír az alanyok tekintetében).⁶²

Az *Erbhof* feletti jogot számos nemzeti szocializmusnak elkötelezett jogász új, a római jogtól eltérő tulajdonnak minősítette. Különösen Franz Wieacker neve fémjelezte ezt az álláspontot – szerinte itt teljesen új tulajdonfogalomról van szó, amely nem a római jog alapelvein áll.⁶³ Hangoztatta, hogy az *Erbhof* jogosultját egy *Gemeinschafts- und Pflichtgebundenes Sondereigentum* illeti, hisz itt nem egyszerűen tulajdonról van szó, hanem e jog lényege „eine verantwortliche und sozialrechtlich beschränkte eigene Zuständigkeit des Gemeinschaftsgliedes.”⁶⁴ Pólay is idézi Wieacker álláspontját:

⁵⁶ Uo. 164–165. pp.

⁵⁷ Uo. 168. p.

⁵⁸ Uo. 174. p.

⁵⁹ KASER 1939. KASER1943.

⁶⁰ PÓLAY 1939, 176. p.

⁶¹ Uo. 177. p. – Lange szavait idézve.

⁶² Az intézményhez vö. Uo. 177–189. pp.

⁶³ WIEACKER 1934, 1446 ss. Vö. RÜTHERS 2012, 177–178. pp. ISENSEE – KIRCHHOF 2010, § 173. p.

⁶⁴ WIEACKER 1936, 36. p. WIEACKER 1934, Sp. 1449. Vö. a témához Akademie für Deutsches Recht XV. p.

„Wieacker szerint felesleges minden kísérlet, amely a BGB szerinti, tehát a római jogi és a REG szerinti tulajdonfogalom között összhangot akar teremteni. A REG. ugyanis új tulajdonfogalmat teremtett.⁶⁵ Az így keletkezett új tulajdoni rend – természetesen – nem a római jog alapelvein épül fel, ahol a tulajdonjog szempontjából minden dolog egyenlő, hanem az új tulajdoni felfogásnak felel meg, mely a dolgok közt mélyreható különbséget tesz.⁶⁶

Pólay erősen kritizálja, hogy Wieacker a dolgokat „a felelősség nagysága alapján, amelyet a különböző dolgok tulajdonosai a közösséggel szemben viselnek” akarja felosztani.⁶⁷ Ezáltal számos különböző tulajdoni forma állna elő, amely a tulajdonos kötelességeit (és nem a jogait) helyezné előtérbe.

Pólay ismerteti a német jogtudomány kísérleteit a REG által teremtett *Erbhof*-jog dogmatikai besorolására. Ezt követően emellett kardoskodik, hogy az *Erbhof* nem *sui generis* új tulajdon, hanem a római tulajdonnak egy erősen korlátozott változata – amelyhez hasonló konstrukciók más európai jogrendszerekben is fellelhetők: „Nézetünk szerint – bármily tetszetősnek látszik a legutóbbi felfogás – kénytelenek vagyunk mégis a második csoporthoz csatlakozni, mely az EH-on fennálló tulajdonban a római jogi értelemben vett tulajdon egy rendkívül korlátozott fajtát látja.”⁶⁸ Majd hangsúlyozza, hogy a római tulajdonjog sem volt korlátlan, épp ellenkezőleg, számos korlátját ismerjük, amelyek egyes esetekben a dolgok fajai között is különbséget tettek (pl. *res Mancipi* – *res nec Mancipi*). A nemzeti szocialista koncepció annyiban tér el ettől, hogy a tulajdonkorlátozások terjedelmét lényegesen megnövelte.

Érdemes még közelebbről megvizsgálni a kötelmi jog helyzetét, annak viszonyát a nemzeti szocialista elvekhez – hisz a római jogot ezen a téren is heves támadások érték. A vádak szerint a jogügyletek tana, az akarat és nyilatkozati elmélet túlzottan individualis – hisz a kötelesség eszméjét a kötelmeknél is magasabb közösségi gondolatoknak kellene alárendelni. Az akartelméletet el kell vetni, helyette a szerződő felek gazdasági egyenlőségét kell érvényre juttatni, és a szerződés létrejöttét attól kell függővé tenni, hogy „a jog megengedi-e”, illetve hogy „a közösségi gondolattal összeegyeztethető-e” az adott *obligatio*.⁶⁹ A római jogi alapú liberális magánjog „az adóssal szemben a hitelezőt monopolisztikus helyzetbe” juttatja – a kötelmet teljesíteni rendeli akkor is, ha az az adós „teljes gazdasági megsemmisülését eredményezte.”⁷⁰ Erre vonatkozóan Pólay felteszi a kérdést: „Nézzük meg tehát, vajon a nemzeti szocializmus a fenti elvek hirdetésével és azok megvalósításával valóban a római jog előtt ismeretlen elveket vitt-e be jogrendszerébe, vagy ezen elvek csírái már ott is ismeretesek voltak?”⁷¹

⁶⁵ Kiemelés Pólaytól.

⁶⁶ PÓLAY 1939, 184. p.

⁶⁷ Uo. 184–185. pp.

⁶⁸ Uo. 185. p.

⁶⁹ Uo. 190. p.

⁷⁰ Uo. 191. p.

⁷¹ Uo.

Pólay néhány korai tanulmánya – a nemzeti szocialista jogfelfogás ellen?

A következőkben Pólay két tanulmányára szeretnék még kitérni, amelyek témaválasztása és érvelése – véleményem szerint – a fenti gondolatait viszi tovább, fejti ki tudományos értekezésbe ágyazva.⁷²

Pólay egész tudományos munkásságát a kötelmi jog iránti affinitás jellemezte. Ezzel magyarázható, hogy már korai római jogi tanulmányai is zömmel a kötelmi jogból merítenek. A nemzeti szocialista jogfelfogással vitatkozó tanulmányát olvasva az olvasónak az a benyomása, hogy a háború előtt és a háborús években publikált tudományos cikkeknek témaválasztását az itt először megnyilvánuló harcos kiállása determinálta. Pólay olyan témákban mélyült el, amelyek feldolgozása révén – kimondatlanul – a nemzeti szocialista propaganda római jog elleni vádpontjait tudta cáfolni. Különösen szembevetendő ez a törekvés a „*Datio in solutum*” és a „*Kamat*” esetében.⁷³ Mindkét témakör a gazdaság és a jog metszéspontját érinti, és mindkét esetben arról van szó, hogy a jogalkotás a gazdasági élet diszfunkcióira reflektál.

Kétségtelen, hogy a római jog a privátautonómia talaján áll: a szerződési jogban a felek akarata az elsődleges, a szerződési kikötéseket a források a *lex contractus* névvel is illetik – a felek a köztük létesült jogviszonyra nézve egybehangzó kétoldalú akaratnyilvánításukkal mintegy „törvényt” alkotnak. Pólay azonban már a nemzeti szocializmusról szóló tanulmányában megjegyzi, hogy „már a legrégibb időkben is voltak oly törvényi intézkedések, amelyek az ősi adóstörvények szigorúságán enyhíteni akarva, az adósokat védeni törekedtek.”⁷⁴ Néhány sorban már itt kitér a kamatkorlátozó törvényekre, amelyek a XII t.t. idejétől megjelentek Rómában. „Mindezek alapján a római jogot igaztalanul érné az a vád, hogy a felek akaratának szuverén tételével [...] a hitelezőből egyoldalúlag uralkodót csinált, az adóst pedig rabszolgává süllyesztette.”⁷⁵

A *Datio in solutum* tanszéki példánya szintén a „Debreczeni Egyetem római jogi szeminárium” pecsétjét viseli. Pólay a kötelemszünetítő tények tanából indul ki, a teljesítés joghatását elemzi a pandektista dogmatika tükrében.⁷⁶ Steinert, Koschaker és Partschot,⁷⁷ valamint az „ókori jogtörténet” más képviselőit idézi annak alátámasztására, hogy már az ókori Kelet magánjoga is ismerte a teljesítés helyetti adás lehetőségét, illetve a *Schuld* és a *Haftung* közti különbséget; hasonlóan felfedezhetők ennek nyomai az ónémet jogban is (az ónémet jogra való utalás is érv a nemzeti szocialista vádak

⁷² Mindkét tanulmány magja kialakult már a miskolci jogakadémiai években, ahol Pólay Sztehló Zoltán Római jogi szemináriumának szorgalmas és lelkes tagja volt. Már itt bekapcsolódott a tudományos életbe, és három egymást követő tanévben is megnyerte a pályadíjat római jogi tárgyú dolgozataival: az 1933/34. tanévben a kamatról, a következő tanévben a *patria potestas*-ról, majd az 1935/36. tanévben a *datio in solutum* témakörében, vö. BRUCKNER 1996, 197. p.

⁷³ PÓLAY 1938a, 51. p. és PÓLAY 1943, 24 oldal. Később Marton Géza különösen a *Datio in solutum* világos pandektista érvelését méltatta.

⁷⁴ PÓLAY 1939, 191. p.

⁷⁵ Uo. 192. p. A következő oldalakon Pólay a nemzeti szocialista koncepciót ismerteti a lakásbérleti és a munkaszerződéseknél, valamint a családjogban és az öröklési jogban. Ezen okfejtések részletezésére jelen tanulmányban helyhiány miatt nem kerülhet sor.

⁷⁶ PÓLAY 1938, 4–7. pp.

⁷⁷ PARTSCH 1909. STEINER 1914. KOSCHAKER 1911. PÓLAY 1938a, 6. p.

ellen).⁷⁸ A fizetéseképtelen adós testére menő végrehajtás kétségtelenül a római jog szigorát és az adós gyengébb pozícióját mutatja, de Pólay kiemeli, hogy már Kr.e. 4. században törvények védik az adóst a hitelező kegyetlenségével szemben.⁷⁹ A teljesítés helyetti adás (*datio in solutum*) a felek kölcsönös akaratával már igen korán megjelent az ókori Rómában – azaz a feleknek nyitva állt a lehetőség a kötelelem tárgyának a megváltoztatására, ha az adós az eredetileg kikötött szolgáltatást nem tudta felajánlani teljesítésre (*in solutum dare és accipere, pro debito accipere*).⁸⁰

A pandektisztika a jogintézményt nem kedvelte, mivel tulajdonképpen *aliud* szolgáltatására került sor. Néhány jogtudós megpróbálta beilleszteni a jelenséget egy feszebb dogmatikai rendszerbe, azaz *compensatio*, csere, vétel vagy egyezség gyanánt elbírálni a jogintézményt.⁸¹ Pólay végül Steiner definícióját követi, amely szerint a *datio in solutum* esetén a hitelező beleegyezésével történő felelősségfeloldásról van szó – „*másnak, mint a kötelemben kikötött jószágnak*” szolgáltatása révén.⁸² Pólay hangsúlyozza, hogy a *datio in solutum* az uralkodó nézet szerint jogügylet – azaz az egyenrangú felek kölcsönös bizalmon alapuló megegyezése.

Később a jusztninánuszi jog a gazdaságilag kiszolgáltatott adósok védelmére bizonyos esetekben kötelezővé tette a hitelezőnek az adós által felajánlott „más szolgáltatás” elfogadását.⁸³ Mindez a „méltányos római jog” társadalmi-gazdasági érzékenységét, a közösségi érdekek figyelembe vételét tanúsítja – az individuális érdek rovására.⁸⁴

Pólay kamatról szóló tanulmánya hasonló megfontolásokat tükröz: a szerző igyekszik érveket kovácsolni a római jogot ért nemzeti szocialista vádak ellen. A kamat (*foenus*) a hitelélet jogintézménye; Pólay jogösszehasonlító fejezetben mutatja be – nyilvánvalóan a berlini szeminárium hatására – az óbabiloni, a zsidó, a görög, az egyiptomi és a germán jog vonatkozó szabályait. Érdekesség, hogy Tacitus szerint a germánok nem ismerték a kamatot.⁸⁵

A tanulmány hat fejezetben áttekinti a kamatkorlátozó rendelkezéseket az ókori római jog mintegy ezeréves történetében, amelyek az uzsora visszaszorítását célozták.⁸⁶ Számos példát tud felvonultatni annak igazolására, hogy az individualistának, túlzottan liberálisnak szidalmazott római jog a kötelmeknél nem pusztán a „hitelezők uralmát” védte, hanem az adósok (és ezzel a közösség) érdekét is szem előtt tartotta.

Majd leszögezi, hogy ugyan az ősi germán szokásjog és a kánonjog nem ismerte el a kamat létjogosultságát, de az gazdasági oldalról nézve mégis ésszerű, sőt szükségszerű jogintézmény: „*A kamat jogintézménye általában valamennyi ókori nép jogában ismeretes volt. Ez az intézmény a gazdasági ésszerűségnek köszönhetette létét, amennyiben nem lett volna következetes, hogy amikor a földbirtok, állatállomány stb. gyümölcssei mintegy a befektetett munka jutalmaként megillették a tulajdonost, ugyanakkor a köl-*

⁷⁸ PÓLAY 1938, 16–17. pp.

⁷⁹ Uo. 8–9. pp.

⁸⁰ Uo. 12. p.

⁸¹ Uo. 13–14. pp.

⁸² Uo. 16, 27. p.

⁸³ Uo. 28. p.

⁸⁴ Uo. 48–49. pp.

⁸⁵ PÓLAY 1943, 5–6. pp.

⁸⁶ Uo. 7. p.

csönbe kiadott, vagy más módon befektetett és forgatott pénzösszeg: a tőke semmiféle hasznot ne hozzon tulajdonosának, aki annak befektetésével és forgatásával esetleg az egész tőke erejéig terjedő kockázatot vállal. Természetes ennél fogva, hogy az anyagiias római felfogás azt az elvet vallotta, hogy a tőke használatáért ellenérték jár.”⁸⁷

Végül a terjedelmi korlátok miatt csak röviden utalnék arra, hogy Pólay habilitációs munkája *A praetor szerepe a római magánjog fejlődésében* címmel, amely 1944-ben jelent meg Miskolcon, szintén többször reflektál – a római jog védelmében – a nemzeti szocialista támadásokra. Ezek a reflexiók nem *explicite*, hanem a „sorok között” megbújva diagnosztizálhatók – de Pólay 1939-es tanulmányának ismeretében egyértelmű az olvasat. Például a *praetori edictum* mint jogalkotási jelenség értékelésénél így fogalmaz: „A praetor az edictalis szabály megalkotásánál a decretumokkal irányított gyakorlatot veszi alapul, azaz végeredményben a nép jogi meggyőződését érvényesíti abban [...]”⁸⁸ Majd pontosítja, hogy tulajdonképpen a nép és a magisztrátus (aki *imperiuma* révén hirdeti ki az *edictumot*) közös aktusáról van szó, azaz „a nép és a magistratus összhangban álló akarata” nyilvánul meg benne. A római jog is ismerte tehát a „népszellem” fontosságát, és figyelembe vette a jogalkotásnál. Nem megalapozott tehát az az állítás, hogy a *Volksgeist* szerephez juttatása a nemzeti szocializmus „találmánya”.

Összefoglalóan megállapítható, hogy Pólay Elemér átfogó tanulmánya a nemzeti szocialista jogfelfogásról több szempontból is igen érdekes, a tudománytörténet számára fontos forrásmű. Egyrészt részletes képet vázol fel objektív stílusban a Németországban az NSDAP pártprogram által indukált törvényhozásról. Tömören tudósít a személyi jog, családjog, tulajdonjog, öröklési jog és kötelmi jog témakörében kibocsátott új törvényekről. A jogrendszerben végrehajtott változásokat igyekszik kritikus szemmel, a magánjog pandektisztika által tökéletesített rendszerén mérve, dogmatikailag értékelni, besorolni. Másrészt elhivatottan síkra száll választott diszciplínája, a római jog védelmében. A római jog ellen intézett nemzeti szocialista vádakát igyekszik pontról pontra megcáfolni, így például eltökélten támadja Franz Wieacker Németországban ünnepelt tulajdon-elméleteit. Pólay tanulmánya értékes tanújel a Magyarországi helyzetről, a nemzeti szocializmus tanainak terjedéséről, illetve az azokkal szembeni áramlatokról.

Néhány szó Pólay munkásságáról

Végül szeretnék még néhány gondolat erejéig visszatérni Pólay Elemér életművének méltatására. A háború előtti tudományos termésből kiemelkedő jelentőségű a habilitációs írása, amely a preklasszikus és a klasszikus római jog fejlődése szempontjából meghatározó jelentőségű *magistratus*, a *praetor* jogképző tevékenységével foglalkozik. Közismert alapelv, hogy „*praetor ius facere non potest*.” A *praetor* nem jogalkotó, hanem jogalkalmazó szerv; elsődleges feladata a *iurisdictio*, az ítékezés kézben tartása, felügyelete. De már a római magánjog fejlődésének korai szakaszától megfigyelhető, hogy a felek perbe bocsátkozásának, a peresíthetőségről való magisztrátusi döntés meghozatalának és a pertárgy rögzítésének révén a *praetor* tulajdonképpen alakítja, változtatja, javítja az anyagi

⁸⁷ Uo. 22. p.

⁸⁸ PÓLAY 1944, 166–167. pp.

jogot. Pólay ezen tanulmánya máig iránymutató a hazai romanisztikában. A témához életműve során tulajdonképpen még egyszer visszatér: mintegy harminc évvel később kiterjeszti vizsgálódásait általában a római jogászok gondolkodására. A *magistratus* és a jogtudomány kapcsolatát új oldalról világítja meg, rámutatva a tudományos igényű megközelítés konstans és megtermékenyítő befolyására a jogalkalmazás terén. Úttörő jelentőségű és nagy nemzetközi visszhangot kiváltott műve a dáciai viaszos táblák szerződéseit sokoldalúan bemutató monográfiája, amelynek fejezetei tanulmányok formájában idegen nyelven, külföldi folyóiratokban és gyűjteményes kötetekben is publikálásra kerültek. Alapvető jelentőségűek a pandektisztikáról írt munkái: köztudomású, hogy a 19. század ezen német jogtudományi irányzata meghatározó volt a német polgári törvénykönyv létrejöttére. A pandektisztika befolyása azonban messze túlnyúlt a határon: rendszere, fogalmai, jogintézményeinek és elméletének kidolgozottsága mai napig hatást gyakorol a kontinentális, de még az angolszász jogrendszerekben is a magánjog elméletére. Pólay mélyrehatóan, monografikus igényrel bemutatja a német pandektisztika főbb vonulatait, majd annak hatását a magyar magánjog fejlődésére. Életművének utolsó nagy kutatási témáját az *iniuria* képezte. Az *iniuria* a személysértés, a személyiségi jogok megsértésének reál- és verbál változatait öleli fel – ezzel olyan magánjogi területre hívja fel a szakma figyelmét, amely a 80-as években még jogtörténeti dimenzióban is újdonságnak hatott. A monográfiákban is publikált kutatásain kívül számos más magánjogi tanulmánya is született; elsősorban az öröklési és családjogi témájú munkáira szeretnék még utalni.

Pólay Elemér tudományos munkássága kiemelkedő, szinte páratlan volt a hazai jogtudományban. Monográfiái és tanulmányai már számszerűségükben példaképpül szolgálnak az utódoknak. De a kvantitásnál sokkal fontosabb a minőség: írásai olyan magas szakmai-kutatói színvonalat és etikát tükröznek, olyan őszinte elhivatottságot, tudásvágyat és innovatív gondolkodást, amely magasan kiemelkedik a háború utáni jogtudományi tájképből. Hatását és jelentőségét az is fémjelzi, hogy az elzártság korszakában is meg tudott jelenni nemzetközi fórumokon, és lépést tudott tartani a nemzetközi római jogi kutatás igen magas színvonalával. Monográfiáit és tanulmányait idegen nyelven is közzétette, vállalta és akarta a nemzetközi megmérettetést. Munkássága és embersége példaként áll előttünk.

III. Fontosabb művei – elsősorban pályájának korai szakaszában

Hammurabi törvénygyűjteményének büntetőjoga. Miskolci Jogászélet 12 1936/3–4. 53–58. pp. [PÓLAY 1936a]

A régi Egyiptom öntöző kultúrája. A Földgömb VII 1936/6. 218–223. pp. [PÓLAY 1936b]

Datio in solutum. Miskolc 1938. [PÓLAY 1938a]

A földbirtokmegosztás, népsűrűség és a népszaporodás kapcsolatai. Jogakadémiai szemináriumok értekezései 10. sz. Miskolc, 1938. [PÓLAY 1938b]

A német nemzeti szocialista jogfelfogás és a római jog. Ludwig István Könyvnyomdája. Miskolc, 1939.

A kamat a római jogban. Miskolc, 1943.

A praetor szerepe a római magánjog fejlődésében. Miskolc, 1944.

A római jog oktatása a két világháború között Magyarországon. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Juridica et Politica, tom. XIX. Fasc. 2. Szeged, 1972. 3–23. pp.

A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, tom. XXIII. Fasc. 6. Szeged, 1976.

Ursprung, Entwicklung und Untergang der Pandektistik. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, tom. XXVIII, Fasc. 10, Szeged, 1981.

IV. Irodalomjegyzék

- BEGGIO, TOMMASO: *Paul Koschaker (1879–1951). Rediscovering the Roman Foundations of European Legal Tradition.* 2. Aufl. Heidelberg, 2018. [BEGGIO 2018a]
- BEGGIO, TOMMASO: *Paul Koschaker und die Reform des romanistischen Rechtsstudiums in Deutschland. Ein unveröffentlichtes Dokument.* Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Romanistische Abteilung 135 (2018) 645–680. pp. [BEGGIO 2018b]
- BRÓSZ RÓBERT – PÓLAY ELEMÉR: *Római jog.* Budapest, 1986.
- BRUCKNER GYÖZÖ: *A miskolci jogakadémia múltja és kultúrmunkássága.* DOBROSSY ISTÁN – STIPTA ISTVÁN (szerk.), Miskolc, 1996.
- ECKHARDT, KARL AUGUST: *Das Studium der Rechtswissenschaft.* Hamburg, 1935.
- ERNST, WOLFGANG: *Fritz Schulz (1879–1957).* In: J. BEATSON – R. ZIMMERMANN (Eds.): *Jurists Uprooted. German-speaking Émigré Lawyers in Twentieth-century Britain.* Oxford, 2004. 105–203. pp.
- FINKENAUER, THOMAS: *Die Romanistische Abteilung der Savigny-Zeitschrift im Nationalsozialismus.* Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Romanistische Abteilung 134 (2017) 1–48. pp.
- FRANK, HANS: *Die öffentlichrechtliche juristische Person. Ein Beitrag zur Lehre des Merkmals der öffentlichen Rechtspersönlichkeit.* Kiel, 1924.
- FRASSEK, R.: *Steter Tropfen höhlt den Stein – Juristenausbildung im Nationalsozialismus und danach.* Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Germanistische Abteilung 117 (2000) 294–361. pp.
- GIARO, TOMASZ: *Paul Koschaker sotto il Nazismo: un fiancheggiatore 'malgré soi'* In: *Iuris vincula. Studi in onore di Mario Talamanca*, Vol. IV, Napoli, 2001, 159–188. pp.
- ISENSE, JOSEPH – KIRCHHOF, PAUL: *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland.* Vol. 8, München, 2010.
- HORVÁTH RÓBERT: *Megemlékezés Schneller Károly professzor – az ember és a tudós születésének 100. évfordulójáról.* Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Juridica et Politica, Tom. XLIV, Fasc. 6. Szeged, 1993. 5–14. pp.
- JAKAB ÉVA: *Humanizmus és jogtudomány. Brissonius szerződési formulái I.* Szeged, 2013.
- JAKAB ÉVA: *Tudós és kora: Pólay Elemér életútjáról.* Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, tom. LII. ann. 2015. 17–32. pp.
- KASER, MAX: *Römisches Recht als Gemeinschaftsordnung.* Tübingen, 1939.
- KASER, MAX: *Eigentum und Besitz im älteren römischen Recht.* Weimar, 1943.
- KISS ALBERT: *A római jog receptiója a germán jogban, s annak hatása az európai jogfejlődésre.* Szeged, 1937.
- KOSCHAKER, PAUL: *Babylonisch-assyrisches Bürgschaftsrecht, Ein Beitrag zur Lehre von Schuld und Haftung.* Leipzig, 1911.
- KOSCHAKER, PAUL: *Forschungen und Ergebnisse in den keilschriftlichen Rechtsquellen.* Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Romanistische Abteilung 40 (1929) 188–201. pp.
- KOSCHAKER, PAUL: *Die Krise des Römischen Rechts und die romanistische Rechtswissenschaft* (Schriften der Akademie für deutsches Recht, Gruppe Römisches Recht und fremde Rechte Nr. 1). München, Berlin, 1938.

- KOSCHAKER, PAUL: *Selbstdarstellung*. In: N. GRASS (Hrsg.: Österreichische Geschichtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen. Milano, 1951. 344–350. pp.
- KOSCHAKER, PAUL: *Europa und das römische Recht*. 4. változatlan kiadás. München, 1966.
- LABRUNA, LUIGI: *Antonio Guarino*. Napoli, 2015.
- MAZZOLA, ROSARIA: *Elenco degli scritti storico-giuridico di Antonio Guarino*. Index 42 (2014) 1–24. pp.
- MITTEIS, LUDWIG: *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Reichs*. Berlin, 1891.
- MEISSEL, FRANZ-STEFAN – WEDRAC, STEFAN: *Strategien der Anpassung – Römisches Recht im Zeichen des Hakenkreuzes*. in: F.-S. MEISSEL, – TH. OLECHOWSKI, – I. REITER-ZATLOUKAL, – S. SCHIMA, (Hrsg.): *Vertriebenes Recht – Vertreibendes Recht, Juridicum Spotlight II*. Wien, 2012, 35–78. pp.
- MOLNÁR IMRE: *Pólay Elemér*. In: HAMZA GÁBOR (szerk.), *Magyar Jogtudósok I.*, Budapest, 1999, 183–191. pp. [MOLNÁR 1999a]
- MOLNÁR IMRE: *A római jog professzorai a szegedi egyetemen*. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Szeged, 1999, 7–12. pp. [MOLNÁR 1999b]
- MOLNÁR IMRE – JAKAB ÉVA: *Római jog*, Szeged, 2019.
- ÓRIÁS NÁNDOR: *A római jog tanulásának mai jelentősége*. Eger, 1936.
- PARTSCH, JOSEF: *Griechisches Bürgerschaftsrecht I*. Leipzig, 1909.
- PFEIFER, GUIDO: *Keilschriftrechte und historische Rechtsvergleichung – methodengeschichtliche Bemerkungen am Beispiel der Eviktionsgarantie in Bürgerschaftsform*. In: ADRIAN SCHMIDT-RECLA – EVA SCHUMANN – FRANK THEISSEN (Hrsg.): *Sachsen im Spiegel des Rechts. Ius commune Propriumque*, Köln, Weimar, Wien, 2001. 11–36. pp.
- PIELER, PETER E.: *Das römische Recht im nationalsozialistischen Staat*. In: ULRIKE DAVY – HELMUT FUCHS – HERBERT HOFMEISTER – JUDITH MARTE – ILSE REITER (Hrsg.): *Nationalsozialismus und Recht*. Wien, 1990. 427–444. pp.
- POZSONYI NORBERT: *Egy klasszikus műveltségű romanista emlékezete: Személyi Kálmán élete és munkássága*. Szeged, 2020 (nyomtatásban).
- RIES, GERHARD: *Koschaker, Paul. Neue Deutsche Biographie (NDB)*, 12. kötet. Berlin, 1980. 680. p.
- RÜTHERS, BERND: *Die unbegrenzte Auslegung. Zum Wandel der Privatrechtsordnung im Nationalsozialismus*, 7. kiadás, Tübingen, 2012. 177–178. pp.
- VON SAVIGNY, FRIEDRICH CARL: *System des heutigen Römischen Rechts*, Band I. Berlin, 1840.
- SCHUBERT, WERNER – SCHMID, WERNER – REGGE JÜRGEN (Hrsg.): *Akademie für Deutsches Recht 1933–1945. Protokolle und Ausschüsse*, Band III, 7, Berlin-New York, 1995.
- STEINER, HANS: *Datio in solutum*. München, 1914.
- STIPTA ISTVÁN: *A Miskolci Evangélikus Jogakadémia (1919–1945)*. In: KAJTÁR ISTVÁN – POHÁNKA ÉVA (szerk.): *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923*. Pécs, 2009, 65–86. pp.
- STOLLEIS, MICHAEL: *Gemeinwohlformen im nationalistischen Recht*. Berlin, 1974.
- STOLLEIS, MICHAEL: „Fortschritte der Rechtsgeschichte” in der Zeit des Nationalsozialismus. In: MICHAEL STOLLEIS – DIETER SIMON, *Rechtsgeschichte im Nationalsozialismus*, Tübingen, 1989. 177–197. pp.
- P. SZABÓ BÉLA: *A Debreceni Tudományegyetem jogi karának szerepe Brósz Róbert és Pólay Elemér pályakezdésében*. Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, tom. LII, ann. 2015. 33–46. pp.
- SZEMÉLYI KÁLMÁN: *Keresztény eszmék hatása a római kötelmi jog kifejlődésére*. Szeged, 1939.
- TENORTH, ELMAR (Hrsg.): *Geschichte der Universität unter den Linden 1810–2010*. Band II, Berlin, 2012. 465–538. pp.
- VLADÁR GÁBOR: *Előszó*. In: CSÁNK BÉLA: *Jogászai hivatások a Harmadik Birodalomban*. Budapest, 1941. IV–VI. pp.
- WIEACKER, FRANZ: *Zum Wandel der Eigentumsverfassung*, Deutsche Juristenzeitung 1934. 1446–1451. pp.
- WIEACKER, FRANZ: *Bodenrecht*, Hamburg, 1938.

KISS BARNABÁS

POLNER ÖDÖN

(1865–1961)

I. Életrajz¹

Polner Ödön 1865. március 15-én született a Békéscsaba mellett található Fürjespusztán, és e családi kúriában töltötte kisgyermekkorát is. Ősei többnyire német eredetű kézművesek voltak, akik közül többen magyar nemességet is nyertek. 1873-ban, a 8. életévét betöltve Pestre került továbbtanulás végett nagybátyja családi otthonába, hogy a 3. elemi osztályt elkezdhesse. Az evangélikus elemi iskola 4. osztályának elvégzése után 1875 szeptemberében írták be a Deák téri evangélikus főgimnáziumba, amely ekkor már 8 osztályos volt.

Felsőfokú tanulmányait a műegyetemen kezdte meg, de egy félév elteltével átiratkozott a budapesti egyetem jogi karára, és itt avatták jogi doktorrá 1889-ben.

Hivatali pályáját, a gyakorlati életet 1889. október 30-án kezdte meg a budapesti királyi törvényszéken mint joggyakornok. Emlékiratából tudjuk, hogy igazi szakmai céljainak ugyanakkor az egyetemi tanárságot tekintette. Közjogi érdeklődését és felkészültségét már ekkor is bizonyította azzal, hogy a budapesti királyi magyar tudományegyetem által meghirdetett pályázatra 1890 elején pályatételt dolgozott ki Magyarország és Ausztria közjogi viszonyáról, amelyért 200 Ft. megosztott pályadíjjal jutalmazták. E munkáját saját költségén 1891 nyarán ki is nyomtattatta.²

Polner jogakadémiai, illetve egyetemi tanári ambíciói eléréséhez hasznosnak tekintette, ha bejut az Igazságügyi Minisztériumba. *Szilágyi* Dezső minisztersége alatt és az ő segítségével ez a kívánsága is teljesült, mert 1891 augusztusában a járásbírószági működés alól felmentették, és további szolgálatátételre az Igazságügyi Minisztériumba rendelték be. A minisztériumban több fontos törvényjavaslat és államközi szerződés előkészítésében vett részt, de emellett folytatta tudományos munkáját is. Habilitációs szándéka megerősítése érdekében *Lechner* Ágoston a közjog egyetemi tanára és a pályadíjnyertes pályázat egyik bírálója javaslatára egy újabb munkát publikált minisztériumi fogalmazó korában. 1893-ban megírta és a *Jogi Szemle* elnevezésű új folyóiratban meg is jelentette *A végrehajtó hatalom a magyar alkotmányban*³ című művét. Életrajzában

---

¹ A tanulmány e részénél nagyban támaszkodtunk, *Polner* Ödön saját életéről szóló írására, mely egyik unokája szerkesztésében könyv alakban is kiadásra került: POLNER 2008. Segítségünkre volt továbbá az unoka megemlékezése az SZTE jogi kara által szervezett tudományos ülésről készített kötetben: HAVASS 2008.

² POLNER 1891.

³ POLNER 1893.

ezt a munkáját az összes munkái között a „legmagasabb fokra” értékelte. Ez alapján habilitált 1895-ben és a magyar közjog magántanára lett a budapesti egyetemen. 1905-ben egyetemi rendkívüli tanárrá nevezték ki.

1908-ban lett az MTA levelező tagja, és mint ilyen, az 1912-ben tartott székfoglaló értekezésében ismét Magyarország és Ausztria kapcsolatának jogi alapjával foglalkozott. A munka nyomtatásban is megjelent *Concha* Győző egyetemi tanárságának negyven éves emlékére kiadott *Ünnepi Dolgozatokban*.⁴

Az 1912. évi XXXV. tc. két új egyetem felállításáról rendelkezett Pozsonyban és Debrecenben. (Az egyetemi székhely elnyerésére Szeged városa is pályázott, de nem járt sikerrel.) Pozsonyban 1912-ben egyelőre egykarú egyetem, csak jogi kar jött létre. Itt, az Erzsébet Tudományegyetemen lett *Polner* 1914-ben a közjog és a politika nyilvános rendes egyetemi tanára. 1915/16-ban a jog és államtudományi kar rektori hatáskörrel felruházott dékánja volt. Az utolsó Pozsonyban töltött tanévben, 1918/19-ben, a cseh megszállás (1919. január 1.) idején az egyetem rektori tisztét is betöltötte. A cseh hatóságok az egyetem működését felfüggesztették, és a tanárokat rendőri felügyelet alá helyezték. 1919. február 4-én *Polnert* is letartóztatták rövid időre, később pedig kb. hat hétre internálták Morvaországba.

A trianoni békeszerződés után Pesten, majd Pécsen tanított. A pécsi egyetem a pozsonyi egyetem jogutódja volt, aminek Pécsre helyezésében *Polner* is komoly részt vállalt.

Polner Ödön 1923-ban – hogy közelebb legyen szülőhelyéhez, Fürjeshez –, elfogadta a szegedi egyetem meghívását, és itt a Közjogi Tanszék élére került. Ezt a tisztséget 1935-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig ő töltötte be. Tanszékvezetői munkája mellett kétszer volt prodékán (1926/27 és 1929/30-as tanév), 1927/28-ban prorektor, és 1928/29-ben *Polner* volt a jog- és államtudományi kar dékánja. 1931-től nyugdíjba vonulásáig társszerkesztője a szegedi kar tudományos kiadványának, az *Acta Juridico – Politicianak*. 1935–1938-ig ő volt az ún. *Diákvédő Iroda* vezető egyetemi tanára.

Polner Ödön professzor 70. születésnapjáról 1935-ben a szegedi jogi kar nagy ünnepség keretében emlékezett meg, és itt került átadásra a tiszteletére írt két kötetből álló emlékkönyv is neves jogtudós „kortársai” tanulmányaival. Az I. kötet szerzői között találhatjuk *Buza* Lászlót, *Csekey* Istvánt, *Erekly* Istvánt, *Finkey* Ferencet és *Horváth* Barnát. A *Szegedi Egyetemi Luther Szövetség* szintén emlékkönyvet adott ki *Polner* Ödön 70. születésnapja, és fővédnökségének 10 éves jubileuma alkalmából – az előszó megfogalmazása szerint –, „egy széleskörű áldásos munkásságot kifejtő egyéniségnek szentelve.”⁵

Tudományos tevékenysége elismerésének csúcspontját az jelentette, hogy a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választotta. Székfoglaló előadását *Az államélet néhány főbb kérdése* címmel tartotta, amely 1935-ben nyomtatásban is megjelent.⁶ 1945-től *Polner* Ödön az MTA tiszteletbeli tagja volt, de 1949-ben ún. tanácskozó taggá minősítették le. 1952-ben a „szocialista minősítési rendszer” értelmében a tudományok doktora címmel „jutalmazták.” Az MTA Közgyűlése csak halála után, 1989-ben állította vissza a tudós akadémiai rendes tagságát.

⁴ POLNER 1912.

⁵ Az emlékkönyvet összeállította *Dr. Benkő* László elnök. Szeged, 1935. 101. p.

⁶ POLNER 1935.

Polner Ödön nyugdíjazása után sem szüntette meg kapcsolatát a szegedi egyetemmel. Három éven át volt vezetője a már említett diákvédő irodának, ahol nap mint nap fogadta a segélyt kérő diákokat. Nagy intenzitással folytatta szakmai munkáját a közjog aktuális kérdéseiről és többek között a jeles magyar közjogászok munkásságáról. Ezek többsége publikálásra is került, de egy részük csak kéziratban maradt az utókorra. Polner életrajzában külön is említést tesz az 1943-ban megjelent könyvéről *A magyar korona felső részének kérdéséről*,⁷ és arról a kéziratban maradt 49 oldalas bírálatról, amelyet a rendjelek és kitüntetések történelméről 1943-ban kiadott munkáról készített.

Az egykor ünnepezt tudós a II. világháború alatt és azt követően rendkívül méltatlan helyzetbe került, és a családján kívül szinte mindenét elveszítette, ami fontos volt számára. A háborús körülmények normalizálása után az 1950/51. tanév végéig ő adta elő a szegedi jogi karon az összehasonlító alkotmányjogot. Egyes tanártársaival és volt diákjaival ezután is tartotta a kapcsolatot. Kiemelést érdemel közülük Buza László és idősb Martonyi János, aki dékánként később a temetésén a búcsúbeszédet is tartotta.⁸ Egykori tanítványa Antalffy György szintén tisztelettel viseltetett iránta, és néhány kérése kapcsán támogatta is a mellőzött idős professzort.

Polner Ödön 1961. február 7-én, 96 esztendősen hunyt el Szegeden. A Belvárosi temetőben lévő sírját a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság védetté nyilvánította.

Polner Ödön halálát követően a Szegedi Egyetem 1965-ben emlékülést rendezett volt professzora születésének 100. évfordulója alkalmából. 2008. október 10-én pedig a Polner család valamint a Szegedi Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara emléktáblát avatott volt lakásának falán a Klauzál tér 5. szám alatt. E nap délutánján tudományos ülésre is sor került, amelyről ünnepi kötet jelent meg.⁹

II. Tudományos munkásság

A 19. század második felében a magyar közjogtudományt az ún. jogtörténeti iskola, a történeti-jogi irányzat uralta, amelyet jelentős részben a feudális közjogi intézmények, mint a „nemzeti ellenállás” eszközeinek leíró jellegen alapuló dicsőítése jellemeztek.¹⁰

Polner Ödön tudományos munkásságának kezdete a 19. század utolsó évtizedére esett, amikor a magyar közjogtudományban is uralomra jutott az ún. dogmatikai iskola. A közjog művelésének ez az új irányzata Németországból eredt, az iskola klasszikus művének Paul Laband (1838–1918) 1876-ban kiadott a Német Birodalom államjogáról (közjogáról) szóló munkáját szokták megnevezni. Nagy Ernő (1853–1921) Laband magyarországi tanítványaként 1887-ben megjelent tankönyvében¹¹ már szembeszállt az addig uralkodó jogtörténeti irányzattal, és ezzel meghatározó szerepet játszott a dogmatikai iskola meghonosításában. „Nem állok egyedül azzal a nézettel, miszerint az államjogi tárgyalásnál az ún. történeti módszer kizárólagos alkalmazása nem megfelelő már.

⁷ POLNER 1943.

⁸ Szintén Martonyi János írta azt a rövid megemlékezést, amely a *Jogtudományi Közöny* 1961. évi 4. számában jelent meg. 235. p.

⁹ KISS 2008.

¹⁰ L. erről: TAKÁCS 1959, 56. p. és ACZÉL-PARTOS 2008, 1. p.

¹¹ NAGY 1887.

Az élet, valamint a közjogi tudomány egyaránt sürgetik a dogmatikai elemzést.” – írta műve előszavában a nagyváradi jogakadémiai tanár. Azzal az igénnyel lépett fel, hogy a magyar közjogot, mint hatályos jogot, jogi szakmaként tárgyalja.

A jogi dogmatizmus a magyar közjogban a pozitivizmus analitikai ágaként jelent meg. „A dogmatikai iskola a tudományos objektivizmus jegyében, a pozitívista felfogásnak megfelelő módszerek bevezetésével, nagy tényapparátus felhasználásával, széles jogszabályi anyag feldolgozásával vette át a vezető szerepet a közjogtudományban.”¹² Ez a megközelítés határozta meg *Polner* Ödön munkásságát is.

Polner munkásságának egy része nem került a nyilvánosság elé, hiszen korának aktuális közjogi kérdéseinek megoldásával kapcsolatban számos anyaga, levele, jegyzőkönyvek másolata stb. irattárakba került.¹³

Polner Ödön tudományos publikációs tevékenysége igen gazdag és sokrétű. Átfogó jellegű monográfiái és tanulmányai mellett jelentős részt vállalt törvényelőkészítő munkákban, törvénytervezetek véleményezésében. Ezeket a feladatokat nagy szakmai precizitással és tudományos igényességgel látta el. Önállóan vagy külön nyomatban 73 tanulmány, 12 hírlapi cikk és a *Magyar Jogi Lexikon* 1898–1907-ig kiadott hat kötetében 70 címszó megfogalmazása maradt az utókorra. (Irodalmi munkásságát l. mellékelve.)

Röviden összefoglalva a *Polner* professzor által kutatott témákat, a következő leltár készíthető:¹⁴

1. Magyarország és Ausztria közjogi viszonya (Ezen belül az államkapcsolatok osztályozása és definiálása, az államalkotó szerződések jogi természete, a *Pragmatica Sanctio* közjogi jellege, a Kiegyezés és a közös ügyek jogi megítélése.)
2. A végrehajtó hatalom a magyar alkotmányban, a kormány, a kormányzás szervezete és funkciói.
3. A választójogi törvényhozás, a választójog természete és a választási bíraskodás.
4. A parlamenti jog kérdései, az országgyűlés szervezete és funkciói, továbbá az országgyűlési tagság feltételei.
5. A két világháború közötti közjogi rend, a közjogi provizórium és a királykérdés megoldása Magyarországon.
6. A háború esetén elrendelt kivételes hatalom közjogi vonatkozásai.
7. Nagy történelmi személyiségek (*Deák* Ferenc, *Kossuth* Lajos. II. *Rákóczi* Ferenc), illetve a jeles közjogászok (*Concha* Győző, *Erekly* István, *Ferdinandy* Geysa, *Nagy* Ernő) munkássága.

A felsorolás szerteágazó tematikája jelzi, hogy egy rövid tanulmány keretében lehetetlen az életmű részletes, elemző bemutatása. Ezért pusztán arra vállalkozhatunk, hogy *Polner* munkásságából az első négy, korunk alkotmányjogi kérdéseivel leginkább kapcsolatba hozható témakörrel foglalkozunk az érintett művek alapján.

¹² TAKÁCS 1959, 56. p.

¹³ Jelen sorok írója az Alkotmányjogi Tanszék könyvtárában fellelt iratokat 2011 októberében adta át a szege-di egyetemi könyvtár számára.

¹⁴ KISS 2008, 11–12. pp.

Az első ilyen fontos terület az államkapcsolatok problematikája, szorosabb értelemben pedig Magyarország és Ausztria viszonyának elemzése a közjog szemszögéből. A közjogi dogmatizmus térhódítását reprezentálja Magyarországon Polner 1891-ben kiadott első tudományos munkája *Magyarország és Ausztria közjogi viszonyáról*.¹⁵ Ebben a fiatal szerző – Buza László szerint – eloszlatta a dogmatikai módszerrel szembeni bizalmatlanságot, és nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy annak alkalmazása a magyar közjogi irodalomban is kizárólagossá váljon. Polner Ödön a történeti, politikai és jogi ismereteknek olyan hatalmas tömegéről, olyan éles jogászai gondolkodásról, és a jogdogmatikai módszernek olyan bravúros alkalmazásáról tett benne bizonytságot, hogy egyszerre legelső közjogásaink sorába emelkedett – írta Buza.¹⁶

Polner műve három részre tagolódott. Az első részben az államkapcsolatokról szólt általában, külön bemutatva az új korban előforduló egyes államkapcsolatokat. A második rész Magyarország és Ausztria viszonyának történeti fejlődését elemezte 1867-ig. A harmadik részben a két ország akkori (1891) közjogi viszonyát taglalta a közjogi alapok és a közös ügyek feldolgozásával. Az államkapcsolatok rendszerezésével abból indult ki, hogy egy államról van-e szó, az egyes kérdések tekintetében eltérő organizációval, vagy pedig két, esetleg több államról.

Az államkapcsolatok osztályozását a ma használatos fogalmi rendszertől differenciáltabban határozta meg. Az államkapcsolatok hármass felosztását – úgymint összetett (szövetségi) állam, államszövetség, illetve nemzetközi frigy vagy alliance – az ő fogalomrendszerében szükségképpen keresztezik az ún. uniók, vagyis a perszonál-, illetve reálunió.

Világosan levezette, hogy Magyarország és Ausztria viszonya 1723-tól a *Pragmatica Sanctio*tól kezdődően a Kiegyezés koráig lényegében perszonálunió volt, vagyis megmaradt az államok önállósága. A két ország viszonya nemzetközi jogviszonynak minősült, a kapcsolat nemzetközi szerződésen és nem belső államszerződésen alapult, amely a nemzet és az uralkodó között kötött. Mind a *Pragmatica Sanctio*, mind pedig az 1867: XII. tc. kifelé nemzetközi szerződés, befelé pedig közös törvény.¹⁷ Világossá tette, hogy Magyarország és Ausztria egymáshoz való viszonya a Kiegyezés után is perszonálunió maradt, mert – a ma általánosan használatos – reálunió szerinte csak akkor jön létre, amikor a közös uralkodó a két államhatalmat is egyesíti. Az ún. közös ügyek pedig nem jelentik az államhatalmak egyesítését.

Polner a következő évtizedekben is számos alkalommal foglalkozott Magyarországgal és Ausztria kapcsolatát érintő közjogi kérdésekkel. Az ezzel kapcsolatos munkákat Buza László alapján mutatjuk be vázlatosan.¹⁸

Az egyik ilyen témája az államalkotó szerződések (belső államszerződések) jogi természetéé volt. 1902-ben megjelent tanulmányában¹⁹ – Lechner Ágost és Ferdinandy Geysa álláspontjával szembeszállva – kifejtette, hogy a nemzet és a király közötti államalkotó, vagyis belső államjogi szerződések elmélete elavult, közjogunk szellemétől, alkotmányunk közjogias felfogásától idegen. Kiállt amellett, hogy a *Pragmatica Sanctio* csak államszövetséget hozott létre, hisz pusztán azonos trónöröklési rendet állapított

¹⁵ POLNER 1891.

¹⁶ BUZA 1935. 5–6. pp.

¹⁷ KISS 2008, 12. p.

¹⁸ BUZA 1935, 11–19. pp.

¹⁹ POLNER 1902.

meg a két államban. 1912-ben az MTA levelező tagjaként tartott székfoglaló értekezésében²⁰ továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy a *Pragmatica Sanctio*t nemzetközi szerződésnek tekintí. Kifejtette, hogy az 1867: XII. tc. azon megállapítása, miszerint a *Pragmatica Sanctio* olyan „alapszerződés”, amely „a felséges uralkodóház és Magyarország közt jött létre” nem ellentét az ő álláspontjával. A törvényi megfogalmazás nem lehet döntő abban, hogy tudományosan és elméletileg a rendelkezések jogi természetét a változó felfogásokhoz képest minek minősítik. Ezért Polner szerint a *Pragmatica Sanctio* a Kiegészítési törvény alapján is nemzetközi szerződés, amely egyrészről a magyar állam, másrészről pedig az osztrák fejedelmi ház, tehát két állam, két nemzetközi jogalany között kötött.

Polner Ödön behatóan foglalkozott Magyarország és Ausztria kapcsolatát illetően az összekötetés tartalmi kérdéseivel is, így részletes vizsgálat alá vette az ún. közös ügyeket. A közös ügyekkel kapcsolatos összes címszót ő dolgozta ki a Márkus Dezső által szerkesztett *Magyar Jogi Lexikon* 1904-ben kiadott V. kötete számára. Ezekben a közleményekben mindvégig erőteljesen hangsúlyozta Magyarország csorbitatlan szuverenitását, önálló államiságát. Azt állította, hogy mind a külügyek, mind a hadügyek csak részben közösek, vagy még szabatosabb megfogalmazásban csak „közös egyetértéssel intézendők.”

Magyarország és Ausztria kapcsolatát illetően IV. Károly trónralépése 1916-ban hozta felszínre a trónöröklés kérdését Polner munkásságában. Emlékirata szerint maga is aktívan kivette részét a koronázást előkészítő munkálatokban, mint közjogi szakértő.²¹ Ezek során feladatként jelentkezett a királyi hitlevél és eskü szövegének megfogalmazása, a király „címzésének” szabatos megállapítása, és a koronázásnál résztvevő méltóságok jogállásának a meghatározása. A magyar trónöröklés feltételeinek kérdésével foglalkozott Polner a *Jogtudományi Közlöny* IV. Károly koronázása alkalmából megjelent ünnepi számában.²² A *Közlöny* 1916. évi két további számában az aktuális közjogi kérdések körében az új király nevével és a királyi címmel kapcsolatosan olyan megoldásokat javasolt, amelyek kifejezésre juttatják Magyarország külön államiságát, vagyis azt, hogy az uralkodó két szuverén állam államfője.²³

Polner Ödön munkásságának további nagy jelentőségű területe a végrehajtó hatalom jellegzetességeinek tudományos vizsgálata. A szerző 1893-ban megjelent kitűnő munkájában a végrehajtó hatalom meghatározását tűzte ki célul, annak ellenére, hogy ezt a kifejezést szerencsésnek vagy helyesnek tartotta volna.²⁴ Azért vállalkozott mégis e címmel az értekezése megírására, mert a hazai törvények, a magyar alkotmány e néven rendelkeztek róla, és elfogadták a törvényhozói, a végrehajtó és a bírói hatalomra történő hármas felosztást. Ebből azonban szerinte csak az a következtetés vonható le, „hogya a végrehajtó hatalom gyakorlásába tartozik mind az, ami nem törvények alkotása, és nem bírászkodás. Csakhogy ennek meghatározása nem elég.”²⁵ Szükség van tehát arra, hogy a végrehajtó hatalmat „pozitív irányban” is meghatározzuk.

²⁰ POLNER 1912.

²¹ POLNER 2008, 363–364. pp.

²² POLNER 1916 a.

²³ POLNER 1916 b.

²⁴ POLNER 1893, 1. p.

²⁵ POLNER 1893, 2. p.

Polner Ödön munkája V. fejezete tartalmilag három fő részre tagolható. Elsőként lényegében állam- és jogelméleti fejtegetésekkel tett kísérletet a végrehajtó hatalom fogalmának meghatározására. Elvetette az államhatalmi ágak klasszikus hármas felosztását. Az államhatalmi tevékenységet két részre osztotta, a törvényhozásra és a végrehajtásra. A bíraskodást a végrehajtó hatalom részének tekintette. Ennek megfelelően tanulmányában a bíraskodás kérdéseire is figyelmet fordított.

Polner ezután az állami tevékenységek fajtáival és ezek csoportosításával foglalkozott. Az állami tevékenységnek négy fajtáját különítette el meglehetősen formalisztikus kategorizálás alapján. Ezek a szabályalkotás, amely ha törvény formájában történik, törvényhozási funkció. A másik elem a „hatóságoskodás”, vagyis lényegében az államhatalom közvetlen gyakorlása a magánosok felett. Ennek a „hatóságoskodásnak” két fajtája a jogszolgáltatás és a közigazgatás. Az állami tevékenység harmadik ága a „jogalapító ténykedés.” Ide sorolja Polner az olyan cselekményeket, amelyek egyeseknek egymáshoz vagy az államhoz való viszonyát bizonyos irányban befolyásolják, mint pl. telekkönyvi bejegyzés, gondnok kirendelés stb. Negyedik tevékenységi fajta a „hatóság nélküli közigazgatás”, vagyis az olyan állami tevékenység, amely hatalom kifejtéssel nem jár. Polner értelmezésében az utóbbi három állami tevékenység a végrehajtó hatalom fogalmi körébe tartozik.

A fiatal tudós végrehajtó hatalomról szóló munkájának harmadik fő részében – a korabeli végrehajtó hatalom szervezeti rendszerét, és az érintett szervek jogi helyzetét tárta fel nagy pontossággal és sokoldalú szakmai megalapozottsággal.

Polner Ödön munkásságában kiemelkedő jelentőségű helyet foglalt el a választójogi törvényhozás kérdésköre. Megállapítható a publikációból, hogy ez a probléma elsősorban törvényszerkesztési szempontból érdekelte. Ki kell mondanunk, hogy e téren vallott nézetei saját korában sem voltak túl haladónak minősíthetők. Védelmére szolgál ugyanakkor az, hogy véleményét az egyes konkrét kérdésekben szilárd elméleti szempontok határozták meg, amely az ő kiindulópontja szellemében logikusnak voltak tekinthetők.

A választójoggal kapcsolatos publikációinak lényegében az alapjait fektette le abban a tanulmányában, amely a *Jogtudományi Közlöny* 1901. évi 37. számában jelent meg *A választási jog mivolta* címmel²⁶. Ez a tanulmány – mint írja – „[...] tulajdonképpen nemcsak a választói joggal foglalkozik, sőt túlnyomó részben nem azzal, hanem az ember alanyi jogosítványával általában és különösen közjogi jogosítványával és azoknak az ember jogai rendszerében való helyével.”

A választói jog mivoltára nézve már a cikk elején tévesnek minősítette azt a széles körben elterjedt nézetet, miszerint a választás valamely egyéni jogosítványnak, a választói jognak a gyakorlása lenne. Szerinte a választás nem jognak a gyakorlása, a választójog nem joga az embernek. Laband és Jellinek álláspontjához hasonlóan a választást olyan állami tevékenységnek tekintette, amelynek következtében valamely állami szerv létrejön. A választás révén az állampolgárok meghatározott köre közreműködik abban, hogy „valamely állami szerv életre kelljen.”

A választásra való képesség Polner szerint a „választó hatóság”. „A választó hatóság tehát annak a lehetősége, hogy valaki a választásnak nevezett állami tevékenységben részt vegyen, azzal a hatállyal, hogy annak a meghatározásánál, ki legyen valamely

²⁶ Ez a munka további részletekkel kiegészítve *A választói jog mivolta* címmel különnyomatban is kiadásra került.

állami szerv, akaratnyilvánítása számba jön. A választó hatóság nem joga az embernek, vagyis nem alanyi jogosítvány s azért nem helyes a választó hatóságot választói jognak nevezni és az elnevezéssel együtt jognak tekinteni.

Polner nemcsak a választójogot, hanem általában a politikai jogokat sem tekintette az emberek jogainak. *„Ezek a politikai jogok sem jogai az embernek, hanem közhatóságot vagy hatalmát alkotják.”*

A szerző szerint éles különbséget kell tenni a politikai jogok és az emberek más jogai között. Polner elvetette az emberi jogok természetjogi felfogását, és a politikai jogokat kizárta az emberi jogok köréből. A politikai jogok álláspontja szerint nem alanyi jogok, hanem lényegüket illetően az államhatalom gyakorlása szabályai. A politikai jogok és az ember többi jogainak közös vonása csupán az, hogy mindkettő *„az embernek az állami jogrend megállapította vagy biztosította állapotbeli vagy cselekvőségi szabadságát jelenti.”*

Sajátos magyarázattal vette védelmébe a politikai jogok korlátozott voltát azokkal a korabeli törekvésekkel szemben, amelyek a politikai jogok kiterjesztésére, és a jogosultak körének kitágítására irányultak. Azt írta, hogy más szempontoknak kell irányadónak lenni, ha a jogok, illetve ha a hatalom elosztásáról van szó. A jogok elosztásánál az igazságérzet nem engedi meg, hogy ne legyen mindenkinek egyforma joga. A hatalom megosztásánál ezzel szemben elfogadható a különféle hatalom biztosítása az állam tagjai számára, mert ezt diktálja a *„tisztán csak a közérdekből megállapítandó”* célszerűség. Polner szerint *„csak az lehet az irányadó, hogy ki alkalmas a hatalmat gyakorolni, hogy kinek a hatalma hasznos az államra nézve.”*

Az ember jogainak vizsgálata kapcsán a szerző két előzetes tételből indult ki. Az egyik az, hogy *„az embernek jogáról csak államban, csak állami intézkedés alapján lehet szó.”* Polner másik tétele az, hogy *„az ember jogának ma főtypusa az ember vagyoni joga”*, vagyis az emberi jogok legkiműveltebb, legtökéletesebb rendszerét az ember vagyoni jogainak rendszere képezi. A tanulmány további részében az ember ún. általános (*absolut*) és az ún. viszonylagos (*relatív*) vagyoni jogait mutatta be elvi szinten.

A választójog elméletére vonatkozó munkái mellett több törvényt, illetve törvényjavaslatot is tudományos bírálat tárgyává tett, és véleményét többnyire publikálta is. Így többek között véleményezte az 1918. évi választójogi törvényjavaslatot,²⁷ amely – Polner megjegyzései következtében is – sok lényeges módosítással, mint az 1918: XVII. tc. került a törvénytárba, de végül hatályba sem lépett. Érdekességgént emelhetjük ki, hogy az eredeti javaslat – Magyarországon először – a nőkre is ki kívánta terjeszteni bizonyos feltételek mellett a választójogot, de ezt a lehetőséget a választójogi külön bizottság elvetette.

Polner ezúttal sem rejtette véka alá a politikai jogok kiterjesztésével szembeni álláspontját. Bár ezzel a *„szabadságszerető emberek előtt szimpatikus”* politikai irányvonalal nem akart foglalkozni, de a *„törvényszerkesztési szempontból”* tett észrevételei mégis a választójog szándékolt kibővítése ellen szóltak. *„Közfunkciót csak arra lehet bízni, tehát választói joggal is csak azt lehet felruházni, akinél megvannak az elfogadható erkölcsi, szellemi és anyagi biztosítékai annak, hogy ezzel a hatalommal az összesség*

²⁷ POLNER 1918.

*érdekében helyesen fog élni*²⁸ – írta tanulmánya bevezetőjében. *Polner* abszolút jogászai precizitással foglalkozott a törvényjavaslat egyes rendelkezéseivel, amelyek egyébként az 1913: XIV. tc. nyomán fogalmazódtak. Mivel ez a törvény szerinte „rendszeresség és jogászai szabatosság tekintetében” a választójogi törvényhozás terén haladást jelentett, idő, energia és anyagi megtakarítás okából elegendőnek tartotta volna a novelláris módosítást, egy egészen új törvényszöveg megalkotása helyett.

Polner cikkében elsőként az új törvényjavaslat legfontosabb rendelkezésével, az anyagi választójoggal foglalkozott. Mindenek előtt azt kifogásolta, hogy – a korábbi törvényekkel (1848, 1874, 1913) ellentétben – a választójog alapja és kiindulási pontja nem az állampolgárság, hanem a férfi avagy a női minőség. Olyan átalakítást javasolt, amely megköveteli Magyarországon az állampolgárságot, mint a választói jogtól elválaszthatatlan minőséget.

A technikai részletek bemutatását mellőzve a tanulmány még egy fontos elvi kérdésre, a műveltségi cenzus, az „*értelmi kvalifikáció*” problémájára hívja fel a figyelmet. *Polner* a „szellemi biztosítékok” egyik legjelentékenyebb nemének a képzettséget és az iskolázottságot tartotta. Az volt a véleménye, hogy nevelő hatásánál fogva „*az iskolázottság erkölcsi biztosítékul is alkalmas*.”²⁹ A választók számának tetemes emelésére tett kísérlettel szemben azt javasolta, hogy a választójog mértékének megállapításánál ne négy, hanem a tankötelezettség határának számító hat elemi népiskolai osztály elvégzése szerepeljen feltételül.

Az egész magyar választójogi törvényhozás alakulását vette rendkívül szigorú kritika alá elsősorban törvényalkotási szempontból *Polner* abban az előadásában, amelyet a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Baráti Egyesületének Jog- és Államtudományi Szakosztályában tartott 1933. március 22-én.³⁰ Élesen bírálta a korábbi törvényeket is, de különös részletességgel mutatott rá az éppen akkor hatályos 1925: XXVI. tc. hiányosságaira. Törvényszerkesztési szempontból a legjobbnak az 1913: XIV. tc.-t tartotta, bár ez alapján választást ténylegesen nem tartottak. Az ezt követő törvények és választójogi rendeletek folyamatos romlást mutattak, megítélése szerint a lejtő legaljára az 1925: XXVI. tc. került. Téves értelemben használt választójogi fogalmakat, félreismerte bizonyos rendelkezések jogi természetét, vagy felületességből egymásnak ellentmondó, sőt egyenesen végrehajthatatlan intézkedéseket tartalmazott. Előadásában ismét kifejtette azt a felfogását, hogy a választójog nem magánérdekből nyert egyéni jog, hanem közérdekből nyert közhatóság.

A választójog legáltalánosabb jellemzőit illetően *Polner* munkásságából a következő megállapítások olvashatók ki nézeteiről. Határozottan kiállt a szavazás titkossága mellett, és helyesnek tartotta a többes szavazati jogot is. Ez utóbbit alkalmasnak tartotta ugyanis a közérdek érvényesítésére ott, ahol bevezették az általános választójogot.

Igen keményen lépett fel *Polner* újra és újra az általános választójog követelésével szemben. Megítélése szerint a politikai jogkiterjesztés nem lehet öncél. Közfunkciót csak arra lehet bízni, tehát választójoggal is csak azt lehet felruházni, akinél megvannak

²⁸ Uo. 65. p.

²⁹ Uo. 66. p.

³⁰ Az előadás nyomtatásban is megjelent a baráti egyesület keretében tartott előadások 8. füzetében Szegeden.

a szükséges erkölcsi és anyagi biztosítékai annak, hogy ezzel a hatalommal az összesség érdekében helyesen fog élni.

A nők választójoga kapcsán azt az álláspontot képviselte, hogy ezt a jogot csak az önálló keresettel rendelkező nőknek kell megadni, „*szomorú helyzetük*” ellensúlyozására, mivel a kedvezőtlen társadalmi és gazdasági körülmények miatt a nők is kénytelenek kereső pályákra lépni, ahelyett hogy kizárólag „*női hivatásuknak*” éljenek.

Polner Ödön ellenezte az arányos választási rendszert. Ezt a nézetét nyomatékosította a *Választójog és parlamenti kormányzás* című cikkében, amely a *Jogtudományi Közlöny* 1934. évi 23. számában látott napvilágot. Polner szerint arányos választási rendszer mellett a közérdek egészen háttérbe szorul, hogy helyet adjon a kizárólagos pártérdekből való küzdelemnek. A képviselőket tulajdonképpen nem a választók választják, hanem pártvezetőségek nevezik ki. Az arányos választási rendszer rendkívül megnehezíti szerinte a parlamenti kormányzás lehetőségét is. A parlamenti kormányrendszert két veszély fenyegeti, úgymint az egyoldalú pártmonopólium (általában szűk választójog esetén), illetve a sokpártúság (többnyire tágabb választójog mellett), vagyis a pártviszonyok széttöredezése. Polner Ödön arra a következtetésre jutott, hogy a parlamenti kormányzat egészségesen csak ún. kétpártrendszerben működhet. A kétpártrendszer iránti szimpátiája valószínűleg abból is táplálkozott, hogy Polner – életrajza alapján – már gimnazista kora óta behatóan és sokat foglalkozott az angol alkotmánytörténettel.

Polner professzor munkásságának negyedik, általunk röviden bemutatandó területe a parlamenti jog. Még budapesti egyetemi magántanár korában, 1902-ben írta a *Tanulmányok a magyar parlamenti jog köréből* című művét.³¹ A terjedelmes munka három fő fejezetből áll:

- I. Az országgyűlés, mint államszerv,
- II. Az országgyűlési tagság feltételei,
- III. Az országgyűlési tagsággal járó hatóság és annak megszűnése.

A kötethez függelék is kapcsolódik *Főrendiház és főrendek* címmel

Az I. fejezet A.) pontjában az „*országgyűlés jogi állását*” elemezte a szerző. Bevezetőjében megállapította, hogy az újkori alkotmányos életben, a parlamenti kormányzás elveinek alkalmazásával az országgyűlés jelentősége és fontossága nagyban emelkedett. Leszögezte, hogy ezzel a politikai kérdéssel azonban nem kíván foglalkozni, hanem az országgyűlést mint állami szervet, a jog szempontjából akarja vizsgálni.

Alapvető tétele az a professzornak, hogy az országgyűlés az állami szervek rendszerében egy szerv, amelynek két része van. Polner – a külföldi irodalom jellemző álláspontjával szemben – hitet tett amellett, „*hogy a magyar országgyűlés nem két szervnek az együttes elnevezése, hanem egy szerv, amelynek két egymástól független része van, de melyek mégis csak egy egésznek részei. Az országgyűlésnek két háza a képviselőház és a főrendiház, mint két rész alkotja együtt az országgyűlést.*”³²

³¹ POLNER 1902.

³² Uo. 6–7. pp.

Az országgyűlés egysége 1848 előtt kétségtelen volt, hiszen hatásköre egységesen fejlődött, a két rész gyakran egy testületté egyesült, és a királlyal szemben is egy szervként lépett fel, mindig mint egy szerv érintkezett. Az 1847/48. évi törvényhozás az országgyűlés ezen szerkezetén nem változtatott, de 1848 óta az egységesség egyes elemei, az országgyűlés két részét összekötő szálak meglazultak, ha nem is szakadtak el egészen. A két ház ritkábban egyesült, azóta a részek a királlyal külön is érintkeztek, és 1848 óta nincs olyan egységes elnöksége sem, mint azelőtt volt a nádor. Az országgyűlés egységének legfőbb bizonyítékát *Polner* abban határozta meg, hogy az országgyűlést a királynak egységesen kell összehívni, megnyitni és berekeszteni. Ha az egyik háznak külön, speciális, önálló hatásköre is van, annyiban az adott ház „mint az országgyűlésen kívül álló szerv áll fenn és működik.” Ilyen hatásköre volt a főrendiháznak az 1871: VIII. tc. és az 1896: XXVI. tc. alapján a Curia és a közigazgatási bíróság bírái felett gyakorolható fegyelmi hatósági jogköre. Az 1885: VII. tc. továbbá a főrendiházat alkotó elemeiben meg nem szűnő folytonos szervvé tette. Ennél fogva a főrendiház az országgyűléstől függetlenül is fennálló szervnek volt tekinthető, de csak a külön hatáskörét illetően.

Annak, hogy az országgyűlés két részből álló egy szerv, és a két rész működése összefüzdött, *Polner* szerint alkotmányos, politikai jelentősége volt, annak ellenére, hogy ez jogszabályokban meg nem határozható, ki nem nyilvánítható.³³ Az országgyűlés politikai értelemben a nemzet érdekeinek a képviselője az államot alkotó másik tényezővel, a királlyal szemben. Erre a feladatra is alkalmasabb lehet, ha a két rész egy szervnek tekinti magát. Így az egymás között felmerült ellentétek is könnyebben megszüntethetők. Az egységből következik továbbá, hogy a házak egymást nem csak támogatják, hanem ellenőrizhetik is, mert mindegyiknek azon kell lennie, hogy a „*másik rész is jól, szabályosan, zavartalanul működjék.*” Ebből következően meg kell engedni egymás működésének a megbírálását, a megbeszélés lehetőségét, mert ez az egyes házakat és azok tagjait önkorlátozásra és önfegyelmzésre készíti. Márpedig a szerző szerint „*önkorlátozás és önfegyelmzés nélkül nem lehet parlamenti kormányzás.*”³⁴

Polner tanulmányát a két ház viszonyára vonatkozóan azzal folytatta, hogy valamely ház eljárásának megbeszélése, megbírálása nem jelenti azt, hogy az egyik házban a másik házban elhangzottakkal, vagy azok szónokaival vitázzanak. „*Mert az országgyűlés egysége mellett annak két része egymástól jogilag független, vagyis egyik a másiknak alárendelve nincs: egyik a másikat feleletre nem vonhatja.*”³⁵ A két ház jellegéből következően a képviselőház tekinthető a túlsúllyal bíró résznek, hiszen lényegében ő a nemzet képviselőjére hivatott szerv. Így a törvények kezdeményezése is csak itt gyakorolható. A főpapok és zászlósurak régi tanácsából kialakult főrendiház inkább a király tanácsadó szerve a törvények szentesítésénél.

A mű következő alpontjában *Polner* az országgyűlésnek, mint politikai értelemben véve a nemzet képviselőjének, az államélet másik tényezőjével, a királlyal fennálló viszonyát elemezte. Ebből a szempontból három korszakot különített el.

Az országgyűlés keletkezésének első időszakában, és még a vegyes házbeli királyok idejében is a király is részt vett az országgyűlésen és azokat maga vezette. Ily módon az

³³ Uo. 9. p.

³⁴ Uo. 10. p.

³⁵ Uo. 11. p.

országgyűlés fogalmához a király is hozzátartozott. „Az országgyűlés az egész nemzet volt a nemzet élén álló királlyal, vagyis az egész állam, a szent korona egész teste, a mint akkoriban gondolták.”³⁶

A Habsburg-házbeli királyok idejében – miután idegen uralkodók kerültek a trónra – ez a viszony megszűnt. A rendi alkotmányosság szellemének megfelelően egy kettősség keletkezett, vagyis az országgyűlést a királytól elkülönített szervnek tekintették. A király innentől fogva nem alkotó része többé az országgyűlésnek, azon kívül áll. Szokásban maradt 1848-ig az, hogy az országgyűlést a király vezeti. Ha a király nem jelent meg az országgyűlésen, annak vezetésére biztosokat küldött maga helyett. A személyes jelenlét egyébként a Habsburg korszakban lényegében megszűnt, a király a tanácskozáson nem vagy csak igen ritkán jelent meg. A közvetlen érintkezés helyébe az írásbeli érintkezés lépett, alázatos feliratokkal (*humillima repraesentatio*) és kegyelmes királyi válaszok (*rescriptum*) formájában.

A harmadik korszak *Polner* művében a 19. század vége, a 20. század legeleje, vagyis saját kora. Érezhető kritikával illette a „mai elméleteket”, kora kontinentális „modern” államjogának alapállását. Az általános felfogás ekkor már az volt, amely fenntartotta a rendi alkotmány kettéválasztó rendszerét, és az országgyűlést a királytól teljesen különálló szervnek tekintette. Ennek ellenkezője csak – *Polner* kedvenc modelljének tekinthető – Angliában valósult meg, ahol a király hatalma a gyakorlatban már kevésbé érvényesült. Eszerint a királyt a parlament részének tekintették, a parlamentbe helyezték. A „*the King in Parliament*” formulával azt fejezték ki, hogy a parlament, a királyt is beleértve mindent megtehet. *Polner* ennek kapcsán idézte *Concha* angol alkotmányról szóló munkáját, miszerint „A király a parlament feje, kezdete és vége.”³⁷

Polner nem szállt szembe nyíltan a parlamentek és a királyok külön hatalmát elfogadó „korszellemmel”, de a szuverenitásról írott soraiban „visszacsempészte” az országgyűlés és a király együttes hatalmáról vallott nézeteit. Ez a tan pedig nem más, mint amit a klasszikus alkotmányjog ún. parlamenti szuverenitás néven ismer az angol alkotmányos monarchia mintájára. Ennek lényegét a következőkben foglalta össze.

„A legnagyobb, legmagasabb hatalom Magyarországon az, a melyik a törvényhozáásban nyilvánul, mert a törvény a legerősebb állami rendelkezés, olyan, mely minden más rendelkezést megváltoztathat, de a melylyel egy más rendelkezés sem ellenkezhetik. Ily rendelkezést tenni csak a királynak és országgyűlésnek együttesen van hatalmában és így a legnagyobb hatalmat csak a király és az országgyűlés együttesen fejthetik ki. Tehát az országgyűlés és a király együttesen szuverének, a mennyiben együttesen intézkednek. A király azonban magában is szuverén szerv, míg az országgyűlés nem.”³⁸

A továbbiakban a szerző azt fejtegette, hogy az országgyűlés az állami szervezetben nem áll azonos fokon mint a király. A királynak ugyanis több hatalma van, mivel a törvényhozásban való részvételén túl a végrehajtó hatalom is őt illeti meg. Ezen túlmenően a király az országgyűlést bizonyos korlátok között meg is szüntetheti. A király nagyobb önállósággal rendelkezik az országgyűléssel szemben, mint az vele szemben. A királyválasztó vagy a koronázó országgyűlés a király hatalmát el nem veheti, tehát az

³⁶ Uo. 12. p.

³⁷ Uo. 14. p.

³⁸ Uo. 17 p.

országgyűlésnek a királyi szerv megszűnésére nincs olyan befolyása, mint a királynak az országgyűlés megszűnésére. Ami pedig a törvényhozást illeti, e legfőbb hatalom kifejtésében ugyan osztozódik a két fél, de ez „kifelé” kevésbé nyilvánul meg. Egyrészt a „törvények kiadása” a királyt illeti meg, másrészt pedig alakilag a törvények a „király végzéseinek.” Ezt a gondolatot egy „csekélynek látszó körülményre” hivatkozással zárja Polner. Az, hogy az országgyűlés (önmagában) nem szuverén, és hogy „a királlyal nincs egy magaslaton” azokkal a szokásban lévő kifejezésekkel is igazolni kívánta, mely szerint az országgyűlés a királyhoz „feliratokat”, a király az országgyűléshez „leiratokat” intéz.

A szerző a következőkben azt vizsgálta, hogy az országgyűlés milyen viszonyban van az állampolgárokkal, illetve ezek összességével, a nemzettel, hiszen az országgyűlés nem csak a király intézkedéséből veszi eredetét, hanem részben az állampolgárok választásából. Polner határozottan megerősítette, hogy az országgyűlés a nemzetnek jogilag nem képviselője. Mi ugyanis a képviselő jogi szempontból, – tette fel a kérdést a szerző.

*„Képviselő az, a ki más helyett van valahol jelen, úgy mintha az a más volna ott. A képviselő ennél fogva oly hatálylyal intézkedik, mint intézkedhetnék vagy mint kellene intézkednie a képviseltnek. A képviselet nem a képviselt és a képviselő közötti határozott viszony, mert a képviselt és a képviselő között lehet különféle viszony: lehet felhatalmazás, megbízás, lehet egyelőre semmiféle viszony.”*³⁹

A jogi viszonyok alakulását az országgyűlés történetével szemlélte a szerző. Kezdetben a követek – amikor még a nemesek személyes megjelenése volt a szabály –, a „felhatalmazottság” viszonyában álltak küldöikkel, helyettesítvén azokat. Ez a kötelék később „küldetési, közvetítői” viszonyra alakult. 1848-ban megszűnt a követi viszony előző jellege is. Nem létezik ugyanis az utasítás, a felelősségre vonás és a visszahívás lehetősége. A választás – Polner saját korát bemutatóan írta – „[...] egyszerűen kijelölése, kiválasztása annak, a ki az országgyűlés tagjává legyen a törvény erejénél fogva, de ebben a kijelölésben, kiválasztásban semmiféle felhatalmazás nincs. A választással nem ruháztatik át semmiféle hatalom a megválasztottra, hanem csak kijelölik az egyén, a ki annak idején a megfelelő hatalommal bírjon.”⁴⁰

Az I. fejezet következő, B. pontjában Polner Ödön nagyon precízen elemzi a király befolyását az országgyűlés létesülésére, fennállására és működésére. Fejtegetéseiben éles elhatárolásokat tett az egymáshoz közelálló jelenségek között, és tisztázta a királyi hatáskörbe tartozó funkciók lényegét és jogi természetét. Az általa kimunkált rész kérdések a következők voltak:

- az országgyűlés időszakossága (hisz nem folyamatosan fennálló szerv);
- az országgyűlés „hirdetése és összehívása” közötti különbség;
- az országgyűlés megnyitása; mint az országgyűlés megalakulásának szokásos előzménye;
- az országgyűlés megalakulása;

³⁹ Uo. 19. p.

⁴⁰ Uo. 24. p.

- az országgyűlés tartama; (mely szerint időszakonként megszűnik a király döntése alapján);
- az országgyűlés megszüntetése;
- az országgyűlés feloszlásának korlátai;
- az országgyűlési időköz; és végül
- az országgyűlés időszakai.

A II. fejezetben külön tárgyalta a szerző a főrendiházi majd a képviselőházi tagság feltételeit. A rá jellemző precizitással tett különbséget pl. ez utóbbi tárgyban a képviselővé választhatóság s a képviselői tagságra való képesség között. Az összeférhetetlenség kérdéskörében ki kell emelnünk, hogy ezzel a témával később külön is részletesen foglalkozott. 1933-ban önálló tanulmányt írt az összeférhetetlenségi törvényjavaslatról.⁴¹ Ebben az értekezésében élesen elhatárolta az összeférhetetlenséget egyrészt a választhatatlanságtól, másrészt a képviselőséget megszüntető okoktól. Helyesen állapította meg, hogy az összeférhetetlenség egyéb közhatalmi funkcionáriusra is fennállhat, miszerint egyidejűleg nem tölthető be bizonyos állás, nem üzhető bizonyos foglalkozás, nem tanúsítható bizonyos magatartás, és nem végezhetők bizonyos cselekmények. Az összeférhetetlenség esetében a képviselőnek mindig választási szabadsága van, eldöntheti, hogy a képviselőségről mond-e le vagy az összeférhetetlen helyzetet szünteti meg.

Polner professzor rendkívül gazdag munkásságát, korának közjogi helyzetét sok-sok évtized után nem lehet, és nem is szabad értékelni a mai alkotmányjog szemszögéből. Egy biztos, *Polner* Ödön komolyan vette a tudomány művelőinek a dolgát, amit *Buza* László 1935-ben ekképpen fogalmazott meg. „*A tudomány feladata minden téren ugyanaz; minden mellékszemponttól eltekintve tárgyilagosan megállapítani az igazságot [...] De a közjogásznak sohasem szabad szem elől téveszteni azt a hatást, melyet egyik vagy másik megállapítása a nemzet életére gyakorolhat. Abban áll ez a követelmény, hogy a közjog tudományos művelése nemzeti legyen. Közjogásznak nem lehet az a feladata, hogy politikai pártprogramokat igyekezzék teljes jogszabályokként feltüntetni, vagy hogy tudományos színezetű megállapításaival a nemzeti hiúságot legyezgesse.*”⁴²

A tudományos igényesség és a szakmai korrektség talaján állva *Polner* Ödön az akkor éppen aktuális hatalmi tényezőkkel szemben is mindig kiállt a magyar történeti alkotmányosság, a nemzeti önállóság és a parlamentarizmus értékei mellett. Jó példa erre az az alkotmányjogi értekezéslet 1922 februárjában, ahol *Horthy*, *Bethlen*, *Klebersberg* belügyminiszter és *Tomcsányi* igazságügyi miniszter jelenlétében is bátran képviselte szakmai meggyőződését a kormány álláspontjával szemben, miszerint a választójogot rendelettel szabályozni nem lehet.

Összegzés helyett csak annyit szabadjon megállapítani, hogy *Polner* Ödön hozzáállása, szakmai precizitása és hozzáértése ma is például szolgálhat a közjogászok számára.

⁴¹ POLNER 1933, b.

⁴² BUZA 1935, 5–6. pp.

III. Fontosabb művei

- Magyarország és Ausztria közjogi viszonya.* Budapest, 1891. 218. p.
- A végrehajtó hatalom a magyar alkotmányban.* Klny a Jogi Szemle 1893. évf.-ból. 94. p.
- A miniszterek állása a királlyal szemben.* Jogtudományi Közlöny 1894. 18. sz.
- Vitás kérdések a választási bíráskodás köréből.* Jogtudományi Közlöny 1900. 310–311. pp.
- A képviselőválasztások érvényessége feletti bíráskodásról.* Budapest, 1901. (Magyar Jogászegyleti Értekezések. XXI.) 20. p.
- A választói jog mivolta.* Különlenyomat a Jogtudományi Közlöny 1901. évfolyamából. 52. p.
- A közös ügyek.* – Budapest, 1901. Különlenyomat a Magyar Jogi Lexikon V. kötetéből. 170. p.
- Az államalkotó szerződések jogi természete a magyar közjogban* – Budapest, 1902. (Polémia Ferdinandy Geysa-val szemben.) Athenaeum XI. évf. 2., 3., 4. és 5. sz. 52. p.
- Tanulmányok a magyar parlamenti jog köréből.* Budapest, 1902. (Jogi Értekezések. I. f.) 123 p.
- A pragmática sanctio és a ház törvények.* Budapest, 1902. (Magyar Jogászegyleti Értekezések. XXV.) 54. p.
- Magyarország és Ausztria kapcsolatának jogi alapja.* – Budapest, 1912. Különlenyomat a Concha Emlékkönyvből. 19. p.
- Concha Győző: Politika II. kötetének (Közigazgatástan) ismertetése.* Jogállam 1906. 11. p.
- Polémia gróf Tisza Istvánnal az 1867:XII. tc. jogi természetének tárgyában.* Magyar Figyelő, 1912.
- Magyar közjog német nyelven.* Jogállam 1912. V. és VI. sz. Budapest, 1912. Különlenyomat 54 p.
- Ein ungarisches Staatsrecht.* Különlenyomat "Ungarische Rundschau" 1912. 3. sz. Budapest, 1912. 42. p.
- Osztrák közjog. Eöttevényi Nagy Olivér könyvének bírálata.* Magyar Figyelő, 1913.
- Ausgewählte juristische Fragen im Texte der Handelsverträge.* Budapest, 1914. Különlenyomat a Középeurópai Gazdasági Konferenciának Budapesten tartott gyűlése alkalmából kiadott iratokból. 17. p.
- Az új egyetemek és a nemzeti kultúra.* Pozsony, 1916. 16. p.
- Aktuális közjogi kérdések.* Jogtudományi Közlöny 1916. 49–50. sz.
- A magyar trónöröklés feltételei.* Jogtudományi Közlöny 1916. 53. sz.
- A háború okából tett kivételes intézkedések ismertetése.* Jogállam, 1917. 30 p.
- A háború esetére szóló kivételes hatalom alkotmányjogi jelentősége.* – A Jogállam 1917. 1–2. és 3–4. sz. 39 p.
- Reformáció és államélet.* Ösvény 1917–1920. 17. p.
- Az új választójogi törvényjavaslat.* Budapest, 1918. A Jogtudományi Közlöny Könyvtára 3. 35 p.
- A lengyel kérdés közjogi vonatkozásai.* Budapesti Szemle 1918. 19. p.
- Das Staatsrecht der Königreichs Ungarn und seiner Mitländer.* In: BERZEVICZY ALBERT (szerk.): Ungarn Budapest, 1918. 214–267. pp.
- 2Pro Hungaria – Emlékirat.* Pozsony, 1918.

- Az új idők közjogi követelményei és régi alkotmányunk.* Magyar Jogi Szemle 1920. 2. sz. 5 p.
- A trón megüresedésének és betöltésének kérdéséhez.* – Magyar Jogi Szemle 1920. 4. sz. 14 p.
- Koalíció és egységes kormánypárt.* – Budapest, Új Magyar Szemle 1921. 4. sz. 12. p.
- Napjaink problémái: A „Társadalomtudomány” című folyóirat által felvetett kérdésekre adott válasz: A választójogról.* Társadalomtudomány 1922. 122–126. pp.
- A kisebbségek jogai.* Új Auróra 1922.
- The League of Nations Covenant from the point of view of law, justice and equity.* Budapest, 1922. 15. p.
- Ismertetés és bírálat* Magyary Zoltán: „A magyar állami költségvetés” c. munkájáról. Társadalomtudomány 1924. 6. p.
- Véleményes jelentés dr. Petrichevich-Horváth Emil magántanári habilitációja tárgyában.* Szeged, 1925. 12. p.
- Kossuth Lajos – Megemlékezés.* Protestáns Szemle 1928. 10. p.
- Állami létünk és a nemzeti királyság.* – Szeged, 1929. Széphalom Könyvtára 13.) 18. p.
- Válságban van-e a parlamentarizmus? Válasz az interparlamentáris Unió magyar csoportja által felvetett kérdésben;* Budapest, 1930. 3. p.
- La costituzione attuale dell' Ungheria.* Róma, 1929. 49. p.
- „Jelenlegi alkotmányos jogrendszerünk ideiglenességének kérdései”; és „Jogfolytonosság és ideiglenes alkotmány”, Polemikus cikk Molnár Kálmánnal. Jogállam, 1931. 79–89. pp., 144–150. pp.
- A politikai államtitkár felelőssége.* Jogtudományi Közlöny, 1931. 253–254. pp.
- Deák Ferenc egyházpolitikája és a vegyes házasságok.* – Budapest, 1932. Különnyomat a Protestáns Szemléből. 23. p.
- Törvényhatósági önkormányzatunk lényege.* In: Némethy Károly Emlékkönyv Budapest, 1932.
- Választójogi törvényhozásunk.* A Szegedi Egyetem Barátok Körének Jogtudományi Szakosztályában tartott előadások. 8. sz. Budapest, 1933. 34. p.
- Az összeférhetetlenségi törvényjavaslat.* Miskolci Jogászélet Könyvtára. 92. sz. Miskolc, 1933. 17. p.
- La constitution de la Hongrie.* Milánó, 1933. Különnyomat „La costituzione degli Stati nell' Eta Moderna” című gyűjteményes munkából. 521–556. pp.
- Választójog és parlamenti kormányzás.* Jogtudományi Közlöny 1934. június 9.
- A Mária Terézia-rend közjogi jellege.* A M. Tud. Akadémia társ. Tudományi Értekezések. IV. k. 7. sz. Budapest, 1934. 58. p.
- Emlékbeszéd Concha Győző felett; a Magyar Jogászegyletben.* – Budapest, 1934. Jogászegyleti Értekezések. II. évf. 7. sz. 51. p.
- Az államelmélet néhány főbb kérdése.* – Budapest, 1935. A M. Tud. Akadémia jogtud. Bizottságának kiadványa 6. sz. 73. p.
- II. Rákóczi Ferenc közjogi szempontjai.* Budapest, 1935. Különnyomat a Rákóczi-Emlékkönyvből. 365–388. pp.
- A házassági jog szabályozásának kérdése.* – Sopron, 1935. Különnyomat Keresztyén Igazság 1935. IX. sz. 201–206. pp.
- Régi közjogi intézményeink feléléstése.* – Jog 1935. 15. p.

- Választási bűncselekmény és választásérvénytelenségi ok.* – Pécs, 1936. Különnyomat a Finkey Ferenc-Emlékkönyvből. 16. p.
- A Habsburg-királyok és a magyar nemzet.* – Szeged, 1935. Válasz néhai Erdélyi Lászlónak, volt szegedi egyetemi tanárnak „A királyellenes népizgatás történeti tévedései” c. röpiratára. (Kézirat.)
- A kormányzói jogkör kiterjesztésének kérdése.* In: Tanulmányok a kormányzói jogkör kiterjesztéséről. Budapest, 1937.
- A királykérdés megoldása.* – Miskolci Jogászszeret Könyvtára: Új sorozat, 25. sz. Miskolc, 1937. 29. p.
- A reverzális ügy fejlődése.* – Szeged, 1937. Szegedi Evangélikusok Lapja Könyvtár 1. sz.
- A titkos szavazásos választási törvényjavaslat.* – Szegedi E. B. K. 27. sz. előadás, Szeged, 1938. 36. p.
- A választás mint jogügylet.* Szegedi jogi kar „Acta” XIII. sz. Szeged, 1938. Különnyomata Menyhárt-Emlékkönyvből. 34. p.
- Ausztria felbomlásának tanulságai.* – Az Ország Útja 1939. V. sz. 261–274. pp.
- Észrevételek állampolgársági törvényünkre.* – Szeged, 1939., Különnyomat a Kolosváry-Emlékkönyvből. 13. p.
- Ukránok és Ukrania.* – Budapest, 1939. Különnyomat a Budapesti Szemléből. 129–152. pp.
- A politika új szavai.* – Budapest, 1939., a „Magyarosan” folyóirat VIII. évf. 4. sz.
- Jelentés a Magyar Tudományos Akadémiához a Molnár Kálmán-féle jutalomról.* (A Magyar. Kir. Legfőbb kegyúri jogról.) Budapest, 1940. Különnyomat. 42. p.
- Három magyar közjogász: Nagy Ernő, Ferdinandy Geysa, Réz Mihály.* – Budapest, 1941. M. T. Akadémiai Emlébeszéd, XXIII. k. 10. sz.
- A magyar szent korona felső részének kérdése.* – Kolozsvár, 1943. 150 p.
- Egy új „Magyar Közjog”. Ismertetése és bírálata Bölöny József ily című munkájának.* Budapesti Szemle 1943. 4. sz. 229–237. pp.
- Erekly István munkássága.* – A Közigazgatási Tudomány 1944. 3–4. sz. 69–110. pp.
- A rendjelek és kitüntetések történelme.* Ismertetése és bírálat. (Kézirat)
- Beöthy Ákos emlékezete.* Felolvasás a Magyar Tudományos Akadémiában. (Kézirat)
- Az 1848. évi törvények.* Előadás a Magyar Tudományos Akadémiában.
- A miniszteri felelősség az 1848-i törvény szerint.* Felolvasás a Magyar Jogászegyletben. (Gépirásos jegyzet)

Hírlapokban megjelent cikkek

- Magyarország és a cseh törekvések.* Budapesti Hírlap, 1899. XII. 22.
- A magyar hadsereg.* Budapesti Hírlap, 1903. IX. 15.
- A közös címer.* Nyugatmagyarországi Híradó, 1915. XII. 25. sz.
- Emlékezzünk régiokról.* –Híradó” 1921. január 1., 9., 22. és 25. sz.
- A régi Ausztria területi kialakulása.* Híradó” 1919. XII. 25-i, 1920. V. 4-i és V. 6-i számában.
- Felszólalása az 1922. II. 21-én a kormányzó elnöklete alatti alkotmányjogi értekezleten. Bőven kivonatolva az erről szóló és nyomtatásban megjelent hivatalos jegyzőkönyvből.* Budapesti Hírlap 1922. II. 28.

A politikai államtitkár. Budapesti Hírlap 1932. I. 23.

„Főherceg” vagy „királyi herceg”. Budapesti Hírlap 1932. IX. 11.

Hogyan jött létre a háborús kivételes hatalomról szóló törvény. Visszaemlékezések. Délmagyarország 1935. XII. 25-i számában.

A Jeruzsálem királya cím. Délmagyarország 1938. XII. 25-i sz.

Jobboldali, nemzeti, keresztény? Szakvélemény a zsidójavaslatról. Esti Kurir 1939. I. 6-án megjelent számában.

Átöröklés és beolvadás. – Magyar Nemzet, 1939. VIII. 17-i sz.

A Magyar Jogi Lexikon 1898-tól 1907-ig megjelent hat kötetében a következő címszók alatti cikkek:

I. kötet. Budapest, 1898.:

Alliance, Alsóház és Alsótábla, Appropriatio, Állami költségvetés, Állami számvevőszék, Állampolgárság, Államszerződés, Államszövetség, Államtitkár, átruházás.

II. kötet. Budapest, 1899.:

Birodalmi gyűlés, Birodali kancellár, Birodalmi tanács, Birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok, Birodalmi törvényszék, Birodalom, Bosnyák hercegovinai csapattestek, Bundesrath, Chancellor of the Duchy of Lancaster, Civilista, Clerk, Constable, County-Court, Court of Admiralty, Cour of Appeal, Court of Chancery, Court of Common-Pleas, Court of Divorce and Matrimonial Cases, Court of Exchequer, Court of King's Bench, court of Probate.

IV. kötet. Budapest, 1903.:

High Court of Justice, Indemnity, Indigenatus, Kabinetiroda, Képviselőház.

V. kötet. Budapest, 1904.:

Közös egyetértéssel elintézendő ügyek, Közös függő államadósság, Közös ügyekről még 13 címszó, Magyarország és Ausztria, Mentelmi jog, Miniszteri felelősség, Országgyűlés, Országgyűlési összeférhetetlenség, Parlamenti kormányzórendszer.

VI. kötet Budapest, 1907.:

Petition of rights. Supreme Court of Judicature, Trónöröklés, Unió, Választási eljárás, Választási hatóságok, Választások érvénytelensége, Választójog, Választókerületek, Választók névjegyzéke, Vám- és kereskedelmi szövetség, Védelmi rendszer.

IV. Irodalomjegyzék

ACZÉL-PARTOS ADRIENN: *A magyar közjog egyes aktuális kérdései a közjogi dogmatika idején.* Jogelméleti Szemle 2008. 3. sz. <http://jesz.ajk.elte.hu/aczel> 35. mht Letöltés ideje: 2020. március 15.

BUZA LÁSZLÓ: *Polner Ödön, a tudós.* In: Polner Ödön Emlékkönyv I. kötet. Szeged, 1935. 3–58. pp.

HAVASS MIKLÓS: *Polner Ödön – a nagyapa.* In: KISS BARNABÁS (szerk.) Tudományos előadókülés Polner Ödön egyetemi tanárrá történt kinevezésének 85. évfordulóján. Szeged, 2008. 57. p.

KISS BARNABÁS (szerk.): *Tudományos előadókülés Polner Ödön egyetemi tanárrá történt kinevezésének 85. évfordulóján.* Szeged, 2008. 57. p.

KISS BARNABÁS: *Polner Ödön a közjogi dogmatika kiválósága.* In: KISS BARNABÁS (szerk.) Tudományos előadókülés Polner Ödön egyetemi tanárrá történt kinevezésének 85. évfordulóján. Szeged, 2008. 11–15. pp.

NAGY ERNŐ: *Magyarország közjoga. Államjog*. Budapest, 1887.

POLNER ÖDÖN: *Emlékeim: nagyapától*, Corner. Budapest, 2008.

Polner Ödön-Emlékkönyv. I–II. kötet. Szeged, 1935.

TAKÁCS IMRE: *Polner Ödön és a közjogi dogmatizmus*. ELTE ÁJK Actái. I. Budapest, 1959. 56. p.

GYÉMÁNT RICHÁRD

SCHNELLER KÁROLY

(1893–1953)

I. Életrajz

A szegedi jogi kar Statisztikai Tanszékének negyedik vezetője, *Schneller* Károly volt. *Schneller* Károly 1893. július 12-én született – a történelmi Pozsony vármegye székhelyén – Pozsony törvényhatósági jogú városban. Érdekes párhuzam, hogy korábbi – a tisztséget 1926 és 1929 között betöltő – tanszékvezető elődje, *Kováts* Ferenc – 1873-ban – szintén az egykori királyi koronázó városban született.¹

A nagy múltú, protestáns értelmiségi családból származó *Schneller* Károly egyetemi tanulmányait 1911 és 1917 között folytatta Kolozsváron, a Ferenc József Tudományegyetemen.² Miután – 1917-ben – államtudományi doktor oklevelet nyert, Erdélyből Bécsbe utazott, ahol – 1917 és 1918 között – a bécsi egyetemen – állami ösztöndíjjal – előadásokat hallgatott. Visszatérve, 1918 végén a Budapesti Székesfővárosi Statisztikai Hivatal szolgálatába lépett, előbb, mint II. osztályú (1918), utóbb, mint I. osztályú statisztikai fogalmazó (1919).³

Schneller Károly személyétől nem állt messze az egyetemi, illetve a tudományos életpálya. Édesapja, *Schneller* István (1847–1939) – pedagógiai író, egyetemi tanár, illetve a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja – 1874-től az eperjesi, majd 1882-től a pozsonyi evangélikus teológiai akadémia tanára, később igazgatója volt. Majd 1894 és 1923 között a kolozsvári, illetve a szegedi egyetemen a pedagógia nyilvános rendes tanára, illetve a Pedagógiai Tanszék professzora lett. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem utolsó rektoraként (1918–1919) neki jutott az a hálátlan szerep, hogy – a román kézre került Kolozsvár elvesztése után – családjával és az egyetemmel Szegedre telepedjen át. Fia, *Schneller* Károly is így került kapcsolatba Szeged városával, illetve apja révén oltódott belé az Erdély utáni „örök nosztalgia.”⁴

Schneller Károly egyetemi pályafutása 1920-ban kezdődött, amikor az egykori Sáros vármegye székhelyéről, Eperjesről a borsodi vármegyeszékhelyre, Miskolcra költözött

---

¹ BALOGH ET AL. 1996, 47. 62. pp.

² A család 1894-ben Kolozsvárra költözött – *Schneller* Károly már ott érettségizett –, majd 1911-ben kezdte meg egyetemi tanulmányait, azonban az első világháború kirobbanása, illetve a világháborús segédszolgálat miatt csak 1917-ben szerzett oklevelet. KOVÁCS 2014, 619. p.

³ KENYERES 1982, 595. p.

⁴ HORVÁTH 1993, 6–7. pp.

evangélikus jogakadémia tanárának nevezték ki. Előbb a Miskolcon felállított Statisztikai Tanszék rendkívüli (1920), majd rendes statisztika tanára (1922) lett. Később 1926-tól a közgazdaságtan oktatásával is megbízták. Miskolcon 1920-tól egészen a második világháború „előestéjéig”, 1939-ig működött.

Miskolc mellett Szegedhez, illetve a fővároshoz, Budapesthez is kötődött. Ennek bizonyítéka, hogy 1922-ben a szegedi egyetemen – a statisztika – magántanárává nevezték ki. Ugyanezt a titulust sikerült elnyernie bő egy évtizeddel később – 1933-ban – a Budapesti Tudományegyetemen is. Az 1930-as évek végén, 1939-ben a szegedi egyetemen a statisztika és a közgazdaságtan rendkívüli tanára lett.⁵

A szegedi Statisztika Tanszék első vezetője, *Laky Dezső* távozása (1926. március 23.) után *Schneller* Károlynak ajánlották fel a tanszék vezetését, azonban nem akarta „cserbenhagyni” a miskolci jogakadémiát. Ugyanakkor a Ferenc József Tudományegyetem vezetése, illetve *Surányi-Unger* Tivadar professzor szavát vette, hogy amennyiben a tanszék visszaköltözése Kolozsvárra aktuálisvá válik, átveszi annak vezetését.⁶

Laky Dezső távozása (1926) után előbb *Kovács* Ferenc (1926–1929), majd *Surányi-Unger* Tivadar (1929–1939) vezette a szegedi tanszéket. *Surányi-Unger* a legnagyobb kollegialitásban – 1939-ben – átengedte a tanszékvezetést *Schneller* Károlynak, majd *Surányi-Unger* Tivadar kizárólag közgazdaságtan professzorként működött tovább.⁷

A trianoni békeszerződés aláírását (1920. június 4.) követően, a két világháború közötti Magyarországon az elsődleges nemzetpolitikai cél a revízió volt. Az 1930-as években felgyorsultak a külpolitikai folyamatok. Németország és Olaszország hathatós támogatásával több esetben is sikerült – Magyarország javára – határváltoztatásokat elérni. Az ún. „második bécsi döntés” (1940. augusztus 30.) értelmében Észak-Erdély és vele a „kincses Kolozsvár” is visszakerült Magyarországhoz. A Ferenc József Tudományegyetem, így a jogi kar Statisztika Tanszéke is visszaköltözött Erdély szívébe, Kolozsvárra. Ekkor – 1940 és 1944 között – *Schneller* Károly a statisztika nyilvános tanáraként a kolozsvári tanszék vezetője volt.⁸ „A mennyit a kerék le, annyit föl”, vagyis „a szerencse forgandó” – tartja az egykoron Pozsony vármegyében – a nagyobb-részt magyar ajkú Lidértejeden (Povoda) – használt régi mondás.⁹ A világpolitikai események ismét jelentősen megváltoztak. Magyarország a második világháborút is elveszítette, a Horthy-korszak területszerzései pedig egy tollvonással semmisnek minősültek. Erdély, illetve Kolozsvár újból Románia része lett, a Ferenc József Tudományegyetem másodszor is költözni kényszerült. *Schneller* Károlynak végig kellett élnie azt, amit apja, *Schneller* István bő két évtizeddel ezelőtt átélt, nevezetesen az egyetem Kolozsvárról Szegedre való átköltözését. A Szegedre visszatért egyetem Állam- és Jogtudományi Karának első dékánja – két tanéven át (1945/1946, 1946/1947) – *Schneller* Károly lett.

⁵ GYÉMÁNT – KATONA 2008, 98. p.

⁶ HORVÁTH 1993, 7. p.

⁷ A szegedi Statisztika Tanszék – *Surányi-Unger* Tivadar tanszékvezetése idején (1929–1939) – az 1929/1930. tanévtől az 1934/1935. tanévig Statisztikai és Közgazdaságtani Tanszék, majd az 1935/1936. tanévtől 1939/1940. tanévig Közgazdaságtani és Pénzügytani Tanszék nevet viselte. Ekkor, *Schneller* viszsztatérésével szétvált a tanszék. Mivel *Schneller* Károly csak a statisztika oktatását vette át, a közgazdaságtan előadások tartása *Surányi-Unger* Tivadar feladata maradt. BALOGH ET AL, 1996. 96–97. pp. HORVÁTH 1993, 7. p.

⁸ GYÉMÁNT – KATONA 2008, 98. p.

⁹ PÁPAY 1904, 246. p.

Nevéhez fűződik a jogi kar teljes újjászervezése.¹⁰ Dékánását követően egy tanév erejéig a kar prodékánja lett (1947/1948), majd a szemészsorvos, egyetemi tanár *Ditrói Gábor* (1884–1950) mellett – az 1948/1949. tanévben – az egyetem rektori tisztségét is betöltötte.¹¹ Vezető szerepe nem merült ki a dékáni, a dékán-helyettesi, illetve a rektori címekben. *Schneller Károly* a jogi kari Statisztika Tanszék negyedik tanszékvezetője is lett, amely tisztséget 1945. december 13-tól – Szegeden bekövetkezett – haláláig, 1953. december 12-ig, hét tanéven keresztül viselt.

Horváth Róbert, a későbbi tanszékvezető (1953–1986) a *Schneller Károly*ról – 1993-ban – írt tanulmányának bevezetőjében az alábbiakat közölte: „Nem érdektelen már bevezetésként kiemelni, hogy nemcsak életével, tudományos életművével, de még emlékezetével is mostohán bánt az elmúlt negyven évben a sors.”¹² *Schneller Károly* tudományos méltatása 1964-ig váratott magára, mivel addig, mint „reakciós beállítottságú professzor” volt elkönnyelve az egyetem akkori pártállami vezetése körében.¹³

Schneller Károly korai halála miatt munkássága „fájdalmasan félbeszakadt”, ugyanakkor az elmúlás „kímélte meg” attól, hogy a kommunista pártvezetés eltávolítsa az egyetemről.¹⁴ Mozgalmas, küzdelmes és munkában gazdag élete miatt – különösen a népességi statisztikai vizsgálódásait¹⁵ illetően – a hazai népességtudomány legkiválóbbjai közé tartozott.¹⁶

Schneller Károly több, hazai és nemzetközi tudományos szervezet tagja is volt. A *Magyar Statisztikai Társaságnak* (MST) 1922-től, az *Országos Statisztikai Tanácsnak* (OST), illetve az Országos Statisztikai Vizsgabizottságnak 1931-től volt tagja. A *Magyar Statisztikai Társaság* Demográfiai Szakosztályának 1946-tól elnöke is volt. Tagja volt további szervezeteknek is, így például a *Magyar Társadalomtudományi Társulat* választmányának és Tudományos Szakosztályának, továbbá a szegedi Alföldkutató Bizottság Társadalomtudományi Szakosztályának, illetve a *Magyar Családvédelmi Szövetségnek* is. Mély vallásossága kapcsán tagja volt a *Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak*, illetve – 1940 és 1944 között – az erdélyi evangélikus egyházmegye felügyelőjeként is működött.¹⁷

A népesség problémájára koncentrálnó érdeklődését jelzi a nemzetközi tudományos együttműködésbe való bekapcsolódása a Nemzetközi Népességtudományi Unió (*International Union for the Scientific Study of Population* (IUSSP)) keretében. Az Unióval már az 1930-as években kapcsolatot tartott, amelynek 1935-ös berlini kongresszusán részt is vett, az 1937. évi párizsi kongresszusra pedig tanulmányt küldött. A II. világháború utáni – 1946. évi – újraalakulást követően az unió magyarországi csoportjának elnöke volt a „fordulat évéig” (1948), a nemzetközi együttműködés és alapvetően a tudományos társasági (együtt)működés hatalmi szóval történő betiltásáig. *Thirring La-*

¹⁰ KENYERES 1982, 595. p.

¹¹ BALOGH ET AL 1996, 31. p. 86. pp.

¹² HORVÁTH 1993, 5. p.

¹³ GYÉMÁNT – KATONA 2008, 99. p.

¹⁴ HORVÁTH 1993, 8. p.

¹⁵ MÁDAI 1990, 29–56. pp. IFJ. SCHNELLER 1990, 57–85. pp.

¹⁶ THIRRING 1990, 7–22. pp.

¹⁷ KOVÁCS 2014, 619. p.

jos szerint statisztikai munkásságát mindenképp a „módszerújítási és eredményanalizáló” jelleg hatotta át.¹⁸

Schneller Károlyt tudományos munkássága „predesztinálta” volna a Magyar Tudományos Akadémia levelező, illetve rendes tagságának elnyerésére, erre azonban korai halála, továbbá politikai okok miatt sem volt lehetősége.¹⁹ Rövidre szabott élete miatt jobbára „csak” tanulmányíróként jeleskedhetett, ezáltal „adós” maradt egy nagy demográfia tan-könyvvel is, amely minden bizonnyal a „korona ékkövé” jelentette volna munkásságában.

II. Tudományos munkásság

A statisztikus és közgazdász *Schneller* Károly tudományos munkássága több részre bontható. Alapvetően a demográfiai – népességtudományi – elemzéseket, másfelől az ehhez kapcsolódó módszertani tudományos vizsgálódásokat kell kiemelnünk. Ezek jellemezték leginkább életművét. Rövid élete folyamán – roppant aktív munkásságával – számos, egyéb kutatási területen tudott még eredményeket felmutatni. *Schneller* munkássága során tovább fejlesztette a standard-számítás módszerét. Nemcsak, hogy a Kőrösy-féle halálozási standardizálást terjesztette ki a házasságkötésekre és válásokra, hanem – területileg – az országos mellett külön alkalmazta a településsoros (városi és községi) adatokra is. Ugyanakkor tudatosan törekedett a statisztika, illetve a demográfia interdiszciplináris voltának hangsúlyozására is a szociológia és a közgazdaságtan irányába. Az előbbieken említett újítások mellett újszerű népsűrűségi és termelésszínvonal-mérési arányszámokat dolgozott ki és foglalkozott a korrelációs számítás kérdéskörével is. A népességtudományi munkássága mellett nem lebecsülendő az elméleti közgazdaságtani, illetve a gazdaságpolitikai munkássága sem.²⁰

Tudományos munkásságának jelentős része a két világháború közötti időszakra, illetve a második világháború időszakára esett, ezért nem csodálkozhatunk, hogy írásai-ban „aktuális nemzetpolitikai” kérdések is megjelentek. Tudományos eredményeit méltató kollégái ezekről a területekről „szükszavúban”, de elismerően nyilatkoztak. Ez részben érthető, mivel a „fordulat évét” (1948) követően a rendszerváltozásig (1989) bizonyos témakörökről nem lehetett, illetve nem volt „célszerű” beszélni.

Az Erdély iránti „örök nosztalgia”, illetve az erdélyi magyarság népesedési sajátosságainak vizsgálata több tanulmányában megjelent. Ezek a demográfiai töltetű – napjainkban talán kevésbé ismert – munkái szintén nagyon alaposak, forrásértékűek. Magyarország „*de jure*” 1920. június 4-én veszítette el Erdélyt, a Partium és a Bánság keleti területeivel egyetemben, Románia javára. *Schneller* törekedett – az 1920 és 1940 között – a román impérium alatt élt, elnyomott magyarság népességszámbeli változásainak megragadására. A *Magyarok és románok erőviszonyai Erdélyben* című tanulmánya feltehetően nem a legtöbbet forgatott írás volt a „fordulat évét” követően. A statisztikus – korábbi tanítvány – *Mádai* Lajos a következőket írta erről a munkáról: „A tanulmány javarészen nyílt vádirat a hatalmi pozíciót nyelvi, kulturális és gazdasági elnyomatásra

¹⁸ THIRRING 1990, 15. p.

¹⁹ HORVÁTH 1992, 224. p.

²⁰ GYÉMÁNT – KATONA 2008, 99. p.

felhasználó román sovinizmus ellen. Kimutatja azt, hogy az 1919–1940 közti román impérium mennyire élt ilyen eszközökkel. A nyers és a finomabb adatok szerint is gyengült az erdélyi magyarság népességi állománya 1910–1930 között. A Székelyföldön a népszaporodás annál kisebb, minél tisztább magyar községekről van szó. A differencia minden megyében következetes és olyan nagyfokú, hogy azt a természetes szaporodásbeli különbség nem okozhatta. Ilyen, más nációk létfeltételeit tudatosan rontó politika termékeként előálló statisztikai sorokat a régi magyar impérium nem tudott produkálni. A nyelvhatárok mentén fekvő községcsoportok anyanyelvi viszonyainak az eltolódása ugyancsak lehangoló eredményeket mutat.²¹ Ugyanakkor *Schneller* nemcsak Erdély egészét vizsgálta, hanem „szűkebb pátriáját”, Kolozsvár és környékét is.

A *Kalotaszeg népesedési problémái* című tanulmányában az 1940-ben, Magyarországhoz visszacsatolt kalotaszegi falvak népesedési sajátosságait vizsgálta.²² A tanulmány bár kétségtől forrásértékű, szerzőjének azonban több „kihívással” is szembe kellett néznie.

Egyfelől nem tudott teljes képet adni, mert csak a Magyarországhoz visszakerült falvak – magyar és román – népességét volt lehetősége vizsgálni, másfelől a román statisztika módszertani hiányosságai – például a korcsoportok szerinti bontás esetében – megnehezítették az összehasonlítást a magyar és román statisztikai adatok között.²³ A szerző az 1869 és 1910 közötti magyar népszámlálási adatokból indult ki, továbbá az 1930. és 1940. évi román népszámlálások adataira próbált hagyatkozni, viszont az 1941. évi magyar népszámlálás adatait – közlés hiányában – alkalmazni nem tudta. Igyekezett a fejlődés ütemét, illetve mértékét megragadni a lineáris időrend követése során. Ugyanakkor nemcsak a népességszám változását, hanem a demográfiai jellemzők (nem, életkor, családi állapot) alakulását is igyekezett vizsgálni a népességszerkezet kapcsán.²⁴

Schneller tanulmányának második részét a magyar–román „relációval”, így például a magyarság és a románság megoszlásával, továbbá a kalotaszegi műveltségi állapot, illetve a természetes szaporodás – élveszületések és halálozások számbavételének – vizsgálatával zárta.²⁵

Kolozsvár és környékének vizsgálata kapcsán szólnunk kell még a *Szórványok és szigetek sorsa Kolozs vármegyében* című tanulmányról, amely talán a legfontosabb a témakörben. *Schneller* fő törekvését a következő módon foglalta össze: „[...] vizsgálattunk vezető szempontja volt: kideríteni, hogy egyfelől a tömeg nagysága és súlya és másfelől az illető tömegek ellenálló képessége között milyen az összefüggés. Előfeltétele volt ennek a magyarság számerősségének és számarányának a községenkénti vizsgálata.”²⁶ *Schneller* itt is lineáris rendet követett, a korábbi magyar népszámlálások adataival indított, majd áttért az 1920., illetve az 1930. évi román népszámlálások „eredményire.” Megállapította – főképp az 1920. évi román népszámlálás kapcsán –, hogy erős kritikával kell élnünk. A szerző elsődlegesen a változásokat kutatta az egykori magyar, illetve a későbbi román főhatalom vonatkozásában. Kiemelte, hogy az etnikai tömeggel

²¹ MÁDAI 1990, 54. p.

²² SCHNELLER 1944a, 275–276. pp.

²³ SCHNELLER 1944a, 289. p.

²⁴ Uo. 285–289. pp. SCHNELLER 1944b, 347–349. pp.

²⁵ SCHNELLER 1944b, 350. p. 354. p. 357. p.

²⁶ SCHNELLER 1943, 15. p.

és főleg a súllyal párhuzamosan növekszik az ellenállóerő. Kiderült a tanulmányból az is, hogy az asszimiláció, illetve az elvándorlás milyen veszteségeket okozott az egykori Kolozs vármegye területén élt magyarságnak.²⁷

Schneller Károly vizsgálódásaihoz kapcsolódóan a következőket érdemes megjegyezni a történelmi Kolozs vármegyéről. Az 1910. évi magyar népszámlálás szerint a kilenc járásra (ezeken belül 234 településre), illetve Kolozs (Cojocna) rendezett tanácsú városra tagolódó törvényhatóság területe 841 755 katasztrális holdat (4844,3 km²) tett ki. Ehhez kapcsolódott még a vármegye egykori székhelye, Kolozsvár törvényhatósági jogú város 28 222 katasztrális hold (162,4 km²) területtel.²⁸ A statisztikai adatok kapcsán csak annyit közlünk, hogy az egykori vármegye területén mindössze 44 község volt magyar többségű, ugyanakkor számos helységben élt kisebb-nagyobb arányban magyar kisebbség a főképp román többség mellett. Ugyanakkor Kolozs rendezett tanácsú (54,9%), illetve Kolozsvár törvényhatósági jogú városok (83,4%) is magyar többségűek voltak.²⁹ Kolozs vármegyét és Kolozsvárt – 1920-ban – teljes egészében elszakították Magyarországtól.

Az ún. „második bécsi döntés” (1940. augusztus 30.) értelmében a történelmi Kolozs vármegye területéből Magyarország visszakapott 2 912 km²-t (60,1%), illetve 171 községet, továbbá az egykori vármegyeszékhelyet, Kolozsvár törvényhatósági jogú várost (162 km²), illetve az egykori rendezett tanácsú várost, Kolozst is. Románia része maradt 1 932 km² (39,9%), illetve 62 község. A magyar közigazgatási változtatások folytán – az 1941 és 1944 között Magyarországhoz tartozó – Kolozs vármegye 2 571 km² kiterjedésű volt.³⁰

Összefoglalva *Schneller* Károly Kolozs vármegye népességére vonatkozó etnikai, illetve demográfiai vizsgálódásait, megállapítható, hogy a térségben Kolozsvár, valamint a tőle keletre fekvő, jobbra magyarok által lakott Kalotaszeg az etnikai „kontinuitást”³¹ biztosította az Anyaország, illetve a Székelyföld között. Ezért központi jelentősége volt az itteni magyarság megmaradásának, illetve az itt élő – magyar és román – népesség statisztikai vizsgálatának.

Schneller Károly demográfiai vizsgálódásait nemcsak Kolozs vármegye vonatkozásában, hanem a Miskolc székhelyű Borsod vármegye kapcsán is folytatta. Egykori tanítványa, *Mádai* Lajos szerint a *Demológiai vizsgálatok az 1930-as népszámlálás Borsod vármegyei eredményeivel kapcsolatban* című munka érdeme, „hogy a műveltség és a természetes, valamint tényleges szaporodás közötti és alapjában – elgondolkoztatóan – antiszelektációs kapcsolatot is vizsgálat alá veszi. Végül a nemek arányszámának

²⁷ MÁDAI 1990, 54. p.

²⁸ A dualizmus korában (1867–1918) a törvényhatósági jogú városok statisztikai adatait nem egyesítették a hozzájuk kapcsolódó vármegyék járásainak, illetve rendezett tanácsú városainak vonatkozó, végső soron összesített adataival, hanem azoktól elkülönítve kezelték. Kolozsvár törvényhatósági jogú város és az egykori Kolozs vármegye azonos jogállással rendelkezett.

²⁹ *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*. 1912, 414–423. pp.

³⁰ *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 1943. 6. p. 9. p. KEPECS 2011, 236–289. pp.

³¹ Sajnos, a kontinuitást jobbra csak etnikai-statisztikai értelemben kell érteni, mivel infrastrukturális és egyéb értelemben az ún. „második bécsi döntés” alkalmával – a mai napig fennálló közhiedelemmel ellentétben – célszerűtlenül húzták meg a határvonalat. *Teleki* Pál miniszterelnök (1939–1941) „rögtön észrevette, hogy a Székelyfölddel nincs vasúti összeköttetés, és a visszatért terület délnyugat felől nehezen védhető.” L. BALOGH 2010.

gazdaságföldrajzi tájanként mutatkozó időbeli alakulását tárgyalva rámutat az Alföld tisztán agrárius fálvainak az első világháború vér áldozatában játszott nagyobb szerepére és az iparos és a bányászvidékek nagyobb védettségére.”³² Ugyanakkor Borsod vármegye, illetve Miskolc vonatkozásában további kutatásokat is folytatott. *Schneller* megfigyelte Borsod vármegye népszaporodását is 1930-ig bezárólag.³³ Ugyanakkor kiemelkedő szerepet játszottak nála az egyre dinamikusabban fejlődő vármegyeszékhely, Miskolc népességének demográfiai sajátosságai is. *Nagy-Miskolc népessége*, illetve *Miskolc halálozási hányadosának ártértékelése* címmel igyekezett a város demográfiai jellemzőit megragadni.³⁴ Habár „Nagy-Miskolc” „*de jure*”,³⁵ közigazgatásilag csak később, 1945-től jött létre; Miskolc, továbbá Diósgyőr (Perecessel) és Hejőcsaba már ebben az időben szinte egybeépült. Az 1920. évi magyar népszámlálás szerint Miskolc népessége 56 982 fő volt, Diósgyőré 19 236 fő, Hejőcsabáé pedig 4 455 fő. (Együttesen – 80 673 fővel – már megelőzték Hódmezővásárhely (60 922 fős), illetve Kecskemét városok (73 109 fős) népességszámát is.)³⁶

Schneller Károly vallásos kötődése folytán nem feledkezett meg a miskolci evangélikusokról sem. Volt mit vizsgálnia, hiszen az ágostai hitvallású evangélikusok beköltözése Miskolcra még a 17. század végén vette kezdetét, főképp a Felvidék területéről érkező németajkú bevándorlóknak köszönhetően. Egyházuk azonban csak a 18. század második felében erősödött meg. Etnikai értelemben a magyar dominancia megmaradt. Foglalkozási viszonyait tekintve zömük adta a város művelt iparosait és középosztályát. Ennek ellenére – 2 784 fővel (1920) – számbelileg jelentősen elmaradtak a római katolikus (25 230 fő), illetve a református vallású népesség (15 278 fő) mögött, számuk inkább a negyedik legjelentősebb felekezethez, a görög katolikushoz (2 175 fő) „gravitált.”³⁷

A Borsod vármegyéhez, illetve annak székhelyéhez, Miskolchoz kapcsolódó írásai – akárcsak más munkáinak zöme – a *Miskolci Jogászséglet Könyvtára* sorozatban jelentek meg.

Schneller Károly demográfiai töltetű munkássága további munkákkal is gazdagította a tudományt. A *Magyarország városi és vidéki népessége* című könyvének esszenciája a következő. Egyfelől városfogalom tisztázása négy, jelentős kritérium alapján. Ezek a foglalkozás, a városi vonzóerő, az építkezésmód, illetve a tömörülten élő népességszám. Ugyanakkor a demográfiai sajátosságokat a városok hármaskategóriájában vizsgálta. A városkategóriák az alábbiak: az iparos, a vegyes, illetve az őstermelő helységek voltak. *Schneller* munkájában jól érvényesült a város és a falu elhatárolása, azok különbségein keresztül. Foglalkozott továbbá – a városokhoz és fálvakhoz kapcsolódó – népességszámpolitikai, szociálpolitikai, illetve gazdaságpolitikai intézkedések lehetséges hatásaival is.

³² MÁDAI 1990, 51. p.

³³ SCHNELLER 1931, 17–39. pp.

³⁴ SCHNELLER 1930, 17–18. pp.

³⁵ A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy Diósgyőr és Hejőcsaba beolvadása (1945) után Miskolc része lett Görömböly – Görömbölytapolcával – (1950), majd – a Lillafüred, Ó- és Újmassa egyesüléséből kialakult – Hámor (1950), továbbá Szirma (1950), végül Bükkszentlászló (1981). Ezáltal Miskolc Magyarország egyik legnagyobb városává vált, amely népességszám tekintetében, napjainkban, Szegeddel „küzd” – a főváros, Budapest, illetve Debrecen után – a harmadik helyért.

³⁶ *Az 1920. évi népszámlálás*. 1923. 82. p. 98. p. 108. p.

³⁷ ZSEDÉNYI 1929, 54. p. 56. p.

A kérdéskör kapcsán nem került meg – a nem, az életkor és a családi állapot alapján – a népességszerkezet alapvető és népességformáló jelentőségét sem.³⁸

Schneller további demográfiai töltetű írásai foglalkoztak még a *Latifundium és a népszaporodás*, továbbá a *Népesedéspolitika – többtermelés kérdéskörével* is. Előbbi esetében a latifundiumos községek lakóinak szaporodásával foglalkozott, továbbá elemzéseiben már homogén egységeket vizsgált, így következtetése – más munkáihoz képest – pontosabbak voltak. Utóbbi esetben pedig a magyar népmozgalom térbeli, időbeli, illetve lényegbeli kategorizálását alkalmazva végezte el megállapításait. Továbbá a minőségi és a mennyiségi szempontokat egyaránt figyelembe vevő népesedéspolitikát állított fel. *Schneller* vizsgálódásokat folytatott továbbá a *Népességi problémáink az 1930-as népszámlálás tükrében* is. Az 1931-ben megjelent tanulmány a városi és vidéki szaporodás ütemét próbálta meghatározni. Látszólag, a városi és a vidéki népesség szaporodása között alig volt különbség. Ennek ellenére *Schneller* kimutatta, hogy a városias jellegű helységek szaporodása a falusi jellegűeknek majdnem kétszerese volt. A helyes következtetések levonásához itt is elkerülhetetlennek tartotta a megfelelő módszertan használatát. További megállapítása, hogy lelassult a városiasodás folyamata. Ezt elsősorban a vidék természetes szaporodásának hanyatlására vezette vissza. Munkájában foglalkozott még a népműveltség, a mobilitás kérdéskörével is. Érdekes következtetésre jutott az idegenforgalom kapcsán, amely a népességmegőrzés jelentős eszköze lehet, például a Balaton környékén.³⁹

Demográfiai töltetű írásai közé tartozott még *Az „egyke” oka és ellenszerei* (1924), illetve *Az egyke javaslat előtt* (1928). Mindkét tanulmány fontos korabeli demográfiai kérdést vizsgált. A *Budapest népessége a világháború után* – 1925-ben megjelent – írása a főváros első világháború utáni népesedési viszonyait ismertette. A demográfia és a bűnözés kapcsolata is megjelent munkásságában, így például az 1926-ban megjelent *Kriminalitásunk a háború után* szintén az első világháború utáni időszak sajátosságait vizsgálta. Mindezek azonban csak töredékei *Schneller* Károly sokrétű demográfiai munkásságának.

Áttérve *Schneller* Károly módszertani kutatásaira, okvetlenül szükséges megemlítenünk *Az agrárnépsűrűség számítás-módja* című tanulmányát. A népesség és a terület összefüggését a népsűrűségi arányszám kapcsán ragadhatjuk meg. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a népesség eloszlása egy adott területen nem egyenletes. Felmerül a kérdés, mi határozza meg egy adott területen élő népesség számát? Továbbá mekkora terület képes eltartani egy adott számú népességet? A területek minősége, illetve fekvése mindenképp döntő jelentőséggel arra vonatkozóan, hogy miként változik a népesség befogadási képesség. *Schneller* szerint keresni kell egy olyan számítási módot, amely kiküszöböli a „zavaró tényezőket”, illetve tájékoztat minket a népsűrűség alacsony, illetve magas értékeinek magyarázatára. *Schneller* Károly ezt az ún. „agrárnépsűrűség” jelenségében vélte felfedezni. „A feladat az, hogy a termő föld egészét viszonyítsuk az őstermelő lakossághoz, úgy azonban, hogy a megélhetés szempontjából különböző jelentőségű művelési ágak terjedelme jelentőségükhöz mérten érvényesüljön.”⁴⁰ *Schneller*

³⁸ MÁDAI 1990, 50. p.

³⁹ Uo. 51–52. pp.

⁴⁰ SCHNELLER 1939, 8. p.

nagy jelentőséget tulajdonított az egyes művelési ágak, így a szántók, a kertek, a rétek, a szőlők, a legelők, az erdők, illetve a nádasok értéke vizsgálatának, illetve a termő és terméketlen területek figyelembevételének. Erről a következőket írta: „*A jelentőség fokát — az értékadat hiányában — a kataszteri tiszta jövedelem nagyságából állapítjuk meg. Feltesszük, hogy az egyes művelési ágak agrárnépesség-fenntartó szerepe egyezik az illető művelési ágak kataszteri tiszta jövedelmével. De természetesen nem szabad abba a hibába esni, hogy az országos jövedelmi eredményekből induljunk ki. Azt a nehezebb megoldási módot kell választanunk, hogy az egyes vármegyékben más és más kataszteri tiszta jövedelmek gazdag változata alapján határozzuk meg az egyes művelési ágak területének az illető megyében játszott szerepét és jelentőségét.*”⁴¹ Ennek oka, hogy Magyarország egyes területein jelentősen eltérhet az egyes művelési ágak jelentősége. A szerző alapvetően Hajdú és Zala vármegyék adatait hozta példaként. Ugyanakkor a földterületek – piaci árban megnyilvánuló – jelentőségét a népességszámhoz viszonyította. Szerinte nem a négyzetkilométerre, hanem az „értékkilométerre” számított népesség száma tükrözné a legjobban egy adott terület „benépesültségét”.⁴² Máday szerint Schneller egyik végső megállapítása a következő: „Az egyes művelési ágak jelentőségéhez mért népsűrűség legnormálisabb: Vas, Bács-Bodrog, Bihar, Pest, Abauj-Torna vármegyékben. Komárom, Fejér, Baranya, Somogy és Veszprém vármegyékben bőven van hely telepítésre. Számítása szerint a korabeli körülmények között Fejér vármegyében 34 000, Somogyban 39 000, Baranyában pedig 29 000 ember megélhetésére van hely; viszont Hajdú, Heves, Sopron, Zemplén, Csanád, Szabolcs és Békés azok a megyék, melyek ez idő szerint emberfölséggel rendelkeznek.”⁴³

Schneller Károly módszertani eszmefuttatásai kitértek a csecsemőhalandóság mérésére is. Erre vonatkozó munkája – 1924-ben – francia nyelven is megjelent. *A csecsemőhalandóság mérése* című írásában az időbeli szempontból „hullámozó” születési számnak, mint a csecsemőhalandóság hű megállapításának útjában álló zavaró tényező szerepét tisztázza, s igyekszik új eljárás útján a halálozási veszély intenzitásának a születés időpontjától számított degressziójának a mérve szerint kiküszöbölni és így különböző időszakok csecsemőhalandóságát szabatosan összehasonlítani. Gyakorlatilag ez különösen a gyorsan változó születési arányt mutató korszakokban bizonyul nélkülözhetetlennek.”⁴⁴

Schneller Károly a csecsemőhalandóság vizsgálatához kapcsolódóan a hazai gyermekhalandóság vizsgálatával is foglalkozott. *A gyermekhalandóságról Schneller* legelső tudományos írása volt, amely még 1917-ben jelent meg. Ebben a munkában a csecsemő- és a gyermekhalandóság vármegyei összehasonlítását végezte el. A tanulmány nemcsak az első tudományos értekezése volt, hanem ebben alkalmazta először a halálozási arányszámok standardizálási eljárását.⁴⁵ A szerző első munkájában nemzetközi –

⁴¹ Uo. 1939, 8. p.

⁴² MÁDAY 1990, 47. p.

⁴³ Uo. 48. p.

⁴⁴ MÁDAY 1990, 46. p. SCHNELLER 1924, 18. p.

⁴⁵ „A standardizált halálozási arányszám azt a halandóságot mutatja, amely a vizsgált térségben akkor lenne megfigyelhető, ha népességének összetétele ugyanolyan volna, mint a standardul választott népességé. A standardizálás tehát egyfajta kiigazítást célzó eljárás. Általánosságban a kormegoszlások eltéréseiből származó különbségek korrigálására szokták alkalmazni, de egyéb tényezők kiigazítására is alkalmas lehet (így

német – kitekintéssel élt, főképp a fogalmi meghatározás, illetve elhatárolás kapcsán, ugyanakkor a gyermekhalandóság módszereit is számba vette.⁴⁶ Schneller ebben munkájában bebizonyította a magas termékenység és a nagy csecsemő- és gyermekhalandóság közötti kapcsolatot.

A halálozási arányszámok mellett, a születési arányszámok standardizálásával is foglalkozott. Szerinte erre legalább akkora szükség van, mint a halálozási arányszámok vizsgálatára. A születési arányszámok vizsgálata mellett felhívta arra is a figyelmet, hogy a halálozások, illetve a születések vizsgálata között „nehézségi faktor” is rejlik. Amíg a halál biológiai törvényszerűség, tehát elkerülhetetlen, addig a születés kérdésköre bizonytalan. Vagyis attól még, hogy egy nő biológiai értelemben termékeny nem biztos, hogy gyermeket is vállal. További nagy kérdés a házasságkötési, illetve a gyermekvállalási kor kérdése is. Mindent egybevetve a születések vizsgálata, főképp azok előrebecslése nehezebb munka.

A módszertani kérdések fontosságáról a következőket érdemes kiemelni a *Demológiai tanulmányok* című könyvből: „A módszer kérdése minden tudományban elhatározóan fontos. Az igazság megközelítésének a módszer a formája. Mennyire fontos ez a statisztikánál, ahol az összefüggések kifejezési eszköze: a szám maga is lényegileg forma! Ha a szám jelentése ingatag, ha a vele kifejezni szándékolt érték egyéb formális tényezők színező, sőt torzító hatásának a függvénye, eltorzul az igazság is, amelynek a számszerű összefüggésekből kicsillannia kellene.”⁴⁷

Schneller Károly tudományos munkásságáról csak „pillanatképeket” tudtunk feleleveníteni. Korai halála ellenére szerteágazó, valamint jelentős munkásságot hagyott maga után, habár az 1945 utáni írásai inkább kéziratban maradtak ránk. Ránk maradtak továbbá „célkitűzései” is, amelyekből kiderül, hogy rengeteg tennivalója lett volna még. Ahogy írta: „További programok talán magam, talán azok számára, akik annak a leartatására hivatottak, amit én vettem.”⁴⁸ A 65 pontból álló „program” teljes megvalósításához egy hosszú élet is kevés lett volna. Ennek ellenére Schneller Károly munkássága nem volt haszontalan. Habár „iskolát” nem alapíthatott, de több tanítványa, így Aldobolyi Nagy Miklós és Horváth Róbert szintén a jelentős – habilitált – szaktekintélyek, illetve professzorok sorába léphetett, akárcsak egykori miskolci tanítványa, Mádai Lajos is. Kevesek által ismert, hogy kezdetben statisztikai vizsgálódásokat folytatott tanítványa, a későbbi római jogász, Pólay Elemér professzor is.

---

korcsoport szerinti standardizáláson túl például nem szerinti eltérésekre is elvégezhető az eljárás). A standardizálás célja, hogy két különböző népesség halálozási viszonyait összehasonlíthatóvá tegyük, olyan módon, hogy a mutatószámokat közös alapra helyezzük.” Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet elektronikus oldala.

⁴⁶ SCHNELLER 1917, 370–371. pp.

⁴⁷ SCHNELLER 1937, 1. p.

⁴⁸ SCHNELLER 1990, 87. p.

III. Fontosabb művei

A gyermekhalandóságról. Különlenyomat a Budapesti Szemle 1917. decemberi számából Franklin-Társulat Nyomdája. Budapest, 1917.

A csecsemőhalandóság mérése. A Miskolci Jogakadémia 1923. évi Almanachja. Pécs, 1924.

Magyarország városi és vidéki népessége. Miskolci Evangélikus Jogakadémia tudományos értekezéseinek tára 19. Pécs, 1925.

Kriminalitásunk a háború után. Miskolci Jogászsélet Könyvtára 15. Miskolci Jogászsélet. Miskolc, 1926.

Miskolcz halálózási hányadosának ártértékelése. Miskolci Jogászsélet Könyvtára 52. Miskolci Jogászsélet. V. évfolyam. 6. szám. 1929. Miskolc, 1929.

Nagy-Miskolcz népessége. Miskolci Jogászsélet Könyvtára 63. Miskolci Jogászsélet. VI. évfolyam. 2. szám. 1930. Miskolc, 1930.

Borsod vármegye népszaporodása 1920–1930-ig. Miskolci Jogászsélet Könyvtára 71. Miskolci Jogászsélet. VII. évfolyam. 3-5. szám. 1931. Miskolc, 1931.

Demológiai vizsgálatok az 1930-as népszámlálás Borsod vármegyei eredményeivel kapcsolatban. Miskolci Jogászsélet Könyvtára 74. Miskolci Jogászsélet. VII. évfolyam. 6. szám. 1931. Miskolc, 1931.

Miskolcz lakossága 1930-ban. Miskolci Jogászsélet Könyvtára 90. Miskolci Jogászsélet. IX. évfolyam. 2-3. 4. szám. 1933. Miskolc, 1933.

Demológiai tanulmányok. Miskolci Evangélikus Jogakadémia tudományos értekezéseinek tára 39. Miskolc, 1937.

Az agrárnépsűrűség számítás-módja. Miskolci Jogászsélet Könyvtára 46. Ludvig István Könyvnyomdája. Miskolc, 1939.

A miskolci evangélikusság. A miskolci evangélikus egyházközség egyházépítő és ismeretterjesztő kiadványai 2. Miskolc, 1940.

Magyarok és románok erőviszonyai Erdélyben. Társadalomtudomány. A Magyar Társadalomtudományi Társaság folyóirata. 1940. 4. szám. Budapest, 1940.

Szórványok és szigetek sorsa Kolozs vármegyében. In: MARTONYI JÁNOS (szerk.): Az Erdélyi Múzeum-egyesület Jog-, Közgazdasági- és Társadalomtudományi Szakosztályának értekezései. 1943. 3. szám. Kolozsvár, 1943.

Kalotaszeg népesedési problémái. I. rész. Hítel. Nemzetpolitikai Szemle. IX. évfolyam. 5. szám. Kolozsvár, 1944. [1944a]

Kalotaszeg népesedési problémái. II. rész. Hítel. Nemzetpolitikai Szemle. IX. évfolyam. 6. szám. Kolozsvár, 1944. [1944b]

További programok talán a magam, talán azok számára, akik annak a leartására hivatottak, amit én vettem. In: Történeti Demográfiai Füzetek. 1990/8. szám. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1990.

IV. Irodalomjegyzék

- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, I. A népesség főbb adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1912.
- Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Magyar Statisztikai Közlemények 69. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1923.
- BALOGH ELEMÉR ET AL. (szerk.): *Szegedi Egyetemi Almanach 1921–1995. I. kötet.* József Attila Tudományegyetem. Szeged, 1996.
- GYÉMÁNT RICHÁRD – KATONA ZSÓFIA: *A szegedi Statisztikai és Demográfiai Tanszék jeles tudósai (1921–1996).* In: BALOGH MIKLÓS – GYÉMÁNT RICHÁRD – KOVACSICSNÉ NAGY KATALIN – PUKLI PÉTER – VAVRÓ ISTVÁN: *A statisztika és a közigazgatás elkötelezettje. Ünnepi kötet a 60 éves Katona Tamás tiszteletére.* ELTE Állam- és Jogtudományi Kar – Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 2008.
- HORVÁTH RÓBERT: *A Szegedi Tudományegyetem Statisztikai Tanszékének történetéről.* In: NAGY FERENC (szerk.): *Emlékkönyv dr. Cséka Ervin egyetemi tanár születésének 70. és oktatói munkásságának 25. évfordulójára.* József Attila Tudományegyetem. Szeged, 1992.
- HORVÁTH RÓBERT: *Megemlékezés Schneller Károly professzor – az ember és tudós születésének 100. évfordulójáról.* Acta Juridica et Politica. Tomus XLIV. Fasciculus 6. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Szeged, 1993.
- KENYERES ÁGNES (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon. II. kötet (L–Z).* Második, változatlan kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1982.
- KEPECS JÓZSEF (szerk.): *Erdély településeinek vallási adatai (1880–1941). II. kötet.* Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 2011.
- KOVÁCS CSABA: *Schneller Károly.* In: FÜLÖP ÁGNES – RÓZSA DÁVID (szerk.): *Portrék a magyar statisztika és népességtudomány történetéből. Életrajzi Lexikon a XVI. századtól napjainkig. A statisztika története 1.* KSH Könyvtár. Nemzeti Kulturális Alap – Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 2014.
- Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutatóintézet elektronikus oldala:* <https://www.demografia.hu/hu/tudastar/fogalomtar/60-standardizalt-halalozasi-aranyszam> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 7.)
- L. BALOGH BÉNI: *A második bécsi döntés: amikor Hitler ceruzája vastagon fog.* 2010. augusztus 21. *Transindex.ro portál:* <http://itthon.transindex.ro/?cikk=12262>
- Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. XLIX. 1941.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1943.
- MÁDAI LAJOS: *Schneller Károly demográfiai munkásságának súlypontjai.* In: *Történeti Demográfiai Füzetek.* 1990/8. szám. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1990.
- PÁPAY SAMU: *Pozsony vármegye népe.* In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye és Pozsony.* Apolló Irodalmi Társaság. Budapest, 1904.
- IFJ. SCHNELLER KÁROLY: *Schneller Károly (1893–1953) Bibliográfia.* *Történeti Demográfiai Füzetek.* 1990/8. szám. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1990. THIRING LAJOS: *Schneller Károly népességtudományi életműve.* *Történeti Demográfiai Füzetek.* 1990/8. szám. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1990.
- ZSEDÉNYI BÉLA: *Miskolc szellemi élete és kultúrája.* Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadóvállalat Részvénytársaság. Miskolc, 1929.

NAGY FERENC

SCHULTHEISZ EMIL

(1899–1983)

I. Életrajz

Schultheisz Emil egykori debreceni és szegedi büntetőjogász professzor életútjának és munkásságának felvázolását kísérem meg. Ez a feladat távolról sem bizonyul(t) egyszerűnek és könnyűnek. Egyrészt én személy szerint nem ismertem, közvetlen személyes emlékem, élményem nem lehetett, így – művei mellett – elsősorban a levéltárak, az egyetemi, kari jegyzőkönyvek fennmaradt anyagát kellett kutatni, egykori hallgatóinak, továbbá egyes professzor-társaimnak is a segítségét igénybe véve. Másrészt a róla szóló, életútját, munkásságát bemutató, azt értékelő tanulmányok, ilyen jellegű írások tekintében nem túl bőséges a hazai szakirodalom.

Családi háttér, katonai szolgálat, magántanári képesítés

Schultheisz Emil 1899. december 1-jén született Miskolcon, néhai *Schultheisz* Emil és *Epstein* Margit házasságából. Szülei 1897 októberében Bécsben kötött házasságából négy gyermek született, akiket evangélikusként anyakönyveztek.¹ Édesapja katonatiszt volt, a gyalogság kötelékében szolgált. Az uralkodó a szegedi m. kir. 45. honvéd gyalogdandár parancsnokaként szolgáló édesapja hűségét, illetve katonai érdemeit elismerve, 1912. július 7-én *devecseri* előnévvel nemességet és címet adományozott a családjának.² 1918. évi nyugdíjba menetele előtt Pozsonyban teljesített szolgálatot, és mint vezérezredes ment nyugdíjba. Az 1955. január 10-i önéletrajzából tudhatóan *Schultheisz* Emil édesapja a harcteren szerzett betegsége következtében 1920. augusztus 25-én halt meg. Édesanyjáról az előbb említett önéletrajzban nem ejt szót. Édesanyjának apja (Gustav Leopold *Epstein*) bécsi textil-nagykereskedő, illetve bankár, Prága egyik ősi zsidó családjából származott. Apai nagyapja (*Schultheisz* Miksa) orvosként praktizált

---

¹ FEJES 2018, 11. p.

² KARDOS 2004, 188. p. FEJES 2018, 11. p.

Devecseren, ahol a helyi zsidó hitközség tagja, illetve biztosa volt, és honvéd hadnagy-alorvosként is szolgált az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban.³

Már az iskolaévek mozgalmasnak bizonyulhattak *Schultheisz* Emil számára, aki az iskoláit – édesapja szolgálati helyeihez igazodóan – Nyitrán és Kolozsvárott, a középiskolát pedig a kolozsvári és a pozsonyi tanintézetekben végezte. Ugyancsak Pozsonyban, szülei akkori lakhelyén, az evangélikus líceumban érettségizett 1917. március 1-jén.

Az érettségi vizsgát követően néhány nappal később önkéntes katonai szolgálatra vonult be, a volt pozsonyi cs. és kir. 33. tábori tarackos ezredhez. A tartalékos tiszti iskola elvégzése és a vizsga letétele után a 4. honvéd tábori ágyús ezred állományához tartozóan erdélyi, majd olasz hadszíntérre került, ahol nyolc hónapig teljesített szolgálatot. Pozsonyba áthelyezve szerelt le 1919 januárjában mint hadapród-jelölt tűzmester. Még katonai szolgálatának ideje alatt, 1917 szeptemberében Pozsonyban beiratkozott a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karára.⁴

1919 októberében szüleivel együtt Pozsonyból Budapestre költöztek, és a jogi tanulmányait is a Budapesti Tudományegyetemen folytatta, illetve végezte, ahol 1922. április 1-jén az államtudományok, 1922. október 14-én pedig a jogtudományok doktorává avatták. 1922. december 27-én hadbírói pályára lépett, először mint hadbíró jelölt. Önéletrajzában ezt a lépését azzal indokolta, „[...] mert minden kísérletem arra nézve, hogy másutt helyezkedjem el, az akkori nehéz elhelyezkedési körülmények között hajótörést szenvedtem.”⁵

A hadbírói vizsga letétele után 1924. szeptember 1-jével főhadnaggyá nevezték ki, majd egészen rövid ügyészi szolgálat után 1925. április hó 1-jén a Honvédelmi Minisztérium hadbírói osztályába osztották be. 1930. május 1-jén hadbíró századossá nevezték ki.⁶

Oktatással *Schultheisz* Emil 1931 szeptemberétől foglalkozott, ekkor kapott ugyanis megbízatást a katonai büntetőjog tárgykörére vonatkozóan a kecskeméti jogakadémián.

A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara 1937. november 26-án képesítette egyetemi magántanárrá a katonai anyagi büntetőjogból. Ennek előzményeként az egyetemi/kari adatok alapján az állapítható meg, hogy a debreceni kar dékánja 1936. április 29-i kari ülésen bejelenti, hogy Devecseri *Schultheisz* Emil hadbíró százados kérvénnyel fordult a Karhoz, miszerint a magyar katonai anyagi büntetőjog tárgyköréből a Kar öt magántanárrá képesítse. Egyben azt is bejelenti, hogy a beadványt a habilitációs szabályzat értelmében véleményes jelentéstétel céljából *Kováts* Andor⁷ professzornak adta ki.

A büntetőjog professzora, *Kováts* Andor ugyancsak ezen az ülésen előadta, hogy a „folyamodványt”, illetve annak mellékleteit átvizsgálta és megállapította, hogy a „folyamodvány” a formai követelményeknek minden tekintetben megfelel, a bemutatott terjedelmes előadási vázlat alapján pedig – mely gondosan van kidolgozva – arra lehet következtetni, hogy folyamodó a választott tudományszakban kellő tájékozottsággal bír. Egyébként is folyamodó irodalmi működése [...] már évek óta ismeretes s a maga részé-

³ FEJES 2018, 11. p.

⁴ Uo. 12–13. pp.

⁵ Vö. NAGY 2001, 48. p.

⁶ NAGY 2013a, 138–139. pp.

⁷ *Kováts* Andorról (1884–1942) lásd: HAVASI 1971, 32. p. továbbá SZABÓ 2004, 7–8. pp.

ről azok alapján mindenesetre olyannak ítéli, aki a meglehetősen elhanyagolt katonai büntetőjogi irodalmunknak avatott művelője.” Kováts Andor egyszersmind azt is megalapítja, hogy a tárgy, amelyből a kérelmező a rehabilitációt kéri – magyar katonai anyagi büntetőjog – a Kar tanulmányi köréhez tartozik és annál is inkább megfelelő, mert a büntetőjogból jelenleg magántanár nincs. Kováts Andor végül javasolta, hogy a Kar *Devecseri Schultheisz* Emilt, aki a vázolt személyes minősütségénél fogva erre mindképp érdemesnek látszik, a magántanári képesítésre bocsássa, egyúttal bízva abban is, hogy személyében „igen kiváló, nagyreményekre jogosító segítőtársat fog találni.”

A Kar a titkos szavazás eredményeképp *Schultheisz* Emilt kilenc igen szavazattal egyhangúlag képesítésre bocsátotta, és az ügy tárgyalására, illetőleg a tudományos munkálatok bírálatára és javaslatételre Kováts Andor és *Teghze* Gyula ny. r. tanárokat kérte fel.

A felkért bírálók egyező véleményes javaslata alapján az 1937. június 24-én tartott XIII. rendes ülésén hozott határozatával a Kar magántanári szóbeli értekezletre (kollokviumra) bocsátotta.

A Kar 1937. október 20-i harmadik rendes ülésén Kováts Andor dékáni minőségében bejelenti, hogy az ülésre *Schultheisz* Emil százados hadbíró, aki a rehabilitáció eddigi előírt fázisain sikerrel esett túl, magántanári szóbeli kollokviumra beidézte. A nevezett pedig meg is jelent. A szóbeli kollokviumon – a jegyzőkönyvben rögzítettek alapján – a Kar professzorai közül többen tettek fel szépszámu kérdést a vizsgázó *Schultheisz* Emilnek a katonai büntetőjoggal kapcsolatban, mint pl. a sikertelen felbujtásról, társtetteségről, sajátos katonai szankciókról, kivégzési módokról, sőt olyan kérdés is elhangzott, hogy kit neveztek *Schultheisz*nek⁸ és mi volt a hatásköre. Ezután – a *Cséska* professzor írásából⁹ már megismert – *Haendel* Vilmos professzor a vizsgázónak a következő kérdést adta fel: „Háborús katonai szolgálatom alkalmával parancsot kaptam, hogy egy bizonyos veszedelmes helyen őrszemet járassak. A kiállított őrszemet minden 10 percben lelőtte az ellenség. Midőn ez 5 ízben történt meg, az őrszem állítását beszünttettem. Miután nyilván szembehelyezkedtem a kiadott paranccsal, kérdezem, követtem-e el büntetendő cselekményt vagy nem?”

Schultheisz Emil a jegyzőkönyv tanúsága szerint a hozzá intézett összes kérdésre „kimerítő, bő irodalmi tájékozottságra valló válaszokat adott”, és a kar a kollokviumot egyhangúlag hozott határozattal elfogadta és egyben a nyilvános próbaelőadás megtartására az időpontot 1937. október hó 23. napjának déli 11 órájára tűzte ki.

A Kar 1937. október 23-án tartott IV. rendkívüli ülésén – az előzmények ismertetése után – a rehabilitálandó *Schultheisz* Emil a Kar tagjai s a jelen volt közönség előtt *Az érzelmek jogtárgyi szerepe a büntetőjogban* címmel megtartotta próbaelőadását. A Kar *Schultheisz* Emil próbaelőadását egyhangúlag elfogadta, „öt ennek következtében a rehabilitációs szabályzatban előírt gradusoknak a kar kebelében ilykép történt kimerítése folytán a »magyar katonai anyagi büntetőjog« c. határozatot a kar meleg érzelmeinek kifejezésével közölje a rehabilitálttal.” Az egyetemi tanács útján a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez történt felterjesztést követően a magántanári képesítés megerősítése 1937. november 26-i időponttal történt meg.

⁸ A német szótár ezen címszava szerint a Schultheiß jelentése: falusi/községi bíró, „magyarul” Soltész.

⁹ CSÉKA 2002, 107–113. pp.

Kényszerű nyugállomány, majd hadbírói szolgálat és debreceni professzor(ság)

1940 novemberében a hadbírói szolgálatból – az 1939: IV. tc. 1. és 5. §-aiban foglaltak értelmében, származására tekintettel – nyugállományba helyezték 1941. március 1-jei időponttal. Az önéletrajzában írtak szerint „*nyugállományba helyezésem napján kötöttem házasságot Baksay Gizellával, akit azt megelőzően, az akkori kötelező tiszti házassági óvadék hiánya miatt nem vehettem feleségül.*”

A Debreceni Tudományegyetem 1941/42. tanévről szóló Évkönyv *Schultheisz* Emilt az egyetemi magántanárok között feltünteti. A habilitálást, annak idejét és tárgykörét követően a kitüntetései is felsorolja: kormányzói ezüst és bronz *Signum Laudis*, magyar háborús emlékérem a kardokkal, erdélyi emlékérem, osztrák és bolgár háborús emlékérem.

Szintén az önéletrajzából tudható, hogy nyugdíjazását követően feleségével és anyósával falura, Budatéténybe költöztek, ahol csekély századosi nyugdíjából tengődtek, mert állást származására tekintettel sehol sem kapott. Budatétényben is, amennyire azt állapota és a körülmények engedték, tudománnyal foglalkozott. A Sztójay-kormány idején (1944. március 22. – augusztus 29.) helyzete Budatétényben egyre veszélyesebbé vált, így olyan tartózkodási helyet keresett feleségével, ahol megbújhattak a hatóságok szeme elől. Ilyen helynek kínálkozott Fonyódliget, amely egy elszigetelt település volt, s amelytől a községi előjáróság négy kilométernyire volt. A „felszabadulás” is Fonyódligeten érte.

1945. április 15-én újból szolgálatátételre jelentkezett. A Honvédelmi Minisztérium állandó igazoló bizottsága 1945. május hó 11-én 520/1945. ig. biz. szám alatt igazolta, és a minisztériumnak előbb a törvényelőkészítő ügykört ellátó büntetőjogi osztályát vette át, majd az igazságügyi osztály vezetője lett. Rehabilitálva, fokozatos előléptetés után, 1945. augusztus 15-én a Népbíróság akkori elnökének, *Major Ákos* igazságügyi csoportfőnöknek a helyére hadbíró ezredesnek, 1946-ban osztályvezetői beosztásának meghagyása mellett a hadbírói kar főnökévé nevezik ki. 1946. október 1-jén soron kívül elérte a tábornoki, pontosabban a hadbíró vezérőrnagyi rendfokozatot. Ez a gyors előrelépés talán annak is volt köszönhető, hogy magas beosztású, adott esetben tábornoki rendfokozatú katonák ügyeiben (is) el kellett járnia.

Itt kell megemlíteni, hogy 1945-ben és az azt követő években éppúgy, mint a háború előtt a katonai igazságügyi szervezetnek egységes személyi állománya volt, az ún. hadbírói kar. Ez a honvédség személyi állományán belül külön állománycsoportot alkotott, és a rendfokozat előtt erre a „hb.” (hadbíró) rövidítés utalt, függetlenül attól, hogy viselője ügyészi vagy bírói beosztásban teljesített szolgálatot.

Az igazságügyi csoportfőnök, mint a honvédelmi miniszter helyettese alá beosztott vezető, felügyelte az akkori honvéd bíróságokat, illetve az 1946-ban felállított honvéd ügyészségeket úgy, hogy e feladata mellett ő volt az ún. hadbírói kar főnöke is.

Schultheisz Emil mint az igazságügyi osztály vezetője és a hadbírói kar főnöke több jogszabályt szerkesztett és ő készítette az akkori katonai büntető törvénykönyv (az 1948. évi LXIII. törvény) tervezetét is. 1947. augusztus 1-jén *Schultheisz* Emil vezérőrnagyot saját kérelmére szolgálaton kívül helyezték és feladatát más személy vette át.

Szolgálaton kívüli viszonyba helyezése alkalmából az akkori időszak (1947. szeptember 24. – 1948. szeptember 9.) honvédelmi minisztere *Veres Péter* 1947. október 2-

án kelt rendeletével dicsérő elismerésben részesítette.¹⁰ Az említett rendelet szerint *Schultheisz* Emil a HM igazságügyi osztályán „két és fél évig a honvéd igazságügy terén kimagasló szaktudásával és kiváló szervezőképességével rendkívül értékes és eredményes szolgálatot teljesített. A honvéd büntetőjogot saját kezdeményezéséből alapvető módon alakította át a demokratikus követelményeknek megfelelően és ehhez alkalmazva megszervezte és kiépítette a honvédség igazságügyi szerveit. A honvéd bírászkodásnak demokratikus alapokra való fektetésével és kialakításával lényegesen hozzájárult a demokrácia fejlesztéséhez és annak a honvédségen belül való megerősítéséhez.”¹¹

1945-ben a Miskolci Jogakadémia, 1946-ban pedig a Debreceni Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara részéről kapott meghívást a Büntetőjogi Tanszékre, de ezen meghívásokat – mint önéletrajzában írja – a honvédségben rá háruló feladatok miatt nem fogadhatta el. Később ez az akadály elhárult és pályázatot terjesztett elő a még üresedésben lévő debreceni büntetőjogi tanszékre. Ennek alapján 1947. május 3-án ki-nevezték Debrecenben a Büntetőjogi és Büntető Törvénykezési jogi Tanszékre nyilvános egyetemi tanárrá, a tanszéket azonban csak 1947. augusztus 25-én foglalhatta el.

Az említett debreceni büntetőjogi tanszék vezetője korábban három évig, 1943 és 1945 között *Hacker* Ervin¹² professzor volt, aki 1945. december 27-én hunyt el Miskolcon. A debreceni tanrendekből az állapítható meg, hogy a büntetőjogi és büntető perjogi tanszéken az 1944/-45. tanévben, majd az 1945/46. tanév első félévében a büntetőjog előadója heti öt óra időtartamban *Hacker* Ervin ny. r. tanár volt. Emellett bűnügyi etiológia elnevezéssel kurzust hirdetett és büntetőjogi szemináriumot is vezetett. Az 1945/46. tanév második félévében a büntetőjog, illetve a büntető eljárásjog előadójaként heti öt óra időtartamban „megbízandó helyettes” megjelölés szerepel. Ez ismétlődik az 1946/47. tanév első félévében is.

A Debreceni Tudományegyetem egyetemi tanácsi jegyzőkönyvéből az tudható meg, hogy az 1946/47-es tanévben *Bozóky* Ferenc, a statisztika professzora helyettesít a büntetőjogi tanszéken. 1946. november 6-án kelt jegyzőkönyv tartalmazza azt, hogy a Jog- és Államtudományi Kar a Büntetőjogi Tanszék betöltésére egyhangúlag *Schultheisz* Emil hadbíró ezredest hozta javaslatba, amelyet a minisztériumba felterjesztettek.

Az 1947/48. tanév első félévi tanrendjében fordul elő először *Schultheisz* Emil neve, aki a Büntetőjogi Tanszéken magyar anyagi büntetőjogot heti öt órában és büntetőjogi szemináriumot hirdetett heti két órában. Az 1947/48. tanév második félévében az anyagi büntetőjog mellett főkéllégiumként magyar büntető törvénykezési jog előadója is volt heti öt óra időtartamban. Az 1948/49. tanév első félévében *Schultheisz* Emil magyar anyagi büntetőjogból tartott előadásokat heti öt órában, míg magyar büntető törvénykezési jogot heti két órában.

Az 1948/49. tanév második félévében következett be az országos tantervi változás, amely a korábbi helyzettől eltérően a ma is ismert és követett kötöttebb tantervet vezetett be. Ennek során ebben a második félévben második évfolyamon hirdette meg *Schultheisz* Emil heti három órában a büntetőjog általános elvei című főkéllégiumot, a

¹⁰ NAGY 2001, 48. p. NAGY 2013a, 139. p.

¹¹ Honvédségi Közlöny 1947. október 10-i 30. szám

¹² KISS 2004, 169–184. pp.

harmadik évfolyamon magyar anyagi büntetőjogból heti öt órában, míg magyar büntető perjogból heti három órában tartott előadásokat. Ez hetente összesen 11 óra előadást jelentett, ami a jelenlegi megítélés szerint is komoly terheléssel járhatott.

A Magyar Köztársaság Kormányának 4105/1949. (134.) Korm. sz. rendelete – az egri, a kecskeméti és a miskolci jogakadémiák működésének megszüntetése mellett – a Debreceni Tudományegyetem Jog- és Közigazgatás-tudományi Kara működésének szüneteltetéséről rendelkezett, és így a Kar működése 1949. évi augusztus hó 30. napjától kezdve további rendelkezésig szünetel. A rendelet végrehajtásával akkoriban megbízott *Ortutay Gyula* vallás- és közoktatási miniszter nem késlekedett.

A Debreceni Tudományegyetem Tanácsának 1949. évi szeptember hó 13-án tartott első rendes ülésén a Jog- és Közigazgatás-tudományi Karnak 1949. szeptember 1-jei hatállyal történt szüneteltetése tárgyában a rektor jelenti, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium *Dezső Gyula*, *Vas Tibor* és *Schultheisz Emil* egyetemi ny. r. tanárokat a Szegedi Tudományegyetem Jog- és Közigazgatás-tudományi Karához osztotta be.¹³

Szegedi egyetemre történő áthelyezés, dékánság és távozás a Karról

Szegeden az 1948/49. tanév második félévében a büntetőjogi tanszéken helyettesítésre *Bónis Györgyöt* kérték fel. A kari jegyzőkönyvek tanulmányozása alapján az állapítható meg, hogy *Schultheisz Emil* a Kar 1949. szeptember 15-i ülésén már jelen van. A Büntetőjogi és Bünvádi Eljárási jogi Tanszék professzoraként a második évfolyamon a büntetőjog általános elvei címmel heti három órában, a harmadik évfolyamon magyar anyagi büntetőjog címmel heti négy órában tartott előadásokat, és heti két órában vezetett büntetőjogi szemináriumot.

Oktató tevékenysége mellett a Magyar Tudományos Akadémia 1949. május havában tartott ülésén Jogtudományi Bizottságának meghívott tagjává választotta. A *Magyar Jogász Szövetség* 1949-ben történt megalakulásakor az országos választmány tagja lett. Időközben elnöke volt a *Jogász Szövetség* Büntetőjogi Szakcsoportjának, továbbá a debreceni, majd a szegedi helyi csoportnak.

A kari jegyzőkönyvekből is kiviláglik, hogy 1949 második felétől kezdődően új politikai korszak, a kommunista ideológia alapján az ismert pártállami berendezkedés kiépítése kezdődött el. Így pl. 1949-ben a szegedi jogi kar tagjai Sztálin generalisszimusz 70. születésnapjára egyénileg felajánlásokat tettek. Ennek során *Schultheisz Emil* december 21-ig vállalta, hogy elkészíti *A súlyosító és enyhítő körülmények rendszere* című dolgozatot.

A Kar 1952. július 3-i ülésén *Schultheisz Emil* ismertette az 1951-ben magyar fordításban kiadott *A szovjet büntetőjog általános része* című szovjet tankönyvet.

A politikától viszonylag független szakmai intézkedésekre is azonban sor került, így a Kar 1950. június 20-i ülésén *Schultheisz Emil* kezdeményezésére elhatározza egy kriminalisztikai intézet felállítását. 1951-ben a Magyar Tudományos Akadémia havi 500 forintos tudóspótlékkal tüntette ki.

¹³ NAGY 2001, 48–49. pp. NAGY 2013a, 139–140. pp.

A Tudományos Minősítő Bizottság 1952. július 14-én a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította. A Minisztertanács 1953. december 1-jén a Btk. tervezetének előkészítésére kiküldött kormánybizottság tagjává nevezte ki. 1953. november 27-e óta tagja lett az Oktatásügyi Minisztérium Jogi Szakbizottságának.

Az 1955/56 tanévben a Kar Tudományos Bizottságának elnöke. Dékánhelyettesi teendőket 1950 és 1956 között látott el, majd 1956 szeptemberétől a Kar dékánja. Ennek előzménye az volt, hogy Kovács István dékán felmentésével egyidejűleg *Schultheisz* Emil hozta javaslatba a dékáni megbízásra. Kovács professzor kifejtette, hogy *Schultheisz* Emil tudományos és kutatómunkája eredményeiben, a kar oktatóihoz való viszonyában megfelelő biztosítékokat lát arra nézve, hogy ezt a tisztet kiválóan el fogja látni. *Schultheisz* Emil akként nyilatkozott, hogy „*úgy hiszi, öt éves dékánhelyettesi működésével már kijárta az előiskolát, de ennek ellenére a próbát még nem állotta ki, hiszen nehezebb kérdésekben eddig nem döntött. A dékáni tisztség nehéz munkáját csak abban az esetben töltheti be – egészségi állapota következtében –, ha a Kar tagjai fokozottabban támogatják munkájában.*”

Az 1956. októberi és az ezt követő időszakban tehát *Schultheisz* Emil volt a Kar dékánja, s önmagában ez a körülmény később pályafutásának derékba törését jelentette számára. Beindultak az általában mindenfajta valós alapot nélkülöző felelősségre vonások, vádaskodások, meghurcolások, letartóztatások. Ennek esett áldozatául *Schultheisz* Emil is.

Katonai személyi anyagyűjtőjében 1956 decemberében az a bejegyzés szerepel, hogy „[...] Nem lépett fel a Baróti-féle [*Baróti* Dezső irodalomtörténész 1955-57 között volt a szegedi egyetem rektora] ellenforradalmi csoporttal szemben. Az Egyetemi Forradalmi Bizottság katonai tanácsadója volt. A kommunisták eltávolítását kérte az egyetemről.” Mindezen megállapítás annak felülvizsgálatára szolgálhatott: alkalmas-e, hogy továbbra is nyugállományú vezérőrnagy maradjon. A fentiekben írt jellemzés alapján rendfokozatának megvonását javasolták, azonban a jellemzés után kézzel odairva az is olvasható, hogy „a javaslat ellenére rendfokozatban marad, melynek oka: eltávozott a karról.”

Az 57. életévét alighogy betöltött *Schultheisz* Emil számára feltehetően nem sok választási lehetőség maradhatott. Vagy akarata ellenére távolítják el a karról és fosztják meg tábornoki rendfokozatától, további eljárások és meghurcoltatások kíséretében, avagy – úgymond – önként távozik a karról, betegségére hivatkozással nyugdíjazását kérve, rendfokozatának meghagyása mellett. Az utóbbi változat valósult meg.

A szegedi kar 1957. február 28-án megtartott IV. rendkívüli kari tanácsülésen *Schultheisz* Emil dékán ismertette, hogy milyen körülmények között vállalta el ezt a tisztséget. Már akkor kijelentette, hogy beteg, s betegsége azóta is fokozódott. Több esetben volt betegszabadságon, ezt azonban többször meg kellett szakítani. Kijelentette, hogy betegsége miatt nem tudja ellátni a dékáni teendőket és lemond. A lemondást pedig a Kar tagjai egyhangúlag elfogadták.

A Karról történő nyugállományba vonulásának időpontjaként *Schultheisz* Emil 1957. október 1-jét tünteti fel, s ezt vette át a *Szegedi Egyetemi Almanach* is. Valójában 1957-

ben már oktatási tevékenységet sem nagyon végezhetett, valószínűleg a betegszabadsága és a felmentési idejének kitöltését követően megállapított időpont lett az 1957. október 1.¹⁴

Nyugdíjas időszakában sem hagyott fel azonban teljesen a kutatással és a publikálással, emellett 1954-től 1961-ig részt vett az 1961. évi Btk. kodifikációs munkálataiban, sőt 1966-ban kedvenc témaköréből könyvet jelentetett meg.

A halál 1983. augusztus 9-én, életének 84. évében Siófokon érte.

II. Tudományos munkásság

Schultheisz Emil tudományos munkássága, publikációs tevékenysége – sok egyéb tanulmánya, műve mellett – alapvetően három témakör kutatására, feldolgozására összpontosult:

- a katonai büntetőjog,
- a büntetőjog általános elvi kérdései,
- a nemi erkölcs elleni bűncselekmények.

Katonai büntetőjog

A katonai büntetőjoggal való foglalkozása természetesnek és érthetőnek minősíthető, hiszen elválaszthatatlanul kapcsolódott hadbírói munkaköréhez, annak színvonalas ellátásához, továbbá folytatta a katonai családi tradíciót is. Ugyanakkor igazat kell adni a debreceni *Kováts* Andor büntetőjogász-professzor már korábban említett véleményének, vagyis, hogy a katonai büntetőjog a büntetőjog elhanyagolt szakterülete volt, s teszem hozzá én, jelenleg is az. A jogi karok büntetőjogi tanszékein oktatók a legritkább esetben foglalkoztak, illetve foglalkoznak behatóbban ezzel a speciális kérdéskörrel, sőt ez általában még a joghallgatótól megkövetelt tananyag részét sem képezte, illetve jelenleg sem képezi a legtöbb képzési helyen.

Üdvözlendő azonban, hogy *Schultheisz* Emil katonai büntetőjoggal kapcsolatos munkássága 2018-ban kimerítő igényességgel feldolgozásra került. Tekintettel *Fejes* Erik: *Schultheisz Emil katonai büntetőjogi értekezései* című munkájára, *Schultheisz* katonai büntetőjogi tanulmányainak részletes elemzése nem képezi e tanulmány tárgyát. Katonai büntetőjoggal kapcsolatos tanulmánya a továbbiakban kizárólag akkor kerül feldolgozásra, ha az kifejezetten büntetőjog általános részi, általános büntetőjogdogmatikai témát elemez.

Indokolt említést tenni azonban e helyen is a katonai büntető törvénykönyvvel kapcsolatos munkásságáról. A katonai büntetőjoggal összefüggő publikációit illetően kiemelendő, hogy *Schultheisz* Emil több kötetben dolgozta fel – elsősorban az 1930-as évtizedben – a katonai büntető törvénykönyv magyarázatát (1931., 1934., 1936., majd 1942.). Ezekről a kötetekről sajnos az is elmondható, hogy az 1950-es évek ún. tisztoga-

¹⁴ *Schultheisz* Emil dékánágát és a Karról történő távozását lényegében szó szerint és hosszan idézi az 1999. évi teljesebb kéziratot alapján RUSZOLY 2017, 248–249. pp.

tási hadműveletének keretében, mint a Horthy-korszak elítélendő burzsoá műveit sok helyütt – más hasonló kiadványokkal egyetemben – kiselejtezték, illetve megsemmisítették. A katonai büntetőjoggal való foglalkozásának szerves részét képezte a törvényelőkészítő munka is, amelyek sorában a legjelentősebb a már említett 1948. évi katonai büntető törvénykönyv tervezete, amelyet *Schultheisz* Emil készített.¹⁵ Munkásságának eredményeként a magyar katonai büntetőjog és dogmatikája a kor tudományos szintjére emelkedett, a modern büntetőjog integráns részévé vált.¹⁶

A büntetőjog általános elvi kérdései

A büntetőjog általános elvi kérdései köréből a jogtárgy, a bűncselekmény tana, a büntetés kiszabása és a látszólagos halmazat azok a kérdéskörök, amelyek leginkább foglalkoztatták.

1. Jogi tárggyal kapcsolatos munkássága

Schultheisz Emil korai tudományos munkássága köréből különös kiemelést érdemelnek a jogi tárgy témakörében született tanulmányai, kutatási eredményei. Tudományos munkásságát alapvetően jogtárgyközpontúság jellemzi, e tárgykörben született munkásságát szintetizáló, valamint a jogi tárggyal kapcsolatos elméleteket a teljesség igényével feltáró 1938-ban írt kismonográfiájában arra a következtetésre jut, hogy ha „*valamely büntetőjogi norma lényegébe, jelentőségébe be akarunk hatolni és fogalmát pontosan meg akarjuk állapítani, az egyes tényálladási elemeket az illető norma jogtárgyával kell vonatkozásba állítanunk, azaz mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy a kérdéses norma mily jogtárgyat oltalmaz.*”¹⁷ A jogi tárgy fontosságát így nemcsak valamely emberi magatartás büntetendővé nyilvánításának alapja miatt tartja fontosnak, hanem a büntető-norma mindenkori értelmezése során is – rendkívül haladó gondolatisággal – kiemelkedő szerepet tulajdonít a teleologikus értelmezésnek.¹⁸ *Schultheisz* szavaival élve: „*a jogtárgy a büntetőjogszabályok értelmezésénél alapvető fontosságú, amennyiben nélküle az egyes tényálladási elemek helyes értelme nem állapítható meg.*”¹⁹

Schultheisz jogtárgyközpontú szemléletét tükrözi az is, hogy a törvényhozó elsőrendű kötelességének tekinti, hogy „*a megalkotandó törvényekben megfelelően gondoskodjék arról, hogy a jogalkalmazó valamennyi bűncselekmény jogtárgya tekintetében minden kételyt kizáró tájékoztatást nyerjen.*”²⁰ Erre a leghelyesebb mód az, ha „*az azonos jogtárgyat támadó és esetleg külön-külön fejezetekben elhelyezett bűncselekményeket*

¹⁵ A katonai büntetőjogra vonatkozó *Schultheisz*-műveket lásd: FEJES 2018, 27–406. pp. és KARDOS 2004, 197–214. pp.

¹⁶ FEJES 2018, 10. p.

¹⁷ SCHULTHEISZ 1938, 15. p.

¹⁸ SCHULTHEISZ 1935, 64. p.

¹⁹ SCHULTHEISZ 1938, 12. p.

²⁰ A jogtárggyal kapcsolatos ezen megállapítása később szerepel az 1948. évi bűncselekménnytani művének előszavában is.

*közös csoportba foglalja, és e csoportokat a jogtárgy megjelölését tartalmazó címfelirattal látja el.*²¹ Hangsúlyozza azonban, hogy valamely törvényi tényállás jogi tárgyának megtalálása, a védendő érdek feltárása nem minden esetben bizonyul egyszerű feladatnak.²² A zendülés tényállásának jogi tárgyát vizsgáló tanulmányában kifejezetten megfogalmazza álláspontját, miszerint a büntetőjogi tényállások vonatkozásában éppen az a jellemző, hogy „a jogtárgy általában nincsen adva, azt meg kell keresni.”²³ Nem marad adós annak a kérdésnek a megválaszolásával, vajon hogyan lehet feltárni a bűncselekményi tényállások által védett jogi tárgyat. Ily módon utal arra, hogy vannak deliktumok, amelyek elnevezésének, avagy a tényállás megfogalmazásának egyszerű nyelvtani értelmezése már eredményre vezet.²⁴ Más tényállások esetén azok büntető törvénykönyvben való elhelyezkedése ad választ a norma által védett érdek mibenlétének kérdésére.²⁵ Ami a jogtárgydogmatika, illetve a jogtárgykutatás szempontjából igazán jelentős kutatási eredményének számít, az a már említett teleologikus értelmezési módszer alkalmazása a büntetőnorma által védendő érdek feltárása során, különösképpen abban az esetben, ha az imént említett eszközök nem, vagy nem logikus és elfogadható eredményre vezetnek. Figyelemreméltóan fegyelmezett logika mentén tárja fel teleologikus módszerrel 1935-ben írt tanulmányában a zendülés jogi tárgyát. E tudományos eredmény nemcsak a módszer alkalmazása miatt bír úttörő tudományos jelentőséggel a jelenkor kutatója számára, hanem elméleti megalapozását adja valamely magatartás büntetendővé nyilvánításának, valamint az ún. tömegbűncselekményekben rejlő fokozott társadalomra veszélyesség okait is feltárja. A *Schultheisz* által tett általános megállapítások minél teljesebb megértéséhez szükséges a zendülés tényállás alapvonásának ismertetése. A korabeli Kbt. 77.§-ában szabályozott bűncselekmény valósul meg akkor, ha három vagy több katona közösen és egyetértve a katonai szolgálati renddel szembeszáll.²⁶ A tényállásszerűséghez bármely katonai szolgálati kötelezettség megsértése elegendő, és az azonos szolgálati szabály megsértése sem tényállásszerűségi feltétel. Jogtárgyfokuszú megközelítésből megfogalmazva tehát: különböző jogi tárgyakat védő szolgálati kötelezettségek legalább három katona által történő szándékos és egyidejű megsértése a magatartásokat a büntetendőség körébe emeli, azokat egy törvényi tényállás alá szubszumálja.

E tényállással kapcsolatban teszi fel *Schultheisz* azt, az egyébként általános érvényű kérdést, miszerint: „[...] egyáltalában lehetséges-e az, hogy bizonyos ténybeli mozzanatok (az elkövetők száma, a véghezvitel módja) olyan csodálatos erőt rejtessenek magukban, amely a különböző normák áthágását képező cselekmények közt egyébként mutakozó súly- és jellegbeli különbséget egy csapásra megszünteti és a legheterogénebb magatartásokat ugyanazon jogellenességi típusná, illetőleg egy új jogellenességi típus teljeseen egyenlő értékű komponenseivé varázsolja?”²⁷ A kérdésre igenlő választ ad. Érvelése szerint a tényállás létrehozásának indokául kizárólag a több személy által, egyidejű-

²¹ SCHULTHEISZ 1938, 21. p.

²² Uo. 19. p.

²³ SCHULTHEISZ 1935, 65. p.

²⁴ SCHULTHEISZ 1938, 16. p.

²⁵ SCHULTHEISZ 1935, 65–66. p.

²⁶ Uo. 63. p.

²⁷ Uo.

leg elkövetett normasértésben rejlő fokozott társadalomra veszélyesség szolgál.²⁸ A tömegbűncselekmények veszélyességét objektív és szubjektív oldalról is feltárja. Szubjektív szempontból a tömegpszichológia alapján a több ember együttes cselekvése az egyes egyének felelősségérzetét csökkenti, így a bűncselekménytől való általános visszatartó motívum gyengül. *Schultheisz* szavaival élve „a tömegen uralkodó különös atmoszféra felszínre hozza az emberi lélekben atavisztikus örökségként szunnyadó, bűncselekményre diszponáló primitív ösztönöket.”²⁹ Emellett az ilyen cselekvés a tömegen kívül álló személyeket is nagy eséllyel „csatlakozásra csábítja.”³⁰ Különösen igazak e megállapítások a „szorosan és sokszorosan összefűzött katonai közösségnél”,³¹ amely egyúttal indokolja azt, hogy a vizsgált deliktum már három személy által történő megvalósítás esetén is a tömegbűncselekmények jegyeit hordozza magán, így módon a büntetendőség körébe emelés is indokolt. Megjegyzendő, hogy a tömegbűncselekmény mint fogalom – ahogyan azt *Schultheisz* megragadja – túlságosan szubjektív, a büntetendőségnek e fogalomra alapítása, azzal való indokolása nem szerencsés.

A jogtárgy kutatás elméleti alapjainak feltárása és rögzítése mellett új jogtárgycsoport megfogalmazása is tudományos eredményként köthető *Schultheisz* nevéhez. Külön tanulmányban értekezik szintetizáló jelleggel azon bűncselekményekről, amelyek „veszélyessége kizárólag abban áll, hogy alkalmasak arra, hogy másokban bűncselekmény elkövetésére hajlamos lelkiállapotot alakítsanak ki.”³² E deliktumok – így pl. a házasság jogintézménye elleni izgatás, avagy a királyság intézménye elleni lázítás – a jogrend érzelmi alapját támadják, azaz az embereknek a bűncselekmények elkövetésével kapcsolatban alapvetően fennálló negatív érzelmeit változtatják pozitívvá.³³ A „jogrend érzelmi alapja” mint jogi tárgy *Schultheisz* Emil nevéhez kötődik, hivatkozott tanulmányában részletesen érvel e védendő érdek létezése, oltalmazandó volta mellett. A jogi tárgy megfelelő oltalmát egy, valamennyi bűncselekményre való felhívást büntetni hivatott, generális tényállás létrehozása mellett látta volna garantálnak.³⁴

2. A büntetőjog általános részéhez kapcsolódó munkássága

Schultheisz Emil tudományos munkásságát dogmatikai alaposág jellemezte. Nemcsak a jogtárgy kutatás során vette alapul a német jogdogmatika haladó gondolatait, hanem a büntetőjog általános részének egyes résztémái széleskörű kutatása során is alapos elméleti-dogmatikai feltárás jellemezte munkásságát. Az 1920-as évek végén német jogösszehasonlító tanulmányai jelentek meg a részesség, valamint a kísérlet témájában. Általános részi munkássága körében kiemelést igényel az alkalmatlan kísérletről írt 1942-es, különlenyomatban kiadott tanulmánya. E munkájában kimerítő igényességgel

²⁸ Uo. 69. p.

²⁹ Uo. 70. p.

³⁰ Uo. 71. p.

³¹ Uo. 72. p.

³² SCHULTHEISZ 1936, 5. p.

³³ Uo. 4–5. pp.

³⁴ Uo. 8. p.

és kritikai élel tárja fel az alkalmatlan kísérlet mikénti megítélésére született elméleteket, amely szintetizáló munka hézagpótló jelleggel szolgál adalékul a jelenkori kutató számára is. *Schultheisz* az alkalmatlan kísérlet értelmezésének problematikáját a recens német jogtudósokkal egyetértve a kísérlet fogalmának tartalmi pontatlanságára, hiányosságára vezeti vissza: „a törvény akkor, amikor a bűncselekmény véghezvitelének megkezdésében állapítja meg a kísérletet, kirekeszti ugyan az előkészületi cselekményeket a büntetendőség területéről, ellenben a kísérlet büntetőjogi fogalmát egyáltalán nem határozza meg, és így a thébai sphinx nyelvén beszélve, tulajdonképpen egy talányt tár elénk.”³⁵ E talány megoldására tett önálló, tudományos álláspontja szerint a bűncselekmény véghezvitelének megkezdésének, azaz a büntetést érdemlőség alsó határának megállapításához a közfelfogást kell segítségül hívni. Tézise alapjául szolgál az a megállapítása, hogy „a közfelfogás a köznap értelemben vett kísérletet kizárólag a szándékolt bűncselekmény tényálladákszerű eredményének véletlen elmaradása esetén tekinti büntetést érdemlőnek.”³⁶ Álláspontja szerint a közfelfogás akkor tekinti az eredményt véletlenül elmaradottnak, ha a „tettes elhatározásának időpontjából nézve, lehetségesnek tartja az eredmény bekövetkezését, ezen az állásponton pedig abban az esetben van, ha az elhatározása idején az emberi megismerés körébe eső összes jelenségek szem előtt tartásával úgy találja, hogy a tettes alkalmas eszközt, alkalmas tárgyat és alkalmas elkövetési helyet szemelt ki.”³⁷ Megjegyzendő, hogy az alkalmatlan kísérlet mikénti meghatározásának a közfelfogásra alapítása rendkívül bizonytalan, nem jól megragadható, ily módon nem szerencsés az alkalmatlanság megítélésének e szubjektív fogalomra alapítása.

Schultheisz debreceni egyetemi tanári működése alatt fontos bűncselekménytani kötete jelent meg.³⁸ Ez a műve nem csupán a jogtanuló ifjúság céljait szolgálta, hanem egyúttal tudományos állásfoglalás is volt. Még megpróbálta folytatni a német dogmatikai alapokon nyugvó magyar büntetőjog elméleti művelését. A két részre osztott könyv első része a bűncselekmény fogalmához igyekszik közelebb juttatni, míg a második rész a bűncselekmény megjelenési alakjait tárgyalja.

A bűncselekmény fogalmával összefüggésben a szerző a tényálladákszerűség, a jogellenesség és a bűnösség fogalmaira épülő hagyományos bűncselekménytant a büntetési célok megvalósulásából levezetett negyedik fogalmi ismérvvvel kívánta bővíteni és továbbfejleszteni. Ez a negyedik új elem a cselekménynek „az a sajátossága, hogy megbüntetése esetén a büntetés céljai megvalósulhatnak.”³⁹ Mindkét részre didaktikai szempontból a tömörség, de az alapos és világos írásmód a jellemző. Összegzésként annyit lehet ezzel kapcsolatban megállapítani, hogy ez a fogalmi meghatározás és a fogalmi elemek kibontása modern és a büntetőjog fejlődése szempontjából meghatározó német dogmatikai irányza-

³⁵ SCHULTHEISZ 1942, 4. p.

³⁶ Uo. 22. p.

³⁷ Uo. 25. p.

³⁸ SCHULTHEISZ 1948.

³⁹ Uo. 13. és 74–75. pp. Megjegyezhető továbbá, hogy a büntetőjog-irodalomban csak szórványosan találkozhattunk olyan nézetrel, amely a bűncselekmény, valamint a ténylegesen is büntethető cselekmény fogalmának az azonosítására törekedett. *Schultheisz* ezzel az új fogalmi elemmel azt érte el, hogy az ún. másodlagos büntethetőségi akadályok fennforgásakor ez az új elem már nem valósul meg, vagyis ilyenkor a cselekmény nemcsak nem büntethető, de nem is bűncselekmény. Vö. TOKAJI 1984, 68–69. pp.

tokkal szinkronban levő szemléletet tükröz. A fogalmi elemek közül a negyedik *Schultheisz* Emil újításának tekinthető a hazai szakirodalmunkban, de az is elmondható ezzel kapcsolatban, hogy ezen új fogalmi ismérv nem vált általánosan elfogadottá, illetve az új fogalmi elemmel kritikailag is csak kevesen foglalkoztak.⁴⁰ A könyv második része a stádiumokat, a tettesség, részesség kérdéskörét, valamint az egység-többség tanát tárgyalja.

Schultheisz Emil ezen művéről recenzió jelent meg.⁴¹ A recenzius értékelése szerint a szerző „nagyszerű munkája nem csak az egyetemi ifjúság tanulmányait kellően előmozdítani, de éppennyire gondolatokat ébreszteni és vitákat ösztönözni is egyaránt alkalmas.”

Györgyi Kálmán szerint a szerző „szép kifejtését adta” a stádiumok, a tettesség és a részesség, valamint az egység-többség tanának. Györgyi értékelésében „a bűncselekménytan elméletének továbbfejlesztésében jelentős alkotás”, de mellette az a megjegyzés is szerepel, hogy ez a munka „még nem haladta meg a burzsoá dogmatikai irodalom hagyományos kereteit.”⁴²

Schultheisz Emil 1949-ben – az előző évi dogmatikai művétől teljesen eltérő szelvényben – olyan írásokat tett közzé, amelyekben kifejtette, hogy „a társadalom hatékony védelmét csak a tettes-büntetőjog tükrözheti vissza.”⁴³ Továbbá a *nullum crimen sine lege* elv „sürgős felszámolást igényel.” A közösségi érdekek szemben az egyéni érdek primátusa „állandó veszélyt jelent a közösségre nézve.” Szovjet mintára az új kódexbe felvenni javasolja a büntethetőséget alapító analógia lehetőségét. Eljut tehát oda, hogy a „büntetendővé nyilvánítás visszaható erővel ruházható fel”, sőt egyenesen a súlyosabb törvény visszaható hatályának elismerését szorgalmazza.⁴⁴ Lényegében a jogállami büntetőjog kiiktatására irányuló idézett schultheiszi javaslatok beárnyékolják a korábbi értékes bűncselekménytan munkáit, még akkor is, ha sejteni és feltételezni lehet, hogy a fenti „új reform-elm gondolatái” megfogalmazására a marxista ideológia, az adott „kommunista korszalem” elvárásai, az azoknak való megfelelés készítették és kényszerítették.⁴⁵

Schultheisz Emil a jogalkalmazók számára sok gondot s fejtörést okozó és a gyakorlati munkájukban szinte naponta felmerülő problémákról készített és jelentetett meg tanulmányt 1956-ban Szegeden. A látszólagos halmazaton belüli szerzői csoportosítás lényegében ma is használatos, azzal a megjegyzéssel, hogy a látszólagos eszmei halmazat⁴⁶ helyett az alkalmazott mai megnevezés látszólagos alakira változott. Ami viszont nyilvánvaló és érthető eltérést jelent, az az, hogy *Schultheisz* még az akkori hatályos Csemegi Kódex, pontosabban a BHÖ pontokba felvett tényállásokra hivatkozott és azokat elemezte.

⁴⁰ TOKAJI 1984, 69. p.

⁴¹ SCHÄFER 1948

⁴² GYÖRGYI 1979, 121–148. pp.

⁴³ SCHULTHEISZ 1949, 12–16. pp, idézet 14. p.

⁴⁴ Uo. 193–199. pp. 237–242. pp. különösen 194–195. pp.

⁴⁵ Vö. SZOMORA 2006, 440–441. pp. NAGY 2013b, 84–85. pp.

⁴⁶ SCHULTHEISZ 1956, 4–9. p.

3. Büntetéskiszabással kapcsolatos munkássága

Schultheisz Emilnek 1953-ban büntetéskiszabási kötete jelent meg. A munkát áthatja a korszakra jellemző ideológia szemlélet, amely már a kötet nyitómondatában tetten érhető: „[...] a büntetéskiszabás területén is a legbiztosabb iránytű a marxizmus-leninizmus, jó ítéletet csak az a bíró hozhat, aki annak tanításait elsajátította.”⁴⁷ E munka⁴⁸ sarokpontja az a szemlélet, hogy a bűncselekmény alapvető fogalmi ismérveit veszi alapul, és ezen ismérvek adott esetben megállapított minősége, intenzitása (foka) határozza meg a büntetés mértékét. Ennek során hangsúlyozza az individualizáció elvének fontosságát.⁴⁹ Ebben a munkájában részletesen foglalkozik a büntetés kiszabását meghatározó súlyosító és enyhítő körülményekkel is. A súlyosító és enyhítő körülmények egész katalógusát szintén a bűncselekmény fogalma rejtí magában, és ezeket a körülményeket a bűncselekmény fogalmából kell levezetni emellett, hogy „az élet sokrétűsége, gazdag változatai lehetetlenné teszik azt, hogy egy, a büntetéskiszabásról szóló mű átfogja az összes súlyosító és enyhítő körülményeket.”⁵⁰ E körülményeknek mintegy 50 oldalon keresztül történő feltárását, elemzését követően külön fejezetben ad iránymutatást az enyhítő, valamint súlyosító körülmények megállapításához és értékeléséhez. Az egész művet dialektikus szemlélet jellemzi, amely szerint „a bíróságnak a büntetés mérvére befolyással bíró jelenségeket összességükben kell vizsgálnia, hiszen ilyen szemléletmód nélkül egy-egy súlyosító vagy enyhítő körülménynek sokszor még a pusztán fennforgása sem állapítható meg, az említett mozzanatok helyes értékelése pedig nem is lehetséges.”⁵¹

Schultheisz ebben a munkájában a bűncselekmény fogalmával összefüggésben sajátos meghatározásra jut, amennyiben nem a tényállásszerűséget építette be a bűncselekmény fogalmába, hanem a bűncselekmény fogalmi elemeit a törvényi tényállásba. Ekkor azt a nézetet tette magáévá, hogy a társadalomra veszélyesség nem tényállási elem, hanem a törvényi tényállást átható bűncselekményi sajátosság.⁵²

Schultheisz e cím alatt vizsgált művéről recenziók is megjelentek. Az egyik recenzius kritikai észrevétele szerint „adós marad a munka annak elvi tisztázásával is, hogy ha a törvényi tényállás keretén kívül esik valami jelenség, akkor az milyen tétel alapján [...] hathat a büntetés mértékére.”⁵³ A recenzius összegző értékelése szerint *Schultheisz* kötete „hézagpótló és értékes munka”, „és alig kimeríthető sok értékes gondolatot ad.”⁵⁴ A másik értékelés szerint *Schultheisz* Emil tanítása a súlyosító és enyhítő körülmények-

⁴⁷ SCHULTHEISZ 1953, 3. p.

⁴⁸ A kiadvány eredeti változata *A büntetés kiszabás elmélete* címmel már 1950-ben elkészült. A Mefesz Jegyzetosztálya a *Jogászköri kiadványok* keretében kézirat gyanánt jelentette meg. Ez a munka még a Csemegikódex fogalom rendszerét használja, a cselekmény társadalomra való veszélyessége helyett a bűncselekmény még a jogellenességen alapul. Vö. KARDOS 2004, 216. p.

⁴⁹ SCHULTHEISZ 1953, 5. p.

⁵⁰ Uo. 6. p.

⁵¹ Uo. 73. p.

⁵² TOKAJI 1984, 92. p.

⁵³ KOCSIS 1953, 545. p.

⁵⁴ Uo. 548. p.

ről a szocialista tudomány „fegyvertárának értékes darabja.”⁵⁵ Mindkét recenzens kritikai észrevételeket, hiányosságokat is megfogalmaz, amelynek lényege az, hogy „élesebben kellett volna minden egyes esetben a burzsoá álláspont helytelenségét, osztályérdekszolgálatát elénk tárni és ezzel párhuzamosan minden egyes esetben meggyőzőbben kellett volna a szocialista álláspont fölényét kimutatni, [...] megsemmisítő bírálatának is kellett volna lennie.”⁵⁶

4. A szexuális bűncselekményről írt monográfiája

A szexuális deliktumok *Schultheisz* Emil legkedveltebb témakörei közé tartoztak. Sajátosan találó megállapítása volt ezzel összefüggésben, miszerint a nemi erkölcs elleni bűncselekmények a büntetőjognak olyan mocsara, amelyen gyönyörű virágok teremnek.⁵⁷ Ezzel utalt e témakör elméleti és gyakorlati szempontból is sokrétű elágazásaira, érdekes problémák egész sorát felvető mivoltára. Az előadásain is a gyakorlati példáit többnyire a szexuális bűncselekmények köréből vette, abból a megfontolásból is, hogy a hallgatók az elméleti tételeket, szabályokat, ha kellőképpen nem is, de az érdekes példákat már jobban megjegyzik. A szexuális bűncselekmények témaköre a nyugdíjba menetele után is foglalkoztatta, és ennek eredményeképp született az 1966-ban kiadott monográfiája, az utolsó nagy műve. A kötet az első oldalon a következő ajánlással indul: „Ajánlom volt hallgatóimnak, akiknek a büntetőjog iránt annakidején tanúsított érdeklődése professzori éveimnek legszebb emléke.” Részletesen elemzi a nemi erkölcs elleni bűncselekmények tényállásait, és a törekvése az volt, hogy fejtegetései életszerűek legyenek. Ezért ismertetett a szokásosnál nagyobb számban az egyes megállapítások illusztrálására szolgáló jogeseteket is. A szexuális deliktumok elemzése mellett különösen figyelemreméltó a monográfia végén található két függelék. Az elsőben a jelentősebb nemi elferdülések bemutatása szerepel. E fejezetben szól egyebek mellett a mazochizmusról, a zoofiligról, a fetisizmusról, illetőleg a fobofiligról. Nemi elferdülésnek tekinti mindezek mellett a nárcizmust, illetőleg annak szexuális vetületeként az ún. autoerotizmust.⁵⁸ Egyes nemi elferdüléseket más bűncselekmények elkövetésével is összefüggésbe állít. E tekintetben kiemelés érdemel *Schultheisz* fobofiligról szóló írása, amelyben konkrét példákon keresztül az „*érzelmek irradiációjáról*” értekezik, azaz arról a jelenségről, amikor „*a legkülönbözőbb természetű affektív izgalmak egymásba könnyen átszaphatnak, egymást kölcsönösen aktivizálhatják.*”⁵⁹ Így például vannak, akikben a félelemérzet szexuális vágyat kelt, ezért azokat a szituációkat keresik, amelyek belőlük

⁵⁵ SÁRKADI 1953, 552. p.

⁵⁶ KOC SIS 1953, 546. p.

⁵⁷ Korábban már *Angyal* Pál is a nemi deliktumokkal foglalkozó jogász helyzetét ahhoz a természettudóséhoz hasonlította, aki „a bűzhödött mocsarak faunájának vagy flórájának tanulmányozását [...] tűzi ki feladatául. Ott is, itt is szenny az, amiben dolgozik.” A mocsárban „gyönyörű virágok teremnek” schultheiszi kitételnek *Angyal*nál nincs nyoma, viszont e területen a tanulmányozás „ellenértékének” már van: „rendkívül sok, felette érdekes és tanulságos problémához vezet el.” *ANGYAL* 1937, Előszó.

⁵⁸ *SCHULTHEISZ* 1966, 294. p.

⁵⁹ Uo., p.

félelmet váltanak ki. *Schultheisz* a lopás (szexuális eredetű kleptománia) elkövetését hozza fel tipikus bűncselekményként e szexuális defektus fennállása esetén.

A monográfia második függelékében olyan elme- és idegbetegségeket taglal, amelyek gyakrabban okozhatják a szexuális cselekmények véghezvitelét. Hangsúlyozza, hogy e defektusok nem ritkán oda vezetnek, hogy a szexuális cselekmény kifejtésekor az elkövető beszámítási képessége hiányzik, így voltaképpen büntetőjogi felelőssége nem állapítható meg (kényszergyógykezelése elrendelhető).⁶⁰ Ezek tárgyalását mégis fontosnak tartja, ily módon – mint ahogyan az a jogesetek számosságából is észlelhető – gyakorlatorientált, kriminológiai, a nemi bűnözés okait feltáró ismerteket sem nélkülöző munkáról van szó. A különböző kórformák – pl. skizofrénia, epilepszia, paranoia, mániás depresszió – lelkiismeretes feltárása miatt e munka nemcsak a szexuális bűncselekményeket elemzése szempontjából fontos, hanem a beszámítási képesség, illetve a kóros elmeállapot kutatása szempontjából is hasznos adalékul szolgál.

***

Schultheisz Emil büntetőjogi előadásai fogalommal váltak. Minden egyes előadására messzemenően felkészülten érkezett, előadásai jól jegyzetelhetőek voltak, értelmes, logikus felépítésűek. Jól érződött klasszikus büntetőjogi műveltsége. Más szerzőkre is gyakran hivatkozott. Mivel sziporkázóan szellemes előadásai élményszámba mentek, óráit nem ritkán más hallgatói is látogatták. A vizsgán viszont nem volt ilyen kellemes „jelenség”, szigorú és következetes volt, szinte szó szerint megkövetelte a leadott előadása anyagát és a büntető törvény szabályait. Olykor a hallgatók nehezményezték a szó szerinti számonkérést, erre a válasza a következő volt: ez a kifogás nem teljesen helytálló, ugyanis mondhatnak nekem a „vagy” helyett „avagy”-ot, az „és” helyett pedig „s”-t.

Még egy vonásáról szólnék, félelmetes memóriájáról. Ennek egyik megnyilvánulása az volt, hogy minden hallgatóját ismerte, egy szemeszter alatt az akkoriban kb. hatvan fős évfolyam minden hallgatójának arcát megjegyezte, nevét pontosan tudta. Ehhez sajátos módszere is kapcsolódott, előadásain ugyanis számon kérte az előző órán elhangzottakat a felszólított hallgatóktól. Ezzel pedig sikerült elérnie azt, hogy a hallgatók nem a vizsgaidőszakban kezdtek először foglalkozni a tananyag elsajátításával.

Személyes észrevétellel zárnam: jó néhány egykori hallgatóját, tanítványát interjúvoltam, kérdeztem, s szembetűnő volt *Schultheisz* Emil, az oktató, kutató professzor iránti fenntartás nélküli egyöntetűen nagyfokú tisztelet, szellemi, tudósi, előadói nagyságának egyértelmű elismerése. Egyszerűen és találóan kifejezve: „Jó híre-neve máig kíséri.”⁶¹

Egyet lehet és kell érteni azzal az értékeléssel, hogy a vizsgált időszak egyik legkiemelkedőbb alakja *Schultheisz* Emil, kinek művei és időtálló gondolatai ma is részint meghatározóak, részint messzemenő figyelmet érdemelnek a büntetőjogi kutatásokban.⁶²

Schultheisz Emil – olykor bizonyos ellentmondások ellenére is – vitathatatlanul a régi nagy professzorok sorába tartozott, s ezt ismerte el több kiadvány is.⁶³

⁶⁰ Uo. 305. p.

⁶¹ RUSZOLY 2017, 250. p.

⁶² FEJES 2018, Előszó 9. p. hasonlóképp KARDOS 2004, 217. p.

Ehhez képest elszomorító az ilyen kvalitású és teljesítményű professzor más helyeken történő elfelejtése és elhanyagolása. Ennek sajátos példaként említhető az a kötet,⁶⁴ amelyben lexikális életrajzi összeállítás található a magyar büntetőjog-tudomány 19. és 20. században elhunyt művelőiről. „Természetesen” több debreceni, illetve szegedi büntetőjogi iskolateremtő professzor mellőzésével. Így *Schultheisz Emil* neve sem szerepel az említett kötetben. Hasonlóképp más fontos szakmai, lexikális jellegű kiadványban sem található meg a neve.⁶⁵ Ilyen helyzetben különösen nagyra értékelhetők az érték- és hagyományörzést is szolgáló rendezvények⁶⁶ és kiadványok.⁶⁷

III. Fontosabb művei

A parancs folytán elkövetett büntetendő cselekmény. Miskolci Jogászélet 1925/6-7.

A részesség az új német büntetőtörvénykönyv tervezetében. Jogállam: jog- és államtudományi szemle 1926/6. (25. évf.) 327–330. pp.

A kísérlet az új német büntetőtörvénykönyv tervezetében. Jogtudományi Közlöny 1927/3. (62. évf.) 24–25. pp.

A részesség a katonai büntetőtörvénykönyv tervezetében. Magyar Jogi Szemle 1929/9. 342–346. pp.

A katonai büntetőtörvény (1930. évi II. törvénycikk) magyarázata I. kötet – Általános rész. Budapest, 1931.

A tisztelet mellőzésének három tényálladéka. Magyar Jogi Szemle 1932/8. 249–253. pp.

A bűncselekmény elkövetésére irányuló katonai parancs. In: HELLER ERIK – MOÓR GYULA – RÁCZ GYÖRGY (szerk.): Büntetőjogi tanulmányok Angyal Pál születésének 60-ik és jogtanári működése 35-ik évfordulójának emlékére. Budapest, 1933.

A katonai büntetőtörvény (1930. évi II. törvénycikk) magyarázata II. kötet – Különös rész I. füzet – Függelékemlértés. Budapest, 1934.

A zendülés jogtárgya – Adalékok a jogtárgy kutatás módszertanához. Magyar Jogi Szemle 1935/2. 62–72. pp.

A katonai büntetőtörvény (1930. évi II. törvénycikk) magyarázata II. kötet – Különös rész II. füzet – Zendülés és bujtogató. Budapest, 1936.

A jogrend érzelmi alapjának büntetőjogi védelme. In: IRK ALBERT (szerk.): Büntetőjogi dolgozatok Finkey Ferenc irodalmi munkássága négyévtizedes évfordulójának emlékére. Pécs, 1936. 323–329. pp. *A jogtárgy – Büntetőjogi tanulmány.* Különlenyomat a Jog 1938. V. év. 3-4 és 5-6. számaiból. Szeged, 1938.

Az alkalmatlan kísérlet. Különlenyomat a Miskolci Jogászélet 1941/ 8-9 számaiból. Miskolc, 1942.

⁶³ Így például a Magyar Életrajzi Lexikon 1994, 786. p. MÉSZÁROS 1996, 63. p. NAGY 2013b 172–173. pp. NAGY 2015, 59. p. NAGY 2015, 310. p.

⁶⁴ Vö. WIENER 2000, 239–244. pp.

⁶⁵ LAMM – PESCHKA 1999.

⁶⁶ Példaként említhető *Schultheisz Emil* 100. születésnapjára (is) szervezett debreceni (1999. február 4.) és szegedi (1999. november 30.), valamint „Schultheisz 120” szegedi ülése (2019. május 24.).

⁶⁷ Külön kiemelendő ezzel kapcsolatban *Fejes Erik* szerkesztésében megjelent *Schultheisz Emil katonai büntetőjogi értekezései* című kötete a Magyar Katonai Jog és Hadijogi Társaság kiadásában (Budapest, 2018).

- A bűncselekményfogalom új eleme.* Jogászegyleti Szemle 1947/1. 43–54. pp.
- A bűncselekmény tana.* Debrecen, 1948.
- A jellem figyelembevétele a tettesbüntetőjogban.* Jogtudományi Közlöny 1949/1-2. (4. évf.) 12–16. pp.
- A Btk. reformjára vonatkozó elgondolások (I.).* Jogtudományi Közlöny 1949/9-10. (4. évf.) 193–199. pp.
- A Btk. reformjára vonatkozó elgondolások (II.).* Jogtudományi Közlöny 1949/11-12. (4. évf.) 237–242. pp.
- Szempontok a büntetőtörvénykönyv különös részének kodifikációjához.* Jogtudományi Közlöny 1951/4. (6. évf.) 196–202. pp.
- A büntetés kiszabása.* Budapest, 1953.
- Néhány új szempont a büntetőjogban.* In: SCHULTHEISZ EMIL (szerk.): A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának évkönyve. Budapest, 1953. 137–144. pp.
- A bűnsegély és a társtetteség elhatárolása.* Jogtudományi Közlöny 1954/11-12. (9. évf.) 439–444. pp.
- A büntetőjogi kodifikáció elvi kérdései.* Az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei. 6. kötet. 1955/1-2. 301–332. pp.
- A látszólagos halmazat.* Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica 1956/1. (2. Tom.) 1–23. pp.
- Az új büntetőtörvénykönyv tervezetének általános részéről.* Jogtudományi Közlöny 1960/12. (15. évf.) 653–662. pp.
- Az új büntető törvénykönyv tervezetének különös részéről.* Jogtudományi Közlöny 1961/4. (16. évf.) 206–212. pp.
- A nemi erkölcs elleni büntettek de lege lata.* Budapest, 1966.

IV. Irodalomjegyzék

- Előszó.* In: SZABÓ KRISZTIÁN (szerk.): Tanulmányok Dr. Kováts Andor professzor születésének 120. évfordulójára. Debrecen, 2004.
- ANGYAL PÁL: *A szemérem elleni büntettek és vétségek.* Budapest, 1937.
- CSÉKA ERVIN: *Emlékezés régi debreceni jogászprofesszorokra.* Jogtudományi Közlöny 2002/2
- FEJES ERIK: *Schultheisz Emil életútja.* In: FEJES ERIK: Schultheisz Emil katonai büntetőjogi értekezései. Budapest, 2018.
- GYÖRGYI KÁLMÁN: *A legújabb magyar büntetőjogtudomány fejlődésének fő irányai.* In: NAGY LÁSZLÓ (főszerk.): Jogász Szövetségi Értekezések. Budapest, 1979.
- HAVASI ZOLTÁN (főszerk.): *Szegedi Egyetemi Almanach (1921–1970)* Szeged, Hungaria, 1971.
- KARDOS SÁNDOR: *Devecseri Schultheisz Emil.* In: P. SZABÓ BÉLA – MADAI SÁNDOR (szerk.): A Debreceni Tudományegyetem jogtanárai (1914–1949) Debrecen, 2004.
- KISS KATALIN: *Hacker Ervin (1888–1945).* In: P. SZABÓ BÉLA – MADAI SÁNDOR (szerk.): A Debreceni Tudományegyetem jogtanárai (1914–1949). Debrecen, 2004.
- KOCSIS MIHÁLY: *Schultheisz Emil: A büntetés kiszabása.* Recenzió. Jogtudományi Közlöny 1953/12.
- LAMM VANDA – PESCHKA VILMOS (főszerk.): *Jogi Lexikon.* Budapest, 1999.
- Magyar Életrajzi Lexikon,* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.

- NAGY FERENC: *Alapvetések: A magyar büntetőjog-tudományának kiemelkedő alakjai*. In: BELOVICS ERVIN – NAGY FERENC – TÓTH MIHÁLY: *Büntetőjog I. Általános rész*. Budapest, 2015.
- NAGY FERENC: *A büntetőjog tudománya*. In: JAKAB ANDRÁS – MENYHÁRD ATTILA (szerk.): *A jog tudománya*. HVG Orac. Budapest, 2015.
- NAGY FERENC: *A szegedi büntetőjogi/dogmatikai iskola meghatározó képviselőiről*. In: HAJDÚ JÓZSEF (főszerk.): *90 éves a szegedi jogászképzés*. Szeged, 2013. [(2013a)]
- NAGY FERENC: *Rég és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2013. [2013b]
- NAGY FERENC: *Schultheisz Emil és Fonyó Antal életútjáról és munkásságáról*. Jogtudományi Közlöny, 2001/1.
- RUSZOLY JÓZSEF: *Egy lappangó jegyzőkönyv nyomában*. In: HAJDÚ JÓZSEF (szerk.): *Zakar András Ünnepi Kötet*. Acta Jur. et Pol. Tomus LXXX. Szeged, 2017.
- SARKADI ISTVÁN: *Schultheisz Emil: A büntetés kiszabása. Recenzió*. Jogtudományi Közlöny 1953/12. 548–552. pp.
- SCHÄFER ISTVÁN: *Schultheisz Emil: A bűncselekmény tana. Recenzió*. Jogászegyleti Szemle 1948/1-2.
- SZOMORA ZSOLT: *Az 1948. évi büntető novella megalkotásának körülményeiről és a törvény egyes rendelkezéseiről*. In: NAGY FERENC (szerk.): *Bűnügyi mozaik*. Szeged, 2006.
- TOKAJI GÉZA: *A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban*. Budapest, 1984.
- WIENER A. IMRE (társszerző és szerk.): *Bűntetendőség – Büntethetőség (Büntetőjogi tanulmányok)*. Budapest, 2000.

MEZEI PÉTER

SOMLÓ BÓDOG

(1873–1920)

I. Életrajz¹

A jelen tanulmányt tartalmazó kötet *Somló* Bódog halálának 100. évfordulóján jelenik meg. E szakmai életrajz ennek apropóján kétszeres örömmel vállalkozik *Somló* Bódog jogbölcséleti (jogsociológiai és jogfilozófiai) munkásságának vázlatos ismertetésére. Részletes és alapos kifejtésre ugyanakkor legalább három okból nem nyílik lehetőség.

Egyrészt a szűkös terjedelmi keretek okán is az alábbi tanulmány csak a somlói életmű legfontosabb állomásait érinti majd, számos munkáját nem nyílik lehetőségünk részletesen bemutatni. *Somló* Bódog tudományos életművében vegyesen lelhetők fel kevésbé fajsúlyos (visszhangtalan), idejétmúlt és nemzetközileg is zajos sikert arató tételek. E tanulmány érdemben főleg az utóbbira fókuszál.

Másrészt *Somló* jelentősége a magyar jogbölcséleti gondolkodásban nem mérhető csupán megjelent tanulmányaival. Ha másról nem is, a *Huszedik Század* és a *Társadalomtudományi Társaság* történetében játszott szerepéről, a tudományos/akadémiai szabadságot is célkeresztjébe emelő „*Somló-afférről*” mindenféleképpen szükséges röviden megemlékeznünk.

Harmadrészt *Somló* tudományos munkásságának alapos feldolgozására már sokan vállalkoztak, így az ismétlések elkerülésére is ügyelni kívánunk. Az alábbi elemzésnél is figyelembe vett források alapvetően három hullámban láttak napvilágot.² Először *Somló* Bódog halálát követően „legkedvesebb kolozsvári tanítványa”,³ *Moór* Gyula foglalkozott szellemi örökségével. A második hullámot a szocializmus második felében jelentkező „Somló reneszánsz” képezi. Ekkor számos elemzés született életútjáról és főbb műveiről. Végül a rendszerváltást követően kezdődött meg *Somló* munkásságának legalaposabb feltárása, elemzések és a somlói kéziratok széleskörű publikálásával. Ez a

---

¹ *Somló* Bódog életrajza átfogóan az alábbi források együttes megismerésével válik lehetővé: SZEGŐ 1976, 420–421. pp. SZABADFALVI 2011, 155–171. pp. SZABADFALVI 2016, 215–221. pp. TAKÁCS 2016a, 191–223. pp. TAKÁCS 2016b, 3–71. pp.

² Vö. különösen: SZABADFALVI 2016, 215–216. pp. 6. lj. TAKÁCS 2016a, 218–222. pp.

³ SZABADFALVI 2016, 220. p.

trend napjainkig is kitart, amit tudományos munkásságának csúcseke, a *Juristische Grundlehre* 2017-es centenáriumi tudományos megemlékezése tetőzött be.⁴

Mindezekre tekintettel az alábbiakban tekintem át *Somló* Bódog életútját, szakmai kiteljesedését, ismertetem legfontosabb munkáinak velejét, hogy ezáltal is leróhassuk tiszteletünket „a magyar jogbölcséleti hagyomány legelismertebb alakj[a]”⁵ előtt, akit még a szocialista korszak kutatói is a századfordulós Európa tudományos életének „egyik legeredetibb és legérdekesebb alakjának” tituláltak.⁶

Somló Bódog Felix *Fleischer* néven 1873. július 21-én „közepes jövedelemmel és közepes műveltséggel”⁷ rendelkező polgári családba született Pozsonyban. Édesapja, *Fleischer* Leopold, a Cs. kir. szab. osztrák Államvasút Társaság (mely később, 1883-tól, Osztrák-Magyar Államvasút Társaság név alatt működött) vasúti tisztviselője; édesanyja, *Weinberger* Jozefin volt. Szülei izraelita vallásúak voltak, így őt is e felekezet anyakönyvében regisztrálták, ám *Somló* 1891-ben önszántából áttért a római katolikus hitre. Ezzel egy időben előbb *Fleischer* Bódogra, majd *Somló* Bódogra módosította a nevét. Elemi iskoláját Budapesten, gimnáziumi tanulmányait Zsolnán, Trencsénben és Temesváron végezte. Bár egy 1913-as, saját maga által írt életrajzi szócikkben nem tett róla említést,⁸ magyar jogi tanulmányait a budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem jogi karán kezdte. Egy szemeszter elteltével és a család újabb (ezúttal Temesvárról való) költözésének köszönhetően azonban a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem jogi karán folytatta és fejezte be jogi tanulmányait. Jogtudományi doktorátusát 1895-ben, államtudományi doktorátusát pedig 1896-ban szerezte. 1895 és 1896 során egyévnyi sorkatonai szolgálatot teljesített, illetve nyolc hónapig ügyvédjelöltséget is vállalt Kolozsváron. *Pikler* Gyula javaslatára az 1896/1897-es tanév őszi (téli) félévét Lipcsében, a tavaszi (nyári) szemesztert pedig Heidelbergben töltötte állami ösztöndíjas hallgatóként. Hazatértét követően 1898 és 1903 között Budapesten az Államvasút Társaság Központi Igazgatóságán helyezkedett el. Előbb segédfogalmazóként, majd 1901-től fogalmazóként dolgozott.

A tudományos munkásság iránti elkötelezettsége jegyében (egyúttal felismerve a gyakorlati jogászság iránti érdeklődésének teljes hiányát) mindent megtett annak érdekében, hogy a lehető leghamarabb katedrához jusson. Az akkori szabályok értelmében erre csak habilitációt követően kerülhetett sor. Elsőként jogbölcslethez habilitált Ko-

⁴ Ennek méltó megünneplése céljából az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete 2017. november 10-én háromnyelvű előadásokat tartalmazó konferenciát szervezett Budapesten. L. <https://jog.tk.mta.hu/esemeny/2017/10/juristische-grundlehre-100> (Letöltés idejé: 2019. december 17.)

⁵ SZABÓ 2016, 239. p.

⁶ BODZSONI 1975, 140. p.

⁷ TAKÁCS 2016a, 192. p.

⁸ „1. Születtem Pozsonyban, 1873. júl. 21. – 2. A gimnáziumot Zsolnán, Trencsénben és Temesvárt, jogi tanulmányaimat Kolozsvárt, Lipcsében és Heidelbergben végeztem. – 3. 1899-ben a kolozsvári egyetemen a jogbölcsészet magántanára, 1903-ban a nagyváradai jogakadémia tanára, 1905-ben pedig a kolozsvári egyetemen a jogbölcsészet és a nemzetközi jog tanára lettem s jelenleg is az vagyok. – 4. A következő folyóiratoknak vagyok munkatársa: Jogállam, Huszadik Század, Athenaeum, Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, Grünhuts Zeitschrift für das private und öffentliche Rechte. – 5. Munkáim jegyzéke: A nemzetközi jogbölcsészet alapelvei. 1898; Állami beavatkozás és individualizmus, 1903; Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie. Berlin, 1909; Der Güterverkehr in der Urgesellschaft. Bruxelles. 1909; Az érték problémája. Budapest, 1911.” L. TAKÁCS 2016a, 191. p. Részben idézi még SZEGŐ 1976, 420–421. pp.

lozsváron 1899-ben, majd három évre rá politikatudományból teljesített újabb habilitációt. Az ily módon elnyert magántanári címe azonban továbbra sem jelentett főállású egyetemi munkát. Három ízben is elutasították (sok esetben csekély hátszéllel kísért) felvételi jelentkezését oktatói pozícióra (a máramaroszi, a pécsi és a pozsonyi jogakadémiákon).⁹

A tudomány iránti elkötelezettségét azonban már ekkor igazolta azzal, hogy – még az Államvasút Társaság segédfogalmazójaként – 1900-ban központi szerepet vállalt az első jelentős magyar jogszociológiai folyóirat, a *Husadik Század* elindításában. 1913-ban megfogalmazott, már hivatkozott rövid lexikoni életrajzában a *Jogállam*, az *Athenaeum*, az *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie* és a *Grünhuts Zeitschrift für das private und öffentliche Rechte* című folyóiratok „munkatársának” is nevezte magát. Ugyancsak központi szerepet töltött be – *Harkányi* Edével és *Pikler* Gyulával egyetemben – a *Társadalomtudományi Társaság* 1901-es megalapításában, amelynek működésében – 1913-ig – számos funkciót ellátva vállalt aktív szerepet.

Végül 1903-ban nyerte el jutalmát kitartó fáradozása, amikor a Budapestre távozó Nagy Ernő közjogász helyét elfoglalva a nagyváradi jogakadémián megkezdhetette oktatói munkáját politika, magyar közjog és enciklopédia témakörökben. Nem sokkal később, 1905-ben a kolozsvári egyetem felkínálta számára a nyugdíjba vonuló *Werner* Rudolf katedráját.¹⁰ Előbb nyilvános rendkívüli, majd 1909-től nyilvános rendes tanár lett. 1918-ig a jogbölcsezet és a nemzetközi jog tanáraként dolgozhatott Kolozsváron. 1916-ban a Kar dékánjává is választották, e megbízatása az akkori hagyományoknak megfelelően egy évre szólt.

1918 késő őszen – Erdély román megszállását követően – áttelepült Budapestre, kolozsvári katedráját *Moór* Gyulára hagyta. A budapesti jogi karon – kormányzati támogatást is élvezve – 1918. december 3-án nevezték ki professzorrá, esküjét december 20-án tette le. 1919 elején azonban az országos politika mély sebeket hagyott az akadémiai szabadságon. *Kunfi* Zsigmond oktatási miniszter hét új professzort nevezett ki a jogi karra (köztük *Jászi* Oszkárt is, aki *Somló* Bódogot követően a *Husadik Század* főszerkesztője volt), ám e kinevezés az egyetemi szokásoktól (kinevezési eljárásrendtől) eltérő módon történt, s ezért dühös tüntetésekhez vezetett a jogi karon. Ennek keretében *Somló* Bódog – szembe kerülve számos korábbi barátjával, különösen *Jászi* Oszkárral – az egyetemi autonómia elvét támogatva ellenezte a kinevezési eljárást, később pedig már a kari tanácsai munkától is távol tartotta magát.¹¹ A forradalmi időszak elteltével a jogi kar valamennyi 1918. október 31. és 1919. március 21. közötti kinevezés felülvizsgálatáról döntött. Az említett hét professzort megfosztották a katedrájától, *Somló* Bódog kinevezését azonban „fenntartandónak” nyilvánították.¹² Ám az egyetemi autonómia elleni újabb támadásként a tanácsköztársasági kormány 1919. április 7-én kelt intézkedése nyomán valamennyi előadást, alapvizsgát és szigorlatot ideiglenesen, majd véglegesen

⁹ E sikertelen próbálkozásokat illetően I. TAKÁCS 2016a, 193–194. pp. A máramarosi sikertelen próbálkozásról a szüleihez írt levelét I. TAKÁCS 2016b, 35–37. pp.

¹⁰ SZABADFALVI 2016, 217. p. *Werner* Rudolf volt az egyike annak a két professzornak, aki 1899-es jogbölcseleti habilitációja során elbírálta (ténylegesen méltatta) *Somló* addigi munkásságát. L. SZABADFALVI 2016, 216. p.

¹¹ SZABÓ 2016, 246. p.

¹² TAKÁCS 2016a, 210–214. pp.

megszüntettek. A cél ezzel az volt, hogy a budapesti jogi kart „szakképző-intézeté” züllesszék.¹³

1920 szeptemberében végrendeletet tett, melyben – elvált és gyermektelen lévén – a Területvédő Ligát jelölte meg javai örökösének. Könyvtárát és kézíratait Moór Gyulára hagyta. 1920. szeptember 26-án a románok által megszállt Kolozsvárra utazott, ahol két nappal később a Házsongárdi (román nyelven központi) temetőben, édesanyja sírjánál önkézüleg vetett véget életének. Ugyanitt helyezték örök nyugalomra.

Életének egyetlen történő lezárását a *Somló* Bódog munkásságát kutatók számos okkal próbálják magyarázni. Bár egyértelmű választ nehéz volna találni, számos ok is közrejátszhatott végső döntésében, melyek – különösen életútját, a kor politikai nehézségeit és tudományos elveit is figyelembe véve – valóságos háttérrel kínálhatnak öngyilkosságának megértésében. Egészen pontosan *Somló*nak nem született gyermeke, ugyanattól a nőtől pedig kétszer is elvált. Bátyja (Gusztáv) ugyancsak eltolta magát az életet. A „régí rend” szerinti Kolozsvár elveszett, ám új, budapesti állása sem hozott megnyugvást és kellő alkotói szabadságot számára.¹⁴ Az 1918-1919-es forradalmi hangulat erkölcsi értékrendjével nem állt összhangban, és a formálódó (antiszemita) Horthy-rendszer is távol állt kozmopolita, európeér jellemétől. Arra nézve nincsenek meggyőző bizonyítékaink, hogy zsidó származása, korai kikeresztelkedése ellenére, ténylegesen szült-e benne feszültséget. Különösen érdekes lehet ebből a szempontból, hogy épp azon a napon (1920. szeptember 26-án) indult Kolozsvárra, mikor kihirdetésre került a Horthy-rendszer híres (hírhedt) 1920: XXV. törvénycíkke, amely bevezette a *numerus clausus*t, vagyis a „nemzetiségi arányoknak” megfelelő részvétel lehetőségét a felsőoktatásban. Még sincs semmi okunk azt hinni, hogy ez a jogszabály váltotta ki *Somló* végső elkeseredését.¹⁵ Egyrészt a budapesti jogi kar már 1919-ben saját belső „zsidóellenes” határozatával korlátozta a felvehető hallgatók körét,¹⁶ másrészt *Somló* korábbi végrendelezése is arra enged következtetni, hogy a nagy döntést már a *numerus clausus* törvény kihirdetése előtt meghozta. Sokkal inkább tűnik mérvadónak az, amire *Takács* Péter meggyőzően utalt: *Somló* tudományos munkásságának fókuszában mindenkor a „helyes cselekvés kérdései” álltak.¹⁷ Egy ilyen személyes sorstragédiákkal terhelt időszakban, vészterhes korban, a tudományos szabadság beszűkülése mellett elképzelhető, hogy *Somló* számára kizárólag az öngyilkosság tűnt „helyes” megoldásnak.¹⁸

¹³ SZABÓ 2016, 247. p. Ahogy *Somló* a naplójában tömören megállapította: „[a] jogi kar felszámolva”. L. uo.

¹⁴ *Somló* Bódog a naplójába 1919. február 10-én az alábbi bejegyzést tette: „Az aktivitás, a cselekvés világa, a maga százféle követelményével, amelyet a benne élőkkel szemben támaszt, alapvető irracionálisával, amely ott is folyvást elhatározásokat követel, ahol ésszerű döntést hozni nem lehet, mivel képtelenség minden tényezőt számításba venni – ez a világ az én legádázabb ellenségem, már a fuvallata is méreg az én számomra. Ez a világ a szellemi koncentráció, az elmélyedés és magabaszállás esküdt ellensége.” L. TAKÁCS 2016a, 213. p. Hasonlóképp vélekedik Szabó Miklós is, aki *Somló* habitusának velejét úgy ragadja meg, hogy „keresi a tudomány művelésének lehetőségét ígérő nyugalmat, s menekül a nyugalmat feldúló és a tudós életet ellehetetlenítő (köz- és magánéleti) turbulenciák elől”. L. SZABÓ 2016, 242. p.

¹⁵ SZABÓ 2016, 254–255. pp.

¹⁶ Uo. 254. p.

¹⁷ TAKÁCS 2016a, 215. p.

¹⁸ A különböző értelmezéseket l. uo. 215–218. pp.

II. Tudományos munkásság

Somló Bódog munkásságát sok szempontból „korszakalkotónak” nevezhetjük, mégis szerencsésebb volna talán úgy fogalmazni, hogy az „korszak-elhatároló” volt. Az ő nevéhez köthetjük az Európában a 19. század végén teret nyerő, és a hagyományos természetjogi és pozitivisták jogbölcséleti megközelítéseket háttérbe toló neokantiánus irányzat magyarországi meghonosodását. E 20. század második évtizedére tehető fordulatot megelőzően a magyar jogbölcséleti gondolkodást nagyban áthatotta a naturalista (természettudományos) pozitívizmus, illetve az evolucionizmus; a legfontosabb jogbölcséleti irányzat pedig *Pikler Gyula* belátásos jogelmélete volt.¹⁹ Maga *Somló* is az utóbbi irányzatok – tovább *Herbert Spencer* individualizmusának a – hatása alatt kezdte meg tudományos munkásságát a 19. század végén. Ugyanakkor az is igazolást nyert, hogy *Somló* 1896-tól kezdve forgatta *Immanuel Kant* munkáit.²⁰ E széleskörű alapokból emelkedett ki végül *Somló* neokantiánus álláspontja főművének, a *Juristische Grundlehre* 1917-es megjelenése révén.

Az alábbiakban tekintsük át *Somló* tudományos munkásságának korszakait, legfontosabb műveit, tudományteremtő munkásságát és a korszakos jelentőségű „*Somló-affér*” részleteit.

1. Somló Bódog alkotói korszakai

A *Somló* Bódog tudományos munkásságát kutatók körében rendre felmerül az a gyakorlati jelentőségű kérdés, hogy *Somló* pályáját hány korszakra lehet (vagy kell) bontani.²¹ A hagyományos (*Szabó* Miklós szavaival élve „közhelyszerű”²²) tételt *Moór Gyula* indította útjára. E szerint *Somló* munkássága két nagy korszakra osztható: „*Somló* Bódognak az 1896-tól 1920-ig terjedő 24 évnyi irodalmi munkásságán belül két nagy szakasz különböztethető meg. Mindkét pályaszakasz, az átmenetet leszámítva, hozzávetőlegesen egy évtizedet ölel át a munkásságából. Az első periódusban *Somló* *Herbert Spencer* hatása alatt állt, s tudományos érdeklődése elsősorban szociológiai kérdésekre irányult. A második szakaszban a kanti filozófia alapjaira helyezkedett és tudományos érdeklődése a jog alapfogalmai, valamint egyre növekvő mértékben a filozófiai problémák körül forgott.”²³ *Moór* az említett eltávolodási/váltási periódust 1907–1910 közé tette, kiemelve az 1909–1910-es éveket, amikor *A jog értékmérői* című munkája német, majd magyar nyelven is megjelent.²⁴ Az ezt követően kibontakozó második korszakot a *Rudolf Stammler* nevével fémjelzett neokantiánus álláspont elfogadása jellemezte.²⁵ Ebben a periódusban jelent meg *Somló* életművének legfontosabb eleme, az 1912-ben megkezdett, 1916-ra befejezett, ám napvilágot csupán 1917-ben látott *Juristische Grundlehre*.

¹⁹ *Pikler Gyula* elméletének ismertetését l. SZABADFALVI 2011, 97–108. pp.

²⁰ SZABÓ 2016, 243. p.

²¹ BODZSONI 1975, 123–143. pp. SZABÓ 2016, 240–242. pp. TAKÁCS 2016a, 206–207. pp.

²² SZABÓ 2016, 240. p.

²³ *Moór Gyula* előszavát l. SOMLÓ 1926, 4. p.

²⁴ Magyar nyelven lásd: SOMLÓ 1910.

²⁵ SZABADFALVI 2016, 217. p.

E kánon, mely a szocializmus időszaka alatt is teljes elfogadást nyert,²⁶ napjainkra sok szempontból meghaladottá vált.²⁷ Egyrészt meggyőző érvek szólnak amellett, hogy *Somló* munkássága két korszaka nem határolható el „élesen” egymástól. Már az első korszakban jelentős kritikát fejtett ki *Somló* a belátásos jogelmélettel szemben, és ugyancsak az első korszak végén tetten érhetők számottevő neokantiánus hatások. *Somló* eltávolodása az első korszaktól ezért világosan több lépcsőben, fokozatosan valósult meg.²⁸

Ennél is fontosabb azonban az a vélemény, melyet az 1970-es évek óta *Szegő* Katalin hangsúlyozott.²⁹ E szerint a *Juristische Grundlehre* megjelenését követően *Somló* értéktani elemzéseket kívánt végezni, s ennek előtanulmányaiként születtek etikai (filozófiai) kéziratai, melyekre *Somló Prima Philosophia* címen hivatkozott. Ahogy azt *Szabó* Miklós idézi: „[m]egvan az alaptan, jöhet az értéktan/erkölctan”.³⁰ *Szegő* Katalin szerint „[e]zt a második fordulatot akkor is észre kell vennünk, ha nem olyan látványos, mint az első, ugyanis csak így érthetjük meg, hogy a somlói életműben a kantiánizmus két különböző változata érvényesült: a badeni típusú neokantiánizmus (ehhez számítom *Kelsen* jogfilozófiáját is), valamint a kantiánus indíttatású ismeretkritika, amely inkább a fenomenológiával rokon.”³¹ Másként megfogalmazva, az első korszakot a szociológiai/pozitivistá gondolkodás jegyében tekinthetjük *Somló* „ténytanának”, a második neokantiánus korszakot *Somló* „alaptanának”, s ezt követte volna az „értéktan.”³² E harmadik korszak azonban egyértelműen befejezetlen maradt. Etikai elemzéseivel megrekedt, habár *Moór* Gyulának írt levelei szerint a mű 1919 februárjára „nagyreszt készen is volt.”³³ Ahelyett azonban, hogy kéziratait sajtó alá rendezte volna, váltott, és 1918-ban ugyancsak megkezdett államelméleti kéziratain dolgozott tovább. Ezeket azonban ugyancsak befejezetlenül hagyta az utókorra.

2. Főbb műveiről

Somló első jelentősebb jogtudományi írásai *A parlamentarizmus a magyar jogban*,³⁴ illetve *A nemzetközi jog bölcselétének alapelvei*³⁵ címmel jelentek meg. Utóbbi írása az 1899-es jogbölcséleti habilitációjának alapjául is szolgált, és még nagyban a pikleri belátásos elmélet hatását tükrözi,³⁶ habár attól már egyes elemeiben elszakadt.³⁷ 1903-

²⁶ Ennek alapjául *Szabó* Imre részletes – azonban súlyosan kritikus – hangvételű elemzése szolgál. L. SZABÓ 1955.

²⁷ Ismert azonban még olyan relatíve friss tanulmány, amely továbbra is kitart e kettős korszakolás mellett. L. SZEGVÁRI 2004.

²⁸ SZABÓ 2016, 240. p.

²⁹ „Élete legvégén általános filozófiai s főleg tudományismeretelméleti kérdések foglalkoztatták. A posztumusz mű arról tanúskodik, hogy erősen távolodik a kanti filozófiától, és a Leibniz-Bolzano-féle bölcséleti vonalat próbálgatja”. L. SZEGŐ 1976, 422. p.

³⁰ SZABÓ 2016, 244. p.

³¹ SZEGŐ 1999, 12. p. L. továbbá FUNKE – SÓLYOM 2013, 49–89. pp.

³² SZABÓ 2016, 246. és 251. p.

³³ Uo. 253. p.

³⁴ SOMLÓ 1896.

³⁵ SOMLÓ 1898. Vö. BODZSONI 1975, 125–126. pp. SZABADFALVI 2016, 216. p.

³⁶ Így „a nemzetközi jog fejlődése nem érzelmek és jogelméletek, hanem célszerűségi belátás produktuma”. L. SOMLÓ 1898, 49. p.

³⁷ Így „a szubjektív célszerűség tanából magából nem vezethető le semmilyen konkrét intézmény”. L. uo.

ban jelent meg továbbá az *Állami beavatkozás és individualizmus*³⁸ című írása, amely második, politikatudományi habilitációjának alapjául szolgált. E korai munkái hűen tükrözték a korszakot – és például a *Huszádik Század* folyóirat első évtizedét is – uraló természettudományi tudományos eszményt, visszaköszönt belőlük az evolucionizmus, a szociáldarwinizmus és a történelmi materializmus.

Az *Állami beavatkozás és individualizmus* című írásában³⁹ például a monopolkapitalista fejlődés által kiváltott állami beavatkozásokat nem találta az egyéni szabadságokkal szembeni támadásnak. Sőt, *Spencer* individualista elméletét meghaladva úgy ítélte meg, hogy az állami beavatkozás az alkalmazkodás természettörvényének modern kori megnyilvánulásaként fogható fel. *Somló* a „jogalkotási cselekvőség”, mint a természet rendjébe való mesterséges beavatkozást is a természetes fejlődés – egyben a természetes szelekció – eredményének tekintette. Ily módon *Somló* elvetette *Spencer* azon álláspontját, hogy az állami beavatkozás a természetes szelekció akadályát képezi. Végso soron *Somló* szerint az ideális állapotot az képezi, ha az állam mindenre kiterjedő ismeretek mellett igyekszik mindenre kiterjedően beavatkozni. A végcél pedig nem más, mint „[n]övekedő állami szabályozás, növekedő politikai szabadsággal karöltve: ez a fejlődés ideálja.”⁴⁰

Ugyanezen időszakban adta ki – a már habilitált, de még katedra nélküli – *Somló* a Herbert *Spencer* gondolatait tükröző tudomány-népszerűsítő zsebkönyveit, sorban *Ethika* (1900), *Jogbölcsélet* (1901) és *Szociológia* (1901) címmel.⁴¹ *Jogbölcséleti előadások* című művét⁴² pedig – a kor elvárásainak megfelelően – már katedrához jutott nyilvános tanárként hozta nyilvánosságra.⁴³ E kötetben *Somló* egyrészt a jogbölcsélet általános/normatív sajátosságait elemzi, a jogbölcséletet szociológiai jelleggel felruházva; másrészt külön kötetben vizsgálja a büntetőjog jogelméleti hátterét.⁴⁴

Somló első alkotói korszakának vége nagyjából akkor vette kezdetét, mikor *Somló* érezhetően és tudatosan szembefordult korábbi mentorával, *Pikler* Gyulával. Az 1907-re és a *Huszádik Század* hasábjaira tehető eszmecsere részeként *Somló* a belátásos elmélet helyett az „objektív szociológia” tétele mellett tette le a voksát. Ezért *Somlót* éles kritikával illette *Pikler*.⁴⁵ Hasonlóan jelentősnek nevezhető a *Somló* és *Rónai* Zoltán között 1910–1911 során zajló, és ugyancsak a *Huszádik Században* kibontakozó vita, melyben a felek a „helyes jog”, mint értékmérő körüli eltérő álláspontjuknak adtak hangot.⁴⁶ Végül *Somló* 1911-ben tartott nyilvános előadást a stammleri neokantiánus álláspont elfogadásáról, és annak a tudományos munkássága alapjául vételéről.⁴⁷ Ezzel eljutotunk *Somló* második nagy alkotói korszakához.

³⁸ SOMLÓ 1903a.

³⁹ Vö. BODZSONI 1975, 127–130. pp. SZABADFALVI 2016, 217. p. TAKÁCS 2016a, 198. p.

⁴⁰ SOMLÓ 1903a, p. 175. p.

⁴¹ TAKÁCS 2016a, 198. p.

⁴² SOMLÓ 1906.

⁴³ SZABADFALVI 2016, 217. p.

⁴⁴ Vö. BODZSONI 1975, 131–133. pp. SZABADFALVI 2016, 217. p.

⁴⁵ A vonatkozó publikációkat l. részletesen: TAKÁCS 2016a, 202. p. 37. lj.

⁴⁶ *Somló* e vonatkozású fő művét l. SOMLÓ 1910. A válaszok és viszontválaszok bibliográfiai adatait l. TAKÁCS 2016a, 203. p. 38. lj. L. továbbá SZABADFALVI 2016, 218. p.

⁴⁷ Uo. 217. p. 16. lj.

E korszak – és egyben a somlói életmű – legfontosabb eleme a *Juristische Grundlehre*.⁴⁸ Könyvében Somló a jog *a priori* fogalmának és fogalmi elemeinek elemzését végezte el, és a jog *genus proximumát* igyekezett megtalálni. Ezt magában a „szabályban” lelte meg. Ennek megfelelően a jogot „empirikus-akaratí jellegű normatív szabályként”⁴⁹ határozta meg, és igyekezett elhatárolni a többi normafajtától. Ennek keretében használta a „*nomológia*” („*Nomologie*”) vagy jogszabálytan kifejezést. E jogi norma kibocsátója a jogalkotó hatalom („*Rechtsmacht*”). Somló – eltávolodva a *Jogbölcséleti előadásokat* még olyannyira jellemző jogszociológiai nézőponttól⁵⁰ –, úgy találta, hogy a „jogalkotó hatalom” parancsainak rendszerint meg kell valósulniuk; e hatalmi tényezőnek a legmagasabb fokú hatalomnak kell lennie az összes közül; az életviszonyok széles körét kell szabályoznia; állandó (tehát nem ideiglenes) jellegűnek kell lennie; nem kötődhet kizárólag egyetlen személyhez, de emberek kisebb csoportjához sem (főleg ha e személy vagy személyek a múltékony hatalmi viszonyok megtestesítői); intézményesült formában kell működnie; végül a címzettek engedelmisséget kell, hogy tanúsítsanak a szabályokkal szemben.⁵¹

Somló jogforrási hierarchiájában különbséget tett a kifejezetten kinyilvánított és a nem kifejezetten kinyilvánított elsődleges jog között, és ugyanilyen formáit ismerte el a másodlagos jognak.⁵² A bírói szokásjogot a nem kifejezetten kinyilvánított másodlagos jog kategóriájába sorolta. Ennek kialakulása két módon képzelhető el: vagy a társadalmi konvencionális szabályokat (népszokást) érvényesíti, alkalmazza, vagy saját gyakorlatot teremt. Ugyanakkor ahhoz, hogy az elsődleges szokásjog kialakulhasson (mely egyenlő érvényű a kifejezetten kinyilvánított elsődleges joggal, így akár hatályon kívül is helyezheti azt), még kell a jogalkotó deklarációja, mivel ilyen szintű jogforrást csak ő alkothat. Mi több, ha a bírő a már létező törvényektől eltér, ez még nem helyezi hatályon kívül az elsődleges jogot. Somló szerint ugyanis ebben az esetben is kell a legfőbb hatalomnak ezt eredményező aktsa.

A bírák ugyan a konkrét tartalmukkal ellentétesen is értelmezhetik a jogszabályokat, így azoktól eltérő jogalkalmazásra is lehetőség nyílik, ám erre is csak abban az esetben, ha konkrét jogszabályi felhatalmazás van rá. Ugyanezt vallja a jog kiegészítésére vonatkozóan.⁵³

Somló a következőt írta a joghézagokról: „*a jog hézagosa az, ami azt jelenti, hogy a jog kiegészítésre szorul.*”⁵⁴ Viszont önmagában a jog hallgatása nem feltétlenül követeli meg a hézag pótlását, mivel véleménye szerint, elfogadva a jog logikai zártságának elméletét, a jog hallgatása is egyértelmű szabályozást takar. Ilyenkor a bírónak el kell utasítani a keresetet. Az tehát, hogy elismeri az említett jogszabályi rendelkezések lehetőségét, nem jelenti azt, hogy el is fogadná azt. Ő egy „joghézagra” mindenkor csak

⁴⁸ Az alábbiakban a tanulmány szerzője a *Juristische Grundlehre* Somló által magyar nyelven kivonatolt, s utóbb 1995-ben ismét kiadott *Jogbölcsészet* című változatára támaszkodott. A kötet elemzését I. különösen BODZSONI 1975, p. 138–140. SZEGVÁRI 2004, II.2. pont; SZABADFALVI 2016, 218–220. pp. TAKÁCS 2016a, 208. p.

⁴⁹ SZABADFALVI 2016, 219. p.

⁵⁰ SOMLÓ 1906, 40–77. pp.

⁵¹ SOMLÓ 1995, 23–34. pp.

⁵² Uo. 97–109. pp.

⁵³ Uo. 113–122. pp.

⁵⁴ Uo. 123. p.

jogpolitikai fogalomként koncentrált, csak úgy jelent meg gondolkodásában, mint a jog helytelenítése. Elképzelése szerint azonban jogalkalmazási hézag nincs, mivel „a fennálló jog alapján mindenkor el lehet dönteni, hogy valamely konkrét eset tiltott, parancsolt, megengedett vagy jogilag irreleváns-e.”⁵⁵ Ha tehát szükség van a jog kiegészítésére, akkor annak különböző okai lehetnek. Ha azért szorul pótlásra a jog, hogy helyes legyen: „helyességi joghézagról”, ha azonban azért, hogy alkalmazhatóvá váljon: „alkalmazási joghézagról” szólhatunk. Ez utóbbinak Somló szerint a következő változatai vannak: „amikor a bíró tisztán logikai tevékenységgel képes az alkalmazandó tételhez eljuttatni”⁵⁶, „logikai joghézagról” beszélünk. „Vagylagossági joghézag” névvel látta el azt az esetet, ha a törvény több alkalmazható tételt rögzít. Harmadik változat az „értékelési hézag”, melynek fennállása esetén a bíró erkölcsi értékelés alapján hivatott a jog kiegészítésére. Egy speciális eset az, ha ténylegesen van hézag, viszont nincs hatóság, ami kitölthetné azt (szemben az előzőekkel, ahol a bíró járhat el), így a szabály továbbra is hiányos marad. E normák tipikusan olyanok, amelyek a legfőbb hatalom kötelességét szabályozzák.⁵⁷ Mivel a törvény kizárja a kérdés legitim megoldását, a hézag csak jogsértéssel, vagyis illegitim úton egészíthető ki. Ez az „abszolút joghézag” esete.⁵⁸

A *Juristische Grundlehre* megjelenését követően neves magyar és európai kutatók gratuláltak levélben Somlónak, avagy írtak pozitív (persze nem egy esetben kritikával vegyített) recenziót a kötetről.⁵⁹ Ahogy Szabadfalvi is megjegyzi: a monográfia „évtizedekre kötelezően hivatkozott szerzővé tette Somlót a nemzetközi jogfilozófiai irodalomban”.⁶⁰

A *Juristische Grundlehre* megjelenését követően Somló – felismerve, hogy a jogi alaptan nem kizárólag a tételes jogra szorítkozik – értéktani elemzéssel szerette volna bővíteni 1917-es kötetét. Ahogy azonban arra Moór Gyulához írt leveleiben maga utalt, e „Wertlehre” kidolgozására saját etikai, ismeretelméleti gondolatainak szisztematikus rögzítését követően kerülhet sor. Kapcsolódó kéziratait „első filozófia” („*Prima philosophia*”) néven említette kollégáinak. 1918-ban és 1919-ben azonban gyakorlatilag minden megváltozott az életében. A vesztes világháború után (és a közelgő román megszállás elől) Budapestre költözött, ám a tudományos alkotóközege ott sem maradt hábo-

⁵⁵ MOÓR 1921, 21. p.

⁵⁶ SOMLÓ 1995, 124. p.

⁵⁷ Tipikusan ilyen, ha a törvény szerint a trón csak egy dinasztián belül maradhat, azonban az kihal, vagy ha az uralkodó halála előtt nem nevezi meg utódját, pedig ez kötelessége volna. A példákat l. uo. 125. p.

⁵⁸ Somló joghézagokkal kapcsolatos álláspontját már 1911-ben közzétette *A jog alkalmazásáról* című tanulmányában. L. SOMLÓ 1911. Ezen álláspontja érdemben nem változott a továbbiakban. Joghézag elméletének vonatkozásában l. részletesen MEZEI 2002, 19–21. lj. és azokhoz kapcsolódó törzsszöveg; MEZEI 2003, 25–28. lj. és azokhoz kapcsolódó törzsszöveg; SZEGVÁRI 2004, 167–170. lj. és azokhoz kapcsolódó törzsszöveg.

⁵⁹ L. SZEGVÁRI 2004, 229–233. lj. és azokhoz kapcsolódó törzsszöveg; SZABADFALVI 2016, 218–2019. pp. TAKÁCS 2016a, 208–209. pp.

⁶⁰ SZABADFALVI 2016, 218. p. A legfontosabb, Somlót idéző műveket l. SZABADFALVI 2011, 164. p. 661. lj. Szabadfalvi megállapításának helytállóságát hűen igazolja, hogy még az amerikai jogfilozófus, Lon Luvouis Fuller 1969-es munkájában is elemzi, sőt kritizálja Somló álláspontját. Kritikát pedig csak olyan művek esetén szokás kifejezni, amelyet érdemben figyelembe vesz az arra reflektáló kutató. Lásd: FULLER 1969, 110–112. pp.

rítatlan. Első filozófiájának befejezésétől ekkorra elállt.⁶¹ Jegyzeteit végül Moór Gyula rendezte sajtó alá 1926-ban.⁶² E műve érdemben visszhangtalan maradt.

Budapestre való költözését követően kezdett bele életének utolsó, államelméleti jellegű tudományos projektjébe. Takács Péter szavai szerint „az államelmélet történetébe ágyazva mutatta volna be szerzőjének az államról kialakított nézeteit”.⁶³ Somló e gondolatait csaknem 600 lapból álló autográf kézírata őrzi. A mű egészében sosem lett befejezve, megjelenése is töredékes maradt 2016-ig. Somló a Platónról és a Machiavelliről írt részeket maga adta le publikálásra, ám míg előbbi nyilvánosságra kerülését még megélte,⁶⁴ utóbbi csupán halála után, Moór Gyula nekrológiát követően kapott helyet a *Társadalomtudomány* című szaklapban.⁶⁵ További töredékeket közölt Varga Csaba⁶⁶ és Takács Péter,⁶⁷ mielőtt utóbbi a teljes kézírattömeget sajtó alá rendezte és értő módon elemezte volna 2016-ban.⁶⁸ Ugyanezen kötet két kiváló tanulmányt is közölt Somló államelméleti értekezéseiről.⁶⁹

3. Somló tudományteremtő munkássága

Somló Bódog tudományos eredményei mellett kiemelkedő tudományteremtő munkásságot is hagyott maga után. E vonatkozásban kiemelkedik a már korábban is említett *Huszadik Század* folyóirat és a *Társadalomtudományi Társaság* elindításában és működtetésében betöltött szerepe.

A *Huszadik Század* folyóirat ötlete németországi tanulmányútjáról hazaérve, 1896-ban fogant meg benne.⁷⁰ A folyóirat alapításába kolozsvári és budapesti barátaival⁷¹ 1899-ban vágott bele, az első kötet pedig 1900 januárjában látott napvilágot. A lapnak nem csupán a nevét adta Somló, de egy ideig társszerkesztője, majd szerkesztője is volt. A lap, bár alapvetően radikális oldalról indult, mindig is nyitott maradt ellentétes álláspontot képviselők véleményének a közlése iránt. A szerkesztéstől való visszalépését követően Somló egy ideig (csökkenő intenzitással) még publikált a lapban, ám 1911-at követően nem tartott fent érdemi szakmai kapcsolatot a folyóirattal. Ezzel együtt is egy évtized alatt több mint negyven írását közölte a *Huszadik Század*. Ez az eltávolodás részben a többiekől – és általában véve a tudományos közélettől – való eltávolodásával magyarázható, másrészt azzal is, hogy épp ekkora tehető, hogy egyre nagyobb nemzetközi tekintélyre tett szert, így publikációit (talán megkockáztatható) a *Huszadik Század*-

⁶¹ SZABADFALVI 2016, 220. p. TAKÁCS 2016a, 208. és 214. p.

⁶² SOMLÓ 1926.

⁶³ TAKÁCS 2016a, 10. p.

⁶⁴ SOMLÓ 1920, 290–300. pp.

⁶⁵ SOMLÓ 1921, 41–69. pp.

⁶⁶ SOMLÓ 1981, 819–835. pp. SOMLÓ 1985a, 363–373. pp. SOMLÓ 1985b, 778–783. pp.

⁶⁷ SOMLÓ 2016, 75–87. pp.

⁶⁸ TAKÁCS 2016a.

⁶⁹ VARGA 2016, 157–167. pp. TAKÁCS 2016c, 169–187. pp.

⁷⁰ Naplójában rögzített bejegyzések szerint „Ferencz Józseffel és Kolosváry Bálinttal elhatároztuk, hogy jogtudományi folyóiratot adunk ki”, amely „érdekesebb külföldi híreket” és „tisztán tudományos tanulmányokat közölne”. Idézi: TAKÁCS 2016a, 195. p. 17. l. még SZEGŐ 1976, 422. p.

⁷¹ Utóbbiak közül érdemes kiemelni Vámbéry Rusztem és Jászi Oszkár nevét, akiktől élete végén politikai és morális okokból is végleg eltávolodott.

nál is nívósabb folyóiratok közölték. A *Huszedik Századot* végül 1919-ben tiltották be, bár – mint arra Takács Péter is utalt – várhatóan betiltás híján is a megszűnés várt volna rá, köszönhetően annak, hogy a szerzői/szerkesztői kör jelentős része „rendszeridegenné” vált vagy emigrált az országból.⁷²

Somló másik meghatározó tudományteremtő szerepe a *Társadalomtudományi Társaság* 1901-es megalapításához kapcsolható. Ennek a szervezetnek titkáráként (1901–1903), választmányi tagjaként (1902–1906) tevékenykedett, majd *Pikler Gyula* elnöksége alatt (1906–1913 között), a társaság alelnöki feladatait látta el.⁷³ A Társaság eredeti tagságát leginkább a nyugati értékeket magáénak valló polgári értelmiség adta, idővel azonban a baloldali liberális, a keresztény humanista és a szocialista értékrend követői is felvételt nyertek. A Társaság jellegzetes alakjai között – egy ideig biztosan – megfér egymás mellett *Vámbéry Rusztem*, *Jászi Oszkár* és testvére, *Vilmos*, *Kenéz Béla*, *Szende Pál*, *Pulszky Ákos* vagy épp *Pikler Gyula*. A világnézeti különbségek vezettek azonban ahhoz a fajsúlyos vezetési válsághoz 1905 és 1906 során, amelynek megoldásában – a fennálló vezetés ellen irányuló támadás kivédésében – *Somló Bódog* is aktív szerepet vállalt.⁷⁴ A Társaság volt a *Huszedik Század* kiadója egészen 1919-ig, amikor a lapot és magát a Társaságot is betiltották.

4. A „*Somló-affér*”

Somló Bódog a tudományos eredményein túl legalább egy további esetben gyakorolt közvetlen hatást a magyar tudomány-, illetve oktatástörténelemre. A hagyományosan „*Somló-afférként*” ismert polémiára⁷⁵ az oktatási és tudományos szabadság megőrzéséért vívott harcként emlékezhetünk.

A vitát *Somló Bódog* egyik 1903-as előadása robbantotta ki. A *Társadalomtudományi Társaságban Társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról* címmel tartott előadásában, melyet utóbb a *Huszedik Században* is közölt,⁷⁶ evolucionista álláspontját kifejtve tört lándzsát a társadalmi fejlődés állami beavatkozással történő meggyorsítása mellett. Előadásában, illetve utóbb tanulmányában azonban számos, a konzervatív körök számára zavaró/vitatható megállapítást is tett. Így például „[f]elismerni a társadalom szükségszerű fejlődését [...], de nem tenni meg minden lehetőt arra nézve, hogy ez a fejlődés, ez az újraalkalmazkodás a lehető leggyorsabban és legsimábban végbemenjen, ép[p]en annyit jelentene, mint ismerni a villamosságot, de nem hajtani az emberiség szolgálatába, annyit jelentene, mint a robogó vasút mellett kanyargó országúton igavonó marhával utazni.”⁷⁷ Máshol pedig az oktatást (annak konzervatív módszertanát)

⁷² TAKÁCS 2016a, 195. p. 19. lj.

⁷³ SZEGŐ 1976, 423. p. TAKÁCS 2016a, 196–197. pp.

⁷⁴ A *Társadalomtudományi Társaság* rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyvéből származó részleteket, melyek *Somló* tapsvihart kiváltó felszólalását is tartalmazzák, valamint *Somló*nak az ezt követően a (láztító) *Wolfner Pál* és *Pikler Gyula* közötti – tettelegesséig nem fajuló – párbaj előkészületeiben betöltött szerepéről l. TAKÁCS 2016b, 52–60. pp.

⁷⁵ Lásd részletesen: SZEGŐ 1976, 423–425. pp. SZEGVÁRI 2004, 93–99. lj. és azokhoz kapcsolódó törzsszóveg; TAKÁCS 2016a, 198–200. pp.

⁷⁶ SOMLÓ 1903b.

⁷⁷ Uo. 402. p.

kritizálta – ma is figyelmet érdemlő szavakkal. Így szerinte az iskola „[c]saknem teljesen elmulasztja azt a feladatot, hogy a figyelmet előre, a reményteljes jövőre irányítsa, hanem kizárólag visszafelé fordítja. [...] [A] tanulás keserves munkáját túlnyomó részben oly dolgok megtanulására fordítjuk, a melyek már nem igazak.”⁷⁸

A Somlót érő – egy ideig a tudományos közegben zajló – vita az ugyanekkor Nagyváradon dolgozó Ady Endrének köszönhetően nyert nagy nyilvánosságot. Adynak a *Nagyváradai Napló*ban megjelent *Merénylet a nagyváradai jogakadémián – Somló Bódog ügye* című cikkét utóbb a *Budapesti Napló* is közölte. A vita megállíthatatlanul országos – sőt nemzetközi⁷⁹ – jellegűvé (és jelentőségűvé) dagadt, parlamenti interpelláció részét is képezte, egyúttal „színvallásra” készítette a nagyváradai jogakadémia kritikus professzorait.

A kar hét másik professzora közül öten felirattal fordultak a kultuszminiszterhez, és tőle kérték Somló Bódog felfüggesztését (ténylegesen elbocsátását). A vita súlyát hüien igazolja, hogy a nagyváradai oktatók feliratukban arra is hajlandók voltak, hogy Somló tanulmányának tartalmát „meghamisítsák”. Így bár Somló az alábbiakat írta egy helyütt: a „büntetőtörvénykönyvnek tehát a cselekedetek értékét nem szabad pusztán a fennálló társadalomra való tekintettel megítélnie, hanem azt az értéket kell alapul vennie, amely azoknak a társadalom állandó céljai szempontjából jut. Ez okból a büntető törvénynek nem lehet feladata mindannak a megtámadása, ami a fennálló társadalomra nézve ellenséges, hanem csak azáltal érheti el célját, a társadalom megvédését, ha a társadalom fennálló formájának megváltoztatására irányuló törekvéseket is respektálja.”⁸⁰ A nagyváradai oktatók azonban alább hivatkozott feliratukban a „társadalom fennálló formájának” fordulat mögé zárójellel a „tehát példánk szerint hazánkban a monarchikus államformának” mondatrészt helyezték⁸¹ – ezzel majdhogynem felségárulással megvádolva a fiatal tanárt. Ugyanígy kritikával illették Somlót „radikális”, „vallásellenes”, „izgató” véleményei miatt.⁸²

Somló a Wlassich Gyula⁸³ miniszterhez címzett levelében tiszteletteljesen, de tudományos igényességgel kiállt korábban képviselt álláspontja mellett. Levelében az „imputációt”, vagyis valamilyen gondolat valakinek tulajdonítását találta legsérlemezőbbnek a bírálói részéről.⁸⁴ Wlassich Gyula végül a tudományos és oktatási szabadságot hirdető álláspontot tette magáévá, és nem függesztette fel az állásából Somló Bódogot. Bár Somló a miniszteri döntés nyomán feloldozást nyert a vádak alól, a körülötte kialakult kedvezőtlen kollegiális légkört érezve örömmel cserélte le nagyváradai katedráját a kolozsvárirra 1905-ben.⁸⁵

⁷⁸ Uo. 405. p.

⁷⁹ SZEGŐ 1976, 423–424. pp.

⁸⁰ SOMLÓ 1903b, 403–404. pp.

⁸¹ Idézi: TAKÁCS 2016b, 42. p.

⁸² A teljes feliratot l. uo. 42–45. pp.

⁸³ Wlassich Gyula korábbiól is ismerte Somló Bódogot. Még a pozsonyi jogakadémiára kiírt állás megpályázása előtt találkozott a miniszterrel személyesen Somló, minden bizonnyal segítőt jobbot remélve tőle a katedrára kerülést illetően, ám a találkozó vélhetően sikertelen maradt. Somló naplóbejegyzése szerint a miniszter „nem igen engedett szóhoz jutni.” Vö. TAKÁCS 2016a, 194. p. 12. l.

⁸⁴ Somló levelének vonatkozó részét l. uo. 200. p. 28. l.

⁸⁵ SZEGVÁRI 2004, 99. l. és ahhoz kapcsolódó törzsszöveg.

III. Fontosabb művei⁸⁶

A parlamentarizmus a magyar jogban. Gibbon Albert könyvkereskedése. Gombos nyomda. Kolozsvár, 1896.

A nemzetközi jog bölcséletének alapelvei. Franklin. Budapest, 1898.

Der Ursprung des Totemismus. Ein Beitrag zur materialistischen Geschichtstheorie [Pikler Gyulával társszerzőségben]. K. Hoffmann Rechtswissenschaftlicher Verlag. Berlin, 1900.

Ethika. [Stampfel-féle tudományos zsebkönyvtár 59.] Stampfel Károly. Budapest, 1900.

Jogbölcsélet. [Stampfel-féle tudományos zsebkönyvtár 75.] Stampfel Károly. Pozsony, 1901

Szociológia. [Stampfel-féle tudományos zsebkönyvtár 79.] Stampfel Károly. Pozsony. 1901

Állami beavatkozás és individualizmus. Politzer. Budapest, 1903. X. p.

A társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról [a Társadalomtudományi Társaság vitaindító előadása]. Huszadik Század. 4. évf. 1903. VII. kötet. 397–409. pp.

Jogbölcséleti előadások. 1. füzet: Általános rész. 2. füzet: A büntetőjog bölcselite [Kézirat gyanánt]. k. n. [Sonnenfeld A. nyomdája]. Kolozsvár [nyomd.: Nagyvárad], 1906. 1. füzet: 1–134. p. 2. füzet:

Az objektív szociológia. Válasz Pikler Gyulának. Huszadik Század. 8. évf. 1907. XV. kötet. 209–219. pp.

Viszonzás Pikler Gyulának az Objektív Szociológia dolgában. Huszadik Század. 8. évf. 1907. XV. kötet. 458–471. pp.

A jog értékmérői. Huszadik Század. 11. évf. 1910. XXII. kötet. 1–14. pp.

A helyes jog. Huszadik Század. 11. évf. 1910. XXII. kötet. 390–395. pp.

A jog alkalmazásáról. Jogállam. Jog- és Államtudományi Szemle, 10. évf. 1911, 2. füzet, 97–103. pp. és 3. füzet. 177–189. pp.

Juristische Grundlehre. Verlag von Felix Meiner. Lipcse, 1917. X + 556. p.

Jogbölcsészet. Somló Bódog egyetemi ny. r. tanár Jogi Alaptan című műve nyomán. Grill Károly Könyvkiadója. Budapest, 1920. 133. p.

Platón államtana. Magyar Jogi Szemle. 1. évf. 1920. 5. szám. 290–300. pp.

Machiavelli. Társadalomtudomány. 1 évf. 1921. 1. szám. 41–69. pp.

Gedanken zu einer Ersten Philosophie. Közzétette: MOÓR GYULA. Walter de Gruyter & Co. Berlin–Lipcse, 1926.

⁸⁶ Somló tudományos műveinek és publicisztikáinak teljes listáját l. TAKÁCS 2016a, 225–237. pp.

IV. Irodalomjegyzék

- BODZSONI ISTVÁN: *Somló Bódog*. Létünk 1975/3–4. 123–143. pp.
- LON L. FULLER: *The Morality of Law*. Second Edition. New Haven, 1969.
- FUNKE, ANDREAS – SÓLYOM PÉTER (ed.): *Verzweifelt objektiv, Tagebuchnotizen und Briefe des ungarischen Rechtsphilosophen Felix Somló (1873–1920)*. Köln–Weimar–Wien, 2013.
- MEZEI PÉTER: *A jogházag kérdése régen és ma*. Jogelméleti Szemle 2002/2. <http://jesz.ajk.elte.hu/mezei10.html> (Letöltés ideje: 2020. március 15.)
- MEZEI PÉTER: *A bírák szerepe a jogrendszerben – Száz év magyar jogelméleti gondolkodóinak felfogásában*. Jogelméleti Szemle 2003/1. <http://jesz.ajk.elte.hu/mezei13.html> (Letöltés ideje: 2020. március 15.)
- MOÓR GYULA: *Somló Bódog*. Budapest, 1921.
- SZABADFALVI JÓZSEF: *A magyar jogbölcsélet gondolkodás kezdetei – Werbőczy Istvántól Somló Bódogig*. Budapest, 2011.
- SZABADFALVI JÓZSEF: *A kolozsvári egyetem szerepe a magyar jogbölcséleti gondolkodás megújításában*. Acta Universitatis Sapientiae – Legal Studies 2016/2. 213–237. pp.
- SZABÓ IMRE: *A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon*. Budapest, 1955.
- SZABÓ MIKLÓS: „Hűsz év” – kettőtörve, *Somló Bódog színeváltozása*. Acta Universitatis Sapientiae – Legal Studies 2016/2. 239–256. pp.
- SZEGŐ KATALIN: *Somló Bódog és nemzedéke*. Korunk 1976/6. 420–426. pp.
- SZEGŐ KATALIN: (szerk.): *Somló Bódog: Értékfilozófiai írások*. Kolozsvár–Szeged, 1999.
- SZEGVÁRI KATALIN: *Somló Bódog jogelméleti munkássága*. Jogelméleti Szemle 2004/4. <http://jesz.ajk.elte.hu/szegvari20.html> (Letöltés ideje: 2020. március 15.)
- TAKÁCS PÉTER: *Somló Bódog élete és pályája*. In: TAKÁCS PÉTER (szerk.): *Állambölcséleti töredék – Somló Bódog írásai és hátrahagyott jegyzetei egy megírni tervezett Állambölcséletből*. Budapest, 2016. 191–223. pp. [TAKÁCS 2016a]
- TAKÁCS PÉTER: *Somló Bódog élet- és pályarajza dokumentumokkal illusztrálva*. Jog – Állam – Politika 2016/4. 3–71. pp. [TAKÁCS 2016b]
- TAKÁCS PÉTER: *Somló Bódog államelméletei – Az állam az örökkévalóság és a pillanat nézőpontjából*. In: TAKÁCS 2016a. 169–187. pp. [TAKÁCS 2016c]
- VARGA CSABA: *Bevezető gondolatok Somló Bódog állambölcséleti feljegyzéseinek korábban megjelent részeihez*. In: TAKÁCS 2016a. 157–167. pp.

GYÉMÁNT RICHÁRD

SURÁNYI-UNGER TIVADAR

(1898–1973)

I. Életrajz

A szegedi Statisztikai Tanszék harmadik vezetője, vitéz *Surányi-Unger* *Surányi-Unger* Tivadar volt. *Surányi-Unger* Tivadar 1898. február 4-én született – Magyarország „székesfővárosában” – Budapesten.¹

Szülfővárosában, Budapesten, az evangélikus főgimnáziumban érettségizett. Egyetemi tanulmányait Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetemen, illetve a grazi, valamint a bécsi egyetemeken végezte. Stájerország fővárosában, Grazban – 1919-ben – a jog- és államtudomány doktora, majd Budapesten előbb – 1920-ban –, a bölcsésztudomány (filozófia), illetve – 1921-ben – a közgazdaság-tudomány doktora lett. Néhány évvel később, 1924-ben letette a bírói, illetve az ügyvédi vizsgákat is.² Oktatói „karrierje” 1925-ben indult, amikor a József Nádor Műegyetemre magántanári kinevezést nyert. A következő évben, 1926-ban már a miskolci jogakadémián tanított. Majd *Laky* Dezső (1921–1926), illetve *Kováts* Ferenc (1926–1929) utódjaként – 1929-től – a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Statisztika Tanszékén³ dolgozott. A magántanári kinevezést 1928-ban nyerte el, ugyanakkor – 1929-től – a szegedi tanszék vezetője is lett. Tanszékvezetői megbízatása – a Statisztikai és Közgazdaságtan Tanszéken, majd a Közgazdaságtani és Pénzügytani Tanszéken – a kezdetektől, 1929-től 1939-ig tartott. Szegedi éve alatt előbb – 1929. január 24-én – nyilvános rendkívüli, majd – 1933. június 29-én – nyilvános rendes tanárnak nevezték ki.⁴ Alapvetően a közgazdaságtan és a statisztika tárgyak oktatása tartozott a feladatkörébe. Majd *Schneller* Károly (1893–1953) tanszékvezetői kinevezésétől, 1939-től – egy éven át – már csak a közgazdaságtant oktatott.⁵ A szegedi évek alatt, az 1936/1937. tanévben az Állam- és Jogtu-

¹ KENYERES 1982. Elektronikus elérhetőség: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/s-778D5/suranyi-unger-tivadar-77C7E/> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 17.)

² KOVÁCS – LENCSES – RÓZSA 2014, 641. p.

³ A szegedi Statisztika Tanszék – *Surányi-Unger* Tivadar tanszékvezetése idején (1929–1939) – az 1929/1930. tanévtől az 1934/1935. tanévig Statisztikai és Közgazdaságtani Tanszék, majd az 1935/1936. tanévtől 1939/1940. tanévig Közgazdaságtani és Pénzügytani Tanszék nevet viselte. Ekkor, *Schneller* Károly visszatérésével, szétvált a tanszék. Mivel *Schneller* csak a statisztika oktatását vette át, a közgazdaságtan előadások tartása *Surányi-Unger* Tivadar feladata maradt. BALOGH ELEMÉR ET AL. 1996. 96–97. pp. HORVÁTH 1993a, 7. p.

⁴ BALOGH ELEMÉR ET AL. 1996, 65. p.

⁵ GYÉMÁNT – KATONA 2008, 97. p.

dományi Kar dékánja volt, majd az 1937/1938. tanévben pedig a kar prodékáni tisztségét töltötte be.⁶ *Surányi-Unger* Tivadar a szegedi egyetemről – hivatalosan – 1940. október 19-én távozott. A későbbiekben – 1940 és 1945 között – a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen a Közgazdaságtan és Pénzügytan Tanszék vezetője lett. A második világháborút követően – 1945-ben – emigrált, de 1948-ig a pécsi egyetem állományában maradt, mint szabadságon lévő egyetemi tanár. Állásából, 1948. február 20-án mentette fel a vallás- és közoktatásügyi miniszter. *Surányi-Unger* Tivadar, családjával ekkor már hosszú évek óta külföldön élt.⁷

A szegedi Ferenc József Tudományegyetem – ma Szegedi Tudományegyetem – egyik legmeghatározóbb egyénisége *Surányi-Unger* Tivadar professzor volt. *Horváth* Róbert (1916–1993) professzor, aki később – 1953 és 1986 között – szintén a Statisztika Tanszéken volt tanszékvezető az alábbiak szerint vélekedett *Surányi-Unger* Tivadarról: „Gazdaságfilozófusként és közgazdász tantörténészként indult a tudományos pályán, és ezt az előszeretettel a közgazdaságtudomány művelése iránt mindvégig olyan nagymértékben megőrizte, hogy tudományos munkásságában viszonylag kisebb helyet foglalt el a statisztika művelése. Ezt eleinte inkább csak válságtörténeti elméleti munkássága alátámasztása céljából, később pedig gyakorlati gazdaságpolitikai, árkormánybiztosi karrierjének alátámasztása céljából fejtette ki.”⁸

A Magyar Tudományos Akadémia – 1935-ben – levelező tagjává fogadta. Tagajánlói voltak *Heller* Farkas rendes tag, továbbá *Kovács* Alajos, vitéz *Moór* Gyula, *Laky* Dezső, valamint *Navratil* Ákos levelező tagok.⁹ A „fordulat évét” (1948) követően kizárták az akadémikusok sorából, és csak a rendszerváltozást követően, 1991-ben rehabilitálták.¹⁰

A két világháború között – gazdaságpolitikusként – részt vett több jogszabály előkészítésében, majd árkormánybiztosnak nevezték ki. Gróf *Teleki* Pál (1879–1941) miniszterelnök (1939–1941) felkérésére, a Miniszterelnökség mellett működő Gazdaságtanulmányi Osztály vezetője, továbbá a Magyar Gazdaságtájékoztató Bizottságnak ügyvezető alelnöke volt.¹¹

Surányi-Unger professzor nemzetközileg is elismert szaktekintélynek számított. Szegedi éve alatt a Los Angeles-i egyetemre (University of Southern California) három alkalommal (1935, 1937, 1939) hívták meg vendégprofesszornak.¹² A külfölddel való kapcsolata a második világháború után, emigrációja kapcsán élenkült meg. Még 1945 tavaszán – családjával – Ausztriába távozott, onnan – ugyancsak családjával – az Egyesült Államok területére emigrált. Kezdetben – 1946 és 1949 között – a New York államban található, 1870-ben alapított Syracuse Egyetem (University of Syracuse) tanára

⁶ BALOGHET AL. 1996. 86. p.

⁷ SIPOS 1997, 181–182. pp.

⁸ HORVÁTH 1992, 225. p.

⁹ *Tagajánlások 1935-ben.* 37. p.

¹⁰ A Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége 1991-ben hatályon kívül helyezte az 1948. április 23-án kelt – méltatlanság miatti – kizárást kimondó határozatát. Ezzel a döntéssel *Surányi-Unger* Tivadart, valamint további négy akadémiai levelező tagot – *Balás* Károlyt, *Papp* Károlyt, *Schmidt* Henriket és *Vámosy* Zoltánt – rehabilitáltak. EGRI 1991, 109–110. pp.

¹¹ HILD 2019, 141. p.

¹² GYÉMÁNT – KATONA 2008, 97. p.

lett, azonban ez a „kapcsolat”, ha Göttingennel (Universität Göttingen) megosztva is, de nyugdíjba vonulásáig fennmaradt.

Surányi-Unger Tivadar számos külföldi egyetemen oktatott, mint vendégprofesszor. Még 1945-ben és 1946-ban az ausztriai Tirol fővárosába, Innsbruckba hívták meg, majd – 1950-ben – még negyedszer is visszatért a Los Angeles-i Egyetemre. A későbbiekben németországi egyetemeken vendégeskedett, így Kielben (1952), Berlinben (1953, 1954), végül Münchenben (1955). Majd 1958 második félévétől – tanévenként felváltva – a syracuse-i és a göttingeni egyetemek között osztotta meg idejét, illetve oktatói munkáját. Az Egyesült Államokban 1964-ben vonult nyugdíjba, ugyanakkor Göttingenben még 1966-ig tanított. Ekkor azonban végleg nyugdíjba vonult.¹³ Göttingenben 1964-ben dékánnak is megválasztották; ugyanakkor 1958 és 1966-ig tanszékvezető is volt ugyanott. Más egyetemek is vendégprofesszoruknak mondhatták. Így Európában Sankt Gallenben, Marburgban, továbbá Tübingenben is megfordult. Az ázsiai kontinens néhány egyetemén is munkálkodott, így a kínai Sanghajban, illetve az indai Bombayben (Mumbaiban) is járt.¹⁴

Surányi-Unger rengeteget publikált. Emigrálásáig (1945) belföldön és külföldön egyaránt megjelentek írásai. Ezen írások száma 105 publikációra tehető. Külföldön elsősorban angolul és németül publikált. Emigrációja után még 60 publikációja jelent meg angol, német, francia, de még japán nyelven is.¹⁵ Ezek hivatalosan Magyarországon nem jelenhettek meg.

Kiemelkedő szaktekintélyét támasztja alá, hogy több tudományos társaság is tagjai között tartotta nyilván. A *Magyar Statisztikai Társaságnak* (MST) előbb – 1926-tól – tagja, később – 1937-ben – választmányi tagja lett. Alelnöki tisztséget töltött be az *Országos Statisztikai Tanács* (OST) Tudományos Bizottságában és a *Magyar-Német Társaság* Tudományos Bizottságában is. Mint választmányi tag vett részt a *Magyar Közgazdasági Társaság* és a *Magyar Külügyi Társaság* munkájában. Alapítója és elnökségi tagja volt továbbá az amerikai Összehasonlító Közgazdasági Társaságnak (*Association for Comparative Economics*), ugyancsak alapítója és – haláláig – igazgatója volt a göttingeni Gazdasági Rendszerek Kutatóintézetének (*Institut zum Studium der Wirtschaftssysteme*).

A francia mezőgazdasági kutatás területén végzett munkájáért – 1939-ben – elnyerte a francia „*Ordre de Mérite Agricole*” állami kitüntetést.

Surányi-Unger Tivadar hosszú és mozgalmas – tudományos-egyetemi munkássága, illetve – élete 1973. november 1-jén, az Egyesült Államokban, New Yorkban fejeződött be.

II. Tudományos munkásság

Surányi-Unger Tivadar kutatási területe elsősorban az elméleti közgazdaságtan, a gazdaságtörténet és a konjunktúraelmélet volt, ugyanakkor gazdaságfilozófiai kérdésekkel is foglalkozott. Jelentős kutatási területének tekintette külgazdasági problémák megol-

¹³ SIPOS 1997, 182. p.

¹⁴ GYÉMÁNT – KATONA 2008, 97. p.

¹⁵ SIPOS 1997, 182. p.

dását is. Az utóbb említett területen főként Kelet-Európa gazdasági jellegű kérdéseit kutatta, amelyekre tudományos munkásságával igyekezett is választ adni.

Tudatosan törekedett a különböző „diszciplínák” nyújtotta lehetőségek összekapcsolására, az ún. „interdiszciplináris kapcsolatok” megragadására. Habár legalább 160 munkája jelent meg, talán legismertebb műve – az 1936-ban megjelent – *Magyar nemzetgazdaság és pénzügy* című tankönyve.

Surányi-Unger Tivadar felfogása aktivista volt, meg volt győződve arról, hogy a gazdasági-társadalmi problémákon csak egy céltudatos, tevékeny állami gazdaságpolitika képes felülkerekedni.¹⁶

Surányi-Unger Tivadar néhány, kisebb tanulmány kiadása után, már 1921-ben egy jelentős könyvvel örvendeztette meg a hazai szakma nagyközönségét. A 160 oldalas könyv címe: *A gazdasági válságok történetének vázlata 1920-ig*. A szerző a következőket nyilatkozta a könyvvel elérni kívánt célkitűzéséről: „*Szemeim előtt célként a válságok lehetőleg teljes történelmének bemutatása lebegett, melynek rovására – érthető okokból – csupán azért kellett engedményeket tennem, hogy a munkát jelen szerény terjedelmében megőrizhessem, így röviden érintem csak a kisebb jelentőségű államoknak, valamint az ó- és középkornak gazdasági válságait, mely utóbbi lépésre főleg a gyakorlati célszerűség hiánya birt. Az akkori viszonyok annyira különböznek a maiaktól, válságaik annyira más alakban nyilvánultak meg, hogy részletezésüket tárgyam körén kívül esőnek kell tekintenem; de már partikuláris és lokális jellegüknél fogva is eltörpülnek az újkor gazdasági zavarainak jelentősége mellett.*”¹⁷ Ugyanakkor a szerző exkuzálja magát a néha száraz és nyomasztó statisztikai adatok kapcsán, de – ahogy jelezte – alkalmazásuk elengedhetetlen.

Surányi-Unger könyvét a gazdasági válság fogalmának definiálásával, illetve fajtáinak ismertetésével indította. A szerző a gazdasági válságok öt jelentősebb fajtáját különböztette meg. Ugyanakkor kitért Arthur Speithoff „hatos” felosztására is.¹⁸ Nem kerülték el a figyelmét a világtörténelem jelentős közgazdászainak – például David Ricardo (1772-1823) – értelmezései, mondanivalói sem. Nevezetesen a gazdasági válság a társadalmi fejlődés során felmerülő természetes „intermezzo.”¹⁹

A fogalmi, valamint az elméleti háttér tisztázását követően, lineáris rendet követve előbb az ókor és a középkor gazdasági válságaival, illetve azok ismertetésével foglalkozik. Megjegyzi, hogy „*nagyobb pénzválságokkal is találkozunk már az ókorban; ezeket főleg nagymennyiségű aranyra való kiveretése okozta.*” Példaként III. Alexandrosz (Nagy Sándor) (Kr. e. 356–323) makedón király (Kr. e. 336–323) hódításait, illetve Julius Caesar (Kr. e. 100–44) galliai hadjáratát említi meg. Majd rátér, hogy bár a középkorban is léteztek válságok, de „*aminthogy a nagyjában igen sekély keretek közt mozgó középkori gazdasági élet nem is hozhatott létre nagyobb szabású megrázkódtatásokat.*”²⁰ Az alacsony gazdasági színvonalnak természetes velejárói voltak például az éhínségek, amelyek a – példaként hozott – Brit-szigeteken átlagosan évtizedenként

¹⁶ KOLLEGA TARSOLY ET AL. 2000, 91–92. pp.

¹⁷ SURÁNYI-UNGER 1921, 4. p.

¹⁸ SPIETHOFF – SCHUMACHER 1918, 228. p.

¹⁹ RICARDO 1846, 160. p.

²⁰ SURÁNYI-UNGER 1921, 9–11. pp.

pusztítottak. Ugyanakkor a pénzrontás ellenére, annak fokozatossága miatt nem robbantak ki nagyobb pénzügyi válságok.

Surányi-Unger nagyobb terjedelemben írt a kora újkorban végbement gazdasági válságokról. Először az ún. „*Lübecki kereskedelmi válságot*” ismerteti röviden. „*Érdekes tünet mindazonáltal, hogy az első ily nagyobb rázkódítás nem az akkoriban fellendülő pirenéusi államokban, Angliában vagy Hollandiában, hanem épen a gazdaságilag erősen lefelé mutató tendenciájú Hansában, különösen pedig Lübeckben ütötte fel fejét.*”²¹ Ennek okát a „súlyponteltolódásban” látta, amelyet Amerika 1492. évi felfedezése okozott.

A világ első nagy tőzsdei összeomlása, az ún. „*holland tulipánmánia*” (1637) sem maradt ki a válságok ismertetésének sorából, amely a világ egyik „legjózanabb” nemzetét a hollandot érintette. A tulipánhagymákkal – mint fiktív értékkel rendelkező tőzsdei árucikkkel – való üzérkedés, katasztrofális következményekkel járt. Volt idő, amikor egy tulipánhagymáért akár egy csatornaparti („gracht”) házat is lehetett venni Amszterdamban.²² A spekulációs örület okozta válságból csak nehezen tudott az ország talpra állni.

Surányi-Unger Tivadar az újkori válságok kapcsán jobbra a Brit-szigeteket ért jelenségekről írt. Így például az ún. „*aranyműves korszak válságai Angliában*”, illetve az ún. „*1696. évi angol pénzválság*”, valamint a „*Bank of England válságai a XVIII. század folyamán*” sem hiányoznak a gazdasági válságok ismertetése közül. Ugyanakkor az ún. „*Law-féle rendszer*” kapcsán, a XIV. Lajos francia király (1643–1715) által vezetett Franciaország gazdasági problémáiról is írt. A munka értékét egyfelől az adta, hogy röviden, teljes körű jellemzést kívánt adni az egyes gazdasági összeomlásokról. Munkája még a „laikus” számára is kiválóan követhető. Terjedelmi okok miatt annyit érdemes még erről a könyvről megjegyezni, hogy „súlypontja” inkább a 19. század gazdasági történéseire esik. Külön fejezetben foglalkozik továbbá az első világháború nyomában járó gazdasági problémákkal. A szerző országonként vizsgálja az egyes gazdasági válságokat, így Nagy-Britannia, Franciaország, Japán, az Egyesült Államok, Olaszország, Németország, illetve Oroszország vonatkozásában. Ugyancsak külön fejezetet szentelt Magyarország gazdasági válságainak ismertetésére is.²³

Az első – Magyarországon megjelent – könyvét követően, 1923-ban ismét egy jelentős publikációval lépett a szakmai nyilvánosság elé. Könyve, német nyelven, a tübingiai Jénában jelent meg. A könyvet, pontosabban annak első kötetét saját pénzen jelentette meg, mivel a német kiadó – Gustav Fischer – nem látott „garanciát” a megtérülésre. Surányi-Unger Tivadar 1923-ban még csak 25 éves volt, illetve ismeretlen a német szakmai közönség előtt. Munkája – amelynek címe: *Philosophie der Volkswirtschaftslehre. Ein Beitrag zur Geschichte der Volkswirtschaftslehre* – hatalmas siker lett; a 400 oldalas könyvet jóformán „elkapkodták.”

A német könyvkiadó – 1926-ban – már a saját költségén adta ki a második, vastagabb – 547 oldalas – kötetet. A két kötetből álló, jelentős munka a közgazdaságtan módszertani kérdéseit, illetve annak fejlődéstörténetét ismertette a filozófiai fejlődésre való tekintettel. Könyvei alapvetően a közgazdaságtudomány „bölcseleti szálait” vizsgálták.²⁴

²¹ Uo. 11. p.

²² *Hollandiában véget ér a tulipánláz.*

²³ SURÁNYI-UNGER 1921, 13. p. 14. p. 29–68. pp. 90–124. pp. 159–160. pp.

²⁴ *Tagajánlások 1932-ben.* 1932. 24–25. pp.

Surányi-Unger ebben az időszakban nagyon termékeny volt. Lélegzetvételnyi időt sem engedett magának, máris – 1927-ben, Németországban – megjelent újabb könyve, amelynek címe: *Die Entwicklung der theoretischen Volkswirtschaftslehre im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts*. Munkájában ezúttal a közgazdaságtan „jelenlegi” – akkori – fejlődési irányait ismertette, külön kitért például a germán, illetve az angolszász kutatási irányok sajátosságaira, ugyanakkor összehasonlításokat is végzett közöttük. Nem került el figyelmét az egyes kultúrkörök kutatási eredményeinek ismertetése sem.²⁵

Második könyvének „zajos sikerét” jelzi, hogy amerikai tartózkodása idején (1931) – *Economics in the Twentieth Century. The History of its International Development* címmel – angol nyelven, bővített változatban is megjelentek a legutóbb kiadott német nyelvű kötetei. A munka kiadásában a Columbia Egyetem tanára, Edwin R. A. Seligman professzor sokat segített a fiatal Surányi-Unger Tivadarnak.²⁶

A fiatal kutató korai, külföldön megjelent munkáiról elmondható, hogy a közgazdaságtan és a bölcsélet közötti kapcsolat kérdéseit ragadták meg. Erre azért is volt kifejezetten alkalmas, hiszen végzettsége is erre predesztinálta. Ugyanakkor az elsők között foglalta össze a közgazdaságtan fejlődéstörténetét. Nem állt messze tőle a közgazdasági elméletek filozófiai alapjainak vizsgálta sem.²⁷ Kezdeti munkái után figyelme folyamatosan a gazdaságpolitikára, illetve a konjunktúraelméletre irányult.²⁸ Gazdaságpolitikai téren az állami szerepvállalást, illetve beavatkozást elsődleges fontosságúnak tartotta.²⁹

Az előbbieken említett irányvonal életében főképp az 1930-as években „csúcsosodott” ki.³⁰ Jó példa erre *A gazdaságpolitikai tudományos alapkérdései* (1927) című írása. „E munka a gazdasági politika normatív jellegét igyekszik kidomborítani és ezen az alapon megtalálni a gazdaságpolitika vezető szempontjait. Eredményei fölött kétségtelenül lehet vitatkozni, de e munka is szerzőjének nemcsak alapos képzettségéről, hanem elmélyedésre való tehetségéről és kitűnő írói készségéről tesz tanúságot.”³¹ Ugyanakkor megjelennek írásai a közgazdaságtan és a statisztika kapcsolata terén is. Ezekre alapvetően a *Statisztika és a közgazdaságtan* (1927), illetve *A statisztikai módszer szerepe a közgazdaságtanban* (1928) című írásait hozhatjuk a példaként.

A későbbi tanszékvezető utód (1953–1986), Horváth Róbert, Surányi-Unger Tivadar statisztikai munkásságáról a következőket írta: „Első jelentősebb statisztikai munkái tükrözik a változást a tudományos felfogásban: az 1928-as nagyobb tanulmánya a statisztika szerepéről a közgazdaságtanban a magyar, az 1929-es német nyelvű monográfia, a matematikai statisztikai kézikönyv pedig általában a közép-európai közgazdászok számára nyújt erről tájékoztatást. Statisztikai tankönyvet azonban az utóbbin kívül nem írt, az 1929-ben közreadott egyetemi jegyzetét is egy hallgatója gyorsírói feljegyzései alapján publikálta és azon a továbbiakban nem változtatott. (E dolgozatában, mely óvatos kísérlet a matematikai statisztika lényeges elemének szöveges összefoglalására jog-

²⁵ SURÁNYI-UNGER 1927a, 1–2. pp.

²⁶ *Tagajánlások 1932-ben.* 1932. 25. p.

²⁷ KOVÁCS – LENCSES – RÓZSA 2014, 641. p.

²⁸ BEKKER 2000, 17. p.

²⁹ SURÁNYI-UNGER 1927b, 110–127. pp.

³⁰ KOVÁCS – LENCSES – RÓZSA 2014, 641. p.

³¹ *Tagajánlások 1932-ben.* 1932. 25. p.

hallgatók számára, főleg Földes Béla hatása tükröződik.)”³² Surányi-Unger magát közgazdásznak tartotta, de nem vitatta a statisztika szerepét bizonyos közgazdasági kérdések vizsgálatánál, habár munkájában felhívja a figyelmet a szemléletbeli megközelítés különbségére, illetve „veszélyeire” is. Surányi-Unger a statisztika szerepéről a közgazdaságtanban – egyebek mellett – a következőket közölte: „[...] minél jobban épültek ki valamely közgazdasági tanrendszernek „alkalmazott” részei, annál nagyobb mértékben veheti igénybe már kiindulópontjaiban is a statisztika támogatásai. Így magyarázható meg az a jelenség, hogy a kevésbé elvont gazdaságelméleti kutatásban a tisztán tapasztalati összetételű statisztikai módszernek aránylag mégis oly széles érvényesülési tere van.”³³ Surányi-Unger Tivadart munkásságában – legyen szó közgazdaságtanról, esetleg statisztikáról, netán gazdaságpolitikáról – mindenképp az elméleti, illetve bölcséleti kérdések ragadták meg. Kereste a kapcsolatot a közgazdaságtani, illetve gazdaságpolitikai problémák és a „nagy gondolkodók” munkássága között.³⁴ Azonban mégsem lehet őt „csak” elméleti „szobatudósnak” tartani, mivel több külföldi tanulmányúton járt, illetve – tapasztalatai alapján – gyakorlati kérdésekre is rávilágított.

Széleskörű bölcséleti, valamint közgazdasági, illetve azok irodalomtörténetében való jártasságának köszönhető, hogy Willy Moog (1888–1935) professzor őt kérte fel egy gazdaságfilozófiai kötet megírására. Így született meg a „*Geschichte der Wirtschaftsphilosophie*” (1931) című munkája, amely a gazdaságfilozófiai munkásságának egyik „mérőköve” lett.

Surányi-Unger Tivadarra jellemző volt, hogy folyamatosan utazott, de ezek az utazások nem mindig előadások tartására, hanem kutatásokra irányultak. Beutazta a világgazdaság szempontjából fontos területeket. Így volt az Egyesült Államokban, továbbá Japánban, ugyanakkor megfordult a Szovjetunióban, illetve Ausztráliában is. Ezeknek az utazásoknak a célja az volt, hogy behatóbban megismerhette az egyes országok gazdasági viszonyait, illetve fejlettségét. Tanulmányútjairól általában német folyóiratokban tett közléseket, tanulmányokat. Tanulmányútjainak köszönhetően született meg például az „*Amerika társadalmi problémái*” (1929), vagy a „*Der nationale Gedanke in China und in Indien*” (1930), illetve az „*Über das theoretische Grundproblem der sowjet-russischen Wirtschaftspolitik*” (1931). Surányi-Unger Tivadar munkássága már az 1930-as évek elejére jelentőssé vált. Ennek folyományaként, először, 1932-ben tettek kísérletet tagajánlói – Gaal Jenő rendes tag, illetve Heller Farkas, Dékány István és Navratil Ákos levelező tagok – hogy a rendkívül termékeny Surányi-Unger Tivadart a Magyar Tudományos Akadémia – a II. osztály A) alosztályába – levelező tagjának megválassza. Az első próbálkozás nem sikerült. Ennek ellenére elmondható, hogy Surányi-Unger Tivadar már több mint harminc kisebb-nagyobb publikációt írt, ezek közül több külföldön jelent meg, ezáltal is emelve a művek szerzőjének hazai, illetve külföldi elismertségét.

Surányi-Unger Tivadar tudományos munkássága az 1930-as években vett nagyobb ívet. Akadémiai tagajánlói 1935-ben a következőket írták a neves közgazdászról: „A *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*ban közzétett cikkein kívül ismét egy nagyobb német munkával lépett elő 1933-ban »Weltwirtschaftspolitik im Entstehen«

³² HORVÁTH 1993b, 1003. p.

³³ SURÁNYI-UNGER 1928, 9. p.

³⁴ SURÁNYI-UNGER 1927b, 115. pp.

címen. A közületi szükségletek beható elemzését nyújtja e munka a szerző sajátos nézőpontjából szemlélve, mely a különböző államcélok szerint csoportosítja e szükségleteket. Surányi-Unger e könyvében is az a széleskörű tudás bontakozik ki, melyet a szerző nemcsak a szakkörökben megszokott mértéket is felülhaladó olvasottságával, valamint tudományos elmélyedésével szerzett, hanem erősen rányomja bélyegét e munkára a látókörnek az a kiszélesedése is, mely szerzőjének majdnem az egész művelt világot felölelő utazásainak az eredménye. A művelt világ közületi szükségleteiben megnyilatkozó közös vonásokat és irányzatokat igyekszik a szerző – a közületi szükségletek bölcséleti távlatain kívül – e munkában megragadni és a világgazdasági politika keletkezése szempontjából értékelni. E munka is azt mutatja, hogy szerzőjének határozott kutatási iránya van, melynek eredményeit igyekszik munkáiban kiérlelni.”³⁵

Az akadémiai tagajánlók próbálkozását végül siker koronázta. *Surányi-Unger* Tivardart – 1935-ben – a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának választotta. Az elismert közgazdász azonban nem pihent, további jelentős munkákat jelentetett meg. Így például még 1935-ben megjelent a *Gazdasági rugalmasság és változékonyság* című, 30 oldalas munkája. Majd ezt követte a *Magyar nemzetgazdaság és pénzügy* (1936). Sokak szerint ez a vaskos – közel 620 oldalas – tankönyv a leghíresebb „képviselője” *Surányi-Unger* Tivadar tudományos munkásságának. *Surányi-Unger* Tivadar hármas célt akart megvalósítani a vaskos kötet megjelentetésével. Ahogy a könyv – Szegeden írt – bevezetőjében nyilatkozott: „*Hármas célom van vele. Először az, hogy szakszerű előkészületek nélkül is érthető első bevezetést nyújtsak a magyar nemzetgazdaság és pénzügy iránt érdeklődőknek. Másodszor az, hogy hallgatóim kezébe rövid tankönyvet adjak. Harmadszor pedig az, hogy gazdaságtudományi kutatásaim útját eddigi eredményeim összefoglalásának magaslatairól tekintsem át.*”³⁶ A második célkitűzés, nevezetesen a rövid tankönyv megjelentetése némiképp szerénységre utal, mert a könyv semmiképp sem rövid, sokkal inkább egy, a teljességre törekvő, részletes alkotás. Ugyanakkor a szerző nem titkolta, hogy a munka egy visszatekintés az eddigi munkásságára, illetve annak összefoglalására is törekedett. Ahogy *Surányi-Unger* írta: „*Jó néha visszatekintnünk eddigi utunkra, hogy annak egységes nézetéből további törekvéseinkre vonatkozólag tájékozódást merítsünk.*”³⁷ *Surányi-Unger* Tivadar kötetének szerkezete alapvetően kettős tagolású. Az általános rész az ún. „*Társadalmi gazdasággal*” foglalkozik. Ezen belül az első könyv a „*Szabad gazdaság*”, a második könyv pedig a „*Közületi gazdaság*” címet kapta. A második, a különös rész pedig a „*Magyar jólét*” címet kapta (harmadik könyv). A kötethez kapcsolódik a függelék, az irodalmi áttekintés, amelyhez gazdag név-, illetve tárgymutató tartozik. A könyv bevezetőjében foglaltak alapján: „*A jelen munka felépítése [...] két részre oszlik. Általános részében a társadalmi gazdaságtan azon alapelveit fejtí ki, amelyek mindenfajta tágabb értelmű közgazdasági összefüggés megértéséhez egyaránt szükségesek. Közülük azonban már itt mindenekelőtt azokat hangsúlyozza, amelyek magyar nemzetgazdaságunk szempontjából fontosak. [...] A különös rész azután a különös társadalmi gazdaságtant adja, azaz magyar jólétünkre alkalmazza általános tanulságainkat. [...] A munka három könyvből az első kettő az általá-*

³⁵ *Tagajánlások 1935-ben.* 36–37. pp.

³⁶ SURÁNYI-UNGER 1936b, 3. p.

³⁷ Uo. 3. p.

nos részre, a harmadik pedig a különös részre jut. Első könyvünk minden társadalom-gazdasági életnek maradandó alapját és keretét, a szabad gazdaság összefüggéseit világítja meg. [...]Az élő társadalmi gazdaságnak összefüggéseit fejti ki azután második könyvünk, mely a közületi gazdaságról szól. [...]A különös részt tartalmazó harmadik könyvünk először a közületi célkitűzések síkján nézi magyar nemzetgazdaságunk különleges vonásait. Utóbb pedig eszközi vonatkozásban tekinti át magyar gazdaságpolitikánk, magyar társadalmi politikánk és magyar államháztartásunk legfontosabb kérdéseit. Vizsgálatuk alapján rámutat azokra a gyakorlati utakra is, amelyek általános jólétünk színvonalának emeléséhez vezethetnek.”³⁸

A *Magyar nemzetgazdaság és pénzügy* című terjedelmes kötet megjelenését (1936) követően a szerzőt a Magyar Tudományos Akadémia – 1937-ben – jutalombdíjával tüntette ki. A gyors elismerés mindenképp a szerző jelentős munkássága előtti tisztelgés volt. A tankönyv középpontjában a gazdaságpolitika áll, ugyanakkor annak általános kérdései mellett az árszabályozás és a tőkeirányítás témakörével is foglalkozott.³⁹

Surányi-Unger munkája további kiadásokat is megért. Így a kötet második kiadására 1943-ban, a második világháború alatt került sor. A második kiadás már nem egy, hanem – részben terjedelmi okok miatt – két kötetben, összesen 852 oldal terjedelemben jelent meg. Ugyanakkor a kétkötetes megjelenést indokolta az is, hogy az általános részt tartalmazó első kötet a változó idők sodrában előreláthatólag csak sokkal lassabban fog elavulni, mint a második kötet, amely a legújabb gazdaságstatisztikai adatokra támaszkodó különös részt nyújtja.⁴⁰

A tanulmány végére érve, érdemes még kiemelni, hogy *Surányi-Unger* Tivadar is foglalkozott a főváros, Budapest kiemelkedő jelentőségével, akárcsak a szegedi Statisztika Tanszék első vezetője, *Laky Dezső* (1887–1962). Természetesen a két szemlélet – tartalmában is – eltér egymástól. Amíg *Laky Dezső* a főváros – 1900 és 1920 közötti – népességfejlődésével foglalkozott, addig *Surányi-Unger* Tivadar Budapest gazdasági jelentőségét vizsgálta hazánkban belül.

A szerző a *Budapest szerepe Magyarország gazdasági életében I-II.* című kétkötetes munkájában az 1925 és 1934 közötti időszakot dolgozta fel. *Surányi-Unger* Tivadar írását *Illyefalvi* I. Lajos, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala igazgatójának felkérésre készítette el. A kötetek szerzője így írt erről: „*Budapest gazdasága és pénzügyei köré csoportosuló statisztikai vizsgálódásaimat pedig a jelen könyvben mutatom be. [...]Elsősorban arra törekedtem, hogy a tágabb olvasóközönség számára is jól érthető áttekintést nyújtsak. [...]Merőben nyomdatechnikai szempontok indokolják, hogy a jelen könyv két kötetben jelenik meg. Az első kötet a munka első két részét tartalmazza, amely a mezőgazdaságról és az iparról, valamint a kereskedelemről és a forgalomról szól. A második kötetben következik a könyvnek a hitelt, a jövedelemosztást és a közületi háztartást vizsgáló harmadik, negyedik és ötödik része, valamint eredményeink összefoglalása.*”⁴¹

³⁸ SURÁNYI-UNGER 1936b, 1–3. pp.

³⁹ KOVÁCS – LENCSES – RÓZSA 2014, 641. p.

⁴⁰ SURÁNYI-UNGER 1943, 1. p.

⁴¹ SURÁNYI-UNGER 1936a, 7. p.

A kétkötetes munka párhuzamosan készült a szintén 1936-ban megjelent *Magyar nemzetgazdaság és pénzügy* című kötettel. Erre a párhuzamra a szerző a következő módon kifejezetten utalt is: „Ha tehát az olvasó az itt csak mellelleg érintett nemzetgazdaságtani és pénzügytani kérdések felől behatóbban és rendszeresebben óhajt tájékozódni, párhuzamosan készült és említett másik munkámra hívom fel figyelmét.”⁴²

Surányi-Unger Tivadar – ahogyan azt már említettük – a második világháború után – 1945-ben – családjával elhagyta szülőhazáját, Magyarországot. Előre látta, hogy a „formálódó”, „új” rendszer nem fog kedvezni sem az ő, sem pályatársai későbbi munkásságának. Igaza lett. Neves közgazdászok, így például Heller Farkas (1877–1955), illetve Navratil Ákos (1875–1952) akadémiai pályája, méltatlan módon ért véget. Surányi-Unger Tivadar viszont egy rövidebb ausztriai kitérő után a családjával az Egyesült Államokba költözött. Elsősorban ott folytatta tudományos munkásságát, illetve megszerzte az amerikai állampolgárságot is. Életének utolsó – külföldi – évtizedeiben részben a nemzetközi és az összehasonlító gazdaságtan felé fordult, részben korábbi, gazdaságfilozófiai jellegű kutatásait folytatta. Több írásában vizsgálta, illetve elemezte a nyugati piacgazdaságok, illetve a keleti szocialista gazdasági rendszerek eltérő vonásait, különös tekintettel az ideológiai vonásokra.⁴³

A második világháború után Surányi-Unger Tivadar – Horváth Róbert szerint – „a gazdaságpolitikai elmélet síkján ugyan még elismer három célrendszert: az észak-amerikait, az azt követő egyes nyugat-európaiakat, melyek a kapitalizmust tangazdasági eszközökkel próbálják javítani, harmadikként pedig a szovjet gazdaságot és követőit. Gyakorlatilag azonban világosan látja, hogy csak két „tábor” van, mert a kapitalizmuson alapuló első két célrendszer közötti különbségek valóban csak instrumentálisak, és így elhanyagolhatók.”⁴⁴

Surányi-Unger élete végén visszakanyarodott korábbi, kedvenc szakterületéhez, a gazdaságfilozófiához. Az 1967-ben megjelent utolsó könyvét, amelynek címe *Wirtschaftsphilosophie des 20. Jahrhunderts*, szintén ennek szellemében írta.

Surányi-Unger Tivadar tudományos munkásságának – „statisztikai” – jelentőségét növeli, hogy „a nemzetközi szakirodalomban elsőként, Colin Clark és Jean Fourastié kutatásait megelőzve tett kísérletet a statisztikai közgazdaságtan kialakítására.”⁴⁵

Surányi-Unger Tivadar tudományos munkásságának vázlatos ismertetését követően, zárógondolatként, érdemes idézni egyik vallomását, amely napjainkban is jelentős aktualitással rendelkezik: „A tudománynak két proletárja van: a statisztikus és a történetíró. Hosszantartó, verejtékes munkájuk eredményében egyéniségük teljesen elvész, amint-hogy a szigorú objektivitás követelményei folytán el is kell a háttérben tűnnie az adatokat fāradhatatlanul egymásra halmozó, hangyaszorgalmú munkásnak. A kész mű azután azon alap, melyet feldolgozva, melyen továbbépítve élvezi annak gyümölcsét, aratja babérait az áruját a nagyközönség között forgalomba hozó közeg, a termelési folyamat utolsó tényezője. A statisztikus és a történetíró szerényen húzódnak meg a zakatoló gyár gépei mögött s kötelességszerű serénységgel folytatják nehéz munkájukat tudatában

⁴² SURÁNYI-UNGER 1936b, 7. p.

⁴³ HILD 2019, 142. p. 177. pp.

⁴⁴ HORVÁTH 1993, 1009. p.

⁴⁵ KOVÁCS – LENCSES – RÓZSA 2014, 641. p.

annak, hogy az egész üzem végeredményben is az ő vállakon nyugszik. Úgy az elméleti, mint a gyakorlati közgazdász is csak a fent említett két tudományág lerakta alapokon építhet abszolút értékkel tovább. [...] újabb ösvényekre sikerrel lépni csak az empirizmus e két fegyverével felszerelve lehetséges. Amily örvendetesen széles körökben hódít tért újabban a statisztikai módszer, annyira aggasztó tünetként mutatkozik a történeti alaptól való eltávolodás. Gazdasági bajaink orvoslásánál is sokkalta több eredményre vezethet a múlt hasonló helyzeteinek átkutatása, azok tanulságainak leszűrése, mint üres, a levegőben lógó, ötletszerű fikcióknak tömeges felhalmozása.”⁴⁶

III. Fontosabb művei

- A gazdasági válságok történetének vázlata 1920-ig.* A Szent István Társulat kiadása. Budapest, 1921.
- Philosophie in der Volkswirtschaftslehre, Ein Beitrag zur Geschichte der Volkswirtschaftslehre.* 1. kötet, Gustav Fischer. Jena, 1923.
- Philosophie in der Volkswirtschaftslehre. Ein Beitrag zur Geschichte der Volkswirtschaftslehre,* 2. kötet. Gustav Fischer. Jena, 1926.
- Die Entwicklung der theoretischen Volkswirtschaftslehre im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts.* Gustav Fischer. Jena, 1927. [1927a]
- A gazdaságpolitika tudományos alapkérdései.* Grill-féle Udvari Könyvkereskedés. Budapest, 1927. [1927b]
- Statisztika és közgazdaságtan,* Pallas Nyomda. Budapest, 1927.
- A statisztikai módszer szerepe a közgazdaságtanban.* Különlenyomat a Közgazdasági Szemléből, Budapest, 1928.
- Nemzetgazdaságtan és világgazdaságtan.* A Miskolci Jogászélet Könyvtárának 38. száma, Miskolc, 1928.
- Amerika társadalmi problémái.* A Miskolci Jogászélet Könyvtárának 46. száma, Miskolc, 1929.
- Der nationale Gedanke in China und in Indien.* In: Nationalwirtschaft, Berlin, 1930.
- Über das theoretische Grundproblem der sowjetrussischen Wirtschaftspolitik.* In: Schmollers Jahrbuch. München, 1931.
- Geschichte der Wirtschaftsphilosophie.* Junker & Dünhaupt Verlag. Berlin, 1931.
- Statisztikai jegyzetek.* Összeállította: GOSZTONYI PÁL, Szeged, 1931.
- Gazdasági rugalmasság és változékonyság.* Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1935.
- Magyar nemzetgazdaság és pénzügy.* Gergely R. Könyvkereskedése. Budapest, 1936.
- Budapest szerepe Magyarország gazdasági életében, I. kötet.* In: ILLYEFALVI I. LAJOS (szerk.): Statisztikai közlemények 85. Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest, [1936a]
- Magyar nemzetgazdaság és pénzügy.* Első kiadás, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest, 1936b.
- Gazdaságfilozófia.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest, 1943.

⁴⁶ SURÁNYI-UNGER 1921, 3. p.

Magyar nemzetgazdaság és pénzügy, I. kötet. Második kiadás, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest, 1943.

Magyar nemzetgazdaság és pénzügy, II. kötet. Második kiadás, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest, 1943.

A pénz átmenetgazdasági problémái. Franklin Nyomda, Budapest, 1944.

Comparative Economic Systems. McGraw-Hill. New York-Toronto-London, 1952.

Amerikanische Beziehungen zur wirtschaftlichen Integration Europas. Springer-Verlag. Wien, 1953.

Studien zum Wirtschaftswachstum Südosteuropas. Fischer. Stuttgart, 1964.

IV. Irodalomjegyzék

BALOGH ELEMÉR ET AL. (szerk.): *Szegedi Egyetemi Almanach 1921-1995, I. kötet.* József Attila Tudományegyetem. Szeged, 1996.

BEKKER ZSUZSA: *Elméleteink – olvasmányaink.* In: BEKKER ZSUZSA (szerk.): *Gazdaságelméleti olvasmányok, 1.* Alapművek, alapirányzatok, Aula Kiadó. Budapest, 2000.

EGRI PÁL (szerk.): *Akadémiai értesítő, A Magyar Tudományos Akadémia Hivatalos Lapja, XL, évfolyam, 7. szám, (1991. szeptember 26.),*

GYÉMÁNT RICHÁRD – KATONA ZSÓFIA: *A szegedi Statisztikai és Demográfiai Tanszék jeles tudósai (1921-1996),* in: BALOGH MIKLÓS – GYÉMÁNT RICHÁRD – KOVACSICSNÉ NAGY KATALIN – PUKLI PÉTER – VAVRÓ ISTVÁN: *A statisztika és a közigazgatás elkötelezettje, Ünnepi kötet a 60 éves Katona Tamás tiszteletére.* ELTE Állam- és Jogtudományi Kar – Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 2008.

HILD MÁRTA: *Surányi-Unger Tivadar és a német közgazdasági hagyomány. Történetek a két világháború közötti magyar közgazdaságtanról,* In: HAVRAN DÁNIEL – KLEMENT JUDIT – NAGY-DÁNIEL GERGELY (szerk.): *Eszmék – történetek – elméletek, Tanulmányok Madarász Aladár tiszteletére.* MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet. Budapest, 2019.

Hollandiában véget ér a tulipánláz. 2006. február 7. National Geographic. https://ng.hu/kultura/2006/02/07/hollandiaban_veget_er_a_tulipanlaz/ (Letöltés ideje: 2019. augusztus 12.)

HORVÁTH RÓBERT: *A Szegedi Tudományegyetem Statisztikai Tanszékének történetéről.* Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Juridica et Politica, Tomus XLI, Fasciculus 15, József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Szeged, 1992.

HORVÁTH RÓBERT: *Megemlékezés Schneller Károly professzor – az ember és tudós születésének 100. évfordulójáról,* Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Juridica et Politica, Tomus XLIV, Fasciculus 6, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Szeged, 1993. [HORVÁTH 1993a]

HORVÁTH RÓBERT: *Surányi-Unger Tivadar statisztikai munkássága.* Statisztikai Szemle, 71. évfolyam 12. szám, 1993. december [HORVÁTH 1993b]

KENYERES ÁGNES (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon, II. kötet (L-Z).* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1982. Elektronikus elérhetőség: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/s-778D5/suranyi-unger-tivadar-77C7E/>

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN ET AL. (szerk.): *Magyarország a XX. században, V. kötet, Tudomány 2, Társadalomtudományok.* Babits Kiadó. Szekszárd, 2000.

RICARDO, DAVID: *Works of David Ricardo.* McCulloch Edition. London, 1846.

- KOVÁCS CSABA – LENCSEŠ ÁKOS – RÓZSA DÁVID: *Surányi-Unger Tivadar*. In: FÜLÖP ÁGNES – RÓZSA DÁVID (szerk.): *Portrék a magyar statisztika és népességtudomány történetéből. Életrajzi Lexikon a XVI. századtól napjainkig. A statisztika története* 1. KSH Könyvtár. Nemzeti Kulturális Alap – Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 2014.
- SIPOS BÉLA: *Közgazdász-statisztikus tudósok a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen*, Statisztikai Szemle, 75. évfolyam, 1997. 2. szám. SPIETHOFF, ARTHUR – SCHUMACHER, HERMANN: *Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reiche*, 42. Jahrgang. Duncker & Humblot. Leipzig, 1918.
- Tagajánlások 1932-ben*, Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1932.
- Tagajánlások 1935-ben*, Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1935.

BADÓ ATTILA

SZABÓ JÓZSEF

(1909–1992)

I. Életrajz

Szabó József jogelméleti, összehasonlító jogi és nemzetközi jogi területen alkotott maradandót, és a szegedi Jogi Kar eltávolított professzoraként élte át az egypártrendszer időszakának megpróbáltatásait, mely főleg azokat érintette, akik ekkor is igyekeztek erkölcsi tartásukat megőrizni.

Az úgynevezett „szegedi iskola” egyik ismert tagja, Szabó József 1909-ben született Hódmezővásárhelyen.¹ Az egyházi ösztöndíjjal tanuló diák 1927-ben kitüntetéssel érettségizett szülővárosában. A szegedi egyetem jogi karán folytatta tanulmányait, ahol 1932-ben jogi és államtudományi doktorátust szerzett.

1933/34-ben, ösztöndíjként a bécsi *Collegium Hungaricum*-ban jogbölcseleti és nemzetközi jogi tárgyakat hallgatott, és idegen nyelvtudását tökéletesítette. Itt alkalma nyílt a kor neves jogtudósától, Alfred *Verdoss*-tól tanulni. 1934-ben gyakornok lett a szegedi jogi karon, majd 1935-ben a pénzügyminisztériumba került. 1937-ben Hollandiában, 1938-ban Olaszországban járt tanulmányúton, népszövetségi ösztöndíj segítségével. Gyakorlati közigazgatási vizsgálója (1937) után, 1940-ben bírói és ügyvédi vizsgát is tett. 1940-ben törvényszéki bírói kinevezést nyert. Előbb az Igazságügy-minisztériumban, később a Közigazgatási Bíróságon tanácsjegyzőként dolgozott. 1941-ben egyetemi magántanári fokozatot nyert a kolozsvári egyetemen jogbölcselet tárgykörből, ahol 1944-ig a kolozsvári egyetem magántanára volt. 1943-ban pályatársával, barátjával, Bibó Istvánnal párhuzamosan két szemeszteren át folytathatott tanulmányokat a genfi *Institut Universitaire de Hautes Études Internationales*-ban, ahol kapcsolatba kerülhetett a kor neves, főleg a fasizmus elől menekülő jogtudósaival, köztük Hans Kelsenel.² Amint Szabó József fogalmazott, „[...] akkor már nagy divat volt a professzorok menekülése”,³ amire később saját története is példát szolgáltatott.

---

¹ Szabó Józsefről több életrajzi jellegű írást publikáltak az elmúlt évtizedekben, illetve maga Szabó József is tett közzé önéletrajzi vonatkozású írásokat. Lásd: NAGY J. 2014. ; SZABÓ 1993; RUSZOLY 2014; SZABAD-FALVI 1998; BOLERATZKY 2007, 2009; SZABADFALVI 2009; BOLERATZKY 2014.

² RUSZOLY 1993, 199–204. pp.

³ SZABÓ 1993, 21.p.

Egyetemi rendes tanári kinevezést a Kolozsvárról Szegedre kerülő jogi kar alkotmányjogi tanszékére kapott 1947-ben. Az alkotmányjogi tanszék vezetése mellett a jogelmélet oktatását is ellátta, miután mesterét és barátját, *Horváth* Barnát a Magyar Tudományos Akadémiára rendelték. Ebben az évben két hónapot Oxfordban is tölthetett a *British Council* ösztöndíjának segítségével.

1948-ban dékáni, 1949-ben prodékáni tisztséget töltött be a Karon. Ekkor már nehéz körülmények között, a kommunista hatalomváltás árnyékában végezte munkáját, míg végül 1950-ben, több kari kollégával együtt, minisztériumi döntés alapján megfosztották állásától.

Külföldre szeretett volna menekülni családjával, ám két kísérlete is kudarcba fulladt. Első alkalommal kényszerűségről vissza kellett fordulniuk, ám második alkalommal le is tartóztatták, és *Szabó* professzort két és fél évi fegyházbüntetésre ítélték.

1956-ban kerülhetett vissza az egyetemre, hogy az összehasonlító alkotmányjogi, majd pénzügyi jogi tanszék két-két éves vezetése után a hatalom végleg megtörje karrierjét, és az egyetemről egészségügyi problémára hivatkozással, nyilvánvalóan ideológiai okból 1960-ban végleg eltávolítsák.

A rendszerváltozás után a szegedi jogi karon *professor emeritus* címmel tüntették ki, hogy némileg kárpótolják az egypártrendszer időszakában elszenvedett méltánytalanságért. A Kar *Szabó* régi és friss írásainak gyűjteményes kötetben történő kiadását is támogatta, ám annak 1993-as megjelenését a szerző már nem érthette meg. *Szabó* József 1992-ben eltávozott az élők sorából.

II. Tudományos munkásság

Szabó József a jogtudósok azon sorát gyarapítja, akik több jogtudományi területen is otthonosan mozogtak. Gyakorló jogi tevékenysége mellett nemzetközi jogi, közjogi, összehasonlító alkotmányjogi és jogelméleti-jogfilozófia kutatásai, írásai is figyelemre méltóak. A szegedi iskola tagjaként, *Moór* Gyula és *Horváth* Barna elméleti (és intézményi) örökségén alakította ki jogfelfogását, amit maga neorealistának nevezett. Pályája kezdetén nemzetközi joggal, azon belül főleg a szuverenitás kérdésével foglalkozott és erről írt fő művében egy relatív szuverenitáselmélet mellett érvelt. Az 1930-as évek végétől mindenekelőtt jogbölcséleti kérdések foglalkoztatták, és neokantiánus talajon, az amerikai jogi realizmushoz hasonló, mélylélektanira építő elméletet dolgozott ki. Négy világnyelv kiváló ismeretének, rendkívüli olvasottságának és külföldi tanulmányútjainak köszönhetően korának legfontosabb jogfilozófiai irányzatai értő felhasználásával alakíthatta ki saját jogfelfogását, amit lendületes, gyakran szinte költői stílusban tárt olvasói elé. A második világháború után elsősorban a közigazgatási bíráskodással kapcsolatos összehasonlító jogi kutatásokat folytatott, hogy a magyar közjogi bíráskodás reformját mozdítsa elő. Fő tézise szerint egy demokratikus államban közigazgatási bíráskodás csakis a rendes bírósági szervezetrendszeren belül képzelhető el.

A szocializmus időszakát a börtönévek után mindenekelőtt csak külföldön publikált, főként recenzió jellegű munkák írásával és szakfordító tevékenységgel vészelte át, hogy a rendszerváltás után számára megadatott néhány évben végre ismét demokrácia felfogásáról, és a fiatal demokrácia aktuálpolitikai kérdéseiről nyilváníthasson véleményt. A széles hatáskörű közigazgatási bíráskodás intézményesítésének ösztönzése mellett hi-

ressé vált, saját korábbi álláspontjától⁴ is eltérő⁵ merev elutasító véleménye a parlamentarizmus eszméjét szerinte sértő alkotmánybírászkodásról.

1. Nemzetközi jogi munkássága

Szabó József első tudományos munkái a nemzetközi jog területén születtek. A Danzig nemzetközi jogi helyzetéről írt tanulmánya 1934-ben⁶, majd *A szuverenitás és a szuverenitáselméletek* című terjedelmesebb műve 1937-ben látott napvilágot, amelyekben nemzetközi jogi problémákat hatalmas szakirodalmi apparátusra támaszkodva, elméleti igényességgel dolgozott fel. Életműve szempontjából érdekes kérdéseket vet fel az utóbbi, szuverenitáselméletekre fókuszáló műve, amire Takács Péter hívja fel tanulmányában a figyelmet.⁷ E mű előzménye egy 1931-ben elkészült többszáz oldalas kézírásos pályamű,⁸ amit a Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara által kiírt pályázatra nyújtott be Szabó József. E pályaműben Szabó a szuverenitás elméletek alapos, részletes ismertetése mellett olyan álláspontot képviselt, mely Buza László, és a kor magyar nemzetközi jogászainak álláspontjától látványosan eltért. Szerinte maga a pályázati kiírás (az állami szuverenitás nemzetközi jogi fogalma) feloldhatatlan önelentmondást rejt magában, és a szuverenitás csakis a nemzetközi jog mibenlétének meghatározása függvényében fejthető ki. Leírja továbbá, hogy az idő meghaladta a szuverenitás klasszikus meghatározását, mely anakronizmussá vált, miután világossá tette, hogy az állam nem végső fejlődési formája az emberi közösségnek. Szabó szerint a nemzetközi jog pusztá léte megszünteti az államok klasszikus értelemben vett szuverenitását.⁹ Buza László Horváth Barna által is „láttamozott” véleményében a pályázó hatalmas teljesítményének elismerése mellett is pályadíj helyett, csupán szorgalmi díj kiosztását javasolja a Kari Tanácsnak, miután szerinte az egyedüli pályázó, Szabó József helytelenül fogta fel a pályázat fő kérdését. Az ilyen módon kissé megalázott szerző néhány évvel később, már fiatal kutatóként publikálja 1937-ben a szuverenitás problémájával foglalkozó pályaművének átdolgozásából született monográfiáját,¹⁰ amiben már egy merőben eltérő végkövetkeztetés olvasható a korabeli szuverenitás elméletek bemutatását követően. Takács Péter különböző lehetőségeket vázol annak megválaszolására, hogy mi vezethetett egy szakmailag és politikailag is simulékonyabbnak számító koncepció kidolgozásához, melyben Szabó a szuverén államok létezésének tagadásához képest jóval megengedőbb álláspontot képvisel. Akár külföldi nemzetközi jogi tanulmányainak tanulságai, akár a mestereivel szemben érzett hála, vagy lojalitás vezetett e pálforduláshoz, az 1931-es abszolút szuverenitás felfogáshoz képest az 1937-ben kiadott műben egy relatív, a szuverenitást pozitív tartalommal megtöltő elmélettel szembesülhetünk.¹¹ A szerző megfogalmazása szerint: „[...] a szuverenitás nem enyészett el, és

⁴ SZABÓ 1970.

⁵ NAGY J. 2014, 128. p.

⁶ SZABÓ 1934.

⁷ TAKÁCS 2014, 71–81. pp.

⁸ SZABÓ 1931, 512. p.

⁹ TAKÁCS 2014, 75–80. pp.

¹⁰ SZABÓ 1937.

¹¹ Uo. 79. p.

nem is relativálódott annyira, hogy a nemzetközi jog mindenkori korlátain belőli látszatszabadság és látszathatalom lenne, ami se nem oszt, se nem szoroz többé. Hiszen, mint láttuk, a nemzetközi jog korlátozhatja ugyan, de csak addig, míg tartalma megállapítása elvileg őt illeti. Mert ha ez megszűnik, a világnak államokra felépülő demokratikus szervezete rombadől – de csak azért, hogy helyet adjon egyetlen világállam arisztokratikus uralmának.”¹²

2. Jogelméleti munkássága¹³

Elmélete alapjait első jogelméleti munkájában: *A jog alapjai különös tekintettel a nemzetközi jogra* című, 1938-ban megjelenő művében fekteti le¹⁴.

Szabó e művében kifejti, hogy míg a már meghaladott idealista (természetjogi) jogszemlélet a „jog érvényalapjaira”, az ugyancsak idejét múlt realista (pozitivist) jogszemlélet viszont a „jog létalapjaira” helyezi a hangsúlyt, addig a kriticismusnak egyforma gondot kell fordítania mindkettőre.¹⁵ Neokantiánus alapállásból igyekszik a jog fogalmának meghatározásához eljutni. A sikertelen meghatározási törekvések kudarcát abban látja, hogy „a jog fogalmát nem ott keresik, ahol az található volna, ami viszont arra vezethető vissza, hogy nem alapjaiból kiindulva, rendszeresen kutadják fogalmi ismérveit, hanem találomra jelölnek meg bizonyos ismérveket jellemzőiként, s ezekről vissza akarnak következtetni a jogalapokra.”¹⁶

Kant a lét és érvény kettősségére építette elméletét, és a neokantiánus jogfilozófia próbálta meg összekötni a világ e két minőségét. Szabó szerint ez azért nem sikerülhetett, mert „a lét és érvény nem a tárgyi, hanem az alanyi világban keresendő, így a jogfogalom sem kereshető máshol.”¹⁷ Hume forradalmian új szemléletére hivatkozik jogelmélete megalapozásánál, aki szerinte az ókori filozófia objektívizmusához képest először mutatott rá ismereteink szubjektív voltára, és aki szerint a lényegről nem alkothatunk olyan fogalmat, ami különböznék e dolgokról alkotott konkrét képzeink összességétől.¹⁸

Értékes (többek között Kant és Hume gondolatainak különbségeit felvázoló) filozófiai felvezetést követően Szabó kísérletet tesz a jog fogalmának meghatározására. Szerinte „[...] jog alatt a konvencionális rendeknek azt az alakját kell értenünk, amelynek tartalmaként lelkiismeretünk a társadalmi munkamegosztás által létrehívott különleges szervek tételezését fogadja el.”¹⁹ Továbbá „[a] jog rendje az a rendező principium, amely érvényességet az emberi lelkiismeret mélyéből eredő (s ennyiben belső) erkölcsi felfogásból, érvényesülő tartalmat pedig az emberi tudat előtt a társadalmi munkamegosztás által létrehívott különleges szervek eljárásaként megjelenő (s ennyiben külső) történésekből nyert.”²⁰

¹² SZABÓ 1937, 181. p.

¹³ Szabó jogelméleti munkásságának elemzéséhez lásd SZABADFALVI 2014, 53–63. pp.

¹⁴ SZABÓ 1938.

¹⁵ Uo. 5. p.

¹⁶ Uo. 9. p.

¹⁷ Uo. 12. p.

¹⁸ Uo. 13. p.

¹⁹ Uo. 59. p.

²⁰ Uo. 59. p.

A jog érvényalapjának Szabó tehát az erkölcsöt tekinti, aminél azonban hangsúlyozza, hogy annak fogalmi tisztázása feltétlenül szükséges. Szerinte három erkölcsfogalom különíthető el, melyek közül sem az abszolút (és csakis metafizikai hipotézisként elképzelhető), sem az úgynevezett társadalmi erkölcs nem használható a jog fogalmának meghatározásához, hanem csakis az erkölcs szubjektív, egyéni lelkiismeretből levezethető fogalma alkalmazható a jog érvényalapjaként.²¹

Vitába száll a realizmus (pozitivizmus) felfogásával, mely a jog erkölcsi megalapozását azért tartja képtelenségnek, mert az nem tud mit kezdeni az erkölcstelen jogszabályok problémájával. Hiszen ha a jog érvényessége erkölcsi alapú, akkor mi a helyzet az erkölcstelennek számító jogszabályokkal? Szabó úgy érvel, hogy érvényesnek lennie nem a jogszabálynak kell, hanem a jogrendnek. Teljesen erkölcstelen szabály szerinte egyébként nincs is, hiszen „minden jogszabály már annak folytán, hogy az erkölcsön alapuló jogrendből delegálható, fogalmilag, vagyis tartalmára tekintet nélkül, bír bizonyos minimális erkölcsi helyességgel,”²² ami a jogbiztonság erkölcsi értékében önmagában megvalósul.

Szabó jogfelfogása kifejezése során a kor neves hazai és külföldi jogfilozófusaiból táplálkozik, egyúttal vitába szállva velük kíván egyéni jogelméletet alkotni. Elemzi a Grotius óta a jog alapjaként kezelt alapnormával kapcsolatban felmerülő kérdéseket, melyet modern formában a Kelsen által használt hipotetikus alapnorma fogalma tett ismertté. Mesterével, Moór Gyulával egyetértve jelzi, hogy a „[...] hipotetikus alapnorma már nem tartozhat a megismerhető, immanens világ területére, amelynek jelenségeit az oksági és értéklelegáció soraiba tartozás jellemzi, ahol is azok nemcsak okok, hanem okozatok, nemcsak értékelők, hanem értékelték is [...]”²³ Pedig, fejti ki később, „[a] lanyi lelkiismeretünkől minden érvény levezethető. Ez nemcsak feleslegessé, de hibássá is tesz minden olyan hipotézist, ami valami ezen kívülálló érvényforrást akar feltételezni [...]”²⁴

Az alanyi lelkiismerettel, mint minden létet és értéket megalapozó fogalommal kapcsolatban maga is elismeri, hogy ez az elképzelés sem transzcendenciától mentes. Mégis, e felfogás legfőbb erényének azt tekinti, hogy az általa bírált transzcendens jogalapelméletekhez képest (beleértve a hipotetikus alapnormáról szóló tant is, melynél semmi nem zárja ki a több alapnorma lehetőségét) itt csupán egyetlen tényezőre szűkül az ismeretlenek száma. Szabó szerint ez is jelentős különbség, hiszen „[a] tudományok fejlődését éppúgy jellemzi a több ismeretlen lehető kiküszöbölése, mint ahogy a történelmi vallások fejlődésének útját is az istenek alkonya s az egyistenhit kialakulása jellemezte.”²⁵

A jog alapjaiban kifejtett jogfelfogást igyekszik későbbi írásaiban pontosítani, és a joggyakorlat során felmerülő problémákon keresztül illusztrálni. Alapvető műve ebből a szempontból az 1941-ben Szegeden megjelentetett *A jogász gondolkodás bölcselete* című tanulmánya. Ebben már az első oldalakon hangot ad annak a nézetének, hogy a „túlzottan logisztikus gondolkozásban ösztönszerűleg valami élettelen, üres, gépies mechanizmust érzünk, ami mögül nem melegít, nem sugárzik elő ép az, ami értelmet ad a gondolkozónak: a szellem.”²⁶

²¹ Uo. 60. p.

²² Uo. 63. p.

²³ Uo. 72. p.

²⁴ Uo. 87. p.

²⁵ SZABÓ 1941, 4. p.

²⁶ Uo. 4. p.

Annak alátámasztására, hogy pusztán logikai alapon a bírói ítélet elérhetetlen, kilenc különböző jogterületről összegyűjtött jogesetet mutat be. Elemzi például azt a hágai Állandó Nemzetközi Bíróságon tárgyalta, és *Szabó* írásának megszületésekor már fájó aktualitással bíró esetet, mely Németország és Ausztria gazdasági és politikai összefonódása folyamatában merült fel, és jelentett eldöntendő kérdést a bírák számára. Németország és Ausztria 1931-ben vámunióról kötött szerződést, amit a Nemzetek Szövetségének Tanácsa kifogásolt, és a saint-germaini, versaillesi békeszerződésekkel és a genfi jegyzőkönyvvel ellentétesnek ítélt vélemény jellegű határozatában. A genfi jegyzőkönyv szerint Ausztria függetlensége elidegeníthetetlen, kivéve, ha ahhoz a Nemzetek Szövetségének Tanácsa hozzájárul.²⁷ A Bíróság csupán egyetlen szótöbbséggel adott a véleményt kérőknek igazat. A határozat szerint a vitás vámunió a viszonyosságra tekintettel ugyan nem szüntetné meg Ausztria függetlenségét, fenyegetné azonban az osztrák gazdasági függetlenséget. *Szabó* azt kívánja a jogesettel bizonyítani, hogy a függetlenség értelmezése az adott történelmi-politikai kontextusban mennyire nem logikai értelmezési feladat volt. Az eljárás során keveredett a függetlenség jogi, politikai és gazdasági értelme, melyek között a választást nem a logika alapozta meg. *Szabó* szerint e konkrét ügyben azért érveltek a függetlenség különböző értelmeivel, hogy a már eleve védeni akart álláspontot ezekkel alátámaszthassák.²⁸

A bemutatott jogesetek tanulságai jelentik *Szabó* József jogalkalmazás elméletének lényegét. Amint fogalmaz, ahogy „a jogalkotási lépcsők nem vezethetők le egymásból logikailag maradék nélkül [...] az alkalmazott jog sem vezethető le logikailag a jogforrásból. Nem vezethető le, mert ezzel szemben mindig tartalmaz irracionális, alogikus pluszt. [...] Minden jogtétel, szabály, rendelkezés tartalmaz olyan fogalmakat, amelyek mikénti magyarázatától függ az, hogy a konkrét esetben maga a jogtétel milyen értelemmel bír.”²⁹

Vitába száll *Somló* Bódog megállapításával is, aki szerint ellentmondások a jog szövegében lehetnek, magában a jogban azonban nem. *Szabó* szerint éppen fordítva igaz ez, és csak a jog szövege képzelhető ellentmondásmentesnek, ám maga a jog, melyhez a szöveg gyakran alogikus értelmezésén keresztül juthatunk, már nem.³⁰

Igazat ad *Kelsen*nek, aki a formális, logikai értelemben felfogott jogbiztonságot illúziónak, *Jerome Frank*nek, aki azt gyermekes vágyképnek, és *Horváth* Barnának is, aki ezt utópiának tekinti.

Ahhoz, hogy a jogot és a jogalkalmazás valódi folyamatát megérthessük, *Szabó* a korábban már elemzett alanyiség fogalmából indul ki. Ezzel a *Horváth* által kidolgozott szinoptikus jogelmélet alap gondolatát fogadja el, mely szerint „a jog egysége sehol másutt, mint az alanyiségben, nem kereshető.”³¹

Az emberi alanyiség pedig számára lélektani, pszichológiai probléma, aminek megértése (pontosabb megérthetetlenségének tudatosítása) a szimbólumok világához vezet. „Vajjon mit akarnak jelképezni érzékeink és gondolataink, hiteink és vágyaink szimbólumképei? Közelebről mit jelképez a jog? [...] Mi lehet a jelképek mögött? [...] A tár-

²⁷ No 41. Régime douanier entre l'Allemagne et l'Autriche. Avis consultatif du 5 Septembre 1931. Leyde.

²⁸ Uo. 25. p.

²⁹ Uo. 31. p.

³⁰ Uo. 35. p.

³¹ Uo. 49. p. HORVÁTH 1937. VIII. 212.

sadalom minden tagja kis drámák főszerepét játssza, s ennek az álmvilágnak a ceremóniák, szavak, elméletek, elvek és egyéb más jelképek adnak tartalmat.”

Szabónál a szimbólumok között is kiemelt szerepet tölt be a nyelv, melyet Arnold elméletével összhangban a leghatékonyabb társadalomfenntartó tényezőnek tekint.³²

A jog szerinte tehát nem tapasztalati valóságnak tekinthető, hanem jelképnek, szimbólumnak, amihez az alanyiség kapcsol sajátos értelmet. Az alanyiságnak, vagyis az Én-nek azonban, ahogy Szabó fogalmaz, a végtelenbe szaladnak a határai, és csakis a társadalommal összefüggésben értelmezhető.³³ Egyén és társadalom egymás nélkül értelmezhetetlen és a jog sem lehet pusztán egyéni vagy társadalmi jelenség. Alanyi képeink, és a jogról alkotott képeink is a tudatban kapnak jelentőséget, és sajátos értelmet. A tudattal kapcsolatos pszichológiai felfogások azonban Szabó József korában már elszakadtak a racionális magyarázatoktól, és a tudatalatti világának lehetőségeit vizsgálták. Szabó az alanyiség világának magyarázatánál is a tudatalattihoz fordul, és az ösztönök, érzések, vágyak, szenvedélyek és nem az észből fakadó, mélyen a tudat alatt nyugvó tényezők szerepét hangsúlyozza.³⁴ A jog szempontjából különösen a tekintély tudatalatti megalapozása érdekli: a tradíciók, dogmák, tabuk és a konzervatív világnézet kialakulásának gyökerei. Mindezt egy Jerome Frank-nél már megismert apa-komplexus keretezi, mely a mindentudó, csallhatatlan bíró szimbólumaként jelenik meg gyermekkorban.

A jogeseteknél, melyeket műve első részében elemez, Szabó szerint éppen azokon az irracionális, alogikus tényezőkön fordul meg egy-egy döntés, mely tudatalatti tényezők a gyermekkorból eredeztethetők.

A fentiek alapján fogalmazza meg Szabó a jogász gondolkodás lényegével kapcsolatos álláspontját. *„A jogviták legnagyobb része [...] nem dönthető el logikai okoskodással [...] tényállás és jogszabály megállapítása egyaránt értelmezés kérdése. Az értelmező bírót sok minden befolyásolja. Amennyiben ez tudatának ellenőrzésével történik, figyelemmel lehet rájuk, ellenőrizheti őket. De ha a befolyásolás tudatának küszöbe alatt történik, a bíró és a jogeset teljesen ki van neki szolgáltatva.”*³⁵

Mindezzel a független bíró létezését is tagadja, hiszen a tudatalatti befolyása korlátlanul uralkodik az előítéleteit tudatosan háttérbe tolni igyekvőkön is. E tudatalatti, irracionális tényezők elismerése mellett is végezheti azonban jól a bíró a munkáját, ha a fentiekkel tisztában van, és ezek figyelembe vételével igyekszik döntést hozni. Szabó sajátos írói stílusáról is képet adnak ezzel kapcsolatos gondolatai, mellyel a jogalkalmazás és a tudatalatti hatalmának összefüggéseit vázolja műve végén:

„Az nem lehet, hogy a tények és szabályok mérlegelésénél mindennel számoljunk; de az lehet, hogy számoljunk azzal is, hogy nem számoltunk mindennel. A jogalkalmazás tudatos és tudatalatti háttérének mélypszichológiai boncolása tulajdonképpen ennek belátását célozza. Ha egy bíró tisztában van azzal, hogy abban a tényállásban, amit tisztázottnak lát, ő maga is benne van, minden erényével és hibájával, látókörével és gátlásaival, s hogy abban a jogszabályban, amit alkalmaznia kell s amit látszólag csak egy értelemben lehet felfogni, logikailag szintelen fogalmak tömege lehet elbújtatva, amelyek

³² ARNOLD 1935,25. Idézi SZABÓ uo. 54. p.

³³ Uo. 56. p.

³⁴ Uo. 61. p.

³⁵ Uo. 67. p.

*mikénti felfogásában az ő Énjének tudatalatti állásfoglalása rejlik: akkor ez a bíró nem fog vakon bízni a látszólag mindent megoldó logika technikumában, hanem keresni fogja végső állásfoglalás előtt azokat a hézagokat, ahol a logika felszíne az ő tudatalatti szubjektív állásfoglalásait takarja, s a döntés szempontjából lényeges fordulópont rendszert épen ilyen helyen lesz.*³⁶

A jogászai gondolkodás bölcselétéről írt munkáját az igazságkereső bíró tevékenységét vizsgáló írása követi,³⁷ melyben az alcímnek megfelelően a bíró lélektani problémáival foglalkozik a szerző. A jogbiztonság megteremtése szempontjából fontos jogászai formalizmus elemzésével vezeti be olvasóit a jogalkalmazást folyamatosan feszítő alapkérdések világába, melyek az igazság mibenlétéről, annak relativitásáról, a formalizmus pozitív és negatív szerepéről szóló eszmefuttatásaira adnak lehetőséget. *Jhering* felfogásával egyetért, aki szerint a jogászai formalizmus az igazságfogalom objektívalását is célozza, és a szubjektív igazságfogalom jelentőségének csökkenéséhez vezet.³⁸ Ugyanakkor a formalizmust rendkívül veszélyes eszköznek is tekinti, ami az anyagi igazsággal igen könnyen szöges ellentétbe kerülhet. A formalizmus szerinte ugyanis csak akkor vezetne jogbiztonsághoz, ha a jogrend logikailag zárt, hézagmentes rend volna.³⁹ Úgy véli, hogy a fogalmi jogászatot nem véletlenül fejlesztette tökélyre éppen a német jogászság. Ez következménye volt a germán jogi gondolkodás közjogi beállítottságának. Aktuálpolitikával összefüggő elemek is megjelennek itt *Szabó* írásában, amikor kifejti, hogy miért nem szűnt meg ez a szemlélet, és a formalisztikus beállítódás a német igazságszolgáltatásban a nemzeti szocializmus hatalomra jutása után sem. Többben egyfajta „szabadjogászat” térnyerésére hívták fel a figyelmet olyan új, a német büntető törvénykönyvbe bevezetett fogalmak kapcsán, mint például az „egészséges néperzületbe” ütköző cselekmények, melyek a bírónak szinte szabad kezét adnak az ítélezésben. *Szabó* szerint azonban a formák ettől még nem tűntek el, csupán alakot cseréltek. A törvény korlátai helyébe a vezéarakarat lépett, mely a bírónak még szorosabb függését eredményezi.⁴⁰ *Szabó* szerint a magyar jogászai gondolkodás hagyományosan távol áll a formalizmustól, amit a legnevesebb magyar jogászok (*Werbőczy, Deák, Grosschmid*) maguk is elutasítottak. Ahogyan fogalmaz: „A formalista jogrendszerek tengerétől körülvevett magyar jogterület meg tudta őrizni önállóságát.”⁴¹

A jogbiztonság mítoszának „rombolásával” folytatja okfejtését, melynél az elméleti és gyakorlati jogban otthonosan mozgó szerző jogesetek sorát vonultatja fel annak bizonyítására, hogy a fogalomjogászok által elképzelt zárt logikai rend csupán illúzió. A jogtételek bizonytalansága ugyan csak a „generális klauzulák, kaucukfogalmak” esetében nyilvánvalók, ám *Szabó* szerint egymástól elszigetelt jogtételek nincsenek, így azok bizonytalansága a biztosnak tűnő jogtételek értelmét is bizonytalanná teheti.⁴² *Szabó*

³⁶ Uo. 68. p.

³⁷ SZABÓ 1942, 55. p.

³⁸ JHERING 1894. idézi SZABÓ 1942b, 3. p.

³⁹ Ez esetben, mondja Szabó, „[...] a bíró hivatása egyszerűen abból állna, hogy szillogizmusok segítségével, formális logikai úton egybevesse az absztrakt jogtételeket a konkrét jogesettel, s mechanikusan levonja a szükséges konklúziót.” Uo. 5. p.

⁴⁰ SZABÓ 1942, 10–11. pp.

⁴¹ Uo. 12. p.

⁴² Uo. 13–26 pp.

ugyanakkor elismeri a jogbiztonságra törekvés értékes célját, ám azt elérhetetlennek tekint. ⁴³ Az amerikai jogi realizmussal egybecsengő szabályszekepticizmusát tényszkepticizmusának kifejtése követi.

A jogtételek bizonytalansága ugyanis csak egyik, ráadásul kisebbik részét jelenti annak a problémának, ami a bírói jogalkalmazás során felmerül. A *Sollen* világához képest a *Sein* világa a látszat ellenére még problematikusabbnak tekinthető a jogalkalmazás szempontjából. A jogtétel alá szubszumálhatóság felveti azt a kérdést, hogy „*vajjon pontosan fedi-e [...] a reális tényálladék a jogtétel alapjául szolgáló ideális tényálladékot.*”⁴⁴ Mekkora fokú hasonlóság esetén beszélhetünk azonosságról?⁴⁵

Ugyancsak gondot okoz a tényállás rekonstruálása a bíró számára, aki közvetlen tapasztalattal nem rendelkezik az események lejátszódásáról, így megint csak *Jhering*nek ad igazat, aki szerint a bíró rendelkezésére álló valóság csak valószínűség.⁴⁶ Bár a legközvetlenebb kapcsolatban a valósággal az „elsőbíró” van, aki meghallgatja a tanúkat, szakértőket, valójában az eseményekkel az ő kapcsolata is csak közvetett.⁴⁷

Itt fejt ki *Szabó* azt a konkrét, a korabeli magyar igazságszolgáltatási rendszerrel kapcsolatos reform elképzelését, hogy az alsóbíróságok elfoglaltságának csökkentése, színvonalának növelése mellett angol mintára meg kellene szüntetni a ténykérdésekre is kiterjedő perorvoslatok rendszerét.⁴⁸

Az emberi tapasztalatok bizonytalanságáról szóló okfejtéseknél a tanúk valóság értékelésének problémáira különös hangsúlyt helyez. A tanú emlékezetében egybeolvad az, ami kívülről jött, és amilyen következtetéseket ő adott hozzá. Így az egész élmény egységes képe él benne, ami a ténylegesen történetektől eltérést mutat. Nem beszélve az emlékezet ferdítéseinek zűrzavaráról, melyek a tanú legjobb szándéka ellenére is torz képét tükrözik a valóságnak. A tanúvallomások megbízhatatlanságának alátámasztásánál a tömeglélektani hatások szerepére is kitér, azt állítva, hogy az egyén is viselkedhet tömegként. A „tömeginfekcióra” példaként a tiszzaeszlári pert említi, amikor a Tiszából kifogott holttest szemeit minden tanú kéknek látta, miközben a boncolás alapján az egyértelműen barna volt. *Szabó* szerint, ha nem összebeszéléstől volt szó, akkor itt az is

⁴³ „De mi az igazság? A jogbiztonság mítosza nem vitt közelebb hozzá, hiszen – közelebbről megnézve – pusztán utópiának bizonyult. Azért ne higgyük, hogy ez a mítosz teljesen értéktelen. Csak nem valóságnak, tudományos tantételnek kell felfognunk (így téves), hanem az emberiség törekvésének a sosem tévedő bíró, a világos jog s az igazság után. Mint minden nagy mítosz, ez is a mennyország egy alakját varázsolja elénk, amit talán sose érünk el, de jobbak leszünk azáltal, hogy el akarjuk érni.” Uo. 26. p.

⁴⁴ Uo. 27. p.

⁴⁵ *Szabó* ehhez a büntetőjog területéről hoz példát: „A kísérlet a szándékolt büntett vagy vétség véghezvitelének kérdése, de be nem fejezése [...] De hangsúlyozzuk, ép ez a kérdés, hogy annak a valóságnak, ami a bíró előtt van, milyen közel kell lennie a jogszabály ideális tényálladékához, hogy emberileg a kettő azonosságáról, vagyis befejezett bűncselekményről beszélhessünk. Másrészt milyen foka a hasonlóságnak az, ami már a véghezvitel megkezdésének, vagyis büntethető kísérletnek minősül. Láthatólag fokozati, mérlegelési különbségekről van szó.”

⁴⁶ SZABÓ 1942, 29. p.

⁴⁷ „De ha csak az elsőbíró helyzetét vizsgáljuk is, látnunk kell, milyen áthághatatlannak látszó szakadék választja el már őt is a valóságtól. Gondoljunk pl. arra, milyen nagy szerepe lehet a tényállás felderítésénél vagy elhomályosításánál a perben résztvevő ügyvédek, ügyészek, és felek különböző képességeinek és jellemeinek. Ne feledjük: a tanú is hangszer, amelyből a kontár másféle hangokat csal ki, mint a művész.” Uo. 31. p.

⁴⁸ Uo. 30. p.

felmerülhet, hogy az első, tévedő tanú „szuggerálhatta” a többieket. Persze nem csupán a tanúk, de maga a bíró is ki van téve tömegpszichológiai hatásoknak.⁴⁹

A tanulmány címét viselő utolsó gondolat egységben (*Hol az igazság?*) a szerző a bíró azon problémáját kívánja bemutatni, mely az egymással konkuráló „igazságok” konfliktusából fakad egy konkrét jogeset kapcsán. Egyén és társadalom igazsága szerint nyilvánvalóan szemben állhat egymással. Ám gyakran a látszat csal, hiszen a politikai bűncselekményeknél például az állam és a tettes igazsága helyett valójában egy magát elnyomottnak érző kisebbség, nemzetiség, faj igazsága áll szemben az államével. Az egymásnak szembe feszülő igazságok példái között különös érzéssel olvasható annak részletes bemutatása, hogy miként kerülhet összeütközésbe a „nemzeti és a faji” közösség igazsága a második zsidótörvény (1939: IV. tc.) értelmezése során.⁵⁰

Szabó konklúziója, hogy másnak látszik az igazság a szerint, hogy a bíró melyik közösségnek az érdekét tartja elsősorban szem előtt. A bíró válogat az igazságok között, és ez a válogatás nem folyhat máshol, mint a lelkében.⁵¹ Itt jut el tehát ismét a mélylélektanhoz, mely szerint az igazság mibenlétére a jogi, logikai, etikai és metafizikai megközelítésekhez képest helytállóbb választ ad.⁵²

Jogelméleti téziseinek ismétlését, kiegészítését olvashatjuk egy ugyancsak 1942-ben megjelenő magyar, illetve egy 1943-ban publikált német nyelvű tanulmányában, melyekben Szabó költői stílusát nem megtagadva, mégis a nagyobb lélegzetű írásoknál közérthetőbben fejt ki álláspontját az alanyiség természetéről és a jog lélektani megalapozásáról. *A jogtudomány helye az emberi gondolkodásban* című cikkében vitába száll azokkal, akik a lélektani szemléletet egyoldalú pszichologizmusnak, álmodozó szubjektivizmusnak tekintik,⁵³ és a kritikusokat struccmadárhoz hasonlítja, akik homokba dugják a fejüket, amikor a kutatási eredmények objektivitásáról beszélve tagadják az alanyiság, a szubjektum szerepét az ismeretek megszerzésénél.⁵⁴ Tiltakozik az ellen is, hogy a kritikát megfogalmazók szerint „[...] az ilyen tudomány az ismeretek szükségszerű objektív egységét önkényes alanyi nézetek véletleneire bontja fel.” Szabó szerint „*az ismeretek fogalmi szubjektivitásának felismerése nem jelenti azok önkényességét, hanem csak azt, hogy mint emberi ismeretek, nem függetleníthetők az embertől s [...] a lélektantól.*”⁵⁵ A jog ellentmondásnélküliségét a pozitívizmus szerint a jog logikai zártsága teremti meg. Szabó szerint a jog egysége azonban nem logikai, hanem lélektani, hiszen a bírói ítélet nem ve-

⁴⁹ „A tanúvallomásoknak tehát a valóság megállapítása szempontjából igen korlátozott jelentőséget kell tulajdonítanunk. Igaz, hogy erről nem csak a tanúk tehetnek. A bíró épügy, vagy majdnem úgy ki van téve tömegpszichológiai hatásoknak, mint ők. S ez megnyilvánulhat a tanúkhöz intézett kérdések mikénti értelmezésében; s a tanúvallomások mikénti jegyzőkönyvezésében. És a szegény valóság sorsát – már t.i. a bebizonyított valóságát – mindezek a körülmények döntően befolyásolják.” Uo. 37. p.

⁵⁰ A zsidó kifejezés több bírói ítéletben megfigyelhető kiterjesztő értelmezése kapcsán Szabó így fogalmaz: „[...] A kiterjesztő magyarázat ezekben az esetekben ellentétben áll ugyan az értelmezés formális logikai szabályaival. Érthetővé válik azonban, ha meggondoljuk, hogy a bíróság ezekben az ügyekben két igazságot mért össze egymással: a társadalom igazságát, amit ez a törvény védeni akart s a zsidóság különigazságát. S az előbbi találta súlyosabbnak.” Uo. 46.p.

⁵¹ Uo. 49. p.

⁵² Uo. 50. p.

⁵³ SZABÓ 1942b, 7.p.

⁵⁴ Uo. 7. p.

⁵⁵ Uo. 9. p.

zethető le a normákból pusztán logikai alapon. A normákban szereplő fogalmak értelmezése ugyanis, amint azt korábbi írásaiban is kifejtette, alogikus folyamat.⁵⁶

Az osztrák jogtudományi folyóiratban (*Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht*) megjelenő, „újrealista” elméleti téziseit összefoglaló írásában is megerősíti a fenti gondolatokat.⁵⁷ Már a cikk első mondata („*Im Anfang war – das Ich*”) is jelzi elméletének kiindulópontját, az „Én” jelentőségét, amihez vissza kell találunk, mint minden megismerést megalapozó filozófiai és jogfilozófiai kategóriához az objektív külső világ létezése híján.⁵⁸

Tanulmányában Szabó a *Sein* és *Sollen* alapjait keresi a jogban, amit természetesen mindkét esetben az „Én” világában vél felfedezni (*menschliches Bewusstsein, menschliches Gewissen*).⁵⁹ A jog érvényalapjaként felfogott erkölcs esetében itt is hangsúlyozza az egyéni és társadalmi morál determinisztikus egymásrahatását.⁶⁰

A jogalkalmazás világának elemzésénél, a jogász hivatás helyes felfogásának dilemmáinál a magyar jogalkalmazási tradícióra is kitér, mely korábbi írásaival egybeesően szerinte leginkább érdekkutató jellegűnek tekinthető, mely az egyéni és társadalmi érdeket mindig is a formális jogbiztonság érdekei elé helyezte.⁶¹

Szabó tanulmánya végén újólág amellett érvel, hogy nem léteznek jogesetek szubjektív bizonytalanság nélkül, és a jogértelmezés, vagy a tényállás megállapítása során az eljárásban részt vevők szubjektuma meghatározó az ügy kimenetelére. Éppen ezért a jogász formalizmust az újrealizmus felfogása szerint meghaladottnak kell tekinteni.⁶²

A második világháború befejezését követően Szabó József már csupán néhány jogelméleti jellegű írást publikál, amelyek közül kiemelésre méltó *A jogalkalmazás útja* című írása,⁶³ melyben a korábban már bemutatott elméleti alapvetéseit próbálja újabb jogeseteken keresztül igazolni. Ebben az időszakban érdeklődése inkább a közjog felé fordult, ami a háborút követő kiűtkeresés időszakára tekintettel érthető.

3. Szabó József és a közjogi bíraskodás⁶⁴

Szabó József nemzetközi jogi, jogfilozófiai érdeklődése mellett a magyar joggyakorlattal is intenzíven foglalkozott, hiszen a közigazgatási bíróságon, törvényszéki bíróként a testület jegyzőjeként dolgozott öt éven át, ami egy életre szóló élményanyagot adott

⁵⁶ Uo.11. p.

⁵⁷ SZABÓ 1948, 201–311. pp.

⁵⁸ „Wir haben geglaubt, eine Aussenwelt vor uns zu haben. Seitdem wir nachdenken, wissen wir, dass nichts vor uns schwebt, indem wir darüber sprechen, als unsere eigenen Vorstellungen.” Uo. 201. p.

⁵⁹ „Die Seinsgrundlage des Rechtes ist also das menschliche Bewusstsein, dass die Gegenstände seiner Erfahrung, somit auch das Recht, als Wirkungen begreift, d.h. sie auf Ursachen gründet.” Uo. 298. p.

⁶⁰ „Es fragt sich nun, wie der die Sollensgrundlage des Rechtsbegriffes bildende Wert vom Gewissen bis zum Recht seinen Weg findet. Um dies verstehen zu können, müssen wir uns darüber im Klaren sein, dass die verschiedenen, moralischen Meinungen der einzelnen Menschen in der Gesellschaft – infolge der Wechselwirkung der Mitglieder der Gesellschaft – auf einander determinierend wirken.” Uo. 298. p.

⁶¹ Uo. 307. p.

⁶² Uo. 310. p.

⁶³ SZABÓ 1947, 217–222. p.

⁶⁴ A témához bővebben lásd: STIPTA 2014.

tudományos munkájához.⁶⁵ Jóllehet tapasztalatai jelentős hatással voltak jogfilozófiai munkásságára is, ám kétségtelenül a bíróságon szerzett ismereteit a közjogi bíráskodás kutatása során kamatoztathatta leginkább. E tárgykörben végzett összehasonlító jogi kutatásainak legfontosabb eredményeit a *Demokrácia és közjogi bíráskodás* címmel 1946-ban publikált monográfiájában olvashatjuk, melyben az 1896-ban létrejött magyar közigazgatási bíróságnak különleges jelentőséget tulajdonított a magyar történelemben. Szabó két alkalommal, a nagy világegést, majd a kommunizmus bukását követően is teret szentelt műveiben annak részletes kifejtésére, hogy miért tekinti az állampolgári jogvédelem leghatékonyabb eszközének a közigazgatási bíráskodást, és hogy 1946-ban követelje annak hatásköri kiterjesztését, majd a rendszerváltás után újbóli bevezetését. A *Demokrácia és közjogi bíráskodás* a korszak közjogi bíráskodásának átfogó összehasonlító vizsgálatát nyújtja, melyben a mintaadó jogrendszerek igazságszolgáltató rendszereinek beható elemzésére is sor kerül. Az angolszász, francia, vagy az átmeneti rendszerekként definiált belga⁶⁶ és a magyart is magába foglaló germán modellek részletekbe menő bemutatását követően megállapítja, hogy a közjogi bíráskodás három szervre bízható: a rendes bíróságokra, a közigazgatási hatóságokra és a közigazgatási szakbíróságokra. Az ezekkel kapcsolatos pro és kontra érvek bemutatását követően helyezkedik arra az álláspontra, hogy demokrata berendezkedésű állam nem engedheti meg magának azt a feudális gesztust, hogy egy osztályt, réteget kiemelve közigazgatási szakbírósági rendszert (nem is beszélve a közigazgatási hatóságok különbíráskodásáról) működtessen, és a közigazgatási bíráskodás csakis a rendes bírósági keretek között képzelhető el. Különösen érdekes manapság olvasni Szabó azon gondolatait ezzel kapcsolatban, hogy a miniszteri befolyás veszélyének hangsúlyozása mellett azért tekinti az elkülönült közigazgatási bíráskodást problémásnak, mert „*az ilyen bíróságok létesítése a hatáskörük szabályozása során csábító alkalmat ad a kormánynak a legridegebb taxáció alkalmazására, s ezzel a balkézzelel megadott független bíráskodásnak jobbkézzelel leendő visszavételére, ami a rendes bíróságok általános közjogi hatáskörének megszorításával sokkal nehezebben volna keresztülvihető [...]*”⁶⁷ Szabó a közigazgatási bíráskodásra vonatkozó konkrét reformtervekkel áll elő, melynek keretében a hatáskör kiterjesztése és az eljárás reformja mellett a különálló közigazgatási bíróság rendes bírósági rendszerbe olvasztását tartja szükségesnek.⁶⁸

⁶⁵ Bírósági élményei kapcsán így fogalmaz: „*Két miniszteriális szolgálat sodrása között ezek jelentették számomra a nyugalmas szigeteket, ahol az elmélyülő bírói és tudományos munka alkotó örömét megismerhettem. De mást is láttam ezek alatt az évek alatt: egy magas színvonalú, értékes testület reménytelen küzdelmét a közéletünket elborító sötétség ellen.*” SZABÓ 1947, 1. p.

⁶⁶ Belgium, Svájc, Norvégia Hollandia, Dánia, Görögország, Monaco, Spanyolország, Olaszország, Oroszország, Kína, Izlám.

⁶⁷ SZABÓ 1947, 213. p.

⁶⁸ „*A demokrácia követelményeinek s hazai jogunk szellemének csak akkor felelünk meg, ha a közjogi bíráskodást époly rendes bíráskodássá fejlesztjük ki, mint amilyen büntetőbíráskodásunk. Ennek legegyszerűbb útja az, ha a két bírói rendszert összeolvastjuk, a szakbíróságok külön szervezetét elvetjük, s ezzel a germán hatást letöröljük jogunkról, a francia államtanácsi rendszer után pedig nem áhítunk, hanem visszatérünk 48 előtti ősi jogunkhoz: a rendes bíróságok általános hatáskörének megállapításához köz- és magánjogi ügyekben egyaránt.*” Uo. 232. p.

4. Szabó József és az összehasonlító jog

Szabó Józsefet a magyar jogösszehasonlítás szempontjából kiemelkedő jogtudósnak tekinthetjük, és miután munkái jelentős részében az összehasonlító módszer komoly szerephez jut, érdemes munkássága kapcsán erre is röviden kitérni. Már önmagában az is okot adhatna erre, hogy Magyarországon a szocializmus időszakában egyedülálló módon elnevezésében is összehasonlító jogi tanszéket vezethetett 1958-tól 59-ig Szegeden. A kérészerűtlen tanszékvezetésnél is fontosabb az, hogy Szabó az egyetemes jogösszehasonlítás élharcosának számított Magyarországon akkor is, amikor az egyetemről eltávolítva ezzel kapcsolatos nézeteit csak külföldi olvasóival oszthatta meg.

Bár alkotó korszakában pályatársai között nem volt ritka a kiemelkedő nyelvtudás, Szabó József négy világnyelvet is kiválóan elsajátított, mely a módszer alkalmazása szempontjából komoly előnyt jelentett számára. Túl azon, hogy a jogösszehasonlító módszert szakirányú kutatásai során is intenzíven alkalmazta, egy angol nyelvű, osztrák folyóiratban 1971-ben megjelenő összehasonlító alkotmányjogról szóló tanulmánya a jogösszehasonlítás általános kérdéseinek alapos elemzését is nyújtja.⁶⁹ Különösen érdekes e tanulmány felütése, ahogyan a lételemét jelentő egyetemi katedrától megfosztott Szabó, aki Magyarországon nem publikálhat, a világ növekvő technikai egységéről, ám mégis tragikus ideológiai alapú kettéosztottságáról ír, mely szerinte mégsem lehet akadálya a jogösszehasonlítás művelésének. Amint írja, összehasonlítás nélkül az emberi kultúra fejlődése elképzelhetetlen.⁷⁰ A tanulmány a jogösszehasonlítás jogfejlődésben betöltött szerepének bemutatásán túl a legnevesebb összehasonlító jogászok elméleteit összegzi, hogy a jól ismert alapproblémák (módszer vagy önálló tudomány, más tudományterületekhez fűződő viszony) felvázolását követően a jogösszehasonlítás intézményesülésének folyamatát is bemutassa. Az e tudományterület művelése, oktatása érdekében létrejött külföldi tanszékek, intézetek bemutatása között megbújik annak szerény megemlézése is, hogy egy rövid ideig Magyarországon, Szegeden is létezett egy összehasonlító alkotmányjogi tanszék, éppen a szerző vezetésével. A tanulmány keserűen optimista zárógondolatában talán a szerző minden reménye és fájdalma keveredik, amikor a táborokra szakadt világ jövőbeni föderatív egyesüléséről, és az összehasonlító jog ide vezető szerepéről ír.⁷¹

⁶⁹ SZABÓ 1971, 133–165. pp.

⁷⁰ „Without comparing, it would be difficult to imagine any development of human culture.” Uo. 133. p.

⁷¹ „And if this Mankind that at present seems to be divided into camps full of animosity ever gets to a degree of a federative unity where, in a lasting peace, human life will be again possible and even a worthy continuation of ancient high civilizations, then among the antecedents of that Age the sometimes apparently hopeless struggle of the present students of comparative law will certainly be remembered.” Uo. 165. p.

III. Fontosabb művei⁷²

Az állami szuverenitás nemzetközi jogi fogalma. (Kézirat, szigorló pályamunka nemzetközi jogi pályázatra) Szeged, 1931. 512. p.

A római kérdés. Doktori értekezés a Vatikáni Államról. (Gépirat) Szeged, [1932] 72. p.

Dancig nemzetközi jogi helyzete. A M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Intézetének kiadványai 1. Szeged, 1934. 79. p.

T. Vas: Die Bedeutung der transzendentalen Logik in der Rechtsphilosophie. (Ismertetés) Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, Bd. XXIX. (1935) H. 1. 97–99. pp.

Dr. Stephan Bibo jun.: Kényszer, jog, szabadság (Zwang, Recht, Freiheit). (Ismertetés) Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, Bd. XXIX. (1935) H. 3-4. 510–511. pp.

Hatalom, szabadság, szuverenitás. Társadalomtudomány, XVI. évf. (1936) 249–259. pp. (Klny. Budapest, 1937. 11. p.)

A szuverenitás. (Nemzetközi jogi tanulmány) Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Iosephinae. Sectio Juridico-Politica. Tom. XI. Fasc. 1. Szeged, 1937. 224. p.

Szuverenitáselméletek. Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Iosephinae. Sectio Juridico-Politica. Tom. XI. Fasc. 2. Szeged, 1937. 225–426. pp.

A jog alapjai. Különös tekintettel a nemzetközi jogra. Magyar Társadalomtudományi Társulat. Budapest, 1938. 96. p.

Horváth Barna: A jogelmélet vázlata. (Ismertetés) Cobden (Nemzetközi gazdasági és társadalmi folyóirat, Budapest), V. évf. (1938) 1-2. sz. 14–15. pp.

Hatalom vagy szabadság? A jog alaptanának általános kérdései. Cobden (Nemzetközi gazdasági és társadalmi folyóirat, Budapest), V. évf. (1938) 6-7. sz. 86–89. pp.

A jogi személyiségről. (Ismertetés) Társadalomtudomány, XIX. évf. (1939) 91–97. pp.

Horváth Barna: A közvélemény ellenőrzése. (Ismertetés) Szociális Szemle, I. évf. (1940) 1. sz. 39–40. pp.

Közvéleményünk társadalomlélektani tényezői. (Ismertetés) Társadalomtudomány, XX. évf. (1940) 169–194. pp.

A hitbizományok helyzete Magyarországon. Társadalomtudomány, XX. évf. (1940) 59–69. pp.

A jogászai gondolkodás bölcsellete. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Juridica-Politica. Tom. XVI. Fasc. 2. Szeged, 1941. 71. p.

Egy új jogelmélet. (Ismertetés) Szellem és Élet, V. évf. (1942) 2. sz. 80–89. pp. (Klny. Kolozsvár, 1942. 13. p.)

Horváth Barna: Három szociológiai munka. (Ismertetés) Szociális Szemle, II. évf. (1942) 4-6. sz. 107–108. pp.

Hol az igazság? (A bíró lélektani problémái.) Társadalomtudomány, XXII. évf. (1942) 1. sz. 1–55. pp. (Klny. Budapest, 1942. 55. p.)

Vojtech Tuka: Die Rechtssysteme. Grundriss einer Rechtsphilosophie. (Ismertetés) Társadalomtudomány, XXII. évf. (1942) 297–304. pp.

⁷² A bibliográfia a Révész Béla által szerkesztett 2014-es Szabó József emlékkönyvből lett átemelve, ami a Szabadfalvi József által szerkesztett 1999-es kötetében közölt bibliográfia alapján készült kisebb pontosításokkal és kiegészítésekkel.

A jogtudomány helye az emberi gondolkodásban. Szellem és Élet, V. évf. (1942) 4. sz. 214–229. pp. (Klny. Kolozsvár, 1942. 20. p.)

A felvilágosodás jogbölcsélete. (Ismertetés) Szellem és Élet, V. évf. (1942) 2. sz. 100–103. pp.

Szepesdi E.: *A törvényes igazságosság fogalma.* (Ismertetés) Szellem és Élet, VI. évf. (1943) 3–4. sz. 1–3. pp.

L'hégémonie des Grandes Puissances. Die Friedens-Warte, Genf-Zürich, Bd. XLII. (1943) 211–229. pp.

A gazdaság és politikai világtrend. Magyar Nemzet, 1943. október 24. (Újra publikálva: Röpke professzor „Harmadik útja”. Polisz, 1990. 5. sz.)

Az uralmi és szövethetési elv az új nemzetközi tervekben. Magyar Nemzet, 1943. október 31. 5. p.

A kontinentalizmus a világpolitikában. Magyar Nemzet, 1943. november 7.

Mi legyen az első lépés a béke megszervezése felé? Magyar Nemzet, 1943. december 5. 11. p.

A kaland és a rend a francia forradalomban. Magyar Nemzet, 1943. december 31. 13. p.

Hogyan nyerhető meg a béke. Magyar Nemzet, 1943. december 19.

Bíráskodás és jogrendszerek az irodalomban. (Ismertetés) Szociális Szemle, IV. évf. (1943) 1. sz. 19–21. pp.

Carr, Edward Hallett: *The Future of Nations. Independence or Interdependence?* (Ismertetés) Társadalomtudomány, XXIII. évf. (1943) 121–125. pp.

Carr, Edward Hallett: *Conditions of Peace.* (Ismertetés) Társadalomtudomány, XXIII. évf. (1943) 125–136. pp.

Papaligouras, Panayis: *Théorie de la société internationale.* (Ismertetés) Társadalomtudomány, XXIII. évf. (1943) 326–331. pp.

Kelsen, Hans: *Law and Peace in International Relations.* (Ismertetés) Társadalomtudomány, XXIII. évf. (1943) 521–531. pp.

Rappard, William E.: *The Quest for Peace Since the World War.* (Ismertetés) Társadalomtudomány, XXIII. évf. (1943) 531–536. pp.

Hambro, L. J.: *How to Win the Peace.* (Ismertetés) Társadalomtudomány, XXIII. évf. (1943) 538–545. pp.

Wahrheit, Wert und Symbol im Rechte. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, Bd. XXVI. (1943) „Ungarn-Heft” 101–121. pp.

Robbins világallóma és európai béketerve. Magyar Nemzet, 1944. január 9. 7. p.

Niemayer, G.: *Law without Force.* (Ismertetés) Társadalomtudomány, XXIV. évf. (1944) 150–156. pp.

Shinwell terve a szociális élet és a nemzetközi kooperáció reformjáról. Magyar Nemzet, 1944. március 14. 5. p.

Mi lesz? Az Újság, 1944. március 18.

Keresztényesség és béke. Különlenyomat a „Keresztény ember a válságban” (Budapest, 1946., Magyarországi Ökumenikus Ifjúsági Bizottság kiadása.) c. könyvből. 205. p. (A béke lehetősége /1943, 1–99. pp./, A tervezett béke /1946, 105–156. pp./, A béke feltételei /1946.161–205. pp./, Világkereszténység és kisebbségi kérdés /1946/)

A béke értelme. Hernádi Könyvkiadó. Budapest, 1946. 168. p.

A nemzeti állam válsága. Puszták Népe, I. évf. (1946) 1. sz. 23–28. pp.

- Demokrácia és közjogi bíráskodás.* Hernádi Könyvkiadó. Budapest, 1946. XXXII + 247. p.
- A Közigazgatási Bíróság reformja.* Jogászegyleti Szemle, 1947. 2. sz. 51–64. pp.
- Demokrácia és közvéleménykutatás.* Puszták Népe, II. évf. (1947) 1. sz. 4–12. pp.
- Korunk és a jog eszméje.* Puszták Népe, II. évf. (1947) 4. sz. 281–293. pp.
- Rend és kaland.* (Ismertetés) Huszadik Század, XXXV. évf. (1947) 5. sz. 376–383. pp.
- A jogalkalmazás útja.* Pénzügy és Közigazgatás, I. évf. (1947) 3. sz. 129–136. pp. és 4. sz. 217–222. pp.
- A magyar alkotmányjog vázlata.* Jogászköri Kiadványok 9. (Könyvmotós tankönyv) Szeged, 1948, 237. p.
- Kettősségek a jog fogalmában.* Pénzügy és Közigazgatás, II. évf. (1948) 4. sz. 197–200. pp.
- A keresztyén egyházak ökumenikus világszervezete.* Pénzügy és Közigazgatás, II. évf. (1948) 5. sz. 280–284. pp.
- A metajuridikus eredménytanról.* Pénzügy és Közigazgatás, II. évf. (1948) 7. sz. 403–406. pp.
- A szabadság új értelme.* Huszadik Század, XXXVI. évf. (1948) 2. sz. 95–108. pp.
- A jog két arca.* Huszadik Század, XXXVI. évf. (1948) 6. sz. 414–421. pp.
- Roger H. Soltan: The Study of Political Science.* (Ismertetés) Huszadik Század, XXVI. évf. (1948) 6. sz. 464. p.
- Ludwig Freund: Power and the Democratic Process. A Definition of Politics.* (Ismertetés) Huszadik Század, XXXVI. évf. (1948) 6. sz. 465–466. pp.
- P. Sargent Florence: Socialism and Sociology Today.* (Ismertetés) Huszadik Század, XXXVI. évf. (1948) 6. sz. 466. p.
- Nathaniel Peffer: Democracy Losing by Default.* (Ismertetés) Huszadik Század, XXVI. évf. (1948) 6. sz. 467. p.
- Der Rechtsbegriff in einer neurealistischen Beleuchtung.* Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. I. (1948) H. 3. 291–311. pp. (A Wahrheit, Wert und Symbol im Rechte." /Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, Bd. X)OVI. (1943) „Ungar-Heft” 101–121. pp./ c. tanulmány új cím alatti változatlan közlése.)
- Az Igazság útja: a tudás.* Puszták Népe, III. évf. (1948) 2. sz. 81–82. pp.
- A Magyar Népköztársaság alkotmányjogának vázlata.* (Könyvmotós tankönyv) Szeged, 1949. 328. p.
- A demokrácia száz éve.* (Ismertetés) Huszadik Század, XXXVI. évf. (1949) 1. sz. 64–66. pp.
- A nyugati kultúra válsága.* (Ismertetés) Huszadik Század, XXXVI. évf. (1949) 4. sz. 311–314. pp.
- A szociológia művészete.* (Ismertetés) Huszadik Század, XXXVI. évf. (1949) 5. sz. 379–381. pp.
- Válság és látszat a társadalomban.* (Ismertetés) Huszadik Század, XXXVI. évf. (1949) 5. sz. 384–395. pp.
- Julius Moor (1888–1950).* Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. IV. (1952) H. 4. 385–392. pp. (A nekrológnak szánt tanulmány Horváth Barna neve alatt jelent meg. A szerző ebben az időben börtönbüntetését töltötte Márianosztrán.)
- Montesquieus rechtliche und politische Ansichten.* Von G. Bónis. (Ismertetés) Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. VII. (1957) H. 3. 394–395. pp.
- Pénzügyi jog I.* [Sokszorosított kiadvány] Szeged, 1958. 23. p.
- Development of the Control System in the Hungarian Financial Law.* (Különlenyomat a „Jogi tanul-

mányok dr. Buza László egyetemi tanár, akadémikus oktatási működésének 50. évfordulójára” c. kötetből) Acta Universitatis Szegediensis. Juridica et Politica. Tom. V. Fasc. 14. Szeged, 1958. 45. p.

A költségvetési jog elvi kérdései. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tom. VI. Fasc. 1. Szeged, 1959. 55. p.

McWhinney, E.: *Comparative federation. States' rights and national power.* Toronto, 1962. (Ismeretetés) The American Journal of Comparative Law, (1963) Vol. 13, No. 1. 98–100. pp.

Rosenne, S.: *The Time Factor in the Jurisdiction of the International Court of Justice.* (Ismeretetés) The American Journal of Comparative Law, Vol. 12. (1963) No. 1. 129–130. pp.

Bodenheimer, E.: *Jurisprudence. The Philosophy and Method of the Law.* (Ismeretetés) The American Journal of Comparative Law, Vol. 12. (1963) No. 4. 618–619. pp.

Morris, H.: *Freedom and Responsibility. Readings in Philosophy and Law.* (Ismeretetés) The American Journal of Comparative Law, Vol. 13. (1964) No. 2. 328–329. pp.

Antalfy, Gy.: *State and Constitution in the Athenian Democracy.* (Ismeretetés) The American Journal of Comparative Law, Vol. 13. (1964) No. 2. 299–300. pp.

Antalfy, I.: *Staat und Verfassung in der athenischen Demokratie.* (Ismeretetés) Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. XIV. (1964) 353–354. pp.

Bónis, Gy.: *György Nagy und die ungarische republikanische Bewegung vor 1914.* (Ismeretetés) Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. XIV. (1964) 356–359. pp.

Szentpéteri, I.: *A közvetlen demokrácia fejlődési irányai. Trends in the evolution of direct democracy.* (Ismeretetés) The American Journal of Comparative Law, Vol. 14. (1965) No. 1. 199–200. pp.

Peschka Vilmos: *Jogforrás és jogalkotás — Rechtsquelle und Rechtserzeugung.* (Ismeretetés) Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. XVI. (1966) 169–170. pp.

Szentpéteri, I.: *Entwicklungstendenze der unmittelbarer Demokratie.* (Ismeretetés) Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. XVII. (1967) 188–190. pp.

Antalfy, Gy.: *Állam és demokrácia. Staat und Demokratie. Abschnitte vom Gebiet des Staats- und Rechtstheorie.* (Ismeretetés) Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. XIX. (1969) 320–322. pp.

Verfassungsgerichtshöfe in der vergleichenden Rechtslehre. In: Festschrift für Adolf J. Merkl zum 80. Geburtstag. München-Salzburg, 1970. 394–423. pp.

Comparative Constitutional Law. Its Possibility and Limits. Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht, Bd. XXI. (1971) H. 1-2. 133–165. pp.

From Chaos to the Rule of Law. In: Dimensionen des Rechts, Gedächtnisschrift für René Maric. Duncker und Humblot, Berlin, 1974. 321–340. pp.

Antalfy, Gy.: *A politikai és jogi tanok története.* (A history of political and legal theories). (Ismeretetés) Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. XXIX. (1978) 153–156. pp.

Ruszoly, J.: *A választási bíráskodás Magyarországon.* Budapest, 1980., *Választói összeírás és választási bíráskodás Magyarországon.* Szeged, 1980. *Sonderband aus der Martonyi Festschrift.* (Ismeretetés) Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. XXXII. (1982) 101–106. pp.

Henz, A.: *Felsőfokú közigazgatási szakemberképzés Magyarországon 1848–1948.* (Ismeretetés) Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht, Bd. XXXII. (1982) 348–350. pp.

Jog és filozófia. Recht und Philosophie. Eine Anthologie aus dem Kreis der bourgeois-rechtlichen theoretischen Literatur der ersten Hälfte des Jahrhunderts. Red. Varga Csaba. (Ismeretetés) Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. XXXII. (1982) 363–366. pp.

Emlékkönyv dr. Martonyi János egy. tanár oktatói működésének 40. és születésének 70. évforduljára. Festschrift Szeged, 1980. (Ismertetés) Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. XXXII. (1982) 16. p.

Szabad választások előtt. Quis custodiet ipses custodes. Hírlevél (az MDF budapesti szervezetének kiadványa), 1989. VIII. sz. 5–6. pp., 1989. IX. sz. 5–6. pp., 1989. X. sz. 4–5. pp.

Kultúránk és az Akadémia. Súlyos torzulások. Hírlevél, 1989. X. sz. 13–15. pp.

Moór Gyula emlékezete. Polisz, 1989. 3. sz. 17–21. pp.

Alkotmánybíróság és hatalommegosztás. Kell-e a Parlamentnek korlát? Magyar Nemzet, 1989. március 22. 5. p.

A parlamenti kormányzás lényege. Polisz, 1990. 2. sz. 18–21. pp.

A parlament szolgálja-e ki a kormányt, vagy fordítva? Polisz, 1990. 3. sz. 8–10. pp.

Röpke professzor „Harmadik útja”. Polisz, 1990. 5. sz.

Egyenlőség. Új Magyarország, 1991. június 10. 10. p.

Ki a káoszból, vissza Európába. Életrajzi, jogbölcséleti alkotmányjogi, és publicisztikai írások. Kráter Műhely Egyesület, Budapest, 1993. 204. p.

A jogbölcsélet vonzásában. Válogatott tanulmányok. Szerkesztette, az utószót írta és a bibliográfiát összeállította: SZABADFALVI JÓZSEF. Miskolc, 1999. 225. p.

Fordítások:

PÓLAY ELEMÉR: *Privatrechtliche Denkweise der Römischen Juristen.* Szeged, 1979. JATE. (Acta Univ. Szegediensis, Acta Iuridica et Politica,) (XVI, f. 6.) 144. p.

NAGY LÁSZLÓ: *The Socialist Collective Agreement.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1984. 257. p.

DIÓSDI GY.: *Contract in Roman Law. From the Twelve Tables to the Glossators.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981. 229. p.

PÓLAY ELEMÉR: *Iniuria Types in Roman Law.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1986. 226. p.

HAMZA GÁBOR: *Comparative Law and Antiquity.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1991. 286. p.

IV. Irodalomjegyzék

- ARNOLD, T. W.: *The Symbols of Government*. New Haven, CT, 1935.
- BOLERATZKY LÓRÁND: *Életformálók*. FÉBÉ. Budapest, 2007. 25–28. pp.
- BOLERATZKY LÓRÁND: *Száz éve született Szabó József*. Iustum Aequum Salutare, V. évf. (2009) 2. sz. 219–237. pp.
- HORVÁTH BARNA: A jogelmélet vázlata. Szeged, 1937.
- RUDOLF VON JHERING: *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*. Breitkopf und Härtel. Leipzig, 1894.
- NAGY ENDRE: *Interjú dr. Szabó Józseffel*. (Kézirat) ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ Könyvtára, Budapest, (é. n.). Szabó József: *Negyven év*. In: RÉVÉSZ BÉLA (szerk) „Most megint Európában vagyunk” Szabó József Emlékkönyv. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged 2014, 113–141. pp.
- STIPTA ISTVÁN: *Szabó József és a közigazgatási jogvédelem*. In: RÉVÉSZ BÉLA (szerk) „Most megint Európában vagyunk” Szabó József Emlékkönyv. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged 2014 45–53. pp.
- SZABADFALVI JÓZSEF: *Egy derékba tört életmű margójára: Szabó József jogbölcséleti munkássága*. Jogtudományi Közöny, LIII. évf. (1998) 12. sz. 493–504. pp.
- SZABADFALVI JÓZSEF: *Egy européer jogtudós emlékezete*. (Utószó) In: SZABÓ JÓZSEF: *A jogbölcsélet vonzásában*. Válogatott tanulmányok. Bíbor Kiadó. Miskolc, 1999. 197–213. pp.
- SZABADFALVI JÓZSEF: *Hol az igazság?* (Száz éve született Szabó József jogászprofesszor) Szeged (Várostörténet, kulturális és közéleti magazin), XXI. évf. (2009) 6. sz. 22–24. pp.
- SZABADFALVI JÓZSEF: *A jogfilozófus Szabó József*. In: RÉVÉSZ BÉLA (szerk) „Most megint Európában vagyunk” Szabó József Emlékkönyv. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged 2014, 53–63. pp.
- Az állami szuverenitás nemzetközi jogi fogalma*. (Kézirat, szigorló pályamunka nemzetközi jogi pályázatra) Szeged, 1931. 512. p.
- RUSZOLY JÓZSEF: *Egy élet a jog és az ész szolgálatában. Búcsú Szabó József professzortól*. In: Szabó József: *Ki a káoszából, vissza Európába...* 199–204. pp.
- TAKÁCS PÉTER: *Szabó József szuverenitás-elméletének értékeléséhez*. In: RÉVÉSZ BÉLA (szerk) *Most megint Európában vagyunk*. Szabó József emlékkönyv. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged 2014, 71–81 pp.

RÉVÉSZ BÉLA

SZANDTNER PÁL

(1884–1963)

I. Életrajz

Szandtner Pál a szegedi jogi kar és az egyetem történetének két vonatkozásában játszott meghatározó szerepet. Mindenekelőtt az első világháborút követően kifejtett tevékenysége jelentős mértékben hozzájárult a kolozsvári egyetemnek Szegedre költözésében, másrészt a már konszolidálódott körülmények idején országos szinten is példamutató módon hozta létre az egyetemen – országosan elsőként – a diákjóléti intézményrendszert.

*

Szandtner Pál 1884-ben született, Dunaföldvárott.¹ Apja népiskolai tanítóként dolgozott, de kilenc éves korára teljes árvaságra jutott. Iskoláztatásáról főként a pécsi káptalan és a ciszterci rend gondoskodott, de felsőbb tanulmányainak költségeit már instruktori és hivatalnoki munka vállalásával a saját keresményéből fedezte. Középiskolai tanulmányait, jeles eredményű érettségivel a pécsi főgimnáziumban végezte. Egyetemi tanulmányokat előbb, mint ciszterci növendék, az innsbrucki egyetem Hittudományi Karán, ezt követően a kolozsvári Tudományegyetem Bölcsészeti-, majd Jog- és Államtudományi Karán folytatta. A kitüntetéssel letett államtudományi doktori szigorlatait követően 1911 januárjában avatták az államtudományok doktorává. Már szigorló jogászként közszolgálatba lépett. 1910 őszén a Székesfővárosi Tanfelügyelőséghez nyert beosztást, majd a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium elnöki osztályához nevezték ki fogalmazó-gyakornoknak, később miniszteri segédfogalmazónak.

1911 végén nyújtotta be pályázatát a nagyváradi Jogakadémia magyar közjogi és politikai egyesített tanszékére, amelyet a jogakadémia tanári kara egyhangúlag támogatott. Így 1911 decemberében a magyar közjog, valamint a „politika és a jog- és államtudományi bevezetés” nyilvános rendkívüli tanárává nevezték ki. 1912 januárjában *Bozóky Alajos*, a jogakadémia igazgatója, a római jog professzora nyugdíjba vonult, tanszékét

---

¹ Szandtner Pál életrajzi adatainak elsődleges forrása az 1951-ből fennmaradt önéletrajza. Közli: CSIFFÁRY 2003, 224–227 pp.; továbbá: *Nagyváradi kir. kath. jogakadémia almanachja az 1915/16. tanévről.* 1916, 19. p.; *A Kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem almanachja 1916/17.* 1917, 20. p.; *A Szent István Akadémia tagajánlása* 1928, 5. p.; *A magyar társadalom lexikonja.* Budapest, 1930. 529. p.; KARCZAG 1932, 881. p.; ECKHART 1936. 656. p.; *Ki-Kicsoda* 1936, 782. p.; KIRÁLY 1969, 702. p.; LISZTES – ZALLÁR 1971. 45. p.; DIÓS – VICZIÁN 2009, 221. p.

Kiss Géza örökölte, míg Kiss magyar közjogi tanszékét Szandtner Pál vehette át. Habilitációját² követően 1915 áprilisában nyilvános rendes tanárrá lépett elő, 1915-ben és 1916-ban a jogakadémia dékáni tisztét is betöltötte. 1916 végén eredményes pályamunkát nyújtott be a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara magyar közjogi tanszékének pályázatára,³ 1918-tól pedig a Jogi Kar könyvtárának igazgatói tisztét is betöltötte.

A kolozsvári egyetem elvesztésének első jelei már 1918. december elején megmutakoztak. Az ekkor Nagyszebenben megalakult román kormányzótanács álláspontja szerint a kolozsvári egyetemet a románok veszik át, a magyar egyetemet pedig Marosvásárhelyt állítják fel. 1919. május 13-án immár szuronyos katonák között kezdődött meg a szemináriumok, intézetek, laboratóriumok, gyűjtemények átvétele, mivel a kormányzó-tanács 4336. sz. rendelete értelmében ezek, összes felszereléseikkel együtt, leltár mellett, a magyar állam tulajdonából a román állam tulajdonába mennek át. 1919. május 9-én kelt az az irat, melyben a hatóságok a román királyra való eskü letételére hívták fel az egyetem oktatóit. Az eskü megtagadása miatt 1919 októberétől mind nagyobb számban kiutasított tanárok egy része Budapestre menekült, többen egyelőre Kolozsvárt maradtak. Végül 1920 elején a román hatóságok eltávolítottak az egyetemről a feliratot, a címert, az emléktáblát, az arcképeket is, mindent, ami annak magyar voltát hirdette, majd január 30.-án még az egyetem alapítójának, I. Ferenc József királynak a főépület homlokzatán a Múzsák csoportjában levő fejét is lefűrészeltették.⁴ A Huszár Károly-kormány – elsősorban a jogfolytonosság fenntartása érdekében – úgy döntött, hogy 1920 februárjában az előadások a Pedagógiumban (Budai Tanítóképző Intézet), illetve a második kerületi Jurányi utcai községi iskolaépületben megkezdődhetnek.⁵ Végül három szemeszterre került sor ebben az átmeneti állapotban, időközben ugyanis Szeged meghívása következtében tárgyalások indultak a Kolozsvárról elmenekült egyetemnek a dél-alföldi városban történő befogadása céljából.⁶

Kolozsvárról Szandtner Pál is Budapestre került. 1919 októberében a külügyminisztérium Békeelőkészítő Irodájának B Csoportjához osztották be az erdélyi kérdés egyik szakreferensének, majd az iroda feloszlata után az akkor felállított Országos Menekültügyi Hivatal Diákvédelmi Főosztályának megszervezésével és vezetésével bízták meg.⁷ Ezzel egyidejűleg a székhelyét veszített kolozsvári egyetem tanácsa az egyetem újrászervezése ügyében létrehozott karközi állandó előadójává választotta meg, miközben a minisztérium kinevezte az egyetem letelepítési kormánybiztosává.⁸

² BALOGH – SOMLÓ 1915.

³ A megüresedett kolozsvári politika tanszékre összesen heten pályáztak, közülük érte el a legjobb minősítést Szandtner Pál pályázata. KOVÁCS I. 2015. 2. 47. p.

⁴ MÁRKI 1922. 106 p.

⁵ Szandtner Pál heti öt órában, naponként 10–11 óra között tartotta meg Magyar közjog című előadásait. Vö. Átmenetileg Budapesten együttműködő 1920. 4. p.

⁶ A Kolozsvárt 1872-ben alapított és Szegeden 1921-ben újra megnyitott M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem története. 1922. 8. p.

⁷ „Az ellenséges megszállás alatt álló országrészekről menekültek ügyeinek egységes intézésére, a menekültek segélyezésére és támogatására Országos Menekültügyi Hivatal állítatik fel, amely hivatal egyelőre a Békeelőkészítő iroda »B« csoportja keretében és ennek irányítása mellett működik.” Az Országos Menekültügyi Hivatal (O. M. H.) szervezése. 1920. 604. p.

⁸ GAAL 2001, 47. p.

Bethlen István, aki Szandtner Pált megbízta a Budapesten tartózkodó tanárok együtt tartására, levelében hangsúlyozta: „Az erdélyi menekült tisztviselők elhelyezése a vezetés alatt álló hivatal ügykörébe tartozván, lépéseket kívánok tenni illetékes helyen olyan irányban, hogy a kolozsvári magyar egyetem addig is, míg működését Kolozsvárt ismét folytathatná, maradjon együtt és a megszállás tartama alatt fontos kulturális misz-szióját valamely más magyar városban folytassa.”⁹

Amikor Szeged meghívására 1921. február 4-én a városba érkezett Bethlen István, az Országos Menekültügyi Hivatal elnöke, hogy tárgyalást folytasson a város vezetőivel és megtekintsék azokat az épületeket, melyeket Szeged az egyetem céljaira felajánlott, a megbeszéléseken Szandtner Pál is részt vett. „Gróf Bethlen István közölte ezt követőleg, hogy Teleki miniszterelnöknek és Vass kultuszminiszternek az a végleges álláspontjuk, hogy a kolozsvári egyetemet feltétlenül Szegeden kell elhelyezni. Elsősorban a főügyészség illetve a táblabíróság épületét tekintettek meg. A táblabíróság épületében minden valószínűség szerint a jogi fakultás fog elhelyezkedni.”¹⁰ Amikor az egyetem további fennmaradásának kérdése eldőlt, 1921 márciusában az Egyetemi Tanács javaslatára a kultuszminiszter a Ferenc József Tudományegyetem szegedi elhelyezése ügyének miniszteri biztosává nevezte ki. Április végén Somogyi Szilveszter polgármester Budapestről hazaérkezve bejelentette, hogy „dr. Szandtner Pál egyetemi tanár a hét folyamán állandó kiküldetésre Szegedre fog érkezni, hogy az átalakító munkákat személyes intervenciójával is sürgesse.”¹¹ Bár a kolozsvári (és a pozsonyi) egyetem ideiglenes¹² áthelyezéséről szóló törvényt 1921. június 17-én fogadta el a nemzetgyűlés, azonban Szandtner Pál miniszteri biztosi feladatait az egyetem tényleges megnyitásáig, azaz 1921 októberéig ellátta.

Munkáját az egyetemhez jutó város általános lelkesedése, másfelől a tényleges feladatok megvalósításának hétköznapi gondjai között folytatta. Hamar kiderült, hogy összesen hatvankilenc szegedi lakást igényel a városba költöző tanári kar, ezért Menyhárt Gáspár a „Kolozsvár – szegedi egyetem rektora a lakásügyek intézésével dr. Szandtner Pál egyetemi tanárt bízta meg.”¹³ A másik vita a táblabíróság méltó elhelyezése körül folyt, hiszen a táblának a város legimpozánsabb épületét kellett elhagynia. Végül pedig – ezekkel kapcsolatban – a város teherbíróképessége és a kormányzati támogatás nagyságrendje körüli alkudozás is folyamatosan napirenden volt. Az egyetemi professzorok elhelyezése tekintetében Szandtner Pál még 1921 májusában közvetítette a város felé egy budapesti vállalkozó ajánlatát, aki igen érdekes ajánlatot tett dr. Simkó Elemér főügyésznek. „Dr. Simkó a város részéről bír megbízással arra nézve, hogy Szandtnernek segítségére legyen, amire most igen érdekes alkalom kínálkozik. Az egyetemi tanárok és általában a menekültek elhelyezésével kapcsolatosan ugyanis egy budapesti építőipari

⁹ A békeelőkészítő iroda „B” csoportja 80228/1919. szám, Budapest, 1919. november 15. ELTE Levéltára 427. Szandtner Pál iratai. Közli: Kiss 2001. 146. p.

¹⁰ *Gróf Bethlen István Szegeden.* (Saját tudósítótól) Szeged. 1921. február 5. 2. p.

¹¹ *A szegedi egyetem.* (Saját tudósítótól) Szeged. 1921. április 26. 2 p. Szandtner Pál kezdetben a Tisza Lajos-körút 46. sz. házban kapott lakást, majd beköltözött a Horthy Miklós Kollégiumba.

¹² A 1921: XXV. törvénycikk címében szereplő „ideiglenes” jelző a törvény általános indoklás szerint a két egyetemnek az eredeti székvárosukba való mihamarabbi visszaköltöztetésére utal, hiszen „nincsen magyar ember, akinek szívében ne égne a vágy, ne élne a remény országunk régi határainak visszaállítására és nemzetünk egyesítésére.”

¹³ *Hatvankilenc lakást igényel a kolozsvári egyetem tanári kara.* (Saját tudósítótól) Szeged, 1921. április 24.

részvénytársaságnak az az ötletét támadt, hogy az egyes házakat, bármely háztulajdonos kívánságára egy-egy traktussal, illetve emelettel felemelik. Az építkezést a vállalkozó cég teljesen díjtalanul végezné, kiköti azonban, hogy 1015 éven keresztül az újonnan épített lakások bérösszege őket, a vállalkozó céget illeti meg. Hasonló tárgyalásokat kívánnak folytatni a földtulajdonosokkal is, akik részére ugyanilyen feltételek mellett villasorokat építenének.¹⁴ Ez az ötlet végül nem bizonyult kivitelezhetőnek.

Tomcsányi Vilmos igazságügy-miniszter májusi látogatása során éppen arra hívta fel a város vezetésének figyelmét, hogy „Szegednek meg igen nagy áldozatokat kell hoznia, s ha ők áldozatokat hoznak, úgy azt kéri Szeged közönségétől, hogy a lakáskérdés megoldását illetően segítségére legyenek az illetékes intéző köröknek.” *Somogyi Szilveszter* polgármester válaszában abbeli reményének adott hangot, hogy „ha Újszeged felszabadul,¹⁵ az ottani villákban a tanári kar háromnegyed részét el tudnák helyezni.”¹⁶ Ezek az elképzelések csak részben valósultak meg, így az évnyitó ünnepség előtt a *Szeged* című napilap beszámolója szerint „a tanári kar elhelyezését illetőleg megtudtuk, hogy a város 12 egyetemi tanár részére, akik ma még lakás nélkül vannak, 22 szállodai szobát foglalt le három hónapra. Jelenleg 30 tanár tartózkodik Szegeden, de a különböző hivatalnoki állású egyénekkel együtt mintegy hatvanan laknak már eddig is városunk falai között, öt tanár még nincs itt, akik különböző fürdőhelyeken, vagy idegen ország területén tartózkodnak.”¹⁷

A táblabíróság épületének egyetemi célú átvétele sürgetőbb feladat volt *Szandtner Pál* számára az egyetemi oktatói lakások biztosításánál, hiszen a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelete az egyetem új székhelyén való működését az 1921 őszi határidőben állapította meg. A legfontosabb probléma, a táblabíróság elhelyezésének megoldása érdekében látogatott az igazságügy-miniszter májusban Szegedre. Megtekintette a miniszter a Kereskedelmi és Hitelbank illetve a Gabonabegyűjtés Országos Kormánybiztosságának Vár utca 7. sz. alatti épületét, azután további helyiségeket látogatott meg, melyek a táblabíróság elhelyezésének tekintetbe jönnek. A városi és az egyetemi vezetőknek hangsúlyozta, hogy őt éppen olyan hazafias eszmék hevítik, mint e város társadalmát. Utalt arra, hogy hosszú évek óta ő is magántanára a budapesti tudományegyetemnek, így teljes mértékben tisztában van azzal, hogy mi az egyetem. De nagyon fontos dolognak tartja az igazságszolgáltatást is – jelezve, hogy előbbre valónak tartotta tárcájának az érdekeit, mint az egyetem ügyét. „A jogrendet jelképező igazságszolgáltatásnak – mondotta – azon a piedesztálon kell maradnia, amelyen eddig is volt. Úgy érzem, hogy az eszme hátrányára volna, ha a királyi táblát szűk keretek közé helyeznek el. De nem zárkózik el az elől, hogy egy kielégítő megoldást keressenek és ezért is jött

¹⁴ *Új terv a lakásínség leküzdésére.* (Saját tudósítótól) Szeged. 1921. május 10.

¹⁵ A francia megszálló csapatok távozására illetve a magyar csapatok Újszegedre történő bevonulására 1921. augusztus 21-ére virradó éjszaka került sor. „A szegedi kir. katonai körletparancsnokság hivatalos értesítése értelmében az Újszegedre való bevonulás augusztus 21-én délelőtt 5 órakor veszi kezdetét.” Szegedi Napló, 1921. augusztus 20.

¹⁶ *Az igazságügy-miniszter Szegeden.* (Saját tudósítótól) Szeged, 1921. május 18. 2. p.

¹⁷ *Az egyetemi tanács szemléje.* (Saját tudósítótól) Szeged. 1921. szeptember 24. 3. p. Bár a szállodai költségek egyharmadát a város, egyharmadát az egyetem állta, a maradékot pedig a tanárok, mégis, a kivételezett előnyökbe részesülő egyetemi oktatók lakásügyi felerősítették az egyetem beköltözését ellenzők a hangját, A Trianon utáni menekülthelyzet ugyanis érzékenyen érintette a határok közelében elhelyezkedő város lakosságát. VINCZE 2006. 44. p.

le most Szegedre, hogy személyesen győződjön meg arról, hogy miként lehetne az egyetem idehelyezésével kapcsolatos kérdéseket megoldani.”¹⁸ Két héttel később megszületett a végleges válasz: az igazságügy-miniszter június 1-jei leiratában arról értesítette a városi tanácsot, miszerint az aznapi minisztertanács döntése alapján hozzájárult ahhoz, hogy „a kolozsvári tudományegyetem központi épületének céljaira ideiglenesen” a táblabíróság épületét igénybe vehesse. A feltételei azonban igen súlyosak voltak: a felajánlott két épületet át kellett alakítani, továbbá annak a bírónak és tanácselnöknek, akinek nincs külön dolgozó-szobája a hivatalban, évente háromezer korona pótdíj, valamint két öl – felaprított, házhoz szállított – kemény tűzifa, míg a táblai és főügyész-ségi szolgáltnak ezer korona rendkívüli munkadíj jár a várostól. Mindezek mellett még a költöztetés költségeit is a városnak kell viselnie.¹⁹

További gondot jelentett Szandtner Pál számára, hogy miközben hogy a táblabíróság hivatalos átadásának szeptember 13-ig meg kellett volna történni, a tábla vezetője váratlanul ragaszkodni kezdett ahhoz, hogy olyan tervrajzot is készíttessenek, melyben az átadás, illetve az ottani átalakító munkálatok egyes mozzanatai meg vannak örökítve. Ezt a hivatalos tervrajzot a város, a tábla és az egyetem egy-egy megbízottja állítsa össze és a hivatalos átadás is csak ennek elkészülte után történhet meg. A tervrajz elkészítéséhez azért ragaszkodott a táblabíróság vezetősége, mert „számítanak arra, hogy épületüket egyszer majd vissza fogják kapni.”²⁰ Végül tíz nappal később Korb Flóris műépítész, a szegedi munkálatok legfőbb szakmai irányítója Szegedre érkezett, hogy az átalakított egyetemi épületeket megsejmelje. A szemle, amelyen Berenczey Domokos városi főmérnök kalauzolta, kielégítő eredménnyel járt, így elhárult minden akadály, hogy Horthy Miklós kormányzó október 9-én az egyetemet új székhelyén rendeltetésének átadja, „Isten bőséges áldását kérve az itt folytatandó tudományos és nemzetnevelő munkára.”²¹ A Vasúti Leszámoló Hivatal 1912-ben átadott, hatalmas épületének átadása²² viszont 1924-ig váratott magára, ekkorra azonban Szandtner Pál – összességében sikeresen teljesített – megbízatása már régen megszűnt.

De gyorsan adódott egy újabb nagyszabású feladat, amely Szandtner Pál számára legalább akkora kihívásnak bizonyult, mint az egyetem szegedi meghonosítása. Miközben az 1922/23. tanévben dékán, az 1921/22. és 1923/24. tanévekben pedig a kar prodékánja volt, 1921-től a Politika Tanszék vezetője, a Horthy Kollégium és a Főiskolai Tanulmányi és Pályaválasztási Tájékoztató Intézet igazgatója, eközben az Országos Menekültügyi Hivatal Diákvédelmi Kirendeltségének 1923 júniusában történt megszűnte után – melynek kezdettől vezetője volt – elvállalta az egyetemi Tanács által, akkor es elsőül létesített a Diákjóléti és Diákvédő Iroda, majd a Horthy Kollégium és Egyetemi Diákasztal Felügyelő bizottságának elnöki megbízatásait is. Szakmai megalapozottságú szervező munkájából és publikációiból is az derül ki, hogy ez utóbbiak gondjait vállalta fel legszívesebben.

Négy nappal az ünnepélyes tanévnyitó után már arról lehetett olvasni, hogy amióta a kolozsvári tudományegyetem megkezdte Szegeden működését és az egyetem hallgatói

¹⁸ Szeged, 1921. május 18. 2. p.

¹⁹ MNL OL, VKM, K 636. fond, 105. doboz, 1921-11- 57813, 25471/1921.1. M. X. idézi: VINCZE 2006, 39. p.

²⁰ Szeged. 1921. szeptember 24. 3. p.

²¹ *A szegedi egyetem ünnepélyes megnyitása.* (Saját tudósítótól) Szeged. 1921. október 10. 3. p.

²² A Bölcsészettudományi – jelenleg Bölcsészeti- és Társadalomtudományi – Kar épülete.

vidékről is megérkeztek a városba, a lakásviszonyok körül lehetetlen állapot alakult ki. Ráadásul a megszállt területekről menekült diákokat Szegeden „a legteljesebb inség és nyomor várta, sokan még a tandíjat sem tudták megfizetni.” Így történt, hogy az Erdélyből átkerült diákok közül „mindössze háromszázan határozhatták el magukat arra, hogy a tanulmányaikat folytassák.”²³ Erre is tekintettel az Egyetemi Diákjóléti és Diákvédő Iroda célja és feladata a hathatós diákvédelem és támogatás intézményes megszervezése volt, a segítség állandó megteremtése és az adott segélyek ellenőrzése. Az iroda élén az egyetem tanácsa által megbízott egyetemi tanár áll – elsőként, és szegedi egyetemi polgárként mindvégig Szandtnér Pál –, aki a segélyre szoruló hallgatókat mind személyesen meghallgatja és az egyéni életkörülmények mérlegelése alapján a segélyre nézve dönt, tandíj-, vizsgadíj-, lakás-, ellátási-, ruha-, gyógyszer és gyógykezeltetési, tankönyv- és egyéb segélyt ad s ha kell, még tanácsokkal is ellát. Az Iroda működése alatt beváltotta a hozzá fűzött reményeket s valóban a szükséges támogatásban igyekezett részesíteni az egyetem tehetséges, de mostoha családszociális körülmények között élő diákokat.

Az indulás örömeit és nehézségeit, illetve az első év tapasztalatait a következőképpen összegezte:

„Mikor a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem, Magyarország területének a háborút követő megcsontkittatása következtében, ősi otthonát Kolozsvárt elhagyni kényszerült s 1921-ben Szegeden telepedett meg, a maga elvesztett tudományos intézeteinek újjászervezésével párhuzamban s híven hagyományaihoz az egyetemi ifjúság erkölcsi és anyagi érdekeiről is törekedett intézményesen gondoskodni. Az egyetem kezdeményezésére, részint egyes kulturális egyesületeknek (Népies Irodalmi Társaság, Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesület), részint a helyi társadalomnak támogatásával az egyetem hallgatói számára diákasztal (Mensa Academica) és internátusok létesültek, majd pedig az egyre súlyosodó gazdasági helyzetben az egyetem Tanácsa különösen is átértve annak igazságát, hogy a főiskolai ifjúságtól megfelelő tanulmányi eredmények csakis az esetben várhatók, ha a tehetséges, de szegénysorsú ifjak a megélhetés gondjaitól mennél nagyobb fokban függetleníttetnek s ha az egyetem hallgatói erkölcsileg is mennél hatékonyabb gondozásban és támogatásban részesülnek, mind e feladatok intézményes szolgáltatára, az egyetem kebelében, külön Diákjóléti és Diákvédő Irodát szervezett. Az Iroda szervezeti szabályzatának kidolgozására, majd magának az intézménynek vezetésére is az egyetemi Tanács csekélységemet kérve fel, az ilykép elnökségem alá került intézménynek immár lezárt első esztendejéről, az érdekeltek, a jóindulatú érdeklődők, főképp pedig: az egyetemi ifjúság nemeslelkű barátai számára az alábbiakban számolok be:

Bár az Iroda felállítását az egyetem Tanácsa még az 1923. év áprilisában elhatározta s annak mielőbbi beállítása érdekében magam is mindent megtenni igyekeztem, tevékenységét az intézmény valósággal csak az 1923/24. tanév szeptemberében kezdhette meg, részben, mert az Iroda helyiségeinek s felszerelésének kérdése előbb nem volt megoldható, részben meg amiatt, mert a segítségemül kilátásba helyezett irodai munkaerő is csak szeptember hó közepétől állhatott rendelkezésre. Az Iroda helyiségeit és felszerelését illetően

²³ Hetvenen laknak két konvikтусi szobában. A polgármestertől akarnak segítséget kérni. Szeged, 1921. október 7. továbbá Szegedi Új Nemzedék, 1921. október 14.

hálával kell kiemelnem egyetemünk Jog- és államtudományi Karának megértő jóindulatát, mellyel Moór Gyula dr. ny. r. tanár úrnak s csekélységemnek amaz indítványához hozzájárult, hogy hely- és költségkimélés végett az Iroda a kettőnk részére kijelölt szemináriumi helyiségekben legyen, e helyiségek szemináriumi célokra leendő használata mellett, elhelyezhető s ezzel egyben a berendezés leglényegesebb nehézségein is átsegített. Így jutott az Iroda, a céljaira legalkalmasabb helyen, az egyetem központi épületében megfelelő helyiségekhez és elegendő bútorzathoz, melyet azután báró dr. Horváth Emil népjóléti minisztériumi államtitkár úr szíves s e helyütt is hálás köszönettel kiemelt jóindulatából egy használatra átengedett írógéppel, az egyetemi Tanács által felajánlott fedezetből pedig a még szükséges hirdetőtáblákkal lehetett kiegészíteniünk.

Az Iroda felszerelése körül egyébiránt külön köszönettel tartozunk még gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr Önagyméltóságának, ki az Iroda első nyomtatványainak és írószerszükségletének költségeire 500.000 K-t volt kegyes engedélyezni, továbbá a Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaságnak, mely a szükséges nyomtatványokat és írószereket, a nemes célra tekintettel, úgy a legelső alkalommal, mint azóta is vagy önköltségi áron, vagy éppen ajándékként szállította ill. szállítja. Így felkészülve várta az Iroda a tanév megnyitását s miután – az egyetemi ifjúság az Iroda létesüléséről, valamint arról, hogy az Irodához az egyetemnek minden segítségre szoruló hallgatója az Iroda hivatása körébe eső minden ügyben legteljesebb bizalommal fordulhat, hirdetményileg értesítve lett, 1923. évi szeptember hó 18.-án az intézmény a maga érdemleges munkásságát is megkezdte s tevékenységének közelebből befejezett első évében az egyetemi ifjúság erkölcsi és anyagi gondozása körül a következő jelentősebb eredményekre tekinthet vissza:

1. Mint diákvédő intézmény az Iroda főként az egyetemi ifjúság erkölcsi és tanulmányi érdekeinek gondozását tekintette hivatásául, nevezetesen azt, hogy az egyetem hallgatóinak erkölcsi és tanulmányi életét figyelemmel kísérje, az egyetem hallgatóit, különösen oly esetekben, melyekben az egyetem székhelyétől távol vagy éppen az elszakított területeken lakó szülők gyermekeiről volt szó, alkalmasan kiválasztott társadalmi szervezetek útján és közvetlenül is gondozásába vegye, az egyetem hallgatóinak, erkölcsi védelmet vagy támogatást igénylő és érdemlő minden igényükben segítségül legyen, s hogy nekik tanulmányaikban, valamint tanulmányi kedvezményeik és jövő elhelyezkedésük kérdéseiben célszerű felvilágosításokat s tanácsokat adjon.

2. Mint diákjóléti szerv az Iroda elsősorban a szegénysorsú és jó előmenetelű egyetemi hallgatók nehéz anyagi helyzetét igyekezett az anyagi terhek különféle vonatkozásaiban enyhíteni.”

Jelentésének végén Szandtner Pál a hallgatóság nagy nyomorát ismerve arra kéri barátait és jótevőit, hogy „az ifjúságot szeretetükben, diákvédő intézményeinket pedig áldozatos jóindulatukban továbbra is megtartani s derék fiainknak újabb jóbarátokat szerezni kegyeskedjenek.”²⁴

Szandtner Pál igyekezett tovább bővíteni a diákjóléti intézményeket a város és az állam, valamint a civil társadalom pártfogása révén. Kibővült a diákasztal, a Horthy Miklós Internátus mellett újabbak jöttek létre (Bocskai-, Szent Imre Internátus, Szent Erzsé-

²⁴ Jelentés 1924. 12 p. Hasonló éves jelentései szegedi egyetemi tevékenységének minden évében megjelentek.

bet Leányinternátus) és ezek egyre több, közel 400 hallgatónak nyújtottak már otthont. 1928-ban megépült az új Horthy Kollégium a fiú és lányhallgatók részére közel 400 férőhellyel; a menza is kb. 500 hallgatónak nyújtott ellátást, miután 1930-ban *Mensa Academica* is alakult az internátusokban nem lakó hallgatók részére is. 1932-ben létesült a Luther Otthon s a Turul Szövetség Otthona is. 1938-ban pedig a visszacsatolt felvidéki hallgatók részére létesült az Egyetemi Diákotthon. Az ősi hagyományokon haladó *Alma Mater* menekülése alatt is segítette diákjait. Mintegy 13.000 hallgató részesült tandíjkezdvezményben, 12.404 hallgató kapott segélyt a Diákjóléti és Diákvédő Irodától és 2.523 hallgatót részesített segélyben a *Mensa Academica*. Ezenfelül a felsorolt egyéb internátusok, valamint a diákegyesületek is adtak a diákoknak támogatást pénzben és természetben. De nagy részt vállalt a vallás- és közoktatásügyi minisztérium is, mely igen jelentős összegekkel támogatta az intézményeket. Ily módon a hallgatóságnak mintegy 35-40%-a részesült segélyben, ami a diákság súlyos szociális helyzete jelentős mértékben enyhült.

Sokkal nehezebb és bonyolultabb körülmények között lehetett megvalósítani azt a szintén Szandtner Pál által kidolgozott tervet, hogy miként lehet megszervezni az egyházakkal együtt Kolozsvárott, Erdélyben maradt magyar diákság támogatását, hogy ezzel a mostoha körülményei között is biztosítsák fiatalok tanulási lehetőségét. A Református Kollégium főiskolás internátusában 1929-ig 20–30, azután pedig már 50–90 egyetemi hallgató lakott és élvezett ez idő alatt 31.146 pengő értékű kedvezményt; az erdélyi református egyházkerület Teológiai Fakultásán az 1918–1940. években 532 egyetemi hallgató 71.512 pengő segélyben részesült; a Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület útján az 1921–1940. években 650 hallgató 130.040 pengő segélyben részesült s az erdélyi református egyházkerület igazgatótanácsa az egyetemi hallgatók között 188.000 pengő segélyt osztott szét. Hasonló eredménnyel és odaadással támogatta a diákokat a római katolikus egyház, valamint az unitárius egyház is.²⁵

A diákjóléti intézkedések melletti elkötelezettségét pontosan jelzi, hogy amikor elköszön a szegedi egyetemről²⁶ a Pázmány Péter Tudományegyetemen lendületesen folytatta korábban megkezdett munkáját. Segítségére volt ebben annak az új intézménynek a létrejötte, amelynek vezetését még az utolsó szegedi évében kezdhette meg és Budapestre kerülve folytathatta a megkezdett munkát. Azokra a fontos érdekekre való tekintettel ugyanis, amelyek a főiskolákra készülő ifjúság pályaválasztásához különösen

²⁵ RUDAI 1941. 269–275. pp.

²⁶ Dézsi Lajost, a szegedi egyetem irodalomprofesszor rektora a helyi lapnak adott interjújában sajnálkozva emlékezett meg a kiváló professzor távozásáról. „Szandtner professzornak igen nagy érdemei vannak a Kolozsvárról száműzött egyetem elhelyezése körül, ő volt Szegeden az egyetem szálláscsinálója, a végleges elhelyezkedés után pedig a diák jóléti intézmények élen fejtett ki igen eredményes munkálkodást Távozására érzékeny veszteséget jelent a szegedi egyetem számára.” Délmagyarország. 1928. szeptember 13. Amikor pedig 1929 elején sor került a Horthy Miklós-internátus Boldogasszony-sugarúti épületének átadására – amelynek első igazgatója az éppen Szegedre került Horváth Barna volt – ugyancsak a rektor méltatta Szandtner Pál ez ügyben kifejtett eredményes munkáját: „De hálával emlegessék az eddigi vezető nevét is, aki már közel egy decennium óta viseli szívében a diákság ügyét, kinek atyai gondoskodása oly sok diákot mentett meg az elzúllástól s eddigi fáradozásai betetőzéséül az internátus és menza ügyeit is elvállalta s viszi lelkes buzgósággal s emyedetlen áldozatkészséggel. A régi lelkes ifjúság kifogta becézett kedvence lovait s úgy vitte maga által húzott szekeren az ünnepeltet. Ez a mi ünnepeltünk: Szandtner Pál megérdemelné, hogy azért fogják ki lovait kocsijából, hogy el ne távozhasson körünkől.” Délmagyarország. (sz. n.) 1929. február 9. 3. p.

kultúrpolitikai, hivatásitokai és gazdasági szempontból fűződek, *Klebensberg* Kunó vallás-és közoktatásügyi miniszter időszerűnek találta a pályaválasztási felvilágosítás ügyét a főiskolai tanulmányokat feltételező életpályákra vonatkozóan intézményesen megszervezni. Ezért a szegedi Ferenc József Tudományegyetemmel kapcsolatban „Főiskolai Tanulmányi és Pályaválasztási Tájékoztató Intézet” elnevezéssel országos intézményt létesített és annak vezetésével a diákszociális ügyek tanulmányozása, felkarolása és ismerete tekintetében kimagasló szakembert, *Szandtner* Pál egyetemi tanárt bízta meg. Ennek az intézetnek hivatása kettős volt: egyrészt gyakorlati háttérű felvilágosítás és tanácsadás, másrészt tudományos és általános érdekű adatgyűjtés és adatfeldolgozás. Mint felvilágosító és tanácsadó intézmény, a középiskolákból a főiskolákra készülő fiataloknak szakszerű felvilágosításokat adott. Mint adatgyűjtő és adatfeldolgozó intézmény az egyetemek és főiskolák különböző szabályzatainak és a helyi viszonyokat ismertető kiadványoknak és adatoknak összeszedésével az úgynevezett hivatásismeretnek a művelésével foglalkozott. Emellett gyűjtötte és tanulmányozza a különböző pályaképeket, statisztikai adatokat, amelyek a munkaképességnek és megélhetésnek mindenkori állásáról megbízható képet adni alkalmasak lehetnek.²⁷

Bár a kormányzó a vallás-és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére *Szandtner* Pált, a szegedi egyetem professzorát a budapesti magyar kir. Pázmány Péter Tudományegyetem jogi és államtudományi karán megüresedett politikai tanszékre már 1928. december 14-én kinevezte nyilvános egyetemi rendes tanárrá,²⁸ a szegedi egyetem az 1928. december 11-i távozásával megüresedett politikai tanszékre a pályázatot csak 1930 augusztusában hirdette meg.²⁹ Mindenesetre a budapesti jogi kar ekkoriban szokatlanul fogadókész volt a fiatal oktatók munkába állásával kapcsolatban. 1928-ban az a sajátos helyzet állt elő, hogy a kultuszminisztérium a jogi kar ellenkérelme dacára nyugállományba helyezte a 70. életévüket betöltött professzorokat. Ekkor, 1928-ban nyugdíjazták *Concha* Győzöt (82 éves), *Kováts* Gyulát (79 éves), *Grosschmid* Bénit (76 éves), *Nagy* Ferencet (76 éves) és *Király* Jánost (70 éves). Ezután kerülhetett a jogi karra *Moór* Gyula, *Kolosváry* Bálint, *Kuncz* Ödön és *Eckhart* Ferenc és *Szandtner* Pál is, akiknek átlagéletkora éppen, hogy csak elérte a negyvenöt évet. A fiatalítási szándék egyértelműnek látszott.³⁰ Másfelől ebben az esetben is elgondolkodtató, hogy „minden kar életében az autonómia igazi bizonyítéka, hogy sikerül-e következetesen és szuverén módon az üres tanszékek betöltését végrehajtani. A bizottsági előterjesztésekben bizony gyakran érzékelhető a miniszteriális elképzelés a tanszék jövőjéről, természetesen, közvetett módon. Így a kari döntések is motiváltak nemcsak a felsőbb hatóságok elképzelései által, hanem sokszor kifejezetten ideológiai szempontból is.”³¹

A szegedi egyetemről való távozása alkotmányjogi következményekkel is járt. A szegedi Ferenc József Tudományegyetemen bő két év alatt négyszer rendeztek felsőházi tagválasztást. Megalakulásától, 1927 januárjától *Tóth* Károly perjogász professzor volt a tag, de ő 1928 áprilisában váratlanul elhunyt. Utódja *Kolosváry* Bálint magánjogász lett,

²⁷ A Magyar Távirati Iroda jelenti. MTI 1928. február 18. 13. p.

²⁸ A Magyar Távirati Iroda jelenti. MTI 1928. december 14. 16. p.

²⁹ *Négy üres tanszék van a szegedi egyetemen.* (A Délmagyarország munkatársától) Délmagyarország. 1930. július 30. 4. p.

³⁰ SCHWEITZER 2015, 8. p.

³¹ MARISKA2008, 60. p.

de öt novemberben áthelyezték a pesti egyetemre. 1928. december 12-én (egy nappal a Szegedről Budapestre történt áthelyezés után) Szandtner Pál politikaprofesszort választották meg, de távozása után 1929. február 4-én lemondott felsőházi tagságáról.³² A képviselőház állandó igazolóbizottsága azonban csak egy hónappal később tartott ülésén vette tudomásul a lemondás ügyében tett bejelentését, és ekkor törölték az igazolt felsőházi tagok névjegyzékéből. Egyben megállapította a bizottság azt is, hogy Szandtner Pál felsőházi tagságának megszűntével a szegedi Ferenc József Tudományegyetemnél nemcsak a felsőházi rendes, hanem a póttagsági hely is megüresedett.³³ Végül újabb egy hónap elteltével a szegedi egyetem a felsőházi tagság tisztségét egyhangúlag Menyhárt Gáspár egyetemi tanárra ruházta, póttagnak pedig Polner Ödön professzort választották meg.³⁴

A jobbára Szegeden megkezdett és folytatott diákjóléti munkájáért a kormányzó a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére 1933-ban megengedte, hogy Szandtner Pálnak a Pázmány Péter Tudományegyetem nyilvános rendes tanárának „a diákvédelem és diákszociális ügyek terén kifejtett buzgó és eredményes tevékenységéért elismerése tudtul adassék.”³⁵ E munkájának folytatásaként a vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1937/38–1939/40. évek tartamára a budapesti Horthy Miklós Kollégium igazgatótanácsának tagjává nevezte ki Szandtner Pál egyetemi nyilvános rendes tanárt,³⁶ az 1938-as tanévnyitó ünnepségen pedig Kenéz Béla leköszönő rektor külön is köszönetet mondott Szandtner Pálnak, első munkatársának fáradhatatlan buzgóságáért, „aki nemcsak egy egyetem ügyeinek intézése terén fejtett ki érdemes munkásságot, de a diákjóléti ügyeket is eredményesen vezette.”³⁷ Mindezek hatással lehettek a kormány elismerésére is, amikor ugyanazon évben érdemesnek találták a Magyar Érdemrend középkereszt kitüntetésre „az egyetemi és főiskolai ifjúság érdekében kifejtett munkásságáért.”³⁸

Említett életrajzában munkásságának erről az oldaláról így vall: „Azok a jóléti intézmények, melyek az egyetemi ifjúság erkölcsi és anyagi gondozása érdekében kezdeményezéseimre annak idején létesültek, és vezetésem alatt évtizedeken át legáldásosabban működtek. A dolgozók gyermekeinek és a különben elkallódó szegény sorsú tehetségeknek főiskolára segítése terén elért igen jelentős eredményekkel, nemcsak a tudomány igazságos demokratizálása, hanem a tudomány előbbre vitele ügyének is, ha közvetetten is, de kétségkívül sokkalta általánosabb, jelentősebb és értékesebb szolgálatokat tettek, mint aminő szolgálatot azok a relatív értékű irodalmi művek tehettek és tettek volna, amelyek egyéb nagymérvű elfoglaltságom következményeként tollamban maradtak s napvilágot nem láthattak.”³⁹

Két alkalommal bízták meg a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi kara dékáni tisztségével, először az 1934/1935-ös tanévben, majd az ostromot követően 1944–46-ban. Ez utóbbi éveiben már érezhetőek voltak a későbbiekben mono-

³² MUDRÁK 84–85. pp.

³³ A Magyar Távirati Iroda jelenti. 1929. március 07. 12. p. Munkájának eredményeit éves egyetemi jelentései dokumentálják: A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodájának működése az 1933–1935, 1941, 1943. tanévben. Jelenti Szandtner Pál. Budapest, 1935, 1941, 1943.

³⁴ A Magyar Távirati Iroda jelenti. 1929. május 15. 29. p.

³⁵ A Magyar Távirati Iroda jelenti. MTI 1933. augusztus 23. 20. p.

³⁶ A Magyar Távirati Iroda jelenti. MTI 1937. július 06. 11. p.

³⁷ A Magyar Távirati Iroda jelenti. MTI 1938. október 03. 4. p.

³⁸ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867–1944 MNL OL K27/51. 1938.07.27

³⁹ CSIFFÁRY 2003, 228. p.

polhelyzetbe került ideológia hatalmi aspirációi, amelyet jól tükröz ez az 1970-ben született visszatekintés: „A politikai fejlődés átmeneti jellege tükröződött a jogi oktatásban, hogy a politikai változások, az új körülmények között régi professzorok tanításának szűrőjén keresztül tükröződtek az elméleti tárgyak előadásaiban.” Majd a bírálat egyenként is nevesíti a „régí professzorokat”: „Szandtner Pál tananyaga egyébként a magyarországi tudományos fejlettség szintjét tükrözte, didaktikailag áttekinthetően foglalta össze és rendszerezte a politika-tudomány eredményeit. Egyes tételek összegzésekor bizonyos egyoldalúsággal és eklekticizmussal lehet találkozni, olykor túlzó leegyszerűsítéssel igyekszik bizonyos fogalmakat megismertetni. Nézőpontja természetesen idealista, mégis több olyan következtetéssel operál, amelyek történelmi, természeti meghatározottságra utalnak. Tananyagának rendszere áttekinthető, színvonalas – az adott tudományos és kulturális fejlettség szintjéhez mérve.”⁴⁰

Az 1948. évi oktatási reformban a tantárgyi változások főképpen az elméleti tárgyak területén jelentkeztek. A politika és a jogfilozófia helyett bevezették az „államtan a politikai rendszerek történetével”, valamint az „Általános állam- és jogelmélet” című tárgyakat. Az új tárgyak bevezetése új előadók bevonását is megkívánta – szölt a hivatalos indoklás, így könnyebb volt az elméleti tárgyak oktatóit, *Moór* Gyulát és *Szandtner* Pált nyugállományba helyezni, miközben magát a Politika Tanszéket is megszüntették. Az 1948. október 7-i rendkívüli kari ülésen *Marton* Géza dékán pontosan fogalmazott: *Szandtner* Páltól nyugdíjazás iránti kérvény érkezett a karhoz, amely beadásával „felsőbb helyről jött felszólításnak tett eleget.”⁴¹ Végül a minisztérium még azt a kérést is visszautasította, hogy csak egy évi szabadság lejártá után helyezték nyugállományba.⁴² A sorozatos „reformdöntések” végén a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem elnevezést az 1950. évi 35. számú törvényerejű rendelet változtatta meg, jelezve, hogy új korszak kezdődött.

Pákh Tibor visszaemlékezése pontosan rekonstruálja a kialakult helyzetet – hallgatói szemszögből: „Abban az időben az egyetemi tanáraink egy részét már leváltották. Például a politikaprofesszorom abban az időben bizonyos *Hajdú* Gyula volt, nála kellett szigorlatoznom, de *Szandtner* Pálnak, a korábbi politika professzornak az anyagából készültem. Úgyhogy a feltett kérdésre *Szandtner* könyve alapján válaszoltam. Erre *Hajdú* azt mondta: »Kérem, ezek már meghaladott álláspontok. Nálam Leninnek az Állam és forradalom című munkája alapján kell válaszolnia«. Nekem fogalmam se volt, hogy mi ez az egész zagyvaság. Később kezembe került, és elolvastam. Ebben szörnyű dolgok vannak. És Magyarországon ennek az Állam és forradalom című brosúrának az alapján vezényelték le az egész átforgatást.”⁴³

De gyorsan sor került a *Szandtner* Pál szívéhez oly közel álló, a két világháború közötti diákjóléti intézményrendszer értékeinek a lejárására is, természetesen a népi demokrácia állami ellátórendszere nagyszerűségének felmutatása ellenében. „A »Diákjóléti iroda« jelentése 1927-ben arról tudósít, hogy a szegedi egyetemen mindössze öt hallgató kapott tanulmányi segílyt. Huszonnégy pengőt egy évre, amikor az albérleti szoba havi

⁴⁰ A kritika tárgya elsősorban *Szandtner* Pálnak 1938-ban megjelent *Politika* című jegyzete. SAMU 1972. 226, 231. pp.

⁴¹ Az 1948. október 7-i I. rendkívüli ülés jegyzőkönyve. (302/1948-49. d. sz.) ELTE Levéltár 48. k. Ismerteti:

⁴² SCHWEITZER 2011. 4. 43. p. továbbá ARCZT 2004. *Szandtner*ről különösen 127–131. pp.

⁴³ PÁKH

bére került ennyibe! Márpedig, ha valaki nem akart súlyos betegséget szerezni, kénytelen volt hónaposzobában lakni. [...] Hogy milyenek voltak ezek az internátusok, arról Szandtner Pál; a »DiákJólét« vezetője tíz évvel később, 1936-ban, az országos felsőoktatási értekezleten cinikusan így beszél: »A diákok egyrészt igazi diákoththonoknak éppen nem tekinthető diákkaszárnyák kétséges hatású közös termeiben, rendes tankönyvek helyett csak kopott jegyzeteket ismerve és forgatva, szegényes menzákön önmaguk felszolgálta sovány ebédek és vacsorák mellett, vagy éppen még ilyeneknek is híján vonszolja egyetemi éveiket«. [...] És a szegedi diákság tovább nyomorog.»⁴⁴

A 64 éves korában megalázó körülmények között nyugdíjazott professzor elfeledve élte le életének hátralévő másfél évtizedét. 1963-ban bekövetkezett haláláról csak egy napilap gyászrovatában megjelent szűkszavú családi közlemény számolt be.⁴⁵

II. Tudományos munkásság

Pontos, egyben némiképp önkritikus Szandtner Pál önéletrajzának az a gondolata, amelyben az „*egyéb nagymérvű elfoglaltságom következményeként tollamban maradt*” alkotásairól beszél. Valóban, az egyetem érdekében kifejtett sokirányú tevékenysége mintha kevesebb időt engedett volna tudományos alkotómunkája kibontakozásának, ő is tudhatta, hogy igazán eredeti műveit fiatalon írta.

Huszonhét évesen írja meg első nagyszabású tanulmányát egy, az *Allgemeine Staatslehre* fogalmi rendszerében éppen meghonosodott államtani kategóriáról, az államcélról.⁴⁶ Elméleti kiindulópontja Jellinek alig néhány éve megjelent alapműve, más teóriákkal szemben töle kölcsönzi államcél-leírását is: az állam „egyrészt társadalmi képződmény, másrészt jogintézmény”, s ennek megfelelően osztotta az államtant „általános társadalomtanra” és „általános államjogtanra”. Az előbbi szférájában pedig megkülönböztette az állami funkciókkal egybeeső „objektív” államcélokat és a „szubjektív” államcélokat; ez utóbbi fogalom alatt azon célok összességét értve, amelyeket az állam nevében eljáró személyek tűznek ki maguk elé. Jellinek nyomán hangsúlyozta: az államot a megvalósított állami célok legitimálják.⁴⁷ Mesterét, Concha Győzött követve pedig azt fejtegette, hogy az állam az emberi közösségi lét legtökéletesebb lényegi formája, amelynek helyesen felfogott célja a nemzeti elv. Azonban némi bírálatot is gyakorolva hozzátette: az államcél az egyén közösségen belüli önmegvalósítását is biztosítja.⁴⁸

Három évvel később pedig jelent meg tudományos munkásságának legkiemelkedőbb műve, az alattvalói engedelmisségről, amely máig a legidézettebb munkájaként

⁴⁴ LÁNYI 1952.

⁴⁵ „Fájdalommal tudatjuk mindenkivel, aki ismerte, tisztelte és szerette, hogy dr. Szandtner Pál nyug. jogprofesszor befejezte áldásos életét: november 10-én, váratlanul elhunyt. Kívánsága szerint Dunaföldváron helyeztük csendben örök nyugalomra. Minden külön értesítés helyett, a gyászoló család.” Magyar Nemzet, 1963. november 19. 6. p.

⁴⁶ SZANDTNER 1911.

⁴⁷ Szandtner a könyv második kiadására hivatkozik: JELLINEK 1905. § 4. különösen: *Rechtfertigung, Funktionen, Ziele und Aufgaben des Staates*, 116–171. pp.

⁴⁸ Takács Péter szerint Szandtner Pál volt Concha Győző egyetlen tanítványa, aki Nagyváradon vitatkozni mert vele. TAKÁCS 2011, 116. p.

biztosította számára 1915-ben sikeres habilitációját is.⁴⁹ Az Akadémia pályázatára ugyanebben az évben beküldött munka bírálója, *Concha* Győző „figyelemreméltó jelenségnek” tekintette a könyvet, mivel „az állami lét e részletjelenségének kapcsán az állami lét összes főelvei és főtényezőire nézve állást foglal s nem kis virtuozitással iparkodik az egésznek és a résznek viszonyát magyarázni.”⁵⁰

A közel négyszáz oldalas monográfiában sikeresen kamatoztatta, hogy az innsbrucki egyetemen eltöltött öt félév tartama alatt, az első évben, főleg filozófiai stúdiumokkal (dialektika, kozmológia, metafizika, morálfilozófia, ismeretelmélet, lélektan) foglalkozott, majd a következő másfél esztendőben dogmatika, erkölcsani, bibliai hermeneutikai, exegetikai, keleti nyelvészeti (héber, arab) egyháztörténeti és kánonjogi tanulmányokat végezett. Ráadásul jogi stúdiumai megkezdése előtt a kolozsvári egyetem bölcsészeti karán eltöltött szemesztere alatt is főleg filozófiai és a pedagógiai előadásokat hallgatott.

Etimológiai összegzésében érdekes áttekintését nyújtja az engedelmesség szótörténeti változatosságának. A magyar nyelv az „engedelmeskedik”, „szóra hajlik”, „szótfogad” igéket s az ezekből képzett „engedelmes”, „szófogadó”, „szórahajló”, „engedelmesség”, „szófogadás” névszokat használja a jelenség megjelölésére. Ugyanez tapasztalható más nyelvek szókincsében is. A latin „oboedientia”, „obsequentia”, „obsequium”, „observantia”, „obtemperatio”, mint az engedelmességnek s fogalmi árnyalatainak megjelölői, eredetükben valamennyien visszavezethetők a megfelelő s ugyancsak engedelmeskedést s ennek fogalmi árnyalatait kifejező igékre, mint „oboedio”, „obsequor”, „obseruo”, „obtempero”; a francia „obéissance”, „soumission”, „obéissant”, „soumis”, az angol „obedience”, „obsequiousness”, „obedient”, „obsequious”, nemcsak a megfelelő latin igékből, melyeknek átvett származékai, hanem az illető nyelvekben tényleg is használt „obéir”, „soumettre”, illetőleg „to obey” ugyancsak latin eredeti s engedelmeskedést jelentő igékből, azaz cselekvést kifejező szókból képzett terminusok.⁵¹ Ugyanakkor elégedetlenül állapítja meg, hogy az engedelmesség-fogalom meghatározásainak átnézetében az ez iránt érdeklődő kénytelen jórészt a közönséges s nyelvtörténeti szótáraknak, valamint az általános ismereteket nyújtó enciklopédiáknak ez irányú adataival beérni, mert szakművek rendszerint csak használják a kifejezést, anélkül, hogy fogalmát közelebbről definiálnák is.⁵²

A politikai engedelmesség összetevőit jogi, erkölcsi és hatalmi szempontból vizsgálta. Az engedelmesség az egyén és állam kapcsolatában három eltérő viszonyt tételez fel: célviszonyt, alárendeltségi- és kötelező viszonyt, illetve jogviszonyt. Az egyén mindegyik esetben az államnak alárendelt tényező akár hatalmi, akár jogilag szabályozott viszonyról van szó – fejtegette. E tétel azon alapul, hogy az állam *Szandtner* szerint három jellegzetes vonással rendelkezik. Egyfelől olyan létező valóság, amely emberek közösségének együttműködő tevékenységében jelenik meg, másfelől viszont bizonyos szabályok uralmát biztosító intézmény. Az előbbi azért lehetséges, mert az együttműködés célokon alapul, s e célokat az állam tűzi ki; az utóbbi pedig azt is jelenti, hogy az állam a legfőbb akarattal rendelkező valóság. Mint ilyen, korlátozhatja a

⁴⁹ SZANDTNER 1914.

⁵⁰ CONCHA 1935, 138. p.

⁵¹ SZANDTNER 1914, 2. p.

⁵² Uo. 22. p.

szabad akarattal rendelkező egyén szabadságát, amennyiben az nem tud, vagy nem akar együttműködni a többiekkel. Az állam egy harmadik aspektusa az az erő, amellyel akaratát kötelező akarattá, parancsá tudja tenni. Az alattvalók egymáshoz való viszonyában az államhatalmat elhelyezve arra a következtetésre jut, hogy „az alattvalók engedelmisségre kötelezettségének alanyi jogi természetéből következik, hogy az, mint minden alanyi jog, az alany akaratának objektív jogi felhatalmazottságát jelenti, melynél fogva valamely az állam által elismert célra minden más ellenkező akaratra való tekintet nélkül tevékenyülhet.”⁵³

Az ellenállási jog értelmezésekor – ahogyan a könyv egészében is – tartózkodik bármiféle politikai aktualizálástól, még történeti példaiban is távol kívánja magát tartani a deduktív-logikai interpretációkon túli világtól. Eszerint az alattvalók „ellenállási joga” abban a beállításban, melyben az közkeletűleg megjelenik, végeredményben ugyanazt jelentené, mint amit a „forradalomra való jog”, melyet pedig az állam tudománya, mint a jog fogalmával s a jogrend követelményeivel össze nem egyeztethetőt, igen helyesen, elvetett. Mert ha az alattvalóknak csak az alárendelt állami orgánumok irányában s csak a pusztá engedetlenségre kiterjedő „ellenállási joguk” volna is, úgy az nem lenne más, mint egy, bár nem erőszakos támadásban, hanem az állam parancsaival szemben való „nem-tevékenyülésben” érvényesített jog: a jogrend felbontására.⁵⁴

Mai szemmel olvasva a könyvet kissé furcsának tűnhet, de a korabeli jog- és társadalomtudomány mainstreamjét ismerve nem meglepő, hogy a német-nyelvű irodalmak felhasználása dominál a munkában. *Szandtner* olvasottságának nem lehetek idegennyelvi akadályai, hiszen – önéletrajza szerint – írásban és szóban jól bírta a német és a latin nyelvet, elég jól az angolt, s tudományos művek megértéséhez szükséges mértékben a francia és az olasz nyelvet. A tudományos-kulturális élet hagyományos német orientációja mellett *Szandtner* számára nyomatékosíthatta érdeklődését az általános államtan németnyelvűsége. Az viszont feltűnő, hogy fél évszázaddal Henry David *Thoreau* polgári engedetlenség esszéjének megjelenését követően – amely már az európai olvasók előtt is ismert volt – még egy lábjegyzet erejéig sem váltott ki visszhangot *Szandtner* könyvében. Jó szemmel figyelt fel viszont fiatal kortársára, akinek csak négy évvel korábban jelent meg habilitációs írása, a *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre*.⁵⁵ Az ekkoriban még szinte ismeretlen Hans *Kelsen* megállapításai már akkor meghatározóak lettek *Szandtner* gondolatvilágára, amikor ezek még távol álltak attól, hogy – amint ez később bekövetkezett – „divatosak” legyenek.

Az alattvalói engedelmisség problémája című könyv megjelenését követően szinte két évtizedig az egyetemszervezési, oktatási tevékenysége mellett *Szandtner* Pálnak csak a kisebb munkái jelentek meg. Oktatási segédletek, véleményes jelentések, diákjóléti, beiskolázási szakanyagok jellemzőek ebben az időszakban. De nem szabad elfelejteni, hogy ezekben az években zajlik a kolozsvári egyetem új otthonkeresése, amelynek egyik főszereplője, szervezője éppen *Szandtner* Pál volt. 1931-ben viszont megjelent a több kiadást megért *Politika* című könyve.⁵⁶ Eredetileg ennek is előadásai képezték az

⁵³ Uo. 297. p.

⁵⁴ Uo. 353. p.

⁵⁵ KELSEN 1911.

⁵⁶ SZANDTNER 1931, 1935, 1940.

alapját, sőt fenn is maradt az előadások anyagait lejegyzetelő szorgalmas hallgatónak a neve,⁵⁷ és a munka nyomdatechnikai előállítás is elég kezdetleges volt.⁵⁸ A könyv tudományos kvalitásai viszont messze meghaladták egy egyszerű oktatási segédlet nivelőjét.

A munka alapvetően a klasszikus államelméleti tanok összefoglalását nyújtja, jellegzetes tematikus rendben, az általános kérdéseket fegyelmezetten kifejtve. Alapgondolata szerint a politika tárgya az állam, vagyis az egyetemesség. A könyv jelentőségét már önmagában az is jelzi, hogy 1928-ban Szandtner Pál *Concha* Győzöt váltotta a politika tanszék élén, aki még 1905-ben írta meg *Politika – közigazgatástan* című tankönyvét. Halálát követően közel másfél évtizedig vezette Szandtner Pál a tanszéket. Az eszmétörténeti folyamatosságot pedig az is jelzi, hogy „Concha Győző, Kuncz Ignác, Schvarcz Gyula, Balogh Arthur, Szandtner Pál, Krisztics Sándor fémjelezte, erőteljesen közjogi hagyományra épülő és elsősorban állambölcséleti, alkotmány- és közigazgatástani irodalomból táplálkozó, »államcentrikus-jogászas« »politikát« műveltek.”⁵⁹

Szandtner – ahogyan 1915-ben, *Az alattvalói engedelmisség problémája* kötetének megírásakor – az 1940-es években is távol tartotta magát a kor radikális politikai ideológiáitól, teoretikus mondanivalóját elemelte a politikai praxis gyanús tényezőitől. „Lényét – mivel nem alkotott átütő elméletet – inkább emberi tartása és repetitív elméleti igényessége, semmint tudományos eredményei vagy inspiratív szelleme tartja meg emlékezetünkben.”⁶⁰

III. Fontosabb művei

Az állam-cél elméletei. Nagyvárad, 1911.

Az alattvalói engedelmisség problémája. Tanulmány a politikából. Nagyvárad, 1914.

A jog- és államtudomány továbbképzés jövő szervezése. Nagyvárad, 1916.

Előadások a magyar közjogról. Kolozsvár, 1918.

Véleményes jelentése dr. Dános Árpád, kereskedelemügyi magyar kir. miniszteri fogalmazónak a magyar közigazgatási jogból egyetemi magántanárrá képesítése végett benyújtott irodalmi dolgozatairól. Kolozsvár, 1918. 22 p.

A magyar közjog vázlat. Kolozsvár, 1918

Napjaink problémái. A választójogról. Szandtner Pál válasza a folyóirat körkérdésére. Társadalomtudomány 1922. 1–2.

Acta litterarum ac scientiarum Regiae Universitatis Hungaricae Francisco-Josephinae Sectio Juridico-politica. 1922–1928 (szerkesztő)

Jelentés a magyar kir. Ferenc József Tudományegyetemi kebelében szervezett diákjóléti és diákvédő iroda 1923. évi működéséről. Szeged, 1923.

⁵⁷ Az előadások szövegeit Rada Tibor jogászhallgató jegyzetelte le, aki kitüntetéssel végezte az egyetemet, majd ügyvédként helyezkedett el. 1935-ben jelent meg *A magyar közigazgatás szervezete* című könyve.

⁵⁸ Litografikus, könyvmatos technikával került sokszorosításra a könyv.

⁵⁹ CSIZMADIA 2000. 180. p.

⁶⁰ TAKÁCS 2001, 117. p.

Jelentés a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem kebelében szervezett Diákjóléti és Diákvédő Iroda első évi működéséről. 1923. július 1.–1924. június 30. Szeged, 1924. 12 p.

Véleményes jelentése Petricevich-Horváth Emil ... egyetemi magántanárrá leendő képesítés végett bemutatott irodalmi dolgozatairól. (Polner Ödönnel közösen). Szeged, 1925.

A magyar főiskolai ifjúság válsága. Szeged, 1926.

BERZEVICZY ALBERT (bev., szerk.): *Válságban van-e a parlamentarizmus? Aktuális problémák II. füzet.* Szandtner Pál válasza az Interparlamentáris Unió (IPU) magyar csoportja elnökségének 1928 májusában küldött körlevelére. Budapest 1930. 48–49. pp.

Az értelmiségi magyar ifjúság jövője. Budapest, 1931.

Politika. Egyetemi előadások. (Jegyezte RADA TIBOR). Budapest, 1931, 1935, 1940. (Litográfia)

Érettségizőink számának és pályaválasztásának fontosabb kultúr- és szociálpolitikai tanulságai. Katolikus Szemle, 1933. II.

A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodájának működése az 1933–1935, (1941, 1943). tanévben. Budapest, 1935, (1941, 1943)

Az állam értéke és mértéke. Esztergom, 1935.

A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodájának működése az 1933–1935. (1941, 1943.) tanévben. Budapest, 1935. (1941, 1943).

Véleményes jelentés Csizmadia Andornak az MTA 1937 évben közjogi pályadíjára beérkezett pályamunkájáról. (Polner Ödön véleményével közösen) Budapest, 1937.

Az egyetemi ifjúság tanulmányai és szociális helyzete és az egyetemi reform. Budapest, 1937.

Jelentés a Főiskolai Tanulmányi és Pályaválasztási Intézet 1940/41. tanévi működéséről. Budapest, 1941.

A Kir. magyar Pázmány Péter Tudományegyetemi Diákjóléti- és Diákvédő Irodájának működése. Budapest 1941.

Bíráló vélemény Szamel Lajosnak a Politika tárgyköréből „Rendészet” címmel benyújtott államtudori értekezéséről. (Magyary Zoltánnal közösen) Újpest, 1943 (kézirat)

Bíráló vélemény Kamocsay Jenő „Az államcélok tana” c. tárgykörből kérelmezett magántanári képesítés alapjául benyújtott dolgozatairól. Budapest, 1943.

Jelentés az ostrom alatt hősi v. elismerésre méltó magatartást tanúsító egyetemi alkalmazottakról. Budapest, 1946.

IV. Irodalomjegyzék

A Kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem almanachja 1916/17. Kolozsvár, 1917.

A Kolozsvárt 1872-ben alapított és Szegeden 1921-ben újra megnyitott M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem története. In: A Magyar Királyi Ferencz József-Tudományegyetem almanachja az MCMXXI–XXII. tanévre. Szeged, 1922.

A magyar társadalom lexikonja. Budapest, 1930.

A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem / pozsonyi M. Kir. Erzsébet- Tudományegyetem tanrendje. Az MCMXI–XXI. tanév I. felére. M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda. Budapest, 1920.

A Szent István Akadémia tagajánlása. Budapest, 1928.

- ARCZT ILONA: *A „Politika tudományok” oktatása a Budapesti Egyetem (ELTE) Jogi Karán és elődintézményeiben. A „politico-camerális” –, a „politikai tudományok” – és a „politikai” (alkotmányi és közigazgatási) tanszék története 1769–1948.* Rejtjel Politológia Könyvek. Budapest, 2004.
- Átmenetileg Budapesten együttműködő kolozsvári a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem / pozsonyi M. Kir. Erzsébet- Tudományegyetem tanrendje. Az MCMXI-XXI. tanév I. felére. Budapest, 1920.
- Az Országos Menekültügyi Hivatal (O. M. H.) szervezése. Budapesti Közlöny, 1920. április 24.
- BALOGH ARTUR – SOMLÓ BÓDOG *Véleményes jelentése Szandtner Pál nagyváradai jogakadémia tanárának az alkotmánypolitikából kért egyetemi magántanári képesítés céljából benyújtott, Az alattvalói engedelmesség problémája című munkájáról.* Kolozsvár, 1915.
- CONCHA GYÖZÖ: *Jelentés a Bródy-pályázatról 1915.* In: Concha Győző igazgató és tiszteleti tagnak összegyűjtött értekezései és bírálati II. kötet. A M. Tud. Akadémia kiadása. Budapest, 1935.
- CSIFFÁRY GABRIELLA (szerk.): *Születtem...* Magyar tudósok önéletrajzai. Palatinus, Budapest. 2003.
- CSIZMADIA ERVIN: *A két háború közötti magyar politikatudomány diszkurzív tematikái. Dékány István, Otlik László és Makkai János munkásságáról.* In: SZABÓ MÁRTON (szerk.): *Beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete.* Budapest, 2000.
- DIÓS ISTVÁN – VVICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon XII.* SEQ-SZENTL. Budapest, 2009.
- ECKHART FERENC: *A jog- és államtudományi kar története.* A M. Kir. Pázmány Péter Tudományegyetem története 2. Budapest, 1936.
- GAAL GYÖRGY: *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai.* Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság. Kolozsvár 2001.
- JELLINEK, GEORG: *Allgemeine Staatslehre.* Recht des modernen Staates, 2. Aufl. Berlin. 1905.
- KELSEN, HANS: *Hauptprobleme der staatsrechtslehre entwickelt aus der lehre vom rechtssatze.* J.C.B. Mohr (P. Siebeck) Tübingen, 1911.
- KARCSAG VILMOS (szerk.): *A magyar állam élete.* A magyar államélet monográfiája. Budapest, 1932.
- Ki-Kicsoda ? Kortársak lexikona.* Budapest, 1936.
- KIRÁLY ISTVÁN (szerk.) *Magyar életrajzi lexikon. II.* Budapest, 1969.
- KISS JÓZSEF MIHÁLY: *A kolozsvári „menekült egyetem” 1919. évi történetére vonatkozó dokumentumok Szandtner Pál iratai között.* Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 10. ELTE, Budapest, 2001.
- KOVÁCS I. GÁBOR: *Kun József (1875–1946), a miskolci városi elitből származó debreceni jogász-professzor életpályája.* Történelem és Muzeológia, 2015. 2.
- LÁNYI MÁRTON: *Történelemóra a szegedi egyetemről.* Szabad Ifjúság, 1952. 1952. augusztus 21.
- LISZTES LÁSZLÓ – ZALLÁR ANDOR (szerk.): *Szegedi egyetemi almanach 1921–1970.* Szeged, 1971.
- MARISKA, ZOLTÁN: *Tanszabadság és felekezeti hovatartozás.* Mikes International. Hága, 2008. 3.
- MÁRKI S. ANDOR: *A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem története 1872–1922.* Szeged, 1922.
- MUDRÁK JÓZSEF: *Felsőoktatási és tudományos intézmények képviselője a magyar Országgyűlés felsőházában 1927–1944.* Gerundium, 2018.
- Nagyvárad kir. kath. jogakadémia almanachja az 1915/16. tanévről.* Nagyvárad, 1916.
- PÁKH TIBOR: *Visszaemlékezések.* Országos Széchényi Könyvtár – 1956-os Intézet – Oral History Archivumának gyűjteménye. [http://www.visszaemlekezesek.hu/node/62403] (Letöltés ideje: 2014. május 12.)
- RUDAI REZSŐ: *Diákjóléti munka a Ferenc József tudományegyetemen. 1872–1941.* In: BISZTRAY GYULA – SZABÓ T. ATTILA – TAMÁS LAJOS (szerk.): *Erdély magyar egyeteme: Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. K. Ferenc József Tudományegyetem története.* Kolozsvár. 1941.
- SAMU MIHÁLY: *Az elméleti tárgyak.* In: BALOGH SÁNDOR (szerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1945–1970.* Budapest, 1972.

- SCHWEITZER GÁBOR: *A „Pázmányától az „Eötvös”-ig. Adalékok a budapesti jogi fakultás történetéhez (1945–1950).* Múltunk, 2011. 4.
- SCHWEITZER GÁBOR: *A magántanári habilitációtól az egyetemi katedráig. Adalékok Magyar Zoltán tudományos pályaképéhez (1923–1930).* MTA Law Working Papers, Budapest, 2015.
- TAKÁCS PÉTER: *Államtan. Két fejezet az állam általános elmélete köréből.* Budapesti Corvinus Egyetem. Budapest, 2011.
- VINCZE GÁBOR: *A bujdosó egyetem Szegedre kerülése. Fejezet a száműzött kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem történetéből.* Valóság, 2006. 4.

KAPRINAY ZSÓFIA

SZÁSZY ISTVÁN

(1899–1976)¹

I. Életrajz

Szászy István Szászy Béla és Heinrich Viola gyermekeként látta meg a napvilágot Budapesten, 1899-ben. Felmenőit tekintve a jogtudósnek elkerülhetetlen volt a tudományos pálya választása. Édesapja, Szászy Béla Kecskeméten volt jogakadémiai tanár, majd az Igazságügyi Minisztérium munkatársaként tevékenyen részt vett a Magánjogi Törvényjavaslat szerkesztési munkáiban az 1920-as években. Édesanyja rokonai közé tartozott Csengery Antal történetíró, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, valamint Heinrich Gusztáv irodalomtörténész, aki másfél évtizeden keresztül volt a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára (1905–1920).²

Középiskolai évei után 1922-ben szerezte meg jogi doktori oklevelét a budapesti Magyar Királyi Tudományegyetemen. Akkor diplomáciai pályára készült. Párizsban az *Ecole des Sciences Politiques* diplomáciai tagozatán szerzett oklevelet, mely mellett előadásokat hallgatott a Sorbonne jogi karán is. Budapestre visszatérve diplomáciai szakvizsgát tett (1925), majd megszerezte az egységes ügyvédi és bírói oklevelet.

A Külügyminisztérium volt az első munkahelye, de hamarosan átkerült az Igazságügyi Minisztérium nemzetközi jogi osztályára, kezdetben törvényszéki, majd ítélőtábla bírói rangba. Már gyakorló jogászként 1928-ban jelent meg első monográfiája *Az államok közötti utódlás elmélete* címmel, a nemzetközi jog területéről. Ezt követően is számos publikációját ismerhetjük erről a területről, azonban sokkal nagyobb szerepet játszott tudományos munkásságában a nemzetközi magánjog, azon belül is a kollíziós szabályok érvényesülése.

Viszonylag korán nemzetközi elismerést szerzett, miután New Yorkban az *International Law Association* által szervezett konferencián, angol nyelven tartott előadást a külföldi állampolgárok belföldi jogainak védelmének kérdéséről.

1931-ben a budapesti egyetem jogi karán *A magánjog nemzetközi vonásai* című habilitációs dolgozatának megvédését követően nemzetközi magánjog egyetemi magántanárává nevezték ki. Munkássága osztatlan sikert aratott, a korábban még nem igen al-

---

¹ A jogtudós publikációs jegyzéke összegyűjtésre került *Karlócai* János által, amikor halálakor megemlékezett Szászy Istvánról. KARLÓCAI 1976, 929–935. pp. Ugyanezt megtette *Burián* László, egyetemi tanár is, amikor feldolgozta Szászy István életét. BURIÁN 2001, 149–168. pp.

² KARLÓCAI 1976, 129. p.

kalmazott összehasonlító jogi módszer alkalmazásának köszönhetően. Rendkívül termékeny szerző volt, minden évben tucatnyi tanulmányt jelentetett meg, főleg nemzetközi magánjog, és nemzetközi jog területén. Tudományos munkássága mellett napilapok számára is publikált az általa művelt jogtudomány területéhez kapcsolódó gyakorlati kérdésekről.³ Nagy figyelemmel kísérte a legújabb magyar és külföldi irodalmat egyaránt, melyre megjelent recenzióinak rendkívül nagy számából következtethetünk.

Az igazságügy-minisztérium tisztviselőjeként részt vett a magyar-brit jogsegélyegyezmény kidolgozásában a harmincas évek közepén.⁴ Ebben az időszakban alakult ki baráti kapcsolata a bécsi nemzetközi közjog és magánjog kitűnő művelőjével, *Verdross* professzorral.

Szászy professzor életében az 1938-as év hozott jelentős változást. 1937-ben a függetlenné vált egyiptomi kormány felkérte, hogy legyen tagja a Nemzetközi Vegyes Bíróságnak, diplomata rangban. Ebben a minőségben négy éven át teljesített szolgálatot Masurahban, ahol egyiptomi és külföldi állampolgárok, valamint külföldi állampolgárok egymás közötti pereiben hozott döntéseket. Bírói munkássága mellett részt vállalt az egyiptomi polgári törvénykönyv kodifikációjában, 1940-ben *Edouard Lambert* francia professzorral együtt megbízást kapott az egyiptomi polgári törvénykönyv tervezetének kidolgozására. A tervezet 1941-ben készült el, melynek általános részét, valamint nemzetközi és időközi magánjogot tartalmazó részét *Szászy* István készítette.⁵ Egyiptomi küldetésének a második világháború vetett véget, 1941-ben.

Távollétében, 1940-ben rendkívüli egyetemi tanárrá nevezték ki. A kolozsvári egyetemet az 1919. évet követően átszervezték, és ideiglenesen Budapesten majd Szegeden működött. A 20 éves kitérőt követően 1940-ben kezdődött meg az egyetem újjászervezése Kolozsváron. Ekkor számos fiatal tudóst, és elismert professzort neveztek ki Kolozsvárra, ahol *Szászy* 1942–1945 között magánjogot oktatott az egyetem Jog- és Államtudományi Karán. 1944 őszén az erdélyi összeomlás vetett véget a kolozsvári éveknek.

Az oktatók nagy része Budapesten, és Szegeden folytatta tovább tudományos tevékenységét. *Szászy* István 1945-től Budapesten tevékenykedett tovább egyetemi tanárként, ahol az összehasonlító magánjog és a nemzetközi magánjog professzorává nevezték ki a Pázmány Péter Tudományegyetem Jogi Karára. Az egyetemen a háború előtt és alatt két, a jogtudományi életet meghatározó, és jelentősen befolyásoló egyetemi tanár adott elő magánjogot, *Kolosváry* Bálint és *Szladits* Károly. Ezt követően *Nizsalovszky* Endre vette át a magánjog oktatását, 1943-ban.⁶ Ekkor két magánjogi tanszék működött az egyetemen, melyhez 1945-ben csatlakozott harmadikként az Összehasonlító és Nemzetközi Magánjogi Tanszék, mely 1947-ben az Intézet elnevezést vette fel. Az egyik magánjogi tanszék vezetését *Kolosváry* professzor nyugalmazása után *Szászy* István vette át. Az ő működése alatt tevékenykedett tanársegédként *Asztalos* László, a későbbi nemzedék kiváló polgári jogi professzora, aki a következőképpen vélekedett egykori tanáráról: „*Szászy* István bizonyos mértékig új szint jelentett a magánjog oktatásában. Elsősorban nemzetközi magánjoggal és összehasonlító magánjoggal foglalkozott. Ennek

³ BURIÁN 2001, 151. p.

⁴ SZÁSZY 1935, 898–407. pp.

⁵ BURIÁN 2001, 153. p.

⁶ Uo. 158. p.

következtében sokkal szélesebbre nyitotta a német dogmatikára visszaszorult magyar civilisztika előtt a nyugati, főleg angolszász és francia, valamint a keleti, és az általa „orosznak” nevezett magánjog ismeretét. [...] Jogösszehasonlító tevékenysége, mely a Szladits iskola hagyományain alapult, s a felszabadulás előtt haladónak volt tekinthető, a felszabadulás után már nem mindig elégítette ki a szükségleteket. A különböző társadalmi rendszerek joga közötti lényeges különbségek megmutatására már kevésbé terjedt ki a figyelme. [...] Ennél sokkal jelentősebbnek kell tartani – különösen az utóbbi években – újjáéledt nemzetközi magánjogi munkásságát.”⁷

1945 után az a megtiszteltetés érte Szászyt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották.

Az igazságügyi miniszter felkérésére dolgozta ki 1945-ben a Nemzetközi Magánjogi Törvénytervezetet hazánkban, melyet 1948-ban tett közzé. A törvénytervezetben megfogalmazott alapelveket már 1938-ban szinte szó szerint kifejtette.⁸ A javaslat általános indokolásának bevezetőjében egyebek mellett a következőket fogalmazza meg: „A Tervezet igyekszik a lehetőségekhez képest rövid lenni, mert csak az alapelvek kodifikálására törekszik és a részletekbe menő szabályozást mellőzi. Mégis részletesebb a [...] hasonló külföldi törvényeknél, aminek az a magyarázata, hogy a külföldi törvények annak a feladatuknak, hogy a bíróságoknak útmutatóul szolgáljanak a nemzetközi vonatkozású jogviszonyok elbírálásánál, csak részben tudnak megfelelni, mert számos olyan elvi jelentőségű kérdést nem döntöttek el, amelyeknek eldöntése a törvényhozónak, és nem a bíróságoknak a hatáskörébe tartozik.”⁹ A tervezet összesen 129 szakaszból állt, és korának megfelelően magas színvonalon szabályozta a nemzetközi magánjogot. Politikai okai voltak annak, hogy nem lett elfogadott törvény. Szászy professzor egyébként híve volt a rövid jogszabályoknak. *Werböczy Tripartitum*áról tartott előadásában kifejtette, hogy a jogász sokkal könnyebben tud eligazodni akkor, ha rövid, tömör jogszabályokat adunk a kezébe. A Code Civil sohasem hódította volna meg a fél világot, ha nem lett volna olyan, rövid, áttekinthető, könnyen érthető, és használható törvény. Ez volt az oka annak, hogy több mint száz éven át fennmaradt Belgiumban, Luxemburgban, Lengyelországban, a Rajna bal partján fekvő német területeken, valamint Badenben.¹⁰

Kijelenthető, hogy nem marxista alapon művelte a jogtudományt, inkább a nyugati rendszereket helyezte előtérbe.¹¹ Polgári szemléletmódja miatt csak idő kérdése volt, hogy a kommunista hatalomátvételt követően meddig engedik egyetemi tanári pályafutását. Az 1948-ban megkezdődött „oktatási reform” következtében heti húsz órát kitevő oktatási tevékenysége heti nyolc órára szorult. Az első évfolyamon heti négy órában adta elő a „Magánjog alapintézménye” című tárgyat. Az első nyugdíjazási hullám 1949-ben még elkerülte, a következő évben azonban már őt is nyugalmazták, megtarthatta azonban akadémiai tagságát. Ezzel egy időben a magánjog elnevezés is megszűnt. A már említett „A magyar magánjog alapintézményei”¹² című előadását tanítványai, Asztalos László, és Tiba István

⁷ ASZTALOS 1973, 23–24. pp.

⁸ SZÁSZY 1938.

⁹ SZÁSZY 1947, 348. p.

¹⁰ SZÁSZY 1941, 88. p.

¹¹ BURIÁN 2001, 158. p.

¹² ASZTALOS – TIBA 1949.

jegyezték le. Iskolateremtő munkássága e közvetlen tanítványain kívül is érezte hatását, mely körbe tartozott *Lontai* Endre, és *Novotni* Zoltán is.

Nyugdíjazását követően az ötvenes évek elején Szász Istvánnak elsősorban megélhetés után kellett néznie. Ebben nyújtott neki segítséget *Récsei* László, a Közgazdasági Egyetem nemzetközi magánjogi professzora, aki szakfordítói munkát szerzett neki, és így sikerült átvészelnie a következő évtizedet. A hatvanas évek elején kezdődő politikai enyhülés és a nemzetközi kapcsolatok fejlődése lehetőséget adott arra, hogy újra visszatérjen a tudományos élethez. Felismerte, hogy publikációs tevékenységét csak akkor folytathatja zavartalanul, ha alkalmazkodik az akkori uralkodó nézet elvárásaihoz. Ez jól látszik az 1963-ban megjelent *Nemzetközi polgári eljárásjog*¹³ című monográfiájának előszavában: „A szocialista összehasonlító jogi módszer nem elégszik meg az egyes jogintézményeknek és jogi kérdéseknek a különféle államokban érvényben lévő tételes jogszabályoknak egyszerű egymás mellé helyezésével, a hasonlóságok és az eltérések egyszerű regisztrálásával, hanem feltárja az eltérések és hasonlóságok társadalmi, történeti, gazdasági és ideológiai okait, rámutat a jogintézmények osztálytartalmára és még a hasonlóságok és azonosságok mellett is mutakozó eltérő rendeltetésükre.” Annak ellenére, hogy szavaiban érződik a szocialista hatás, tudományos színvonala tagadhatatlan. Bizonyítja ezt az a tény, hogy könyvét nem sokkal később angol nyelvre is lefordították,¹⁴ amelyről mind a hazai, mind a nemzetközi sajtó elismerően írt. Ez a mű a nemzetközi polgári eljárásjog területén azóta is alapmunkának tekinthető.¹⁵

Ezzel nemzetközi karrierje újraéledt. Az *Institut de Droit International* 1963-ban levelező tagjává választotta, két évvel később pedig rendes tagságot nyert.¹⁶ 1964-ben ismét meghívták a hágai *Nemzetközi Jogi Akadémiára*, ahol a szocialista országok nemzetközi magánjogának fejlődéséről tartott előadássorozatot.

Szász István jelentős szerepet játszott az 1970-ben a nemzetközi jogi intézet Zág-rábban megrendezésre kerülő kongresszusán elfogadott határozatok meghozatalában. Vezető témafelelőse volt a nemzetközi munkajog kérdéskörét megvitató csoportnak.¹⁷

1973-ban újabb előadássorozat megtartását vállalta Hágában a fejlődő országok interperszonális kollízióiról. Utolsó külföldi útja Olaszországba vezetett, Bariban, az egyetemen rendezett nemzetközi konferencián tartott előadást, a fejlődő országok nemzetközi magánjogának jogegységesítéséről.¹⁸

Élete utolsó napjáig alkotott, melynek egy tragikus baleset vetett véget. „Az MJSZ Nemzetközi Magánjogi Szakosztálya 1976. március 23-ra hirdette meg a 192. vitaülését a következő napirenddel: Dr. Szász István: *A munkáltató kötelezettségeinek szabályozása a szocialista és tőkés nemzetközi magánjogban*.

A kezdés kitűzött időpontjában a 25 főnyi, az előadó személye és a téma iránt érdeklődő lelkes hallgatóság együtt volt és várt [...]. Ami még soha nem fordult elő, nem érkezett meg az előadó, és vagy negyedórás feszültség után telefonértesítés jött: Szász professzort

¹³ SZÁSZY 1963.

¹⁴ SZÁSZY 1967.

¹⁵ BURIÁN 2001, 161. p.

¹⁶ Uo. 161. p.

¹⁷ Uo. 163. p.

¹⁸ Uo. 164. p.

a déli órákban közlekedési baleset érte, kórházba szállították. A betegség elhatalmasodott, nem várt komplikációk léptek fel, és a gyilkos kór 3 héttel később úrrá lett a nagybetegen.

Szászy István akadémikus halálával a magyar nemzetközi magánjog tudományának világszerte ismert egyik legkitűnőbb művelője távozott tragikus módon és hivatásának áldozva az élők sorából. Barátai és tisztelői alig másfél éve köszöntötték 75. születésnapján 1974 decemberében, melyet jó egészségben, testi és szellemi alkotóerejének teljében élt meg.¹⁹

II. Tudományos munkásság

Ha életrajzát elolvassuk, már abból is következtethető, hogy rendkívül termékeny szerzőről van szó. Azt is megállapíthatjuk, hogy nem csak a hazai jogtudomány területén, de nemzetközileg is elismert professzorról emlékezhetünk Szászy István személyében. Recenziói számából pedig kitűnik, hogy nagy érdeklődést mutatott mások művének megismerése iránt.

Elsősorban a nemzetközi magánjog területén alkotott, amellyel kapcsolatban ki lehet jelenteni, hogy ő tette nemzetközi hírűvé a magyar nemzetközi magánjogot. Síkra szállt az összehasonlító jogtudomány önálló jogágként való elfogadásáért, és kutatásaival bebizonyította, hogy ezt a területet is lehet magas színvonalon művelni, amely hasznos lehet a tudomány és a gyakorlat számára egyaránt. Mint magánjogász is maradandó életművet hagyott az utókorra.²⁰

Első monográfiája a nemzetközi közjog területéről került ki 1928-ban *Az államok közötti utódlás elmélete*²¹ címmel. Több alkalommal publikált még erről a területről,²² de foglalkoztatta a szerződéses okiratok jogi természete,²³ az országgyűlések szerepe a nemzetközi szerződések kötésénél,²⁴ valamint a trianoni szerződés revíziója nemzetközi jogi szempontból.²⁵

A nemzetközi magánjog területén *A szerződő felek jogszabályválasztó joga a nemzetközi kötelmi jogban*²⁶ című munkája 1929-ben jelent meg. A felek jogválasztását anyagi jogi jellegűnek tekintette a nemzetközi magánjogban, azaz a feleket kötik a jogválasztás hiányában egyébként irányadó kötelező jellegű szabályok. Ehhez a témához kapcsolódik az 1930-ban megjelent *Az alkalmazandó jog meghatározása a nemzetközi vételi szerződéseknel*. Habilitációs dolgozatát is nemzetközi magánjogi témából merítette, *A magánjog nemzetközi vonásai* címmel, melyet követően – mint már említettem – egyetemi magántanárrá nevezték ki.

¹⁹ KARLÓCAI 1979, 929. p.

²⁰ BURIÁN 2001, 164. p.

²¹ SZÁSZY 1928.

²² SZÁSZY 1925.

²³ SZÁSZY 1932.

²⁴ SZÁSZY 1932a, 1–80. pp.

²⁵ SZÁSZY 1933.

²⁶ SZÁSZY 1929.

Emellett nemzetközi perjoggal is foglalkozott, így a perköltség és illeték biztosításával,²⁷ a magyar bíróságok külföldi hatóságok megkeresésével jogsegély céljából,²⁸ a váltótörvények összeütközéséről szóló új genfi egyezményrel – mely német nyelven is megjelent –,²⁹ valamint a külföldi választottbíróági ítéletek magyarországi alkalmazhatóságával és érvényesítésével.³⁰

A *Grotius Society* 1934-ben előadás tartására hívta Szász Istvánt, ahol az amerikai és angol joggyakorlatot vizsgálta az akarati autonómia érvényesülése szempontjából, összehasonlító jogi módszerrel.³¹ Ezt követően meghívást kapott Hágába, az *Academie de Droit International*-ra, ahol előadássorozatot tartott az időközi jogszabály-összeütközésekről. Itt fogalmazta meg a visszaható erővel kapcsolatos álláspontját, amely meghatározó volt a nemzetközi és hazai szakirodalomban egyaránt.³²

Részletesen tanulmányozta a külföldi bíróságok határozatainak Magyarországon történő elismerését és alkalmazását. Felismerte, hogy a nemzetközi magánjog csakis akkor lehet harmonikus, ha az egyes bíróságok határozatai külföldön is érvényesíthetők.

1938-ban jelent meg a *Nemzetközi magánjog* című műve, mely a nemzetközi magánjogi elmélet és gyakorlat legteljesebb magyar összefoglalása volt. E könyvében is megfogalmazza az összehasonlító jognak, mint tudománynak a szükségességét nem csak a nemzetközi magánjog, hanem a belső jogok területén is. Könyvét egyaránt szánta a jogtudománynak és a jogalkalmazásnak. Részletesen foglalkozik a magyar bírói ítéletekkel abból a szempontból, hogy milyen hatással van rájuk a nemzetközi magánjog, tapasztalható-e ilyen irányban fejlődés. Egyértelműen megfogalmazza egy magyar nemzetközi magánjogi törvény hiányát, és sürgeti a jogszabály bevezetését, tekintettel arra, hogy a bíróságoknak határozott útmutatásra van szükségük ahhoz, hogy a külföldi jogot helyesen tudják értelmezni és alkalmazni.³³ Másik két fontos nemzetközi jogi munkája a harmincas évek végéről maradt ránk, a *Magyar Nemzetközi Magánjog*³⁴ és a *Magyar időközi magánjog* címmel.

Egyiptomi évek után következtek a kolozsvári évek. Ebben az időben foglalkozott a magyar magánjog Erdélyre történő kiterjesztésével, és az öröklési jog egységesítésének problémájával. Ekkor jelent meg az egyetem előadásait összefoglaló *A kötelmi jog általános tanai*³⁵ című könyve. Egyetemi előadásaiból sem hagyta ki az általa oly fontosnak tartott összehasonlító módszer alkalmazását. Az előszóban felhívta erre az olvasó figyelmét. „A magyar egyetemeken évtizedek óta előadják a magyar magánjog mellett az osztrák magánjogot is [...]. Ennek nem csupán az az oka, hogy az osztrák polgári törvénykönyv Magyarország egyes részein a legutóbbi időig hatályban volt, hanem az is, hogy szükséges volt a szokásjogi szabályokból álló magyar magánjog alapelveit egy kodifikált jogrendszerrel összehasonlítani. Az összehasonlító módszer alkalmazásának nagy

²⁷ SZÁSZY 1932b.

²⁸ SZÁSZY 1932c.

²⁹ SZÁSZY 1933.

³⁰ SZÁSZY 1934.

³¹ SZÁSZY 1934a, 156–178. pp.

³² KARLÓCAI 1979, 930. p.

³³ SZÁSZY 1938.

³⁴ SZÁSZY 1941, 347–476. pp. 477–502. pp.

³⁵ SZÁSZY 1943. Előszó.

jelentőségét ma már mindenütt elismerik, és számos külföldi egyetemen az összehasonlító magánjog a nemzetközi magánjoggal együtt önálló vizsgatárgyként szerepel.³⁶ Nem csak az osztrák joggal való összehasonlítást tekintette nélkülözhetetlennek, hanem a magánjog alapelveinek összehasonlítását is más külföldi jogrendszerekkel. Ez már a könyv bevezetésében megmutatkozik. A modern kötelmi jogi rendszereket hét fő csoportba sorolta: germán-római, latin, svájci, angolszász, germán-skandináv, szláv-bizánci, és a muzulmán jogcsaládokba.³⁷ A magyar magánjog egyik jogcsaládba sem sorolható, fejlődését leginkább az angol joghoz hasonlította.³⁸ A kötelmi jog szabályainak fejtegetése során mindvégig kitér az Mtj. szabályaira, és rámutat arra, hogy melyik szabály nem ment még át a gyakorlatba. Ennek magyarázata, hogy az akkori bírói gyakorlat az Mtj. rendelkezései közül éppen a kötelmi jogi szabályokat vette át a legerőteljesebben.³⁹

Szászy a köteleket legtagabb szempont szerint a következőképpen osztályozta: nem polarizált követelésekre és polarizált követelésekre szétválasztva azokat. „A nem polarizált, egypólusú követelési jogok a már meglévő élethelyzeteket védik, a forgalom biztos alapjainak, az élet statikájának őrei, és biztos védelmezői.”⁴⁰ A követelés szempontjából nézve a kötelezett oldalán nem polarizált jogviszonyokról van szó, nevezetesen, mindenki, aki a követelési jogot megsérti, nem tevésszerű, negatív magatartásra kötelezett. Ide tartoznak a dologi jogok, személyi és családi jogok, eszmei javakon fennálló jogok, kizárólagos iparjogosi jogok, kisebb haszonvételek, vadászati és halászati jogok, bányajogok.⁴¹ Polarizált követelések a relatív, viszonylagos jogviszonyok, amelyek mindkét oldalon polarizáltak, és megjelenik a követelés-kötelezettség viszonya. Ezeket személyi (személyi jellegű családi jogok), és vagyoni érdekű (kötelmi követelések, vagyoni jellegű családi jogok, csonka kötelek, és egyéb vagyoni érdekű polarizált követelések) polarizált követelésekbe sorolta.⁴²

A kötelelem fogalmának meghatározása során Grosschmid elméletét veszi alapul, és különbséget tesz szervezeti és mibenléti fogalom között. Szervezeti fogalom alatt a kikényszeríthetőséget érti, a kötelelemnek azt a jellegzetességét, hogy a kötelemben szereplő egyik alany a másikat valamilyen magatartás kifejtésére, vagy éppen attól való tartózkodásra szoríthatja. Álláspontja szerint a kötelelem mibenléti fogalmát nem lehet egy definíció alatt meghatározni, mert ennek fel kell ölelnie a kötelelem minden joghatását. „A kötelelem a hitelező szempontjából tekintve követelés, az adós szempontjából tekintve tartozás, kötelezettség. A kötelelem fogalma két korrelatív jogi helyzetet: a hitelező követelését és az adós tartozását, kötelezettségét fogalmi egységbe foglalja össze.”⁴³ A Magyar Magánjog Alapintézményeiben sokkal lényegretörőbb megfogalmazást ad a kötelelemre, amelyet azonosítani lehet a mai kötelmi jogi tanításban átadott fogalommal is. Eszerint a kötelelem minimum két előre meghatározott személy között fennálló, polarizált jogviszony, amelynek alapján a jogosult meghatározott magatartást követelhet a kötele-

³⁶ Uo.

³⁷ Uo. 1. p.

³⁸ Uo. 6. p.

³⁹ Uo. 6. p.

⁴⁰ SZÁSZY 1949, 124. p.

⁴¹ Uo. 124–160. pp.

⁴² Uo. 160–215. pp.

⁴³ SZÁSZY 1943, 13. p.

zettől, és e magatartásnak tanúsítására bírói úton, végrehajtás útján, vagy esetleg bíróságon kívüli úton is érvényt szerezhet magának.⁴⁴ A kötelemtől eltérő intézményként tekint a kötelmi viszonyt, mely szűkebb értelemben jelenti az egyes követelést, és annak megfelelő kötelezettséget, tágabb értelemben pedig azt az alapjogviszonyt, amelyből különböző kötelmi követelések és kötelezettségek keletkeznek. Példaként hozza fel az előbbire a bérlo jogát a bérlemény használatára, illetve a bérbeadó kötelezettségét ennek megfelelően, utóbbira pedig a bérleti jogviszonyt valamennyi jogokkal, és kötelezettségekkel. A két fogalom között azért kell élesen különbséget tenni, mert eltérő lehet keletkezésük időpontja, az átruházhatóságra vonatkozó szabályozás, valamint különböző tények következtében szűnhetnek meg, különböző időpontokban.⁴⁵ Szász István a grosschmidi gondolatot követi a kötelelem elemeinek felleltározása során is. A kötelelem legfontosabb tartalmi eleme Szászynál is az adóst terhelő szolgáltatási kötelezettség, de a kötelmet azon joghatások összessége írja le, amelyek magából a jogviszonyból keletkeznek.⁴⁶ A kötelezett (fő-)szolgáltatási kényszere mellett, ahhoz tapadva mellék- és segéd szolgáltatások tartoznak a kötelelem „belsejébe”. A mellékszolgáltatások – Szász példájával az, hogy a szabó, akinél a ruhát megrendeljük, méretet vesz – a kötelezettnek a teljesítést kísérő önálló – bíróilag önállóan nem érvényesíthető – mellékkötelezettségei, a segéd szolgáltatások pedig a kötelezett teljesítéstől független védőkötelezettségei, mint például az eladott áru megőrzése, biztosítása, ezzel kapcsolatos kármegelőzési tevékenységek kifejtése. *„A mellékszolgáltatások a főszolgáltatásra vonatkozó szabályok uralma alatt állanak. Az önálló segéd szolgáltatás ezzel szemben nem áll a főszolgáltatásra vonatkozó szabályok, hanem önálló elvek uralma alatt.”*⁴⁷

Szász István a jogügyletek fajain belül egyoldalú és kétoldalú, konszenzuális és reál, heteronóm és autonóm, élők közötti és halál esetére szóló, címzett és nem címzett, rendelkező és jogi kötöttséget létesítő ügylettípusokat konkretizált.⁴⁸ Érdekességnek mondható, hogy nem csak a jogügyletek között tett különbséget aszerint, hogy egyoldalú, vagy kétoldalú, hanem a szerződések között is. Az ő felfogásában létezett egyoldalú szerződés is, méghozzá azok a szerződések, amelyek az egyik felet csak jogosítják, a másikat pedig csak kötelezik.⁴⁹ A konszezuál- és reálszerződések fogalmát nem értelmezte másképp a mai elfogadott fogalomnál. Heteronóm ügylet alatt értette azokat a jogügyleteket, melyeknek tartalmát jogszabály határozza meg (házasság), az autonóm ügyletét pedig a felek maguk határozzák meg (bérlet). A rendelkező és jogi kötöttséget létesítő ügylettípusokat a következőképpen fogalmazta meg: *„A rendelkező ügylet közvetlenül szünteti meg, ruház át vagy terhel meg egy fennálló jogot [...], jogi kötöttséget létesítő ügylet viszont csak kötöttséget alapít valamely jog megszüntetésére, átruházására, megterhelésére vagy valamely egyéb szolgáltatásra.”*⁵⁰

Szász István tanítása szerint a kötelmek fakadhattak jogügyletből, és nem jogügyletből. Ilyen jogügyleten kívül más tények közé sorolta a jogellenes vétlen kártételekből,

⁴⁴ SZÁSZY 1949, 162. p.

⁴⁵ SZÁSZY 1943, 13. p.

⁴⁶ Uo. 17. p.

⁴⁷ Uo. 50. p.

⁴⁸ SZÁSZY 1949, 76–78. pp.

⁴⁹ Uo. 77. p.

⁵⁰ Uo. 78. p.

az alaptalan gazdagodásból, a szerződésszerű tényállásokból és a bizonyos állapotokból eredő kötelmeket.⁵¹

A jogellenes magatartás egyik esete a magánjogi tiltott cselekmény, a másik a jogellenes vétkes, idegen alanyi jog megsértése, kár bekövetkezése valamint okozati összefüggés a kár és a jogellenes magatartás között. Tekintettel arra, hogy a mai szerződésen kívül okozott károkért való felelősség szabályaitól csak egy elem, a vétkesség tér el, ezt szeretném részletesebben kifejteni. A vétkesség fogalmát a magánjogban egyenlőnek tekintette a büntetőjogban használt vétkesség fogalommal. Ennek megfelelően a jogellenes magatartás eredménye a károkozó akarataira vezethető vissza. „A vétkesség tehát olyan akaratilag fogvatékoság, amelynél fogva a magatartás tanusítóját a jogellenes eredmény következményeiért felelőssé lehet tenni.”⁵² Meghatározza a különbséget szándékos és gondatlan magatartás között, azonban a felelősségre vonás szempontjából ennek nincs jelentősége, hiszen mindkettőt a vétkes magatartások csoportjába sorolja, hiszen az akart jogellenes magatartás és a kár között fennáll az okozati összefüggés függetlenül attól, hogy a károkozó akarata kiterjedt-e a károkozásra, vagy csak látható lehetséges bekövetkezését, és abba belenyugodott. A vétkességtől megkülönbözteti a rosszhiszeműséget. Az első egy akaratilag mozzanat, míg a második egy tudati állapot. Jogkövetkezmény szempontjából is különbséget kell tenni, hiszen a vétkes magatartás felelősséget von maga után, míg a rosszhiszeműség előnytől foszt meg.⁵³

A kötelmi jog általános tanairól felvetett elméletei és tanításai a mai jogrendszerben is megállják helyüket, és olvasása közben számos ébresztő gondolatot vet fel.

Annak ellenére, hogy érdeklődése inkább a nyugat irányába fordult, a II. világháborút követően, mint mindenkire, Szászra is hatással volt a szovjet rendszer. A *Szovjetunió magánjogi alapelvei* című munkája közvetlenül a háború után jelent meg. 1946 évből meg kell említeni kiváló összehasonlító jogi munkáját *A Magyar Magánjog Általános Része különös tekintettel a külföldi magánjogi jogrendszerekre*⁵⁴ címmel. Előszavában itt is megjelenik az előbb említett jogösszehasonlító módszer fontossága, valamint az alapintézmények összehasonlítása, nem csak az osztrák és német jogrendszerekkel, hanem a latin, orosz és muzulmán népek jogrendszereivel egyaránt.

Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjogáról írt egy kötetet, melyben nyolc európai szocialista ország nemzetközi magánjogi gyakorlatát ismertette kötelmi, családjogi és öröklésjogi vonatkozásban.⁵⁵ Ezt követte 1963-ban – a már korábban említett – *Nemzetközi polgári eljárásjog* címmel megjelent műve.

A hatvanas évek közepén újra középpontba került a nemzetközi magánjogi kodifikáció szükségessége. A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetében készült első kodifikációs tervezetben, valamint az új nemzetközi magánjogi törvény⁵⁶ megalkotása során is sokat átvettek a Szász István által elkészített törvénytervezet szövegéből, valamint munkásságából. A törvénytervezetben hivatkoznak egyrészt

⁵¹ SZÁSZY 1943, 134. p.

⁵² Uo. 138. p

⁵³ Uo. 139. p

⁵⁴ SZÁSZY 1947.

⁵⁵ SZÁSZY 1962.

⁵⁶ A nemzetközi magánjogról szóló 2017. évi XXVIII. törvény.

Szászy István *renvoi* elvvel kapcsolatos álláspontjára, aki azt elutasította, melyet azzal indokolt, hogy a *renvoi* elvének elfogadása, sem elméleti, sem gyakorlati szempontokkal nem indokolható. A törvényhozás során is igazat adtak ennek az elgondolásnak.⁵⁷ A dologi jogi részben a *lex rei sitae* kapcsolódva a főszabály valamennyi dologra nézve, kivételekkel szűken meghatározva. A dolgok fekvésének a joga a megszerzés, megszűnés, vagy változás időpontjához kapcsolódik, ezért a szabályok a fekvés jogát egy adott időponthoz kötik. A kollíziós norma így az adott tény, adott időponthoz rendeli, és a kapcsolás ehhez az időponthoz rögzített. Szászy szerint, a *lex rei sitae* elve az ideiglenes törvénykezési szabályok óta él hazánkban.⁵⁸ Az úton lévő dologra számos nemzetközi magánjogi törvény fogalmaz meg kivételt a főszabály alól. Itt említi meg a koncepció Szászy tervezetét, amely külön utal arra az esetre, ha fuvarlevél, vagy más értékpapír kerül kiállításra, ebben az esetben ezt a tény is figyelembe kell venni. A koncepció mindezekre tekintettel az úton lévő dolog vonatkozásában a rendeltetési hely államának szabályozását fogadja el. Az elbirtoklásra vonatkozó kollíziós szabály kapcsán szintén figyelembe vette a koncepció Szászy István tervezetét, melyben külön szerepel az elbirtoklás, amire azon állam jogát rendeli alkalmazni, amelyben az elbirtoklási idő elteltékor a dolog megtalálható. A megszerző azonban azon állam jogára is hivatkozhat, amelyben az elbirtoklás elkezdődött.⁵⁹

Az 1969. évben elkészült tervezet megalkotásában is részt vett. Sokadik alkalommal hívta fel a figyelmet a kodifikáció szükségességére a nemzetközi magánjog, munkajog és polgári eljárásjog területén.⁶⁰

Élete vége felé az amerikai nemzetközi magánjog fejlődésének bemutatása útján ismertette meg a *lex fori* elméletét.⁶¹ 1968-ban először angolul, majd egy évvel később magyarul jelent meg nemzetközi munkajogról írt könyve. Ezt követő években külföldi publikációiról számolhatunk be, teljesen eltérő tartalommal: így a szerződések tartalmának bírói döntéssel történő megállapításáról, a nemzetközi peres eljárásban jelen lévő viszonyosságról, külföldi választottbírói ítéletek elismeréséről, alkalmazásáról, etc.

Még a hetvenes években is volt ereje nagyobb terjedelmű munkára, ekkor írta meg a *Jogszabályösszeütközések* című könyvét. Egyiptomi évei természetesen befolyásolták, hiszen nagy érdeklődést mutatott az arab világ, a muzulmán jog iránt. Ezt nem csak könyveinek előszavaiban hangsúlyozta, hanem folytatta egyiptomi évei alatt megkezdett kutatásait. Érdeklődése középpontjában a személyközi jogszabály-összeütközések álltak. Kutatásait folytatva feldolgozta és rendszerezte a közel- és közép-keleti országok jogrendszereiben fellelhető kollíziós jogi sajátosságokat.

Olaszországból hazatérve a nemzetközi büntetőjog területén elkezdett kutatásait folytatta, és önálló monográfiának megírását tervezte. Ez a munkája azonban már csak kéziratként maradt az utókorra.⁶²

Többen Szászy István hatására köteleződtek el a nemzetközi magánjog tudományága mellett, így Boytha György, Kussbach Erik, és Bánrévy Gábor. Bánrévy így emlékezik

⁵⁷ Az új nemzetközi magánjogi törvény koncepciója 9. p.

⁵⁸ Uo. 48. p.

⁵⁹ Uo. 49. p.

⁶⁰ SZÁSZY 1967, 175–207. pp.

⁶¹ Uo.

⁶² BURIÁN 2001, 164. p.

tanárára: „[...] nekem rögtön egyetemi éveim elején szerencsém volt néhány évet Szászzy István intézetében eltölteni. Tőle kaptam az indíttatást, hogy nemzetközi magánjoggal foglalkozzam s így – azt hiszem, nagyon is érthető módon – számomra azt jelentette a »nemzetközi magánjog«, ahogyan azt ő fogta fel és fogalmazta meg, már a '40-es évek végén, az '50-es évek legelején.

Szászynak rendkívüli érzéke volt a rendszerben való gondolkodás, sőt – mondhatnám úgy is – a rendszer-teremtés iránt! Úgy vélem, elsősorban ennek volt köszönhető, hogy megkísérelte oly módon kibővíteni magának a nemzetközi magánjognak a fogalmát, hogy abba beleférjenek a kollíziósjogi normák mellett a nemzetközi magánjogi jogviszonyokat közvetlen jogrendezés útján megoldó, anyagi jogi szabályok is. Így született meg a nemzetközi magánjognak Szászzy által megalkotott definíciója, amely szerint a nemzetközi magánjog »[...] a nemzetközi jogszabály-összeütközéseket vagy közvetlenül jogrendező jogszabályok [...] útján szabályozza vagy közvetve jogrendező jogszabályok, kollíziós normák útján.«⁶³

1941-ben, *Werbőczy* halálának 400 éves évfordulóján tartott előadásán azt a kérdést tette fel, hogy mi fog kialakulni ebből a nagy küzdelemből, amelyben nagy erők vívják egymással harcukat? Milyen világ fog kialakulni? Jóslata szerint a szabadság elvén alapuló liberalizmus koncessziókat fog tenni az állami gazdálkodásnak, a szabadság elve a szociális egyensúly elvének, az ingó gazdálkodás pedig az ingatlangazdálkodásnak.⁶⁴ Jóslata beigazolódott, azonban korábban említett tragikus balesete miatt a szocialista rendszer bukását már nem élhette meg,

Szintén ezen előadás alkalmával hallhatták tőle Herakleitosz filozófust idézve, hogy a világon minden alá van vetve az örök változás törvényének, eszmék születnek és halnak meg, és azt, aminek ma nagy értéke van, a későbbi kor már értéktelennek tekinti. „*Mégis vannak ebben az örökös változásban és mozgásban szilárd, fix pontok is. Vannak értékek, amelyek mindenütt és minden korban értékek maradnak, amelyeknek jelentőségét nem szünteti meg az idő.*”⁶⁵ Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy Szászzy István munkássága is ezek közé az örök értékek közé tartozik.

III. Fontosabb művei

Az államok közötti utódlás elmélete. Grill Károly Kiadó. Budapest, 1928.

Les Finances des Etats européens depuis de la guerre. Hongrie. Revue des Sciences Politiques. XLVIII: kötet 1925.

A diplomácia története 1878–1914-ig. Nemzeti Ujság 1925. évkönyve.

A szerződő felek jogszabályválasztó joga a nemzetközi kötelmi jogban. Tébe Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1929.

A szerződési okiratok jogi természete a nemzetközi jogban. Jogállam 1932. XXXI. évfolyam 3-4. füzet. 93–98. pp. [SZÁSZY 1932]

⁶³ BÁNRÉVY I. p.

⁶⁴ SZÁSZY 1941a, 120. p.

⁶⁵ Uo. 85. p.

Az Országgyűlés szerepe a nemzetközi szerződések kötésénél a magyar közjog szerint. Magyar Jogászegyleti Értekezések, XXIV. kötet. Budapest, 1932. 1–80. pp. [SZÁSZY 1932a]

A perköltség és ítéleti illeték biztosítása a magyar nemzetközi perjogban. Polgári jog 1932. VIII. évfolyam 9. szám. 342–348. pp. 10. szám 388–395. pp. IX. évfolyam 2. szám. 98–101. pp. [SZÁSZY 1932b]

A minősítő jogszabályok összeütközései a nemzetközi magánjogban. Polgári Jog. 1932. VIII. évfolyam 1. szám 2–11. pp.

A külföldi hatóságokhoz jogsegély nyújtása céljából intézett bírói megkeresések szabályozása a magyar nemzetközi polgári perjogban. Magyar Jogi Szemle. XIII. évfolyam. 1932. 10. szám. 323–336. pp. [SZÁSZY 1932c]

A váltótörvények összeütközésének szabályozásáról szóló új genfi egyezmény. Magyar Jogászegyleti Értekezések és egyéb tanulmányok 1. kötet 2. szám. Budapest, 1933. 180–193. pp.

Die Bestimmungen der zweiten Genfer internationalen Konvention auf dem Gebiet des internationalen Wechselprivatrechts. Internationales Anwaltsblatt. XIX. évfolyam 1933. 7. szám. 132–138. pp.

A külföldi választottbírói ítéletek belföldi elismerésének és végrehajtásának nemzetközi jogi problémája. Magyar Jogi Szemle. XV. évfolyam 1. szám. 1934. 11–27. pp.

The Choice of Law by the Parties to a Contract with Principal Reference to English and American Law. Transactions of the Grotius Society. Volume 20. Problems of Peace and War. papers read before the Society in the year 1934. (London 1935) 156–178. pp. [SZÁSZY 1934a]

A trianoni szerződés revíziója a nemzetközi jog szempontjából. Budapesti Hírlap. 1933. február 12. 9. p.

Az új magyar – brit polgári jogsegélyegyezmény. Magyar Jogi Szemle XIV. évfolyam. 1935. 10. szám. 898–407. pp.

L'effet retroactif de la loi nouvelle dans la doctrine et la jurisprudence égyptiennes mixtes. Journal des tribunaux mixtes. 17. évfolyam (1938) Np. 2365. 3–5. pp. és Np. 2366. 3–5. pp.

Le principe de l'autonomie de la volonté dans la jurisprudence égyptienne mixte. Journal des tribunaux mixtes. 17. évfolyam (1938) Np. 2377 3–5. pp.

Nemzetközi magánjog. Az MTA Jogtudományi Bizottságának Kiadványsorozata. 9. szám. Budapest, 1938.

Magyar Magánjog. I. kötet. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1941.

Werbőczy és a magyar magánjog. In: Werbőczy István. BALÁS P. ELEMÉR, CSEKEY ISTVÁN, SZÁSZY ISTVÁN, BÓNIS GYÖRGY egyetemi tanárok előadásai. A jog és államtudományi Kar Werbőczy halálának 400 éves évfordulója alkalmából rendezett ünnepélyen, a Tripartitum bibliográfiájával. Universitas Francisco-Josephina Kolozsvár Actio Juridico-Politica. 2. Kolozsvár, 1941. 84–120. pp. [SZÁSZY 1941a]

A kötelmi jog általános tanai. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1943. Előszó 3. p.

A renvoi problémája az angol bírói gyakorlatban (Kísérlet egy új elmélet felállítására). Jogtudományi Közlöny. 2. évf. 1947. 13–14. szám. 209–214. pp.

A Magyar Magánjog Általános Része különös tekintettel a külföldi magánjogi jogrendszerekre. Egyetemi Nyomda. Budapest, 1947.

Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1962.

Nemzetközi Polgári Eljárásjog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1963.

A nemzetközi magánjog, a nemzetközi munkajog és a nemzetközi polgári eljárásjog kodifikálásának kérdése. Állam és Jogtudomány X. évf. 1967. 2. szám. 175–207. pp.

Az amerikai nemzetközi magánjog tudományának fejlődése és Albert A. Ehrenzweig lex fori elmélete. Jogtudományi Közlöny. 22. évfolyam. 12. szám 1967. 691–696. pp.

Jogszabályösszeütközések. A nemzetközi magánjog és a rokon jogágak alapelvei a szocialista a tőkés és a fejlődő országokban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1973.

International Civil Procedure. A Comparative Study. A.W. Sijthoff-Leyden (Netherlands) and Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967.

IV. Irodalomjegyzék

ASZTALOS LÁSZLÓ: *A civilisztika oktatásának és tudományának fejlődése a budapesti egyetemen. 1945–1970.* Polgári Jogi Tanulmányok 2. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar Polgári Jogi Tanszék. Budapest, 1973. 23–24. pp.

ASZTALOS TIHAMÉR – TIBA ISTVÁN: *A magyar magánjog alapintézményei.* Mefesz Jogász Kör Kiadása. Budapest, 1949.

BÁNRÉVY GÁBOR: *Bevezető gondolatok a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga fogalmának, szerkezeti felépítésének és tartalmának meghatározásához.* <http://www.uni-miskolc.hu/~eujog/banrevy.htm> (Letöltés ideje: 2019. december 30.)

BURIÁN LÁSZLÓ: *Szászy István 1899–1976.* HAMZA GÁBOR. (szerk.): *Magyar Jogtudósok II.* Professzorok Háza. Budapest, 2001. 149–168. pp.

KARLÓCAI JÁNOS: *Szászy István 1899–1976 In memoriam.* Magyar jog, 1976. évi 7. szám 929–935. pp.
Az új nemzetközi magánjogi törvény koncepciója. <https://www.kormany.hu/download/c/cf/c0000/NMJ%20TV%20KONCEPCI%C3%93.pdf> letöltés ideje: 2020. február. 10.

POZSONYI NORBERT

SZEMÉLYI KÁLMÁN

(1884–1946)

I. Életrajz

Horváth Barna, a szegedi M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának (a továbbiakban: Kar) dékánja, 1938 szeptemberében, a tanév első rendes kari tanácsi ülésén meleg szavakkal köszöntötte az akkor 54 éves, egykori budapesti ügyvédet és nyugalmazott jogakadémiai tanárt, *Személyi* Kálmánt mint a Római Jogi Tanszék frissen kinevezett nyilvános rendes egyetemi tanárát. E tanulmány alapvető célkitűzése, hogy a terjedelmi korlátok szabta keretek között ismertesse *Személyi* Kálmán szakmai pályafutásának fontosabb állomásait, felvázolja a jogi felsőoktatásról vallott elveit és elképzeléseit, valamint tömören bemutassa e művelt romanista (valamint magánjogász) tudományos hagyatékát.

Személyi Kálmán a dualizmus korában – 1884. január 19-én – egy középpolgári értelmiségi családban született Nagyváradon. Édesapja a nagyváradi királyi jogakadémia statisztika professzora,¹ míg édesanyja a nagyváradi polgári leányiskola igazgatónője volt.² A középiskolai tanulmányait a nagyváradi Premontrei Főgimnáziumban végezte (jeles eredménnyel), majd felsőfokú képzése a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatódott, ahol 1906-ban „jogtudori oklevelet” szerzett.³ Az 1906/07. évi tanévet állami ösztöndíjjal Berlinben töltötte, ahol magánjogi és római jogi⁴ tárgyú előadásokat hallgatott.⁵

---

¹ PÓLAY 1986, 569. p.

² MNL-CSML-VIII.4.b.31.1347-1937/8. számú iratcsomóban elfekvő iratok között – egyebek mellett – fellelhető *Személyi* Kálmán által az egyetemi tanári pályázati kérelemhez írt és csatolt önéletrajza. Ezúton is szeretném megköszönni *Vajda* Tamás egyetemi levéltárvezető úrnak a levéltári kutatómunkámhoz nyújtott nélkülözhetetlen segítségét.

³ MNL-CSML-VIII.4.b.31.1347-1937/8.

⁴ A levéltári iratok között (MNL-CSML-VIII.4.b.31.1347-1937/8.) elfekszik még *Személyi* Kálmán *Hóman* Bálint kultuszminiszterhez írt pályázati kísérőlevele is, amelyben említést tesz arról, hogy a Berlinben töltött éve alatt a jogi romanisták közül *Kipp* és *Seckel* professzorok előadásait hallgatta. Érdemes itt megjegyezni, hogy a miniszterhez írt levelében 1905/06. tanévet jelölte meg külföldi ösztöndíjának időpontjaként, míg életrajzában 1906/07. évi tanévet írja. Tekintettel arra, hogy *Személyi* Kálmán a doktori oklevelét 1906-ban szerezte meg a budapesti egyetemen, a miniszterhez írt levélben a hivatkozott évszám minden valószínűség szerint csak gépelési hiba lehet.

⁵ MNL-CSML-VIII.4.b.31.1347-1937/8.

A jogi praktikum teljesítését követően 1908-ban ügyvédi vizsgát tett, majd egy szűk évtizedig e hivatásrend tagjaként ügyvédi gyakorlatot folytatott Budapesten.⁶ 1915-ben azonban ügyvédi tevékenységét szüneteltette, mivel nyilvános rendkívüli tanárnak nevezték ki szülővárosában, a nagyváradi Királyi Katolikus Jogakadémiára.⁷ Ezekben a nagyváradi években – 1919. július hó 1. napján – szerezte meg egyetemi magántanári képesítését a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemen.⁸ A sors azonban alig egy éven belül újra visszavezette őt a gyakorló jogászok világába, ugyanis a trianoni békeszerződés megkötését követően (1920-ban) visszatért a magyar fővárosba, ahol ismét ügyvédi tevékenységbe kezdett.⁹

Az ügyvédi hivatás gyakorlása mellett azonban a jogi felsőoktatás univerzumától sem szeretett volna teljesen eltávolodni, ezért már 1921. május hó 25. napján római jog tárgykörből a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen egyetemi magántanári habilitatiót szerzett,¹⁰ miként a pályázathoz csatolt életrajzában írja: „[m]egélhetési gondjai¹¹ dacára főiskolai tanári és tudományos irodalmi tevékenységét is folytatta.”¹²

Személyi Kálmán számára egy évvel később ismét reális lehetőségként merült fel, hogy újra jogakadémiai tanári kinevezést kaphasson, mégpedig Kecskemét városában. Életének ezt az epizódját a *Kecskeméti Közlöny* 1922. évi április 9-ei – vasárnapi – lapszámának hasábjai így őrizték meg számunkra: „[(...) sajnálattal búcsúzott az igazgatótanács jogakadémiánk jeles tanáráról, az egyetemi tanárrá kinevezett dr. Marton Gézáról. Tanszéke betöltése tárgyában az akadémiai tanács, a tanári kar javaslatának elfogadásával, azt az indítványt fogja a városi közgyűlés elé terjeszteni, hogy ezen tanszék dr. Személyi Kálmán nagyváradi menekült kir. kath. jogakadémiai tanár meghívása által töltsék be, aki [...] műveiben már eddig is jeles irodalmi tevékenységet fejtett ki. Dr. Személyi 1915 óta a nagyváradi kir. kath. jogakadémia tanára, 1920-ban a megszálló románok elől menekült. Az igazgatótanácsot s a tanári kart a jelölés illetően megejtésénél az a megfontolás is vezette, hogy a jogakadémiánkon annak jelenlegi szervezetében fennállása óta jogszokássá vált a tanszékek közül bizonyos számnak róm. kath. vallású tanárok általi betöltése, s mivel dr. Személyi Kálmán katolikus, sőt egy régi híres katolikus jogakadémiának volt a tanára, az ő megválasztása által a hagyományos szokásoknak a legmegfelelőbben lehet eleget tenni.”¹³ *Személyi* azonban nem vette át a kecskeméti jogakadémián megüresedett római jogtanári katedrát, minden valószínűség szerint ennek oka a fővárosban kialakuló ügyvédi klientúrájában, valamint abban kere-

⁶ MNL-CSML-VIII.4.b.31.1347-1937/8. *Személyi* Kálmán *curriculum vitae*jében írja: „Ugyanebben az évben [ti. 1908-ban – a szerző] dr. Nagy Dezső ügyvéd, egyetemes konvent és dunamelléki egyházkerületi ügyész irodájába lépett be mint irodavezető és ebben az állásban egészen dr. Nagy Dezsőnek 1913-ban bekövetkezett haláláig működött.”

⁷ MNL-CSML-VIII.4.b.31.1347-1937/8.

⁸ Szegedi Tudományegyetem Évkönyve 1945–46. 10. p.

⁹ *Személyi* így ír erről az időszakról (MNL-CSML-VIII.4.b.31.1347-1937/8.): „1920 őszén az akkor Budapesten működő kolozsvári Tud. Egyetemhez kapott beosztást, de az első létszámcsoökkentés folytán végelbírás alá vonták és nyugdíjazták 76 P havi nyugdíjjal.”

¹⁰ Szegedi Tudományegyetem Évkönyve 1945–46, 10. p.

¹¹ E fordulat *Személyi* Kálmán részéről semmiképpen nem tekinthető „önsajnálatnak”, sokkal inkább egyszerű tény-megállapításnak, figyelemmel arra, hogy 1914-ben kötött házasságából született hat gyermek édesapja volt.

¹² MNL-CSML-VIII.4.b.31.1347-1937/8.

¹³ *Kecskeméti Közlöny* 1922. április 9-ei lapszám, 2. p.

sendő, hogy a Pázmány Péter Tudományegyetemen 1923/24-es¹⁴ tanévtől kezdődően előadásokat és gyakorlatokat tartott római jogi tárgykörből. Fél évtizeddel később, az 1928/29-es tanévtől kezdődően – *Szentmiklósi Márton*¹⁵ megbetegedését követően – a „II. római jogi tanszék” helyettesi teendői ellátásával volt megbízva.¹⁶

Kiss Albert¹⁷ 1937. július 1-jén bekövetkezett halálával a szegedi Római Jogi Tanszék (a továbbiakban: Tanszék) vezetői pozíciója megüresedett. A Kar 1937 őszén *Menyhárh* Gáspár elnökletével egy *ad hoc* bizottságot hozott létre a Tanszék betöltésének előkészítése céljából, amelynek tagjai – az elnök mellett – *Erekly István*, *Iványi Béla*, *Túry Sándor Kornél* és *Balás P. Elemér* nyilvános rendes egyetemi tanárok voltak.¹⁸ A Kari Tanács arról is határozott, hogy a Tanszék betöltéséig a helyettesítési feladatokat *Túry Sándor Kornél* – a kereskedelmi és váltójog tanára – látja el.¹⁹

Az 1938. január 28. napján megtartott kari ülésen *Túry Sándor Kornél* – mint a fent említett *ad hoc* bizottság felkért előadója – a számításba jöhető jelöltek munkásságának ismertetését követően *Személyi Kálmán* „meghívására” („*Ruf*”) tett javaslatot.²⁰ A Kari Tanács a javaslat megvitatását követően – „Személyi tudományos munkásságának elismerése mellett”²¹ – nyilvános pályázat kiírása mellett döntött, amelyet a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1938. március 2-án, 19.212-1938.IV. szám alatt tett közzé.²²

E felhívásra – a megjelölt beadási határidőn belül – két pályázati anyag érkezett. Az egyik *Személyi Kálmán*tól, a másik pedig *Sztehlo Zoltán*tól,²³ a Miskolci Jogakadémia akkori nyilvános rendes tanárától. A pályázati kérvényeket rangsoroló kari bizottság állásfoglalása alapján első helyen *Személyi Kálmán*, míg második helyen *Sztehlo Zoltán* jelölésére és ily módon való felterjesztésére tett javaslatot, amelyet a Kar ülése *Személyi* esetében egyhangúlag, *Sztehlo* vonatkozásában pedig szavazattöbbséggel elfogadott.²⁴ *Menyhárh* Gáspár – a bizottság elnöke – az állásfoglalás indokolásaként kifejtette: „Dr. *Személyi Kálmán* tudományos működése nagy tudományos felkészültséget, alapos, széleskörű jogi és történeti tudást tüntet fel. Eddigi irodalmi munkásságainak egyike-másika maradandó nyereségét jelenti hazai irodalmunknak. A tudomány iránti szeretete kétségen felül áll. Éppen ezért alapos a feltevés, hogy férfikorának teljességében egye-

¹⁴ MNL-CSML-VIII.4.b.31.1347-1937/8.

¹⁵ VLADÁR 1997, 73. p. így idézi fel *Szentmiklósi Márton* alakját: „Szentmiklósi professzor [...] jó megjelenésű, rideg, száraz embernek látszott. Szürke jaquette szabású öltözetében állva prelegált páthosz nélkül. Előadása egyszerű, tiszta, világos, méltó komoly tárgyhöz.”

¹⁶ MNL-CSML-VIII.4.b.31.1347-1937/8.

¹⁷ Kiss Albert munkásságához összefoglalóan lásd MOLNÁR 1999, 4–5. pp.

¹⁸ A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának 1937. évi október hó 24-én tartott II. rendes ülése jegyzőkönyvének IV. pontja.

¹⁹ Uo.

²⁰ A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának 1938. évi január hó 26-án tartott V. rendes ülése jegyzőkönyvének VII. pontja.

²¹ A hivatalos (végleges) jegyzőkönyvnek ez a félmondata azért érdekes, mert az ülés eredeti jegyzőkönyvét (MNL-CSML-VIII.4.b.30.700-1937/8.) *Túry Sándor Kornél* saját kézírásával akként záradékolta, hogy csak abban az esetben írja alá azt, ha a hivatkozott szövegrész a végleges iratba belekerül.

²² A kiírás szerint a pályázatokat 1938. április 9. napjáig kellett benyújtani a Kar Dékáni Hivatalához.

²³ *Sztehlo* életéhez és munkásságához lásd legújabban SÁNDOR 2011, 645–650. pp.; BAJÁNHÁZY 2020 (megjelenés alatt)

²⁴ A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának 1938. évi május hó 31-én tartott IX. rendes üléséről felvett jegyzőkönyv I. pontja.

temi katedrára jutva s ilykép[pen] megszabadulva a létért folytatott küzdelem minden-napos gondjaitól, az eddiginél is fokozottabb mértékben fogja erőit és tehetségét a tudományos kutatásnak szentelni. Minderre való tekintettel azt állítani, hogy kinevezése a római jogi tanszékre Jog- és Államtudományi Karunk színvonalának fenntartása érdekében kívánatosnak mutatkozik.”²⁵

A m. kir. Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 25.980/1938.IV. számú átiratával a Kart arról tájékoztatta, hogy a kormányzó „1938. évi július hó 28-án kelt legfelsőbb elhatározásával” *Személyi* Kálmánt nyilvános rendes egyetemi tanárnak nevezte ki. Mí-ként *Pólay* Elemér írja, „élete nagy vágya, hogy tudományos munkásságát ismét katedrán folytathassa,”²⁶ az 1938/39-es tanév első félévétől beteljesült, amikor is megkezd-hette egyetemi tanári működését Szegeden.²⁷ Az Egyetem közössége nagyon gyorsan befogadta az új professzorát, ezt bizonyítja az is, hogy *Személyi* Kálmánt az 1942/43-mas tanévben a Kar dékánjává választották.²⁸ A történelem azonban ez alkalommal sem volt kegyes hozzá és nem hozott nyugodt éveket *Személyi* életében: a Kar tanszékei 1940. október 19-től Kolozsvárott működtek, majd a II. világháború lezárását követően az Egyetem ismét visszatelepült Szegedre, ahol – meglehetősen zord körülmények között²⁹ – 1945 novemberében indulhatott meg újra az oktatás (viszont ekkor *Személyi* egészségi állapota sajnos már megroppant).³⁰

Alig nyolc hónappal később – 1946. augusztus 13-án – *Személyi* Kálmán fájóan ko-rán, életének 63. évében elhunyt. Az egyik korabeli szegedi napilap 1946. augusztus 17-én megjelent számában az alábbi tudósítás olvasható: „Kedden, hosszú betegség után Szentesen meghalt dr. *Személyi* Kálmán egyetemi tanár, a római jog professzora és a Szegedi Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának prodékánja. Temetése augusztus 16-án volt a szentesi katolikus temetőben. Az egyetemi tanács, valamint a Jog- és Államtudományi Kar nevében dr. Schneller Károly dékán, az ifjúság nevében Magyar Pál joghallgató búcsúztatta. Az engesztelő szentmiseáldozatot ma szombaton reggel 8 órakor mutatják be a Szegedi Fogadalmi Templomban”.

²⁵ A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának 1938. évi május hó 31-én tar-tott IX. rendes üléséről felvett jegyzőkönyv V. pontja.

²⁶ PÓLAY 1986, 569. p.

²⁷ A korabeli tanrendet fellapozva azt is megtudhatjuk, hogy *Személyi* Kálmán szegedi lakása a felsővárosi Tímár u. 12. szám alatt volt (A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanrendje az 1938/39. tanév második félévére, Szeged 1939, 44. p.).

²⁸ PÓLAY 1986, 569. p.

²⁹ A Szegedi Népszava 1945. november 18-ai számában így tudósít a Kar helyzetét illetően: „A kultuszmi-niszter leirata alapján a Szegedre megérkezett jog- és államtudományi professzorok szombaton megtartot-ták a kar alakuló ülését. Dékánnak dr. Schneller Károlyt, prodékánnak dr. *Személyi* Kálmán ny. r. tanárokat választották. Az előadásokat keddtől kezdve a nőgyógyászati klinika fűthető előadótermében folytatják és december 5-én fejezik be.”

³⁰ MOLNÁR 1999, 3. p.

II. Tudományos munkásság

Személyi Kálmán egy olyan korszakban művelte (oktatta és kutatta) a római jogot, amelyről Pólay Elemér azt írja, hogy a jogi romanisztikára Magyarországon is komoly veszélyt jelentett a nemzeti szocialista jogfelfogás terjedése,³¹ mivel annak „hazai hívei” célul tűzték azt, hogy a római jogot – mint főkollégiumot – száműzzék a jogi felsőoktatásból.³² Az ilyen és ehhez hasonló felvetésekkel szemben Vladár Gábor – kir. kúriai tanácselnök, későbbi igazságügyi miniszter – az 1936 decemberében megrendezett Országos Felsőoktatási Kongresszuson elmondott előadásában így foglalt állást: „[a]zok a kívánságok, amelyek a római jog tanításának visszaszorítása iránt merültek fel, alkalmasint a Németországban lábra kapott jelszavas divatból táplálkoznak. [...] Ehelyett [ti. a római jog helyett – a szerző] azonban valami mást keresni vagy mást csinálni arra a célra, hogy a jogászokat a jog rendszerébe bevezessük, úgy tűnik fel nekem, mintha [...] a nyelvtudományt nem a görögön, a latinon és a kiművelt nagy élőnyelveken, hanem az eszperantón akarnók tanítani.”³³ Mindenesetre még e vészterhes időkben sem sikerült a római jognak a jogi képzésben betöltött szerepét elsúlytalanítani, bizonyítja ezt az a tény is, hogy e tárgyat – mind a jogakadémiákon, mind pedig az egyetemeken – továbbra is kötelezően heti nyolc órában kellett előadni.³⁴

A törvényeket ismerni vágyó ifjúság tanítása, megalapozott jogi gondolkodásra való nevelése mindenkor komoly egyéni és társadalmi felelősséget rótt és ró a képzésben közreműködő oktatókra. E felelősség súlyával kapcsolatban Személyi az alábbi – mind a mai napig igen aktuális – gondolatokat fogalmazta meg: „[a] jogászképzés nem a jogászok külön ügye, hanem az egész társadalom és az állam egyik nagy problémája. Nem közömbös senkire nézve sem az, hogy a jogászok milyen általános műveltséggel és milyen szakszerű kiképzéssel lépnek az életbe.”³⁵ E gondolat elvi magja – hivatásrendi sikorra vetítve – Vladárnál is megjelenik, aki azt írja, hogy „[c]sak széleskörű általános műveltséggel és a tudomány mélyebb rétegeiben gyökerező jog tudása és az ebből táplálkozó jogérettel felszerelve ülhet biztosan bírói székében a bíró.”³⁶ Személyi Kálmán ennek a „szakszerű kiképzés”-nek az egyik fundamentumát és garanciáját a jogtörténeti szemlélet kialakításában látta. Ebből következően élesen szembehelyezkedett azzal a felfogással, amely a római jogot pusztán a magánjog propedeutikai stúdiumának tekintette. Hangsúlyozta, hogy a modern intézmény-tankönyvek az egyes jogintézmények fejlődéstörténetét tárgyalják, „mert céljuk már nem az, ami a római írók institutioinak volt a célja: az érvényben lévő jog tanulásához bevezetést adni, hanem jogtörténeti előtanulmányt”³⁷ nyújtani a joghallgatók számára.

³¹ KOSCHAKER 1958, 311. p. mutat rá az 1920. február 24-én kiadott nemzeti szocialista pártprogram 19. pontjára, amely szerint: „[w]ir fordern Ersatz für das der materialistischen Weltordnung dienende römische Recht durch ein deutsches Gemeinrecht.”

³² PÓLAY 1972, 17. p.

³³ VLADÁR 1937, 258. p. és 259-260. pp.

³⁴ Személyi Kálmán római jogi előadásai tanrendileg például az 1938/39. tanév második félévében keddtől péntekig délelőtt 8 órától 10 óráig voltak rögzítve (A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanrendje az 1938/39. tanév második félévére 1939, 8. p.).

³⁵ SZEMÉLYI 1932a, 31. p.

³⁶ VLADÁR 1997, 274. p.

³⁷ SZEMÉLYI 1932b, 6. p.

Mindezek alapján *Személyi* a római jogot olyan „jogtörténeti értéknek”³⁸ tekintette, amelynek évezredekben át fejlődő szabályai oly mértékben beivódtak az európai magánjogi gondolkodásmód szövetébe, hogy e történeti fejlődés ismerete nélkül szinte lehetetlen lenne az alapvető (polgári jogi) jogintézmények valóságos mélységeinek feltárása. Erre a gondolatra alapozva fejtette ki azt a meggyőződését, hogy „a jogászképzés színvonalának leszállítása nélkül ki nem küszöbölhető helyzet, hogy a jogászképzés alapját és gerincét a jogtörténeti tárgyak képezik.”³⁹

Személyi Kálmán e vezérgondolat szem előtt tartásával írta meg kétkötetes *Római jog* címet viselő művét. *Pólay* megfogalmazása szerint, „ha Marton Géza római jogi tankönyve hazánkban »a tankönyv« volt, úgy elmondhatjuk, hogy *Személyi* [...] Római jog-a »a kézikönyv« a magyar romanisták számára.”⁴⁰ *Személyi* tankönyve didaktikai felépítését tekintve a BGB hatálybalépése után Németországban kialakult „római jogi tankönyvtípus”⁴¹ szerkezeti sablonját követi. Ez a „tankönyvtípus” két irányból közelít a római jog felépítményéhez: egyrészt a történet oldaláról (*Geschichte*), amely magában foglalja a római alkotmánytörténetet, a jogforrások, valamint a római jog Iustinianus utáni – tág értelemben vett – továbbélésének történeti bemutatását, másrészt pedig az egyes jogintézmények dogmatikai elemzésének irányából (*System*).⁴²

Személyi a tankönyve legelején „*Tudományos és irodalmi segédesszközök a római jog tanulmányozásához*” cím alatt gazdag, válogatott magyar és idegen nyelvű bibliográfiát kínál a római jogot mélyebben megismerni vágyó hallgatói számára. Az I. kötet szerkezetileg öt részre tagozódik, ezek: a jogszabálytan (I.), a római alkotmány és a jogforrások története (II.), az alanyi magánjog és a jogalany (III.), a megszerzés tényállásairól (IV.), valamint a perjog (V.) címet viselő fejezetek. A II. kötet pedig a dologi jogi (VI.), a kötelmi jogi (VII.), a családi jogi (VIII.) és az öröklési jogi (IX.) részeket foglalja magában. A mű „*Bevezetés. Institutio, pandekta*” címet viselő részében *Személyi* rögzíti: az elmúlt évtizedekben a tudományos érdeklődés középpontjában a klasszikus római jog állt és e körben értékes munkákkal gazdagodott a modern jogirodalom,⁴³ mindent egybevetve azonban ő inkább a iustinianusi jog tárgyalását részesíti előnyben. Indokolásában rámutat: bár a klasszikus római jog rekonstruálását célzó tudományos művek „*nagy jelentőségű jogtörténeti tanulmányok, de a közvetlen források hiánya miatt az anyag teljes kifejtéséig nem juthatnak, eredményeik sokszor vitathatók.*”⁴⁴

Tekintettel arra, hogy a magyar jogi romanisztikában – miként *Pólay* írja – „az interpolációs kutatómódszer zászlóvivője”⁴⁵ *Személyi* Kálmán volt, ezért nem meglepő, hogy a tankönyvében e tudományos metódus prizmáján keresztül igyekszik a római jog anyagát a hallgatói elé tárni.⁴⁶ A tankönyv legnagyobb érdeme talán az, hogy *Személyi*

³⁸ PÓLAY 1972, 10. p.

³⁹ SZEMÉLYI 1932a, 32. p.

⁴⁰ PÓLAY 1986, 570. p.

⁴¹ PÓLAY 1972, 9. p.

⁴² Uo.

⁴³ SZEMÉLYI 1932b, 6. p.

⁴⁴ Uo. 7. p.

⁴⁵ PÓLAY 1972, 14. p.

⁴⁶ STEIN 2005, 170. p. rámutat arra, hogy a „két világháború közötti időszakot az interpolációk utáni »vadászat« uralta.” Meg kell említeni azonban, hogy *Személyi* Kálmán sosem esett bele az ún. „*Interpolationenjagd*” csapdájába,

az egyes jogintézmények tárgyalását követően összeveti azok római jogi konstrukcióját a nyugat-európai magánjogi kódexek – valamint a magyar Magánjogi törvényjavaslat (a továbbiakban: Mtj.) – vonatkozó szabályaival, és ezáltal – mint Pólay írja – „széles magánjogi látókört biztosított az anyagban elmélyülő hallgatóknak.”⁴⁷ E módszer hasznosságának igazolása céljából – kiragadott példaként – vessünk egy pillantást *Személyinek* az elbirtoklás intézményéhez fűzött lakonikus megjegyzéseire: „[a]z osztrák jog a Justinianus-féle 30 évi (s jogi személyek ellen 40 évi) elbirtoklást jogcím kimutatása nélkül ingóra és ingatlanra is fenntartja (Optk. 1477. §), egyébként rövidebb elbirtoklási időt követel jogcím kimutatása és jóhiszeműség mellett (Optk. 1460-71. §§). A francia jog még szorosan követi a római jogot, ingatlanra inter praesentes 10, inter absentes 20 éves elbirtoklás jogcím és jóhiszeműség mellett: francia c. c. 2265. art. A BGB elejti a jogcím követelményét az ingó elbirtoklására, s csak jóhiszeműség hiánya zárja ki az elbirtoklást (937. §). Mtj. 603. § 32 éves elbirtoklást biztosít annak, aki nem bűncselekménnyel vagy tilos önhatalommal szerezte az ingó dolgot, Mtj. 604. § 3 éves elbirtoklást annak, aki hibás jogcímet mutat ki, de jóhiszemű.”⁴⁸ Az ilyen és ehhez hasonló kompilációk római jogi tananyagba való beiktatásának utilitása elvitathatatlan!

Személyi másik – az oktatásban való hasznosulást célzó – munkája az 1941-ben Kolozsvárott kiadott *Szemelvények és feladatok a római jogi gyakorlatokhoz* című szöveg-, valamint jogesetgyűjteménye. E „kis könyv” elkészítésének okát abban jelölte meg, hogy ekkor közeledni látszott annak az elképzelésnek a megvalósulása, amely szerint minden joghallgató számára kötelezővé válik a gyakorlatokon való részvétel és ez aktuálisá tette egy megfelelő segédeszköz előkészítését.⁴⁹

A műben – fejezeti tagolás nélkül – 50 pontban vannak forrásszövegek és konstruált jogesetek felvéve, ez azonban semmiképpen nem jelenti azt, hogy ezek összeállítása során a szerző ne követett volna egy logikai vezérfonalat. Ha alaposabban szemügyre vesszük a textusok jogi tartalmát, úgy kirajzolódik előttünk az a logikai lánc, amelyre *Személyi* az egyes szövegeket felfűzte: 1-12. pontok a jogforrások, 13-17. pontok a jog- és cselekvőképesség, 18-20. pontok a jogügylettan, 21-31. pontok a dologi jog, 32-42. pontok a kötelmi jog, míg a 43-50. pontok az öröklési jog tárgykörébe esnek.

A gyűjteménybe szereplő szövegek – genezisüket tekintve – meglehetősen heterogén képet mutatnak. Egyrésztől olvashatók benne eredeti forrásszövegek (irányított kérdésekkel és magyarázatokkal), amelyek alkalmasak arra, hogy a hallgatók az ún. exegetikus módszer alapjait elsajátíthassák (pl. 31. pont⁵⁰). Az eredeti latin szövegekhez a szerző nem mellékel magyar fordítást (kivéve az 1. pontot⁵¹), ugyanis *Személyi* – megalapozott – véleménye szerint a fordítások nem pótolhatják az eredeti szöveg olvasását.⁵² Másrésztől a mű tartalmaz olyan konstruált jogeseteket is, amelyek *Digestában* található kázusokon alapulnak. Ebben az esetben *Személyi* módszere az, hogy a forrás-

---

erre tekintettel helytállóan jegyzi meg MOLNÁR 1999, 6. p., hogy e tankönyv egyes részei még a mai napig is használhatók az oktatásban.

⁴⁷ PÓLAY 1972, 15. p.

⁴⁸ SZEMÉLYI 1932c, 34–35. pp.

⁴⁹ SZEMÉLYI 1941, 3. p.

⁵⁰ D. 7,1,12,5.

⁵¹ Iust. Inst. 1,1,1–4.

⁵² SZEMÉLYI 1932a, 37. p.

ból kiemeli a „vegytisztá” tényállást és a jogi problémát, míg a hallgatóitól azt várja, hogy erre a problémára jogilag adekvát választ keressenek. Majd második lépésként az eredeti szöveg ismertetésével lehetővé teszi a hallgatósága számára, hogy az általuk ki-munkált jogi megoldást és okfejtést összevethessék a római jogtudós döntésével (pl. 30. pont⁵³). Továbbá e tansegédletben olvashatók olyan fiktív – *Személyi* megfogalmazása szerint „iskolaszagú”⁵⁴ – jogesetek, amelyek a megtanult anyag megértését, elmélyítését célozzák (pl. 22. pont⁵⁵), valamint – igen szellemes módon – olyan esetek is, amelyek alapját modern kori jogvitákból kiemelt tényállások adják (pl. 26. pont⁵⁶).

Halála előtt a *Római jogi szakszótár*⁵⁷ című művén dolgozott, amely sajnos csonka alkotás maradt.

Személyi Kálmán didaktikai munkássága áttekintésének lezárásaként érdemes még röviden említést tenni a *Parthenon* V. füzetének hasábjain 1932-ben megjelent *Jogászképzés és klasszikus műveltség* című írásáról, amely tulajdonképpen apológia a középiskolai klasszikus nyelvek oktatása mellett. E tanulmányának végső konklúziója szerint: „*latinul nem tudóknak s a klasszikus műveltség alapelemei nélkül jelentkezőknek jogot tanítani nem lehet, mert belőlük csak jogi iparosokat nevelhetnénk, de nem jogászokat.*”⁵⁸

Személyi Kálmán didaktikai munkássága mellett kiemelt figyelemre érdemes tudományos irodalmi tevékenysége is, amely mind a római jog, mind pedig a magyar magánjog területére kiterjedt. Az adott keretek között meddő lenne az a vállalkozás, amely *Személyi* valamennyi tudományos írásának bemutatását célozná, ezért e tanulmány által érintett munkák körét kizárólag monográfiái rövid ismertetésére korlátozom.

Menyhárth Gáspár – mint a „római jogi tanszék betöltésének előkészítésére kiküldött bizottság” elnöke – a bizottsági szakvéleményben (javaslatban) a következőképpen összegzi *Személyi* munkásságának eszenciáját: „*Személyi Kálmán tudományos munkálkodását általában a problémák meglátására való képesség, igen nagy tárgyismeret, erős dogmatikai készség, a modern magánjogi fejlődés élénk figyelemmel kísérése jellemzi, ami megnyilatkozik abban, hogy különös előszeretettel fordulván az újabb magánjogi dogmatika nem egy kérdése és problémája felé. Igyekszik azokat a belső összefüggéseket felderíteni, amelyek a modern magánjogi könyvek egyes fontos intézményei és a római*

⁵³ *Személyi* a D. 8,3,31 fragmentumból meríti a tényállást.

⁵⁴ SZEMÉLYI 1941, 5. p.

⁵⁵ Többek között *Személyi* e pontban olyan kérdéseket tesz fel a hallgatóinak, hogy a római jogi birtoktan szabályai alapján ki a birtokosa például „a város piacterén helypénz ellenében felállított vásáros bódénak” vagy „annak a tankönyvnek, amelyet vizsgára való készülés céljából a diák már előzőleg vizsgát tett barátjától elkér.”

⁵⁶ Ebben a pontban például egy – a 19. század legvégén (1899-ben) – Hamburgban megtörtént esetet mutat be. Ennek tényállása szerint „A” meghívta „B”-t vacsorázni egy előkelő étterembe, ahol „B” osztrigát rendelt, majd „B” az egyik osztrigahéj feltörését követően annak belsejében egy értékes igazgyöngyöt talált. Ezt követően heves jogvita alakult ki az igazgyöngy jogi sorsát illetően: tulajdoni igényt támasztott „A”, aki az osztrigát megrendelte és a vacsorát kifizette; „B”, aki az igazgyöngyöt találta; „C” – mint az étterem tulajdonosa –, aki arra hivatkozott, hogy a vendégei kizárólag az éttermi szolgáltatásra szerződtek, csak azért fizettek, így semmi joguk az igazgyöngyöz. Majd „D” – mint az a halkereskedő, akitől „C” az osztrigát vett – lényeges tévedés címén megtámadta a közte és „C” között létrejött adásvételi szerződést és kérte az eredeti állapot helyreállítását.

⁵⁷ PÓLAY 1986, 570. p. így ír *Személyi* e munkájáról: „[u]tolsó műve a »Római jogi szakszótár« sajnos korai [...] halála miatt már nem jelenhetett meg, de publikálása még ma is segítséget nyújtana a romanisták számára (MTA Könyvtár, Kézirattár, Ms 10 300. sz. alatt)”.

⁵⁸ SZEMÉLYI 1932a, 42. p.

jog között jogfejlődéstani szempontból fellelhetők. Ehhez képest tudományos működése nem szorítkozik a történelmi értelemben vett római magánjog tételeinek elemzésére, hanem kiterjed annak a hatásnak felderítésére is, amelyet a római jog a modern magánjogok egyes alapvető jogintézményeivel összefüggésben a mai jogfejlődésre gyakorolt.”⁵⁹

Első tudományos monográfiája 1915-ben – azaz: nagyváradi jogakadémiai tanárrá történő kinevezésének évében⁶⁰ – *A névjog. Tanulmány a személyiségi jogok köréből* címmel jelent meg Budapesten. Menyhárh Gáspár – mint magánjogász – a bizottsági vélemény ismertetése során így jellemezte ezt a művet: „[...] igen figyelmet érdemlő munka a »Névjog« című monográfia, amely tüzetesen foglalkozik a személyiségi jogok dogmatikai elemzésével s feldolgozza az idevágó külföldi és belföldi irodalmat. A tanulmány a személyiségi jognak mint az egyéniség legfontosabb javainak abszolút jelleghű védelme érdekében önálló kategóriát kíván biztosítani a magánjogi rendszerben.”⁶¹

E monográfiában foglalt szellemi tartalom bizonyítja, hogy az ekkor 32. életévében járó Személyi Kálmán igen széleskörű és megalapozott római jogi, jogtörténeti és modern magánjogi műveltséggel volt felvértezve. A szerző a névjog – mint önálló alanyi jog tárgyalása előtt – részletesen foglalkozik a személyiség magánjogi védelmének történetével, a személyiségi jogok, valamint magának a személyiségnek a fogalmával. Fel fogása szerint a személyiség kifejezés „a legfőbb életjavakat jelenti: az életet, becsületet, szabadságot, jelenti továbbá az egyénileg megkülönböztető jelleget. Helyesebben a személyiség mindezen legfőbb életjavak hordozóját jelenti, míg ezek egyenkint már a vizsgálódó elme által megkülönböztetett elemei a személyiségnek.”⁶² Rámutat arra, hogy „[f]undamentális jelentőségű a jogban, hogy a személyiség kellő védelemben részesüljön. Hiszen ez az egész jogrendszer kiindulópontja; a jogalany kellő megvédése nélkül hiába építjük fel a jogok egész tömegét; hasonló volna ez egy épülethez, melynek fundamentuma nincs megfelelő biztonsággal megépítve. [...] A személyiség biztosítása nélkül ingatag a jog értéke is.”⁶³

A mű 2. fejezetében – „A személyiség védelme a római jogban” cím alatt – hangsúlyozza, hogy a római jogban – annak ellenére, hogy bizonyos személyi „életjavak” (pl. becsület) védelme már megjelent – még anakronizmus lenne a modern értelemben vett személyiségi jogról beszélni, mivel e személyi javak átfogó magánjogi védelme még nem alakult ki.⁶⁴ E körben arra figyelmeztet, hogy „[a] római jog tanulmányozásánál lépten-nyomon fenyegető veszély, hogy a modern gondolatokat igyekszünk a források szövegébe belemagyarázni.”⁶⁵

Személyi kiemeli azt is, hogy a névjog bár nem a legjelentősebb személyiségi jogok körébe tartozik, azonban e terület vizsgálata nem mellőzhető, mivel „[a] személyiségi

⁵⁹ MNL-CSML-VIII.4.b.31.1347-1937/8.

⁶⁰ E ténnyel kapcsolatban jegyzi meg PÓLAY 1986, 569. p.: „[...] jogakadémiai tanárrá történt kinevezésekor tisztában van azzal, hogy a nagyváradi jogakadémia professzorának lenni – amelyen egy Balugyánszky Mihály, egy Karvassy Ágoston, egy Kautz Gyula, sőt egy Hajnik Imre, egy Zsögöd (Grossschmid) Benő és egy Bozók Alajos működtek – kötelez.”

⁶¹ MNL-CSML-VIII.4. b.31.1347-1937/8.

⁶² SZEMÉLYI 1915, 3. p.

⁶³ Uo. 4. p.

⁶⁴ Uo. 9–25. pp.

⁶⁵ Uo. 24. p.

*jogok – mint külön kategória – fogalmának kifejlődése a német jogirodalomban a névre vonatkozó szabályok feletti vitára vezethető vissza. A névjog tehát elsőbbséggel bír a személyiségi jogok között.*⁶⁶

A mű megjelenésének korszakában a magánjogtudomány szerepét alapvetően a kodifikált magánjog hiánya határozta meg.⁶⁷ Ebből következően – miként arra Menyhárd Attila is rámutat – „[a] jogtudomány egyik fő fókusza kodifikációs javaslatok megfogalmazására” irányult.⁶⁸ Ezzel a célkitűzéssel összhangban a szerző a monográfia közel egyharmadában a személyiségi jog elméletét és a magyar magánjogi rendszerbe való beilleszthetőségét tárgyalja,⁶⁹ majd a 8. fejezettől tér rá a névjog szűkebb területének a vizsgálatára. Alapvetően a természetes személyekre vonatkozó szabályozás elemzése alkotja a mű gerincét, azonban a szerző ezzel párhuzamosan nem mellőzi a jogi személyeket illető kérdések vizsgálatát sem. A természetes személyek kapcsán kiemeli: „[a] név nem része a személyiségnek, az rajta kívül áll. A név nem egyéniesít, mert az egyéniség nélküle is teljesen önálló és perfekt, hanem az egyéniség megjelölésére szolgáló eszköz.”⁷⁰ Mindent egybevetve megállapítható, hogy *A névjog. Tanulmány a személyiségi jogok köréből* című monográfiát mind a magánjogtörténet, mind a polgári jog művelői a mai napig haszonnal forgathatják.

Személyi Kálmán második monográfiájának témája a dologi jog területére esik és 1918-ban Nagyváradon jelent meg *Elidegenítés és rendelkezés. Római jogtörténeti és magánjogi tanulmány* címmel. A szerző a mű elején rámutat arra, hogy az „elidegenítés” (*alienatio*) fogalma sem a római forrásokban, sem a pandekta-irodalomban nem szilárdult „*intézményes jelentőségűvé*”, de ennek ellenére „*mégis végigvonul a források és a pandektairók jogi nyelvezetén éppúgy, mint a törvényalkotáson. Nélkülözhetetlen magánjogi fogalomná lett anélkül, hogy jelentése elfogadott határok közé szorult volna.*”⁷¹ Kifejti: a tudomány is inkább elhanyagolta az elidegenítés technikus meghatározását és ennek az lett a következménye, hogy „*mindvégig elmosódó határvonalú fogalom maradt.*”⁷² Személyi kiemeli azt is, hogy az újabb magánjogi kódexek és kódextervezetek a „*tágabb értelemben vett elidegenítés helyett*” a „*rendelkezés*” kifejezést alkalmazzák, ez pedig „*aktuálisá teszi ennek a fogalomképzésnek történeti és elméleti megalapozását.*”⁷³ A szerzőnek ebben a monográfiában a deklarált célkitűzése az volt, hogy a „*rendelkezés egységes fogalma a folyamatban lévő kodifikáció érdekében megalkottassék.*”⁷⁴

Személyi a műben lépésről lépésre kimutatja, hogy miért is tekinti a modern magánjogban használt „rendelkezés” (*Verfügung*) fogalmát a római jogi „elidegenítés” (*alienatio*) úgymond „leszármazójának”. E körben rámutat arra is, hogy „*a római forrá-*

⁶⁶ Uo. 40. p.

⁶⁷ MENYHÁRD 2015, 230. p.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ PÓLAY 1986, 569. p. erre tekintettel helytállóan mutat rá arra, hogy „[a] mű [...] messze túlterjed a névjog problematikáján, s a személyiség magánjogi védelmét *de lege ferenda* tárgyalja.”

⁷⁰ SZEMÉLYI 1915, 81. p.

⁷¹ SZEMÉLYI 1918, 3. p.

⁷² Uo. 4. p.

⁷³ Uo. 3. p.

⁷⁴ PÓLAY 1986, 569. p.

sok már annyira kiterjesztették egyes elidegenítési jogtételek alkalmazási körét, hogy minden szándékos magatartással előidézett jogvesztést *alienatio voluntariának* tekintették. A modern jog szükséglete azoknak a tényállásoknak kiválasztását igényli, amelyekben a szándékos magatartás a jog állagának vagy tartalmának bármilyen megváltoztatását vagy a jog átruházását vagy megszüntetését idézi elő. Ezek a tényállások képzik a »rendelkezést«. A római állásponttal szemben csupán a jog tartalmának megváltoztatása *novum*, a többi már benne volt az *alienatio* fogalmában.⁷⁵

A római jogi források elemzésén, valamint az *alienatio* és a rendelkezés fogalmának összevetésén túlmenően behatóan foglalkozik a rendelkezés jogtételeinek a modern (nyugat-európai) magánjogi törvénykönyvekben, illetőleg a magyar kódextervezetben való megjelenésével, fogalmi lehatárolásával is.

Személyi Kálmán harmadik monográfiája egy – a római jog kutatói számára a mai napig haszonnal forgatható – metodikai mű volt, amely 1929-ben Pécsen jelent meg *Az interpolatio kutatás módszere* címmel. A szerző kiemeli, hogy a „*gemeines Recht*” 1900-ig, a BGB hatályba lépéséig, élő jog volt, „*de már a XIX. század derekán jelentkezik a törekvés a Justinianus előtti régebbi római jog tudományos kutatására, a 80-as évektől kezdődően pedig ez a törekvés a változtatások, az interpolatio kimutatásában erőteljesebben nyilvánul, az 1900 utáni római jogi irodalom csaknem kizárólag interpolatio problémákkal foglalkozik.*”⁷⁶ Személyi Kálmán az *interpolatio*s kutatás módszertanát teljes egészében magáénak vallja azzal, hogy a műben mindvégig hangsúlyozza, hogy az *interpolatio*ok kutatása semmiféleképpen nem lehet öncélú, így az csak úgy lehet értékes, „*ha a római jogfejlődés történetéhez adatot szolgáltat.*”⁷⁷ Személyi mint széles látókörű, megfontolt és mérsekelt jogtörténész azt is kiemeli: bár az *interpolatio*s kutató módszer az egyik legfontosabb, azonban közel sem az egyedüli módja a Iustinianus előtti jogfejlődés feltárásának, ugyanis nem szabad elfeledkezni a jogi vonatkozású (ügyleti tartalmat rögzítő) gazdag epigráfiai, illetőleg papyrológiai forrásanyagról sem.⁷⁸

A szerző mindenekelőtt az *interpolatio* fogalmát tisztázza és felhívja a figyelmet ennek szűkebb és tágabb alkalmazási körére. Szűkebb értelemben véve *interpolatio*nak ugyanis csak azok a szándékos szövegmódosítások tekinthetők, amelyeket Iustinianus kodifikációs bizottságának *compilato*rai eszközöltek, míg ehhez képest tágabb értelemben felfogott *interpolatio* alatt az eredeti szöveg bárminemű későbbi változását érteni kell.⁷⁹ Hangsúlyozza azt, hogy a valódi szöveg rekonstruálásához elengedhetetlenül fontos a tágabb értelemben vett *interpolatio*ok feltárása és ennek vizsgálata során alapvetően négy körülményt kell a kutatónak szem előtt tartania. Mégpedig azt, hogy a szövegromlást (szövegváltozást) okozhatják elírási, másolási hibák, illetőleg egyes rövidítések helytelen feloldásából fakadó félreértelmezések, továbbá a klasszikus szövegekbe már a iustinianusi kodifikációt megelőzően belefoglalt glosszák, végül pedig a célzott (szándékos) szövegmódosítások.⁸⁰

⁷⁵ SZEMÉLYI 1918, 139. p.

⁷⁶ SZEMÉLYI 1929, 5. p.

⁷⁷ Uo. 55. p.

⁷⁸ Uo. 6–7. pp.

⁷⁹ Uo. 9. p.

⁸⁰ SZEMÉLYI 1929, 18–19. pp.

Személyi Kálmán műve nem maradt a magyar tudományos életben visszhang nélkül. *Buday* Gyula e munkáról írt recenziójában – a mű értékeinek elismerése és méltatása mellett – egyetlen kételyének adott hangot: „[n]em fogadhatjuk aggály nélkül szerzőnek azt a felfogását, hogy a klasszikus római jog előtérbe helyezi a jogpolitikai szempontokat és sokszor csak a postklasszikus interpolációk viszik be a forrásokba a jogdogmatikai magyarázatot [...] aggályosnak tartjuk az interpolációs kutatásnak azt az irányát, amely a római jog dogmatikai kiépítését bontogatni kezdi. A római jogot nem jogpolitikája, hanem jogdogmatikája miatt tanulmányozzuk [...] a római jogban keressük és találjuk meg a magánjog gerincét, mégpedig annak kifejeződött fogalmaiban, következetességében, évezredekkel dacoló ellenálló erejében, azokban az értékeiben, amelyek nem a korszerű gazdasági, társadalmi, politikai helyzetből, hanem azoktól függetlenül, sőt azok ellenére tartották meg helyüket az ókori, középkori és újkori jogban.”⁸¹ Erre a felvetésre (kritikára) *Személyi* 1939-ben úgy válaszolt, hogy szó sincs arról, hogy a római jog dogmatikájának elismert értékeit támadná, hanem „éppen ellenkezőleg ez a kutató módszer emelte ki a római jogot abból a helyzetből, amelyben a holt jog dogmatikája volt és tette az élő jog dogmatikájává, szükségképpen kapcsolatba hozván a fejlődés római szakaszát ugyanazon jogtételnek modern fejlődésével. Ez a kutató módszer a jogtételek statikus szemlélete helyébe a dinamikus szemléletet hozta, mert most már a jogtételeket nem bevégeztségükben, hanem fejlődésük termékeképpen szemléljük.”⁸²

Személyi Kálmán utolsó átfogó, monografikus jellegű munkája 1939-ben jelent meg Szegeden *Keresztény eszmék hatása a római kötelmi jog kifejlődésére* címmel. Ez a mű az Olaszországban kialakult, *Riccobono, Albertario, Biondi* (és más jelentős itáliai jogtudósok) nevéhez köthető tudományos irányzat magyarországi kivételének tekinthető. *Pólay* Elemér rámutat arra is, hogy ez a – *Notter* Antal mellett – *Személyi* által Magyarországon képviselt új kutatási súlypont nem csupán a vallási meggyőződésén alapult, hanem inkább egy „jól meggondolt [...] a római jog létét védő irányatról” van szó.⁸³ Bár – mint *Pólay* hangsúlyozza – a nemzeti szocializmus a kereszténységgel is szembefordult, azonban *Személyi* ennek ellenére úgy vélhette, hogy a római jog oktatásában a keresztény elemek kidomborítása potenciálisan megnehezítheti a római jog ellen támadó szélsőségesek törekvéseit.⁸⁴

A szerző a mű elején kiemeli, hogy „hosszabb idő kell ahhoz, hogy belső áthasonulás történjék s a keresztény elvek és erkölcsi felfogás a magánjog intézményének sok évszázadon át kifejeződött szabályaiba is behatoljanak. [...] A vagyonjogi forgalom joga, a dologi és a kötelmi jog kevésbé hívta ki az egyházatyák hitbuzgalmát, mint a jogalanyokra és a családjogi intézményekre vonatkozó jog.”⁸⁵ *Személyi* Kálmán – az olasz szerzők nyomán – a keresztény ideológia hatását igyekszik kimutatni – többek között – az adósok helyzetét enyhítő szabályok (ún. kíméleti idő, részletfizetési kedvezmények stb.), a rokонтartás vagy éppen a joggal való visszaélés vonatkozásában.

⁸¹ BUDAY 1933, 205. p.

⁸² SZEMÉLYI 1939, 8. p.

⁸³ PÓLAY 1972, 18. p.

⁸⁴ Uo. 18. p.

⁸⁵ SZEMÉLYI 1939, 12. p.

Egy szorgalmas, munkával töltött küzdelmes személyes és szakmai életet a maga teljességében lehetetlen néhány oldalba beszorítani. A jelen sorok szerzőjének szándéka ennek az írásműnek az elkészítésével csupán arra irányult, hogy – mint „tanszéki le-származó” – egy apró szellemi mécses gyűjtson Karunk egykori professzora, *Személyi Kálmán* életének és munkásságának emlékére. A tanulmány zárásaként pedig álljanak itt a szegedi római jogi iskola egy másik kiemelkedő tanáregyéniségének, *Pólay Elemér*⁸⁶ a gondolatai, aki 1988-ban így emlékezett *Személyi Kálmán*ra: „alakjának meg-rajzolásánál nem mulaszthatjuk el hangsúlyozni a jogtudós, a gyakorló jogász, s a humanista embertípus minden pozitív tulajdonságának az összefonódását a kiváló tudós és didaktikus személyében. A gyakorlattól soha elszakadni nem akaró, nem tudó *iuris consultus*ról emlékezünk akkor, midőn életművét méltatjuk, s hangsúlyozzuk állásfoglalását: *a történeti fejlődés ismerete nélkül nincs jogtudás.*”⁸⁷

III. Fontosabb művei

Ideiglenes nőtartási követelés a férj szülei ellen. Jogtudományi Közlöny XLVIII. (1913) 207–209. pp.

A nő joga férje nevére. Magyar Jogélet VII. (1915)

A névjog. Tanulmány a személyiségi jogok köréből. Franklin-Társulat, Budapest, 1915.

A solutio jogi természetéről. Nagyvárad kir. kath. jogakadémia 1916–1917. évi almanachja. 1917. 1–42. pp.

A nő magánjogi helyzetéről. Nagyvárad, 1918.

Az engedmény történetéből. Nagyvárad kir. kath. jogakadémia almanachja XLIV. (1918) 37–56. pp.

Elidegenítés és rendelkezés. Római jogtörténeti és magánjogi tanulmány, Nagyvárad, 1918.

Az interpolációs kutató módszer. Pécs, 1929.

Római jog I–II. Nyíregyháza, 1932. [SZEMÉLYI 1932b és SZEMÉLYI 1932c]

Jogászképzés és a klasszikus műveltség, Parthenon 5. (1932) 31–42. pp. [SZEMÉLYI 1932a]

Ügyvédi problémák az ókorban. Magyar Jogi Szemle 14. (1933) 294–303. pp.

Kié a megítélt perköltség? Polgári Jog 13. (1937) 13–22. pp.

Keresztény eszmék hatása a római kötelmi jog kifejlődésére. Szeged, 1939.

Szemelvények és feladatok római jogi gyakorlathoz. Kolozsvár, 1941.

Vétikességi fokozatok értékelése a római jogban. Kolozsvár, 1943.

Kötelmi jog tárgyi értelemben. In: Glossza Grosschmid Béni: Fejezetek kötelmi jogunk köréből című művéhez. Grill. Budapest, 1932–1933.

Alaptalan gazdagodás. In: SZLADITS KÁROLY (szerk.): Magyar magánjog IV. Grill. Budapest, 1942.

Dolgok felmutatása. In: SZLADITS KÁROLY (szerk.): Magyar magánjog IV. Grill. Budapest, 1942.

⁸⁶ *Pólay Elemér* életútjához legújabban I. JAKAB 2015, 17–32. pp.

⁸⁷ PÓLAY 1986, 570. p.

IV. Irodalomjegyzék

- BAJÁNHÁZY ISTVÁN: *Sztehlo Zoltán (1889–1975)*. [kézirat, megjelenés alatt].
- BUDAY GYULA: *Személyi Kálmán „Az interpolációs kutatómódszer”*. Jogállam (30) 1933. 204–206. pp.
- KOSCHAKER, PAUL: *Europa und das römische Recht*. C.H. Beck. München-Berlin, 1958.
- JAKAB ÉVA: *Tudós és kora: Pólay Elemér életútjáról*, AUB 2015/52, 17–32. pp.
- MENYHÁRD ATTILA: *A polgári jog tudománya Magyarországon*. In: JAKAB ANDRÁS – MENYHÁRD ATTILA (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. HVG-ORAC. Budapest, 2015.
- MOLNÁR IMRE: *A római jog professzorai a szegedi egyetemen*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Juridica et Politica, (57) 1999/6, 1–16. pp.
- PÓLAY ELEMÉR: *A római jog oktatása a két világháború között Magyarországon (1920–1944)*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Juridica et Politica, (19) 1972/2. 3–23. pp.
- PÓLAY ELEMÉR: *Személyi Kálmán emlékezete (1884–1946)*. Jogtudományi Közlöny 1986/11. 569–570. pp.
- SÁNDOR ISTVÁN: *Sztehlo Zoltán munkássága és a római jog*. Jogtudományi Közlöny 2011/12. 645–650. pp.
- STEIN, PETER: *A római jog Európa történetében*. Osiris. Budapest, 2005.
- VLADÁR GÁBOR: *Az igazságügyi igazgatás és a bíraskodás kívánalmai a jog egyetemi tanítása tekintetében*. In: MÁRTONFFY KÁROLY (szerk.): *Magyar Felsőoktatás II*. Budapest, 1937.
- VLADÁR GÁBOR: *Visszaemlékezéseim*. Püski. Budapest, 1997.

BALOGH ELEMÉR

SZÉKELY ISTVÁN

(1888–1954)

I. Életrajz

Székely István a Szegedről a „második bécsi döntés” nyomán Kolozsvárra visszaköltözött tanári kar tagja lett, s a háború után követte kollégáit a Tisza-parti városba. Nemcsak a magánjog oktatója és művelője volt, hanem az egyetemi közéletben is fontos pozíciókat töltött be. Színes egyéniség volt, széleskörű érdeklődéssel, és erős pedagógiai vénával rendelkezett.

Gyulán született, édesapja egyházmegyei tanfelügyelő, nyug. elemi iskolai igazgató. Középiskolai tanulmányait Gyulán kezdte, majd Budapesten folytatta, s ott is érettségizett, majd a budapesti egyetem jogi karára iratkozott be, ahol jogtudományi doktorrá is avatták. Diplomával a zsebében a gyakorlati pályára lépett, s a budapesti királyi ítélőtábla ügyvédvizsgáló bizottsága előtt sikeresen levizsgálva ügyvédi oklevelet szerzett. Az első világháború alatt rövidebb ideig egy lovas tüzérosztálynál szolgált, ahonnan szemgyengeség miatt elbocsátották, és áthelyezték a népfelkelők közé; mint népfelkelőt újból besorozták, de akkor már főiskolai tanár lett, s mint ilyent a tényleges szolgálat alól fölmentették.

Szakterületi érdeklődése és oktatási elhivatottsága a jogakadémiák felé irányították életét. Az egri érseki jogakadémiához kapott kinevezést 1914. október 14-iki kezdéssel a kereskedelmi és váltójog, továbbá a polgári peres eljárási jog tanszékeit betöltő nyilvános tanárnak. Egészen 1926. február 1-ig tanította ezeket a főkollégiumi tárgyakat, majd áthelyezték a magyar és osztrák magánjogi tanszékre, amelyet 1940-ben is betöltött. Többször járt külföldi tanulmányutakon, így eljutott Ausztriába, Németországba, Franciaországba, Olaszországba és Svájcba.

Egyetemi magántanári képesítést szerzett Pécsen az Erzsébet Tudományegyetemen 1932. december 19-én. Az egri főegyházmegye oktatási igazgatásában fontos pozíciókat töltött be: előadója és vizsgabizottsági elnöke volt az egri közszéki közigazgatási tanfolyamnak, s ügyésze az egri főegyházmegyei hatóságnak alárendelt katolikus iskoláknál rendszeres állásban véglegesen alkalmazott tanszemélyzet fegyelmi ügyeinek elbírálására hivatott fegyelmi tanácsnak. A pécsi egyetem krónikása hozzáteszi: „Tevékeny

részt vesz Eger város társadalmi és kulturális életének minden megnyilvánulásában; ügyésze többek közt a vármegye intelligenciáját magában egyesítő Hevesvármegyei Automobilosok Egyesületének.”¹

Az 1940-ben Kolozsvárott újranyitott egyetemen egészen 1944-ig „A magyar magánjog, tekintettel az erdélyi jogfejlődésre” című fő tárgyat gondozó ny. rendes tanár. A háború után Szegeden folytatta munkáját mint a magánjog professzora, 1949-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig. Dékáni tisztet ugyan nem viselt, de Balás P. Elemér váratlan halála nyomán 1947. június 12-től magára vállalta Kar prodékáni teendőit. Személyére az egyetem vezetői is felfigyeltek, és a következő tanévben (1947/48) már a rektori székben találjuk. A kor szokásai szerint az újabb akadémiai esztendőben (1948/49) a prorektorságot is vállalta. Megemlítendő még, hogy a *Magyar Jogászegylet* Szegedi Csoportjának választmányi tagja volt.²

II. Tudományos munkásság

Tudományos érdeklődésének középpontjában mindvégig megtaláljuk a kötelmekkel kapcsolatos legkülönbözőbb jogi problémákat. A világgazdasági válság az élet minden területén súlyos károkat okozott, s komoly kihívásokkal szembesítette a jogtudományt is. E tárgykörben fogant a gazdasági válságnak a kötelmekre gyakorolt hatását vizsgáló nagyszerű dolgozata.³ További fontos kérdések kutatásába is belefogott, melyek témáit a kéziratcímek jelzik: *Biztosítéki zálogjog; A méltányosság elvének érvényesülése Magyarországon magánjogi törvénykönyvének javaslatában; Elévülés, elbirtoklás; A kir. Kuria újabb gyakorlata a nőtartási perekben; Erkölcsei kár – erkölcsi kártérítés.*

A szegedi egyetemi könyvtár őriz egy nagyon becses példányt abból a klasszikus egyetemi jegyzetből, amely Székely István egyik kolozsvári egyetemi előadásának anyagát rögzítette. A kiadvány megőrizte készítőjének fontosabb személyi adatait, sőt a tanulmányokkal – és a vizsgákkal! – kapcsolatos intelmeit is: „Célszerű a vizsga előtt az anyagot a szemináriumban jól átismételni. A felelési készséget csak előkészítés után és a feleletadásban való gyakorlattal sajátíthatja el a jelölt. Előkészítés és jegyzetbérlet az összes jogi vizsgákra: utr. jur. Dr. Jakab Ferenc Jogi Szemináriuma, Kolozsvár, Petőfi u. 60. sz.”⁴ Ez az idézet egyben dokumentálja azt a korabeli gyakorlatot is, hogy a rendes és hivatalos egyetemi oktatás mellett, mintegy annak szekundánsaként működtek a vizsgákra felkészítő magán oktatási vállalkozások. A frappáns előadásjegyzet fő témaköréit fejezetcímek jelzik: Bevezetés – Öröklési jogunk korszakai – Alapfogalmak – Az öröklés jogcímei – Az öröklés előfeltételei. A törvényes öröklési rend részletesen: A leszármazók öröklése – Hitvestársi öröklés – Felmenők és oldalrokonok öröklése – Özvegyi öröklés – Özvegyi jog – A szent Korona öröklése: „Ha az örökhagyónak sem leszármazói, sem hitvestársa, sem felmenő és oldalági örökösei nincsenek, akkor a Szent

¹ SZABÓ 1940, 896. oszlop.

² Lásd még: MKL 2007, 697. p.

³ SZÉKELY 1934/35.

⁴ SZÉKELY 1943, 13. p.

*Korona örököl. Ha végrendelet nem maradt, s törvényes örökösök nincsenek, az állam szükségképpen örökös lesz, minden körülmények között örököl, mert nálunk oly értelemben vett uratlan hagyatékként, hogy az valakié ne legyen, el nem képzelhető.*⁵ Önálló fejezetben szólt a végrendeleti öröklésről: A végrendelet fogalma – A végrendelet anyagi kellékei – A végrendelet alaki kellékei – Magánvégrendeletek – Közvégrendeletek – A végrendeletek tartalma – Hagyományrendelés – Végrendelet érvénytelensége – A kötelesrész – Az öröklés joghatása.

A kötelmi jog kutatója

Az erkölcsi kár és kártérítés, a pénztartozások elméleti megközelítését tartalmazzák egri jogakadémiai tanárként publikált monográfiája.⁶ Ebben az alaposan megírt munkájában Székely a pénztartozások jogi problematikáját egészen széles elméleti alapokon tárgyalja. Műve előszavában fontosnak tartotta szakmai igazodási pontként utalni a nála csak egy évvel idősebb kor- és (ha Kolozsvárt is idevesszük) kortárs Grosschmid Béni alapvető művére: „Bár kétségtelen, hogy a pénzkötelmek jogi természete Grosschmid jogmetafizikai elmélkedésében a legalaposabban s csak igen nehezen utolérhető tökélytel nyert feldolgozást, s hogy jogi meglátásai és észrevételei ezt a kérdést minden szempontból megvilágították, mégis az ezen mű megjelenése óta eltelt három évtized sok oly változást vetett felszínre, melyekre még az ő jogi providenciális látóképessége sem terjedt ki. Céлом tehát, hogy az alapfogalmak ismertetése után, szerény képességgem szerint ezen változásokra világosságot vessék, s egységes képet nyújtsak a legutóbbi gazdasági viszonyok által szült kérdésekről s azok jogi megoldásáról.”⁷ Bizony, az első világháborút követő magyarországi gazdasági összeomlás, a pénzromlás, a magánjogi élet egyik területét sem kímélte, s még hátra volt a nagy gazdasági világválság. Böven hozott tehát a 20. század eleje hazánk gazdaságtörténetében olyan hatalmas és nem várt fordulatokat, amelyekkel egy magánjogásznak szembe kellett néznie. Hiányérzetének adott hangot Székely a magyar jogalkotás mulasztása terén is: „Törvényhozásunk az átértékelés intézményének kiépítése tekintetében csak a záró követ tette le. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy ezen törvényhozási munkát nem elégítette ki a hozzá fűzött várakozásokat. Kizárta az átértékelés alúl a pénzkötelmek legjellegzetesebb eseteit, a tiszta pénztartozásokat [...] Az előbbieken megjelölt célzaton kívül további célom tehát az, hogy az 1928: XII. cikknek a non possumus elvre épített negatív rendelkezéseivel szemben a valuta kérdés erkölcsi vonatkozásait is kiemeljem s a kizárólagosan fiskális szempontok ellenében a tiszta pénztartozások szükségszerű átértékelését mint elodázhatalan erkölcsi és jogi követelményt megvilágítsam, s a gazdasági adottságok figyelembe vételével alkotott észrevételeimmel az erkölcsi és anyagi igazság megvalósításához hozzá járuljak.”⁸ Erkölcsi és anyagi igazság! Micsoda nagyszerű alapfogalmak, ame-

⁵ SZÉKELY 1943, 9. p.

⁶ SZÉKELY 1929.

⁷ Uo. 3. p.

⁸ Uo. 4. p.

lyek a magyar jogtudományban az idő tájt még fontos vezérlő eszmék voltak, de azután hosszú időre a feledés homályába vesztek, s még napjainkban is ritkán kapnak hangot.

A monográfia szakmai tartalma igazi csemege a téma iránt érdeklődő mai olvasó számára is. Az első fejezetben a szerző a pénz jelentőségét, keletkezését, fejlődését, közgazdasági rendeltetését tekinti át, ezáltal gazdasági és jogi fogalmakat adva a remélt érdeklődő – nemcsak egyetemista – olvasók számára. Az elméleti bevezetés különösen érdekfeszítő: *„Ezen közgazdasági szemlélődést felfogásom szerint nem mellőzhetjük egyrészt, mivel a pénz fogalma s a pénz intézményével kapcsolatos átértékelés, mint a törvényes érték s egyben fizetési eszköz rendkívüli értéktelenedése következtében előállott anyagi károsodás – az ún. absztrakt kár – kiküszöbölésére, vagy legalább csökkentésére irányuló jogintézmény részben közgazdasági intézmény, s a reája vonatkozó jogszabályok ennyiben közgazdasági érdekekre alkalmazandó jogszabályok, melyeknek az elméleti, egyben sztrikt követelményekkel szemben való megengedett megvalósulását a közgazdasági viszonyok vannak hivatva közelebbről meghatározni, másrészt mert az átértékelés módja, mikéntje s a vele kapcsolatos több más jelenség jórészt aszerint fog megoldásra találni, hogy minő közgazdasági felfogás hatja át az erkölcsi, joggazdaságpolitikai és társadalmi világszemléletet [...] Önként merül fel a kérdés, mi tartja a lelket – animuszt – a valutában mint korpusban? Mi tesz alkalmassá arra, hogy rendeltetésszerű funkcióit zavartalanul ellássa? A pénz, miként az ember testből és lélekből áll. Amint az emberi test lélek nélkül pusztá anyag, úgy a pénz is benső tartalom, értékmérői alkalmasság hiányában a közgazdasági és jogi szempontokból megkívánt rendeltetésének meg nem felelhet.”*⁹

Történeti fejtegetéseiben első uralkodónkig megy vissza, dicsőítőleg szólva pénzügyi intézkedéseiről: *„A Szent István által veretett ezüst féldénárosok vagyis obulusok szín ezüst tartalma 0'720 gramm volt, s értéke megfelelt 1/60 rész bizánczi aranyának, vagyis 0'24 arany koronának, mai értékben kikerekítve 0'28 pengőnek. Ezen obulusok értékállandóság tekintetében felülmúltak az egyéb nyugateurópai pénzverő helyek által előállított pénzeket, minek következtében a nemzetközi forgalomnak is felette kedvelt fizetési eszközévé váltak.”*¹⁰ A pénz speciális helyzetére és az uralkodói felségjogokkal való szoros kapcsolatára utal Székely szintén történelmi perspektívában: *„A római jog Constantin óta felségvétségnek tekintette a pénzhamisítást. Hasonló felfogást követtek a középkori és újkori jogok is, midőn a fejedelem elleni hűtlenségnek nyilvánították azt, s rendszerint halálbüntetéssel sújtották. A pénzhamisításnak ezen minősítése hosszú évszázadokon át uralkodott. csak a XVIII. század büntetőjogi irodalma intézett ellene heves támadásokat, minek következtében el is vesztette eme büntetőjogi jellegét, megszűnt az állam ellen irányuló bűncselekmény lenni, s közönséges vagyon elleni deliktummá alakult át.”*¹¹ Ehhez az értékeléshez hozzáteszem, hogy a legjelentősebb magyar büntetőtörvényi operátumok is hasonló módon foglaltak állást: az 1795. évi tervezet a „pénzérték és közértékpapírok” hamisításról szóló cikkelyt a közbiztonság elleni bűncselekmények fejezetében (ahol a hűtlenség és a felségvétség is szerepelt, de azoktól

⁹ Uo. 5–6. pp.

¹⁰ Uo. 13. p. Vö. HÓMAN 1916, 157–168. pp.

¹¹ SZÉKELY 1929, 23. p. Vö. FINKEY 1909, 751–760. pp.

függetlenül) tárgyalta, az 1830. évi tervezet ugyanígy (itt a XI. cikkely), az 1843. évi javaslat pedig egy teljesen önálló cikkelyt szentelt a pénzhamisításnak.¹²

Szól a pénz különböző értékeiről, a pénzérték-elméletekről. Megtudhatjuk, mi az ár fogalma: „Az ár jogilag az áruknak visszterhes elidegenítésük során rendszerint kétoldalúlag egybehangzóan megállapított s pénzben kifejezett csere értéke.”¹³ Tárgyalja, melyek az áralakulás jellemző kérdései, s kutatási célját így foglalja össze: „A piaci áralakulást eredményező különböző ártényezők közül csak a pénz által előidézett jelenségek vizsgálatára térünk ki egyrészt, mert csak ez helyezhető el azon keretben, melyet célunk engedélyez, másrészt mert ezen kérdés eldöntése adja meg a választ a gyakorlati életben kialakult ama felfogásra, mely a quantitativ elmélet alapján a pénz értékének – csere és fizető erejének – megállapításánál, a forgalomban lévő pénz mennyiségéből von le helytelen következtetéseket.”¹⁴

Fontos és a kor izgalmas kérdése volt a bankjegyinfláció. „Normális gazdasági és pénzügyi viszonyok között a pénzminőség csak nemes ércanyagból készült érmékhez fűződik. A gazdasági pénzszükséglet követelménye folytán a forgalomban levő pénz-mennyiségnek azonban csak kisebb részét teszi az ilyen valódi értelemben vett pénz: az érték érme. A forgalmi szükséglet zavartalan kielégítése végett az állam ezen érmék mellett más pénzhelyettesítőkről is kénytelen gondoskodni. Ezen pénzhelyettesítőknak értéke a nemes érctartalom csekélyisége avagy teljes hiánya folytán az alapul szolgáló fedezetben találja alapját. Ez a fedezet – az animusz – tartja az ily pénzben mint korpusban az értéket s ez teszi alkalmassá a pénzre váró gazdasági funkciók zavartalan betöltésére.”¹⁵ Az infláció jelenségét részletesen tárgyalja Székely, meghozza ismét történelmi visszatekintésbe ágyazva. A kontinensen a francia forradalom kirobbanása (1789) után idők viszonyait taglalja, s nemcsak francia oldalról, hanem angol oldalról is: „A XVIII. század végén s a XIX. század elején Angliában is kísérleteztek papírpénz kibocsátással. A nagyhatalmak által Franciaország ellen vezetett hadjáratokat pénzügyileg Anglia fedezte. Ez a rendkívüli pénzigénylés azonban az angol pénzkészletet annyira kimerítette, hogy a keletkezett pénzhiányt a forgalom észrevehetően megsínylette. A bajon segítettő 1797. február 26-án a minisztertanács a parlament hozzájárulásával (1797. május 3.) az angol bankot felmentette a készfizetés s az érbeváltási kötelezettség alól, s ezt a felmentvényt 1819-ig évenként megújította.”¹⁶ Korának viszonyait pedig a pénzromlás okainak vizsgálatakor így összegzi: „Az Európa szerte jelentkező pénzromlásnak legfőbb általános okai kétségtelenül a háborúval kapcsolatosan rendkívül megszorított kiadások, a békekötést követő pénzügyi zavarok, az általánossá vált nagymértvű tökehiány, s ezeken felül nálunk még a forradalmak gazdasági pusztításai, a volt Monarchia alkotó elemeinek több kisebb államra történt bomlása, az 1816 óta fennállott valutapolitikai egység helyébe lépő különböző hat pénzrendszer meghonosodása, s a jóvátételi kötelezettségnek mennyiségbeli határozatlansága voltak.”¹⁷

¹² Vö. HAJDU 1971, 458–459. pp.

¹³ SZÉKELY 1929, 30. p.

¹⁴ Uo. 32. p.

¹⁵ Uo. 41. p.

¹⁶ Uo. 50. p. Vö. SZERB 1975, 18–19. pp.

¹⁷ SZÉKELY 1929, 60. p.

Elemzi az európai inflációs jelenségeket, s a vele kapcsolatos valorizációs rendelkezéseket. Az inflációval operálni próbáló gazdaságpolitikáról elítélően ír: „Az inflációs pénzügyi politika [...] a gazdasági viszonyok javításának legveszedelmesebb eszköze. Hatása ha pillanatnyilag adhat is lendületet a gazdasági életnek, állandósultsága esetére viszont a legnagyobb veszedelmeket hordozza magában. Nagyon találóan jegyezte meg Teleszky János a közgazdasági társulat ankétján, hogy a pénz értékcsökkenésének folyamata olyan, mint a szabadon eső testek mozgása, folytonosan és folytonosan fokozódó [...] Nézetünk szerint még a végső győzelem reményében folytatott háború tartama alatt is helytelen volt az inflációs pénzügyi politika.”¹⁸ A valutastabilizációs programot Székely üdvözölte: „A Nemzeti Bank létesítéséről és szabadalmáról szóló 1924. V. tc. szerves kiegészítőjének kell tekintenünk a pengőérték megállapításáról és az ezzel összefüggő rendelkezésekről szóló 1925. XXXV. t. cikket, mely a régi koronaérték helyébe új aranyértéket léptetett, melynek számolási egysége: a pengő.”¹⁹

Munkája második részében a pénztartozások osztályozását végzi el; Székely az Mtj. normaszövegét folyamatosan használja, arra reflektálva fejt ki mondanivalóját: láthatólag *de facto* törvénynek tekinti: „A pénztartozásra vonatkozó szabályok tárgyalása a kötelmi jog általános részébe tartozik. Polgári törvénykönyvünk tervezetének előző szövegei, miként a törvényhozás elé terjesztett legutóbbi szövege is, nagyon helyesen a kötelmi jogi rész általános rendelkezést tartalmazó címei között tárgyalja az ide vonatkozó jogelveket. A törvényszakaszok ezen elhelyezése is nyilvánvalóan kifejezi azt, hogy a vonatkozó rendelkezések a különböző jogügyleti alapokból származható kötelmeknél egyaránt irányadóknak tekintendők.”²⁰ Részletekbe menően taglalja a pénztartozások kirovása és lerovása, a lerovó pénznem értékének meghatározásáról, a belföldi pénznem, valamint a külföldi pénznemben meghatározott pénztartozások értékének meghatározásáról szóló kérdéseket.

Önálló fejezetet szentel a szerző a teljesítés módja és a pénztartozás fizetési helye kérdéseinek. Különösen érdekes a részletfizetés esete: „A pénztartozásoknál a részlet teljesítés a hitelező érdekeivel ellentétben rendszerint nem áll, miért is a hitelező a felajánlott részlet szolgáltatást nem utasíthatja vissza a késedelembe esés veszélye nélkül, feltéve, hogy ezt a jogát szerződésileg nem biztosította.”²¹ A fizetés helye nagyrészt a szokásjog által rendezett kérdés volt, az elavultnak tekintett római jogi szabályokat és az OPTK ezirányú rendelkezéseit is használhatatlannak tekinti, ennél fogva „az irányadó rendelkezéseket a kereskedelmi törvény vonatkozó szabályaiból kell merítenünk.”²²

Pénzkötelmekről lévén szó, természetesen részletesen ír Székely a kamatról, annak fajtáiról is. A tőle megszokott alaposággal kellő részletességű történelmi visszatekintést ad a kamat eredetéről. „Történelmi fejlődése során a legszívósabb támadásoknak volt kitéve. A társadalom egészséges és beteg életnyilvánulásai szerint állandó fluktuá-

¹⁸ Uo. 65–66. pp.

¹⁹ Uo. 81. p.

²⁰ Uo. 86–87. pp.

²¹ Uo. 202. p. Utal ellenkező szakmai álláspontra is, mely szerint a hitelező a kamatok nélkül felkínált tőke felvételét is visszautasíthatja; vö. RAFFAY 1909, 225. p.

²² Az osztrák magánjog szabályára utalva ezt írja Székely: „Az Optkv. 905. §-a, mely az ingók szolgáltatási helyévé az ígértétel helyét teszi, ugyancsak használhatatlan.” SZÉKELY 1929, 207. p.

cióban volt része. [...] A görögök ugyancsak ismerték a kamat intézményét. Legtöbb bölcselőjük elítélte a kamatszedést, miután a kor felfogása a pénzt általában alkalmatlannak tartotta a gyümölcsözésre, s a kamatot az adós rászédésének minősítette. Ennek ellenére Athénben, mint a kereskedelemi élet gócpontjában, a kamatláb korlátlan volt, s az anaticismus sem volt ismeretlen. Rómában a kamat ugyancsak ismerős fogalom volt, s nagymértékben hozzájárult a patriciusi és plebejusi osztály közötti gazdasági viszony elmérgesedéséhez. [...] A kereszténységnek a kamatszedéssel szemben elfoglalt álláspontját általában helytelenül állítják be azok, kik az egyháznak a kamatszedés tilalmát inputálják. Oly álláspontot, mely a kamatvételt általában tilalmazná, nem találunk sem az ó-, sem az újtestamentumban.”²³ Tárgyalja a kamatelévülés szempontrendszerét is.

A könyv harmadik részében a szerző az átértékelés kérdésének szenteli figyelmét. Részletesen értekezik az átértékelés fogalmáról és jogalapjáról, annak kezdőpontjáról, mértékéről és arányáról. Kritikailag értékeli az 1928: XII. törvénycikket, s olvasunk a kölcsönök átértékelésének jogi indokairól és módozatairól.

Szintén a kötelmi jog területén vizsgálódik, amikor az egri liceum tudományos lapjában publikálja a világgazdasági válság indukálta dolgozatát. Munkájában a nagy gazdasági világválság akkor már lassan lecsendesedett romboló hatásait veszi számba. Bizonyos távolságból állapíthatja meg: „A háború s az azt követő rendkívüli gazdasági és politikai viszonyok következtében megromlottak az összes hadviselt államok pénzügyei. A gazdasági élet természetéből eredő egymásra utaltság s az ennek következtében előálló szoros nemzetközi kapcsolat folytán ez a jelenség, mely kezdetben csak a leggyőzött államok gazdasági életében mutatkozott, nem maradhatott elszigetelve. Átlépte a győztes államok határait is, sőt habár kisebb mértékben, de még a béke áldásait élvező semleges államok gazdasági helyzetét sem hagyta érintetlenül, hanem valóságban az egész világ közgazdaságát súlyosan érintő válsággá szélesedett ki.”²⁴ Természetesnek tekinthető, hogy a világméretű gazdasági rendezetlenség, helyenként káosz, a jogélet viszonyaira is erős hatást gyakorolt, hiszen kényszerhelyzetek tömege jelent meg korábban konszolidált viszonylatokban. A kialakult válsághelyzetnek a magánjogra vetülő hatásaiból ebben a dolgozatában Székely csak a kötelmek módosítása terén vizsgálódik.

A krízis veleje a gazdasági lehetetlenülés, amely persze nem volt ismeretlen a békés viszonyok magánjogában sem. A gazdasági lehetetlenülés a kötelem egyik eshetőleges megszűnési esete. Feltételes, mert a szolgáltatások kölcsönös, és az eredeti megállapodás szerinti teljesítése talán nem abszolút lehetetlen, de bizonyosan méltánytalan, mert az egymással jogviszonyban álló felek gazdasági érdekeinek egyensúlya az időközben beállott nagymértékű értékeltolódás folytán felbomlott, s az eredeti kötelem teljesítésé-

²³ SZÉKELY 1929, 236–237. pp. Hivatkozik Ernst Jánosra, aki részletesen kifejtette az egyház kamattal kapcsolatos történelmi álláspontját: „Ne hivatkozzék senki a kánonjog innen-onnan kiszakított szavaira, hogy velük abszolút kamattilalmat bizonyítva annak dogmatikus színezetét adjon [...] A kánonjog ismét és ismét mutuumról beszél és ebben a szerződésben tényleg nem engedi a kamatszedést, de ott vannak a mutuum mellett a legrégibb titulusok, melyek az időszerinti gazdasági érdeket kellőleg képviselték. [...] A kamat tilalma mellett ott voltak parallel más szerződések, melyek a legrégibb törvénykönyvekben is receptiot találtak s melyekben a pénznek gyümölcsözhetősége a körülményekhez képest teljesen biztosítva volt.” ERNST 1899, 62. p.

²⁴ SZÉKELY 1934/35, 50. p.

nek követelése aránytalan lenne. Ez lényegében a *clausula rebus sic stantibus* egy tipikus magánjogi esetköre. „A gazdasági lehetetlenülés jogi indoka tehát az, hogy a gazdasági viszonyoknak a kötelelem létesítése utáni időben beállott nagyarányú változásából egyik fél se húzhasson indokolatlan vagyoni előnyt, de viszont ne háruljon a másik félre sem aránytalan vagyoni hátrány.”²⁵ A kötelelem általános elve, a *pacta sunt servanda* tétele itt módosul a fentebb említett másik elv érvényesülése javára.

A magánjog hatalmas eszköztára szerencsére kínált alkalmas és használható intézményeket, elsősorban a méltányosság szempontrendszerét, s azon keresztül a morális szempontok fokozott súllyal történő beszámítását. Ilyen helyzetben a jog megadta a lehetőséget arra, hogy a kötelelem adósa az eredeti ügyleti feltételek melletti teljesítést megtagadhassa, s amennyiben a kötelelem fenntartásával egyetértett, igényelhetette a szerződési visszteher aránylagos emelését. „Ezen értelemben viszont megadta a pénzzolgáltatásra kötelezett adósnak is azt a jogot, hogy a pénzbeli visszteher aránylagos felemelése – módosulása – ellenében a kötelelem fenntartását kívánhassa. Ily módon az adós alternative vagy a kötelelem megszűnése, vagy annak visszteherbeli érték módosulása – felértékelése – között választhatott.”²⁶ A gazdasági lehetetlenülés és a velejáró pénzértéktelenedés korszaka ugyan idővel elmúlt, de a tapasztalatok olyan mélyrehatóak voltak, hogy az Mtj. szerkesztőbizottsága a törvényhozás elé terjesztett harmadik szövegváltozatába is beemelte mint a kötelelem teljesítés mérlegelő elvét.

Az idő haladtával az elértéktelenedés már nem a pénzbeni adós részéről állott fenn, hanem a gazdasági válság folyamánként az egyensúly az áruadós oldalán bomlott fel, s tömegesen fordult elő, hogy korábban állandó értékűnek minősített áruk értécsökkenése és áresése sürgette a kötelmi jogi tartalmú szerződések tartalmának módosítását. Az áresés következményeit figyelő és hatásait kezelő jogszabályok nem léteznek. Kormányzati intézkedések ugyan születtek egyes területeken (pl. haszonbérleti szerződések), de döntően a konkrét eseteket, jogvitákat megoldó bírósági gyakorlat tölti meg tartalommal az általános törvényi szabályokat. Mivel magánjogunk a kodifikáció szigorú szempontjai szerint akkor még alapvető törvénykönyv híján volt, a bírói szokásjog teljesen elfogadott kútfőnek számított: „Érdemben ezt nem lehet helyteleníteni, mert a joggyakorlat – mint a jogi életjelenségek szeizmográffja – reagál legközvetlenebbül a jogkiváncs mindenképp, s nem kétséges, hogy a joggyakorlatból kialakuló elvben a necessitas juris követelményei megtalálják az opinio juris megvalósítható elvi tételeit.”²⁷ Az a gond persze megmarad, hogy a bírósági joggyakorlat kiérlelődéséhez gyakran hosszú idő kell, a hosszú idő alatt az életviszonyokban jelentős pótlólagos változások következhetnek be, így a jogbiztonság szempontja akár tartósan is sérülhet.

A joggyakorlat kitapintható reakcióját abban látja Székely, hogy a kötelelem módosító hatást nem az adósnak nyújtott könnyítésekben realizálják a bíróságok, hanem a kötelelem ellenszolgáltatásának összegszerű leszállításában, miáltal a kötelemet nem csekély mértékben módosítják. Székely felteszi a kérdést, hogy helyeselhető-e ez az eljárás? Kétségtelen, hogy az adósvédelem egyik régi formája ez a fajta jogvédelem. Az a meg-

²⁵ Uo. 51. p.

²⁶ Uo. 52. p.

²⁷ Uo. 53. p.

fontolás áll mögötte, hogy jellemzően a hitelező van erősebb, így kevésbé védelemre szoruló pozícióban. A méltányosság szülte római jogi tétel (*favorabiliores rei potius quam actores habentur*) elfajulásának tartja ezt felfogást Székely, s Jheringet idézi: „Ich glaube, dass man die ganz allgemeine Bemerkung aufstellen kann: es ist Zeichen einer schwachen Zeit, mit dem Schuldner zu sympathisieren. Sie selber nennt das Humanität.”²⁸ Székely a jogbiztonság szempontját állítja előtérbe, amikor az adósvédelem szerinte túlzott jelenségét értékeli. Álláspontja ez: „Az igazságszolgáltatásnak első sorban a megvalósítható jog parancsát kell tekintenie, s ha erre csak viszonylagos értelemben is mód van, figyelmen kívül kell hagyni más vonatkozást. Nem lehet tehát szabály a veszélyeztetett létfenntartás szolgálata, hanem csak kivétel ott, ahol az anyagi igazság magvalósíthatatlansága folytán annak alkalmazását a méltányossági szempontok indokolják.”²⁹ Ez a nézőpont a jog eredeti antik, római karakterét emeli ki, amely a jog lényegéhez tartozónak tartotta a kötelelemnek formálisan is következetes érvényesítését. Az anyagi igazság eszméje azonban még a jog világán belül elhelyezkedő posztulátum, amelynek Székely is alárendeli a formális jog szempontrendszerét.

Közelebbről vizsgálat tárgyává teszi a szerző a bérleti és adásvételi szerződéseket. A Kúria kiformalódott és általánosan követett gyakorlata szerint a bérlő megfelelő esetekben bérmérséklést kérhet; a gazdasági lehetetlenülés elvére való hivatkozással általában csak a határozott s hosszabb időtartamra kötött (így rendes felmondással meg nem szüntethető) üzlethelyiségek bérének leszállítását lehet kérni. Ha azonban a szerződés felmondható, vagy a hátra lévő idő már nem számottevő, vagy ha a bérbeadó a bérleti jogviszony felbontásába beleegyezik, nincs helye bérmérséklésnek. A kialakult bírói gyakorlat tehát a szerződés felbontásának indokául az általános gazdasági viszonyokban beállott, nagymérvű, előre nem látható, s a szokásos mértéket messze meghaladó mértékű kockázatot együttesen fogadta el relevánsnak. A méltányosság elve e konjunktív tényezők fennállása esetén érvényesülhet. Szükséges azonban ilyen esetekben a körülmények komplex vizsgálata: „A gazdasági lehetetlenülés vizsgálatánál tehát a kölcsönös szolgáltatások értékbeli egyensúlya felbomlásának van döntő jelentősége, s így esetleg megállapítható akkor is, ha az adós bérlő különben nem vagyontalan és nem is fizetéseképtelen.”³⁰ A jognak tehát szigorúnak kell lennie: ott, ahol a gazdasági lehetetlenülés akár egyetlen előfeltétele hiányzik, a bér mérséklésére irányuló igény nem honorálható.

Az adásvétellel kapcsolatos hasonló jogi problémák elemzéséhez még a judikatúra kevés anyagot szolgáltatott. Annyi látszik, hogy a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közti nagymérvű aránytalanság esetén helye lehet a vételár módosításának. A vállalt szerződési kötelezettséggel szemben az utóbb bekövetkezett gazdasági lehetetlenülésre azonban nem hivatkozhat az az adós, aki a szerződéskötéskor olyan mérvű kockázatot vállalt, amely a mélyreható gazdasági válságjelenség bekövetkezése nélkül is megghiúsította volna a teljesítést. Székely szerint az alsóbb bíróságok liberálisabb ítélkezési gyakorlattal szemben a Kúria az ingatlanokat érintő adásvételi ügyleteknél az ingatlan értékcsökkenését, s ezzel a vevő jövedelemcsökkenését egymagában nem tekinti olyan sú-

²⁸ JHERING 1874, 82. p.

²⁹ SZÉKELY 1934/35, 54–55. pp.

³⁰ Uo. 56. p.

lyúnak, amely a gazdasági lehetetlenülés megállapításához vezethetne. A jövedelemcsökkenésnek csak extrém esetekben (az adós gazdasági megrendülése) lehet relevanciája. A Kúria tehát a teljesítés alól szabadulni kívánó adósokkal szemben a jog szigorát állította: „*A konkrét esetek kapcsán jogi tételként főként a kölcsönre vonatkozólag inkább annak a hangsúlyozását találjuk, hogy a válságos gazdasági viszonyok következményeként jelentkező általános adósságteher mérséklésére a gazdasági lehetetlenülés szabályai nem terjednek ki, s arra más törvényes rendelkezések sem adnak módot.*”³¹ Székely konklúziója is egyértelműen a jogbiztonság szigorú érvényesítésnek szempontját mutatja: „*Bíróságunk higgadt mérséklete minden tekintetben megnyugtató elvi álláspontot foglal el, s mindenre körültekintő mérséklete folytán nem kell attól tartanunk, hogy a méltányosság elvének széleskörű magyarázatával s alkalmazásával az abszolút jogelveket a veszélyeztetett létfenntartás szolgálatába állítja, s a summa aequitas fogalmát summa iniquitas tartalmával telíti.*”³²

A nem-vagyoni kártérítés problematikája

Kitűnő dolgozatot publikált Székely István a Kolosváry Bálint-Emlékkönyvben az erkölcsi kár bekövetkezése nyomán érvényesíthető kártérítéstől. Izgalmas téma ez, mely máig se vesztett aktualitásából. Ez az emlékkönyv egyben nagyszerű példája azoknak a tanulmányköteteknek, amelyekben a kor legjobb jogtudósai adtak számot kielélt dolgozataikkal koruk aktuális kérdéseiről. A tudományos élet igazi kincsesládái voltak ezek az emlékkönyvek.

Tanulmánya elején Székely ismét Grosschmid megállapításait idézi, aki szerint a kártérítési kötelezettség tételként csakis a vagyonbeli sérelem jóvátételére irányulhat, hiszen a nem-vagyoni hátrányokkal kapcsolatban alkalmazható objektív zsinórmérték nem létezik, az idevágó jogalkalmazás csak eseti bíráskodás lehetne. Ezzel szemben áll Székely álláspontja: „*Vannak erkölcsi javaink, eszmei értékeink, melyek legalább is oly becsesek, mint vagyoni érdekeink, s az eme erkölcsi és eszmei javainkban szenvedett sérelem hatásában gyakorta felülmúlja vagyoni érdeksérelmünk jelentőségét.*”³³ Kifejti, hogy elmaradott az a szemlélet, amely a magánjogot pusztán a vagyoni érdekek védelmét szolgáló intézménynek tekinti. A személyiség magánjogi védelméről van szó, amely korábban inkább a büntetőjog és a közigazgatási jog védelmét élvezhette. A fejlődésnek azonban az az iránya, hogy a pénzben ki nem fejezhető személyi javak, a bennük foglalt erkölcsi és eszmei értékek is kellő vagyonjogi védelemben részesüljenek. Hivatkozik az Mtj. indoklására, amely kifejti, hogy az alanyi értelemben vett személyiség nemcsak a vagyoni érdekű jogosítványok érvényesítésének jogát jelenti, hanem a legtágabb értelemben vett minden jogét, amellyel a tárgyi jog a jogképes személyt felruházza. Székely röviden utal a korábbi, magyar rendi jog megoldására, amely a hatalmaskodás intézménye útján nyújtott jogvédelmet azoknak, akiknek materiális káruk

³¹ Uo. 57. p.

³² Uo. 58. p.

³³ SZÉKELY 1939, 432–433. pp.

nem származott (*Tripartitum* II. 66-67. c.). Bár ez büntetőjogi karaktert hordozott, tudjuk, hogy a nemesek közti hatalmaskodási perek szankciós kihatásukban magánjogias jelleget öltöttek magukra. A védelmet élvező személyiségi jogokat az Mtj. nem sorolja fel, azt – helyesen – meghagyja a bírói gyakorlatnak. A jellemző esetek a következők: élet, testi épség, egészség, szabadság, becsület, jó hírnév, köztisztélet, vallásos, hazafias érzés, erkölcsi, fizikai, lelki nyugalom, tudományos érdek, szégyenérzet, szemérem, testi fájdalom, lelki gyötrelem, erkölcsi mellőzés, családi állás, házjog, címer, szerzői jogok, etc.

Az immateriális kártérítési igény általában valamely szerződésen kívüli viszony folyamánya. Az ilyen kár alatt azt a hátrányt kell érteni, minek következtében a jogalany erkölcsi vagy eszmei javaiban kárt szenved. Minden erkölcs veszteség ide tartozik, melyet a sértett személyében, állásában, társadalmi helyzetében, emberi méltóságában, a neki kijáró tisztületben, bizalomvesztésben elszenved. A nem-vagyoni kártérítésnek azonban csakis szándékosság vagy súlyos gondatlanság esetén van helye, tehát a vétkeességi elv érvényesül. Mivel azonban súlyos és összetett erkölcsi szempontokat kell értékelni, ezért kártérítésnek csak akkor lehet helye, ha a méltányosság és az eset összes körülményei ezt megkövetelik. A jogellenesség tényállási elem, tehát a pusztá méltányosság alapján nem ítélt meg nem-vagyoni kártérítés. Kell, hogy a körülmények vizsgálatakor az individuális szempontok messzemenően érvényesüljenek. A megítélt elégtétel mértéke gyakran csak szimbolikus, mert nincs kialakult gyakorlata, és a magánjogi ítélezés ilyen formán is igyekszik elkelní a látszatot, hogy kriminális fórumként szolgáltatson igazságot. A gyakorlatban azonban fokozatosan tért hódít az angol bírósági szemlélet, amely bátran szab ki jelentős mértékű elégtételi összegeket is.³⁴

Felveti Székely azt a gondolatot, hogy indokolt lenne a vétkeességi elv szigorán lazítani, „figyelemmel arra, hogy a károsult a konkrét esetben igazságot, s nem elméleti kauzát keresve, azt nézi, hogy miképpen nyer elszenvedett kárért megtérítést.”³⁵ Azt a kérdést is megvizsgálja, hogy ha nincs is objektív zsinórmérték a nem-vagyoni kártérítés megállapításához, az absztrakt károsítás szabálya alapján a bíróság a Pp. 271. §-a alapján tud döntést hozni. Bár a természetbeni kártérítés sem kizárt, jellemzően pénzben nyújtott kártérítésnek van helye. Kijelenti továbbá, hogy az eszmei kár megtérítése iránti igény nem lehet függvénye vagyoni kárnak, tehát önálló jogigény rangján áll. Az is fontos jellemzője e jognak, hogy személyhez tapad, vagyis fő szabály szerint át nem ruházható, nem örökölheto (kivéve, ha a keresetet már benyújtották). Az ilyen tárgyú perekben az elévülési idő a szokásosnál rövidebb.

Székely áttekinti tanulmányában az immateriális kártérítés tárgyában követett korabeli joggyakorlatot is. Megállapítja, hogy e jog fejlődésének nagy lendületet adott a sajtóról, majd a becsület védelméről szóló 1914: XIV. és XLI. törvénycikkek. Különösen fontos a sajtótörvény 39. szakaszában megfogalmazott jogelv, miszerint a sajtóközleménnyel okozott vagyoni káron felül a nem-vagyoni kárért is megfelelő pénzbeli elégtétel követelhető, a méltányosság tükrében.

³⁴ Vö. ALMÁSI 1929, 186. p; DEZSŐ 1917, 332. p.

³⁵ SZÉKELY 1939, 438. p.

A becsületsértésnek különösen fontos esetei a női szemérmén esett sérelmek. A régebbi bírói gyakorlat itt is inkább a vagyoni vetületében könnyebben ragadható szempontok mentén haladt, de a gyakorlat változóban volt: a csábítás, az öncélú kerítés ellenében a gyakorlat mindinkább védelmébe vette az erkölcsiségében eredménnyel megtámadott nőt. *„Miben állhat csábításnál az erkölcsi kár? Jelentkezhetik az mint erkölcsi és társadalmi capitis deminutio, mely megfosztja a nőt erkölcsi, társadalmi értékeléstől, s ez okból rendszerint csökkenti a férjhezmeneteli lehetőségét, súlyos lelki fájdalomnak, mellőzésnek, megvetésnek, vagyonilag nem értékelhető lelki szenvedésnek válik forrásává. Joggyakorlatunk szerint csábítást követ el bárki, ha tisztességes és tapasztalatlan leányt házassági ígérettel rávesz arra, hogy vele nemileg érintkezzen.”*³⁶ A kizáró tényezők a joggyakorlatban bőségesen kidolgozást nyertek, mint pl. kifogás alá eső életmód, „provokatív kacérság”, a viszony többekkel való folytatása, etc.

Az erkölcsi kártérítésre irányuló igény megalapozottságát erősítő tényező a függőségi viszony. Itt emlitem, hogy ez az esetkör nem-specifikus volt annyiban, hogy kártérítéssel mindig férfi tartozott, a vele alárendelt helyzetben lévő nő irányában. Ilyen esetekben a sértetti beleegyezés sem szünteti meg a cselekmény jogellenes jellegét. Egy másik esetkör, de a kor tradíciókba kapaszkodó jellegét jól illusztrálja, hogy – *Székely* és egyes kúriai döntések értelmében is – a jegyesi viszony felbontása is lehetőséget adhatott az erkölcsi kártérítésre: *„Különös figyelemmel a mai társadalmi élet kirívó fonáságaira és lelkiismeretlen léhaságaira, oda kell hatnunk., hogy a hiszékeny ex-menyasszonyok a legtöbbször alaptalan társadalmi előítéletből keletkezett erkölcsi kárukra a fenti jogelv alapján méltányos elégtételt nyerjenek.”*³⁷ *Székely* végül a testi épség és egészség ellen elkövetett cselekmények nyomán keletkezett nem-vagyoni károk kérdését vizsgálja. Mércét itt is nehéz találni, mindegyre a méltányosság eszméje bukkan fel. Ám a méltányosságot a bírói gyakorlat szűkre vont határok közt engedi csak érvényesülni, amivel szemben viszont *Székely* reményének ad hangot, *„hogy a fejlődés a gyakorlati élet eme változatos területén is eléri azt a fokot, mely a jogeszmé követelményeit minden vonatkozásban kielégíti.”*³⁸

³⁶ Uo. 442. p.

³⁷ Uo. 445. p.

³⁸ Uo. 446. p.

III. Fontosabb művei

A pénztartozások elmélete, különös tekintettel a készpénz kölcsönök ártértékelésére. Tanulmány a magyar magánjogból, Eger, 1929.

A gazdasági válság köteleim módosítása. Jogakadémia polgárainak tudományos és diákpolitikai folyóirata és a Jogakadémia Barátai Szövetségének közlönye, Eger, 1934/35, 3–4. sz., 50–58. pp.

Házassági reformgondolatok. In: Az Egri Érseki Jogakadémia 1935/36-1936/37. akadémiai évekről kiadott évkönyve, Eger, 1937.

Erkölcsei kár – erkölcsi kártérítés. In: Emlékkönyv Kolosváry Bálint dr. jogtanári működésének negyvenedik évfordulójára, Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1939, 432–449. pp.

Dologi jogunk fejlődésének újabb jelenségei. In: A magyar jog fejlődése a Trianont követő húsz év alatt. BALÁS P. ELEMÉR, HELLER ERIK, SZEMÉLYI KÁLMÁN, SZÉKELY ISTVÁN és TÚRY SÁNDOR KORNÉL előadásai (A Kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának kiadványai 1.), Kolozsvár, 1941, 41–89. pp.

Fejezetek az öröklési jog köréből. Dr. Székely István egyetemi ny. r. tanár úr előadásai és engedélye alapján összeállította dr. JAKAB FERENC, h. és évsz. n.³⁹

Kéziratban:

A pénztartozások fizetésének helye

Biztosíték, zálogjog

A méltányosság elvének érvényesülése Magyarország magánjogi törvénykönyvének javaslatában

Erkölcsei kár, erkölcsi kártérítés

Elévülés, elbirtoklás

A kir. Kúria újabb gyakorlata a nőtartási perekben

IV. Irodalomjegyzék

ALMÁSI ANTAL: *A kötelmi jog kézikönyve.* 2. kiadás. Budapest, 1929.

DEZSŐ GYULA: *Az objektív kártérítés tana.* Függelék: az erkölcsi kár. Budapest, 1917.

ERNST JÁNOS: *A kamat.* Pozsony, 1899.

FINKEY FERENC: *A magyar büntetőjog tankönyve.* Budapest, 1909.

HAJDU LAJOS: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1971.

HÓMAN BALINT: *A magyar pénz története.* Budapest, 1916.

JHERING, RUDOLF: *Der Kampf um's Recht.* 4. Aufl. Wien, 1874.

Magyar Katolikus Lexikon. XII. kötet. Szent István Társulat. Budapest, 2007. 697. p. [MKL 2007]

RAFFAY FERENC: *Magyar magánjog kézikönyve.* 3. kiadás. Budapest, 1909. II. kötet.

SZABÓ PÁL: *A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága.* Pécs, 1940.

SZERB ANTAL: *A királyné nyakláncja.* 5. kiadás. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1975.

³⁹ A jegyzet sajnos nem tartalmazza, pontosan melyik tanév előadásanyaga került lejegyzésre és közlésre; az egyetlen eligazító dátum a kéziratnak kötelespéldányként [!] a M. Kir. Közp. Statisztikai Hivatal Könyvtárába kerülése: 1943.

PÁKOZDI ZITA

TÓTH KÁROLY

(1876–1928)

I. Életrajz

Az ország¹ több jogi karát bejárta egyetemi oktató, Tóth Károly 1876. szeptember 28. napján született Kiskunhalason. Eredeti vezetéckneve *Tooth*, nemesi származására *tarpai és margittai* előneve utalt, amelyet azonban – szerény természete miatt – nem használt.² Élete és pályája a halasi gazdag földbirtokosságból indult. Ez eleve predesztinálhatta volna sorsát. Ő azonban nem maradt meg a nemesi kúriánál és földnél, hanem a *jurisprudencia* felé fordult, és a nemzeti hagyományoknak – fundamentum, történelem, közügy – szentelte életét.³

Sub auspiciis Regis jogi doktorként végzett Budapesten, és külföldi tanulmányút, valamint rövid bírósági szolgálat után 1905-ben a debreceni jogakadémia polgári perjog tanára lett.⁴ Kevesen tudják, hogy ikertestvére is volt,⁵ akivel életrajza több közös pontot mutat: Tóth Lajost is *sub auspiciis* kitüntetéssel avatták doktorrá, bírói gyakorlatot is szerzett, és ugyan ő egy évvel hamarabb, 1904-ben, szintén a debreceni jogakadémián találta meg a helyét. Kutatási területe sem esett messzire a Tóth Károly által választott perjogtól: a magánjoggal foglalkozott, azon belül széles spektrumot – általános tanok, dologi jog, kötelmi jog, öröklési jog – ölelt fel munkássága.⁶

Tóth Károly életútja Debrecen után Budapestre vezetett, ahol a budapesti egyetem magántanára lett. Végül 1912-ben a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemen kezdett dolgozni a polgári törvénykezési jog egyetemi tanaraként.⁷

Kolozsvárt kellett elhagynia a viharos történelmi események miatt. Az első világháború befejezése után Erdély és Partium elszakításának eredményeként a Kincses Város is román fennhatóság alá került. Menekült az egyetem is, amely Szegedre költözött át. Így került Tóth Károly is Szegedre, ahol a háború utáni évek viszonylagos rendeződése

---

¹ Értve ez alatt a Trianon előtti Nagy-Magyarországot.

² MOÓR 1928, 292. p.

³ ZOLNAI 1928, 8. p.

⁴ Révai Nagy Lexikona XVIII. 1925. 385. p.

⁵ Tóth Lajos (Kiskunhalas 1876. szeptember 28. – Budapest 1936. november 25.)

⁶ Életrajzára és műveire lásd: Magyar Életrajzi Lexikon, II. kötet. 1969. 894–895. pp. BALOGH 2018.

⁷ Uo. 894. p.

után immár nyugodt körülmények között folytathatta oktatói tevékenységét, és kezdhette meg az egyetemi és városi élet fejlesztését célzó munkáját az akkori közélet egyik vezetőjeként. Ahogy Moór Gyula fogalmazott a halálára írt megemlékezésében „*A nagy magyar Alföld ajándékozta őt Erdély egyetemének, s a nagy magyar Alföldön új hazára lelt kolozsvári egyetemen ő volt az erdélyi gondolat leglelkesebb képviselője.*”⁸

1921-től 1928-ig (halálának bekövetkezéséig) a polgári törvénykezési jogi tanszék vezetője, az 1921/22-es tanévben a Jog- és Államtudományi Kar dékánja volt. Dékánsága alatt ünnepelte az egyetem az ötvenéves jubileumát. Vezetői képességeit bizonyítja, hogy az egyetem rektoraként is dolgozott, amely időszak nem csak az egyetem, hanem Szeged város számára is kimagaslónak minősíthető, a várost elképzelhetetlennek tartotta az egyetem és az egyetemi (tudományos és kulturális) élet nélkül.

Kitartó és lelkes egyetemi munkájának köszönhetően oktató kollégái alkalmasnak találták a felsőházi képviselőlet ellátására is,⁹ amelyről gróf Klebelsberg Kunó miniszter elismerően emlékezett meg halálára írt nekrológjában: „Azzal a páratlan szeretetreméltósággal és derűvel, amely minden belső komolysága mellett is egyik legkedvesebb tulajdonsága volt, képviselte az egyetemi gondolatot, éppen abban az időben, amikor a magyar közgazdasági élet kedvezőtlen helyzetében a vidéki egyetemek fenntartásának még sok ellenzője volt. Nem hiszem, hogy valaki Magyarországon az egyetemi gondolat népszerűsítésének annyi jó szolgálatot tett volna, mint éppen Tóth Károly.”¹⁰

Egy személyben volt gyakorló jogász, jogtudós, egyetemi oktató és egyetemi vezető, a közügyek lelkes támogatója és megvalósítója. Mindemellett a társadalmi és társasági élet eleven karakterű képviselője is volt.¹¹

Már serdülő korában kimagaslott kortársai közül, és tudományos munkássága, nagy műveltsége lehetővé tették számára, hogy a szegedi egyetem rendes tanári székét tölthesse be.¹²

A hallgatókat *magister*ként „nemes szíve teljes melegével”¹³ és megértéssel oktatta, nevelte. Vallotta, hogy a tanítás célja tudást adni, nem holt ismereteket.¹⁴

Tudósként a jogtudományok mélyenszántó, éles logikájú művelőjének tekintették,¹⁵ akinek érdeklődése ezerfelé ágazott.¹⁶ Kezdetben foglalkozott közjogi¹⁷ és magánjogi¹⁸ témákkal is, majd egy speciális anyagi jogi területre, a kereskedelmi jogban érvényesülő magánjogi jogvédelemre irányult figyelme,¹⁹ végül teljes mértékben a polgári törvény-

⁸ MOÓR 1928, 292. p.

⁹ Szeged szabad királyi város tanácsának Tóth Károly halála alkalmából a Ferencz József egyetemhez intézett részvét-távirata. 299. p.

¹⁰ KLEBELSBERG 1928, 3. p.

¹¹ KOLOSVÁRY 1928, 294. p.

¹² Szeged szabad királyi város tanácsának Tóth Károly halála alkalmából a Ferencz József egyetemhez intézett részvét-távirata. 299. p.

¹³ A kifejező szavak *Issekutz* Béla gyászbeszédében találhatók. Széphalom, 1928. 2. évfolyam 7–8. 296. p.

¹⁴ TÓTH 1923, VII. p. (Előszó a második kiadáshoz.)

¹⁵ MOÓR 1928, 292. p.

¹⁶ KOLOSVÁRY 1928, 294. p.

¹⁷ TÓTH 1904.

¹⁸ TÓTH 1905.

¹⁹ TÓTH 1907.

kezési jognak²⁰ szentelte kutatói munkáját. Műveiből kitűnik, hogy „igazán csak a problémák mélységei vonzották.”²¹

A szilárd jellemű, kiváló képességű, vasszorgalommal és nagy lendülettel bíró embernél²² az oktatói-tudományos tevékenység mellett első helyen állt az egyetem és annak ügye. Figyelemmel követte az egyetem Kolozsvárról Szegedre történő átköltözését, amely eseményt később a következő érzelmes szavakkal irt le:

„Az egyetem Szegednek több évtizedes álma volt. Amikor a nagy összeomlás után döntés előtt állott a kérdés: melyik magyar városban helyeztessenek el a számkivetett egyetemek, akkor Szeged főispánja, polgármestere, törvényhatósági bizottsága egyhangú határozatával kívánták, követelték Szeged részére a kolozsvári egyetemet, szemben azzal az akkor tervezett megoldással, hogy Erdély egyeteme – ideiglenesen – Kolozsvár felszabadulásáig a debreceni Tisza István egyetemmel – önállóságát megtartva – cooperative működjek együtt.”²³

Előkelő családi összeköttetésekkel rendelkezett, amelyeket a közcélok, így az egyetemi fejlesztések megvalósítására minden esetben kész volt felhasználni.²⁴ Minden valószínűség szerint ez is hathatós segítséget jelentett abban, hogy az ő rektorsága alatt kezdődött meg a gyermekklinika és az egész klinikai tömb felépítése. Nagy segílyt eszközölt ki a filozófiai kar fejlesztésére is, és megindította a természettudományi intézetek kialakítását.²⁵ Ebből is látszik, hogy támogatása nem csak a választott tudományterületén működő egységekre, hanem az egyetem összes karára kiterjedt.

Az egyetemért kész volt komoly harcba is szállni. Amikor az egyik éppen aktuális szegedi országgyűlési képviselő²⁶ támadást intézett a vidéki, így a szegedi egyetem ellen, kötelességének érezte azt elhárítani, és felhívni a figyelmet arra, hogy Szeged az egyetem nélkül európai értelemben soha nem lehetne nagyváros. Az egyetem, amely már meglévő, több mint félszázados múlttal rendelkezik, a nemzeti kultúra emelését szolgálja, amelyet támogatni kellene, és nem ledönteni, ami a demokratikus fejlődést tenné lehetetlenné és egyúttal a nemzet reménységét az ősi határok visszaállítására.²⁷

Tagja volt a *Felsőoktatási Egyesületnek*, amelynek rendezvényein felszólalva hangsúlyozta a kultúra decentralizációjának a szükségét, amelytől – ahogy fogalmazott egyik beszédében – a nemzet reneszánsza függ, és amely decentralizáció a vidéki egyetemekről indul ki.²⁸

Szintén a kultúra iránti érdeklődését és elköteleződését mutatja, hogy a szegedi képzőművészeti egyesület elnöke volt, és ő hívta életre a *Széphalom* című folyóiratot. Agitált a folyóirat által képviselt eszme (tudás és szépség, filozófiai elmélyülés, idealizmus, európai kultúra, a magyar régiség életre keltése, hagyománykeresés, de ugyanakkor modern

²⁰ TÓTH 1910.; TÓTH 1912.; TÓTH 1914.

²¹ KOLOSVÁRY: 296. p.

²² Somogyi Szilveszter szegedi polgármester fogalmazott ekként a gyászbeszédében – *Széphalom*. 1928. 2. évfolyam 7–8. 299. p.

²³ TÓTH 1928, 126. p.

²⁴ MOÓR 1928, 292. p.

²⁵ *Issekutz Béla gyászbeszéde*. *Széphalom*. 1928. 2. évfolyam 7–8. 296. p.

²⁶ Rassay Károly (politikus, lapszerkesztő, 1929-től 1944-ig Szeged országgyűlési képviselője)

²⁷ TÓTH 1928, 127. p.

²⁸ A Délmagyarország 1928. január 24-i sz. http://digit.bibl.u-szeged.hu/00000/00099/01928/00019/dm_1928_019_006.pdf.

szellemiség) mellett. Neve lényegében egybeforrt a folyóirat nevével.²⁹ A folyóirattal kapcsolatos alkotó munkájában olyan személyek is munkatársai voltak, mint *Kosztolányi Dezső*, *Juhász Gyula*, gróf *Teleki Pál*, *Móra Ferenc*, *Reményik Sándor*, *Szerb Antal*.

Halála hirtelen és tragikus módon következett be 1928. április 21. napján Budapesten.³⁰ *Moór Gyula* érzékletesen szemlélteti a származása, élete és halála körülményei közötti ellentétet: „*A gazdag és előkelő úr, a magyar törvényhozás felső házának tagja [...] haláltusáját elhagyottan, összetörve vívja a nyomorultak végső állomásán, a Rókus-kórház egyik szegényes, névtelen szenvedőkkel teli szobájában. Aki felé a szerencse biborpalástjában jött az Élet, a Halál a szerencsétlenség tépett, rongyos ruhájában kereste fel.*”³¹

Pályatársai és a tudományon kívül mások is megrendülten vették tudomásul, hogy tudományos, oktatói és közéleti életpályája derékba tört azáltal, hogy élete delelőjén szólította el a sors.³² Személyének és személyiségének jelentőségét mutatja, hogy gróf Klebelsberg Kuno az egyik legjobb személyes barátjának nevezte őt.³³ Elismertségét és alkotó tevékenységének monumentális jellegét bizonyítja, hogy halálakor az általa életre hívott *Széphalom* folyóirat – annak alapításában való közreműködésének elismeréseként is – külön számot jelentett meg *Tóth Károly emlékezete* címmel. Ebben pályatársai, barátai, tisztelői, a folyóiratos munkatársai – így például *Juhász Gyula*³⁴ és *Oláh Gábor*³⁵ versben – idézték fel emlékét, és az akkori városvezető mellett számos sajtóorgánum (*Hétfői Rendkívüli Újság*, *Szegedi Szemle*, *Nemzeti Ujság*, *Délmagyarország*, *Szegedi Napló*, *Pester Lloyd*, *Magyar Hírlap*) is megemlékezett róla.

II. Tudományos munkásság

A kutatói és tudományos munkásságának kezdetén megjelent két kisebb monográfiája, – az *Önkormányzat* és *A váltó fogalma* – részterületek beható tanulmányozásának eredményei. A jelen emlékező és tisztelgő írás *Tóth Károlynak* oktatói és kutatói termésének nagyobb mennyiséget kitevő írásaira tekintettel azonban – természetesen nem lebecsülve e korai íráskor jogirodalomban betöltött szerepét – a jogvédelem és a polgári perjog körében alkotott tudományos munkáira koncentrálok.

Tóth Károly felismerte azt az örökigazságnak tekinthető tételt, miszerint a kereskedelmi jog a fejlődésben legelől járó része a jognak, emellett a legkomplexebb jelenségek együttese. Ez lehetett inspiráló gondolata a *Magánjogi jogvédelem a kereskedelmi jogban* című írásának.

A rövid munkában célja rámutatni arra, hogy a kereskedelmi jog önvédelmi és önvégrehajtási jelenségei (például a zálogjog, a beszámítás, a kártérítés, a különféle biztosítékok,

²⁹ ZOLNAI 1928, 14. p.

³⁰ Közlekedési baleset áldozata lett, amelyet az általa „öszönösen irtózott” (MOÓR 1928, 293. p.) villamostól szenvedett el.

³¹ MOÓR 1928, 293. p.

³² Lásd például: Moór 1928, 294. p.; *Issekutz Béla* rector magnificus, *Menyhárt Gáspár* jogkari dékán és *Somogyi Szilveszter* szegedi polgármester gyászbeszédei – *Széphalom*. 1928. 2. évfolyam 7–8. 296. p., 297. p. és 298. p.

³³ KLEBELSBERG 1928, 3. p.

³⁴ *Epitaphium – In memoriam doctoris Caroli Tóth.*

³⁵ *Tóth Károly emlékére.*

ügy, mint a foglaló, kötbér) heterogén természetű jogjelenségek, amelyek azonban közös gyökérből fakadnak, nevezetesen a magánjogi jogvédelem részjelenségeiből.

Célkitűzése során négy nagy témakört jelöl meg. Elsőként a jogvédelem (állami és egyéni, azaz önvédelem) fogalmának tisztázását, hiszen e köré csoportosította kutatási kérdéseit. Ehhez kapcsolódóan másodsorban az alanyi magánjog és az igény elhatárolását. Harmadrészt – közelítve a címben jelzett tárgyhoz – a kötelmi jellegű jogviszonyok magánjogi védelmét, amit azzal indokol, hogy a kereskedelmi jog is kötelmi jelleggel bír. Ennek során a kötelelem megerősítését és annak biztosítékait boncolgatja. Utolsó meghatározott témaköre a kereskedelmi jog konkrét magánjogi jogvédelme. Ennek eredményeit Tóth egy másik kötetben adta volna közre, erre utal a kiadott mű alcíme is,³⁶ azonban erre ismeretlen okból nem került sor.

„[A]zok az évek, amiket a debreceni jogakadémián a tudományosságnak szentelt, az elméleti gondolkodót revelálták benne, aki köteteken át elmélkedik a leggyakoribb jognak, a perjognak, irányelvein és alap-principiumain.”³⁷ Ennek egyik eredménye fő műve, a Debrecenben megjelent kétkötetes *Polgári törvénykezési jog*, amely két kiadást is megélt.³⁸ A munka jellemzően elméleti alapokon nyugszik, hangsúlyosan az írásos élő jogra támaszkodik, de ott, ahol ilyen nem állt rendelkezésre a szokásjogi szabályokat és a külföldi kódexeket használta.

Kiindulópontja, hogy a polgári törvénykezés a magánjog külső kérge. A törvénykezésnek két területét különíti el, mert nem csak az állami törvénykezés képezi ennek részét, hanem beletartozik ebbe az is, ha valaki önerejével fejt ki a törvénykezési magatartásokat (önhatalmú törvénykezés). Vizsgálja a törvénykezést a birtoktanra vetítve, amelyet azzal indokol, hogy a birtokvédelem szubjektív törvénykezési jognak tekintendő.

A mű elején természetesen fogalmi alapvetésekből indul ki, elemzi és tisztázza a magánjog, a magánjogi alapviszonyok, a védő jogviszonyok, az igény, a törvénykezés és ennek alanya, az önhatalmú törvénykezés (pl. visszatartás, beszámítás), a birtok és az államhatalmi törvénykezés fogalmát. Az államhatalmi törvénykezést, tehát a pert, mint a törvénykezés legfontosabb „tünetének” tekinti. Ezen belül munkája felöleli a peralanyokat, a pertartamot és a per tárgyát is.

Egyik fő tételének tekinthető az általa kidolgozott parancsokra épülő elmélet. (Ez nem tévesztendő össze a Magyary-féle parancselmélettel, amely az ítélet jogi természetére vonatkoztatva fogalmazta meg azt, hogy az ítélet a bírónak, mint az állami felségjogot gyakorló személynek a parancsa.³⁹ Tóth – ezzel szemben – az ítéletet deklaratív aktusnak (az igazság megmutatásának) minősítette.⁴⁰) Felfogásában a parancs lehet vallási, erkölcsi, stb. jellegű, amelyek a társadalmi életet rendező ún. hatalmak, és az állam ezeket „honorálja” a közjogi parancsok megalkotásával. Vagyis az első parancsokból erednek a másodparancsok, amelyek lehetnek magánjogiak is. A magánjogi parancsok közé tartoznak az önsegély vagy például az engedelmességre kényszerítő szabályok (a zálogjog, kötbér, visszatartási jog), a közjogi parancsok körében a perjogi és a végrehajtási szabályok említhetők legelsőként.

³⁶ Az elkészült írást I. résznek jelölte, és az *Általános tanok* alcímet adta neki.

³⁷ ZOLNAI 1928, 9. p.

³⁸ Debrecen 1910. és Debrecen 1923.

³⁹ MAGYARY 1898, 33. p.

⁴⁰ Lásd ehhez: TÓTH 1912, 640. p.

Tóth Károly nyughatatlan természetét, folyamatos elemző-gondolkodó attitűdjét igazolja, hogy e munka második kiadása nem pusztán az első kiadás megismétlése, de még csak nem is annak rövid átdolgozása. Ott, ahol indokolt volt, bővítette a tárgyalta anyagrészeket (így például a jogforrások, a bíróságok és szervezetrendszerük, az alapelvek és a permenet tekintetében), és ott, ahol szűkítés volt szükséges, a korábban kidolgozott részeket elhagyta (így a tisztán magánjogi vonatkozású részeket, köztük a birtoktant, vagy az egyes önhatalmú tevékenységek részletes tárgyalását). E kiadásban a német és magyar jogirodalom széleskörű feldolgozása tapasztalható. A hazai perjogelmélet területén Plósz Sándor, Magyary Géza és Bacsó Jenő neve emelendő ki, akiknek álláspontjait és véleményeit nélkülözhetetlennek tartotta az egyes témák kifejtésénél. E mellett a jogvédelemre és annak magánjogi vonatkozásaira, de a jogbölcseleti, büntetőjogi és jogtörténeti kapcsolódási pontokra is kitért.

Nem tagadja, hogy a polgári per összetett, successiv tényálladék. Vagyis nem egy pillanat („*pillanatnyi factum*”), hanem jelenség, amely több tényállás-részből áll össze. Ennek során logikusan végigvezeti az olvasót az egyes állomásokon.

Tekintve, hogy e munka sok eljárásjogi intézményt ölel fel, e helyen csak az alapelvekkel kialakított álláspontjait ismertetjük. Felismerte ugyanis az alapelvek polgári perben betöltött szerepének kiemelt jelentőségét, ezért ezeket már taglalja és rájuk külön címet szentel a második kiadásban. Az általa „vezérigéknek” nevezett elveket veszi sorra, hiszen azok „*megvilágítják a per külső tartalmát, mint egészséges jelenséget.*”⁴¹

Egyszerűen, tömören, mégis szemléletesen írja le a rendelkezési elvet: a felek uralma jelenik meg e vezérigéken keresztül a per tárgyává tett magánjog és a per tartalmát képező perjogok fölött. Vagyis a fél a rendelkezési elv alapján – következik ez az anyagi jogi kódex szabályozásából – mind perindítás előtt, mind azt követően, tehát a per alatt is elismerheti az ellenfél jogát, lemondhat saját jogáról, egyezséget köthet. Mindezek mellett – és mindenekelőtt – eldöntheti, hogy a magánjog által védett alanyi jogait egyáltalán érvényesíti-e polgári peres úton. Amennyiben igen, úgy a per megindítása után a perbeli jogai vonatkozásában is megilleti a szabad rendelkezés (pl. keresetét megváltoztathatja, keresetétől elállhat, bizonyítási indítványt terjeszthet elő, eldöntheti, hogy érdemben védekezik, vagy csupán az eljárás megszüntetésére irányuló kérelmet terjeszt elő, stb.). Felhívja ugyanakkor a figyelmet arra, hogy a perjogok feletti rendelkezési jog nem terjed ki arra, hogy a bíróság miként alkalmazza az eljárási szabályokat: „*A fél a perben subordinálva van a bíróval szemben. Ha a bíró perbeli magatartását sérelmesnek, az eljárási szabályokkal ellenkezőnek tartja, csak birtokon kívül kereshet orvoslást. A fél a bíróval nem rendelkezik.*”⁴²

Ismerteti a polgár perjog másik, több évszázadra visszanyúlóan kialakult – a bíróság és a felek közötti „munkamegosztást” jelentő – elvét, a tárgyalási elvet: „*Fél, add nekem a tényeket. [...] Fél: bizonyítsd az állított tényeket. [...] Ellenben a jogszabályokra nem vonatkozik a tárgyalási elv. Ezeket nem kell a feleknek összehordani. Iura novit Curia.*”⁴³

⁴¹ TÓTH 1923, 397. p.

⁴² TÓTH 1923, 401–402. pp.

⁴³ TÓTH 1923, 402. p.

A bírói pervezetés – amely álláspontja szerint nem jelent nyomozást!⁴⁴ – kapcsán jegyzi meg, hogy ez nem áll ellentétben a tárgyalási rendszerrel, a peranyag összegyűjtése és bíróság elé tárása ettől még a felek kezében marad. Vallotta, hogy a bíró a pervezetés során csupán motívumokat ad számukra a peranyag összehordására, annak érdekében, hogy az anyagi igazság szerint, annak megfelelően hozhasson ítéletet.

Az egyik örök dilemma, a szóbeliség és írásbeliség megfelelő arányának kialakítása kapcsán hívja fel a figyelmet, hogy a szóbeli eljárás alkalmasabb az anyagi igazság kiderítésére, ezáltal hatékonyabb a tényállás tisztázására, és az igazmondásnak is jelentős biztosítója. Az írásbeli pernél az eshetőségi elv dominánssá válásának veszélyére figyelmeztet.⁴⁵

Részletesen és közérthetően – így például joghallgatók számára is „könnyen emészthető módon” – taglalja a bizonyítékok szabad mérlegelését, köztük a bizonyítási eszköz, a bizonyíték és a bizonyítás fogalmait.

Dogmatikai mélyelemzésként értékelendő *A kereseti jog terminológiai fogalma* című írása. E tanulmány a *Grosschmid* Béni ünnepi kötetben jelent meg, amelyben tanítványai köszöntötték az ünnepelt jogtanári működésének harmincadik évfordulója alkalmából. *Tóth* Károly tehát – polgári eljárásjogásként ugyan, de – a *Grosschmid* Béni és *Szászy-Schwartz* Gusztáv nevével fémjelzett magánjogi tudós generáció utódja volt többek között például *Kolosváry* Bálinttal és *Szladits* Károllyal együtt. Nem mellékes, hogy ekkor újból „összecsengett” tudományos életútja ikertestvére munkásságával, a kötetben *Tóth* Lajos is publikált tanulmányt *Előkészítő jogviszony* címmel.

Az ünnepi műben a kereseti jog más, ehhez „közel fekvő”, és ezért sokszor ezzel azonosként kezelt jogi helyzetektől történő elkülönítését fejti ki olyan precizitással és világos stílusban, amely csak a legbölcsebb és legtapasztaltabb jogtudósok sajátja.

Első tézise szerint a kereseti jog nem azonos az alanyi magánjoggal. Ezt a kérdéskört ugyan már górcső alá vette a *Magánjogi jogvédelem a kereskedelmi jogban* című írásában, itt azonban részletesebb és mélyebb áttekintést ad. Az elemzés során figyelembe veszi külföldi szerzők – többek között *Savigny*, *Bethmann-Hollweg*, *Wangerov*, *Böcking*⁴⁶ – uralkodónak tekinthető azon véleményét, miszerint a kereseti jog a szubjektív magánjoggal azonos, valamint megemlíti, hogy ennek az álláspontnak hazai képviselői is vannak *Schwarz*, *Kolosváry* és *Zsögöd* részéről.⁴⁷ Utal arra, hogy perjogászaink – nevesítve a 19. és 20. század fordulójának kiemelkedő eljárásjogászait, *Plósz* Sándort és *Magyary* Gézát – már árnyaltabb képet festenek e körben.⁴⁸ *Tóth* azonban kezdettől

⁴⁴ E tekintetben egyezően vélekedett a magyar perjogi irodalom. Lásd *MAGYARY* 1939, 234. p.: a nyomozás azt jelenti, hogy a bíróság bizonyító eszközöket kutat fel saját kezdeményezéséből, amely a polgári per természetével a legmerekvebb ellentétben áll, ezért az csak kivételesen fordul elő például a hatáskör kiderítésénél, amely bírói kötelesség, és amelyet legelőször *Plósz* fejtett ki.

⁴⁵ *TÓTH* 1923, 407. p. „[...] a tárgyalás egy nagy egész, amely azonban a periratok száma által meghatározott darabokra, alszakaszokra hullik szét.”

⁴⁶ *TÓTH* 1912, 589. p.

⁴⁷ *Uo.* 591. p.

⁴⁸ *PLÓSZ* 1927, 58. p., *MAGYARY* 1939, 353. p. *Plósz* a *Tóth* által vitatott absztrakt és konkrét keresetjog-elmélet hazai kidolgozója, azonban felhívta a figyelmet arra, hogy az az álláspont, amely szerint a keresetjog nem más, mint a magánjog „metamorphosisa”, vagy azzal azonos jog, nem helytálló. *Magyary* – még ha osztotta is *Plósz* absztrakt keresetjog-elméletét – szintén egyértelműen leszögezi, hogy a keresetjog a magánjogi jogosítványoktól teljesen különbözik.

fogva tagadta e tételt, amely nézetének egyik legnagyobb bizonyítéka, hogy kereseti jog („*kereshetőség*”) akkor is van, ha magánjog nincs. Erre a legegyszerűbb példát a *naturalis obligatio*ok szolgáltatják. Mindezzel szemben Tóth a magánjogot osztja ketté, mert az más a keletkezésekor, és más további létszakaszában. Álláspontja szerint megkülönböztetendő a magánjog védetlen és védett állapotában, s elválasztandó tőle a védelmére rendelt jogosítvány.

Ezzel vezeti át elemzését második tézisére, amelyben leszögezi, hogy a kereseti jog nem azonos az igényvel sem. Ehhez kapcsolódóan ismét Plósz, valamint a német jogirodalomból Unger, Hellwig és Winscheid gondolatait hívja segítségül,⁴⁹ akik szerint az abszolút jogok (mivel azokkal szemben mindenki kötelezett) csak megsértésük esetében érvényesíthetők keresettel. Ha pedig e jogokat megsértik, az lényeges változást eredményez a jog tekintetében (annak alakjában). Később e szerzők többsége az igény fogalmát általánosította, és már a relatív, szerződéses jogviszonyokra is kiterjesztette. Tóth azonban cáfolja e dogmákat. Álláspontja szerint nyugvó állapotban semmilyen jog nem tehető kereset tárgyává, ezért a jogsértés nem csak az abszolút jogok esetében feltétel. A jogsértés bekövetkezése ugyan változást jelent, de markáns véleménye szerint nincs különbség nyugvó és megsértett jog között, ugyanaz az állapot áll fenn: ugyanazok az alanyok, ugyanaz a jog tartalma és tárgya. Tóth ennél a pontnál is az általa kidolgozott első- és másodparancs-tanból indul ki: egy jog (első parancs) megsértése esetén csupán az a változás következik be, hogy megnyitja az összes ún. másodparancsot. Vagyis ha mégis feltétlenül szükségesnek mutatkozik az alanyi magánjog és az igény közötti különbségtétel, akkor azt a következőképpen látja indokoltnak megfogalmazni: „*A jogosítvány: az első parancscsal adott kedvező helyzet csukott másodparancsokkal. Igény: ugyanez a kedvező helyzet nyitott másodparancsokkal, de az ezek által adott jogosítványok nélkül.*”⁵⁰

A továbbiakban a törvénykezési jogoktól és egyéb szubjektív perjogoktól határolja el a kereseti jogot. Ismételten támaszkodik jól ismert tételére, amelyben kifejti, hogy törvénykezési jog mindaz, ami a magánjogokat védő parancsokból fakad, így az önvédelem, az önsegély és a megtartási jog is. Ezek azonban tisztán magánjogok, míg a kereseti jog a közjog körébe tartozik. Hangsúlyt fektet a nemperes eljárásoktól történő elhatárolásra is, amely területen a fő különbség, hogy a kereseti jog jogosítvány a peralapításra, amely momentum a peren kívüli eljárásokban természetesen hiányzik. Külön bekezdéseket szentel e körben a végrehajtási jog és a csődjog számára is. Egyik sem peralapítás ugyanis. Előbbi végrehajtást, utóbbi összvégreajtást céloz.

Végül kitér a szubjektív perjogoktól való megkülönböztetésre is. A per, mivel nem egységes egész (nem egységes factum), hanem több részfaktumból áll össze (keresetlevél beadása, bíró általi elfogadása, idézés, perfelvételi tárgyaláson való megjelenés, alperesi tagadás, per létrejötte, bizonyítás, ítélet), ezekből a későbbi perviszonyokból a kereseti joghoz semmit sem lehet kapcsolni. A kereseti jog csak a keresetre való jogot foglalja magában, ami alapján a kereset beadható és elfogadható. „*Tehát a kereset, mint jogosítvány azt jelenti, hogy akarhatom, követelhetem a bírótól a kereset elfogadását,*

⁴⁹ E szerzők elválasztják a magánjog és az igény fogalmait annak érdekében, hogy a kereseti jogot a szubjektív magánjoggal azonosíthassák.

⁵⁰ TÓTH 1912, 602. p.

illetve meghallgatását. Ily irányban rá hathatnak a bíróra. Ha nem reagál, mehetnek az államnak egy másik, erősebb szervéhez, a felső bíróhoz, a ki kiprészeli belőle a reakciót.”

A kereset tehát a „magánjogi hitelező” (felperes) perbeli cselekménye, amellyel a pert megindítja. Ennek a szabadságnak a véghezvitele a kereseti jog.

A tanulmány utolsó részében végül levezeti a fő tézisé, amely szerint nem létezik külön alaki és anyagi kereseti jog. Változatlanul abból indul ki, hogy a kereseti jog fogalma egységes. Kereseti joga ugyanis csak annak van, akinek sértett magánjoga is van. Miután azonban ez csak *ex post*, a per által derül ki, a keresetről is csak a per befejezésével állapítható meg, hogy jogos vagy jogellenes magatartás volt a keresetindítás. Érvelésében ennél a pontnál ismét a *Polgári törvénykezési jog* című művében alaposan feldolgozott magánjogi birtokjog tanát hívja segítségül: ahogy a magánjogi törvénykezés, azaz az önhatalom is lehet jogos és jogtalan, úgy az államhatalmi védelem terén is indokolt különbséget tenni jogos és jogellenes között. Ez azt jelenti, hogy a törvény lehetővé teszi ugyan a kereset megindítását mindenki számára, de azt is előírja, hogy amennyiben fény derül arra, hogy a perelőfeltétel hiányzik, amellyel összefüggésben kár keletkezik, azt valaki viselni köteles. Tehát a kockázatot, így az ezzel járó hátrányt is a cselekvő alany (a kereset tekintetében a felperes) viseli.⁵¹

A kereseti jog ezért csak perjogi szempontból létezik. Ez nem más, mint a magánjogot védő, azt erősítő (anyagi) közjog (amit álláspontja szerint a jogirodalomban általában tévesen magánjogi keresetjognak neveznek). Az alaki keresetjog⁵² pedig egy lehetőség csupán, nem jogosítvány. Ezáltal nem alaki és anyagi kereseti jog, hanem jogos és tilos kereset között szükséges különbséget tenni. Azzal a kritikával szemben, hogy ha sértett magánjog hiányában nincs kereseti jog, akkor a per meg sem alapíttatik, azon érveit hozza fel, hogy tilos magatartás is lehet érvényes (tehát, hogy a magánjog hiányában beadott keresettel is létrejön a per), valamint, hogy nincs olyan per, amelynek tárgyát nem valamely objektíve létező magánjog képezné. Valamelyik (felperesi-alperesi) perállás mögött ugyanis mindig ott van az állított magánjog: nem lehet a perben mindkét félnek igaza, ahogy az sem lehetséges, hogy egyik félnek sincs igaza.

Az *Adalékok a polgári törvénykezés fogalmához* a legutolsó műve, azonban – ahogy azt a címe is mutatja – Tóth Károly még ebben a kései korszakában is a legalapvetőbb dogmatikai alapokhoz nyúlt vissza. Ahogy Kolosváry Bálint fogalmazott tudományos munkásságának egy rövid bemutatásában, Tóth Károlyt igazán csak a problémák mélységei vonzották.⁵³

A viszonylag rövid monográfiában (a mű mindössze 102 oldalas) három nagy szerkezeti egység különül el: I. A definitio fogalma, II. A polgári törvénykezés terminológiai fogalma, III. A polgári törvénykezés substantialis fogalma. Mindhárom részben tehát a fogalmi alapvetésekre koncentrál a szerző, még azok után is, hogy korábbi műveiben is hangsúlyos szerepet kapott e terület.

⁵¹ Tóth kiemeli, hogy nem csak a kereset, hanem lényegében minden perbeli magatartás kockázatos magatartásnak minősül és ennek alapján az is elfogadható álláspont, hogy a kereset nem is jogosítvány, hanem jogi jelleggel bíró kockázatos cselekvés. TÓTH 1912, 619. p.

⁵² „[...] bíró elé mehetni, mást oda idéztetheti, függetlenül attól, vajjon jogunk anyagilag megáll-e”

⁵³ KOLOSVÁRY 1928, 296. p.

Az első részben – még mielőtt a téma kibontásába kezdene – aprólékos, rendkívül alapos és precíz módon elemzi a fogalom (azaz a *definitio*) meghatározását. Ahogy írja: „A fogalommeghatározásoknak pedig a célja éppen az, hogy azok segítségével magát a jelenséget, anélkül, hogy látnók, képzetünkben körülzárni (terminológiai fogalom) és azt egész mivoltában, lehető teljességgel megismerni (substantialis fogalom) tudjuk. Egy szóval, hogy a jelenségeket a képzetrel meg- és átfogni tudjuk. Fogalmunk, hogy legyen róluk. Innen az elnevezés is.”⁵⁴

A második részben vázolja a polgári törvénykezés ismérveit: alanyi magánjog léte, ennek veszélyeztetése, megtámadása, illetve megsértése, valamint valamely emberi magatartás, amely által a jogosítvány oltalmaztatik, illetve érvényesül. Megállapítható, hogy ma sem lehetne egyszerűbben és lényegre törőbben meghatározni a polgári törvénykezés lényegét, hiszen ma is ezek az ismérvek adják a bírósághoz fordulás alapját, amelynek következtében megvalósul a polgári törvénykezés, amelyet szintén tömören foglal össze.

Gondos perjogásként azonban felhívja a figyelmet a pereskedés kockázataira is: a perindításhoz elegendő a megsértett jog állítása (vélt jogsérelem), jogvédelem azonban csak annak nyújtható, akinek objektíve is van magánjoga, vagyis akit az érvényesített jog valóban megillet (valós jogsérelem). Ezt pedig az állam a bírósági ítélezésen keresztül jogosult eldönteni végleges jelleggel. Erre szolgál tehát a polgári per, a kontradiktórius eljárás, a tárgyalás tartása és a bizonyítás.

Ebben a munkájában is kitér a magánjogi és közjogi törvénykezésre és ezek különbségeire, vagyis arra, hogy a törvénykezés eredhet az egyéntől is, nem csak az államtól.

Rövid szintézisként tekinthetünk a harmadik rész elejére, amelyben a *Polgári törvénykezési jog* című kétkötetes munkájában már feldolgozott témákat, a polgári törvénykezési jog szülőkeit és az azt kitevő elemeket mutatja be. A szülőökökből kiindulva mutat rá arra, hogy az okozatosság a polgári törvénykezés külső tartalmánál is jelentkezik, hiszen ez, mint látható valóság a perbeli magatartások révén valósul meg. Ennek során írja le a per, mint folyamat jelenségét: a keresetlevél benyújtása és a kereset előadása indukálja az alperesi nyilatkozatot, amelynek nyomán újabb törvénykezési viszonyok állnak elő (ok), amelyek újabb perbeli magatartásokat eredményeznek (okozat). Így megy ez, amíg a törvénykezés le nem folyik, ezért is kapta az eljárás elnevezést.

Felteszi a kérdést: mi az oka, hogy a törvénykezés, mint külön jogintézmény létezik, külön jogokat fakasztóan, ráadásul úgy, hogy ezzel a magánjogot védje, de úgy, hogy akkor is megadja e jogokat, ha a magánjogi háttér nincs. Tehát miért van lehetőség arra, hogy az is pert indítsen, akinek a jogát ténylegesen nem sértették meg? A választ a jognak, mint általában véve való létéből kiindulva adja meg. Az első parancs az absztrakt szabály. Ha ennek mindenki engedelmeskedne, nem kellene állami működés. A gyarlóság (pl. a fizetési kötelezettség nem teljesítése, de ide sorolhatók a büntetőjogi relevanciával bíró magatartások is) miatt nem elég a magánjogot létrehozni, gondoskodni kell arról az esetről is, ha az első parancsnak valaki nem engedelmeskedik. Ekkor lépünk át a második parancsra, vagyis a magánjogi és a közjogi természetű törvénykezésre. A polgári törvénykezési jog ugyanis nem más, mint mindazon parancsoknak az összessége, amelyek a sértett alanyi magánjog oltalmát és érvényesülését célozzák. E szerint az ember gyarlósága

⁵⁴ TÓTH 1914, 5. p.

indokolja a polgári törvénykezési jog létét, mert az együttélés csak akkor tartható fenn, ha az egyéni érdekek érvényesülése biztosított. Ezért a jogalkotó lehetővé teszi a magánjogok védelmét, amelyre kialakította a pert, amelynek célja éppen az, hogy megállapítsa, a két egymással szembe kerülő fél közül melyik az, aki mögött ott van a magánjog. A törvénykezés alanya tehát lehet az is, akinek nincsenek magánjogai. Mindezt a törvénykezési jog a magánjogtól elkülönül, attól külön, absztraktnan létező terület.

Tóth Károly összetett személyisége kiemelkedő egyetemi vezető és alapos tudományos kutatót rejtett. Kutatómunkájának összegzéseként kiemelendő az első- és másodparancsokra épülő elmélete (amelyet teljes egészében átvett a *Polgári törvénykezési jog* című művének második kiadásába, és későbbi műveiben is több alkalommal „visszanyúl” hozzá), a törvénykezés magánjogi és állami területre való elhatárolása, a polgári törvénykezés szülőökainak kidolgozása és csoportosítása, valamint az anyagi és alaki keresetjog és ezen belül az alanyi magánjog és az igény különbözőségének tagadása. Tudományos öröksége kiváló egyben nélkülözhetetlen alapot nyújt a jelen perjogtudósai számára. Sokoldalú és kitaró egyénisége mindenki számára példaértékű.

III. Fontosabb művei

Önkormányzat. Hornyánszky Nyomda. Budapest, 1904.

Váltó fogalma. Hornyánszky Nyomda. Budapest, 1905.

A magánjogi jogvédelem a kereskedelmi jogban. 1. rész. Általános tanok. 1907. Debreczen Sz. Kir. Város Könyvnyomda. Debrecen, 1907.

A polgári törvénykezési jog I. kötet (Törvénykezés önhatalommal). II. kötet (Törvénykezés államhatalommal). Hegedüs Sándor Könyvkiadóvállalata, Debrecen, 1910.

A kereseti jog terminológiai fogalma. In: Grosschmid Emlékkönyv. Budapest, 1912.

Adalékok a polgári törvénykezési jog fogalmához. 1914. In: Farkas Lajos emlékkönyv. Kolozsvár, 1914.

Polgári törvénykezési jog. 2. kiadás. Hegedüs Sándor Irodalmi és Nyomdai Rt. Könyvkiadóvállalata. Debrecen, 1923.

Szeged egyeteme. Széphalom. 1928. http://acta.bibl.u-szeged.hu/20217/1/szephalom_002_126-127.pdf (Letöltés ideje: 2020. március 15.)

IV. Irodalomjegyzék

BALOGH JUDIT: Tóth Lajos akadémikus, a polgári jog professzora, a debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem 1934/35. évi rector magnificusa. Gerundium Egyetemtörténeti Közlemények 9. évf. 2018. 3–22. pp.

Issekutz Béla gyászbeszéde. Széphalom. 1928. 2. évfolyam 7-8. 296–297. pp. http://acta.bibl.u-szeged.hu/20273/1/szephalom_002_296-300.pdf (Letöltés ideje: 2020. március 15.)

KLEBELSBERG KUNO: Tóth Károly halálára. Széphalom. 1928. 2. évfolyam 9. http://acta.bibl.u-szeged.hu/20257/1/szephalom_002_240a-241.pdf

- KOLOSVÁRY BÁLINT: *A perjog filozófusa*. Széphalom, 2. évfolyam 1928. 7-8. 294–296. pp. http://acta.bibl.u-szeged.hu/20272/1/szephalom_002_294-296.pdf (Letöltés ideje: 2020. március 15.)
- Magyar *Életrajzi Lexikon*. II. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1969.
- MAGYARY GÉZA: *A magyar polgár peres eljárás alaptanai: a perbeli cselekmények tana*. Franklin. Budapest. 1898.
- MAGYARY GÉZA: *Magyar polgári perjog*. Harmadik kiadás. Átdolgozta Nizsalovszky Endre. Franklin-Társulat. Budapest, 1939.
- Menyhárt Gáspár gyászbeszéde – Széphalom. 1928. 2. évfolyam 7-8. 297–298. pp. http://acta.bibl.u-szeged.hu/20273/1/szephalom_002_296-300.pdf (Letöltés ideje: 2020. március 15.)
- MOÓR GYULA: *Tóth Károly*. Széphalom. 1928. 2. évfolyam 7-8. 291–294. pp. (http://acta.bibl.u-szeged.hu/20271/1/szephalom_002_291-294.pdf) (Letöltés ideje: 2020. március 15.)
- PLÓSZ SÁNDOR: *Adalékok a keresetjog elméletéhez*. Plósz Sándor összegyűjtött dolgozatai. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1927.
- Révai Nagy *Lexikona* XVIII. kötet. Budapest, 1925. (Hasonmás Kiadás. Budapest, Babits Kiadó. 1995.)
- Somogyi Szilveszter szegedi polgármester gyászbeszéde – Széphalom. 1928. 2. évfolyam 7-8. 298–299. pp. http://acta.bibl.u-szeged.hu/20273/1/szephalom_002_296-300.pdf
- Szeged szabad királyi város tanácsának Tóth Károly halála alkalmából a Ferencz József egyetemhez intézett részvét-távirata. Széphalom. 1928. 2. évfolyam 7-8. 299–300. pp. http://acta.bibl.u-szeged.hu/20273/1/szephalom_002_296-300.pdf (Letöltés ideje: 2020. március 15.)
- ZOLNAI BÉLA: *Homokra épülő parnasszus*. Széphalom. 1928. 2. évfolyam 9. 243–250. pp. http://acta.bibl.u-szeged.hu/20259/1/szephalom_002_243-250.pdf (Letöltés ideje: 2020. március 15.)

LABANCZ ANDREA

VERSEGHI NAGY FERENC

(1852–1928)

I. Életrajz

Egyetemünk egykori professzorainak élete, kiváló személyiségük érdemei, szakmai pályafutásuk eredményei mindenkor követendő példát jelentenek a jelen és a jövő jogászai számára. A munkásságukról született írások halhatatlan szellemüket idézik az olvasó elé. Eme nagy gondolkodók egyike *Verseghi Nagy Ferenc*, aki a századforduló kiemelkedő alakjaként nemcsak egyetemi tanárként és jogtudósként, hanem politikai szerepkörben is aktív volt. Életútja, személyisége, szakmai pályafutása és munkássága hűen tükrözi szellemi nagyságát.

Nagy Ferenc 1852. március 17-én, a szlavóniai Verőcén született. Nevét gyakran használta a *Verseghi Nagy Ferenc* alakban is.¹

Szüleit gyermekként elveszítette, így neveltetéséről anyai és apai nagybátyjai gondoskodtak.² Fiatalkorában a nyarakat horvát területen, Szerém megyében töltötte anyai nagybátyjainál, *Frisch Pál* és *Frisch András* kanonokoknál.³ Az itt eltöltött idő alatt horvátul is megtanult. A horvát gyökerek iránti érdeklődése végig kísérte életét, felnőtt korában is sűrűn látogatta horvát rokonait.⁴ Tanítatásával apai nagybátyja, a gimnáziumi tanár *Nagy Antal* foglalkozott.⁵ Munkájának eredményességét mi sem mutatja jobban, minthogy *Nagy Ferenc*nek tudományos sikerekben egészen korán része volt; tehetsége már fiatalon, budai gimnáziumi évei alatt megmutatkozott. A tudományok és a tanulás iránti kötelességtudatát és klasszikus műveltségét példázza a gimnáziumi önképzésről írt pályadíjnyertes tanulmánya. A Széchenyi idézet, amelyet dolgozatának mottójául választott, és amely szerint „[a] tudományos emberfő mennyisége a nemzet igaz hatalma,” egész életét végig kísérte.⁶

---

¹ KUNCZ 1934, 1. p. Lásd még: CSEHI 2006, 119. p. HAMZA 1. p.

² KUNCZ 1934, 1. p. Lásd még: CSEHI 2006, 119. p.

³ BAUMGARTEN 1929, 7. p. Lásd még: KUNCZ 1934, 1. p. CSEHI 2006, 119. p.

⁴ BAUMGARTEN 1929, 7.p.

⁵ Uo. 7. p. Lásd még: KUNCZ 1934, 1. p. CSEHI 2006, 119. p.

⁶ BAUMGARTEN 1929, 7.p.

Jogi tanulmányait Bécsben és Budapesten folytatta.⁷ Vizsgáit kitűnő eredménnyel fejezte be 1875-ben,⁸ majd egy évvel később állami ösztöndíjasként külföldi tanulmányúton vett részt, amelynek helyszínéül Bécs, Lipcse, Berlin, Göttingen és Párizs szolgált.⁹ A két és fél éves külföldi tanulmányút későbbi tudományos tevékenységére is nagy hatással volt.¹⁰ Az ösztöndíjas időszak alatt a kor legnagyobbjaitól tanulhatott; Göttingenben Rudolf *Jhering*től, Berlinben Theodor *Mommsen*től és *Goldschmidt*-től, Bécsben töltött évei alatt pedig *Grünhuth* és *Unger*rel került munkakapcsolatba.¹¹

Egyetemi pályára fiatalon lépett, amikor a budapesti Magyar Királyi Egyetem kereskedelmi és váltójogi magántanárává nevezték ki,¹² majd később a nagyváradi jogakadémia tanára lett.¹³ A Nagyváradon töltött évek nemcsak szakmai pályafutása, hanem magánéleti boldogsága szempontjából is fontos szerepet játszottak – itt ismerkedett meg feleségével, *Huzella* Erzsébettel.¹⁴

1881-ben a Kolozsvári Tudományegyetem kereskedelmi, váltójogi és törvénykezési tanárává nevezték ki.¹⁵ A magyar Cambridge-ként is ismert Kolozsvár sokat adott *Nagy Ferenc*nek – nemcsak tudós egyéniségét formálta, hanem szellemi ösztönzést is jelentett számára.¹⁶ Itt ismerkedett meg a magyar közjogtudomány meghatározó alakjával, *Concha* Győzővel; Kolozsvár későbbi városépítő polgármesterével, *Haller* Károllyal; a római jogtudomány irányában elkötelezett *Farkas* Lajossal; és a nemzeti magánjogot építő *Grosschmid* Bénivel.¹⁷ A kolozsvári évek nemcsak nagyszerű szakmai, hanem boldog családi pillanatokot is tartogattak számára – négy gyermeke született.¹⁸ 1886-ban választották meg először a kolozsvári egyetem jog- és államtudományi karának dékánjává, mely tisztséget 1898/99-ben és 1914/15-ben is betöltötte.¹⁹

1890-ben nevezték ki a budapesti Tudományegyetem kereskedelmi és váltójogi tanárává.²⁰ Egyetemi tanárként fő hivatását a fiatal jogászság nevelése jelentette. Egykori tanítványa, *Baumgarten* Nándor a gazdasági és kereskedelmi élet gyakorlati kérdéseire kristálytiszta logikával rávilágító tanárként jellemezte.²¹ *Baumgarten* szerint *Nagy Ferenc* előadásainak könnyed stílusa hozzájárult ahhoz, hogy tanítványai értsék és alkal-

⁷ KUNCZ 1934, 1. p. Lásd még: CSEHI 2006, 119. p. HAMZA 1. p.

⁸ BAUMGARTEN 1929, 7. p. Lásd még: KUNCZ 1934, 1-2. pp. CSEHI 2006, 119. p. HAMZA s. d. 1. p.

⁹ BAUMGARTEN 1929, 7. p. Lásd még: KUNCZ 1934, 2. p. CSEHI 2006, 119. p. HAMZA p.

¹⁰ KUNCZ 1934, 2. p.

¹¹ BAUMGARTEN 1929, 7. p. Lásd még: KUNCZ 1934, 2. p. HAMZA 1. p.

¹² KUNCZ 1934, 2. p. Lásd még: CSEHI 2006, 119. p. HAMZA 1. p.

¹³ BAUMGARTEN 1929, 8. p. Lásd még: KUNCZ 1934, 2. p. CSEHI 2006, 119. p. HAMZA 1. p.

¹⁴ BAUMGARTEN 1929, 8. p.

¹⁵ Uo.8. p. Lásd még: KUNCZ 1934, 2. p. CSEHI 2006, 119. p. HAMZA 1. p.

¹⁶ KUNCZ 1934, 3. p.

¹⁷ BAUMGARTEN 1929, 8. p. Lásd még: KUNCZ 1934, 3-4. pp.

¹⁸ BAUMGARTEN 1934, 8. p.

¹⁹ KUNCZ 1929, 2. p. Lásd még: CSEHI 2006, 119. p. HAMZA 1. p.

²⁰ KUNCZ 1934, 2. p. Lásd még: CSEHI 2006, 119. p. HAMZA 1. p.

²¹ „Az ő jogi élelátásának prizmján keresztül a legkomplexebb jelenségek is alapszíneikre bomlottak; a legnehezebb, legkomplikáltabb jelenségeket a legum cupida juvenusnak, de még a laikusoknak is világosan megtudta magyarázni. Tanításait az induktív módszerrel kezdte meg és az anyag leegyszerűsítésével, a kételyek kiküszöbölésével értette meg tételeit.” BAUMGARTEN 1929, 10. p.

mazni is tudják az elméletet.²² Előadásai során az általános szempontrendszerből kiindulva „kényelmes ösvényeken vezette hallgatóit egyik fától a másikig, és mindig megtalálta a kivezető utat a jogszabályok szövevényéből.”²³ Nagy Ferenc a vizsgákon is nemes lelkeről tett tanúbizonyságot. *Baumgarten* így emlékszik rá: „[t]anítványai mély tisztelettel hajoltak meg előtte, sohasem mertek volna diákosan visszaélni jóságával s mégis nagyon szerették és ragaszkodtak hozzá.”²⁴

Tudományos pályájának meghatározó állomását jelenti a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd később rendes tagjává választása.²⁵ 1897-ben megjelent váltójogi kézikönyvéért az Akadémia a jogtudományi pályamunkák jutalmazására alapított Sztrokay-díjjal jutalmazta.²⁶

Szakmai munkájához szorosan kapcsolódott kodifikátori tevékenysége. *Szilágyi Dezső* igazságügy-miniszter törvényjavaslat kidolgozásával bízta meg a szövetkezetek és a biztosítási jog tárgyában, valamint közreműködött a polgári törvénykönyv kodifikációs munkálataiban is.²⁷

Tudományos munkásságával párhuzamosan lépett politikai pályára. 1900-tól, 1905-től és 1906-tól országgyűlési képviselő volt a vissói kerületben, 1910-től pedig a kaposvári kerületben.²⁸ 1900 és 1902 között a Kereskedelmi Minisztérium államtitkára volt, emellett a Szabadelvű Párt képviselőjeként is ténykedett.²⁹ Később, a Szabadelvű Pártból kilépve, szerepet vállalt az Alkotmánypártban, majd az Országos Alkotmánypárt másodelnöke volt.³⁰ Több alkalommal volt tagja a közgazdasági és pénzügyi bizottságnak és a quota-bizottságnak.³¹ 1914-ben a Polgári Törvénykönyv tárgyalására kijelölt képviselőházi bizottság főelőadója és helyettes elnöke volt.³²

Számos hazai és nemzetközi intézményben töltött be tisztséget: alelnöke volt az *International Law Association* nemzetközi szervezetnek, elnöke volt a Keleti Kereskedelmi Akadémia felügyelő bizottságának, illetve a Telepítő és a Parzellázó Banknak,³³ 1909-től a *Magyar Jogászegylet* elnöki tisztségét is betöltötte.³⁴ Később elnöke volt a

²² Uo. 9. p.

²³ Uo. 10. p.

²⁴ Uo. 38. p.

²⁵ Uo. 40. p. Lásd még: KUNCZ 1934, 5. p. CSEHI 2006, 119. p. HAMZA 1. p.

²⁶ BAUMGARTEN 1929, 19. p. Lásd még: KUNCZ 1934, 5. p. CSEHI 2006, 120. p. HAMZA 1 p.

²⁷ CSEHI 2006, 119. p.

²⁸ BAUMGARTEN 1929, 41. p. Lásd még: KUNCZ 1934, 5. p. CSEHI 2006, 121. p. HAMZA 1. p.

²⁹ KUNCZ 1934, 5. p. Lásd még: CSEHI 2006, 121. p. HAMZA 2. p.

³⁰ HAMZA 2. p.

³¹ CSEHI 2006, 121. p.

³² Uo. 120. p.

³³ Uo.

³⁴ A Jogászegylet vezetőjeként is ugyanolyan alázatos és alapos munkát végzett, mint egyetemi és politikai munkássága során. *Baumgarten* így emlékszik rá: „Bölcsességgel, nagy körültekintéssel, ügybuzgósággal és ügyszeretettel vezette egyetűnket s mi hűséggel követtük őt, akiben nemcsak a hivatott vezért láttuk, hanem a tökéletes férfi eszményképének megtestesülését is, az igazan jó embert, akiben az értelem fönségét a szív jósága kötötte össze lényének szeretetkeltő külső megnyilatkozásával, puritán tiszta jellemének keresetlen, nemes egyszerűségével. Ezekkel a kiváló tulajdonságokkal lett a jogászok fényes testületének hivatott vezérévé s méltó képviselőjévé.” BAUMGARTEN 1929, 34. p. Lásd még: KUNCZ 1934, 5. p. CSEHI 2006, 120. p. HAMZA 2. p.

Haltenyésztő Társulatnak, majd a Magyar-Holland Biztosító Társaságnak. 1920-ban a Magyar-Olasz Bank igazgatóságába választották, majd később a Biztosítási Tanács alelnökévé nevezték ki.³⁵

A magyar államot több alkalommal képviselte nemzetközi szinten: a Code Civil 100 éves jubileumán 1904-ben Párizsban, 1907-ben a cremonai nemzetközi szövetkezeti kongresszuson és a velencei tengerjogi konferencián, 1909-ben a brémai és a brüsszeli nemzetközi kongresszuson, 1910-ben a hágai nemzetközi váltójogi államértekezleten, majd a brüsszeli nemzetközi tengerjogi értekezleten,³⁶ majd 1912-ben – és később, 1922-ben is – a hágai nemzetközi választottbírószágban.³⁷

Ugyanebben az évben a váltójogi nemzetközi harmonizációját koordináló nyolc tagú szerkesztőbizottság tagjává választották.³⁸ A szerkesztőbizottságban rajta kívül Hollandia, Norvégia, Svájc, Franciaország, Olaszország és Németország képviselői voltak jelen.³⁹ Szintén ebben az évben, a koppenhágai nemzetközi tengerjogi konferencia alelnöki tisztségét is betöltötte.⁴⁰

Az egyik legkiválóbb magyar kereskedelmi jogász 76 éves korában, 1928. szeptember 8-án lelt örök békére a Sopron vármegyei Röjtökön.⁴¹

II. Tudományos munkásság

Nagy Ferenc tehetségének kibontakozásához a 19. század ideális környezetet teremtett, amely nemcsak szakmai kiválóságokat, hanem emberi nagyságokat állított példaként az utókor számára.⁴²

Kollégái Nagy Ferencet mint pihenést nem ismerő, a jogtudomány iránt elkötelezett, kötelességtudó, tehetséges jogtudósként és kivételes emberként jellemezték.⁴³ Szász Béla a – Jogászegylet későbbi elnöke – a *Magyar Jogászegylet* 1929. évi május 12-i közgyűlésén így emlékezett Nagy Ferencre: „az olyan nagy szellem, amilyen Nagy Ferenc volt, nem tudta kimeríteni szellemének egész gazdagságát a tanári katedrán és íróasztalánál. Juttatnia kellett szellemi kincstárából a közéletnek és gazdasági életünknek is, amelyeknek majd mint államtitkár, országgyűlési képviselő és kodifikátor, majd mint előkelő gazdasági intézmények vezetője szintén egyik iránytadó szaktekintélye

³⁵ CSEHI 2006, 120. p.

³⁶ CSEHI 2006, 119-120. p.

³⁷ KUNCZ 1934, 19. p. Lásd még: CSEHI 2006, 120. p.

³⁸ KUNCZ 1934, 19. p. Lásd még: CSEHI 2006, 120. p.

³⁹ KUNCZ 1934, 19. p.

⁴⁰ CSEHI 2006, 120. p.

⁴¹ BAUMGARTEN 1929, 43. p. Lásd még CSEHI 2006, 119. p. HAMZA 1. p.

⁴² Elég csak *Vámbéry* Rusztemre gondolni, aki nemcsak a büntető jogtudomány neves alakjaként ismert, hanem számtalan vagyontalan képviselőt is ellátta, vagy a büntető jogtudomány alapjait lefektető *Csemegi* Károlyra, aki amellet, hogy a *Magyar Jogászegylet* egyik alapítójaként ismert, kiváló poéta is volt. Ugyancsak elég a magyar magánjog meghatározó alakját, a Kossuth-díjas *Szladits* Károly személyét magunk elé idézni vagy *Moór* Gyulára, a jogbölcészre gondolni, aki a felsőoktatás újrászervezésében is jelentős szerepet vállalt. Lásd: BARNA 2019, SEREG 2014, SEREG 2017 és SEREG 2019.

⁴³ BAUMGARTEN 1929, 11. p. KUNCZ 1934, 2. p.

volt ő.”⁴⁴ Szász jogászegyleti székfoglalójában Nagy Ferencet a következőképpen jellemezte: „Még élénken előttünk áll az ő nemes egyénisége, imponáló, nemes nagy alakja, jóságos tekintete, a szelíd kék szemeiből sugárzó szeretet és értelmének mély bölcsessége. Mindnyájan éreztük az ő szellemének, tudásának és jellemének kiválóságait, a nélkül, hogy ő ezt másokkal éreztetni kívánta volna; szívélyes modorával, szelidséggel, szerénységgel, mások véleményének megbecsülésével és türelemmel tudott vezetni s másokat követésre bírni azzal, hogy egész lénye bizalmat sugárzott és rokonszenvet keltett. Azok közé a ritka férfiak közé tartozott ő, akiknek komoly, nemes lénye, kiváló szelleme és kristálytisza jelleme akaratlanul is tekintélyt és tiszteletet parancsol s egyúttal ragaszkodást és szeretetet ébreszt.”⁴⁵

Kuncz Ödön egyszerűen a magyar jogtudomány megteremtőjének és nagymesterének nevezte és tudós egyéniségként jellemezte Nagy Ferencet.⁴⁶ A Magyar Tudományos Akadémia 1933. november 27-én tartott ülésén, emlékbeszédében arra emlékeztetett, hogy Nagy Ferenc a jogtudományra nem szorosan vett tudományként tekintett – sokkal inkább művészetként értelmezte azt. A jogtudomány szerinte interdiszciplináris tudomány, amelyhez közgazdaságtani, pszichológiai, szociológiai ismeretekre is szükség van; és amelynek művelésében nagy szerepet kell kapnia a kazuisztikának.⁴⁷

Valóban, Nagy Ferenc úgy tekintett a jogra, mint az egyes élethelyzetek szolgálatára hivatott területre, amelynek lényege a változás. Nézetei szerint egy ilyen rendszerben az elmélet a gyakorlatot szolgálja és így alkalmas a gyakorlati kérdések megválaszolására.⁴⁸ Ahogyan 1909. december 12-i székfoglaló beszédében mondja: „*Mindig szemem előtt tartottam azt, hogy a jogtudomány kat-exochen gyakorlati tudomány. A jogtudománynak nincs öncélja; arra szolgál, hogy a jog a társadalomban, az államban érvényesüljön és hogy ez az érvényesülés minél jobban elő legyen készítve és irányítva. Ez a jogtudomány egyedüli célja, és amidőn ez kétségtelen, akkor arról beszélni, hogy az elmélet nélkülözheti a gyakorlat útmutatásait és megfordítva, a gyakorlat el tud lenni az elmélet nélkül: ez olyan beszéd, mely odavezet, hogy az elméletből meddő spekuláció lesz, vagy, amint Savigny mondja, üres játék, a gyakorlatból pedig ingadozó, a jogkéréső közönségre nézve folytonos kockázatot tartalmazó mesterség, routine.*”⁴⁹

Nagy Ferenc úgy vélte, hogy a jogi problémák észrevételéhez és a jogtudomány fejlődéshez elengedhetetlen a kritikus gondolkodás és az eltérő nemzetek jogrendszerének megismerése. Valamennyi nemzet jogrendszerének sajátosságait ismerve és azok szabályozását felhasználva egy cél vezette egész életében, a magyar jogtudomány lehető legmagasabb szintű művelése.⁵⁰ Nemzetközi tapasztalatai, az angol, észak-amerikai, francia, olasz jogtudomány megismerése segítették őt ennek a célnak az elérésében. Kiemelkedőnek tekinthető az összehasonlító jog területén végzett tevékenysége, amelynek körében 1879-től kezdődően, a párizsi *Société de législation comparée* magyarországi levelezője

⁴⁴ BAUMGARTEN 1929, 3. p.

⁴⁵ Uo. 38. p.

⁴⁶ KUNCZ 1934, 9. p.

⁴⁷ Uo. 7. p.

⁴⁸ Uo. 9–10. pp.

⁴⁹ BAUMGARTEN 1929, 36. p.

⁵⁰ Uo. 34. p.

volt.⁵¹ Eközben azonban valami többet is létrehozott. Szakmai pályafutásának egyik legnagyobb eredményeként megteremtette az összehasonlító jogtudományt.⁵²

Nagy Ferenc munkássága a kereskedelmi joghoz kapcsolódó területeket ölelte fel.

Az önálló magyar kereskedelmi tudomány létrehozásának igénye már fiatalon, külföldi tanulmányútjai során megfogalmazódott benne. A jogászság nagyjaitól tanultak pedig arra sarkallták, hogy ő is hasonló magasságokba emelkedjen.⁵³

Tudományos és szakmai munkássága számos tudományos publikációjában, monográfiáiban köszön vissza. Tanulmányai, értekezései, dolgozatai rendszeresen jelentek meg a *Jogtudományi Közönyben* és a *Magyar Igazságügyben*, valamint a *Magyar Pénzügyben*, a *Magyar Jogászegyleti Értekezésekben*, a *Jogállamban*, az *Igazságügyi Határozatok Tárában*, a *Kereskedelmi Jogban*, az *Ügyvédek Lapjában* és a *Biztosítási és Közgazdasági Lapokban*.⁵⁴ Állandó munkatársa volt a *Magyar Themisnek*, tagja volt a *Csemegitársaságnak* és 1879-ben aktív részese volt a Jogászegylet megalapításának is.⁵⁵

A kereskedelmi és váltójog

A kereskedelmi jog Nagy Ferenc munkásságának meghatározó területét jelentette. A kereskedelmi jog atyjaként megalkotott számos monográfiája és értekezése maradt az utókorra. A két legfontosabb problémát a kereskedelmi társaságokban és az értékpapírban látta.⁵⁶

1878-ban a *Magyar Igazságügyben* megjelent *A kereskedelmi társaságok jogi természetéről* című tanulmányában a kereskedelmi társaságok jogi megítélésével foglalkozik, azzal, hogy azok a jogi személy (*universitas*) vagy a közönséges magánjogi társaság (*societas*) hatókörébe sorolhatóak. Elemzésében további fontos kérdésekre keresi a választ: vajon elhelyezhetőek-e a kereskedelmi társulatok egyetlen közös fogalom alá, visszavezethetőek-e egyetlen közös alapelveire? Ezekkel a kritikai élel megfogalmazott kérdésekkel Nagy Ferenc elméleti és gyakorlati problémákra mutatott rá. Vajon a folyamatosan fejlődő kereskedelmi jelenségek általában beilleszthetőek-e a már megszilárdult fogalmak alá? Vajon nem áll-e éppen ellentétben a kereskedelem természetével az, ha római jogi alapokon nyugvó jogintézményekkel kívánjuk szabályozni?⁵⁷

Nagy Ferenc rávilágított, hogy a forgalomban részt vevő kereskedelmi társulásokat eltérően kell megítélni attól függően, hogy azok jogi személynek vagy magánjogi társaságnak minősülnek. Ha ugyanis a kereskedelmi társulatok jogi személyek, jogképességük független az egyes társulati tagok jogképességétől: a kereskedelmi társulat váltóképes lesz, még ha tagjai nem is lesznek azok; a társulat ingatlanokat szerezhet, még ha tagjai nem is képesek erre; a társulat öröklhet, még ha tagjai nem is bírnak öröklési képességgel. Abban az esetben viszont, ha a kereskedelmi társulatok nem jogi szemé-

⁵¹ BAUMGARTEN 1929, 8. p. Lásd még: CSEHI 2006, 119. p.

⁵² KUNCZ 1934, 2-3. pp.

⁵³ Uo. 2. p.

⁵⁴ Országgyűlési Könyvtár, Szerzői életrajzok, Jogtudós szerzők. BAUMGARTEN 1929, 23. p. 25. p. HAMZA 2. p.

⁵⁵ BAUMGARTEN 1929, 8. p.

⁵⁶ KUNCZ 1934, 16. p.

⁵⁷ NAGY 1878a, 117. p.

lyek, hanem a közönséges magánjogi társaság fogalma alá esnek, nem a társulat, hanem a tagok jogképessége bír jelentőséggel.⁵⁸

Tanulmányában a kereskedelmi társaságok jogi természetének vizsgálata során elsőként a közönséges magánjogi társaság és a jogi személy mint a társulati intézmények jogi alapfogalmait tekinti át, figyelemmel arra, hogy az egyes emberi egyesülések általában ezen két jogintézmény hatálya alá sorolandóak.⁵⁹ Álláspontja szerint a magánjogi társaság és a jogi személy között egyfajta fejlődési útvonal, átmenet határozható meg: „*a mi a kiindulási pontnál merően societas volt, idővel universitássá fejlődhetik.*”⁶⁰

Tanulmányában felhívta a figyelmet arra, hogy a francia jogtudomány uralkodó nézete szerint a közönséges magánjogi társaság is jogi személynek tekintendő. Nagy Ferenc álláspontja szerint azonban ez, a cél és az akarat egységét, mint a jogi személy fő kritériumát meghatározó megközelítés téves.⁶¹ Troplong azon véleményét, amely szerint a társaság jogi személy, ám ha „*a személyesítés kényelmetlenné válik, a közös tulajdon, a condominium elve emeltetik érvényre*”, nem fogadja el.⁶² Ugyancsak elveti azt a német jogtudományi álláspontot, amely szerint a *societas* és *universitas* között egy köztes társasági formát kell felállítani.⁶³ Ezek helyett, Nagy Ferenc tanulmányában két egyszerű, mégis merész, kritikai jellegű megállapítást tesz.

Elsőként azt, hogy a kereskedelmi társaságok jogi személyek, amennyiben két feltétel fennáll. Az első ilyen feltétel az, hogy a kereskedelmi társulat belső viszonyaiban, saját tagjaival szemben önálló alanyként járjon el; a második feltétel pedig az, hogy a kereskedelmi társulat a külső viszonyaiban, harmadik személyekkel szemben is tagjaitól különálló, önálló jogalanyként lépjen fel.⁶⁴

A második jelentős megállapítás pedig az, hogy a kereskedelmi társaságok a *societas*-ra, a magánjogi társaságra vezetendőek vissza.⁶⁵ Ezzel Nagy Ferenc azon általánosan elfogadott német jogtudományi állásponttal helyezkedett szembe, amely szerint kizárólag a közkereseti és a betéti társaság vezethető vissza a magánjogi társaságra. A kor jogtudományi nézetei szerint a részvénytársaság, a szövetkezet, a korlátozott felelősségű társaság és a betéti részvénytársaság *universitas personarum*nak, egyesületnek volt tekintendő.⁶⁶

A kereskedelmi társaságok elemzése későbbi írásaiban is visszaköszön.

Ilyen az 1884-ben megjelent, *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve I-II.* című munkája. A mű több kiadást is megélt. Utoljára 1914-ben adták ki, akkor már nyolcadik alkalommal.⁶⁷ Az első és az utolsó kiadás között eltelt közel 30 év lényegében átfogja a kereskedelmi jog fejlődését.⁶⁸

⁵⁸ Uo. 118. p.

⁵⁹ Uo. 121. p.

⁶⁰ Uo. 132. p.

⁶¹ Uo. 122. p.

⁶² Uo. 124. p.

⁶³ Uo. 133. p.

⁶⁴ Uo. 428. p.

⁶⁵ Uo. 425. p.

⁶⁶ Uo. 425. p. Lásd még: BAUMGARTEN 1929, 25. p. KUNCZ 1934, 17. p.

⁶⁷ CSEHI 2006, 121. p.

⁶⁸ BAUMGARTEN 1929, 14. p.

A kézikönyvben a kereskedőkre és a kereskedelmi társaságokra vonatkozó szabályokat elemzi, a bírói gyakorlatot – mint a jog fejlesztésének eszközt – is bemutatva.⁶⁹

Az első kötetben a kereskedelmi jog státuszja jelenik meg. Vizsgálódásának tárgyát a kereskedők, a kereskedelmi cégjegyzék, a kereskedelmi cégek, a kereskedelmi könyvek, a cégvezetők és a kereskedelmi meghatalmazottak, a segédszemélyzet, a kereskedelmi társaságok, a közkereseti társaság, a betéti társaság, a részvénytársaság, a szövetkezet jelenti. Túlmutatva a fentiekre, a további kiadásokban a szövetkezeti elvek tudományos vizsgálata is megjelenik.⁷⁰

A kézikönyvben Nagy Ferenc a kereskedelmi jogot sajátos jogszabályokat magában foglaló, önálló jogrendszerként jellemzi. Álláspontja ugyanis az, hogy a kereskedelemben fellelhető jogviszonyok nem helyezhetők el egyértelműen a közjog-magánjog felosztásban.⁷¹

A kereskedelmi jog tárgyaként a kereskedelmi ügyet nevesíti, amelynek természetét vizsgálja. Mivel az 1875: XXXVII. törvény (a továbbiakban: Kereskedelmi törvény) sem generális fogalmat, sem pedig felsorolással nem határozta meg a kereskedelmi ügy definícióját, Nagy Ferenc egy általános szempontrendszert vezet be. Ez alapján a kereskedelmi ügy lehet az, amit jogszabály annak minősít, valamint a kereskedelmi ügyletekből származó ügyek.⁷² Átfogóan elemzi a kereskedelmi társaságokat, amelynek kiindulópontjaként a kereskedő fogalmát határozza meg. Rámutat arra, hogy a kereskedői minőség a Kereskedelmi törvényben nevesített kereskedelmi társaságok esetében áll fenn, vagyis a közkereseti társaság, a betéti társaság, a részvénytársaság és a szövetkezet esetében. Az egyesületek ellenben nem tekintendők a Kereskedelmi törvény szerinti kereskedőnek. Arra az elvi éllel megfogalmazott kérdésre pedig, hogy ezek alapján a kereskedelmi társaságok tagjai is kereskedőnek minősülnek-e, nemleges választ ad.⁷³

A kereskedelmi jogról szóló fejezetben visszaköszönnek már korábban megtett megállapításai. Eszerint a kereskedelmi jog az általános magánjog elágazása, a kereskedelmi társaságok pedig a magánjogi társaságra vezethetők vissza.⁷⁴

Hangsúlyozza azonban, hogy a kereskedelmi társaságok az organikus fejlődés következtében a közönséges magánjogi társaságtól eltávolodtak. A kereskedelmi társaságok fejlett szervezettel bírnak, míg a magánjogi társaságnál ilyen szervezetről nem lehet beszélni; a kereskedelmi társaság tagjai egyetemlegesen felelősek, míg a *societas* tagjai kötelezettségeikért egész vagyonukkal, de csak saját részük erejéig felelnek; továbbá, harmadik személyek irányába a kereskedelmi társaságok esetében a társaság lesz jogosító és kötelező, míg a *societas* esetében ezek a tagok lesznek. Ezt az elhatárolást kiemelve, Nagy Ferenc ismét bizonyítja, hogy a kereskedelmi társaság jogi személy.⁷⁵

Nagy Ferenc egyfajta bírálatot fogalmaz meg a kereskedelmi társaságok jogi szabályozását illetően. A Kereskedelmi törvény ugyanis a közkereseti és a betéti társaságok

⁶⁹ CSEHI 2006, 122. p.

⁷⁰ NAGY 1901a, 1-473. pp. Lásd még: CSEHI 2006, 122. p.

⁷¹ NAGY 1909, 4-5. pp.

⁷² NAGY 1901a, 31-33. pp. NAGY 1909, 33-35. pp. 43. p.

⁷³ NAGY 1901a, 69-70. pp.

⁷⁴ Uo. 209 p.

⁷⁵ Uo. 210. p.

esetében megkövetelte, hogy azok kereskedelmi ügyletekkel foglalkozzanak ahhoz, hogy kereskedelmi társaságnak minősülhessenek, azonban a részvénytársaság és a szövetkezet esetében a társaság formáját találta mérvadónak és függetlenül attól, hogy milyen célokkal foglalkoztak, azokat kereskedelmi társaságnak minősítette.⁷⁶ Nagy Ferenc azonban rávilágított arra, hogy a jogi szabályozásban elhatároló szempontnak a célt kellene tekinteni, vagyis azt, hogy a társaság magánjogi vagy kereskedelmi ügyletekkel foglalkozik-e, nem pedig a társaság formáját. Abban az esetben, ha a társaság kereskedelmi ügyletekkel foglalkozik, kereskedelmi társaság lesz, ha pedig nem ez a célja, akkor magánjogi társaságnak kellene azt tekinteni, függetlenül annak társasági formájától.⁷⁷

Nagy Ferenc műveiben a kereskedelmi ügyletek is jelentős szerephez jutnak. A kézikönyv második kötetében a kereskedelmi ügyletekről értekezik, amelyeket a kereskedelmi jog súlypontjaként jellemez. Nagy Ferenc úgy fogalmaz, hogy hiába is bírnak nagy jelentőséggel az első kötetben tárgyalt jogintézmények, azok nem a kereskedelem tartalmát adják meg, hanem annak eszközeként szolgálnak. A kereskedelem valódi tartalma a kereskedelmi ügyletekből áll: a kereskedelmi társaságok ezek szolgálatában állnak, a kereskedelmi ügyek pedig ezekből származnak.⁷⁸ A kötetben figyelmet szentel a szokások szerepének a jogviták eldöntése során, valamint a készfizető kezesség tartalmára, a rendes kereskedő gondosságára, a kártérítés tartalmára, a számla befogadásának jelentésére, és a kereskedelmi meghatalmazottakra vonatkozó szabályokat is bemutatja.⁷⁹ Értekezik az értékpapírokról is, figyelemmel azoknak a kor kereskedelmi ügyleteiben betöltött szerepére.⁸⁰

Munkássága során Nagy Ferenc a kereskedelmi jog bírói gyakorlatát is vizsgálta. A *Jogtudományi Közönyben* megjelent, a különbözeti ügyletek perelhetőségével foglalkozó publikációiban például a magyar királyi Curia azon döntésével foglalkozott, amely szerint „a különbözeti ügyletekből (*Diferenzgeschäfte*), mint fogadásszerű tőzsde kötésekből származó igények kereset útján nem érvényesíthetők.”⁸¹ Kritizálta azt, ahogyan a Curia nem következetesen állapította meg a bizonyítási terhet,⁸² majd azt elemezte, hogy az ilyen ügylet kereshető-e, valamint, hogy fogadásszerű ügylet-e egyáltalán.⁸³ Azon az állásponton volt, hogy negatív következményekkel bír az, ha a bíróság figyelmen kívül hagyja a jóerkölcsöt, a méltányosságot, az osztó igazságot, a közérdeket, az egyetemi közgazdasági érdeket, a nyomós okot, a forgalmi hűséget, a felek akaratát és így, szubjektív alapon hoz döntést. Mindez ugyanis a – jogban olyan fontos – kiszámíthatóság követelményével ellentétes.⁸⁴

⁷⁶ Uo. 213. p.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ NAGY 1901b, 1–2. pp.

⁷⁹ Uo. 1–451. pp. Lásd még: CSEHI 2006, 122–123. pp.

⁸⁰ CSEHI 2006, 123. p.

⁸¹ NAGY 1878b, 173. p.

⁸² Uo. 174. p.

⁸³ NAGY 1878c, 182–184. pp.

⁸⁴ KUNCZ 1934, 12. p.

1879-ben a Kereskedelmi törvény szövegét a kúriai ítélkezési gyakorlattal együtt adta ki.⁸⁵ Nagy Ferenc kereskedelmi jog területén tett megállapításai korának jogalkotására is hatással voltak. *Kuncz* Ödön mutatott rá, hogy az ő nézetei köszöntek vissza az 1900: XV. törvénycikkben és a kereskedelmi üzlet átruházásáról szóló 1908: LVII. törvénycikkben, valamint a kereskedősegédeknek és az ipari kereskedelmi vállalatok tisztviselőinek szolgálati viszonyáról szóló 1910-1920. M. E. számú rendeletben. Az 1930: V. törvénycikkben a korlátolt felelősségű társaságok és a csendes társaságok szabályozása ugyancsak Nagy Ferenc ezen társaságok szabályozásával kapcsolatos álláspontját tükrözték.⁸⁶

Nagy Ferenc munkásságának meghatározó részét jelentette az értékpapírr jog – mint a kereskedelmi joghoz szorosan kapcsolódó terület – vizsgálata. A váltójog nemzetközi egységesítése munkásságának jelentékeny részét képezte.⁸⁷

Kitűzött célja volt a váltójog egységesítése és a nemzetközi váltójog megalkotása. 1876-ban a *Jogtudományi Közlöny*ben jelent meg publikációja, amelyben arról írt, hogy az *Association pour la réforme et la codification du droit international* elfogadta a nemzetközi váltójog alapjául szolgáló 18 elvet.⁸⁸ A nemzetközi váltójog megszületéséről 1880-ban cikksorozatot közölt a *Magyar Themis*ben, majd 1908-ban, az *International Law Association* budapesti konferenciáján is a váltójog témájával foglalkozott.⁸⁹

Kritikus gondolkodása jelenik meg nemcsak az 1884-es, *A váltóképesség korlátozása* című tanulmányában; hanem az 1889-es *Váltókezesség és avallum* című tanulmányában is, amelyben a magyar, a német, a francia és az orosz jog közötti ellentmondásokat elemezte.⁹⁰

1897-ben jelent meg először *A magyar váltójog kézikönyve* című kötete, amely addigi tanulmányainak összegzése. Munkájának alapjaként ebben az esetben is az összehasonlító módszer szolgált. A monográfiában foglalkozik a váltóképességgel, valamint az idegen és a saját váltóval.⁹¹ Az Einert-Siegel-Kuntze iskolához csatlakozva, szakít azzal az olasz-francia-angol állásponttal, amely a szerződéses gondollattal oldotta meg az értékpapírr jogi problémákat.⁹² A magyar váltójog kézikönyve az a munkája, amelyben az egyoldalú ígéret alapján kiépíti az értékpapírr elméletet.⁹³

A váltójog területén kodifikátori tevékenysége is jelentős volt. *Sichermann* Bernáttal és *Fodor* Árminnal együtt készítették el az új magyar váltótörvény tervezetét.⁹⁴ 1914-ben jelent meg *A nemzetközi váltójogi egyezmény és az ennek alapján alkotott új magyar váltótörvény magyarázata* című kommentárja, amelyben a nemzetközi váltójogi egyezményt és a főbb eltéréseket is bemutatja.⁹⁵

⁸⁵ CSEHI 2006, 121. p.

⁸⁶ KUNCZ 1934, 21. p.

⁸⁷ Uo. 19. p.

⁸⁸ NAGY 1876, 419–420. pp. Lásd még: CSEHI 2006, 123. p.

⁸⁹ BAUMGARTEN 1929, 22. p. Lásd még: CSEHI 2006, 124. p.

⁹⁰ CSEHI 2006, 124. p.

⁹¹ NAGY 1898a, 1–567. pp. Lásd még: CSEHI 2006, 124. p.

⁹² KUNCZ 1934, 19. p.

⁹³ BAUMGARTEN 1929, 20. p.

⁹⁴ KUNCZ 1934, 21. p.

⁹⁵ NAGY 1914, 1–27. pp.

Nagy Ferenc váltójog iránti elkötelezett munkáját mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a nemzetközi váltójog megalkotására létrehozott hágai konferenciákon három nagy név szerepelt állandóan – a francia *Lyons-Caen*, a német *Simons* és a magyar Nagy Ferenc.⁹⁶

A szövetkezeti és biztosítási jog

A szövetkezeti és biztosítási jogi kérdések a kereskedelmi jog részeként kerültek Nagy Ferenc jogtudományi munkásságába.

1879-től kezdődően több alkalommal is foglalkozott tanulmányaiban szövetkezeti jogi témákkal. Olyannyira, hogy 1894-ben megjelent *A szövetkezetek reformja* című tanulmányában a szövetkezeti jog megújításáért szállt harcba.⁹⁷

A szövetkezeti jog iránti szakmai kötődését mutatja, hogy annak kérdéseit rendes akadémiai taggá választásakor, akadémiai székfoglalójában is tárgyalta 1906-ban. Nyitókérdései között arra kereste a választ, hogy „[...] *szabad-e ebből arra is következtetni, hogy a szövetkezetek épen olyan nyereszkes, lucratív célú társaságok, mint a többi, például a részvénytársaság?*”⁹⁸

Ahogy *Kuncz* rávilágított, Nagy Ferenc munkásságának szövetkezeti jog fejlődésére, szabályozására gyakorolt hatása jelenik meg a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló 1898: XXIII. törvénycikkben, és az ezt módosító és kiegészítő 1920: XXX. törvénycikkben, az Iparosok Országos Központi Szövetkezetéről és az ipari anyagbeszerző, termelő és értékesítő szövetkezetekről szóló 1924: XVIII. törvénycikkben.⁹⁹ Részt vett a biztosító magánvállalatok állami felügyeletéről és egyes közhiteli kérdések rendelkezéséről szóló 1923: VIII. törvénycikk előkészítésében, valamint a biztosítási díj fizetésével kapcsolatos egyes kérdésekről szóló 1927: X. törvénycikk megalkotásában.¹⁰⁰

Szorosan a kereskedelmi és értékpapírszabályozáshoz kapcsolódva, 1898-ban jelent meg *A gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló törvény magyarázata* című monográfiája, amelyben a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekre, illetve a központi hitelszövetkezetre vonatkozó szabályozást tekinti át.¹⁰¹

Egyéb művei

Nagy Ferenc nemcsak a kereskedelmi jog és a kapcsolódó jogterületek témaköreiben vizsgálódott, hanem olyan területeken is, mint a tengeri magánjog, a törvénykezési jog vagy a telefonjog, illetve a jogi oktatás.¹⁰²

A tengeri magánjogról szóló értekezései – amilyen a *Tengeri jogunk reformjai* című tanulmánya is – ugyancsak fontos területét képezték tudományos munkásságának. Emellett, a tengerjog területén kodifikátori tevékenysége is jelentősnek tekinthető.

⁹⁶ KUNCZ 1934, 19. p.

⁹⁷ CSEHI 2006, 125–126. pp.

⁹⁸ NAGY 1906, 353. p.

⁹⁹ KUNCZ 1934, 21. p.

¹⁰⁰ CSEHI 2006, 127. p.

¹⁰¹ NAGY 1898b, 1–147. pp.

¹⁰² CSEHI 2006, 130. p.

1892-ben, *Szilágyi* Dezső igazságügyi miniszter felkérésére, majd 1908-ban a tengeri magánjogról szóló törvényjavaslatot készítette.¹⁰³

Akadémiai levelező taggá választásakor, székfoglalójában a tengerjog nem létezése mellett érvelt.¹⁰⁴ Már bevezetőjében azzal a kérdéssel indít: „[...] *sok ember ajkán lesz a kérdés, vajjon magyar tengerjog valóban létezik-e?*”¹⁰⁵

Nagy Ferenc a nagyváradi és a kolozsvári egyetemi tanári pályafutása alatt törvénykezési jogot is tanított.¹⁰⁶ A törvénykezési jog körében azonban nemcsak tanári, hanem publikációs tevékenységéről is szót kell ejteni. 1889-ben jelent meg a *Polgári Törvénykezés Rendje Magyarországon, különös tekintettel a bírói gyakorlatra* című monográfiájának első kötete.¹⁰⁷ A további – második és harmadik – kötetekben a peres, végrehajtási és a peren kívüli eljárás elemzésére vállalkozott volna.¹⁰⁸ Az eredetileg három kötetre tervezett mű azonban sajnálatos módon folytatás nélkül maradt.¹⁰⁹

Nagy Ferenc tudományos tevékenységével párhuzamosan végezte törvényelőkészítő munkáját. Munkásságában ez a két fő irányvonal egymást kiegészíti és élesen el nem választható. Monográfiái, értekezései, tanulmányai nemcsak előkészítették a törvények megváltoztatását, hanem kommentárjai értelmezték is azokat.¹¹⁰

Sokoldalú tevékenysége, eredményei, munkássága igazán kivételes általános és jogi műveltségről tesznek tanúbizonyságot. Nagy Ferenc egész életében aktívan alakította a nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi jogfejlődést is.

III. Fontosabb művei

Nemzetközi váltójog. Jogtudományi Közlöny, 11. évf. 1876. 44. szám.

A kereskedelmi társaságok jogi természete különös tekintettel a főbb európai törvényhozásokra. Pesti Könyvnyomda. Budapest, 1878.

A kereskedelmi társaságok jogi természete. Különös tekintettel a főbb európai törvényhozásokra. In: Magyar Igazságügy, 10. kötet, Budapest, 1878. [Nagy 1878a] *A különbözőzeti ügyletek kereshetősége.* Jogtudományi Közlöny, 1878. 21. és 22. sz. [Nagy 1878b. [Nagy 1878c]

A magyar kereskedelmi jog kézikönyve, különös tekintettel a bírói gyakorlatra I–II. Athenaeum. Budapest, 1884.

A polgári törvénykezés rendje Magyarországon. Ajtai K. Albert nyomdája. Budapest-Kolozsvár, 1889.

Magyar tengerjog, Akadémiai székfoglaló. Értekezések a társadalmi tudományok köréből, XI. kötet, 8. szám. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1894.

¹⁰³ CSEHI 2006, 128–129. pp.

¹⁰⁴ CSEHI 2006, 128. p.

¹⁰⁵ NAGY 1894, 383. p.

¹⁰⁶ CSEHI 2006, 125. p.

¹⁰⁷ KUNCZ 1934, 3. p.

¹⁰⁸ NAGY 1889, Előszó.

¹⁰⁹ BAUMGARTEN 1929, 23. p.

¹¹⁰ Uo.1929, 30. p.

A magyar váltójog kézikönyve különös tekintettel a bírói gyakorlatra és a törvényhozásra. Athenaeum. Budapest, 1897.

A magyar váltójog kézikönyve, különös tekintettel a bírói gyakorlatra és a külföldi törvényhozáskra. Második javított és bővített kiadás. Athenaeum. Budapest, 1898. [NAGY 1898a]

A gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló törvény magyarázata. Grill K. Budapest, 1898. [NAGY 1898b] *A kereskedelmi törvény revíziója.* Franklin Társulat. Budapest, 1900.

A magyar kereskedelmi jog kézikönyve: különös tekintettel a bírói gyakorlatra. I-II. kötet. Ötödik javított és bővített kiadás, Athenaeum. Budapest, 1901. [Nagy 1901a. Nagy 1901b] *Törvényjavaslat a szövetkezetekről.* Grill Károly. Budapest, 1904.

A szövetkezetek alapelve, Székfoglaló értekezés. Értekezések a társadalmi tudományok köréből, XIII. kötet, 6. szám. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1906.

Visszapillantás kereskedelmi és váltótörvényszékünk 30 esztendejére. Franklin Társulat. Budapest, 1907.

Emlékezés Hegedüs Sándor fölött. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1908.

Törvényjavaslat a tengeri magánjogról. Pesti Nyomda. Budapest, 1909.

A nemzetközi váltójogi egyezmény és az ennek alapján alkotott új magyar váltótörvény magyarázata. Athenaeum. Budapest, 1914. *Vécsey Tamás t. tag emlékezete.* Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1922.

IV. Irodalomjegyzék

BARNA BARBARA: *Vámbéry Rusztem – A kriminológus kultúrember.* 2019. <https://www.jogiforum.hu/arckepecsarnok/43> (Letöltés ideje: 2019. december 21.).

BAUMGARTEN NÁNDOR: *Nagy Ferenc. Emlékezés.* Különlényomat a Magyar Jogászegyleti értekezések 1929. évi XX. kötetéből, 1929.

CSEHI ZOLTÁN: *Nagy Ferenc,* In: HAMZA GÁBOR (szerk.): *Magyar Jogtudósok,* Harmadik kötet, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. Budapest, 2006.

HAMZA GÁBOR: *Magyar Tudományos Akadémia, Jubileumi megemlékezések – Nagy Ferenc.* https://mta.hu/data/dokumentumok/ix_osztaly/Jubileumi%20megemlekezesek/Nagy_Ferenc_rendes_tag_1852_1928.pdf (Letöltés ideje: 2019. december 21.).

KUNCZ ÖDÖN: *Nagy Ferenc r. tag emlékezete.* A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. 1934/22, XXI. kötet.

LÉVY-ULLMANN, HENRI: *Account of the french society of comparative legislation* <https://www.jstor.org/stable/pdf/1321756.pdf> (Letöltés ideje: 2019. december 21.).

Országgyűlési Könyvtár, *Szerzői életrajzok, Jogtudós szerzők,* <https://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenysmertetok/szerzo-eletrajzok/jogtudos-szerzok/item/316-nagy-ferenc> (Letöltés ideje: 2019. december 28.).

SEREG ANDRÁS: *Csemegi Károly – A legnagyobb magyar kodifikátor.* 2014. <https://www.jogiforum.hu/arckepecsarnok/2> (Letöltés ideje: 2019. december 21.).

SEREG ANDRÁS: *Szládits Károly – Az iskolateremtő magánjogász.* 2019, <https://www.jogiforum.hu/arckepecsarnok/41> (Letöltés ideje: 2019. december 21.).

SEREG ANDRÁS: *Moór Gyula – Az igazság nagy hódítója.* 2017. <https://www.jogiforum.hu/arckepecsarnok/33> (Letöltés ideje: 2019. december 21.).

ORMÁNDI KRISTÓF

WERNER REZSŐ RUDOLF

(1838–1907)

I. Életrajz

Werner Rezső Rudolf¹ jogtudós, köz- és váltó-ügyvéd, a bölcséleti jogtudomány és a büntetőjog nyilvános rendes tanára volt.² 1838. július 12-én született Kalocsán, polgári családba. Apja *Werner* Károly iparos, anyja *Schwerer* Magdolna.³ A „gymnasium” négy osztályát Kalocsán, az 5. és 6. osztályt Baján, a 7. és 8. osztályt kalocsai papnövendék-ként Pécsen végezte, majd két évig hallgatott teológiát a kalocsai papnevelőben. Ezután rövidesen megszakította az egyházi tanulmányait, és az érettségi vizsga letétele után 1859-ben joghallgató lett a budapesti egyetemen. 1865-ben a kötelező három szigorlat letételét követően jogi doktorrá avatták, és az újonnan megnyílt pécsi püspöki jogi lyceumban segédtanárrá nevezték ki. 1866-ban már rendkívüli, 1869-ben pedig rendes tanári kinevezést kapott a bölcséleti- és jogtudományok előadásával megbízott tanszéken.⁴ 1873-ban a kassai királyi jogakadémián ugyanezen tanszék tanárává vált,⁵ és innen ment Kolozsvárra, ahol mint a jogbölcsélet egyetemi tanára oktatott. Az 1905. évi nyugalmazása után Budapestre költözött, ahol zárkózott életet élt.⁶ Életének 69. évében, 1907. április 15-én halt meg Budapesten.⁷

„Munkásságát tekintve a Schelling [Schilling]⁸-féle vallásos természetjogi felfogást követő jogbölcsész volt,⁹ aki a jogbölcsélet történetéről írott könyvét (*A bölcsészeti*

¹ Született: *Werner* Rudolf Elek (R. Kat. Egyház 1838, p. 31.)

² Magyarország tisztí cím- és névtára 1887, 326. p.

³ R. Kat. Egyház 1838, p. 31.

⁴ A pécsi jogakadémián 1866-tól „Dr. Werner Rezső a jog- s államtud. encyclopaediáját, az észjogot, a büntetőjogot, eljárást és a bányajogot [...] adta elő”. KOPCSÁNYI 1897, 42. p.)

⁵ Kassai pályafutása során feljegyezték, hogy a büntetőjog neves művelőjévé képezte magát, számos, a korban jelentőséggel bíró szakvéleményt adott. (SZABÓ 2019, 139. p.)

⁶ Tudományos és oktatási szempontból már annak előtte is csak a szükséges mennyiségű publikáció elérésére hagyatkozott, tehát feltételezhető hogy mindig is introvertált lelki alkat volt.

⁷ A *Budapesti Hírlap* ide vonatkozó cikke szerint 77. éves korában hunyt el. (Budapesti Hírlap 1907. ápr. 17. 92. szám.) Más információk szerint 72 éves volt mikor meghalt. (Magyarország 1907. ápr. 18, 93. szám 10.p.) Ez a korabeli dokumentumok megbízhatatlanságának is tulajdonítható.

⁸ A hivatkozott forrásban Schelling-ként szerepel, de valószínűleg a szerző itt Friedrich Adolf Schilling lipcei jogtanárra gondolt.

jogtudomány történelme, kiegészítésül Schilling természetjogi művéhez,) tekintette fő művének, mintegy kiegészítésnek szánva Schilling gondolataihoz, amelyet ő maga ültetett át magyar nyelvre (*A természetjog, vagy bölcséleti jogtudomány kézi könyve, összehasonlító tekintettel a tételes jog intézkedéseire*). Elsősorban szaklapokban, legfőképpen a *Magyar Igazságügyben*, a *Büntetőjog Tárában* és a *Jogtudományi Közönyben* jelentek meg cikkei. A jogbölcséleten kívül a büntetőjog területén is otthonosan mozgott, legjelentősebb művei: *A dolus és culpa jelentősége a büntetőjogban*, az 1878: V. és 1879: LX törvények kommentárjaként megírt *A magyar büntetőjog általános elvei*, valamint az iskolai használat céljából készült, a büntettek, vétségek, kihágások rendszerezésére írt mű (*A büntettek, vétségek és kihágások*, Budapest, 1882). Mindemellett Werner volt az, aki véleményes jelentést írt Somló Bódog habilitálási értekezése tárgyában (Kolozsvár, 1899), valamint Dr. Oberschall Pál *Visszaesés* című művére vonatkozóan (Kolozsvár, 1901).¹⁰

Ezen összefoglalót helyenként a történelmi hitelesség kedvéért jelen szerző pontosította. Az alábbiakban vizsgáljuk életének és pályafutásának bizonyos fellelhető részleteit. Magánéletéről és tudományos pályafutásáról – pontos feljegyzések hiányában – keveset tudunk, de életének néhány jelentős mozzanatáról vannak adatok.

Példának okáért: az esküdtek elnöke volt a Ratiu János és társai ellen indult 1892. évi büntetőperben (mely később a memorandum-per néven vált ismertté) és ő hirdette ki a verdiktet.¹¹ A *Pesti Napló* így emlékezik meg ezen eseményről:

„Hosszas várakozás után fél kettőkor szólalt meg a csöngettyű, jelezve, hogy az esküdtek elkészültek a Verdikkal. Az ajtókat megnyitották és az esküdtek elfoglalták helyeiket. Itt közlöm neveiket: Gróf Teleki László, báró Feilitzsch Arthur, Hatházy Sándor, Merza Lajos, Balogh Károly, dr. Nagy Mór, dr. Werner Rezső, dr. Pisztóry Mór, dr. Pap Antal, Ladies Nándor, Seéky Miklós, Molnár József rendes tagok és Gergely Sámuel pótesküdt. Ott voltak a teremben a kidölt esküdtek is, akik időközben ismét meggyógyultak: Nagy Kálmán, dr. Bogdán Péter és Gajzágó Manó. Megjegyzendő, hogy az utóbbi kettő ellen az oláhok a tárgyalás első napján érdeklőségi kifogást emeltek, mert az ügyvédi kamarához intézett följelentést két év előtt ők is aláírták. Midőn tehát kidőlték az esküdtek sorából és pótesküdekkel helyettesítették magukat, a különben is teljesen alaptalan kifogásnak elvették az élet. Dr. Werner Rezső egyetemi tanár, az esküdtek főnöke, halálos csendben kezdte meg a verdikt kihirdetését:

– Én Werner Rezső, az esküdtszék választott főnöke, becsületemre és lelkiismeretemre, Isten és ember előtt kijelentem, az esküdtszék határozata ez [...] A teremben a

⁹ Egy másik álláspont szerint, amelyet *Szabadsfalvi* és az ÖBL vonatkozó biográfiai cikke képviselnek, az akkoriban Európában elavuló félben lévő kantianus észjogi irányvonalát követte a jogfilozófiának. (SZABADFALVI 2008, 13–18. pp. SZABÓ 2019, 139. p.)

¹⁰ SZTE NEMZETKÖZI JOGI ÉS EURÓPAI JOGI TANSZÉK 2019.

¹¹ A memorandum-per lényege, hogy 1892-ben román értelmiségiek memorandumot írtak Ferenc József császárnak, amelyben követelték az autonómiát, a román kisebbséget megillető jogokat és az egyenlő bánásmódot. Mivel Erdélynek a román királysághoz való csatolását tűzték ki célul, ezért 1894-ben igaztás vádjával büntetőeljárás indult ellenük a kolozsvári törvényszéken. A vádlottak Dionisie Roman, Patriciu Barbu, Dr. D.O. Barcianu, Gherasim Domide, Dr. Teodor Mihali, Dr. Aurel Suciu, Mihaiu Veliciu, Rubin Patița, Niculae Cristea, Iuliu Coroianu, Gheorghe Pop de Băsești, Dr. Ioan Rațiu, Dr. Vasile Lucaciu, Dimitrie Comșa, Septimiu Albini voltak.

légy dongását is meg lehetett volna hallani. A vádlottak tettettett közömbössége megszűnik, egyik-másiknak arca sápadozik az izgatottságtól [...]"¹²

Maga a verdikt egyébként az volt, hogy *Ratiut* 10 igen, 2 nem szavazattal, *Corolanut* és *Lucianut* 11 igen, 1 nem szavazattal bűnösnek nyilvánították. A többi vádlottat is négy kivételével bűnösnek nyilvánították, utóbbiakat egyhangúlag ártatlannak kiáltották ki. A bűnös vádlottakat két hónaptól öt évig terjedő államfogházban eltöltendő szabadságvesztésre ítélték.¹³

Szabadfalvi József A kolozsvári egyetem szerepe a magyar jogbölcséleti gondolkodás megújításában című cikkében megemlíti, hogy a tanszékalapító *Jeney* Viktortól vette át a katedrát 1888-ban, valamint hogy említett jogbölcséleti opusa 1875 és 1903 közt öt kiadást ért meg, és a kortárs hazai jogi oktatásban alapmű státuszt töltött be.¹⁴ *Jeney* tanszéke az észjog, jogenciklopédia és protestáns egyházjog tárgyakat oktatta. Az észjog tantárgy elnevezése 1888-ban, azaz *Werner* kinevezésével egyidejűleg „bölcseleti jogtanra” változott, az 1900-as évek elejétől jogbölcsélet néven vált ismertté.¹⁵ Vannak feljegyzések arról, hogy rendszeresen tagja (belta) volt az államvizsga („jogtudományi államvizsgálat”) bizottságnak, illetve egy ízben, 1884-ben a magyar királyi államvizsgálati bizottság tagjává is választották.¹⁶ Nyugdíjba vonulásakor a *Ferenc József Tudományegyetem* rektora az alábbi szavakkal búcsúztatta: „[...] e tanévben vált ki közülünk *Werner Rezső*, a jogbölcsélet és nemzetközi jog¹⁷ nyilvános rendes tanára, ki e minőségében az 1888/89-iki tanév eleje óta működött egyetemünkön. Már megelőzőleg, mint a pécsi püspöki, majd a kassai királyi jogakadémia nyilvános rendes tanára, elismert, kiváló nevet vívott ki magának úgy tanszékén, mint a magyar tudományos irodalom lényeges gazdagításával. Hivatásán egyetemünkön is mindvégig lelkes odaadással csüngött, tanterméből a tanítványok ezrei kerültek ki, kik hálásan emlékeznek vissza a fáradhatatlan, lelkes és humánus tanár áldásos tevékenységére.”¹⁸

Werner Rezső személyiségéről nem sok ismert, mivel az utókor számára jelleméről, vonásairól feljegyzés, anekdota nem maradt fenn. Halála sajátos körülményeiről azonban a kortárs sajtóból nyerhetünk tájékoztatást. A *Budapesti Napló* tudósítása szerint „A hetvenhét éves öreg úr, a ki két évvel ezelőtt ment nyugalomba, egészen magányosan lakott a Szentjános-tér 4. számú házában lévő lakásán. Lakásának küszöbét két év óta nem lépte át orvosán kívül soha senki. Jómódú aggastyán volt, a ki nagy áldozat árán lakásából valóságos múzeumot rendezett, maga főzött, takarított, csakhogy cselédséggel se kelljen érintkeznie.”¹⁹ Csupán házmesterével tartotta a kapcsolatot, aki mikor figyelmes lett arra hogy az öregúr napok óta nem hagyta el lakását, értesítette a rendőrséget, akik ott találták *Wer-*

¹² Pesti Napló 144. sz. 1894. május 26. 9. p.

¹³ Budapesti Hírlap 1894. szeptember 8. 248. sz. 11. p.

¹⁴ SZABADFALVI 2016, 213–237. pp.

¹⁵ MINKER 2003, 68–69. pp.

¹⁶ Magyarország tisztí cím- és névtára 1884, 266. p. 326. p.

¹⁷ Jóllehet a nemzetközi jogot is oktatta, ilyen vonatkozású műve nem maradt fenn, ezért ezen tanulmány azt nem tárgyalja.

¹⁸ KISS 1905, 13–14. pp.

¹⁹ Budapesti Hírlap 1907. ápr. 17. 92. sz.

neret holtan, az ágyon heverve.²⁰ A műkincsgyűjtés volt egyetlen ismert szenvedélye, lakásán több ezer korona értékű felhalmozott műkincseket találtak.²¹

II. Tudományos munkásság

Az, hogy Werner Rezső pontosan milyen szerepet töltött be a magyar jog, illetve a magyar jogbölcselet fejlődésében, illetve melyik tudományos irányvonal követői közé sorolható, a mai napig kérdéses. Bár *Szabadsfalvi* egy helyütt a történeti jogi iskola képviselőjének állítja be, ez az állítás nem teljesen állja meg a helyét, ugyanis több helyen kritizálta a pusztán történelmi alapokon nyugvó jogfelfogást.²² Még kevésbé támogatta a pusztán vallási alapokra helyezett jogfilozófiát. Helyette inkább a kanti észjog egyfajta komplexebb értelmezését tartotta célszerűnek, amely a történelmi és az adott társadalmi viszonyokra is tekintettel van, ahogy azt jogbölcseleti tankönyvéből is kiolvasható. Bár Kassán a büntetőjog tanáráként némi tekintélyre tett szert, és szakvéleményei keresetté váltak,²³ nem mondhatni, hogy kortársai abszolút mértékben honorálták volna tudományos munkásságát. 1872-ben a pesti egyetemen²⁴ azért nem vették fel tanárnak, mert „nem működött annyit irodalmilag”, hogy „irodalmi érdeme cserébe vétessék a hosszú évek során átfolyt sikeres oktatásban bebizonyított, de irodalmilag nem érvényesített tanítási képességgel.”²⁵

Említett könyvről, amely *A bölcsészeti jogtudomány történelme* címet viseli, hosszasan lehetne értekezni, de itt a terjedelmi okok miatt csak egy rövidebb bemutatásra, illetve elemzésre kerül sor az érdekesebb momentumok megragadásával és kiemelésével. Tudvalevő, hogy Werner könyve a kor egyik népszerű és gyakran forgatott egyetemi tankönyve volt, mely nem csak odahaza, Kolozsváron volt kötelező olvasmány, a pesti egyetemen és a vidéki jogakadémiákon is használták.

A jogbölcselet (akkori nevén: bölcsészeti jogtudomány) történelmét Werner az ókori sumer és egyiptomi kultúrákig eredezteti vissza. Ezen a téren nem ír semmi – jelen tudásunk szerint – meglepőt, viszont ahogy a mű olvasásában eljutunk Groot Hugo (*Grotius*) koráig, és azon túlra, már kiterjedt kritikai észrevételeket és reflexiókat fogalmaz meg az elmúlt korok híres jogbölcseleinek felfogásával, elméleteivel szemben. Ő Werner értelmezése szerint „[...] a jognak mélyebb alapot kölcsönözve, a természetjog rendszeres művelését és iskoláját megalapítja. Ez elmélet előnyeihez tartozik: a jog visszavezetési tulajdonképeni kútforrására, az emberi természetre; ennek folytán a természetjog önállósítása theológiától és pozitív jogtól.”²⁶ A klasszikus természetjog művelőivel

²⁰ A *Magyarország* című lap ugyanezen információt tartalmazó cikke hozzáteszi: „A különös öreg embert aggkori végelgyengülés ölte meg. Évek óta valami belső bajban szenvedett, amely a különben erős testalkatú embert valósággal összeroncsolta.” *Magyarország* 1907. ápr. 18, 93. szám 10. p.

²¹ Uo.

²² SZABADFALVI 2011; WERNER 1903, 131–39. pp.

²³ SZABÓ 2019.

²⁴ Ma Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE)

²⁵ MEZEY 2006, 1. p.

²⁶ WERNER 1903, 58. p.

(Grotius, Hobbes, Pufendorf) kapcsolatban azt kritizálta, hogy hiányzik a jogi főelveknek az erkölctől való elválasztása, a jogi alaptanok kifejtése és következetes alkalmazása.²⁷

Ezt az irányvonalat Thomasius vitte tovább, aki már elkülönítette a (természet)jogot az erkölctől és az illetőtől. A szerző úgy véli, „Thomasiusnak kétségkívül érdeme, hogy a természetjog, mint teljesen önálló jogtudomány föltüntetésére ő tette meg a legelső elhatározó lépést; noha más oldalról nem lehet tagadni, hogy a mód, melyen azt tevő, több tekintetben kifogás alá esik összes rendszerével együtt.”²⁸ Thomasius vezérlő elve, a boldogság, nem pusztán erkölcsi elv, és a jogot is csak negatív körülírással definiálja. Thomasius munkáját Leibniz és Wolff jogértelmezései követték, illetve tökéletesítették, de itt már megjelentek az ezt tagadó reakcionárius iskolák és híveik is. Ezt az irányvonalat többek közt Heinrich Cocceji, Justus Henning Böhmer és a szkeptikus írók képviselték, akik a természetjogi rendszerek bírálatát tűzték ki feladatul, így szükségképpen szkeptikus, kritikai modorban jártak el. Ezek a tanok illetve nevek azért képviselhetnek viszonylagos nívumot, illetve inkább ritkaságot, mert a 18–19. század jogbölcsélet fejlődését a mai szerzők már jellemzően nem jegyzik ily részletességgel.

Ezen túl Werner a természetjog fejlődését országokénti bontásban adja közre, amelyből csak az eklatánsabb példákat emelném ki. Angliában Locke államelméletét, a Bentham-féle érdekelvet úgy summázza, hogy ezek materialista filozófiák, amelyek az embert tisztán mint érzéki lényt tekintik. A franciáknál ebben a korszakban az „állam-írók”, Montesquieu és Rousseau munkásságára helyezi a hangsúlyt. Előbbi fő művének a *Törvények szellemét* tekinti, amelyben kifejtésre kerül, hogy a törvények a dolgok természetéből fakadó szükségképpen viszonyok. „Azt állítani, hogy nincs jog és jogtalanság pozitív törvény nélkül, annyi mint azt állítani, hogy a sugarak nem voltak egyenlők, mielőtt a kör nem vonatott” – írja körül Werner.²⁹ Utóbbi a természetbe való visszatérés filozófiája miatt lett híres, de mivel maga Rousseau sem igen hitt ennek sikerében, ezért dolgozta ki a társadalmi szerződés fogalmát, mely egy önkéntes akarat (volonté generale) alapuló társadalmat feltételez. Ez a közakarat ad létet az „állami egyesületnek”, amely passzív értelemben állam, aktív értelemben szuverén. A főhatalom forrása maga a nép, ez a hatalom elidegeníthetetlen és átruházhatatlan.³⁰ Werner szerint Rousseau elméletének az a sajátossága, de egyúttal hibája is, hogy az egyén szabad akarata helyére a „közösség abszolutizmusát” telepíti. Minden olyan elmélet, mely csak szabadságot ismer, de a köteleseket nem említi, a társadalmi létet – véleménye szerint – alapjaiban lehetetleníti el.³¹

A következő fontos fejlődési etapot Kanttól a jelenkorig határozta meg a könyv. Eme filozófus talán hírnevén kívül azért érdemelt kiemelés, mert maga a szerző is tőle eredezteti a kantianus eszmék ihlette észjogi vélekedését. Werner véleménye szerint két alapeszme létezik, a rend és a szabadság, amelyek a korok során versengtek egymással, és nem volt közös pont a kettő közti egyensúly megtalálására. A bölcseletkedés az ó-, középkor- és újkor különböző irányzatai után „lyukra futott”, és Hume szkeptizmusánál megakadt, amely a mélypontot jelentette. Ebből próbálta Kant kritikai bölcselete, észjogi

²⁷ Uo.

²⁸ Uo. 72. p.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo. 91. p.

³¹ Uo. 92. p.

elmélete által kiemelni a filozófiát.³² Szerinte a dolgokat nem minőségük révén, hanem a tapasztalat és a róluk alkotott ismeretek alapján ismerhetjük meg (az *a priori* ismeretek lehetetlenek.) Legfontosabb szabálya (*categoricus imperativus*) a következő volt: „cselekedjél úgy, hogy a te akaratod szabálya mindenkor egyúttal az általános törvényhozás elvéül szolgáljon.”³³ – tehát a jogelméletet az erkölcsstan alapjaira emelte. Werner így karakterizálta Kant rendszerét: „Kantnak érdeme, hogy a jog és az erkölcsi kör határait tüzetesebben kijelölje [...] De ép e két elem túlhajtásában fekszik jogelméletének főhibája is, a mennyiben az észnek életalkotó, törvényhozó működést is tulajdonított [...]”.³⁴

Kant dualizmusát Fichte és Friedrich Wilhelm Joseph Schelling egészítette ki, illetve részben cáfolta is. Fichte támadta Kant észjogi elméleteit és a természetjogi iskolát. Az alanyi észlegességet tekintette vezérlő elvnek. Schellingnél már megjelenik a tárgyi-lagos észlegesség. Továbbfejlesztette Kant és Fichte egyoldalú idealizmusát, szerinte a jog és az egyes jogintézmények az általános ész és akarat produktumai,³⁵ amivel inspirálta a hittani és a történeti jogi iskolát is. Werner úgy látta, Schelling fő gyengesége az absztrakciók túlzott mértékű alkalmazása, hiszen az általános eszme megnyilvánulása az individuális problémákat, létezőket jelentőségüktől megfosztja. Továbbá az „abszolútumra” mint vezérlő elvre való folytonos hivatkozása alaptalannak tetszik.³⁶ Schelling rendszerének hibáit Hegel igyekezett javítani, aki már a jog-erkölcs-illetem hármasságát egymástól konkrétan elhatárolta, viszont a jogköröket zavarosan állapította meg, a jogot mereven pusztán az állami akarral azonosította, így a szubjektív elemet kizárta belőle. Ezért az ő jogelmélete is egyoldalú maradt.³⁷

A hittani jogi iskoláról az volt Wernernek a véleménye (vallását gyakorló keresztény beállítottsága ellenére), hogy álláspontjuk érvénytelen, sőt káros, mivel a keresztény világnézet nem ad okot a jognak a teológia alá rendelésére. A történeti jogi iskolával kapcsolatban azt hozta fel, hogy az túlzottan a szokásjogra és a múltra helyezi a hangsúlyt. Kifogásolható az is szerinte, hogy a római jogot az akkori kor (19. század) intézményeire akarják „erőltetni”, holott a római jog csak eredeti jelentőségében és történelmi kontextusán belül vizsgálható érvényesen. Ha ezeket a kritikákat figyelembe vesszük, egyértelművé válik, hogy a szerző egyik vélekedéssel sem ért teljesen egyet, viszont a Kantra alapuló észjogi gondolkodáshoz áll legközelebb.

Számba vesz ezen túl különböző jogbölcseleti iskolákat, amilyenek az „eklektikusok” és a „sensualisták”³⁸ voltak, de konklúziójában elveti ezeknek filozófiai vezérelveit. A könyv utolsó fejezetében a magyar jogbölcselet fejlődését tárgyalja, ahol olyan szerzők munkásságát emeli ki, mint Virozsil Antal, Pulszky Ágost, vagy Pikler Gyula. Előbbi a természetjog rendszerét adta közre latin és magyar nyelven, az utóbbi kettő a jogi alaptan és a jogtörténet terén jeleskedett. Azonban Werner kénytelen elismerni, hogy a kortárs,

³² Uo. 99–100. pp.

³³ KANT 1785, 327. p.

³⁴ WERNER 1903, 104. p.

³⁵ Uo. 117. p.

³⁶ Uo. 117–8. pp.

³⁷ Uo. 124. p.

³⁸ Filozófiai iskola, melynek követői a jog és az erkölcs lényegét az érzéki gyönyörben és haszonban keresték. Álláspontjuk szerint az érzéki vágyak természetesek, ezért a kielégítésük is az. Ameddig terjednek a szükségletek, addig terjednek a jogok. WERNER 1903, 156. p.

főleg a kortárs magyar jogelméleti gondolkodás még nagyon gyerekcipőben jár, és nagy utat kell bejárni a stabil állapot eléréséig: „Mindezek után a bölcsészeti jogtudomány történelmi fejlődésére visszapillantva, azon eredményre jutunk, hogy a krízis, mely e tudományt végveszéllyel fenyegeté, még korántsem szűnt meg s hogy sok itt a teendő annak végképeni megszüntetésére. A krízis mindaddig nem fog megszűnni, míg e tudomány tiszta idealismus speculációjától el nem vonatik s realisabb alapokra nem fektetik [...]”³⁹

Az előbbieken tárgyalt mű előzménye, vagy inkább szellemi kútforrása Friedrich Adolf Schilling lipcsei jogtanár *A természetjog kézikönyve* című tankönyve volt, melyet Werner fordított magyarra. A második fordításhoz fűzött előszavában megjegyzi, hogy: „Midőn Schilling természetjogi kézikönyvét először közrebocsátám, azon hiszemben voltam, miszerint addig, míg huzamosb időszak lefolytával második kiadásra lesz szükség, képes leszek egy, habár nem is minden tekintetben eredeti, de mégis a hazai tanügyi viszonyoknak megfelelőbb természetjogi kézi-, illetőleg tankönyvet összeállítani. Azonban minél mélyebben és behatóbban igyekeztem a bölcsészeti jogtudomány körét s annak irodalmát megismerni, annál jobban meggyőződtem arról, hogy ha ezen a nélkül is krízis alatt álló téren csak részben is alkotni akarok, jóval hosszabb s kimerültebb tanulmányozásra van szükség. Az alkotás és összeállítás ott, hol a gondolkodás tételesjogi szabványokkal úgy is meg van kötve, sokkal könnyebb, mint ott, ahol a gondolkodásnak magának kell keresni, s ugyszólván teremteni a kiindulási és megállapodási szempontokat. Ez egyik és fő oka annak, hogy Schilling fordítását második kiadásban bocsátom ez alkalommal sajtó alá.”⁴⁰ Az előszó további részeiben azt is szóvá teszi, hogy nézetei, bár sok tekintetben eltérnek az eredeti szerző nézeteitől, a könyvet jobbnak látta nem kiegészíteni, illetve kommentárokkal ellátni, mert az szerinte szükségtelenül még terjedelmesebbé tette volna. Szerinte az előszóban történő előadások alkalmasabbak a tapasztalt hiányosságok pótlására.⁴¹ Azzal zárja sorait, hogy „[...] azon meggyőződésben teszem le a tollat, miszerint nálunk a jogbölcselkedés iránti érdek még nem halt ki, sőt napról napra érezhetőbbé válik annak szükségessége.”⁴²

Schilling természetjogi művét a jog általános jelentőségének definiálásával kezdi. Szerinte – Werner fordításában – az ember „érzéki észlénnyel.”⁴³ Ez a mai szemmel nézve talán mulatságos kifejezés mai megfelelője az, hogy az ember egyszerre ösztönös és racionális lény. Az ember szabad akarattal rendelkezik, ugyanakkor az érzéki (fizikai) világra van utalva, és az egyén kiszolgáltatottsága, illetve a közös életcélok megvalósítása miatt szükséges hogy az emberek közösségben éljenek, ami szabályokat és megkötéseket von maga után. A jog tulajdonképpen alapoka, célja tehát hogy az emberek külső szabadságának mértékét, társas életük viszonyait, rendjét határozza meg.⁴⁴ A jog alanyi és tárgyi értelemben létezik, tárgyi értelemben a jogszabályokat, alanyi értelemben az ennek megfelelő akarati képességet (jogosultság) jelenti. A joggal közeli kapcsolatban áll az igazság és a méltányosság fogalma, filozófiai kategóriája is. Az igazságot úgy határozza meg a szerző

³⁹ Uo. 195. p.

⁴⁰ SCHILLING 1880, 1. p.

⁴¹ Ez a fordulat talán magyarázat lehet Werner Rudolf „publikálási restségére”, hiszen – mint itt is utal rá – az előszót részesítette előnyben az írással szemben.

⁴² SCHILLING 1880, 2. p.

⁴³ Uo. 3. p.

⁴⁴ Uo.

tárgyi értelemben, mi szerint mindenkinek meg kell adni azt, ami őt illeti, alanyi értelemben pedig mint az ennek az elvnek megfelelő cselekvésmódot. A méltányosság lényege az előnyök és a hátrányok arányos kiegyenlítése. A méltányosságot és a jogot gyakran szinonim értelemben használják, de a méltányosság a (pozitív) jog ellenében is hathat.⁴⁵

A jogot csak ésszel és szabad akaratallal megáldott személyekre, tehát az emberekre lehet alkalmazni. Ugyancsak az embernek lehetnek jogkötelességei, nem maga, hanem mások vonatkozásában. (Ezért az állatoknak nem lehet joga – jóllehet az embereknek velük kapcsolatos kötelességei is vannak.)⁴⁶ A következő szakaszban bizonyossá válik, hogy *Schilling* a jogot mint állami kényszert is elismeri, szemben a történeti jogi iskola egyes képviselőinek azon dogmájával, ami a jogot a régi szokásokból igyekszik eredeztetni.⁴⁷

Az eredeti, általános jogelveket a természeti viszonyokból, emberi életviszonyokból kell levezetni. Azon jogelveket, melyek az ember és az életviszonyok természetéből fakadnak s az ezekből levont következtetéseket nevezik természetjognak. „A természetjog neve” – mondja *Schilling* – „helyesebb felfogás szerint onnan származik, mivel az általa jelölt jog az ember és az emberi életviszonyok természetén gyökerezik, és azt az emberi ész által kifejtteni lehet, és kell.”⁴⁸ Feladata az általános jogelveket felkutatni, és azokból az emberek egymás iránti jogait és kötelezettségeit kifejtteni. A természetjogot három fő jogágra bontja *Schilling*, a természeti magánjogra, a természeti államjogra és a nemzetközi jogra. Az állam és a nemzetközi jog együttesen közjognak is nevezhető. A természetjog fő törvénye („*legfőbb jogtörvény*”) szerinte az, hogy „Külső szabadsággal úgy élj, hogy az a többiek jogaival és az emberi társas összlettel ne ellenkezzék.”⁴⁹ A jogok alanya a személy lehet, amely főleg a természetes személy, az ember, de már a jogi személyt is elismeri mint jogok, kötelességek alanyát.

Schilling további természetjogi megállapításai, *csak a fontosabb pontok* kiemelésével: a mai értelemben vett személyiségi jogokat az „ember ősjoga” néven tárgyalja. Ez magában foglalja mindazt, melytől személyiségünk fönntartása, kiteljesítése, elismerése függ. Alkatrészeinek tekinti „1. a jogot a személyi létezésre; 2. az emberi méltóság külső elismerésére; 3. a szabad külműködésre a jog határain belül, 4. a szerzésre általán, s a dolgok szerzésére és használatára különösen; az ügyforgalomra, s az ennélí őszinteségre és igazlelkűségre; 6. végre a jogot az önvédelemre.”⁵⁰ Ezeket a modern polgári jog hasonló módon tartja számon, a személyi létezés joga ma az élethez és testi épséghez való jog. Az egyedüli különbség, hogy *Schilling* számára a római jogból kikövetkeztetetten az emberi arc jelenti a garanciát a személyiség létezésére. Azt is kiköti, hogy ebből nem származatható jog az öngyilkosságra, öncsonkításra, mivel ezek észellenes és az isteni világrend, erkölcs ellen való cselekedetek.⁵¹

A társasági jogba beveszi az egyházat is, mint örökös fenntartású vallási társaságot. Szerinte a vallás, egyház alapvető fontosságú az „emberiség célja és legszentebb érde-

⁴⁵ Uo., 4–5. pp

⁴⁶ Uo. 7–8. pp.

⁴⁷ Uo. 8. p

⁴⁸ Uo. 11. p.

⁴⁹ Uo. 27. p.

⁵⁰ Uo. 76. p.

⁵¹ Uo. 77–78. pp.

kei” elérése végett. Az államjogot három részre osztja, az állam és az állampolgárok jogviszonyai, az uralkodó (szuverén) jogai és kötelezettségei, és az állampolgárok egymás közti jogviszonyai. Bár az oligarchiát és a demokráciát is elismeri, *Schilling* egyértelműen a monarchia (egyeduralom) mellett teszi le a voksát, ezért azt bővebben tárgyalja. Az állam szuverenitását voltaképp az istentől eredezteti, de leírja, hogy kell hozzá olyan törzsek vagy embercsoportok szövetkezete, akik egy egységes államként kívánnak élni, és a maguk ügyeinek ellátására vezető(ke)t választanak.⁵² A nemzetközi jogról: a nemzeteket megközelítőleg ugyanazok a jogok illetik meg, mint az egyéneket (azaz a nemzeti létezés joga, a jog a nemzeti méltóság külső elismerésére, a szabad külműködésre és a jogszerzésre).⁵³ A nemzetközi jog végcélja *Schilling* szerint a nemzetek közti örök béke elérése lenne, amely érdekében létre kellene hozni egy nemzetközi szervezetet, vagy esetleg egy világkormányt (jóllehet az általa idézett jogfilozófusok véleménye megoszlik erről).⁵⁴ Mindezeket azért volt fontos említeni, mert *Werner* tanítási praxisának jelentős részében *Schilling* tankönyvét tanította természetjog címén, illetve ha nem is értett vele egyet mindenben, természetjogi és jogbölcséleti gondolkodásmódját ő befolyásolta legmélyebben.

Werner Rezső büntetőjogi munkássága is számottevő. Első jelentős ilyen témájú könyve, az 1881-es *A magyar büntetőjog általános elvei* a Csemegi-kódex és a kapcsolódó joganyag (az 1878: V. és 1879: XL. törvénycikkek) minél hívebb magyarázatát tűzte ki céljául. Az akkoriban friss büntető törvénykönyv alapjaiban változtatta meg a magyar büntető igazságszolgáltatás szervezetét, erre reflektált művében a szerző, illetőleg a német és olasz jogiskolák nézeteit összehasonlította benne az akkori magyar büntetőjog alapfogalmaival. *Werner* tisztában volt a műve hiányosságaival is, miután az életbeléptetési törvény, a releváns kormányrendeletek, valamint az 1852. évi Bktv. és az 1855. évi katonai büntetőtörvénykönyvek rendelkezéseit a műve nem tárgyalja, jóllehet szándéka volt, hogy egy következő kiadásban ezeket is beleszerkeszti.⁵⁵ A büntetőjog ebben az érásban már közjogként volt számon tartva, miután a magánbosszú intézményét a polgárosodó államok eltörölték.

Werner elismeri, hogy a büntetőjog alanyi értelemben véve nem csak az államot, hanem egyes közösségeket (például család, iskola, egyház) is megillet, az ő szabályaik érvényesítése végett („*feldisziplinierung*”, *Zuchtigungsrecht*”), ez azonban csak addig terjed, amíg az ő fegyelmi jogosítványaik érnek, illetőleg ameddig a társadalom nagyobb részét jogaikban nem korlátozzák. Maga az állami büntetőjogot is lehet tágabb és szűkebb módon értelmezni, a törvényhozás rendszerint az állami fegyelmi vétségeket és a rendőri kihágásokat is ide sorolja, jóllehet a büntető jogtudomány csak a tulajdonképpeni bűncselekmények, azaz a büntettek és vétségek definiálására és megbüntetésére szorítkozik.⁵⁶ A büntetés céljával kapcsolatban számos jogfilozófus nézeteit idézi. *Kant* szerint a büntetőjog az ész feltétlen követelményén alapul. Nem azért kell büntetést alkalmazni, hogy általa bármilyen célt elérjenek, hanem szimplán, mert bűncselekmény került elkövetésre, ami nem maradhat büntetlenül. *Hegel* a büntetést nem az „észpa-

⁵² Uo. 212. p.

⁵³ Uo. 350. p.

⁵⁴ Uo. 403–404. pp.

⁵⁵ WERNER 1881, 1–3. pp.

⁵⁶ Uo. 4–5. pp.

rancsból” hanem magának a bűncselekménynek tényéből vezeti le. A jog szerinte ugyanis a megvalósított szabad (általános) akarat. A jog megsértése jogtalanság, amit a társadalomnak meg kell torolni. A különböző hittani jogi iskolák szerint a bűncselekmény az isteni világrendet megsértő tett, amely miatt Isten átengedményezi az emberi társadalomra a bosszú (büntetés) végrehajtását.⁵⁷

A főbüntetések a halálbüntetés, a szabadságvesztés (államfogház, fogház, börtön, fegyház) és a pénzbüntetés voltak. Mellékbüntetésként lehetséges volt a hivatalvesztés és a politikai jogok átmeneti felfüggesztését kiszabni. A halálbüntetésről szóló részben *Werner* megjegyzi, hogy jelentős vita van a halálbüntetés megszüntetéséről. Az abolicionisták a teljes megszüntetésért kampányolnak, a konzervatívok a fenntartásáért, illetve van egy harmadik, fontolva haladó álláspont is, amely a halálbüntetés megszüntetését csak fokozatosan, a társadalmi fejlődés magasabb pontra érésével tudja elképzelni. *Werner* is ezen az állásponton van, és hivatkozik *Löw* azon véleményére, mely szerint, ha a halálbüntetést még Belgiumban, Angliában, Németországban sem törölték el, sőt van olyan ország, ahol visszavezették, akkor mennyivel károsabb lenne eltörölni az alacsonyabb erkölcsi és technológiai színvonalon élő magyar társadalomban.⁵⁸

1888-as tankönyve, a *Büntettek, vétségek és kihágások* számos kiadást megért, többek közt a selmecbányai akadémián⁵⁹ az 1900-as évek elejéig a kötelező tananyag részét képezte.⁶⁰ Ez a kötet a büntető törvénykönyv különös részének gyakorlatias, kommentárokkal ellátott feldolgozása. A tankönyvet lapozgatva az az érzésünk támadhat, hogy a magyar büntetőjog különös részének váza az elmúlt 150 évben nem, vagy csak alig változott. Természetesen ma már abszurdnak hat, hogy például a király megölése nem emberölésnek, hanem a felségsértés egy minősített esetének minősült, illetve hogy a párbaírt sajátképi bűncselekmény volt. Egy ellenpélda: a gazdasági bűncselekmények a kor színvonalához képest igen előrelátó módon voltak meghatározva és szankcionálva.⁶¹

Werner büntetőjogban szerzett jártasságát igazolja továbbá pár fennmaradt releváns tanulmánya. *A dolus és culpa jelentősége a magyar büntetőjogban* című tanulmányban ezen jogintézmények fajtáit és jelentőségét írja körül. *A tanulmány a Magyar Igazságügyben négy részben jelent meg.*⁶² *A dolus* lényege, hogy a bűncselekményre vonatkozó akarat és tudat is együttesen jelen legyen, egyébként csak *culpa* állapítható meg. *Werner* a cikkben az akkoriban irányadó jogtudományi vélemények mentén halad, a szándékoságnak három fajtáját ismeri el, az előre megfontolt, a nem előre (egyszerűen) megfontolt és az indulati szándékoságot. *Feuerbach* szerint előre megfontolt és meg nem fontolt szándék létezik, de ezt a szerző mint túlzott egyszerűsítés felé hajló elméletet vitatja. Említésre kerül még *Carrara* pisai jogtanár elmélete, aki a szándékoságot négy részre bontja „1. az első fokot képezi azon eset, hol az akarat teljes önkénytelensége annak teljes állhatatosságával találkozok (dolo freddamente premeditato); — 2. a második fokot képezi, hol az akarat kevésbé önkénytes, de kitartó — (semplice deliberazione); — 3. a harmadik fok, hol az akarat teljes mértékben önkénytes ugyan, de annak állhatatos-

⁵⁷ Uo. 12–14. pp.

⁵⁸ WERNER 1881, 227–228. pp.

⁵⁹ A mai Miskolci Egyetem jogelődje.

⁶⁰ A Miskolci Egyetem 2006.

⁶¹ WERNER 1882. 11.p. 20. p. 64–72. pp.

⁶² WERNER 1879. 1.r. 1-28, 2.r. 133–156. 3.r. 285–305. 4.r 401–413. pp.

sága hiányzik (semplice volontà); 4. a negyedik fok végre, hol az akarat önkényessége csekély és kitartása hiányzik (impeto degli affetti)”⁶³, jöllehet ez a szerző számára nem fogadható el, mert Carrara csak az akarat, nem a tudati oldalra helyezi a hangsúlyt. A culpa két fajtájának létezését fogadja el, a tudatos és a nem tudatos gondatlanságot.⁶⁴ A befejező részben az ún. vegyes bűnösség, azaz a *dolus* és a *culpa* együttes fennállásának eseteit veszi sorra. A *Jogtudományi Közlöny* így jellemezte a művet: „A munkálat - a Magyar Igazságügy szerkesztősége által tiz arany jutalommal kitiüntetett pályamű, mely igen alaposan tárgyalja a felvett kérdést, s a jelen közleményben szól: a bevezetés után, a bűncselekményről, a bűnösségről és a bűnösség fajairól.”⁶⁵

Az „enyhébb intézkedés” értelme és alkalmazása című cikkben egyrészt értelmezni törekszik az enyhébb törvény („*mildestes Gesetz*”), enyhébb intézkedés fogalmát, másrészt azzal érvel, hogy a mennyiségileg és minőségileg is enyhébb törvény szerint kell eljárni. Ez azért érdekes, mert maga a cikk megírásának apropója az 1878: V. tc. (Csemegi-kódex) elfogadása és hatályba lépése, amely az addig gyakorolt „bölcс bírói belátást” felülírja, helyébe a törvény betűje szerint determinált eljárás kerül.⁶⁶

Egy tanárnak azonban nemcsak doktrinális vagy kutatói munkáit, hanem oktatói munkáját, tanítványainak fejlődését elősegítő, tehetséggondozó és kritikai tevékenységét is illik figyelembe venni. Színyeinél olvasható, hogy Werner véleményes jelentést tett Somló Bódog magántanárra nyilvánítása alkalmából. Úgy értékelte Somlót, mint aki „*kellő tájékozottságot és oly kiváló képességet tanúsít, mely sok reményre nyújt kilátást.*”⁶⁷ Másik híres tanítványa Oberschall Pál büntetőjogász, bíró, aki 1899-től a pozsonyi jogakadémia tanított, 1901-ben a kolozsvári egyetemen magántanárra nevezték ki. (Később az I. világháború után a fegyverszüneti tanács, illetve az Országos Közművelődési Tanács tagja is volt.)⁶⁸ Ennek apropóján Werner írt *Visszaesés* című művéről véleményes jelentést. A jelentés szövege sajnos nem maradt fenn az utókornak, de valószínű, hogy pozitív módon értékelte Oberschall munkáját, mivel egy másik korabeli kritikusa Weisz Jenő úgy fogalmazott, hogy „[a] tudományos és pártatlan kritikának ezzel a könyvvel szemben is súlyosan éreztük hiányát s aligha tévedünk ha úgy hiszszük, hogy itt keresendő oka, hogy a magyar tudományos élet olyan nehezen izmosodik s a külföldi színvonal tekintetében még mindig csak az »óhajtvá sejtés«-nél tartunk.”⁶⁹

Werner munkásságával szemben felmerült az az utókori kritika, amelyet szocialista szemléletű kutatók, közülük kiváltképp Szabó Imre fogalmazott meg, hogy a feudalista társadalom intézményeit támogatva és megvédte, illetve hogy fő műve éppen ezért primitív és csiszolatlan.⁷⁰ Anélkül, hogy e kritika nyilvánvaló ideológiai indíttatását elemeznénk, elmondható, hogy Szabó megállapítása két okból is igazságtalan. Egyrészt mivel a kor színvonalának megfelelő tankönyvet írt, és az akkori légkörben ésszerűtlen lett volna a megcsontosodott feudális intézményeket ennél súlyosabban bírálni; más-

⁶³ WERNER 1879, 2. r., 153. p.

⁶⁴ WERNER 1879, 3. r. 292–295. pp.

⁶⁵ DÁRDAI 1879, 31. p.

⁶⁶ WERNER 1880, 297–300. pp.

⁶⁷ LITVÁN 1973, 34. p.

⁶⁸ *Magyar Életrajzi Lexikon* 1982. 312. p.

⁶⁹ WEISZ 1902, 308. p.

⁷⁰ SZABÓ I. 1980, 192. p.

részt, mivel Werner Rezső maga is felismerte a korabeli magyar jogbölcsélet súlyos hiányosságait, s a társadalmi reformok, a haladás mellett tett hitet.⁷¹ Múlt és jövő különös „összecsapásának”, a jövőbe tett kiszólásnak tekinthető *A bölcsészeti jogtudomány történetének* az a passzusa, mely szerint „[...] a communismus nemcsak keresztülvihetellen, de ha keresztül vitetnék is, tönkretenné az egyéni szabadságot, s ezzel az egész ipart, társadalmat természetellenesebb békákba verné, mint a hűbériség.”⁷²

Végző soron Werner Rezső azt a feladatot töltötte be tudományterületén, hogy az elődei jogfilozófiai gondolkodásmódját az akkori kor és az utókor számára megőrizze, továbbvigye. Mint történeti és természetjogi beállítottságú jogásztól az várható, nagy újdonságot írásaival nem szolgáltatott, de – művei tanúsága szerint – kiváló rendszerező elme volt. Tisztában volt az újdonságok fontosságával, és a tudományokban, kiváltképp a bölcséleti jogtudományban is a humanista szemléletet, a haladást, a progresszív felfogást támogatta.

III. Fontosabb művei

SCHILLING FRIGYES ADOLF: *A természetjog, vagy bölcséleti jogtudomány kézi könyve, összehasonlító tekintettel a tételesjog intézkedéseire*. Ford. WERNER REZSŐ. Budapest, 1869. 2. kiadás. Budapest, 1874. 3. kiadás. Pest, 1880.

A bölcsészeti jogtudomány történelme, kiegészítéssel Schilling természetjogi művéhez. Budapest, 1875. 2. jav. kiadás. Budapest, 1881. 3. jav. k. 1892. 4. k. 1900.

A dolus és culpa jelentősége a büntetőjogban. Budapest, 1879. Különlenyomat a M. Igazságügyből. 11/1. 11/2, 11/5, 12/4, 1879. 1.r. 1-28, 2.r. 133-156. 3.r. 285-304. 4.r. 401-413. pp.

Véleményes jelentés dr. Somló Bódog habilitálási értekezése tárgyában. Kolozsvár, 1899.

Dr. Oberschall Pál Visszaesés cz. művére vonatkozólag. (Magántanárára képesítése céljából.) Kolozsvár, 1901.

A büntettek, vétségek, kihágások. A magyar büntetőtörvénykönyvek (1878. 5. és 1879. 40. t.-cz.) iskolai használatra. Franklin-társulat. Budapest, 1882.

Az „enyhébb intézkedés” értelme és alkalmazása. Jogtudományi Közlöny. 44. sz. 1880. október, 297-300. pp.

A bölcsészeti jogtudomány történelme. 5. kiadás, Franklin-társulat. Budapest, 1903.

A magyar büntetőjog általános elvei. Az 1878: V. és 1879: XL. törvénycikkek alapján. Franklin-társulat. Budapest, 1881.

⁷¹ WERNER 1903, 195. p.

⁷² Uo. p. 173.

IV. Irodalomjegyzék

- Budapesti Hírlap 1894. szeptember 8. 248. sz. 11. p.
Budapesti Hírlap 1907. ápr. 17. 92. sz.
DÁRDAI SÁNDOR: *Jogirodalmi szemle*. Jogtudományi Közlöny, 1879. jan. 24. 4. szám. 31. p.
KANT, IMMANUEL: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Riga, 1785.
KISS MÓR: *Rectori beszámoló beszéd*. Beszéddek, a melyek a Kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem 1905/6. tanévi rectora és tanácsának beiktatása és a tanév megnyitása alkalmával 1905. évi szeptember hó 17.-én tartattak. Fasciculus I. Ajtai K. Albert Könyvnyomdája. Kolozsvár, 1905. 13–14. pp. (SZTE Levéltár)
KOPCSÁNYI KÁROLY: *A Pécsi Jogakadémia multja s jelene*. Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság. Pécs, 1897.
LITVÁN GYÖRGY: *Egy magyar tudós tragikus pályája a század elején*. Valóság. 16/8, 1973. 34. p.
Magyar Életrajzi Lexikon: 2. kötet, L-Z. Oberschall Pál. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 312. p.
Magyarország tisztí cím- és névtára. Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest. 3. évf. 1884. 266. p. 326. p.
Magyarország tisztí cím- és névtára. Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Budapest. 6. évf. 1887. 326. p.
MEZEY BARNA: *Előszó*. In: TAKÁCS PÉTER (szerk.): *Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának tudományos szakirodalmi munkássága*. ELTE Állam-és Jogtudományi Kara. 2006.
MINKER EMIL: *Szeged egyetemének elődei*. Szegedi Tudományegyetem. 2003. 68–69. pp.
A Miskolci Egyetem, Könyvtár, Levéltár, Múzeum története, 2006. http://kvt96.lib.uni-miskolc.hu/tortenet/08_muzealis/08_4.html . (letöltés ideje: 2019. december 21.)
Pesti Napló 144. sz. (A Pesti Napló kiküldött tudósítójától.) 1894. május 26. 9. p.
Római Katolikus Egyház: *Kereszteltek 1838–1852 Kalocsa* (anyakönyv). Filmre vette a Genealogical Society of Utah, Salt Lake City, Utah, 1964. 31. p. (www.familysearch.org)
SZABADFALVI JÓZSEF: *A magyar jogbölcséleti gondolkodás kezdetei*. Gondolat Kiadó. Budapest, 2011.
SZABADFALVI JÓZSEF: *A kolozsvári egyetem szerepe a magyar jogbölcséleti gondolkodás megújításában*. Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies. 5. sz. 2016, 213–237. pp.
SZABADFALVI JÓZSEF: *A történeti jogi szemléletmód hazai históriájához*. Zempléni Múzsák, 2008/4, 32. sz. 13–18. pp.
SZABÓ BÉLA: *Werner, Rezső (Rudolf), 1838–1907. Jurist*. Österreichisches Biographisches Lexikon, 16. köt. Institut für Neuzeit- und Zeitgeschichtsforschung, 2019, 139f. p. https://www.biographien.ac.at/oebl/oebl_W/Werner_Rezso_1838_1907.xml. (Letöltés ideje: 2019. december 12.)
SZABÓ IMRE: *A burzsoá állam-és jogbölcsélet Magyarországon*. 2. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1980.
SZTE Nemzetközi jogi és Európai jogi Tanszék: *Werner Rezső Rudolf (1838–1907). Jogbölcsészet, nemzetközi jog (1888–1904)*. <http://www.juris.u-szeged.hu/karunkrol/tanszek-tortenete-150727/werner-rezso-rudolf-1838>. (Letöltés ideje: 2019. november 25.)

HUSSEIN JASMINE

ZEHERY LAJOS

(1893–1968)

Zehery Lajos életéről és tudományos pályafutásáról már készült egy átfogó tanulmány Faragó Mészáros Judit tollából, írásomban is erre támaszkodom,¹ kiegészítve azokkal az adatokkal és információkkal, amelyeket kutatómunkám során további adalékként feltártam. Ezen túlmenően a tanulmány célja, hogy Zehery Lajos tudományos munkásságát átfogóan szemléltessem, általánosságban kiemeljem ennek jellegzetességeit és górcső alá vegyem néhány jelentős írását, kiemelve azokat, amelyek a büntetőjogi beismerésre, a bírói fegyelmi jogra és a büntetőpolitikai jellegzetességekre fókuszálnak.

I. Életrajz

Zehery Lajos 1893. október 5-én született Szegeden, édesanyja Szarka Berta, édesapja id. Zehery Lajos, aki a hódmezővásárhelyi királyi járásbíróság elnöke volt. Testvérei Zehery István, aki hódmezővásárhelyi tisztiorvos volt, és Zehery Etelka. Elemi iskoláit Hódmezővásárhelyen végezte, középiskolai tanulmányait a helyi Bethlen Gábor Református Gimnáziumban folytatta. Jogi diplomáját Kolozsváron a magyar királyi Ferencz József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán 1915-ben szerezte meg.

Igazságszolgáltatási pályáját 1916-ban kezdte meg, amikor is a m. kir. igazságügy-miniszter, Balogh Jenő, a budapesti kir. büntetőtörvényszékhez nevezte ki jegyzővé. Ettől kezdve pályája sebesen ívelt felfelé, ugyanis 1918-ban tanácsjegyzővé, ezt követően 1920-ban bírósági fogalmazónak nevezték ki, majd 1921-ben titkár lett.

Tanárként 1922-től dolgozott Szegeden, ekkor habilitált és a büntető perjog magántanára lett. A büntetőjogi tanszéket ekkor Lukáts Adolf² vezette, aki 1924-ben halt meg. Zehery az ő személyéről egy nekrológban így emlékezett meg: „Lukáts Adolf jósága a szeretet inkarnációjává magasztosította egyéniségét. Ez a szent érzelem menyországgá avatta családi körét, templommá szentelte a tantermet, honnan a tudományt hirdette lebilincselő ékes szólással, a kristálytisztá tudás, az élesen boncoló ész erejével, a szív

---

¹ FARAGÓ MÉSZÁROS 1993, 5–17. pp.

² Lukáts Adolf (1848–1924) büntetőjogász, 1875–1894-ig a pécsi jogakadémián oktatott, majd 1894–1924-ig a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem nyilvános rendes tanára volt.

csodálatos melegségével.”³ Lukács halálát követően heten pályáztak a megüresedett tanszékvezetői pozícióra, köztük Zehery Lajos is. A beérkezett pályázatokról Moór Gyula⁴ és Ereky István⁵ készítettek jelentést. Ebben Moór első helyen Heller Eriket⁶ – aki végül megkapta a tanszékvezetői kinevezést – és Hacker Ervint⁷ ajánlotta a pozíció betöltésére, Zeherynek pedig a nyilvános rendkívüli tanárrá történő kinevezését szorgalmazta.⁸

A szegedi egyetemen Zehery rendkívül sokféle témakörben hirdette meg kurzusait, ilyen volt többet között: „A büntető perjog különös része”, a „Büntetőjogi praktikum”, a „Sajtóbüntetőjog”, a „Perorvoslatok a büntető perben”, „A fiatalkoriak büntetőjoga”, „A tanúvallomások lélektana”, vagy éppen a „Fegyelmi jog alapelvei, különös tekintettel a bírói és ügyvédi fegyelmi jogra” című tantárgyai.⁹

Nemcsak Szegeden, de a Magyar Királyi József Nádor Műegyetemen is tanított, ahol az 1927/28-as tanévtől meghívott szakelőadóként működött közre, és a műszaki hallgatók részére jogi ismereteket oktatott.

Az oktatás mellett számos más tudományos és közéleti tevékenységet folytatott. 1925-től egészen 1944-ig a *Büntető Jog Tára* főszerkesztője, ezen kívül pedig a *Magyar Jogi Szemle*, a *Közigazgatási Törvénytár* és az *Egyetemes Döntvénytár* szerkesztője is volt. 1930–31 között Franciaországban tartózkodott, ahol főleg a büntetőeljárás előkészítő és perorvoslati szakának rendszereit, az igazságügyi továbbképzést és jogi szakoktatást vizsgálta. Hazatértét követően a *Collegium Hungaricum Szövetség* francia csoportjának vezetője lett, ennek tevékenységi köre kiterjedt a magyar-francia tudományos kapcsolatok ápolására, az ösztöndíjasok munkájának összefogására. Külföldi útjai során járt még Ausztriában, Németországban és Svájcban is.

1933. július 7-én egyetemi címzetes nyilvános rendkívüli tanári címet kapott Szegeden, innen 1940-ben távozott, amelynek egyik legfőbb indoka volt, hogy 1939-ben magyar királyi kúriai bírónak nevezték ki. Egy évvel később az egyetemi oktatás és a tudományos szakirodalom eredményes művelésének elismeréseként egyetemi címzetes nyilvános rendes tanári címet adományoztak számára.

1945-ben bírói pályája befejeződött, viszont oktatói tevékenységét tovább folytatta, egészen 1950-ig tanított a budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen. 1950-ben visszavonult és 1968-ban bekövetkező haláláig nem is publikált.

³ ZEHERY 1924, 174. p.

⁴ Moór Gyula (1888–1950) jogász, jogfilozófus 1914-től az eperjesi jogakadémián tanár, majd 1918-tól a kolozsvári (később szegedi), 1929-től a budapesti egyetem nyilvános rendes tanára volt.

⁵ Ereky István (1876–1943) jogász, 1904-től az eperjesi jogakadémián tanár, 1909-ben a budapesti egyetemen magántanárrá képesítették. 1914-től a pozsonyi, majd 1921-től a szegedi egyetem nyilvános rendes tanára.

⁶ Heller Erik (1880–1958) büntetőjogász, egyetemi tanár, 1923-ban a budapesti egyetemen magántanári minősítést szerzett, 1925-től a szegedi, 1940-től a kolozsvári, 1944–1949 között pedig a budapesti egyetemen tanár.

⁷ Hacker Ervin (1888–1945) büntetőjogász, egyetemi tanár, 1919-ben a pozsonyi egyetemen lett a büntetőjog magántanára, 1920-tól a miskolci jogakadémia tanára, 1943–45 között pedig a debreceni egyetemen nyilvános rendes tanár.

⁸ Moór Gyula egyet. ny. r. tanár előadói jelentése. MNL Csongrád Megyei Levéltár Szegedi Ferenc József Tudományegyetem jogi karának iratai 1924/25, VIII. 4.b, iktatószám: 82.

⁹ FARAGÓ MÉSZÁROS 1993, 6–7. pp.

II. Tudományos munkásság

Zehery Lajos érdeklődési köre rendkívül széles volt. Mélyrehatóan foglalkozott a bünvádi eljárással, jelentek meg munkái a büntető anyagi jog területéről, de részletesen foglalkozott a bírói fegyelmi joggal is. Zehery szakmai nagysága vitathatatlan, írói stílusát azonban többen kritikával illették. Lukáts Adolf Zehery habilitációja alkalmával két munkáját véleményezte, az egyik *A vádalahelyezés a büntető perjog alapvető elveinek szolgálatában*, a másik pedig *A büntetőjogi beismerés*. Ezekkel összefüggésben Lukáts a következőket fogalmazta meg: „Mindkét munkának általános jellemzésül kénytelen vagyok – a szerző róvására ugyan, – megjegyezni, hogy mindkét munka oly magas régiókba emelkedő bölcselkedéssel van tele, amely filozofálás a nagyon egyszerű és könnyen megérthető két perrendi intézménnyel, amilyen a vádalahelyezés és a beismerés, semmi összefüggésben nincs,” és, hogy „ami a munkáiban előforduló felesleges szóáradatot és filozofálást illeti, annak tulajdonitom, hogy a szerző kezdő író, aki azt hiszi, hogy egy szép gondolatnak, egy szép eseménynek egy pár érthető szóval való kifejezése kevesebbet ér, mintha ugyanezeket a gondolatokat bőséges szóáradatban elmeríti, elhomályosítja és érthetlenné teszi.”¹⁰ Lukátshoz hasonlóan Finkey Ferenc¹¹ így vélekedik: „egészben véve mégis a kezdő íróval állunk szemben, aki még eléggé ki nem forrott kritikával, sokszor felesleges bőbeszédűséggel, itt-ott nehézkes stílussal adja elő mondanivalóit.”¹² Szintén ezekről a művekről írt véleményt Degré Miklós¹³ is. Degré úgy fogalmaz, hogy: „stylusa helyenkint nehézkes, szinte dagályos, nehezen érthető [...] Ha szerző igazi irodalmi sikerekre igényt tart: ajánljuk, törekedjék a stylusban világosságra, egyszerűsége. Közvetlenül szeme előtt látja a legszebb példát. Mert mestere, Finkey Ferenc fényes irodalmi sikereinek egyik fő titka az a világos irmodor, amely az olvasót magával ragadja.”¹⁴ Emellett azonban Degré szakmailag méltatja a fiatal szerzőt és műveit: „Meglépően sok ismeretet és mély gondolkozást árul el. Valószínű, hogy szerző a jövő jogász világban jelentékeny szerephez fog jutni.”¹⁵ Egy későbbi véleményében ennek beteljesülését konstatálja is Degré, viszont Zehery stílusának bonyolultságát és nehézkességét újfent kritikával illeti.¹⁶

Véleményem szerint Zehery munkáinak szépségét és jellegzetességét is adja egy-egy jogintézmény szigorú értelemben vett jogi elemzése mellett a kultúr- és társadalomtörténeti, jogfilozófiai valamint teológiai és szociológiai vetületű összetett vizsgálata, amelyet előszeretettel hangsúlyozott írásaiban.

¹⁰ Moór Gyula egyet. ny. r. tanár előadói jelentése. MNL Csongrád Megyei Levéltár Szegedi Ferenc József Tudományegyetem jogi karának iratai 1924/25, VIII. 4.b, iktatószám: 82.

¹¹ Finkey Ferenc (1870–1949) büntetőjogász, bíró, koronaügyész, 1912-től a kolozsvári egyetem büntető eljárásjogi, 1915-től a pozsonyi egyetem büntetőjogi, 1921 és 1923 között a szegedi egyetem büntetőjogi tanáráként dolgozott.

¹² Moór Gyula egyet. ny. r. tanár előadói jelentése. MNL Csongrád Megyei Levéltár Szegedi Ferenc József Tudományegyetem jogi karának iratai 1924/25, VIII. 4.b, iktatószám: 82.

¹³ Degré Miklós (1867–1945) büntetőjogász, bíró, 1906-tól a zalaegerszegi, 1911-től a győri törvényszék, 1914-től a budapesti központi járásbíróság elnöke, 1915–1921 között budapesti ítéltáblai tanácselnök, 1921-től a budapesti ítéltábla alelnöke, 1926 és 1937 között pedig elnöke volt.

¹⁴ DEGRÉ 1915, 462. p.

¹⁵ Uo. 462. p.

¹⁶ DEGRÉ 1922, 190. p.

Kiváló példaként szolgálnak erre a boszorkányhitről szóló, vagy éppen *Az öngyilkosság mint a társadalmi élet tömegjelensége* című tanulmányai is. Előbbi tanulmányában a Kúriának azt a határozatát vizsgálta, amely szerint „a Btk. 82. és 79. §-ban meghatározott beszámítást kizáró okok címén nem számítható be a cselekmény a csekélyebb műveltségű, babonára hajlamos vádlottnak, aki azt az eseményeknek a felizgatott lelkiállapot elképzelésével hajszálnyi pontossággal történt véletlen összetalálkozása folytán abban a téves hitben követte el, hogy emberéleket jogtalanul és közvetlenül fenyegető támadást hárít el. A vélt támadás megszüntetése után történt bántalmazás azonban már nem esik a Btk. 79. §-ban meghatározott beszámítást kizáró, illetőleg büntethetőséget megszüntető ok fogalma alá.”¹⁷

Zehery elemzését a boszorkányság fogalmának boncolgatásával, alkotóelemeinek kifejtésével kezdi, amelynek széleskörűen mutatja be kultúrtörténeti alapjait. Nevesíti többek között, a *maleficium* és a *striga* fogalmát, valamint részletezi ezek megjelenését a népi hiedelmekben és azt, hogy ez a folyamat hogyan vezet el bennünket a középkori boszorkányüldözésekig. Ezzel a fejtegetésével jut el addig a megállapításig, mely szerint a boszorkányhitnek „*kultúrtörténeti jelentőségét nem tagadhatjuk meg.*”¹⁸ A boszorkányhítből eredő boszorkányperek büntetőjogi konzekvenciái tetten érhetők a felvilágosodás szellemében lefektetett büntetőeljárás szabályokban, valamint egyéb anyagi jogi rendelkezésekben is, mint például a jelen tanulmányban boncolgatott – és *Zehery* véleménye szerint helyesen – a kúriai határozatban megállapítást nyert beszámítást kizáró okok kapcsán.

Zehery az öngyilkosság jelenségével foglalkozó tanulmányát szintén egy távolabbi elméleti síktól indítja, a vallásbölcseleti-történeti vizsgálódás, valamint a statisztikai adatok elemzése mellett nemzetközi összehasonlítással állapítja meg, hogy az öngyilkosságok száma az 1900-as évek elején növekvő tendenciát mutatott, ami megalapozta a téma aktualitását és tömegjelenséggént való kezelését.¹⁹ A statisztikai adatokból következtetéseket von le a nemek arányának, a korcsoportoknak, az urbanisztikai jellemzőknek, a családi állapotnak, a vallási felekezeteknek, a foglalkozási ágaknak valamint az egyes „fajoknak” és az öngyilkosság jellemzőire vonatkozóan. Megállapítja, hogy az ilyen jellegű statisztikai vizsgálódás kifejezetten nehéz, egyrészt az öngyilkosság fogalmának tisztázatlansága miatt, másrészt pedig azért, mert az öngyilkosság tényének megállapítása is bizonyítási nehézségekbe ütközik. Mindezekon túlmenően pedig módszertani problémát jelent, ha az öngyilkosságot pusztán mint a halál okát jegyzi, így az a halál-statisztika részeként szerepel, ennek eredményeként a megkísérelt öngyilkosságok száma ismeretlen marad.²⁰

Zehery megállapítja azt is, hogy az öngyilkosság jelenségéhez társadalmi szemlélettel kell fordulni, mivel „*az öngyilkosság csak megjelenésének alakja szerint az egyéni élet ténye, tulajdonképpen azonban a társadalmi élet jelensége.*”²¹ A jelenség vizsgálatát véleménye szerint hasonlóan szociológiai irányba kellene folytatni. Ennek okaként azt jelöli meg, hogy „*a civilizált társadalomban túlnyomó a fásultság, az eszményi értékek iránt érzett lelkesedés hiánya, az élet értékeinek lebecsülése, a szellemi kimerülés, az*

¹⁷ ZEHERY 1929, 113. p.

¹⁸ Uo. 118. p.

¹⁹ ZEHERY 1926. 1. p.

²⁰ Uo. 5–6. pp.

²¹ Uo. 1. p.

*erkölcsi fáradság. Ennek pedig éppen a félműveltség és az erkölcsi érzéketlenség az előidézője, amely miatt nem jut el a civilizált társadalom az értelmi és erkölcsi összhangon felépülő egységes és egészséges világszemlélethez. Ez az a mélyreható ok, minden öngyilkosság tulajdonképeni rugója, amely végeredményben nem egyéb, mint a lélek elfűlülése, a vallásos hit lerombolása.*²²

1. A büntetőjogi beismerés

Zehery eljárásjogi írásai közül *A büntetőjogi beismerés* című monográfiáját emelném ki, amelynek indoka az, hogy erről a tanulmányról több szakember tollából is született kritika, köztük volt Moór Gyula és Degré Miklós is.

Az említett monográfia öt fejezetből áll. Az első fejezet a beismerés fogalmával foglalkozik. Ő maga a következőképpen határozta ezt meg: „*A beismerés a terheltnek az a nyilatkozata, amellyel valamely bűncselekmény tényálladási elemeinek általa történet megvalósítását igaznak jelenti ki.*”²³ Ezzel összefüggésben Zehery több szerző fogalom-meghatározását elemzi, és illeti kritikával.

A második fejezetben Zehery a beismerés történeti fejlődéséről ír. Bőségesen és részletesen foglalkozik a jog őskorával, a római, ősi germán, kánon, német, francia, angol és a régi magyar joggal. A fejezet létjogosultságát azzal támasztja alá, hogy „*tudományosan megállapított és gyakorlatilag állandóan érvényesülő igazság az, hogy minden jelenség, minden fogalom jelenbeli lényegének hű megismerése a történelmi fejlődés ismerete útján történhet.*”²⁴ A történeti fejlődéssel összefüggésben kiemeli, hogy a beismerés jogi megítélése eltérően alakul a vád-, nyomozó-, illetve egyes büntetőeljárási rendszerek gondolatvilágában. A fejezet kapcsán Degré a következőképp nyilatkozik: „*A történeti fejlődést vázoló fejezet a műnek egyik legértékesebb és legérdekesebb része. Látszik, hogy szerző alapos jogtörténeti tanulmányt végzett, teljes mérvben ura a történeti anyagnak s ezt az anyagot az irányadó szempontok helyes kidomborításával tárja az olvasó elé. Áttekinthető képet nyújt a jogfejlődéséről a legkezdetlegesebb állapottól a mai nemes és tisztult felfogásig.*”²⁵

Zehery a második fejezetben vizsgálat tárgyává teszi a beismerés fogalmának alanyi oldalát. Itt a beismerés definíciójából indul ki, vagyis, hogy beismerés a terheltnek olyan nyilatkozata, „*amellyel igaznak jelenti ki azt, hogy a bűncselekményt elkövette.*”²⁶ Ebből következik, hogy a beismerést a terheltnek „öntudatos” állapotban kell megtenni, amely egyenlő azzal, hogy rendelkezik a megfelelő beszámítási képességgel. Ez azt jelenti, hogy a terhelt a beismerés megtételekor zavartalan elmeállapotban legyen, álljon fenn az észlelési és közlési képessége, valamint emlékezete tiszta és világos legyen. Ebből következik továbbá az is, hogy „*az öntudatlan állapot különböző válfajai kizárják a lehetőségét annak, hogy az ilyen állapotban tett nyilatkozat büntetőjogi beismerésként*

²² ZEHERY 1926, 14–15. pp.

²³ ZEHERY 1921, 561. p.

²⁴ Uo. 569.p.

²⁵ DEGRÉ 1922, 191. p.

²⁶ ZEHERY 1922, 53. p.

értékelhető legyen. Köztudomás szerint ilyen állapotok: a részegség, az álom, vagy az ugynevezett hipnotikus kábultság, az elmebetegség.”²⁷

A beismerés akarati és tudati oldalának vizsgálata során Zehery megállapítja azt is, hogy a beismerés csak szándékos lehet, a gondatlan beismerés kizárt. A beismerő, ugyanis meg akarja tenni a kijelentést és tudja azt is, hogy ez a nyilatkozata hogyan kapcsolódik a külvilághoz, mire vonatkozik, milyen következményekkel járhat eljárás-jogi és anyagi jogi szempontból.²⁸

Ezeket a megállapításokat követően Zehery részletesen foglalkozik a beismerés motívumaival, amelyeket három csoportba sorol. Vannak olyanok, amelyek megegyeznek az erkölcsi jóval és ennek követelményével, ide sorolja a lelkiismeretet, a becsületérzést, a szerelmet, a szeretetet, a barátságot, a nemzeti érzést, politikai, vallási és tudományos fanatizmust, valamint a megbánást. A második csoportba tartoznak azok, amelyek szembe helyezkednek az erkölcsi jó fogalmával, itt nevesíti az egyéni érdeket, a haragot, gyűlöletet, irigységet és a bosszút. A harmadik csoportba pedig azokat a motívumokat helyezi, amelyek nem tartoznak az erkölcsi megítélés körébe, ilyenek a kényszer, a lelki kényszer és az ezáltal okozott félelem. A motívumok kiemelésével és értelmezésével kívánja Zehery hangsúlyozni, hogy „az emberi akarat nem kizárólagosan értelmi mozzanatok összetétele, hanem motorikus színezetű elemek foglalatja is.”²⁹ Véleménye szerint a motívumok értelmi és érzelmi mérlegelésével születik meg a terheltben a végleges döntés a beismerésre vonatkozóan. „A motívumok az értelem és érzelem mérlegén át értékelés alá esnek, s az akarat és elhatározás abban az irányban jön létre, amelyik az egyéniség összes tényezőinek alapján, a fennfoglalt eset körülményeihez képest, sulyra és jelentőségre nézve fontosabbnak mutatkozik.”³⁰

A beismerés másik oldala a tárgyi oldal, erről értekezik Zehery monográfiájának negyedik fejezetében. Ebben alapvetően magával a kijelentés mibenlétével foglalkozik. Ezzel összefüggésben a következő kérdéseket teszi fel: „vajjon ennek a kivetített emléképnek mi a forrása. Érzékelés, avagy érzés útján jön-e létre? A lélek belső világából indul-e ki, vagy a külvilág valamely eseményének képzeletbeli foglalatja? A külvilági esemény és a kijelentő milyen vonatkozásban állanak egymással?”³¹ Az érzés, valamint a belső motívumok létjogosultságát már a harmadik fejezetben kifejtette Zehery, itt pedig megállapítja, hogy a kijelentés egyik legfontosabb forrása az észlelés. Ez az a folyamat, ami alapján az egyén képet alkot a külvilág történéseiről, eseményeiről. „Az észlelés eredményeképpen előáll a külvilági esemény emlékképe: a térbeli és időbeli vonatkozások – mondhatnám – egy síkban összesűrítettnek, s ennek a komprimált összességnek ismételtlen a térbe való kivetítése történik közlés útján.”³²

Moór a harmadik és negyedik fejezetek címválasztásával összefüggésben megfogalmazza, hogy a szerző nem a beismerés fogalmának alanyi és tárgyi oldalát veti vizsgálat alá, hanem kifejezetten a beismerést, így a címadás véleménye szerint nem helytálló. A fentiekben említett elemzési szempontok kapcsán pedig azt írja, hogy „a beismerés ezen

²⁷ Uo. ZEHERY 1922, 55. p.

²⁸ Uo. 54–57. pp.

²⁹ Uo. 101. p.

³⁰ Uo. 102. p.

³¹ Uo. 165. p.

³² Uo. 165. p.

kettős szempontból való tárgyalásánál a legrészletesebben a beismerés motívumaival foglalkozik, ami inkább szociológiai mint jogászai színezetet kölcsönöz a fejtegetéseinek.”³³

Az utolsó fejezetben Zehery a beismerés eljárásjogi értékelésével foglalkozik. Itt a beismerést bizonyítékként határozza meg, hiszen alkalmas a bírói mérlegelés körében arra, hogy a bírói meggyőződést erősítse vagy gyengítse egyik vagy másik irányba, és ezzel hozzájáruljon a per előre viteléhez, végső soron pedig az ítélet meghozatalához. „A beismerést tehát bizonyítéknak tartjuk, amennyiben a bíró észlelése alá bocsát tényeket, amelyek a terhelt közvetlen cselekvőségének eredményei, vagy tevékenységének a kívüllághoz kapcsolódó hatásai. Kétségbenvonhatatlan, hogy e mozzanatok a terhelt ártatlansága, vagy bűnössége kérdésében képződő értéktételének jelentős elemei; s hogy ezek a ténybeli mozzanatok a terhelt előadása útján kerülnek a bíró észlelésének körébe.”³⁴ Ezzel összefüggésben rávilágít arra is, hogy ez a kijelentés a polgári perben vitatható, itt pedig hivatkozik Magyary Géza³⁵ és Plósz Sándor³⁶ közötti véleménykülönbségre a beismerés bizonyítékként való értékelése kapcsán.³⁷ Ebben a fejezetben kifejtett legfontosabb megállapításával mind Moór, mind pedig Degré teljes mértékben egyetért, viszont kritikájuk összegzésében eltérően nyilatkoznak a műről. Míg Degré „a legteljesebb elismerés hangján” nyilatkozik, addig Moór a következőket írja: „szerző [...] mindenütt igyekszik munkájában a vonatkozó irodalmat gondosan felhasználni, és igen figyelemre méltó lojalitással többnyire csatlakozik az uralkodó irodalmi felfogásokhoz. Minthogy munkájában sok eredetiséget nem bírtam felfedezni, nem tartom indokoltnak, hogy kritikai méltatásával bővebben foglalkozzam.”³⁸

2. A „bíráskodás jóságának biztosítása”, avagy a bírói fegyelmi jog

Zehery a fegyelmi jogról szóló tanulmányaiban a fegyelmi jog reformjáról értekezik, amelynek fontos történeti előzményét az 1869: IV. törvénycikk jelenti. Ez valósította meg az igazságszolgáltatás, valamint a közigazgatás egymástól való elválasztását, továbbá kimondta a bírói függetlenség elvét, amelyből számos további alapelv származik. Szorosan ide kapcsolódik a bírói felelősség kérdése is, amelyet Zehery a „bíráskodás jósága” alkotmányos követelményből vezet le. „A bíráskodás jóságának biztosítására hivatott államhatalmi működés rendeltetésükhöz képest határozza meg a bíráskodás jóságának biztosítására alkalmas eszközöket. Ezek között az eszközök között voltaképpen végső helyet foglal el a fegyelmi jog, arra az esetre, ha a cél elérésére rendelt megelőző eszközök alkalmazásával adott esetben nem volna megfelelően biztosítható a szóbanlevő

³³ Moór Gyula egyet. ny. r. tanár előadói jelentése. MNL Csongrád Megyei Levéltár Szegedi Ferenc József Tudományegyetem jogi karának iratai 1924/25, VIII. 4.b, iktatószám: 82.

³⁴ ZEHERY 1922, 228. p.

³⁵ Magyary Géza (1864–1928) perjogász, egyetemi tanár, 1890-től a kecskeméti jogakadémián a római jog tanára, 1893-tól a nagyváradai jogakadémián a kereskedelmi jog, váltójog és a perjog tanára, 1895-től a budapesti egyetem magántanára, majd 1905–1928 között ugyanitt a perjog nyilvános rendes tanára.

³⁶ Plósz Sándor (1846–1925) perjogász, egyetemi tanár, igazságügyminiszter, 1872–81 között a kolozsvári egyetemen tanár, 1881 és 924 között a budapesti egyetem tanára.

³⁷ ZEHERY 1922, 229. p.

³⁸ Moór Gyula egyet. ny. r. tanár előadói jelentése. MNL Csongrád Megyei Levéltár Szegedi Ferenc József Tudományegyetem jogi karának iratai 1924/25, VIII. 4.b, iktatószám: 82.

államhatalmi feladat.”³⁹ Ennek szabályozására született meg az 1871: VIII. törvény-cikk, amelynek reformját Zehery a megalkotást követően hatályba lépett jogszabályok miatt indokoltak véli.

Zehery a fegyelmi joggal összefüggő kérdéseket szorosan együtt vizsgálja és értelmezi a büntetőjoggal. Ennek megfelelően a témában született tanulmányait jogfilozófiai távlatok boncolgatásával kezdi, amellyel utalni kíván a büntetőjog és a fegyelmi jog szoros kapcsolatára. Véleménye szerint a két terület egy töről fakad, amelynek közös alapját képezi az ősi szabályellenesség, az erre adott válaszreakció, valamint a reakció gyakorlója, vagyis az állam. Ehhez szorosan kapcsolódik továbbá a közösség fogalma, amely körében olyan közösségek jönnek számításba, amelyek megfelelő működését az állam szabályozza.⁴⁰ A büntetőjog és fegyelmi jog közös természetéhez kapcsolódik továbbá a vétkesség fogalma is. Ugyanis a büntetendő cselekmény vétkes jogellenesség, míg a fegyelmi vétség egy vétkesen elkövetett kötelezettségzegés.

Habár sok hasonlóságot mutat a két terület Zehery mégis hangsúlyozza a büntető, valamint a fegyelmi bíráskodás szabályainak éles elkülönítését, amelynek elvi alapját az eltérő célokkal magyarázza. „A büntető igazságszolgáltatás feladata az állam életrendjének biztosítása, a fegyelmi bíráskodás feladata pedig bizonyos közösségek szolgálati vagy hivatásbeli működéséhez feltétlenül szükséges rend biztosítása.”⁴¹ Ebből adódóan az eltérő szabályok megalkotása megalapozott, viszont nem lehet kizárni azt, hogy az egyik területen bekövetkező változások hatással lesznek a másikra, így Zehery a témában született tanulmányaiban törekszik a büntetőjog és fegyelmi jog fejlődésére ható tendenciák és eszmék párhuzamos bemutatására.

Zehery *A bírói fegyelmi jog reformja* című tanulmányában alapvetően három síkon vizsgálja és tartja fontosnak a reformokat. Vizsgálja az anyagi jogi és eljárásjogi problémákat, valamint a szervezeti struktúrában fennálló visszasságokat. Anyagi jogi szempontból problematikusnak tartja, hogy a Csemegi-kódex hatályba lépését követően a hivatali büntettek körét szűkebbre szabták annál, mint ahogy az az 1871: VIII. törvény-cikkben szerepelt, ennek rendelkezéseit pedig hatályon kívül helyezték, így az elkövetési magatartások azon fajtái, amelyek célja illetéktelen haszon szerzése vagy jogtalan kár okozása büntetlenül maradtak.⁴²

A vétkességhez kapcsolódóan megállapítja, hogy fontos különbség a büntetőjoghoz képest, hogy a fegyelmi jog esetében a vétkesség mellett bizonyos esetekben érvényesülnie kellene a tárgyi felelősség elvének is, mégpedig olyan esetekben, amikor valaki „véletlenül válik alkalmatlanná az alkalmazásánál fogva őt terhelő közszolgálati kötelezések teljesítésére.” Zehery itt utalást tesz az individuális és univerzális elv szintézisére, ezekre levetítve ugyanis a vétkességen alapuló felelősségre az individuális, míg a tárgyi felelősségre az univerzális elv jellemző.⁴³ Ennek a szintézisnek meg kell jelennie a jogkövetkezményekkel összefüggésben is.⁴⁴

³⁹ ZEHÉRY 1935, 325. p.

⁴⁰ Uo. 322–323. pp.

⁴¹ ZEHÉRY 1940b, 104. p.

⁴² ZEHÉRY 1935, 326. p.

⁴³ Uo. 332. p.

⁴⁴ Uo. 333. p.

Anyagi jogi szempontból taglalja továbbá azt is, hogy a fegyelmi felelősségre vonás alapjául szolgáló tényállásokat nem kell olyan kimerítő részletességgel meghatározni, mint ahogyan azt a büntetőjog megköveteli. Ez már csak azért sem lehetséges, mert a fegyelmi felelősség alapját képező kötelezettségszegések a legkülönbözőbbek lehetnek, így azokat esetenként kell vizsgálni, így válnak meghatározhatóakká.⁴⁵

Az eljárásjogi aspektusok szempontjából Zehery kritikával illeti, hogy az eljárás túlságosan hosszadalmas, valamint véleménye szerint a vádelejtést ki kellene zárni. Ezt azzal az elvi fejtegetésével támasztja alá, hogy a fegyelmi eljárás középpontjába a bíróságot kellene állítani, ezáltal nem megengedhető, hogy a vádló önhatalmúan a bíró elől elvonhassa az ügyet. E helyett inkább a vádló a terhelt felmentését indítványozza, így az érdemi döntés a bíróság kezében maradhat.⁴⁶

A bíróság függetlenségének elvéből következik az is, hogy a fegyelmi bíráskodás egy független szervezeti struktúrában működik, külön erre a célra szervezett fegyelmi bíróságok. Zehery szerint „a fegyelmi bíráskodás jósága végett szükséges szakszerűség, rátermettség, állandóság és egyöntetűség biztosítása érdekében mellőzni kell a fegyelmi bíróságok alakításánál a sorsolást és a választás rendszerére kell áttérni az egész vonalon, a fegyelmi bíróságokat pedig nem évenként, hanem legfeljebb háromévenként kell újjáalakítani s az újjáalakításnál biztosítani kell az előző tagok újraválaszthatását.”⁴⁷

A későbbi reformokra reflektáló *A büntetőjog és a fegyelmi jog kapcsolatai* című tanulmányában üdvözlí a fegyelmi eljárás leegyszerűsítését, ezzel együtt pedig az egyfokú perorvoslati rendszer intézményének a megvalósítását, amely véleménye szerint kiváló példaként szolgálhat a bünvádi eljárás körében is. „Különös fontosságúak legújabb fegyelmi jogszabályaink eljárási rendelkezései a bünvádi eljárás körébe felmerült és megvalósításra váró reformtörekvések szempontjából [...] a bünvádi eljárás körében mondhatni egyhangú lelkesedéssel kívánt s legjelentősebb reformtörekvés az egyfokú perorvoslat intézményének megvalósítása.”⁴⁸

Pozitív változásnak tartja továbbá a szabályozás azon módosítását, amely egyértelműen lefekteti a tárgyi felelősség alapjait, amely az univerzalizmus elvének érvényesülését jelenti. Megvalósult továbbá a fegyelmi vétség tényállásának rugalmasabb és általánosabb meghatározása is, amely mellőzi a részletezést és taxációt. Zehery véleménye szerint ez annak az uralkodó jogpolitikai nézetnek köszönhető, amely a bírói mérlegelésnek igyekszik nagyobb teret engedni azzal, hogy rugalmasabb szerkezetben kívánja meghatározni a büntetőjogi tényállásokat. Azzal együtt, hogy a fegyelmi vétség tekintetében helyesli, a büntetőjog vonatkozásában ellenzi ezt az irányt.⁴⁹

Összegzésében helyesli azt a jogfejlődési irányt, ami az individualista szemlélet mellett teret enged az univerzalista megközelítésnek – hasonló véleménnyel van az anyagi jogban bekövetkezett szemléletváltással kapcsolatban is – valamint utal arra, hogy a büntetőjogi reformtörekvések már bizonyos tételes jogszabályokban adva vannak, így például a fegyelmi jogban is.⁵⁰

⁴⁵ Uo. 333. p.

⁴⁶ Uo. 335. p.

⁴⁷ Uo. 333. p.

⁴⁸ ZEHERY 1943c, 17. p.

⁴⁹ Uo. 9–10. pp.

⁵⁰ Uo. 23. p.

3. A büntetőjog fejlődési irányai Zehery szemléletében

Zehery Lajos több tanulmányában foglalkozik a büntetőjog rendszerének fejlődési tendenciáival és az ebből eredeztethető – főképpen szankciótani és büntetés-végrehajtási – fejleményekkel. Ennek áttekintését nemcsak hazai szintén teszi meg, hanem görcső alá veszi egy 1943-ban született tanulmányban a nemzetközi börtönügyi kongresszusok munkáit is. A téma-releváns anyagi jogi kérdések megközelítését tőle megszokott módon igen távolról kezdi és komplex elméleti fejtegetésekbe bocsátkozik.

Zehery két alapvető egyetemes szemléletet nevesít rendszeresen, egyfelől az individualizmust, másfelől pedig az univerzalizmust. Ezeket politikai eszmeáramlatokkal is összekapcsolja, az előbbit a politikai liberalizmussal, amely az egyénből indul ki, annak szükségleteit kívánja kielégíteni, míg az utóbbit a konzervativizmussal, amely az egész, a közösség rendjére helyezi a hangsúlyt.⁵¹ Ennek a megközelítésnek a fontosságát Zehery abban látja, hogy a büntető jogrendszer egészét felölelő szabályozást vezérlő szemlélet elemzését csak az adott korszak erkölcsi, társadalmi, gazdasági és politikai berendezkedésének figyelembe vételével együtt lehet megtenni.⁵²

Zehery megállapítja, hogy a Csemegi-kódex az individualizmus szellemében íródott, viszont a későbbi büntető novellák módosító és kiegészítő szabályai egyre inkább az univerzalista szemlélet előtérbe kerülését jelzik. Kitűnő példája ennek a gyermekek és fiatalok büntetőjogi elbírálására és javító védelmére vagy a közveszélyes munkakerülőkre és a megrögzött büntetésekre vonatkozó szabályozás.⁵³ Zehery szerint ugyanez az irány figyelhető meg a büntetőeljárás területén is.⁵⁴

Hasonló változások érzékelhetőek nemzetközi szintén is. „A nemzetközi börtönügyi kongresszusok munkálatai a XIX. század második felének közepén indultak meg, amikor az új életre kelt, vagy újszerűen berendezkedett államok az úgynevezett liberalizmus eszmekörében alkották meg politikai és gazdasági szervezetüket és ugyanez az életelv minden vonatkozására. Ugyanez az elv érvényesült a büntetőjogrendszerek tekintetében is.”⁵⁵ Később azonban – a hazai tendenciához hasonlóan – az univerzalista eszmék egyre inkább beépülnek a büntetőjog szabályaiba. Példaként szolgál erre a munkakerülők és csavargók helyzetének előtérbe kerülése, ezzel foglalkozott például az 1895-i párizsi kongresszus is. Itt mondják ki, hogy a társadalomnak joga és egyben kötelessége a munkátlanság elhárítása. Az említett eszmeáramlat eredménye az is, hogy előtérbe került az iszákos büntetéseket büntetőjogi megítélésének kérdése is, amely először az 1890. évi szeptérvári kongresszuson merült fel. Ezt követően ez a kérdés rendszeres témája a kongresszusoknak, amelyek az iszákos büntetéseket biztonsági gyógyító letartóztatását is kilátásba helyezték.⁵⁶ A téma közvetlenül kapcsolódik a társadalom egészségének büntetőjogi védelméhez. Zehery ennek a kérdésnek egy külön tanulmányt szentel, ahol egyértelműen univerzalista felfogást képvisel. „Az univerzalizmus társadalompolitikai vonalon a társadalom legszélesebb rétegeinek jólétét, vagy legalábbis jobblétét kívánja

⁵¹ ZEHÉRY 1940a, 8. p.

⁵² Uo. 5. p.

⁵³ Uo. 9–10. pp.

⁵⁴ Uo. 11. p.

⁵⁵ ZEHÉRY 1942, 7. p.

⁵⁶ Uo. 9–12. pp.

valóra váltani. Az univerzalizmus lényegéhez tartozik tehát a népesség egészségének emelése. Az univerzalizmus elvét érvényesítő állam a büntetőjogi szabályozás körében is az összesség egészségét védi akkor, amikor az egyén egészségét sértő vagy veszélyeztető cselekményekhez fűz büntetőjogi következményeket; logikai szükségszerűséggel büntetés alá kell tehát helyezni az olyan cselekményeket, amelyek – tekintet nélkül arra, hogy egyes egyénekre járnak-e jogsérelemmel – alkalmasak az összesség egészségének megtámadására.”⁵⁷

Zehery a büntetőjogrendszert átható eszmékkel összefüggésben egyfajta „vegyes” álláspontot képvisel, véleménye szerint ugyanis a hazai büntetőjogi szemléletben az individuális és univerzális elv szintézise, egészséges egyensúlya jelenik meg. Ennek az egyensúlynak a fenntartása pedig „ezentúl is féltve őrzött kincs kell hogy legyen a magyar jogalkotásnak.”⁵⁸ Ezt a szintézist nevezi Zehery univerzalisztikus célú individualizációnak, amelynek fogalmát a következőképpen írja körül: az „[...] individualizáció nem azt jelenti, hogy a büntető hatalmat gyakorló állam az egyéniség félreértett tisztelete alapján túlhaladott és céltévesztett engedékenységgel szervezi meg a büntetésekkal szemben alkalmazott bánásmódot, hanem azt jelenti, hogy a társadalom okos és hatékony védelme érdekében az állam nem a büntetendő cselekmény, hanem a büntetett ellen harcol, tehát a büntetettnek mint cselekvő személynek, mint egyéniségnek figyelembevétele alapján teszi meg mindazt, ami a társadalom egészséges védelme érdekében szükséges.”⁵⁹

Az idő előrehaladtával Zehery ezt a szemléletet a szociális eszmének nevezi. A fogalom fejtegetésének kiinduló alapja az emberi eszmény. „Az emberi eszmény megvalósítása olyan életelveknek, az emberi cselekvésre vonatkozó olyan egyetemes normáknak a megállapítását jelenti, amelyek szerint kell megnyilvánulnia az ember érzületének és cselekvésének.”⁶⁰ Zehery szerint az emberi eszmény megvalósításának eszköze és módja a munka. Az egyén és a közösség viszonya a munkán, munkavégzésen alapszik oly módon, hogy az egyén kötelessége a közösség számára hasznos munka elvégzése, míg a közösségnek kötelessége ennek a munkavégzésnek a megkövetelése, tehát olyan életviszonyok teremtése, ahol a munka elvégzése lehetővé válik. A kötelességteljesítés mellett az egyén és a közösség viszonyát meghatározza a felelősség. Az egyént felelősség terheli azzal a közösséggel szemben, amelyhez tartozik, a másik oldalról pedig a közösséget is felelősség terheli az azt alkotó egyénnel szemben. Ezt tartja Zehery a szociális eszme alapjának, amelynek büntetőjogi vetületét a következőképpen határozza meg: „A szociális eszme tehát a büntetési rendszer szempontjából azt a követelményt támasztja, hogy a büntetési rendszer a fogalmi elemét alkotó igény eszmekörében: alkalmas legyen az igazság érvényesítésére, a szolgálat eszmekörében: alkalmas legyen a közösség érdekeinek megoltalmazására, az emberbaráti szeretet eszmekörében pedig: alkalmas legyen a büntetett emberminőségének figyelembevételére.”⁶¹ Zehery így a büntetés kettős célját fogalmazza meg, egyrésztől nevesíti az igazságos megtorlást, valamint a büntettek megjavítását.⁶²

⁵⁷ ZEHERY 1941, 194. p.

⁵⁸ ZEHERY 1940a, 16. p.

⁵⁹ ZEHERY 1942, 16. p.

⁶⁰ ZEHERY 1943a, 257. p.

⁶¹ ZEHERY 1943b, 10. p.

⁶² Uo. 9–10. pp.

4. Összegzés

Zehery Lajos munkáit elemezve megállapítható, hogy érdeklődési köre rendkívül széles volt, tudományos fejtegetései túlmutattak a szigorú értelemben vett dogmatikai elemzésen, tanulmányainak érzékelhető célja, hogy a jog reflektáló és az adott társadalmi szükségletekhez idomuló természetét hangsúlyozza. Írói stílusa megosztó volt, viszont egyediségéhez nem férhet kétség. Élete során több mint 70 tanulmányt írt a legkülönbébb témákban, oktatói tevékenysége pedig fontos szerepet játszott a szegedi jogi kar életében, ahol 18 évig aktív oktatói tevékenységet folytatott. Széles látóköre pedig visszatükröződött az általa meghirdetett kurzusok sokszínűségében is. Mindezekon túlmenően gyakorló jogász tevékenysége, közéleti szerepvállalása és szerkesztői tevékenysége is kiemelkedő volt. Mindezek tükrében megállapítható, hogy „Zehery Lajos azok közé tartozik, akiket méltatlanul felejtett el az utókor, és akinek élete, tudományos, oktatói és gyakorlati tevékenysége jóval nagyobb figyelmet és elismerést érdemel.”⁶³

III. Fontosabb művei

A vádalahelyezés a büntető per jog alapvető elveinek szolgálatában tanulmány a büntető per jog köréből. Ajtai Nyomda. Kolozsvár, 1915.

A büntetőjogi beismerés. Tanulmány a büntetőper jog köréből. Magyar Jogi Szemle 1921/9. sz.: 560–573. pp.; 10. sz.: 636–645. pp.; 1922/1. sz.: 34–58. pp.; 2. sz.: 97–112. pp.; 3. sz.: 163–176. pp.; 4. sz.: 226–240. pp.; 5. sz.: 291–298. pp.

Az öngyilkosság mint a társadalmi élet tömegjelensége. Stephaneum. Budapest, 1926.

Anyagi és alaki büntetőjog. Danubia. Pécs, 1927.

A büntetőjogi perorvoslati rendszer reformja. Szeged Városi Nyomda. Szeged, 1932.

Gondolatok a büntetőjogi perorvoslati rendszer megjavításáról. Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok 1933/1. évf. 33. sz. 368–391. pp.

A bírói fegyelmi jog reformja. Szeged Városi Nyomda. Szeged, 1935.

A bűnvádi eljárás és a közigazgatás kapcsolatai. Miskolci Jogászélet 1936/5-6. 65–69. pp.; 1936/7-8. 97–104. pp.

Fegyelmi jogunk legújabb alkotásai a büntetőjogi reformtörekvések tükrében. Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok 1940/8. évf. 29-30. sz. 101–120. pp.

A társadalom egészségének büntetőjogi védelme. Társadalomtudomány 1941/2. 188–216. pp.

A büntetési rendszer főbb kérdései a nemzetközi börtönügyi kongresszusok munkájában. Hungária Nyomda. Budapest, 1942.

A büntetőjog és a fegyelmi jog kapcsolatai előadás 1941. febr. 4-én. Hungária Nyomda. Budapest, 1943.

A szociális eszme érvényesülése büntetési rendszerünkben. Társadalomtudomány 1943/3. 161–179. pp.

⁶³ FARAGÓ MÉSZÁROS 1993, 5. p.

Az emberi eszmény erkölcsi alapelvei a kálvinizmus eszmekörében. Protestáns Szemle 1943/52. 257–264. pp.

A boszorkányhit. Büntető Jog Tára 1929/81. 113–119. pp.

A büntetőjog új irányai. Stephaneum. Budapest, 1940a.

Az öngyilkosság mint a társadalmi élet tömegjelensége. Stephaneum. Budapest, 1926.

Fegyelmi jogunk legújabb alkotásai a büntetőjogi reformtörekvések tükrében Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok 1940b/8. évf. 29-30. sz. 101–120. pp.

Zehery Lajos műveinek részletesebb bibliográfiája:

FARAGÓ MÉSZÁROS JUDIT: *Zehery Lajos élete és munkássága (1893–1968).* Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Juridica et Politica. Szeged, 1993. 14–17. pp.

IV. Irodalomjegyzék

DEGRÉ MIKLÓS: *A vád alá helyezés a büntető perjog alapvető elveinek szolgálatában.* Bűnügyi Szemle 1915/3. 461–462. pp.

DEGRÉ MIKLÓS: *Zehery Lajos tanulmánya a büntetőjogi beismerésről.* Jogállam 1922/21. 189–192. pp.

FARAGÓ MÉSZÁROS JUDIT: *Zehery Lajos élete és munkássága (1893–1968).* Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Juridica et Politica. Szeged, 1993. 5–17. pp.

Levéltári forrás

MNL Csongrád Megyei Levéltár Szegedi Ferenc József Tudományegyetem jogi karának iratai 1924/25, VIII. 4.b, iktatószám: 82.

